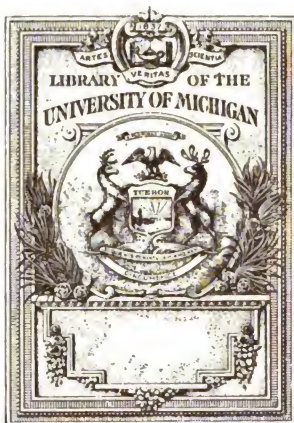

Vlrichi Hvtteni eqvitis germani opera qvæ reperiri potvervnt ...

Ulrich von Hutten, Eduard Böcking

ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

Hutten, Ulrich von

VLRICHI HVTTENI

EQVITIS GERMANI

OPERA

QVÆ REPERIRI POTVERVNT OMNIA.

EDIDIT

EDVARDVS BÖCKING.

VOLVMEN V.

LIPSIÆ

IN ÆDIBVS TEVBNERIANIS.

A. CIƆIƆCCCLXI.

Ulrichs von Hutten

Schriften

herausgegeben

von

Eduard Böcking.

Fünfter Band.

Reden und Lehrschriften.

Leipzig.
Druck und Verlag von B. G. Teubner.
1861.

VLRICHI HVTTENI

EQVITIS

ORATIONES

ET

SCRIPTA DIDASCALICA

CVM COROLLARIIS.

COLLEGIT RECENSVIT ADNOTAVIT

EDVARDVS BÖCKING

IVR. VTRIVSQ. ET PHILOS. D. AA. LL. M. IN VNIV. LITT. BONN. IVR. PROF. PVBL. ORD.
BORVSS. REGI AB INTIMIS DE IVRE CONSILIIS.

LIPSIÆ

IN ÆDIBVS TEVBNERIANIS.

A. CIƆIƆCCCLXI.

Ulrichs von Hutten

Reden und Lehrschriften

mit erläuternden Zugaben.

Originalien und gleichzeitige Uebersetzungen,

herausgegeben

und mit Anmerkungen versehen

von

Eduard Böcking,

der Rechte und der Philosophie Doctor, öff. ord. Professor der Rechte zu Bonn, geheimem Justizrathe.

Leipzig.

Druck und Verlag von B. G. Teubner.

1861.

CONTINENTVR HOC VOLVMINE

VLRICHI DE HVTTEN

EQVITIS GERMANI

IN VLRICHVM WIRTENPERGENSEM

ORATIONES QVINQVE.

Nonne deus requiret iſta? Ps. 43.

Dixit eũ in corde ſuo, oblitus est deus, auertit faciē ſuā, ne uideat. &c Ps. 9.

Exoriare aliquis noſtris ex oſſibus ultor.

Ps. 36
Vidi impium ſuperexaltatum, & eleuatum ſuper cedros Libani, tranſiui & ecce non erat, quæſiui eum, & non eſt inuentus locus eius.

VLRICHVS DE HVTTEN

EQVES GERMANVS

AD LECTOREM.

Telorum veniat quanquam id genus a Iove solo,
Hoc tamen Huttena fulmen ab arce cadit:
In scelera, in fraudes, furias cædemque nefasque
Non uni licitum est fulmen habere Iovi.
Hic gentile malum sævamque ulciscimur iram;
Hic luitur calamo vindice triste nefas.
Ite, referte pedem, timidi: nos fraude manuque
Læserit, impune et læserit ille latro?
Tum cui sunt aures teneræ, ne te obiice, lector,
Esca quod ad stomachum non facit ista tuum:
Durum agitamus opus, durus sermo, omnia dura:
Quidni? quem petimus, durus et ille fuit.
At qui scripta leges parvo contorta libello,
Innocui vocem sanguinis esse puta:
Qui caruit culpa, vult caruisse videri,
Et qui sic cecidit, sic cecidisse, palam;
At qui sic tetigit ferrum cædemque peregit,
Qualis erat, fama debuit esse nocens.
Dirum, ingens facinus, crudele, immane, superbum,
Qua meruit culpa, qua ratione premi?
Pessima progenies, nota nominis atra Suevi,
Hoc te donavit munere Francus Eques!

1. = Indic. bibliograph. Hutt. num. XXIIII. 1. A.   *2.* = ibid. num. 5.

1-2 HVT. EQV. *1. Hutteni manu hæc inscriptio secundum 2. [i. e. Münchium in Ind. bibl. Hutt. num. XXIIII. 5. nominatum] in editum a.* 1519. *exemplum posita est:* Ulrichi Hutteni de Orationibus suis epigramma. [3] Steckelbergæ typis descriptum esse librum in eius fine legitur. vide Indic. bibliogr. Hutt. p. 45*. [16] cecidisse palam. *edd.*

VLRICHI DE HVTTEN

EQVITIS GERMANI
IN VLRICHVM WIRTENPERGENSEM
ORATIO PRIMA.

Si quis unquam, Cæsar Maximiliane, vosque principes ac viri Ger- §. 1. mani, in re simplici et plana omnemque facile copiam subministrante quid diceret dubitavit, id mihi imprimis accidit: non quia non eum reum in iudicium adducam, de cuius nefariis facinoribus certius sit quam ut timide quis accuset, aut me aliquis pudor remoretur; omnem enim ante verecundiam dolor excussit, ipse me conscientia firmavi: sed quia timendum vide- §. 2. batur, quæ res omnium iudicio permaxima censetur, nequid de existimatione sua perderet, si eius magnitudini nostra minus responderet oratio; cogitabamque mecum ipse quanti operis sit rerum pondera verborum inanitate æquare; nec ignorabam fieri posse, ut si vestræ expectationi non satisfacerem ego dicendo, ipsa levior contemptibiliorque causa fieret, ac tantum res ipsa vilesceret quantum mea laboraret facultas. Præsentius hoc, si in apparanda oratione parum operæ insumpsissem, videbatur periculum, unde si me extricare vellem, illud obstabat, quod existimare aliquis poterat non sic damnatum istum, nisi ego sic dixissem, auctumque ei accusatione periculum et quæsitam studio ac arte calamitatem. Quibus me igitur ter- §. 3.

---

1 = Ind. bibliogr. n. XXIIII. 1. §. *2* = (Münch.) Ind. bibl. n. XXIIII. 5. *H* = Hutteni manus ex descriptione Münchiana, de qua dictum est Ind. bibl. n. XXIIII. 5. Hanc Münchius fere ubique in textum recepit, non cogitans orationem ut publice haberetur scriptam sed non habitam post plures demum annos editam esse.

---

[4] Mense Iulio scripta fuit hæc 'in occisorem accusatio', ut et 'deploratio in occisum Huttenum versu heroico [vol. III.] et epistola ad Ludovichum senem consolatoria' [vol. I. n. XXVII. p. 46...56. d. 29. Iun. a. 1515.], ut ep. ad Michaelem de Sensheym d. 1. Aug. a. 1515. data ostendit. vide vol. I. p. 53. §. 2. Iam d. 26. Iun. a. 1517. Pirckheimerus Hutteno scripserat: „Scribis te non extra periculum esse: et recte quidem: novit enim ille [*dux Ulricus*] te orationes acerbissimas in eum conscripsisse", (vol. I. p. 137. §. 7.) quod, ut fere ipsum homicidium negat Asclepius Barbatus in ea oratione, cuius partem huc facientem dedimus vol. I. num. CXXXIII. p. 299. sqq. [5] Maximiliane *delevit H.* [11-12] æstimatione *emend. H.* [19] ei *emend. H.* illi *1.*

minis continebo? aut quod in tanta difficultate temperamentum inveniam? siquid enim conabor, supervacuum id erit, quod ea est atrocitas, quæ nullius quanquam disertissimi oratoris eloquentia digne enarrari sustinet; contra si cessabo, causæ existimationi defuero. fortasse optimum erat nudam rem in medium ponere: ipsa se rectius ostenderet, ipsa vos moveret, ipsa excitaret, ipsa inflammatos redderet, nisi, quo id parandum erat, dolor ipse mihi hoc propositum interverteret, qui cum maximus sit, minime ostendi verbis sustinet ab his, quibus maxime adest: nam ut recens est, nondum consolationem admisit, fixitque radices quæ avelli cito nequeunt, et altius

§. 4. statim insedit quam ut leviter amoveatur. Turbati sumus enim, ut turbari vehementius haud possimus, non quia non in omnibus rebus obsequens nobis Fortuna est, sed quia in magnis et necessariis inimica fuit: oppressum est namque vix obortum in nostra gente decus; ablatum mirabile virtutis specimen, ille iuvenis, ille Germanus iuvenis in flore ætatis, qui tantus dubio procul futurus erat, quantum hac indole promiserat, quantusque

§. 5. perspectis iam documentis fore sperabatur. Atque hoc est cur commotos vos video, cur tristes conspicor, utpote ad quos aliqua ex parte dolor hic pertineat. Et pertinet re magis ipsa, quam iactatione nostra, ut iam a vobis nec prece nec precio extorquere huius damnationem cura sit: damnastis enim; auditum est, perspectum est, decrevistis, stat sententia, in vestris animis est; restat ut edicatis: huius ergo supplices adsumus, oramus ac obtestamur, vestram etiam fidem implorando, ut quem indignum vita, dignum nece indicatis, eum verbo quoque damnatum pronuntietis: hoc et vestræ integritatis exemplum memorabile dabitis, et tristitiæ nostræ consolationem adferetis solidam; deinde patentissimum ad omne scelerum genus

§. 6. iter obstruetis. Causa est huius calamitosi senis, horum miserabilium filiorum, totius Huttenæ familiæ infanda latrocinii sævitia violatæ, omnium denique Germanorum equitum, quodam quasi convitio hanc e medio auferri detestabilem perniciem postulantium. quorum omnium suffragiis, si quid decretum in vestris rebus gerendis fuisset, utique aptos putaretis, quorum votis sententia formaretur: nunc non est decernendi locus nobis, decerni a vobis petimus non quod novum sit aliquid, sed quod ex more, consuetudine ac legum natura, et tale omnino quale ipsum ius, ipsa postulabit

§. 7. æquitas. Hic est igitur ille, Germani, orbus pater venerandus senex, qui tot annos citra ullam famæ aut nominis maculam in vestris oculis vixit; hi sunt isti miserabiles interempti fratres, optimi, fortissimique tota Francia

---

[4] æstimationi *H.* [6] nisi... interverteret *induxit H, sed emendationem adscriptam legere nescivit 2.* [8] maxime] plurimum *H.* [9] cito *add. H. omis. 1.* [10] statim *add. H. omis. 1.* [11] haud] vix *H.* [13] nanqȝ *1.* [14] Germani *1.* (*operar. err.*) [16] sperab.] putabatur. *H.* [19] pretio *2.* [23] pronuncietis. *2.* [26] miserabilium] infelicium *H.*

teste iuvenes: his lachrymis, hoc planctu suum dolorem, suos testificantur affectus; satisne ad movendum materiæ? seniles lachrymæ? iustissima ac favorabilis iuvenum querela? an adhuc aliquid desyderatis? fœmineos ploratus, puellares eiulationes? en astat illa exanimata soror; illa flebilis ac deserta uxor, ante diem vidua; queruntur sublatum filium, trucidatum fratrem deplorant, hæc ereptum sibi vitæ dimidium quantis, proh Iuppiter, motibus lamentatur. Ad multos adeo unius interitus pertinet: nam quid de tota §. 8. dicam familia? de his Francis? de hoc equitum ordine? apud omnes non est levius desyderium mortui quam viventis amor fuit. hunc ille reddat si deus, aut si homo est, digno expiet supplicio. qui si profugisset, inquiri utique mandaretis, atque hoc illi magnum declinandæ pœnæ adiumentum esset; nunc in medio vestrum agit sceleratus, videte, oro, quibus oculis, quo intuitu truculentus; adhuc ille in ore videtur inesse innocentis cruor, quo adspersus est, in manibus, quo se inquinavit perditus. Deorum immortalium be- §. 9. nignitate reor contigisse, ut sui similis videretur, utque corporis habitu affectus animi proderet: talis erat, cum furiis operam daret suis, hoc vultu, his superciliis. cuius cum in suo periculo, quo maius incidere non potest, hæc sit facies, hic aspectus, quæso in illo parricidio quam fuisse speciem existimare licet? quam frontem, quod os, quos oculos, quem corporis statum? aut quos effingere licet huic fuisse, cum illa faceret, spiritus, qui nunc, cum ista patitur, hanc retinet contumaciam? Scilicet res venit in §. 10. iudicium post natos homines atrocissima, immanissima, crudelissima; ipse reus omnium quos terra sustinet flagitiosissimus, teterrimus, malitiosissimus, cuius tamen importuna feritas non habet quo vocetur nomine, quandoquidem in uno scelere, quod cum nullo prorsus maleficio comparari sustinet, multa insunt scelera. Ipsum rei caput singulare est, unicum est, nec ma- §. 11. gis omnia omnium scelera vincit, quam ipsum se excellit ac superat. quod si parricidium voces, proditionis oblitus videris; si hanc addideris, erga senem ingratitudo, erga iuvenem obsequentissimum impietas abest; restat perfidia, quæ non potest ita cum proditione coniungi, ut non suas sibi speciatim partes vendicet; quæ omnia ad illam scelerum arcem, crudelitatem tendunt, in qua tantus fuit hic, ut eius immanitas intelligi possit, dici non possit. Sed iam credo locus est, ut brevibus rem gestam verbis exponam, §. 12 quæ etsi nota satis est, quædam tamen in communi fama dissidere intra se videntur, non quod aliquis plus suspicatus sit, sed quia multi minus

---

[1] lacrymis *2. et sic infra.* [3] desid. *2. et sic infra.* [4] astat *2.* uxor] Ursula Thumb. De perditis muliercula, concubinæ ducis, moribus tum nondum resciverant Hutteni aut eiusdem infamiam in ora hominum non abituram esse sperabant. (cf. orat. IV. §. 34. orat. V. §. 43.) aliter post paucos annos. cf. vol. I. p. 275. §. 7. [6] Iupiter *2.* [8] Apud quos omnes *H.* [16] videatur *H.* [16] prodeat *2. sed sine dubio* prodat *scripsit H.* [31] arcem crudelitatem *cdd.*

crediderunt. qua in re nunquam me dolor, ex quo omnis profluit oratio,
deficiet; illa magis quæ ad ostendendum eum pertinent desyderabuntur,
quandoquidem digna his criminibus oratio inveniri non potest: verba non
suppetunt; nullius tanta vis oratoris, quæ rei satis sit: experiar tamen, si
hoc prius impetravero, ut paulo altius repetenti mihi narrationem hanc,
benignas, ut facitis, aures præbueritis; dicam ipse vere, dicam pro rei
§. 13. magnitudine breviter. Primum omnium arctissima fuit aliquando cum hoc
latrone, qui donec vitia latebant, bonus princeps putabatur, isti Ludovi-
cho amicitia. itaque in magnis sæpe et necessariis rebus dedit non ob-
scura benevolentiæ erga hominem suæ documenta, sperabatque, ut par est,
invicem ipse eadem; neque hic non dicebat faciebatque omnia, dicam enim
ut res habet, quæ ad amicitiæ fidem ac mutuam benevolentiam pertine-
§. 14. rent. Fretus ea familiaritate ac optima quam de hoc conceperat opinione
senex, quo tunc nihil pulchrius, nihil carius habebat, ex quatuor filiis unum
in aulicam familiam huic commisit, ut eo convictore cum uteretur, et ipse
iucundissime ageret (erat enim, ut nostis, Germani, nihil amœnius, nihil
suavius iuvenis moribus) et nunquam aliquid de amore in patrem, cuius
§. 15. talis esset filius, remitteret. Videte ingentem hominis benignitatem: ut huic
gratificaretur, extremo senectutis suæ oblectamento carere voluit; ut summe
hunc amare videretur, fraudavit se domestica amœnitate; suas delitias, suum
§. 16. summum solatium huic impertivit. Interea se strennue ac fortiter habuit
apud hunc iuvenis: equitando, iaculando, in omni serio ac ludo exerceri
ante æquales; ubi certatum esset, facile primus haberi, ubi vicisset, neque
iactare ipse se neque contemnere alios; vivere cum omnibus coniunctis-
§. 17. sime, extra invidiam, cum laude summa. Ea fama universam statim Ger-
maniam impleverat: amare omnes illum, desyderare videre, adiungere sibi
amicitia, laudare, extollere ac ingenti certatim præconio efferre. nam quid
dicam ego quam carus hic Suevis fuerit, quam nemo ibi peregrino pro-
pter virtutem inviderit, quam omnes propter modestiam dilexerint: facile
in hac calamitate perspectum est, quomodo affecti adversus viventem fue-
§. 18. rint qui sic lugent mortuum. Hic vero, sive ita tunc affectus sive ad
tempus simulans sese, perfidiosus iuvenilis virtutis insidiator, omnibus ante-
ponere, ostentare apud exteros, fidelissimum appellare; ei committere ar-
cana; secretissimarum rerum sæpe unicum habere arbitrum, cum eo con-
ferre occulta, consiliorum ac factorum conscium facere et participem,
§. 19. familiarem ac intimum habere. Ille contra intentus esse ad omnia ex-
equenda, sedulo observare suum principem, studiose sectari, vigilanter cu-
stodire, tueri fideliter, huius salutem suæ anteferre, committere se peri-

8.9 Ludovico 2. *ubiq.* Fingitur parentis interempti Ioannis præsentia. 12.13 pertinent. *H.* 19 gratificaret 2. 21 strenue 2. peregrino] non Suevo. 31 Hic] Dux Ulricus. 36 ac] et *H.* et] ac *H.* Ille] Ioa. Huttenus. 38 huius] eius *H.*

culis, opponere discriminibus. His sic habentibus nova intercessit occasio, §. 20.
qua senis beneficio uteretur: re familiari ad magnas angustias redacta cum
quicquid undique corrasum erat prodegisset, orat istum pecunia sibi sub-
veniat: notum omnibus est quam hoc facile impetrarit: nullo dato pignore
nec in fœnus X milia aureorum nummum accepit, quæ nunc quoque de-
bet. Ecce autem aliud subito benignitatis nostræ tempus: coniuratum §. 21.
adversus eum a popularibus, qui importunum ipsius imperium ferre non
poterant, rapinas, extorsiones ac vectigalia plus æquo exacta accusabant.
Eo casu quam commota fuerit Germania, quantumque vobis periculum,
principes, impenderit, in quantum tota nobilitas discrimen huius scelere
pervenerit, recentius est, gravius, ac ob id memorabilius quam ut igno-
rare quis possit. si enim latius hoc contagium serpere contigisset, quæ §. 22.
non statim summa infimis permixta, quid non a suo statu deiectum fuis-
set, quid non turbatum, quam non indignitatem omnes tulissent! Etsi enim
ex causa movebantur miseri, et primo nihil immoderati proponebatur, ta-
men postea gliscente tumultu consortium malorum institutum, ut fit, bo-
norum antevertit: adiunxit se levissimus quisque, obærati omnes ac de-
sperata re familiari egentes. consilium erat, ut omnis funditus nobilitas
interiret, in domus locupletum impetus fieret, pecuniæ sacerdotum diripe-
rentur, omnia prostrata ac eversa essent, rerum gubernacula desererentur.
Quæ non idcirco attigi, ut videatur hic aliquando bene vel sensisse vel §. 23.
fecisse, sed quo ostendam quantus ex hac peste morbus totam Germaniam
summo cum periculo, summo publico metu invaserit, utque omnes mecum
recognoscant, non a me cognoscant, quantum ex hac furiarum face incen-
dium conflatum sit, quod eatenus quidem erat pice ac oleo restinguendum,
quatenus tuum sceleratum caput, tuam exitiabilem vitam petebat. Sed tu §. 24.
age, ut eo quo properat oratio feratur, quomodo tandem ex his fluctibus,
hoc naufragio emersisti? quicquam in tui conservatione non ad nostra ini-
tia referendum est? Quod sic a me dici puta, Cæsar, non quod in restin-
guendo hoc incendio aut abs te aut ab istis principibus quicquam cessatum
putem, sed quia nos primi furiosæ coniurationis motum composuimus, primi
nos grassanti procellæ nostra capita obiecimus. Responde hic enim, latro, §. 25.
nisi ille hoc Ludovicho autore missus ex Francis tibi equitatus esset, quam-
diu sustinuisses id bellum? aut non, quæ tua ibi formido perspecta est,
ad proximum quemque incursum succubuisses? ut nemo ignoret quam tu
immerito, quam inique ac nefarie his qui te conservarunt, qui in locum
restituerunt, cædem ac orbitatem intuleris. Arroganter hic aliquid videri §. 26.
a me dictum vobis putarem, Germani, nisi scirem nostra in hunc bene-

---

[4] dato] posito *H.* [5] millia *2.* [6] *Der arme Kunz.* [12] hoc] id *H.* [23] cum *omis. 1.* [25] pice ac oleo rest.] *i. e. fovendum, augendum.* [26] tuum] ipsius *corr. H.* tuam] ipsius *H.* [27] his] iis *H.* [29] hoc]eo *H.* [33] quandiu *1.* [35] quenqȝ *1.*

merita maiora ac omnibus notiora esse, quam ut verecunde ea commemoranda sint. interim minime ad nostram causam pertinet referre quam hic medicinam huic pesti apposuerit, utque suo scelere exortum malum novo ipse scelere confecerit, nisi quantum ad occisum illum pertinet, a quo pie sæpe monitus est, cum quasi non ad pristinum statum, sed ad novam rapiendi, grassandi cædendique licentiam institutus esset, bona civium diriperet, insontes exilio ac nece puniret, omnia indignitate, omnia scelere

§. 27. misceret. Verum hos motus non longo intervallo subsecutæ sunt iuvenis nuptiæ; huius magistri equitum filiam ante desponsatam duxit: tantum quippe fiduciæ in Tyranno posuerat pater, ut et in ipsius terra coniugium filio paraverit et perpetuam continuo mansionem meditatus sit. Nullum hic interea alienati animi signum dedit, neque conferre rarius, alloqui durius; intueri aliquando tristi aspectu; et adhuc ignorabat miser atrocem huius naturam: facile enim occulta erant vitia iuveni, amico, non inquirenti.

§. 28. Quæ vero ab hoc facta erant, aliter alii interpretabantur; ille, qua erat simplicitate, non suspicabatur mali quicquam, de eo præsertim, de quo sic esset meritus; neque unquam fore putavit, ut sua vita peteretur ab eo, cuius ipse vitam servare studuisset. quo tempore si præscisset miser importunum huius ingenium, cavendum sibi ab eo duxisset, ut ab improbo

§. 29. viro discessisset, ut a crudelissimo hoste fugisset. Sed ubi tandem emersit eius improbitas? Audite, Germani, audite rem novam, indignam, horrendam, et nisi in oculis ac auribus vestris esset, incredibilem; qualem hæc ætas non vidit, prior non suspicata est; qualem atrocitatem nunquam credita est capere Germania; qua ulterius progredi nulla feritas potest: audite, quæso, facinus omni diritate atque immanitate deterius; deinde severe, ut Germani, religiose, ut Christiani, iudicate. ipse narrando quantum fieri potest, domesticum dolorem moderabo, ac ipse me componam.

§. 30. Rei familiaris statum formaturus pater accersit ad se filium, literis primum, deinde cum aliquamdiu frustra missionem oraret ille, quod nos fieri putabamus quasi ægre ab se dimitteret eum cuius sibi præsentia carissima esset, alium ex filiis natu maiorem, hunc Ludovichum mittit, quo videret

§. 31. hic quam necessaria de causa vocaret. Nihil tum hic recusare visus est, sed 'habeo, inquit, quod conferam prius tecum, quoniamque non longe hinc exeo, ipse me aliquantum itineris comitare, unde accepto quod te volo reversus, una cum fratre, qui te hic operietur, ad patrem abeas'. Nondum aliquid suspicionis contraxerat infelix; adhuc omnia latebant, quod ille quid animi haberet callidissime dissimulans, neque faciebat neque loquebatur aliquid quo minus videretur amicissimus esse ei quem prodebat

§. 32. nefarius latro. Ac pene est hoc ipsa interfectione maius crimen, quod

[9] cf. vol. I. p. 56. v. 11. [10] ipsius *H.* illius *I.* [20] . Ut *H.* [22] . Qualem *H.* [23] Qualem *H.* [29] aliquandiu. [37] *H. correxit.* fecerit neq3 locutus sit *I.*

composito et nihil immutato vultu quem occisurus erat aspexit, blando ore
ac amicis verbis affatus est; iubet etiam sine armis esse. 'quod neque longe'
inquit 'comitaberis et iter securum est, sine insidiis, sine periculo'; et erat
sane, nisi quantum ipse allaturus venit. Quod recordanti mihi subit, quod
qui proditione utuntur, per alios eam sibi comparant: hic sibi illum pro-
didit ipse, neque hoc pensi habuit scelestus, quod dicere solitus est Au-
gustus Cæsar, proditionem amare se, proditores vero non laudare; hic ma-
lus esse mavult ipse, quam malis uti aliis. Itaque ubi satis illi bono ac §. 33.
simplici persuasisset fidei opinionem, tandem munit se armis, neque his
quibus ante locis, neque eo quo soleret habitu, et clam omnibus. exeun-
tem comitatus est noster ille, totus sine armis equestribus, pusillo equo,
ut non longe iturus, ut brevi reversurus; nescius miser ad quam cladem,
ad quod exitium duceretur; quam non reversurus ad hunc fratrem, quam
non revisurus hunc patrem exiret; quod iste ultimus sibi vitæ dies, primus
malorum constitutus esset. Interturbor lachrymis, Germani, quo minus §. 34.
apte de his quæ sequuntur decore et apposite dicam: quid possem enim in
re tali? quæso non exigite dignitatis rationem ab eo qui per magnitudinem
doloris sibi non constat. Ubi extra urbem ventum est, omnes per quos
non staturum hoc nefas putabat, ab se dimittit, alium alio, ita ut tandem
præter illam futuram victimam et unum ex famulis suis neminem iuxta se
habuerit. ibi toto campo incertis itineribus oberrare cœpit, modo in hanc
modo in illam viam declinans, undique carnificinæ locum prospiciens, ni-
hil satis videns, omnia timens. Ut enim cognoscatis iuxta insitam mali- §. 35.
tiam nihil esse hoc meticulosius, nihil timidius, nihil imbecillius, non sibi
ad conficiendum negotium sufficere videbatur, nisi ad eas quas ante com-
paraverat opes loci quoque opportunitatem exquireret; quare etiam, nequid
secus ac institutum erat cederet, iussit descendere famulum et arctius sibi
equum succingere, munire calcaria, formare frenum, prudentius lupatum
indere; ubi securus ille occidioni suffamulatus suæ equum ministri tenet
manu, dum omnia cautissime adversum se apparentur. nec iste interea
familiariter ac blande colloqui desinit, quo omne suspicionis argumentum
e medio tollat. Placuit tandem in eam quæ prope erat sylvam succedere. §. 36.

---

[3] . Et *H.* [6-7] Augustus Cæsar] *H. correxit* Romanus quidam Imperator. *re-spexit ad Plutarch. in Rom.* 17. (ed. Reisk. I. p. 113.) „non solum, ut videtur, Antigonus dixit prodentes [**προδιδόντας**, Bryan. **προδοσίας**, proditiones] amare sese, eos vero qui prodidissent, odisse; neque Cæsar dicens de Thrace Rhymitalce, amare se proditionem, proditorem autem odisse". Plut. apophth. 207. (ed. Reisk. VI. p. 778.) 'Cum Rhymetalces Thracum rex ab Antonio ad ipsum defecisset, ... propinans cuidam reliquorum regem Cæsar [qui primus Augustus est cognominatus] dixit 'Ego proditionem amo, proditores autem non laudo'. De Philippo apud Stob. floril. LIV. 60. narratur eum dixisse *τοὺς μέλλοντας προδιδόναι μάλιστα φιλῶ, τοὺς δ' ἤδη προδεδωκότας μάλιστα μισῶ.* [18] Cf. vol. I. p. 57. [27] cæderet 2. [29] ille] Ioa. Huttenus. [30] iste] Dux. [32] sylvam] Böblingensem.

ibi tum illum qui sequebatur famulum in custodia relinquit carnifex, ipse inermem armatus, innocentem nocentissimus invadit ferro. incertum disposuerit ne aliquos sceleri ministros: magna quidem argumenta sunt, et auditæ ab agricolis ac pastoribus iuxta operatis mutuæ cohortationes, ac vociferantium sonitus alicuius frequentiæ suspicionem præbent; sed ego ex
§. 37. suspicione non accuso: utcunque evenerit, septem illud vulneribus omnibus letalibus confossum corpus repertum est, aliquanto illinc spatio capitis indumentum, quo significari datur conatum illum desperata re et aliquot iam acceptis vulneribus fuga sibi consulere. consternatus cui insederat equus ac herili fœdatus sanguine ad eos quos proxime dimiserat ille ab se equites provolavit, veluti necem domini nuntiaturus; nec ea prius aut aliter cognita est, omnibus inopinatam rem admirantibus et ex cruentato
§. 38. equo cædem suspicatis. Magna sunt quæ dixi, sed vincunt ea quæ sequuntur: habeat enim propitios sibi deos, impune ferat hoc scelus, frustra accusetur, absolutus hoc iudicium exeat, si interemisse satis habuit: in demortui corpus sæviendum adhuc immitissimus parricida duxit, nec contentus est sic occidere, nisi amplius in vexatione cruenti corporis non iam animum satiaret, sed oculos pasceret. et quod omnium admirationem vincit, in scelere scelus invenit, quippe volutum ac revolutum, ut videre licuit, mortuum in sanguine lapsantem suo, varie laceratum ac divexatum loro
§. 39. qua succinctus fuerat, collo circumligato suspendit. quod atrocitatis suæ corollarium iccirco addidit nefarius carnifex, ut videlicet infami ac maxime ignominioso supplicii genere notaret vitam innocentissimi iuvenis; nobis dedecus compararet, nostram familiam, nostrum nomen turpitudinis opinione infamaret; quasi ita vixisset ille, ut hoc genere mortis interire mereretur.

O magne regnator deum,
Tam lentus audis scelera, tam lentus vides?
Ecquando sæva fulmen emittes manu?

§. 40. libet enim a tragœdia mutuari hoc, nunquam rectius usurpatum. Fortasse non illibenter audietis quæ insecuta sunt cædem, quandoquidem cum cæde coniuncta sunt. Confecto parricidio ad suos rediit carnifex ('Ne me interpella, Ne vultum muta, describam te enim qualis redieris, qua specie, quo habitu'), truci aspectu ardebant oculi, pallebat facies, corrugata frons, stricta supercilia, obliquatum caput, contracti humeri, exporrecta labra; collidebat cum sonitu dentes, frendebat, ex imo pulmone singultiebat; manabat
§. 41. ab ore spuma. non moderabatur ipse equi sui cursum, sed remissis habenis errabat, incertus quo ferretur, trepidabat, gestiebat; nihil non sanguine commaculatum aderat; quod loqueretur non habebat, et loquebatur

---

[7] illinc *H.* hinc *2.* [14] propitium sibi deum *corr. H.* ferat hoc *1.* f. totum *corr. H.* [15] iudicio *2.* [16] immanissimus *2.* [22] idcirco *2.* [26...28] Senec. Hippol. v. 671...73. O *non habet Sen.* [25] Et quando *1. 2.*

tamen; mirabantur omnes, nemo satis agnoscebat; totus enim erat alius
quam fuerat; omnia stupide dicebat ac faciebat; et, ne plura, omnibus in-
sessus furiis omnem mentem, omnem rationem amiserat. Tacti eo mon- §. 42.
stro, qui aderant Suevi equites aliud alii coniectabant: quibusdam morbus
videbatur, cum viso cruentato primum equo, deinde corpore quoque in-
terempti reperto cognita res ingenti omnes tristitia, multos indignatione et
ira, quosdam etiam, quibus arctior cum iuvene consuetudo fuerat, ultio-
nis studio adfecit. Porro tu, Brunsvigiorum dux, Pii appellationem accipe, §. 43.
omnium consensu, tuo maximo merito: ostendisti enim illo tempore qui
sis, nec quem in vita, ut boni omnes, amaveras, in morte quoque volui-
sti deserere; sustulisti interfecti corpus et lachrymans sepulturæ manda-
sti; hunc præterea Ludovichum, qui fratrem expectabat, monuisti, quo ne
et ipse pateretur aliquid, repentino abitu saluti suæ consuleret. quam tuam
bonitatem quis digne unquam laudaverit? aut quæ posteritas merito com-
mendabit præconio? Tu vere Pius es et dici mereris non indignius quam §. 44.
ille Vergilianus qui patrem humeris fert: nam et tu maximo periculo, (cui
enim periculum non erat tale aliquid facere, postquam ille semel furere
cœpisset?) maximo, inquam, tuo periculo in regno sævissimi Tyranni bo-
nis omnibus infesti, intra horrendos insidiarum limites, in ipso huius car-
nificinæ loco, tam prius pertimescendis facinoribus monitus, tam diro ex-
emplo cautior factus, ne temere pius esses, nihil territus, aperte et ex con-
fesso audes. dii te servent, Pie, ac faxint, nequid unquam tua indignum
bonitate feras. sed tuas laudes in aliud tempus reservo, nunc cum no-
stris lachrymis, nostro dolore maneo. Sic confectum, sic laceratum cor- §. 45.
pus poscentibus nobis, ut patrio sepulchro componeremus, negatum est et
refodi vetitum, quo ne mortuo quidem frueremur, et illius toties confossi,
toties perempti manes hoc etiam carerent solatio, ut in patria quiescerent;
contra vero morti crudelissimæ hæc adderetur acerbitas, ut ibi putresce-
ret corpus, ubi infensa et implacata omnia expertum esset. Qua illius im- §. 46.
pietate non iam quid Germania, sed quid ulla usquam natio tulerit immi-
tius asperiusque non comperi, nec quid priorum temporum historiæ con-
tineant video: curru aliquis perempti corpus resupinum traxit, petenti tamen
patri et ei quidem hosti reddidit; hic inexorabilis homicida omni saxo du-
rior, omni adamante impenetrabilior, ad nullas preces, nullum pretium
condescendens, eum patrem quo in omni vita amico, in summis suis peri-
culis liberatore ac conservatore usus, cui maximis acceptis beneficiis ob-
noxius esset, ad funus ac sepulturam eius filii, in cuius ipse laceratione
animum prius satiasset et oculos pavisset, non admittit, et ab ultimo ex-

---

[3] §§. 42. sqq.] Cf. vol. I. p. 98. [5] Brunsv. dux] Henricus. cf. vol. I. p. 80. v. 18. [16] Aeneid. II. 707. sqq. [21] esses *corr. H.* sis *1.* [32] curru etc.] *parum apta videtur hæc ex ultimo Iliadis desumpta conparatio.*

§. 47. animi corporis complexu senilem mœstitiam arcet. Hæc ego si in conventu Rhussorum omnibus ferocitate ac immansuetudine anteuntium, si apud Turcas dicerem, tamen defuturos mihi qui supplicium de hoc sumendum suaderent, non putarem: nunc et apud Germanos dico, et ad hunc Maximilianum Cæsarem, quo et humanior et eiuscemodi factis infensior nemo huic imperio præsedit; de quo pertinaciter opinamur, etiamsi non accusassemus, utique futurum ut ultro hunc ad supplicium raperet: tantum abest ut no-
§. 48. strum ius obtenturos nos desperemus. Rem gestam audivistis, Germani, et quod non iam hominis facinus, sed aliquod plane portentum videri possit; ubi siquid mihi defuit, quo minus digna rebus esset oratio, huius naturæ tribuendum erit, qua cum nihil sit acerbius, nihil insidiosius, nihil truculentius, verba se digna invenire non potest. hæc est igitur inenarrabilis mali historia, hæc atrocissimi facinoris series, hic optimi ac innocentissimi iuvenis exitus, hæc luctus nostri materia, hic querelarum fomes; hoc est cur hic senex, hi iuvenes, hæ mulieres in sordibus iacent, in
§. 49. lachrymis irrequieti sunt, in luctu macerantur. Agite nunc, ostendite eos esse vos qui semper estis crediti! immensum est scelus, summa (nisi supplicium interveniat) infamiæ ac perniciei periclitatio: certe fœdiori notæ obnoxii esse non potestis, quam si hos mores impunitos sinatis; firmiorem mali fiduciam non habebunt quam hoc exemplo. quod quam horrendum sit, quam novum, quam exitiosum, non iam persuasione indiget, neque ullam magnopere accuratam dictionem postulat: ita enim testatum hoc scelus est, ut argumentis non indigeat, ita vehemens ac incomparabilis atro-
§. 50. citas, ut verbis exponi non possit. minus enim nihil laborandum in præsentiarum est, quam ut ad criminis confessionem oratione reum convincam: est in omnium auribus, in communi fama, in istius ore, in vestris, Suevi, oculis; nam et vos in vix peractum iam facinus incidistis, et ille statim fassus maleficium est; cuius magnitudo ea profecto est, ut in uno omnia inesse maleficia videantur, quod huc referre licet huius immanita-
§. 51. tem quo solent ea quæ omni humanitatis rationi inimicissima sunt: nam cum inhumanius nihil sit quam occidere hominem, quod hoc primum humani generis societatem, quam conservare humanum maxime est, perturbet ac dissipet, amicitia vero unica quædam virtus sit, quæ hominum inter se coniunctionem arctissime teneat, hic et hominem occidit, et amicum, ut iam dubitandum minime vobis sit quem reum accusem aut quid de eo iudicare vos oporteat, qui ita sit ab omni humanitate derelictus, ut omnia ab se humana, cum ille comicus senex ne unum quidem aliquid, aliena

---

2 Russorum *2.* 12 non potest] i. e. oratio. 13 est *ante* atroc., *ante* opt. *et ante* luctus *habet 1., delevit H.* 20 quod etc.] *i. e.* quia huius immanitas in numerum inhumanissimorum scelerum referenda est. 37 comic. sen.] Chremes in Terent. Heautont. I. 1, 25.

putet: hunc ego possum unum Atheniensi illo Timone asperiorem prædi-
care, non humano tantum generi infensum, sed universæ etiam naturæ ini-
micum. Cum enim secundum naturam sit id amare quod cui simile im- §. 52.
primis est, et ex bestiis non facile reperiatur quæ ex suo genere animal
interficiat, hic tantum esse contra naturam potuit, ut non contentus fuerit
occidere hominem, sed in occisum quoque sæviendum duxerit et vacuum
anima corpus suis manibus laceratum nefandum in modum tractarit; huic
etiam mœstissimo patri sepulturam filii negarit, quo ille unico adversum
mœroris sui ægritudinem lenimento uti poterat, quod unicum eius orbitati
solatium supererat. Quare cum æquabile omnibus ius statui oporteat, ni- §. 53.
hil insuetum, nihil ex prærogativa decerni petimus: in hoc omnis versatur
actio, 'Pereat qui perdidit, iure qui iniuria!' Hoc abs te, Cæsar, oramus,
hoc a vobis, Germani; non quo aliquid perspectum sit, unde dubitatum
huius supplicium videatur, sed magis ne defuisse nostræ videamur iniu-
riæ: multa sunt quæ suapte natura vos cohortentur, primum, quod non §. 54.
nisi maximo Germaniæ malo hæc improbitas ferri potest, quod optimam ac
integerrimam huius nationis existimationem, religiosissime custoditam in hoc
usque tempus fidem, turpissimo hic probro, crudelissimo parricidio, ne-
faria proditione polluit. Quæ si a vobis negligerentur, quod deus optimus §. 55.
maximus prohibeat, quam non fœdissimam de vobis opinionem orbi ter-
rarum faceretis! adeo, ut cum non minus totius Germaniæ sit hæc causa,
quam familiæ ac ordinis nostri, quod commune omnium in hac periculum
versetur, unanimi consensu ac uno omnium studio et consilio tanquam
universale quoddam incendium hæc pestis extinguenda veniat, magisque in
hoc reo publica causa quam noster luctus nostraque accusatio spectanda sit,
nisi te, Cæsar invictissime, credere fas est absoluturum hunc aut aliquo
clementiæ tuæ radio contacturum. sed et quomodo ad te nuper accepe- §. 56.
ris, et quemadmodum captantem veniam dimiseris, notum est: recenti ad-
huc scelere et nondum satis prodito ostendisti iudicium tuum. Nos quo-
que tibi, Maximiliane, ut obsequentissimi in rebus semper omnibus fuimus,
ita nunc in isto Germanorum omnium conventu supplices sumus, oramus
ac obtestamur, primum ne communi Germaniæ bono desis, deinde ne nos
perditissimorum hominum audaciæ ac contumeliæ exponas, utque iustitiæ,
cuius tu in terris vicem geris, memor sis. non habes cur iustus esse no- §. 57.
lis: digna tuo nutu, tuo assensu petitio: ne sine inutiliter effundi eum
sanguinem qui pro te solitus est commode ac fortiter, qui si Gallorum aut
Venetorum strage Insubres madefecisset campos, gloriose ferremus; pro
te enim omne periculum adire parati sumus. nunc is intercidit vir qui

---

[1] Timon.] Cf. Plut. in Anton. c. 71. Lucian. in Tim. Cic. Tusc. IV. 11. i. f. de amic. 23, 87. [3.4] inprimis *2.* [20] sit. Nisi *edd.* [31] nunc] iam *corr. H.* isto] hoc *corr. H.* [33] perdidissimorum *1.* ac] et *corr. H.* [36] Ad suam ipse militiam innuit *H.*

tibi usui, nobis etiam laudi erat; nec in aliqua tua, ut debuit, pugna, nec,
quod semper laboravit, adversum tuos hostes, verum et in otio et percu-
tiente amico, eo quem immortalibus suis beneficiis demeruerat, cuius ob-
sequio mortem sibi accersivit; non in armis, quod illo dignum erat, sed
et nudus et indefensus; qui, si vixisset, nihil post hac segnius facturus
§. 60. erat quam in illa adversus Gallorum regem expeditione fecit. Quare eius
interitum non debes aliter ferre quam non contemnendam patriæ iacturam.
Te, si nos taceamus qualis noster fuerit, una omnis Francia, omnis Sue-
via voce docebit. Atque utinam tam consyderes immanem huius ferocita-
tem, quam illius probitatem ac innocentiam nosti! dederat iam non obscura
sui signa: perspectum erat quantum studii, operæ ac facultatum in patriam
ac te patriæ patrem conferre posset et vellet; ratissima omnis virtutis fun-
§. 61. damenta iecerat; planum sibi ad veram gloriam iter aperuerat. Adversus
quale ingenium siquis loqueretur durius, puniri abs te severe et atrociter
deberet: nunc cum repertus sit qui supplicio afficiat hac indole iuvenem,
indemnatum, indicta causa ac innocentem, ulla exoratione verti a te ipso
sines? noli enim sperare aliquando emendaturum vitam hunc qui ne pro-
mittit quidem, aut si promittat, de quo non obscure intelligitur quem velit
vivere hominem, cum a familiari et amico cædis ac latrocinii auspicatus sit
initium; immo credi minus nihil potest quam qui hoc fecit, eum ab ullo
§. 62. aliquando scelere temperaturum sibi. Te igitur cautum esse oportet, tui-
que memorem: omnia enim mala quæ huius imperii qualiscunque est sta-
tui ruinam minari possunt, unius hominis capite, tuo arbitratu et stant et
intereunt; atque hæc sola nobis spes, solus hic timor est, aut occiso isto,
aut per te servato, de quo nisi pessima omnia suspicaris, tui nimis obli-
visceris: nam qui a tam insonti iuvene cædes ac parricidia orditur, de eo
sperari melius non potest quam perspectum est; neque ulla unquam ma-
§. 63. iori periculo concessa inpunitas fuit. Magna profecto res est, Cæsar, et
quæ neglecta abs te non potest non existimationem minuere tuam: quis
ergo tantus in hoc imperio vivit, etiam qui nihil tale admiserit, quem tu
iactura existimationis tuæ velis ab imminenti aliqua clade aut pernicie ser-
vatum? Quod cum omnino, si sic cadat, facturum te neges, quid in hoc
facies tantis probris contaminato, tantis a natura perversitatibus imbuto?
cuius tantum est scelus, tamque perniciosum, a quo tam pestilens exem-
plum manat? quo habebis loco? aut non in summo huius maleficium con-
§. 64. sistere putandum est? Nempe ut atrociori delicto non sit locus, omnes hic
antiquitatis notas excessit; neque vetus aliquod flagitium imitari se dignum

[1] nec] *i. e.* nec intercidit [9] consid. *2. ubique.* [12] Ratissima *edd. malim* ra-rissima. [13] Adversum *1.* [15] Nunc cum rep. sit *1.* N. repertus est *corr. H.* affic.] affecit [16] ulla e. uerti ... sines? *1.* potes ulla e. verti a te ipso? *corr. H.* [18] quem v. vivere hom.] cf. 'Bacchanalia vivunt' *Iuvenal.* sat. II. 3. [34] ? tanque *1.*

duxit, novum ipse invenit: atrocissimo nec uno mortis genere interemit
eum quicum sibi vitæ ac officiorum omnium societas fuit, quem corporis
sui custodem, laborum omnium ac curarum participem habuit, quem in
summis suis periculis fortissimum fidelissimumque cognoverat. idque fecit §. 65.
nulla provocatus iniuria, nulla lacessitus contumelia, nullo iurgio, nulla in-
tercedente offensa; nec, ut Alexander magnus olim, ebrius, sed et siccus
et sobrius; nec repentina aliqua animi commotione, sed de industria, con-
sulte et præmeditatus: adde quod in officio et cum sibi pareret obsequen-
tissime; deinde filium eius patris, a quo ope ac opibus erat adiutus; in
contumeliam ac dedecus eius ordinis, quem paulo ante propugnatorem
dignitatis suæ, conservatorem vitæ ac fortunarum omnium expertus erat;
et quod merito omnium maximum censetur, id fecit te imperatore, hac
fœditatis labe tuum tempus, quod tu tam sancte peregisti, aspergens, hoc
quasi stigmate tuum sugillans imperium. Vides igitur quam sibi omnes ad §. 66.
veniam (si eo adspiret) aditus præcluserit? quare consilium non erit hanc
intemperiem reprimere aut coercere, sed semel vult hoc malum comprimi
et extingui: veniæ locus non est; quippe quæ corroborata tot annorum
laude Germanorum virtus est, nullius intercessione, nulla commiseratione
deduci ab officio debet. neque enim ulla sunt illius in Germaniam merita, §. 67.
unde vel leviori delicto veniam impetret. at quas non turbas miscuit?
quod non dedecus, quam non indignitatem huic nationi, huic imperio in-
vexit? Atqui Alexander, quanquam maximus rex, summus imperator, affe-
ctata etiam Hammonis genitura toto tunc orbe admirandus, quia in con-
vivio amicos occidit, eos etiam a quibus verbis exasperatus esset, indelebili
ignominiæ stigmate notatus est: hic nullo virtutum vallatus præsidio quam
longe vel a spe veniæ abesse debet, apud Germanos præsertim, constan-
tissimum in legum tuitione populum? Ponat autem in medium illud inter- §. 68.
empti corpus, omnium nuper quæ in hoc sexu hæc ætas vidit pulcherri-
mum, nunc toties transacto gladio sui dissimillimum, laniatu, direptione,
sanguine ac cœno deformatum, ponat, inquam, eo habitu quo repertum
est, et a iudicibus vel levissimis corruptissimisque ausit impunitatem orare.
Qua in re quam te efferres spe tua, quam exultares, quam triumphares, §. 69.
carnifex, si hæc abessent sceleri tuo, quod sic prodidisti, quod tam nulla
de causa sic consulte ac dedita opera interemisti, aut si vel levissimo ali-
quo verbo commotus ante fuisses, vel si in nuda saltem interfectione tuum
constitisset facinus! At invenisti quam morti adderes crudelitatem, et ami- §. 70.
cum interfecisti optime de te meritum, de cuius fide ac probitate ne du-
bitasti quidem unquam, nec eum priusquam sic fraudulenter ac perfidiose

---

[2] ac] et *corr. H.* [6] Alex. M.] De Cliti interfectione cf. Curt. VIII. 1. sq. [7] de ind. *non hab. 1. addid. H. qui loquitur, quasi id quod inter* Todtschlag *et* Mord *interest, expositurus fuisset.* [22] Alex.] Cf. Curt. suppl. Freinsh. I. 1, 13 sqq. [24] indelibili *1.*

prodidisses, adoriri ausus fuisti, et interemptionis causam ne fictam quidem
attulisti. Neque aliquid istorum fecisti ebrius aut abs te immutatus ali-
quantum, sed et sobrius, ut tibi ne vitia quidem patrocinari queant, et
§.71. studiose ac ex industria, ut a facto error absit. Quæ ita in unum con-
flata crimina de nullo unquam principe ne insano quidem comperta sunt:
fuerunt enim multi qui crudelem in modum enecarent reos, aliqui etiam
innocentes, sed aut quos sibi insidiatos putavissent, aut deferentibus ini-
micis aliquo imputato crimine; neque hoc suis ita manibus, sed carnificum
et lictorum opera, neque iam tum amice appellatos aut per se sibi prodi-
tos, sed vel aliqua intercedente simultate vel urgente delicto aut impellente
offensa, quales in Sicilia Tyranni, in Italia principes Romani, alibi etiam
§.72. reges: qui hoc exemplo, his moribus, hac via, hoc modo in amicos fide
ac synceritate morum inculpabiles grassatus sit, nulla suspicione aut cul-
pæ aut erroris adhortante, ne fabulæ quidem produnt aliquem, ut de hi-
§.73. storiis taceam. Videtis, o fortissimi Germani, quo in gradu ponenda sit
huius ferocitas. quæ summa fuit illius Macedonis infamia, quod in convi-
viis vino et iurgiis agitatus amicos interficeret, ea cum huius maleficio col-
lata fit minima: nam ille interemptis pœnituit, hic ferox est; ille cæsos
luxit ac deploravit, hic interfecti corpus tractatione ac suspendio vexat; ille
§.74. decoravit funere, hic parentibus et amicis sepulturam non indulget. at illa
qualiscunque illius nota rerum præclarissime gestarum splendorem obscu-
ravit, tam solidam, tamque diuturnam tot victoriarum, tot triumphorum
gloriam ea affecit macula, quæ duorum milium annorum spatio non est
abolita; huius autem quid habetur in oculis vel auribus hominum, quod
istud sui odium leniat? aut quid semel boni fecit, quod tantam illi scele-
§.75. rum sentinam eluat? Nulla in homine virtus, ne umbra quidem virtutis;
nihil egit strennue, multa ignaviter; nulla liberalitas, at contra rapinis et
extorsionibus egregie operam dedit; non contentus aliena invadere, suos
quoque diripuit; nova vectigalia imposuit, novos reditus exegit, portoria
multiplicavit; temperantiæ inimicus fuit, libidinibus paruit, cupiditatem vitæ
§.76. ducem sectatus est. Age autem quæ fortitudo fuit? Vidistis afflicta fortuna
abiectus erat, secunda insolescebat, nusquam æquabilis, immoderatus ubi-
que, semper effrenatus ac sui impos; neque suam imbecillitatem consyde-
ravit unquam, neque fortunæ varietatem spectavit, neque usus est consilio;
neglexit inimicos, familiares et amicos interemit: ita vitam instituit, ut ap-
petitui cederet ratio, ipse neque dictis neque factis mediocritatem servaret
§.77. ullam; siquid ageret, aut longius processit aut propius substitit. atqui im-
becillitatem eius spectastis in hoc facinore evidenter: quanto enim metu,

---

4 , quæ *1.* Quæ *corr. H.* 16 Macedonis] cf. §. 65. 22 tanqȝ *1.* 23 millium *2.* 27 strenue *2.* 28 . Non *H.* 29 . Nouos *H.* 36 *Cic.* de off. I. 25. i. f. „Numquam enim iratus qui accedet ad pœnam mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium et parum".

quam pusillo et confracto animo accinxit se maleficio! Non dubito, Germani, si perniciosissimum quempiam Germanici nominis hostem hac via, hoc modo, hac ratione, hoc interficiendi consilio, sic trepide, sic meticulose de medio submovisset hic, quin non gloria tantum putaretis indignum ac laude, *sed et probro et dedecori obnoxium, quod pudendum nostris moribus facinus admisisset; neque tam interesse vestra iudicaretis occisum hostem, quam occisum fortiter ac consueto vobis modo, aperte non clandestine, a fronte non a tergo, ab armato armatum, aut vero ab inermi ac nudo inermem et nudum, æquo Marte non ex insidiis, provocatum non proditum; sic profecto pugnant Germani: hanc de se opinionem apud ex- §.78. ternos populos incorrupta tot annos fama præbuerunt; adeo hoc de nobis percrebuit, ut Romanorum quoque orbis terræ domitorum literis testatum sit; neque alia causa hoc tempore Bartholomæum Livianum ducem Veneti §.79. exercitus odiosum nostris etiam pueris reddidit, quam quod is in Foro Iulii quatuor milia peditum in deditionem accepta, contra iusiurandum quod de non lædenda vita et communiendo abitu præbuerat, cum subdolo illius suasu arma posuissent, occidioni prodidit. cui etsi omnem infelicitatem §.80 precemini, meritumque putetis qui utcunque intereat, hac tamen via petiistis nunquam, neque tanti quatuor milium occidionem fecistis, ut ignominiosa quapiam vindicta pollui vestram existimationem volueritis. quare tu, Maximiliane Cæsar, neque eos audivisti unquam, qui veneno sublaturos se illum pollicentur, neque pugna Cremensi captum a Gallis ad supplicium poposcisti: mavis diutius superesse, quam novo ac insueto Germanis more modoque interimi; vis enim non dolo gerere bella, consiliis ac virtute vis. Sed qua satis acerba oratione huius immanitatem persequi §.81 possumus? quod in hoste odiosissimo fieri nollemus, hic in Germano sanguine admisit scelestus; in probo ac innocenti iuvene, qui huic patriæ utilis, huic imperio expetendus erat, expertus est, ita ut iam dubitandum

---

7 ac] et *corr. H.* 12 cf. e. gr. Tac. Germ. 14. 13 Bartholomæus d'Alviano d. 1. Oct. a. 1515. mortuus strenui nec ineruditi viri famam reliquit. Clades exercitui Maximiliani apud Codaurum a. 1508. inflictas rhetorice coram Germanorum imperatore, ut benevolentiam eius captet, interpretatus est causæ Huttenicæ defensor. Idem in epigr. in Bartholomæum de Viano:

Nulla est relligio: servasti fœdera nunquam,
   Contemerasti omnem, Bartholomee, fidem:
Moribus his si te durare impune videbo,
   Quos coluit, nullos esse putabo deos.

Et in proxime superiori epigr. Huttenus frivole iurare solitum esse Venetorum ducem scripserat. 18 meritumq̃ʒ *1.* 22 Alvianus d. 14. Mai. a. 1509. prope Cremensem vicum cui *Agnadello* nomen est, fusus ac vulneratus captusque est ab exercitu Gallico, cui præfuerunt Trivulzius, rex Ludovicus XII. et Carolus Ambosius atque nobilis dominus Palissensis (*de la Palisse*). 28 expet.] petendus *2.*

§. 82. vobis minime sit, qui sic affectus est, quid mereatur. Iam illud autem quam non suspicandum, quod obiecturus interfecto crimen sit? cui, siquod habet, cur aut non ante cædem obiecit, aut ubi commisso homicidio passim primum male audiebat commemoravit? aut si pudenda est culpa, cur culpam vocat, quam impingere non audet? Illum, si deliquisset, accusari plane aut reum agi oportuit; hunc, si in merentem animadvertere voluisset, et ira vacuum esse et ex legum hoc præscripto exequi: at neque accusavit reum, et indicta causa necavit et ad nullas leges respexit, nec per- §. 83. functus parricidio irasci destitit. Iterum igitur dico 'Quis veniæ locus est? aut unde miserationis occasionem arripietis?' Non habes quo te expedias, carnifex: fassus es delictum, promulgata est culpa; novo et inaudito scelere polluisti Germaniam; omnibus invisus es, perniciosus multis. indultum satis furori: hinc abducendus es in cæcam aliquam et subterraneam domum, ubi te non contingat illius solis lumen, qui se tuis sceleratissimis sceleribus pollui putat, ubi situ ac pædore confectus illam vitam finias, §. 84. quæ diis immortalibus odiosa, humano generi perniciosa est. Debetur hoc tuo profligato sceleri; debetur huius nationis integritati; debetur vobis, Suevi, quibus auferendum est hoc probrosum caput, qui exonerandi estis indigno vobis iugo, quibus adimenda est servitus isti libertati minime debita. Quid ingemiscitis perculsi? aut quid non obscuris cœptam orationem suspiriis interpellare pergitis? quasi nos illi equitatum olim miserimus, quo §. 85. illam potius iniuriam, quam ius publicum tueretur. Si quis error, Suevi, imprudentium est: nos enim non contra vestras fortunas arma huic administravimus, sed ut componeremus periculosum Germaniæ motum; et hoc certe quantum per nos fieri potuit, sine omnium iniuria; quæ insequunta, non nostræ misericordiæ, sed illius perversitatis sunt: suppetias tulimus omne divinum atque humanum imploranti auxilium, optimo sed quod male §. 86. cessit proposito. At cuius, agite, maiori quam nostro hic malo servatus est? en cædem et orbitatem, quod reddidit liberatoribus suis præmium. utinam quievissemus potius quam istud nobis omnium bono conciliassemus malum! certe enim ea illum impunitas ad uberiora perpetranda scelera munivit, atque hinc sibi putavit ad turpissima fœdissimaque omnia patefactum §. 87. aditum: statim enim ut in dominationem est restitutus, aperuit sese, vestra bona diripiens, vestras fortunas affligens, ædificia demoliens, bonos cives partim exilio partim nece puniens, per universam denique terram cæde ac rapina sæviens: adeo omnium opinionem fefellerat simulatum ac dissimulatum pessimi ingenium: id quod non parum ad huius damnationem additurum puto. §. 88. Iam enim dubitare Germania non potest quid de homine, si

---

[3] cur aut non] *malim* cur non aut, *nisi* non *ante* commemoravit *repetatur*. [4] audiret *1. corr. H.* [11] . Fassus H. [18] hoc *delev. H.* [21] olim *non hab. 1. addid. H.* [24] motum] cf. §. 21. [25] insecuta *2.*

ex hoc iudicio incolumis sit, polliceri sibi debeat: experta est quantum se hic continere, quatenus se fingere, suam naturam dissimulare possit; quod quia diutius non potuit, et sic erupit, ut a quibus tot tantaque beneficia accepit, in eos primum evomeret acerbitatis suæ venenum, nihil non ausurum in alium quenquam putat: hic furentis cursum impediet, hic pestem publicam, commune exitium, legum ac iuris eversionem sistet, evertet ac extinguet; non sinet hoc ulterius proficisci exemplum; consulet moribus, servabit leges; minime volet exterarum nationum calumniis obnoxia, suæ pristinæ virtutis oblita esse. Tu vero, Cæsar, quam nemini dubium est §. 89.
ex quibus tuis moribus quomodo aliorum æstimes, vides apud te agi causam, quæ si nostra tantum et privata esset, iudicari tamen abs te fortiter deberet; nunc cum publica sit et exempli magnitudine ad omnes pertineat, non vis te imperante pessimorum audaciæ innocentum capita prodi; non sinis hoc te alente incendium omnia licere malis, nihil bonis tutum esse, libertatem interire, leges evanescere, imperium contemni; vides in quo §. 90.
periculo sint omnia, nec obscure sentis quam non possint leges consistere, nisi nunc per te serventur, et quam omnia sint perdita, si leges pereant: sunt enim hæ humanæ societatis vincula, atque eas nostri maiores, nondum parere dociles, acceperunt tamen, et posteris per manus tradiderunt, quæ longo usu firmatæ in eam tandem conditionem venerunt, ut donec leges sint, nos nostraque omnia in tuto posita existimemus; at si quando illæ intereant, tunc simul huius imperii firmamenta concussum iri, et omnium præcipitium futurum. Instituendarum autem legum causa fuit, ne §. 91.
quid cui cum iniuria alterius liceret. At quæ maior iniuria quam eripere alteri vitam? quam pessundabuntur omnia, si hoc ei licebit qui potest? quid enim divinius hic hominis vita, quæ ex deo est et pars dei, quam qui alteri eripit, quam violasse omnia humana divinaque censendus est? Porro de eo quid statuendum, qui interimit hominem de se optime meri- §. 92.
tum? quam ille propter ingratitudinem, perfidiam, immanitatem, non tam ex legum natura quam omnium opinione et sententia tanquam morbidum aliquod membrum a corpore humanæ coniunctionis rescindendus est? quod, §. 93.
nisi leges essent, ad quorum formam ac præscriptum iudicia haberentur, ex natura hæc penderemus: quippe contra naturam magis nihil est quam occidere primum hominem, deinde eum occidere, a quo non tantum nihil mali sed boni etiam multum acceperis, nullam ob culpam, ex nulla causa, nec id subito ac turbata ratione, sed et studio et dedita opera, non imprudenter, sed ex proposito, nec ita ut occidisse satis putet, sed hæc addat ut exanime corpus tractet et a pietatis officio nos arceat. Quam multa §. 94.

[5] . Hic *H.* . Hic *H.* impediet — sistet *etc.*] i. e. Germania. [10] . Vides *edd.* [12] . Nunc *edd.* [19] parere dociles] cf. Sil. Ital. XIII. 120. [20] . Quæ *H.* [35] quis acceperit *H.* [23] Cf. Ulp. L. 10. §. 1. D. de iust. et iure. [38] nos *1.* interempti necessarios *H.*

hic dici poterant, et de tua, carnifex, immanitate, et de illius innocentia tam misere tam atrociter abs te confecti; sed quia in te frustra orationem molitur aliquis, quod verba rebus imparia sunt, et omnium facultatem tua vincit improbitas, quoniamque tuo supplicio quo te (nisi omnis funditus æquitas interiit) paulo post affici cernam, contenti esse decrevimus, de te
§. 95. minus dicam, dicam tamen aliquid. Tu Suevici nominis macula, æternum gentis tuæ dedecus, audacia, scelere, furore, atrocitate, perfidia, ingratitudine, malitia, immanitate memorandum omnibus sæculis portentum, supra fines humani moris grassatus es; certasti in omne facinus; pensi nihil habuisti præter unum hoc, ut scelerum compendio omnes qui unquam fuerunt
§. 96. malos vinceres: nam in uno complexus es omnia: turpiter, nequiter et crudeliter trucidasti virum fortem, nec priusquam fraudulenta tua perfidia prodidisses tibi, non accusatum, nulla imputata culpa, ne errore quidem, omnibus carum, tibi amicum, nulli infamiæ obnoxium, nullis apud te delationibus reum, innocentem, incautum, de te nihil tale suspicantem, qui te custodierat conservaveratque, cuius te pater ope ac opibus iuverat, de
§. 97. te optime meritum, tuæ dignitatis authorem, tuæ salutis defensorem. Quid enim hoc addam, parvum apud te, qui nunquam strenuus fueris, quod armatus inermem a tergo aggressus? Postremo hæc quam ab omni humanitate aliena, quam te digna, quod sic mortuum divexasti, quod cum nos convictu orbasses dulcissimo, funeris quoque solatio spoliandos duxisti? scilicet intra nullos terminos tua constitit ferocitas: nam quod in nostro sanguine admisisti, maius natura scelus non recipit. Possum hoc iterum tragicum exclamare:

Tale quis vidit nefas?
Quis inhospitalis Caucasi rupem asperam
Heniochus habitans? quisve, Cecropiis metus
Terris, Procrustes?

§. 98. Tua maleficia nisi supplicii diritate vincimus, non punimus. Sed iam ille noster, Germani, sic proditus, sic e medio sublatus, non credo expectare vos ut dicam quomodo vixerit et qua indignitate perierit: non enim, nisi optime vixisset, sic a vobis amatus esset, neque nisi miserrime ac innocentissime interiisset, sic doleretis mortuum. Cuius si nullum in hanc patriam bene meritum, nulla bona spes esset, vel ob id maxime illi deberemus, quod is suo corpore primum furentis impetum excepit ac in se ipse consumpsit, modo vos hoc iudicio oportunitati ab illo vobis allatæ non
§. 99. defueritis. Ille enim sic obiens documentum vobis reliquit, quæ pestis quo

[5] contenti e. decr. *omiss. 1. addid. H.* [12] nec *omnes. sed cum* non acc. *sequatur*, eundemque *scribendum est.* [15.16] qui te ... conservaveratque *omiss. 1. addid. H.* Cf. §. 1. [18] strenuus *1. ubique.* [23] recepit *1. corr. H.* [24] tragic.] Senec. Thyest. 1046. sqq. [29] Procustes *edd.* [36] opportunitati *2.*

consilio a vobis exterminanda sit. quæ si vigeat et in hoc imperio gras-
setur, docuit ipse quam non tuta omnis futura innocentia sit. Vix ulte-
rius aliquid me commemorare sinit meus dolor, istorum luctus, vestra per-
culsa auditio: forsitan hoc quasi in transcursu addidero, sic vixit, ut eius
vita ab iniuriis omnium tuenda videretur, quemque non modo incolumem
esse oportuerit, verum etiam honoribus auctum et ornatum. qui siquis §. 100.
umbris sensus est, sic in illa æternitatis mansione loquitur, hoc auspica-
tus poetico,

'Men' servasse, ut esset qui me perderet.

'quid enim mea mihi pietas profuit? immo quid non obfuit? tu pro tam
'sedulo meo erga te obsequio tam durum exitum reddis? piget fateri erro-
'rem quod te amavi, quod obsequenter colui, quod custodivi vigilantissime,
'quod periculis quoque aditis tuam salutem tutatus sum: nam talibus ego
'meritis pœnam inveni, non præmium: ingrata sunt enim virtuti fata mor- §. 101.
'talium, despecta est, desolata est; invidia certius nihil habet. atque hanc
'tamen a literatis magna extolli laude audieram, et sectabar studiose infe-
'lix. Age vero quem ex meo interitu cœpisti fructum? hunc ne ut per me
'liber sis, nec habeas cui ex virtute invideas? Aliquot paucos annos con-
'cedere debebas huic vitæ, quæ vix dum gustata erat; nimis cito iam in
'flore ætatis, ante diem, immatura nece oppressisti. Mei ne te miseret §. 102.
'igitur tam atrociter afflicti? aut conturbati istius patris? desertæ coniugis?
'vel locum non habet apud te ulla miseratio? ulla pœnitudo? Siquid ta-
'men acerbitate interemptionis meæ, tot iteratis vulneribus, tam horrendum
'in modum raptato abs te mortuo non iam restincta tua sitis est, sed levi-
'ter ad tempus lenita; per quicquid usquam carum habes, per mea in te
'officia, per patris in te mei benemerita, oro, miserum corpus patrio se-
'pulchro dones! saltem id abs te impetrari sine. unum id meorum luctui
'concede, ut ibi putrescam, ubi ab illis deplorari possim! At tu vale, ca- §. 103.
'rissima patria, cui ego prodesse volebam, cœperam, non permissus sum:
'testor hæc umbrarum loca, hos fatorum authores deos, nihil te prius nihilque
'potius in vita fuisse mihi; neque molestius quicquam ferre nunc quam quod
'nondum tibi talis fuerim, qualis esse laborabam: tibi enim vivere animus erat,
'pro teque mori. Vale tu, erumnose pater, miserande senex, cui ego tantæ
'spei filius ineluctabilis mali causa esse merui: quantos enim tibi mœrores,
'quantum dolorem, quos gemitus reliqui, quæ suspiria! o fallacem tuam de
'me spem, o inanes cogitationes, o irrita desyderia! Egon' speratus eram tuæ §. 104.
'defectæ senectuti solatium? in meum robur tuam senilem infirmitatem inclina-
'turus eras? Valete, iucundi fratres, dulci convictu orbati! vos valete, Franci,

---

[2] non *omiss. 1. add. H.* [4] . Forsitan *H.* [8] poetico] ex Pacuvi Armorum iudicio ap. Suet. Cæs. 84. Cf. Hutt. Deplorat. v. 45. [9] essent ... perderent. *Suet. l. c.* [17] hunc ne *1.* hunc certe *H.* [22] Vel *H.* [30] autores *1.* [33] ærumn. *2.*

'invictum Germaniæ robur! vale, nobilis equitum ordo, cuius tam insignis
'ex me despectus est quæsitus! valete omnia quæ ubique estis, quibus in-
§.105. 'nocentiæ meæ testimonium reliqui!' Hæc loquentem illum fingite, quanquam
loquatur ipse certe; deinde quid vos statuere æquum sit, cogitate. reus
tractatur, in cuius incolumitate omnis pernicies, damnatione cum summo ve-
stro commodo summa honestas et legum natura coniuncta est: quid enim
non horrendum, crudele et atrox de eo suspicandum qui ista commisit?
aut quid non audebit, quid non faciet is, si hoc impune tulerit? quid au-
tem commodius ac utilius toti Germaniæ quam ut primum hæc amoveatur
publica pestis, hoc extinguatur commune incendium? deinde quid hone-
§.106. stius quam orantibus nobis concedi, ut ius nostrum obtineamus? Amisimus
iuvenem, in quo cum eximia corporis pulchritudine præstantissima animi
virtus coniuncta fuit: eum iste innocentem, indicta causa, nulla interce-
dente offensa, quem in omni officiorum genere obsequentissimum habue-
rat, a cuius patre tot tantaque beneficia acceperat, tunc cum sibi inser-
viret, crudelissime, atrocissime, immanissime, primum interemit, deinde
mortuum quoque laceravit ac suspendio infamare conatus est; postremo
§.107. petentibus ad sepulturam nobis sic confecti corpus negavit. In hac tanta
indignitate, tanta doloris nostri acerbitate, quod ex legibus nobis debetur,
huius supplicium petimus, teque, Cæsar Maximiliane, oramus, ut cuius
hic tempus crimine teterrimo nullisque ante audito sæculis insignivit, in
eius supplicio talem te nobis, qualem omnes ante populi, omnes nationes
perspexerunt, æquum indicem impertias; vosque, principes, ut quorum hic
ordinem nobilissimum dedecore turpi ac detestabili commaculavit, eos in
§.108. hoc iudicio existimationis suæ vindices experiatur. Nunquam alicui causæ
magis patrocinatæ sunt leges: quid enim aliud illæ volunt quam tueri ab
iniuria innocentes, punire ob maleficia improbos? Hoc vos, cæteri Ger-
mani, commonemus, ut quid leges velint cogitetis, et quod illæ volunt sta-
tuatis. sed iam cogitastis, iam statuistis, iam damnastis: edicite, proferte;
neque enim indemnatus videri potest, cui in nullo hominum cœtu, in nulla
nobilium congregatione locus est; quem nulli quo prius alloquio dignan-
tur, nemo salutat, nemo appellat, qui desertus est ab omnibus, despectus
etiam ab infimis, quem omnes oderunt, omnes indignum cui ignoscatur
putant, quem victimam innocentibus umbris fieri postulant, vexatorem pa-
triæ, nostri ordinis proditorem, omnis iuris, omnium legum transgresso-
rem, Suevicæ nationis labem, propudium Germaniæ, pestem huius imperii,
portentum huius sæculi. Quare quid aliud vos exorem, quam ut id quod
re est, verbis quoque comprobetis.

---

19 nobis *delev. H.* 32 ap-|ppellat. *I.* 36 huius *I.* præsentis *H.*

VLRICHI DE HVTTEN
EQVITIS GERMANI
IN VLRICHVM WIRTENPERGENSEM
ORATIO SECVNDA.

Poteras, quæ tua est clementia, Cæsar Maximiliane, oratus ab hoc reo, §. 1
si non ad veniam, ad mitius certe supplicium flecti, nisi ille novo et atroci,
proh dii immortales, scelere, medio hoc iudicio, intra legum ac iuris septa,
in ipso pene furoris ac malevolentiæ suæ carcere ostendisset quam te non
metuat, quam ius fasque contemnat, quam mutare hos mores non cogi-
tet: ut qui in extremo suo periculo, in summo existimationis ac fortuna- §. 2.
rum suarum discrimine ferocire nondum destitit, sed cum ea prius in alios
commisisset, quorum a nullo iudice veniam impetrare debuit, dum nescio
quo consilio hoc iudicium differtur, ausus est in tuas propinquitates, tuum
sanguinem truculentiæ suæ tela iaculari. Omnibus enim passim existiman-
tibus conaturum istum, ut delicto veniam consequeretur, longe contra
evenit, ut iam planum sit, veniam quæ petenti quoque concedi minime de-
buit, ne peti quidem, et effectum ut emendaturum istum institutum vitæ
genus sperare nemo possit. Quod enim melioris indicium voluntatis aut §. 3.
quod immutati animi signum præfert qui hoc suo tam atroci vigente pe-
riculo, te gravissime ad principes ac populum Germaniæ de eius capite
referente, uxori suæ, nobilissimæ ac pudicissimæ fœminæ, tuæ, invictis-
sime Cæsar, nepti, vestræ, illustrissimi Bavari, sorori, non contumelias
iam aut ista præter fidem omnium horrenda, et dictu quoque pertimesci-
bilia, quæ decennali consuetudine pertulit hæc, sed necem intentavit; nec
ita necem, ut innocentissimæ mulieris morte contentus esset, sed turpissi-

Cf. qua ad orat. I. p. 3. adnotata sunt.

[1] Huttenus hanc orationem quasi ea in iudicio principum præsidente Cæsare d. 20. Septembri a. 1516. Augustæ Vindelicorum haberetur, Bononiæ ineunte a. 1517. ut videtur conposuit. Cf. Cochlæi ep. d. 25. Mart. a. 1517. datam, supra vol. I. p. 132. exhibitam, i. f. et Pirckheimeri verba ad orat. I. relata. [10] , qui *I.* . Ut qui *H.* [11] destiterit *I. corr. H.* [14] eiaculari *corr. H.* [15] consequatur *I. corr. H.* [16] . Ut *H.* [21-22] invictissime *et* illustrissimi *delev. H.* [24] hæc *delev. H.*

§.4. morum facinorum notas sic ab se iugulatæ impingebat! Quia enim, ut quædam de se flagitiosa et a quibus ipsa longissime semper abfuit confiteretur, adigere non potuit, invenit hoc consilium sceleratus, ut mortuam ream ageret, et tunc accusaret, quando illi ad dicendam causam adesse non liceret. ubi connivendum mihi credo, quod in ea incidi, quæ tam sunt omnibus nota, quam a me dici non postulant, et quædam si obnixius ego commemorem, potest alicui suspicio fieri, aliunde hæc nobis quasi auxilia peti, ac peregre accersitum quod huic patrocinetur causæ, et alienas calamitates nostris defectibus suffici. accedit ad hoc quod talia sunt quædam huius criminis, ut nec a me dici nec a vobis audiri sustineant.

§.5. Ad nostram quidem causam quod pertinet, talis iniuria est, ut non tam alienum ad se nihil quærat, quam sua magnitudine ac atrocitate omnem diritatem, omne scelus vincat. Quod etsi persuasum ita vobis certo sciam, cogit me tamen illustrissimæ mulieris calamitas, vestra, fortissimi Bavari, mœstitia, quæ se miro quodam fato nostris malis adiunxit, aliquam huc cogitationum mearum partem derivare; non quo nos augeam, sed solo humanitatis affectu alienis condolentem malis. quare hoc dico, non nostræ causæ patrocinari hanc novam improbitatem, sed a nostris potius malis

§.6. comparatam huic fidem. et nisi tanta in nos crudelitate omnem ab se humani ingenii opinionem exuisset nefarius latro, nequaquam in auribus pientissimæ matris, fortissimorum fratrum hæsuras principis fœminæ querelas fuisse, quod nemo tantam hanc asperitudinem credidit, donec aliunde documentum accessit. Quoties enim illa matri, quoties fratribus flens ac lachrymans quæsta est ea se apud istum perpeti quæ diutius ferre non possit, sic ab illo tractari, ut quamcunque mortem quam hanc vitam malit, cum illi meliora indies, ut par erat, sperantes consolatione mulcerent et persuasione confirmarent, cohortantes fortiter hæc ferret, seque ipsa con-

§.7. tineret, futurum ut diuturna patientia mitesceret ferocientis tumor. Interim nocturnis diurnisque precibus a deo optimo maximo meliorem illi mentem, saniores cogitatus precati sunt; illa vero nihil omittebat, quo infensum sibi maritum placaret, omnia familiariter ac blande agens, illo contra verbis

§.8. ac verberibus ingruente. Et est, ut nostis, Germani, nihil huius mulieris forma præstantius, nihil moribus suavius, consuetudine blandius: ita species est eximia, ita iucunda conversatio; ita omnia quæ facit quæque loquitur perdecent, ut pene magis mirum sit quod has ille dotes odisse quam

§.9. quod illius hæc intemperiem ferre potuerit. In qua certe cum nihil sit non ardentissimo dignum amore, ab illo tamen habita est infensissime; et cuius nuptiis tantum decus assecutus erat, quantum in illam domum nun-

---

[2] Cf. vol. I. p. 96. vv. 20. sqq. [10] ut ... sustineant. *corr. H.* quæ .. fuftinēt. *1.* [17] condolens *1. corr. H.* [33] blandius *1.* honestius *corr. H. sed amabiliorem quam fuit, hæc oratio Sabinam depingit ubique.* [34] iucunda *1.* amabilis *corr. H.*

quam descendit, contra hanc stupiditatis ac furoris sui procellis grassatus
est; nec aliquid pensi habuit quid deberetur illius primum formæ, quam
ipsa moribus ac vita gratiorem reddiderat, deinde huius Cæsaris, horum
Bavarorum affinitati, a qua is claritudine hoc sibi quasi lumen accende-
rat. Sed quid hæc videret qui nihil in tota vita boni et æqui vidit un- §. 10.
quam, qui etiamsi in optima prius hominum de se opinione vixisset, hoc
solo quod tale coniugium sic aspere, sic immaniter egit, pessimæ ac atro-
cissimæ mentis suspicionem præbere debuit? potest enim ulli esse amicus
qui huic mulieri fuit infensus? aut quempiam bene tractabit qui hanc spe-
ciem, hos mores crudeliter afflixit? immo cui potest esse placatus qui hanc
voluit occidere? Voluit enim, Germani, voluit, neque tam quia delitium est
illi semper tale aliquid facere, quam quia si peregisset homicidium, quod-
dam postea moliebatur, ut dixi, singulare facinus, ut innocenter occisæ
ab se mulieri pessimorum flagitiorum culpam impingeret. Huic tam nefa- §. 11.
rio proposito divinum horum fratrum consilium intervenit, ut quam celer-
rime succurrerent afflictæ sororis innocentiæ, quippe de cuius et vita et
existimatione agi cernerent: clam itaque ut se fugæ accingeret monitam
provido ipsi occursu exceperunt. Sentio vestrum hic dolorem, Germani, §. 12.
vestros gemitus audio, lachrymas video; nec immerito huius facti dolor
omnium animos perculit: hoc loco natam, hac fortuna, his propinquitati-
bus subnixam eo infelicitatis decidisse, ut quem maritum sua nobilitate
clarum, sua fœcunditate auctum reddidit, ab eo non modo honorifice, quod
debuit, non habeatur, sed etiam contumeliose, aspere ac crudeliter affli-
gatur; et quæ his maioribus edita est, in hoc humanarum rerum fastigio
educata, contemptissime ac servilem in modum ab isto genitura ac statu
inferiore divexetur. Quod enim ea non commemorem, quæ ad impudici- §. 13.
tiam ac turpitudinem scelerati hominis pertinent, sic putate, non ignorari
a me ista, sed consulte premi, quod non tam studendum illius perniciei
existimo, quam videndum quid me deceat, nec tantum dolori conceden-
dum meo quantum suæ iste libidini ac furori dedit. Atque utinam perpe- §. 14.
tuo lateant quædam, aut saltem ad exterarum gentium notitiam non per-
veniant, quæ iste flagitia, quas turpitudines, quæ ignota prius Germaniæ
flagitia admisit. ubi si ea dicere vellem quæ iste audire posset, ego citra
pudoris mei iacturam loqui non possum, quantas, Germani, tragœdias mo-
verem, quam novarum improbitatum spurcissimam faciem ostenderem, quan-
tum vos exasperarem odio, quam istum refricarem communem dolorem.
continebo itaque me et quanquam, in summo dolore meo, ardentissimo §. 15.

---

[10] Imo *2*. [17] Fuga Sabinæ ducissæ incidit in noctem 24., secundum alios 30. Nov. a. 1515. cf. vol. I. p. 98. v. 29. cum Steinhofero IV. p. 231. Heyd, *Herzog Ulrich* I. p. 410. [24] ac *1*. et *corr. H.* ædita *1*. [25] isto *et* genitura *contemptim.* [26.27] pudicitiam *1*. *corr. H.* [28] ista *1*. illa *corr. H.*

persequendi hunc studio tenear, decoris tamen mei non obliviscar, nec
tantum hunc odero, ut pudori adverser meo, daboque operam, ut quæ
istum facere non puduit, me dicere pudeat. Vobis indignum principis
fœminæ casum, qui me quoque a domestico dolore tantisper abstraxit,
commendo, quam ille, quia in suam turpitudinem quam consentiret, mori
prius voluit, impudicitiæ ac probri insimulare ausus est; et hoc egit, ut
si processisset immane illud interimendi consilium, deprehensam in aliquo
§. 16. magno ac memorabili scelere comminisceretur. Quod illa sentiens non
mortem fugit, quam erumnosæ prius vitæ sæpe prætulerat, sed infamiam
ac dedecus, coniuncta morti huic mala declinavit; et mori fortiter se qui-
dem dignum duxit, dare autem tanto sceleri occasionem et anteactæ vitæ
fructum perdere degeneris ac verum decus non agnoscentis animi iudica-
§. 17. vit. Quæ quia vivit et huius manus effugit, et ne unquam incidat fortis-
simorum fratrum præsidio comparatum est, et quia quemadmodum vixerit
testatum habetur, quoniamque pestilens atrocissimi carnificis consilium in
lucem emersit, eiusque odio tota ardet Germania, omnes fremunt ordines,
quid aliud decere vos arbitramini quam ut istum semper tale aliquid me-
ditantem maturrime e medio auferatis? Quousque enim differtis hoc iudi-
cium, et respirandi isti occasionem datis? Iamiam, o Germani, prostratus
iste comprimendus est, nec dandum recipiendi sese tempus: utimini op-
portunitate, in tempore consilium arripite; occasionem tenete: nunquam
facilius hoc conficietis negotium quam sic proiecto illo, sic afflicto, sic
§. 18. confracto, sic undique tento. an ad aliud tempus servabitis hoc suppli-
cium, in quo persequendo, quia istud interposuistis spatium, carere levi-
tatis suspitione nunquam poteritis, ut qui in re magna, atroci, horrenda,
detestabili, nota, ad puniendum segnius accesseritis? At ille non segnis nec
unquam perpetrandis criminibus cessans, dum vos de prioribus sententiam
ferre cunctamini, novum ipse adiunxit, ut doceat quid de se in posterum
§. 19. opinari, quid vobis proponere debeatis. Quod nisi fecisset, verendum erat
ne occasione eius moræ, invitis omnibus se eriperet: non ignoro enim, et
cum primum hoc dicendi munus aggrederer, præsensi, unam hanc reo
spem esse propositam, siqua forte huic iudicio mora intercederet, fore ut
istud commotæ adversum se Germaniæ odium, ista communis infensio,
omnium ardor paulatim restinguerentur, ipse opportune elaberetur; nolui
§. 20. tamen prædicere, ne sui istum commodi admonerem. Sed ut tunc dissi-
mulavi cognitionem, ita nunc re alia integra præmoneo, si diuturnius hæc
protrahatur causa, futurum ut iste vi ac armis munitus hoc iudicium con-
temnat, tibi, Cæsar invictissime, vobis, principes ac viri Germani ornatis-

[8] commisceretur. *edd. nec correxisse videtur H.* [22] quam *omis. 1. add. H.* [25] suspicione *2.* ut *omis. 1. add. H.* [34] restinguerentur *1.* frigescerent *H.* [36] cognitionem] i. e. quod cognoveram, præsenseram.

simi fortissimique, illudat, sua tueatur maleficia, nos ab accusatione re-
pellat. 'Unde istud' aliquis dicet 'commentum?' scio enim paucos suspi- §. 21.
cari quod ego video; 'unde hunc tam repente' dicet 'metum?' non ex levi
aliquo rumusculo aut vulgi sermone: certa, Germani, et nisi consilium in-
tercesserit, perniciosa huic nationi comperta habeo, cum Gallis facere istum,
et Helvetios finitimam nobis gentem sollicitare. et ut intelligatis quam non
importuna sit hæc mea festinatio, bellum comparat, quod contra hanc pa-
triam, focos atque aras nostras emittat. Dum hoc consilium maturescat, §. 22.
hos interim misit huc oratorculos, qui excusando tempus ducant vosque
precibus tentent: quod si ex animo cedat, conditionem accipiat, et ad peiora
indies perpetranda se reservet; sin minus, ad istud se recipiat asylum,
unde nobis perniciem, toti Germaniæ vastitatem inferre cogitat. Quamvis §. 23.
enim nullus sit hoc latrone imbecillior, nullus desertior ac desperatus ma-
gis, quia tamen nihil tam turpe, tam execrandum ac abhominandum est,
quod non suum sibi patrocinium habeat, et in ea iste tempora incidit, qui-
bus nemo non suæ cupiditati fiduciam ponere audet, invenit quibuscum
suam hanc fortunam communicet, quos si non scelerum suorum asserto-
res, (nam in quem hoc cadat, tam impium, tam ab humanitate derelictum
esse neminem puto) veteris saltem erga nos invidiæ explendæ opportuni-
tate, huius nationis impugnatores nobis obiiciat. sicque alterutra ex hoc §. 24.
naufragio via emergere cogitavit, aut si fieri possit quæsita delicto venia,
aut si minus hoc procedat, ut istis præsidiis omnia legum ac iuris clau-
stra perfringat, vosque si non fulmine comminuat, saltem grandine ac pro-
cella pulset. Contra quæ etsi satis munitam Germaniam scio, videndum §. 25.
tamen est, ne, quem necessario damnandum omnibus iustitiæ vinculis im-
plicitum tenetis, non sine turpi huius nationis ludibrio elabatur: neque
enim hoc metuo, ut Germaniam talibus iste auxiliis evertat, sed ne aut
negotium multis faciat aut cunctationis vestræ beneficio pœnæ se subtrahat.
Quippe ut scelerum conscientia tumidum, suspitiosum ac desperatum red- §. 26.
didit, ita siqua se, quod dii prohibeant, his angustiis laxitas ostenderit, si-
quem huic custodiæ exitum prospexerit, erectus, audax ac confidens vos
contemnet, nobis insultabit, optimo cuique perniciem meditabitur. non
tanti facit dedecus, ut hoc morte commutare velit; neque si ex hoc car-
cere evolet, ullum postea tam profligatum erit nefas, cui se non accingere
audeat, ut qui nihil habet quod de existimatione perdat sua: quia enim
quantis se flagitiis commacularit videt, facile in omnes se reliquas sordes
abiicit, in omne dedecus provolvit. Nam ut videatis qua ratione facillime §. 27.

---

[5] Cf. vol. I. p. 242. sq. num. CVII. et p. 63. sq. num. XXX. 3. [6] Heluetios *1.* Swiceros *corr. H.* [8] emittat. *1.* inuehat *corr. H.* [9] oratorculos] 'zwen oder dren briester' vol. I. p. 86. v. 11. *Cf. Heyd, Hzg. Ulrich 1. p.* 451. [14] abomin. *2.* [20] huis *1.* [29] suspic. *2.* [31] persp, *2.* (pſp. *1.*) ac *1.* et *H.*

peccet iste, nullam ante collegit bonam famam, nullam in futurum clari-
tudinis bonæ spem præsumpsit; itaque nec amittet quicquam si vitam te-
neat, nec existimationis tuendæ causa aut dimicabit unquam, aut magno-
pere sollicitus est; concepto semel ex maleficiis furore homo nequam, im-
probus, turpis, impudens, atrox, immanis, omnibus probris contaminatus
§. 28. a nullo postea maleficio abhorrebit. Quorsum hæc? Ut intelligatis non sine
communi aliquo periculo elapsurum istum. Quare in hac accusatione illud
nos agere putabitis, quod hi qui ex aliquo atroci ac vehementi naufragio
eiecti quos scopulos fugiant, quas syrteis devitent, navigaturos alios monent:
nos enim magno iam perfuncti periculo, amisso eo quod reparare non
licet, ex ista iactatione consilium vobis damus, vos certiores facimus, ut
§. 29. nostro malo cauti sitis. Nondum certi aliquid habet, curate ne inveniat;
nondum confirmavit sese, incautum occupate; in foveam incidit, obruite;
legum ac iudiciorum laqueo irretitus est, retinete, iugulate, ne sinite ex-
plicari, ne date respirandi aut colligendi sese tempus; ne ultro offerte quod
§. 30. iste ne sperare quidem audet. sic confusus non potest aliud vestrum de
se iudicium expectare, quam suorum experitur; nec leviter a vobis tractari
sperat qui a suis tam graviter damnatus est. itaque omnibus desperatis
totus domestico malo, intestino morbo, id est gravissimis conscientiæ sti-
mulis, involutus tenetur: agit enim, quanquam callide dissimulet, vitam
omnium afflictissimam; nihil fiduciæ est, metus ingens; sollicitus est sem-
per; suspicatur omnia; quos amicos habet, si ullos tamen habet, simula-
tores putat; non constat sibi; circunfluit omnibus insidiarum copiis; metuit
omneis eventus; ad omnem crepitum pertimescit; ad nullam rem peragen-
§. 31. dam satis sibi cautus videtur; latet in odio suorum; prodit in indignatione
omnium; sibi ipse confideret, si solus esse posset. sed ne sic quidem
agit quietem; habet suas vigilans, habet somniando pœnas; mire ante
oculos scelerum facies obversantur; consumitur intus, terretur foris;
contemnitur ab aliis, desperatur a se ipso; circunvallatus est horrenda
terrorum obsidione, oppugnatur cotidiana malefactorum memoria; agitatur
§. 32. invictis curarum fluctibus, fervescit intrinsecis flagitiorum facibus. Quæ
non igitur narro, quod ad evitandum illi supplicium opitulari debeant, sed
quo repetitis vicibus inculcem vobis, nequa ex hac desperatione confiden-
tia oriatur. sunt quidem illæ satis acerbæ malefactorum pœnæ, verum non
tam illum puniri, quam nos liberari in futurum metu oportet: itaque his
crucietur quidem, morte vero ab hominum consortio, hoc est omnium
Germanorum pernicie, quæ in illius incolumitate sita est, auferatur: sic
§. 33. cruciatus ferat, sic morte sui timorem solvat. Quæ sit de hoc iudicio
omnium hominum expectatio videtis: petitur a vobis integritas; facite ne

---

[9] syrtes *2.* [10] rep. non licet] *interfecti Ioa. Hutteni vitam.* [13] in fov. inc.] Cic. Phil. IV. 5,12. cf. Plaut. Pers. IV. 4, 45. [31] intr.] i. e. internis [37] pro se ferat *corr. H.*

desyderetur: ex fide Germana est nullius in iudicando gratiam spectare,
nullius favore aut invidia duci, nullius potentiam vereri. deinde eo dete-
rior est hæc conditio, quod res agitur omnibus nota et quæ sui fama non
Germaniam modo, sed universam prope Europam pervagata est, ut ob-
scurum esse non possit siquid a vobis, quod nemo putat, minus strennue
iudicatum fuerit. Quam est hoc autem spectandum, quod ab hoc posteri §. 34.
exemplum quod sumant habebunt; nec fieri poterit, nisi his principiis ob-
sistatur, quin pessimi in Germaniam mores invehantur. Quod te, Cæsar,
providere oportet, ne si nos audias remissius, communi Germaniæ bono
defuisse videaris. quid enim petimus aliud quam ex te, fonte omnis hoc
tempore iustitiæ, aspergi ac refici, ut nos fortunasque nostras contra per-
ditissimi cuiusque vim ac violentiam te vindice propugnemus, ut, qui nos
tam inhumano facinore dolori ac luctui obnoxios reddidit, digno tandem
supplicio te iudicante affectus soletur ac leniat? Totam in tua religione, §. 35.
quod debemus, tuaque fide causam deponimus. ubi nihil laboro eius ite-
rum commonere te, quod sis ipse vehementer ab isto læsus, quone dignus
iste videatur qui cum tu iniuriam expostules, et hoc loco sic te intueor,
ut qui publicam personam sustineas, possumque ferre et bono animo esse,
quod huius privatæ iniuriæ tuæ penitus obliviscaris. quanquam nonnihil et
illa pessimi ac publico digni supplicio exempli complectitur, et abs te suo
loco tractabitur. Sed nequis ita nos causa excidisse arbitretur, ut ad alie- §. 36.
num quodvis patrocinium recurrendum sit, quantum potero intra nostram
me causam continebo; ubi in summa illud ago, ut si nos iste immaniter
læsit, si novissimo exemplo teterrimum sibi supplicium accersivit, hoc fa-
cias quod et debes et potes, ut quam celerrime punias: quid enim ista sibi §. 37.
vult comperendinatio? aut cur non ultro hunc ad supplicium rapis? an eos
feres qui tuo nomini maculam inurunt, imperio eversionem moliuntur, bo-
nis viris perniciem invehunt? noli hos alere in Germania pessimos mores;
noli dominos imponere nobis, et eos insolentes, feros, crudeles, sangui-
narios ac populi semper liberi voratores; noli, inquam, tantum nobis ob-
trudere dedecus, nec istam sine temporibus tuis notam infligi: suscipe §. 38
causam iustitiæ, fidei ac religionis, causam totius Germaniæ, universi im-
perii; memento tuorum maiorum, tui status, tuæ existimationis. te Ger-
mania, ut bellorum sis administrator et imperii huius tutor, Imperatorem
legit, ob idque in omnes eventus te comitatur, tibi paret: noli hoc leve
nobis iugum (si iugum est potius quam libertatis nostræ conservatio) ad-
missa sævitia grave ac odiosum reddere: extirpa magnorum malorum pul-
lulantem fruticem; dirue crescentem in nostram perniciem nostrasque

---

17 *post* qui cum [*i. e.* cum quo] tu *addidit* privatam *H.* *rectius* domesticam
22 quodq; *1.* quodvis *H.* 23 . Ubi *H.* 37 pululantē *1.* cf. Vergil. Georg. II. 17.
'Pullulat ab radice aliis densissima silva'.

calamitates molem; exicca venenosum dolorum ac afflictionum fontem, unde
isti emanant pestilentes morbi, quo consistit hoc libertatis publicæ præci-
§. 39. pitium. Vos quoque, Germani, quantum in vobis est, ne ducite rem; ne
segnes quod iudicastis edicite: hæc istius ratio est, ut nos differat, sui
interim odium refrigescat, ipse intervallo causam dicat et apud placatos
iam respondeat: opponite consilium, nec istud illi sinite procedat commen-
tum; quid enim turpius est quam reo in iudicium adducto nocentissimo
§. 40. eius arbitrio dicendæ causæ diem præfiniri? Talis autem hæc causa est,
ut in ea de malefactore post hominum memoriam scelestissimo iudicandum
sit, vestræ integritatis, Germani, vestræ fortitudinis periculum fiat; deni-
que de isto vos, de vobis terrarum orbis sententiam laturus sit. nec tam
istius scelus hoc iudicio, quam quo statu posthac Germaniam esse velitis
§. 41. agitur. Nec spectandum puto, quam sit iste nobilis, olim quidem comes,
nuper tandem princeps factus, sed quam a suis maioribus degeneraverit.
quare etiam nihil vereor, ne vos male accipiatis hæc, principes: non enim
illud propositum est, ut istius damnatione vestræ dignitati detractum sit, aut
læsa ornatissimi ordinis maiestas, si iste puniatur; sed vestrum potius or-
namentum et fortiter conservatæ dignitatis laus quæritur, si vos contra
hominem potentem iustitiæ ac veritatis, simul decoris et existimationis ve-
§. 42. stræ rationem habueritis. neque si iste se dignum aliquid passus sit, de
vestra amplitudine detractum putate, sed auctam potius integritatis opinio-
nem: per vos enim fiet, ne pessimorum criminum vestigiis totam iste
Germaniam imprimat, utque eius casu absterreantur a scelere omnes, cuius
impunitate animati essent ad pessima perpetranda plurimi: multa quippe
sunt scelera, quæ cum occulte nunc et latenter admodum serpant, ista
per vos lata ac illustri facta via propalam involare audebunt; itaque uno
hoc iudicio aut ad sanitatem perducetis qui nunc errant multos, aut omne
§. 43. boni rectique studium convelletis. Porro agite apud exteros aliquos, eiusce-
modi etiam adsuetos malis, si impunita essent hæc, nonne indignum hoc
vobis videretur? Nos vero qui neque vidimus ipsi tale in Germania fieri
quicquam, neque factum retro audivimus, et in quorum naturam ista tam
inhumana facinora casura nunquam putata sunt, non dico, qua de nobis
aliorum opinione istius supplicium negligemus (nam hoc non ferent Ger-
§. 44. mani mores), hoc dico, qua non infamia iudicando tempus ducemus? Nonne
hæc est hominum expectatio, quo recentius istud ac inauditum magis apud
nos scelus sit, eo severius iudicio persequendum esse? nova igitur cum
scelera in iudicium veniant, novis nos suppliciis aut aliquo saltem suppli-
cio non punietis? Quin istud aboletis, principes, ordinis vestri dedecus,

---

[1] Exsicca 2. [4] suū *1.* sui *corr. H.* [5] refrigescat] minuatur *corr. H.* [14] nuper] Eberhardus comes factus est Dux Wirtenbergensis die 21. Iul. anni 1495. [19] et *corr. H.* ac *1.* [25] Manifestorum criminum pœna severior.

hominem omni belua immaniorem, omni fera truculentiorem, qui omnes ty-
rannos sævitia superavit, proditionem ac perfidiam huic nationi invexit, qui
in amicos et proximos, in suam coniugem omni animi ac corporis decore
egregie dotatam, cuius claritudine suam domum illustraverat, ex qua se
liberis auxerat, ea exercuit quæ in hostem nemo conaretur. quem ego §. 45.
primum ex hoc ordine Germanum puto, qui se externis probris et ignota
prius huic nationi turpitudine commacularit: sed nimis prope accessi, a
qua me commemoratione pudor revocat: ille vero quid faciet iratus aut
ex causa commotus, cum hæc quietus? aut quæ adversum nocentes com-
mittet qui innocentes sic tractavit? cui autem sceleri non accinget sese ex
tantis maleficiis impunitatem consequutus, vel unquam mitescet hac semel
atrocitate imbutus, aut suapte natura ad sanitatem instinguetur? cui autem
spes est aliquid posthac melius aut facturum aut cogitaturum qui in ex-
tremo salutis suæ discrimine tam repertus est ferox, tam immanis ac per-
ditus? et qui huius metu iudicii contineri non potuit, eum vacuum et ex-
cusso legum ac iudiciorum iugo ad mansuetiora traducturum sese confidi-
tis? Venia autem dignus censeri non debet qui neque ex more petit, ne- §. 46.
que si petat, unquam aliquid fecit boni quod eam illi gratiam conciliet,
quæ vel leve aliquod odium restinguat: contra autem omnium profecto
qui in Germania rei facti sunt, furta, cædes, latrocinia et reliqua id ge-
nus flagitia ac pessima quæque facinora siquis simul ponat, infra istius
delicta erunt. Iam in hoc omnium animi consentiunt, omnium populorum §. 47.
ac nationum iudicia conveniunt, nullum esse profligatius proditione cri-
men, eumque omnibus haberi hostem qui suis esse potuerit, nec ulli ser-
vaturum fidem qui amicum prodiderit, qui ei, a quo pie amatus, fideliter
custoditus est, per simulationem officii scelestas fecerit insidias; neque is
ab ullo non timebitur quem is qui timere non debuit talem expertus est.
Quid de reliquis autem dicam sic vobis notis, sic a me expositis? porro §. 48.
priori actione satis intellectum arbitror quem ego cardinem huic causæ
ponam: nempe in eo omne vertebam negocium, ut qui iuvenem innocen-
tissimum, suum comitem, flagitiose prodidisset, nefarie occidisset, is ne-
cessario damnatus iure puniretur. Cui causæ nostræ æquitati quoniam hæc §. 49.
tantisper obstitit mora, hoc in præsens conandum, primum ne qua vos falsa
clementiæ opinione indui sinam; deinde ut quam maturrime damnetur iste
qui sine communi omnium periculo superesse diutius non potest. quod
dum publico commodo molior quod nostræ calamitati debetur, vestra vir-
tute dignum est, efficite ne frustra nisus esse videar. Quid enim hoc ali- §. 50.
quis accipiat, facillimum semper ad misericordiam aditum fuisse afflicto-
rum principum fortunæ? ex sui istud natura æstimandum est: suos namque

[1] bellua *2.* [5] conar.] vellet. *corr. H.* [18] *post* boni *non nihil addidisse H. sed quod legi non posset adnotavit 2.* [26] fec. ins. *H.* insidias fecerit *1.* [39] nanq; *1.*

limites habet, suisque terminis circumscriptum est; et tunc locum habet
§. 51. miseratio, quando ex fortuna, non ex maleficio est calamitas. Ubi magnam
nobis felicitatem adscribo, quod et hoc iste scelus confitetur, et hos habemus testes, in quos recens iam tum facinus apertis indiciis manifestisque signis incidit: nam si hoc deus optimus maximus voluisset, ut vel ipse negaret, vel hi non spectassent, quis accusantibus nobis crederet? quis tantam immanitatem in ullum hominem, in principem, in Germanum, in Christianum cadere putaret? aut quibus vos testibus fidem haberetis, nisi ipse
§. 52. fateretur? Etsi enim notum multis fuit malum esse istum, talem tamen nemo suspicabatur; immo quæ fecit nemo cogitabat: iam quis vel fatenti ipsi hoc nefas credidisset, nisi hi contigissent pene spectatores? per insaniam men-
§. 53. tiri de se incredibilia putassent omnes. Quod quo magis præter hominum fidem est, hoc maiori iste malo sic comperta re, sic manifesto facinore multandus est; eoque longius a venia ac miseratione esse debet, quo ad ultima exempla propius accessit; quem neque sceleris pœnitet, neque ve-
§. 54. niam orat, et vim parat. finge autem pœnitere, et rite orare veniam, et sine armis esse, aliquid est eorum, unde supplicibus reis absolutionis beneficium irrogari solet? hæc puto, quod aut fortuito maleficium commiserit, aut subita iracundia percitus commiserit, aut ea sint eius ante benemerita quæ cum his delictis comparari queant quæque delictorum aliquid eluant? Et quam consulto quidem ac præmeditate et ex industria occiderit, non eget ostensione; quod vero unquam bene fecerit, neque ipse commemo-
§. 55. rat: mala ego exposui plurima et quæ sine exemplo fecit iste. Quam sibi enim tutus videretur, quam erecta spe ac confidentia, si ad illam suam pravitatem aliquod ab antiquo monumentum repetere posset? Quamobrem miror equidem si sperat veniam, magis autem miror quod cum non petat et nullo ad pœnitudinem regressu singularia sua facinora confiteatur, mora
§. 56. tamen fiat et in ferenda sententia cunctentur iudices. An non talis est iste, de quo nihil dicitur quod de ullo unquam huius nationis homine dictum est? cuius crimina tam sunt manifesta et in oculis ac auribus hominum, ut probatione non indigeant; tam ipsius propria, ut cum nullius improbitate mixta sint; cuius maleficiis nullum tam acerbum est supplicium, quod non debeatur, immo quod satis sit; et qui suam culpam neque de-
§. 57. rivare in alium potest, neque cum alio communem habet. Quod ego sic existimo, Germani, eos qui pessimi cuiusque vitam ac mores literarum monumentis perpetuarunt, odio (ut par erat) scelerum id studuisse, quo ne aliquid inexcussum relinquerent, ob idque res verbis auxisse, ac sæpe in minimo aliquo tragœdiam movisse, omnes angulos pervestigasse, ad omnem

---

[1] tum *omis. 1. addid. H.* [20] quæque ... eluant *omis. 1. addid. H.* [23] ego *add. H.* [24] ac *1.* et *H.* *Ante* si *aliquid additum esse ab H. sed se legere nescisse adnot. 2.* [26] speraret *H.* mirarer *H.*

facile suspicionem descendisse. quod siquis adhuc repertus esset, qui æqua- §. 58.
lia istius amentiæ commisisset, (nego enim repertum vel in iis quorum im-
mensa fuit crudelitas, qui ad summum immanitatis gradum conscenderunt,
qui in arce furoris ac pestilentiæ præsederunt) siquis tamen repertus esset,
quantum in eo describendo literarum, quantum magnorum voluminum edi-
dissent præclari authores? qui non annales, quæ non historiæ ad quæcun-
que mala eiuscemodi hominis commemorationem flexissent? Quare non §. 59.
recuso ita audiri a vobis, ut si cuiquam iste pepercit, aut si quod scelus
est quod aut non suscepit aut non aliquando meditatus videtur, nihil a
vobis impetrem, omnia frustra conatus sim. neque ea sunt istius scelera,
ut dum unum dico, de reliquis coniecturam vos facere iubeam: omnia quæ
in suspicionem humani sensus venire possunt, iste aliquando aut fecit aut
conatus est. Quare nihil coniicite; nullam suspitionem trahite; omnia du- §. 60.
bia præterite: vera sunt, manifesta, in oculis ac auribus omnium repo-
sita quæ accuso: ea in iudicium ponite; his lineamentis hominem descri-
bite: quanquam quæ in aliis peccavit ad me nihil pertinent, quædam obiter
commemorantur, ut casus aliquis memoriæ suggessit, sic tamen ut com-
memorentur, non ut accusationis meæ argumenta sint. hoc eiusmodi est, §. 61.
quoties dico eum me reum adducere, de quo profligatissima omnia pro
dita sunt, qui deos atque homines contempsit, qui sacris manum non
abstinuit, amicitiam prodidit, fidem non tenuit, qui audacia, vi, rapina,
crudelitate ac sævitia Suevorum terram velut horrida quædam tempestas
pervagatus est, qui toties innocentem sanguinem fudit, qui tantum sibi in
Germanos quantum in exteros nemo licere voluit, qui seditione ac turbis
Germaniam commovit: qui suam coniugem honestissimam fœminam omni
asperitate ac duritie habitam, omni contumelia divexatam ementitis postremo
criminibus infamare ac morte perimere aggressus est, nullam aliam ob
culpam, quam quia talem cognovit, et quia in suam turpitudinem suos-
que mores perversissimos traducere non potuit, quoniamque fortis mulier
necari maluit quam ea in se fateri quorum sibi conscia non esset. Iterum §. 62.
me contineo: quæ huius est felicitas, quod ea commisit quæ nisi ab im-
pudico obiici non metuat, contra dei optimi maximi benignitas, quod ea
quoque quæ non dicuntur, nota tamen sunt; nec iam quisquam est qui
ignoret et quomodo hanc iste habuerit, et hæc istum quemadmodum fu-
gerit. De qua re libenter dico, quia et ea est illustrissimæ mulieris for- §. 63.
tuna, quæ miserationem facile moveat, et ita eius calamitas nostris se
casibus adiunxit, ut pro communi haberi mereatur; quo illud quoque acce-
dit, quod nunquam in huius mentionem incido, quin vos vehementer com-
moveri sentiam; quid mirum? in tantam fortunam, talem innocentiam tur-
pia, fœda, atrocia ac dira omnia recidisse, me quidem extra meam causam
vehementius nihil movet, et quia maxima sunt quæ tulit misera, et quia
eius virtute indignissima: cum invictam enim istius malitiam, summam aspe- §. 64.

ritudinem, incredibilem acerbitatem diutius quam de huius sexus imbecillitate credat quis sustinuisset fortissima mulier, omnem prius indignitatem ac pellicem passa eam quam mariti sui sanguine quæsitam omnes scirent, in omni divexata contumelia, omni vi ac violentia proculcata, non illas quidem verita quæ ab illo fiebant vitæ suæ insidias, sed mixtum cum interitu summum dedecus, extremam turpitudinem, famæ ac nomini suo instare persentiens tandem noctis præsidio, hortante metu, cogente peri-
§. 65. culo fuga se imminentibus malis eripuit. Cui facto quid aliud remur quam deos immortales adfuisse, quo et ingens isti spes præcideretur, et ne illibata clarissimæ fœminæ pudicitia probro ac dedecori obnoxia fieret? nam si eius mortem aggressus maturiori scelere esset carnifex, quam non postea turpitudinem in peremptam congessisset? quod non scelus imposuisset? quam opportunam sibi adversus accusationem hanc defensionis ansam arri-
§. 66. puisset? Obscurum nemini est quid hic iterum ego prætercam; nec ista loquor, ut cognoscatis, Germani, sed ut recordemini potius attingo, et istius audaciam miror, qui cum ab hoc instituto benignitate dei optimi maximi aversus sit, aliquid tamen ultra sibi proponat, in aliquam residuam spem cogitatus suos dirigat. nisi ergo esset hoc quod paulo ante dixi, cum Helvetiis et Gallo facere istum, quo consilio iudicii huius dilationem peteret?
§. 67. non ultro potius in quodvis exilium dilaberetur? An potest qui ista facit sperare aliquid, cum ego qui hæc dico nihil metuam? nisi igitur suo iste se scelere pessum dedisset, quis mihi accusandi locus esset? aut si qui fuit esset ipse, quis nisi extreme insanus nobilissimo ordini opponere sese, potentissimo homini periculum intentare auderet? nunc infra se positus et neque princeps est iste, neque nobilis, neque Germanus, neque Christia-
§. 68. nus; immo etiam homo non est. ut neque mihi cum hæc dico periculum, neque istis clarissimis principibus cum audiunt pudor sit, talem aversor hominem: quid hominem dixi? talem inquam aversor bestiam: ex moribus enim et vita, non corporis habitu spectantur homines: reliquit humanitatem, induit truculentiam, furorem, sævitiam ac immanitatem; nihil hominis habet præter faciem, sed eam quoque ita trucem ac torvam, ut hominem non putes, cætera cum sævissima qualibet bestia habet communia.
§. 69. Debet igitur nulla eum iuvare dignitas, quam tunc cum se istis obstrinxit sceleribus, totam exuit; omne natalium decus, omnia maiorum suorum ornamenta abiecit; suas ipse imagines, sua stemmata obtrivit, ut iam temere forteis sibi viros, in quorum posteritate natus est, præscribat: nam

---

[3] pellicem] Cf. orat. I. §. 7. [8] Cf. supra §. 11. [9] deos imm.] Christum immortalem *corr. H.* [18.19] Helvet.] Swizeris *corr. H.* c. Helv. et Gallo] Cf. vol. I. n. XXX. 3. et p. 92. in not. n. 6. 7. [24] se, et *1.* positus *add. H.* [27] neque Germanus ... non est. *delev. H.* [27.28] talem av. ... bestiam *omis. 1. add. H. (nisi quod 2. bis* averso *dedit. sed Huttenus Latine didicerat.)* [30] fortes 2.

ut illos sua nobilitavit virtus, ita istum sui pessimi mores, sua turpia facinora ad infimas sordes abiecerunt, ex hoc ordine, his æqualibus ad perpetuam famæ ac nominis ignominiam protruserunt; ipse se ex hac luce, hoc splendore ad infimum dedecus, ad fœdissimam flagitiorum ac dedecorum caliginem demersit. Peccat igitur qui hunc 'principem' vocat, quandoquidem [§. 70.] summo ordini iniuriam facit, et iste sic esse desiit, quique tam honestum nomen tam turpi rei imponit: ego nihil præter decorum, nihil præter officium ago, qui contra hominem perditum ac profligatum pro necessario ac propinquo meo venio; immo qui eum vindico, quem sanguine ac cognatione iunctum mihi iste immaniter trucidavit, nec satis ratus peremisse, in lacerato insuper ac divexato perempti corpore nostram ignominiam, nostrum dedecus quæsivit. Debet igitur consequi veniam qui [§. 71.] hæc fecit, et qui sine causa fecit? et quem facti non pœnitet? et qui vos, Germani, contemnit, huius iudicii diebus, hac sua calamitate, hoc periculo, ausus nova et atrocia, ut omnes cognoscant quam nihil pensi habeat? et qui, dum hos legat huc qui se excusent, qui veniam orent, id est qui dicendæ causæ tempus prorogent, interim arma sumit, milites conscribit, exercitum parat, auxilia prospicit? meretur inquam iste veniam? aut quisquam ita est hebeti sensu qui non intelligat quid sic moliatur qui [§. 72.] iam unum hoc sperat hanc moram odium commotorum adversus se hominum lenituram, sua scelera oblivione interim sopienda, se incuriæ vestræ occasione impunitatem consecuturum? Occurrite fraudulento consilio, Germani, obsistite malitiosis cogitatibus: prævisum est periculum, ne sinite adiri. Fingite autem nullum esse ab isto periculum, quæ de vobis hominum [§. 73.] cogitationes, si emerserit, quæ suspicio, qui sermo erit, quæ infamia sequetur hanc nationem, primum quod potueritis, quodque non obscure decreveritis, non affecisse tamen supplicio istum? deinde sic putabunt exteri; omnia vos flagitia, omnia omnibus scelera condonare; nullum esse in Germania iustitiæ momentum, nullas legum reliquias. Sed ego [§. 74.] ut hoc per se, etiamsi solum contingeret, maximum esse arbitrarer, ita hoc puto, minime contemnendum istum: paratos habet Gallos, infensum huic nationi hostem; Helvetios nutantes, rebellare Frisios videt; bello Veneto occupatum te, Cæsar, novit. Quæ cum nos circunstent, optatum Gallis eveniet nostrum armare adversum nos obprobrium: augent pericula animos, et sæpe initium virtuti desperatio præbuit: fieri itaque potest, ut hic ex imbecilli fortis, ex fracto ferox, ex abiecto superbus ac insolens aliquando erumpat. et hoc in se habet illa veniæ petitio, hoc sibi proposuit, hoc molitur. Qua in re vereor, ne quis opinetur, tam improbo, [§. 75.]

---

[2] infimas usque *H.* [4] ac] et *corr. H.* [10] affinitate *1.* cognatione *corr. H. proprie scripsisset* adgnatione [17] sumit *1.* disponit *corr. H.* [19] quod *2.* qd. *1.* [27] , Deinde *H.* [31] hoc *1.* aliud *corr. H.* [32] Helv.] Swiceros *corr. H.* [34] opprobr. *2.*

tam aperto ac confesso istius scelere persuasione adhuc vos duci voluisse,
aut id quod iampridem sensistis edicere, unius hominis timore tot iam
morari dies: quasi vero timide soleatis æquitati prospicere, aut plus in
unius hominis potentia metus quam in communi existimatione curæ ac sol-
licitudinis habeatis: quod ego ne suspicor quidem, neque Germanus homo
§. 76. Germanos mores ignorare debeo. Bene autem opinari de eo sani homi-
nes nequeunt, qui sic palam et ex confesso et avide malus est; qui nulla
inter peccandum pœnitudine substitit, sed cuius malitia indies augetur ac
crescit. quid igitur restat aliud quam ut istum vobis ducendi iudicii ter-
rorem eximam? quod cum effecero, tum me omnes cupiditatis meæ nu-
meros implevisse putabo, omnia saturasse desyderia, omnem restinxisse
§. 77. sitim. Et videmur non indigni, qui etiam si talis hæc iniuria non esset,
nec ita nobis omnia quæ petimus optimo iure deberentur, vestram erga
nos benignitatem deflectamus: ea sunt ex Francorum natione Germaniæ
decora, eas res gesserunt, sic communem patriam auxerunt atque ornave-
runt maiores nostri, ut vix aliquis dixerit alterius hic populi plura esse in
§. 78. commune merita. Quis enim ex Germanis Romanum imperium primus ac-
cepit? nempe Carolus ille qui a magnitudine rerum gestarum Magni cogno-
mentum obtinuit. at noster ille fuit, ex Pipinorum qui in Francos tum
regnabant, domo ortus, summus vir, summus imperator, et quo memo-
riam sui latius hic nemo protulit: quæ etenim per totam Europam terra
§. 79. non habet aliqua præclara istius monimenta? urbes munivit, arces posuit,
struxit pontes, templa autem et numero plura et operis magnificentia no-
biliora unus quam imperatores ante se omnes exædificavit; nusquam ille
sine liberalitate ac munificentia divertit, auxit ac locupletavit ad quos ap-
pulit; denique aliis alii acceptis beneficiis obstricti fuerunt, huius benigni-
tati humanum genus se obligavit; interim totam Germaniam pacavit, Bri-
tanniam subiecit, Pannonas composuit, Hispanias hostibus, Italiam tyrannis
liberavit; fregit iste validissimam tunc Langobardorum gentem, domuit Sa-
racenos, Turcas metu compressit, Asiam compescuit, Aegyptum ac Africam
ferocissimo Christiani nominis hosti, ipso cæso ac profligato ademit; Hie-
§. 80. rosolymorum urbem restituit: in quarum rerum memoriam plurima tribus
orbis partibus trophæa erexit: et hæc quidem illius ductu Francorum ma-
xime opere effecta sunt, adeo ut in hunc usque diem per universum Sul-
thani regnum uno omnes Germani ac Galli nomine Franci vocentur. porro
quod Gallis ille, metuendo olim Romanis cum in flore essent populo, nomen
a sua generatione imposuit, ut pro Gallia nominetur Francia occidentalis,

---

[1] ac *1.* et *corr. H.* [6] sani *omis. 1. addid. H.* [8-9] ac crescit. *1.* et excrescit *corr. H.* [16] Maiores *1.* m *corr. H.* *post* plura *H. aliquid addidisse sibi non legibile adn. 2.* [25] ac loc. *1.* et loc. *H.* [34] in hunc usque diem] *Hodieque ita est.* [34] Sultani *2.* [35] ac *1.* et *H.*

vestra quidem communis gloria, nostrum vero peculiare meritum est. Ut §. 81.
de istis interim Francorum ducibus taceam, quorum etsi optime acta sunt
plurima, fama tamen minor, et ego uno commemorato Carolo satis vobis
Francorum virtutem commendavi, Pii tamen agnomentum primi ex Ger-
manis Franci ad se traxerunt, sic appellato Ludovicho Franco Romanorum
imperatore. dedimus et Arnolphum strenuuum ducem, et in Henricho
primo cælum quoque auximus, resque sub Cunrado et tribus deinceps Hen-
richis memorabiles gessimus. et ut proxima quoque attingam, quam vos §. 82.
non pœnitet Alberti Marchionis, huius Casimiri Marchionis avi? qua is vir-
tute, qua gloria vixit! de quo sane plura dicerem, et quia talis fuit, et
quia hos tantæ spei nepotes post se reliquit, Alberte, episcoporum huius
temporis decus, unicum pietatis ornamentum, pacis præsidium ac rectissi-
morum studiorum adsertorem, una cum hoc Ioachimo fratre, magno iusti-
tia ac consilio principe, teque, Casimire, bellorum fulmen et veram Mar-
tis sobolem, vivamque illius avi imaginem, cum his fratribus, in summa
universæ Germaniæ expectatione adolescentibus, plura, inquam, dicerem,
nisi ille doctissimos homines Italos in tantum admiratione sui tenuisset, ut
literarum quoque monimentis suum nomen extulerint, et Aeneas Senensis,
cui postea pontifici maximo Pii nomen inditum est, Germanum Achillem
vocare solitus sit. Nos quoque annis continue multis principatum in di- §. 83.
sciplina militari tenuimus, imitatique sunt nostros ritus Germani reliqui
omnes, in cuius rei documentum iam nunc illud passim divagatur ada-
gium 'vetus Francum', quoties significatur aut in equestri apparatu aut
armorum habitu ab antiquo aliquid repetitum. Licet item citra iactantiam §. 84.
dicere rem in Germania equestrem hodie penes Francos esse maxime; nec
nos cupidius audimus quam vos constanter in ore habetis aliud vetus di-
verbium 'Omnis Franco nobilis'. Quæ omnia quam a me sint breviter in- §. 85.
ducta, quanquam ab aliis diffuse prædicata, cum non ignoretis, manifeste
sentio quam libenter hæc debeatis Francorum nationi, cuius non minima
pars Huttenorum familia annis retro sexcentis sua decora, sua de vestra
laude merita non redarguendis testibus commemorare habet. Quæ tamen §. 86.
nihil volumus ad nostram vindictam istius supplicium facere: quod iustum
est, quod ex lege ac consuetudine et more maiorum, id demum faciat,
ex eo damnetur aut absolvatur. nec ita sumus famæ nostræ inimici, ut §. 87.
pecunia hanc causam æstimare velimus: unde vehementer se iste nuper
auxerat rumore in Suevis dissipato iudicium missuros nos et ad reconci-

---

[5] Ludovico *2.* [6] Arnulphum *2.* Henrico *2.* [7] Conrado *2.* Henricis *2.* [9] Marchionis *post* ALBERTI *delev. H.* [11] episcoprū *1,* [12] ac *1.* et *H.* [14] ac *1.* et *H.* [16] Aeneas Sylvius Piccolominæus. [20] *Post* sit *quæ H. addidit se legere non posse adnot. 2.* [23] vet. Fr.] altfränkisch. [33] ac *1.* et *H.* faciatis! Ex 2. §. 87.] Cf. vol. I. p. 84. sq.

liationem quæ pecunia sanciretur descensuros; ad quam suspicionem siquis
inclinavit, revocari iam nunc debet; non aurum scelerati latronis, sed
caput ac vitam petimus, neque id tam ut istam ulciscamur iniuriam, quam
§. 88. ut commune omnium periculum extinctum ac abolitum sit. Summa itaque
adversus istum petitionis nostræ hæc est: iuxta meritum ferat; vos iudi-
cate, vos in ipsum iustitiæ vestræ aculeos defigite! sane donec iura sunt,
nihil vi, nihil armis attentamus, neque ut hoc facere oporteat, eo neces-
sitatis compulsum iri nos timemus. quanquam vestra hoc negligentia fieri
potest, iudicio non potest: nam credi non debet de eo vos non strennue
iudicaturos, qui nos sic misere læsit, quique hanc pulchritudinem hoc tam
§. 89. acerbo luctu deformatam reddidit. Me prope exanimat ac interimit istius
necis memoria: totus tremo, totus perhorresco, dum recordor quam reli-
querit corporis speciem, quæ vulnera, quam fœditatem, toties transacto
gladio, sic pervulsis ac direptis membris; deinde illud subit suspendium,
ut pene ferri nequeat ista vestra, Germani, cunctatio: per eam enim fieri
§. 90. potest, ut omnino impunis sit iste. quod cum erit, tunc nihil non aude-
bunt mali: multis enim exemplo erit iste, multos ad fœdissima perditissi-
maque omnia obeunda animabit: novos ac pudendos in Germaniam mores
invehet, levi quidem iactura, nisi et imperii huius statum convellet; leges
§. 91. ac iura dissipabit, æquitatem evertet. nec vero est quod quisquam ex-
pectet meliorem istius mentem: an licet emendationem morum sperare in
eo qui ne promittit quidem? libenter enim malus est, nec tam acerbe in-
iuriam intulit, quam impudenter facinus iactavit; idem tot summis scele-
ribus contabuit. at isti immutati tristitia Suevi sunt, ita enim tota ea terra
nostro malo deformata est, ut in nullo non oppido aut vico communem
§. 92. gemitum audias et tanquam proprii doloris vestigia invenias: pœnitet pro-
fecto quod non confecerint nupero illo motu; et quantum ego video, sero
consilia damnant sua sibique irascuntur quod eum servaverint quo authore
in hæc incidant discrimina et cuidam quasi propriæ infamiæ obnoxii fiant:
nec id mirum: cuius enim populi clarissima semper fama fuit, ab eius nunc
principe inaudita prius ac omnibus incognita seculis perpetrata scelera or-
bem terrarum novitatis suæ fama pervagantur; quæque de nullo unquam
§. 93. ibi privato suspicatus aliquis est, ea in eius gentis caput reciderunt. Qua-
re agite, Suevi, libertatem, ad quam non obscure anhelatis, arripite! in
nobis istam consumpserit immanitatem suam; ex nostra calamitate sit hoc
exemplum: vos ne ulterius progrediatur, operam date; hactenus fuerit
perniciosus, hic illi finem statuamus, hic furentis cursum impediamus,
quem nimis indulgenter tractavimus, nimis diu passi furere sumus! ulte-
riores enim crudelitatis gradus ascendere non potest, similia his agere forsan

---

7 opporteat *1.* 9 Nā qs *1. sed* quis *delev. H.* 10 qui *omis. 1.* quo *addidisse H. adnot. 2.* 24 . At *H.* 27 . Et *H.* 28 autore *2. ut ubique.* 34 Suevi, & *1.* et *delevit H.*

potest: quod caverę nos oportet: iam enim implevit omnes sævitiæ nume-
ros, evomuit omne acerbitatis venenum: tempus est, ut et vos liberi, et
nos digna hoc dolore refecti simus ultione. Agite igitur optatum vobis §.94.
bonum invadite, nobis turbarum authorem dedite! hoc invicem beneficio
obstringi lubet, hæc expiandi ratio erit; nec illud moveat, quod demeren-
dis vobis consilium invenit callidus: captiones sunt quæ beneficia vocat;
reducit enim exules, at cur exterminaverat? reddit ablata, at cur abstule-
rat? aut cur non eos quoque reducit quos supplicio affecit, in quorum se
sanguine mersit nefarius parricida? Iam hoc autem quam non boni consu- §.95.
lendum in isto, quod non volens hæc facit, sed coactus admittit? novo
beneficio vetus odium restinguere nititur, nova clementia novaque liberali-
tate altissime irradicatam iram extirpare cogitat; sed non est beneficium
quod coactus quis confert aut quod temporum occasione metitur: Prodesse
ubi obesse non possis et velis, dare ubi auferre cum velis nequeas, ea
summa demum fraus, summa malitia est; neque vero dedisse quicquam existi-
mari debet quod vos iam in medio positum vel invito illo accipere potestis.
proinde vestros vos cives reducere ab indigno exilio perdecet, iniquum vero §.96.
et crudelem dominum exturbatum calamitatibus ac miseriis exponere: id
quod facillimum vobis est; non habet unde hæreat; multo minus est quo
confugiat, desertus est ab omnibus, etiam amicis et necessariis; uno eo-
demque flagitio omnem omnium favorem exuit, summis sese odiis obliga-
vit, nemo recipit hospitio ac tecto, nemo aditu, congressione nemo aut
convictu dignum ducit, omnes abhominantur seque contactu quoque fœ-
dari timent, omnes velut immanem bestiam, perniciosam pestem fugiunt,
quod de nullo unquam auditum est, ut illi uno quasi impetu, uno tem-
poris momento omnes omnium ordinum homines simul inimici fierent;
hæc videtis, et ut expellatis, mora est? ut recipiatis, causa? aut istum §.97.
Suevi ferent, qui ipsi universæ olim Germaniæ regnaverunt? Mediusfidius,
quæ vestra est fortitudo, non servietis ei quem vel æqualem habere tur-
pissimum est, neque latronem et sicarium feretis dominum, quorum ma-
iores ne reges quidem æquo animo tulerunt. ergo igitur eiicite principatu
sanguinariam beluam, liberate alios formidine, vos pernicie primum, de-
inde infamia etiam, nos autem digno gratia vobis obstringite beneficio, et
novam novis tumultibus causam auferte! Ulcisci hanc pestem aliud nihil §.98.
est quam subtrahere materiam pernicioso immanissimæ beluæ furori: fuit
hoc illi nuper studium, ut id nos vindictæ genus experiremur, quod vos
præcipites daret, futurum ratus ut suo incendio vos quoque conflagraretis;
nec obscure optavit, ut omnem statim terram igne ac ferro devastaremus.

12-13 sed non *etc.*] *Hoc numquam discitur.* 18-19 id ... est *corr. H.* (*nam quod 2. dedit* nobis, *aperte falsum est.*) Quã hoc autem facile uobis est. *1.* 23 abomin. *2.* 24 bestiam *1.* belluam *H.* 25 . Quod *omnes.* 27 . Hæc *omnes.* 32 beluam *1.* bestiam *H.*

§. 99. Quod vos meminisse decet, Suevi, sic lacessitos nos, tam crudeliter invasos vestræ tamen innocentiæ rationem habuisse. Et quis putaverat adeo nos contineri potuisse, ut non omnia protinus cæde misceremus, præsertim hæ cum adessent vires? sed non aberat in dolore quoque consilium, et eum petivimus qui meruit, quem tunc ulcisci nos putavimus, cum neminem præterea contingeremus; fuitque frustra iste vobis terror, cotidie metuentibus urbes, agros, oppida ac villas depopulaturos nos, aut quem arripuissemus in vincula abducturos. et iam videtis non voluisse nos cum et possemus et nihil non licere nobis recenti iam tum dolore perfusis vi-
§. 100. deretur. Quæ cum ita sint et vos calamitatem nostram velut communem doleatis, tandem aliquid audete vestra dignum magnitudine! Sed iam nutu quæ mentes sint, perdidici: video corrugatas frontes et districta in illum supercilia, video compressa ora et obliquata in impropitiam meditationem capita, video truces aspectus, non modica vestræ æquitatis signa. quodsi quæ pro se quisque sentit, ea simul omnes faceretis, neque vos hic au-
§. 101. diendo neque ego dicendo occupatus essem. Sed agitis non indignum vestra prudentia silentium, expectabundi quid omnes in causa Germani decernant, ut quod vobis tutissimum sit, in aliorum sententiam concedatis, nimirum quibus haud parum metus incussit illa superioris anni calamitas: timetis enim ne siquid ausi fueritis, communem utilitatem privato periculo tueamini: quare aliud ad vos nihil in hac oratione seorsum pertinere ar-
§. 102 bitror. Vos, Germani, obsecro, ut in commune consulatis: non puniri istum turpe est, periculosum est; ne admittite quod factum pudendum sit, ne periculum omnibus accersite: non legum enim tantum, sed vestræ iam existimationis iactura differtur hoc iudicium. porro neque tale est istius maleficium, ut salvo legum ac imperii huius statu condonari possit, neque iste talis, ut emendaturus vitam speretur, ut qui iam signa dedit quam invicte malus sit, huius iudicii tempore ausus novum in aliam iterum in-
§. 103. nocentiam scelus. Quam non debet autem consequi veniam qui si illa negetur, parata habet præsidia, unde vi se eripiat? itaque nisi strenue iudicatum adversus talem hominem, talem pestem fuerit, non deponetur eius audacia, sed confirmabitur: summam igitur, Germani, declinate infamiam, quod elapso isto dicent exteri nulla esse in Germania adversum potentes iudicia; illud vero prospicite, ne cum istius impunitate licitum hoc crimen videbitur, ad multos transeat exemplum et in totum novos ac degeneres
§. 104. hæc natio mores induat. Sed proposui iam mihi frustra hæc metui, neque futurum ut te præside, Cæsar Maximiliane, æquitas desyderetur: ita-

---

6 quotidie 2. 22 quod reliquum est. *post* arbitror *addid. H.* 23 admittere 2, 27 Eversiones arcium Helfensteinii comitis Dietericique Spæthii in m. Nov. a. 1516. incidunt, item contra Breuningos crudelitates. 36 iam ante *H.* 37 Maximiliane *delevit H.*

que minime puto quantum per te et hæc Germaniæ robora, forteis prin-
cipes, licebit, defuturum nobis ius, sed memineritis omnia tempore immu-
tari et multa incidere subito quæ quis opinatus non sit: potest enim fieri,
quod iam sæpe dixi, ut dum vos tardius sententiam fertis, aliquo iste casu
elabatur. quod properato iudicio fieri non potest: quippe nondum hoc ma- §.105.
turavit consilium, nondum se collegit, imparatum igitur opprimetis: quid
enim expectatis, dum in concilium suas furias agat, dum ista auxilia com-
paret, dum se vi ac armis muniat? Male differtur quod sine causa differ-
tur: ergo ut recte omnia eventura præsciatis, tamen quid morari oportuit?
quid tempus ducere et desidiæ suspicionem præbere exteris, quorum iam
multis persuasum est omnia in Germania cunctanter fieri? Demus autem §.106.
ipsos quoque Gallos, ipsos Helvetios, a quibus hæc isti spes dependet,
odisse hoc maleficium, et non dubito odisse, vincet tamen æmulatio et ex
veteri invidia nocendi nobis cupido incedet. Præterea nullum tam ardens
est odium, quod non mora deferbeat, nullum tam certum consilium, quod
non dilatione nutet: omnia tempore fiunt, omnia fieri desinunt; spargit
occasiones hoc et desperatis consilium aperit; nemo ita communitus est,
quin si refovendi tempus dederis, se exuscitet; nemo ita fractus, ut non
possit intercedente spatio vires recipere: ne cessate igitur, ne hoc negli- §.107.
gite commune bonum; punite scelera; defendite innocentiam; atque hæc
mature et cito facite, ne si cunctemini, aliquid interveniat, quo minus
postea liceat vobis existimationis rationem habere vestræ.

---

6 opprimatis *H.* 16 dilatione] mora *1.* delatione *H. sec*, *2. sed certe* dilatione *H. scripsit.*

VLRICHI DE HVTTEN
EQVITIS GERMANI
IN VLRICHVM WIRTENPERGENSEM
ORATIO TERTIA.

§. 1. Quam non mea me fefellit opinio, Germani, sic nuper monentem, si
longius hoc differatur iudicium, fore ut iste ex demisso alacer, ex perculso ferox, ex desperato insolens nostras lachrymas nostrumque planctum, horum Equitum indignationem ac fremitum, vestram, principes, commotionem, totam denique Germaniam puniendi studio tumultuantem non exquisita alicuius defensione, sed profligata sua confidentia oppugnet, cumque
§. 2. nullum in causa præsidium inveniat, fiduciam in viribus collocet. Itaque
longe alia ratione quam nuper ad dicendum venio: prius enim accusavi reum qui se dicta causa et iure siquid posset defensurus putabatur, nunc conandum adversus eum est qui et delictum fatetur, et ad veniæ petitionem non est demissus, et iudicium contemnit, et arma gerit, nec sua conscientia nec hominum opinione quod vim quæ a nobis nulla intentata est, propulsaturus sit, verum ut maleficia sua cumulet ac scelera confirmet.
§. 3. Quare etiam causæ ipsius conditio mutata est ita, ut quæ prius nostra ac
privata habita est, ea nunc Germanorum omnium ac publica efficiatur: quanquam enim prius non obscurum esset totam hanc istius amentia patriam infamatam, tantum tamen negligentiæ suspicatus nemo est quin unius
§. 4. tandem supplicio commune lueretur opprobrium. quod quia dilatum est
ulterius quam debuit, et iste se collegit spemque confirmavit suam, nos quidem ludibrio, omnes autem simul Germani infamiæ ac dedecori obstricti estis: nam quod ad cunctationem pertinet, sic credent homines, non iuris dubitatione sed potentiæ istius metu tardiores ad iudicandum accessisse, ob
§. 5. idque non vires vobis, sed vos viribus defuisse; quod vero eripitur iste
supplicio, huiusmodi est quod iam pervulgatur, potentem in Germania hominem, quantumcunque sceleratum, damnari posse neminem; quod intel-

Cf. supra p. 23. ad orationem II. adnotata.

10 . Cunq; *1.* 15 ita *om. 1. add. H.* 22 tandem *om. 1. add. H.* 29 posse *delev. H.*

ligunt exteri ea dedecora a quibus longissime semper abfuit Germania, nunc
demum invasisse nos, et ita invasisse ut citra pœnam, citra supplicium
constent. qua turpitudine maior accidere non potest, neque enim eiusmodi §. 6.
est hæc infamia, quæ orta unius hominis noxa sit, sed publico vestro
consensu approbatum dedecus huius patriæ moribus imponitur: nam qui
sic cunctati estis, sic tulistis hanc improbitatem, ut probasse videamini: qua
in re quid ultra dicam plane ignoro: vultus, oratio, mens denique exci-
dit: quid acerbius enim contingere nobis potuit, toti Germaniæ fœdius? Et §. 7.
quod ille nos quidem læserat, ipsius supplicio rependi sperabatur, hoc
nobis solatium erat propositum, hæc adversus ingentem dolorem medicina
petebatur: at vero longissime contra evenit, nam adversus quem nos re
manifesta, detestabili, atroci, probatissimis testibus, maximorum scelerum
cumulo, publica insectatione, communi odio velut acie confligebamus, is
et vivit et regnat, ut iam plane armis expetenda nobis sint quæ legibus
debentur. ubi quærendum non puto quid nos possimus, possumus autem §. 8.
tantum quantum ad comprimendum istum satis est: hoc necessario, Ger-
mani, audiendum vobis, neque ex dignitate vestra neque publico com-
modo, sed communis existimationis iactura sic remisse a vobis actum, eo
rem fœdam ac notam pervenisse, ut quem iudicio pessundari oportuit,
eum bello persequi necesse sit. Fingite enim sine nostro et damno et §. 9.
malo (quod fieri non potest) superabilem istum, quid leges, quid iura?
nihil ne valebunt? aut non cadet in iudicium tale tantumque scelus, tam
dirum, tam immane, tam cognitum, tam indicatum? aut non turpissimum
est huiuscemodi facinora in Germania non fieri modo, verum ita quoque
fieri ut concessa sint? sed et dubii bellorum casus sunt, et notum habe-
tur cuius nos amentiæ, cuius furori obiiciamur. Cum igitur ea iste fece- §. 10.
rit quæ nemo oratorio aliquo artificio in auribus hominum posuit, sed quæ
ipsa se in penetralibus animorum vestrorum defixerunt, vultis istud inex-
tinctum alere incendium? vultis isti non iam ut respiret tempus, sed ut re-
grassetur occasionem dare? vultis hunc in medio vestrum bis Catilinam
pati, qui ut primum illi libuerit, quasi ex quadam excitus quiete pleno
furore in quenquam invadat minime munitum locum, nostrum sanguinem
exorbeat, principum existimationem polluat, Cæsarem Maximilianum ca-
lumniæ exponat, suum in bonos odium satiet, suum furorem impleat?
Quam indignus autem est iste, cuius vita tot nobilium Equitum, tot for- §. 11.
tium virorum periculo ac sanguine quæratur. Age vero, quid si ex sce-
lere omnium quæ usquam perpetrata sunt teterrimo commodum quoque
victis bello nobis, quod dii immortales prohibeant, assequatur iste, ut ubi
omnia perdidisse visus est, ibi lucrum quoque inveniat? Non ita aversos

[1] longissima *1.sed corr. H.* [8] fœduis *1.* [9] . Hoc *omnes.* [19] pessumd. *2.* [30] vestri *corr. H.* [32] euadat *corr. H.* [39] auersum ... deum *corr. H.*

Germania deos habet; non ita leges perierunt, æquitas extincta est, ius
obsoluit; nec nos ita sumus imparati, ita incauti, ut non omnia contra
§. 12. istius amentiam provisa habeamus. Facite tamen eo venisse rem, quid
aliud postea videbit Germania quam se Germaniam esse desiisse? Conce-
dam omnia omnibus, iustissimum dolorem frangere non potero, ne occul-
tare quidem. quem enim querendi finem facere poterimus, si tam iustam
causam non gravissimis vestris sententiis, sed levissimis fortunæ casibus
subiiciatis? aut quousque interficiet nos iste? Quid iniquius autem, quam
eum qui tantum facinus admiserit, non modo non puniri, sed armis quo-
que et furori suo relinqui, unde omnibus bonis semper metus, semper
§. 13. periculum sit? Possum hoc quod res petit fateri, pœnitendum nobis quod
unquam accusavimus: quid enim effectum aliud est quam ut hoc vos silen-
tio probare istius scelus videamini, ipse re integra vi ac armis nos im-
petat? Per deos immortales obsecro, videte, Germani, quam sit turpe vo-
bis istum elabi reum, qui hoc iudicio indemnatus non tam nobis insultabit
§. 14. quam vos quoque superasse videri volet. An alicuius vestrum iudicio mi-
nus hic reus quam nostra accusatione fuit? ubi igitur illæ nunc commo-
tiones, illi fremitus, illæ vultuum vestrorum significationes? hoc de vobis
narrabit quisquam, iustissime huic iratos fuisse, nihil iratos potuisse, ut
hic primus in Germania tyrannidem occupet? quod enim libertatis vesti-
gium remanebit hoc incolumi? quod legum ac iudiciorum momentum, quæ
vestræ integritatis persuasio apud quenquam? at contra quæ non incon-
§. 15. stantiæ ac timoris suspicio in vos congruet? Utinam aut nunquam sic ma-
nifeste singuli damnassetis, aut non tam turpiter in dicenda sententia sub-
sisteretis. Dii immortales, quantum omnia casu ac temporibus immutan-
tur: nuper iste sua primum conscientia, deinde legum ac iuris natura,
postremo omnium hominum iudicio non dissimulanter edito sed confessione
passim manifestissima pervulgato saucius ac confectus, nulla salutis spe
præditus, sed ultima desperatione perditus omnium conspectum fugit, ex
omnium oculis se proripuit, suam domum, suam rem familiarem suam-
que istam tyrannidem relinquens vagus ac incerto itinere profugit; nunc
confestim ac subito quasi infecta facta sint, et pecuniam habet, et viris
§. 16. imperat, et contra nos auxilia instruit, et patriæ eversionem molitur. O ve-
teres Germaniæ mores, avitum decus, patriam virtutem! quem nemo paulo
ante congressu, nemo familiari oratione dignabatur, in quem omnes ex-
puebant, cui omnibus viis, omnibus plateis, in omni hominum conventu
maledicebatur, quem sui derelinquebant, alieni impetebant contumelia, is
nunc viris ac armis circumseptus recepto ex intervallo animo insolescit,
quasique excussis vinculis profugus latro exultat, adversum nos bello ex-

---

[3] quod 2. qd *1.* [9] *malim* admisit, [12] accusauerimus *corr. H.* [14] deum immortalem *corr. H.* [26] ac] et *corr. H.*

urgit, cladem minatur, hoc iudicium contemnit. Quid fœdius dici potest, §. 17.
quid hac patria, hoc imperio minus dignum? Recordamini quæso quid nuper senseritis, pene etiam decreveritis, quo fremitu, qua publica execratione damnaveritis; et contra quæ sit huius forma iudicii perspicite: aut non ita iudicare vos decuit, aut cum iudicatis sententiam convenire necesse erat. Quam alienum est enim a vobis, id est a Germanica illa fortitudine, §. 18.
quam leve et externum, quod senseritis non efferre, alicuius potentiam dicendo ius vereri, alicuius terrore a virtutis studio abduci; de quo omnes necessario sic iudicatum, ut erat, putaverunt, eum sic dimitti, sic impunitatem consequi? Nostri maiores (iam enim altius hæc repeto) cum sua §. 19.
indignum libertate iudicassent Romanorum virgas ac secures inter Rhenum et Albim conspici, ob idque potentissimum tunc exercitum, iniquissimo tempore, omnium inopes aggressi ad internitionem usque concidissent, clarissimum tamen ducem, fortissimum imperatorem Arminium, cuius ductu et auspiciis rem tantam gesserant, quem libertatis suæ recuperatorem, communis salutis propugnatorem fatebantur, regnum affectantem non tulerunt. quæ cum his temporibus quam non conveniant, videte oro: illi ex- §. 20.
ternum malum armis expiandum putaverunt, vos natum e vestro corpore scelus non eradicatis; illi clarissimum virum aut heroem, immo deum potius a regno arcendum duxerunt, vos omni spurcitia contaminato nebuloni ad tyrannidem aditum aperuistis: quæ illi tam præclaris rebus gestis, his acceptis beneficiis, sic de se merito principi concedere noluerunt, vos ei a quo omni turpitudine, omni dedecore commaculati estis, ultro ipsi offertis. Quid enim non acceptum vobis feret, quem, nisi sic timide tracta- §. 21.
retis, restitui non posset; qui sua conscientia damnatus, vestra desidia absolvitur, quem tanto silentio in legum ac iuris munimenta irruere passi estis? Præstabat externam aliquam indignitatem ferre: certe enim præter pudorem ad nos nihil pertinuisset: hoc scelus et genuimus ipsi, et nostra culpa, nostra infamia in communem perniciem alimus. Quid restat igitur §. 22.
nisi ut Germaniæ nos pœniteat, sua iste audacia, suo scelere triumphet qui in tanto periculo, tam cognito suo maleficio, his fortissimorum virorum iudiciis circumclusus cum nullum iure aut ratione exitum inveniat, sola potentiæ suæ fiducia religiosissimum hoc concilium perfringere meditatur, adeo omnia contemnit, adeo omnium authoritatem despectam habet, adeo non esse bonos in Germania viros putat, ut omnem semel æquitatem profligatam, omnem iuris ac iudiciorum rationem extinctam arbitretur? Atque §. 23.
hæc quando agit? nempe conventu hoc celeberrimo, inquirente Maximiliano Cæsare, quem publico primum maleficio, privata deinde contumelia offen-

[6] Germana *corr. H.* [7] efferre *omnes, sed scriptum fuerit* effari. [8] . Alicuius *1.* alic. *corr. H.* [13] internic. 2. [13-14] . Clar. *omnes.* [15] et *corr. H.* ac *1.* [19] immo deum *delev. H.* [32] circunclusus *1. sed corr. H.* [38] & privata *1. sed H. delevit* et

dit, his considentibus nobilissimis ducibus, fortissimis principibus, quibus ipse
ignominiam ac dedecus invexit, hoc accusante Equitum ordine, in quem nihil
non licere sibi putavit. Ubi igitur innocentiæ propugnatio, ubi scelerum vin-
dicta, malorum pœna? scilicet omnia indignitatis, omnia pudoris plena sunt.
§. 24. Rem factam ab isto turpissimam, scelus admissum atrox, abhominabile, non
vos tantum scitis, quod satis erat, sed vos hoc scire omnes circum nationes,
omnes populi norunt. qua in re ·si· defueritis vobis, quid existimaturos
omnes creditis, quod scelus vobis imputabunt homines? aut si nihil loquan-
tur homines, si vestræ naturæ adversi eritis, ut in facinore omnium quæ
unquam perpetrata sunt scelestissimo conniveatis, hanc a vobis maculam
non abstergatis, tam turpis, tam indignæ Germanis moribus patientiæ vo-
§. 25. bis conscii sitis, sic ius fasque negligatis? An fas ei lucem intueri qui ho-
minem occidit? Fas esse potuit: sed iste amicum et familiarem, eumque
innocentem et de se optime meritum prodidit, interemit ac mortuo illu-
sit: proinde summum hinc ad vos dedecus pertinere, non potest dubium
esse. de periculo vero sic habet: primum nihil non audebit sibi restitutus,
qui tam violenter in semper illæsam huius ordinis libertatem irruit semel;
deinde publicos mores corrumpet exempli ipsius magnitudo: an segnius ad
§. 26. peccandum sic absolutus accedet quam nuper haud dum reus? Profecto
multa vos circumstant horrenda et atrocia: scit iste omnium odio teneri se,
et odio esse volet; scit non obscure quorum iudiciis quam manifesto ha-
bito sermone damnatus sit; volet ulcisci, volet istud sua ruina incendium
extinguere: interim devastabitur Germania, nos exercitum, suos iste latro-
nes exponet, sanguine agetur, igne ac ferro confligetur. præstat omnia
misceri cladibus quam uno verbo, una sententiola huius concidi vesaniam?
§. 27. Agite vero quæ sunt tempora, qui rerum status? certe non tam spectare
vos oportet quid semper statuendum sit, quam quid nunc et his rerum mo-
tibus: bellum incumbit acre, periculosum, non Mediolanum iam eripienti-
bus Gallis, sed pene intra fines Germaniæ arma gerentibus. quid sibi non
condonari volent Geldri, si istum integrum viderint? Galli vero quid nostris
legibus dissolutius, iudiciis invalidius, hoc imperio contemptius putabunt,
si tantum cuiquam licere quantum libuerit, si impunita latrocinia, securos
latrones, conculcatam legum ac iuris rationem, nostram libertatem in præ-
cipiti, nostrum sanguinem furori ac immanitati audacissimi cuiusque ob-
§. 28. noxium viderint? Tuum vero nomen, Maximiliane Cæsar, ut tractabitur?
qui de te sermones erunt, quod passim iudicium? Ausim dicere futurum,
ut loquantur externi reges 'Imperatorem imperio, imperium imperatore
egere'. quod nolit deus optimus maximus, ut tu hanc subire famam quam
sceleratum punire hominem malis. Et iamdum enim integrum hoc tibi est:
§. 29. hactenus quod duxisti tempus, non improbo; quia enim communis hæc

---

[5] abom. 2. vos *delev. H.* [36] Ausum *omnes.* [40] . Hactenus *1.* Aliquamdiu *corr H.*

tibi nobiscum causa est, vis a suspicione alienus esse, ne privatam potius contumeliam ulcisci quam publicum punire crimen videaris; itaque integram causam ad hoc concilium, hunc principum populique Germani conventum reiecisti; quoniamque publicæ causæ privatus dolor connexus fuit, neminem qui aut gratia aut eloquentia aliquid posset, iuvare hunc ad dicendam causam prohibuisti. atque hoc te decuit ante: nunc videndum est, §. 30. ne si minus fortiter iudicatum sit, tu famæ discrimen, nos periculum, publici mores iacturam adeant: quam pestilens enim propositum malis exemplum erit, quam multos ad se trahet hæc impunitas! Quod vel unum satis erat, Germani, quod vos excitaret, quod æquitatis commonefaceret, ut hanc interim sileam publicam turpitudinem: per vos enim fiet, ut ea audiant Germani quæ nemo hostis huic nationi obiecit unquam: iterum nanque ad hanc commemorationem trahor, magis fugiendum dedecus quam vitandum periculum putans. Integra igitur semper Germanorum existima- §. 31. tio fuit, vos probrum admittetis, vos dedecus comparabitis, et hunc feretis principem, immo feretis vivum, et inter homines, ut in luce cælum aspiciat? vos inquam non forti aliqua sententia proscindetis huius vitam, tot vitiis flagitiisque coniunctam, omnium iampridem voluntate damnatam, cui nihil clausum sanctumve fuit? denique hoc Cæsare Maximiliano, his principibus spes huic fuerit tanto commisso scelere, tam nefario perpetrato facinore impunitatem consequi? immo fiducia accesserit armis adversum nos experiri? in re tanta, in iniuria tam acerba iudicium defuerit? Nisi §. 32. tantus esset dolor ut dissimulari nollet, equidem vultu tegere aut taciturnitate cælare, quo ne isti gratum per me fiat, cuperem. Sed nec obscure queri licet, et iste dolentes nos illudit, et vos iudicio deestis: sic fiet, ut in laudatissima Germaniæ parte Germaniam quæramus: quid enim potius quam nata ex hoc prodigio scelera in hoc consumpta esse oportuit, quodne latius illud serperet exemplum!, quam multi sunt qui cum se defunctos periculo putent, olim non diversa patientur? Quæ ut frustra moneam, et hic §. 33. subsistat istius furor nec ad alios exemplum transeat, bonorum tamen virorum est malos odisse, innocentiam tueri, punire maleficia, denique publica vice commoveri. deinde ex decore huius nationis fuit communi succurrere infamiæ: quid enim Germanum minus quam cum iste sic peccaverit, ut nullam criminibus suis dignam pœnam inventurus crederetur, sic a vobis tractari ut impunitus maneat? manebit enim, nisi vos repente dicta sententia nefarios hominis conatus infringatis. Quod ego fieri posse arbi- §. 34. tror sic, ut si damnatum pronuntietis, ab istis suis collatronibus desertus et capi et vinciri, ut condignas nobis pœnas det et meritum luat suppli-

---

[6] ante. *1.* iam tum *corr. H.* [16] damnatum *1. sed corr. H.* [19] imperatore (*pro* Cæsare Maximiliano) *corr. H.* [21] Imo *2.* [27] quoue *1. sed corr. H.* [35] tractetur *corr. H.* [37] pronuncietis *2.* [38] det, ut *1. sed H. corr.* et

cium, possit. Te quidem non ignoramus, Cæsar, ut alibi ita in hac causa
id posse quod velis, neque contra dubitamus id te velle quod honestissi-
mum sit, nec quia nulla certa pronuntiandi forma tenearis, iccirco aliquid
§. 35. te indignum edicturum. sed istam repente moram, quam tu optimo qui-
dem animo sed nobis periculose trahis, rumpi necesse est: vis enim tu
carere suspicione, et debes, sed præstat, ut communi omnes incommodo
careant. Fuit sane Germania cum in omni semper integritate commen-
data, tum in iudicandis sceleribus ac puniendis sceleratis constantiæ ac
§. 36. severitatis laude probatissima: sines te principe hanc publicis moribus inuri
notam? et quem ego sic accusavi, ut omnes cognoscerent a me nihil,
omnia ab ipsa causa proficisci, in quem nihil parvum, mediocre nihil dici
vult, qui non confessor est scelerum suorum, sed professor iam perditæ
audaciæ, immanis facti, profligatæ conscientiæ, cuius eiuscemodi sunt fa-
cinora, ut ea nisi apud guaros dicerem, et recenti iam negotio dicerem,
nemo crederet, omnes ficta arbitrarentur, huius impunita perversitas, immo
probatum scelus aliis quod imitentur exemplum erit? pessimum quenque
ad similia audendum incitabit, publicos mores invertet? te calumniæ, Ger-
maniam dedecori exponet? et quem non perverse aliquis defendit, sed
quem nemo omnino defendere aut cogitavit unquam aut potuit, adversus
§. 37. eum nihil publice decernetur, nihil pronuntiabitur? Ah noli abs te diduci,
Cæsar, noli tuæ æquitatis oblivisci; miserere huius patris, hos respice lu-
genteis interempti fratres; cogita quid in tuam iste neptem commiserit;
revoca in animum quam misere, quam crudeliter innocentissimum iuvenem
trucidaverit, quod si impune ferat, consydera qua inquietudine hos cubare
§. 38. manes putandum sit! Ecce autem aliud: fuit ille in tuis bellis, pro te
periculum adiit: quæso qui sæpe puniri vetuisti qui tuum caput petierant,
eum occidi sines qui illud propugnavit? ut hos non producam triginta iuxta
Huttenos, quorum nullus non aliquando tibi militavit. nec me adeo di-
scissæ pœnitet buccæ, ut insignem tuo nomini contumeliam illatam hac
dextra punitam nolim; nec ista quasi tuæ æquitati diffidens moneo, potius
laboro ut in tempore his rebus subvenias, nec bellum geri sinas et tur-
bari Germaniam, neve patiaris florem nobilitatis istius obiici furiis, ne
§. 39. ultra ad alios referas, sed ut ipse decernas, ipse edicas. quod etsi nimis
sero si facies fiet, nonnihil tamen ad exarmandum istum proderit; nec tu
expecta quid omnes tandem Germani edicant: tua omnium vox erit, ex-
pectant ipsi dum suam tu sententiam publices: quantum in se est, satis

---

[3] idcirco *2.* [7] careant *ipse addidi. malim* liberentur, *nisi præcessisset* carere suspicione. [11] . In *1.* ? In *2.* (!) [25] ille] interemptus Huttenus. [27] propugnauit *1.* [28.29] discissæ bucc.] Cf. vol. I. p. 104. §. 1. p. 105. §. 4. p. 146. §. 3. et epigrammata in V Gallos ab se profligatos [30] Nec ista *1.* Quanquam hæc ego minime *corr. H.* [31] nec *corr. H. pro* ne *1.*

damnaverunt; publica tantum conturbatio est quæ suspendit hoc iudicium:
nec mirum: omnes istius criminis novitas ac magnitudo stupidos reddidit,
itaque omnes faciunt, nemo perficit, omnes student, omnes satagunt, stat §. 10.
tamen negotium et nos suspensi tenemur: sæpe enim fit ut maxima festi-
natio maximam tarditatem inducat. Scio quid omnes sentiant et quantum
istum singuli damnaverint, nec istam ignoro nulla diversa opinione moram
fieri. Sed oportet, o Germani, quendam hic periculosum intercipi erro- §. 11.
rem: vestra nuper ratio fuit ita istum damnatum ut magis non posset, ita
fractum ut restitui non facile esset; meum contra consilium ut occasionem
arriperetis neve colligendi se spatium concederetis; quod dum segniter au-
ditis aut nimis secure istius damnationem tractatis, hoc interim fit quod
vos non suspicati estis, ego mature prævidi, ut iste in arcem furoris sui
dilapsus, sua confidentia tutus, obliquis iam oculis quasique communem mi-
nitans cladem in vestram consultationem speculetur. cuius negligentiæ ve- §. 12.
stræ cum tandem vos pœniteat, utpote sero errorem agnoscentes, quid
futurum arbitramini si hinc quoque progrediatur cunctatio? Sæpe optima
mente turpiter peccatum est: pene iam eripuit iste se. quod si assecutus
sit, quem in nos impetum postea, quos furores, quam barbariem ac im-
manitatem effundet? quas furias invehet? Recordor quosdam a principio §. 13.
sic consuluisse, temporum rationem habendam, quod tunc periculose pro-
vocari nequam hominis amentiam putarent, quasique necessitate quadam,
minime autem iudicio ac voluntate istam interposuisse moram: qui videant
oro quæ sit nunc conditio, ut quomodo suum illud consilium cesserit,
cognoscant: non iam ut quietus iste provocetur agimus, hoc statuendum §. 14.
potius est ut furore ac amentia regrassantem audacem latronem, patriæ
excidium, bonis omnibus cladem minitantem, ac istos nobis scelerum suo-
rum propugnatores obiicientem comprimamus. quod nisi celeriter fiet, dif- §. 15.
ficulter fiet; præterita omnis bona occasio est, videndum ne in periculo
quoque defuerimus nobis: nam quid adhuc differetis hoc iudicium? hæc
dies constitui iubet, quam de se famam exteris nationibus præbere velit
Germania, tyrannos ne pati an libertatem asserere suam, quam ab initio
rerum tutata est strenue; innocentis hominis cædem punire sustineat an
armare furorem perditissimorum hominum, quorum iste caput est, dux et
imperator. Hoc rerum statu, hac incumbente necessitate aliquid non repente §. 16.
agendum est, aut ulla non perniciosa quantumcunque etiam brevis mora
erit? Quam monui recenti consternatione utendum esse, et quantas nunc
elapsas occasiones video! eo enim ventum est ut pene difficile sit istum
retundi: retundetur tamen ac refringetur, si vos celeriter in medium con-

---

[1] tm̄ *1.* tamen *2.* (*quasi* tū *haberet 1.*) [4] tū *1.* [12] non *1.* haud *corr. H.* [15] tantū *1.* tandem *corr. H.* [16] hinc *1.* ulterius hinc *correxisse H. refert 2. sed sine dubio pro* hinc *H. adscripserat* ulterius.

§.47. sulueritis. Dixi non esse veniæ illam petitionem, sed belli machinam;
monui desertum, desperatum ac fractum opprimi: quod quia neglexistis,
in quantum famæ discrimen deveneritis videtis; quid fiet si ulterius cunctati
omnem indicandi facultatem amittatis? turpe et ignominiosum est segniter
damnari hominem dementiæ, libidinis, maletractionis, maiestatis ac par-
ricidii reum; turpissimum erit ac ignominiosissimum et nulla unquam re-
§.48. ligione expiabile nefas, omnino non damnari. Quod ego non cogito, nec
ita vestræ fidei, integritati ac constantiæ diffido, ut tantum sceleri per-
missuros, tantum adversus bonos ac innocenteis licentiæ daturos malis
suspicer: hoc vos per deos immortales oro, per nominis vestri famam,
per communem salutem, ne bello confligi sinatis: quam fœdum enim et
detestabile est nullum in Germania nisi armis ius optineri; quam turpis
ille nobis dies illucescet, quo cum isto omnium scelerum ac flagitiorum
conciliabulo hæc clarissimorum equitum manus, fortissimorum virorum
§.49. acies confliget! Nec partium quis hoc bellum dictitet, quod nos ut inco-
lumes sint leges, iste ut proculcetur innocentia geret, nos ut illatum com-
muni patriæ dedecus eluamus, iste ut infamiæ ac turpitudini exponat Ger-
maniam; nos, inquam, conscripto nobilium virorum exercitu, iste despe-
ratis hominibus ac perditis stipatus latronibus, quibus hoc vexillum extulit,
quos ad prædam vocat, quibus vestras pecunias diripiendas, occidendos
§.50. liberos, exurendas possessiones obiicit: non, inquam, partium erit bellum,
sed contra hominem facinorosum, desperatum latronem, quem iudicio pœ-
nas nobis dare oportuit, communis Germaniæ defensio. Nunquam peius
audivit hæc natio, quam hoc obiecto obprobrio: quare non tam nobis gra-
tum facite, quam vestri decoris, vestræ incolumitatis rationem habete!
§.51. Quod si quo minus sententiam feratis, istius potentiam veremini, hoc pu-
doris accipite, præmium statuite ei qui pro vobis hoc nefas amolitus sit:
quod qui ausus fuerit, quid aliud fecisse putandus est quam liberasse omnes
et præsenti malo et futuri formidine, omniumque incolumitatem suo rede-
misse periculo; denique leges quas iste invertere studuit, sua virtute con-
servasse? neque is ullo fraudari honore debet, qui tyrannicidæ haberi solet.
§.52. Quod dii melius vertant quam nos isto Græculo more ulciscamur scelera,
sic malefactores puniamus, tantum a maiorum consuetudine recedamus!
Sed quanquam suspicioni locus sit, plus tamen in vestra integritate fidu-
ciæ quam in illius fortuna opinionis colloco: neque enim feretis ut hoc
erepto reo per totam de vobis Europam queramur ac lamentemur: quo

---

[2] ac *1.* et *H.* [4] amittetis *1. corr. H.* ac *1. corr. H.* [7] . Nec *1. corr. H.* [9] innocentes *2.* [10] . Hoc *1.* hoc *corr. H.* deum immortalem *corr. H.* [12] obtineri. *2.* [15] partium] i. e. iure belli inter se dimicantium [21] oppr. *2.* [31] solet *1.* olim solitus est. *corr. H.* dii melius vertant *delevisse H. adnotat 2. sed si delevit, adscripsit etiam* deus m. vertat *aut simile quid. Locus in 2. sine sensu est.*

necessitatis adigemur profecto, nisi ista mox severitatis vestræ aculeo confodiatur pestis. Atqui vos ignorare non debetis, principes, quæ desertis §. 53.
nobis hominum opinio, quod iudicium vos maneat: irascetur omnis Germaniæ plebs, lugebunt Equites, querentur omnes liberi homines, passim de superbia et crudelitate vestri ordinis proclamabitur; quippe haud minus in quenquam vestrum hæc recidit accusatio qui fertis, quam in eum qui perpetravit scelera, quod iste audere, vos approbare videbimini; nec ulla §. 54.
audietur excusatio non restitutum a vobis reum extreme nuper fractum, summe peremptum: an non diu pro damnatissimo fuit iste? aut quid refert sua quisque conscientia, suis factis damnetur, an iudicum sententia, omnium hominum opinione an uno quodam verbulo? A vobis aio restitutus iste putabitur; per vos stetisse quo minus supplicio affectus sit nocentissimus reus, loquentur homines. Cui incommoditati occurrite quæso vestramque §. 55.
famam, vestram existimationem salvate. Nec iam vestri iste ordinis est, qui quo die hoc conscivit nefas, non hac tantum dignitate, sed consortio quoque et communione humani generis abdicavit sese, et in nullo numero esse meruit. Neminem vitupero tamen, cui mansit cum illo fœderis con- §. 56.
ditio; te, Saxonum princeps Friderichc, vehementer laudandum puto, qui tantisper amicitiam tibi hanc colendam ratus es, donec humanæ societatis particeps iste putabatur; postquam se vero sceleri ac improbitati obstrinxit, et ea perpetravit quæ si in nullum unquam iudicium venissent, suapte tamen vi ac natura id effecissent, ut nullo iste hominum contubernio et convictu, nedum principis viri consuetudine dignus, sed extra fines humani generis eiiciendus, exterminandus ac ad feras bestias relegandus aut in aliquem desertum locum, ubi nemo ex fœdo congressu labem ac contagium trahat, protrudendus videretur, continuisti te et existimationis habendam tuæ rationem putasti. Te igitur recte prudentem ac fortem prin- §. 57.
cipem et dignum eius gentis imperio, quæ sola Germanarum nationum semper invicta bello stetit, quæ una externum nunquam admisit dominum, quæ fortissimos nobis imperatores dedit, præstantissimos duces, unde tres Othones, tria Germaniæ lumina, prodierunt. Et hoc tu integritatis tuæ §. 58.
documentum dederis; vos autem, reliqui Germani, ne sinite frustra hoc vobis propositum exemplum, et fortissimi viri factum imitatione comprobate. Nego propter aliquem optime de hoc imperio meritum ab officio ac dignitate decedere vos oportuisse, quanto minus in tractatione eius qui sic reus, sic damnatus est? qui si aliud nihil commisisset quam quod suam uxorem, nobilissimam fœminam, omni animi ac corporis pulchritudine præcellentem, tam spurce, tam impie tractavit, indignum quicum negotium

[3] incumbat *post* opinio *addid. H.* nos] vos *2. contra sensum.* [5] ac *1.* et *corr. H.* [6] non restitutum] = quasi vos non restituissetis [22] iste] *correxi. edd.* isto [23] ac *1.* et *corr. H.* [26] ac *1.* et *corr. H.*

§.59. cuiquam esset putaretis: nunc dirum et immane excogitari nihil potest, cuius sibi conscius non sit qui maximorum scelerum compos audet armis experiri et iudicium spernit et accusatores nos, quorum sanguinem prodidit ac perdidit, bello provocat et cum huius imperii hostibus suam audaciam, suam improbitatem communicat; denique id studet ut omnia cæde ac incendio misceantur. quorum nihil moliretur nisi ex sua natura vos fingeret: quasi tandem hi sitis qui omnia omnibus scelera condonetis, ad
§.60. omnia turpia ac nefaria conniveatis. Et hic talis tantusque latro aliquando (dii immortales) vi, armis pecuniaque a nobis adiutus est: quo minus digni sumus et quos ille sic læserit et qui a vobis ius et æquum implorantes deseramur. Quod vos oro ac obtestor, Germani, ut efficiatis, quo ne vi agi necesse sit, ubi iure oportuit: non poterimus tantam contumeliam, tam
§.61. indignam iniuriam quiescentes negligere. quod ad me pertinet, amittere vitam possum, persequendi istius carnificis perseverantiam non ante amittam, quam cum vita simul omnia. nec vos putate aliam aliis mentem
§.62. esse: omnes ardent, omnes inflammati sunt ulciscendi studio. 'At Gallos iste invehet et Helvetios nobis opponet'. Invehat, opponat: satius est semel experiri quam semper metuere, semper suspicari. iam hæc vetus audacia est, sæpe auditæ minæ; hoc semper perditus quisque sceleri suo asylum posuit, hoc contra legum vim malitiæ suæ propugnaculum legit: quoties
§.63. enim audivimus 'Ad Gallos confugiet, cum Helvetiis fœdus inibit?' Aliquando hunc abrumpamus metum, hanc deleamus suspicionem: scio vos satis adversum has nationes tutos et vel sola fama defensos; sed tamen quia sic putant improbi, esse aliquid quod nobis obtentare possint, istam auferamus spem, istud concludamus refugium, istam pessimæ fiduciæ arcem demoliamur; hoc vero tam notum, tam ad imitandum expositum scelus iudicio primum ac iure, deinde armis quoque, si opus sit, persequamur.
§.64. Vos, quibus vestri chari sunt liberi, huius misereamini senis, qui fratres et affines amatis, hanc ne deserite luctu ac mœrore deformatam iuventutem, nihil novi, nihil iniquum postulantem; porro omnes pie istum odisse atque eodem affectu punire scelestum facinus debetis, cum quia in hunc nos luctum coniecit, tum vero quia si impune cesserit, ulterius serpet hoc
§.65. contagium. Quam sero alienis periculis cavent homines! aliquid enim tutum ab istius amentia putatis qui hoc loco suam rabiem, suam diritatem auspicatus est? aut a quoquam se continebit qui amicum ac comitem suum fidelissimum, innocentissimum iuvenem, cuius præter virtutem odisse nihil potuit, iam tum ex officio sibi obsequentem, cuius fide ac fortitudine in summis suis periculis usus est, a cuius patre tantam benignitatem accepit,

---

[1] excogitare *edd.* [9] nobis] Huttenis [17] Heluetios *1.* suos *corr. H.* [19] . Hoc *H.* [21] Heluetiis *1.* Swiceris *H.* [22] deleamus *1.* extinguamus *corr. H.* [26] cari *2.* [35] ac *1* et *H.*

ut maiorem a nemine posset, flagitiose prodidit, nefarie ac crudeliter occi-
dit, immanissime in mortuum sæviit, nobis pietatis munus non indulsit?
A quoquam, aio, continebit se iste? aut sperari debet emendaturum se §.66.
qui tantorum scelerum postulatus iam tum, omni terrorum genere impen-
dente, iudicio obnoxius post natos homines atrocissimo, non modo non
submisit se, verum novis quoque et diris facinoribus obstrinxit, coniugi
suæ, omni fortunæ ac virtutis cultu ornatissimæ mulieri, necem intendens,
et eam necem quam sequeretur turpitudo, hac familia, his propinquitati-
bus indignissima? is, inquam, aliquando mutabit suos mores, suam men-
tem exuet? Quæso rem perpendite, Germani, et illam usurpate avitam ac §.67.
vere Germanam fortitudinem; elabi istum turpe est, fœdum ac detestabile
propter iudicandi inconstantiam, periculosum vero propter exempli atro-
citatem: perpendite quæso, et vos excitate; caveri iam adhuc periculum
potest, quod is exercitus noster est qui solo vestro adiutus consulto facile
istum infringet; deserti a vobis non erit quo confugiamus, nisi ad hæc
arma quæ tunc sine magno Germaniæ detrimento tractari non poterunt.
declinandi autem communis dedecoris ratio una est, quod dicta per vos §.68.
sententia, quanquam sero, iudicasse tamen vos constiterit: at hoc sero quod
dico, huiusmodi est ut quicquid ex hoc die celeriter feceritis, sero fiat,
quandoquidem in summum protracta res est, ut, si diutius differatur, nulla
penes vos iudicandi facultas maneat. Præterea videtis iam non nostram §.69
esse illam magis quam publicam et Germaniæ causam. quod nisi perspe-
ctum vobis scirem, et Germanæ integritatis conscius mihi essem, ulterius
orando ac obtestando apud vos verba facerem; implorarem sensus vestros,
ex intimis vestris cogitationibus iudicium defoderem: nunc satis puto id §.70.
a me factum quod in re tali debuit, quo ne quis dicat nostræ defuisse
iniuriæ, et si malo aliquo Germaniæ fato ad arma hoc negotium perve-
nerit, omnes videant quam nos coacte quamque invite quod debitum nobis
iure non potuerimus adsequi, bello persequamur. Dixi.

[1] ac *1.* et *H.* [10] ac *H.* & *1.* [13] . Caueri *H.* [24] *Post* vestros *non nulla adscripsit H. quæ legere non potuit 2.*

VLRICHI DE HVTTEN

EQVITIS GERMANI

IN VLRICHVM WIRTENBERGENSEM

ORATIO QVARTA.

§. 1. Sentio dubium esse vobis, Germani, asperiorem huius immanitatem
censere debeatis qui ista fecit, an fœdiorem impudentiam, qui hæc loqui-
tur. nam cum putaretis omnia prius ausurum eum quam defensionis aleam
subiret, erupit subito ac præter publicam opinionem, non tam se tueri
quam maledictis nos impetere adortus est; quam illius importunitatem ve-
stra non immerito excepit admiratio, et scire laboratis qui sit huius in
§. 2. hoc iudicio animus, quæ fidutia: certe enim esse aliquid videtur, a quo
spes illi dependeat, nisi tantus furor est ut agnoscat neminem, id quod
ego pertinaciter credo, nam siquid a furore cessaret ac inter quos esset
conspicaretur, verecundius hæc ageret; tum si mentis compos esset suæ,
a vestro conspectu declinaret, in aliquem sese angulum abstruderet, in
aliquas tenebras reconderet, lucem fugeret, aut in illam se sylvam carni-
ficinæ suæ locum proriperet, unde æquiori animo ad supplicium raperetur
§. 3. quam ex hoc conventu, hac luce. Audes in his oculis consistere, in hac
contione apparere, furia, in qua nihil est non infensum tibi? At etiamdum
loquitur carnifex, et dum malignatur, causam se suam apud iudices agere
dicit, dumque rem gestam ordine ac modo invertit et pro veris ficta sub-
stituit ac in re plana et omnibus nota mendaciis se tuetur, nihil præter
§. 4. dignitatem excidisse sibi prædicat. O audaciam omnibus sæculis memo-
randam, o te nullo pudore, nulla ratione, nullo sensu præditum! ad quæ
vel hiscere impudentissimum erat, ad ea tu respondes, et sic respondes
ut nihil dicendo eluas, sed inquinatissimæ tibi mentis conscius maledicta

---

Cf. p. 3. ad Orat. I. adnotationem.

[1] Hanc orationem Bambergæ mense Augusto a. 1517. intra paucos dies composuisse Huttenum Laurentius Behaim testatus est ep. supra vol. I. p. 150. exhibita, v. 15. sq. Prodierant partium scripta vol. I. n. XXX. 4. 5. repetita, fregerat pacem Blaubeurensem (vol. I. n. XXX. 6.) dux Wirtenbergensis, damnaverat eum Cæsar. (vol. I. n. XXX. 8.) [3] WIRTENBERGEN. *hic habet 1. non* P [5] Silentio 2. (*temulenter.*) [11] fiducia 2. [13] esset] sit *corr. H.* [19] concione 2.

in nos a nullis nostris deducta meritis sed ex recordatione scelerum tuorum deprompta evomas? quoties enim audiemus hoc tuum 'Peieravit, fidem §. 5.
datam fefellit, necari meruit, male meritum punivi?' Dic tandem qua in re fidem fefellit, aut quid peieravit? istam nobis causam expone, istud male meritum planum fac: iam tempus est ut tuum factum defendas, nam qua nunc uteris, nulla defensio est: dum ista conviciaris, ex te alios fingis; sed nihil agis, quod et notum est quid tu commiseris, et testatum qualiter ille vixerit, cui tu mortuo crimen imputas: at invictissimus Cæsar, for- §. 6.
tissimi principes ac viri Germani audire cupiunt quam tu causæ tuæ æquitatem præferas, quod iuri tuo fundamentum substituas, quod maleficio patrocinium prætexas; quare iterum abs te peto, cum toties perfidiosum voces, toties ruptæ fidei crimine perfundas, quid tandem est, in quo fidem ille tibi fregit? quæ fraus, quod iusiurandum, quod periurium? dicendum tibi iamnunc siquid habes, differre ab hoc die non licet: an apud illos §. 7.
inferorum iudices facti rationem quia reddes, hic reddi non oportebit? Nisi tanta tristitia tuum factum omnes affecisset, ut in summa commiseratione nulli lusus sit, profecto ridiculus tu causæ tuæ actor in hoc iudicium venisses, ubi septimo decimo mense postquam punivisti reum (ut tuo interim verbo utar) accusas, interfecto culpam adsignas, tanto ante iugulato abs te crimen adfingis, in mortuum dicis, ac istos, impientissime carnifex, manes sollicitas, cinerem moves, ossa contractas. Quid ultra §. 8.
conabor igitur, Germani, aut quo ordine huic calumniatori respondebo? quid primum aut quid ultimo dicam? ea est copia quæ me turbat, is ordo quem inconsulta huius oratio servari non sinit. primum igitur iste ingenio ac voluntate peccavit, post manibus, nunc demum lingua flagitium aggreditur; cui cum petulanter bonis maledicere voluptas sit, quam non molestum fore putatis male audire? quanquam non ignoro quem petulan- §. 9.
tiæ huius magistrum habuerit, sub quo rhetore ista declamaverit: nempe a quo edoctus est istam proponere exceptionem, ut dicat quibusdam suis factis non hoc iudicium competere, apud alios iudices tractandam causam. Te igitur frustra disertum per Germaniam creditum, Lamprechte, ex cuius ingenio hæc tam absurda prodiit defensio; quos enim pontifices, quam Romam supra orbis terræ imperatorem constituis? aut quatenus hoc contemnes imperium, his illudes principibus? quicquam in Germania commit- §. 10.
titur quod inibi iudicari non debeat? sic nostram prodes libertatem, sic Romano lenocinaberis iugo, hoc nobis servitium induces? nec te pudet hanc tantam turpitudinem, populare nefas, patrium scelus ad exteras quoque

---

[19] tuis ... verbis *corr. H.* [21] contractes *corr. H. sec. 2.* (contrectas?) [28] magistrum] cancellarium suum Gregorium Lamparter, eundem qui non ita longe post fuga se subtraxit ducis iræ. Cf. Heyd. I. p. 464. 479. Hominem infra (orat. V. §. 33.) 'obiter' non blande depingit Huttenus. [29] except.] Cf. vol. I. p. 72. sq.

nationes emanare? Sed tecum mitius agam quam ipse suspicari potuisti,
§. 11. et sedulum pessimi domini servum mittam. Ad hunc convertar parrici-
dam, tuum principem, cuius tu malitiam eloquentia acuere studuisti, a quo
percontabor, qua tandem fiducia hæc loqui aggressus sit, cum hos sciret
cognitioni præfuturos: an dubitabas quid intelligerent homines quando tu
fœde in nos mentireris, nos de te quæ palam ac manifeste perpetrasses,
fortiter loqueremur? aut non iniquissimum duxisti in eius mortui vitam
increpare quem vivum nunquam accusasti, nunquam malum suspicatus es?
§. 12. Quam nihil a vita tua isthæc abhorret oratio, quam sunt omnia apud te
æqualia ac sibi consona, quam nihil discrepant voluntas ac sermo tuus!
et audaciam quidem tuam ante noveram, insaniam ac furorem perspexeram,
tantum tamen a mentis sanitate abesse te non credebam, ut ista auderes
dicere, et apud hæc orbis terræ capita auderes: nam si apud tuos collu-
sores, apud tuos sicarios ac istos latrociniorum tuorum ministros hæc
dixisses, nemo non vehementer impudentiam tuam admiratus esset; nunc
ita instituisti te, ut cum prius ab omnibus reliquis corporis partibus pu-
dorem ablegaveris, nunc tandem lingua quoque et ore impudicus esse in-
§. 13. cipias. Tertius est iste igitur improbitatum tuarum gradus, nam cum pri-
mum parricidio immanissimo ac nefandissimo omnium atrocitatem supe-
rasses, deinde contra tuam uxorem pudicissimam ac nobilissimam fœminam
eam turpitudinem obiisses cuius nunquam credita est capax esse Germa-
nia, nunc demum impurissimi oris spurcitia omnia fœdas, omnia polluis.
§. 14. Credendum est igitur aliquid superesse quod tu, qui sine exemplo malus
es, ad has improbitates addere possis? aut quid omnino est quod his por-
tentis reliquum sit? Ingenii quidem tui infiniti sunt et inexplicabiles nexus,
ut ingens suspicio sit aliquos esse adhuc nondum apertos voluntatis tuæ
recessus, unde aliquid iterum, si tuum supplicium differatur, truculentum
§. 15. ac atrox in nos immineat. quod dii immortales nolint, ut tu ulteriori
amentiæ serveris, quo istam iterum renoves perversitatis tuæ famam; quippe
nemo est qui non certo sibi proponat, si tu aliquot dies supersis, novum
abs te aliquid illis pristinis non absimile proditurum; ad quod tu etiam,
nunquam nisi disponendis sceleribus prudens, astute comparasti te, quando
hanc præposteram defensionem in tempus distulisti, sic fore putans ut
tuum odium mitesceret, ipse quasi in oblivione maleficii tui causam dice-
§. 16. res, sicque facile absolvi, quando hæc tibi aura adflasset, sperabas. Sed
qui hoc invenisti acute, cur non itidem modesta aliqua aut honestiori ora-
tione te instruxisti? tantum in istis armis fiduciæ posuisti, ut, quid loque-
reris, nihil referre putares? vel tantus est in te pessimarum cupiditatum
ardor, ut vel ad tempus te quiescere non sinat? Ad veniam certe respi-

---

[16] prius *omis. 1. addid. H.* [17] nunc tandem *omis. 1. addid. H.* Cf. infra §. 48.
[17-18] esse incipias *correxit H.* sis *1.*

cere nemo putatur qui sic dicit; nec ita debes esse audacia perditus, ut te credas vi effecturum, ut hic Cæsar, hi principes timore tui æquitatem deserant; nec absolvi tu sine summa huius nationis infamia potes, impunitum tuum scelus sine maximo communis Germaniæ scelere non erit. Tua autem potentia quanta est, ut ea speres omnia perfringere ac comminuere? §. 17. an in propinquitatibus tuis aut amicitiis spem ponis? En adsunt hi proceres, hæc Germaniæ capita, dicam, et dicam iterum, ac clarius dicam, neque te debent adiuvare si possint, neque possunt si velint. De te autem clarum est quid consulas; nec iam fere quisquam ignorat quo tu Germaniam voces, quod exitium, quam vastitatem huic patriæ moliaris. quare non debes eo confidentiæ demitti, ut credas aliquod tuum consilium §. 18. obscurum esse, cum te omnes passim observare videas, in omnium odio ac metu positum te scias: vix dum obsignatæ tuæ in Galliam literæ erant, cum iam divina huius Cæsaris vigilantia quid tu conareris intelligeret, neque aliquid prius a te nuntiatum Helvetiis est, quam illud in aures multorum clarissimorum virorum dissiparetur. Quare etiam non ita imparatos §. 19. nos crede, ut non habeamus consilium declinandi illud furoris tui diluvium, quo nos perfundere cogitas: vehementer tu quidem nuper iracundia percitus es, cum tibi dictum fuisset quæ in te ut dicerem parata haberem; ego tamen audebam; neque nunc provocare furias tuas vereor ac irritare amentiam. at si in horum principum ac ducum existimationem tale quidpiam fecissem, extremum fecissem et ante facti finem oppressus interiissem; quæ in te facio quæque dico, ab omnibus probantur, a quibusdam etiam cum acclamatione excipiuntur: tantum abest ut alicuius aures offendant quæ de te non iam principe, sed maculoso ac contaminato nebulone proclamantur. Siquid in te igitur rationis est aut siquid omnino §. 20. sensus, vel ad tempus te collige, ac in illud respice, quo iudicio quam causam dicas: non iam illa abs te X milia repetimus; tuum supplicium, id est solatium cineri atque ossibus innocentissimi hominis crudelissime abs te interfecti postulamus. quod cum videas et tui tibi odii conscius sis, quomodo tandem in animum induxisti sic potius dicere quam omnino nihil dicere? Sed tuis conviciis ordine quantum fieri potest respondebo, §. 21. deinde ea in te dicam quæ tuo ingenio tuisque factis conveniunt; et quæ si in alium dicerentur, nemo audire vellet, in te dicta omnium aures quadam non iniucunda voluptate demulcent; teque prius, Cæsar invictissime, vosque, principes ac viri Germani, oro, ut si iste in calamitate, qua miseriorem non pertulit hic ordo, oratione fœda et spurca dolorem nostrum acerbissimum refricuit et exulceravit, fas mihi sit nostram primum tueri innocentiam, deinde huius maledictis vicem reddere. nec molesta ea vobis §. 22.

[13] scias *1.* sentias *corr. H.* [15] Helvetiis] Swizeris *corr. H.* [28] millia *2.* [30] et *H.* ac *1.*

oratio esse debet, in qua nihil fictum, nihil accersitum adferam, etenim
profiteor ea dicturum me quæ hoc latrone digna sunt, et quæ si a me
dici prius non decuisset, nunc maxime decet, quando iste audet maledi-
centiæ suæ aculeos in nos defigere, neque veritus est omnia aliter quam
visa atque audita sunt proponere, in re omnium oculis ac auribus expo-
§. 23. sita absurdissimas fabulas, impudentissima mendacia comminisci. Et orsus
est in hunc modum defensionem suam, longa quadam et incondita præ-
fatione facta, in qua suam æquitatem, suam animi moderationem vobis
commendat, qui consilio optimorum virorum ac sua etiam natura et hu-
manitatis recordatione detentus sit, quo minus ante nostram accusationem
suum factum omnibus proponeret, ac passim divulgaret qua pœna quod
maleficium puniverit. Interim suas quoque virtutes obiter commemorat et
is, in quem ne suspicio quidem pravitatis conveniat, videri gestit; iniuste
etiam maledictum sibi a nobis et nostram accusationem iniuriam vocat.
§. 24. Dic igitur, bone vir, quæ tua anteacta vita est? quid virtutum, quid bonæ
frugis in te perspexerunt homines, unde non debeat credi talem esse te
qualis a nobis delatus es? nonne sic vixisti, ut cum tuam pravitatem ad
tempus occultasses et iam ad metam continentiæ tuæ pervenisses ac te ex-
plicandum duceres, eas commotiones, eas turbas excitasti, quæ nisi for-
tissimorum hominum virtute essent compositæ, toti statim Germaniæ, uni-
§. 25. verso imperio ruinam ac internitionem confecissent? Sic te aperuisti, talis
erupisti ex diuturna illa tua dissimulatione, in hoc discrimen omnes nos
coniecisti: et dicere audes bene vixisse te, nec alicui opinionem in te si-
nistram competere: quam tuam impudentiam, ad quos minus hæc pertinet
calamitas, ut ridiculam contemnunt; quibus propius noster accessit dolor,
cruce et laqueis plectendam putant: nam tu cum te bonum virum facis,
perinde tuum sermonem accipimus ac si dicas, quæ tu in perniciem pu-
blicam comparasti, et optima factu esse et dignos nos qui talia perpetia-
§. 26. mur. Quis autem tam tibi amicus fuit ut suo consilio abduceret, quo minus
accusationem nostram tuo figmento prævenires? aut quid in nos ac nostros
mortuos criminosius tunc dicere potuisses quam modo dixisti? An aliquid
retulit, primum statim vel multo post mentireris? Stupidissimi ingenii homo,
non vides quam ista tibi nihil prosint, immo quantum obsint? Sic enim
ita exacerbavisti hominum mentes hac maledica tua invectione, ut quam
primum illam in nos eiaculatus es, omnes simul defensioni tuæ aures præ-
§. 27. cluseris. et accusationem nostram iniuriam vocas. aut igitur nullus in te
sensus viget, aut semel omnia invertere decrevisti: cum eum occideris quem

[1] etenim] Sic enim *1.* Etenim *H.* [6] Cf. supra vol. I. p. 64. sqq. num. XXX. 4.
[7] . Longa *H.* [8] in qua *delev. H.* [13] Iniustum 2. [23] , & *1.* . Et *H.* [30] accusa-
tionem] veritatem *corr. H.* cf. supra v. 14. [33] quantum *corr. H.* q̃ȝ (quam) *1.* Sic
enim *corr. H.* Vt qui *1.*

si pulsasses, defendi non poteras, accusationi non vis esse locum? 'Præ §. 28.
omnibus', inquit, 'amabam hominem ac primo amicorum loco habebam'.
Hoc est, latro, quod nos decepit, hac tua ascititia persona in hunc nos
luctum, in hos mœrores coniecisti. 'At ille fidem prodidit, et acceptis a
'me beneficiis ingratus perfidiam reddidit, homo infidus, proditor ac per-
'iurus; quem ego cum re cognita obiurgarem, pœnituit ac lachrymans de-
'precari pœnam adoratus est, non semel ob flagitium mori decernens, ac
'ea in re consilium orans meum, cum diceret hoc statuisse, exire Germa-
'niam et ad exteras aliquas nationes concedere, quod non posset turpitu-
'dinis famam, si emergat, ferre. interim multa mihi obloquutus apud §. 29.
'quosdam fide dignos non veritus est dicere quandam me honesto loco na-
'tam fœminam de stupro appellasse et abnuenti vim intentasse; præterea
'data pecunia subornasse a quo ipse interficeretur; atque his et talibus
'quamquam vehementer commotum me videret, adhuc insolenter iactavit
'sese ac dolori insultavit meo. id quod ego conquestus de illo sum apud
'eos maxime quos illi fidos cognoveram'. Hæc si ulla in te Germanici san- §. 30.
guinis gutta resideret, non diceres, quod conscius tibi esses nihil horum
non fictum ac ementitum; deinde siquid in te pudoris reliquum esset, tot
gravissimorum virorum auribus parceres: quæ enim tam prostrata pudici-
tia mulier sic impudenter et in hoc conventu mentiri vellet? Tu dicere §. 31.
audes fidem tibi illum prodidisse, ac infidum, periurum et proditorem vo-
cas, cum ubi hæc, quando aut quibus testibus quove facto commiserit,
non inferas? Hæc autem quomodo conveniunt, quod primum ais, obiur-
gatum abs te pœnituisse et mortem optasse ac deserendæ Germaniæ con-
silium agitavisse, abs teque orasse veniam et consilium petiisse? deinde
refers quam superbe se iactaverit, ac tuam animi commotionem insolentia
illusisse fingis: possunt tot tamque diversa simul esse? age vero dic, qui §. 32.
conscientia flagitii sic agitur, ut ultro vel in exilium eat vel mortem ex-
optet, hunc credibile est insolentem esse aut malis cuiusquam insultare?
qui flens ac lachrymans veniam orat, is ei a quo orat, maledicit? potest
autem superbire qui fortunis omnibus desperatis ac turpitudinis sibi qua-
lem non ferat conscius patriam, parentes, amicos, cælum ac lucem fugere
decrevit? tum consilium quis petit ab eo quem sic læsit, ut veniam impe-
trare non possit? Quam ille omnis consilii expers magister, qui te hæc §. 33.

---

[1] def. non p.] audire debebaris *2. sed certe H. non sic scripsit.* §. 28.] Cf. ducis '*Ausschreiben* d. d. 6. Sept. 1516.' vol. I. p. 67. sqq. [2] amicorum *1.* inter amicitiores *corr. H.* [3] Hæc *omnes. malui* Hoc *scribere quam ex* quod *facere* quæ [6] . Quem *H.* [17-18] quod ... ementitum. *1. Pro his verbis sequentia adscr. H.* Nam nullam tam acerbam mortem iudicares, quam non obire malles, quam mendacio tam impudenter consinuato vitam quærere. [23] non inferas? *1.* inferre nosti *corr. H. sec. 2. sed aut* non nosti *scribendum aut præcedens* cum *etiem mutandum erat.* [25] teque] te *2.* [27] tanque *1.* . Qui *H.* [34] magister] ille Lamparter.

docuit; tu vero quam cæcus qui non vides omnino discrepare hæc et vel
uno defensionis huius membro flagitiosum tuum mendacium deprehendi.
§ 34. Sed de illa muliere, quia te authore prodita res est, ita ut quæ in ipsam
culpa cadit, citra mortui illius iniuriam taceri non possit, cum prius ob
reverentiam eius sexus tacere statuissem, dicam ut est. Et verum aio quod
meus propinquus de tua libidine questus nobis est, teque ipsius uxori in-
sidiatum assero, eiusque pudicitiam prece ac pretio aliquando oppugnasse,
deinde illud obtinuisse, ut in tuam illa cupiditatem consenserit, unumque
§ 35. obstitisse vobis, quod per illum congredi non liceret; quem cum animad-
vertisses custodem vigilantiorem ac cautiorem quam cui tu verba dare
posses, nec tamen vinceres cupiditatem tuam, nequitia æstuans, libidine
inflammatus, amore perditus ad consilium versus es novum ac inauditum
et quod nullius hominis (nisi qui te norit) fides capiat, tua tamen pro-
§ 36. tervitate non indignum: quippe ad pedes iuvenis devolutus lachrymans
orasti, ut suam tibi uxorem amare liceret. Hæc est illa totius fabulæ ca-
tastrophe; hæc illa Helena, propter quam istud conflatum incendium: iam
enim quia tu omnia pudoris claustra perfregisti, taceri hoc non sustinet,
§ 37. et tecum in apertum congrediundum est. Ad pedes, inquam, illius devo-
lutus cum ea orares quæ te impetrare non decebat, et quæ ille si negas-
set severius, quantum sibi periculum instaret cognoscebat, cœpit te vicis-
sim multis orare ne sibi præter tuam dignitatem ob rem turpissimam
supplex esses, neve aliquid tua conditione, tuo genere, tuo statu indignum
§ 38. committeres. Interim veritus, ne (quod factum postea est) ex amore uxoris
nasceretur sui odium, amicos monuit, patri scripsit, ac undique consilium
coegit quomodo se tibi eriperet; cum tu quandam utilem præfecturam
offerres, quæ propinquo tibi loco facilem ad scelus aditum præbere po-
§ 39. tuisset, sic ratus contineri posse. neque nos illo adhuc tempore victam
abs te mulierem sciebamus, immo nullam tam corruptioni obnoxiam esse
putabamus quæ illi te præferret aut quæ illius periculo te amare vellet:
itaque etiam hoc non pessime abs te fieri putabamus, quanquam certum
esset abducere illum et factum prævenire tuum, forte tardius conantibus
§ 40. id quam astutiæ conveniebat tuæ. At tu qui amorem non ferres et illum
discedendi consilium agitare iamque spem frustratum iri tuam cerneres,
statuisti illum amôliri custodem, illum iugulare plus nimio oculatum Argum.
et hæc sunt illa quæ tu conquestum sciebas, quæque verebaris ne, si ela-
beretur, in te forte divulgaret; ob idque morte ipsius liberare te metu de-
§ 41. crevisti. Rem habes veram et in qua si tu neges, ea sunt argumenta quæ
manifestissime convincant, tum epistolæ ultro citroque missæ totum nego-

---

[1] qui non vides *emendasse H. sed nescire se quomodo, adn. 2.* [4] possit *H.* potest *1.* [10] ac *1.* et *H.* [21] tuam dignitatem *1.* decorum *H.* [22] apud se *post* indignum *add. H.* [25] . Cum *H.* [28] . Imo *H. sec. 2.*

tium continent. Primum igitur abs te quæro, numquis omnium tuorum amicorum ac comitum ignoret quod illam perdite amaveris? deinde si te offenderat, ut illi longo iam tempore capitaliter irascereris, quare paulo ante cædem dictis ac scriptis precibus retinuisti, ac illam obtulisti præfecturam stupri mercedem? quare eum qui per maleficium occidi meruerat, §. 12. in tua aula esse voluisti? quare prece ac pretio conatus retinere es periurum, proditorem, insidiosum, qui coram abs te missionem oravit, quemque paternæ literæ ut necessaria de causa avocabant? Nam quod huiusmodi crimina obiicis, longiori oratione refellendum non puto, quod nemo non, in tua maxime aula tuoque comitatu, agnoscit quam tu improbe in eum cui nefaria cæde defensionem ademisti, mentiaris. Porro aliter existimari §. 13. non potest, siquid tibi fuisset contra illum iuris aut siquod omnino flagitium commisisset, quin tu illud planum faceres ac testibus doceres, potiusque re ipsa quam inani nomine tuum factum defenderes. Quod siquid §. 14. iamdum habes, ede, aut illos saltem profer apud quos detexisse te scelus aiebas, quibus arbitris perfidiam illi obiiciebas, ac illud expone nobis, quomodo conscientia criminis cum se affligeret ac patriam deserere, mortem adire vellet, contra te tamen petulans esse potuit, ut tibi malediceret? quis in summa desperatione petulantiæ locus? Et scire laboro, num apud §. 15. eos in te loquutus sit, apud quos tu eum accusabas? an alios habebas tu quibus tuum dolorem (ut inquis) manifestum faceres, alios ille apud quos lasciviret? Rursus autem quid te coegit in tua aula ferre eum cuius primum perfidiam deprehendisses, deinde insidias quoque videres? an vel in hoc conventu vel ubique est qui tibi credat, si talem illum cognovisses, quin ne unum quidem tulisses diem? Age autem illa quam tu quod ho- §. 16. nesto nata sit loco, non quod honeste vixerit, hic commendas, quomodo abs te defenditur? an quenquam habes, non iudicem, sed amicum et familiarem, cui persuasibile sit non tentatam abs te aut non corruptam etiam quæ iam nunc, post quam tu eius maritum interfecisti, tuæ domi vivit, nec luget, et turpissima mœcha, detestabile scortum, nobis hic luctu deformatis, in tuo ipsa complexu meretricium induta cultum sibi placet, tuam væsaniam novis subinde illecebris excitat ac fovet? aut non omnes sciunt, §. 17. qua illius utaris opera, quæ potest amisso coniuge tali, ut in eius neque formam neque ætatem neque mores aut genus ullum cadere odium credibile fuerit, et lætari et coli et vivere, idque tecum, per quem vidua est,

---

[1] nunquis *1.* [2] ac *1.* et *correxit H.* [7] quenq; *1.* [12] contra *correxit H.* in *1.* [13] fecisses *H.* docuisses *H.* [14] defendere *sed mutatis præcedentibus verbis* potiusque re ipsa *H. quam emendationem quamvis legere nequiverit, tamen inde consequentem infinitivum* defendere *dedit 2.* [16] ais *H. sec. 2. sed de mutato* obiiciebas *nihil adnot. 2.* [17] desereret *corr. H.* [18] tibi *delev. H.* [28] *post* cui *aliquid additum esse ab H., quod non caperet adnotavit 2.* [29] nunc post, quam *1. 2.*

et in tuo sinu? ut quem perpetuo odisse debuerat, cum eo consuetudinem
habeat; ad cuius nomen attonitam esse oportuerat, ei arrideat, eum am-
§. 48. plexetur, eum (o turpitudinem incredibilem) osculetur etiam? Sed custodes
habes per quos cupiditatem explere non licet, illum eius patrem qui hunc
tibi amorem conciliavit, et probum iuvenem eiusdem fratrem, quo tu puero
primum et adolescente paulo post quomodo usus sis, quid ad hoc nego-
tium pertinet? Facile autem patior hoc obtinere te contra mortuum, quod
non coegeris illam, ac citra vim et violentiam amasse te, quandoquidem
opus forte non fuit cogi quæ voluit, et ea simplicitate noster fuit, ut in-
§. 49. credibilia de uxore non suspicaretur. Sed utcunque negotium hoc tractes,
ille abs te interemptus est, hæc in tua aula in tuoque cubiculo vivit, et
vivit libenter, nullo mariti sui desyderio, ad tuas cupiditates, ad tuam
§. 50. libidinem, nec compta, ut matronæ, nec morata, ut honestæ solent. Reli-
qua sileo et me iterum hic contineo. quam sunt multa enim quæ tu con-
fidenter facis, ego timide dico: metuo enim verecundiæ meæ ea dicens
quæ tu faciens rationem famæ non habuisti tuæ. quinetiam siquando edan-
tur hæc, verendum ut credant posteri quæ præsentes norunt: tot tamque
præter fidem sunt enim tua scelera, ut citra mendacii opinionem, qui qui-
dem haud præsens cognoverit, audiat ea nemo, et quæ ego si commemo-
§. 51. rare velim omnia, longissime extra causam evagaturus sim. Igitur ad tuam
narrationem redeamus: Cui obnixe veniam oranti non das, periuro, pro-
ditori, infido atque aliter sexcenties malo, is abs te consilium petiit. Esto,
petierit, ab eo, quem sibi capitaliter et irreconciliabiliter irasci videbat,
quanquam hoc nemo facit; tamen ut petierit, quod illud fuit delictum,
cuius abs te veniam deprecari conatus est, et cuius pœnitudine mori aut
§. 52. in exilium ire decrevit, ita tamen ut tuo ibi consilio uteretur? Cuius ma-
ritum interemisti non accusatum, non damnatum, eam septem et decem
iam amplius menses complecteris, et nobis dubium esse vis cur occideris,
ac dici prohibes quod libidinis explendæ causa occideris? Responde autem
aliud hoc mihi, illa honesto nata loco si a te casta est, non metuis ne te
interficiat in mariti ultionem ipsa, præsertim sic fractus metu cum sis, ut
tuam te umbram timere homines credant? aut nolit ulcisci cum possit et
§. 53. proba sit, quam tu tali coniugio sic miserabiliter orbasti? Ubi sunt illæ
autem pudicæ mulieres quæ maritorum suorum interfectores adeo non
oderunt, ut ament etiam? dementissime hominum, elleborum bibe ac istam
expurga insaniam, quod vel ad tempus sapiens illam tuam orationem re-
§. 54. censeas, in qua nihil sibi cohæret, omnia invicem se comminuunt. Sed

---

[1] Ut *H.* [3] etiam et congressus ad libidinem dignetur *addid. H.* §. 48] De patris lenocinio etiam ex ipsis utriusque partis scriptis publice editis satis constat; non item de stupro in fratrem. [9] noster] occisus Huttenus. [12] desid. *2.* [23] uidebat *1. corr. ipse H.* [25] ueniam *H.* pœnam *1.*

audiamus epistolas super hac re emissas: recita primum Ludovichi patris
ad filium, recita eiusdem ad Conradum Dommen filii socerum, recita item
Ioannis filii responsoriam, recita Conradi Dommen ad Ludovichum respon-
soriam! tu igitur agnoscis manus et signa? ac totum tuum factum mani-
festatum vides? Audisti quomodo de tua insana libidine et illo quod insti- §. 55.
tuebas adulterio patri filius scripserit ac consilium petierit, quomodo contra
te suam uxorem tueretur? deinde pater quid responderit, ac idem quid
ad tuum magistrum equitum scripserit, et ab eo quod de te testimonium
extorserit? nonne omnia luce clariora sunt? nonne ex omnibus nihil ulte-
riori testificatione indiget? Sed tua prosequamur mendacia: 'abscessit' in- §. 56.
quit, 'paulopost iniussu meo, quod ego ferebam, certus non recipere,
'quanquam multi sedulo intercederent, qui me illi reconciliare volebant'.
Flagitiosum hoc tuum commentum est. 'Rediit postea non accersitus, et §. 57.
'invito me in aulam se inseruit, cum interim nihil illi familiariter confer-
'rem, et vultu pariter ac sermone testarer, quo in eum animo essem.
'deinde cum exirem aliquo, temere comitatus est, a multis prius ne hoc
'faceret monitus: forte enim futurum illi dicebant, ut ipsius apud me præ-
'sentia veteris offensionis recordationem adferret. quas ille commonitiones
'insolenter illusit, suam loricam ostentans, cum diceret „adorietur ille me
'verbis, et ego intrepide respondebo, nec est quod metuam."' O impu- §. 58.
dentiam singularem! audes dicere quenquam te invito in tua esse aula,
perfidiosum præsertim proditorem ac insidiatorem? Cui autem verisimile
videtur ea illum fuisse audacia, ut cum te sibi vehementer irasci cerneret
ac flagitii sibi conscius esset, ultro tamen sic commoto tibi, sic offenso
adsisteret? Contempsit te vero ac verbis irritare voluit qui per interces-
sores egit, ut secum redires in gratiam? Iterum nihil convenit, omnia dis- §. 59.
crepant: res ita habet: neque tu illum dimiseras, neque abs te ille discesse-
rat, et si discessisset, non rediisset. sed venerat hic Ludovichus eius frater,
qui patris nomine abduceret, cum tu obnixissime retineres, nec aut sermone
aut vultu ullam animi commotionem præ te ferres. Quod ego omnium maxime §. 60.
admiror, quomodo dicere ausus sis nihil familiariter contulisse, cum pridie
eius diei qua cædem peregisti tecum ille in cæna eodem triclinio accu-
buerit: aut non erat hæc summa familiaritas adhibere mensæ ac una cibum
capere? sed et loquutus es amicissime, nec ullum in te perspectum im-
mutati animi signum, et tecum exire iussisti ac istum interim Ludovichum
expectare suum fratrem brevi rediturum. Sed tuam historiam prosequar: §. 61.
'egressus urbem', ait 'cum iniussu meo sequeretur ille, omnes meos able-

---

[1] ep. Ludovichi H. ad filium] vol. I. p. 80. sq. [2] eiusd. ep. ad Conr. Thum] ibid. p. 81. [3] Ioannis ad patrem ep.] ibid. p. 82. Conradi Thumb ep. ad Ludov. Hutt.] ibid. [6] ac *1.* et *H.* [10] Cf. vol. I. p. 69. [11] in iussu *1.2.* [13] Fagitiosum *1.* [17] apud me. *1.* mihi *H.* [37] Cf. vol. I. p. 69.

'gavi. ipse quanquam sua tunc lorica indutus non esset, nihil tamen peius
'ac ego armatus fuit'. Mentiris, nebulo. nam et quod tecum exire iussisti
auditum est, et interfectum postea nudum penitus, cum gladio brevinsculo,
non qualem equites gerunt, tui comites ac iste Brunsvigii princeps inve-
nerunt; te vero apposite ad cædem instructum omnibus persuasum est.
§. 62. Responde autem cogitationibus hominum non credentium ita cupide mori
quenquam, ut eum a quo sibi periculum mortis sit, tot modis lacessat
primum, deinde non coactus armatum inermis sequatur etiam, idque ho-
minem potentem et cui resistere minime possit; responde, aio, qua spe
sequutus te est? an ut veniam impetraret? at te eum contempsisse tu re-
fers, tantum abest ut precari voluerit; an ut tecum congrederetur? at sua
ille indutus non fuit lorica; vel mori decreverat turpis vitæ tædio? at hoc
non ferebat illius superbia et insolentia, nec cum hac desperatione illa
§. 63. quam obiicis petulantia convenit. Sed quid post? 'cum in quandam syl-
'vam venissem, aggressus sum punire sceleratum'. Scire igitur volo, qui
sic manifeste perpetravit maleficium et qui in te perfidus fuit, periurus,
insidiator ac proditor, cur in sylva, loco obscuro, et remotis arbitris sup-
plicio affici debuerit? et abs te debuerit, quasi aut carnifices tibi deessent,
aut illa iam cessaret interficiendis tuis civibus instituta carnificina? At quo-
§. 64. modo affecisti supplicio? 'Monui' inquit 'se defenderet et opprobrata culpa
'aggressus sum punire ad formam iudicii in Westphalia Scientium'. Ubi
mihi responde iterum, quid monere oportuit ut se defenderet, eum quem
iure et ob delictum interimere licuit? aut quomodo ex supplicio pugnam,
ex pugna supplicium facis? Quis vero audivit talia, aut ubi terrarum ille
est mos puniendi nocentes? nonne sic gladiatores olim committi solebant?
§. 65. tu autem si punire vis sceleratos, quid tuo id periculo fieri opus est? Iam
quod ais ad formam iudicii Scientium, nonne prodigio simillimum est?
quis Scientium ita iudicavit, et virum nobilem iudicavit? aut si tale illud
iudicium esset, quis ferendum putaret? proinde inscii sui iuris sunt isti
Scientes, si te non in frusta discerpunt, veterem sui instituti autoritatem
§. 66. facinore fœdo ac detestabili contaminantem: tu ob id acrius puniendus ve-
nis, qui tuis pessimis sceleribus sanctarum legum speciem prætendis. et
hæc tua est fabula, quam dum proponis, rem te gestam exponere dicis,
et quasi omnia invertere tibi liceat, sic in re omnibus nota mendacium
§. 67. fingis ac insignium virorum auribus abuteris. Interim conviciis quoque in
nos debaccharis, et huic Ludovicho obiicis quod equitem Germanum occi-
derit. qua in re siquid criminis est, cur in hunc usque diem ex illius
consanguinitate, quæ est splendida atque opulenta, nemo accusator inven-
tus est, nemo ut homicidium obiecit? Nolo tuos pessimos imitatus mores

9 . Responde *H.* 11 *malim* volueris. 12 ille] *correxi.* illa *edd.* 18 carnifices] lictores *H.* 20 Cf. vol. I. p. 70. 25 convitiis *2.* 36 Cf. vol. I. p. 70. i. f.

iniuriam mortuo facere, hoc tamen dici a me nihil prohibet, contra irati
hominis violentiam nullo interimendi proposito hunc se defendisse; ubi
siquid asperius accidit quam hic volebat, in eo culpa residet qui occasio-
nem præbuit, non qui necessitate compulsus est uti fortuna; tu minime
audiendus, qui illud nobis adimis quod leges quoque concedunt, ut vim
vi propulsemus. At ingratitudine tua quid potest esse flagitiosum magis, §.68.
quando X milia aureorum mutuo tibi data non esse beneficium ais? An
beneficium non est siquid iuvandi animo confertur in quenquam? aut non
illa X milia tunc dedit liberalissimus senex, quando tu in summa egestate
cum extrema fortuna stares, non habebas quo te multis ac præsentibus
periculis eximeres? Tanta pecunia cum tibi subvenerimus, beneficium non §.69.
agnoscis, quid faceres si uno nummo salutem tuam redemisset quis? duris-
sime hominum, adeone saxeus es, ut nulla benignitas, nulla beneficentia
cor tuum penetret? et debet istud quidem documento esse omnibus quid
tibi debeatur, cum hoc loco hominum in te benemerita ponas. Qui cum §.70.
talis sis, nec crimen ingratitudinis vel dissimulandum ducas, multa tamen
moves quæ ad te iuvandum pertinent, quasi non solitus sis servatores tuos
alios vita, alios carissimis sibi rebus spoliare, addis etiam iactationem tua-
rum virtutum, et inter cætera ais eum esse te qui honorem semper ha-
bueris muliebri sexui. quasi vero in oblivionem ceciderit quemadmodum §.71.
tuam coniugem, illud singulare pudicitiæ specimen, tractaveris; et, o mi-
seram mulierem ac sinistro aliquo fato commissam lupo agnam! tuam vero
naturam quomodo feret quisquam, si ista ferre nequit? aut alicuius un-
quam convictu mitesces, qui hoc suavi coniugio auctus es feritate ac con-
tumacia? Debuit illa, vel vehementer commoto tibi, quoties incidisset, uno §.72.
aspectu unoque intuitu omnem statim iracundiam reprimere, tristitiam au-
ferre, perturbationem componere, iram sedare: at tu non iam homo, sed
immanis bestia, omni vipera virulentior, omni scorpione insidiosior, omni
aspide nocentior, ex saluberrimo fructu præsentissimum exugebas venenum,
et illam hac forma, his moribus, sic de te meritam durissime habendam,
acerbissime affligendam, immaniter occidendam duxisti. cui quis putaret §.73.
in aliqua domo non esse locum, cum ex hac prodiisset? at in tua domo,
quam generis primum splendore, deinde omnibus pariter animi ac corpo-
ris dotibus ornaverat, haud fuit. deinde quis alicui hanc speciem, hoc
pulchritudinis insigne displicere credidit? at tibi, quem partis quoque libe-
ris auxerat, tantum abfuit ut placeret, ut etiam flagris, verberibus, laqueis
ac crucibus petita sit. Quicquam igitur committi abs te potest adversus §.74.
hunc sexum inhonestius ac detestabilius? vel cui persuadebis honorem te
habuisse mulieribus, qui contra hanc talem ac tantam inaudito feritatis ge-
nere debacchatus es? Sed iam illud mihi occurrit, quo tu respicis: bene

5 L.45. §.4. D. ad L. Aq. 12 redim. *edd.* 18 clariss. *1. corr. H.* 24 ferocitate 2. ac *1.* et *H.*

est: illam tuo complexu dignatus es mœcham; hoc te nomine huic com-
§.75. mendas sexui, et vincis, salvus es. quam tu aliam enim mulierem hono-
rasti unquam, quandoquidem honorare apud te est stupri colluvione per-
fundere? proinde istud desine velum nequitiæ tuæ obtendere: notum est
quam conservatam velis mulierum pudicitiam, qui unius et alterius cala-
§.76. mitate omnium in te odium concitasti. Cæterum ut te absolvam tandem,
sic aio, nisi tuis istis armis, quæ ad sceleris tui fœdus conquisivisti, con-
fisus esses, nunquam in hoc concilio tam fœdam ac spurcam defensionem
iniisses, nec siquid iure peteres, his contra nos figmentis usus esses. quare
ut vel uno verbo totam illam tuam defensionem penitus iugulem et extin-
§.77. guam, hoc tandem dicam: Si cum tuo facto ulla coniuncta esset ratio,
non te tot nobilissimi homines in tua prius aula tuoque comitatu versati
ob inauditam sceleris tui diritatem deseruissent, neque tu tres clarissimos
principes, hunc Palatinum et eius fratrem Fridericum una cum Wirci-
burgensi Episcopo intercessores apud nos subornasses, qui tuo nomine
offerrent XII milia aureorum nummum, ut accusationem dimitteremus, si-
mulque consignatas tuo et illorum signis litteras, quibus in perpetuum de
iuvenis innocentia et quod tu illum nulla sua culpa, sed ira percitus ob-
§.78. truncaveris, testatum esset. Recita exemplum litterarum quas nobis obtu-
lerunt tres principes: vides quam paucis verbis quantam tuorum convi-
ciorum struem deiecerim. illud vero addendum, quod nisi omnia sic
haberent ut a nobis proposita sunt, non istud esset nominis tui odium,
ista publica detestatio, nec illa tua sic aperte agnosceretur vitatio oculo-
rum, lucis, urbium ac conventionum. contra autem tantum tot nobilium
virorum exercitum cogere quomodo potuissemus, si aut talis tu non esses
aut eius quem tu crudeliter interemisti, innocentia non omnibus nota ac
§.79. testata haberetur? Proinde dic insidiatorem occidisse te, et ei qui morte
per te ablatus respondere non potest, perfidiæ, proditionis ac maledicen-
tiæ crimen impinge, teque occidendi causam habuisse et iure cæsum refer,
dum omnes intelligant qui nunc vivunt, nulla ignoratura sit posteritas, nisi
tam truculentum ac atrox tuum factum esset, ut non modo omnem peni-
tus defensionem refugeret, verum etiam nullum ad veniam aditum haberet,
nunquam te pecuniam oblaturum fuisse qua accusationem nobis emerca-
§.80. reris. Quæ cum ita sint, et tu te omnium infensione teneri sentias, nostri
vero commiseratione omnes vehementer commotos tibi necem ac siquid
atrocius nece imprecari, quo tandem consilio tot clarissimorum principum,
tot fortissimorum virorum aures onerandas duxisti, et potius voluisti illa
nobis externa auxilia obiicere, quam ad veniæ petitionem devolutus vitæ
§.81. emendationem polliceri? Sed nihil in te quietum, nihil est sedatum: mens

[8] ac *1.* et *H.* [10] et *H.* ac *1.* §§. 77. sqq.] Cf. vol. I. p. 84. sq. [14] Vürceb. *2.*
[24] ac *1.* et *H.* [29] et *1.* illum *corr. H. sec. 2, sed potius scripserit* et illum iure

perpetrandis criminibus semper concitata, nunquam cessans. dedisti nuper ingens documentum quid tibi proposueris, cum medio hoc iudicio in tuam uxorem, quæ ut nobilissima, ut pudicissima est, nunquam debet a me citra honoris præfationem nominari, nova ac inaudita sæviisti rabie. Quare quod §. 82. oportet vel hanc vel ullam abs te defensionem confingi, si hoc iudicium contemnis, et arma habes quibus te undeunde periculum incumbat tueri cogitas? et si hunc Cæsarem, hos principes despicatui habes, et Gallicas contra nos gentes armasti, et Helvetios invehis, quid, inquam, verba facis, si nihil iure cogitas obtinere, sed vim ac iniuriam nobis obvertis? et si §. 83. nihil habes propositum aliud quam quod in excidium patriæ ac communis Germaniæ perniciem recidat, homo desperate ac extremum perdite, sic nos contemnere potuisti, ut tuis istis auxiliis satis instructum te arbitrareris, qui omnibus omnia extorqueres ac eriperes? At tibi ego vicissim lætius §. 84. nihil ominor quam quod summum malum imminere tibi scias. tota undique Germania qui rabiosum canem occiderit, publicam gratiam init, aliquot locis præmium quoque refert: de te futurum quid putas? quem qui occiderit, quam inisse gratiam, quod meruisse præmium censendus est? cum tua rabies non ea sit quæ unum aut alterum hominem aut bestiam venenato morsu infectum reddat, sed is furor quo sublato publica pernicies aversa sit, ea pestilentia qua depulsa omnium vitæ ac fortunis prospectum. quamobrem defuturum putas qui pulcherrimum facinus adire §. 85. ausit? vel in tanto hominum numero, tot fortissimis viris non invenietur qui se, qui patriam, qui omnium salutem conservatam velit? immo dubitare potes plurimos esse qui hoc iam decreverint, qui tibi cædem moliantur, qui in tuum exitium paratas mentes ac manus habeant, qui tuæ iam cervici immineant, tuo iugulo funestos intentent gladios? aut ea es confi- §. 86. dentia, ut unum te omnibus sufficere, contra publicum odium munitum satis putes? memento autem illius tragici,

Et qui ab uno non potest occidi, a multis occiditur:
Elephas grandis est, et occiditur,

---

[14] quod *H.* ut *1.* [23] Imo *2.* [28] autē *1.* age *corr. H.* tragici] Velim hos versus, qui me diu male habuerunt donec Hauptius meus aput Iul. Capitolin. vit. Maximinor. c. 9. eos reperiret, cum lapidis sculpti pictæve tabulæ epigramma potius quam huic declamationi exornandæ apti videantur, non recepisse Huttenum, qui si ex ipso Capitolino eosdem descripsisset, commodiores ad tyrannum depingendum colores inde sibi sumere poterat. Capitolinus itaque postquam de Maximino, qui occiso Alexandro Augustus ab exercitu appellatus est, alia quæ ad principem Virtembergensem trahere apte poterat Huttenus, rettulit 'Denique' inquit 'cum immortalem se prope crederet ob magnitudinem corporis sui virtutisque, mimus quidam in theatro præsente illo dicitur versus Græcos dixisse, quorum hæc erat Latina sententia *Et qui ab uno non potest ....*'. Græcos versus restituere diversis modis temptarunt Salmasius, Casaubonus, alii.

Leo fortis est, et occiditur,
Tigris fortis est, et occiditur,
Cave multos, si singulos non times.

§.87. Non diuturnæ hæ tuæ opes sunt, nec ista tibi auxilia, hæ perpetuo ad-
hærebunt copiæ: paulatim te tui deserunt, externi vero non idoneum ar-
bitrabuntur hominem desperatum ac confidentem, in omnia præcipitem, ad
nihil munitum satis, et talem quem necesse fuit in commune hominum
odium velut in publicum incendium coniici, quem omnes occisum volunt,
et ex hominum numero ac finibus humanæ naturæ exterminandum putant,
quem nemo fert, nemo non detestatur et extremis malis devovet, cuius
pœna omnibus triumphi loco futura est, talem te, inquam, non idoneum
§.88. arbitrabuntur, cuius nomine tantum periculum adeant. Tu tamen fato ob-
noxius, quod omnium semper audacia fugit, omnium furor abhorruit,
omnium immanitas abhominata est, ea tibi promittis quæ ante te nemo
sperare voluit, ut Gallicum sceptrum cervicibus nostris superimponas,
nos exterarum nationum furori ac turbæ prodas, tuam patriam eversam,
communem Germaniam destructam velis. quod cum cogites ac ut perfi-
cias satis instructum te putes, iam ut matures iubeo ac præcipitem te im-
pello: quoniam enim ad extrema ista confugiendum tibi putasti, iam me-
§.89. dium nihil vides. Scis non esse fas hanc lucem intueri tibi, scis hunc
esse diem quo de tuo capite ac fortunis omnibus iudicabitur, atque ex eo
iudicio nihil te lætum, omnia mœsta ac luctuosa reportaturum te intelli-
gis; quare iterum moneo statim ad tuos istos auxiliatores te conferas, ac
§.90. armis quæ parata habes experiaris. Notum iam ante fuit, cum tua luxu-
riosissime prodegisses ac æs alienum immensum contraxisses, novandarum
rerum studio inflammatum aliquid atrox machinari: nunc igitur cum omnia
perdideris (omnia enim perdidit qui eo quo tu recidisti, pervenit) te ex-
plica ac istud semel evome iam diu conceptum venenum. omnia adver-
sum te parata, nos tuum furorem, tuos insultus expectare vides: aude
tandem ac erumpe, et in istis tuis stipatoribus spem habe ac fidutiam
loca: nos contra non dubitamus neminem suo decori, suæ existimationi
§.91. defuturum. ferre diutius hanc famam, quæ sub tuo nomine invasit, Sue-
vorum gens non poterit; revocabit in memoriam suos maiores, egre-
giam de se omnium opinionem haud negliget, te eiecto has eluet sor-
des, hanc famam diluet: esse itaque nihil puta, quod de quoquam bene
speres; quantum in singulis est, te miserrime confectum volunt; quo
§.92. minus aperte ac palam audeant, multa multis obstant. Tu in patriæ

[5] deserunt *omnes. posuerim* deserent [9] ac *1.* et *H.* ac *H.* , ex *1.* [10] et *H.* ac *1.* [11] abom. *2.* *post* tibi *aliquid addidisse H. adnot. 2. sed cum legere non didicerat, additamentum ipsum omisit.* *possis* , perduellis, [22] te *delev. H.* [30] fiduciam *2.* [32] sub *correxi.* so *omnes.*

gubernatione, quasi ex auctione aut sub hasta emisses illam, omnia væ-
nalia habuisti, rerum capitalium quæstiones, exilia, proscriptiones, ne-
ces, deportationes non secundum leges sed ad tuum libitum exercuisti,
illicitas cum reis pactiones fecisti, redemisti iniuste, damnasti crudeliter,
absolvisti libidinosissime; tuos depeculatus es, alienos diripuisti; insonteis
occidisti; sacris nefarias manus admolitus es. atque horum tibi conscius §. 93.
sperare tamen audes ut te tui sic abs te habiti tutum velint, neque ex
eo tibi metus est quod te odium, acerbitatem ac commune scelus non iam
existimant, sed palam proclamant: an alicuius obscurum de te iudicium
est, cum publice scripta in te carmina ipse legeris, ipse audieris te car-
nificem Wirtenpergensem, non per calumniam fingi, sed tuis pessimis in
nos meritis recte et graphice describi? Vivere igitur cupis qui ex principe §. 94.
carnifex es factus? aut non vel tantum in te pudoris residet, ut hanc con-
tumeliam, qua insignior nemini hoc loco qui esset contigit, quovis mor-
tis genere velis effugere? Profecto nisi tu vivus propter insita tibi scelera,
perfidiam, crudelitatem, furorem ac pestilentiam omnibus formidini esses,
credo neminem ita tibi infensum, ita commoto in te animo, qui te non
sic vivere quam utcunque mori malit. Hæc obscure sentis, aut unquam §. 95.
non audis? aut cum audis, vivere potes? O minus ergo miseros eos qui
se esse non sentiunt, te omnium miserrimum, qui cum esse te miserum
sentias, quo minus sis, aut ut miserabilis saltem fias, nullo consilio, nulla
cogitatione efficere potes: quoquo te vertis enim, odium tui est, atque
iccirco magis es miser ob id quod eo cares unico solatio, ut aliquem ha-
beas cui tuos intraneos dolores communices, qui si tecum doleat, mitio-
rem tibi dolendi acerbitatem efficiat derivata in se doloris parte, undique
afflictus, ubique miser, totus infelix. Quod cum sit et tu sic esse sentias, §. 96.
tua tamen interim mala dissimules ac per speciem alacritatis nobis insul-
tes, et te adsecutum quod volueris, ut insidiatorem (quem vocas) occide-
ris, dicas, despiciamus hoc, utrum tandem melius habeas quam is quem
tu miserum reddere studuisti, an vero peius affligaris. Cum ex duabus §. 97.
partibus homo constet, animo et corpore, digniorque animus sit, quod in
illo tibi licuit, corpus afflixisti, ipse animi morbum contraxisti: quod au-
tem corporis supplicium cum animi cruciatu conferendum est? illi doloris
finem mors fecit; tuis crucibus nullus modus est: nam quod in illo doluit,
caducum fuit et quod ad tempus esset; in te vero quod morbo tenetur
æternum est et inextinguibile, nunquam periturum, nunquam dolere aut
torqueri desinens. fac igitur rem nobis ingratam, omnibus invidiosam, §. 98.
ipsum te iugula, suspende, præcipitem da, non adsequeris tamen ut cru-
ciatui finis sit: ergo igitur semel, nec admodum diu miser ille fuit, quan-

---

[2] venalia 2. [5] insontes 2. [23] idcirco 2. ob id *delev. H.* [25] *post* parte *aliquid addidit H. sed legere nequivit 2.* [37] *malim* torquere

quam ne miser quidem; tu semper eris, nec ut miseriæ terminus sit fieri potest: incorruptibile est enim, nec unquam consumetur, unquam de se immutabitur quod tecum quo magis dolore carpitur, eo uberius excrescit, semperque augentibus se pœnis materies est, semper tuo supplicio satis
§. 99. eris. Quorsum igitur attinet hoc quod tuus Romæ legatus, quo ministro insidias mihi molitus es, audebat dicere Omnes te Huttenos interfecturum, si hac causa intercedente tam recte, tam iure possis? Tu omnes Huttenos, miser, qui uno interfecto tam es nihil factus? tam abs te immutatus, tam abiectus, tam fractus, immo tam ipse interfectus? aut quisquam ita sine cerebro, sine sensu est, cui tu speres persuasurum ista abs te iure facta?
§. 100. Quamobrem desine istos tibi fucos illinere, hanc personam prætendere: notum est quid tu patiaris, et qua causa, quo tuo merito patiaris. Age autem quam te hoc interficit quod post natos in hac patria homines primus tu repertus es qui sine advocato causam ageres, et tantam causam ageres? et cui non modo amici adsint nulli, sed pro quo ne mercede qui-
§. 101. dem conductus quisquam dicat. Qua ex re magnam nobis felicitatem adscribo, quibus evenit ut in te persequendo neminem simul lædi oporteat: uno eodemque facinore extra tuam dignitatem, tuam sortem positus quicquid tuum fuit, quicquid tibi coniunctum, perdidisti; in commune omnium odium incidisti, publicam infensionem meruisti, quinetiam odio plusquam hostili haberis apud eos quibuscum, nisi amicissimus sis, esse non potes.
§. 102. nostræ actionis nulla invidia est, causa adeo æqua ut ne conviciari quidem vereamur. Atque hoc est quod nos istos adversum te principes, hunc Cæsarem Maximilianum, omnes equites, omnem Germaniæ plebem commiseratione calamitatis nostræ movimus; tu indignitati atque odio obnoxius, ab omnibus desertus ac proditus, nihil tutum habes, occupatus semper es ac multiformis, intus sollicitudine laceratus, curis commorsus, anxietate
§. 103. discissus, conscientia malorum tortus. Quam impari igitur conditione agimus, tu princeps (ut sic ad tempus te vocem), ego eques: tu enim omnia suspicaris, omnia metuis; ad omnia quæ auribus atque oculis accidere possunt, perculsus es; tuam umbram times, nihil tam munitum habes cui insidias non pertimescas, neminem ad te cum telo admittis, omnium togam scrutaris, ad omnium manus intentos habes oculos, ad ipsa altaria, in sacris insidias suspicaris; nihil tam pusillum, tam minutum tamque invalidum est, a quo te metu liberes: idque et qui in facie color est, ab illo pristino manifeste immutatus, et quod tu aliud loqueris, aliud pene spi-
§. 104. ras, testatur. At ego, cui tu insidias facis, cuius vitam ac sanguinem petis, quid interea ago? ita me servatum velit deus optimus maximus, sicuti nihil timeo, nihil prospicio! primum enim conscientia me tueor; deinde

---

4 . Semp. *H.* 10 tu *delev. H.* 23 nos *delev. H.* 31 . Tuam *H.* 32 togam *1.* vestem *corr. H.* 34 tanq̃ *1.*

tui, quod publicum est, odio defensus mihi videor: quare etiam interfectorem tibi deesse puto, quod neminem ita ab humanitate derelictum existimem, qui meam innocentiam offensam velit. proinde tantum abesse puta §.105. ut timeam, ut etiam nunc adversarium me tibi assiduum, accusatorem acerbum, inimicum alacrem et infensum profitear: si possem cogi enim, ut tuas furias, tuam inclementiam timerem, nuper timuissem, cum sanguinolentum adhuc tuum ensem per viscera amicissimi hominis transactum spe nova, nova confidentia elatus ac tumefactus educeres et in nostrum exitium revibrares; tunc, inquam, cum quasi subita quædam tempestas cum §.106. hoc armatorum globo ex tormentorum tuorum carcere erumperes, nobis iam tum imparatis nec ad tuum occursum satis instructis; sed eodem illo tempore invadere in tuos impetus animus erat, fortuna non erat; et nunc te contemno, nec satis validum iudico, a quo mihi periculum suspicer. Ad §.107. hoc nihil omittam quod ad tui persequutionem attinere arbitrabor, faciamque ut cognoscas totis me animi ac corporis viribus contra te intentum: quod tu licet verbis eleves, animi tamen sententia tui et re ipsa non contemnis: nam ut aliud nihil possim, nonne hoc acerbissimum tibi accidit, §.108. quod neminem vides esse in Germania literis clarum quicum non arctissima mihi amicitia intercesserit? eorum quenquam esse putas qui tuum scelus silentio prætermissurus sit? non tam quia sic vixi ego (licet enim magnifice loqui, quo tu magis invideas) quia, inquam, sic vixi ego, ut ab omnibus ingenio ac eruditione illustribus amari merear, utque clarissimis hominibus commendatissima iam esse debeant studia mea, quam quia tale tuum factum est quod nemo bonus non extreme odisse debeat, ita novum, ita singulare, ut se in omnium literas ultro insinuet. Posteritati tuæ in- §.109. video, carnifex, a quo etiam annus hic denominabitur, cuius sceleri dies tribuetur: sic enim legent posteri, eo aliquem anno natum, quo tu inextinguibili Germaniam probro polluisti; ibis in fastos, improbe, augebis historias; immortale tuum factum est, ob idque nomen in omne ævum memorabile ipse consecutus quod voluisti: quid voluisti autem quam turpitudine insigniri? sic famam quæsivisti, sic tui memoriam affectasti, sic vitam prolongari placuit; scribentur de te carmina, texentur historiæ. Quod §.110. quo magis faciant homines, movebuntur incomparabili isto tui odio, nostro dolore ac calamitate. quam velles, si te pudet tui, non esse literas; quanti emeres, nihil didicisse me: quanquam nihil tanti est, ut te sceleris pœniteat, ac libenter et ex voto malus es: tam fera tua natura est, ut, quo immortalitatem tibi conciliares, vel scelere volueris clarus fieri, id quod non obscurius es consecutus, quam ille qui Ephesiæ Dianæ templum exussit. O detestabilem igitur tuam vivendi consuetudinem, o immane §.111. propositum! tu sic in fama esse laboras, tu sic posteritatis memoriam

---

26 . Cuius *H*. 28 ibis in f.] cf. Horat. ep. II. 1, 48. Plin. paneg. 55. 34 ac *1*. et *H*.

captas? aut non quavis fortuna animam simul ac tui memoriam deserere mavis ut perpetuo lateas, quam turpissimæ ignominiæ patrocinio famæ perpetuitatem elucrari? Quæ maior amentia dici potest, quæ flagitiosior væsania? tu elatus fastidio ac contumacia omni honestati omnem turpitudinem antepones? Quod a te igitur scelus abesse putem, aut quod tam immane ac truculentum facinus credam, quamve mihi fingam tam abhominabi-
§.112. lem tamque atrocem ac perditam audaciam, quo tu ingredi verearis? Profecto cum in illo ignaviæ tuæ clausus esses carcere ac circumspiceres qua potissimum via in lucem aliquam erumperes, id invenisti consilium, ut per crudelitatem exires ac has educeres tecum comites, superbiam, ingratitudinem, homicidium, perfidiam, proditionem, scelus et id genus horrenda ac pertimescibilia humano generi monstra; hanc aperuisti primam cogitationibus tuis fenestram, hac via in perniciem totius mortalitatis emisisti tuum illum omnibus tormentis acriorem furorem, et egressus es ipse ut in Germanæ reipublicæ laceratione omnem modum excederes, nulla feritate contentus
§.113. esses, intra nullos te turpitudinis limites contineres. Iube igitur quiescere Germaniam in tuo supplicio prosequendo, ut per te postea consistere non queat turbulentissime; suade ut ne interponant se isti principes, quo eorum existimatio tuo proculcetur flagitio; ora hos equites, quo ne ob unius necem omnes tibi simul necem machinentur, ut tu eorum interim opti-
§.114. mum quemque excarnifices. neque enim bello metuendus es, ignavissime, sed tunc cum pacem habes, quam liberatorum tuorum sanguine consecres: hæc tua natura est, hoc ingenium; sic te describi oportuit: nam quod ad meam pertinet modestiam, tanta sunt tua scelera, ut de his, si velim,
§.115. leniter dicere non possim. Quod nisi omnibus ita odiosum esset tuum facinus, sic manifestum, sic indicatum ac condemnatum, et nisi ita miserabilis nostra calamitas, ita omnibus nota ac perspecta innocentia, hæc me agere ausum fuisse credis, apud eos præsertim qui siquid mihi exciderit aut aliter quam tu fecisti aut quam me loqui deceat, punituri facilius quam improbaturi videantur? aut nisi ita horrendum, novum ac præter naturam et opinionem omnium sit tuum homicidium, putare aliquis
§.116. potest conaturum fuisse quod ante me nemo? Quam vides omnia mihi aperta, omnia concessa, tibi nullius præsidii locum, nullam effugiendi occasionem, undique omnia clausa diverticula, omnes præmunitos recessus: Eques Germanus ex principum ordine in iudicium protraxi reum: novum hoc omnibus, indignum nemini videtur; apud eos dico, quibuscum periculosissime verba fiunt: nemo tamen prohibet, nemo vetat, immo vero
§.117. nemo non libenter audit. Quodsi tu unquam in hoc iudicio, quod dii

---

[4] ac *1.* et *H.* — [6] abom. *2.* tanqȝ *1.* [12] cf. Ter. Heaut. III. 1,72. [17] postea cons. *omiss. 1. add. H.* [19] inopportunissime *post* flagitio *add. H.* [21] quenqȝ *1.* [26] ac *1.* et *H.* [38] quod Servator Christus prohibeat *corr. H.*

immortales prohibeant, et quod nemo est qui suspicetur, absolutus fueris,
nulla tamen posteritas credet in hac patria, hoc conventu sic me loqui
ausum fuisse, nisi tu sic fecisses; et magnitudine tui sceleris, acerbitate
odii meam confidentiam metientur. Agnoscis te igitur, agnoscis, perdite? §.118.
aut quid sibi vult illa in ore contumacia, ille frontis rigor, illa oculorum
torvitas? adhuc ferus es, adhuc principem refers, væsane? noli tam alte
suspicere, noli prisca cogitare: princeps est, in quo abunde sunt ista, gra-
vitas, fides, prudentia, religio, consilium, humanitas, iustitia, moderatio,
integritas; in tuos mores non cadit hæc appellatio; non potes hanc molem
sustinere: tua levitas, tuus tumor, tua insolentia, tua atrocitas, tuus furor
non recipit hanc personam, quæ summis tantum virtutibus debetur. Age §.119.
ergo ad veteres Suevorum principes originem tuam refer, scelus, aut Fri-
derichorum te posteritati insere, clarissimorum, cum tu sis contaminatis-
simus, fortissimorum, cum tu sis ignavissimus, clementissimorum, cum tu
sis immitissimus; atqui neque ab his genus ducis, nuper comes, neque hu-
mani in te aliquid perspicitur: tantum abest principis te loco ut dignetur,
quis, aut Germani sanguinis prolem ut arbitretur. Habuit Germania sicut §.120.
aliæ nationes ignavos sæpe principes, habuit ebrios, voluptarios, imbelles,
superbos, avaros ac insolentes; at vero insigniter crudelem non habuit
antequam tu prodires, furiosa pecus, novum in Germania monstrum,
funestus matris tuæ partus, ex omni scelerum ac flagitiorum colluvione
cretus, qui Germaniam clarissimam semper patriam exterarum nationum
calumniis patefaceres: iam enim reiicientur in Germanos quæ nos prius, §.121.
quoties integritatis contentio esset, Gallorum superbiæ, Italorum levitati
obiicere soliti sumus: et tu quidem de Germania sic es meritus: quare
quid tibi debeatur, non obscure intelligis. cuius cum tanta sit improbi-
tas, foris cognita ac manifestata, quid sub illo corde, tot malorum faci-
norum seminario, latere putandum est? Quodsi tuam mentem perscrutatus §.122.
quis fuerit tuasque cogitationes possit ad confessionem adigere, quantum,
dii boni, scelerum, quantum pessimorum flagitiorum ex hoc sinuoso pecto-
ris tui labyrintho acervatim effundes? multa cogitasti enim quæ non ausus
es facere: ea tua est pusillanimitas, velles omnia, sed, ut tibi videtur,
pauca, ut nobis vero, nimis multa perfecisti. id quod in istius nece per- §.123.
spectum est: quoties timuisti enim ne te superior esset, si primus ictus
præter spem cecidisset ac ipse defensionem sui iniisset? quod factum du-
bio procul esset: neque enim metuissem illius vitæ, si vel exerto adver-
sum te gladio salutem suam tueri monitus fuisset: tu igitur illius virtutem
metuens, tuæ imbecillitati diffidens iussisti nudum esse illum, ipse te clam
armis munivisti; hoc prodendi commento tuam ignavam timiditatem exci-
tasti, tuum desperatum consilium prosequutus es; quodque ipsa osten- §.124.

[6] vesane *2.* [12] Fridericorum *2.* [21] . Funestus *1. corr. H.*

dunt vulnera, a tergo invasisti, quod omnes sentiunt, non monitum, non appellatum: egregium te igitur pugnatorem, magnanimum Suevorum principem dici vis, atque ex hac gloria tanquam aliquot hostium milia occideris, triumphum tibi forte decerni postulabis; teterrime omnium mortalium, optime de te sentientem cum peremeris, iure peremptum videri vis; cum ei vitam abstuleris, qui suam tibi opem, suum consililium et auxilium, laborem et industriam exposuit, qui suam fidem promptam habuit, non solum dedecus non agnoscis, sed impunitatem etiam adsequi contendis, et §.125. laudem affectas. At non ea est mens tua, et istum nobis iterum fumum offlas, quo tuam conscientiam, tuam desperationem apud nos dissimules; et ob id quandam tibi lætam personam induisti, alacrem vultum præfers et omnia fingis, quo ne ea quæ te intus conficiunt, quibus noctes atque dies discruciaris, palam fiant; cumque innocentissimum hominem, amicum, comitem, familiarem, domesticum interemeris, malitiosum, infidum ac insidiatorem occisum abs te refers; et cum ex insidiis timide ac meticulose aggressus sis, forte ac strennuum facinus commemoras, quasi aut occulta §.126. sint tua facta, aut omnes quæ sic norunt, sic oblivisci possint. Non dubito igitur quin in intimis tuis medullis mea versetur oratio, quoties commemoro quam tu sis timidus, quam formidolosus carnifex: quod tamen ita accipi volo, ut intelligant homines te non abhorruisse ab ullo unquam scelere, sed metuere sæpe ne cum periculo malus sis; quodsi tantum tibi esset animi, quantum inest cupiditatis, quem reliquum domui tuæ fecisses, quem non iugulasses, cui non istum cruentum pugionem intentas- §.127. ses? Ergo ex eo quoque dedecus tibi ascribi debet, quod ad scelera subeunda satis animosus non es. atqui ad hanc improbitatis tuæ partem explicandam nova oratione et ea perquam longa opus esset, quo omnes intelligerent quantum tu in Germaniam dedecus invexeris: nam si pugnam vocas hanc cædem tuam, certe hunc pugnandi morem neque Galli neque Itali vel Hispani aut ulli usquam finitimi de homine Germano suspicantur, §.128. multo minus de eo qui vult esse princeps. tu autem cum sic adversum amicos, ut minime metuendos pugnes, quid adversum hostes patriæ facceres, timidissime? nihil est tua ignavia abiectius, nihil tua formidolositate magis imbelle, at contra nihil tua perfidia audacius, nihil proditione callidius. Hæc vitia esse in te omnia neque ipse ignoras neque, qua es perversitate, abesse abs te velles: totus es enim contra omnem civi- §.129. litatem, omnem humanitatem, ipsam denique naturam. Quid obstabit igitur, quo minus quisquis in tuas statuas, titulos ac imagines inciderit, omnia deturbet ac comminuat? immo tuum quoque nomen ubiubi scriptum invenerit eradat teque sempiternum generis tui dedecus, præposterum prin-

---

[6] et *H.* ac *1.* [9] At *1.* Quanquam *H.* [11] ; et] . Et *1.* Ac *H.* [13] . Cunq3 *1.* . Quasi *1.2.* [38] ac *1.* et *H.* [39] eradat *corr. H.* tradat *1.* evadat *2.* *stupide.*

cipem, indignum titulo, signis ac nomine indicet? aliquam enim tantam turpitudinem esse non credo, quam tu non vel admiseris vel si per ignaviam audeas, admittere velis. tu, cum turpissimum sit cum eo bellum ge- §.130. rere quicum familiariter vixeris, eum interfecisti etiam quem amicissima consuetudine iunctum habebas: hoc neque Turcæ facerent, neque isti in omni sævitia primarii artifices Rhussi; semper enim in hostes ferocire satis habuerunt, tu eum excarnificas quem alterum te appellare solitus es. quanquam nihil moror hanc te amicitiam simulasse tot annos; quodsi, §.131. quemadmodum de se quidam dicebat, amicitiam ac inimicitiam in fronte gereres, haud proditus esset ille noster: facile in errorem abducit simplicia ingenia qui simulare ac dissimulare peritus est: te illius vitæ syncetitas, siquid offensus ab eo fuisses, ad veniam reducere debuit et gratiam; at neque verbo neque facto viris indigno commotus probitatem, innocentiam ac optimam ab omni virtutum genere indolem puniendam duxisti: pro exquisita igitur virtute pœnam reddidisti; pro singulari erga te ob- §.132. sequentia virulentam hanc invidiam obvertisti: quam non tutum est hoc igitur sequi quod aiunt 'obsequium amicos parere', nam illi funestam inimicitiam peperit. lubet odiosam exclamare virtutem quæ invidia nunquam caret, etsi te ex libidine potius quam invidia huc sævitiæ progressum credibile est; libet enim omne tibi malum, et nihil placet boni, ut nulla tam exigua causa sit quæ te non ad omne malum facillime invitet. atque eam in te naturam reperi, ut tuam invictam mali- §.133. tiam quo vocem nomine non habeam; exacte malus es; quemcumque tuum articulum moverit quis aut quamcumque sanguinis guttam introspexerit, nihil boni est, omnia odio digna, omnia sceleris ac perniciei plena inveniet; putandum est quandam quasi malorum operum officinam rerum matrem naturam instituisse tecum; discerni volunt tua crimina, et ita gradatim inter se dissident, ut uno vocabulo comprehendi possint minime; nihil te uno acerbius est, nihil truculentius, nihil inhumanius aut contra omnem naturalem rationem magis compositum, cui, cum nefariam cædem faceres, neque morum innocentia in illo iuvene neque huius patris ætas aut fortunæ dignitas, quo minus omnia inverteres, obstitit. Unde igitur sumam §.134. mihi tantum spiritus aut vocis quantum in te prodigioso malefactore execrando consumere libet? Qua in re metuendus credo es, ut qui hæc dicat, ei tu ista turbulentiæ tuæ arma istumque furorem miniteris. at mihi ne propitius unquam sis, id imprimis laboro efficiamque omnino; minus enim

---

[7] Russi *2*. [8] *sive* alterum te *sive* alterum me *scribas, parum Latine erit.* [10] quidam] „Q. Ennius in illo memoratissimo libro dixit „....... Eo [*ego*] ingenio natus sum. Amicitiam atque inimicitiam in frontem promptam gero." Gell. N. A. XIX. 8, 6. [16] Terent. Andr. I. 1,41. Obsequium amicos, veritas odium parit. [24] Quencunqȝ *1*. [25] quancunqȝ [31] . Cui *omnes*.

nihil volo quam ut tu me ames, immo ut non extremo odio habeas: nam
§.135. eo quis melior apud bonos viros censetur, quo tibi infestior est. audis
ergo illud 'Ne me ama, odi autem incessanter, perpetuo, livore etiam
inextinguibili; neque tum odisse desine, cum ad ea animarum loca perve-
neris quæ nescio an esse credas; tunc quidem retro actorum oblivionem
ne induas summe opto, quo, cum velis abolere conceptum in me odium,
§.136. non possis.' Ego omnem tibi infelicitatem, omnia acerbissima mala, omnes
morbos, omnes cruces, denique quicquid istis peius accidere homini po-
test, imprecor; neque tam ego quam omnes isti quibus tu luctus materiam,
odii causam tribuisti, scelestissime; quem quidem omnibus fœdissimis tur-
pitudinum notis oblitum cum lætitia videmus, at lætius adhuc multo cru-
cifixum conspicaremur; nam etsi hæc infamia tua iucundissime afficit bonos
viros, quia tamen nullum mœrorem afferre tibi perfrictæ frontis homini
§.137. videtur, minus saturat nostrum de te desyderium. Porro neminem esse ve-
strum, Germani, suspicor, qui a maledictis abstinendum nobis tam cru-
deliter provocatis sentiat: an est aliquod tam necessarium officii genus,
cuius non oblivisci quis in tanto dolore possit? Tu, adamantini cordis homo,
futura hæc sciebas, et ut fierent studium adhibuisti tuum, et iam perfecisse
te iuvat, et nobis dolentibus tu quodam importuno gaudio insultas ac mi-
§.138. sertos nostri pœna afficis quos potes. an non illum iterum equitem magna
inter æquales laude versatum, quod innocentem abs te occisum deplorare
ausus esset, confodi iussisti? aut negas abs te immissos eos percussores,
vel te nescio ais et non subornante illud peractum negotium? non adeo
obscure factum est, ut quo autore factum sit ignoretur: vis igitur extrema
atrocitatis appellatione misericordiæ punitor vocari, aut cur non velis, cau-
§.139. sam habes? Nequissime omnium bipedum, cui tot ominosæ appellationes
conveniunt, nulla satis est, tu tamen erectus es, audax et insolens, et
quæ nos de iniuriis ac pravitate tua deploramus, tu in risum vertis, cum-
que semel perfregeris circundatos malitiæ tuæ cancellos et ex tuorum ferro
ac flamma evolaveris, quoquo pervenias, ibi grassandum tibi esse putas.
§.140. Verum nisi omnia nos fallunt et nihil ubique fidum est, sentiet Germania,
quanquam tanto intervallo, quam non apti simus quos tu sic contemnas,
aliquod in nobis pristinæ libertatis studium videbit, aliquas vires contra
tuam audaciam, tuum furorem inveniet; quoniamque desperata causa in
armis præsidium locasti, arma experieris non te digna, sed nostræ ne-
cessitati debita, ut in omne ævum testatum esse possit quam nos dolenter
istam tulerimus iniuriam, et quam non defuerimus nobis ac communi Ger-
§.141. maniæ causæ. deinde cum iniquissime abs te læsi fortissime ac confiden-

---

[10] tribuisti scel. *(sine incisione) omnes.* [20] ill. equit.] Nomen nescio; ipsum scelus sæpius me legere memini. res incidit in crudelitates contra Breuningos exercitas. [28.29] . Cunque *1.* [29] circumd. *2.* [30] esse *delev. H.*

ter accusaverimus, agnoscant omnes quam tu impunitus esse non debue-
ris: quanquam non despero tuam pœnam; adhuc æquissimum principem
Maximilianum intueor, adhuc in ista Germaniæ capita, hos fortes viros
suspensus intendo. tu diis hominibusque hostis hoc tibi proposuisti, si te §.142.
nobis eripueris, ut accusatoribus insultes; sin te vero damnent hi iudices,
ad ista tua quæ in commune nationis huius exitium apparata habes, arma
confugias. Quod cum notum vobis sit, Germani, et hic esse sentiat se-
que timeri iam et putet et gaudeat, quod periculum instare vobis cogitan-
dum est, quod imminere discrimen videtis? Profecto summum esse opor- §.143.
tet, in quo hic spem habet. ut tamen nihil tale sit, et hic per furorem
insaniat, nec ista recte comparata auxilia sint, quid deum, quid religio-
nem? nonne vobis curæ esse oportuit? metuo enim, Germani, ne si im-
punitus maneat, aliquando eius scelera dii immortales in nos expient: si
unquam igitur prius, nunc meminisse vos oportet quid iustitiæ debeatur.
tolerari ille potuit tunc cum luderet, potaret, amori operam daret; tunc §.144.
vero cum lucrandi aviditatem in rapinam ac spoliorum ardorem, vinolentiam
in cruoris sitim, amorem mulierum in odium bonorum virorum converte-
ret, exclamari decuit 'infelicem Germaniam, cuius non ignobilissimam gen-
tem hic princeps gubernet,' et potest iactare se quod mihi negotium fece-
rit, idque aliquam malis fiduciam afferet, credentibus laborari in pessimorum
hominum damnatione. Extremo hoc tibi solatium posuisti loco, scelus, §.145.
quod me distuleris, quod bonorum omnium spem tua tanta fortuna sus-
pensam tenueris, atque igitur adhuc ferociris: quid igitur dicam indignius
factum prius quam quod tu eo usque superfueris, quo nobis supra modum
abs te læsis contumelia insultes, nostros luctus irrideas, hanc tragœdiam
libenter agi videas, in tuo periculo animosus sis? Ecce autem quæ hominis §.146.
impudentia est: credo obiicere nobis ut beneficium potest, quod non hunc
quoque Ludovichum, qui tum in illius aula fratrem expectabat, occiderit,
quod non Agapetum Huttenum mactaverit cum illo una, 'Omnesque nostros
ibi necessarios quos cum posset, non interfecerit', sua benignitate vivere
iactabit. dii te perdant, sceleste, cum tua istac benignitate cumque isto
beneficio! quanquam peribit satis iam, nisi omnes nos concepta iam et §.147.
confirmata de te opinio, Cæsar fallat, aut nisi ea est huius fortuna, ut cum
malefecerit et maleficium fateatur ac ultro fecisse iactet, evadendi tamen
adhuc viam inveniat. At hanc ego pestem, Germani, hanc nominis nostri §.148.
labem, etiamsi ad veniam confugisset, extirpandam putarem; nunc cum
liber et obstinatus in vehementi scelerum suorum giro nobis insultet, quid
dicam, aut quid accusabo primum? Heu quam intempestive hoc habetur
iudicium, quam tarde ad innocentiæ propugnationem, scelerum vindictam

---

21 loco scelus, *omnes*. 24 superfueris *H.* superfuisti *1.* 27 potest] pot *1.* *unde* ponat *2.* 28.29 Cf. nomina vol. I. p. 62. subscripta. 37 gyro 2.

processum est! quare enim non antequam hæc loquerer, ista quam extor-
§.149. queo lata sententia est? nam si vel nullum aliud facinus admisisses, nonne hoc ferendum non erat, quod tu primus repertus es qui Germaniam Germanis venderes? quos enim cives tuos in exilium abs te eiectos pacta pecunia non passus es reverti? quando igitur magis pudendum nostri fuit quam hoc tempore quo tu tanto dedecore, tanta infamia ac turpitudine superbus, audax, impotens, perfidiosus, crudelis, insolens et extreme nefarius splendidissimam armis ac viris patriam ad tuum libitum claudis ac
§.150. aperis? Meministi ergo quid ille tibi nuper exul responderit (nisi quod in frequenti hominum sermone est, falsum convincis) a quo pro reditu in patriam XXX aureos petiisti? nonne hoc 'Non se empturum ea quæ te non principe possedisset, deinde non placere sibi vivere, ubi tu tantis scele-
§.151. ribus, tamque impuris facinoribus pollutus domineris'? Videte, oro, quo loco ponendus sit hic noster personatus Alexander, amicorum interemptor, a quo XXX aureis redimi exilium hominis potest: ex hoc uno membro, universum scelerum tuorum corpus cognoscere licet: sed hoc utinam solum fecisses faceresque, nec in nos sævire dignum duxisses! hoc ego si prece aut pretio abs te impetrari voluisses, quod pro meo capite non facerem, in illius salute conservanda supplex tibi extitissem, ac si fieri per te licuisset, exorassem quo ne pulcherrimum nobis Huttenorum auferres.
§.152. etsi enim gratius hoc tempore nihil nobis accidere potest quam ut tu, quod meritus es, acerbissime puniaris, hoc tamen mallemus tua illum misericordia vivere quam nostro te solatio mori. Huc nos miseriæ coniecisti, perdite, ut ne supplicio quidem tuo restingui noster luctus queat. ita acerba, ita indigna sunt omnia: prius ille quam te sibi inimicum sciret, tuum gladium vidit, idemque prius accepit vulnus quam illum videret gladium
§.153. inermi sibi, incauto ac nihil tale metuenti impressum. O nulla sermonis asperitate dignum in modum explicabile tuum scelus! Fidem implorabat, quæ in te nulla erat, nulla unquam fuerat, quam ille tamen ingenii simplicitate esse putabat; deinde suam allegàbat innocentiam, suorum in te meritorum, sui obsequii admonebat, per Christianam pietatem, per Christi misericordiam orabat: quibus omnibus fieri non potuit, ut tu ullam in
§.154. partem humanitatis revocarere. Homo sævitia ac immanitate invictissime, quo te loco ponam? quo satis digno sermone in literas referam? tua crudelitate superata omnis est barbaries: ipse exemplum posteris edidisti quod imitari forte aliquis, superare nemo possit, ne æquare quidem: quid enim isti sibi volunt toties repetiti ictus, ista sanguinolenti corporis raptatio, ista innocenter occisi abs te pulcherrimi iuvenis suspensio, ista ad sepul-

---

7 et *H.* ac *1.* 10 Memorabilis sed si bene memini abs rerum Ulricianarum scriptoribus non memorata narratio. 13 tanq̃ *1.* 14 Ecce iterum etiam Alexander cum Clito. Cf. orat. I. §. 67. 20 pucherrimum *1.*

turam denegatio; ista nupera misericordiæ nostræ punitio? sic ne esse §.155.
iratus misero potuisti, ut nolles mortem supplicii extremum esse? tua in-
venit crudelitas quod ultra mortem quoque progrederetur, nec ita iam ut
hoc corpus feris ac bestiis dilaniandum obiiceres, sed iuvit tuis ipsum ma-
nibus tractare: hoc corollarium fuit, hoc sceleri tuo auctarium reperisti,
conscius tibi forte nullam fore tam immitem feram quæ in huiusmodi in-
nocentiam sævire posset, et quod nullos immanes lupos, nullas diras lyn-
ces, nullos truculentos ursos facturos credidisti, tuis illud manibus exequi
volebas, non quo tuam immensam diritatem aliquo novo invento satiare
posses, sed ut genuinam hanc tuam hauriendi sanguinis aviditatem quasi
ad tempus delinires. Et hæc fecisti omnia, tuam tamen sitim non restin- §.156.
xisti: aliquos vidi carnifices exoratos ab his qui supplicio affici debebant,
ne diu cruciarent, ne repetitis ictibus verberarent, ut celeriter mortem
afferrent, uno pulsu cervicem resecarent, cito laqueum necterent, quo bre-
vissimo doloris sensu vita auferretur, hoc, inquam, exoratos vidi carnifi-
ces, quorum interficiendis hominibus artificium est, qui fundendo humano
sanguini adsueti sunt, quorum quisque tanto in suo genere maior est
quanto minus eorum quos interficit miseretur; tamen hoc concedere in-
terficiendis vidi: tu, qui omnium carnificum victor es, quem atrocitate et §.157.
inclementia nemo vincit, nemo æquat, quo nemo immitior tyrannus, nemo
ferocior fuit gladiator, non tantum non aliquid de diritate supplicii inno-
centissimi iuvenis remisisti, sed omnia quæ fieri crudeliter poterant, in cu-
mulum aggerasti; nec iam quid detraheres sed quid adderes cogitasti. Et §.158.
hæc de tua feritate ac inclementia dicta sint; tantam vero impudentiam
quis credidit ut cum hæc tanta scelera admiseris, adhuc nos irridere, no-
bis insultare et maledictis quoque contendere audeas? sed quod sæpe dixi,
ficta ista abs te lætitia est, commentitium hoc gaudium, quo forinsecus no-
bis molestus es: nam intus doles ac maceraris; sic durus quippe non po-
tes esse, ut non multa te hic acerbissime adficiant. atque heus tu, si §.159.
neque huius te homicidii turpissimum in modum commissi pudet, neque
istius quæ consecuta est ignominiæ, quo illum tandem sic desertum tuum
ad Maximilianum Cæsarem abitum tulisti animo? ibi te puduit, latro, ibi
cœpisti intus morderi, foris pallore confici; sensisti enim quæ sint homi-
num iudicia tunc cum ex tanta turba nobilium, qui in tua cruenta aula
versati sunt, vix unus et alter qui te comitaretur repertus est. Vides, §.160.
belua, vides, inquam, quod tui pudet eos quos proximos habere solebas?
quorum si unus esset, non dico, qui tuum facinus probaret, hoc dico,
qui te venia dignum iudicaret, tunc iuberem hos nobilissimos principes,
hunc frequentissimum equitum populique Germani conventum te absolvere,
tibi impunitatem irrogare, meam accusationem supervacuam, istorum lu-

---

[14] secarent *corr. H.* [33] . Foris *1. sed corr. H.* [36] bellua *2.*

§.161. ctum contemptibilem, desyderia bonorum irrita censere: sed bene a deo
optimo maximo prospectum æquitati est, qui quale tuum scelus fuit, tale
in hominum cogitationibus ac sermone haberi voluit; quem enim esse putas
cui tu visus gratiam, auditus iucunditatem afferas? qui te non summo
odio, summa execratione teterrimum humani generis inimicum persequa-
§.162. tur? Cui rei in eadem illa ad Cæsarem profectione tua ingens documentum
fuit ille nuper Austrius eques, cui cum denuntiatum fuisset te domi
suæ pernoctaturum, non modo ad se recipere noluit, verum etiam contumeliosissime
suis tibi possessionibus interdixit, hoc creberrime movens,
nunquam sibi contubernium futurum cum eo qui amicorum suorum
uxoribus stuprum intendat, ipsos ob id ferro ac laqueis enecet, nec
velle suam domum, suos deos penates tua incestari libidine, tuo pollui la-
§.163. trocinio; deinde cum iussus quoque esset te recipere, omnia prius experiri
velle dixit, quam sub tectum suum te admitteret: nec ut admitteret
cogi potuit; tu vagus atque ubi consisteres incertus ante tot principum
agmina oberrasti, nemine interim salutatione te ut prius excipiente, nemine
colloquium impertiente, cum ipse quoque immutato vultu ac facie
aliquos tibi obnoxios alloqui non auderes, quo ne ab se repellerent: hæc
de te opinio est, hoc iudicium, sic te omnes oderunt ac perditum volunt,
sic tua recordatio omnibus odiosa est, præsentia horribilis, convictus for-
§.164. midandus! Proinde tuam incomparabilem malitiam quamvis vehementer admiror,
tamen adhuc magis admirandum duco quod in his miseriis vivere
potes: an tu non quoties solus es quotiesque tecum, si unquam es, laqueum
cogitas, aut aliquam tibi rupem, aliquam speculam prospicis, unde
te præcipitem abiicias? Inferorum sane pœnas, quas esse non credis, non
metuis, neque illum, quem futurum non putas, extremi iudicii diem per-
§.165. horrescis: qui taliter ac tu affectus est, neque deum timet neque has res
magnifacit; hinc est quod tu fidem non servas, quod iusiurandum negligis,
fœdera perturbas et illam nefariam tuam libidinem innocentium sanguine
explere studes, quod interfectiones, proditionem, ingratitudinem scelera
non existimas, quod neque laudem bonum neque infamiam malum
§.166. censes. mitto enim de his dicere quæ in fama sunt quæque in tuo populo,
intra tuas urbes, in tua aula, ad tuum usque conclave pervulgata
sunt, de tua scilicet vitæ luxuria, quam tuorum spoliis ac rapinis enutrias;
de tua ludendi aviditate, ad quam sudorem ac sanguinem pauperum exquiras;
de toties proculcato abs te pudore; de iis quæ si velim etiam,
citra verecundiæ meæ iacturam commemorare haud possim; de tua superbia
tuoque fastu ac tumore; deinde quemadmodum ea quæ studiose tui
congesserunt, tu largissime ac sumptuosissime profundas, dilapides ac dis-

---

6 Cf. supra vol. I. p. 41. §. 7. 11 ac *1.* et *correxit H.* 13 tę *delevit H.*
32 censes. *H.* putas *1.* 34 enutrias. *1.* toleres. *correxit H.*

perdas. nec illud magnopere tibi obiiciam, quemadmodum illum senem §.167.
abbatem invaseris, qui cum omnium testimonio rebus ecclesiæ suæ pro-
fuisset bene, abs te coniectus est in carcerem et pecunia multatus; de-
inde res cœnobii direptæ, senex ipse honore privatus. quod utcun-
que factum abs te est, non multum quæro, neque ipse super his in-
dico. et in præsens nihil agam quod ad nos haud pertineat, nec extra §.168.
meam causam peregrinabor: quare etiam non obiiciam tibi ex fortuna tuum
illum patruum, cuius tam perdita fuit libido, ut ne a bestiis quidem abs-
tinuerit; et de tuo patre nihil repetam, qui quod plebeium hominem per
furiam suspendio necavit, iam nunc carcere inclusus tenetur; ac mitto di- §.169.
cere quomodo habueris tuam uxorem, honestissimam fœminam nobilissi-
mamque, quæ cum tuam incredibilem malitiam, tuam perversam libidinem
ac turpitudinem ferre non posset, postquam in eam tuos canes immisisses
et ei apud coniugalem lectum non semel aut iterum sed sæpe ac multo-
ties horrendum illum tuum ensem iamdum nostro rubentem sanguine osten-
disses, clarissimorum fratrum vi ac armis adempta tibi est. Præterea §.170.
negligo alia multa, non quia non sint profligati animi pessimi mores, sed
quia satis occupatus sum in uno scelere quod nostro maximo malo admi-
sisti. ad quod pertractandum cum vix hoc quod datur tempus sufficiat,
relinquo ista ut ab aliis dicantur, et in præsens abs te quæro, cum hæc
facere instituisses, nunquam ne tibi iudicii huius, nunquam liberrimi huius
conventus, clarissimorum procerum, suam existimationem tuo supplicio
tueri volentium, veniebat in mentem? deinde nihil te admonebat illius tam §.171.
perspecta fides, huius patris præclara in te merita, nihil iste diuturnus
adeo convictus, ista tot annorum consuetudo, ista sic instituta, sic confir-
mata amicitia, nihil humanitatis ratio? denique hoc, quod in tuo obsequio
eduxeras, quod amice ac blande appellaveras? aut adeo eras omnibus in-
sessus furiis, ut ne hoc quidem consyderares, quod vel si ille sic occidi
meritus esset, quam te non deceret tuis hoc manibus exequi? Possum igi- §.172.
tur aliquid tuis dignum moribus loqui? aut tu cum ista feceris, aliquid mi-
tius speras quam nos expostulamus? Pone tandem istam confidentiam tuam,
pone illam quæ te erigit spem, et iudicio ac legibus cede nobisque sic per
te contristatis pœnam da. quousque enim flemus, si hoc tibi solatio est,
qui nisi sic lugentes nos videres, perdidisse te scelus putares? Magnus hic §.173.
est operis tui fructus: quo si libenter frueris, non invitus ego quoque te
video tam invisum omnibus quam ipsi tibi, neque nos, modo dum quæ in

---

[2] abbatem] Maulbronnensem. Res a. 1504. gesta est. Cf. *Sattler Gesch. d. Hzgth. Würtenb.* I. §§. 19. sqq. *Heyd* I. p. 103. sqq. [8] patruum] Eberhardum iuniorem. Cf. Phalarism. §. 32. [9] Cf. *Heyd* I. 80. sqq. [10] Henricus comes † d. 15. Apr. a. 1519. in carcere Auracensi. [17] profl. ... mores *mutasse H. sed se legere non posse adnot. 2.* [22] tuo suppl. *emendasse H. sed nescire se quo modo adnot. 2.*

te flagitatur damnatio pronuntietur, tam expectamus quam ut propere iudicatum fiat gestimus: iam passim enim omnes omnium ordinum te capitis damnarunt, te extremo supplicio adiudicarunt, latronem ac parricidam immitem, atrocem, crudelem, immanissima post hominum memoriam occidendi specie grassatum, per scelus et audaciam fœdum ac grave probrum huic patriæ invehentem, punitorem misericordiæ ac doloris nostri,
§.174. extremum huius nationis dedecus, summam infamiam; cuius nomen omnes exhorrent, cuius occursus ac conspectus pessimi ominis loco est, de quo nemo dubitat, si nos hoc quod iure debetur obtineamus, quin tua damnatio universæ Germaniæ expurgatio sit. Proinde ferocire desine! diuturna hæc tua fortuna esse non potest: omnes te metuunt, omnes oderunt; intra tuum tectum, tuum cubiculum tui timor, tui odium versatur; fugit te uxor tua, deseruit optimus quisque: reliquum est, ut ii quoque, quorum cervi-
§.175. cibus pestilens ex te malum imminet, metu ac periculo vacent. nec debes quid loquantur iudices ultra iam quærere, cum manifestissime quid sentiant intelligas, aut expectare quid pronuntient, cum quid statuerint palam sit. ne te autem eorum verba remorentur, quorum voluntatem nosti: hoc te silentium, hæc taciturnitas magis quam ulla posset vox pœnæ ad-
§.176. dixit: vides igitur quantum a supplicio absis, immo quam nihil absis? Tu vero, Cæsar Maximiliane, de quo nos sic opinamur, omnia prius eversum iri quam hunc impunitum sinas, consyderare debes quam metuendus sit furor eius qui aliquid potest, nihil metuit; deinde quam se ipse damnaverit qui et malefecit et maleficium iactat, et veniam non orat, et te una cum venerabili hoc iudicio contemnit, et peregrina in nos arma movet; cuius
§.177. cum defensio expectaretur, convicia audita sunt. nec invidiam timere debes: gloria hæc erit, non invidia: audis vero illos apud te clamores? nam cum multi nobiscum lugeant, omnes timeant ac periclitentur, nunquam non auribus tuis ista insonant 'Exaudi nos, Cæsar, exaudi, innocentum patrone, conservator iustitiæ, libertatis vindex, cultor pietatis; exaudi nos, successor Augusti, æmule Traiani, dominator orbis, rector humani gene-
§.178. ris: amolire publicum metum, serva reliquias Germaniæ, vindica tuum tempus, tuam famam et existimationem; ulciscere bonos, puni improbos: orborum ad te luctus, innocentum ad te sanguis vociferatur: qui plurimos occidit, reliquis necem molitur, omnibus perniciem cogitat, qui uxores viris, patres filiis, amicos dimidio sui, totam Germaniam sua spe, sua expectatione orbavit, qui sacra diripuit, impias sacerdotibus manus inie-
§.179. cit, templa spoliavit, qui Germaniam vendidit, libertates, vitas ac patrimonia bonorum civium venalia habuit, qui ab se interfectos patriæ sepulturæ negat, nostros nos mortuos lugere vetat, omnis sævitiæ artifex, omnis

---

1 pronunc. *2.* 8 ac *1.* et *H.* 10 Diturna *1.* 15 querere *1.* 20 addicit *corr. H.* 24 . Cuius *H.* 32 et *H.* ac *1.*

crudelitatis assertor, parricida, gladiator, carnifex bonorum, innocentiæ inimicus, hostis deum atque hominum, discerpatur, laceretur, convellatur, enecetur, interimatur, ferrum, ignes, cruces et laqueos ferat!" Vos autem, §.180.
principes ac viri Germani, iam tandem illum iustitiæ ex vagina cunctationis vestræ eripite gladium, nec sinite in hoc latrone puniendo hebescat Germanæ severitatis acies: indignum est, turpe, nefarium et exitiosum talem elabi reum; pudebit vestros posteros eorum maiorum qui sic a patria virtute degeneraverint: ergo agite aut (quod fieri non potest) ignoret posteritas tanta hic admissa scelera aut (quod in vestra integritate situm est) punita quoque intelliligat.

---

5 hebescat seueritatis nestræ *1. sed correxit H.*

VLRICHI DE HVTTEN

EQVITIS
IN VLRICHVM WIRTENBERGENSEM
ORATIO QVINTA
AD CONFŒDVSTOS SVEVIÆ ET VICTOREM EXERCITVM VICTO IAM ET EIECTO TYRANNO
DECLAMATA.

§. 1. Maximam, principes ac viri fortissimi, rem confectam et plane immortalem pia ad deum optimum maximum supplicatione primum, deinde mutua inter nos congratulationem ac publico alacriter gaudio prosequendam censeo. an non est hoc maximum putandum quod in summo rei Germanæ discrimine amoliti omnem metum sumus, omne periculum extinximus? aut qui hoc confecimus, sic insolescemus ut dignas deo agere gratias negligamus? vel non publicam lætitiam, ingentes plausus, incomparabiles triumphos meretur hoc facinus, quod nisi conscivissemus, nos li-
§. 2. beri, nos tuti, nos fortasse vivi non essemus? Sed neque ita virtuti nostræ applaudendum puto, ut hanc nobis universim gloriam imputemus, neque

---

1. 2. H. = Indic. bibliogr. n. XXIIII. 1. 5. et quæ ibi de Hutteni manu adnotavimus.

[4] Medio mense Maio a. 1519. Huttenum huic quintæ orationi extremam nondum imposuisse manum docet eius epistula Esslingensis ad Chilianum Salensem (§. 4.) quam vol. I. p. 267. exhibuimus. Et prius quam hæc oratio perficeretur, Apologia pro Phalarismo (vol. I. num. CXXXII.), in qua non nisi de prioribus orationibus in Wirtenbergensem mentio facta est, e. gr. §. 24. (vol. I. p. 291.), composita esse videri possit; sed alii eiusdem Apologiæ loci (e. gr. §. 71.) ostendunt hanc post Hutteni ab exercitu reditum scriptam esse, ita ut utraque, et oratio V. et apologia eodem fere tempore et perficeretur et in Steckelbergensi farragine (Indic. bibl. n. XXIIII. 1.) publice prodiret. [5] confœdustos] *Malim* confœderatos *scripsisset Huttenus: nam vel si illud vocabulum vere Latinum est, quod non nisi apud Paulum diaconum* ('Confœdusti, fœdere coniuncti') *legitur, certe eos qui fœderibus quasi premuntur, non qui fœderibus factis muniuntur adiuvanturque designat, ut* onustus *est qui onere premitur,* oneratus *autem qui vel iucundum onus fert. Utrum, quod Müllerus voluit, aput Placidum in glossis (p. 488. ap. Maium)* 'Confœditos, fœdere copulatos' *e Paulo corrigendum sit nec ne, non huius loci disputatio est.* [8] *pro* fortissimi *H. adscr.* Germani. [11] uideo. *1.* censeo. *H.* [15, 16] nos liberi ... essemus *1. H. corr.* nemo hic liber, nemo tutus, nemo fortasse vivus diu fuisset.

ita rursum superstitiosus esse velim, ut etiamsi nunquam hæc nos conati
essemus, aliquem tamen poeticum de cælo deum, qui hunc nobis interce-
pisset metum, hos composuisset motus, hanc invexisset securitatem, de-
scensurum fuisse credam. ergo igitur ita nostrum est hoc factum, ut dei
sit authoritas, huius consilium, noster labor; huius auspicium, noster du-
ctus; huius potestas, nostra opera; huius gloria, nostrum solatium. ne- §.3.
que enim nisi vim ille nostram direxisset, patratum haberemus; neque si
nos perpetuo desedissemus, laborantes ille nos respexisset et oscitantibus
suppetias tulisset: iuvat enim conantes et operantibus auxilio est; nihil de-
sidentium ploratus, nihil supine iacentium moratur gemitus; sedulitati favet
et euntes comitatur ac agentibus præsto est; vim lassis incutit. cessatorum §.4.
spem in se omnem frustratur, temere qui stertit deum interim advocat, vigi-
lantes exaudit enim, et qui student his opem impertit suam; negligit otiosos,
industriam promovet, assiduitatem confirmat, segnitie torpentes in totum
destituit; propitius est orantibus, sed non iis qui hoc tantum agunt, nisi
et opus, in quo se adiutari volunt, interim aggrediantur. quinetiam ita §.5.
comparavit res humanas supernus ille conditor, ut citra negotium nihil
obvenire mortalibus velit: omnia sudore, labore omnia paranda dedit;
stulte sperat aliquis deum igitur confecturum sibi, ad quod propriam ipse
non advertit operam; nam deus ut citra suam opem valere neminem si-
nit, ita illam non mittit, nisi diligentibus et assiduis; commutat bona la-
boribus et aures facile dat illis qui defatigati opere invocant, iubetque pe-
riclitari; nam eorum vota in vanum abeunt qui precando se assequi spe-
rant quod conatu quæri oportuit. Ubi sunt illi igitur qui tyrannide cum §.6.
premerentur nuper haud quaquam ferenda, non armis se vindicare in li-
bertatem voluerunt potius quam precari ut se deus ulcisceretur? Atque
hoc egerunt quartum iam annum: stulte profecto, quasi vero is sit deus
qui pro nobis quoties otiari ipsi voluerimus, laborem adeat et sedentibus
nobis vel dormitantibus etiam utramque, ut aiunt, in aurem omnia accu-
ret, omnia conficiat. Quanto nos melius igitur qui aggredientes vi ac ar- §.7.
mis et bene invicem precati opus fecimus. quos sic conantes ita mani-
feste iuvit Christus optimus maximus, ut manifestius non potuisset, si præ-
sens adfuisset etiam duxissetque angelorum cohortes et spirituum legiones
infinitas: quale fuit hoc enim præsentis dei indicium, quæ et quam indu-
biæ significationes, quod cum sic fureret, sic exultaret paulo ante tyran-
nus omnium qui unquam fuerunt temeritate ac insolentia perditissimus,
ut non ante actorum impunitatem solum consequutus in securitatem vin- §.8.
dicasse se videretur, verumetiam ingenti circa se metu perculsos omnes

---

[5] autoritas *2.* [12] . Vig. *H.* [26] uoluerunt ... precari, *1.* tantum precari uoluerunt *corr. H.* [29] utranque *1.* In utr. aur. dormire: (ἐπ' ἀμφότερα καθεύδειν τὰ ὦτα. Menander ap. Gell. N. A. II. 23,9. Terent. Heaut. II. 3,101. [36] perdidissimus *1.*

ac attonitos haberet, adeo ut nemo non crederet, ubiubi invasisset, omnia facile perrupturum eum, quod, inquam, exultantissimus ac insolentissimus iam tum ille cum esset, ita occurrentibus nobis imbecillis, ita fractus et confectus apparuit, ut omnem confestim suam vim, aliorum opem desperans, non viso hoste, non audito, tactus conscientia, profligatus scelerum suorum recordatione, profugeret ac dilaberetur, immo evanesceret ac dis-
§. 9. pareret? Agite autem quæ fuit cum ipse in Bavaros expeditionem duceret aeris turbulentia, quæ cæli intemperies, itineris fœditas? quæ annonæ caritas, victus inopia? quanta ubique incommoditas? nobis contra eodem illo tempore, ut furentem eius impetum moraremur expeditis quam amicus aer, quam familiare cælum et commodum iter? quanta commeatus copia,
§. 10. annonæ vilitas? quam pro voto ubique omnia? impeditum illum immensa aquarum vis, intolerabile frigus, iter cœnosum, venti ut vix unquam concitati reddebant! vix proficisci pedites, ægerrime equites, minus impedimenta trahi poterant; nam machinas, imprimisque bombardas non capiebat via; commeatum advehebat nemo: adversus omnia imber et in faciem conversæ grandines percellebant; torpebant euntium membra ac nervi ri-
§. 11. gebant; in oculos animalium ferebatur tempestatis vis universa: denique prius cum natura vidit bellum esse sibi, quam cum eo quem impetebat hoste; itaque dixisse ferunt, cum exiret, adversa se habere omnia, iturum tamen quasi invito deo posset: et ibat: nec dum enim supernam illam mentem nostra moverat industria. qui cum arma caperemus medium illius impetum quacunque iter esset invasuri, quæ repente commutatio facta est? quanta pro illo confestim nubilo serenitas inducta? quæ aeris cælique clementia adfulsit? ut repente viarum putre constitit, sol emersit, venti quievere, nullus imber, nulla procella, nulla ventorum iniuria superfuit? undique frumenti, undique vini copia se dedit? denique rerum quæ bellum
§. 12. gerentibus optari possunt, omnium facultas summa et affatim? quæ cum iam communia illi nobiscum essent, quæ fuit altera dei factum comprobantis nostrum benignitas, ab Helvetiis subito desertus est. Quod etsi magnopere haud cupiebamus nos, ut quibus veteris cuiusdam persequendi odii ardor erat, illum tamen desperare coegit ac retro pedem ferre, et
§. 13. quo minus pugnatum sit causa fuit: potuit quidem sua tueri, et impeditos invadere potuit ac e munitionibus prohibere ingredientes, commeatum intervertere, omnem ubique opportunitatem præcipere, sed recognoscebat iam tum se consulta conscientia, et ex atroci subito calore refrixit, vim perdidit, animum amisit, fiduciam posuit, spem abiecit; defecerat ab eo temeritas sua, suus furor deseruerat: tanta est profecto conscientiæ vis,

---

[4] *post* vim *H. add.* etiam [17] conversa *1.2.* [22] med. ill. imp. *1.* illius exercitum *corr. H.* [30] Helv.] Suizeris *corr. H.* Exeunte Martio a. 1519. Helvetii conducti ducem deseruere „*wie tusend Tüffel*". Cf. *Heyd* I. p. 542. sq. et supra vol. I. p. 267. §. 1.

neque tueri se quorum permaximæ aliquando vires sunt, audent. non has §. 14.
deo igitur gratias agimus, pro nobis ipsis gaudemus et exultamus? aut non
triumphum etiam tanta dei adiutorio deique cura et instinctu depulsa ab
hac natione, hoc imperio calamitate decerni nobis patimur? qualem enim
ex quinque iam annorum caligine toti Germaniæ lucem inveximus, quem
omnibus metum ademimus, quam publice pestem detraximus, quæ factum
nostrum respirationes, eorum etiam qui conciderant iam prope, secutæ
sunt, quæ ex insperato emerserunt libertates! Quid ni? iam apparuerat §. 15.
enim quo progredi illum passi essemus, quatenus furere, in quam arcem
sese recipere, quibus præsidiis communire, ad quam fidutiam conscendere.
Qui cum illam publici plenam periculi expeditionem sumeret, suo aulæ
magistro patrium regnum commisit, se aliud quod gubernet concipere di-
ctitans. at quid concepisset, paulo post eventus docuit, non quidem quod §. 16.

---

[1] quidem *post* se *add. H.* [2] agimus? nos gaudemus? nos exultamus? *1. dedi emend. H.* §. 16.] Imperium adfectasse Ulricum ducem tum late sparsa fuit fama, quæ illa detorta precatione dominica ipsi Ulrico duci vel a Gallorum rege quamvis immerito adtributa latius etiam ferebatur. subiungimus precationem primum ex Aretino (*Beytr. z. Gesch. u. Lit. IV. Stück. Apr.* 1805. p. 438.):

Vater Unser des Herzogs Ulrich.

Vater vnnser: Reitling ist vnnser;
Der du pist in den himeln: Tibing vnnd Eßling wölln wir auch pald gewinnen;
Geheyligt werd dein nam: Hailprun vnd Weyl wölln wir auch han;
zukōme vnns dein Reich: der Vlmer pundt ist vnns kaynen gleich;
Dein will der geschehe: die Müntz hat gereyt ein ander geprege;
Gib vnns vnnser täglich prodt: wir haben geschütz für alle not;
vergib vnns vnnsere schuld: wir haben des königs von Franckreichs Huld;
als wir vergeben vnnsern schuldigern: wir wölln den pundt das maul recht zersperren;
Laß vnns nit gefürt werden: wir wölln pald kayser werden;
in keiner Versuechung
sonnder erlös vor allem Vbel, Amen: so behalten wir des kaysers namen.
Eberhard Torer.

Diß pater noster soll wirttennberg außgeen haben laßen. Ich hoff im werd nit gelingen, dann vnnsers Schöpffers pater noster geet vor allen Dingen.

deinde ex Pauli Langi chronicis (ap. Menckenii Serr. rer. Germ. II. p. 62.) quæ sic habent:

„Eodem anno (MDXIX.) statim post mortem Maximiliani Ulricus Dux Wirtembergicus vi et armis imperium invadere conabatur. [*et p.* 63. „qui nitebatur Imperium arripere"] . . . Orationem Dominicam in Romani Imperii et sociorum Sueviæ ludibrium ita sibi finxit:

Vater unser. Reutlingen ist unser.
Der du bist. Eßling hat nicht lang Frist.
Geheiliget werde dein Nam. Heylbrunn und Weyl wol wir han.
Zukum unß dein Reich. Ulm sicht uns auch gleich.

facile illi videbatur Bavariam ut occuparet armis, sed universum continuo orbis imperium ut vendicaret, se regem diceret, vetus electorum ius ab-
§. 17. rumperet, venerandam huius patriæ consuetudinem illuderet. qui donec vigilantissima Maximiliani cura circumseptus nullum inveniebat furori suo exitum, undique omnia clausa et communita cernebat, se providentia senis ita observari, ut quicquid attentaret, priusquam aggrederetur, iam prævidere illum perspiceret, continuit se quidem, nulla sua voluntate, sed necessario; at ubi vita excessisse illum comperit suarum cupiditatum frustratorem, illud conatuum suorum impedimentum, illum impetus sui tardatorem, credo nondum satis perfrixerat demortui corpus, cum quasi perruptis custodiæ suæ vinculis patefacto carcere emissus, iam liber et solutus
§. 18. suique compos erupit: et rapinarum quidem suarum primitium auspicatus est imperiale oppidum Reuthlingum, quod nulla belli causa sed diripiendi occasione et quia certus videbatur sibi quæ adsequuturum vivo Maximiliano desperaverat, eo mortuo occupare, iniquissimo anni tempore, maximis operibus statim circumsedit, et cum aliquot diebus acerrima diligentia oppugnasset, tandem in potestatem redegit suam ac diripiendi libidinem ex-
§. 19. plevit. Inde auctus animi Bavaris bellum indixit, quo dii boni omnium circa metu, quanta publica consternatione, quod nisi vestra illa divinitus orta societas, illa maximo Germaniæ bono icta confœderatio, nullis mox impensis nullique sumptui parcens exercitum coegisset, se in medium coniecisset, quid aliud futurum putabatur quam illum pervicturum, nos ser-
§. 20. vituros, Germaniam tyrannidi obiectam? at dei ope primum (neque enim humanis consiliis videbatur tanto repente discrimini posse occurri), vestra deinde diligentia, communi nostro opere ac periculo præventum hoc malum est, illius retusus ac perfractus impetus: Germaniæ sua conservata libertas, Imperio dignitas retenta, huic nefandæ temeritatis ereptum consilium, nobis reddita fiducia, reducta tranquillitas, factumque illud serva-
§. 21. tor Christus ut manifeste comprobavit, ita evidenter adiuvit. O ex ingenti ergo tristitia maximum subito ortum gaudium! o ex vehementi consterna-

---

Dein Wil gescheé alß ym Himel auff Erden. Wir wollen Romischer Keyser werden.
Unser täglich Proth, Wir haben Geschus fur alle Noth,
Gibe uns heut.
unn vergib uns unser Schult. Wir haben des Konigs von Franckreich Huld.
Als wir vergeben unsern Schuldigern. Wir wollen dem Pund zu Swaben das Maul [ſ]peern."

Cf. *Heyd.* I. p. 526. 529. 553.

[13] Inter ipsas exequias Maximiliani Ulricus non indictum bellum Reutlingæ paravit, quod imperiale tum oppidum post internecivam octo dierum obsidionem d. 28. Ian. a. 1519. captum dure et avare habuit. Cf. *Sattler.* II. p. 2. sqq. *Heyd* I. p. 524. sqq. [22] putabatur *1.* sciebatur *corr. H.*

tione desyderabilem exortam repente lætitiam! illa tam ferox, tam violenta, tam immanis belua, quæ nos intuitu truculentiæ suæ adustura credebatur, quæ attactu furoris sui omnem collisura vim, omnem perfractura impetum putabatur, cuius iram Germaniæ vastitatem, incursum publicam mortem concipiebant homines, quæ minabatur crudelia, faciebat horrenda, terrebat atrociter, puniebat misere, illa, inquam, tot modis pertimescenda belua commorsa est nec remordit, fugata est nec restitit, expulsa est nec substitit. Quis hoc sperare ausus erat, aut quæ hoc hominum vis nisi §. 22.
præsente dei benignitate adiuta efficere potuisset, et sine cæde potuisset, sine sanguine et dimicatione? neque ego ita quenquam ea quæ nunc dico accipere volo quasi nostro nomine et privata ex Huttenorum vindicta gaudeam, domesticam ob fortunam exultem: tunc satisfactum nobis enim fuerat, §. 23.
cum in illo totius Germaniæ concilio, in illo clarissimorum principum consessu orbis terræ imperator Maximilianus eam publice sententiam tulit, qua ille ita sauciatus, ita perfossus est ut magis frangi, magis interimi non posset; tunc, inquam, satis superque ultionem contumeliæ nostræ prosequutam, de illo pœnam sumptam putavimus, quando ei publico iudicio aqua igni atque hominum consortio interdictum est, ipse proscriptus, omnium iniuriæ obiectus est, uniuscuiusque potestati proditus, illa expressa pœnæ causa et tota pro tribunali præconis voce recitata Huttenicæ calamitatis historia. Quamobrem quæ deinde ausus est ille, quia publico §. 24.
omnia periculo censebantur, ut publicam et totius Germaniæ causam totiusque imperii negotium cum aliis una persequuti sumus. atque id nunc vobiscum exulto, vobiscum triumpho, non quod inimicum familiæ ac nominis mei expulsum, eiectum et exterminatum, quanquam et ipsum hoc voluptati maxime est, non omnino tamen hanc ob causam, sed quod sublato e medio turbarum authore illud invectum tranquillum, hanc reductam securitatem video: non iam ille inter vos versatur enim, qui donec erat, §. 25.
quies non erat, pax non erat, novos cotidie motus ac recentes subinde tumultus suspicabamur; semper aliquid metuebamus quod ille communi omnium malo ac totius Germaniæ periculo inciperet ac perficeret: proinde tam lætetur hæc natio, quod hanc pestem eiecit, hoc evomuit venenum, quam illum lugere scio quod hanc ereptam audaciæ suæ prædam videt. quanquam non ob id tantum exultandum nobis puto, quod periculum de- §. 26.
clinavimus, quantum infamiam quod exuimus: iam dicebant enim exteri non esse in Germania leges, non iudicia, non carceres, non supplicia; verumque dicebant, non erant enim; at arma sunt et viri sunt, atque illud utcunque punitum tamen maleficium est; ipse pœnam dedit latro. illud §. 27.

---

1 desider. *ut ubiq. 2.* 12 vel *ante* domest. *add. H.* 14 sentent.] Vide vol. I. p. 100. sq. 87. sqq. 21 qui a *2.* (*in 1. quoque parvulum ante* a *spatium est.*) 29 quotidie *2.* 30 . Semper *H.*

facile patimur interim, ut sunt tempora, in nos dici, quod belli virtute
coercuerimus quem legum vinculis constringi oportuit, quod armorum im-
petu prostratus sit qui iudiciorum fulmine deiici debuit; satisque magnum
adsequutos nos præmium arbitror, quod a iugulis nostris illos diu iam in-
tentos reiecimus gladios, illum in bonos viros districtum mucronem retu-
dimus, quod illam multo ante concepto, quod in Germaniæ exitium evo-
meret, veneno armatam pestem si non confecimus, (neque enim opus erat
semel conficere quem misere diu vivere satius est) si non confecimus, in-
quam, certe exarmavimus, vique ac viribus suis omnibus nudatam, man-
§. 28. cam et destitutam foras propulimus et exturbavimus; quæ donec in regno
fuit, non aliter sollicitam habuit Germaniam quam in sinu suo venenatam
serpentem, pestilentem scorpium si quis teneat: ille eiectus est igitur, Ger-
mani, ille fractus et contusus, qui interitum multis meditabatur, cladem
intentabat, perniciem minabatur; qui nos segetem latrocinii sui quando
quando esset occasio metere parabat; cuius illa horribilis et plena atro-
§. 29. citatis vox audita est, omnes Huttenos si habeat interfecturum; in cuius
cubiculo memorabilis ille rationum inventus est liber qui proscriptorum et
eorum quos furori ille suo destinaverat, nomina continebat, comitum ali-
quot, equitum plus ducentorum, nostræ familiæ qui arma ferre possent
§. 30. omnium, meique inter primos patris; ille profligatus est, inquam, cuius
omnis in hoc uno constabat industria, ut universam Germaniam conten-
tionibus, discordiis et seditionibus impleret, ut occupatis intestino bello
circum omnibus ipse tuto cæde, rapina et latrocinio quam latissime gras-
saretur; qui suos ternis quotannis exactionibus divexabat, cives depecula-
batur, populares compilabat, qui cædem et rapinam vultu, lingua, manu
§. 31. promptam habuit; qui nobilissimam ac honestissimam fœminam suam con-
iugem mortis metu domo exegit, impurissimam mœcham, cuius ob id ma-
ritum ante occiderat, quatuor iuxta annos in suo cubiculo, in illo viduo
thoro fovit et complexus est; qui suam domum probitate cum evacuasset,
sceleribus adimplevit: nam quicum fuit illi pax et consuetudo quam cum
meris veneficis, latronibus, sicariis, parricidis, adulteris, perditis denique
§. 32. omnibus, atque illis adeo tortoribus et carnificibus? nisi hoc fingi a me
putat aliquis, et audivit interim eum qui probam mulierem suam coniugem
iam tum gravidam una cum pedissequa gravida et famulo uno eadem

---

[3] deiici *1.* proiici *corr. H.* [5.6] retudimus *1.* repulimus *corr. H.* [6] quod *ante* illam *omis. 1. add. H.* [7] enim in tantum *1. sed hæc duo verba delev. H.* [16] Cf. *Heyd* I. p. 553. [19] nostræ ꝙ *1.* ꝙ *delev. H.* [20] Quod senioris Ulrichi Hutteni nomen inter primos proscriptum fuisse refertur, non nisi ex senis ætate qua ceteros gentiles superaret, explicaverim. [24] depeculab.] *Cf. Heyd* II. p. 16. sqq. [25] qui] Quid *1. quod mendum ipse H. sustulit.* [30] Quicum ... pax enim *1.* Nam ... pax *corr. H.* [33] eum] Reischachium. *Cf. carmen* vol. I. p. 244. §. 14. p. 258. sq.

atque una hora occiderat, quod optimus scelerum artifex videretur, in equitum magisterium ab illo evectum, eo qui suam ipsi filiam ad stuprum conciliaverat, quasi qui maleficiis superari sustineret et bonus nimis esset, privato: opus erat illi enim non simpliciter sceleratis, sed figuras quærebat, et scelerum portenta exigebat. Quare sic possumus dicere, si nulla §. 33.
esset etiam tanta improbitatum ac pessimorum facinorum de hoc habita cognitio, fugere eum omnes tamen optimo iure poterant, quod hac se amicitia, his stipatoribus, hac pessimorum hominum societate ultro coinquinaret; quod a cancellis haberet fraudatorem, furem, testamentorum subiectorem, bonorum delatorem, omnis crudelitatis, quæ ipsius etiam industriam fugere potuisset, commonitorem; qui his quos obiter modo com- §. 34.
memoravi, uteretur equitum magistris; cui esset cubicularius, qui nec fecit unquam nec passus est virilia; cuius sceleratum os ille circumraderet tonsor, qui exquisitis tormentorum generibus omnes ipsius carnifices superavit, vel uno hoc nobilis, quod illum nuper torquendi modum invenit, ut in accenso et inflammato circum liquore pelluerentur homines! fugere §. 35.
omnes inquam, debebant eum qui ne mulierem quidem nisi flagitio claram, scelere nobilem et immanitate illustrem amare posset; qui cum ex aula sua probos eiecisset, sui maxime similes vivere circa se pateretur, deinde perditissimum quemque alicui statim præficeret magistratui et præ-

---

1.2 equit. mag.] *Stallmeister-, Marschall-Amt.* 2 eo] Conrado Thum, interempti Ioannis Hutteni socero. 7 . Fugere *1.* 9 a cancellis] Lamparterum s. Lamprechtum. Cf. orat. IV. §. 9. 12 cubicular.] Ambrosius Volland puto, cancellarius factus a. 1519., cuius vitam descripsit Heyd (*Stuttg.* 1828). Vide huius *Ulr. Hz. v. W.* I. p. 491. sq. In Frid. Stumpharti chronic. (*ap. Sattler. II. Beil. p.* 41.) legitur: hatt man den gantzen tag vast hineyn inn Asperg geschossen, und mit Bölern an Berg mit ysin und fürin kugeln geworffen, hett nit groussen schaden gethon, dann die fürin kugeln haben sie nitt mit wasser gelöst [gelöscht], als man sich vermessen hett, sonder haben sies wol kent und mit myst gelést, dann Doctor Vollandt hertzög Vlrichs Cantzler hatt im Lannd sollicher kugeln vyl gemacht . .' 13.14 tonsor] Nomen miseri hominis nescio. de torquendi modo liquore inflammato Conradus Breuning testimonium reliquit. *Cf. Heyd. I. p.* 484. *med.* 20 perdidissimū quenqз *1.* præfic.] In carmine ab Aretino (*Beytr. V. St. Mai.* 1805.) publicato legitur (p. 522. sq.):

Het Hertzog Vlrich sein volck geliebt
Vnd sy mit vngelt nit beschätzt
Auch also nit sein Vogten trätzt
Die er so reichlich hat begabt
So het die Landschaft mer gehabt
In seinen nöten fürzustreckhen
Darumb so muest er Reitling schreckhen
Das er weiter zu praßen het
Fürwar es steht gleich als es get
Darum ist war als man dann list
wee dem Lannd des Herr ain kind ist . . ."

sed Ulricus dux a. 1519. cum fere XVI annos regnasset, annos XXXIII habebat.

fecturas suas ac officia committeret hominibus sceleratis, turpibus, factiosis, nequam et facinorosis; fugere omnes debebant dixi, eum qui hac so-
§.36. cietate uteretur. at non tantum amavit malos et sceleratos, sed fecit ipse male et scelerate omnia; neque rursus tantum fecit talia qualia neque prius cognovit hæc patria unquam neque hæc ætas vidit neque in literis antiquorum leguntur, sed prædicavit etiam sibique in his placuit, qui animum quoties ostendere vellet suum, miserorum supplicia civium iactavit; siquem terrere vellet, hoc fecit illum ostendendo aut vibrando etiam Huttenicum
§.37. ensem; qui ut cognoscere sit quam libere malus fuerit, cum nobilem Suevorum nationem spoliis, exactionibus et rapinis exhausisset, iuventute orbasset, viris spoliasset, non pœnam metuere in animum induxit, sed imperium orbis affectare ausus est. hoc posteri credent, aut qui nunc sunt etiam et non viderunt ac senserunt præsentes, non fingi istius odio puta-
§.38. bunt? Quis est igitur qui hoc nobis commodet, ut tanta illius, tam incredibilia, tam varia et portentosa scelera, quo ne ficta homines aut conquisita credant, non dicendo exornet, sed commemorando qualia sunt recenseat? hæc tam funesta, tam prodigiosa pestis, hæc invidia malorum geniorum et humani generis hostium cacodæmonum incensa et coniecta in huius nationis exitium fax, hoc inexpiabile malum, huius sæculi portentum, omnis memoriæ ostentum, hic ex scelere factus homo et in scelere a matris usque utero exercitus, cum imperium modis omnibus vexarit, in
§.39. suam tamen potestatem fore ausus est sperare? At quam secure agit hoc? in cuius item cubiculo invenimus carmina et libellos, in quibus illi hoc nomine assentari passus est suos adulatores, neque id citra criminationem eorum omnium quos ambire hoc fastigium suspicio saltem est. Sed bene Christus optimus maximus providit humano generi, cuius cælesti ope eiectus et exturbatus est sceleratus homicida, perfidiosus tyrannus, immanis
§.40. carnifex; qui in stupris inauditis et abhominandis otium, in cæde et tortura negotium posuit; qui in tot se flagitia quot recipere unus homo creditus non est immersit; qui contentus non fuit simpliciter libidinari, sed abusus natura quoque est, et his perfunctus modis, quos narrare etiam propter turpitudinem veremur; qui cum ad fœdam indignitatem cogere suam uxorem non posset, odio primum habuit incomparabili et crudeliter
§.41. tractavit, deinde interficere quoque conatus est; qui amicos interemit, custodes corporis sui cæde remuneravit; qui eos, quorum sibi perspecta fides et cognitus erga se amor ac reverentia fuit, interemptos infamia adhuc et dedecore sugillare est adnisus; qui a quibus liberatus est, eorum liberos

---

11-12 imperium] Cf. supra §. 16. 16 credant *I*. arbitrentur *H*. §. 40.] Maximam eorum quæ de duce hic prædicantur scelerum partem Huttenus etiam in prioribus orationibus et in ep. ad Franciscum regem d. 28. Febr. a. 1519. data (vol. I. num. CVII.) crimini dederat.

perdidit, a quibus immensa accepit beneficia, iis ineluctabilem reddidit in-
iuriam; qui educatori suo oculos eruit; qui per quos constitit, eos liberis
orbatos convellere studuit; cui uni et soli omnis displicuit probitas, omnis §. 12.
odio innocentia fuit, at contra fraudes, scelera et pessimorum sibi facino-
rum conscii homines præmiis reservati sunt; qui ministrum suum, equi-
tem Germanum, quod, ut paulo ante dixi, suam uxorem partui iam vici-
nam una cum ministro et gravida pedissequa uno impetu eodemque prope
momento confodisset, non tantum non punivit, sed confugientem ad se
etiam perpetrato facinore familiariter accepit et magisterio equitum præfe-
cit, immo in tantum probavit factum, ut sibi irasceretur, qui simile ali-
quando consilium ad eventum non perduxisset; qui ita perdite libidinosus §. 13.
fuit, ut cum equitem Germanum, quia uxore ipsius frui per eum non
posset, interemisset, non solum ipsa non abstinuit, sed eiecta etiam illu-
strissima fœmina principe muliere sua uxore illam retinuerit domi suæ
pellicem propalam, ferente turpissimo homine suique simillimo, illius pa-
tre; qui ne tunc quidem, cum adventare nos cum exercitu intellexisset et
iam fugam ipse adornaret, lascivire destitit, verum indocto solenni Tubingæ
sacro illam concubinam suam supra quam honestæ solent cultam in tem-
plum ingredi et coram se consistere iussit; qui turpissimam mœcham cum
amore prosequeretur et dignatione coniugali, in suam uxorem, illud sin-
gulare pudicitiæ specimen, canes etiam suos incitavit; qui illam quo ar-
dentius dilexit, eo hanc contumeliosius habuit et furentius tractavit: qui §. 14.
multa per luxuriam profusissime ubi dilapidasset, multa avare et crudeli-
ter a suis rapuit; qui primus omnium in Germania principum delatores
aluit et accusatores constituit; qui non famæ tantum et rumoribus qui de
se pervulgabantur cognoscendis operam dedit, sed hominum etiam opinio-
nes atque adeo suspiciones accusari apud se passus est; qui hoc studuit §. 15.
ut ius et fas omne deleret, ipsas ludibrio leges haberet, ex sua libidine
omnia gubernaret; cui fides sancta non fuit, iusiurandum qui contemne-
bat, qui non solum quæ promiserat non præstitit, verumetiam quæ iura-
verat et quibus de signa, literas ac testes interposuerat, quæque rata ha-
biturum se modis omnibus fidem dederat, illudendo etiam retrectavit; qui
sacra prophanaque perinde habuit, qui a divorum templis, a religione, a
sacerdotum immunitate sacrilegas manus non abstinuit; qui in fœminas §. 16.
stupris, in viros cæde grassatus est; qui coniugia libidine violavit, amici-
tias crudelitate dissolvit; quem nulla dedecorum et pessimorum scelerum
fama permovit, sed usus iucunditate adfecit; qui cum aculeis dictorum pa-

---

[2] educ.] cf. vol. I. p. 244. v. 33. [6] paulo ante] §. 32. [10] sibi *addidisse H. adnot. 2. per errorem: extat vocabulum in 1.* [17] desinit *1.* destitit *corr. H.* [25] acc. const.] Primum in Germania maiestatis iudicium in Breuningos Vautumque edidisse Virtenpergensem sæpe observatum est. Cf. *Heyd* I. p. 490. sq. [33] profan. *2.*

riter ac scriptorum undique compungeretur nec sentire hoc videri vellet,
non merebatur Germani fortitudinis aut magnanimitatis opinionem, sed
§. 47. fœdæ impudentiæ erat hæc et fiduciæ adsertio; qui eos quos interfecit
lugeri etiam vetuit, et clarum equitem quod amici necem deplorare auditus esset, confodi præcepit; qui crudelissime interempti corpus ad sepulturam propinquis denegavit, quam impietatem quomodo servator Christus tulerit, refosso illo iam perspicimus: an non est hoc admirandum commotæ divinitatis indicium, quod illud quartum iam annum sub terra defossum cadaver neque putrefieri neque ita immutari potuit, ut non ab omnibus cognoscatur? agite autem quæ illa significatio, quod effracta tumba san-
§. 48. guine quasi recens confectum maduit! Proinde, o principes ac viri Germani, qui inimicum debellavimus sic acrem, sic audacem, sic paratum et exercitum, sic diligentem, sedulum et perpetrandis sceleribus vigilantem ac assiduum, qui publico Germaniam metu ac periculo liberavimus, perniciem ab hoc imperio novam et metuendam amoliti sumus, qui commune huius
§. 49. patriæ obprobrium et gentilitium dedecus exegimus ac propulimus; qui
pulcherrimam Suevorum terram, fortissimam gentem a tyrannide fœda et intolerabili vindicavimus; qui innocentem multorum sanguinem ulti sumus, optimorum adhuc virorum cædi intercessimus; qui effractis passim carceribus, quos plures ille quam cœnationes undique et cubicula habuit, innocentes complures pædore iam et squallore semiconfectos a supplicii diritate eripuimus; qui in profligatum latronem, detestabilem parricidam eiuscemodi edidimus exemplum, nequis similia in posterum ausurus facile
§. 50. credatur; qui clementissimi imperatoris Maximiliani incœptum prosequuti
multos ex desperatione, omnes e metu ac terrore sustulimus et ereximus; qui derepente erumpenti isti tunc cum maxime valere nec ullis iam circumcludi furoris sui custodiis videretur, occurrimus nostroque periculo commune nationis huius incendium extinximus, illum tanquam admotam imperii huius propugnaculo machinam deiecimus, revicimus ac pessum de-
§. 51. dimus; qui talia tam desiderabilia, tam salutaria et optata, ob idque in per-
petuum memoranda ac celebranda effecimus, primum arbitror ad omnia passim divorum altaria, omnibus templis supplicationes decernemus et Christo optimo maximo huius nationis, huius imperii ac bonorum omnium servatori et vindici precationes, hymnos et laudes effundemus, munera et honores, ut voti quisque reus est, offeremus, ipsumque implorantes precabimur ut quemadmodum factum hoc pietatis et officii plenum adeo divina ope sua adiuvit, ut visus sit, etiamsi nos defecissemus, suffecturus et conatus firmaturus nostros ac vires suppleturus, sic post hac adsertam a

---

[7] Cf. vol. I. p. 263. §. 7. p. 264. §. 6. [11] qui *ante* pernic. *1. delev. H.* [16] opprobrium 2. qui *delev. H.* [17] a *add. H.* [21] pœdore *1. 2.* [27] posse *ante* custod. *add. H.* [31] et *delev. H.*

nobis et a pernicie reductam libertatem conservatam, tutam et incolumem
esse velit; deinde ipsi nos iucundis invicem applausibus ac mutua congra- §. 52
tulatione iucundissime invitabimus, securi quid ille agat, qui ubiubi vivit,
misere et afflicte vivit, quippe tyrannorum est hæc propria pœna, ut eiecti
prioris fortunæ recordatione mordeantur, prosciudantur et lacerentur, ut-
que sua illos scelera, suæ labes, sua furta, suæ fraudes, sua maleficia,
ubi a mentis sanitate deiecerint, ardentibus Furiarum facibus, horrendis
cacodæmonum terroribus obiiciant ac lente et longissimo doloris sensu con-
sumendos præbeant.

VLRICHI HVTTENI EQV. GERM.
QVINQVE ORATIONVM
IN WIRTENPERGENSEM
FINIS.

10 VLR. ꝛc. *omis.* 2.

AD LECTOREM DE SE ET LIBRO.

Non odisse librum, potes hunc odisse tyrannum,
    Qui legis, e vulgo si mihi lector eris:
Digna odii causa est hoc qui facit, ista meretur,
    Non qui de admisso crimine texit opus.
Ergo legis quoties, toties irascere, lector,
    Non mihi, sed sceleri quod mea scripta notant.
Misimus in famam diri facta atra latronis.
    Dispeream si non sic cupit ille legi:
Utcunque eveniat, cupit immortalis haberi:
    Dii faxint maneat sic meus iste liber.
Vive diu, crudele nephas, vive, impia cædes;
    Et tu, qui facis hoc, vive, tyranne, diu:
Postera te diris execret vocibus ætas
    Et tua non ullus nesciat acta nepos.
Vos autem, innocuus cinis insontesque, valete
    Perpetuo, manes umbraque sancta viri.

SYNCERITER PRO CAVSA.

---

1 = Indic. bibliogr. num. XXIIII. 1. 𝔔. 2 = ibid. n. 5. i. f.

Münchius suprascripsit iis quæ ex 1. dedimus: Epilogus in Opera super interfectione Ioannis ab Hutten scripta.

VLRICHI HVTTENI

AD PRINCIPES GERMANOS

VT BELLVM TVRCIS INFERANT

EXHORTATORIA.

De inscriptionibus priorum huius orationis exemplorum relatum est in Indice bibliogr. Hutten. num. XIX., ubi tamen media fere pag. 33*. operarum errore positum est Nr. 3. nam Nr. 4. scribi debebat: Münchius enim est qui Turicensi olim exemplari Hutteni manu emendato, quod nunc an supersit, certe ubi extet, in incerto est, sese usum esse passim profitetur. ipse quoque inscriptionem ex 2. hanc dedit 'Ulrichi Hutteni | ad | Principes Germanos | ut | bellum Turcis inferant | Exhortatoria'. sed adiectis in inferiore margine his verbis: 'Auf dem Titel ist ausgestrichen: „*Publico Germaniæ Concilio apud Augustam Vindelycorum. Anno Domini M.D.XVIII. Maximiliano Austrio Imperatore. Cum Privilegio Imperiali.* und dafür blos hingesetzt: *Maximiliano Austriæ Imperante*'. Quod ad hanc editionem parandam tertium exemplar anno 1536. publicatum adhibere non potui, sine ullo libri mei damno id factum esse confido. sequor exemplum XIX. 2., nisi ubi Hutteni emendationes, adscripta littera *H* significatas, recipere visum est, quas utinam e genuina Turicensis exempli scriptura, non ab infelici Münchii manu petere datum fuisset. Hutteni ad Peutingerum epistula, qua declamationem hanc eidem patricio Augustano, qui Cæsari a consiliis fuit, commendat, quique primum exemplum Augustæ Vindelicorum typis describendum curasse videtur, quamquam vol. I. p. 173. sq. exhibita est, tamen brevem eam, ut legentium facilitati consulamus, repetere visum est. Quod in epistulæ ad Iulium Pflug d. 24. Aug. a. 1518. scriptæ (vol. I. p. 185.) §. 7. conqueritur auctor suam ad principes exhortationem in lucem non edi, ipsius antiquissimi exempli in fine positis verbis 'Anno Domini M.D.XVIII.' contrarium non est: nam hæc posteriore demum eiusdem anni mense prodiisse exemplum demonstrant; atque propius idem exponi potest ex Hutteni verbis quibus utitur in epistula sive commentario de vita sua ad Pirckheimerum, cui dies 25. Oct. a. 1518. adscribitur (vol. I. p. 206.) §. 66. „orationem ad principes exhortatoriam mitto ad te editam. 'Ut scripseras?' inquis. Minime; atque hoc est quod doleo, non licere mihi quod opus maxime fuit, hoc tempore loqui aut scribere: manca est igitur et partem sui meliorem per deos, quæque imprimis desyderari potuit, infœlix illa declamatio perdidit; non vitio quidem meo, sed eorum qui ne suam quidem causam libere agi sustinent: adeo invisa res est hoc tempore dicendi libertas; adeo Germania esse desiit Germania; et nunc facillime probatur qui plurimum assentari consuevit; contra odio digni videntur qui veritati student. *ἐγὼ δ' ἀγεννοῦς ἀνδρὸς ἔργον ἡμοῦμαι τὸ μὴ ἀληθές, εἰ καὶ μέγας ἀνθιστῆται κίνδυνος διαγορεύειν*". et orationis huius quinquaginta exemplaria prioris editionis Norimbergam se misisse significat Huttenus epistula ad Pirckheimerum data d. 11. Nov. eiusdem anni, vol. I. p. 221. repetita. Item facit ad hanc declamationem, quamvis expressis verbis ibi non memoratam Spiegeli ad Erasmum Roterodamum d. 31. Aug. a. 1518. scripta epistula quam vol. IIII. p. 687. repetivimus. sed magis ipsius Hutteni litteræ ad Iacobum de Bannisis d. 13. Oct. a. 1518. et 'ad liberos omnes ac vere Germanos' post initium a. 1519. scriptæ, quas totas exhibet vol. I. p. 192. sq. p. 240. sqq. sub numeris LXXXVIII. et CVI. Quid ipse Huttenus de bello quod inferendum hac oratione suasit, certe non ita longe post indicaverit, aperte in adnotatione ad

Leonis P. M. bullam contra Lutherum expressit ad art. 34. de Turca debellando, his verbis, non absimilibus §. 13. huius exhortatoriæ: „Vobis quidem Pontificibus hoc præliari contra Turcas sæpe iam magno fuit lucro, dum pecuniam exegistis in Germania quantam libuit, qua expeditionem hanc (id quod nunquam cogitastis serio) prosequeremini. nam si semel debellarentur Turcæ, quem postea hostem fingere velletis tantopere oppugnandum? Quare mitius, Leo, irasci debes Germaniæ, quod biennio abhinc non audivit tuam in Turcas exhortationem: non enim videbatur esse nisi impostura, et cum dolo, per occasionem avaritiæ". Ceterum quas adiciemus huic declamationi aliorum litteras, consultationes, orationes aliave scripta, et illius explicandæ et historiæ in primis Augustani conventus inlustrandæ egregia subsidia fore speramus, ne nunc dicam partem eorum a non nullis ipsi Hutteno adscriptam fuisse, de qua re infra suo loco verba faciemus.

HVLDERICVS DE HVTTEN EQVES GERMANVS
CHVNRADO PEVTINGERO PATRICIO AVGVSTANO
SALVTEM.

Declamavi his diebus, Peutingere, et causam, si diis placet, arduam §. 1.
declamavi; conatus sum tamen, cum quia argumentum delectabat, tum
vero quia ocium suppetebat. Id qualecunque est, ad te mittendum putavi, primum, ut te aliqua novitate utcunque adficerem, deinde ut animo
tuo suspicionem, si quam ex illo diuturno meo silentio concepisses, eximerem: videri enim poteram oblitus tuæ in me benevolentiæ segnius quam §. 2.
pro dignitate amicitiam nostram colere. sed distinuit me quidam nuntians
epistolam ad me tuam una cum nescio quo Cæsaris munere divagari et ad
me propediem perventuram. Quam dum expecto, ut videam quo me evehas §. 3.
(scio enim aliquid machinari te), simul sperans fore ut in illo principum
Augustæ, qui nimis iam differtur, conventu ipse coram de multis colloquar, nihil properandum ad te putavi. Tu vero desine aliquid ingratitu- §. 4.
dinis suspicari: non sic memoria excidit, quanta tu nuper diligentia quantoque studio redeuntem ex Italia me commendaveris Maximiliano Cæsari,
qui cum tua gravi oratione in consessu amplissimorum virorum de meis
studiis deque illa erumnosa per Europam peregrinatione, simul de quadam
mea feliciter illi pugnata pugna persuasus esset, ut me honoraret, quos
tu non magnificos titulos, quæ non celebria nomina, quas immunitates,
quæ privilegia non protulisti, ut ingratissimus sim omnium qui usquam
vivunt mortalium, nisi te valde amem ac reverenter colam. Proinde con- §. 5.

timo oculis meis obversatur, qua me primum hospitalitate in tuam domum
accepisti; deinde qua prædicatione quibus amicis commendasti; postremo
qua pompa ad Cæsarem adduxisti; ut ille tuo instinctu ad se admisit, ut
coronam poeticam imposuit, illam aio coronam, illam lauream, quam tu
ante domi tuæ, accurate contexente et adornante filia tua Constantia, omnium
quæ istic sunt puellarum et forma et moribus præstantissima, apparaveras.
§. 6. Hærent ista mihi animo ac diutissime hærebunt, tam quia per se magna
satis sunt, quam quia auget ea, quod tibi, civitate pariter ac ordine di-
§. 7. verso, accepta refero. Quod ubi cogito, et quia ab ineunte ætate sic
vitam institui, ut quam gratissimus esse studeam erga eos præsertim,
quorum aliqua in me benignitas, nedum benemeritum, perspecta sit, nun-
quam desino magnifice tuam in me benevolentiam tuaque ista merita com-
memorare. Quodsi molesta fuit hæc tibi taciturnitas mea, da veniam iugi
§. 8. posthac literarum missione resarcire paranti. Et iam quæris forte, quem-
admodum me tractet aulica vita. Nondum optime; quanquam quid non
ferendum est apud vere principem Albertum archiepiscopum, sic humanum,
sic beneficum ac liberalem, deinde sic erga literas ac literatos omnes
affectum? alioqui valde ista nauseo, fastum aulicorum, magnifica promissa,
§. 9. sesquipedales salutationes, insidiosa colloquia et inanes fumos. Præci-
pua tamen mihi consuetudo est cum Stromero physico, quod se mira quæ-
dam dedit, ut mihi videtur, inter utriusque mores similitudo: simplex
est, dexter et apertus; odit fucum, detestatur pompam, ac subinde mihi
crebro inculcat quædam adagia; ipse vicissim meos, quandoquidem agnovi
§. 10. talem, iocos communico: nam statim ab initio ut in aulam receptus sum,
perspecta hominis probitate complecti cœpi ac me ille mutuo. Verum
tu quid agis isthic? aut quando illud nobis quod diu iam parturis, tandem
paris? Si intelligis dilatum iri conventum, copiose scribe de multis rebus,
§. 11. præsertim ea quæ in erratica illa epistola inerant, retexe. Si ignoras enim,
nondum accepi. Salutabis ex me Iacobum Spiegel secretarium, mire de
nobis meritum, una cum Stabio mathematico, ac illi me commendabis
omnium qui usquam sunt episcoporum doctissimo, Petro Bonomo Ter-
gestino, cuius mihi amicitiam promisisti. Gestio vos videre. Interim tu
quoque recte vale. Moguntia. VIII. Calen. Iunii. Anno post M. ac D.XVIII.

VLRICHI DE HVTTEN EQVITIS

AD PRINCIPES GERMANOS VT BELLVM IN TVRCAS CONCORDITER SVSCIPIANT EXHORTATORIA.

Quis hoc sperare ausus erat, principes Germani, ut simul ista cade- §. 1.
rent, summa necessitas et optima occasio gerendi adversum Turcas belli? Fortunam appellare licet; an nefas est in subitos casus dei benignitatem reiicere? certe enim respexit nos deus: nam quid aliud dicam? uno eodemque tempore contigit, ut et bello opus sit Germanis et bellum inferre
Turcis necesse sit. Gratulor felicitati nostræ, nisi quis parum felices pu- §. 2.
tat quibus non tantum facile est rem gerere longe pulcherrimam, sed et necessarium est; adeo ad ingentem urgemur gloriam; adeo omnia quæ nos circumstant, ad egregiam laudem cogunt: pax nobis cum omnibus extra finitimis, ac illis secum; intus summa annonæ difficultas, quod anno superiori male provenerunt fruges, male vina; igitur cum maxima sit commeatus inopia, et populosissima sit hoc tempore Germania, quod votis omnibus optandum erat, ut esset foris bellum, quo istam exponeremus multitudinem, divinitus accidit, divinitus, inquam, ut bellandi contra Tur-
cas et causa esset et necessitas. Iterum igitur dico, quis sperare hoc au- §. 3.
sus erat? Sed ista quo optatius nobis eveniunt, eo obstinatius conandum ne ct nostræ defuisse necessitati, et occasionem neglexisse pulcherrimam videamur: multi egent, multi esuriunt; in omnibus passim urbibus, oppidis ac vicis otiosi vagantur milites. Quæ res quo vergat ignorare non potestis, cum vix dum exacto mense videritis quid illa in agro Iuliacensi sic coniuncta octo milia sibi proposuerint, nempe ut collecta ad se reliqua

---

[1] HVLDERICHI DE HVTTEN EQVITIS AD PRIN|cipes Germanos vt bellum in Turcas concorditer ſuſci-|piant exhortatoria. *1.* ❧ VLRICHI | DE HVTTEN EQVITIS | ad principes Germanos, ut bellum | in Turcas concorditer ſuſcipi|ant, exhortatoria. *2.* Ulrichi Hutteni *4.* [5] caderent (i. e. e Fortunæ cornu) = evenirent. [7] fortunam *1. 2. sed H. adscr.* F [8] respexit n. d.] *biblice.* [9] sit *H.* esset *1. 2.* [10] sit *H.* esset *1. 2.* [13] circunstant, *2.* [19] esset *post* necess. *1. 2. delev. H.* [21] nicessitati *2.* [22] M. *corr. H.* [24] Nimis hos Iuliacenses motus neglegunt recentiores historiarum scriptores. [25] millia *4. ubique.*

egentium turba (quam iam undique advocabant) in locupletum domus im-
§. 4. petum facerent, omnia rapinis, omnia cædibus miscerent. Quod quia non
cessit, et quia deus optimus maximus prospexit, ne (si per vos licet) cui-
quam huiuscemodi posthac consilio opus sit, agite tandem, fortissimi prin-
cipes, dei utamur beneficio: in vobis situm est, vos monendi, vos exci-
tandi: paratos habetis milites etiam si creditis plures quam opus est;
paratum habetis ducem hunc Maximilianum Cæsarem, qui annos iam plu-
res unum hoc meditatur, unum hoc molitur atque agit, ut furentes Tur-
carum impetus sistat, ut novo ac ingenti facinore Germanicum nomen ho-
§. 5. nestet. Agite, audete: semper optima quæque in fuga est occasio: quæ
quia nunc proxime vobis adest, et quia nisi iamiam utamini, frustra post-
hac requiretis, quæso, invadite, occupate, arripite, tenete! male differtur
quod ab occasione differtur: minus periculosa omnis celeritas est; contra
nunquam non in mora periculum. proinde si unquam prius, nunc maxime
properandum vobis: inconsultum est, perniciosum est in tali tantaque op-
§. 6. portunitate cunctari. Ab unis vobis universa Christianorum salus depen-
det, vos omnes intuentur, vestrum omnes auxilium orant, in vobis spem
locant; a quibus destituti si fuerint, tum de se actum putant. denuum in
vestris situm est animis, cedant Turcæ an reliquiæ Christiani nominis per-
eant. Videtis quanta cum gloria quanta vobis utilitas coniuncta sit: dum
vestra defenditis, aliena servatis; dum propriam caussam agitis, interim
de aliis bene meremini; certe enim suam vobis salutem communiter ac-
ceptam omnes referent. Vos strenuos, vos fortes, vos pios, vos orbis
§. 7. Christiani liberatores prædicabunt. qua gloria quid potest esse magnifi-
centius, quid splendidius? atque adeo quæ honestior laus, quæ nobilior
fama, quod decus solidius? Ad quæ bona capessenda cum adhortari vos
instituerim, et huiusmodi futura necessario sit hæc adhortatio ut non ni-
hil in se amaritudinis contineat, quæso ne mihi succensete, principes:
§. 8. tum si nullam meam privatam caussam ago, nullius hominis favorem capto,
si omnia in hac oratione erunt necessaria, nihil otiosum aut petulans, de-
nique si ipsi agnoscetis inibi meum erga hanc patriam studium, meam
propensam in rempublicam Germanam voluntatem, fas mihi sit in maximo
quod nos circumstat periculo, in summo orbis Christiani discrimine, ali-
§. 9. quid libere apud vos loqui, aliquid pro re et causa dicere. nam si tale
quippiam esset hoc quod ago, ut unius mihi animus commovendus dictione,
unius excitanda desidia proponeretur, nihil magnopere sollicitus esse vel-

---

7 Cæsarem *delev. H. Mortuus erat Maximilianus, cum Huttenus adnotationes scriberet.* 10 Semper *H.* Ausonius epigr. 12. de Occasione v. 15. sq. „Tu quoque dum rogitas, dum percontando moraris, Elapsam dices me tibi de manibus". cf. Phædr. V. 8. Græcorumque *Καιρόν*. 21 causam *1. 4. ubiq.* 23 strenuos *4. ubiq.* 30 ociosum *1.* 33 circunstat *2.* 34 et *H.* ac *1. 2.* 35 quidpiam *4.*

lem, quandoquidem intra certos limites versarer, nec verendum videretur
ne infinitum esset periculum: tunc quippe unus aliquis, sicubi offenderem,
mihi irasceretur, et quanquam forte summus, homo tamen irasceretur;
nunc multorum illa est indignatio. Quorsum hæc? quia desperavi ita posse §. 10.
a me dici, ut non aliquod vobis ulcus tangam, ex quorum interim magnitudine
erit, qualecunque hoc evenerit, boni consulere, et quæ vestra est
prudentia, communi hoc potius dolori condonare quam meæ adscribere
temeritati. Qua concepta spe confidentius iam ago. Sed quid hoc bello §. 11.
quæri possit, quanquam esset id magnum incitamentum, ut ad spem lucri
vocarem, nolim tamen huc potissimum respicere vos. Tria certe, quæ
tuenda omnino sunt, nisi et geritis bellum et mox geritis, amittentur: de
fortunis vobis vestris, de dignitate, de ipsa denique salute certandum est:
quorum primum illud si negligetis, calamitatem; secundum, turpitudinem;
tertium, exitium adferet: ergo erit hoc bellum utile, quia sic rebus vestris
consuletis; idem erit honestum, quia pro dignitate tuenda vitam exponetis;
eritque necessarium, quod nisi geratis, vos esse non poteritis. Sed quia §. 12.
hæc omnia in unum hoc tendunt, ut necesse sit hoc tempore arma contra
Turcas sumere, sic fere orationem instruo, ut primo ostendam quam
necessarium sit hoc bellum; deinde quo consilio id facile geri existimem.
Et ut de periculi magnitudine quod in illam vos necessitatem adigit, prius
dicam, potest ullum esse maius periculum, quam cum is qui tria maxima
tribus orbis partibus imperia possidet, quod nobis terra marique inferat,
bellum molitur? vera est enim, principes, fama quæ de Turcarum appa- §. 13.
ratu nuntiatur; vera inquam, nec huiusmodi ut cum inanibus ante summorum
pontificum fabulis conferri debeat: nam illi quoties in mentem venisset
pecuniam a Germanis exugere, hoc capiebant consilium, ut aliquem
mitterent qui magno terrore clamaret adventare Turcas ac prope in ipso
iam urbis prospectu hostem esse. Id quod non semel utiliter illis cessit, §. 14.
vestra culpa: quid enim passi estis Germaniam compilari? aut si etiam verus
fuisset Italis aliunde metus, ob id in nos exactiones fieri opórtuit,
quos si re ipsa, ut inani nomine imperium Romanum teneremus, ab Italis
ista accipere conveniebat, non Romam ingentem pecuniarum vim quotannis
mittere, atque illis mittere qui iam ipsi nimis multa possident? Mi- §. 15.
serunt nuper, quam vidistis omnes, consultationem de ineundo hoc bello,
simul exhortationem ad te, Maximiliane Cæsar. qua de re quid sentiam,

---

[2] offenderā, 2. *sed i. f. correctum est.* [5] ulcus tangam] cf. Terent. Phorm. IV. 4, 10. c. interpp. Græce *κινεῖν s. θίγειν τὸ ἕλκος.* [9] queri 2. id esset *4.* [12] de religione, *post* dignitate *add. H.* [24] Vera inquam *delev. H. et adscripsit alia verba quorum pars postea abscissa est, ut legere nequiverit 4. Quæ post v.* Vera inquam *usque ad* §. 28. *verba* Ipsæ res *sequuntur, omnia 1. omisit.* [34] consult.] infra repetitam Consultationem Romanam.

fortasse, quanquam sciam, non ausim dicere: laudo pontificem suæ in rem-
publicam Christianam diligentiæ, ac istos valde probo Reverendissimos, quod
mecum nolint diutius grassari Turcas, quod velint subventum imperio,
succursum religioni, quod nobis dissidentibus, quandoquidem eversionem
§. 16. molitur hostis, ipsi prospicient. nam quid ad me attinet quærere an illo-
rum hoc officium fuerit, ac utrum magis eos decuerit orare, psallere,
supplicare, quo propitium nobis deum, qui omne a suis malum avertere
potis est, redderent quam de bello inferendo vel cogitare, nedum publice
consultare ac nobis artem militarem non imperite callentibus bellandi for-
§. 17. mas præscribere? ac illud ad me quid attinet dicere quibus moribus qui
homines Romæ vivant? cum me facile contineam ibi, ac patienter feram,
quæ huius Maximiliani principis cura esse debet, ad summi pontificis nu-
tum Cæsares legi horumque capitibus illorum a pedibus tiaram imperialem
apponi; et magnopere sollicitus non sim quid oporteat hoc modo diadema
sumpturum Imperatorem Pontifici largiri, in quæ verba iurare, quas leges
§. 18. præscribente illo accipere, in quam servitutem sese addicere: nam de Con-
stantini donatione non audemus ne mutire quidem: quanquam animo sim
impatientissimo, iniuria fortasse, sed tamen patriæ studio, ubi video mille
excogitatis modis Germaniam expilari, pallia maioris quam fas erat vænire,
ecclesiarum nostrarum vectigalia, id est sudorem atque adeo sanguinem
parentum nostrorum, ad urbem Romam pensionis nomine redire, atque
§. 19. hæc omnia sub pietatis prætextu fieri. verumtamen frivole circa res maximas
augor, cum ista mutare nec possim nec debeam, ut qui anno superiori
Bononiæ, quod Franciscum Mariam ex consuetudine, non novandarum
rerum studio 'Urbini ducem' (ac antequam deiiceretur, fuit) dixissem, quo-
niam hoc vetuerat sanctissimus Leo, inter excommunicatos sim habitus.
Visum mihi tamen olim est ad apostolicum pertinere officium seminare dei
verbum, non hominum patrimonia metere; pascere oves Christi, non ad
famem et penuriam adigere populum; pacem orare eamque colere, non
ad bellum hortari et militiæ operam dare; evangelium prædicare, non clas-
§. 20. sicum occinere; cælos suspicere, non terrena amplecti imperia. sed aliud
postea edoctus sum, nimirum haud ab unis Petri clavibus rem ecclesiæ
pendere, sed et Pauli opus esse gladio, probante Iulio secundo, qui pau-
cos ante annos orbem Christianum intestinis connexuit bellis, ac illum,
quem nemo ausus est ambitiosum appellare, triumphis suis titulum præ-
tulit IVLIO SECVNDO EXPVLSORI TYRANNORVM. atque hac in opinione ali-

---

9-10 Cf. infra repetitæ Consult. Rom. c. 5. 6. 13 thiaram 2. 14 dyadema 2. 24 cf. Pasq. exul. §§. 15. sqq. Exhort. ne decimæ §. 21. 25 dixissem] ore puto, non publicato aliquo opere. 27 cf. Matth. XIII. 3. cum Marc. IV. 14. 31 cœlos 4. 32 Petri] cf. Matth. XVI. 19. 33 Pauli] cf. Act. apost. IX. 1. XXVI. 10. sqq. Victorell. in Ciaconii Vitt. Pontiff. tom. III. p. 243. „Quis credat quod ipsi garriunt, Iu-

quamdiu mansi, donec Leo X. rerum potitus mire placentem erexit inscri-
ptionem, nempe LEONI DECIMO RESTAVRATORI PACIS: tunc etenim intelli- §. 21.
gere cœpi ad pristinum suum statum rediisse pontificiam dignitatem: nam
Urbinense negotium non bellum, sed quandam quasi lupi a caulis deie-
ctionem vocare iubemur. Quo magis admiror illo ipso restauratore pacis
præsidente Reverendissimos non satis putare si decernant exhortationem ad
nos, ut bellum suscipiamus, mittere, nisi et quomodo suscipiendum ac ge-
rendum, nimirum bello adsueti homines, edoceant. Atqui ut nihil opus §. 22.
erat istis, ita valde conveniebat pecuniam nobis suppeditare, rebus aliis
huic operi necessariis abunde instructis: nam et milites sunt et arma et
equi, præterea duces quantum in nulla alia natione. atque utinam ali-
quando rem intueri, ac non suis quidem se fraudare voluptatibus (nefas
est enim quenquam Reverendissimorum vel tantillum egere) verum eorum §. 23.
aliquid ad hoc bellum conferre quæ in tot istos eroganlur Referendarios,
Promotores, Advocatos, Camerarios, Scriptores apostolicos, Auditores et
Auditores rotæ, Correctores, Abbreviatores de parca maiori et minori,
Cubicularios, Excubitores, Lecticarios, Scribas, Notarios, Protonotarios,
Secretarios, Copistas, Procuratores, Pedellos, Cursores, Scobatores, Co-
cos, Piscatores ac Venatores, Muliones ac Equisones, et illos ad vivum
usque deglubentes apostolicum gregem Officiales, ne eos interim addam,
quorum ubique præterquam in illa sancta curia turpis mentio est. eorum, §. 24.
inquam, aliquid huc remittant, quandoquidem annos iam nimis multos pe-
cunias a Germanis quas in bellum Asiaticum insumant abstulerunt, quo
facilius tot modis attenuati sumptus belli huius feramus; aut saltem nobis
vel ad tempus remittant quæ pro palliis episcopalibus, in dies augente se
pretio in tantum ut iam emere aliquos pigeat, solvimus, aut quæ in lites
istic plus hydræ capitibus excrescentes impenduntur; aut vero quibus con-
donationes, dispensationes, gratias ac id genus bullas emimus. Quæ cum §. 25.
non inutiliter, ut credo, moneam et illis factu facillima sint, huiusmodi
tamen est hoc consilium meum, ut de patrimonio divi Petri ne stipem
quidem detrahere iubeam: quanquam ubi rectius illud attererent patrimo-

---

lium virum gravissimum et laudabili severitate venerandum, ensem militarem clavibus in Tyberim coniectis accinxisse ac *Quando claves Petri nihil prosunt, age gladium Pauli distringamus* dixisse?" [2] Cf. vol. I. p. 156. §. 2. et p. 241. §§. 4. 5. [4] Nam urbium se *2.* caulibus *2. 4. sed vel si Huttenus* caulibus *scripsisset, tamen mendum tollere visum est.* [6] Reverēdiss. *sic 2. inde* Reverendissimi *4.* [8] cf. infra Cons. Rom. et Stabii epist. item Vadisc. §. 186. (vol. IIII. p. 232.) [14] tot istos] cf. Vadisc. §. 213. Prædon. §. 180. [16] parca s. parcum = cancellis inclusum conclave s. scrinium, Gallice *parquet.* [19] vivum *correxi*, unum *edd.* [20] eos] qui muliebria patiuntur. [21] turpis mentio] cf. Oratt. in duc. Virt. IV. §. 48. V. §. 40. [23] insumant *corr. 2. pro* instituant. Cf. dial. Pasquill. §. 26. et infra Oratt. de decimis. [24] sumtus *4.* [25] augentes è *2. sed corr. i. f.* [30] meum *2. i. f. add.*

uium? sed tamen ut intacta maneant rhete, hamus, scapha, remus, nassa ac contus, ex his quæ nostra cum sint nescio quo iure illis redeunt; si nos hoc tempore inverint, ulterius non quærent Turcis Italiam petentibus §. 26. qui se opponant. Et quanto magis conveniebat hæc in consultationem illis venire quam ea quæ ceu quædam plane miracula in vulgus edenda putaverunt, utrum suscipiendum sit hoc bellum, cum id nemo ignoret; utrum offensive an defensive, cum id nihil referat; quæ sint quæ hoc bellum impediant, cum hoc ipsi illi diu iam fuerint; per quos gerendum, cum imperatorem habeat Germania, et milites; quo modo gerendum, cum non adhuc ita dedidicerimus artem militarem, ut a Cardinalibus Romanis eam §. 27. perdiscere oporteat, aut si quis in Germania nesciat, unus hic Maximilianus Cæsar, tot gestis bellis, in quibus consenuit strenuus Imperator, tam varia agitatus fortuna, tot casus expertus, oblitus esse non possit; ut ne istis illum ostendam Casimirum, qui iam summa omnium de se expectatione et optima spe in illa floret gloria, ac alios ne commemorem fortissimos per Germaniam principes, quos illi ut bello inutiles contemnere §. 28. non potuerunt, quod tam manifeste illudi sibi patiantur potuerunt. Sed ad extremum prosequi hanc tragœdiam non est præsentis instituti. ad hoc redeo, unde ad illos consultores avocatus sum: Vera est fama de Turcis, ipsæ res, ut allatum ad nos, ita gestæ; tum de bello quod contra nos instruitur, nihil ementitum, nihil fictum: illa efferata barbaries, illa, principes, diis hominibusque inimica gens Selino Othomanno (quem nos quiescere putabamus) imperatore, quod multis retro annis summa ope, maximo conatu aduixa est, nec posse credebatur, profudit se in Africam, subegit Aegyptum, devicit Syriam ac Iudæam, universum Sulthani regnum imperio suo adiecit, ipsum cum acie primum vicisset, deinde etiam in po- §. 29. testatem accepisset, supplicio affecit. Res magna, res horrenda, res publica consternatione audienda et quodam adeo luctu deploranda! non quod hostis noster tot populos et ipsos Christiano nomini infensos subiugavit, aut quod immanis Selimus imperii sui terminos in Africam usque protulit, vel quod ille sic erga nos affectus opulentissimarum nationum dominio po-

[1] Rete ꝛc.] tota piscatoris navis cum instrumento suo. [6] utrum susc.] Cons. Roman. c. I. [6-7] utr. off. an def.] cit. Consult. c. II. [7] quæ sint] ibid. c. III. [8] per q. g.] ibid. c. IIII. [9] quo m. g.] ibid. c. V. [12] strenuus (*pro* summus) *corr. 2. t. f.* [14] Casimirum marchionem Brandenburgensem, cui in conventu Augustano Bavariæ ducum soror Maximiliani imp. ex sorore neptis uxor data est. [20] Ipsæ res etc.] *Sequentia etiam 1. habet. cf. supra ad* §. 13. *adnott.* [22] Selimus I. († 22. Sept. a. 1520.) de hostibus suis omnibus victorias rettulit. Solimanus I. filius eius a. 1521. Taurunum (*Belgrad*) et a. 1522. Rhodum insulam cepit. [25] Anno 1517. Selimus Aegypti sultanum fudit eiusque terras, sanctam etiam cum Hierosolymis occupavit, quod mire Christianos angebat. cf. infra quæ ad Bartholini oratio- adnotavimus.

titus est et balsama metit, sed quod (o lachrymæ, o planctus!) sepulchrum
gens impia possidet eius qui nos cælos possidere facit. Qua victoria tu- §. 30.
mens ac elatus hostis, simul præda quæ omnium fidem excedit locupleta-
tus, posteaquam impositis præsidiis terga communivit, magna spe, magno
animo in gentibus actis delectibus, numerosissimis conscriptis copiis bel-
lum in nos quale nunquam prius parat. et ubi parat? non in Asiam iam
aut in sua illic barbaria, (nam quod facto ibi opus erat, multo ante quam
ad nos fama perveniret curavit) sed cum universa nobilitate ac imperii
proceribus Constantinopolim ad nos transmisit, ubi arma, equi, viri, cur-
rus ac machinæ instruuntur. atque hæc ad bellum terra gerendum: nam §. 31.
validissima ac supra quam necesse est munita classis, quæ paulo post Ita-
liam invadat, Ionium mare perambulat, ac ad ipsam usque Siciliam et
Appuliam audet expatiari; altera apud Thraces conficitur, quæ Græciæ
littora tueatur et his quæ mari possidet hostis præsidio maneat. Homi- §. 32.
num in armis esse feruntur ad ducenta millia, non contemnendi per Chri-
stum milites, non penitus derelicti a virtute viri. quos si nulla sua na-
tura, nulla inter bellicosos homines assuetudo ad fortiter aliquid agendum
instigaret, vel illa tam speciosa, illa tam omnium seculorum memoria
digna victoria excitaret, illa ingens bello Sulthanico parta gloria ad ali-
quid ulterius egregie conandum inflammaret. Et iam incursiones fiunt in §. 33.
Illyricum, hostis in prospectum usque Hungarorum accessit: ita iam non
parat bellum, sed manifeste gerit; tantum abest ut Turcas, quos paulo
ante ignorabamus ubinam essent, ac totam belli molem in Germaniam ac-
cipiamus. Creditis enim in hac fortuna quieturum, in hoc felicitatis suæ §. 34.
cursu cessaturum qui nullis unquam tranquillis rebus quiescere didicit,
intra nullam unquam fortunam se continuit, cui omnis odiosa remissio est,
cuius ea est natura ut in omnes occasiones intentus tumultum quieti præ-
ferat, pace bellum potius ducat? Et ne penitus ignoretis Turcas, ab anti- §. 35.
quo genti consuetudo est latrociniis ac rapina vitam tolerare; quorum oc-
casio si deesset, in feras grassabatur venationi operam dans: nam potio-
rem semper hominum capturam duxit: domi in omnem libidinum ac tur-
pitudinum fœditatem profusa, ad extremum ferox, efferata, crudelis, libi-
dinosa, infida ac truculenta, neque fidem servans, neque fœdera sancta
habens, suæ superstitionis ad extremum usque spiritum tenax, veræ alio-
qui religioni hostis, sacra et profana, fas et nefas perinde ducens. Atque §. 36.
hos mores quantum nulla alia gens suos et diu et immutatos retinuit.
septingentesimus ac septuagesimus a Christo nato annus agebatur cum pri-

---

[1] balsama met.] ut Grat. cyneget. 314. „Nardiferumque metunt Gangem": terram balsamiferam metit, prosperrimo imperii sui proferendi successu gaudet. lachrymę *1.* lacrymæ *4.* [2] cœlos *1. 4.* [13] Apuliam *1.* expaciari *1.* [28] Turc.] cf. Pompon. Mel. I. 19. i. f. c. interpp.

mum e Scythia pertransitis Caspiis portis frustra obnixis Avaribus in Asia
minori malum hoc consedit; ubi parum profectum putantes si melioris
cæli regionem nacti regnum sibi communirent, finitima primum latrociniis
infestarunt, deinde, ut se occasio dedit aut libido suasit, bellum gesserunt.
§. 37. quibus artibus non ita multos intra annos opulentissima Asiæ regna suæ
ditionis fecerunt, quippe Pontum, Cappadociam, Galatiam, Bithyniam,
Pamphiliam, Pisidiam, utramque Phrygiam, Ciliciam, Cares, Lydiam et
quæ circa sunt ad oras usque Ionii maris subegerunt. Interim cum Sa-
racenis conflictati eorum etiam religionem imbiberunt; ac nobilis illius Chri-
stianorum in Saracenos expeditionis procella icti aliquamdiu Hierosolymita-
norum regum metu intra sua se continuerunt, donec Othomanno principe,
§. 38. quasi quam tot annos dissimulassent, solito maior erupit ferocia: nihil non
strenuue in hunc usque diem ex ea familia principibus Turcarum arma
exercentibus actum: victi tunc Thraces omnibus in servitutem civitatibus,
præter Constantinopolim et Peram, deiectis; inde Macedoniam cum uni-
versam subiugassent, Græciæ invadendæ consilium cœperunt, cuius non
magno admodum negotio subactis Thessalia, Phocide, Bœotia ac ut pluri-
mum Attica, Mysiam inferiorem vastarunt, Illyricum ac Triballos incursio-
§. 39. nibus vexarunt, ingens Rhodiis periculum intentarunt; quibus successibus
elati magna Orientalis imperii potiundi spe Constantinopolim obsederunt,
atque inde rursus Scytharum Tamerlane principe armis pulsi, capto ac
postquam multo ludibrio divexatus esset, etiam occiso eorum principe
Paizete, iterum sub Mahumete tributa Mysiis imperarunt. Inde Amuratis
ductu Thessalonicam debellarunt ac diripuerunt, Epirum atque Aetoliam
§. 40. superarunt, Illyricum afflixerunt, et cum Pannonias quoque tentassent,
pugna profligati decennales cum maioribus nostris inducias admiserunt.
quas cum scelerato Eugenii pontificis hortatu nostri violassent, ingens sibi
malum, reor Christo perfidiam suorum puniente, conciliarunt, luctuoso
apud Varnam prælio cæsis (ut ferunt) Christiani sanguinis centum milibus,
§. 41. interque eos Vladislao Polonorum rege. Atque hæc obiter pauca e mul-
tis quæ Turcæ gesserunt ad tempora usque Mahumetis, eius qui a magni-
tudine rerum a se gestarum Magni cognomentum meruit, deprompsi: nam
Magnus omnium superiorum gloriam bellica virtute longe superavit: hic

---

[3] cœli *1. 4. et sic ubiq.* œ [6] dit. fec.] sub Osmanno I. eiusque filio Orkano. [7] Pysidiā *1.* Pysidam *2. sed i. f. corr.* Pysidiam [11] Osmannus I. a. 1300...1326. [17] negocio *1.* Boetia *1.* [18] Tribalos *omnes.* [20] obseder.] a. 1397. sub Baiazetho I. contra Manuelem Palæologum. [21] Tamerlanes s. Timurlenk, nat. 1335. † 1405. armis pulsi] a. 1402. [23] Bajazetho I. † 1403. Mahumete II. 1451...1481. imperarent *4.* In inde *2. 4.* Amurathis II. Mahumetis II. parentis, a. 1421...1451. [27] Eugenii] P. P. IV. a. 1431...1447. iuratam ab ipso cum Turcis pacem rupit a. 1442. [28] punientem *4.* [29] ap. Varn.] d. 10. Nov. a. 1444. prœlio *1.* millibus *2. 4.* [30] Vladislao VI. Iagellonis filio rege Poloniæ ab a. 1434...1444. [31] ei *2. 4.*

ille est qui brevi tempore maxima confecit bella, qui cum Asiæ imperium
confirmasset, Constantinopolim summa nostra cum infamia, summo dede-
core, alterum Christiani orbis oculum, nobis ademit, Peram in deditionem
accepit, totam prostravit Græciam, universum orientis imperium concus-
sit eiusque et titulum et sedem occupavit; hic ille est qui ad deditionem §. 12.
coacta Mysia inferiori superiorem quoque capto ac interempto eius prin-
cipe obtinuit, Hungaros multis ac magnis affecit cladibus, totum Illyricum
bello contrivit. et ne quis Germaniam ab hoc intactam putet, ex pro- §. 13.
vinciis nostris depopulatus est Carniolam, e Croacia prædam abegit, Ca-
rinthiæ ac Styriæ vastitatem intulit. nec segnius Italiam aggressus in Ap- §. 14.
puliam classe transmisit, unde magno captivorum numero, simul iumentis
ac pecoribus abactis in Foro Iulii Venetis occurrit; post Rhodum circum-
sidens obstinatissime per totos tres menses oppugnavit; idem Peloponneso
tributa imposuit, Mytilenen expugnavit ac Eubœam adortus Chalcidem ce-
pit; hic ille est qui Trapezuntum cum debellasset, imperio suo Pontum §. 15.
adiecit; interim in oriente Sulthani copias cecidit, Arabes compressit, cum
Persis, Medis ac Assyriis strenue conflixit, per omnia fortis ac prope in-
victus, et omnino talis qualem Selinus avum velit. Qui cum iuvenis res §. 16.
iam tantas gesserit, ut terrore nominis sui totum orientem perculsum ha-
beat, Italiam quasi obsidione cinxisset, ita metu premat, Hungaris terro-
rem incusserit, omnibus vastitatem et excidium minari audeat, quid actu-
rum putatis, ubi simul cum annis animi quoque robur, consilium ac rerum
gerendarum prudentia creverit? aut quid de eo expectare licet qui quum
adhuc incognitum eius apud has nationes nomen esset, eorum compos
factus est quæ vix ulli maiores sui sperare ausi sunt? atque hæc talis, §. 17.
tam ferox, tam immanis, tam impetuosa belua, concitata furore, inflam-
mata rabie, expeditionem in nos ducit, ac ita ducit ut apparatis ad bel-
lum omnibus prope adsit: quot diebus enim, si terra velit, e Mysia ad
nostras in Illyrico provincias accedet? aut si mari, e Græcia Brundusium?
Proinde, o principes, cum in propinquo habeamus hostem validissimis in- §. 18.
structum copiis et cui omnia bello necessaria ad superfluitatem usque sup-
petunt, qui milites ducit non Asiatica enervatos mollitie, sed iugi (mihi
credite) induratos militia, non per immodicum voluptatis usum languentes
corporibus, sed assidue bellando confirmatos animis, non domesticæ luxu-
riæ desiderio respicientes ad patriam, sed gloriæ cupiditate nostram acce-

---

[2] cum *addid. H.* [3] alterum] Novam Romam olim dixerant. ademit] a. 1453. d. 29. Mai. [7] a. 1456. [8] Gemaniam *4.* [9] Croatia *4.* [10] Ital. aggr.] a. 1480. [9-10] App. cl. tr.] vere et æstate a. 1480. [13] oppugn.] a Maio usque ad d. 28. Iul. a. 1480. [14-15] cœpit. *1. 2.* [16] Mahometus II. Baiazeti II., hic Selimi I. pater. [20] inde ab a. 1514. [21] et *H.* ae *1.* ad *2.* audeat bis in *2. per err.* [23] cum *1.* [26] bellua *4.* inhumanitas Turcæ in proverbium abiit. Selimus patrem debellavit, fratres trucidavit. [30] princeps *2. sed corr. t. f.*

lerantes victoriam, qui splendidissimorum conscius sibi facinorum, deinde
ditissimarum nationum auctus spoliis, esurientissimus gloriæ iuvenis ani-
mos sustulit et successu prioris fortunæ inflatus omnia amplissima sibi
§. 49. proponit, hunc talem, inquam, hostem cum in propinquo habeamus, ita
ut nullo iam mari nec ita longo terrarum intervallo discretum a nobis
bellum sit, non ad resistendum vos accingetis? non implorantes auxilium
vestrum Christianos omnes audietis? non in summo rerum discrimine vos
excitabitis? denique non defendendæ saltem Germaniæ consilium capitis?
§. 50. Quam vos ista dedecet quies, ne dicam desidia: et dico desidia: quid enim
vel domi agimus interim strennue? Atque igitur sic puto, magis ista de-
decet vos desidia quam Herculem muliebre vestimentum, id est quam bel-
latorem virum colus et lana. Quocirca quia prope periculum est et in-
gentis adipiscendæ gloriæ in promptu occasio, exurgite, exurgite! nunquam
§. 51. rectius moniti estis, ut Germanos vos esse meminisse velitis. Iam nulla
de nobis bona apud exteros opinio est, vestra culpa: desidetis enim ac
inglorii per otium torpetis, nec nostris utimini viribus. nam quid aliquis
admiratur nullam de nobis præclaram peregre famam divagari? ferrum
quoque et æs, nisi exerceas, splendorem perdunt ac rubiginem induunt:
at gerite bellum et nos exercete, statim vetus revigebit gloria, statim Ger-
mana reclarescet virtus, non minus quam sulco attritus vomer splendescit.
§. 52. Et hoc unum est consilium quo possitis sinistram de vobis opinionem abo-
lere ac veteris ignaviæ dedecus novæ virtutis gloria compensare: fertis
enim illam adhuc Germaniæ labem inuri, illam imprimis ignominiam, ut
non ausa resistere Turcis credatur? vultis illud maiorum vestrórum vir-
tute partum imperium deserere? immo vero mavultis, o principes, servire
Turcis quam mundo imperare? vultis ultro iugum, cum depellere facile
§. 53. possitis, vobis accersere? Quam sunt omnia turpitudinis, omnia dedecorum
plena; et quam, nisi resipiscamus, nihil est in Germania Germanum!
Nostri maiores, ut ab antiquissimo repetam, omnium virtutum opinione
commendatos orbi terrarum olim Romanos non sustinuerunt, et externum
hic imperium adeo prohibere conati sunt, ut ultima omnium experiri vel-
§. 54. lent prius quam Romanum haberent dominium. idque effecerunt. Vos
Turcas, a spurcissima omnis barbariei colluvione proflatam gentem et quæ
ad vos, non ut imperet sed ut occidat, venit, infensos religioni ac no-
mini Christiano plusquam credi possit inimicos, feretis reges? Quæso vos
agnoscite, et quam in tanto periculo, tot se ultro offerentibus occasioni-
§. 55. bus non deceat Germanos otiari cogitate. quanquam ut nullum tantum
sit periculum, nec vos urgeat quicquam, tamen quam sit proprium hoc

---

10-11 decet 2. *sed corr. i. f.* 11 Hercul.] Cf. Febr. II. §. 48. (vol. IIII. p. 124.)
16 ocium *1.* 17 ad admiratur *2.* Ferrum *H.* 20 sulco] cf. Vergil. georg. I. 46.
26 Vultis *H.* 27 ociari *1.*

Germanis semper aliquid pulchre conari, semper ad aliquam respicere
laudem, aliquod velle decus parare, in mentem revocate; tum imperii
huius quam esse vobis curam conveniat: potest enim ita vestrum aliquis
odisse gloriam ut augeatur an minuatur imperium iuxta æstimet? Plane §.58.
Germani estis, atque ut huius temporis non sit vim ac iniuriam hostium
a vobis arcere, perpetuo tamen gloriæ studium colere debetis. At neces-
sitas etiam gerendæ rei incumbit, summa imperii agitur, consternata metu
Italia est, per Hungariam pavor ingens, nobis vastitas, nobis exitium im-
minet: vultis his in casibus quicquam agere potius quam celerrime exer-
citus conscribere, arma, viros et equos, denique quorum usus est ad
bellum quærere, et prius omnia parata habere quam ille vos repentinus
turbo impetat, illa in vos omni cogitatione velocior procella ruat? Ac vi- §.59.
dete ne quos aliis auxilium ferre piguit, hi nimis tarde imperii huius
reliquias conservandi ac tuendæ Germaniæ consilium ineatis: nam quæ
sunt usquam munitiones, per quas ille sic paratus, sic accinctus hostis si
hodie velit non irrumpat, aut quæ parata præsidia, quibus si irruperit
expellatur? Et facessant hic mihi quidam ex infimis vestris consultoribus §.60.
quasdam sylvas, quosdam commemorare montes, quasdam paludes: igna-
vorum sunt ista, non fortium, fugam meditantium, non pugnam, latro-
num, non bellatorum: quibus ego, quandoquidem omnino sunt quibus ista
insedit turpitudo, meliorem a diis immortalibus mentem, aut si huius ca-
paces non sunt, aliquam precor subitam mortem, ne supersit cuius ignavo
consilio res nobis pulcherrima intervertatur, ac ista huic nationi succre-
scat infamia ut aliud maluisse dicamur quam bellum, et repente bellum,
ac aperte bellum. Proinde desinant quidam, si sic cadat, fugam sibi pro- §.61.
spicere; desinant ista cogitare latibula: eadem mala et qui pugnabunt et
qui fugient proposita sibi meminerint, non eadem bona: quanquam non
eadem etiam mala: nam ut illos sua semper gloria excipiet, etiam salus,
si nos respexerit deus, ita hos ignominia, dedecus et infamia prosequetur,
vivos ac mortuos, et quicunque eventus fuerit, duriora omnia, turpiora
ac fœda magis. certe magnam miseriæ partem auferet illa virtutis recor- §.62.
datio, neque deerit forti cuiquam, si ceciderit, quo se consoletur: nam
et restitisse et pugnasse et pro patria pugnasse, et non succubuisse nec
ullam tulisse indignitatem, etiam aliquid forte dignum memoria, dignum
laude commisisse, ac quantum in se fuerit superâsse gaudebit, ut quod
accuset præter fortunam nihil habeat: semper enim strenue pugnanti ut §.63.
incertus proponitur exitus, ita quicquid acciderit, certa virtutis existimatio
ac propria quædam et peculiaris gloria, cum interea desertor ille, nullius
sibi boni consilii, nullius clari facinoris conscius simile quiddam patietur

[11] et *H.* ac *1.2.* [13] hii *1.* §.60. | Tepidos ac trepidos multos fuisse etiam Barthol. descr. ostendit. [18] silvas *4.* [19] Fugam *H.* [21] diis imm. *1.2.* Christo Opt. Max. *H.*

his qui quod ipsi ultro abiecerunt, magno aliis usui esse vident. Tum
illud credo Turcis, quales quales sunt, commune nobiscum esse ut sicut
propensiorem in strennuos misericordiam, ita districtius in timidos odium
§.61. alant. Quorsum hæc? Ut præposteros illos consultores a vobis ablegetis,
nedum non audiatis ac sequamini: nihil Germanitatis istiusmodi suasiones
sapiunt, idcirco cum suis authoribus extremum contemnendæ: quid enim
fertis eos qui dedecus proponunt et ad infamiam ducunt? quin arma su-
§.65. mitis et populum Christianum metu ac periculo liberum redditis! Iam huic
succurrere morbo, hoc extinguere incendium licet: sinite ulterius grassari,
frustra medicinam adhibueritis, frustra valenti malo vos opposueritis: sum-
mum in mora periculum, manifesta in cunctatione pernicies. Atque ista,
si quid infeliciter, quanquam lætiora ominor, tamen si quid infeliciter ca-
dat, quanto nobis quam aliis durior conditio est? siquidem a Gallis aurum
sperat Turca, sperat a Dalmatis, Hungaris et Illyrico, a Germanis non
sperat; idem magnas Italiæ opes ac soli fertilitatem inhiat, horridum Ger-
§.66. maniæ cælum refugit. ubivis potior illi quam hic lucrandi spes; atque
igitur durius habebit eos victor ille qui se minoris rediment: sane prædæ
ubertas victoris iram lenit, qui tanto minus occidet quanto spoliorum am-
plius consequi licebit; satiabunt hæc hostilem avaritiam, et quorum pecu-
niam abstulerit, facile vitam sinet. nostrum quid aliud petit quam vitam,
§.67. quam sanguinem? Adde hoc, quod non illi minus quam terrarum orbi
persuasum est bellicosissimam esse hanc nationem, gentem indomitam, in-
vincibilem: nolit igitur superesse quos timeat, nolit vivere a quibus sibi
metus sit, nolit perniciem imperii sui incolumem esse? volet hunc erutum
periculorum suorum fontem, volet hanc extirpatam calamitatum suarum
radicem; et ubi semel (quod deus avertat) occidere in nobis cœperit, non
cessabit donec usquam suppetet cædi materia; non patietur remanere ma-
lorum suorum semen; auferet omne timoris sui fomentum; extinctum vo-
§.68. let a quo, si maneat, metum sibi futurum sentit. Quamobrem, ut prius
monui, non sic putate illum venire ad nos ut imperet; venit, venit, o
principes, ut occidat, ut iugulet, ut interficiat, ut excarnificet, ut ex no-
stro interitu voluptatem capiat, quandoquidem ex victoria fructum non
sperat; venit, ut nos pessundet, nostras uxores ludibrio habeat, nostros
liberos strangulet; venit, proh Christe, ut totum penitus Germanicum ge-
§.69. nus extinguat ac deleat. ille, principes, ille qui non pueris, non seni-
bus, non mulieribus qui parcit,

natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras;

qui sepium palis infantum corpora suffigit; qui e prægnantium matrum

---

[4] ablegatis *2. sed corr. i. f.* [6] autoribus *4.* [12] infœl. *1. et sic in sq.* [13] condi-
cio *1.* [22,23] invicibilem *4.* [24] ? *posui ego.* [35] ille] ut Pyrrhus. [37] natum ... aras]
Verg. Æn. II. 663. [38] pregnantium *1. 2.*

uteris nondum natos excindit fœtus; qui in omnes omnis sexus ac ætatis
novissimo crudelitatis exemplo grassatur. An vobis excidit qualis illa fue- §. 70.
rit Constantinopolitana clades; misera captivitas, luctuosum exitium? et non
adhuc recordamini multarum in Europa civitatum quas partim nostra, par-
tim adhuc patrum nostrorum memoria debellavit hostis? Ne vero ex illa
Sulthanici belli fama aliquid putate fictum: nimis vera sunt omnia, quæ-
dam etiam veriora quam in nostram cadit fidem; nimirum qui, quod du- §. 71.
bitari non potest quam sit pudendum, Turcas tam diu tot nos cladibus
afficientes non novimus, nedum quæ gerant magnifacimus, quibus dum hic
otiamur, omnia foris incognita sunt, qui dum omnem domi ætatem agimus,
ubique Germanos esse arbitramur, quorum civilitati ac mansuetudini illa
penitus ignoratur barbara feritas. At ille sic natus est, sic altus ac edu- §. 72.
catus, sic assuevit, ut occidat, ut torqueat, ut supplicio afficiat, semper
humanum sitiens sanguinem, semper cædis ac torturæ famelicus; qui ut
manifestius habeatis qualis sit et quam non possint per naturam, si velint,
misereri Turcæ, domi invicem ordiuntur cædem, frater fratrem ac fratris
aut sororis prolem interimit, filii patres, rursumque patres filios obtrun-
cant: breviter, patrium illis est ne quos sui sanguinis superstites habeant; §. 73.
institutum est enim Turcarum ut cui regnare contigit omnem, in universum
deleat propinquitatem, ut rectissime senserit qui dixit felicius apud Tur-
cas servum quam regem nasci. Igitur cui parcet qui suo non parcet san-
guini, aut quem servatum ex hostibus vellet qui suæ domi, ex suo genere
ferre neminem potest? Denique ulli suspicio est, mitem fore eum victorem §. 74.
cui cum ingenitum est acerrimum adversus Christianos odium, tum vel
maxime studet eos perdere a quibus perniciem ipse sibi prospicit? Adeo
omnia nobis a Turcis infensa et atrocia imminent. neque ego sinam, nisi
me non auditis, ullam putare vos humanitatis aut dexteritatis in hoc por-
tento micam residere, ita ut si vincat (vincet autem dubio procul sic ex-
peditus, sic paratus et exercitus, nisi vos celerrime in medium consulitis),
actum de nobis, actum de imperio, actum, principes, de religione putem.
Quare vos pervelim integra adhuc re quid fieri oporteat decernere. Altera §. 75.
periculi pars intra Germaniam nobis obversatur magnum et ipsum malum.
quod cum manifestius sit quam ut oratione explicari velit, paucis tactum
mittam, si vos prius monuero ut illam tertio abhinc anno apud Wyrten-
bergenses ortam coniurationem in memoriam revocetis. quæ cum ex eadem
caussa, qua nunc quorundam animi incitantur, provenerit, ac unius non
ita magni territorii fuerit, et tamen ingentem omnibus metum pepererit,
quid futurum putatis, si (quod deus prohibeat) egentes isti, quæ permagna

² illa] recentissima. ¹⁹ cui regnare cont.] Hæc de Selimo proprie dici potuerunt: cf. adn. ad §. 47. ²⁰ fœlicius *1. ut ubiq.* ²³ ferri *4.* ³⁴·³⁵ Würtenbergenses *4.* ³⁵ coniur.] *Der arme Kunz.* ³⁸ p magna *2.* per magna *4.*

undique turba est, rerum penuriam conquerentes non esse bellum clament,
vestram, principes, desidiam accusent, rerum gubernacula contumeliose
criminentur, inconsulta plebs, furiosa multitudo, insanum vulgus, si tales,
inquam, ista ex caussa sic incitati ad aliquam coniunctionem illud quod
diu iam agitant consilium perduxerint, quam cladem, quas strages, quam
§. 76. vastitatem præsumere licet! Profecto non cum solis Turcis bellum nobis
est: quanquam si vos vultis, cum solis: nam quod nos hic urget periculum,
si hostibus obvertamus, omnem semel metum, omnem discriminis
§. 77. suspicionem e medio sustulerimus. Quæ cum ita sint, ac vos abunde intellexisse
putem quam sit necessarium hoc bellum, quam coactum, deinde
quales gerendi occasiones, nunc in id intendite quod secundo loco proposui,
quo consilio rem pulcherrimam aggredi liceat, quod sit removen-
§. 78. dum obstaculum, quam e medio tollere oporteat difficultatem. denique ad
hanc expeditionem quid requiratur et quomodo quidem possit hoc bellum
facile geri, duabus præsertim in rebus versatur, communi concordia, et
ut unanimiter imperatori pareat Germania; nam quod tertio loco quærat
aliquis, unde commeatus suppetat, minus sollicite ago, certus si hæc duo,
quandoquidem ea maxime a vobis desiderantur, præstiteritis, non defutu-
§. 79. rum in aliis consilium. Quo sic habente considerate oro ac perpendite
quam nullo negotio quantis bonis fundamenta iacere liceat. qualia sunt
enim illa quæ vos dissidere faciunt? nonne qui vestrum maxime iniuria
se affectos volunt, aliquid de finibus sibi suis detractum queruntur? atque
hac fere caussa potior ac maior nulla est; reliquæ viles, contemnendæ et
quæ nihil momenti habeant quod in magni viri animum cadere dignum
sit, nimirum inutili ambitione vos ab amicitia ac mutua caritate abstra-
§. 80. hente. nam ut ista præclara dicatis ac ferro et igni persequenda putetis
quod aliquis prætexit ius sibi suum detractum, in suam ditionem concessum,
quod alius arguitur temere se rebus immiscuisse alienis, alius turbatas
sibi possessiones clamet, pulsatum villicum ac homuncioni vim illatam,
quam nisi ulcisci ipse ultro cupiat, ille ne queratur quidem, ut,
inquam, huiusmodi præclara sint et ob ea vindicanda cœlum terræ vos
miscere conveniat; hæc quomodo ferentur diutius ob præreptum inanem
titulum, ob superiorem petitum in consessu locum, ob aliquod arrogantius
prolatum verbum, ob ea quæ ex stemmatum iactatione oritur offen-
§. 81. sionem omnia ferociter agi, omnia hostiliter, omnia crudeliter? Audite me
igitur non inutiliter monentem nec penitus ignarum de vobis Germaniæ
vulgus quid sentiat, quandoquidem audio quid loquatur: sic passim aiunt

---

1 clamantes — accusantes — criminantes *1. 2.* *corr. H.* criminent *4.* 5 perduxerunt *2.* *sed corr. i. f.* 16 quærat] ut quæsierant Reverendissimi. 25 charitate *1.* 27 dicionem *1.* 33 super. loc.] cf. infra repetitam Bartholinianam conventus Augustensis descriptionem.

'Ferre possumus ut nobis imperent isti, ut nos comminuant ac destruant
ferre non poterimus; aliquando quosdam petemus fontes unde ista emanant
exitia; aliquando contra morbida capita, unde isti descendunt pestilentes
morbi, vi ac violentia insurgemus: quandoquidem pereundum est, mali
solatium erit una cum his qui perditionis caussa fuerunt perire'. Hæc illi §. 82.
quidem loquuntur, ac vereor ne qui sint qui iam facere quoque si pos-
sint velint, qui in vos durius consulant, qui ad ultima adspirent. quam-
obrem tempus est, principes, internas componere lites ac penitus extin-
guere, et contra Turcas hac animadversa occasione alacriter nos inva-
dentes aliquid aggredi; tempus est, inquam, concorditer mutua nos ope §. 83.
tueri ac imminentem nobis perniciem propulsare, ne ad extremam acti
necessitatem non iam quo eamus, sed quomodo maneamus quærere opor-
teat, id est non consulere quem aliquem bello impetamus, sed quemad-
modum misere afflicti ac ad ultima coacti salutem inveniamus; in summa,
tempus est adversus eum qui postquam maximam imperii partem nobis
ademit, nunc vitam petit ac universæ Germaniæ excidium molitur, expe-
riri. Facile hoc fiet, si voletis; ac nisi hæc sint impedimenta, nostro etiam §. 84.
commodo, nostra laude ac gloria fiet. Cum possitis igitur minimo nego-
tio maxime vobis, maxime omnibus prodesse, quæso in communem redite
pacem, ac istam tot bona secum afferentem concordiam amplectimini. Quæ §. 85.
ut cognoscatis quam vos deceat, credo mecum sentitis nusquam magis
convenire tranquillitatem esse ac mutuam vigere dilectionem quam inter
affines et cognatos primum, deinde cives etiam et populares. At tota Ger-
mania, ut neque civitatem intueamini neque popularitatis respectu ab illis
pestilentibus discordiis abducamini, quam lata est, quam ampla ac popu-
losa, una quædam semper affinitas fuit, una cognatio: sic compertum est §. 86.
enim indigetes esse Germanos, nec ullam aliquando exterarum nationum
mutandi domicilii caussa huc immigrasse; et sunt qui ab hoc Germaniæ
nomen a Latinis inditum putent, ut Germani quasi fratres dicantur et
cognati; quicquid est, unanimi inter historicos sensu convenit semper hanc
nationem sibi constitisse ac ab se pependisse, ex seque propagatam nec
unquam externarum gentium permixtione infectam. Quæ puritas et ger- §. 87.
manitas apud nullos qui quidem cogniti sunt populos ita conservata est,
ut non aliquando res simul ac homines mutarentur. cui rei documento
esse possunt finitimi maxime nostri: in Pannonias transierunt Hunni et
Scythæ, in Sarmatiam Gethæ et Daci, ex nostris vero, ut nunc, hominum
olim multitudine terræ fœcundidatem superante migraverunt aliqui in Gal-

---

1 ac *corr. H:* ut *1. 2.* 12 iam] ita *2. sed corr. i. f.* 17 , facile *1. 2. sed corr. H.* impedimento *2. sed corr. i. f.* 18 ac *1. 2.* et *corr. H.* 18-19 negocio *1. ubiq.* 28 huc] hunc *2. sed corr. i. f.* 29-30 et cognati *addid. H.* 32 et *corr. H.* quæ *1. 2.*

lias, et multi ac sæpe migraverunt, alii obtinuerunt Hispaniarum partem;
§. 88. Langobardi, nostrum et ipsi genus, non pessimam Italiæ portionem pulsis
qui incolebant habitandam acceperunt; Saxones et Scoti Britanniam; Vindelici, Suevi et Norici quicquid iuxta Athesim ad Tridentum usque est, iidemque maiorem Illyrici partem et quæ in illis Alpibus incoli poterant; præterea in Italiam transierunt Græci et Galli, rursumque in Græciam Galli; in septentrione vero quantum terrarum in ipsam usque Scythiam
§. 89. nobis accrevit ac a nostris incolitur hominibus! Tam variæ in propinquo
mutantibus se rebus una hæc natio qualis ab initio fuit, ita mansit, ut hodie ultimus quisque ad primum aliquem referre possit suam si velit originem: nunquam enim apud nos consederunt exteri, nunquam alicuius nationis huc se minuit superfluitas; verum ut obtinuimus ne quis nobis externus imperaret, ita factum ne qua aliunde iactata gens hic sedes figeret, hic domicilium locaret; adeo ut perraro etiam externa sibi connubia maio-
§. 90. res vestri, principes, quo ne illa vitiaretur Germanitas, admiserint. Quæ
cum proposita vobis habeatis, operam non dabitis ut qui hanc a rerum primordio coniunctionem in hoc usque tempus deduxistis, semper cives, semper populares, immo semper cognati, semper fratres, domesticæ concordiæ præsidio non solum ab exteris tuti, sed orbi etiam terrarum formidabiles sitis? aut siquid antehac erratum est, quod mutari non potest, compensari potest ac resarciri, nunc in magna rerum necessitate non omnibus depositis passim simultatibus, offensis ac inimicitiis unanimi consensu Turcis (qui si hæc desit, quam ex vestra dissensione operiuntur, occasio, frustra in nos im-
§. 91. petum fecerint) obsistetis? Sed ut nulli sint Turcæ, ut nullus aliunde me-
tus, tamen ipsi Germaniæ opus est concordia principum: quam nisi statim obtinuerit, suis ipsa peritura viribus est: atque hoc quis non sentit qui modo videt vestrum quotidie aliquos frivolis ex caussis mutuas incursiones facere, pecora abigere, villas ac vicos exurere, agros populari, segetes obterere, finitima quæque vasta reddere? iam etiam urbes obsidere ac expugnare et quasi Turcarum regiam ceperint, sic intra Germaniæ nonnun-
§. 92. quam oppida igni ac ferro grassari? Nec a me tamen dici ista quasi omnes
vos traham in hanc culpam putetis, aut de omnibus sit hæc fama: id quod semel præfatum esse satis volo: omnino sunt qui hæc faciant aliqui, et qui (sed venia dicto sit) discordiis ac seditionibus miro studio et apposita diligentia dant operam; qui rapiunt ac diripiunt; per quos fit, ut, quod iste Maximilianus summo conatu prohibere studet, nunquam latroniciis non abundet Germania, ut devastetur patria ac comminuatur, ut tranquillum
§. 93. sit hic nihil, omnia turbis ac tumultibus plena. Quam indignitatem si qui

---

3.4 Vindelyci *1.* 5 Iidemque *H.* 6 Tum *1.2.* 18 imo *1.* 27 cf. vol. I. p. 201 sq. §§. 38 sqq. 28 ac *1.2.* et *H.* 30 ceperint *1.* cœperint *2.4.* 36 studet] legibus latis quæ *Landfrieden* adpellantur. ne unquam *1.2. corr. H.*

exteri inveherent, parati essemus atrociter ulcisci; nunc cum his authoribus destruamur quibus defensoribus tutos esse oportuit, continemus nos quidem, sed tamen nonnihil sæpe per impatientiam mussitant quibus liberior est natura, atque aliquem nonnunquam exclamare audimus 'Istud vero est ovili lupos præfici, capro vineam, capro hortos committi'; quosdam his atrociora. quæ cum eo tendant ut nisi vos istum emendetis statum, a §. 94. vestris vobis periculum sit, desinite tandem invicem vos collidere, desinite nihili contentionibus Germaniam perdere. atque hic nisi me auditis, vos, inquam, qui hæc facitis, nisi me auditis, vereor ne aliquid se indignum videat hæc natio: sed audite quæso ac in viam redite, et nisi mox omnia vobiscum ruere vultis, aliquando reipublicæ oculos ac manus admovete. nam ubi (quod deus prohibeat) in illam vulgi secessionem res inciderit, §. 95. discrimen non erit nec ratio habebitur quantum quisque aut omnino quis nocuerit vel in quem experienda ultio sit; cum nocentibus innocentes petentur, et nullius habita ratione per insaniam passim sævietur: id quod cavere vos oportet ac in publicum consulere et ad ingratiam reditum hortari ac invicem aliquid concedere. quod si adeo necesse non esset etiam, §. 96. magna tamen cum omnium utilitate, vestra laude fieret. quidni? cum nefas sit rem privatam publica potiorem ducere, ac vestra dissidia huiusmodi sint ut domestica cuiusque aut inanem etiam ambitionem referant, interim quicquid ex quavis parte perit publico pereat, quicquid uni detrahitur omnibus detrahatur, ita eritis invidia excæcati, ira immutati, ambitione perversi, aut ita laudis ac bonæ opinionis contemptores eritis, ut non aliquando sentiatis quid vos deceat? et decet vos ob publicam utili- §. 97. tatem, ob commune bonum domesticas deponere simultates, omnem inter vos abiicere offensarum recordationem, nulli suam invidere fortunam, intestinam pacem accersere, publicam concordiam amplecti, multa invicem condonare, multa remittere: videtis eos qui multa aliis concedunt etiam de suo, et qui nonnunquam prece ac pretio pacem emunt, plurimum interim augeri, plurimum ditescere: hoc exemplo, ut publicis consultum sit, privata contemnite! Quanquam quo consilio sua cuiusque magis florebunt, §. 98. magis aucta ac amplificata erunt quam si publicis studeatis omnes? nonne vestrum nemo est qui prius alii noceat, quam sibi ipse nocuerit? ita nihil fructus cum habeant vestræ contentiones, plurimum calamitatis ac miseriæ afferunt, nonnunquam plus iis qui contumacius bello student. si igitur non solum non accrescit inde vobis aliquid, sed decrescit etiam nimium, et si quod Germania perit, omnis in vos culpa reiicitur, quæso tandem resipiscite! unius arboris rami estis, unius corporis membra; patiemini §. 99.

---

6 Ut nos *dem Wolf die Schafe anvertrauen, den Bock zum Gärtner machen.* 12 illam vulgi secess.] Non ita longe tum aberant rusticana bella. 33 prius *h. l. add. H. sed* prius *etiam post* sibi *posuit 4.* 35 iis *H.* his *1. 2.*

lias, et multi ac sæpe migraverunt, alii obtinuerunt Hispaniarum partem;
§. 88. Langobardi, nostrum et ipsi genus, non pessimam Italiæ portionem pulsis
qui incolebant habitandam acceperunt; Saxones et Scoti Britanniam; Vindelici, Suevi et Norici quicquid iuxta Athesim ad Tridentum usque est, iidemque maiorem Illyrici partem et quæ in illis Alpibus incoli poterant; præterea in Italiam transierunt Græci et Galli, rursumque in Græciam Galli; in septentrione vero quantum terrarum in ipsam usque Scythiam
§. 89. nobis accrevit ac a nostris incolitur hominibus! Tam variæ in propinquo
mutantibus se rebus una hæc natio qualis ab initio fuit, ita mansit, ut hodie ultimus quisque ad primum aliquem referre possit suam si velit originem: nunquam enim apud nos consederunt exteri, nunquam alicuius nationis huc se minuit superfluitas; verum ut obtinuimus ne quis nobis externus imperaret, ita factum ne qua aliunde iactata gens hic sedes figeret, hic domicilium locaret; adeo ut perraro etiam externa sibi connubia maio-
§. 90. res vestri, principes, quo ne illa vitiaretur Germanitas, admiserint. Quæ si
cum proposita vobis habeatis, operam non dabitis ut qui hanc a rerum primordio coniunctionem in hoc usque tempus deduxistis, semper cives, semper populares, immo semper cognati, semper fratres, domesticæ concordiæ præsidio non solum ab exteris tuti, sed orbi etiam terrarum formidabiles sitis? aut siquid antehac erratum est, quod mutari non potest, compensari potest ac resarciri, nunc in magna rerum necessitate non omnibus depositis passim simultatibus, offensis ac inimicitiis unanimi consensu Turcis (qui si hæc desit, quam ex vestra dissensione operiuntur, occasio, frustra in nos im-
§. 91. petum fecerint) obsistetis? Sed ut nulli sint Turcæ, ut nullus aliunde me-
tus, tamen ipsi Germaniæ opus est concordia principum: quam nisi statim obtinuerit, suis ipsa peritura viribus est: atque hoc quis non sentit qui modo videt vestrum quotidie aliquos frivolis ex caussis mutuas incursiones facere, pecora abigere, villas ac vicos exurere, agros populari, segetes obterere, finitima quæque vasta reddere? iam etiam urbes obsidere ac expugnare et quasi Turcarum regiam ceperint, sic intra Germaniæ nonnun-
§. 92. quam oppida igni ac ferro grassari? Nec a me tamen dici ista quasi omnes
vos traham in hanc culpam putetis, aut de omnibus sit hæc fama: id quod semel præfatum esse satis volo: omnino sunt qui hæc faciant aliqui, et qui (sed venia dicto sit) discordiis ac seditionibus miro studio et apposita diligentia dant operam; qui rapiunt ac diripiunt; per quos fit, ut, quod iste Maximilianus summo conatu prohibere studet, nunquam latroniciis non abundet Germania, ut devastetur patria ac comminuatur, ut tranquillum
§. 93. sit hic nihil, omnia turbis ac tumultibus plena. Quam indignitatem si qui

---

[3.4] Vindelyci *1.* [5] Iidemque *H.* [8] Tum *1.2.* [19] imo *1.* [27] cf. vol. I. p. 201 sq. §§. 38 sqq. [29] ac *1.2.* et *H.* [30] cęperint *1.* cœperint *2.4.* [36] studet] legibus latis quæ *Landfrieden* adpellantur. ne unquam *1.2. corr. H.*

exteri inveherent, parati essemus atrociter ulcisci; nunc cum his authoribus destruamur quibus defensoribus tutos esse oportuit, continemus nos quidem, sed tamen nonnihil sæpe per impatientiam mussitant quibus liberior est natura, atque aliquem nonnunquam exclamare audimus 'Istud vero est ovili lupos præfici, capro vineam, capro hortos committi'; quosdam his atrociora. quæ cum eo tendant ut nisi vos istum emendetis statum, a §.94.
vestris vobis periculum sit, desinite tandem invicem vos collidere, desinite nihili contentionibus Germaniam perdere. atque hic nisi me auditis, vos, inquam, qui hæc facitis, nisi me auditis, vereor ne aliquid se indignum videat hæc natio: sed audite quæso ac in viam redite, et nisi mox omnia vobiscum ruere vultis, aliquando reipublicæ oculos ac manus admovete. nam ubi (quod deus prohibeat) in illam vulgi secessionem res inciderit, §.95.
discrimen non erit nec ratio habebitur quantum quisque aut omnino quis nocuerit vel in quem experienda ultio sit; cum nocentibus innocentes petentur, et nullius habita ratione per insaniam passim sævietur: id quod cavere vos oportet ac in publicum consulere et ad ingratiam reditum hortari ac invicem aliquid concedere. quod si adeo necesse non esset etiam, §.96.
magna tamen cum omnium utilitate, vestra laude fieret. quidni? cum nefas sit rem privatam publica potiorem ducere, ac vestra dissidia huiusmodi sint ut domestica cuiusque aut inanem etiam ambitionem referant, interim quicquid ex quavis parte perit publico pereat, quicquid uni detrahitur omnibus detrahatur, ita eritis invidia excæcati, ira immutati, ambitione perversi, aut ita laudis ac bonæ opinionis contemptores eritis, ut non aliquando sentiatis quid vos deceat? et decet vos ob publicam utili- §.97.
tatem, ob commune bonum domesticas deponere simultates, omnem inter vos abiicere offensarum recordationem, nulli suam invidere fortunam, intestinam pacem accersere, publicam concordiam amplecti, multa invicem condonare, multa remittere: videtis eos qui multa aliis concedunt etiam de suo, et qui nonnunquam prece ac pretio pacem emunt, plurimum interim augeri, plurimum ditescere: hoc exemplo, ut publicis consultum sit, privata contemnite! Quanquam quo consilio sua cuiusque magis florebunt, §.98.
magis aucta ac amplificata erunt quam si publicis studeatis omnes? nonne vestrum nemo est qui prius alii noceat, quam sibi ipse nocuerit? ita nihil fructus cum habeant vestræ contentiones, plurimum calamitatis ac miseriæ afferunt, nonnunquam plus iis qui contumacius bello student. si igitur non solum non accrescit inde vobis aliquid, sed decrescit etiam nimium, et si quod Germania perit, omnis in vos culpa reiicitur, quæso tandem resipiscite! unius arboris rami estis, unius corporis membra; patiemini §.99.

---

[6] Ut nos *dem Wolf die Schafe anvertrauen, den Bock zum Gärtner machen.* [12] illam vulgi secess.] Non ita longe tum aberant rusticana bella. [33] prius *h. l. add. H. sed* prius *etiam post* sibi *posuit 4.* [35] iis *H.* his *1. 2.*

nobilem stipitem concutientibus se invicem ramis suo nudari honore, suis
privari fructibus? probabitis si in egregio corpore mutuo conflictu intereant membra? quid aliud enim sibi vult istud vestrum dissidium quam si
manus manui, pes pedi aut caput ventri bellum indicat, vel in illa arbore
si ramus ramum invadat ac abrumpat, ut arbor truncus sit, ut corpus ca-
§. 100. daver? Quæso illius mementote Menenii Agrippæ Romani beneficio historicorum non incogniti vobis apologi. Dixi iam semel ac iterum 'quod uni
vestrum aufertur, omnibus aufertur; singulorum malum, commune malum
est.' Proinde ut audacius loquar, desinite inutiliter disceptantes publicum
minuere bonum; desinite inter vos rixantes vexare Germaniam, perniciem
inferre patriæ; in summa, desinite in caussa esse, ut pereant Christiani!
§. 101. Iam hoc nisi facitis, nisi huic paretis monitioni, (neque enim meo nomine
dico, uno ista omnium Germanorum ad vos clamore perferri credite,) nisi
nos, quorum membrorum capita estis, affligere ac perdere desinitis (dico
venia ut prius vestra, et illis dico qui huiusmodi factorum sibi conscii sunt)
videbitis contra suum aliquando caput quasdam manus, quosdam insurgere
pedes; et tunc vos quidem tanti mali authores quod excitastis, vestra ruina
§. 102. aletis incendium ac simul ipsi conflagrabitis. Utinam hic aures vestras nescio qua iam olim cæra, quo bitumine obthuratas pio hortatu penetrem!
fortissimi viri, nobilissimi principes, ne intereat Germania ac in ipsa vos
Germania, ne res Christiana funditus ruat ac ei vos ruinæ caussam præstetis, quæso, deponite simultates istas quæ vos publico involvunt odio,
istas coercete iras quæ furoris caussa vulgo sunt, ambitionem constringite quæ in commune expatiatur malum, compescite intestina bella ac istos
§. 103. intra patriam ne alite tumultus! aut si libet bellum gerere et quiescere
non libet, si animus irasci, litigare, prœliari, tumultuare atque adeo insanire si animus gestit, caussa est, occasio est, ut honestissime possitis, ut
vestro, ut communi totius patriæ, ut omnium Christianorum commodo illam irarum ac simultatum tot iam annos confluentem in vos lernam elua-
§. 104. tis: foras enim ista evomere convenit. Quod nisi facitis et intra vos grassandi finem facitis, non feret populus Germanus qui sic imminuitur, sic
affligitur, sic pessundatur; non feret, inquam, sed volet suum incommodum, quandoquidem hinc prodiit, vestro resarcire malo, et timeo ne ma-
§. 105. ximo malo. At fingite mitius consulturam inconsultam plebem, ac siqua
in vos coniuratio moveatur, siquis tumultus insurgat, fore ut ad conditiones adigamini, fore ut quædam quibusdam morbis medelæ apponantur,
tamen amarulentum erit hoc remedium, mordax et doloris plena medicina: quando igitur per vosmet ipsos convalescere vobis licet, ac secum
habet quisque medicinam, ut non opus sit aliunde cum dolore aut molestia accipere, ut consultum sit vobis, in publicum consulite; ut vos ser-

---

[6] Menen.] Cf. Liv. II. 32. [13] isto 2. *sed corr. i. f.* [26] prœliari *1. 4.*

vetis, nostri curam agite: maxime vos petet ac acerbissime feriet, unde unde illa ruat tempestas, illa decidat procella. Quodsi nullo publico malo §.106. vestra essent dissidia, tamen quia turpe est inter Germanos externo lacessitos bello civiles esse discordias, intestinos excitari ac ali tumultus, ne committite ut a vobis publica prodiisse turpitudo putetur: nam si turpia sunt hæc quacunque ex caussa aut cuius cuius vitio proveniant, quanto turpiora censenda sunt, ubi a Germaniæ principatu atque a nobili illius splendidi corporis capite quam si aliunde descendant! Nullus magis deformat quam qui faciem invasit morbus. Ne mihi irascimini, ne molestius §.107. ferte, sed civiliter accipite, in vobis quæ insunt vitia maxime nos dedecent, quandoquidem isto censemur capite, ab hac spectamur facie. ergo igitur resipiscite ac ne omnes pereamus vos servate; convalescite, capita, ne omnia universim commoriantur membra ac illud ne intereat corpus; vos boni ac mali omnis fontes et origo, alio iram, alio discordiam ac lites, in nos pacem spargite, in nos quietem ac mutuam dilectionem emittite. donec enim istis vitiis operam datis, omnes sibi licere putabant vim §.108. inferre, iniuria pulsare, aliena rapere; atque hinc mutuæ direptiones, latrocinia, cædes et, o patria, nihil in Germania fidum, nihil tutum! Ubi locus est ad quendam quasi privatum meum, vestra venia, dolorem §.109. descendere: male audimus a quibusdam equites Germani in raptores exclamantibus. non patrocinabor crimini, a quo longissime semper abfui, a quo abhorrui, quod detestor; illos tamen quiqui sunt non patiar aliis molestos esse, et festucæ quæstionem movere priusquam de criminis caussa et illa in oculo suo trabe pertractatum fuerit. Quid dicam? multis certe §.110. verbis hæc agenda caussa erat, sed dicam breviter: quia ex principibus sunt qui rapiunt, quidam (quo alio enim verbo utar in re tali?) qui rapiunt, inquam, atque in illis nos exercent rapinis, et quia in aliorum invidia alii ad latrocinia connivent ac alunt ipsi latrones, deinde quia non geritur bellum foris, ut sit quo se multi egentes sustineant, quoniamque nonnunquam nobis quoque per vim auferunt potentiores, quoniam ista inquam fiunt, et docemur et cogimur latrocinari; atque iccirco minus erra- §.111. mus nos, quia exemplo erramus, e vobis istiusmodi caussa malis provenit, huic incendio fomentum suppetit, quod si detraxeritis, omnia confestim sana erunt, omnia integra. penes vos est salva omnia velitis an perditum ipsos vos ire iuvet. sed quis perditioni modus? quin reditis in communem gratiam, ne frustra ille monuerit qui dixit Concordia parvas res crescere, discordia magnas facile dilabi. Non hæ sunt vobis irarum caussæ §.112. quæ non vel uno quopiam amico colloquio tolli possint; quædam, ut dixi,

---

[1] unde, unde *edd.* [6] vitio] viaio *1.* ui aio *2.* vi ajo *4.* [8-9] Cf. Vergil. georg. IV.254. sq. [20] Cf. dial. Prædones. [23] Cf. evang. sec. Matth. VII. 3. 4. [28] conniuent *2. sed corr. i. f.* [31] idcirco *4. ubique.* [36] ille] Sallust. Iug. 10.

inanis ambitio est quæ vos dirimit, cui quæso vel ad tempus resistite:
magni est animi imperare affectibus ac rationis ductu agi, nec ferri cupi-
ditatum raptu: erigite vos ac altius rem introspicite, nihil tale invenietis,
si vel ex voto illi ambitioni respondeat deus aut fortuna, quod cum huius
§.113. concordiæ bono conferendum sit. Dixi unius corporis membra esse vos:
date operam singuli ne quid a quovis morbi in universum proficiscatur.
atque ibi ambitiosos esse vos maxime velim: quid salubrius enim huic im-
perio, id est corpori nostro, quam si vos ut principalia membra circa
communis salutis curam ad æmulationem usque contendatis? et faxit deus
optimus maximus, ut isto vos aliquando teneri studio videam: tunc sane-
scent enim quibus vos morbum induxistis, tunc ista sibi constabit respu-
§.114. blica. Videtis humanum corpus ut laboret, nisi quodque membrum suum
faciat officium? sic in imperio est, cuius vos consilium ac senatus estis,
qui nisi recte consulatis, iam ista solvetur compago, ad quam conservan-
dam opus est summa coniunctione, quam, oro, omnes appetite, omnes
§.115. accipite. Humani quoque habitudo corporis ex rebus constat maxime dis-
cordibus, sed quæ coniunctionem patiuntur: qualis enim temperatura ex
humido et sicco? rursumque frigidum et calidum quam apte ibi convene-
runt? atque hoc natura dedit, quam quia bestiæ quoque rationis inopes
sequuntur ducem, agite, aliquid hominibus dignum, nedum principibus,
§.116. usurpate. Vel in odium Turcarum, quibus ista dissensio usui maxime est,
convenire vos iuverit: profecto enim ut dissidentibus vobis magno illi fru-
untur commodo, ita non ignorant quid se consequatur siquando vos deus
aliquis coniunxerit. quam apte igitur in hos contulerimus hanc concerta-
tionem, hos tumultus; atque ita nos Christus amet, ut hoc consilio totam
§.117. illam barbarorum colluvionem pessum dederimus. nam si me auditis, ne-
que contemni a vobis Turcas volo neque timeri, conscius mihi quid pos-
sit Germania, si velit experiri ac viribus uti suis. sed opus est sobrie-
tate, opus est consilio, opus assiduitate: tot iam annos contra Turcas mo-
§.118. vemus, sed quia nullo consilio, nulla ratione, nusquam promovemus: quippe
dum nos cruces suffigimus ac viritim bello sumptus colligimus, dum exer-
citum paramus, dum ambitiose quis terra marique copias ductitet quæri-
mus, dum in mediis illis consultationibus ad privatas contentiones ac do-
mesticas discordias et illas frivolas descendimus lites, interea hostis fretus
consilio opibusque suis, nostra vero usus desidia, ex Asia in Europam,
§.119. iam ex utraque in Africam transiit. Sed bene agitur: salva nobis res est,
consistet enim, iamque tot rite peractis quiescet. O consilium, o provi-
dentiam! non quiescet, odit enim tranquilla omnia; non consistet, nulla
enim fortuna contentus est; non fert otium illa natura, non fert pacem;
si ferre posset, ante tulisset, quando non erant tot opprimendi nos occa-
§.120. siones; iam certum illi est intestinis nos distractos tumultibus invadere,
iam sperat totam in nobis absolvere tragœdiam ac pulcherrimis cœptis et

iam ultra medium quoque perductis colophonem imponere ac omne tandem absolvere negotium; nisi adhuc dubitatis quos spiritus agat ille tot nationum victor iuvenis, tam numerosis copiis, tanto auro, tam paratis omnibus contra nos instructus. Sed ut ille magnifice omnia, quædam etiam §.121.
non prudentissime sibi proponit, ita si per vos licet, statim omne a nobis periculum depellemus: magno fateor negotio evellitur annosa arbor et quæ iam altissime suas fixit radices; evellitur tamen: sic Turcæ quanquam latissime imperant ac in omnes necessitates abunde instructum exercitum ducunt, vincibiles tamen sunt; et nisi me omnia fallant, non difficulter etiam, modo concordes eamus, modo inter nos haud disceptemus. Id §.122.
quod in vobis quia situm est, præstate, ne victoriam impedite, principes, pulcherrimam, fructuosissimam, sanctissimam. vestra potissimum caussa agitur, vestra existimatio, vestra dignitas, quam quæso defendite ac conservate. Nemo fortis dignitatem nisi cum vita simul amittit, et videtis vulgo infames qui existimationem neglexisse suam deprehensi sunt. Quæ §.123.
vestra fortuna est, prospicere debetis ne quid in vos sinistri rumoris congruat: ac prospicite, o principes, remittite invicem iniurias, condonate offensas; præstet publica utilitas privato commodo; ne sinite ob pauxillum domesticæ iacturæ, si modo iactura inest, tantum publicum impediri bonum; recordamini vos Romanis successisse principibus, nimirum Romanum penes quos imperium est. at consueverunt illi, non sic ab hoste laces- §.124.
siti, toties a suis rogati, bellum gerere; statim accepta iniuria consueverunt, et sæpe prius quam plebi auditum esset hostis nomen; quum surdis vobis tot iam annos eandem cantilenam occentet populus Germanus. atque hi quanti quanti fuerunt, a nostris maioribus bellum inferentes strenue repulsi sunt, ac armis petiti etiam, et ut historiæ memorant, in sua Italia petiti ac superati. In hoc rerum fastigio cum sitis collocati, his §.125.
maioribus progeniti, tot annos patimini omnes domi ac foris homines, quibus auxilium a vobis nullum est, quia labentibus rebus non succurritis, quia vestros, quia imperium, quia patriam ac religionem negligitis, vestram vobis opprobrare desidiam, vestram ignaviam? Præter dignitatem est ista §.126.
vos audire (sed audietis, donec non illam veterem deletis maculam) quæ, ut vos audire possitis, nos non poterimus: creditis enim non molestissimum nobis accidere siquis apud exteros vestra nobis vitia, id quod frequenter contigit, obiiciat? quam invitus namque audivi in Italia 'Tales nunc habet Germania principes'. et sciebant illi quæ hic agerentur omnia, ac pe- §.127.

---

15 suam *add. H.* 17 . Ac *H.* Et *1.2.* 23 auditu *2. sed corr. i. f.* cum *1.* 24 populos *4.* §. 127.] Mirum videtur neque Huttenum neque alium quem sciam inconsultam eam sed tum suetam Consultationis pontificiæ rationem perstrinxisse, quod quasi totius contra Turcam belli gerendi programma publicarent, quod ubi Turcis cognitum factum fuerit (et Veneti certe cunctari non debebant socios suos præmonere), inritum et ridiculum etiam perniciosissimumque fieri potuit. Non

nitus quomodo tota se haberet Germania, quæ convivia, qui lusus, quæ
et quam securæ compotationes; tum siquando in consilium coiremus, quam
id præpostere ageremus, iidem illi compertum habebant: erubui, quando-
quidem ut erant agnovi: ita res habet enim: in ludis alacres sumus, ubi
seria tractanda, desidemus ac refugimus; in rebus non necessariis egregie
exercemur, ubi servanda quæ imperii sunt, ut ne dicam illud (quod ne-
mini vestrum curæ hactenus fuit) augenda, ubi defensanda religio, propu-
§.128. gnanda patria, nihil studii, nihil operæ conspicitur. Ita semper inanis
nostra est fortitudo, inutilis vigor, ut nos exteri athletas esse bonos con-
cedant, strennuos bellatores usque negent. Quanquam ut iterum vobis au-
res vellam, nulla ibi militum culpa est, plurima ducum; robustissima est
per Germaniam iuventus, ingentes animi ac veræ gloriæ avidi: nemo præit,
nemo ducit: sic iste perit vigor, ista languescit virtus, ac ipsa se extin-
guit in obscuro mitescens ardentissima maximarum rerum gerendarum cu-
§.129. piditas. Proinde qui iucunda hactenus edidistis spectacula, iam etiam uti-
lia ac necessaria edite, ac illas in Turcarum pectora serio confringite ha-
stas quibus in ioco et ludis mutua incursione usi estis, bello quidem spe-
ctaculo, sed nullo usu: eodem negotio decus parabitis ac gloriam accer-
setis, quo inanem hactenus plausum captastis: delectant ista quidem et a
nostris maioribus inventa sunt pugnæ præludia; at vos quamdiu præludi-
tis? aut quando satis exerciti estis, ut aliquando pugnemus adversum ini-
§.130. micos? petitur a vobis fructus: nam quæ ad voluptatem pertinent, abunde
iam tulimus. miscete ista, ne semper ludat, semper iocetur Germania,
sed aliquando sui similis fiat. delectant cibi qui dulces sunt, iidem salu-
bres simul iuvant etiam; a viris non magni fiunt unguenta, quæ olent tan-
tum, nisi et salutare quid afferant: contemnendæ plurimum sunt vires
vestræ, si exercendis lusibus tantum, non etiam tractandis seriis vigent,
§.131. ac parum gratiæ habendum naturæ, si ludicris istas procreavit dotes. sed
non voluit illa vos ludere, aut tantum ludere, maximas res gerere voluit,
et iccirco istam dedit inter omnes mundi nationes speciosissimam ac in
omne robur compositissimam membrorum habitudinem: ob quod vos be-
neficium gratos erga illam esse decet, agentes aliquando aliquid vobis di-
gnum: cur enim ista fortia brachia ludere videmus, cum Turcis luctari
non videmus? cur tot armorum genera quibus inveniendis unice Germano-
rum pollent ingenia, in circo et theatro spectamus, contra Turcas non
§.132. spectamus? At venandi etiam studio tenemur. propius iste quidem ad vir-
tutis laudem accedit labor; sed non hoc ista sibi tempus spectacula poscit,
neque totum in hoc ævum consumere oportet: nam dum nos sylvas pera-

---

ita hodie solent bellorum gerendorum consilia atque proposita publicare. [16] ædite *2.* [17] in ioco et ludis] in torneamentis, hastensibus ludis, quales tum in conventu Augustensi celebrabantur. [38] neque *H.* Aut *1. 2.* silvas *ut ubiq. 4.*

gramus, Turcæ regna petunt; dum nos apros et cervos, illi urbes et arces illaqueant; et ut intelligatis quanto præstantiores nobis Turcæ venatores sint, dum nos imbelles lepores, fugaces damas insequimur, illi amplissima ac opulentissima interim Asiæ regna ceperunt, Africæ laqueum induerunt, magnam Europæ partem irretitam tenent. Audemus cum istac venatione §.133. nostra conferre studia? audemus fructuoso isti ludo steriles nostros comparare labores? Turcæ bella gerunt, nos ludimus; Turcæ regnant, nos cum feris conflictamur; Turcæ triumphant, nos convivia agimus: ecquis ludendi modus? ignaviæ, vanitatis ac desidiæ finis? Quanquam utinam ista, qualia- §.134. cunque sunt, potius ageremus quam quæ paulo ante dixi, quibus in exitium Germaniæ exercemur, quando direptionibus operam damus, quando incendiis, devastatione ac cædibus invicem nos consumimus. Et tunc quidem animi nobis tument, vires ostentantur, cum Germani Germanos perdimus. sed quanto magis oportuit perpetuo otiari quam sic obire negotium! Annis superioribus devastata est Bavaria, afflictæ Brabantia, Geldria, §.135. Frisia et Holandia, atque in his patriæ cladibus inventi sunt qui gloriam quoque affectarent; quasi vero magnificum sit patriam vexare, Germaniam intestinis ac civilibus bellis involvere: et multi sic putabant: adeo veram gloriam non sentit hoc tempore Germania. Et similes mihi videntur istius- §.136. modi affectus quibusdam cibis qui, ut perhibent medici, nullas corporis partes neque augent neque conservant, ventri modo inflationem faciunt. nam quidam sunt homines qui ut nulla honestæ laudis cupiditate tenentur, ita circa res frivolas et inanes ambitiosi sunt, illis ignavis canibus similes qui domi adversum cicures audent, in sylva ne leporem quidem allatrant: nam ubi nefas est, gloriam affectant, ubi decus, ibi vero obdormiscunt. At magnifice de his loquuntur alii et adulationis studio arma virumque §.137. canunt et invictos prædicant: quos ego iubeo ista abstinere magnificentia; stultum est enim, antequam his usus sis, arma iactare, vires ostentare ac inanes proflare fumos: cervi quoque cum cornua habeant et velocitate polleant, nihilominus a minutis expugnantur bestiis: nunquam nos timebunt Turcæ, res enim magnas sciunt consiliis geri, sciunt concordia et consensu ac erga duces obsequentia; quæ donec a nobis absunt, desinite ullam putare tam imbellem nationem quæ nos timeat, immo vero quæ non aliquando oppugnare audeat. Neque tamen dubito, principes, maxima §.138. interim vobis aliquos promittere, ut simile quiddam contingat iis quæ in somniis videmus; ut enim maxime distantia brevissimo ibi momento coniuncta habemus, neque ullam locorum aut temporum differentiam spectamus, ita illos credo in mediis istis compotationibus, in conviviis

---

4 cęperunt. *1.* 14 ociari *1.* negocium *1.* 26 arma virumque] *i. e. grandisonantia ut exordium Aeneidos.* 27 *Pro* Quos ego iubeo *aliud posuisse H. adnot. 4. Fortasse respexit ad Neptuni* 'Quos ego' *ap. Verg. Aen.* I. 135.

nitus quomodo tota se haberet Germania, quæ convivia, qui lusus, quæ et quam securæ compotationes; tum siquando in consilium coiremus, quam id præpostere ageremus, iidem illi compertum habebant: erubui, quandoquidem ut erant agnovi: ita res habet enim: in ludis alacres sumus, ubi seria tractanda, desidemus ac refugimus; in rebus non necessariis egregie exercemur, ubi servanda quæ imperii sunt, ut ne dicam illud (quod nemini vestrum curæ hactenus fuit) augenda, ubi defensanda religio, propu-
§.128. gnanda patria, nihil studii, nihil operæ conspicitur. Ita semper inanis nostra est fortitudo, inutilis vigor, ut nos exteri athletas esse bonos concedant, strennuos bellatores usque negent. Quanquam ut iterum vobis aures vellam, nulla ibi militum culpa est, plurima ducum; robustissima est per Germaniam iuventus, ingentes animi ac veræ gloriæ avidi: nemo præit, nemo ducit: sic iste perit vigor, ista languescit virtus, ac ipsa se extinguit in obscuro mitescens ardentissima maximarum rerum gerendarum cu-
§.129. piditas. Proinde qui iucunda hactenus edidistis spectacula, iam etiam utilia ac necessaria edite, ac illas in Turcarum pectora serio confringite hastas quibus in ioco et ludis mutua incursione usi estis, bello quidem spectaculo, sed nullo usu: eodem negotio decus parabitis ac gloriam accersetis, quo inanem hactenus plausum captastis: delectant ista quidem et a nostris maioribus inventa sunt pugnæ præludia; at vos quamdiu præluditis? aut quando satis exerciti estis, ut aliquando pugnemus adversum ini-
§.130. micos? petitur a vobis fructus: nam quæ ad voluptatem pertinent, abunde iam tulimus. miscete ista, ne semper ludat, semper iocetur Germania, sed aliquando sui similis fiat. delectant cibi qui dulces sunt, iidem salubres simul iuvant etiam; a viris non magni fiunt unguenta, quæ olent tantum, nisi et salutare quid afferant: contemnendæ plurimum sunt vires vestræ, si exercendis lusibus tantum, non etiam tractandis seriis vigent,
§.131. ac parum gratiæ habendum naturæ, si ludicris istas procreavit dotes. sed non voluit illa vos ludere, aut tantum ludere, maximas res gerere voluit, et iccirco istam dedit inter omnes mundi nationes speciosissimam ac in omne robur compositissimam membrorum habitudinem: ob quod vos beneficium gratos erga illam esse decet, agentes aliquando aliquid vobis dignum: cur enim ista fortia brachia ludere videmus, cum Turcis luctari non videmus? cur tot armorum genera quibus inveniendis unice Germanorum pollent ingenia, in circo et theatro spectamus, contra Turcas non
§.132. spectamus? At venandi etiam studio tenemur. propius iste quidem ad virtutis laudem accedit labor; sed non hoc ista sibi tempus spectacula poscit, neque totum in hoc ævum consumere oportet: nam dum nos sylvas pera-

ita hodie solent bellorum gerendorum consilia atque proposita publicare. [16] ædite 2. [17] in ioco et ludis] in torneamentis, hastensibus ludis, quales tum in conventu Augustensi celebrabantur. [38] neque H. Aut 1. 2. silvas *ut ubiq.* 4.

gramus, Turcæ regna petunt; dum nos apros et cervos, illi urbes et ar-
ces illaqueant; et ut intelligatis quanto præstantiores nobis Turcæ venatores
sint, dum nos imbelles lepores, fugaces damas insequimur, illi amplissima
ac opulentissima interim Asiæ regna ceperunt, Africæ laqueum induerunt,
magnam Europæ partem irretitam tenent. Audemus cum istac venatione §.133.
nostra conferre studia? audemus fructuoso isti ludo steriles nostros com-
parare labores? Turcæ bella gerunt, nos ludimus; Turcæ regnant, nos cum
feris conflictamur; Turcæ triumphant, nos convivia agimus: ecquis ludendi
modus? ignaviæ, vanitatis ac desidiæ finis? Quanquam utinam ista, qualia- §.134.
cunque sunt, potius ageremus quam quæ paulo ante dixi, quibus in exi-
tium Germaniæ exercemur, quando direptionibus operam damus, quando
incendiis, devastatione ac cædibus invicem nos consumimus. Et tunc qui-
dem animi nobis tument, vires ostentantur, cum Germani Germanos per-
dimus. sed quanto magis oportuit perpetuo otiari quam sic obire nego-
tium! Annis superioribus devastata est Bavaria, afflictæ Brabantia, Geldria, §.135.
Frisia et Holandia, atque in his patriæ cladibus inventi sunt qui gloriam
quoque affectarent; quasi vero magnificum sit patriam vexare, Germaniam
intestinis ac civilibus bellis involvere: et multi sic putabant: adeo veram
gloriam non sentit hoc tempore Germania. Et similes mihi videntur istius- §.136.
modi affectus quibusdam cibis qui, ut perhibent medici, nullas corporis
partes neque augent neque conservant, ventri modo inflationem faciunt.
nam quidam sunt homines qui ut nulla honestæ laudis cupiditate tenentur,
ita circa res frivolas et inanes ambitiosi sunt, illis ignavis canibus similes
qui domi adversum cicures audent, in sylva ne leporem quidem allatrant:
nam ubi nefas est, gloriam affectant, ubi decus, ibi vero obdormiscunt.
At magnifice de his loquuntur alii et adulationis studio arma virumque §.137.
canunt et invictos prædicant: quos ego iubeo ista abstinere magnificentia;
stultum est enim, antequam his usus sis, arma iactare, vires ostentare ac
inanes proflare fumos: cervi quoque cum cornua habeant et velocitate pol-
leant, nihilominus a minutis expugnantur bestiis: nunquam nos timebunt
Turcæ, res enim magnas sciunt consiliis geri, sciunt concordia et con-
sensu ac erga duces obsequentia; quæ donec a nobis absunt, desinite ul-
lam putare tam imbellem nationem quæ nos timeat, immo vero quæ non
aliquando oppugnare audeat. Neque tamen dubito, principes, maxima §.138.
interim vobis aliquos promittere, ut simile quiddam contingat iis quæ
in somniis videmus; ut enim maxime distantia brevissimo ibi momento
coniuncta habemus, neque ullam locorum aut temporum differentiam
spectamus, ita illos credo in mediis istis compotationibus, in conviviis

---

4 cęperunt. *1.* 14 ociari *1.* negocium *1.* 26 arma virumque] *i. e. grandisonantia ut exordium Aeneidos.* 27 *Pro* Quos ego iubeo *aliud posuisse H. adnot. 4. Fortasse respexit ad Neptuni* 'Quos ego' *ap. Verg. Aen.* I. 135.

ac choreis, aut siquando robustius iocantur, in venationibus subigere Turcas, Asiam diripere, Syriam ac Iudæam in potestatem redigere, nec moram ibi ullam aut regionum longinquitatem vel diuturnam navigationem ac maxima itinera, aut plurima terra marique discrimina et quæ obeunda sunt pericula, in rationem vocare, sed quo eos levissimus quisque mentis flatus
§.139. adigit, eo omnia colligere, inde omnia in spem ponere: verum nihil ad rem, quandoquidem non a stertentibus vinci posse creditur qui vigilantes quoque oppressit, nec fore ut ebrii superent a quo sobrii victi sunt, aut
§.140. a venatoribus ut debellentur qui bellatores contrivit. Denique quis sperare audet eos qui levi quadam mentis agitatione ab infimis ad summa transvolant atque e terra statim cœlum contingunt rursumque ubi volunt inde huc demigrant, id est nihil provide, nihil ex ratione, sed omnia stupide proponentes, illud facturos quod acutissimæ ingeniis nationes, maxima præditæ sapientia gentes summa industria atque optimis consiliis non po-
§.141. tuerunt? Adeo nobis consilio opus esse puto, qui cum videmus eos qui in tenebris aut qui oculis capti errant, siquando pulsati ab aliquo fuerint, in incertum manus porrigere ac impetu ferri, sed nihil agere, nobis aliquid pollicemur quod nulla prius ratione concepimus, nullo prospeximus consi-
§.142. lio, nulla agitavimus providentia? Quid quod omnia pæne a nobis perverse agi video? in conviviis bellica tractamus negotia; ubi (ut nunc) de bello consultandi tempus, ludicra omnia exercemus: quis nostrum enim cum vocati simus ut de bello consultemus, non convivia hic agit, aleam ludit
§.143. aut strenue nonnunquam bibit? Atque hæc cum in nobis spectem, aliquid mihi polliceri debeo feliciter hoc bello cessurum, maxime si ab istis moribus ne latum quidem digitum discesserimus? sperare licet fore ut nos deus respiciat: in istis certe consiliis, ut nunc sunt, si fiduciam ponimus, funditus periimus. periimus, inquam, quid rationis enim, quid sanitatis inest? ac eorum omnis ibi culpa est, a quibus perniciosum hoc prodit
§.144. exemplum. quidni? quorum maxima de his cura esse debuit, hi re pæne perdita securi agunt, hi maxime seria in levissimum convertunt lusum, ac ubi arma tractanda sunt, ibi inter pocula nocturni diurnique sedent, et interim Asiaticos exercitus contemnere audent, ac nobis istas ostendunt imagines, magna quidem ornamenta, sed maiorum, o principes, suorum.
§.145. quippe nullo iure virtus hereditaria fit; at siquis fuerit qui strenue aliquid ipse fecerit, omnia favoris plena inveniet, omnia laudis: nam frustra domi stemmata servant qui nullo foris præclaro facinore nobilitatem asserunt; quanquam est honor vetustati generis, sed spe quadam in nobiles coniecta, ut progenitoribus suis fiant similes; quod nisi contendunt, nihil
§.146. magnopere titulis, nihil nominibus diutius movebuntur homines. Nec ic-

---

[1] ac *1.2.* et *H.* [5] forte *2. sed corr. i. f.* [19] pene *1.* pœnè *2. et sic paullo post.* [24] maxime *4. H.* si *addidi.* etiam ſi *1.2.* [33] suorum *add. H.* [34] hæreditaria *2.*

circo magnus quisque putabitur, quia aurum habeat, quia purpura vestia-
tur, quia satellitibus stipetur: foris ista vobis adsunt, et cum antiquis illis
colossis communia; nam et illi, quia vasti et artificio exculti, foris spe-
ciosi sunt, intus sordibus ac vastitate deformes: virtute opus est qui cla-
ritudinem affectant, hac duce eminere licet et egregiam de se famam
ad posteros transmittere. at quæ in summis hominibus maior virtus quam
pro suis, pro imperio, pro patria, pro religione ac diis immortalibus sol-
licitudinem gerere? Porro privatam spectare utilitatem pusilli est et a ma- §.147.
gnis rebus longe absentis animi. Quæ non dubito, principes, quorsum
pertineant quin intelligatis: custodiam vobis imperii, custodiam orbis dii
commiserunt: canes imitamini, nam et illi pro salute ovium anxie excu-
bant, de se nihil magnopere solliciti. In omnium oculis vos constituit for-
tuna, ad commune vestri spectaculum mundus convenit; at nemo est quem
amemus nisi amabilem se gerat, hoc est nisi aliquod in eo emineat alicuius
virtutis insigne, ac tantus quisque censetur quantum se moribus ac animo
ostendit, non quantum generis antiquitas probat: neque id ab re, nam et §.148.
vasa an integra sint infuso liquore patet; vos quales sitis, isto imposito onere
cognoscimus, ista commissa cura spectamus: magnus nemo est qui non
animi virtutibus excellit; qui a fortuna evehuntur, eorum bona non aliter
quam oceanus eunt ac redeunt; videtis istos, quibus vos contuli colossos,
si male librati sint, corruere, nihilo magis vos, nisi ab animo vestra pen-
deat magnitudo, consistetis: unica istiusmodi molis basis virtus est, atque
hæc veram fulcit magnitudinem, in hanc vera nobilitas radices agit; qua
submota quicquid reliquum est corruit, ac omnis repente extincta est cla-
ritas. Imperitorum oculi vestes ac reliquum extra ornatum probant; qui §.149.
sapiunt non perinde iudicant, nam hi membrorum compaginem et corpo-
ris habitudinem spectant. sic ea quæ a fortuna adsunt, non mirantur
nisi quibus nullum est iudicium, nam prudentes ab animo æstimant. ite-
rum formas qui spectant, nuda petunt corpora; similiter de vobis qui sen-
tentiam ferunt, non ex istis vos fortunæ indumentis censent: externa sunt
enim huiusmodi, et ita adsunt, ut integris vobis abesse possint; at illis
animi ornamentis qui eget, solo nomine princeps est, re vera non est.
Quare iterum dico, intelligitis quorsum hæc pertineant? nempe ut si quis §.150.
inter vos sit qui non penitus ipse se cognoscat, quid ista sibi velit per-
sona, quove in theatro ludi fiant, perdiscat; deinde ad virtutem, id est
proprium et peculiare principis officium, nitatur; præterea ut vos ad res
maximas, quarum gerendarum hoc tempore summa occasio est, adhorter.
quid enim ista sinitis rubigine obduci arma? quid tot fortes animos suum §.151.
illum vigorem longa bellorum intermissione sinitis perdere? Tempus est

---

5 . Hac *H.* 10 deus commisit *corr. H.* 21 liberati *4.* (!) 22 bases *1. 2.*
24 qui *2. sed i. f. corr.* quid

ut habeatur ratio Germaniæ, ratio imperii, ratio communis religionis; at-
que inibi opus est consiliis, sedulitate, vigilantia, labore, sobrietate, in
summa, opus est nequid in vobis discrepet, sed ut omnia conveniant, et
concorditer ut rerum curam suscipiatis ac unanimi consensu ad finem us-
que perduretis; non temere; nam si in re ludicra musici chordarum con-
centum exigunt, et si quid discrepet, gratiam desperant, in seriis quanto
magis opus esse concordia, opus esse fœdere et coniunctione omnino fir-
§.152. missima putandum? Quod proxime huc pertinet, quondoquidem non mi-
noris id momenti est, eo omnes adnitimini, ut sit qui cum ubique tum
vel præcipue hoc in bello unus præsit, unus ducat, unus imperet, cui
omnes pareant, omnes audientes sint; quem omnes vereantur, omnes su-
§.153. spiciant, a cuius imperatis nullus vel tantillum discedat. atque is est com-
muni vestro consensu, simul totius Germaniæ voluntate ac studiis iste Ma-
ximilianus Cæsar; quem quia deus optimus maximus ad hoc evexit fasti-
gium, et vobis mentem indidit ut id boni consuleretis, suffragiisque ve-
stris concorditer imperatorem vobis delegistis, atque ille ita hactenus im-
perio præfuit, ut eius omnia magna ac plane heroica et generosi animi in-
dicia, imperatoriæ amplitudinis argumenta perspecta sint, quæso impera-
torem agnoscite; et si quid hactenus non pro officio contigit, ac vos in-
tellexistis cuiuscunque id culpa contigerit, e re vestra non fuisse, emen-
§.154. date errorem, expiate culpam. Nihil sine duce geritur, nullum sine im-
peratore bellum. ac magno emptum sibi velit Turca, ut vos sine duce
rem tantam aggrediamini, ut sine capite membra moveantur; sine auriga
currus, sine gubernatore navis eat; scilicet ut vos rectores vacuos oppri-
§.155. mat singulos, quos non potuit universos. Nostis illud in evellendis equinæ
caudæ pilis Sertorii Romani consilium quid velit: ita est enim: si vos con-
cordes eritis ac sub duce eritis, nisi ipse a nobis deus, omnis fortuna ocu-
los ac cor avertat, nihil pro sua spe efficient Turcæ; qui contra si dis-
persos et sine imperatore, aut cum imperatore quidem sed cui non pa-
reant omnes et cuius vilis apud suos sit authoritas, nos offenderint, actum
§.156. est, periimus. Non possum enim contemnere eum, a quo etiam qui ti-
mebant superati sunt. et sicut ad Asiaticam mollitiem nequaquam nostros
comparo homines, neque cum illa imbelli Sulthani militia Germanos con-
fero exercitus, ita non possum despicere eum qui qualescunque sint quos
vicit, maxima certe ac opulentissima subegit regna, et indefesse omnia
agit, neque cessat, ferendis laboribus patiens, obeundis negotiis promptus
§.157. et exercitus; qui iam assuevit vincere, quem et gloriæ stimuli et prædæ
dulcedo ad omnia belli incommoda ferenda induraverunt, eum, inquam,

---

[26] De Q. Sertorio equi caudam paullatim carpi iubente cf. Plutarch. in ei. vit. 16. Valer. Max. VII. 3,6. [27] omnes a n. dii *1. 2. corr. H.* [28] ac *1. 2.* et *H.* [30] si tales *ante* nos *delev. H.* [32] et] At. *2. sed corr. i. f.* [36] promtus *4.* [38] inquam *add. H.*

qui qualis qualis est, arma habet, equos, viros, naves et illud quo omnia
hoc tempore expugnabilia videntur, aurum. Iam quantum animi illa ad-
didit Syriaca victoria, magnifici triumphi, superba spolia? Plurimum mo- §. 158.
menti habet, o principes, in bello dux, adeo, ut sæpe desperata victoria
solo conspecto duce respirarit, ut maximi sæpe exercitus in fugam pro-
fligati sub imperatoris adventum conversi sint. ille verbis regit animos,
ille nutu affectus suorum moderatur et vel sola sui præsentia vincere fa-
cit. nonne quosdam legistis media pugna ægro corpore in lectica produ-
ductos militibus auxisse animos in tantum ut præter spem vincerent? Præ- §. 159.
stat hoc obedientia, cuius oportet tenacissimum esse in re militari vincu-
lum: quid aliud volunt enim illa severa Romanorum veterum exempla,
quam parere duci, id esse vincere? cui instituto adeo illi studebant, ut
eis ingrata fuerit præter imperatoris scitum parta victoria; quorum aliqui
in proprios animadverterunt filios, quod iniussu suo vicissent; etiam alii
ignominiam obverterunt iis qui strenue quidem pugnaverant, sed non ex
imperio pugnaverant. Omnino, principes, huic imperio imperatore opus §. 160.
est, quem si sui vereantur, magnum id est, si ament etiam, multo ma-
ximum; at si iussa faciant, satis. Prospicere hoc vos decet, ne si nunc be-
nevolis Maximiliani hortatibus non pareatis, fiat ut imparatos ac sine or-
dine et disciplina divagantes invadentibus Turcis sero nimis quæratis qui
bellum ducat, qui copiis præsit, cuius auspiciis in hostem pugnetur. oves §. 161.
quoque pastorem minus sequentes ubi dispersæ fuerint, haud facile con-
gregantur; eædem irrumpente lupo repente quidem ac ultro sed magno suo
malo ad gregem confugiunt et pastorem requirunt. nisi omnino desipit
hostis noster, nihil malit quam incompositos nos ac sine rectore constitu-
tos aggredi; sed sapit, o principes, sapit, inquam, ac animo pariter et
oculis in nostram intentus dissensionem, quos non ignorat quam arduum
sit repente et universos vincere, palantes ac discordiæ studio diversos, et
hoc sine rege, sine duce ac imperatore, paulatim et singulos palanteisque
opprimere cogitat. His consiliis in tempore et quam ad factum perveniant §. 162.
ante obsistite. Paratus est in omnem eventum Cæsar; in quo cum nulla
mora sit, quid est quod vos distineat quo minus officium faciatis et ipsi?
Non iam somnum ille sibi indulget, noctu diuque cogitat quomodo in com-
mune consulat, id est quo consilio in concordiam vos adducat. habet mo-
nitricem conscientiam, quæ illi perpetuo adsistit ac ut labentibus iam re-
bus suppetias ferat hortatur. quod cum facit ille, in memoriam producit §. 163.
quas nobis clades, quam vastitatem cottidie inferant Turcæ; ponit ante ocu-
los munitissimas urbes vi expugnatas, nonnullas etiam excisas; numerosos

---

11 Cf. e. gr. Val. Max. II. 7. 15 non *omis. 2. sed add. i. f.* 19 imperatos *4.* (?) 22 haud facile *H.* difficile *1. 2.* 23 irrupente *4.* 30 , his *1. 2. corr. H.* 32 destineat *4.* 36 illa *edd.* 37 fastitatem *2.* cotidie *2.* quotidie *4.*

profligatos exercitus; reges ac principes in vincula coniectos; igne deva-
statos agros; homines Christianos pecudum in mórem mactatos, alios in
servitutem abductos, ac maximam semper Christianorum in Asia servien-
§.164. tium multitudinem. iubet deinde considerare quid ultimo tandem post tot
hostis successus futurum putare debeat; ostendit paratum et accinctum iam-
que incursantem adversum nos hostem. tum crebro illud superinculcat 'po-
§.165. tes hoc in casu ducere somnos?' Non somnum igitur capit, sed vigilat, et si
agnoscitis, vobis vigilat nobisque omnibus. Cui siquando aut deus aut fortuna
melior dederit, ut vos suo exemplo ab illo diuturno somno experrectos videat,
tum se putat ad summum votorum suorum conscendisse, et quod tota vita co-
natus est, ut consultum esset reipublicæ Christianæ, id se expergefactis vobis
obtinuisse, nihil interim sollicitus quod vos multos et potentes iuxta se in Ger-
mania principes videat, nec iccirco imminutum se existimans, nihil magis quam
quod manus habet in multos dissectas digitos, et ob id ad opus faciendum
§.166. habiliores. hoc petit, hoc summis votis optat, ut ista suo conveniant cor-
pori membra suoque subsint capiti, quandoquidem alia nulla ratione cor-
pus ipsum constaturum videt. Vos igitur, quod ille tam cupide petit, ut
ad sanitatem redeatis, facite, ne quod vestræ salutis nomine quæritur ei
quo minus acceptum sit obstitisse ipsi videamini: admittite consilium, ac-
§.167. cipite sanitatem, atque adeo salutem accipite: iam enim omnia in his sita
sunt, ut concordes primum sitis, deinde ut imperatorem agnoscatis; atque
hæc duo huiusmodi sunt, ut neutrum sine altero consistere possit; nam
et emotis dissensionibus intelligetis sine imperatore vos deficere, et agnito
imperatore ad mutuam concordiam omnes inclinabitis: dabunt se ista in-
§.168. vicem. Qui iam igitur satis ut puto intellexistis quam vobis mutua con-
cordia opus sit, atque iidem videtis quam non possit ea sine quodam in
quo versetur cardine, id est sine publico rectore ac principe consistere,
quod omnium vota expetunt, publica flagitat necessitas, vestra exigit digni-
tas, ut omnes salvi simus, vos gloria aucti et ornati, parete ei qui vos
recte monet, recte ducit, sine quo non plus ipsi potestis quam sine vobis
§.169. ille. Nam ut in comparationem deducamus rem, quam infirmum illud
erit sine reliquorum ministerio membrorum caput? rursumque ut turpe,
ut mancum ac defectum sine capite corpus? Bruta animalia ducem agno-
scunt, armenta taurum, arietem oves, elephantes quoque eum qui præit
§.170. sequuntur, et grues ductorem suscipiunt, apes regem venerantur. quæ
cum in ratione carentibus animantibus videamus, vos sine duce, sine rege
atque adeo sine capite eritis? aut non meministis maximas sæpe res unius
consilio ac providentia ducis gestas, nihil unquam vel a maximis sine duce

---

[6] unicum *sive* unicuique *post* illud *addidisse H. adn. 4. qui* unicum *recepit.* [7] „Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?" Verg. Æn. IV. 560. [8] deus ... melior *1. 2.* Christus optimus *corr. H.* [11] bivos (*pro* vobis) *4.* [15] abiliores *1. 2.*

exercitibus? ut non insipienter monuerit qui exercitum cervorum maluit
leone duce quam exercitum leonum cervo duce, id scilicet reputans in
imperatore situm quo eventu res gerantur. Agnoscite caput, parete im- §.171.
peratori, vel ob id maxime quod in vos illa inclinat successio: proinde
quilibet vestrum cogitet, ut nunc præstet alteri quod ipse sibi ad hoc pro-
volutus fastigium præstari vellet, et nunc parere discat, ut aliquando im-
perare sciat: videtis ferocissimas nationes nunquam diu aut bene imperasse,
contra Assyrios, Medos ac illum Asiaticum luxum tot annos et egregie:
tantum est scire imperare, atque hoc in eo situm est ut parere scias
ac possis. at quis non posset imperatori benefico, liberali, iusto, clementi §.172.
et quocunque virtutum respicias egregio, qualis est Maximilianus, qui an-
nos iam triginta amplius patrimonii sui fructibus imperii onera sustinet,
omnibus interim curis agitatus, in nulla constitutus quiete? quando enim
tranquillum vidimus, aut quando in novam aliquam sollicitudinem præci-
pitatum, cum nos interea (prosequor enim semel libere institutum sermo-
nem) aut domesticis voluptatibus aut intestinis contentionibus operam da-
mus? Quos ille si quando ex officio corripit, tum vero iugum exclamamus §.173.
ac servitutem interpretamur; deinde quasi iam illud excutiamus iugum ac
ab illa nos vindicemus servitute, libertatem vocamus imperium non agno-
scere, imperatori non parere, omnia impune audere ac facere. Quid quod §.174.
aliquos, non principes illos quidem (quod ego sciam) sed ex iis qui se
principibus consulere dicunt, putare videmus consultum imperio, ubi po-
scente natura nobis Maximilianum deus eripuerit, ut externum quempiam
accersamus regem? qua cogitatione quæ fœdior in Germani hominis con-
sultationem cadere posset? quanquam non ignorem quid sibi proponant
illi, nempe futurum putantes, ut quo longius absit imperator, eo liberius
vivant qui sub imperio sunt: quod ignorant quam eos fallat; nesciunt §.175.
enim libertatis conservatorem esse quem dominum interpretantur, ac non
posse ista tam diversa sine capite concorditer degere membra: abiicite igitur,
quiqui estis, ineptam opinionem, stulta vota, insanum consilium! vos au-
tem, principes, ne sinite turpissimam vestris temporibus notam inuri, ut
defuisse suus ac genuinus huic nationi princeps credatur qui nunquam
prius defuit; ut peregrinum nobis iugum imponatis quod nunquam ante
tulimus; breviter, ut Germaniam Germani prodant, quod nunquam in huius
gentis mores cadere putatum est! Quid aliud fiet enim isto consilio quam §.176.
si nativum quis sibi membrum adimat ac fictitium reponat? quasi vero prin-
cipes non habeat Germania, quasi regius hoc seculo inibi sanguis defe-

[1] qui] Philippus rex. *Φίλιππος ἔλεγε κρεῖττον εἶναι στρατόπεδον ἐλάφων λέοντος στρατηγοῦντος ἢ λεόντων ἐλάφου.* Stob. Floril. LIV. 60. [8] Mœdos *1. 2.* [10] imperatorio beneficio *4.* (!) [27] vivant *corr. H.* victuros *1. 2.* [36] quis *1. 2.* siquis *corr. H. sec. 4. sed sine dubio deleto praecedente* si [36.37] vero, Principes, *4.* (!)

cerit, quasi prisca desierit virtus. Nolite igitur, o principes, ipsi despe-
rare vos, de quibus optime nos speramus; nolite ista tam vegeta, tam
bene habentia ac composita repudiare membra ac peregrinum aliunde at-
trudere; nolite cum tot sint in Germania fortissimi ac nobilissimi iuvenes,
tot optimæ spei adolescentes, externum arrogare principem, id est carneo
ac vero corpori suos subducere pedes aut manus, et ligneos aut suberi-
§.177. nos ac fictos apponere. Quod si qui sunt qui non admittant consilium et
quibus omnia libeat invertere, his ego cum innocente hoc Maximiliano a
diis immortalibus illum quem tantopere affectant externum dominum pre-
cabor, ut istam eis præposteram libertatem in acerbissimam ac ignomi-
niosissimam subiugationem vertat: iniquum est enim illud horum consilium,
nefarium et scelestum ac summe perniciosum. quos si ulla virtutis recor-
datio ageret, id est si vere Germani essent, mori ante decuit quam eo
§.178. cogerentur quo se ultro nunc intrudunt. Sed missos faciamus hos cum
suis cogitationibus ineptos consultores. Vos, principes, quod pluribus for-
tasse quam oportuit egi, quia opportunum est, quia necesse est et quia
differri non potest ut contra Turcas arma sumantur hoc tempore, atque
id alio non fiet consilio quam si vos communem amplexemini concordiam
ac invicem redeatis in gratiam, agite, nobilissimi proceres, fortissimi viri,
proles Friderichorum, genus Othonum, sanguis Henrichorum, posteritas
§.179. Carolorum, agite, inquam, redite in gratiam! facile hoc vobis est, sed
quanquam facile, ita tamen salutare imperio, patriæ ac Christianis omni-
bus, ut istam si vobis (quod spero) concordiam deus indiderit, iure optimo
communem salutem appellare liceat. Et cunctamini ac totum bonum in
medium dare vel momentum differtis? quin vos omnem hic moram odisse
iuvat, et confestim omnibus salutem, vobis etiam laudem ac gloriam pa-
§.180. rere: urgent vos hominum desyderia, impellit publica necessitas. An ali-
quis vestrum est cuius auribus non insonuerint ista 'Respicite nos, prin-
cipes, defendite fortunas nostras, conservate dignitatem, depellite interi-
tum'? Ergo agite ex illo obscuro desidiæ ac cunctationis carcere in
§.181. patentissimum veræ gloriæ campum erumpite! Prope hostis est, non con-
temnendus ille, ne negligendus quidem aut non magnis apparatibus exci-
piendus, qui cum intra Asiam, quam possidebat, continere se non posset,
bonam Europæ partem imperio suo adiunxit, inde rursum quietis impa-
tientia Africam invasit ac veluti immanis bestia humanum sitiens sanguinem
devicta Syria et quicquid iuxta Sulthanus possidebat, simul Aegypto ad
iugum ducta, omnes in nos cogitationes ac universam belli molem conver-
tens cladem Italiæ, vastitatem Pannoniis, Illyrico ac Sarmatiæ, postremo
§.182. nobis quoque periculum intentat. Huic tali tam furiosæ beluæ sic nos

---

6 libeat *corr. H.* libet *1. 2.* 11 missum *edd.* 21 tantum *2. sed H. corr. ut 1. habet* totum 26 et *corr. H.* ac *1. 2.* 30 ac *1. 2.* et *H.* 39 belluæ *4.*

petenti ut alacriter occurramus vel ipsum Germaniæ vocabulum incitare
debet: nam si ad nominis etymologiam respicimus, idem est ideomatę
nostro Germanus, quod Latine ex toto vir aut omnino vir aut perfecte
vir, quasi tu dicas ab omni virtute consummatum hominem: adeo enim
fuerunt circa gloriæ studium ambitiosi maiores nostri, ut vocem quoque
vellent esse quæ ad virtutem hortaretur. Et gesserunt illi res maximas, §.183.
ac nobis per manus tradiderunt gloriam, quam nisi asserimus, vere Ger-
mani non sumus. Sed ut simus, in vestra situm est voluntate: nam de
reliquis bene habet, et sumptus quoque suffecturi videntur; valde enim §.184.
mihi probatur hoc consilium, quod agitare quosdam video, ut a sacerdo-
tibus, sed illis qui neque militabunt ipsi et rebus ad victum necessariis
omnibus affatim abundant, pecuniæ petentur; ut item ab opulentissimo quo-
que eorum qui in liberis civitatibus otiantur: nec defuturi nobis pii sacer-
dotes, boni cives videntur. tum illud recte excogitatum ut ex singulis §.185.
fratrum collegiis singuli mittantur qui monasterii sui stipendio militent,
ex quibusdam, ut facultas erit, bini; idem apud Canonicos fiet delectus; tri-
buent et civitates quæ vocantur liberæ; ac mercatoribus imperabitur vectigal,
his præsertim qui peregre negotiantur aut qui plurimum lucrantur. quibus §.186.
rationibus minimo omnium dispendio maximam conficiemus pecuniam, in-
gentem conflabimus exercitum. Vos modo annuite, vos adnitimini, nec
deeste sic paratis: quippe omnia, si vos esse velitis, parata nobis sunt.
Nam minus nihil curo quam ut a Cardinalibus petatur aliquid hoc tem- §.187.
pore, hoc ad bellum: satis puto si exigere hic ipsi vetentur, ac illud pro-
spectum si fuerit ne, quod solent, his rebus impedimentum adferant; ne
expeditis nobis ipsi hic, ut sæpe prius, bellum excitent, discordias semi-
nent et a sanctis cœptis, pulcherrimo instituto nos retrahant; ne invidia
potentiæ nostræ inimicorum obstent excidio; ne dum verentur nequid no-
bis accedat, vel Turcas regnare malint. Non temere ista moneo; dum ve- §.188.
tera reputo enim, præsentium sollicitudinem capio, nec vos ignorare puto
quibus aliquando consiliis quas turbas Romani isti dederint: sic Henrichum
quartum Gregorius, statimque eius nominis quintum Paschalis, dum Italico
exercent bello, ab Asiatico retinent; eodem studio Aenobarbum vexavit
Alexander; et Friderichum secundum pessimis obnoxium pontificibus Hono-
rius, Gregorius et ille nocens Innocentius diu primum in Italia morantur,
deinde ab ipsa etiam, quam optimæ spei plenam sumpserat, expeditione

---

[1] vocabulum] *cuius etymologiam nesciri hodie scimus.* [2] Ethymologiam *1. 2.* ethimologiam *4.* (*mira etymologia*) ideomate (*nec raro* ydeomate) *tum scribebant multi.* [4] enim *add. H.* [9] reliquis] in pontificiis Capitulis propositos pecuniarum cogendarum modos vult. sumtus *4.* [10] *Cf. infra additos* De decimis *libellos.* [16] fiet *1. 2.* fiat *corr. H.* [17] Tribuent *1. 2.* Tribuant *corr. H.* imperetur *corr. H.* [19] qua *post* pecuniam *add. H.* [20] confl. *1. 2.* comparabimus *corr. H.* [22] *Locum* Nam minus *usque ad* §. 191. v. Hactenus discordiæ *omisit 1.* [24] adferent *2. sed corr. i. f.* [29] repeto *2. sed corr. i. f.*

§.189. retrahunt. Atque hos e multis aliquos commemoro: nam ab eo tempore
quo cum religione vana se immiscuit superstitio, nostris non putantibus
imperatorem habere se nisi qui a Romani pontificis pedibus coronam sum-
pserit, qui aliquid donaverit, aut iusiurandum qui dederit Constantini do-
nationem ratam habiturum se, semper imperatorum potestas suspecta pon-
tificibus fuit, clamantibus nihil nos agere, non pereunti Thraciæ, ruenti
Græciæ, periclitanti orbi Christiano suppetias ferre, quos, ita Turcæ per-
§.190. eant, ut nollent vincere, nollent imperium augere. Hæc ubi consydero
et cum antiquis illis nostratia confero, nunquam desino suspectam, præ-
sertim ultro se nobis insinuantem, huius generis consultationem habere.
Quare, ut libere dicam quod sentio, non minus hoc cœpto bello Romam
vobis quam Asiam curandam censeo: tantum abest, ut ad Reverendissimo-
rum consulta aliquid vos agere velim; a vobis omnia petenda sunt, inter
vos capiendum consilium, nec illi insidiis pleni aliunde admittendi consul-
§.191. tores. Nondum aliquid consilii inopia neglexistis: hactenus discordiæ im-
pedimento vobis obfuistis; quam si quando excludatis ac ad vos redeatis,
in promptu consilium, in promptu salus erit. et excludite, oro, et ad vos
redite! potentissimo cum hoste atque eo instructissimo et iam prope con-
stituto certandum est. qui cum satis alioqui metuendus videatur, tum in
§.192. primis huic nationi infensus est. Quod cum vobis persuasum putem, agite
vicissim malum intendite: primum Turcæ communi omnium Christianorum
odio tenentur; deinde hanc præcipue nationem infense oderunt: reddite
vicem ac par pari referte: recte malum fit ei qui male volentem, cum pos-
set, non prævenit; negligenda nulla inimicorum ne suspicio quidem est.
§.193. præcingite vos, erumpite, invehimini: magnam operis partem qui incepit,
perfecit; consilium est perdere eum qui nos perditum it, qui non quo-
modo nobis imperet, sed ut mortem inferat, meditatur, qui non opibus
nostris inhiat, sed vitæ insidiatur, cuius non est studium ut nos subigat,
sed ut interimat, ut trucidet; quem nulla tenet regnorum nostrorum cu-
pido, sed insatianda cædis ac sanguinis sitis; qui nos omnium nationum
maxime extinctos vult; qui quanto quis virtute præstantior est, tanto in-
fensius odit ac persequitur; hostis hominibus, hostis religioni, immo vero
§.194. hostis humanitati, hostis deo. Audite igitur, audite et exurgite: fas est
odisse, principes, aut verius necesse est totis viribus contra hanc rabiem
ferri, contra hanc pestilentiam invehi: clamant ad vos omnes quæ Chri-
stum profitentur nationes; clamant finitimi, clamat patria, clamat imbecil-
lior ætas, pueri ac senes, clamant fœminæ; ac interim religio quoque,
§.195. quæ se defensam a Turcis vult, clamat. Per deum immortalem, exur-

15 *Inde a v.* hactenus *pergit 1. Cf. ad* §. 187. *adnot.* 17 Ac *1.2.* Et *corr. H.*
21 mal. int.] cf. Verg. Æn. V, 829. 25 Magnam *etc.*] *Frisch gewagt ist halb gewonnen.*
26 nostris] numeris *1.* (*scil.* nr̃is *2.*) 32 . Imo *1.* 33 et *H.* ac *1.2.* . Fas *H.*

gite, exurgite, quæso, ac dum omnia servatis, vestra quoque salva reddite; liberate nos a iugo, eripite e faucibus truculentissimæ belluæ, defendite religionem, pro qua tot martyres non dubitaverunt contumeliose mori: eodem beneficio deum simul ac homines demerebitis: revocate in mentem §.196. vestros maiores; ponite ante oculos quo in loco constituti sitis; cogitate quam ista vobis conservanda sit dignitas, quam tuenda existimatio: in proclivi est ut vincatis, modo ineundi belli consilium capite; magna est opportunitas, ne sinite elabi; optima occasio, ne sinite præterire; in summa, nunquam sic ista simul fuerunt, summa necessitas et optima occasio. Ita- §.197. que ut maximum discrimen est cui obiicimur, ita et summa vincendi spes et uberrimus victoriæ fructus. quia tamen ambigui sunt et incerti bellorum exitus, ut in omnem vos partem recte moneam, tale est hoc bellum ut in eo vinci quoque gloriosum sit; et quotus quisque vestrum est, qui si moriendum ei nunc sit, non sic malit quam utcunque mori? Iam ista §.198. quanta sunt quæ vobis proponuntur præmia? vera ac sempiterna apud omnem posteritatem gloria, ingens apud deum meritum, opulentissima ex hoste spolia; uno eodemque negotio famæ celebritatem, salutem animorum et fortunarum vestrarum incrementum, breviter, uno eodemque negotio quicquid homini appetendum est, partum habebitis. Potest enim aliquid §.199. esse præterea cuius nobis usus sit, aut potest ullum esse tam durum negotium, tam præsens periculum quod obire quis istis propositis præmiis dubitet? Videmus homines non magnis præditos animis spe modici alicuius lucelli præsentissimis se terra ac mari periculis exponere: vos quid facietis, et nobiles et principes et summi, quibus cum lucro gloria, cum gloria æterna felicitas obiicitur? Tum sæpe ex infima plebe aliquis nihil non §.200. audet, ut potentem quempiam sibi demereatur: in vobis quæ mora est apud omnipotentem deum summam inire gratiam, summum in cœlo bonum reponere, immo vero quæ segnities est ipsos lucrari cœlos? et victi et victores, utrobique, et hic et in illa sempiterna patria, triumphabitis. Summa sunt ista. sed tamen ut non sint neque hæc gloria neque ista §.201. præmia, urget nos a tergo, trahit a fronte necessitas, et bello ad bellum cogimur: omnia per Germaniam militibus plena sunt, undique arma, undique equi; otiatur inventus, sed esse cupit quod agat, et nisi vos materiam dabitis; inveniet, sed perniciosum hoc erit quod inveniet, vobis maxime, per quos non erat quod ageretur, quorum desidia virtutis studium intermittebatur, qui negligebatis imperium, qui calamitatibus exponebatis Germaniam. Intellexistis, an clarius hæc dici vultis? sic rem accipite, §.202. principes, ingens annonæ charitas diversatur; nusquam bellum est, quo exeant qui egent quique esuriunt, nisi istic quo vos hac exhortatione voco;

---

[1] belluæ *h. l. etiam 1.2.* [7] , Modo *H.* [9] sic *add. H.* [33] Iuventus *corr. H.* Germania *1.2.* [37] , intellexistis? An *1.2.* Intell.? An *4.* [39] quique *corr. H.* qui *1.2.*

quibus pereundum fame est, mallent ferro: date arma, date signa! cum
viris pugnare quam cum fame et egestate Germanos magis decet; nolu-
mus inopia, principes, nolumus esurie perire,

pulchrumque mori succurrit in armis.

§.203. Præterea eam scitis esse Germaniæ conditionem, ut quanto quisque fru-
gibus magis adversus est annus, tanto magis bello amicus sit: unicum ita-
que levandæ annonæ consilium est foris bellum gerere, quo exeat iuven-
§.204. tus, ut minuatur domi multitudo. Proinde operam vos dare convenit, ne
seditionem induat Germania, ne in vestras, ne in aliorum possessiones
impetus fiat; ne dum opimam foris negligimus prædam, domi cogamur pro
patrimoniis nostris intestinis commisceri cædibus; nec tantum, ne ista fiant,
sed et ne interim discordiæ nostræ occasione illa in nos Asiatica tempe-
§.205. stas ruat, quo duplici clade opprimamur. Date operam, ne qui nunc
libere tueri omnia potestis, intra id discrimen includamini, unde expediri
difficillimum sit: facile id præstabitis, nullo vestro incommodo, nulla mo-
§.206. lestia, si concordes fueritis, si imperatorem agnoscatis. Quid multis? Tan-
dem deliberate domi a vestris capi velitis cum dedecore, an foris expe-
riri cum gloria. Meum consilium est prævenire ultima, amoliri a Germania
bellum, domesticas intercipere seditiones, conservare dignitatem, augere
imperium, ad divitem concurrere prædam; idque hoc potissimum tempore,
quando opportunum maxime est, quando se quæ omnium expectationem
§.207. vincit, ostendit occasio. Sed iam incitatos vos video, et alacritatis signa
agnosco; video gestire quosdam, et nihil quam bellum, idque confestim
velle, atque hanc unam omnium cogitationem existimo, huc omnes inten-
dere, hoc conari, atque igitur in communem concordiam propensos et
parere Cæsari paratos: quibus a Christo optimo maximo primum ut con-
stanter in hac opinione perseverent, deinde ut omnia sibi feliciter fortu-
nateque evenire videant ac gaudeant, precor.

DIXI.

---

[1] Date *H.* [4] Vergil. Æn. II. 317. [6] aduersus *1.2.* desertus *corr. H.* [9] . Ne in *H.* [10] . Ne *H.* [17] de libertate *4.* (!) [25] ac *1.2.* et *H.*

VLRICHI DE HVTTEN

EQVITIS

AD GERMANOS SVOS EXHORTATORIVM.

Dormitum nimio plus est, exurgite, cives,
Et curam fracti corripite imperii;
Dormitum nimio plus est: iam Pannonas acer
In vestro pulsat limine Turca fores,
Dum vos somnus habet (tantum est vigilare) pudendo
Dedecore, et nostris cladibus hostis adest.
Hostis adest, vigilate, viri, vigilate repente:
Iam feret externum Teutona terra iugum:
Hoc tulerit Rhenus, tulerit Germania pugnax
Hic Asiam domina sceptra tenere manu?
Et quod Roma potens, tunc cum se in flore videret,
Non potuit, nunquam Gallia quod potuit,
Non crudi potuere Scythæ Dacique Gethæque,
Quod non finitimi Sarmata cultor agri,
Hoc Turcas potuisse leveis hæc viderit ætas,
Et (pudor) ex Asia senserit imperium?
Ah, alacres ubi nunc animi? vigor ille ubi, cives,
Qui fuerat, post tot secula notus adhuc?
Tanta atavos fecisse neque id nescire nepotes,
Exemplum vitæ non capere inde tamen?
Ecce ruit victaque Asia Aegyptoque subacta
Quod superest in nos agmina Turca movet,
Bellorumque omnes curas molemque superbam
In populos Rheni Danubiique vehit.
Nec venit, ut regnet, venit ut (me audite) trucidet,
Ut iugulet, sola hæc pectore cura sedet.

Indic. bibliogr. n. XIX. 1. 2. 4. Non extat in Opp. poeticis a. 1538. editis (Ind. bibl. n. L.).

18 sæcula *4*.

Si iuvat usque ignava sequi, virtute relicta,
Nec famam egregio Marte parare iuvat,
At vitam retinere opus est patriamque tueri
Extremam et lapsis addere rebus opem.
Quod nisi nunc fiat, nisi nunc Germania somnum
Deserat ignavas dissolvatque moras,
Aut totum ruet imperium resque ipsæ hominesque,
(Ah pereat Turcas qui negat esse viros!)
Aut feret hunc Gallus, feret hunc Hispanus honorem,
Obiectum nobis præripietque decus.

FINIS.

---

29 Aut *4.* 37 FINIS. *om. 1.* in quo epistula ad Iacobum de Bannisis sequitur, supra vol. I. p. 192. sq. n. LXXXVIII. repetita, quam non recepit *2.* in quo post Exhortatorium ad Germanos conlocata est adlocutio ad Germanos quibus repetitæ prælectionis Orationem commendat, quam vol. I. p. 240...242. n. CVI. exhibuimus.

I.

MAXIMILIANI IMP. AD LEONEM X. PONT. MAX.
DE TVRCA DEBELLANDO LITTERÆ
DATÆ MECHLINIÆ D. XXVIII. FEBR. A. M. D. XVII.

II.

CONSVLTATIO ROMANA
ID EST
LEONIS X. VNA CVM CŒTV CARDINALIVM
CONSVLTATIONES PRO EXPEDITIONE CONTRA TVRCVM
ACT. ROMÆ DIE XII. NOVEMBR. A. M. D. XVII.
PRÆMISSA EST
DÑI A. PVCCII EXHORTATIO AD HELVETIOS
TVREGI D. VI. DEC. A. M. D. XVII.
ADIECTA SVNT
BANDO DE LE PROCESSIONE
PER LA VNIONE DE PRINCIPI CHRISTIANI CONTRA TVRCHI
DAT. ROMÆ DIE VIII. MARTII A. M. D. XVIII.
IOANNIS STABII AD BILIBALDVM PIRCKHEIMERVM
DE CONSVLTATIONIBVS CONTRA TVRCAM EPISTOLA
DAT. LINZ DIE VLT. DEC. A. M. D. XVII.

III.

ORATIONES DECIMARVM
QVÆ VOLGO ADPELLANTVR.

1.

ORATIO THOMÆ DE VIO CAIETANI
IN CONVENTV AVGVSTENSI HABITA INEVNTE M. AVG. A. M. D. XVIII.

2.

EXHORTATIO VIRI CVIVSDAM DOCTISSIMI AD PRINCIPES
NE IN DECIMÆ PRÆSTATIONEM CONSENTIANT. A. M. D. XVIII.

IIII.

MAXIMILIANI I. IMP. AVG. PROPOSITIO DE BELLO TVRCICO
AD PRINCIPES ET ORDINES S. R. I. FACTA IN COMITIIS AVG. VIND. HABITIS
A. M. D. XVIII.
CVM GEORGI SABINI NARRATIONE.

V.

CONSVLTATIO GERMANICA
ID EST
PROPOSITA ET TRACTATA AB ELECTORIBVS PRINCIPIBVS ET STATIBVS S. R. I.
IN CONVENTV AVGVSTANO A. M. D. XVIII.

VI.

CÆSARIS RESPONSVM
AD PRINCIPVM AC STATVVM S. R. I. RESPONSIONIS SCHEDVLAM.
ADIECTA EST LEONIS X. AD ÆGIDIVM MATHÆVM EPISTVLA.

VII.

Abschied
auf dem Reichstag zu Augsburg 1518. beschloßen.

Praefatio.

Post quam proxime superiori pagina indicati libelli, epistulæ, programmata, orationes, edicta, consultationes, propositiones, recessus, quos conlegere, recensere, adnotare, cum ad Hutteni scripta recte intellegenda iudicandaque summopere faciant, apertæ utilitatis esse visum est, omnes typis iam descripti sunt, opportunitate oblata huius plagulæ, quippe quæ nondum prelum passa est, paullulum reformandæ non nullaque hic præmonendi libenter utor. Et primum quidem in delectu addendorum ad Huttenianam orationem scriptorum hæc tria quantum potui simul spectavi, ut ad interpretationem interioremque illius cognitionem necessaria aut certe utilia, ut æqualia, ut infrequentiora aut neglectiora essent. qua de causa plura quæ de bello Turcis inferendo inter alios, pontificem, Galliæ, Angliæ, Hispaniæ reges tractata sunt, quamvis ad historiam illius temporis egregie faciant eorumdemque editiones subsidiorum meorum ope hinc inde emendare possim, ab hoc volumine abesse, cum non deessent, volui. eadem ratione non nulla quæ ad manus fuerunt æqualia scripta cum ad conventum Augustensem parum pertinere vidissem, ab hac collectione ablegavi. contra vero quam recipere volui schedulam principum Maximiliano exhibitam, ad quam imperator responsum p. 198. sqq. exhibitum dedit, non potui, quia inter meos aliorumque libros frustra quæsivi. Quantum et ponderis et lucis singulis huiusce modi scriptis, si conposite concinnentur interque se coniungantur, sponte accedat, ut alias sæpe ita et hac opera expertus sum; immo multa si per se solum spectes, non recte sed male distorta conspicies. quis tandem, ut exemplo defungar, si vel consultationes p. 146. sqq. 186. sqq. repetitas adhibuisset, suspicari de Hutteno potuisset eum orationes q. v. decimarum (p. 163. sqq. ed. n.) aut utramque aut alterutram conposuisse? ne id quidem, quod nuper denuo factum est, dubitari amplius potest, quin prior oratio ab ipso legato papæ habita non esset. Ita ex Bartholini oratione facile discimus quid Huttenum moverit, ut istius ambiguæ fidei succenseret, id quod ipse ad vol. I. p. 224. §§. 6. 7. apertius adnotare debebam. Et Zinkeiseni quoque libellus (Drei Denkschriften über die orientalische Frage von Papst Leo X., König Franz I. von Frankreich und Kaiser Maximilian I. aus dem Jahre 1517. Nach dem beigefügten Originaltext zum ersten Male übersetzt und erläutert. Gotha 1854. 8º.), si (quod poterat, et quod ad Reusnerianam farraginem attinet, cum ad manus sibi fuerit, etiam debebat) eos fontes ex quibus ipse hausi, ante adisset quam ederet scriptor, haud parum profecisset. non ideo tamen hoc dictum volo, ut quantum illi laudis decedat accedat mihi: nam ipse librum illum quamvis iam diu publicatum his ipsis demum diebus, postquam partes quibus hoc procemium adicio, typis, ut supra dixi, iam descriptæ erant, ita ut ad eas recensendas adhibere non potuerim, utendum accepi. ceterum hæc mea neglegentia, sive casus est, libro meo non nocuit, cum nimiam Carrerianis exemplis, tum male transcriptis tum parum bene (ut videtur) editis, quibus in tempore usus sum, auctoritatem Zinkeisenus tribuerit. Hoc unum tandem addo, adnotationem meam ad singulas partes non eo quem in edendis secutus sum ordine scriptam esse: subsidia operæ ipsa paullatim conquirenda fuerunt ita ut non solum viam qua incederem ipse mihi sternere sed ad sternendam non raro instrumenta utenda rogare debuerim.

I.

SANCTISSIMO IN CHRISTO PATRI ET DOMINO
DOMINO LEONI DECIMO
DIVINA PROVIDENTIA SACROSANCTÆ ROMANÆ AC VNIVERSALIS ECCLESIÆ SVMMO PONTIFICI
DOMINO NOSTRO REVERENDISSIMO

MAXIMILIANVS

DIVINA FAVENTE CLEMENTIA ROMANORVM IMPERATOR SEMPER AVGVSTVS AC GERMANIÆ HVNGARIÆ DALMATIÆ CROATIÆ ETC. REX ARCHIDVX AVSTRIÆ DVX BVRGVNDIÆ BRABANTIÆ ETC. COMES PALATINVS ETC.

Beatissime pater domine reverendissime, Nuntius beatitudinis vestræ apud nos reddidit nobis breve sanctitatis vestræ, in quo vobis significat illustrem victoriam Turcarum tyranni adversus Sultanum Ægypti dominum, nosque toto animo hortatur, rogat, obtestatur, ut sanctam expeditionem adversus tam impium Christiani nominis hostem sumere velimus, et una cum beatitudine vestra illius furorem comprimere et Christianæ reipublicæ pariter consulere; idque etiam ex relatione præfati nuntii sui intelleximus, et quo fidei amore, qua pietate optet animam suam pro ovibus sibi commissis ponere. quæ quidem res gratissima nobis, sed et molestissima fuit: quippe non potuimus non afflictim dolere Christiano nomini inimicissimi tyranni tantam et tam nobilem victoriam, cui ubi ille quem optat finem imposuerit, ac suam sibi potentiam firmaverit, in quos potius aut libentius debacchabitur quam in miseros Christianos? mi- 1.

Ad harum litterarum editionem adhibuimus 1) *G.* = Goldasti collectio constitt. Imperialium. tom. III. Offenbach. 1610. fol. p. 485...487. 2) *Bz.* = Annalium ecclesiasticor. post Baronium tom. XIX. authore Abr. Bzovio. Colon. Agr. 1630. fol. p. 315. 3) *C.* = Conciliorum tom. XXXIV. Paris. e typogr. regia. 1644. fol. p. 531...535. 4) *H.* = Harduin. Acta conciliorum. Par. 1714. fol. tom. IX. p. 1843. sqq. 5) *R.* = Raynaldi Annal. eccles. ex ed. Mansi. tom. XII. Lucæ 1755. fol. p. 159...161. (ex Goldasto.) Goldastus suprascripsit „De bello Turcis inferendo, et ut Papa atque Cardinales personaliter Imperatori in eo assistant".

---

[5] v. 1...5. *e tergo.* [12] Similia brevia „ad reliquos etiam Christianos reges" miserat pontifex. cf. Charrière Négociations de la France dans le Levant. tom. I. Paris 1848. 4°. p. 15. [13] cf. infra ad Bartholini orat. §. 15. [17] Nuncii *G.* [18] cf. Evang. sec. Ioann. X. 15. [19] afflictius *R.*

seros eos appellamus, qui cum opibus florentissimi sint, viribus et animi magnitudine egregii, quorum virtuti non Asia solum cederet, sed et si alter terrarum orbis reperiretur, quasi tamen nullibi locorum divitiæ extent nisi inter ipsos Christianos, nullibi civitates sese invicem absumunt; perfidos autem Christi hostes hac et illac victores impune vagari permittunt; quin et, si deo placet, de semet triumphum referre sinunt.

Cæterum cum animo nostro repetimus, quod nullus Deus fortis est præter Deum nostrum, nullus porro alius qui convinciat gentes in fortitudine brachii sui, in eam sententiam devenimus, ut pro certo habeamus Turcarum victoriam Christianis salutarem fore: voluit enim divina maiestas per hanc cæcas Christianorum aliquorum mentes illuminare, et dormientes excitare, ac ianuam pulsare: tempus iam esse ex somno surgere. Quæ nobis cogitantibus omnis mœror ille a nobis recedit, et in lætitiam potius vertitur: speramus enim iam prope futurum cum externæ et infidæ gentes agnoscent Christum dominum Deum suum. neque Turcarum tanta victoria nobis formidolosa esse debet: scimus enim quoties omnipotens Deus hostibus suis vires dederit, ut suorum scelera ac peccata ulcisceretur; novimus etiam quoties voluerit fidos numinis sui cultores parva manu ingentes hostium copias fundere. Speraverunt in eo patres
II. nostri, speraverunt, et liberavit eos. Quodsi tam cæcæ aliquorum mentes erunt quæ tam certis futuri exitii nuntiis nondum resipiscant, non tamen nobis desperandum erit tali pontifice, qualem multa sæcula non tulerunt: scimus egregias virtutes, inclytas animi dotes beatitudinis vestræ, et nunc cernimus quo fervore, qua pietate pro commisso sibi grege insudet; quæ quamquam nobis gratissima sunt, unum tamen nobis summæ admirationi fuit (admirationi ne an potius mœrori?) quod sanctitas vestra optat, ut Deus aures nostras aperiat ad audiendum aliquando veritatis vocem: quasi vero veritati aures hactenus occluserimus. atqui ita de nobis respondemus, nos non tam profundo somno sopitos in hanc usque horam obdormivisse, ut hæc demum Turcarum victoria nos excitaret; sed diu ante prævidimus ea quæ nunc ante oculos habemus, sanctissimæque memoriæ prædecessores sanctitatis vestræ, qui ætate nostra vixerunt, monuimus rogavimusque et per viscera mericordiæ Dei obtestati sumus, ut Christianæ reipublicæ consulerent: quorum aliqui nobiscum consenserunt, sed tamen semper reperti sunt qui tam gloriosæ et tam Deo acceptæ expeditioni inviderent, et omni nixu nobis adversarentur. quod si illi iidem sanctitatis vestræ prædecessores viverent qui ætate nostra fuere, redderent veritatis testimonium, et nobiscum una Christianæ reipublicæ tam lugubrem hostium victoriam ingemiscerent, et sponte sua faterentur expeditionem istam non hac tempestate magis quam semper necessariam fuisse. Verum Deo optimo maximo gratias agimus, quod maiestas sua nos potissimum excitare voluit beatitudine vestra eius vicem gerente et gregem ovium suarum egregie tutante, quæ si cœptum iter peregerit duce virtute sua, nullum discrimen, nulla calamitas Christianæ reipublicæ subeunda aut pertimescenda est; nosque, quoad vita supererit, nunquam deseremus tam gloriosam provinciam, tam necessariam, tam ipsi Deo acceptam, sed opes, vires, sanguinem nostrum etiam ad certum exitium pro Christi fide conferemus.

---

[1] cum] quum *Bz.* [7] Ceterum *C. H.* II. Reg. XXII. 32. cf. Psalm. XVII. 32. [8] porro *Bz.* autem *R.* convincat *Bz.* cf. Iob XXII. 8. [10] salutem *R.* [12] tempus *etc.*] Pauli ep. ad Rom. XIII. 11. sumno *G.* [16] quoties *Bz.* [17] cf. Iudith. VII. 17. [18] cf. Psalm. XXI. 5. [20] nunciis *G. H.* [32] cf. Luc. I. 78. [34] idem *H.* [41] peregit *R.*

Non laboret in nobis itaque sanctitas vestra, qui a teneris annis, cum ad- III.
huc quid esset bella gerere per ætatem nesciremus, cum tamen audiremus esse Turcas, qui Christi religionem negligerent, odissent, persequerentur, eos potissimum cum primum licuisset, radicitus evertere optabamus; non laboret in nobis, qui ubi adolevimus et militarem artem didicimus, non eam scire voluimus ad Christianorum civitates occupandas, sed potius ad eas vindicandas e manibus tyrannorum, non ad fines adimendos, sed tuendos, non ad eorum dedecus, sed laudem, non ad perniciem denique, sed ad custodiam: huiusque rei testes erunt cuncta bella quæ gessimus, semper inviti, semper lacessiti, semper coacti. Et nunc cum videremus beatitudinem vestram tot persuasionibus nos ad pacem et concordiam cohortari et ita velle, pro bono Christianitatis flecti nos permisimus et conditiones quascumque suscepimus, ne mora ulla in nobis esset, ne per nos defuisse videretur, quin labanti fidei Christianæ opitularemur, neve unquam vox iusti coram Deo super nos clamaret. Neque vero nos cohortetur sanctitas vestra, qui postquam imperii sceptrum suscepimus, ipsi nunquam destitimus cum quocumque pontifice agere, ut sanctam hanc expeditionem susciperet: scimus enim eam et necessariam et utilem et gloriosam fore. Excitet modo se beatitudo vestra et Christi vexillum erigat, et cum reverendissimis illis patribus iter felicissime adversus hostes arripiat: nos comitabimur eam, et opes ac vires nostras omnes conferemus; neque ætas nostra, quæ iam celeri gradu ad senectutem festinat, nos tantillum morabitur: quin si mors illa pro Christi nomine optatissima obtigerit, reviviscere nos ad æternam gloriam speramus. Sed quid de nobis dicimus? nemo tam impudens erit, aut tam Christiano nomini inimicus, qui, si viderit Dei vicarium cum reverendissimis cardinalibus bellum in Turcas moventem ac met in expeditionem euntem, non, omni renunciata merce, etiam ad certam mortem convolet; imbecillis nimirum sexus et infirma ætas beatitudinem vestram sequetur.

Quare nos itidem rogamus sanctitatem vestram, imploramus, obtestamur, IV.
ut provideat ne quid detrimenti Christiana respublica capiat; confirmet opinionem quam omnes de ea conceperunt, succurrat nutanti reipublicæ Christianæ, liberet e faucibus sævissimorum luporum oves sibi commissas, neque expectet, quod Christiani principes congregentur: quippe longum illud esset, et fortasse periculosum: sed sanctitas vestra gladio domini super fœmur potentissimum cincta iter auspicatissimum ingrediatur; quæ quanto magis ab aliis principibus derelicta erit, tanto erit gloriosior, tantoque magis immensa Christianorum multitudo confluet Deo victimas gratas offerre optantium. Nos vero qui aut ubi sanctitatem vestram deseremus, qui ultro cupimus hanc fragilem et corruptibilem coronam quam gerimus, cum illa preciosissima et æterna martyrii corona permutare? Neque vero subvereatur beatitudo vestra Turcarum potentiam: non tot apparatibus, non tanta bellatorum copia indigemus; ipse namque Deus est, pro quo certaturi sumus, ipse docebit manus nostras ad prælium, et ponet ut arcum æreum brachia nostra; ipse dabit nobis protectionem salutis suæ et dextera eius sus-

---

[9] semper inviti *omisit R.* [11] pacem] ligam d. 19. Oct. a. 1516. inter Leonem Cæsaremque et reges Hispaniæ Angliæque pro defensione ecclesiæ initam. [14] cf. Matth. XXIII. 34. sqq. [25] eum met *R. l.* ipsummet *adnot. C. H.* [26] mercede *adnot. C. H.* [29] Senatus consultum Ne quid detrimenti capiat resp. dictatoriam potestatem apud Romanos consulibus dabat. [32] exsp. *H.* [33] cf. Psalm. XLIV. 4. femur *C. H.* [34] cincto *Bz.* [36] offerri *Bz.* [38] præc. *Bz.* pret. *H.* [40] Psalm. XVII. 35. sq.

cipiet nos. quodsi hæc tam sancta deliberatio in auras evanescat, prout aliæ hactenus fecerunt, neque alia expeditio fiat, tum summum illum rerum opificem obtestamur, per nos non defuisse, quin vita et sanguine nostro Christianæ reipublicæ consuleremus, videbuntque gentes et ipse cui nihil ignotum est Deus, nos nulla alia pro re magis unquam elaborasse; per quem vero deerit, is sciat se rationem ante tribunal Dei redditurum. Cætera intelliget sanctitas vestra ab oratore nostro, cui latius scribimus.

Datum in oppido nostro Mechliniæ die ultima mensis Februarii anno domini M.D.XVII. regnorum nostrorum Romani Tricesimo secundo, Hungariæ vero Vicesimo septimo.

Maximilianus.

Ad mandatum Cæsareæ maiestatis proprium

Ia. de Bannissis.

---

[1] euanescet *Bz.* [2] fiet *Bz.* [3] innotum *R.* [6] Cetera *C. H.* [8] opido *C.* [13] Pannissis. *G.*

II.

SANCTISSIMI DOMINI NOSTRI PAPÆ LEONIS DECIMI VNA CVM CŒTV CARDINALIVM CHRISTIANISSIMORVMQVE REGVM ET PRINCIPVM ORATORVM CONSVLTATIONES PRO EXPEDITIONE CONTRA THVRCVM PRÆMISSA TAMEN DÑI A. PVCCII APOSTOLICÆ SEDIS LEGATI EXHORTATIONE.

A. PVCCIVS SEDIS APOST. LEGATVS. (p.3.)

Magnifici ac potentissimi domini. hoc vesperi ab urbe per certum nuncium recepimus breve unum sanctissimi D. N. ad magnificos et potentissimos dominos Helvetios quod in diæta proxime Turregi celebranda magnificis dominis oratoribus per inclytos . D. V. huc destinandis præsentabimus, de quo in præsentiarum nihil attinet ad E. D. V. scribere. Recepimus item litteras sanctitatis suæ nobis directas, quibus non sine maximo animi dolore significat sævissimum ac perpetuum Christiani nominis hostem Turcarum tyrannum, ex Syria atque Aegypto, quas

---

'Consultationes sanctæ expeditionis', sine quibus reliqua ad bellum Turcicum suscipiendum pertinentia scripta recte intellegi nequeunt, edimus ex æquali libello, littera *A.* significato, paucis recentiorum, ut videtur, viso, cui inscribitur: SANCTISSIMI DOMI|NI NOSTRI PAPAE LEONIS DE:|CIMI, VNA CVM COETV CAR|DINALIVM, CHRISTIANIS:|SIMORVMQVE REGVM, | & principū oratorum cōſultati:|ones, pro expeditiōe cōtra | Thurcū, premiſſa tū | dñi A. Puccij | apoſtolice ſe|dis legati | exhorta|tione. | ❦ | (*Constat* 10 *foliis in* 4°.; *pagina altera vacua est. In fine legitur:* Priora tranſierunt. M. D. XVIII. *Loci indicatio nulla.*) Contuli etiam *1.* = Nic. Reusneri De bello Turcico variorum auctorum voll. IV. Lps. 1596. 4°. tom. II. p. 152...165. (*proxime ad A. accedit.*) *2.* = Abr. Bzovii Annalium ecclesiasticorum post Baronium tom. XIX. Col. Agr. 1630. fol. p. 331...334. *3.* = Goldasti Imperatorum *etc.* Recessus, Constitutiones *etc.* tom. II. Francofurti 1613. fol. p. 127...132. *4.* = Raynaldi Annales ecclesiast. post. Baron. tom. XII. Lucæ 1754. fol. p. 160...173. *5.* = Négociations de la France dans le Levant. Par E. Charrière. Tome I. Paris 1848. 4°. p. 31...41. ubi suprascriptum est „MÉMOIRE DE LÉON X A FRANÇOIS 1er. (*Copie. — Dupuy. ms.* 600.)" Tria recentiora exempla neglegentius edita sunt. Ceterum sponte adparet nullo iure Zinkeisenum (*Gesch. d. osman. Reichs. Gotha* 1854. 8°. II. p. 594. sq.) dicere hanc Consultationem ad editionem Carrerianam usque fere incognitam fuisse. Idem (Drei Denkschrr. ꝛc.) repetiit Carrerianum exemplum. Orthographiam sed non interpunctionem q. v., quæ in *1...5.* quoque multis locis pessima est, ex *A* fere retinui, nisi quod pro *e* posui *æ* et similia paucis locis inmutavi, de quibus non omnibus in notis verba facere volui. — In *1. 2. 3. 4. 5.* Puccii exhortatio non legitur.

---

7 A.] i. e. Antonius Florentinus, Laurentii et Roberti Pucciorum cardinalium nepos, ipse cardinalis factus a 1531. a Clemente PP. VII., a. 1518. ex apostolicæ cameræ clerico episcopus Pistoriensis, decessit sexagenarius a. 1544. 12 magni:|cis *A.* dicta *A. In sqq. non adnotabo, ubi* æ *pro* e *posuerim.* 13 D. V.] dominationes vestras. 14 E. D. V.] excellentissimas dominationes vestras.

provincias imperio suo, quod alioquin maximum et nobis formidulosum erat, incredibili successu adiecit, rebus omnibus (id quod minime sperabatur) compositis, Constantinopolim rediisse auro atque argento onustum, ac tanta victoria elatum, nihilque suis perfidis conatibus iam obstare posse reputantem, non aliud quicquam cogitare quam ut oriente subacto reliquas orbis partes in suam teterrimam ac nefandissimam servitutem redigat. Propterea que ultra validissimam classem illam quam superiori anno paraverat, aliam non minorem instruere, insuperque terrestris exercitus copias numero ingentes ac robore validas colligere, quibus non Italiam modo (cui semper inhiavit) sed universam quoque Christianitatem subigere possit. quendam præterea oratorem suum Venetias proxime misisse, eo quidem prætextu, ut de victoria contra Soldanum parta cum republica illa sibi confœderata gauderet, timeri autem, ne alio tendant consilia sua, cum civitatis illius formam ac situm ex quadam altissima turri speculari Patavium quoque videre, et cuncta civitatis illius propugnacula curiosissime rimari voluerit, quasi ea omnia a suo Tyranno sint expugnanda quæ aliis inexpugna- (p.4.) bilia fuisse cognoverit. Recepimus præterea a præfa|to sanctissimo D. N. exemplar discussionis factæ per sanctitatem suam cum venerabilibus fratribus sanctæ Romanæ ecclesiæ Cardinalibus ac singulis Christianorum principum oratoribus, atque ad omnes eorum reges principesque transmisisse de huiusmodi sancta ac necessaria expeditione contra perfidum ipsum Turcarum tyrannum sumenda, qua quidem plures articuli continentur: Primo, utrum hoc bellum sit suscipiendum; Secundo, utrum offensive an defensive suscipiendum; Tertio quænam huiusmodi bellum possent impedire; Quarto, bellum ne per omnes principes gerendum sit, an per aliquos, et quosnam illos; Quinto, quæ apparatui tanti belli sint necessaria; Sexto et ultimo, quomodo bellum administrandum sit, videlicet terra an mari, an simul terra et mari, an divisis partibus aggrediendus sit hostis, vel uno potius impetu, an totis insimul viribus impetendus. Quantum ad primum conclusum est omnino suscipiendum esse, cum noster æternus atque idem potentissimus hostis maximos apparatus fecerit ac facere non desistat, ut miseros Christianos (miseros inquam, ni tandem tot divinis monitionibus excitati incipiant sapere quæ Christi sunt) statu, regnis, fortunis, bonis omnibus vitaque ipsa exturbet atque expoliet. Quo ad secundum pluribus rationibus visum est bellum potius offensive suscipiendum quam defensive gerendum. Quo ad tertium, licet plura in considerationem venerint, unum tamen præcipue consideratum est, quod tam salutare tamque necessarium bellum non aliud magis impedire aut retardare posset, quam discordia Christianorum principum: huic impedimento tollendo duo sunt remedia excogitata, Primum, quod generales omnino induciæ ad annum saltem ac donec bellum hoc sanctissimum perduraret, ac sex menses ultra, intercedente omnium Christianorum principum iuramento, ac etiam sub ecclesiasticarum censurarum anathematis privationisque regnorum, bonorum, privilegiorum ac iurium pœnis sanciantur; Secundum, atque id sanctius et utilius visum est, quod una sancta fraternitas Christianorum principum cum Romano pontifice eodem iuramento vallata eisdemque censuris et pœnis contra eam (p.5.) vio|lantem efficiatur, eaque 'fraternitas sanctæ cruciatæ' denominetur. Quo ad quartum, cum numerus ducum, qui pari potestate sint præditi, in tam magno exercitu neque necessarius, neque utilis futurus apparuerit, et tamen propter humanos casus duos saltem potentia auctoritateque magna præditos mutuaque

10 oratorum *A.* 12 timiri *A.* tenduut *A.* 14 ill9 *A.* 38 perducarit *A.* 36 Chriftianorum *A.* 41 penis *A. et sic paullo infra.*

inter se charitate devinctos, tam vastæ moli sustinendæ præesse debere iudicatum fuerit, visum est quod Cæsarea maiestas et christianissimus Francorum Rex, qui ultro ad hoc se obtulerunt, tantum subeant onus. Quantum ad quintum, tria tanto bello ineundo necessaria visa sunt: primo, quod placationes divinæ maiestatis ac erga populum suum Christianum ieiuniis, orationibus, elemosynis aliisque pietatis ac iusticiæ muneribus fiant; secundo, quod ratio pecuniarum (quæ bellorum nervi merito nuncupantur) opportune provideantur; quæ summa usque ad octuagies centena milia, id est, ut vulgo dicitur, octo miliones ducatorum ascendit, cui quidem comparandæ plures etiam modi fuerunt excogitati, ut coram magnificis dominis oratoribus latius explicabimus; tertio, quod militares copiæ disponantur, quæ sexaginta milibus peditum ex Helvetiis, Germanis, Hispanis ac etiam Bohemis, necnon quattuor milibus cathafractorum equitum ex Gallis Italisque, ac duodecim milibus equitum levis armaturæ ex Hispanis, Italis, Dalmatis atque Græcis constare debeant, classis præterea tum pro exercitu traiiciendo, tum pro comeatu supportando paranda sit. ad quam parandam et disponendam pontifex, Veneti ac Ianuenses ex Italia, ex Provincia autem et Britannia Galli, ex Hispania et utraque Sicilia Hispani, Angliæque et Portugalliæ reges ex regnis suis optimam hominum naviumque copiam administrabunt. Quoad sextum et ultimum de modo administrandi huius belli tria consideratione digna sunt habita: primo, quod terra marique hostis sit invadendus, quodque maritimæ classis præfecti et duces sint Angliæ et Portugalliæ reges: quod si Anglicus ob regni sui distantiam adesse non possit, tunc rex Portugalliæ maritimæ expeditioni præficiatur; secundum, sed quod non divisis, sed coniunctis insimul viribus invadatur hostis; tertium, quod terrestres copiæ una cum Cæsarea | maiestate atque christianissimo rege Francorum ad civitatem Anconæ Brundu- (p. 6.)
siumque conveniant, unde satis et brevis et comodus in Epyrum et Græciam est traiectus. Hoc ac longe alia plura in præfato exemplari continentur, quæ præ nimia temporis angustia ad magnificas D. V. in præsenti scribere non possumus, sed cum ea omnia in proxima diæta eisdem D. V. quanto animi possumus affectu debemus, rogamus ut pium, ut paternum, ut sanctum hoc Romani pontificis Leonis decimi, patris pastoris confœderatique vestri desiderium non contemnatis: vos etenim estis, Helvetii, de quibus Sanctitas sua plura optat, plura sperat, plura etiam sibi pollicetur, quam de quacunque quæ sub cœlo est natione et gente, tum ratione confœderationis, qua mutuo alter alteri devincti, obnoxii constrictique estis, tum respectu illius gloriosissimi tituli, quem tanta fide, tanto pietatis ardore, tanto libertatis ecclesiasticæ defendendæ zelo vobis ac vestræ posteritati in perpetuum comparastis. quæso rem adeo grandem atque ita universæ Reipublicæ Christianæ pernecessariam inspicite, examinate, perpendite; et ut semper alias, ita etiam nunc in tanto rerum articulo vos non solum ecclesiæ defensores, sed universæ Christianorum salutis authores ostendite, cum præsertim cæteri omnes alii Christiani principes et se et sua omnia offerant, polliceantur, exhibeant, inprimisque sanctissimus dominus noster Leo decimus per has suas præsentes literas significet se omnino decrevisse huic tam magnæ, tam necessariæ ac saluberrimæ expeditioni personaliter interesse, ut Christiani omnes re ipsa sentiant et agnoscant Sanctitatem suam more pii patris fidelissimique pastoris ne dum substantiam omnem, sed propriam quoque vitam pro tuendis atque salvandis Christianis ovibus exponere paratum esse.

[7] pro uideātur. *sic A.* [12] Bohœmis *A.* [16] prouincta *A.* [25] *In A. tertius pag. versus primus esse debebat, unde mira ibi loci confusio est.* [30] debemus *sic A.* [48] *pro*] ꝯ *A* (*pro* ꝓ)

Qua de re licet nobis ipsi firmissime persuaserimus . E. magnificas . D. V. pro ea peditum summa, quæ in fœdere continetur, Sanctissimo domino nostro, confœderato suo, omnino provisuras, atque eo promptius ac libentius, cum nunc non de re tantum Romani pontificis, sed de totius Reipublicæ Christianæ summa, cuius vos præcipuá ac nobilissima membra estis, agatur. Speramus tamen (p.7.) E. D. V. aliquid | etiam ultra amore Iesu Christi, qui sacratissimum suum corpus ac preciosissimum sanguinem in nostram redemptionem obtulit atque effudit, sua sponte esse facturas. Ex eo namque die, quo in Helvetiam pervenimus, vestrum in sedem apostolicam, Romanam ecclesiam orthodoxamque fidem studium atque ardorem nunquam satis perspicere et admirari potuimus. Itaque easdem . D. V. iterum atque iterum rogamus, ut eodem studio, ardore ac zelo propagandæ Christianæ fidei accurratis, quo defendendæ olim sponsæ suæ ecclesiæ occurristis. Et bene valete Turregi, die sexta Decembris. M. D. XVII.

Ad . E. D. V. mandata

Paratissimus . A. Puccius cum potestate Leguti de latere Nuncius. *A tergis* Magnificis ac potentissimis dominis dñis Heluetijs ligę magnæ superioris Germaniæ tanquam patribus Hoñ.

CAPITVLA

PROPOSITA ET TRACTATA IN CONSVLTATIONIBVS SANCTÆ EXPEDITIONIS QVÆ AD PRINCIPES MITTENDA VISA SVNT EORVM QVOQVE PRVDENTIA ET CONSILIO EXAMINANDA SIQVID ADDENDVM MINVENDVM CORRIGENDVMQVE VIDEATVR.

ACTVM ROMÆ DIE . XII. NOVEMBRIS . M. D. XVII.

(p.8.) IN DEI NOMINE AMEN.

Quia magnis rebus administrandis recta consilia antecedere oportet, et prius consulto opus est, mox, ubi consulueris mature, facto: idcirco consultationes habitas de maxima et maxime necessaria expeditione contra Thurcas quibusdam capitulis ordine subiectis explicabimus.

Ac primum

1. An hoc bellum sit suscipiendum?

---

[9] veſtrū *sic A.* [16] Mūcius *A.* [18] *honestissimis.*

[19.24] LEONIS X. PONTIFICIS MAXIMI CVM COETV Cardinalium, Chriſtianorumq; Regum ac Principum Oratorum & Legatorum CONSVLTATIO, *Pro expeditione contra Turcas ſuſcipienda, Romæ XII. Novembris, Anno M.D.XVII. 1.* [19] Consultatio Romana. id est. *2. In 3. inscriptio hæc est:* MAXIMILIANI CÆSARIS AUGUSTI CONSULTATIO DE EXPEDITIONE IN TURCAS SUSCIPIENDA PER UNIVERSITATEM CHRISTIANORUM *Propoſita & deliberata in Comitiis Auguſtanis Anno Domini M. D. XVIII. In 4. est: Propoſita & tractata Romæ a ſummo Pontifice et ſacro Cardinalium collegio in* etc. De *5.* vide not. p. 143. [23] *corrigendum 2. 4.* [24] *die XVI. novembris 4.* [25] IN N. DOMINI, A. *1.* In dei n. *usque ad* Ac primum *om. 2. usque ad cap.* 1. *omis. 4.* [26] Quia] QVONIAM *1.* cōſllia *A.* [27] consulueris, mature f. *5.* iccirco *5.* [28] Turcas *3. ubiq.* Turchas *5. fere ubique* ch. *Sequentia usque ad cap.* I. *om. 5.* [30] CAPITVLA AD CONSVLTANDVM PROPOSITA. I. *1.*

Si suscipiendum, defensivum ne, an offensivum? II.

Quæ belli susceptionem impedire posse videantur, et quomodo ea dimovenda? III.

An bellum susceptum per omnes Christianos principes gerendum, an per aliquos tantum, et per quot, aut quos? IV.

Quanto apparatu bellum hoc instrui et geri conveniat? ac de rebus ad huiusmodi apparatum necessariis. V.

Primo de reconciliando deo.

secundo de pecuniis.

tertio de copiis militaribus.

Quoad pecunias, quomodo cogendæ, quæ satis esse possint, et per quos custodiendæ, ac dispensandæ?

Quoad militares copias, ex quibus potissimum nationibus, et quem ad numerum, tam equestres, quam pedestres assumendæ sint?

Et hæc ad belli apparatum pertinent.

Ad consultationem vero et administrationem belli gerendi: VI.

Primo qua via eundum sit adversus hostes, terra ne an mari, an utroque modo?

Secundo an diviso in partes exercitu et terrestri et maritimo, an viribus in unum coactis?

Tertio quo itinere et terra milites ducendi et mari traiiciendi?

Quarto ubi convenire in unum exercitus, et quæ primum aut potissimum loca hostium debeat invadere?

Quinto quæ providenda, ut commeatus necessarii nostris exercitibus suppeditentur?

Erunt et alia duo extrinsecus ad huius belli rationem vel necessaria, vel utilia:

Primum ea quæ hoc bello acquirentur (si deus affuerit) quomodo | inter Christianos principes, et quorum iudicio dividenda, et ante bellum ne, an post, ut causæ litium amoveantur? (p. 9.)

Alterum, an aliquis infidelium principum sibi metuens, suspectam habens Thurcæ potentiam, sit ad huius belli partem capessendam ex suo latere per nos incitandus?

Præmisimus capita rerum quæ in consultationem veniunt per ordinem, nunc singulis eodem ordine explicandis nostram sententiam accommodabimus.

Primum an hoc bellum sit suscipiendum.

Hoc non videtur cadere in consultationem, non enim iam est in potestate nostra, cum noster æternus et idem potentissimus hostis maximos apparatus fecerit faciatque ad nos et statu et fortunis et vita ipsa exturbandos ac spoliandos, palamque iactet valde ferociter se orientem modo subegisse, nunc statim ad occidentem arma convertere, nec sit nisi universa Christianitate capta ullo modo quieturus, ut nos aut dare illi gratis nostrum sanguinem, aut ferro cum eo decertare oporteat: nullum igitur habet locum consultatio, ubi intervenit necessitas. I.

---

[1] Et si *1.* [2] quoquo modo *2. 3.* [5] huiusm. *om. 2. 3.* [7] Primum *1.* [10] Et quo ad *1.* [12] ad quem n. *2.* [22] debeant *A. 1.* [23] comm. *1. 2.* [26] adf. *2.* [28] causa l. amoveatur. *2.* causa l. removeatur *3.* [29] et susp. *1.* [30] Turcæ *1. ubique per* ch [32] Consultatione *3.* [34] I. An *1.* Cap. I. An *etc. 2.* Capit. I. An *3. et sic in sqq. capp. Rubricam omis. 4. sed post v.* consultationem *adiecit* nimirum an bellum sit nunc suscipiendum, [35] consolationem *A.* [36] idem *om. 2.* [37] facietque *3. 4.* [38] iactat *A.* ſtaim *1.* fer.] velociter *A. 1.* [39] se conv. velle *1.* [41] decertare] decernere *2...5.*

II. Secundum suscipiendum ne bellum offensivum, an defensivum?

Ne hoc quidem valde dubitandum est, quin longe melior sit conditio inferentis bellum quam propulsantis: Primum quia aggredi ultro hostem maioris est et animi et auctoritatis, quam illius impetum expectare, cum etiam adversarii animus eo magis minuatur, quo magis eum viderit audere contra quem decertaturus est; Deinde si quid debile aut infidum est in statu inimici, id data occasione detegitur, qualia multa profecto in statu Turcarum, si eo nostri exercitus pervenerint, deprehendentur, quæ et pro nobis valde, et contra illos facient; Postremo civitates et populi externo bello perturbati de salute sua cogitant, nec habent spacium ad ea comparanda, quibus hostis in suis regionibus vexetur, attamen hæc incommoda, cum hostibus importantur inferendo ultro bello, tum a nostris removentur. Possunt et aliæ plures rationes adduci, quare inferre bel-
(p.10.) lum utilius sit; sed hæ faciles cogitatu sunt. Duo tamen in bello | offensivo diligenter animadvertenda sunt: primum ut his viribus contra hostem eatur, quibus ille opprimi debeat; deinde ut periti locorum atque hostium ad omnia belli consilia adhibeantur. Sed hæc et alia multa prudentiam ducum et vigilantiam non fallunt.

III. Tertium quæ impedire hoc bellum possent, et quomodo ea dimovenda?

Essent enim impedimento maximo dissensiones et discordiæ (quod deus avertat) Christianorum principum inter se, si quæ nunc sunt, aut si quæ postea exorirentur. Ad quod malum exitiale tanquam semen Sathanæ penitus eiiciendum pax quidem optanda, sed generales omnino induciæ, saltem ad annum, ac deinde donec hoc sanctissimum bellum manserit ac eo finito ad sex menses faciendæ sunt, quæ omnium principum religiosissimo iureiurando sanciantur, ac omnium ecclesiasticarum censurarum anathematisque privationisque quoque regni, honorum, privilegiorum, iurium pœnis muniantur, ut qui eas læserit, hostis publicus dei et fidei Christianæ sit appelleturque, dictasque pœnas cæteri ab eo principes repetere debeant. Si quæ vero oriantur controversiæ, aut per Romanum pontificem ac sacrum Cardinalium collegium decidantur, aut post finem belli differantur. Esset etiam fortasse sanctius et utilius, ut fieret una Sancta fraternitas principum cum Romano pontifice, iuramento votoque vallata, sub eisdem censuris et pœnis contra eam violantem, iurarentque omnes et obligarent se, ruptorem huius fraternitatis se communiter armis persecuturos, appellareturque ista fraternitas Sanctæ cruciatæ.

---

[1] Secundum] II. *1.* Cap. II. *2.* Cap. II. *3.* *Rubricas om. 4. ubique sed lemmata passim ad marginem habet, quæ non repetimus.* [3] primo *3.4.* [4] auth. *1.2.4.* illum *2...4.* etiam *om. 2.4.* cum esset adv. *3.* [5] eum *om. 4.1.* aud. vid. *2...5.* [7] detegatur *2.4.* [10] spatium *2...4.* att.] atque *2...5.* [11] tunc *1.* [12] plures] multæ *5.* inferri *2.4.* [13] eæ *2...4.* [14] eis *2...4.* [16] prudentia *2...4.* viglantiam *4.* vigilantia non fallent *2...4.* fallent *rectius.* [17] III. *1.* Capit. III. *3.* Cap. III. *2.* Tertium ... penitus eiiciendum *omnia om. 4.* [19] possint *1.* [20] impedimendo *3.* maxime *2.5.* dissentiones *3.5.* q. d. av. *om. 5.* [22] exorientur *5.* Satanæ *1.* *Verba* semen Satanæ *quamvis biblica esse videantur, tamen non sunt.* [23] indutiæ *3.* inducie *5.* *ut sæpius e pro æ vel œ retinuit.* [25] santiantur *3.* [26] anathematisque ... iurium *om. 5.* privationis *1...4.* [28] et f. Chr. *om. 3.* [30] aut] ut *4.* ac] et *2...4.* [33] eiusdem *4.* iisdem *1.* violantes *2...4.* [34] huius modi fr. *2...4.*

Quartum an bellum gerendum per omnes principes sit? an per aliquos tantum, et quos? IIII.

Scribitur in actis apostolorum, quod post adventum spiritus sancti in discipulos Christi erat credentium cor unum et mens una: hoc si in principibus Christianis maximo dei munere inesset, iam pateret dei voluntas, non solum de hac victoria, sed de universo orbe terrarum ad suam sanctam fidem convertendo. quod tamen per eiusdem gratiam dei futurum confidimus; nunc vero non videtur numerus ducum pari po|testate in uno exercitu necessa- (p. 11.) rius, et tamen propter casus humanos duos præesse convenit, qui sint potentia et auctoritate magni, et mutua charitate (deo auspice) coniuncti. Nec vero dubium est, quin maxime apti propter plurimas causas sint sacra Cæsarea Maiestas et Christianissimus Francorum rex, quas causas eo quod pateant non commemorabimus. Sed his duobus tantum terrestrem exercitum ducentibus, etsi cæteros reges ac principes ad hunc laborem propter longinquitatem non vocamus, eorum tamen auxilia, ut quisque commodius potest, vel pecuniarum, vel militum, necessaria ducimus, ad quæ conferenda omnes esse prompti debebunt, cum unusquisque eorum nobilis pars sit Christianæ reipublicæ, deoque acceptam referat regiam suam dignitatem, et in communi salute defendenda suam quoque et propria defendat. Omnium igitur auxiliis, sed horum duorum concordi imperio et providentia bellum hoc recte administratum iri confidimus; qui duo se iam obtulerunt, simulque multi alii reges, principes et nobiles suas facultates huic sanctissimæ expeditioni polliciti sunt, quorum virtutis et pietatis exemplum (deo corda disponente) reliqui, ut speramus, sequentur.

Quintum de apparatu belli et rebus ad apparatum necessariis, ac primum de dei auxilio. V.

Apparatus vero huius belli cum multa et magna postulet, in primis est dei auxilium pro nobis comparandum: in manu enim eius sunt omnium fines et omnium iura regnorum, sine quo nihil validum est, nihil forte; qui quamquam nostris peccatis graviter offensus credi potest, tamen est idem, si ad eius misericordiam compuncti corde confugiemus, clemens ac placabilis, qui Ninivem civitatem, quam subvertere destinaverat, propter pœnitentiam illius populi salvam esse permissit. Is ergo cum propter olim principum populorumque peccata

---

1 Quart.] IIII. *1.* Cap. IV. *2.* Capit. IV. *3.* 2 per quos? *1.* 3 actibus *A.* *Act. apost. IV. 32.* 4 credentium *om. A. 1.* 5 Chr. princ. *2...5.* 9 sunt *A. 1.* 10 auth. *1.* potencia *5.* 11 qui *2.* causs. *1. et sic in sqq.* sunt *A. omis. 2...4.* 13 terrestrium *3.* 14 ceteri *3.* cæteri *4.* ac] et *3. 4.* 15 auxiliū *2.* aux. tamen *5.* possit *5.* 16 pr. esse *2...5.* 17 sit p. *2.* deoque ... defendat. *om. 5.* 19 propriam *1. 3. 4.* suorum *2.* 20 et prov. *om. 5.* administraturum *2.* 21 iam se *3. 4.* alii multi *5.* principes *om. 5.* 24 Quint.] V. *1.* Cap. V. *2.* Capt. V. *3.* 25 *in marg. 1.* de Dei aux. primo *5.* 26 Multi vix crediderint inter belli utilissimos apparatus numerandas esse cærimonias ecclesiasticas, quas, nisi simulet, Leo X. præsentissimis efficacissimisque adscribit, ut ipsius edictum (*bando*) de processionibus habendis ostendit, quod quia multa, de quibus Huttenus cum æqualibus passim queritur passim ridet, aperte sub oculos ponit, sed et quia libellus Romanus (4 foliis quadratis constans) certe in Germania vix notus videtur, infra p. 151. sqq. repetam exacte. 27 in manu ... regnorum *om. 5.* cf. Psalm. XCIV. 4. 28 cf. Isai. XXVIII. 2. nichil *5.* qui quanq.... permisit. *om. 5.* 29 tam *2.* 30 confugimus *2...4.* cf. Act. apost. II. 37. Ninivem] cf. Ionæ III. Ninivam *3.* 32 princ. ol. *2. 4. 5.*

Asiam, Græciam, Thraciam, Africam aliasque provincias in prædam hosti eidem concessèrit, tota mente ab omnibus nobis deprecandus, obsecrandus humillimeque orandus est, ne nos in similem det calamitatem. Modi autem quibus re (p.12.) concilietur deus, sunt preces diurnæ no|cturnæque, ieiunia, elemosynæ, sacrificia, et in primis cor contritum pœnitentiaque humiliatum: hoc enim maxime vult deus, qui, teste propheta, non eget aliis honoribus, nec donis nostris. Reformandi igitur mores, animi ad deum convertendi, prædicatoresque passim in omnes populos, qui eos ad pœnitentiam hortentur, sunt mittendi, prælatique ecclesiastici, ut exemplo religionis et bonis operibus ac verbis eosdem populos inducant, commovendi: sic enim placatus deus cum fuerit, nobis propicius de hoste suo ac nostro concedet victoriam.

De pecuniis secundo.

Quod ad pecunias vero, quæ nervi sunt belli, quomodo cogendæ, et per quos custodiendæ ac dispensandæ, attinet, pensitanda in primis huius belli magnitudo, et vires hostis æstimandæ, quæ sunt profecto maximæ, et propter latitudinem imperii, accessione quoque Aegypti ac Syriæ nuper aucti, et propter multitudinem militum, et propter copiam innumerabilium (ut fertur) pecuniarum, et quia assiduis prosperitatibus sublatus animo ac spiritu nihil iam nisi maximum et sperat et cogitat. Ut ergo par contra illum vel etiam superior instruatur exercitus, ingenti opus est pecunia, quam nos ad summam hanc æstimavimus, propemodum sat fore, si octuagies centena milia aureorum inveniatur. Hæc autem pecunia non difficulter redigi poterit: Primum ut reges ipsi ac principes Christiani ex suis vectigalibus bonam partem ad hoc sanctissimum opus conferant, cum ipsorum in primis res agatur, cum, si hostis victoriam (quod absit) habuerit, plus amissuri sint quam privati. qui quidem hostis ea fertur esse natura, ut plebem quidem negligat, nobilibus vero et principibus odio adversetur exiciali, eorumque capita in primis poscat: itaque quocunque victor se contulit, principum stirpes penitus excidit, nobiles ad nihilum redegit, inaudita crudelitate horum sanguinem sitiens. quo magis Christiani principes de suis vectigalibus bona parte oblata vitæ et honori et statibus suis consulere debent, quam partem non duximus esse taxandam, sed eorum prudentiæ ac li-

---

[1] Traciam *A. 2. 5.* Tratiam *3.* [2] nobis *om. 3. 4.* humilimeqȝ *A.* hum. or. *om. 5.* [3] cal. det. *1.* [4] diuinæ *A. 1.* eleem. *1. 2. 4.* elemosinæ *3.* [4...7] sacrificia ... Igitur predicatores passim *5.* [5] pœn. hum.] pœnitentia & humiliatum *2.* pœnitentia et humilitatem *3.* et humilitate *4.* [6] deus] dominus *2...4.* cf. Psalm. XV. 2. bonis. n. *2.* nec etiam don. *4.* [9] ut ... commov. *om. 5.* [10] commonendi *2...4.* [11] ac] et *2...4.* nostro nobis c. *5.* [12] 2. De pecuniis. *in marg. 1.* secundo *om. 2. 3.* *Pro seqq. usq. ad* Laici vero *in 4 est*: Pro comparandis militaribus stipendiis propositum, ut cum Turca maximis opibus polleat, ex recenti Syriæ et Ægypti expugnatione, Regumque maxime sanguinem sitiat, constitutum ut Christiani ingenti *[sic]* vectigalium suorum partem bello sacro addicant, clericique decumas pendant, vel quod ex moderato usu pro cuiusque dignitate superfuerit: cæterum Laicis hæc imperata: [13] Quo ad *2. 3.* quo quo modo c. *2. 3.* cogendas ... custodiendas ac dispensandas *2. 3. 5.* [14] pensanda *2.* [15] estimando *5.* [15.16] et pr. ... aucti *om. 1.* [16] Siriæ *5.* [17] cop., ut fertur, inn. *5.* [18] et quia ... cogitat. *om. 5.* [19] etiam *om. 2.* [20] instituatur *A. 1. 3. 5.* [21] existimavimus *2...5.* propemodum] proponendam *2. 3.* millia *2. 5.* aureum *2. 3. 5.* inveniantur *1. 2. 3. 5.* [23] ac pr. Chr. *om. 5.* [23.24] ad ... opus *om. 5.* [24] cum] siquidem *1.* cum hostis fertur ea fertur *reliquis om. 5.* [25] sunt *1.* [27] exitiali *5.* [29] nichilum *4. ut ubiq.* ch redigit *3. 5.* [31] taxandum *5.*

beralitati hoc remittendum. | Reliqua sunt duo genera, ecclesiasticorum et lai- (p.13.) corum. Ecclesiastici omnes decimas solvant in singulos annos, vel etiam, si visum fuerit, vigesima aut trigesima parte bonorum stabilium, quibus maiores redditus fuerint vendita, repræsentabunt semel pecuniam plurium decimarum; aut si aptius visum fuerit, quodque forsan est deliberatione dignum, si perpensis et æstimatis ecclesiasticorum beneficiorum, præsertimque monasteriorum et cathedralium ac metropolitanarum ecclesiarum redditibus, tantum his relinquetur ex fructu annuo, qui eorum beneficiorum sunt possessores quod ad supplendas necessitates, mediocres etiam commoditates, habita ratione personarum dignitatumque, sat fuerit; reliquum vero omne in sanctissimum usum convertetur, in quo quasi gradibus quibusdam iudicio prudentum est facienda æstimatio, ut qui minus habent in annuis redditibus, tertiam solvant partem, qui plus, dimidiam, qui plurimum, duas tertias vel tres quartas partes. denique ut, reservata unicuique ecclesiastico portione ad commoditatem victus frugalis necessaria, quod superest huc conferant: quod tanto magis fieri ab illis debet, quod patrimonii Christi possessores debent omnia deo, et eorum exemplum cæteri imitaturi sint libentiusque sua deo oblaturi. Laici vero, si nobiles fuerint et aut dominia aut feuda habuerint, decimam, si privati, vigesimam, si vero artifices manibus victum quærentes, eam partem reddituum suorum solvent, quæ videbitur convenire. Publicandæ etiam indulgentiæ sanctissimæ Cruciatæ ferentibus opem defensioni sanctæ fidei, ex quibus, si bellum fide bona geretur, magnæ profecto pecuniæ comparabuntur: non enim mortua est fides in cordibus fidelium, nec cœlestis patria usquequaque contemnitur: sed multi sunt et erunt qui parvo precio vitam æternam libenter ement, si viderint serio ac non simulanter pro deo pugnari. Has vero pecunias nos iudicamus ita esse exigendas ac custodiendas et dispensandas: Primum ut uniuscuiusque Civitatis cum sua diocesi ordinarius sacerdotem unum, et capitulum cathedralis ecclesiæ alterum deputent, qui sint timentes deum et moribus probati; Deinde dominus civitatis unum ido|neum eligat, deinde universitas civium unum seu duos ex (p.14.) numero civium aut clericis secularibus sive regularibus, ut melius iudicant, constituat, qui simul omnes et exigant pecunias ad supra dictam rationem, et eas in capsa aut in loco apto, cuius seorsum singuli habeant claves diversas, ut nullus eorum sine ceteris omnibus attingere quidquam possit, congregatas et sepositas teneant, rationemque totius huius pecuniæ in scriptis diligenter redigent. quas pecunias nemo quavis dignitate præditus sub excommunicationis

---

[2] solvent *2.3.5.* annos, ut etiam XX[ma] aut XXX[ma] *5.* [4] rendita *5.* [5] aut] At *2.3.* forsitan *2.5.* forsitae *3.* prepensis *5.* [6] præsertim *2.3.* [10] in hunc *2...5.* prudentium *2.3.* [12] redditibus decimam solvant partem, qui plus quartam, tertiam, decimam [*pro* dec. dimidiam *3.*], qui plurimum *2.3.5.* [16] eorum ex.] certum ex. *2.3.5. falso.* [17.18] fuerint aut *5.* [19] suorum reddituum *2.3.* suorum *om. 5.* solvant *5.* [21] geritur *2...4.* [22] est mortua *2.5.* in concordibus *4.* [23] cf. Paul. ep. ad Hebr. XI. 16. [24] ac] et *2...4.* [25] *Inter* pugnari. *et* Has vero *4. addit:* Additum ut eleemosynæ a viris integerrimis colligantur, et a trapezitis cum honesto ac moderato laboris lucro transferantur. *sed hæc neglegentiæ editoris adscribenda esse videntur, cum idem paullo infra suo loco eam propositionem repetat.* [26] ac] et *2...4.* [27] diœcesi *1.2.4.* cathe|drarils *4.* [28] probatis. *2.* Deinde ... eligat *om. 5.* dominus] diœcesanus *2.4.* Diocesanus *3. falso.* [29] deinde] & *1.* civium unum idoneum seu *2.4.* [30] sive reg. *om. 3.4.* iudicarit *4.1.5.* [31] constituant *4.* [32] habent *4.* [33] quicquid *5.* [34] dil. in scr. *2...4.* [34.35] redigant *1...5.* [35...1] quavis ... indign. *bis habet 2.*

latæ sententiæ statim incurrendæ, nec non anathematis perpetuæque indignationis omnipotentis dei pœnis constituendis, a quibus nisi per Romanum pontificem vel in mortis articulo et debita tunc satisfactione prævia non possit absolvi, nefario sacrilegio audeat attingere aut aliam ullam in rem quam ad huius belli usum convertere, ut sanctissimo huic et necessario bello deserviant, vel si quo casu bellum omissum fuerit, his unde exactæ fuerint, optima fide restituantur. Quoniam autem neque simul omnium pecuniarum summa exigi et continue in exercitu militibus stipendia solvi opus est, necesse est in omni provincia conquiri mercatores et numularios boni nominis, qui hanc assumant curam pecunias transmittendi, ac ubi necessarium fuerit permutandi cum honesto lucro laboris sui, quo quidem labore etiam cœlum lucrabuntur, ac singulis mercatoribus suæ regiones dividendæ, ex quibus redactæ pecuniæ ad eos referantur. Hæc enim videtur optima et custodiendi et dispensandi ratio. Sed necessarium videtur ad cogendum exercitum habere saltem tertiam partem summæ totius quam diximus in pecunia numerata statim a principio; postea reliquum cum commoditate temporis exigeretur, ac supra dicto modo ad exercitum mitteretur.

De copiis militaribus tertio.

Robur omne exercituum positum est in peditatu et equitibus cathafractis, quo genere utroque Christiani excellunt. Pedites autem sumendi sunt ex eis nationibus, quæ maxime huic miliciæ pedestri et ordinibus servandis student, (p.15.) ut Helvetiis, Germanis, quos lanzethinetos vocant, Hispanis, Bo|hemis, ac ex toto hoc numero sclopari multi sunt necessarii, propterea quod ea quoque parte militum qui sclopis utuntur, adversarius habundat. Videntur ergo peditum fortium virorum in exercitu necessaria ad minus sexaginta milia, catafracti vero equites Gallici optimi et Italici, qui videntur ad numerum quattuor milium accedere debere. Duodecim autem milia levis armaturæ equitum, quo uno fere miliciæ genere prævalet hostis nobis dum taxat, qui alia pociora ducimus, necessaria sunt, ex nationibus huius studii gnaris, Hispanis, Italis, Dalmatis ac Græcis. Hic terrestris exercitus, bonis gubernatus consiliis, commeatuum non egens, suorum tormentorum opportunis præsidiis instructus cum domini benedictione futurus est invictus. In maritimo autem classis apparatu Veneti ac Ianuenses ex Italia, Galli ex Provincia, Britania et aliis locis; Hispani a se ipsis et ex utraque Sicilia, Angliæ quoque et Portugalliæ reges optimam et hominum et navium miliciam ac copiam suppeditabunt, ut mox dicemus.

VI. Sextum quomodo consultandum et administrandum sit bellum.

Ad consultationem et administrationem belli gerendi, quod sexto loco proposueramus,

---

[1] lata sententia *1.* statim *om. 2.4.* [3] satisf. tunc pr. *2.* [4] nephario *5.* ull. al. *2.* [5] belli h. *2.* ut] vel *4.* ut vel *2.3.* sanctissimo ... vel *om. 5.* [6] his] iis *2...4.* [7] omnis *2...4.* omnem summam ex. *5.* [9] nummul. *2.4.5.* [11] singulis quidem *1.* [13] videtur esse o. *2...5.* [15] duximus *5.* [17] *in marg. 1.* tertio *om. 2...4.* [18] Denique robur *1.* cataphractis *recte 2.* cathaphractis *2.5.* Cathafractis *3. et sic infra 5.* quos L. voc. *om. 1.* [21] Lantzknechtos *2...4.* Lanschenetos *5.* *Lanzknechte.* Bohœmis *A.* Boemis *2.4.5.* [22] Sclopetarii *1.2.* sclopari *4.* [23] sclopetis *1.* utantur *A.1.3.5.* abundat *1...4.* [24] millia *1.2.4.5.* cataphracti *1.2.* [26] millia *1...5.* [27] potiora *1...5.* [28] ac] et *2...4.* [29] bonus *A.1.* concsiliis *3.* comeatum *3.* commeatu *4.* [30] c. dom. ben. *om. 5.* [31] ac] et *2.* Genuenses *2...5.* [32] prouincia, Britania *A.* provincia, Britannia *1.4.5.* Britannia *2.3.* *(Provence et Bretagne)* et *ante* ex *om. 1.* [35] *Rubricam om. 4.* Sext.] VI. *1.* Cap. VI. *2.* Capit. VI. *3.* sit *om. 2.3.5.* [36] vero et *2...5.* composueramus, prior an sit *5.*

Primo an sit hostis terra et mari aggrediendus, deliberandum est. Et videtur omnino maritima quoque classis, et ea potens, cum ducibus suis ad bellum necessaria, cum hostis trecentas iam triremes paratas habeat, aliaque quottidie navigia paret ad traiiciendos (ut nos arbitramur) equos: ergo e contrario nobis classis instituenda. Primum, cum dimidium belli mari geratur, dura in conditione essemus sine classe: iam enim dimidio belli inferiores essemus; foret enim hostis dominus maris; Deinde sine classe nec commeatus vehi ad exercitum, nec littora et urbes nostræ defendi ab hoste possent; Tertio, magnam auctoritatis partem amitteremus, si sine classe bellum gereremus, magisque animum hostis et spem accenderemus; Postremo nec toto bello pares essemus, et frustra apparatus terrestres faceremus, si maritimos dimitteremus. Quare est omnino classis necessaria, sed ea ita potens est comparanda, ut hostilem classem non pertimescat; at triremium qui|dem numero pares esse non possu- (p.16.) mus, sed facilis est aut certe non difficillima potentioris classis comparatio: hoc modo triremes videmur habituri centum, hac computatione: Rex Christianissimus in portu Massiliæ quam plures habet; has ut viginti sint poterit efficere; totidem rex Catholicus, si ad eas duodecim, quæ continue in Sicilia sunt, alias octo addiderit, quod non erit magni operis ad quadraginta; Veneti, Romanus pontifex cum sacro collegio ut decem conferant conabuntur; a Ianuensibus vero tum triremes viginti, tum naves magnas, quas Carracas seu Gallenos vocamus, exquiremus. sed et magnarum huiusmodi navium copiam reges Franciæ et Angliæ poterunt suppeditare: habent enim non mediocrem earum numerum paulo ante ædificatarum. reges quoque Hispaniæ et Portugalliæ grandem earum copiam afferent. Hanc autem classem præbebunt quæque nationes partim sumptu suo, partim communi omnium collatione, et proventibus sanctæ expeditionis adiutæ. Hæ naves cum illis triremibus, instructæ militibus Hispanis et præcipue Biscaynis, Portugalliensibus, Gallicanis ex Provincia, Britannia, Normandia aliundeque, et item Anglicanis ac Italis, tormentisque idoneis armatæ stabilitate sua pro muro erunt triremibus, classemque hostium absque controversia aut repellent aut obruent. Duces autem maritimi belli ab unaquaque natione suis quidem classibus præficiendi sunt; sed ad quos totius belli summa referretur, qui amplissimam potestatem haberent, optandi essent Angliæ et Portugalliæ reges, qui ambo sese summa pietate obtulerunt: verum si rex Angliæ ob longinquitatem commode ire non posset, duce et imperatore Portugalliæ rege contenta esset maritima expeditio.

Secundo, an divisis, an coniunctis viribus et exercitu aggrediendus hostis sit? Non est dubium, quin nostris unitas et coniunctio virium, præsertim terrestri bello sit aptior: nam et in minore numero divisio minuit vires animos-

---

[1] terra et m.] terra an m. *2...4.* [3.4] quotidie *1.2.4.5.* quoditie *3.* [4] e *om. 4.* [5] geritur *2...4.* [6] enim] etiam *5.* et foret *1.* [8] deffendi *5.* ab h. def. *2.* [9] geremus *5.* Postremum *1.* [12] est] et *5.* sed] et *5.* [13] at] Ac *2...5.* [14] facile *A.* facilius *4.* non difficilima *A.1.3.* [15] videmur] videntur *3...5. et 4 in marg. add.* haberi posse. *frustra.* [16] Masiliæ *3.* quam pl.] complures *1.3...5.* [17] continuæ *3.* continuo *5.* [18] quadragintas *A.* Veneti et R. p. *1.* [19] conferent *4.* [19.20] Genuensibus *2...5.* [20] tunc *5.* carachas *2...4.* galeones *2...4.* galleones *5.* [22] habent siquidem *1.* [24] afferant *A.1.* quoque *5.* [25] collocatione *A.* [27] Bistainis *2.3.* Biscainis *4.* Portugallensibus *2...5.* Provincia, Br. *recte 4.5.* [28] Normania *5.* [29] muro] numero *2...4.* [30] aut *ante* rep. *om. 1.* [31] perficiendi *5.* [32] refertur *A.1.* referret *3.* [33] Portugaliæ *5.* summa] sua *A.1.* ambo summa p. sese o. *5.* [34] commodo *2.3.* [36] minori *2...4.*

que, quod hosti, qui copiis innumerabilibus habundat, uequaquam contingeret; et in unum locum coactis copiis hostium erit inutilis nimia multitudo, noster exercitus nec præ turba confusus, et viribus valens, nullum pugnandi discrimen pertime-(p. 17.) scet; deinde non carpere diversa loca, sed ad | hostem protinus vel ad regiam hostilem accedere, erit et virtutis et dignitatis maximæque in universo bello utilitatis.

Tertio quoad iter exercituum, et qua regione commode possint incedere, triplex via proponitur: una per Germaniam et Hungariam; commoda hæc quidem, ubi ad Hungariam perventum sit, (nam per Danubium flumen vehi exercitus et paucorum dierum itinere ab Constantinopoli exponi posset) sed hæc longior et quibusdam principum forsitan parum grata; altera per Dalmatiam et Illiricum, non longe fere a mari, sed hæc difficillimis locis sæpe impedita est, et equitatui maxime incommoda; tertia, quæ has difficultates evitat omnes, ut per Italiam ad urbem Anconam ac Brundusium Cæsarea maiestas et Christianissimus rex perveniant cum suis copiis: hinc enim satis commodus est transitus in Epirum et Græciam, et per amicas ambas regiones sint profecturi. Ab Ancona vero traiectus classe faciendus est, præmissaque parte copiarum imperatores postea subsequi poterunt.

Quarto ubi convenire exercitus in unum, et quæ primum loca hostium debeat invadere? Terrestres quidem copiæ Anconæ et Brundusii (ut diximus), navales vero in Sicilia convenire debebunt. Attamen inde maiori agmine ad prædictos portus Anconæ ac Brundusii contendere, ut inde quoque nostras copias traducere ad hostium littus possint. In terra autem hostili videtur portus Dirachii oportunissimus, quamvis sit hostium, sed non erit captu difficilis classe et exercitu nostris eo convenientibus, (quanquam totum illud littus hospitale et portuosum est) ut futura sit facilis adhibitis locorum peritis in terram, et, si opus fuerit, ad portum Venetorum Cathari descensio. Primus autem conatus nostri exercitus vel ad ipsum ducem hostium vel Constantinopolim aggrediendam faciendus est: caput enim petendum, quo oppresso facilis est reliquorum omnium acquisitio; sed hoc ita, si nostrarum et hostis virium periti nos prævalere senserint, nam aliter non esset transmissio facienda, sed nostra potius præsidiis tuenda. Sed hæc consilio et prudentia imperatorum diligentissime perpendenda sunt.

Quinto de commeatibus non erit difficile providere, classe nostra mari do-(p. 18.) minante (ut iam dictum est), nam et mercatores tuto com|meabunt, et Marchia, Apulia, Calabria, Neapolis, Sicilia magnos comeatus poterunt suppeditare; venient etiam ex Lombardia et tota fere Italia ac etiam Gallia copiæ ingentes

---

[1] abundat *1...4.* contigneret *3.* [2] nimia] minima *2...4.* [3] præ] pro *A. 1.* valens *om. 3. 4.* non impar *2.* [5] et maximæ *2...4.* et maxime *5.* [6] poss. comm. *2. 4.* [7] una] aut *A. 1. 3...5.* [8] sit] erit *3. 4.* [9] itinera *3. 4.* [10] forsan *2. 4. 5.* forsin *3.* [11] Illyricum *1. 2. 4.* Illiricam *3.* difficilimis *A. 1.* difficilibus *2...4.* [12] incomoda *3.* evit. omn.] omnes tollit *4.* [13] ac] et *5.* [14] satis est comm. *5.* [15] in Epir.] in Ægyptum *5.* ambo *2...5.* sunt *1...5.* [19] Terrestris *3.* [20] Attamen] & tamen *1.* , atque *2...5. rectius.* maiore *2. 4. 5.* [21] Anc. port. *2.* Anc. ac Br. *om. 4.* ac] et *2.* [23] Dirrachij *1.* Dyrrachii *2.* Derrachii *5.* Durachii *3.* *Durazzo.* opp. *1. 2. 4.* [24] litus *3. recte ubiq.* [26] ad] in *5.* Catharri *2.* *Cattaro.* defensio *2...4.* [27] ad C. *2...4.* [28] facilior *2.* facilius *3.* est *om. 5.* [29] omn. reliq. *5.* ita *om. 2...4.* [30] pæualere *A.* senserimus *A. 1. 3...5.* [33] comeat. *3.* [34] iam *om. 2.* est *om. 5.* et] ex *2...4.* comeab. *3.* [35.36] Martia *3.* Marsia *4.* marcha Apulia *5. falso:* marca Anconitana *significatur.* [35] Neapoli *2. 4.* commeatus *1.* [36] etiam] enim *4.*

per commoditates fluminum, maximeque Padi, ad mare devectæ, atque inde facile ad exercitum comportatæ, quod usque ad littus parvi negocii erit, a littore vero ad exercitum quomodo tuto fieri possit, erit eorum qui in re præsenti fuerint deliberatio. Sed illud erit curandum, ut mercatores idonei conducantur, qui hanc provinciam deferendorum commeatuum pro honesto lucro capiant, atque eis potestas et nomen Commissariorum a locorum dominis detur, quo maiore auctoritate negociari et ibidem curare necessaria possint.

De duobus vero, quæ extrinsecus consideranda duximus, tentare aliquem infidelem principem, utpote Sophin, ad bellum hoc contra Thurcas, quibus inimicissimus esse debet, communicandum forte non esset inutile, sed non in hoc magna spes a nobis, verum in deo et viribus consiliisque nostris est collocanda.

De divisione vero eorum quæ bello acquirentur sic iuste facienda, ut nemo conqueri nec dissensionem quærere iure possit, videtur esse commodissimum iam nunc iudices et arbitros huius divisionis eligere, puta Romanum pontificem et sacrum collegium, aut alios communiter a principibus constituendos, qui confecto bello iudicare deberent secundum rationem proportionis sumptus et laboris in hoc bellum impensi, vel alia præscripta et ab omnibus accepta ratione, quorum iudicio omnes stare deberent, sub pœnis supra in induciis appositis; vel si illa sancta confraternitas fieret, quæ recuperarentur, communiter ab ea tenerentur pro indiviso, quousque per eandem deputati iudices determinarent: dividere autem res ante quam partæ sint, incongruum, et postea finito bello ad dissensiones venire periculosum: hoc autem modo unusquisque iam sciret fere quid ad se venturum esset, et nunc operam tempusque in hac divisione alienarum adhuc rerum non contereret.

Hactenus nostræ sunt in singulis capitibus supra propositis dictæ sententiæ. Nunc quædam præterea addemus. Si enim fieri posset, ut Hungariæ et Poloniæ reges paratis exercitibus Thurcam ex ea parte invaderent, non est dubium, | quin multum proficeretur ad bellum conficiendum: magnus enim inde (p. 19.)
terror iniiceretur hosti, eiusque vires distraherentur: itaque sunt illi quidem cohortandi et incitandi, auxiliaque illis danda, sed ita ut de eo exercitu et de ea apparatione, quam diximus, nihil omnino imminuatur, in hac enim nervus et vis et spes belli ac victoriæ sita est, verum si sine huius apparatus detrimento pecuniæ ex cruciatis et decimis ab illis extremis nationibus Norvegiæ, Daniæ, Saxoniæ illis attribui possent, quibus exercitum alerent, esset id rebus nostris adiumento magno. Item si præter eum exercitum, quem supra unitate coniunctum esse voluimus, tanta præterea militum copia esset, ut pluribus locis impetus in hostium fines fieri, præsidia crebris in locis disponi possent, quis non videat hoc utilissimum nostris rebus futurum? sed ea tantum quæ neces-

---

[1] comm. *2. 4.* maximos] magnos *3. 4.* inde] deinde *3.* [2] excercitū *A.* comportare *2...5* [3] posset *5.* [4] idoneo *2. 3.* [7] majores *4.* [8] Capitula extrinseca *ante* De *habent 2...4.* [9] Sophum *1.* Sophim *4.* Zophim *5.* Turcas *h. l. habet etiam 5.* [12] acquirerentur *3...5.* [13] dissentionem *3.* deffensionem *5.* iuste *5.* [14] iam] nam *A.* [16] deberent] haberent *A. 1. 5.* propositiōis *A.* [18] indicijs *A. 1.* [19] recupararent, *A.* [20] quosque *1. 3.* [22] discensiones *5.* [24] conterreret *3.* rerum conterere non conveniret. *4.* conteret. *5.* [25] capitulis *2...4.* suprapositis *4. 5.* datæ *5.* [27] Turcam *etiam 5.* [29] terror inde *2.* [30] et] atque *2.* [32] ac] et *4.* [33] et] ac *2...4.* [34] Daciæ *A. 1. 4. 5.* Datiæ *3.* [35] magno adium. *2...5.* supra *om. 5.* [36] videt et *2. 3.*

saria ad bellum et ad victoriam essent, fieri oportere diximus: hæc reliqua adiumenta sunt optanda, quæ tamen in domino confidimus habundantius etiam affutura. quis enim erit nobili ingenio aut animo vir, qui non accensus cupiditate veræ gloriæ ad hoc bellum studeat properare? quis cupidus rerum visendarum, qui hac occasione oblata suis armis arreptis non iter aggrediatur? quis studio acquirendi præditus, qui non ad tantam prædam convolet? quis denique virtuti et fortitudini suæ fidens, qui non eam in hoc pulcherrimo et sanctissimo opere et deo et hominibus velit comprobare? nam illa quæ sunt maxima, honor et amor dei, salus veræ fidei, cœlestis patriæ potiundæ cupiditas, omnes pariter commovere debebunt. Principes, ut suas opes et auctoritatem, fortes viros, ut suam virtutem, reliquos vero, ut partem suarum facultatum in communem consensum et præclaram hanc societatem dei et hominum conferant ad acquirendum sibi præmium sempiternum: nam quamquam hostis et potens vehementer et ferox sit, tamen hominum virtute et militum robore ac disciplina longe nobis inferior est, quæ in bellis valent maxime, ut, deus modo preces nostras benignis auribus admittat, sit nobis victoria pro certo expectanda. Non ergo deerunt nec opum nec virorum magna subsidia, clarissimorum regum suorum et princi-(p. 20)|pum virtutem atque exemplum omnes imitabuntur. qui quidem principes non longo labore, nec maximo sumptu et suam augebunt hac victoria dignitatem, et fidem dei sui illustrabunt, et patrimonium Christi amplificabunt, digni qui ab ipso deo in tam excelsum honorem regalis solii sublati fuerunt, cum grati deo sint futuri, qui hoc opere, hoc sanctissimo bello consequentur, ut præter amplificationem opum suarum sempiternam laudem suæ virtutis inter homines ferant, eorum autem nomina in cœlis scribantur.

Priora transierunt. M. D. XVIII.

(*Raynaldus pro epilogo inde a verbis* Item si præter eum exercitum *omisso* „Interiectis" *scribit* „nonnullis de spe victoriæ, cum Deus non sit defuturus, atque hostis animis et industria militari sit inferior additur [*quod apud Bzovium et Goldastum quasi partem superiorum capitulorum faceret, sine præmonitione additum est*]:)

De itineribus expeditionis.

Imperator per viam Ungariæ cum Rege Poloniæ et electoribus cum gentibus Germanis, Lantzknechtis, Boemis, Ungaris, Polonis, Dacis, militibus ordinis Teutonicorum, septuaginta millibus armatorum, scilicet equitum viginti millibus, et peditum quinquaginta millibus in ordinantia et bona copia tormentorum.

Rex Franciæ per viam Fori Iulii cum Gallis, Scotis, Svizzeris, Lotharingis, Sabaudiensibus, Venetis, Florentinis, Senensibus, Lucensibus, cum qua-

---

[1.2] adium.] adiuncta *2. 3.* [2] abund. *1. 2. 3. 5.* [3] animo aut ing. *2. 3. 5.* [5] ablata *3.* [6] virt. deniq. *2. 3. 5.* [7] fidē, *2.* noc pulcherimo *3.* [9] dei *om. 1.* [10] quidem, ut *1.* [11] vero *om. 2. 3. 5.* [11.12] comm. cons. et *om. 5.* [12.13] ad acq.... sempit. *om. 5.* [13] acquirendā *2.* nam] . Non, *5.* [14] virtute et *om. 2.* hominum et virt. militum *3.* [15] valet *3.* [16] ut vict. nob. sit, modo D. p. n. b. adm., pro *1.* [17] nec ... virorum *om. 5.* charissimorum *5.* [17.18] suor. *om. 5.* [18 sqq.] virtutem ... sublati fuerunt *om. 5.* [22] fuerint *2. 3.* cum tam gr. *5.* hoc sanctissimo bello *om. 5.* [25] Pr. transier.] *Rettulerim ad Pauli II. ep. ad Cor. II. 17. Non habent 1. 2. 5. ut sequentia non habent A. 1. 5. neque ea indicata sunt in principio.* [32] Hungariæ *3. 4.* [33] Lantzknecthis *3.* Hungar. *3. 4.* Bohemis *3. 4.* Danis *2.* [34] Theut. *4.* xx M. *2. 3. et sic in sqq. numerorum signa.* [36] F. Iul. *Friaul.* Svizeris *3.* Suizeris *4.* Lotoring. *2. 3.*

tuor millibus cataphractis, octo millibus levis armaturæ, quinquaginta millibus peditibus et bona copia tormentorum.

Rex Portugalliæ cum classe maritima trecentarum navium magnarum et parvarum, ad minus sexaginta triremium, quæ classis remanens armata exponet (ubi vellet) quadraginta millia homines in terra cum gentibus Hispanis, Anglicis, Portugallensibus, Ianuensibus, Neapolitanis, Siculis, Flandrensibus, maritimis; ita quod essent alii sexaginta millia armatorum equestrium et pedestrium; et bona copia tormentorum et equorum ad illa deferenda per terram, et sanctissimi domini nostri classis posset esse cum ista, vel sicut videbitur; et hæc deduceret commeatus pro alio exercitu occidentali pure terrestri per Forum Iulium venienti: et poterit ire hæc classis per Apolloniam et Dyrrachium, et ibi expectare alium exercitum cum Rege Franciæ venientem; et si videbitur inde divertere ad Peloponesum, vel recta via Constantinopolim, vel iungere se ad sinum Thessalonicensem cum prædicto exercitu, si erit necesse, vel ire ad Hierusalem et Ægyptum; et alius exercitus per Ungariam non erit tunc a Salonicensi sinu multum distans.

Pro istis omnibus in duobus annis sufficerent duodecim milliones ducatorum: quod si principes non recognoscentes superiorem volunt dare quartam partem reddituum suorum, ac similiter spirituales principes unam quartam partem reddituum suorum, et alii principes, communitates et domini [sæculares recognoscentes superiorem unam dimidiam decimam reddituum, et populus impositionem unius quaterni in minutis venditionibus per libram, et cum cruciata plenissima bene prædicata et soluta per totum orbem: creditur cum istis quinque rebus bene exactis et dispensatis introitus erunt in duobus annis multo maiores quam impensæ vel exitus duodecim millionum.

BANDO DE LE PROCESSIONI | PER LA VNIONE DE PRIN-|CIPI CHRISTIANI CON-|TRA TVRCHI. |

| *Arma Leonis PP. X.* |

CVM GRATIA ET | PRIVILEGIO.

Per lo presente bandimento de spetial mandato & cõmissione de la .S. de .N. (p 2.) .S. Signor LEONE per la di. pro. p̃p̃ X. facta al .R. monsi. Cardinale de Iacobatiis Vicario de .S. Sanctita & al R. Io. Iacobo Conte de Gambarana prothonotario apl'ico & de S. S. vicecamarlingo generale gouernatore de Roma & suo districto. Se notifica ad ogni psona & fidel Christiano de qual grado & conditione se sia: como hauẽdo presentita .S. S. li preparamenti & ordinatione facte, & che se fanno, dal Turcho, inimico de la christiana religione, in offensa, damno, & oppressione de la Sancta fede Catholica como bono & vniuersal Pastore, al qual specta hauer cura de la sua grege, populo, republica vniuersale, & Christiana religione: facto intendere a li Illustrissimi .S. Principi Christiani vogliano vnirse, & prestare ad-

---

[1] Cathafractis *3.* [9] dom. n.] P. N. *2.* [10] pure] præ *2.* [11] Iulii *2.* Apolon. *2.* Apoloniam *3.* Dirach. *3.* Dyrrh. *4.* [13] Poloponnessum *2.* Pelipopnessum *3.* [14] Thessaloniensem *3.* [14-15] Ierus. *4.* [15] Hung. *4.* [17] Miliones *3,* [19] redditum *3.* suorum. Sim. *3.* suorum; sim. *4.* [22] quatreni *2. 3.* [23] cum *om. 4.* [25] exitum *4.*

iutorio ad defendere, obſiſtere, impugnare, & debellare, la perfida & diabolica Maumectanica rabie. Et eſſendo gia .S. S. per la diuina gratia reſoluta che li prefati .S. Principi Chriſtiani per la cagion predicta ad pace & vnione concordi vẽgono ad fare vna treugua quinquẽnale ꝑ la dicta cagione, & pigliare & aſſumere de bon voglia le arme cõtra el predicto inimico de la noſtra vera fede, cõ ferma ſperanza & adiuto del Altiſſimo noſtro Saluator Ieſu Chriſto, nanti el dicto (p.3.) tẽpo hauere indubitata victoria. Et per che ogne bon princi-|pio ꝓcede da epſo Altiſſimo .Dio, ſenza elquale non ſe po hauere, ne cõſequire alcuno bono effecto: la S. Beatitudine con ſperanza anchora de le bone oratione de fideli & deuoti Chriſtiani ha deliberato in prima inuocare & implorare la miſericordia & adiutorio de epſo Dio omnipotẽte. Per la qual coſa S. S. ha ordinato & cõmeſſo, che ſe habino ad fare ſpetial proceſſione, rogatione, orationi: & ieiunii. Oltra piu altre infinite & Salutare prouiſioni in queſto per la ſua beatitudine facte como deputatione delegati, mandare predicatori, & altre ſupra Decio Sancte ordinatione.

Capituli.

¶ Prima .S. S. obliga & exhorta ogni fidel Chriſtiano ad ieiunare, viſitar chieſe, dare elemoſine, confeſſarſe, ſtar contrito, e con deuote lacrime placar lira del ſummo Iddio.

¶ Anchora vole & comãda .S. S. che tutti & ſinguli Prelati, & ſacerdoti tanto ſeculari quanto regulari durãte el dicto quinquẽnio continuamẽte vltra le cõſuete oratiõe che occorreno in la meſſa habino a dire, quando congruamẽte ſi poſſa fare dal preſente di tre altre oratione, cioe vna de ſpiritoſancto, vn altra per la cõſeruatione de la pace & vnione de dicti .S. Principi, & vnaltra contra Tur- (p.4.) chi & pagani. acioche Dio omnipotente ha-|bia ad hauer miſericordia de noſtri peccati.

¶ Anchora vole & cõmanda .S. S. che da queſto inante tutte & ſingule eccleſie, tãto ſeculare quãto regulare ogni di ad hora de nona debbiano ſonare la Aue Maria la quale ciaſcun chriſtiano deuotamente debba dire, come anche quella della ſera, & implorare la diuina miſericordia, & felice victoria de fideli.

¶ Anchora vole & cõmanda per rendere laude & gratie alla diuina clemẽtia della predicta vnione & cõmune volunta ad la ſancta expeditione de tutti li .S. Principi chriſtiani, che ſe faccino tre proceſſione generale cominciando in li doi giorni auante la Dominica proxima della roſa cioe venere & ſabbato proximi che ſerãno .xii. & .xiii. & .xiiii. del preſente meſe. Doue habbi ad interuenire tutto el Clero vniuerſale. tutti i capituli de chieſie Cathedrale, Collegiate, & cõuẽtuale, tutte & ſingule chieſe, fraternitate, capelle, Cõpagnie, tanto de ſeculari quãto de regulari exempti & nõ exempti. Collegii et vniuerſita de qual dignita & condition ſe ſia & anchora tutti li officiali della Corte de Roma, tãto de Camera apoſtolica, quãto penitẽtiaria. Cãzelaria, de Palazo, o qual altro ſe ſia ad honore & gloria dello omnipotẽte Dio, & de ſua Matre glorioſa vergine Maria.

¶ Anchora che tutti & ſinguli preti, & religioſi, congregatione, & collegii ſu- (p.5.) pradicti debano cõ-|parere cõ loro piuiali, pianete, Tonicelle, & cotte ꝑ ſuo ordine ſolẽne et põpa pontificale, & portar debano con gran veneratione le loro reliquie ſancte, & ſacre Imagine che hano o della glorioſa vergine o daltro ſancto Martyre o confeſſore o daltra vergine e lo di che .S. S. andara in proceſſione le ſacroſante Imagine del Saluator, de Madõna Magiore de ſan Giouãni, & ſimile pretioſe reliquie, cõ ſuoi luminarii & ſolẽnita cõ baldachini ſopra le Imagine ſoliti & deputati.

¶ Anchora el terzo giorno che ſara la Dominica della Roſa & adi .xiii. del

preſente la prefata S. de .N. S. vdira meſſa in ſancta Maria della Minerua, ad la quale .S. S. venera proceſſionalmente a piede, partendoſi da San Pietro con tutto el ſacro Collegio ſuo delli .R. S. Cardinali & Prelati apoſtolici ſecondo ſara ordinato, doue el ſuo ſecretario fara el ſermone, & ſi publicarãno le bolle della dicta vnione de Principi.

℄ Anchora uole & cõmanda .S. S. che durante dicte proceſſione tutte le chieſe tanto parochiale quanto Cathedrale, & collegiate in li dicti giorni debano far ſonare le ſolite Campane fina ad hora de nona, & non ceſſare durante la proceſſione.

℄ Anchora che in li dicti giorni tutti i predicatori debbano ceſſare dale loro predicatione, per piu cõmodita del populo deuoto durante dicta proceſſione. |

℄ Anchora che durante dicte proceſſione tutti gli artiſani debano deſiſtere da (p.6.) loro exercitii & tenere ſerrate le bottege, & interuenire cõ lor ſolito ordine alle dicte proceſſione, ſotto le pene de cenſure & pecuniarie deſotto exprimende.

℄ Anchora che nelli dicti giorni de proceſſione tutti tribunali de qualuncha foro, o, magiſtrato ſe ſia habiano a Vacare & ceſſare acio che eſſi magiſtrati poſſino & debiano interuenire in eſſe proceſſione.

℄ Anchora uole che le Monache, & altre pſone clauſtrale, che non poſſono ne debbano uſcir de ſuoi clauſtri debano in li dicti giorni far tra loro in dicti clauſtri oratione, & proceſſione, come fara per la Cittade el Clero.

℄ Anchora cõmanda che le Meretrice & donne inhoneſte in dicti giorni non debano comparere in dicte proceſſione ſe non in habito de vera cõtritione, & penitẽtia & nõ ſtare a fineſtre ne porte ſotto la pena de ſpoliatione, & perditione? de veſtimenti, tanto de epſe quanto de lor compagne, & altre pene infraſcripte.

℄ Anchora prohibiſce ſotto le pene infraſcripte che queſti tre giorni de proceſſione neſſuno ardiſchi de notte o giorno portar ſoni ouero far feſte laſciue & deſhoneſte ne cantar laſciuia o diſhoneſta alcuna ma ſolo ſe attẽda per ciaſcuno a laudare & placare Dio. |

℄ Item ſe cõmanda a tutti & ſinguli Iudei che durante le dicte proceſſioni non (p.7.) ardiſcano de andare a Torno ma che ſe debiano contenere intra le loro Caſe.

℄ Et per cio a tutti quelli tanto homini quanto dõne religioſe & ſeculare che in li dicti doi giorni precedenti la Dominica perſeueranno quanto poſſono in ieiunii & oratiõe, o che ſtarãno preſenti al progreſſo delle ꝓceſſione, o uero deuotamente le ſeguirãno, & anche quelli o quelle che non poſſendo andare perſonalmẽte faranno per queſto oratione in Caſa loro o in oratorii, in Monaſterii, o in chieſe .S. S. li cõcede plenaria indulgentia, & remiſſione de ſuoi peccati, in forma della chieſa conſueta: la quale indulgentia, & remiſſione ſimilmẽte .S. S. da & concede a tutti & ſinguli Prelati, Preti, Frati, Monachi, Et religioſi che perſeueranno in le dicte oratione, & ieiunii, & celebrarãno ſacerdoti tre giorni la meſſa cõ le dicte cõmemoratione.

℄ Et le dicte proceſſione quale incõminciarano Venerdi proximo de Mattina andaranno quel giorno da .S. Auguſtino a .S. Maria in ara Celi, el Sabbato da .S, Lorẽzo in Damaſo a .S. Maria del populo. La Dominica come e dicto da .S. Pietro a .S. Maria della Minerua.

℄ Et perche, le coſe predicte ſe debano omnino obſeruare ſe impone pena de excõmunicatione | Papale: la quale incorrerãno tutte & ſingule perſone ſi eccle- (p.8.) ſiaſtice quanto Seculare exempte & non exempte che non venerãno a dicte proceſſione, & oltra queſto poſſano de facto eſſere grauati ala pena anchora de .X. ducati per vno contrafaciente.

℄ Et per queſto ſe cõmanda ſotto la pena predicta, che per la ſtrata doue paſ-

ſerãno dicte proceſſione debba ognuno nettare, & parare quãto meglio porãno nanti la ſua Caſa, ad honor de Dio, & delle Sancte Reliquie che ſe portarãno in dicte proceſſione: ognuno ſe sforzi portarſi meglio che pora in tutte le ſopradicte coſe, ad cioche cõ celeſte fauore ſe doni principio, ad ſi neceſſaria & ſancta expeditione. Datũ Rome Die viii. Martii .M.D.XVIII. Pont .S.D.N. Anno Quinto.

FINIS.

Io Iac. Bucha . Not.
Reuerẽ. Vicarii.

Bernar. R menas Not.
℞euerẽ. Guber. Vrbis.

Corollarii locum sequentes Stabi, historiographi Cæsarei, Maximiliano ab epistulis, ad Bilibaldum Pirckheimerum litteræ, d. 31. Dec. a. 1517. scriptæ, ex Heumanni Documentis litterar. p. 244...247. [Indic. bibliogr. Hutt. n. 70.] desumptæ commode optinebunt.

MAGNIFICO DOMINO PIRKHAIMER
IOANNES STABIVS
FELICITATEM.

Ut vos superioribus literis meis certiores facerem de rebus quæ nunc aguntur et concipiuntur, orsus sum historiam de Turcis quam propterea quod tunc ad Cæsarem vocabar, imperfectam reliqui, de qua hic aliquid subiiciam. Summus pontifex omnium Christianorum regum oratores vocavit, id est scripsit illis, ut oratores suos ad eum mitterent; proposuit consultationem acerrimam bellum sumendi contra Turcos, dedit negotium quibusdam cardinalibus curarent diligenter quo modo ista sanctissima expeditio suscipi, interteneri et terminari posset. Isti fecerunt quandam consultationem in genere deliberativo, quibus sumtibus, quibus armis, quibus victualibus et quibus capitaneis potissimum ad laudabilem finem perduci posset; illius copiam pontifex imperatori transmisit, ut ipse supremus Christianitatis princeps diligenter revideret et examinaret et ut bellorum expertissimus et aliorum regum senior corrigeret, adderet vel minueret, quod Cæsar et proprio labore et consiliariorum summa deliberatione fecit, et nunc posta expeditur quæ sua consilia pontifici reportat. Capitula aliqua quæ scire potui ex pontificis deliberatione sunt ista: pro isto bello tres propositi sunt anni, in primo, id est presenti 18., pararentur pecuniæ, nervi bellorum, et alii sumtus ad bellum necessarii, ad quod sacerdotes deberent dare decimas, laici vero qui reditus habent vigesimas, quid famuli et famulæ reliquumque pauperum vulgus, memoria mihi excidit. item fient supplicationes et processiones devotissimæ ad placandam iram dei qui Turcis tantam victoriam concessit, ut sepulchrum suum cum tot regnis acquisiverint. item aperientur thesauri ecclesiæ, detur cruciata largissima remissionis omnium peccatorum porrigentibus liberales adiutrices manus ad tam pium opus. Item componetur pax firmissima vel, ubi fieri non potest, saltem induciæ in sex annos inter omnes Christianos principes, potentatus et status; qui rebellis extiterit ac parere noluerit, diris execrationibus perpetui anathematis cum banno imperiali subiacebit. Item conquirentur ex ista pecunia XII vel XVIII milliones auri quæ pro

---

23 interteneri] geri. 26 copiam] *exemplum*. 30 posta] Poſt. 43 qui *Heum.*

ista expeditione creduntur sufficere: modum colligendi autem intelligetis cum res ipsa reipublicæ vestræ innotuerit. Item pro ista pecunia conducentur equites Galli et Langobardi, pedites, Lanzknecht, Swiceri et Bohemi; fiet exercitus ducentorum millium hominum. item erit summa cura providendi exercitibus commeatum per viros bonos et providos mercatores; modum autem, quo ista fiant, aliquando omnem latius ex scriptis magnorum principum intelligetis. Item secundum papæ consilium rex Angliæ, Scotiæ, Daniæ, Portugalliæ, Flamengi, pars Galliæ Massiliensis et Ianua et Veneti classem in mari fortissimam ponent, atque in omni loco armis et commeatu iuvabunt terrestrem exercitum; Imperator et rex Gallorum erunt duces terrestris exercitus. Multa alia sunt in capitulis quæ vel non recte percepi vel oblivio sustulit vel quæ cito intelligetis post illa. hoc unum vos latere nolo, quod omnes Christianos reges ad hoc negotium valde bene dispositos video, et quod certam et indubitatam inter eos habituri sumus pacem in favorem illius expeditionis. Hæc ideo libentius vobis scribo, ut cum sedulo in genere deliberativo vos exerceatis, habeatis materiam nostri sæculi et temporis prægnantissimam, in qua multa et utiliter et docte disputare et pro communi Christianitatis utilitate adinvenire et exquirere poteritis. Item credo ista nova apud vos præterita nunc esse et ex mercatoribus longe exactius omnia audivisse. Scripsi ista nedum currente sed volante penna more obscurorum virorum: nolite ea irridere, sin secus, talibus obscuris epistolis carebitis. Si ista apud vos manifestissima non sunt, communicetis ea domino nostro præposito, cui me plurimum commendabitis. Si qua magna post illa apud nos fient, vos participes faciam. Valete. ex Linz ultima Decembris anno 17.

Oblitus fui scribere causam quæ nostros principes contra Turcum ita inflammat: Turcus post illam victoriosissimam victoriam habitam contra Soldanum misit quendam Bascha quem appellant Barbarossam, qui expugnavit regem Tunes, obsedit regem Tramesentiæ et propter magnum nomen Turci quasi omnes Mauri usque ad regnum Phes defecerunt, sequentes victoris fortunam et auram popularem, quæ omnia in maius, ut nostis, extollit. Hæc facta sunt mense Octobre et Marchio Orani ex Africa scripsit imperatori, et subegit quosdam regulos qui prius persolverunt regi Hispaniarum XXIV millia ducatorum.

---

7 Daciæ *Heum. et sic mendose scripsit Stabius ex eo Consultationis Romanæ exemplo quod sibi ad manus habebat. cf. supra p.* 155. *v.* 34. Daciæ *habent etiam Raynaldi Ann. eccl. ed. Mansi. tom. XII. p.* 209. *aliique.* 24 17.] *Heum.* dedit 18. Fortasse novum annum a die natali Christi conputavit Stabius. 31 Marchio Orani] Cf. quæ infra p. 184. v. 27. ad num. V. 'Consult. German.' de libello Bäbstlicher heilikeit sampt Röm|scher Keiserlicher Maiestat | auch anderer kristlichen Künig vñ Fürstẽ | botschafftẽ anschlag wider die Türcken adnotavimus.

III.

ORATIONES DECIMARVM

QVÆ VOLGO ADPELLANTVR

ID EST

1. THOMÆ DE VIO CAIETANI
IN CONVENTV AVGVSTENSI INEVNTE MENSE AVGVSTO
HABITA ORATIO.

2. VIRI CVIVSDAM DOCTISSIMI
AD PRINCIPES EXHORTATIO
NE IN DECIMÆ PRÆSTATIONEM CONSENTIANT.

A. M.D.XVIII.

ORATIONES DVÆ

ALTERA HABITA A LEGATIS SVMMI PONTIFICIS
CORAM IMPERATORE MAXIMILIANO
PRO COLLIGENDIS DECIMIS IN EXPEDITIONEM IN TVRCAS,
ALTERA VIRI CVIVSDAM DOCTISSIMI
ADHORTANTIS
NE PRINCIPES IN DECIMÆ PRÆSTATIONEM CONSENTIANT.

Utrumque libellum, et suasorium Thomæ de Vio Caietani, apostolici legati, orationem Augustæ Vindelicorum ineunte mense Augusto habitam, (cf. infra Bartholini descript. conventus Augustensis §§. 18. 19.) et dissuasorium viri cuiusdam doctissimi (Friderici Fischeri, ut et mihi quidem videtur) libellum Ne in decimarum præstationem principes consentiant, continent: 1) = § ORATIONES | duæ, Altera habita a Legatis ſummi Pontifi-|cis coram Imperatore Maximiliano, | pro colligendis Decimis, | in expeditionē in | Turcas. | ALTERA VIRI CVIVSDAM DO|ctiſſimi adhortantis, ne Principes in Deci|mæ præſtationem con-|ſentiant. | (8 *folia in* 4°. *in quorum ultimi pag. recta est:* Emprime en che paijs neuu trouue nome Vtopya | lan mille .ccccc. & .XIX. le quinzome | Iour Mars. | 2. a. b. = (Ortvini Gratii) FASCICVLVS | RERVM EXPETENDARVM X. (Indic. bibliogr. n. 54, f. 2.) *a*) foll. XXXVI^b. ...

---

[12] Orationes] Noluimus h. l mutare per sæcula traditum nomen orationum, quamvis altera proprie oratio non esset. [13] Pontificis] Leonis X. *add. 2. 3.* contra (*pro* in) *3. 4.* [14] coram] inuictissimo *add. 2. 3.* [15] in expeditionem] (si creditum fuisset) *add. 2.* [16] ANNO M. D. XIX. | *CVM MARGINALIBVS ORTVVINI GRATII PROFES* | *foris Colonienſis. anno* 1535. *Coloniæ impreſsis. add. 3.* [quæ marginalia, nec a Struvio repetita, repetere operæ pretium non esse visum est]. Anno M. D. XIIX. *corr. 4.* [18] Anno M. D. XIX. *add: 2. et hunc prologum subiungit*

AD LECTOREM.

„Iterum aliquis quæsierit, quare duas hasce orationes subsequentes, præcedenti Parrhisiensium doctorum appellationi adiecerimus. Respondeo, quoniam tam harum altera, pro communi Germanorum bono, quam illa, pro communi omnium salute, ac totius ecclesiæ tuitione contra Leonem Decimum, militare videntur. Si enim ausus fuit sacratissimum Basiliense Concilium (in quo determinatum est,

1.

ORATIO DECIMARVM
PROPOSITA
PER REVERENDISSIMOS DOMINOS LEGATOS SANCTÆ SEDIS APOSTOLICÆ CORAM CONVENTV MAIESTATIS IMPERIALIS.

Boni adsumus nuntii, illustrissimi principes, Leo pontifex maximus post §.1.
apostolicam benedictionem Romanum Christianum idemque vestrum imperium oc-

---

xxxix[a]. *b*) foll. 72...79. Ex hoc exemplo repetita sunt duo sequentia. 3 = Politica imperialia &c. Ex bibl. D. Melchioris Goldasti Haiminsfeldii. Ff. 1614. fol. p. 1052...1054. 4 = Germanicarum rerum Scrr. ex bibl. Marq. Freheri. tom. II. Ff. 1637. fol. p. 391...396., ex ed. Struv. Argentor. 1717. fol. p. 698...704. 5 = Münchii ed. Hutt. Opp. II. p. 541...554. (*neglegenter ex 1. repet.*) 6 = *Ed. Böcking, Drei Abhandll. üb. reformationsgesch. Schriften. Lpz.* 1858. 8°. p. 8...27. Priorem solum, Thomæ de Vio orationem, dedit Abr. Bzovius Annal. eccles. tom. XIX. Colon. 1630. fol. p. 330. sq. Cf. etiam Raynaldum in continuat. Baronii ad annum 1518. n. 85...89. et Bartholinum de comitiis Augustanis. Solum alterum libellum, dissuasorium, habemus in *Sp.* = Spalatini collectaneis manu scriptis nunc Vimariensibus foll. 913...923. ita inscriptum „Epiſtola de Moribus Romãe | Curie ex Italia scripta | Anno Dñi M. D | XVIII". quam epistolam Spalatino misisse Lutherum, aut certe hunc non a Spalatino accepisse, Lutheri verba docent, quibus utitur in epistula d. 2. Sept. a. 1518. ad Spalatinum scripta (ed. Aurifabr. I. 80. Löscheri *Reformations-Acta* II. p. 627. de Wette *Luthers Briefe*. I. p. 140. Germanice ap. Walch XV. *Anh.* n°. IX. *Sp.* 26. §. 4.) hisce: „Est apud nos epistola quædam ex urbe Roma satis erudita, vehementer acris in Romanas astutias, de decimis novis exigendis, pro bello adversus Turcas, quæ evidenter excogitatæ a Florentinis avarissimis omnium, quos cœlum tegit, cognoscuntur. Ipsi enim Pontificis facilitate utuntur in omnem suæ voraginis libidinem: sed credo exemplar apud vos dudum fuisse; alioquin scribito, et mittam. Cardinales enim Legatos esse (forte ignoras) Avaritiæ certum est, si vera illa sunt quæ scribit." Memoratur item hæc 'Epistola tua ad Germaniæ principes nuper in Augustensi conventu collectos edita' in Pasquilli Marrani ad Marforium Romanum epistula libello illi præmissa. — Repetitus etiam est hic alter libellus ex eodem quod ad manus nobis est exemplo a. 1519. publicato in Roscoe Life of Leo X. ex ed. Heidelb. a. 1828. tom. IV. p. 358...366. n°. CLXXVIII. et in aliis Roscoani libri editionibus tantum non omnibus. Eundem libellum Germanice edidit Münchius in Huttens Auserles. Werken. III. p. 303...314.

---

vt doctores referunt Parrhisienses, beatissimam virginem Mariam, sine peccato originali conceptam) aliquoties reuocare, non dubium, quin & graues etiam à nobis decimas (nescio quo religionis prætextu) per suos Aurisugas, & id quidem post amplissimam ac vastam Indulgentiarum promulgationem, extorquere sit ausus. Vides igitur lector candidissime, quomodo alia ex aliis fluant. Illic ecclesiæ doctores lamentantur, hic per suum Oratorem proclamant Alemani. Illic de abusuum & grauaminum abiectione, hic de bonorum Reipublicæ apud nos conseruatione certatur. Haud igitur semper est temporum inquirenda series, quum satis sit hoc loco, alterum quadrare cum altero. Vale Lector, & hæc boni consule, teque penes tuum esto iudicium. Iterum vale." [2] Oratio Legatorum *2...4.* [3] Legati pontificis fuerunt Matthæus Langius Gurcensis et Thomas de Vio Caietanus, qui hanc orationem ineunte mense Aug. a. 1518. habuit.

cupatum a Turcis, restitutum vobis vestra ac Christianæ reipublicæ virtute et
opera cupit, disponit, ac primum a vobis petit: memoria siquidem cum repe-
timus maiorum vestrorum gloriam, animi magnitudinem et ea quæ fortiter ac
strenue gesserunt pro republica, si ecclesiæ præsertim religionisve causa age-
retur, non possumus læti atque hilares nos ipsos continere, cum non intra
nos dicamus, non admiremur, non coniiciamus, non æstimemus, sed ipsis, ut
aiunt, oculis conspiciamus quanto sitis animo, quantis viribus ad Christi rem-
publicam atque religionem capessendam priscorum vestigiis insistentes accur-
suri, ita ut qui annis prope septingentis Romanum imperium ereptum a Græ-
cis, receptum a Gallis, summa fide apostolicæ ecclesiæ servastis, idem quoque
nunc sit non modo non diffidendum, sed quacunque orbis patet vestra quoque
§. 2. virtute ac fide propagandum. Italia omnis si quam spem reliquam habet, si
quam victoriæ lucem videt, in Germanis videt; Germanos Christiani huius belli
auctores ac duces eosdemque confectores sibi pollicetur: nullibi enim tantum
Christiani nominis ac fidei patrocinium quantum in Cæsare et Germanis princi-
pibus esse et residere arbitratur; nec vos degeneres futuros ab Ottonibus, Hen-
ricis et id genus aliis (in periculo præsertim religionis et imperii) sibi persua-
§. 3. det. Nolite itaque pati, ut qui tantam de vobis opinionem conceperunt, irri-
tam ac inanem fuisse postea fateantur, præsertim cum præsidere deum optimum
maximum vestris ductibus sciamus: cum enim causa hæc agitur, dei causa agi-
tur; cum in nefarium impurumque Turcam acies instruitur, pro deo pugnatur;
cum in hoc genus mortis itur, pro deo cadimus; fœlicissimæ profecto mortis
§. 4. genus, quo vita comparatur, et ea æterna. An forte timendum vobis est, Ger-
mani, ut hostibus cedatis, qui ipsas quoque Romanas legiones, alias invictas,
profligastis? Etsi enim qui imminet hostis late dominetur, ne dicam regnet,
licet Syriam et Aegyptum nuper subegerit, si tamen ad mentem revocemus cum
quis pugnam manusque conseruerit, nihil est quod ultra admiremur quam si
imbelles quosque devicisset. cum orientalibus quippe pugnatum est: sinite, si-
nite cum Germanis congrediatur, inveniet legitimos milites, experietur invicti
§. 5. roboris viros, sentiet omnipotentis dei in vobis manum. Prosequimini enim
(ut divinum usurpem oraculum) inimicos vestros, et corruent coram vobis: pro-
sequentur quinque de vestris centum alienos, et centum ex vobis decem milia.
An forte abbreviata est manus domini, ut salvare nequeat? In promptu est
unde convertatur deus et ignoscat: dabunt siquidem tot milia hominum nomen
in Christi militiam; signum sacrosanctæ crucis, culparum omnium expiativum,
tanta multitudo suscipiet, criminaque nostra passim piis in sanctum hoc opus
largitionibus redimemus, ut procul dubio factus caro et frater noster deus non
sæviat in suos, qui cum non nisi dominus humani generis esset, pugnavit pro
§. 6. externis. Agite quod vestra interest et venite et arguite me, si deero vobis,

---

[1] In vestra *1. sqq.* in *recte om. Bz.* ac *recepi ex Bz.* [4] strennue 2. [6] extimemus *1. sqq.* æst. *Bz.* [8] atq. relig. *om. Bz.* [8.9] accursuti *2.* accersiti *3. Bz.* accusuri *5.* [10] ecclesiæ] Sedi *Bz.* [11] fit *2.* [13] in G. videt *om. Bz.* [14] authores *2. et sic infra.* [16] nos *1. 5.* cf. cann. 32. 33. Dist. LXIII. (Gratiani decr. part. I.) [18] quam *1. sqq.* qui *Bz.* [22] mort. gen. *Bz.* Felicissimum *Bz.* Felic. *2...5. et sic in sqq.* [26] subeg.] erit] Selimus I. cf. p. 161. v. 26. [27] quibus *3. Bz.* quam si] cum *Bz.* [28] imbellis quisque *1. sqq.* imbelles quosque *Bz.* [30] Proseq.] Levit. XXVI. 6. „Persequemini" *etc. et Bz.* Persequimini *dedit.* [31 32] persequentur *Bz.* [32] millia *3...5. Bz. et sic in sqq.* [33] An forte] Isai. L. 2. [34] Ionæ III. 9. [35] sacros. *om. edd. præter Bz.* omn. culp. *Bz.* [38] suas *Bz.* cum nisi *Bz.* [39] externis, ac pro seruis. *Bz.* et venite] Isai. I. 18.

dicit deus optimus maximus. Bella non usquequaque extincta ne tam necessario divoque operi impedimento sint, somnum interdiu capere, et apostolicis, ut par est, mandatis obtemperando quinquennalibus indutiis tolli rogamus: Iesu Christi proprium admiramur veneramurque opus, efficere in terra pacem bonæ voluntatis; nobiscum bene agitur, si aliquantula fiat quies, etiam iniquo animo retento. Bello autem suscipiendo quæ via quisve modus habendus sit, (licet §. 7. quot capita, tot sensus) probata cum plurimorum sapientum ac principum consilio sententia fuit, oportere imponere sacris initiatis decimas, plebeis quinquagesimas, cuique domui stipendium unius militis, divitibus annui census ac lucri vicesimam. Nec vos terreant Decimæ, Vicesimæ aut Quinquagesimæ in- §. 8. sueta novaque nomina, horrenda quoque nobiscum, hæc affirmaverimus, si nuda occurrerent: verum cum Quinquagesimas, Vicesimas Decimasque non solvere, sed deponere, idque tutissime et ea lege debeant, ut nisi definito tempore in expeditionis istius opus conferantur, illis qui deposuerint restituantur, pium, sanctum optabileque cuilibet fore Christiano censebitis. Quocirca trepidare timore, §. 9. ubi non est timor, desinant; desinant et circumloqui asserentes expeditionem hanc fucatam esse, auri sacram subtegere famem; desinant, inquam, iactare 'nos Turcæ sumus, quibus expellendis incumbitur, in nos expeditio tota sæviet'. Vacate et videte quæso quam supervacaneus est metus ac timor iste; percipite quam pie, quam sancte et cum sacris initiatis et populis universis agatur; nullumus nos aut thesaurarii aut exactoris officio fungi: non eo tendimus, ut in nostram potestatem æra redigantur. Veteres revolvite historias, inquirite si ullo §. 10. unquam tempore sanctæ Romanæ ecclesiæ Cardinales de latere legati, interdictis etiam a iure facultatibus ad pontifices eorumque rem pertinentibus, ut in præsentia cernitis, prodierunt, et animadvertite omni exceptione laudeque dignam maiorem Leonis pontificis maximi pietatem atque liberalitatem, ex propriis tot per regna legatis opportuna conferentem: non quærit profecto vestra qui sua pro vobis sponte magnificeque largitur. Sed quid pontificii animi argumentis §. 11. immoramur? re ipsa potius comprobare operæ pretium est nos non quærere vestra: invenite vosipsi, inveniant metuentes ipsi modum quempiam quo quicquid auri argentive collatum fuerit, tutum adeo sit, ut nec in exactorum custodumve stipendia aliquid cedat, sed integra universa aut ad expeditionis huius usum cedant, aut ad eos qui dederint redeant. Non quærimus Germanum æra- §. 12. rium in Italiam transferre, at in Germanorum militum stipendia erogare cuncta summus pontifex vult, atque præcipit nullum dolo fraudive locum relinqui, quia, ut vos clara luce videtis, quod Christiana se respublica, religio, regnum,

---

[1] Bulla *2.* [2] somnum ... et *om. Bz.* [3] obtemperando *om. Bz.* induciis *3...5. Bz.* [4] eff. pacem hominibus bon. vol. *Bz.* in terra p.] Luc. II. 14. [5] fiet *Bz.* etiam *ex Bz. recepi.* [6] sit *om. Bz.* [7] ac princ. *om. Bz.* [8] plebeiis *Bz.* [10] terreat ... insuetum nouumque nomen *1. sqq.* nomina nouaqꝫ *Bz.* [11] nobis *Bz.* [12] non sit s. *Bz.* [13] et] ut *Bz.* [15] Quare *Bz.* trep. tim.] cf. Psalm. LII. 6. [16] dic. ... asser.] dicant, verentes *1.sqq.* dic. desinant; dicentes *Rayn.; nos Bz. sequimur.* [17] facatam *2.* esse, ut auri *Bz.* famem. Nos inquiunt T. *1.sqq. et Rayn.* [18] tota] ista *Bz.* [19] ac timor] et sermo *Bz.* [22] aut *ex Bz.* [24] a] de *5.* [25] prodierint *Bz.* [27] Cf. Pauli ep. I. ad Cor. X. 24. [29] potius *omis. Rayn.* [29.30] nos ... vestra *unus Bz. habet.* [31] fit *1.5.* [33] Germanicum *Bz.* [34] erogare] Ut summus pontifex summus quoque quæstor sit, qui æs tribuat Germanis militibus. cuncta. Summus *cdd. præter Rayn.* [35] null. loc. d. f. rel. *Bz.* [36] quia, ut] quin & *Bz.* Christiana se *omis. 3.* se *om. Bz.*

templa, urbes, oppida in vestra se propugnacula contulerunt, vestram opem im-
§. 13. plorant, vestris genibus advolvuntur. Si ista destituitis, vosipsos, Germani,
destituitis, quando omnes in Maximiliani aquilas respiciamus, nec aliunde quam
a Romano imperio auxilium expetamus, quando res vestra non minus quam
aliarum regionum agatur. contermina siquidem Turcis Germania præ aliis est:
Italia enim quamvis Turcarum classi magis sit obvia, prius tamen quam in Ita-
liam Turcarum copiæ terrestri invadant exercitu, in quo constat vim omnem
belli victoriæque sitam esse, Germaniam oppetere oportet, nisi Carinthiam,
§. 14. Styriam, Croatiam et Ungariam Germaniæ mœnia esse inficiati fuerimus. Cle-
mentissimus Leo Pontifex dici non potest quantis vigiliis in rem hanc incum-
bat: non dies neque noctes ab hac cogitatione avelli potest, non si comedat
aut bibat, aliud pectore agitat; non sua iam sed seipsum, sanguinem et vitam
pro Christiana religione et imperio gestit exponere. Superest ut Cæsarius hic
senatus expeditionem in Turcas indicat efficiendamque suscipiat: expectat Ro-
mana ecclesia, universæ Christianæ reipublicæ capita et membra in serenissimum
§. 15. hunc conventum suspiciunt. Si definitur nunc nihil, si in alium conventum
differtur, confundemur, omnes in expectatione nostra. Cavete ne dilatio hosti-
bus componendi cum Persis finitimisque aliis tempus præbeat, Germanos prin-
cipes linguarum morsibus exponat, Christianisque populis desperationem inducat.
Animadvertite, gravissimi, istum conventum fundamen esse, super quo tanta
§. 16. moles expeditionis erigenda est. Contantibus quippe vobis Christiani principes
reliqui retrahent procul dubio animum et manum ab hac expeditione: 'si Ger-
mania' aiunt 'cuius primum interest, quia Romani imperii dignitate gloriaque
illustratur, cui ecclesiæ defensio est tradita, verba dat deque conventu in con-
ventum definitionem transfert, quid nobis agendum sit discimus facile ab ex-
emplo'; sicque vestra Christianæ reipublicæ mora, quod absit, ruinam pariet.
§. 17. Causabuntur forte multi absentum libertatem: 'iureiurando' aiunt 'nostris tenemur
ecclesiis nil contra earum commoda illis inconsultis agere; non est nobis de-
legata potestas absentes colligendi; ibimus illos consultum atque hortatum, refe-
remus deinde altero in conventu'. Verba, cum bona istorum venia dixerim,
sunt hæc non multum dissidentia ab inficiis: impossibilia a vobis petit nemo;
§. 18. fidem violari horremus, quam et hosti servandam esse didicimus. quod vestra
interest et quod in vestra situm est potestate poscimus decerni, scilicet nunc
expeditionem in Turcas, definire modum comparandi nummos nullius cum in-
iuria, iureiurando demum spontaneo præsentes astringi daturos se bona fide
operam ut huic definitæ executioni demandentur. non sunt hæc contra iuris-

[2] ista *Bz. ceteri* illos destitutis *2.* [5] aliorum regnorum *Bz.* [6] obvia *Bz. ceteri* pervia. [7] terrestri itinere invadant (quo in exercitu constat ... esse) *Bz.* [9] Hungariam *Rayn.* [9-10] Solertissimus *Bz.* [10] nos *1.5.* hanc rem *Bz.* [12] sua tantum iam *Bz.* vitam ipsam *Bz.* [13] Cæsareus *2.3. Bz.* Cesareus *Rayn.* [16] respiciunt *Bz.* Si defin.] Hoc ipsum quod legatus pontificis noluit, rem protelari, tamen factum est. [17] Cavete, per Deum, ne *Bz.* [20] Animadv. gravissime *Bz.* gravissimum *Rayn.* fundamentum *Bz.* [21] Cont.] *sic Italus pro usitatiore* cunct. *quod Rayn. habet.* [22] exp. Dicent: Si G. cuius *Bz.* [24] et cui *Bz.* [25] deffinitionem *Bz.* [26] v. mora, Chr. reip. *Bz. commodius.* parturiet *Bz.*. [27] Causabunt *5.* (*scilicet* t̃ *esse* tur *ignoravit*). forte *ex uno Bz.* lib.: Dicent, Iur. nostris *Bz.* [28] nihil *Bz.* [30] conv. Cum b. v. illorum dixerimus; verba sunt *Bz.* [31] a nobis *omnes præter Bz.* [32] „Utinam semper omnibus seruata fuisset fides". *Gratius.* [34] ac def. *Bz.* [35] adstr. *Bz.* [36] hic *Bz.* demandentur *Bz. Rayn.* demum dentur *ceteri.* iusiurādi *1.*

iurandi cultum, non excedunt hæc vestræ limites potestatis, non obsunt hæc
absentum libertati. Tollite itaque moras: semper nocuit differre paratis: an §. 19.
non parata sunt omnia ad expeditionem indicendam, quando universa oblata
sunt? quid amplius enim a Romana ecclesia exigitur? quid ultra ab externis
petitur, quando se et sua omnia dedunt? Fœlix initium serenissimi Caroli, ca-
tholici regis, fœliciore nos auspicio trahat: Turcarum imperium ille adhuc ado-
lescentulus nuperrime in Africa extinxit, pellite vos Europa. Nec longe absunt §. 20.
maxima quæque præmia: etenim cupidine gloriæ ardet animus nunquam hone-
stior, nunquam facilior ad summam gloriam: si vobis cupidine gloriæ ardet
animus, via vobis patuit, capessentibus quippe Germanis expeditionem in Tur-
cas, si quæ a nobis dicta sunt fient, suprema vos belli auctores et duces glo-
ria manet; sin vero, quod deus nolit, irrita esse contingat, parta iam vobis
indicta expeditione gloria integro apud eos splendore fulgebit nullo accepto in-
commodo. Si regnum appetitur, de propagando vestro imperio agitur; si ter §. 21.
rarum orbis non sufficit, paratum vobis a constitutione mundi cœleste regnum
adest; si in ius causa deducitur, astricti estis pro Christi nomine ac fide bel-
lum inire, quandoquidem prior ipse rex regum aereas proprio sanguine ac
cruce potestates debellavit, ut nos de perenni captivitate in libertatem filiorum
dei referret. In manu igitur vestra populorum libertas atque salus cum posita §. 22.
sit, exaudite, benignissimi principes, nos apostolico nomine pro universa eccle-
sia supplicantes. misereminі simul tam vastæ multitudinis absque baptismi
gratia in æternæ mortis interitum præcipitis: si quod uni ex minimis sit factum,
sibi factum censet Christus dominus, quanti facturum putatis illum quod innu-
meris suis ecclesiis tam ingens beneficium collatum fuerit. Vobiscum igitur §. 23.
quia partiri curas et rerum molem summus Christi ovium pastor desyderat, ab
utrisque par est ut oves protegantur et lupi arceantur, ab illo cruce, a vobis
gladio, quo sub utraque protectione quietam et tranquillam vitam transigamus.

DIXI.

---

[2] absentium *5. Bz.* „Tolle moras: semper nocuit differre paratis". Lucan. Phars. I. 281. [3] quum *4.* (*ignoravit quid esset* qũ) obl. *Bz.* ablata *cett.* [5] qũ *1.* quum *5.* dederunt *5.* Felix *Bz.* [5-6] catholici *om. Bz.* [7] Aphrica *2.* Cf. de hac victoria ad Fortun. §. 77., item p. 161. v. 31. et infra ad Bartholin. adnotata. extincto Horuc Barbarossa. Europa] *i. e.* ex E. adsunt *Bz.* [8] etenim c. gl. ard. animus] Enimuero *Bz.* [9-10] si vob. c. gl. ard. animus *ex uno Bz.* [11] vos *Bz.* nos *cett.* [13] in dicta *Bz.* [15] Matth. XXV. 34. [16] adstricti *5.* [18] phenni *1.* [19] . Applico *5.* (*scil.* ,Apl'ico *1.*) [21] tam *Bz.* iam *cett.* [22] Siquid *5.* quod *Bz.* quid *cett.* uni ex min.] Matth. XXV. 40. [25] desid. *2. 5. Bz.* [26] par est] præ est *1. 5.* cruce] „Germanis conferentibus decimas, vicesimas, quinquagesimas, Pontifex crucis benedictionem papalem conferet, salvis sibi annatis, palliis aliisque immensis exactionibus, pensionibus et innumeris præstationibus nihilominus interim Romam deferendis: de quibus in fine catalogi Annatarum 1523. in Conventu Norimberg. propositi". *Goldast.* „Satis puto" dixit Huttenus exhort. contra Turc. §. 187. „si exigere hic ipsi vetentur". [28] Dixi *om. Bz.* Sequitur responsio. *add. 2.* Bzovius adicit „Dicebant ista Apostolici Legati in consessu Principum Augustano. Secundum hæc exhibuerunt Principibus Consultationem Romanam istis verbis conceptam". sequitur Consultatio supra p. 146. sqq. exhibita.

2.

EXHORTATIO VIRI CVIVSDAM DOCTISSIMI

AD PRINCIPES

NE IN DECIMÆ PRÆSTATIONEM CONSENTIANT.

§. 1. Si unquam Germaniæ principibus prudentia, consilio concordiaque pro de-
fendendo honore et communi utilitate opus fuit, Alemani proceres in primis
indigere mihi videntur hoc tempore, quo in prædam Romanæ avaritiæ deputan-
tur ac dedecorosam servitutem ita blande propositam, ut illa homines prius
quam intra viscera penetraverit, sese captos non sentiant: est enim modus fal-
lendi adeo vafer et his cœptus versutiis, (quid enim non excogitat avaritia?)
ut existiment acuti homines fraudem a nemine posse deprehendi, præsertim a
Germaniæ ducibus, quos cibo semper refertos et vino madidos arbitrantur et
§. 2. publice declamant, et ob id ad decipiendum liberius aggrediuntur. Præbuerunt
præterita tempora fallacibus hominibus constantiam in spe præsenti: quando
enim non est assensum illorum malis artibus, cum saltem affuerit qui vel me-
diocriter didicerit fraudi fucum appingere? Constat profecto nullam partem Chri-
stiani orbis ab huiusmodi genere prodigiorum non esse callide tentatam, mul-
tos reges et principes fraudulenter deceptos, sed singula mecum reputanti oc-
currit nullam gentem sæpius illusam habitamque ludibrio ac nostram. Non te
ad libros relego, N. inclite, ut gesta hominum legendo cognoscas: satis ampla
sunt quæ memoria huius ætatis adhuc tenet. Quo magis vereor ne inscitia
§. 3. temporis præteriti successum præbeat malo incumbenti. De quo brevem tibi
sermonem subiciam, quamquam nil novi a me audies quod per te non melius
noris. Quadrienne habitum est Romæ concilium patrum de republica Christiana
(quam legitime, iurisperiti et theologi disputent): nondum erat finis, tamen

---

[4] Epistola de moribus Romanæ Curiæ ex Italia scripta Anno Dñi M.D.XVIII. *inscripsit Sp.* (i. e. Spalatinus) Dissuasoria. *inscripserunt 3.4.* Cf. supra p. 162. sq. not. Ubi in sequentibus litteræ PSQ positæ erunt velimus comparari dialogum cui inscribitur PASQVILLVS sive PASQVILLVS EXVL (Hutt. opp. vol. IIII. p. 465...484.) eodem fere tempore quo hæc Exhortatio, sed illum Romæ scriptum sive certe ab Antileonio quodam qui non ita longe Romam reliquerat. Numerus *6.* in sqq. significat Roscoe l. c. [5] S. P. D. *præmisit Sp.* [6] communi] omninm *2.* Alemanni *6.* proceres electissimi *1. 5. 6.* excellentissimi, *2...4.* [7] viderentur *2. 3.* deputat̃ *Sp.* [8] priusq̃ȝ homines *Sp.* [10] vafer vt hijs *Sp.* ut his septis *6.* [11] ut *om. 6.* a nomine non *2.* præs. a vobis Germ. d. *edd.* cf. PSQ §. 28. sqq. [12] Germanis *2.* quo *Sp.* [13] cf. PSQ §. 24. [14] adfuerit *1. 5. 6.* [16] didicit *edd.* adpingere *1. 5. 6.* [17] prodigiorum genere *edd.* [18] secum *2. 3.* [18-19] occurret *2. 3.* [19] te (o *2. 3.*) inclyta Germania ad *edd. omisso sq.* N. inclite. [20] cognoscas legendo. *edd.* [21] sunt *omis. 2. 3.* adhuc *omis. edd.* [22] tibi Germania serm. *edd.* [23] subiiciam *edd.* quod] *malim* quodve nil *1...4.* per inclytos tuos principes non *edd.* [24] Quadr.] Quodue *Sp.* Quadriennio *1. 5.* Quadriennium *2. 3. 6.* est *omiser. edd.* Concilium Lateranense V. sub Iulio II. Leoneque X. celebratum est inde a d. 10. Maii a. 1512. usque ad d. 17. Mart. a. 1517., quo die prælecta est Leonis X. schedula impositionis decimarum et absolutionis concilii, quam exhibet Harduin. Act. Concilior. tom. IX. (Paris. 1714. fol.) p. 1847...1852. [25] legittime *Sp.* Posui incisionem post hoc adverbium. disputāt *1.* finis cū de (*omisso* tamen) *Sp.*

cum de colligendis decimis omnium assensu decretum est, volutus erat lapis ad
locum suum. Placuit ergo pontifici, reiecto reliquo negotio tamquam parum
utili, invocato spiritu sancto concilium dimittere: gratiæ agendæ deo, per quem §. 4.
operationes nostræ incipiuntur et cœptæ recte finiuntur; porro impium est,
quod pontifici placuit, id putare displicere deo, quem secum vehit in asello et
habet præ oculis quocunque abierit, oculus ne erret interius, nam exterius nisi
prætenso vitro nihil valet. Interim dum hæc geruntur, deo auctore de pace
agitur inter reges, qua firmata visum est omnibus suffragiis Asiatico hosti
coniunctis viribus bellum inferre. Denominantur e vestigio quattuor legati (nisi §. 5.
ob quintum collegam in computo erraverim) ad nationes Christianas, ut reges
et principes ad expeditionem instigent, ipsi vero pecuniam emulgeant; quibus
forte dicebatur „Ite in orbem universum, prædicate dicentes 'Qui crediderit et
Decimas solverit, salvus erit'." quorum nuper cum Bononiæ essemus, tres vidimus ingredi tanta pompa et apparatu, ut sapientes etiam ad errorem nedum
rude vulgus illicerent. Dilatare imperium Christianum, frangere vires hostis §. 6.
impurissimi, in hoc omnibus nervis incumbentis, quo nomen Christi extinguatur, res pia et sancta est et a nemine potest reprehendi nisi qui malit Thurco
quam Christo inservire; verum sub hoc prætextu, per hanc fictam pietatem,
sub hoc adumbrato nomine expoliare imperitum populum, sugere lac gentium,
inebriari mamilla regum, duco scelus esse non multo probabilius quam quæ
a Thurco inferuntur. non quod tanti faciam pecunia privari, quam sceleratus §. 7.
citius quam probus habere potest, sed quod nullo pacto ferre debemus, quantum in nobis est, ut angelus Sathanæ transfiguret se in angelum lucis et poculo pietatis propinet impietatis venenum; ut populus cum se rem deo sacram
facere existimet, Avaritiæ sacrificet, quæ mater est falsæ religionis. Falli, er-

---

[1] cum *omis.* *2. 3.* om. assensu] Ne credas: Harduin. IX. 1852. cf. Raynald. ad a. 1517. n. 16. est. Volutus *2. 3.* [2] pontifici *omis. edd.* Cf. Raynald. l. c. n. 17. [3] sancto spir. *edd.* Gratias (gr. *6.*) agendo *1. 5. 6.* [4] incipiunt *6.* cœpta *2. 3.* [5] pontifici] concilio *edd.* [6] abiit *Sp.* [7] prætenso vitro] „..oculi extantes convolutique et hebetes, verum si ad pupillum inspicienda prorsus admoveret, supra fidem acutissimi .... admota autem crystallo concava oculorum aciem in venationibus et aucupiis adeo late extendere erat solitus, ut non modo spatiis et finibus, sed ipsa etiam discernendi felicitate cunctos anteiret". Oldoin. ad Ciaconii vitt. pontific. III. p. 331. displicere deo, quo hæc aguntur autore. De pace *omissis reliquis edd.* [8] visum omnium *edd.* [9] PSQ §. 19. Evomuntur *edd.* Euominũtur *Sp.* [10] collegam (collegium *2. 3.*) et ob computum err. *edd.* Quinque fuerunt si Puccium ad Helvetios missum adnumeras. [11] emulgẽt *Sp.* mulgeant *edd.* Cf. PSQ §. 19. [12] Ite ꝛc.] Cf. evang. Marc. XVI. 15. 16. et *om. edd.* [13] cum Bon. essemus *non habet, sed* nuper tr. vid. hic ingr. *Sp.* [14] ingr. vid. *3.* PSQ §. 20. sapientes ad eorum errorem allicerent. *edd.* [15] cf. PSQ §. 19. cit. Dilatate inclyti Germani imperium christianum. Frangite vires hostis impurissimi. In hoc omnibus nervis incumbite, quo nomen Christi extendatur. Res pia et sancta est et (vt *2.*) a nomine (vt [et *6.*] a nemine *3. 6.*) potest *edd.* [15-16] hosti i. i. h. omnibus incumbentis quo neruis nomen *Sp.* [17] quis malit *2. 3.* Turcæ *edd.* [18] inserv.] seruire *edd.* [19] umbrato *edd.* imperitiorem *edd.* [20] mammona *2. 3.* mammilla *5.* Cf. Isai. LX. 16. dico *1. 2. 3. 6.* non *omis. edd.* multo esse *3.* quam quæ] quæque *1. 5.* [21] Turca *edd.* [22] pacto] mõ (*modo*) *Sp.* [23] quod Ang. *2. 3.* Cf. Paul. ep. II. ad Cor. XI. 14. Satanæ *edd.* [24] cum *omis.* *2. 3.* rem sacr. fac. deo exist. *edd.*

rare, labi, decipi, ubique turpe est, per religionem vero turpissimum, quam §. 8. unam nobis contra noxios mores contulit divina bonitas. Porro hæc absolutiorem artem pietatis nobis proponit, primum deum amare omnibus viribus, deinde proximum ut nos ipsos. At quomodo illum amabimus, cum videmus eius sacrosancta præcepta manifeste pollui, nec tamen resistimus, sed potius connivendo opem ferimus impietati? An ille proximum syncere amat qui in incommodo illius removendo nihil est occupatus? nolo amicum nihil solicitum de salute mea; inimicus mihi habeatur qui a me non propulset iniuriam si potest. §. 9. Et tamen illa non legimus, non audivimus, sed cottidie fieri videmus: in nullo reluctantes homines sunt sed patientes ad omnem ignominiam, quasi non potius contumelia sit deo quam obsequium stulta patientia. Utinam tam facile possint ista emendari quam reprehendi, et principes nostri nollent perpetuo connivere, sed tandem aliquando partem saltem si non totum perversæ consuetudinis præscindere: quanto æquabilius res tum prophanæ tum sacræ sese §. 10. haberent! Ego enim sic existimo, imperia his artibus melius retineri quibus acquiruntur; at imperium Christianum non armis, non gladio comparatum est, sed pietate et optimis exemplis vivendi; quæ postquam pessum abierunt, omnia bona retro lapsa sunt; multa regna et imperia perdidimus, quoniam artes, per quas parta erant, non retinuimus; amissa est pietas, retinuimus nomen; salutamur in vita sanctissimi, et post mortem nemo nos dignatur nomine sanctita- §. 11. tis. Ab hac parte cœpit paulatim proserpere virus exitiale, deinde ceteri proceres secuti sunt non segniter: ergo mirum non est quod a nobis alienatur cœlestis favor et nos non cognoscit amplius atque prædæ relinquit improbo hosti, impuro, inbelli. Pontifices Romani postquam cœperunt prophana cum sacris coniungere, immo relictis sacris solum prophana admirari, quam bene consultum fuerit reipublicæ Christianæ, quam bene placuerit superis ipsorum institutum, eventus comprobavit: amissis externis interna seditionibus infinitis conturbantur; divina conspuuntur, venditur Christus, lana ovium tondetur; de §. 12. custodia studium nullum. Omitto hic Hispaniam, Gallias, orientem cum occidente, quantum pro palliis similibusque nugis ætate duorum principum Friderici et Maximiliani una effudit Germania. si Roma, ut institutum est, in fiscum collegisset, vel Germania (veluti par erat) in unum contulisset, haberemus iam nervos reipublicæ abunde sufficientes bello Asiatico, nec opus foret iam orbem

---

[1] turpissimum. Porro quam *Sp.* [2] Porro *omis. edd. quod ante* quam *est in Sp.* [2] absolutionē *Sp.* absolutam *2. 3.* [3] artem] partem *Sp. 1. 5. 6.* proponit. Prius *Sp.* proponit. Primum *edd.* cf. Luc. X. 27. *etc.* [4] proximum deinde *edd.* quomodo] quando 2. *3.* [5] resistimus] occurrendo, *edd.* [6] conniuendo *1.* conuiuendo *5.* proximus *Sp.* sincere *5. 6.* amatur *Sp.* in *omis. Sp.* [7] sollicitum *1. 5.* [9] nec (non *2. 3.*) audimus *edd.* quotidie *edd.* videmus, nullo hominum reluctante, sed p. *edd.* [10] præluctante *2. 3.* sed *omis. Sp.* sed vel p. *2. 3.* [12] ista em.] illa mutari *Sp.* ista euitari *2. 3.* reprehendi. Et *edd.* [13] aliquam *edd.* saltem *omis. edd.* [14] præcidere *edd.* res tam pr. quam *edd.* sese] se *edd.* [15] Sic existimo *etc.*] Ex Iuliano apostata hoc desumptum esse delectationi fuit Raynaldo. [17] pessum] passim *2. 3.* [18] regna et *omis. edd.* quoniam] qm̄ *1. unde per ignorantiam* quum *5.* [19] parte *5.* [21] paulatim cœpit *edd.* [23] Psalm. LXXIII. 9. [24] impuro, inbelli. *omis. edd.* Pontifices enim *1. 2. 5. 6.* vero *3.* [24-25] cum sacris ... prophana. *omis. Sp.* [25] imo *2. 3.* [26] placuit *Sp.* [27] infin. sedit. *edd.* [28] cōturbāt *Sp.* consp.] despiciuntur *edd.* [29] Cf. PSQ §. 35. [30] nugis] figmentis *edd.* [32] vel G. ... contulisset *omis. Sp.* [33] orbem iam *edd.*

fatigare Christianum et novis onerare (ne dicam exenterare) quotidie tributis,
et excoriare pauperes. Provenit Pontifici ex sua terra vectigal quantum nulli §. 13.
regum Christianorum, et tamen pallia emimus, et tamen asinos auro onustos
Romam mittimus, patibula Christi erigimus, munera promittimus, aurum pro
plumbo mutamus, negligentias (hem, lapsus sum calamo) indulgentias undique
admittimus. O avaritiam immensam carentem fundo, canum impurissimorum
nescientium saturitatem, ut est apud prophetam. Dandum certe puto, emere §. 14.
pallia sanctum duco, modo id prosit aut pietati aut valeat ad conservandam
communem utilitatem; sed cum utrunque horum tot sæculorum experientia refutet, et pallia tantum extiterint simulata instrumenta perditissimæ avaritiæ,
surgat iam aliquis, iustam causam dandi proferat in medium. vel timeat Pontificis fulmen probus episcopus aliquis, concordia fratrum puraque conscientia
electus, sed respuens multis modiis aureorum emere Romanum centonem? Non §. 15.
faciet puto. non probat Paulus apostolus qui nos devorant, qui nos in faciem
cædunt, qui nos in servitutem redigunt, quandoquidem non Christianam charitatem sed meram tyrannidem illi præ se ferunt; foris facto fuco in pellibus
ovinis intus lupos rapaces agunt. Tantum abest, N. venerande, quod velim
Christi vicarium conviciis proscindere, ut mihi etiam ille summo in honore habendus sit quem conspurcata suffragia creaverunt, de quo iocari possis,

Vendere iure potest, emerat ille prius.

Mihi iustus dolor est ob nefariam avaritiam totum mundum sub umbra reli- §. 16.
gionis pollutum, Christumque cum ipsis aris proponentem. quem tu mihi locum quantumvis obscurum illa contagione non contaminatum ostendes? quæ respublica non multa amisit? quis princeps ius avitum servat integrum? quæ sacerdotum collegia non sunt contaminata? quis pessimos mores; nomen apud nostros maiores abhorrendum, introduxit in Germaniam et quæ honeste nominari non possunt docuit? qui fœdarunt hominum societates? qui norunt egregie fallere, decipere, peierare, testamenta supponere, divina et humana prophanare, mi-

---

[1] Christianum ... tributis. *omis. Sp.* eius quotidie pauperes tributis, et ex eo errore pauperes facere *2. 3.* [5] plumbo] bullis. hem] heu *1. 5. 6.* lapso calamo *2. 3.* undique] passim *edd.* [7] Prophetam Danielem. [Daniel. *3.* Danielem: *2. 4.*] Certe emere *edd.* *falso: verba* canum impur. nesc. satur. *ex Isaiæ* LVI. 11. *sumpta sunt et* Dandum *non deesse debet.* [11] atque (aut *3.*) *ante* iustam *edd.* Vel] Qui *edd.* medium, qui *2. 3.* [12] fulmen Probus *2. 3.* [13] electus, non faciet puto, sed concupiscens multis mediis a. e. R. centonem. *2. 3.* [13-14] Non faciet puto *omis. Sp. et 2.3.* [14] Paul. ep. II. ad Cor. XI. 20. nos (*ante* in) *omis. edd.* [14, 15] caritatem *Sp.* verā *Sp.* mæram *1.* [16] fuco] fure *6.* [17] ouium *edd.* „Ista ovium miros vestit imago lupos". *Hutten.* *Locum* Tantum ... ille prius. *omis. edd.* [20] Vendere ... prius]

Vendit Alexander [*i. e. VI.*] claves, altaria, Christum:
Emerat ille [ista *al.*] prius, vendere iure potest.

etc. Cf. Pasquillorum Tomi duo. p. 24. item Ludovici Tuberonis comm. de temporibus suis (1490 ... 1522.) lib. VI. §. 7. apud Schwandtner. Scriptt. rer. Hungaricar. tom. II. p. 216. „...pallia vende. Simon". *Hutteni epigramm.* [22] polluentem *1. 5. 6.* Christ. ... proponentem. *omis. edd.* Quem enim locum *edd.* [23] illius ꝯtagio *Sp.* obscura illa contagione *3.* ꝯtā-|minatū *Sp.* ostendas *edd.* [24] Quē *Sp.* Qui *Sp.* *2. 3.* avitum] auctum *2. 3.* [25] cōtaminata *Sp.* nomen] cinædorum. (quorum etiam nomen erat apud nostros maiores abhorrendum) induxit *1. 5. 6.* Cf. PSQ §. 23. i. f. vr̄os *et tum* abhorrentes *Sp.* [26] induxit *etiam* *2. 3.* [28] supprimere *1. 5.*

§. 17. scere lites, quietos perturbare, denique cœlum cum terra confundere? Nonne
e Romana Italicaque proluvie ista sentina in orbem terrarum sese effudit, adeo
ut ne saltus et sylvæ, ubi lustra ferarum tantum esse dixeris, hoc malo careant?
Episcopos merito sacrosanctos esse ducimus; sed prodeant quibus est
illæsa sua auctoritas, et hunc veluti bonum valde rarum merito suspiciemus.
§. 18. Non sunt longe petenda exempla, sermoni meo fidem concilíant res vestræ.
ante omnes protectum esse oportuit episcopum Bambergensem ab hac peste,
ob ingentia dona in Italia Pontifici largita ab Heinrico imperatore, quo domum
suam contra Romanas incursationes obarmatam post mortem suam relinqueret:
verebatur vir providus id quod postea accidit, latrocinari cœpit superstitio, sed
nondum tanta erat eo sæculo: violatum ius est et non servata fides sancto
§. 19. seni. Sed quid ego ista commemoro quæ declamationum argumenta superant?
ad institutum sermonem redeo. Turcam profligare vultis: laudo propositum,
sed vehementer vereor ne erretis in nomine: in Italia quærite, non in Asia:
contra Asiaticum quisque nostrorum regum pro finibus suis defendendis per se
satis est; ad alterum vero domandum totus orbis Christianus non sufficit: ille
cum finitimis quandoque tumultuans nobis nondum nocuit; hic ubique grassatur
et sanguinem miserorum sitit; hunc Cerberum nullo modo sedare potestis
nisi aureo fluvio; nihil armis, nihil exercitu opus est, plus valebunt nummi
§. 20. quam equitum turmæ et militum copiæ. Duplex mihi videtur via proposita,
dum rem diligentius consydero, una, quæ iubente superstitione aurum petit,
altera quæ renuentibus Pontificis fulmen minatur. utram vultis, ingredimini.
sed o stultam et superstitiosam opinionem credentium cœleste numen omnia
æquis oculis intuens ad nutum Florentinorum flecti et reflecti, irasci non danti,
§. 21. et rursum largienti placari. Non est Christi vicarii fulmen contemnendum, sed
et non semper ab illius iactu pertimescendum, præsertim cum res agitur pro
humanis affectibus: Christi indignationem vereor, Florentinorum non vereor:
iam vero Florentinorum negotium agitur, non Christi. Superiori æstate sumptu

---

[2] e *omis. 2. 3.* Italicaque *omis. Sp.* sese *ante* in *habent edd.* [3] silue *Sp.* duxeris *Sp. 1. 5. 6.* [4] dicimus *edd.* prodeant, sed quib. *3.* [5] autoritas *1.* auth. *2.* valde et *edd.* suscipiemus. *2. 6.* [6] meo concordant *2. 3.* [7] *Locus* Ante omnes ... sancto seni. *inepte f. 921*ᵇ. *post* §. 24. *verba* præstigias aucupii, *non hic legitur in Sp.; locum omnino omis. 2. 3.* (et *4*). episc. Bamb. tum fuit Georgius Schenck de Limburg. † 1522. Bombergēsem *1.* [8] Henrico *1. 5. 6.* Henricus II. a. 1006. episcopatum Bambergensem fundavit possessionibusque ac honoribus locupletavit. Cf. Ludewig Scrr. rer. Bamb. tom. I. p. 42. sq. tom. II. p. 222. [9] Rōaos inuisiones *1.* (incursiones *5.*) ob anuatam *Sp.* ob annatam *Bg. falso:* [11] eo] in *1. 5. 6.* est, ut serv. *1. 5. 6. perperam.* [12] declinationis *1.* declamationis *2...5.* arg.] exempla *edd.* [15] regem *6.* [17] quandoq.] quoque *edd.* [19] nihil exerc. *om. Sp.* nummi] Decimæ *1. 6.* nummi Decimæ *cett. edd.* [21] considero *2...6.* Vnā *Sp.* Vnam *2. 3.* [22] alterā *Sp.* quæ *omis. 2. 3.* rennuentibus *2.* [25] lagienti *2.* [26] et *omis. edd.* ad illius iactū *3.* [27] Forentinoꝝ. *2.* Florentinorumque *6.* [28] Florentiæ *2. 3.* §§. 21.] Superiori æstate *etc.*] PSQ §. 15. sqq. ,,Franciscus Urbinas Urbinatium dux, dum a nepote pontificis Leonis X. impeteretur, suisque esset e sedibus depellendus, obstitit quoad potuit, ... eo maxime quod omnium sane sentientium ... indicio naturalis hæres ipse esset, nihilque ad Florentinum illum Laurentium de hoc principatu attineret. ubi igitur Leo cum suis Florentinis longe ac ipse speraverat, bellum vidisset protrahi impensasque in dies augeri, iam pene exinanitus hanc artem qua nummos aggregaret, tandem excogitavit".

incredibili bellum gestum est contra Franciscum ducem Urbinatem. quo e regno
eiecto, sed prius placato aurea gratia, Laurentius Medices in locum successit.
ibi non satis providus fuit Iulius II. quod non plus auri reliquit: ergo inve- §. 22.
nienda quidem fraus fuit nova: quicunque plura dare potuerunt cardinalium, hi
inventi sunt conspirasse in necem pontificis, horum bona fisco scribebantur.
Subsecuta est discordia fratrum cordigerorum, quæ quantum lucri attulerit ra-
bulis Florentinis rem pro voluntate in omnes partes flectentibus, quid attinet
narrare, cum fidem superet largitio mendicorum? Non libet narrare erectas cru- §. 23.
ces salvatoris per cuncta oppida, ad mensuram dantis propitias. Præterea sce-
nam de æde Petri et risus et indignationis plenam. 'Templum domini, tem-
plum domini, templum domini' clamat propheta, sed non est templum domini:
Laurentius ædificat, non Petrus; lapides noctu migrant: nihil hic fingo: prin-
cipes Romani imperii, immo orbis totius, cuncti solicitantur pro æde Petri,
in qua duo tantum opifices operantur, et alter claudus, nisi quod nuper in
frequentia peregrinorum concitabatur tumultus artificum, currebatur, clamaba-
tur, videbantur sculpti et picti Angeli, excipientes munera largientium feren-
tesque in sublime. ridere poteratis mecum commoti ob præstigias aucupii, §. 24.
sicut risit olim venerabilis pater Cyprianus præ indignatione, viso Christo pedi-
bus et auriculis asininis depicto. Deflere libet fortunam sæculi corruptissimi
ob supremam negligentiam episcoporum atque principum permittentium populum
suum ita nequiter decipi. Omnes illas artes invenit fraus Florentina, et pro-
pediem nefandiores excogitabit: animadvertite modo: quisque dies novam pariet
curam: mora timetur; ne corpus pontificis crassum immatura morte perturbet
consilia, fugato duce Urbinate similem fortunam minantur principi Ferrariensi,
quo pariter eiecto regnum constituemus et Regem Tusciæ salutabimus Lauren-

---

[1] incred.] non debili *2.3.* e *omis. edd.* [2] Laurentius] Frācisc9 *Sp.* Iulius ii. q. *6.* §. 22.] De thesauro a Iulio II. relicto cf. eund. PSQ. §. 10. [3] inventa fuit quædam fraus nova *1. 2. 4...6.* ineunda fuit quæd. f. n. *3.* [4] potuerint *2.3.* De conspiratione cardinalium inmerito auctor dubitavit cf. Ciacon. III. p. 312. Roscoe ch. 14. ficco *6.* adscribebantur *5.* [6] discordia] illa de qua Epp. O. V. II. num. 63. [7] atinet *Sp.* [9] pterea *Sp.* [11] Ierem. VII. 4. est domini, quod Laur. *Sp.* [12] hic fingo. Electissimi Germani, orbis terrarū solicitātur *Sp.* fingo principes Rom. imp. imo orbis totius. Cuncti s. *1.* nihil sic fingo electissimi principes Romani Imperii orbis. Quid s. *2.* sic fingo, electissimi pr. Ro. imperii. Orbis quid s. *3.* [13] imo *6.* sollic. *1. 5. 6.* [14] opif. oper. *edd.* nisi *om. 6.* [15.16] artificiū. clamabatur. visebātur &c. *Sp.* [16] sculpti] stulti *2. 3.* [16.17] ferentesque in sublime *omis. Sp.* §. 24.] Similia in PSQ §. 12. „Sunt singulis diebus apud fores ecclesiæ S. Petri lapidum excisores quammulti; sed quod interdiu construunt, noctu clanculo ad palatium Medices, non Petri deferunt: sicque lapides noctu migrant". [17] poteritis *Sp.* prestigias *1. 6.* aucupii: Ante ... sancto seni. (*i. e. locus supra* §. 18. *recte conlocatus.*) Sic risit olim propter ind. v. p. Cypr. v. Christo *Sp.* Sic risit *etiam 2. 3.* Cyprian.] Immo Tertullian. apologetic. 16. „Quidam ... picturam proposuit cum eiusmodi inscriptione DEVS CHRISTIANORVM ΟΝΟΚΟΙΤΗΣ. Is erat auribus asininis, altero pede ungulatus, librum gestans et togatus. Risimus et nomen et formam." [19] auribus *edd., perperam.* depicta. Postea defle fortunam *Sp.* [20] supremam *edd.* [21] illas] alias *Sp.* [22] animaduerte *Sp.* d. noua pariet (*om.* curam) *Sp.* Quisque modo d. *edd.* [23] mora *omis. edd.* Tnetur *2.3.* crassum] „Erat enim statura corporis admodum excelsa, toto habitu succoso potius quam pingui ..." Oldoin. ad Ciacon. vitt. pontific. III. p. 331. [24] consilia. Fugato *edd.* Urbinato *5.* minatur *2. 3.* [25] . Quo *edd.* eiecto] electo *5.* Thusciæ *2.*

§. 25. tium Medicem civem Florentinum. sed quoniam fortuna mutabilis est, et citius
potest mori Leo papa quam ista finem optatum consequantur, et fieri potest
ut Leonis successor discedere cogat Laurentium ex alienis regnis. ideo contra
adversum eventum ducenda est uxor Laurentio in Gallia cuiusdam potentis du-
cis filia, emendusque ibi principatus parandumque adversus fortuitos casus,
sicut decet sapientem virum duobus regnis profugum. facta est emptio, signatæ
tabulæ, dati fideiussoses: satis diu Medici fuimus; principum regumque for-
§. 26. tuna ambienda est. Habetis iam breviter caput Decimarum et insidias Turcæ
duce superstitione in viscera vestra latrocinantis. quamobrem resistite nefando
conatui; nolite assentiendo contaminari impietate; quod rectum est, quod ratio
suadet, sequimini. Signatum est lumen vultus tui, domine, super nos; illud
errare nolentes non sinit. Mementote vos esse Germanos, hoc est populum
ante alios natura liberiorem, sicut hostes vestri de vobis scripserunt; nolite
alicui esse vectigales, ante omnes vero Florentinis, in quo ad rei indignitatem
§. 27. accedit quoque nominis contumelia. proferant se in iudicium nostri episcopi
indignum servitutis iugum a cervicibus suis abiicientes. sed verentur omnes,
tacent, mussitant, quidam quod dicere non didicerunt, alii metu fulminis, non-
nulli spe novi honoris. unus omnium mihi venerabilis Laurentius animum erigit,
qui sæpenumero gravem hymbrem consilio et prudentia sua a republica Fran-
conica amovit, atque ideo corona civica merito laureandus, augustiore vero si
§. 28. hanc quoque tempestatem removerit: ad quem honorem quo mentem studium-
que convertat alacriter divino monitu, nos, qui ab eo sacerdotum collegio do-
nati sumus, audentius deprecari volumus: oremus pro antistite nostro, domi-
nus conservet eum et vivificet eum et beatum faciat eum in terris, et non tra-
dat eum in manus inimicorum eius; in manus autem inimicorum traditur, quando
audire contemnit eum qui dicit 'Ego dominus diligens iudicium et odio habens
rapinam'.

[*In MS. Spalatin. sequitur hæc clausula:*]

Vale N. dignissime. Dignum erat scilicet tanto sumptu, tanto emenso itinere Romam obequitare ad osculandos putridos pedes Leonis. Ex Vrbe.
MDXVIII.

[*Editi post v.* rapinam *sic habent:*]

qui sit in secula seculorum benedictus. Amen.

---

[1] quoniam] quia *edd.* nostra fortuna *2. 3.* [2] mori p. *edd.* Leo X. *3.* Leo decimus *1. 2. 4.:.6.* opt. fin. *edd.* consequuntur *Sp.* [5] filia] Ioannis de Turre (*de la Tour*) comitis Boloniæ *(Boulogne)* Alverniæque, Magdalena. parandum *edd.* [6] profugium *Sp. 1. 5.* [7] Medices *2.* [8] Habes *Sp.* [10] 9tāminari *Sp.* [11] Signatum *etc.*] Psalm. IV. 7. vultus dñi super *Sp.* [12] volentes *Sp.* Germanos] cf. Hutteni exhort. contra Turc. §. 182. [13] liberiores, sicuti *Sp.* [14] alicubi *3.* vectigales] cf. Isai. XXXI. 8. [14-15] in quo ... contumelia. *omis. edd.* [15] nominis contum.] quod non ex antiqua nobilium, sed mercatorum prosapia essent Medicæi. [17] indignum *6.* abiic. *edd.* [17] tacent *omis. edd.* missant *Sp.* mussitant quidem, quod *edd.* [18] omnium *omis. Sp.* Laurentius] de Bibra episcopus Herbipol. *adnot. Goldast.* De hoc reformationis fautore vitæque monasticæ osore († 1519.) videsis Spalatinum et Seckendorffium, et scrr. hist. episc. Virceb. animum] sese *edd.* [19] imbrem *3. 6.* Franconia *Sp.* [20] civica] aurea *edd.* [21] honorem studium omne conv. *edd.* [22] monitu. Nos, *edd.* decorati *edd.* [23] antist.] Pontifice *edd.* [23 sqq.] Psalm XL. 3. [24] terra *edd.* [25] autem *omis edd.* [26] diligens] amans *edd.* iudicium] auditū *Sp.* Isai. LXI. 8.

[*Tum in editt. 1.6. sequitur hæc clausula:*]

In Comitiis Imperii Ratisponensibus, Francisco Cardinali Senensi legato, et Ioanne Campano oratore, decima itidem petita fuit contra Turcas. tum princeps quidam elector, bellicæ rei peritissimus, et in eadem non vulgariter fortunatus, qui paulo ante treis principes viros deviceral, ait, se sola Vicesima et Turcas et eos qui Decimam exigerent, ultra Herculeum fretum facile profligaturum.

Horum tu Carole meminisse memento.

Emprime en che paijs neuu troune nome Vtopya | lan mille .ccccc. & .xix. le quinzome | Iour Mars.

[*In 2....4. est:*]

Finis Orationis Vdalrici [Vdalrichi *2.*] (vt fertur) Huttem.

---

[2] RATISPO|neñ. *1.* Ratisbonen. *6.* comitiis imp. Ratisp.] a. 1471. habitis. Francisco Piccolominæo Sen. qui postea in pontificatu nomen Pii III. gessit per tres hebdomadas a. 1503. [3] Ioannis Antonii Campani episcopi Interamniensis Aprutini epp. extant e. gr. ap. Freher. rer. Germ. Scrr. ed. Struvii II. p. 292. sqq. Orationem in conventu Ratisponensi ad exhortandos principes Germanorum contra Turcos et de laudibus eorum ad Fridericum III. Imp. Augustum habitam recepit Reusnerus in Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico varior. et diversor. auctorum vol. I. (Lips. 1595. 4°.) p. 23...49. [3.4] princeps quidam] Achilles marchio Brandenburgensis. [5] Tres *5.*

IIII.

MAXIMILIANI I. IMPERATORIS AVGVSTI
PROPOSITIO DE BELLO TVRCICO
AD PRINCIPES ET ORDINES SACRI ROMANI IMPERII
FACTA IN COMITIIS AVGVSTÆ VINDELICORVM HABITIS ANNO MDXVIII.

1. Frequentia vestra, et quæ hoc tempore præcipue necessaria est reipublicæ et mihi pergrata, non obscure indicat voluntatem vestram et studia erga hanc caussam propter quam domo exciti estis. cum enim tam cupide adveneritis, postquam in literis significavi nos de bello Turcico acturos esse, facile intelligo vos ipsos, ut decet sapientes Principes et viros fortissimos, et intelligere quid a vobis totus orbis terrarum, universa Christi Ecclesia, dignitas huius Imperii requirat, et animos vestros ea virtute ac fortitudine præditos esse, ut bellum omnium quæ unquam fuerunt longe iustissimum et gloriosissimum omnibus votis expetatis. Quare existimo mihi non longa oratione ad vos incitandos opus esse, et expectari a me potius classicum ad inferenda signa, quam hanc in toga et in curia adhortationem. Sed tamen belli magnitudo et difficultas primum deliberatione quadam eget, non utrum sit inferendum (siquidem etsi hostes nos bello non lacesserent, neque in finitimis locis ac pene in conspectu nostro grassarentur, tamen oportuit nos liberare orbem terrarum hac crudelissima atque impia barbarie et ex miserrima servitute tot nationes oppressas eripere), sed illud magis deliberandum esse videtur, cum tantæ sint opes ac vires Turcici regni, cum exercitus in longinquas regiones traducendi, cum fortassis pluribus locis et longo tempore bellum futurum sit, quantis opus sit copiis, an una Germanica natio tantos conficere exercitus, tolerare exercitus, arma, equos, stipendia, commeatus suppeditare possit; qui Reges, qui populi ad societatem huius pulcherrimæ militiæ adiungi possint; an ita in Europa pax constituta sit, ne me et vos ex medio cursu revocent homines perfidi, qui, ut sæpe antea accidit, vel per occasionem occupare nostra conabuntur, vel turpi aliqua cum hostibus pactione facta metuent, ne fines Imperii proferamus. De his rebus scio a me requiri orationem a prudentibus omnibus. nam me quidem in hoc Imperii fastigio non solum in acie belli ducem et imperatorem esse, sed multo

---

1. = Nic. Reusneri De bello Turcico varior. auctor. vol. I. p. 55...63 *inscriptionem habet* IMP. MAXIMILIANI CAESARIS AVGVST. ORATIO. *ibique præmittitur* Præfatio de vita et rebus gestis Maximiliani Cæsaris, auctore Georgio Sabino (p. 49. sqq.), *cuius partem ad argumentum huius orationis spectantem eidem subiciemus.* Ex Reusnero repetiit orationem Cæsaream *2.* = Goldastus, Collect. constitutionum imperialium tom. I. Ffurt. ad M. 1615. fol. p. 436...439. Ex Goldastiano exemplo excerpta sua sumpsit Raynaldus ed. Mansi tom. XII. p. 214...216.

2...5. ex *2.* [9] causam *2. ubique una* s [14] expectatis. *2.* [25] ante *2.* [31] cf. Iustiniani procem. Institutionum.

magis huius publici consilii ducem atque autorem esse convenit. Quare nisi de his tantis rebus diu multumque tot iam exercitatus bellis et magna fortunæ varietate cogitassem, profecto repræhensione omnium dignus essem. Sed mihi credite, cum ab auspiciis meis recuperata Austria post mortem regis Hungariæ Matthiæ Hunniadæ et ingenti expulso exercitu Turcarum ex Croatia nihil magis in votis mihi fuerit, quam ut mox exercitus in provincias Turcarum traducerem, nunquam postea de hoc bello cogitare desii. Ac tunc quidem occasio percommoda erat huius rei suscipiendæ: nam post Mahometi mortem magna de successione inter fratres discordia erat; Sisimus etiam armis invadere regnum conabatur: quare in his provinciis non satis firma præsidia erant, et ut quantum possem providerem, ne qui domestici motus nos remorarentur, legem de vestra sententia tuli in quodam conventu de pace decennali.

Verum qui me hæc parantem fluctus subito exceperunt! Galli non solum II.
me de possessione Burgundiæ per seditionem deiicere conati sunt, sed etiam meo capiti insidias per summum scelus struxerunt. Postea Italia, quæ proximis annis singulari consilio patris mei Friderici imperatoris pacata fuerat, iterum Gallicis armis perturbata est: nam proximo anno post mortem patris mei, Carolus VIII. cum ingenti exercitu bonam Italiæ partem hostiliter pervagatus est; etenim non modo Neapolitanum regnum occupare conabatur, sed et Mediolanenses bello adortus est: qua ex re animadverti potuit eum totius Italiæ dominationem sibi polliceri. itaque et misi auxilia in Italiam ad defendendos Mediolanenses contra Gallum, et eo exercitum ipse adduxi. Ad hæc incommoda tumultus Hungarici eodem fere tempore accidebant. Postea dum orta bella undique in Germania et Italia, consilio atque armis sedare contendo, ut postulabat necessitas publica, diutius quam volebam differre consilium de movendo Turcico bello coactus sum. Sed quantum iudicare possum, divinitus ita res extracta est: nam et tempus interea et hæc bella afferunt nobis magnam facultatem et commoda ad Turcicum bellum: partim enim sunt domiti armis hi quorum potentiam absentes formidaturi eramus, Hispaniam ac Neapolim tenet Carolus meus nepos, Burgundia tota tranquilla est, Gallum nobis beneficio ac fœdere devinctum ad societatem belli, ut spero, adiungemus.

Quare certam tranquillitatem domi promittere nobis possumus: hoc caput III.
est negotii: nam reliqua pars deliberationis multo est facilior. Hæc me cura amplius iam viginti annis exercuit, præcipue quomodo pacem in Europa firmam constituerem; hunc mihi finem omnium bellorum semper proposui, non ut latius fines regni extenderem, sed ut pace parta bellum transferrem in Turcicum regnum. hanc ob caussam victor multa concessi iis quos armis domui, ut mea moderatione eos ad pacem invitarem. Hæc præfatus sum aliquanto prolixius, ut quæ mea voluntas in his bellis, quæ gessi hactenus, fuerit, plane omnes intelligant ac sciant neque antea me iracundia aut iniusta cupiditate unquam arma sumpsisse, neque hoc Turcicum bellum alio consilio parare, quam quia necessarium et pium esse iudico. qua de re ubi pauca addidero, postea reli-

---

[5] Matthias I. Hunyad Corvinus † 1490. [7] At nunc *2*. [9] Mahumetus II. † a. 1481. [9] Sisimus = Dschem. cf. not. ad p. 180. v. 17. [12] conventu] Francofurtensi a. 1486. habito. Vide *Landfriede auf 10 J. in Samml. der Reichs-Abschiede*. Ffurt. 1747. fol. I. p. 275. sqq. [14] Post Caroli audacis mortem (a. 1477.) Ludovicus XI. Burgundiam occupaverat. [15] scelus] cf. vol. I. p. 115. [16] Fridericus III. † a. 1493. Carolus VIII. Ludovico XI. successerat a. 1483. [22] a. 1508. [23] accid. *sic 1. 2.* [27] extracta i. e. protracta. fœdere] Camaracensi d. 11. Mart. 1516. [37] caus. *unu s 2. ubiq.*

quam deliberationem de copiis, de commeatibus, deque modo belli gerendi pertexam, quæ, domi pace constituta, non potest difficilis vobis videri, qui periti estis rei militaris et quibus Germania satis nota est, denique qui arma et opes et hanc Imperii dignitatem tenere nos scitis, ut vitam et omnes fortunas nostras ad defensionem et publicam salutem orbis terrarum conferamus.

IV. Nec vero quenquam e vobis arbitror esse qui Turcicum bellum parum necessarium existimet, aut postulet ut alii potius Reges, aliæ nationes sibi has partes sumant: nam etiamsi Turcæ suis finibus iam contenti non proferrent arma longius, nec nobis periculum denunciarent, nos quidem, quibus Deus præcipue commendavit orbis Christiani defensionem, bellum inferre illis oportebat, ut Græciam et vicinas provincias crudeli servitute liberaremus. nam si quis putat mitia aut tolerabilia esse Turcarum imperia, is longe fallitur; nec nobis de imperii laude cum illis certamen est, sed de religione, de disciplina, de coniugum et liberorum pudicitia. præcipue autem grassantur in nobilitatem, nec solum possessiones certæ victis nullæ relinquuntur, sed etiam lixæ et gregarii milites rapiunt ad stupra nobilissimas atque honestissimas matronas, virgines, pueros; ad hæc multis modis extinguunt ac delent Christianam religionem. An non hæ sunt magnæ et iustæ caussæ, quæ viris fortibus ad tuendam gloriam Dei et salutem omnium gentium arma induant?

V. Quare ingenti dolore afficior, cum cogito Græciam, quæ non solum doctrinarum parens est, sed etiam omni laude virtutum excelluit et diu florentissima pars ecclesiæ Christianæ fuit, nunc tali servitute oppressam esse, in qua cum cætera dictu fœda atque horrenda perferenda sunt, tum etiam religio penitus aboletur; et auget meum dolorem, quod res gestæ præcipue testantur, Græciam non sponte aut sine certamine accepisse hoc iugum: illa vero multos annos fortissime dimicans tandem concidit, non virtute superata, sed quia sola tantam hostium multitudinem et tam longum bellum sustinere non poterat. Audio etiamnum tantam esse vim ingeniorum, tantam virtutem Græcæ nationis, ut non alia gens præstantiores duces Turcis suppeditet quam Græca, qui (ut audio) quanquam ritibus imbuti Turcicis, tamen memores nostræ nobiscum necessitudinis inviti bellum gerunt in nostris provinciis. Hanc certe nationem, quæ pulcerrimum ornamentum nominis Christiani, quæque cum maioribus nostris sanguine, fœderibus et multis officiis coniuncta fuit, cum ob cæteras caussas oportuit nos in libertatem vindicare, tum ob hæc merita singularia, quod aliquot sæculis immanem illam barbariem fortissime repressit, et a nostris cervicibus depulit: nullum enim iustius est officium quam servatoribus calamitate aliqua fractis rursus opem ferre et parem gratiam referre.

VI. Sed quo me dolor abducit? Tanta est enim non solum regnandi cupiditas, sed multo magis humani sanguinis sitis, tantus furor in Turcis, ut non reliquerint nobis deliberationem de inferendo bello liberam, sed de propulsando bello, de defensione religionis Christianæ, quam ubique terrarum delere conatur illa barbaries, consilium capiendum est, retinenda est huius Imperii maiestas, tuendæ coniuges et liberi nostri. nisi enim occurrimus, paulo post domitis vicinis gentibus in media Germania videbitis excindi urbes, inflammari templa, rapi ad omne flagitii genus coniuges et liberos, divelli infantes a complexu parentum atque interfici, medias secari gravidas mulieres illo acinace barbarico: fanaticæ religiones, quibus incitati sunt, ne quidem concedunt eis ocium,

---

18 causæ *2. ut ubiq.* 21 virtutem *2.* 46 acynace *1.2.*

sed lege cogunt imperium extendere; et successus tanti tamque prosperi, annorum fere ducentorum, addunt eis animos, ut quiescere nullo modo possint. Quod si tanta fuit gloriæ atque imperii cupiditas, tanta audacia tunc cum vires haberet admodum exiguas, nec quicquam nisi littus ad Pontum Euxinum tenerent, ut non mari, non montibus, non magnitudine Græci Imperii deterriti sint quo minus in Asiam et Europam impetum facerent, cum quidem magnas insuper clades acceperant, an nunc adeptos tantam potentiam, tantas vires et hoc rerum fastigium existimatis non delectari Imperii gloria? Atqui vero acerrimus est stimulus in bellicosis ingeniis armorum et imperii decus, præsertim si aspiret etiam fortuna. multæ autem nostræ clades numerari possunt inde usque a prælio quod Sigismundus Imperator cum Turcis infeliciter commisit, cum interea nullam ipsi insignem cladem acceperint. Itaque in tam felici victoriarum cursu quam non cessarint videtis: ut enim omittam res gestas superiorum, Mahometus, qui me puero floruit, summa celeritate ceu fulmen quoddam magnam Europæ partem pervagatus est: cum in Pannoniis infeliciter dimicasset, victus a Iohanne Hunniade nequaquam animo fractus est, sed Constantinopolim adortus diu obsessam tandem anno antequam natus sum sexto vi captam diripuit crudelissime interfecto imperatore Constantino, cognato nostro, et raptis ad stuprum eius liberis. postea capta Thracia Mysiam invadit ac fere toto Illyrico domito et occupato regno Bosnæ Græciam adoritur, Corinthum vi expugnat et Peloponnesum ditioni suæ adiicit, interfectis Palæologis Demetrio et Thoma fratribus. Tot regnis ac provinciis in Europa potitus adeo non recepit se in ocium, ut subinde maiora spe atque animo conciperet: constitutis provinciis in Europa traiicit in Asiam, Trapezuntem expugnat rege interfecto; deinde Mytilenem armis capit, cumque iam Minorem Asiam ac Ponti oram universam teneret, transfert bellum in Syriam et Ægyptum: sed cum Sultanus acie victus pacem peteret, quia maioris gloriæ materiam esse vidit in Europa, fœdus cum Sultano fecit et rediens in Europam instructa classe et contractis copiis traiicit in Italiam et oppugnavit Hydruntem ac tantum terroris Italiæ incussit, ut iam Romanus Pontifex fugam pararet; omnia erant in Italia et Gallia bellorum plena. deinde non solum Turcarum vires, sed multo magis ducis felicitatem, scientiam rei militaris, vigilantiam et celeritatem omnes gentes formidabant; memini me puero hunc tanquam Alexandrum alterum prædicari eiusque virtuti et felicitati prona omnia videri. In tanta trepidatione nostrorum Deus clementer respexit Ecclesiam suam et illi Tyranno iam Italiæ aditum tenenti manus iniecit, eumque, ne funditus Christianum nomen, aras nostras et sacratissimam Christianam religionem deleret, e medio sustulit atque extinxit. Quod quidem si agnoscimus, cogitemus nos quidem eo servatos esse, non ut

[8] Ab Osmanno I. (a. 1300...1326.) rationem init Cæsar. [11] commisit] apud Nicopolin magnam d. 28. Sept. a. 1396. cum Sigismundus nondum imperator, sed Hungariæ rex esset. [13.14] Mahometus II. Magnus, regn. a. 1451...1481. [16] Ioannes Hunyad, Transsilvaniæ dux, Matthiæ regis Hungariæ parens, non semel de Turcarum exercitu victoriam reportavit, sed sæpius etiam victus est; at post pugnam apud *Kossowa* (a. 1448.), in qua XL milia Turcarum ceciderant, imperator Amurathus II., Mahumeti pater, dixisse fertur, suas sibi de Hunyade victorias nimium constare. [17] Capta est Constantinopolis d. 29. Maii a. 1453. Natus est Maximilianus d. 22. Martii a. 1459. [18] Constantinus XII. Palæologus parentes habuit Manuelem et Irenam. [24] rege] David Comneno. a. 1462. [29] *Otranto*. m. Iul. a. 1480. [30] Pontif.] Sixtus IV. [34] et] ac 2. [37] cf. not. ad v. 13.14.

otiosi perpetuo grassari in Ecclesia Turcas sinamus, sed ut excitati nos quoque cura Ecclesiæ liberandæ et defendendæ afficiamur, et sciamus Deum rem tam piam suscipientibus affuturum esse: nam nos quidem, quibus rei publicæ defensio commendata est, non alium Deo cultum gratiorem præstare possumus.

VII. Divinitus et illud accidit, quod nonnihil retardarunt victoriarum Mahometi cursum fortissimi viri, primum Ioannes Hunniades, deinde Georgius Scanderbegus et Rex Hungariæ Matthias. libenter enim commemoro, ut cogitetis salutem Ecclesiæ Deo curæ esse, et ut debitum virtutis testimonium his ducibus optime meritis tribuamus; hos enim antagonistas ceu murum opposuit Deus ruenti Mahometo, ne subito impetu universam Europam oppimeret; primum in Pannoniam ingressus magno prælio victus est ab Hunniade; deinde remorata est eum per multos annos Macedonia: nam quoad vixit Scanderbegus, repressit barbarum et singulari virtute et felicitate patrium regnum defendit. hoc mortuo tandem Macedonia diuturno bello vexata sine certamine Mahometo cessit; Matthias aliquot prœliis deterruit eum ab Hungaria, ad hæc arcem ei Sabaceam trucidato exercitu Turcico eripuit.

VIII. Extincto igitur Mahometo paulisper respiravimus: nam et domestica dissensio mortem eius sequuta est; sed aliquanto post, sedatis discordiis intestinis, iterum vicinis regnis bella inferunt. Baiazethes Methonam Venetis ingenti certamine eripuit. Quid nunc, Selimum nonne videtis domita Syria et Ægypto Hungariæ audacissime bellum inferre? a qua nisi eum depellimus, quam facile erit Turcis postea per occasionem irruptiones in Germaniam facere, quoties velint. Ac, mihi credite, non solum fortiter, sed etiam magno consilio Turcæ belligerantur, intenti in occasiones omnes; nec omnia simul occupare conantur, sed arce aliqua bello capta paulatim tentant vicina loca. ad hoc accedit assiduitas, qua crevisse magna imperia præcipue videmus; ubi semel pedem posuerunt, inde non facile depelluntur, deinde communitis iis locis quæ occuparunt, tum demum arma proferunt ulterius. quare, etiamsi Germaniam nondum attingunt, quanquam sæpe iam in Carnos fecerunt irruptiones, tamen ubi Hungaria potiti fuerint, erunt intenti in omnes occasiones, ut nos imparatos aut distractos intestinis discordiis opprimant. Si, ut Bulgaris et Valachis imperarent, nullos labores, nulla defugerunt pericula, quanto magis Germaniam atque Italiam, ipsas quidem arces Christiani nominis, appetent? quas si tenerent (quod prohibeat Deus) non solum Imperii magnitudine veteres Romanos æquarent, sed etiam totam Christianam religionem delesse sibi viderentur; haberent accessionem tantam virium, ut reliquæ nationes sine ullo certamine cessuræ essent; et vos, qui nunc arma geritis, ne Christi nomen aboleatur, quique veram religionem et libertatem vestram defenditis, postea adversus Christum pro nefaria impietate militare, Tyranno servire et fustes expectare alicuius Scythæ cogeremini. Qua immanitate domini in coniuges vestras ac liberos usuri essent? verecunde dici non possunt ea quæ non tantum in captivos, sed etiam in suos committunt. illud tamen recitabo: capto Byzantio Imperatoris Constantini caput cervici abscissum est, id Mahometus fixum gestari per urbem iussit in

---

[6] Scanderbeg s. Castri[illegible]a, Albaniæ princeps † 1466. [11] prœl.] ap. Singidunum *(Belgrad)* m. Iul. a. 1456. [15] *Sabacz* ad Savum fl. a. 1475. exeunte. [17,18] diss.] inter Mahometi filios Baiazetum II. et Sisimum s. *Dschem*, *Zem*, qui [illegible]. 1495. e veneno quod Romæ acceperat, interiit. [19] Methona *(Modon)* capta est d. 10. Aug. a. 1500. [20] Selimus I. *(Suleiman)* patri abdicare coacto successit d. 25. Apr. a. 1512. [29] tam *2*. [36] tantarum *2*. [40] vestros *2*.

pilo; eius vero coniugem et filias non ita sancte ut Alexander Macedo Darii Regis matrem et coniugem captivas habuit, sed in convivium adductas tradidit flagitiose stuprandas suis satellitibus. Eadem in aliis regionibus accidere captivis credibile. Nunquam dicam fortem esse virum, quem talia exempla non movent, qui non summa animi cupiditate desiderat, ut statim pugnæ signum proponatur.

Itaque cum necesse sit nobis tueri veram religionem, libertatem nostram, II. coniuges, liberos, leges ac disciplinam publicam, adhortor vos ad huius iustissimi ac necessarii belli societatem. Maiores nostri quantas res gesserunt, ut in Asia reprimerent Mahometicam barbariem! Illi non dubitarunt talem hostem procul quærere; nunc Turcæ regnum nobis vicinum invaserunt, nec tam Panmoniæ quam Germaniæ bellum denunciant. Multos iam annos Hungarorum virtute barbaries illa est a nostris cervicibus depulsa: nos vicissim nationi bene meritæ defensionem debemus; Manes etiam fortissimorum virorum, qui in acie propter communem libertatem ceciderunt, flagitant, ut suæ patriæ mutuam gratiam referamus, quanquam re ipsa non minus periculi nobis quam Hungariæ impendet.

Reliqua est altera pars deliberationis, quantis copiis res gerenda sit, quo I. in loco bellum inferendum, unde commeatus subvehendi. Si animi non abhorrent ab hoc bello, hæc deliberatio facilis erit: nam summus Pontifex, Rex Hispaniæ et Veneti classem instruent et civitates in litore Epiri et Peloponesi sitas invadent; noster exercitus cum Gallicis et Anglicis auxiliis in Pannonias ducendus erit: nam ideo properamus, ut hoc regnum Turcico latrocinio liberetur: inde in Illyricum transferri bellum erit commodissimum. Formulam etiam propono, quantum pecuniæ, quantum equitum ac peditum singulis Principibus Germaniæ imperandum esse putem. Commeatus ut Danubio convehantur, a me certe providebitur. Quare si, ut spero, hoc bellum expetitis, deliberationem ita instituetis, ut de formula inter vos conveniat: nam propter hanc præcipue hic conventus indictus est. Non sumtus, non labores, non pericula detrectabitis, si statuetis Deo vos hoc officium debere, ut hoc bellum summo studio suscipiatis. Christus in extremo iudicio rationem a nobis poscet, si cum Imperii summa dignitas sit apud nos, deseremus cæteras nationes, si non suscipiemus defensionem Christianæ reipublicæ. Hostium vires non extenuavi: errant enim si qui putant Turcas aut ignavos aut imbelles esse; tot victoriæ indicant eis nec scientiam rei militaris nec fortitudinem deesse. polliceor tamen lætum belli exitum, quia Deus favet iustis et piis consiliis, ac certum est suam conservaturum Ecclesiam: servat autem non ociosos, sed facientes officium et serio opem eius atque auxilium implorantes. nec multitudinem hostium nec vires pertimescemus, sed ut docet nos Psalmus, 'Illi in curribus et in equis, nos autem in nomine Dei nostri omnia geremus.'

[*Georgius Sabinus apud Reusner. l. c. p. 52. sqq. orationi Cæsareæ hæc præmisit:*]

.... anno M.D.XVIII. conventum Augustæ indixit: in quo conventu cum de omni ratione movendi belli adversus Turcas esset cum Germanicis principibus deliberaturus, curavit ut eo venirent etiam Romani Pontificis et omnium Regum legati, ut intelligi posset cæteros reges non defuturos esse communi caussæ. Multis iam

10 dubitant *1*. 21 littore *1*. Epyri *1.2*. 26 autem ut *2*. 39 Psalm. XIX. 8.

annis non fuerat frequentior conventus: nam Electores ibi sex erant, et cæteri principes potentiores plerique omnes; aderant et regum plurimorum legati. Leonis X. summi Pontificis legati erant Matthæus Langius Archiepiscopus Salisburgensis et Thomas Caietanus Cardinalis S. Sixti, qui quoniam ex urbe Roma adveniebat, non statim initio conventus aderat. Itaque Cæsar initio Principum ac populorum Germaniæ caussas audivit, et controversias dirimit, ne qua privata dissensio postea deliberationes de bello Turcico interturbaret. Et quoniam consilium de eo bello movendo ad salutem totius orbis Christiani pertinebat, existimabat Cæsar tum demum ea de re esse referendum ad Principes, cum advenisset Legatus Pontificius, ut magis intelligi posset, hanc tantam rem non privato agi consilio, sed ex officio Imperatoris, et flagitante summo Pontifice, nomine universæ Ecclesiæ Christianæ, quod pro universo orbe velut in statione esse summus Pontifex et Imperator debeant. et hanc opinionem profuturam arbitrabatur ad accendenda studia exterarum nationum ac Regum, quorum aderant Legati, et ad voluntates Principum Germaniæ incitandas.

Summa Orationis Matthæi Langii Archiepiscopi Salisburgensis et Legati Pontificii.

Cum igitur tandem mense Augusto advenisset Legatus Pontificius, egressi obviam Cæsar et omnes Principes Germaniæ ante portas urbis Augustæ eum magnifice exceperunt. Post dies aliquot Cæsar adhibitis Principibus et omnium Regum ac nationum Legatis in maxima frequentia omnium ordinum eum audivit exponentem mandata summi Pontificis et hortantem publico nomine universæ Ecclesiæ Christi, præcipue Imperatorem, deinde Principes et Regum legatos, ut communi consilio et coniunctis animis bellum pium atque necessarium iam tandem susciperent, ut Græciam atque Asiam ex turpissima et miserrima servitute eriperent, ut hostes grassantes iam in vicinis regnis reprimerent, ut orbem terrarum crudelissimo latrocinio et sacrilega et nefaria secta, contumeliosa in Christum, liberarent. Addebat etiam de Leonis X. voluntate, neque autoritatem neque opes pontificias, neque consilium eius ulla in re huic communi caussæ defuturum esse. hoc consilio Leonem initio pontificatus dedisse operam, ut pax Italiæ restitueretur, cum quidem iustiores bellorum movendorum caussas habuisset quam plerique antea; sed privatas iniurias eum condonasse publicæ necessitati; voluisse etiam eum exemplo ipsis præire, eosque sic invitare, ut omissis intestinis bellis in commune consulerent. opes vero pontificias nusquam melius collocari quam in hunc usum, nullam gratiorem eleemosynam Deo posse præstari quam hanc ipsam, qua tot gentes simul e servitute et impietate eriperentur et nefaria impietas deleretur. Huic orationi cum gravem querelam addidisset de earum gentium ærumnis et contumeliis religionis, et simul commemorasset quantis incrementis exiguo admodum tempore potentia Turcarum aucta esset, non tam virtute ipsorum quam Christianorum Regum seu negligentia seu intestinis discordiis, adiecit se eo ista apud Principes Imperii queri, quia huic nationi Germanicæ præcipue commissa esset defensio Christiani orbis, nec alium ducem tanti belli iure designari posse nisi Imperatorem; ac propterea hanc nationem, quæ excellat non solum gloria rei militaris, sed etiam Imperii dignitate, primum debere arma capere, anteferre privatis affectibus communem salutem Ecclesiæ et Imperii dignitatem; nec nobis alibi ducem quærendum esse, nec nationem amantem libertatis cogi, ut externis imperiis pareat: habere nos Maximilianum, qui prudentia, virtute, scientia rei militaris non solum cæteros Reges, sed etiam clarissimos et peritissimos omnium nationum superaret, nec destitui eum felicitate in rebus gerendis, et Deum rectis et piis consiliis et Ecclesiæ votis affutu-

rum esse. Hæc oratio cum iustam et gravem querelam habuisset, et vere commemorasset quanto in periculo esset universa Ecclesia, quam pium, quam necessarium esset omnes bonos ac fortes viros ad hoc periculum depellendum accurrere, non solum summi Pontificis, sed ipsius Ecclesiæ Christianæ vox esse iudicabatur. Itaque cum Cæsar in præsentia pauca dixisset de sua voluntate, et ostendisset se summis votis hunc consensum nationum semper optasse ad bellum inferendum Turcis, et adiecisset de ratione belli gerendi se cum Principibus deliberaturum esse, mirifica erat expectatio omnium ordinum: nam cum omnes Principes sua sponte optime animati essent erga hanc caussam, sed viderent opus esse ad rem tantam suscipiendam peritissimorum deliberatione, maxime cupiebant ab ipso Cæsare propter illius excellentem prudentiam et usum in re militari rationem parandi et gerendi belli exponi. Cum Cæsar sic affectos esse animadverteret, venit in consessum Principum post paucos dies, cumque consalutatis eis assedisset, cœpit exponere consilia et voluntatem suam in hanc sententiam:

IMP. MAXIMILIANI CÆSARIS AVGVST. ORATIO. [*exhibita pagg.* 176...181.]

Posteaquam hoc modo peroravit Imperator Maximilianus, Principes aliquantisper, ut fit, collocuti sunt, et quia ex imperatoria oratione intellexerant, non solum quam necessarium esset hoc bellum, sed etiam quæ futura essent auxilia, cum scirent se nec communi saluti nec studiis aliarum gentium deesse debere, dant negotium Alberto Archiepiscopo Moguntino principi electori, ut de bello voluntatem ipsorum Cæsari exponeret, se Deo gratias agere, quod pace inter Christiani nominis Reges constituta tandem hoc bellum suscipi posset, ac libenter se venturos esse in societatem tam gloriosi et pii belli, omnesque opes et vires suas ad communem defensionem collaturos; quare statim velle se deliberationem de formula instituere, et quid ipsis videretur, Imperatori indicare, ut quam primum conveniri posset. Formula ea complectebatur quantum equitum et peditum singuli Principes et populi mittere deberent. In hac parte nihil mutatum est: nam militiam nemo detrectabat; libenter quippe singuli suis stipendia daturi erant. Sed præter hæc in formula erat novum tributi genus, ut Episcopi et Sacerdotes deciderent de suis reditibus decimas conferendas in belli sumtus, reliqui Principes vicesimas. de hac nova tributi formula sententiæ Principum variabant: erant nonnulli qui libertati veteri periculosum esse ducebant; sed ea erat tunc quidem gravitas et Principum virtus, ut impedire bellum privatis curis aut affectibus nequaquam voluerint: itaque etsi de hac Tributi formula dissenserant, tamen statim convenit ita certum numerum equitum et peditum singuli ut mitterent, et his stipendia solverent ipsi: deinde ut tributa singuli indicerent in suis ditionibus pro facultatum modo. Atque hæc omnia ad Cæsarem Principes retulerunt, qui collaudatis Principum voluntatibus tandem de tributo decrevit, ut singuli, cum in suas ditiones redissent, subditis consilium et voluntatem Cæsaris proponerent, et re deliberata tanta publicæ utilitatis caussa tributa indicerent. Et quia totam deliberationem de apparatu belli ante proximum ver perfici voluit, addidit decretum, se proxima hyeme in Epiphaniis iterum acturum esse conventum, ad quem ut Principes afferrent formulam et modum tributorum mandavit, ne in mora essent bellum moturo. His actis Imperator conventum solvit circiter festum divi Bartholomæi; inde in Austriam proficiscitur. Egregios autem conatus et optima eius consilia luctuosissimus toti reipublicæ casus antevertit: ipse enim extinctus est pridie Idus Ianuarias, Anno M.D.XIX., cum quidem paucos dies febricula et lubricitate alvi laborasset.

V.

CONSVLTATIO GERMANICA

ID EST

PROPOSITA ET TRACTATA AB ELECTORIBVS PRINCIPIBVS ET STATIBVS SACRI ROMANI IMPERII IN CONVENTV AVGVSTANO ANNO DOMINI M.D.XVIII.

Auspicio sancti paracleti spiritus. In Dei nomine, Amen.

Cum sanctissimus dominus noster Leo X. Romanus Pontifex una cum sacro

---

Hanc consultationem exhibent *1.* = Bzovius Annal. eccles. post Baron. tom. XIX. Colon. Agr. 1630. fol. p. 334...338. *2.* = Goldast, Imperatorum *etc.* Recessus, Constitutiones *etc.* tom. II. Ffurt. 1643. fol. p. 132...138. *3.* = Raynaldus Annal. eccles. ed. Mansi tom. XII. Lucæ 1755. fol. p. 198...203. sed hic non integrum libellum sed excerpta tantum dedit, omissis §§orum numeris omnibus. *4.* = Charrière, Négociations de la France dans le Levant. tome I. Paris 1848. 4°. p. 49...63. [Lacunis et mendis fœdum exemplum, a Zinkeiseno (Drei Denkschriften üb. die orient. Frage 2c. Gotha 1854. 8°. p. 121...133.) repetitum. Numeros articulorum item nullos habet.] Extat eadem consultatio Germanice paucis hinc inde mutatis in epitomen redacta: **Bäbstlicher heilikeit sampt Röm|scher Keiserlicher Maiestat | auch anderer kristlichen Künig vñ Fürstẽ | botschafftẽ anschlag wider die Türcken |** (Imago Cæsaris vexillum imperii læva tenentis, in medio duorum angelorum vacua scuta dexteris ante pedes suos tenentium supra leonem dextero pede supergradientis, ut ad sanctum crucis bellum exire videatur.) **Cũm Priuilegio ad Mensem |** *16 folia in 4°. signata* **A...D.** *paginæ altera et ultima a scriptura vacant. Incipit fol.* **Aii** *sic:* **VS Genaden gottes des | heiligen geists** *etc. In folio* **Cii** *pag. 1. hæc subscriptio quæ in Latinis non legitur extat:* **Raptim Inßbruck . die .xxix. Januarii | im iar .xviii. Vnnd dauon dise abge-|schrifft am driten tag des Aprillen des|selben iars. |** *In seq. pag. supra imaginem nuntii sive præconis litteras quas adstans præfectus perferendas tradidit, læva, lanceam dextera tenentis est:* **Item hie folget hernach ein abgeschrifft eines send|brieffe, so deß Künigs võ Hyspanien general Haupt|man von Oran dem genanten künig zůgeschickt hatt.** *Infra hanc narrationem quæ in media aversa pagina folii* **D** *finit, legimus* **Item nun volgt harnach ein vßzug võ der Bäpstlich|en Bullen so ietz nülich zů Rom vß ist gangen, zů ge-|bietten vnnd zů bestäten den fünnffiärigen friden durch | die gantzen Christenheit, vff das man dem thürckẽ vñ | den vnglobigen widerstandt mög** [sic] **thon.** *In fine quintæ abhinc pag. libellus exit his verbis:* **Getruckt vnd außgangen vff den abent | Philippi vnd Jacobi.**

---

[2] Alia consultatio a Cæsaris consiliariis non ita pridem Romam missa: deinde etiam proposita Electoribus *(et cet. ut 2.) 1.* Consultation de l'empereur Maximilien 1er. (Copie. Fonds Dupuy, ms. 600.) Consultatio Cesareæ Maiestatis consiliariorum super expeditione contra Turcas *4.* Versus 1.2. *om. 3.* Scripta est hæc consultatio a. 1517. cf. articc. 15.27.33. [6] paracliti *2.4.* [7] *Hæc usque ad verba* si fortasse cæteri Turcarum *om. 3.*

reverendissimorum Cardinalium collegio ac Christianorum Regum et Principum Oratoribus, qui pro consultandis universæ Christianæ reipublicæ urgentibus negotiis ac incumbenti huius temporis necessitate in urbem Romanam convenerunt, non absque immenso cordis sui dolore pro pastoralis sui officii in dominicum gregem sibi credita cura animo revolverit, exacteque ac diligenter perpenderit, quanto iam tempore sacrosanctæ fidei nostræ perpetui hostes, immanissima ac spurcissima Turcarum gens, impune in Christianos debacchata, non modo finitimas regiones Aetoliam, Peloponesum, Achaiam, Arcadiam, Thraciam, universam Græciam, Thessaliam, Magnesiam, Macedoniam, Epirum, Eubœam, Mœsiam, ipsamque Orientalis quondam Imperii sedem Constantinopolim, multis prius excursionibus, stragibus cædibusque vastatas ditioni tandem suæ subiecerit, sed in ipsius Italiæ viscera et aliquando non procul a Romanæ urbis mœnibus, ubi Christiani nominis caput et Apostolorum sedem locatam scimus, furoris sui rabie penetraverit spoliisque nostris ovans prædaque onustus multiplici in patrium solum inultus concesserit; animadverteritque Christianorum mentes, aut ita delictis nostris exposcentibus, aut fortasse propriis tantum commodis inhiantes communisque salutis immemores, lamentantium gemitus et oppressorum lachrymas surdis auribus et conniventibus oculis prætereuntes nulla hactenus tam crudelium hostium conatibus vulneribusque Christianæ reipublicæ illatis remedia adhibuisse. Quodsi fortasse ea tolerari potuerunt, dum hostis publicus nondum in eos accessus creverat, in quibus nunc palam ab omnibus inspicitur, quodque si fortasse cæteri Turcarum tyranni eo facilius a Christianis Principibus terrebantur, qui dum quædam etiam non modica regna et imperia suæ ditioni subdidissent, nondum tamen cogitatus conatusque suos omnes eo direxerant, ut sibi universum orbem subderent. at profecto cum in præsentiarum sibi ante oculos proponendum arbitratus sit, qualis quantusque sit præsens hic communis omnium hostis, qui non innumeris suis ditionibus, non regnis et imperiis, quæ antehac progenitores sui a Principibus Christianis rapuerunt, non tota fere Asia et magna parte Europæ contentus, fuso prius attritoque variis cladibus Persarum Rege duobusque Ægypti Sultanis crudeliter trucidatis, ac Syriæ, Arabiæ, Ægypti et multis Africæ regionibus, præsertim, ut fertur, Bugiæ, Tunesi Tremezenique regnis potitus, natura

---

[1] princ. et reg. *4.* [2] universe christiane reipublice *4. et sic in sqq.* e *pro* æ *sæpe, de quo, ut de* c *pro* t *et similibus non adnotabo.* [3] Rom. urb. *2.4.* [7] Thurcarū *2. ubiq.* [8] finittimas *2.* Ætholiam *1.2.* Peloponensem *2.* Peloponensum *4.* Achayam *4.* Archadiā *2.4.* Thraciam *om. 2. sed habent* Traciam *post* Messiam *2.* [9] Magnessiam *2.* Epyrum *1.4.* Epyreum *2.* Æuboeam *2.* Mesiam *1.* Messiam *2.* Mœsiam *om. 4.* [11] et dit. *4.* suo *4.* subiicerit *2.* [12.13] mœn.] membris *4.* [13] locata *4.* [14] *Pro* spoliis ... fortasse *quinque puncta habet 4.* onusta *2.* [15] inultus] multa *2.* [16] lachrimas *2.* communentibus *4.* [19] tam ... conatibus *om. 4.* vulneribus *4.* [20] tollerari *1.2.* [21] palam nunc *4.* ab *om. 4.* [22] quodque si *4.* fortasse *om. 4.* Turch. *4.* [22.23] a Chr. Pr. terr.] verebantur *4.* [23] dū etiā q. non *1.* [24] sua subedissent *4.* conat. *et* omnes *om. 4.* [25] profecto ... præsens *om. 3.* in præs. *om. 4.* [26] ante oc. *om. 4.* [27] comm. omn. *om. 4.* hostis (nempe Selimus) *3.* [28] non r. et imp. *om. 4.* [29] Chr. princ. *3.4.* [30] attr. v. cl. *om. 4.* duob.] Touman bey et Horuc Barbarossa. Aegyptiorum *3.* Egyptiorum *4.* [31] ac Syriæ] Assyriæque *1...3.* Asyr. *2.* Aphr. *2.4.* [32] ut f.] refertur *4.* Thunezi *4.* Tremesenique *3.* natura ... glorietur *om. 4.*

ferox, regnandi dominandique cupidus, Christianum cruorem inexpleto furore sitiens, omnisque Nobilitatis et Principum hostis acerrimus, cum iam fere orientem et meridionalem plagam sibi subiecisse glorietur, in occidentem, hoc est in Christianorum viscera, cum nullum alium posse sibi obesse existimet, arma convertit totumque sibi Orbem subdere et in primis Christianam Ecclesiam crucifixi Iesu Christi sanguine fundatam et Catholicam ac sanctam fidem nostram spurcissimæ Mahumetanorum sectæ subiicere, Christianosque populos religionem suam non modo deserere, sed per varias pœnas atrocissimosque cruciatus pernegare cogendos proposuit. qui et eo magis elatus ac superbus superiori victoria incedit, quod in eo bello et terram ipsam quæ Iesu Christi cunabulis gaudet, et Calvariæ locum, ubi Crucis eius adhuc vestigia inhærent, sanctique eius corporis venerandum sepulchrum, intemeratæque virginis Mariæ ac sanctorum Apostolorum nativum solum suæ ditioni acquisiverit. quæ loca nunc contaminatis et spurcissimis pedibus calcantur fœdatisque Christiano sanguine manibus, proh dolor, in nominis nostri perpetuum dedecus tractari a nobis inspiciuntur; quorum etiam visitatione, qua sola antehac consolari poterat, Christianum genus privatum est.

His autem singulis diligenter consideratis quandoquidem Christianorum cervicibus non modo magna pericula immineant, cum iam trecentarum triremium velorum parvorum ac magnorum paratam classem hostis habeat ac indies plures ad hoc fabricet, deque fortunis, de vita, de salute cum hoste decernere inevitabilis necessitas nos cogat, non esse diutius quiescendum, neque locum ullum diuturnioribus disceptationibus relictum Sanctitas eius existimavit, sumendamque in hostem communem generalem a Christianis omnibus expeditionem necessarium fore dixit, participato omnium prædictorum consilio, cum in primis Deum optimum maximum incessantibus precibus, orationibus, ieiuniis, sacrificiis, penitentia contritisque et humiliatis cordibus constituerit, ut non attentis peccatis nostris, sed memor suæ solitæ misericordiæ mitius ac clementius nobiscum agat, suoque auspicio ad sanctum hoc opus et bellum suscipiendum mentes nostras dirigat. deinde ut singula bella, hostilitates, dissensiones, quæ inter Christianos Principes et potentatus vigent, de medio omnino tollantur; quibus pacatis si non firma pace, saltem per inducias, ut eo liberius ad generalem expeditionem in hostes ipsos sumendam quilibet se accingere et parare possit, cæteraque omnia, quæ ad tantæ rei molem attinent, præhabita tam de modo belli sumendi quam de copiis, de pecuniis, de commeatibus articulatim abunde ac prudentissime complexa fuerit, eamque consultationem et communem omnium congregatorum sententiam in scriptis redactam ad invictissimum Cæsarem Maximilianum Romanorum Imperatorem electum tamquam ad caput secularium Principum et advocatum sanctæ apostolicæ sedis Christianæque fidei protectorem et rei militaris inter omnes Principes expertissimum examinandam perpendendamque miserit, ut siquid pro bellicarum rerum experientia

---

[1] in expleto *1.2.* [4] cum ... exist. *om. 4.* nullus alius *3.* [5] *Pro* totumque ... cæteraque *tria puncta habet 4.* [7] Maumethanorum *2.* [10] quod et in eo *2.* et *om. 3.* [14] fedatisque *2.* [19] trecent.] ducentarum *2.3.* [21] deque] sed de *3.* [23] eius *omnes.* [29] auspitio *2.* [30] dissentiones *2.* [32] peccatis *2.* [34] ceteraque] Sanctitasque *4. cf. supra not. ad v.* 5. [34] attin.] pertineant *4.* [35] de pec. de comeat. *4.* [35,36] comeat. *2.4.* [36] ac prud. *om. 4.* [37] et...redactam *om. 4.* [38] electum *om. 2.3.* Rom. imp. el. *om. 4.* [40] et uni rei *4.*

minuendum addendumque existimaverit, iudicio atque consilio ostendat. et licet serenissimus Cæsar præterita omnia iam plurimis documentis satis superque noverit, de præsentibusque etiam multorum literis, nunciis et testimoniis certior fuerit redditus, cordeque intimo et sæpius indoluerit et apud sanctissimum dominum nostrum et alios Reges et Principes Christianos his malis remedia et quæsiverit et ostenderit, sæpiusque cum Natione Germanica et Consiliariis suis super iisdem rebus consultaverit, ac ab ineunte ætate nihil aliud ferventius unquam optarit quam aliquando in eiusmodi expeditionem proficisci posse, nihilominus gratissimus eidem fuit nuncius, qui huiusmodi ad se consultationem et tantorum virorum sententiam attulit. Quam quidem etsi in omnibus articulis prudentissime, summo ingenio, summa solertia elimatam recognoverit, voluit tamen singula a Consiliariis suis, qui pro tempore apud se præsentes erant, perlegi, considerari ponderarique, et si quid ad ea addendum arbitrarentur, id in scriptis etiam committerent.

Cum autem ipsi Consiliarii singulis diligenter inspectis consideratisque nihil addendum minuendumque arbitrati sint, quod ad huiusmodi expeditionem sumendam prosequendamque attineat, si præsertim Christianorum res ita dispositæ essent, ut quamprimum id bellum sumi et generalis illa expeditio executioni demandari posset: sed cum negotium id maximi ponderis et diuturnioris laboris sit, quam ad futuram æstatem parari et expediri possit, præsertimque cum Germanica natio, quæ multis ac magnis regionibus late patet, et quæ plurimorum Principum ac Communitatum ductu variis moribus et legibus gubernatur, non tam repente induci et in tanti momenti expeditione armari facile possit, Turcus autem cum maximam classem et immensos iam apparatus belli coegit, procul dubio non sit quieturus, quin aliquam Christiani orbis regionem invadat, ne omnino proximus hic annus immunis transeat, quin saltem ad divertendas vires tanti hostis quippiam prodesse possit, et ne is sibi nuper acquisita regna firmo ac stabili ductu regere, et in fide ac benevolentia sua confirmare, ac reliquos Africæ reges ac potentatus, quos nondum subegit, bello interea aggredi possit, ex quibus omnibus magna sibi et opum et pecuniarum et gentium incrementa contra Christianos accedere posse non dubium est. Cæsarei consiliarii nonnullas suas consultationes, quid ad futurum annum contra hostes ipsos tentari posse existiment, quibusque modis duobus proximis deinde annis cætera generalis expeditio subsequi valeat, et quibus ducibus, qua pecunia, quibus copiis res agenda videatur, reverenter in his scriptis proposuerunt, volentes tamen ea singula et sanctissimi domini nostri aliorumque in Urbe congregatorum Oratorum et Christianorum etiam Regum ac Principum iudicio subiici, neque propterea ab iam dicta consultatione, quæ ad Cæsaream

[1] iuditio *2.* et *om. 3.* [2] Cæsar et p. *2.3.* [3] de præs. ... ostenderit *positis* 5 *punctis om. 4.* [5] aliosque *2.3.* [7] ac ab ... posse *om. 4.* nil *2.* [8] optaverit *2.3.* [9] nuncius fuit *4.* [11] elim.] enucleatam *4.* [14] id *om. 4.* [15] *Hic 2. articulos numerare incipit posito* 2, *ita ut qui in 1. sunt numeri* 1, 2, *in 2. efficiant* finem numeri 2. et numm. 3, 4. *unde inde a num.* 3 *binario maior est numerus in 2. nisi ubi aliud adnotavimus.* ipsi ... præsertimque cum *om. 3.* [21] et *ante* quæ *om. 3.4.* [24] cum] qui *2...4.* maximam *om. 1.* [27] quidp. *2.* prod. quidp. *4.* [28] fidem ac benevolentiam suam *2...4.* [29] ac] et pot. *2...4.* [32] nonn. ... consult. *om. 4.* [33] ipsos suscipiant tentari *2.3.* ipsos *om. 4.* [36] tamen] tum *4.* sancti *4.* [37] etiam *om. 4.* ac Pr.] principumque *4.* [37.38] iuditio *2.* [39] ab] a *4.*

Maiestatem missa est, in cæteris discrepare, sed his omnibus tamquam prudenter perpensis et ad amussim consideratis acquiescere.

1. Arbitrantur ergo, nisi quippiam in futura æstate Christianarum virium in hostem paretur, eum et omnem occasionem in sequentes annos Christianis nocendi arrepturum, et auxilia omnia, quæ ab externis nationibus sperari possent, nisi nos id ipsum agamus, omnino præoccupaturum prærepturumque. Nequaquam igitur in futuram proxime æstatem cessandum, sed Afrorum Reges confirmandi animandique et iuvandi, Scytharum et Tartarorum Duces aliquot præmiis et stipendiis alliciendi et in expeditionem nostram invitandi antequam a Turcis præveniantur. qui cum in proximis bellis cum Sultano et Sophi florem militum suorum perdiderint, procul dubio a finitimis gentibus auxilia sunt quæsituri. si vero a nobis Afri et Scythæ seu Tartari conduci et attrahi poterunt, eo minora auxilia hostibus reliqua erunt.

2. Quibus vero modis pecuniæ cogendæ sint, præsertim quod Germaniæ populis tolerandum existimarunt, ipsi Consiliarii Cæsarei in sequentibus adnotarunt, non intendentes tamen, si qui Principes in Regnis ac ditionibus suis meliorem iam invenerint pecuniæ acquirendæ, his hanc legem fixam apposuisse, sed semper melioribus inventis eorum acquiescere velle. Quo autem ordine in proximum annum bellum suscipiendum, et quibus ducibus prosequendum, ne ulla in parte propositi triennii quiescendum sit, etiam in subsequentibus paginis legi poterit: Primumque de pecuniis totius expeditionis dicetur, Deinde de sedandis Christianorum discordiis, et quorum authoritate et viribus ubique gentium Christiani orbis id fieri debeat, quique dum hoc futuro anno quippiam in hostes incipitur, dissensiones compositur domi manere debeant, Tertio quid in futurum annum incipiendum, quidque postea in reliquos duos annos prosequendum sit, singula ex ordine ponentur.

3. Et primo quod ad copias et ad tantæ expeditionis molem alendam congruisque stipendiis sustinendam toto einsmodi triennio attinet, arbitrantur Cæsarei consiliarii commodum atque necessarium fore, si ex universo Christiano orbe recensitis ubique regionum populis quinquagesimus quisque tam spiritualis quam secularis per focos sive familias miles unus in hanc militiam eligatur, cui quidem reliqui quadraginta novem stipendium annuum subministrent; quod tamen stipendium unius peditis intelligetur, semperque duo pedites loco unius equitis computari debeant. Stipendium autem ipsum a prædicto summo pontifice et cæteris (ut supra) congregatis adscribi atque nominari debeat in hunc modum, videlicet ut equitibus bene instructis et armis sufficientibus armatis sex ducati aurei, levioris autem armaturæ pro eorum æstimatione et arbitrio quinque aut quatuor, peditibus vero tres in singulos menses persolvantur. cuius

---

[2] ad am. *om. 4.* [3] 1. *om. 2.* Arbitr. ergo] Arbitranturque *2...4.* in futuram estatem *4.* Christianorum *2...4.* [5] nocendi *om. 2...4.* exteris *2...4.* [6] id] ad *2.* præoccup. *om. 4.* que *om. 4.* [6.7] Nequaque *4.* [7] futurum p. annum *2...4.* Afror. *om. 4.* [8] aliquod *2.* [10] sophy *4.* [11] finittimis *2.* [12] quæs. sunt. *2.4.* Aphri & Schythæ *2.* Tartari in proximum annum cond. *2.4.* [13] minore auxilio h. relique *4.* [14] 2.] 3. *2.* §um 2. *om. 3.* [15] tollerandum *1.2.* existimarant *1.* [17] hanc *om. 4.* [18] Quo *et reliqua huius art.* 2. *om. 4.* [20] triennii Christianis quiesc. *2.4.* [21] 4. Primumque *2.* dicet. *2.* [22] auctor. *2.* [23.24] quicpiam *2.* [26] s. hic ex o. *2.* [27] 5. *2.* quod *om. 1...3.* [28] huiusm. *4.* [28.29] Cesarii *4.* [29] atq.] et *4.* [33] peditis ... unius *om. 1...3.* *aperto* ὁμοιοτελεύτῳ. [34] debeat *1.3.* [37] auri *4.*

quidem oneris seu imperatæ pecuniæ ratio ad id se extendit, ut per focos singulos sive familias florenus unus Renensis vel circa impendi debeat.

4. Item quod præter ordinariam hanc pecuniam, quæ per focos exigenda fuerit, universus status spiritualis totius Christianæ reipublicæ exceptis Mendicantium Ordinibus qui nullos habent redditus aut proventus, supradicto triennio ex omnibus suis proventibus et redditibus rectam decimam in hanc expeditionem persolvat.

5. Item omnis et universus secularis status, et præsertim qui domos regunt sive familiæ præsunt, vigesimam suorum reddituum partem exhibeant.

6. Item quod omnes spirituales ac seculares ac viduæ mulieres, qui neque redditus habent neque proventus, sed quacunque numeratæ pecuniæ sive mobilium bonorum conditione censeantur, iidem medio iuramento, secreto tamen, facultates suas pandent, quibus ad æstimationem annuorum reddituum computatis etiam vigesimam æque ut priores erogare compellantur.

7. Item omnes mercenarii et qui qualitercunque aut quacunque mercede et salario dominis famulantur, viritim singulo huiusmodi expeditionis anno medium florenum Rhenensem, adeo tamen ut plus lucri eos qui minus habent, æque compensatis stipendiis sustineant, exhibere teneantur. Si qui vero inter eiusmodi famulitio dominorum addicti inveniantur, qui vel redditus habent vel pecuniam et mobilia, ii sicut de cæteris proximo articulo prædictum est, eadem ratione atque conditione censeantur.

8. Item præter hæc omnia santissimus dominus noster sanctam Cruciatam in totum Christianum orbem emittat: ex cuius cruciatæ devotione inductus si quis Rex, Princeps seu privatus quicumque suis impensis absque aliquo stipendio in hanc sanctam expeditionem proficisci voluerit, is ab omnibus supradictis oneribus liber et immunis intelligatur.

9. Qui vero aliis causis præpediti expeditionem ipsam personaliter ingredi nequiverint, solutis primum his taxis et oneribus, ut supra generaliter impositis, poterunt etiam Cruciatæ thesauros non minus adipisci, si pro conditione facultatum suarum zelo suæ devotionis in subsidium ipsius sanctæ expeditionis quicquam erogaverint.

10. Numerus autem hominum per totam Christianam rempublicam facile haberi poterit, si a spiritualibus ac secularibus Principibus, a Præfectis et Magistratibus suis per Præfecturas, Archipresbyteratus et Parochias diligenter viritim omnes per capita recenseri curabunt.

11. In ipsis vero ordinariis exactionibus ex quinquagesimo quocunque per focos sive per familias, ut prædictum est, item ex vigesimis, decimis seu alio

---

[1] imparatæ *4.* impetratæ *ceteri.* ostendit *4.* [2] floreunus unus rhenensis *4.* [3] 4.] 6. *2. et sic deinceps.* [4] spir. st. *4.* [5] nullas *1.* reditus *4.* [8.9] regant dom. *4.* [10] §um 6. *om. 3.* [11] sive] suæ *4.* [12] censentur *4.* , idem, *4.* media *1.* iuramenti *1...3.* secreti *2.3.* [13] pand.] gaudent *4.* existimationem *4.* annorum *1.* [14] vices. *4.* ut] vel *4.* compellant *1.* compelluntur. *4.* [15] qui] quo *4.* aut] et *4.* [16] sallario *4.* [19] addictos *omnes.* habeant 2. [20] pecuniam et *om. 1.* mobilia bona iis *4.* de] et *4.* in prox. art. est, *4.* [21] ratione atque *om. 2...4.* [22] quod pr. *2...4.* SS. D. Nostri *1.* sanctus *4.* [23] emitt] enuntiat, *4.* indictus *1.* [23.24] si qui *2.3.* [24] principes, *4.* [29] poterăt *1.* [31] quidpiam *4.* [32] aut. hom. *om. 4.* [34] Archipresbiteratus & parohias *2.* archipresbyterasque et parrochias *4.* [36] §§. 11.12. 13. *om. 3.*

quocunque censu et ordine accipiendis, nec non et pecuniis quæ ex indultis et gratiis sanctæ Cruciatæ congregabuntur, debebunt a summo Pontifice, sacratissimo Imperatore, Regibus, Principibus et Communitatibus totius Christianæ reipublicæ solertes, integri ac prudentes Commissarii constitui, et spirituales et seculares, qui susceptam et exactam pecuniam fideliter administrent, et de susceptis et administratis integram rationem reddant.

12. Machinæ vero et tormenta bellica, quæ tantæ expeditioni necessaria erunt, Regibus, Principibus et Communitatibus pro cuiusque conditione et qualitate mutuanda et commodanda imponentur; quæ vero pro exercendis et vehendis his ad ea pertinent, ut sunt pulveres, balotæ et similia, vecturarumque omnes impensæ communi totius Christianæ exactionis onere persolvantur.

13. Et fortasse commodius atque utilius huic expeditioni evenire posset, si in ea militaturi partim integro stipendio, partim sibi necessariis alimoniis conducerentur: ea præsertim ratione, quod haberi non poterunt tot mercatores, qui tantis commeatibus subministrandis sufficiant. Sed qui annonæ et commeatibus exercituum præfecti fuerint, debebunt per totum Christianum orbem et ex longinquis regionibus, etiam ultramarinis, necessarias alimonias passim incessanterque emere, persolvere ac subordinare. Itaque conveniens ac necessarium summopere videtur, ut huiusmodi annonæ et commeatuum præfecti in hanc profectionem tam citra mare quam ultra constituantur, qui annonam et necessaria alimenta comparent et exercitibus pro eorum necessitate vendant et distribuant, invicemque sibi pro qualitate locorum correspondeant, ac de omnibus administratis electis ad hoc a Christiana universitate integram et fidelem rationem reddant.

14. Et quoniam, ut omnibus notum est, pleræque inter Christianos discordiæ sunt et dissensiones, præsertimque inter multos magnos Principes et Potentatus, qui ad hunc diem inter se dissident, multisque emergentibus causis etiam paulo post dissidere possint, ne privatorum controversiæ et hostilitates huic communi Christiani nominis bono et tam sanctæ ac necessariæ expeditioni obesse usquequaque possint, ut omnibus libere ac secure se huic proposito accingere liceat, neque huiusmodi bellorum aut discordiarum perturbationibus impediri, retardari aut prorsus averti valeant, necessarium magnopere ducendum est, ut omnium eiusmodi bella, discordiæ atque dissensiones absque alicuius contradictione, inter quoscunque aut nunc vigeant aut paulo post exoriri possint, suspendantur, prorogentur et differantur. Et quoniam longi nimis temporis et laboriosi operis esset pacem inter omnes et amicitias quærere, fiant saltim sinceræ ac inviolabiles induciæ seu treugæ sex annorum inter dissidentes partes omnium et quarumcunque dissensionum et bellorum, qualicunque etiam gravissima causa exorta fuerint: adeo ut omnes Christiani Principes et Potentatus vera quiete, securitate et tranquillitate gaudere possint, et ultra id suscipiendæ

---

[1] et super pec. *2.4.* qua *2.* [3] et *om. 1.* tot. Chr. reip. *om. 4.* [7] vero *om. 4.* tamen *1.2.* [9] Comodanda *2.* et v.] ac v. *2.* [10] his] iis *4.* ballotte *4.* vectivarumque *2.4.* [11] omnes *om. 4.* exact.] expeditionis *4.* [12] eveniri *2.* devenire *4.* [13] sibi] sub *1.2.* [15] comeat. *2. ut solet.* [17] ex *om. 1.2.* [18] ac] et *4.* [19] eiusm. *4.* [23] electi *4.* [26] dissent. *2. ut alias.* [29] possent *4.* [30] secure] sese *4.* se *om. edd.* [33] omnibus eiusm. *4.* atq.] et *4.* [24.35] possent. *4.* et] ac *4.* [35] nimium *2.3.* temporis *om. 2.3.* nim. temp.] muneris *4.* [36] saltem *4.* [37] terguæ *1.* Treguæ *2.* treugæ *3.* treuge *4.* [38] et quar. diss.] discordiarum *4.* [40] secur.] serenitate *4.*

expeditionis decretum tempus altero optatæ pacis triennio Christianus populus ea ratione merito frui valeat, ne, cum post longos et tam difficiles pugnæ labores ad patrios lares redierit, iterum ad belli molestias, damna et animi perturbationes revocetur.

15. Quæ vero singulo huius propositi triennii anno suscipi atque expediri debeant, diligenter consideranda sunt, præsertim cum apud plerosque Christianorum populos ea sit rerum omnium inscitia et ignorantia, ea indomitorum animorum pervicax obstinatio et morum quædam incomitas, ut quæ communis salutis sint, aut parum advertant aut prorsus ignorent, evenire haud difficulter posset, ut in proposita generali ista exactione, quæ, sive per familias et focos sive decimarum vigesimarumque, ut prædictum est, aliove quocunque modo expetenda fuerit, non desint qui se et totis viribus opponant et impositi oneris conditionem prorsus detrectent, seseque inobedientes ac rebelles exhibeant. Qua propter proximo abhinc anno, qui erit Quingentesimus octavus decimus post Millesimum, curari imprimis debet, ut proposita huiusmodi exactio ubique terrarum Christiani nominis et diligenter constituatur, et quicquid in ea renitentiæ aut obstaculi fuerit, salubriter amoveatur. Bella deinde ac dissensiones Principum ac potentatuum Christianorum sub prædictis sex annorum induciis sedentur et reiiciantur, adiectis in eos qui reluctentur sanctæ apostolicæ sedis censuris et anathemate ac Cæsareæ et imperialis indignationis et banni arctissimis edictis et pœnis; quibus si qui temerarie se opponentes in rebellione sua perseverarent, ii communibus armis et exercitibus Christianorum absque aliqua mora oppugnentur et pœnis debitis plectantur. Huius autem executionis et propositi ad rebelles puniendos caput sit et director serenissimus Francorum Rex, qui eos præsertim et potentatus et populos, qui ad solis ortum et septentrionem vergunt, regnis suis finitimos, invitos etiam, proposite exactioni et dissensionum remediis parere compellat. qui vero ad occidentalem plagam a septentrionis finibus spectant, a serenissimo Anglorum Rege, qui eius etiam negotii principalis executor in eisdem regionibus constituatur, si violatores optatæ huius quietis et propositi fuerint, severe puniantur. qui vero ab occidentis plaga usque ad meridiem incolunt, si ruptores tanti fœderis sese obiecerint, a sanctissimo domino nostro Romano Pontifice seu sanctæ sedis apostolicæ vexillifero pro demeritorum suorum qualitate corrigantur.

16. Quamobrem non inconsultum videtur, ut ad sedandos eos tumultus, qui ita, ut prædictum est, exoriri facile possent, primo hoc expeditionis anno ipsi serenissimi Francorum et Angliæ Reges domi se contineant, et eiusmodi sibi commendatis negotiis invigilent et incumbant. In his autem expeditionibus

---

[1] trienn.] termino *4.* [2] ea rat. *om. 4.* [3] patrias *4.* [5] trienn.] termini *4.* [6] cum] quod *4.* [8] pertinax *4.* incouciunitas *1..3.* [9] avertant *2.* [11] decumarum *3.* [12] et *ante* tot. *om. 4.* [13] detractent *4.* seseque & inob. *2.3.* exhib.] demonstrent. *4.* [14] 18. Quapr. *2.* quinquagesimus *3.* (!) [15] exactio] actio *4.* [16] Chr. orbis et nom. *4.* [17] resistentie *4.* [18] ac pot. Chr. *om. 4.* [18] indiciis sedenter *1.* sedantur ac reiicientur *4.* [19] sed. ap. *4.* [21] se temer. *2...4.* perseverare voluerint, his *4.* [24] puniend.] cogendos *4.* dir.] ductor *4.* [25] Septentionē *1.* [26] et diss. rem. *om. 4.* [28] spectat *4.* etiam huius *4.* negoc. *2.* *fere ubique.* [30] punientur *4.* [31] obiicent *2.* obiicient *4.* [31.32] a serenissimo domino rom. *4.* [34] 16.] 19. *2.* Quamobbrem *4.* videtur *om. 4.* sedandum *3.* hos *4.* [35] ut pr. e. *om. 4.* [37] invigilent et *om. 4.*

pro rebellibus coercendis si necessarium fuerit, media exactionis portione utentur, quæ in capita familiarum sive in focos inscribetur. Quod vero ex decimis et vigesimis cumulari poterit, id in Africanam expeditionem impendetur, ut paulo post hic infra narrabitur. Huius autem expeditionis et negotii, quod contra rebelles et inobedientes suscipiendum fuerit per Pontificem maximum et Reges iam dictos, in singulas regiones militiæ ac armorum periti præficiantur, qui ubi opus fuerit præsto sint et emergentibus incommodis consulant opportune.

17. Quid autem in proximum futurum annum, antequam generalis illa expeditio suscipietur, agendum videatur, occurrit hæc oblata occasio bene gerendæ rei, ne ab impugnatione tyranni hostis annus hic, dum cætera quæ ad expeditionem pertinent procurantur, prorsus immunis transeat, cum Christianis Principibus videatur relicta spes Sophi Persarum Regis excitandi, ut arma in Turcos capiat, quandoquidem tot pugnis iam defessus ac ultima ista expeditione ab Ægyptiorum Rege devicto non amplius auxilia expectet, cogitandum est ut in Africa, quam etiam nuper magna ex parte tyrannus ille sibi subiecit, quippiam Christiani intentent, et si qui Turcorum exercitus sese opponant, oblata occasione et spe victoriæ iniecta cum eis decertare et primum felicis expeditionis initium Deo duce auspicari, ac si Christianorum pia vota et humiles apud Deum optimum preces valuerint, Alchayrum usque, hoc est debellati Ægyptiorum Sultani regiam, victores subsequi, eamque urbem ditioni nostræ, quod fortasse, cum nulla mole aut aggeribus munita sit, facile fieri posset, subiicere, cum qua et Nilus et universa Africa Christiano nomini cedere Turcorumque tyrannus tanta rerum occasione spoliari posset. Inde in posterum facilis ad Persarum Regis animum sollicitandum in communem hostem aditus pateret.

18. Videtur itaque non inconveniens, si proxima æstate prima quædam expeditio in Africam suscipiatur, præsertim ad confirmandos animos illorum Regum, qui nondum in Turcorum tyranni deditionem venerunt, ut sunt Rex de Tremezen, de Fex et Marochi Arabesque qui Libyæ montana incolunt, eosque et armis iuvare et una cum Christianis copiis in eam expeditionem proficisci, omnibus modis eos adhortari, præmiisque et stipendiis allicere.

19. Huius expeditionis proximi anni duces esse debent sacratissimus Im-

---

[1] cohercendis *2.* [3] Aphr. *2.* [4] exped. et *om. 4.* [6] ac] et *4.* [7.8] opp. cons. *2...4.* [9] 17.] 20. *2.* [10] suscipiatur *2...4.* agende *4.* [12] pertranseat. *4.* [13] Sophy *2.4.* Pers.] Schah Ismael Sophi I. † a. 1523. sæpius a Selimo victus. Turchas *4.* [15] Ægypt. rex] Toumam bey iam vere a. 1517. ad portas Cairi magnæ suspensus fuerat. *pro* Rege ... cogitandum *in 2...4 est* Rege (R. *om. 4.*) Sultano derelictus, & peue cum toto exercitu fusus attritusque (adtr. *4.*) fuerit, potinsque hoc tempore quietem & ocium optet quam bellum, Cogitandum [16] ex m. p. *2.3.* sibi *om. 2.* quicp. *2.* [17] si qui forte Thurcorum *2.3.* si q. f. Turcharum *4.* [18] iniecta] incerta *4.* prius *4.* [19] auspicaturi *4.* [20] Deo Opt. *1.* valuer.] latius iuverint *2.3.* Alcheyerum *2.3.* Alcanerum *4. subiectis his verbis* „Alcanerus, Alcayerus, désignent ici la ville d'Alger, contre laquelle l'Espagne avait dirigé plusieurs expéditions" *etc. De* Cahira *s.* Cairo magna *sermonem esse nullum dubium est.* debell.] expulsi *2...4.* [21] expulsi regiam sultani *4.* [22] n. mole] nullo muro *4.* [23] cumque Nylus *4.* numini *4.* Turchar. *4. et sic infra.* [24] indeque *4.* [26] 18.] 21. *2.* proximam æstatem *2.* ad p·m estatem *4.* [27] Africa *4.* [29] Tremez et de F. *4.* Marrochi *4.* Lybiæ *1...3.* Libie *4.* [31] eos *om. 2...4.* ac *4.* [32] 19.] 22. *2.* proximi anni *om. 4.*

perator et Portugalliæ Rex cum potentia Catholici Regis, qui modo etiam circa eam expeditionem laborat, et aliorum Principum, exceptis his qui ad Polonicam profectionem deputati sunt, auxiliis. Ipsi etiam in aliis futuris expeditionibus sequentium duorum annorum una cum aliis perseverabunt et usque ad finem in bello persistent. Et ad huiusmodi negotium peragendum pro alendis et sustentandis exercitibus reliquam dimidiam portionem imperatæ exactionis quinquagesimæ prædictæ, item et integram decimam et vigesimam ac singulas reliquas taxationes, quæ supra expositæ sunt, in usum eius expeditionis convertent, præsertimque ex universa Germania, unde in primis facilius imperata huiusmodi pecunia exigi poterit, cuius meritis et emolumenta et annona et necessitates, quæque exercitibus alimoniæ comparari, et milites ex Christianis aut gentilibus, ubi commodiores susceptæ provinciæ videbuntur, conduci ad eam expeditionem poterunt. Ad quam peragendam serenissimus Francorum Rex cum aliis quibusdam classem suam administrabunt, et cum eiusmodi exercitibus et Cæsar et Portugalliæ Rex mari terraque una permanere, neque separari invicem debebunt.

20. Necessarium autem in primis ducitur, ut sanctissimus dominus noster cum cæteris qui Romæ ad eam rem congregati sunt, ad prædictos Africæ Reges, et si fortasse plures sint, qui nondum sedibus suis cesserunt, Oratores mittant propositumque hoc negotium eis significent, eosque adhortentur, ut una cum Afris sibi subditis et Montanis Arabibus, qui partem Africæ tenent, et si quos etiam ex iam subiectis allicere poterunt, qui cum nuper a Turcorum tyranno maximas strages et incommoda sint perpessi, haud difficulter induci in aliorum sententiam deflectentur.

21. Altera autem expeditio et exercitus fieri posse videtur eodem proximo anno a serenissimo Poloniæ Rege suo nomine et uti tutore serenissimi Ludovici Regis Ungariæ cum copiis Regnorum Poloniæ, Ungariæ, Bohemiæ, Moraviæ, Silesiæ et aliarum nationum regnis eiusmodi subiectarum; item cum Austriæ Inferioris subsidiis et convenienti machinarum et artellariarum portione, quam eis sacratissimus Cæsar in eam expeditionem impartietur, ac etiam Bavariæ Principum, qui iuxta sibi impositæ exactionis onus etiam exercitus ipsos augere opportune poterunt.

22. Si qui vero personaliter in eam expeditionem proficisci aut nollent aut nequirent, debebunt ea pecunia, quæ eos continget, alii milites, ut sunt Bohemi, conduci: Lantzknechti enim in præsens hoc negotium minime conducentur, sed in alteram Africanam expeditionem comparabuntur.

23. Non minus etiam expediens ducendum est, si ipse summus Pontifex

---

[1] Portugalie *4.* Rex] Emanuel Fortunatus † a. 1521. biennio fere post Maximilianum. Cath. Reg.] tum Caroli I. postea V. [2] citra *1...3.* [3] ipsique *4.* [6] ac *4.* rel. dim.] reliqua stipendia *4.* [9] huius *4.* [10] eiusm. *4.* exigi] et si *4.* poterat *1.* merit.] nervis *4.* *legerim* quibus mediis. emolumento *4.* [11] necessitate *2.* et nec.] necessario *4.* [11] alimoniæ] Alemaniæ *1.* [14] administrabit *4.* [15] Portugaliæ *1.* [16] inv. sep. *4.* [17] 20.] 23. *2.* sanct.] ser^{mus} *4.* D. N. P. *2.* dominus noster papa *3.* [18] ad eam r. *om. 4.* reg. Afr. *4.* [19] Oratorem *1.* [21] montanis, et Ar. *4.* [23] haud] aut *4.* [25] 21.] 24. *2.* eodem hoc pr. *2...4.* [26] Pol. R.] Sigismundo I. tum Russico bello occupatissimo. [27] Hung. *2...4.* Regnor. *om. 4.* [28] Slesiæ *2.* [29] Artellariæ *2...4.* *Artillerie.* [32] oportune *4.* [33] 22.] 25. *2.* Si qui] Qui *edd.* [35] Lanntzenechi *4.* negocium *4.* [37] 23.] 26. *2.* ipse *om. 4.*

cum cæteris congregatis operam dabunt, ut nonnulli Scytharum seu Tartarorum, qui Polonis, Ruthenis et Moldavis finitimi sunt, convenienti stipendio in expeditionem alliciantur et conducantur. qui una cum Moldavis et Valachis, qui Maiores Mysii vulgo nominantur, qui facile ab ea tributaria conditione, quam cum Turcis habent, separari poterunt, primam hanc proximi anni expeditionem cum Poloniæ Rege suscipiant, et Minorem etiam Valachiam secum trahant.

24. Qui quidem Tartari etiam pecuniæ præmiis, ut necessarium videbitur, ultra debita stipendia poterunt a sancta Sede et aliis congregatis opportune invitari.

25. Et his tribus nationibus, Scytharum, Moldaviæ ac Valachiæ copiis, exercitibus suis adiectis, poterit serenissimus Poloniæ Rex prædictam expeditionem suam Semendriam versus et Chiliam oppidum dirigere, iisque locis felici ductu expugnatis, præsidiisque in eis pro necessitate collocatis, ad hyberna cum copiis omnibus reverti.

26. Quod quidem ea ratione facilius eidem Poloniæ regi futurum est, quod Turcorum tyrannus non ad eas regiones, sed potius ad conservandam Syriam, Arabiam et Africam, quas nuper suæ ditioni subiecit, aut versus alias Asiæ partes animum intendet.

27. Secundo autem huius suscipiendæ expeditionis anno, qui erit decimus nonus post millesimum et quingentesimum, Maximilianus Cæsar et Lusitaniæ seu Portugalliæ Rex susceptam in Africa expeditionem prosequi latius poterunt et ultra Alcayrum et Alexandriam proficisci viresque suas Afris, Mauritanis et Arabibus stipendio conductis augere, præsertim cum ex Marochiorum et Fexio Montanisque Arabiæ regnis usque ad centena millia militum facile comparari possint.

28. Hoc autem secundo expeditionis anno poterit serenissimus Anglorum Rex cum classe et exercitibus suis ad eam ulteriorem expeditionem Cæsari et Lusitano adiungi, quem sanctissimus dominus noster una cum cæteris congregatis monere obiter debebunt, ut eam fidem, quam Cæsareæ Maiestati in id sanctissimum negotium astrinxit, in hac oblata occasione servare non abnuat. Et cum ipso Anglorum Rege poterunt etiam Daniæ Rex et cum eo Magnus Magister Prussiæ cum copiis regnorum atque ditionum suarum ac cum Rutheno-

---

[1] dabit *4.* seu] et *2...4.* [2.3] in exp. *om. 4,* [3] et cond. *om. 4.* [4] Misii *1. om. 2...4. Moesi.* qui] et *4.* [6] 24.] 27. *2.* [9] stipendio *4.* [11] 25.] 28. *2.* Moldavyæ 2. [12] sereniss. *om. 4.* præd. suam exp. *2...4.* [13] Samedriam *1.* Smedram *2.3. Smederevo, Spenderobis* Græcis, *Romanis olim* Aureus mons. Modram *habet 4. et inutilem adnotationem* Modram esse coloniam Tartarorum Akkerman, et hoc nomen pro primario nomine, quod in appellatione Moncastron adhuc cognosceretur, in usum venisse. Chil.] *Kilia Bessarabiæ.* Opidum 2. iisq.] his *4.* [14] colloc.] locatis *2...4.* hiberna *4.* [16] 26.] *Hic numerum nullum habet 2.* [17] quam Turcharum *4.* [19] part. As. *2.3.* intendit *1...3.* [20] 27.] 29. *2. et sic deinceps binario maiorem numerum habet.* huius *om. 4.* [22] Africam *4.* [23] Alcaierum *2.3.* Alcagerum *4.* Maurithanis 2. [24] et F. *om. 4.* [25] Arabice *4.* [27] autem] tum *4.* [28] exerc.] copiis *4.* [29] Lus.] in finitimo *1...3.* una *om. 4.* [30] movere *4.* debebit *4.* [31] astringit *4.* astrinx.] liga d. 19. Oct. a. 1516. inter Papam, Imperatorem, Hispaniarum Angliæque reges pro defensione Ecclesiæ inita. [32] Daciæ *2...4.* Dan. R.] Christiernus II. **M. M. Pruss.]** Albertus Brandenburgensis. [33] ac dicionum *2.* ac ditionum. *4.*

rum sagittariis, quorum magnam copiam habent, et maritimis classibus admodum utiles sunt, terrestrique itineri et nimium longæ expeditioni non omnino apti alioquin, se coniungere.

29. Qui quidem una omnes cum Cæsare et Lusitanis congregati Africanæ expeditioni et ad comparandam earum regionum victoriam, Alcayrum Alexandriamque subiiciendam ac Nilum traiiciendum Persarumque Regem Sophi contra Turcos animandum et ad Christianorum partes alliciendum facile sufficient. Quod ea occasione levius existimandum est Christianis futurum, quandoquidem Turcorum tyrannus contra eundem Persarum Regem Scytharum seu Tartarorum auxiliis, qui nimis ab eisdem regionibus distant, nequaquam commode uti poterit, quos etiam Christiani potentatus pecunia et uberibus allectos stipendiis attrahere ad se, ut prædictum est, omni studio et astu procurabunt.

30. In eodem autem anno decimonono serenissimus Francorum Rex cum exercitibus suis et copiis quascumque poterit citra classem, iam, ut dictum est, in Africanam expeditionem anno decimo octavo mittendam cum cæteris Christianorum auxiliis, quæ ex altera parte media impositæ exactionis, et ex residuis Africani negotii, decimisque etiam et vigesimis denariis, ut præfertur, adiunctis comparari poterunt, sese ad sanctam hanc expeditionem accinget, iterque suum per Italiam et Foroiulium, perque Illyricum, Croatiam et Dalmatiæ regiones dirigens ad Turcorum emporium, quod Oberbosna appellatur, contendere poterit.

31. Qua autem ratione conditioneve magis Christianæ reipublicæ et ipsi Francorum Regi utilior ac tutior eiusmodi itineris expeditio videatur quam aut Africana aut septemtrionalis, facile perpendi potest: quia cum proximis annis nonnulli occidentales Christianorum populi Principes suos secuti dissensiones et bella cum ipso Rege habuerint, quorum recenti memoria facile inter exercitus suscitari incommoda multa possent; orientales, nulla unquam habita cum eo discordia, eiusmodi incommoda et inimicitias nequaquam excitabunt.

32. Eodem anno decimonono iam dictus Poloniæ Rex cum exercitibus et copiis suis cumque auxiliaribus Valachis, Moldavis et Scythis ad inceptum negocium prioris anni decimi octavi prosequendum revertetur, et se in emporio Oberbosna prædicto cum Francorum Rege coniunget. qui una omnes latius profecti Philippopolin et Andrinopolin Thraciæ urbes oppugnabunt, et si fieri po-

---

[1] maritt. *1.* [2] nim.] minimum *4.* non o. apti *om. 2...4.* [4] una *om. 1.* congregatis *4.* [5] comp. ... victor. *om. 4.* Alchaierum *2. 3.* Alcagerum *4.* [6] Nillum *4.* que *om. 4.* sophy *4.* [7] facile *om. 4.* [8] lenius *4.* Turcharum *4. ut solet.* [9] seu] & *2...4.* [10] nim.] minus *4.* commode *om. 4.* [11] uberib.] roberibus *1.* muneribus *4.* [13] Nonodecimo anno *2...4.* [15] in *om. 1...3.* exped. *om. 1.* profectionem *2. 3.* dec. oct. a. *4.* [16] a. p. med.] altera medietate *2...4.* [17] etiam *om. 4.* que *om. 4.* denarius 2. & vigesimis & denario *3.* (!) [18] sese *om. 4.* sanct. *om. 4.* [19] For-Jullium *4.* Iliricum 2. Illiricum *4.* croaciam *3.* [20] Ob. B.] *Bosna serai.* Obea-Rosma *4. quod in adn. dicitur fortasse Novi-Bazar aut Philippopolin aut Andrinopolin significare, fort.* Novea-Rosma *scribendum esse. Turcice explicare voluit Serbicum sive Bosniacum nomen satis cognitum etiam nostris* „cartes actuelles". [22] ve *om. 2.* conditioneque *3.* conduci (*pro* condicioneve) *habet 4.* reip. Chr. *4.* [23] huiusm. *4.* quam aut] quod autem *4.* [24] eo fac. *4.* quia cum] quodque *4.* [26] habuerunt *4.* [27] possunt. *4.* [28] inc. et *om. 4.* [29] Eodemque *4.* Nonodecimo *2...4.* iam d.] idem *4.* [30] que *om. 4.* negocium *om. 1.* [31] octavi decimi *2...4.* [32] Oberbosana 2. Obea-Rosmo *4.* [33] Philipopolin *2.* Philippopolin *3.* Villipolim *4.* Andrinopolim *4. Adrianopolin.* Tracie *1. 2.*

-terit, expugnatas munient, et apud eas tamquam in antemurali quodam se continentes cæteras finitimas Turcorum regiones, præsertim cum Tartaris, Scythis et Valachis, quibus in his urbibus domicilium constituent, discurrent deprædabunturque, et hoc pacto exercitui sustinendo pecuniam impetrabunt. Adnitenturque omnes, si forte Chalcidensem seu Nigroponti aut in ea proxima maritima ora portum quempiam acquirere possint, in quem Africana classis, quæ tertio expeditionis anno, perfectis Africæ rebus, ad eos contendet, delata exercitum facile in ea loca exponere et terrestribus Christianorum copiis sese adiungere possit.

33. Tertio autem anno, qui erit vigesimus post quingentesimum et millesimum, sacratissimus Imperator et Portugalliæ Rex, liberata iam, ut sperandum est, Africa expugnatisque urbibus Alcayro et Alexandria, fusaque et dissipata, ut in animo est, Turcorum classe, exercitus suos, cum præsertim maritimam ad eam rem perficiendam classem sufficientem habebunt, in Græciam traiicient, Francorumque ac Poloniæ Regibus adiuncti demum Turcorum tyranni regiam urbem Constantinopolim obsidebunt, eaque capta in Minorem Asiam sive Natoliam cæterasque remotiores Turcorum regiones, adiuvante tunc absque dubio Sophi Persarum Rege, aggredientur et ditioni suæ subiicient, et in hunc modum sanctissimæ huic expeditioni devictis dissipatisque Christiani nominis hostibus, finem imponent.

34. Poterunt autem hic præmiis Christiani expeditionis duces Persarum Regem Sophi facile allicere, si cum eo convenerint, ut captis et in deditionem illis provinciis redactis illi Natoliæ medietas, universaque Caramania et Armenia cedat, cætera vero quæ et in Asia et in Africa sunt, et præsertim Ægyptum, sanctam Hierusalem, ubi sepulchrum Christi est, Christianis dimittat.

35. His autem successibus Christiana respublica in triplum fere adaucta successu temporis etiam Africos Reges ad Christi fidem sanctis persuasionibus poterit convertere.

36. Quæ vero regna, provinciæ, ditiones ex hiis sanctæ huius expeditionis victoriis parta fuerint, ea omni semota fraude inter Christianos Reges, Principes et potentatus arbitrio iudicum, qui undequaque ex omnibus Christianis potentatibus deputabuntur, superarbitris sanctissimo domino nostro et sacro Cardinalium collegio, æqua portione dividentur.

37. Postremo autem, ut omnia citius concludi ac mature executioni mandari possint, necessarium videtur, ut quamprimum Christiani Reges, Principes et Potentatus, qui, ut supradictum est, in Africana expeditione eam comitabuntur, Oratores suos ad sacram Cæsaream Maiestatem mittant, singulaque, ut

---

[1] mun.] nuncient *4.* in antro murali *4.* se *om. 4.* [2] Scythis *om. 1.* [3] deprædabuntur sive *2...4.* [4] hoc exercitu *2.* pro hoc exercitu *3.* pro exercitu *4.* [4] impetrabunt *1...3.* Admittenturque *2.* admittenturque *3.* adintenturque *4.* [5] fortasse *2.* Calcidensem *3. 4.* seu] in *4.* [8] et se t. *4.* sese *om. 2. 3.* [11] sacr. *om. 4.* sper.] supradictum *1...3.* [12] Alchaiero *2. 3.* Alchayero *4.* [14] naves classemque *4.* [15] adiunctis *4.* [16] Sophy *2.* sophy *4. et sic paullo post 2. 4.* subiicent *2.* adiicient *4.* et in h. mod. *om. 4.* [19] huic] hinc *4.* [Cur, cum tandem in itinere sint, non Indos etiam Sinensesque sibi subiciunt?] [21] Christianæ *2...4.* [24] q. in As. et Afr. *4.* [24-25] Egyptum et Jherusalem *4.* [25] demittat. *2.* [29] conv. pot. *2...4.* [29] iis *1...3.* [30] parte *4.* ea *om. 4.* [32] sancto *4.* [36] exped.] profectione *2. 3.* commitabuntur *2.*

supra proposita, cum ea disserant, examinent et consultent et ad executionem dirigant, ac pro conditione et necessitate rerum concludant, et apud eam toto triennio durante expeditione persistant, et ea quæ Romæ per summum Pontificem ac omnium Regum, Principum ac Potentatuum Oratores concludentur, executioni mandari iuvent, et præsertim quæ ad Africanam profectionem spectare videbuntur, prout et res ipsa et hostium ad futuram æstatem apparatus requirere videtur.

38. Idem facient Reges, Principes et Potentatus, qui Francorum Regem secuturi sunt, et suos Oratores ad negotia illa perficienda ad illum mittent, et etiam apud eum persistentes ea ratione singula curare habeant et expedire.

39. Tertio etiam quicunque cum Poloniæ Rege hoc proximo anno profecturi sunt, Oratores suos similiter pro tractandis rebus omnibus mittent, prout et res ipsa et hostium ad futuram æstatem apparatus requirere videbuntur.

40. Non minus etiam negotium expostulare creditur, ut Reges ac Principes Christiani alios Oratores in Urbem ad sanctissimum dominum nostrum mittant, aut eos qui nunc sunt, confirment, qui his tribus annis suscipiendæ expeditionis cum sua Sanctitate negotia singula tractent, et eam inducant, adhortentur ac iuvent omni studio et conatu, ut quæ conclusa fuerint, præsertim autem imperatæ undequaque pecuniæ exactionem copiasque expediendas, stipendia solvenda, corcordiamque Christianæ reipublicæ ac præsertim iam dictas sex annorum inducias exequi ac conservare totis viribus curent.

VI.

Propositis suprascriptis consultationibus (Bzovii verba sunt), ante quam ad deliberationem et suffragia ferenda itum esset, Udalricus Huttonus rabularum princeps, a Friderico Duce Saxoniæ, summo Pontifici, Austriacis, et Alberto Primati iniquiore, adductus iamque Lutheri classico contra sedem Apostolicam ad impudentiam excitatus dissuasoriam calumniis et læsoriis plenam in consessu Electorum evomuit, inter alia mentitus, Pontificem auri sitientem per speciem belli sacri velle orbem expilare: ea de causa legatos quatuor, ut pecuniam mulgeant, destinasse: novam nunc Tyrannidem super alias solennes, super Christianos excogitasse, Turcam iam non in Asia, sed in Italia quærendum, qui iubente superstitione aurum petit, renuentibus fulmen ostentat, Templi speciem

---

[1] & supra proposito *1.* supra posita *4.* disserant *om. 1.* [2] ac] et *4.* et n.] ac n. *2. 3.* [2-3] toto eo tr. *4.* [4] et P. *2 … 4.* [5] et] ac *4.* [6] videtur, &c. *3.* prout … videtur *om. 4.* [8] et] ac *4.* [9] ad illa *2. 3.* [9-10] et etiam] ut, etiam *4.* [10] pers.] existentes *4.* [12] omnibus] omnino *1.* [12-13] prout … videbuntur. *om. 1 … 3.* [15] sanctum *4.* [18] ac] et *4.* studio et *om. 4.* fuerunt *4.* præs. aut.] præsertimque *2. 3.* præsertim … inducias *om. 4.* [19-20] stip. solv. & solvendas *2. 3.* [21] tot. vir. exeq. et cons. cur. *4.* ,,Après avoir rapporté cette consultation dans son journal, le secrétaire du chancelier Duprat fait cette réflexion critique sur l'issue qu'une telle divergence d'opinion et d'intérêt devait naturellement faire présager à cette entreprise: ,,De toutes les consultations, dit-il, de faire la guerre au Turc, n'est sorti aucun effect. Par qui il a tenu? Nescio: Deus scit. Miser est papa, rex vel princeps apud quem … Verba reticentur''. *4.* [23] scil. Huttenum auctorem fuisse libelli dissuasorii supra p. 168. sqq. repetiti cum plerisque fere omnibus falso sibi persuaserat Bzovius. [26] *voluit* lædoriis, λοιδορίαις, conviciis.

prætendit, et necessariis suis palatia molitur, Christi fidelium libertatem ostentat, qui suis regna donat. Alia plura contumeliose blatterabat Huttonus: tantumque potuit dicendo, ut Friderico Saxoni non difficile fuerit Principes Electores eo adducere, ut schedam conceperint, in qua expeditionis contra Turcas negotium ad alia Comitia differendum esse existimarint, eamque loco responsionis Maximiliano et Legatis Apostolicis obtruserint. Ea perlecta et mature examinata Cæsar sententia Legatorum et Oratorum in modum sequentem respondit.

CÆSARIS RESPONSVM.

Sanctissima Cæsarea Maiestas, recepta nuper scedula responsionis Principum ac Statuum sacri Romani Imperii, in hoc Augustensi Conventu congregatorum, super generali expeditione contra Turcas suscipienda, videns ac perpendens illam a proposito et desiderio sanctissimi domini nostri ac unanimi fere omnium Regum ac reliquorum Christianorum Potentatuum assensu et voluntate valde dissonam ac alienam esse, non est sibi visum eisdem Principibus ac Statibus respondere, nisi prius super eiusmodi responsionis tenore et continentia cum Reverendissimis Sanctæ Apostolicæ sedis Legatis ac Oratoribus Franciæ et Poloniæ qui apud eam agunt, quoniam communis res agebatur, diligenter ac mature disceptaret. Exhibita igitur eadem schedula, omnique studio ac diligentia tam arduæ et necessariæ propositionis responso invicem examinato, unanimi tandem voto et assensu nomine totius Christianæ reipublicæ, quam ipsi

---

1. = Bzov. cit. tom. XIX. p. 338. sq. *2.* = Goldast. cit. tom. II. p. 138. sq.
3. = Raynald. cit. tom. XII. p. 204. sq.

---

[6] cf. Bartholin. descr. conv. Aug. §§. 64. sqq. [7] Minus recte, si quæ Bzovius Hutteno Fridericoque Saxoni crimini dedit excipias, præcedentem Consultationem cum Cæsaris responso infra repetito sic coniunxit Raynaldus: „Discrepabant hæc Germaniæ principum consilia non parum a pontificiis; cumque plura de victoriis ab aliis gentibus referendis statuissent, ab admovenda gloriosissimo operi manu refugere videbantur; si quidem nihil decreverant de copiarum ex singulis provinciis illico conscribendarum sustentandarumque numero: cum enim Pontifex una cum Regum oratoribus censuisset, ut Cæsar simul cum Poloniæ Rege et septemviris quinquaginta millia peditum, equitumque viginti millia in Turcarum finitimas provincias effunderet, ipsi ad id perficiendum consilia non accommodaverant. Accepto itaque hoc responso Maximilianus, cum plura maximis implicita difficultatibus neque ad exitum perducenda contineret, consultis oratoribus Polonis et Gallis nomine Christianæ reipublicæ, cum ipse a Dano, Hungaro et Hispano ad ferendam pro iis sententiam mandatis amplissimis instructus esset, proposuit Germanici imperii proceres non sat hostiles vires perpendisse, cum Selimus post Ægyptios perdomitos, etiam Sophi Persarum protrivisset: singula iterum reipublicæ Christianæ discrimina defixit in oculis principum, eosque iussit salubriora pro expeditione conficienda agitare consilia, dareque operam, ne celeberrimi Augustenses cœtus irrito exitu dissolverentur, pollicitus decernenda colligendave pro bello sacro subsidia in nullos alios usus aversum iri, ut ex publicis hisce monumentis patebit. (Ext. apud Dolgast. *[sic Goldastum ubique appellat Italus]* to. 2. p. 138.)" — Non ad illam "Consultationem Germanicam" sed ad Principum et statuum repulsam sive schedulam Imperatori exhibitam, quam ex Bartholino tantum (descr. §§. 64. sqq.) cognitam habeo, Maximilianus replicationem dedit sequentem.
[8] Cæsareæ maiestatis responsum. *2. 3.* [10] in] ic *2.* [12] et] ac *2. 3.* [18] scedula *2.*

in hoc conventu universam repræsentant, cum præsertim Cæsar in hoc Turcarum negotio non tantum sua et Imperiali authoritate fungatur, sed etiam Serenissimorum Principum, filiorum ac fratrum suorum, Catholici, Ungariæ et Daniæ Regum, quorum et consensus et voluntas arbitrio suo est demandata, partes ac vices gerat, arbitreturque etiam Portugalliæ Regem, licet assiduum cum Indis ac Maroëhiorum regibus bellum gerat, quantum fieri poterit, huic Sanctissimo operi non defuturum, statuerunt ac concluserunt Serenissimis Sacri Imperii Principibus ac Statibus super eorum schedula et conclusione in hunc modum respondere: Arbitrari se, Principes et Status ipsos pro tantæ rei magnitudine non perpendisse ingentia mala et pericula, quæ Christianorum cervicibus imminent, præsertim post reditum Turcarum tyranni in Europam: qui quidem, ut ipsi fide dignis multorum scriptis et testimoniis edocti sunt, non modo contra Syriæ et Ægyptiorum Sultanum parta victoria, illiusque ditione universa ac parte etiam Africæ in potestatem redactis, sed (quod prius ignorabatur) fuso fugatoque in semotissimas regni sui regiones Persarum Rege, quem Sophi appellant, devictaque ac superata fere tota Armenia, tantis nunc elatus successibus, totque Ægyptiorum ac Persarum opibus ditatus, et potentissimas terrestres copias et maritimam ingentem classem, quam descriptis iam remigibus ac bellatoribus portubus suis eduxit, cum nullum amplius aut Asiaticum aut Africum hostem timeat, in quorum viribus aliqua nobis spes locata fuerat, nunc in solos Christianos totis suis viribus comparat. Putant enim, ipse Cæsar, Legati et Oratores, non prorsus Principes ipsos ante oculos suos posuisse, si Conventus iste tam potentis, tam famigeratæ nationis, in quam reliqui Christianorum populi oculos coniecerunt, cuius robore et virtute se inprimis protegi ac defendi sperabant, in vanum resolvatur, quantam et hosti bene gerendæ rei fiduciam, ac Christianæ reipublicæ terrorem ac desperationem iniecturus sit, et eam dominici gregis gentem, quæ in Turcarum finibus noster uti clypeus et antemurale in hunc adhuc diem semiustas ac desolatas reliquias suas quibus potest viribus protegit, luporum dentibus in prædam et ultimum excidium relicturos; huncque tantorum Principum infructuosum recessum et tantæ expectationis inanem resolutionem non modo universæ Christianæ reipublicæ damnosam futuram, sed omnibus Sacri Imperii Principibus et statibus, imo toti Germanicæ nationi non parvam negligentiæ et ignaviæ, imo dedecoris et opprobrii potius notam apud reliquos Christiani nominis Potentatus allaturam, quod cæteris se prompto alacrique animo in tam sanctum tamque necessarium opus offerentibus soli Germani, veluti a progenitoribus suis degeneres, solitamque gentis virtutem obliti torpeant prorsus atque obdormiant. Non enim adduci possunt aut Cæsar aut cæteri futurum aliquid aut utilius aut salubrius in alio Conventu, quem instituere pollicentur, quum in hoc, ubi nihil deesse videtur quod rem iure in longum distrahere debeat, nihil actum conclusumve fuerit. Adsunt hic omnes Electores, adsunt et cæteri clarissimi ac sapientissimi et potentissimi Principes ac Sacri Romani Imperii status, quorum consilio, prudentia ac geren-

[2] auct. 2. [3] Catholici] nimirum Hispaniæ Regis, Hungariæ ac Daciæ *2.3.* [5] gerat] habeat *2.3.* [6] scedula *2.* [13] reductis *3.* [19] portibus *2.3.* aut Afr.] & Afr. *1.* [21] totas suas vires *2.* [22] potuisse *1.* [29] relictorus *1.2.* [30] instructuosum *1.* [32] immo *3. et sic statim post.* [33] dedecoris obprobrio *2.* [35] tamque] tam *2.3.* afferentibus *1.* [37] atque] et *2.3.* obdormient *3.* [39] quam *2.* cum *2.* [39-40] rem in re distrahere *2.3.*

darum rerum dexteritate mature omnia, si modo bonus animus bonaque voluntas adsit, si modo quemque debiti sui zelus Domini moveat, et consultari et confici ac concludi possint. Novit præterea Cæsar, quo labore, qua difficultate conventum hunc congregaverit, quem, quum semel dissolvatur, nullis deinceps artibus aut persuasionibus comparare posse sperat. nescit igitur aut ipse aut Legati et Oratores prædicti, cur ipsis Principibus et Statibus tantam rei necessitatem procrastinari liceat, et tot dignorum virorum cœtum, tot laboribus, tot impensis in unum redactum, non absque totius fere orbis obprobrio infectis rebus inutiliter abire. Cogitent itaque secum singula et maturius, et tantæ rei magnitudini ac necessitati procurandæ diligentius insistant, et totis animis negotium complectantur. Quodsi se nihil debere putant iis qui in præsenti periculo sunt, cogitent tamen se debere posteris suis, quos nisi ab ipsis ut nunc utilius fuerit consultum, in eadem paulo post navi et non minori periculo relicturi sunt. Quodsi tandem et suos contemnunt, resipiscant demum, et fateantur se hanc propositam expeditionem Christo Deo qui Catholicam hanc fidem, cui nati sunt, sanguine suo fundavit, omni iure, omni semota exceptione debere. Sistant igitur, ac ad salubriorem consultationem redeant, rebusque omnibus mature discussis et ad amussim perpensis, cum cæteris Christianis Regibus ac potentatibus, qui ad hoc ardentes et cupidi accedunt, concordes et unanimes propositum a Sanctissimo Domino nostro et reliquis negotium et ipsi læti intrepidique suscipiant, iis tamen semper repetitis modis ac conditionibus, quas in hoc Principum Conventu et ipsa Cæsarea Maiestas et Sanctæ Apostolicæ sedis Legati ab initio proposuerunt, quamcumque videlicet pecuniam et singula in id negotium collata emolumenta et suffragia, quæ per universam Germaniam quoque modo colligentur, in nullum alienum usum, nullius hominis arbitrio, quam in Turcarum expeditionem, et pro ipsorum Principum et Statuum voluntate ac dispositione converti et administrari debere.

„Ista (Bzovius pergit) Cæsar respondebat, consilio Alberti Archiepiscopi animatus. Eos ut ad bellum Sacrum Pontifex amplius incitaret, Cæsari quidem gladium et pileum, Alberto autem dignitatem Cardinalitiam transmisit. utraque insignia Cardinalis Caietanus Legatus detulit, et in eodem Augustano Conventu utrique repræsentavit, hoc ordine quem Iacobus Manlius Friburgensis, Historiographus et Consiliarius Cæsareus, in sua historiola descripsit, quam adscribere visum".

---

[1] bonaque] bona *2. 3.* [2] moneat *2.* [4] dissolvautur *2.* [5] presvasionibus *2.* [8] proprio *1.* [17] consulationem *2.* [22] Coventu *2.* et S.] ac s. *2.3.* [24] ab *om. 2.3.* [34] De inclito atq; apud Germanos rarissimo | actu ecclesiastico Kalen. Augusti Au|guste. Celebrato anno domini. | 1518. | *(Subiecta est xylographica effigies pueri gladium dextera et pileum sinistra tenentis.) Folia* 8 *in* 4⁰., *in quorum ultimi prima pagina insignia puto Manliana depicta sunt.* [34] Repetitus est libellus etiam in Rerum Germanicc. Scrr. ex bibl. Freheri cur. Struvio editt. tom. II. (Argentor. 1717. fol. p. 709...716. Præfationem præmisit Struvius. Excerpsit libellum Raynaldus l. c. p. 210. sqq.

[*Ne vacuam relinquamus sequentem paginam, exhibemus* Leonis X. ad legatum suum in Hispanias missum litteras *ex* Clarorum virorum ... et Iacobi Sadoleti epistolis, Romæ 1754. 8⁰. *editis, p.* 382...385.

LEO X. ÆGIDIO MATHÆO LEGATO DE LATERE.

Dilecte fili. Cum certis nuntiis neque uno ex loco intellexerimus tyrannum Turcarum ab orientis expeditione reversum Constantinopolim se contulisse, magnaque celeritate et studio ad apparandam classem se dedisse, ita ut maximum numerum navium ex navalibus deducat, homines cogat, quæ ad victum necessaria sunt undique conquirat, voluimus hoc significare Circumspectioni tuæ, ut cum charissimo in Christo filio nostro Carolo Hispaniarum rege Catholico id communicares. Quanquam nos quid is moliatur aut cogitet nihil certo habemus nisi illud non dubitare quin immani et effera crudelitate hostis ad cædem et cladem se instruat generis Christiani, etsi præcipiti iam æstate non est fortasse universa vis eius hoc anno pertimescenda, veruntamen ad dei nostri honorem, ad salutem Christianæ reipublicæ, ad nostram vigilantiam et istius Catholici Regis decus ac dignitatem vehementer pertinet nos et esse ad omnia et videri paratos, ne quid nobis ab improviso mali ab illo accidat, cum veri et magni principis sit, qualis Rex Catholicus est, suo consilio, non casus beneficio salvam retinere status et nominis sui dignitatem. Ac quod ad induciarum quas induximus approbationem pertinet, nec nos quidem volumus ipsius Maiestatem a Cæsareæ Serenitatis consilio dissentire, quem et amore et sanguine habet coniunctissimum. sed quoniam Cæsaris voluntatis certam prope spem obtinemus fore illum, quem esse volumus, et induciis approbandis et expeditione procuranda veræ sanctæ fidei protectorem, idcirco Circ. tua ipsius Maiestatem nostro nomine hortabitur, ut promptum ac paratum gerat animum omnia faciendi quæ avi consiliis consona, sanctissimæ fidei fuerint opportuna; cum præsertim aliorum quorundam Regum earundem induciarum approbatio ad nutum nostrum parata sit. Dum autem abit dies, neque iam consiliorum sed factorum tempus apparet, cum, vel si velimus esse salvi, necesse sit sequenti æstate habere præsidia, quibus si non obruere, at saltem sustinere hostem possimus, Circ. tuæ mandamus, ut eius Maiestatem non tam cohorteris quam obsecres et per viscera misericordiæ dei nostri obtesteris, ut incumbat penitus in hanc curam sua virtute et magnitudine dignam, seque universalis salutis fidelium et sanctissimæ fidei pro sua regia parte patronum profiteatur, ducem se præbeat, opes potentiamque suam deo omnipotenti, sui nominis immortalitati, suorum posterorum securitati dedicet, nec omittat occasionem hanc, qua hoste contra nos armato aut clarissima victoria parienda aut magna aliqua calamitas accipienda. Quamquam si et animo et viribus eum promptum habebimus, exploratum sit nobis de victoria, ut aliquid damni subeamus, hostilis erit virtus, sed nostra, si cessabimus, negligentia extimescenda: a consiliis igitur ad facta veniendum et tota urgenda res est, in quo tanto enixius volumus elaborare Circ. tuam, quanto cum constanti sermone ad nos perfertur Regem ipsum et pio et generoso inflammatum esse studio huius sanctissimi belli suscipiendi; de quo agimus nos quidem deo omnipotenti gratias, qui spiritum veri consilii tanto Regi inspiret, sed et ipsius Serenitati habemus maximas: hæc enim sunt perpetua salutis et gloriæ fundamenta, quibus si adhuc viridis eius ætas innitetur, nihil erit in in omni magnitudine tam amplum quod ipse sibi promittere non possit. Sed et quoniam ex magna Turcarum classe verendum est, ne pars aliqua otii impatiens prædatum et populatum per maria et littora nostra discurrat, gratum esset nobis et reipublicæ, regnoque suo commodum, ut aliquid haberet ipse in his oris maritimis Italiæ ac Siciliæ idoneæ classis ad arcendum hostem, suisque rebus præsidia, nostris etiam, si opus esset, ferret auxilia. Sed nos ingenio et prudentiæ tuæ committimus rem totam . . . . . Datum Romæ die 8. Augusti 1518. anno VI.

Leo X. Sadol[*etus*].

VII.

Consultationes omnes, proposita et tractata, responsa monitaque de Turca debellando eum effectum quem sanctissimus cum sacratissimo, reverendissimis ac serenissimis exoptaverant, omnino non habuisse docet recessus q. v. imperialis exeunte conventu Augustensi publicatus, ipse inanis factus, cuius §§. ad hoc negotium spectantes, cum primum exemplum ad manus non sit, ex Olenschlageri Sammlung der Reichs-Abschiede. Thl. 2. Ffurt. 1747. fol. p. 169. sqq. subiecimus.

Abschied
auf gehaltenem Reichs-Tag zu Augspurg Anno 1518.
wes nach Endung desselben Reichs-Tag durch Käyserliche Majestät und die Stände deß Heil. Reichs beschlossen worden ist.

Wir Maximilian von Gottes Gnaden, erwählter Römischer Kayser, zu allen Zeiten Mehrer deß Reichs &c. Bekennen offentlich mit diesem Brief, und thun kund allermänniglich, nachdem Wir, als erwählter Römischer Käyser, Vogt und Schirm-Herr der Christenheit, auß Christlichem Gemüth betracht, und zu Hertzen gefast, die Empörungen und Gebrechen, so sich allenthalben im Reich je länger je mehr erzeigen, auch die schwere und obliegende Sachen gemeiner Christenheit, unsers Heiligen Glaubens und Teutscher Nation, mit was Anfechtung und Gewalt der Feind Christi, unsers Herrn und Seligmachers, der Türck, unsern Glauben, und gemeine Christliche Kirch zu benöthigen und unterzutrucken, sich täglich übet, und deßhalben hievor verfügt, das Unser und aller Christlichen Königen und Potentaten Bottschaften, zu Päbstlicher Heiligkeit kommen sind, zu rathschlagen und zu beschliessen, wie solchen erschrecklichen Obliegen und Fürnehmen, Rath und Widerstand beschehen mög, und ferner auß denselben und andern beweglichen Ursachen einen Reichs-Tag in Unser und deß heiligen Reichs Stadt Augspurg furgenommen, der Meynung mit deß Heil. Reichs Ständen, in desselben Reichs, seiner Stand und Teutscher Nation Empörung, auch Mängel und Gebrechen Rechtens, Einigkeit und Friedens, laut der Ständ Schrifft, auff nechstgehaltenen Reichs-Tag zu Mäyntz außgangen, und was ferner die Nothdurfft erfordert, zu rathschlagen und zu handeln, damit solche Empörung, Mängel und Gebrechen abgestellt, und in gut löblich beständig Wesen gebracht werden, und darauß ein außträglich Hülff wider den Türcken, zu Rettung unsers Heil. Glaubens, folgen mög. Und darauff Churfürsten, Fürsten und andere Stände deß Heil. Reichs, zu Uns daselbsthin erfordert. Demnach auch Unser und deß Heil. Reichs sechs Churfursten, alle persönlich, deßgleichen andere Fürsten und Stände in treffentlicher Anzahl, zum Theil in eigener Person, auch durch Bottschafft, wie die zu End diß Abschieds benennt, bey Uns erschienen seynd, und nach viel geübter Handlung, auch fleißiger Berathschlagung, so Wir in obberührten Sachen gethan, Uns mit gemeldten des Heil. Reichs Ständen, und sie mit Uns, nachfolgendes Abschieds vereiniget und vertragen.

Des Türcken als Feind Christi Vornehmen und Absehen.

Außträgliche Hülff gegen denselben.

Päbstlichen Heiligkeit Legation Anbringen gegen die Türcken.

§. 1. Erstlich, als Päbstliche Heiligkeit Uns, auch Churfürsten, Fürsten und andern deß Heiligen Reichs Ständen, durch ihr Heiligkeit Legaten, mit Namen, die Hochwürdigen, Thomam Tittuch, S. Sixti Presbyterum, und Mattheum S. Angeli, der Heil. Römischen Kirchen Cardinales, vor Berathschlagung und Beschliessung aller anderer Mängel und Ge-

---

37 Nomina omisit collectio qua utimur, sed legi possunt in libello Haselbergiano infra repetendo. 44 Tittuch, *corruptum nomen* de Vio?

brechen im Heil. Reich anbringen lassen, mit was Anfechtung gemeine Christliche Kirch, durch und vom Feind Christi dem Türcken, viel Jahr und Zeitlang benöthigt worden, also daß zu besorgen damit keins Auffhörens zu seyn, sondern je mehr und grösser, wo dem nicht treffentlicher Widerstand geschehe, sein Macht und Gewalt in das Christlich Blut, und zu Außreutung Unsers Heil. Glaubens sich erstrecken werd, darauff gebietend, daß sein Heiligkeit der Kirchen Schatz dargegen eröffnen und alles Vermögen, zu Widerstand solchem tyrannischen Feind mit einer treffentlichen und tapffern Expedition darstrecken wolle. Und demnach als erwählten Römischen Käyser und der Heil. Christlichen Kirchen rechten Vogt, Schutz- und Schirm-Herrn, umb getreue Hülff und Beystand zu solchem Christlichen Werck ersucht und angeruffen. Haben Wir sampt Churfürsten, Fürsten und andern Ständen, Uns gegen den obgedachten Päbstlichen Legaten mit Antwort vernehmen lassen, wie Wir und sie von allen Theilen deß gut Wissen tragen, auch derselben gegeben Antwort gleichlautend Schrifften beyhanden, weß Wir und andere deß Heil. Reichs Ständ, bey Unser und jedes Unterthanen und Verwandten handlen sollen und wollen, dadurch sie zu solcher heylsamen Expedition ihr Hülff und Vermögen zu reichen bewegt werden mögen.

Der Kirchen Schatz zu eröffnen.

§. 2. Und nehmlich dieser Meynung, daß ein jeder Mensch im Heil. Reich, männlichs und fräulichs Geschlechts, so zum Heil. Sacrament gehet und gehen soll, die nechstkünfftige drey Jahr lang, eins jeden Jahrs, zu angeregter Expedition und gemeinen Türcken-Zug, den zehenden Theil eines Rheinischen Gülden geben und einlegen. Und damit derselbe Fürschlag bey den Unterthanen so viel mehr angenehm und zu erheben fölgig, soll ihnen durch Uns alle und jede andere ihre Oberkeiten, tröstlich und glaubhafftig angezeigt werden, daß solcher Anschlag nirgends anders wohin, dann zu dem fürgenommenen Türcken-Zug, gebraucht und angewendet, und darauff dasjenig was in jeder Oberkeit gefallen wird, daselbst bey derselben Oberkeit in guter gewisser Verwahrung behalten werden, biß so lang der Zug fürgenommen und Anfang gewinnet, alsdann von demselben Geld, so gefallen, eines jeden Orts und Landschafft Volck, zu Roß und Fuß, so viel sie darzu geschickt, auch sonst niemands anders gegeben werden soll. Welche Oberkeit aber nicht Kriegs-Volck schicken könnt oder wolt, daß die ihr Geld geben und reichen sollen, andere durch den Commissarien, so ein jeglicher Fürst oder Oberkeit darzu verordnen wird, damit zu besolden. Bey demselben Commissarien auch die Unterthanen, wo der Zug nicht Fürgang erlangen wird, ihr Geld wiederumb zu erfordern haben, daß auch ihnen ohne Weygern und Auffhalten wieder geantwort werden soll.

Anschlag und Lückensteuer jedes Menschen so zum Heil. Sacrament gehet auff drey Jahr.

Commissarien zur Bezahlung deß Kriegs-Volck.

§. 3. Dergleichen, daß Unser und deß heiligen Reichs Churfürsten, Fürsten und andere Ständ, die Oberkeit, Regierung, oder sonst merckliche Gewerb, Auffhebung und Nahrung haben, nachdem sie höhers Stands und Wesens, auch mehr dann den Unterthanen zu reichen gebührt, und zu thun schuldig sind, zu solcher Christlicher Expedition, so viel sie ihr Andacht in solchem weisen oder ihnen gefallen wird, geben und reichen sollen.

Welche etwas mehr zu der Anlag geben sollen.

§. 4. In dem allem, daß Wir obbestimmt Unser gegeben Antwort nach, nicht wenig Fürderung von Päbstlicher Heiligkeit, und der Römischen Kirchen Uns tröstlich versehen. Und soll ein jede Oberkeit seiner Unterthanen halben fleißiges Einsehens haben, damit der Arme gegen den Reichen hierinn nicht so hoch beschwert werde. Welches alles, wie angezeigt, und in diesem Unserm Abschiedt verleibt, Wir, auch

Hülff von dem Babst und der Kirchen.

Beschwerung des Armen gegen dem Reichen zu verhüten

Unser und deß Heil. Reichs Churfürsten, Fürsten und andere Ständ, bey Unsern und ihrer aller Unterthanen und Verwandten, mit allem Fleiß und Ernst treulich anbringen, auch Unsers Vermögens fördern helffen sollen und wollen, damit bey Bäpstlicher Heiligkeit, andern Potentaten und gemeiner Christenheit, dannoch Unser und der Unsern treulich und Christlich Gemüth und Meynung, auch deß Heil. Reichs und gemeiner Teutscher Nation Gehorsam gespührt und befunden werde.

Ueber das eingebrachte Geld soll auff dem nechsten Reichs Tag deliberirt und beschlossen werden.

§. 5. Und weß Wir und die Stände also, nach angekehrtem embsigem Fleiß, bey Unsern und ihren Unterthanen in dem erlangen und erhalten, das wollen Wir und sie zu nechstkünfftigem Reichs-Tag, so Wir derhalben zum schiersten in Unser und deß Heil. Reichs Stadt Worms außschreiben werden, und darauff Wir, auch Churfürsten, Fürsten, Prälaten und Grafen in eigenen Personen, und die Städt durch ihr vollmächtige Anwälde, ungesäumt und unverhindert erscheinen sollen, einander anzeigen, darinn beyderseits zu unterreden und endlich zu beschliessen. Auch das, so also bey den Unterthanen erhalten, und fürter zwischen Uns endlich beschlossen wird, Bäpstlicher Heiligkeit durch eigene Bottschafft, neben und mit anderer deß Reichs obliegender Nothdurfft erkennen zu geben. Weß dann auch weiter zu solchem Türcken-Zug von Hauptleuten, Rottmeistern und andern dergleichen noth seyn wird, soll daselbst gleicher Weiß berathschlagt und beschlossen werden.

§§. — — — — — — — — — — — — — — —

§. 11. Alle und jede obbeschriebene Puncten und Artickeln, die Hülff wider den Türcken und anders betreffend, versprechen Wir, so viel Uns, als Römischen Käyser, auch Uns und Unsern lieben Sohn Carlen, König zu Hispanien ꝛc. deß Wir Uns hierinn mächtigen, als Ertz-Hertzogen zu Oesterreich, und Hertzogen zu Burgund berührend, zu vollnziehen, ohne alle Gefährde. Deß zu Urkund haben Wir, als erwählter Römischer Käyser, und auch als Ertz Hertzog zu Oesterreich und Hertzog zu Burgund, Unser Käyserlich Insiegel an diesen Abschied thun hencken.

Ihro Käyserl. Majest. und Königs in Hispanien, auch der Chur- und Fürsten und Ständen Versprechen alles getreulich zu halten.

§. 12. Und Wir Churfürsten, Fürsten, Prälaten, Grafen, Herrn, und deß Heil. Reichs Frey- und Reichs-Städt, auch der Fürsten, und anderer Ständ gesandte Bottschafften und Gewalthaber, hernach benennt, bekennen und thun kund allermänniglich, in und mit Krafft dieses Brieffs, daß obgeschriebene Puncten und Artickel, die Hülff wider den Türcken und anders berührend, mit Unserm Rath, guten Wissen und Willen, durch Römische Käyserliche Majestät, Unsern allergnädigsten Herrn, gesetzt und auffgericht sind und daß Wir uns der aller und jeder mit Ihrer Käyserlichen Majestät, und Ihr Käyserliche Majestät wiederumb mit Uns vereinigt haben, und thun das in Krafft dieses Brieffs, versprechen solches alles, so viel Unser jeden sein Herrschafft oder Freund, von deren wegen er geschicht, allhie verlassen, oder die Seinen, deren er Gewalt hat, betrifft oder betreffen mag, nachzukommen und zu vollnziehen, auch dem allen Unserm Vermögen zu geleben, alles getreulich, ohngefährlich.

[24] Sohn i. e. nepotem.

TRANQVILLI PARTHENI ANDRONICI

RAGVSANI DALMATÆ

ORATIONES CONTRA THVRCAS

VNA AD DEVM CARMINE HEROICO

ALTERA AD GERMANOS HABITA

A. M. D. XVIII.

ADIECTVM EST

FRAGMENTVM ORATIONIS EXHORTATORIÆ

AD BELLVM TVRCIS INFERENDVM

AD MAXIMILIANVM I. CÆSAREM.

PRÆFATIO
AD TRANQVILLI PARTHENI ANDRONICI ORATIONES.

Duæ Tranquilli Partheni Andronici Dalmatæ, quas hic exhibemus orationes adeo ignotæ esse videntur, ut præter inscriptiones ab aliis ex aliis transscriptas neque raro inter se confusas recentiorum scriptorum qui quidem auctoris mentionem fecerunt nullus eas ipse legisse aut inspexisse videatur, atque nisi iam tunc cum Reusnerus farraginem orationum Turcicarum ederet, (Lips. 1596. IV. voll. 4º.) latuissent, ibi non desiderarentur, ubi alia minoris pretii multa congesta sunt. Atqui ut recognitas has orationes repetendas et inter Hutteni opera repetendas iudicassem, non earum raritas me movit sed quod bonam partem eius imaginis efficere in qua Hutteni exhortatoria eminet mihi quidem visæ sunt. nam quantis trepidationibus, quam crudeli angore, ne truculentus Turca veniret qui victis hominibus peius quam vesceretur faceret, Germanorum animi tum premerentur, vividis coloribus Andronicus descripsit, iisque mire inductis, cum auctor ut carmine deum ad suas partes traheret, non solum preces ardentes effuderit, sed suasoriis etiam verbis adlicere studuerit ac ne a minacibus quidem acerbisque abstinuerit, ita ut simile inter ipsam Turcitatem ac Christianitatem (verbis veniam peto) incertum carmen sive oratio sit, me legere non meminerim. Altera, ad Germanos ab Andronico habita oratio quamvis eam minoris quam alias contra Turcas tum ab antiquioribus, ut ab Aenea Sylvio, ab Antonio Campano, aliis, tum a recentioribus multis post Maximiliani imp. ætatem scriptas declamationes faciam, tamen quæ et ipsa in hoc volumen reciperetur, digna visa est, neque ea tam ob libelli eximiam raritatem, quam quia Huttenianæ orationis æqualis est et *αὐτόπτου* descriptionem miseriarum Turcicas victorias ubique concomitantium præter non nullas de Turcarum rapidis progressibus bene scriptas partes continet. Exempla harum orationum hæc sunt.

I.

Hec cōtinent̄ in hoc opuscolo. | Tranquilli Parthenii Dalmate ad Deum | Contra Thurcas Oratio carmine Heroico. | Eiusdem Epistola ad Clarissimū ac Nobilē | virum hieronymū de Croaria in Tap|phain utriusq; Juris Doctorem. | Item Epigrāma Viti Verleri: Dauid Rot|mūd buchornēsis : et Theoderici Spett | Prepositi Stuchardiensis. | *[Sequitur pictura quam repetendam curavimus.] Constat libellus 8 foliis 4º. sine l. et a. indicatione, sed Ingolstadii prodiisse videtur.*

Repetita est a. 1566. [Vindobonæ] a Casp. Stainhofer „Pia Precatio ad Deum facta à Tranquillo Andronico Dalmata. 4º." secundum Denis Wiens Buchdruckergeschicht. Wien 1782. 4º. p. 405. quod exemplar ego non vidi.

II.

ORATIO | TRANQVILLI PAR-|THENII ANDRO|NICI DALMA|TAE CONT|RA THVR|CAS AD G|ERMAN|OS HA|BIT|A ✠ | ❦ |

10 foll. 4º., ultima pag. vacua. in penultimæ fine est: **In officina excuſoria Iohannis Miller | Auguſtæ Vindelicorum. Sexto Kalendas Iunias An-|no ſalutifero. M.|D.XVIII.**

Repetitam esse Tranquilli orationem 'Viennæ 1541.' Czvittingerus (Specimen Hungariæ literatæ *etc.* Ff. et Lps. 1711. 4°. p. 16.) aperte quidem dicit, sed ut alia de hoc Tranquillo Dalmata parum recte: nam a. 1541. Viennæ Pannoniæ per Io. Singrenium alia, tertia, eiusdem auctoris Oratio ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcos publicata est, quæ a me non visa secundum eius descriptionem ap. Denis l. c. p. 402. sq. ab utraque in nostro volumine repetita diversa est: nam ipse Andronicus ibi „multo ante" ait „fœlicis memoriæ diuo Maximiliano Cæſari germanorū Principū Auguſtæ conuentū agenti, quod illi ferè, ultimum humanorū operum fuit, prædixerā oblata oratione, qua continebātur .." „Er wolle alſo die dringende Gefahr noch einmal vorſtellen" &c.

De vita huius Andronici, quem Ragusanum fuisse ex inscriptione carminis Vindobonensi exemplo Pomponi Melæ quod a. 1518. fol. prodiit (cf. Denis l. c. p. 187.) adiecto scimus, quique a Parthenis Dalmatiæ populo apud Livium, Pomp. Melam, Plinium, Dionem Cassium, Stephanum Byz., alios memorato (cf. interpp. ad Plin. H. N. III. 22. sect. 26.) Parthenium sese adpellavit, multi non multum habent, optima Denisius l. c. *Πολύτροπον* hominem fuisse non solum ex eius oratione 'de laudibus eloquentiæ Lipsiæ d. 23. Aug. a. 1518. pronunciata' (inest in eodem biblioth. senatus Lips. volumine, ex quo orationem ad Germanos habitam desumpsi) probavit Denisius, sed illum etiam ante quam Germaniam pervagaretur, in Turcarum finibus fuisse, quod ex oratione ad Germanos habita adparet, non memoravit, quippe qui hanc orationem non vidisse videtur, nec Partheni epistulam ad Pirckheimerum „ex Lypsia III. Non. Ianuarii MDXIX." scriptam (Heumanni Docum. literar. p. 321. sqq.), qua inter alia questus est sic „Erro procul a patria in extremis terrarum partibus, nonnumquam inter inhumanas gentes, sine spe, sine auxilio, adeo pertinaciter insequente fortuna, ut sæpenumero vitæ odium mihi suboriatur." De Petri Mosellani invidia, qua ad Erasmum Rot. d. 6. Ian. a. 1519. scripsit „impium quendam nebulonem nescio quis malus aquilo [rectius austrum accusasset] in hanc scholam nobis ex ipsa usque Dalmatia invexit" (Erasmi Epp. L. B. 1706. n. CCCLXXIX.), et de Erasmi ad Tranquillum, qui interim Lovanio relicto Parisios venerat, d. 28. Iun. 1519, ut hunc quoque inter suos admiratores ac laudatores aut retineret aut conquireret, scripta epistula (Epp. citt. n. CCCCXXXIX.), ut de incertis reliquis hominis fatis Denisius l. c. videndus est, quocum cf. etiam Hammer Gesch. des osm. Reichs. Pesth. 1834. tom. II. p. 182. sq. Ceterum hunc Andronicum dignum esse iudico cuius vita scriptaque diligentius quam adhuc factum est, ab oblivione vindicentur: ingenium hominis, quamvis non summum fuerit, suum tamen et unum fuit, ut tum multi propriis suis et faciebus et doctrinæ ipsiusque naturæ habitu ac moribus utentes vivebant, cum hodie quasi communem speciem plerique fere omnes habere magisque exempla quam certi homines esse videamur.

Quod addidi commentariolum de Turcici regni constitutione, primo, ut videtur decimi sexti sæculi decennio barbare, non indocte, ab ipso nostro Andronico puto (cf. §§. 36. sqq.) scriptum, quamvis non nulla parum hodie cognita explicet, non ideo factum est, ut quid de Turcis illius temporis hodie discenda sunt, sed ut inde discamus quid eo tempore in Germania de Turcis docerent. qua de causa et ne mea adnotatio nimium excresceret, nihil fere nisi apertos operarum errores a Reusnero editæ scripturæ correximus. Similes orationis a. 1518., ut videtur, scriptæ partes repetiit Sim. Schardius hist. operis (Ind bibliogr. Hutt. p. 89*. n. 6. 7. cit.) tom. II. coll. 1483...1512.

VITVS VERLERVS.

Sunt quibus alta placet turritaque tecta domorum
Erigere, et Triviæ marmora celsa Deæ;
Pyramidum moles, vasti, Rhodos aurea, Phœbi
Laudantur, Solymi templaque sacra iugi,
Nec non belligeris Babylon pulsata quadrigis,
Et Mausolei saxa superba rogi,
Et Nasamoniacas qui iactet cornibus aras,
Præscia quas fontis sæpius unda rigat:
Hæc quamquam nimis est hominum mirata vetustas,
Quæ nisi terrenas concelebrabat opes,
Et septem dixit pulchri spectacula mundi
Eximia in variis arte reposta locis;
Sunt tamen aut valido Neptuni versa tridente,
Inclyta vel carpsit nomina tempus edax,
Aut quatiens tremulo terras vis abdita motu
Bellicus aut duro destruit ære furor,
Horrifer aut Boreas, simul et Vulcania pestis
Paulatim fines iussit habere suos.
Carmina sunt ullo nunquam moritura sub ævo,
Non ea posteritas perdere sera potest;
Carmina tam late famam sparsere per orbem,
Ut vix sint ipsis obliteranda Deis;
Carmina longævam pariunt per tempora vitam,
Vates ætati succubuisse vetant,
Præcipue si sint (res est hæc magna profecto)
Carmina Pierii plena liquore favi,
Quale meus nuper cecinit non paupere vena
Tranquillus, stupidos qui facit ore viros.
Quod si forte negas, odiis commote protervis,
Livide, vel Stygio pectora felle madens,
Nunc age, pervigili modo volvas mente libellum,
Quem levat heroo fama sub astra sono:
Mox dices 'genius dabit illis sæcula chartis,
Atque est apposito pagina digna cedro.'

DAVID ROTMVND BVCHORNENSIS.

Non opus est Lapithum, non discere bella Gigantum:
Thurca ferus populo præstat utroque magis,

---

[1] Cf. vol. II. p. 140. sq. Eidem Verlero Andronicus orationem de eloquentiæ laudibus Lipsiæ a. 1518. habitam inscripsit. [8] cf. Stat. silv. II. 7,93. sqq. [24] longeuam *1.* [26] Præcipuæ *1.* [36] Buchhorn, nunc *Friedrichshafen* ad lacum Constantiensem. [37] lapythum *1.* Gygantum *1.* [38] perstat *1.*

Cui quæsisse satis non est tot regna, tot urbes,
    Imminet horrenda (tygris ut atra) face;
Colligit ingentes spaciosa per oppida vires,
    Imperio subigit quicquid in orbe patet.
Id Deus avertat, cœlestia numina poscit
    Parthenius, vitæ nostra pericla docens;
Hoc et Pierii latices in carmine sparsi
    Et contorta manu tela trisulca vigent.
Non humanâ putes moturum pectora tantum,
    Cogere sed summum sub sua vota Iovem.

THEODERICVS SPETT PREPOSITVS STVCHARDIENSIS.

Horrida Thurcarum minitantiaque agmina sanctis
    Christicolis, magno vix memoranda metu,
Tranquillus breviter, mira descripsit et arte,
    Ut nova Mæonii surgere plectra putes.
Ah quales lachrymas fundit, quæ vota Tonanti!
    Flecteret his precibus flumina, saxa, feras.

TRANQVILLVS PARTHENIVS ANDRONICVS DALMATA
CLARISSIMO AC NOBILISSIMO VIRO
HIERONYMO DE CROARIA IN TAPFAIM
VTRIVSQVE IVRIS DOCTORI
S. D.

Etsi, vir humanissime, non satis propriæ calamitates mihi deploratæ sunt, tamen quum videam rempublicam Christianam immanissimorum Thurcarum rabie vehementer labefactatam, maioremque indies subituram esse iacturam, a lachrymis temperare non potui. Ferocissimus quidem ac infensissimus hostis instat nostris cervicibus, atque ut eodem tempore litora omnesque oras infestet, ingentes et terrestres et navales exercitus undique cogit. Superioribus annis, quum adhuc esset infirmior, Venetis, olim potentissimo terra marique populo, tunc etiam Gallorum Hispanorumque ac aliis auxiliaribus copiis potentiori, munitissimas in Eubœa, Græcia, Achaia, Isthmo, Peloponneso, Epiro civitates vi ademit; Dalmatiam aut devastavit, aut occupavit, aut tributariam reddidit: nunc debellatis bellicosissimis nationibus, subacta Cilicia, Antiochia, Syria, Phœnicia, Mesopotamia, Iudæa, Palæstina, immissoque in Libyam per Canopicum Nili ostium imperio, quibus Christianorum viribus prohibebitur, quominus populationibus et incendiis totam Europam deformet? nisi forte Principum discordiam ac nostra scelera nobis profutura speramus. Idcirco Deum optimum maximum, ut vires atque animos atrocissimæ gentis infringat, hoc carmine deprecatus sum. Quod tibi religiosissimo et communia semper mala miseranti, meique imprimis amantissimo dedicavi, ut sub tuo nomine nullam graviorem censuram expaveat. Vale. Ex Ingolstadio Nonis Marciis . M . D. xviii.

---

[4] subigat *1.* [15] Meonii *1.* [20] Philippi Comitis Palatini Rheni ac Bavariæ ducis consiliario. [31] Grecia *1.* Istmo *1.* [34] Iudea Palestīa *1.* Lybiam *1.*

.F. .A.

TRANQVILLI PARTHENII DALMATÆ CONTRA THVRCAS COMMVNES CHRISTIANORVM HOSTES AD DEVM OPTIMVM MAXIMVM ORATIO.

Summe pater, rerumque sator, qui lucida Olympi
Et loca pura tenes, nullum metuentia finem,
Qui quatis imperio terram cœlumque profundum,
Horrida Neptuni miscentemque æquora ventis
Compescis, rursusque iubes attollere fluctus,
Sacratam accinctus candenti fulmine dextram,
Das animum vitamque bonis, mentemque pudicam,
At scelera innumeris sectaris perdita semper
Suppliciis, iusta mundum sub lege gubernans,
Huc precibus converte meis pia numina castis;
Immeritos quæ cura trahat, quam longa laboris
Ingentis series mortalia pectora verset,
Disce, Pater, nostrosque metus miseramque ruinam,
Quam rabidus populoque tuo gentique minatur
Hostis, atrox vultu, manibusque rapacior atris,
Religio quem nulla movet, qui fasque piumque
Contrivit pedibus, contempserit ore nefando,
Contra hominum legesque tuas pulchrumque pudorem.
Nec satis est rapidis agros supponere flammis,
Mœnia disiecit, vastatis ædibus amplæ
Diripiuntur opes, quas ingens cura laborque
Tempore tam longo per summa pericula vitæ
Legerat: O superi, frustra pia vota fatigant
Vos hominum gemitusque frequens lachrymæque fluentes:
Pars ante ora patrum, patrios pars ante penates
Interfecta iacet, neque livida busta paratis
Conduntur tumulis, optataque funera desunt.
Templa quibus careant maculis? aut denique quas non
Sacrilegas sensere manus? expromere verbis
Difficile est, magnosque cient suspiria luctus;
Vel meminisse piget, modo sancta quælibet ædes
Nomine plena tuo fuerat, tibi thura precesque
Fundebat populus multo Christianus honore:
Nunc stabulantur equi, nunc tantum Aegyptia fœdo
Sistra strepunt sonitu, nunc orgiá vana feruntur,
Improba nunc longo turpem stridore Cerastem
Turba colit, nec Vestá suis placidissima sanctis
Virginibus prodest, quæ passim crine soluto
Raptatæ querulis vastissima luctibus antra
Implevere, deum frustra clamore petentes

F. A.] i. e. Felicibus auspiciis. Dalmate *1.* [8] Ad *1.* [11] pop. tuo] Christianis. [11] que *1.* [13] Difte *1.* [20] Mænia *1.* [21] Dirripiuntur *1.* [29] exprĭmere *versus non ferebat.* [34] Aegiptia *1.* [37] Cerastem] serpens sive homo deusve cornutus. Germanice dixisset *Halbmond.* [37.38] sanct. virginib.] nonnis. [39] antra] monasteria, claustra.

Auxilium, amisso pulchro sine lege pudore.
Quid referam miseros, quos post incendia, sævi
Post rabiem gladii tristis Fortuna relictos
Ad graviora nimis servavit? dira flagello
Obvolat ante oculos horrendæ mortis imago;
Terrent mille neces, morte infœlicior ipsa est
Vita hominum, liceat modo vitam dicere, quando
Libertas, commune bonum, preciosius auro
Atque opibus Lydis, Scythicis longeque smaragdis
Pulchrius, eripitur, varios tamen adde labores
Continuosque simul: quosdam prope Tartara nigra
Hærentesque locos Diti Stygiæque paludi
Insatiatus amor, lucri quoque dira cupido
Viscera telluris miseros detrudit in ima,
Unde Hecaten et grata præcinctum lampade Phœbum
Conspicere, at frustra sublato lumine, tentant;
Occupat hinc macies squallentia corpora, pallor
Plurimus ore venit, morbi et properata senectus;
Cogitur hic duris terram proscindere vinctus
Compedibus, semperque pati quoscunque labores,
Et tumidas perferre hiemes Hyadasque madentes,
Concretisque gravi requiescere frigore campis
Vestis egens, demum tolerare famamque sitimque;
Ille loco tauri collum summittere iniquis
Ponderibus currus flagris agitatus adustis,
Aspera seu duris spumantiaque æquora remis
Vertere, vel cœlo noctesque diesque sereno
Excipere, et nebulas sonituque tonitrua magno
Densa micante polo, quando undique pontus et æther,
Fulminibus iaculatus Athos atque altus Olympus
Contremit, et superis usta Acroceraunia flammis:
Hinc Aquilo præceps, illinc rugientibus Auster
Turbinibus magnos volventes æthere fluctus
Ingeminant, causasque metus mortemque minantur.
Ipse igitur sævo Busiride sævior hostis
Atque Oetæis nimium crudelior aris
Sic tua contemnit temere decreta, fidemque
Debilitat, gratumque tibi populumque fidelem
Conterit assiduis (velut ingens turbo) procellis.
Hæc fera Thurcarum soboles tot regna, tot urbes
Imperio adiecere suo ditissimaque arva
Paphlagonasque vagos, buxo undantemque Cytoron,
Fœlicemque Gygis patriam, cui Mœsia cultu

[41] ammisso *1.* [49] opib. Lyd.] Crœsi.. Scithicis *1.* [51…56] quosdam] in metalla damnatos. [55] Hecaten] lunam. [57.58] pallor ... venit] Verg. Æn. IV. 499. „pallor simul occupat ora“. [71] Acroceraun.] cf. Serv. ad Æn. III. 506. [75] Bus.] Ægypti tyrannus ab Hercule interfectus. [76] Oethœis *1.* aris] in quibus Hercules igne consumptus est. [82] Cythoron. *1.* Verg. georg. II. 437. [83] Gyg. patr.] Lydia. Mæsia *1.* i. e. Mysia.

Læta superiaceat, propriæ quoque causa ruinæ,
Alta diuturno collapsaque Pergama bello,
Deinde premit Lyciam, primis notosque volucrum
Auspiciis Caras, Cilicum transgressus et undas
Invisas tunc, Cydne, tuas, quum tabida regis
Corpora reddideras; Armenis proxima post hæc
Mœnia Cappadocum, rigidi claramque Trapezon
In gremio Euxini, Medos Parthosque fugaces
Usque ad longinqui ferventia culmina Tauri
Caucaseumque iugum longas protendit habenas
Imperii, cui dives Arabs, cui thure Sabæus
Insignis, simul et septemplicis ostia Nili
Deflexere caput, manibus tua sacra prophanis
Sunt monumenta, Pater, quæ polluit improbus hostis,
Et natale solum et quas tu legeris urbes.
Haud Asia contentus erat, Libyamque paravit
Atque Europææ seruit sibi frigida terræ
Taurica et Euxini resonantia littora Ponti;
Armiferam Thracem, lætæ populosaque regna
Æmoniæ, Pellamque ducum devicit alumnam.
Quid memorem Thebas? quid claro sanguine Achæos?
Pierios colles et amœna cacumina Cyrrhæ,
Eximiam Pelopisque domum, viridantis olivæ
Præmiaque, et doctas æterno nomine Athenas,
Chaoniæ gentemque trucem, quercusque loquentes?
Dardanios Triballosque simul iuga ferre coegit;
Mysia dehinc capta est, vastatur et Illyris alma,
Martigenamque lupi sævo de more Lycei
Dalmatiam populatur amens, castella Curetum
Disiicit in tumulis; nec vos vaga flumina multum
Pannoniæ tutantur aquæ: vel semper in armis
Bellaces exercet equos tristisque furore,
Excurrit longis ut Mænas concita thyrsis.
Non aliter flavas ignis depascit aristas
Præcipites Boreæ sibilosis flatibus auctus,
Quam fera progenies vastos bacchatur in agros,
Continuis nostras vires quoque conterit horis.

---

[86] Deinde ‒ ⏑] cf. e. c. Verg. ecl. V. 15. georg. I. 106. [86-87] „Auguria ex avibus Car [invenit], a quo Caria appellata". Plin. H. N. VII. c. 56. sect. 57. [88] Cydnus, hodie *Karasu*, cuius fluctibus obrutum imp. Fridericum I. Barbarossam d. 10. Iun. a. 1190. perisse non nulli tradiderunt; interiit autem in Calycadno (hodie *Saleph*) Seleuciam præterfluente. [94] cf. Deuteron. VII. 6. XIV. 2. [99] Lybiamqȝ *1*. [102] Lete *1*. [104] Pellam Macedoniæ, Alexandri M. patrisque regia urbs. [104] Thebas Bœotiæ. [105] Cirrha Phocidis, maritima, prope montem Parnassum. [107] ætherno *1*. [108] querensqȝ *1*. sine sensu. cf. Verg. georg. II. 67. ‘Chaoniique patris glandes’ c. interpp. [109] Tribalosqȝ *1*. coægit *1*. [110] Misia *1*. Mœsia. dehinc *monosyll.* cf. Ter. Andr. prol. 23. alma] Parthenius Dalmata est. [111] Martig. i. e. bellicosam. Lycei i. e. *Λυκείου*. cf. Serv. ad Verg. Æn. VIII. 344. [112] Curetum i. e. Sabinorum. [118] Precipitis *1*.

Accumulantur opes, gladiosque in cote cruentos
Exacuit, cunctas donec ferus occupet oras
Littus ad Hesperium, quo velox semper Iberus
In mare spumosis tumidum devolvitur undis,
Qua vel olivifero redimitus vellere Bætis
Iungitur oceano; proprio dum Marte Britannos
Vincat, et extremis Thulem quoque finibus orbis.
Hoc immane genus Terra Enceladoque parente
Progenitum, cui nulla sitim hæc opulentia tollit,
Postquam terrarum diro potietur amore,
Dehinc tentaturum (si fas est credere) cœlum
Montibus impositis conscendere, teque supremis,
Rex hominum divumque Pater, depellere velle
Sedibus, ætherea Sanctosque in parte locatos
Deiicere et pedibus subiectas trudere in oras.
Nam violat si iura deum populumque fidemque
Persequitur sævo, velut atrox bellua, morsu,
Nonne putes diræ si plena potentia menti
Afforet, ætheres cœlestia protinus arcis
Sceptra tibi eriperet? quæ nos iam maxima cura
Sollicitat, variosque metus magnosque labores
Ingerit, instantem dum tristia fata ruinam
Obiiciunt, tam grande nephas, discrimina tacta
Quem non comminuant? Tua quem fidissima plebes
Imploret ventis pelagoque excussa furenti
Naufraga? Ledæos fratresne an Protea formas
Fingentem varias, lituo Tritonave cinctum?
Seu forsan nigri dominum Plutona barathri,
Aut geminam prolem Latonæ, aut Martis inanes
Belligeri sonitus, priscorum numina vana?
Quæ quoniam graviter contempsimus, undique certis
Hostibus affligimur: nobis neque Sarmata nec Thrax,
Non Hierus intonsus, non est Arimaspus amicus;
Quæ faveat, toto nulla est gens improba mundo.
Heu, quod deterius, mutuis Christiana propago
Decertant odiis inter se, plurimus armis
Interiit populus: testantur sanguine tincti
Mincius atque Athesis, Benacus et ipse cruore
Creverat humano, pulchræ pars denique nempe
Quælibet Ausoniæ miseris repleta virorum
Funeribus nigro sua tristia vellere cinxit
Tempora; nunc etiam nunquam fera prælia desunt.
Tu Pater omnipotens atque infinita potestas,

---

[124] ſpūmosis *1.* [125] Bethis *1.* *Quadalquivir.* Cf. Martial. XII. 99. [126] Occeano *1.* [127] Tulem *1.* [128] Encel.] Tartari Gææque filius gigas centimanus. cf. Verg. Æn. IV. 178. sqq. [131] Dehinc *monosyll.* [130] Que *1.* [142] ruina *1.* [146] Lædæos *1.* Castorem et Pollucem. Prothea *1.* cf. Verg. georg. IV. 405. sqq. [149] Apollinem et Dianam. [153] Hierus = Russus? ut Arim. = Moscovita. [158] cf. Hutteni ep. Italiæ fictic. c. Hessi resp. vol. I. n. XXXVI. passim. Hodie similiter queruntur.

Unica nostra salus, cuius sine numine sancto
Nec folia arboribus ventis agitata moventur,
Solus opem præbere potes, oblivia si non
Te teneant hominum, quod nulli credere phas est:
Septeno quid enim cœlum fecisse labore
Prodesset certisque locis elementa tulisse,
Humanæ sobolis causa Christumque figuram
Accepisse hominis? quæ perdita crimina nobis
Auxilium prohibent? quum te ferventior ira
In scelera urgeret quondam tollenda prophana,
Nunquam passus eras graviter sine fine tot annos
Ut tua sic acri premeretur turba flagello.
Tu quoque Erythræis duri Pharaonis in undis
Signa, duces, equites, longam summerseris ultus
Nequitiam, dignas tribuens pro crimine pœnas.
Et viduæ facinus sæva obsidione fugavit
Olim hostes virtute tua, vel nobilis Hester
Fœmina servavit populum tua iussa sequentem.
Nonne piis volucrem Phœbi nostro orbe quadrigam
Commotus precibus multis firmaveris horis?
Sæpe vel in parvo præsens discrimine plebi
Affueras: cur nostra, precor, non ultima damna
Te moveant? aliis faveas, videare noverca
Nonnullis? semperne metu vastoque prememur
Agmine curarum, sævi nullusque laboris
Finis erit, nullisque modis minuenda ruina est?
Sed quibus hostiles plagis, quibus hostibus ausus
Comprimeres, fidos quum sic excludis amicos?
Iusticiæ quæ forma tuæ? peccata rependis
Impia muneribus, iustorum vota precesque
Negligis: haud possum tamen unquam credere, quin te
Hæc teneat complexa Deum pulcherrima virtus,
Qui cœlum et terras æquo sub pondere libres:
Æthereos quis enim temere sic iudicet ignes
Septenas cœlique rotas errantiaque astra
Temporibus certis miro quoque et ordine semper
Nunc petere antipodas, nunc has emergere in oras,
Algentesque hyemes, mitis florentia veris
Germina, et æstatis ferventia labra tepentis,
Pomiferi autumni pallentes arbore frondes,
Et pluvios sudosque dies producere nutu
Absque tuo, vastis quis claudere posset in antris
Æoliam rabiem? quis motos sistere fluctus?
Omnia continuis tua virtus temperat horis.
Sæpe quidem nebulas disieceris ipse rogatus,

[171] Accœpisse *1.* [175] premætur *1.* [176] cf. Exod. XIV. 21. sqq. Iudith. V. 12. sq. [179] cf. Iudith. capp. 6. sqq. [180] cf. Esther capp. II. sq. [182] cf. Iosuæ X. 12. sqq. [184] Sepe *1.* [186] noverca] cf. Hesiod. dier. 825. *Ἄλλοτε μητρυιὴ πέλει ἡμέρη, ἄλλοτε μήτηρ.* [197] Hethereos *1.* [200] Antipotas *1.* [207] virtus, ut sæpe in N. T. = potentia.

Sustuleris morbos atque atro funera tabo
Reppuleris, Martisque sonantia fulmina bello,
Imperio cessare tuo Neptunus et aer:
Quare igitur qui vera tenes, dominator Olympi,
Lumina iusticiæ, totum moderaris et orbem,
Crudeles sontesque premis, virtutibus ampla
Præmia das, posco miseræ succurrere genti
Imploratė velis, ne spes nos irrita fallat.
Num sileam, pactumve tuûm meminisse pudebit,
Quum tua candenti sanctissima numina nimbo
Circumsæpta forent quondam, melioribus annis
Dilectam sobolem, cuius vestigia iustis
Passibus insequimur, tibi longo fœdere iunctam
Adiectaque fide firmasti tempus in omne?
Non hæc interpres divum, Cyllenius ales,
Nuncia non tulerat Iunonia discolor Iris:
A facie ad faciem manibus mandata sacratis
In tabulis descripta tuis et amore paterno
Cum ductore loquens Hebrææ gentis ad unguem
Perpetuo dederis, nostros semperque labores
Tollere pollicitus. quod vel ratione suprema
Duceris ut facias: animantia bruta videmus,
Hyrcanas sævasque tygres Gætulosque leones
Se quoque pro catulis ultro obiectare periclis.
Hæc solum natura docet, prudentia nulla est
Qua moveantur enim: qualem speremus habere
Te, genitor, cuius comes est sapientia summa
Et pietas immensa quidem? nisi crimina nostra
Grandia te incendant: fateor, peccavimus, inquam,
Ignarus rerum populus; nos vana voluptas
Gypsatis manibus blandoque teterrima vultu
Allexit, nos turpis amor, nos dira cupido
Ambitioque, gulæque scelus, manifesta vorago
Traxerat a recto violenti tramite cursu.
Quod si longævi iam te non pœnitet ævi,
Teque tuosque feris nisi vis committere prorsus
Hostibus, o magni certissima gloria mundi,
Sancte Pater, pedibus qui summa tonitrua calcas,
Unica spes nostri, tandem miserere piorum,
Avertas rabiem, tantam depelle ruinam:
Supplicii satis est: servato has denique parvas

---

[211] cæsare *1.* Nept. et aer] maria et venti te iubente cessarunt agitari. [216] Implorate = exoratus [217] paſtumue *1.* Aperte de dei pacto Genes. IX. 9. sqq. loquitur poeta, quasi ex pacto actionem contra deum movens, ut contra Turcam succurreret Christianis. [218] cf. Genes. VIII. 20. sq. [222] cf. Genes. IX. 11...16. [223] Cillenius Ales *1.* = Mercurius. [225] cf. Exod. capp. XXXIII. sq. [229 sq.] Iam argumentis persuadere vult homo deo, ut auxilium ferre debeat. [231] Hircanas *1.* Getulosq; *1.* [234] qualem i. e. defensorem ac tuitorem. [239] Gyps. man.] ut Medea poetæ ap. Cic. Epp. ad Div. VII. 6. [241] Ambicioq; *1.*

Relliquias hominum; nostris quoque viribus adde
Virtutem, qua nos hostis vesana prophani
Agmina ad interitum redigamus, sive subactus
Legibus et sacræ supplex obtemperet aulæ.
Quisque tuum laudet nomen votisque precetur,
Quatenus excelso contingit vertice Olympum
Maurus Atlas Lybiæ, atque extremi Garamantes,
Atque ubi Tithoni linquens Aurora mariti
Complexus primas illustrat lampade terras;
Usque et Hyperboræis vicinæ montibus oræ
Te resonent, et templa tibi pulcherrima surgant.
Non aries vitulusque tuis mactetur in aris,
Balsama, myrrha recens, passim quoque pinguia thura
Assiduis precibus magno fundantur honore;
Omnipotens solusque Deus Genitorque voceris.

EIVSDEM AD LECTOREM EPIGRAMMA.

Ista Sophocleo quamvis dicenda cothurno
Materia est nostro grandior ingenio:
Ne tamen angusto semper mea flumine cimba
Serperet, et tenuis me tueretur honos,
Lusimus instantis communia damna ruinæ,
Lusimus et populi castra inimica trucis.
Exoranda meis precibus pia numina blandis
Successere, novo votaque sparsa metu.
Æqua minus rebus fuerint si carmina, lector,
Spreveris haud nimium: nam voluisse sat est.

Τέλος.

---

[252] sive i. e. nisi velit obtemperare et Christianus fieri. [254] Audi, deus, quæ tibi auxilium Christianis ferenti poeta promittit. extr. Gar.] Verg. ecl. VIII. 44. [256] lybiæ *1.* [258] Cf. Verg. Æn. IV. 6. VII. 148. [259] Hyperboreis 1. [260] furgat. *1.* [261] Cf. I. Reg. XV. 12. Oseæ VI. 6. Matth. IX. 13. XII. 7. [1] Sophoclæo *1.* dicendo *1.* [3] Cf. Ovid. trist. II. 329.

AD INVICTISSIMVM

MAXIMILIANVM CÆSAREM AVGVSTVM

TRANQVILLI PARTHENII ANDRONICI DALMATÆ

EPISTOLA.

Consideranti mihi, Cæsar Auguste, hinc odia Christianorum Principum, ut quasi mutuis interituri vulneribus in arenam descendere videantur, illinc debacchantibus Thurcarum animis, adeoque in nostram perniciem inflammatis, ut inter eos decretum sit de excidenda republica Christiana, optimum sane visum est, me, cui utinam tanta acerbitas minus constaret, partim vires ac rabiem truculentissimæ gentis tuos Germanos edocere, partim ostendere necessariam esse contra Thurcas expeditionem, qui alioquin omnia devastabunt, nisi Germanorum virtute reprimantur. Hanc itaque orationem tuæ Maiestati legendam venerabundus offero, Te Christianorum principum caput ac certissimum terrarum numen atque tutelam, Cæsar, obsecrans obtestansque, ut ruenti fidei Catholicæ mature consulas: Te omnes sequentur Principes, tu vel sola tua florentissima Germania et oppressos liberaturus es Christianos, et omnem imminentis calamitatis metum dissipaturus. Hac via imprimis tui Cæsares inter deos recepti sunt, his tu summotis periculis, quo fides nostra est verior et sanctior, eo certius recta in cœlum es evolaturus. Vale. Augustæ Vindelicorum. viij. Cal. Iu. M.D.XVIII.

ORATIO

TRANQVILLI PARTHENII ANDRONICI DALMATÆ

CONTRA THVRCAS

AD GERMANOS HABITA.

Quamquam scio multum acerbitatis ad meum dolorem accessurum esse, §. 1. fortissimi Germani, si ingentem immanissimorum Thurcarum potentiam referre voluero, partim quod meum recens atque gravissimum vulnus mihi ipsi refricare necessum est, partim etiam magnitudine imminentis calamitatis, ne dicam excidii reipublicæ Christianæ, nisi deus optimus maximus tantam ruinam avertat, repellat, exterminet, tamen neque propriis periculis ac diuturna malorum serie, neque communibus incommodis, in quibus maxima pars diu versati sumus, ac (ut video) longe diutius versabimur, deterrebor, quin ea quæ ad omnium utilitatem spectare videbuntur forti ac intrepido animo exprimam, quotidianis nostræ miserrimæ conditionis fluctuationibus earumque causis subinde assignatis; quæ non tam longinquitate locorum esse ignota Germanis puto, quam quod ea hominum natura est, ut blandiente aliquantum fortuna nec præteritorum

---

[2] AAGVSTVM, *1.* [20] Iu.] i. e. Iunias, ut ultimi huius libelli versus ostendunt. [33] quo *1.*

recordentur malorum, nec futura prospiciant: quæ res in alienis detrimentis multo
§. 2. manifestius apparet. Cæterum deberetis considerare nos omnes in eadem esse
navi, iisdem procellis agi, eandem fortunam subituros esse: non solum enim
in Græcos, Epirotas, Illyricos Pannoniosque, quorum maior pars ac melior crebris Thurcarum incursionibus iam devastata est, tanta belli moles comparatur,
ut in iis ipsis dumtaxat terminis ferinus immanissimæ gentis furor efferveat.
Longe autem aliena est mens sævissimi hostis, si quidem nihil aliud dies noctesque cogitantem comperimus, quam quomodo omnia, quæcunque sub catho-
§. 3. lica fide continentur, everteret, perderet, ad interitum deduceret. Quod si quispiam et initia rerum et progressus diligenter animadvertere velit, facile iis
omnibus assentietur: quippe ostendam neque validiorem populum unquam ab
orbe condito in Europa coaluisse, neque universo Christianorum nomini infensiorem parniciosioremque fuisse, neque rempublicam Christianam tantopere
§. 4. labefactatam in maioribus instantis ruinæ discriminibus extitisse. namque ut
ipsa Thurcarum primordia paulo altius repetam, præter Herodoti ac Diodori
sententiam (de Mosis autem relatione alia est consideratio) constat Scytharum
Scythæ antiquissimi et populosissimi. | gentes antiquissimas ac semper populosissimas fuisse, quippe
Scythia in edito loco. | nec aquarum inundatione, sicut cæteri, submergi potuerunt, cum eminentiorem partem terræ quasi quandam arcem teneant, ut omnia inde orta flu-
Scythia expers æstus. | mina in meridiem decurrant; neque ea regio æstatis incommoda subire potest, unde et corpora citius collaberentur, et ex infecto ab æstuantibus
vaporibus aere innumeris morbis obnoxia forent: siquidem et remotissima est
ab æquinoctiali circulo septentrionem versus, et continuis flatibus aquilonis expurgatur, ut nec ibi graves nebulæ condensentur, nec fulmina vibrentur, nec
§. 5. tonitrua exaudiantur. Atqui non argumentis solum, sed aliquot exemplis quoque comprobatum est Scythas præter alias nationes hominibus abundare ac esse
fortissimos bellatores: non eo quidem inficias, quod olim penes Gallos, Cym-
Galli, Cymbri, Teuthones. | bros, Teuthones summa belli gloria extiterit, ut cæteris gentibus
maxime fuerint formidabiles; sed infœlicibus postmodum successibus omnem fa-
Crebræ Gallorum in Italia strages | mam denigraverunt: testis est Italia, quæ sæpius Gallico sanguine
maduit, ut Romani plures de Gallis triumphos quam de toto terrarum orbe duxe-
Galli apud Delphos deleti. | rint: testes sunt Delphii, ubi unica tempestate Gallorum exercitus Brenno
Tolostobogi. Trocini. Tectosagi. | duce concidit; testis est Asia, in qua Tolostobogi, Trocini, Tectosagi (quamvis diu toti Asiæ cis Taurum montem imperaverint) a Gn. Manlio
Cymbrii cum Teuthonibus a Mario deleti. | cæsi atque subacti sunt: Cimbros Teuthonesque terribili Marte
§. 6. ululantes C. Marius Arpinas cum eorum coniugibus ac liberis delevit. At certe
bellica virtus ut in ipsis initiis necessaria est, sine qua nihil expugnari potest,
ita omnis eius laus constanti ac infracta pertinacia neque laboribus neque luxui succumbendo consummatur: unde non immerito creditum est regna iisdem
Scythæ invicti famis ac laboris | artibus teneri, quibus parta fuerint. In qua re Scythas gentem
famis ac laboris invictam excelluisse nemo negabit, qui domi forisque egregia
semper opera gesserunt: quis enim unquam Scytharum fines sine magna infamia
Zopirion cum Macedonibus a Scythis cæsus. | præter Alexandrum magnum ingressus est? At Zopirionem

---

[2] in ead. n.] Cic. ad Div. XII. 5. [9] Hæc initia rerum cum pro captu istorum temporum a Scythis deducta explicentur, enarrationem adnotatione historica onerare noluimus. [14] ruine *1.* [15] Herodot. IV. 5. sqq. Diod. Sic. II. 125. §. 4.] cf. Iustin. II. 1. [29] fuccæffibus *1.* [32] Delphi] Liv. XXXVIII. 16. cf. Val. Max. I. 1,18. c. interpp. [33] Tolistob.] Liv. l. c. [35] Cimbr.] Val. Max. VI. 9,11. c. interpp. [43] De Sopyrione cf. Iustin. XXXVII. 3. cf. XII. 1. Curt. X. 1,44. [39] Iuliani imp. dictum.

cum viginti . M. Macedonum, Cyrum cum ducentis millibus Persarum ceciderunt; Darium eiusdem gentis regem in fœdissimam fugam compulerunt. Eductis vero in exteros armis quum trium maximorum regnorum §. 7. in Asia conditores extitissent, Parthi, quorum duodeviginti regna fuisse produntur, ad tantam magnitudinem pervenerant, ut multos per annos toti ferme Asiæ imperaverint, Romanosque, in id tempus florentissimum ac potentissimum populum, recentibus quoque victoriis Aphricæ, Numidiæ, Hispaniarum, Galliarum, Britanniæ ac omnium nationum intra Rhenum, Danubium et mare Libycum existentium, subacta quoque Syria ac duabus Armeniis in potestatem redactis, exultantem duobus prœliis Crasso ac M. Antonio ducibus graviter afflixerint. Quid commemorem bellicam forti- §. 8. tudinem Bactrianorum, qui a Scythis originem traxerunt? Fœminas enimvero Scytharum ad summum gloriæ fastigium unica bellandi scientia pervenisse liquet. taceo de Iaxamatis aliisque intra suos fines pari viris animo prœliantibus: Amazones patrios limites egressæ armis non modo sedes acquisivere, sed bellicosissimas gentes sibi tamdiu parere coegerunt, donec Hercules Iovis filius Eurysthei iussu profligatis Amazonibus Hippolytam reginam non abduxerit, atque Penthesilea demum bello Troiano ab Achille non sit interfecta, tametsi comperio relatum in monumentis Amazonas usque in tempora Alexandri Macedonis floruisse. Haud leviores tu- §. 9. multus fere ab eadem septentrionis plaga ruentium instar turbinum Europam laceravere: inde Huni, Gotti, Vandali, Ostrogoti, Visigoti Thraciam, Macedoniam, Græciam, Epirum, Illyridem, Germaniam, Gallias, Hispanias, Italiam, ipsam quoque Romam, caput orbis, dominam terrarum, triumphatricem gentium, sub ipso Christianorum principum conspectu deformaverunt. Sic paullo post ex rigenti perpetuis nivibus angulo Sclavini veluti nimbo effusi a nemine repelli potuerunt, quin transgresso Danubio omnia ad mare Adriaticum devastarent. Itaque quum in Hispania consedis- §. 10. sent Vandali, Sclavinorum pars Saxonum terras non procul a Viadro flumine occupavit, pars Gepidis, Silesiis, Marcomanis ac Bemis expulsis ad Noricos Boiosque ultra fluvium Albim se extendit; reliqui utrasque Misias ac omnem tractum post Hæmum, Rhodopen, Orbelum usque in Hellespontum ac Pindum et Cetios montes sua gente suoque nomine impleverunt. A postremis Scytharum Hungaris Pannonia inferior intra Carpatum montem, Danubium, Dravum et Savum flumina fugatis indigenis possessa est. Quibus gentibus dei benignitate in Catholicam fidem receptis tran- §. 11. quilla fuerant superiora tempora. Ecce iisdem ab oris longe atrocior tempestas proterens evertensque omnia funditus, ne nostris quidem visceribus parcit; cuius levissima primordia in magnam vim se attollentia consideranti multum profecto admirationis, plurimum timoris afferunt: non enim Thurcæ quadrato agmine, non instructo exercitu, non militaribus copiis, non iis demum viribus, ut aperto Marte congredi auderent, ex Sarmatia Asiatica testimonio insignium scriptorum defluxerunt; sed vilis ac parva perditorum hominum manus

Persarum strages in Scythia. | Darii fuga ex Scythia. | Scythæ 3 regna in Asia condiderunt. | Parthorum 18 regna. | Parthi domini Asiæ. | Parthi Romanos cædunt. | Fortitudo Bactrianorum. | Fœminæ Scytharum bellicosæ. | Iaxamatæ. | Amazonum victus. | Amazones ab Hercule profligatæ. | Penthesilea ab Achille interfecta. | Huni, Gotti, Vandali Europam devastantes, Ostrogotti, Visigotti. | Sclavini ex Scythia effusi. | Vandali consederunt in Hispania. | Multæ provinciæ a Sclavinis occupantur. | Hungari Pannoniam occupant. | Origo Thurcarum.

---

[1] Cyr.] Iustin. cit. c. 3. [2] Darium] Iustin. II. 3. [3] re-|gnorm *1.* [4] Parthi] Iustin. XLI. 1. sqq. [9] Lybicum *1.* [10] Iustin. XLII. 4. [11] afflixerunt. *1.* [12] Iustin. II. 1. [14] Iaxam.] cf. Pomp. Mel. I. 19. i. f. Ammian. Marc. XXII. 8, 31. c. interpp. [15] Amaz.] Iustin. II. 4. [17] Euristei *1.* [17.18] Hyppolitem *1.* [18] Panthesilea *1. bis.* [29.30] Viado *1.* [30] Macromanis *1.* [32] Mis. i. e. Moesias. Emum *1.* Orbalum *1.*

Thurcæ silvas incolunt. quasi quodam conspirantium more, nec quidem animo subigendi provincias, ex patriis silvis, quas ædium loco habent, excessit, verum ut latrocinando prædam, et maxime pecoris, quo summe delectantur, abigeret, saltus,

§. 12. *Othomani apud Thurcas imperant.* rupes, pylas et claustra montium occupavit. Inde Othomanis ducibus, quorum soboles usque in hanc diem apud Thurcas imperium hæreditario iure obtinet, populabundi clam inopinateque in proximos quosque excurrentes cœperunt sibi nomen et vires apud finitimos vendicare. Proinde, ut est magna pars hominum alieni appetens ac novorum motuum avida, undique ad eos quisque flagitiosissimus confluere, iis se in partem prædæ adiungere. itaque crescentibus indies viribus atque animis obliti domesticarum silvarum, quas perpetua frigora et nives infestant, ad hæc molli cælo, frugum, vini carnisque dulcedine ac rerum omnium copia ad illecebras et blandimenta corporis alli- *Asia copia rerum abundat.* ciente, quibus potissimum Asia abundat, et quorum Barbari sunt *Thurcæ nullos deos credunt.* avidissimi, quum neque ullos deos neque animorum immortalita- *Thurcæ secundam experiuntur fortunam.* tem credant, decreverunt obsecundantem fortunam sequi ac se omnibus periculis opponere, donec aut omnes fortiter pugnando gloriose inter-

§. 13. irent aut insigni victoria potirentur. Primum igitur atque alterum experti secundum prœlium in eam spem elati sunt, ut dicerent neminem sibi obsistere posse, quo minus totam Asiam subiugarent. nec sua decepti opinione brevi spacio temporis aliis ferociæ barbarorum metu cedentibus, aliis qui se pro patria, opibus ac libertate opposuerant, crudeliter trucidatis Colchos, Cappado- *Provinciæ a Thurcis in Asia occupatæ.* ciam, Paphlagoniam, Galatiam, Asiam, Phrygiam, Mæoniam, Lydiam, Ioniam, Cariam, Lyciam, Pamphiliam, Ciliciam, Armeniam ac omnes oras omniaque littora sinistri lateris ab ostio Tanais ac Cimmerio Bosphoro usque ad Amanum montem et Eufratem fluvium partim vi partim dolo subegerunt.

§. 14. Sic rebus ad orientem succedentibus non cogitantes sordida sui incrementi initia, neque contenti tanta terrarum urbiumque accessione, sed more inexplebi- *Transitus Thurcarum in Europam.* lis humani ingenii maiora indies appetentes in Europam per Hellespontum angusto intersecante freto facile traiiciunt, ac velut fulmine e cœlo *Thurcæ Thraciam devastant. Thracia a Thurcis subacta.* demisso passim volitantes omnem oram Thraciæ incendiis, ferro direptionibusque subiiciunt; quorum subito atque inopinato adventu ita consternati sunt incolæ, ut aliis latebras in silvis quærentibus, aliis in iuga

§. 15. montium refugientibus maxima pars se in urbibus occluderet. Itaque Barbari omissa præda ad oppugnationem urbium se accingunt; quibus partim in dedi- *Constantinopolis altera Roma.* tionem receptis, partim vi expugnatis, capta demum Constantinopoli, altera Roma, universæ Thraciæ iugum imposuerunt. Deinde Thraciæ fortu- *Gentes a Thurcis devictæ.* nam sequuntur Pæones, Triballi, Macedones, Thessali, Magnesii, Achæi Bœotii, Opuntii, Græci, Aetoli, Locri ac tota Peloponnesus, excepta unica Ve- *Provinciæ a Thurcis in Europa acquisitæ.* netorum civitate Neapoli. Eadem procella distrinxit Epirum, *Modernus Thurca Syriam occupat.* Illyridem, Dalmatiam, Liburniam, Dardaniam, utrasque Mysias ad

§. 16. Tauricam Chersonesum. Idem Thurca superioribus duobus annis per Syriam, Antiochiam, Mesopotamiam, Babiloniam, Iudæam, Palestinam, Aegiptum usque ad cinnamiferam Arabiam et Persidem victorem exercitum circumtulit. Quan-

[17] §. 13.] Sunt fere tempora Osmani magni Orkanique filii. [20] cædentibus 1. [22] Gallaciā 1. Meoniā 1. [24] Cimerio 1. [25] ſubægerunt. 1. ſuccædentibus 1. [27] accæſſione, 1. [29.30] Hellesp. traiciunt] a. 1346. [35] capta Const.] a. 1453. [37] Peones, 1. Thessalli 1. [38] Boetij, 1. Aetholi 1. [39] *Napoli di Romania, Nauplia.* [40] Misias 1. i. e. Mœsias. [42] Anthiochiā, 1. [43] Cinammiferā 1.

tum vero navali bello valeant, testimonia sunt Lesbos, Samothracia, | Thurcarum virtus in mari.
Eubœa, Salamis, Cyclades omnesque in Aegæo et Ionio mari præ- | Insulæ a Thurcis subiugatæ.
ter Cretam et Corcyram e manibus Christianorum ereptæ insulæ. Novissime
autem ingenti classe mare Siculum, Tyrrhenum, Ligusticum, Libycum, Balea-
ricum infestis populationibus littora legendo contortis in fretum Gaditanum iacu-
lis fœliciter duce Camali transnavigaverunt. Hæc a Thurcis in Asia | Camalis præfectus classis Thurcarum. §. 17.
et Europa nuperque immisso in Libyam imperio terra marique per annos circiter
quadringentos subacta sunt. His supra triginta regnis, viris, | Regna supra triginta Thurcis subiecta.
equis et armis abundantibus tantas vires, tantam potentiam consecutus est fe-
rocissimus populus, ut non modo aliquem principem non expaveat, sed omnes
Christianos sibi non esse pares arbitretur; et quum incredibili flagret cupidi-
tate dilatandi in diversas partes nomen et fines imperii, æstuans | Odium Thurcæ in Christianos.
inexpiabili odio adversus Christianos, id maxime per sanguinem et viscera no-
stra tutum atque oportunum esse iam pridem in animum induxit. Cuius odii §. 18.
causas tametsi difficile est affirmare, tamen pleræque consentaneæ ratio- | Causæ odii.
nes suapte se offerunt: occurrunt sane primo gravissima et | Thurcarum bella cum Hungaris et Illyriis.
cruenta bella, quæ ab Hungaris et Illyriis pro Triballis, Mysis atque Dardanis
contra Thurcas gesta sunt, ut iis multo fuerit difficilius has obtinere provin-
cias quam expugnare: tot enim utrinque desideratos, tot strages factas memoriæ
proditum est, ut qui vicit propius metum fuerit; numero tandem et hostium
pertinacia victi succubuimus; et quamvis ulti ignominiam cumulate | Thurcarum pertinacia vincimur.
sint, tamen fere omnibus, et præsertim barbaris a natura insitum est, ut iis §. 19.
quos aliquando metuerunt, infesti sint. Getis unico prœlio | Getæ qui et Vallachi Thurcarum tributarii.
superatis contenti fuere tributum imposuisse, munito propriis præsidiis Mono-
castro in ostio Danubii. de Tauricis populis nihil exigunt præter | Monocastrum. Taurici Thurcarum vectigales. Theodosia quæ et Capha.
vectigalia in Theodosia civitate, quam vi ceperunt; Persas desti-
tere persequi sublato e vivis nepote, cuius caput sævissimus | Odium Thurcarum in Persas lenitum.
omnium Thurca quos terra sustinet, appetebat; sive propterea nostris cervici-
bus tam graviter insultat, quo scilicet facilius orbe terrarum potiatur. nam in- §. 20.
ter omnes populos, exceptis Scythis, Europæi bellicosissimi repu- | Europæi populi bellicosissimi.
tantur, nullique latius imperium propagaverunt: Persis quidem | Persæ infamiam in Græcia consecuti.
Græciam occupare conantibus magna clades maiusque dedecus illatum est; at
Macedones (ut modo Athenienses Lacedæmoniosque prætereamus) | Macedones universæ imperaverunt Asiæ.
universæ Asiæ dominati sunt; Romani Europam, Aphricam atque | Termini Romani imperii.
Asiam ad Caucasum montem tenuerunt; quorum victricibus armis Indi, | Indi, Seres, Scythæ.
Seres, ac nonnulli Scytharum territi legatos ad Cæsarem Augustum | Cæsar Augustus.
cum muneribus miserunt. Idcirco Thurcæ inter omnes provin- | Thurcarum cupido in Italiam traiiciendi.
cias præcipue in Italiam transire anhelant, ad hoc eos invitante rerum omnium
copiosissima ac opulentissima præda. Sed quid opus est tot coniecturis veri- §. 21.
tatem indagare? iam ad certissima nostræ ruinæ argumenta descendamus: nostra
scelera contra nos bellum comparaverunt, nostra scelera: quæso quid | Scelera Christianorum.
flagitiorum prætermisimus? quibus vitiis non obtemperamus? in quam infamiam
non sumus devoluti? o miseram temporum conditionem! o ruiturum sæculum!

---

[2] Euboęa, *1.* [4] Lybicū, *1.* [6] Camali] ? Dscham ali? [7] Lybiam *1.* [11] arbitratur. *1.* [15] plæræq; *1.* [16] sub Mahumete II. [17] Ilylrijs *1.* Misis *1.* [19] desid.] i. e. cæsos. [21] cumulatæ *1.* [23] unico prœl.] ap. Targoviscum a. 1462. [24.25] Monc.] *Bjalgorod, Akjerman.* [25] Danubii] ? *immo* Tanais. *in ostiis Danubii est* Kilia. [26] cœperunt. *1.* *Kaffa.* [30] excœptis *1.* [33] Lacedem. *1.*

ubi est illa sanctitas, qua superioribus annis omnia læta proveniebant? quod venenum se immiscuit inter Christianos? a quibus furiis hæc labes immissa est per luxum et libidinem pereundi perdendique omnia? unde hæc orta est ambitio, [Ambitio caput omnium malorum.] | caput omnium malorum? quæ lues non solum in privatos homines longius evagatur, sed eos quidem quibus generis humani cura commissa est, in quorum manibus nostra salus continetur, ita infecit, ut divini humanique iuris obliti, nostro sanguine, nostris membris inter se digladientur, nostris
§. 22. vulneribus sua odia expleant. Heu quanta inventutis strages infra triginta an- [Galli, Britanni, Scoti.] | nos facta est! non connumeratis enim cædibus inter Gallos, Britannos, Scotos, prætermissis principum Germaniæ dissensionibus, in Italia pro- [Strages Christianorum in Italia.] | fecto iuxta Varum, Mincium, Benacum, Athesim, Lirim, et nuper in agro Ravennate ac Mediolanensi supra trecenta millia hominum ceciderunt, quibus copiis usque ad Indos pervenire potuissemus.
§. 23. Ne autem parum [Rusticorum furor contra nobiles.] | inter duces prœliatum esse videatur, sæpius ad privata arma concursum est, et quod minus crederetur, rustici contra nobiles impetum fecerunt, alios trucidantes, alios patria ac bonis interdicentes. quæ res quum [Dalmatia.] | primo in Dalmatia sub Venetorum dominio impune succederet, in idem [Istri. Carni. Hungari.] | scelus traxit Istros, Carnos, Hungaros quoque, ne episcopis quidem,
§. 24. parcentes. Solus autem rex Hispaniæ adversus infideles prospere pugnando [Pœni ex Hispania expulsi.] | fidem Catholicam tutatus est: Pœnos enim, quos Saracenos appel- [Bætica.] | lant, diuturno bello contusos defatigatosque, atque a Bætica, quam occupaverant, expulsos usque in Aphricam cædendo ac urbes eorum diripiendo [Pœni denuo infestant.] | persecutus est. cuius refrigerato calore seque ad Italicos tumultus converso iterum Pœni collectis animis oras Siciliæ, Sardiniæ, Corsicæ atque Italiæ vehementer infestant; proximo quoque anno pene summum Pontificem fe-
§. 25. [Summus Pontifex a Pœnis fere interceptus.] | ras venantem intercepere. Proinde si quando ab intestinis [Corruptela Christianorum.] | bellis respiratur, irruunt socordia, ignavia ac teterrimæ voluptates, explosis aut penitus obrutis virtutibus, tunc videbis regnare lenones, parasitos, choraulas, tibicines, citharœdos, delatores, detractores ac id genus ho- [Probitas explosa.] | minum pessima execrandaque vicia disseminantium; probitati raro locus patet. quippe iam pridem eo scelerum deventum est, adeo mores corrupti depravatique sunt, ut neque laudanda facimus, neque laudari honestum putamus. idque magis dolendum, quod virum honesti ac liberi animi sicubi conspiciunt, non aliter ac albam cornicem impetunt, deplumant, discerpunt: quicquid enim
§. 26. principes oderunt aut amant, id necesse est et aliorum opinionem sequi. Atque utinam in his terminis isti morbi consedissent! latius sane penetrantes in [Vicia in capita irrepserunt.] | capita quasi contagione quadam irrepserunt: itaque quum vulgo laboretur omni genere turpitudinis, fœdiora quidem vitia perniciosissimo exemplo [Sacerdotes Christi.] | sacerdotes invasere. qui? nempe ii quos Salvator suos Christos appel- [Sacerdotes dii gentium.] | lat, qui dii gentium vocantur, qui demum Apostolis successerunt, [Sacerdotes Apostolorum successores.] | ut sanctitate vitæ omnibus anteirent, quorum partim vestigiis inhærendo, partim præceptis obsequendo veram ac immortalem gloriam iam

---

[8] infra] i. e. intra. [11] Non omnia Maximiliani aquilis fausta prœlia memorat. [17] Hæc bellorum rusticanorum theatra parum a nostratibus observantur. succæderet, *1.* [20] Ferdinandus Catholicus. [21] Betica *1.* [26] Venationibus aucupiisque deditissimum Leonem X. satis constat; de eius periculo hic enarrato cf. etiam Vitelli Orat. §. 5. intercœpere *1.* [29] Coraules *1.* Cytharedos *1.* [34] deplummant, *1.* [39] Christos] unctos. cf. Psalm. CIV. 15. *etc.* [40] succæsserunt, *1.*

diu nobis præparatam atque per prophetas pollicitam cætera plebs conseque-
retur. at hi dumtaxat avariciæ, gulæ, invidentiæ inhiantes blandis- | Sacerdotum scelera.
simis ac detestandis illecebris abutuntur. Quid ita? ut pessundatis virtutibus §. 27.
nos secum in æternos luctus adigant. Quamobrem? quoniam nec virtutibus
præmia, nec flagitiis pœnæ desunt. Multi frustra magnis titulis infularumque
insignibus confidunt; sed omnia mors æquabit, gravioraque delicta graviori-
bus suppliciis pianda erunt. Num arbitramini parvi criminis san- | Sanctuarium dei polluitur.
ctuarium dei, sanctuarium, inquam, quo sancti omnes esse deberemus, ab aliis
tanquam hæreditario iure occupari, a plerisque nephandis sordibus pollui?
Ad hunc scilicet exitum acerbissimæ cædes Apostolorum ac sanctorum mar- §. 28.
tyrum evaserunt? qui si reviviscerent, sic dei ministros alloquerentur „O ingra-
tum genus ac impia propago, quæ rabies eo vos compulit, ut quod a no-
bis magnis laboribus, ieiuniis, plagis, sparso proprio sanguine ac demum
vita per exquisitos cruciatus extorta paratum est, id vos in delitiis deflu-
endo, scortando, alea ludendo perdere decreveritis? Nos per summam pauper-
tatem ecclesias ædificavimus, vos in aulæis, tapetis, conchyliatis stragulis et
argenteis lancibus, scurras, equos et canes alendo consumitis ac evertitis. A
nobis iacta sunt in plebem et firmata semina fidei et veritatis; ea per vestram
nequitiam subruuntur ac opprimuntur". At certe ubi maior peccandi modus §. 29.
inest, ibi minor licentia deberet esse. igitur miramini si morbi, fames, do-
mestica externaque bella vos lacerent? magis enimvero miran- | Mala propter scelera insecuta.
dum est, quod aut montibus non obruamini, aut vos undæ non absorbeant,
aut terra sub pedibus non subsidat. Putatis solo nomine Christiano iram dei
evadere? scelera suppeditaverunt hanc gratiam: si enim deus nequitiam tum
imbribus tum igne ultus est, si Hebræos, electum sibi populum, | Hebræi castigati a deo.
apud quem Christus natus est, castigari voluit, si impotenti Pha- | Hebræi Pharaonis servientes.
raonis imperio diu pressit, si Hierosolyma, caput Iudææ pæne solo | Hierosolyma diruitur.
per Romanos æquavit, atque Hebræos transgressos fines iusticiæ vagos per or-
bem afflixit ac in hanc usque diem affligit, si tot amplissima regna | Hebræi hodie quoque affliguntur.
florentissimasque respublicas evertit, num parcet vestris flagitiis? En Thurca, §. 30.
flagellum dei, distrinxit cruentum gladium, ut has extirpet iniqui- | Thurca flagellum dei
tates: eluentur sordes et fiet unus pastor et unum ovile; atque, quod minime
putes, deus inimicos suos perdet manu inimicorum suorum. Quare quid ma-
lorum passi fuerimus, et quanta Christianorum capitibus acerbitas immineat,
quæso animadvertite; non dubito plerisque rerum ignaris et qui nullum bonum
præter voluptates novere; has meas comploratione ludibrio fore. Utinam essent §. 31.
vanæ meæ querellæ! utinam extaret aliqua ratio minuendi hunc dolorem, quem
ingentes calamitates peperere, quotidie novis accrescentibus! Sed qui possum
abstinere a lachrimis? si quidem eo usque miseriarum atrocitate fortunæ re-
dactus sum, ut non solum inter armorum strepitus unico sensu aurium dolere
satis fuerit, sed, quod omnium miserrimum est, communium particeps malorum
gravissimis calamitatibus interfui, lamentabiles Christianorum strages his oculis
vidi et infœlix miserrimæ ruinæ spectator extiti. quis porro est tam ferreo
pectore, quem tantum fecit alienum ab humanitate crudelitas, ut hanc acerbis-
simam fidelis populi iacturam siccis genis audire possit? In aliqua enim experta §. 32.
hostilis metus civitate aut exorto parvo tumultu aut nunciatis grassatorum ir-

---

4 æthernos *1.* 9 plærisq; *1.* 16 auleis *1.* conchyliatis *1.* 18 plæbem *1.* 27 pœne *1.* 32 ev. sec. Ioann. X. 16. 35 plærisq; *1.* 45 experte *1.*

ruptionibus quanta homines invadit trepidatio, ex eo satis apparet, quod ex-
Christianorum calamitates. | templo clauduntur portæ, obserantur ædes, paucis ad opem feren-
dam in forum progressis. Quæso nunc cogitate cum vestris animis abducta
pecora, vastatos agros, villas incensas, eversa Christianorum ab immanissimis
Thurcarum crudelitas. | Thurcis oppida. qui non prœliantur, ut provincias faciant, ut tributa
civitatibus imponant, nempe solidum quærunt imperium, alibi indigenis eiectis,
Eversæ Christianorum urbes. | alibi puberibus interfectis, alibi nec pueris nec fœmineo sexu par-
§. 33. centes, urbes maxima rabie invadunt, occupant, prosternunt: videres effusas per
Ruina Christianorum. | domos et templa flammas ac ingenti fragore tecta corruere; hinc a
complorantibus, illinc a sævientibus ex sublato clamore unum horribile sonum
effectum; nonnullis in extremo suorum complexu cohærentibus, aliis ante aras
ac ipsa dei pulvinaria iugulatis; hic mater frustra retinere conata infantem.
illic virgines in conspectu parentum constupratæ. •Dii immortales, quanta pro-
phanorum sacrorumque direptio! quantus efferentium prædas repetentiumque
discursus! Interea nihil audiri præter gemitus eiulatusque ac impios hostes aut
§. 34. gladium vibrantes, aut fores effringentes, aut ædes diruentes. Alia tunc forma
civitatis sæviente igne ac profluentibus rivis sanguinis, ut ipsam quoque dice-
res lamentari suam suorumque ruinam. demum quanto cum horrore illa vox
excipitur, quum iis qui pauci ferrum atque incendium evaserint, unoquoque
ante suum prædonem cathenato proclamatur 'Veteres migrate coloni!' tunc pri-
mum capi urbs videtur, tunc frustra dulcem patriam respicientibus novi plora-
tus excitantur: heu relinquenda est domus, non amplius adeunda templa, ca-
rendum suis, carendum amicis, nec uxor visura maritum nec mater filium
Misera Christianorum servitus. | abiguntur in deplorandam captivitatem, ubi patria non uti reli-
gione, non quiescere, non loqui pro arbitrio datur, atque ut prætercam in-
numera mancipiorum apud Thurcas et gravissima incommoda, illud maxime facit
invisum omnem vivendi modum, quod iumentorum vicem subire cogantur, se
ipsos execrantes, quod semel pro libertate in natali solo fortissime non occu-
§. 35. buerint, nunc eos, quum quotidie moriantur, mori non posse. Num ridebitis
hanc stragem humani generis fideique catholicæ detrimenta? Sed porro, ut est
procax multorum natura in alienis malis, ridebitis. sic Græci Asiæ, Illyrii Græ-
corum malis lætabantur; nunc nostræ vos clades oblectant. at quidem non
Carniola, Stiria, Forum Iulium. | risit Carniola, non Stiria, repagula domus Austriæ; non risit
Forum Iulium, Venetiarum horreum, quum nullo repellente ferocissimus Thurca
more fulminis omnia ferro flammaque protereret: potuistis audire miserorum
gemitus ac ululantium hostium terribilem clamorem; undique fumantia tecta
cernebantur: ardet vicinia, ignis iam proxima quæque populatur, qui postquam
late diffusus est, difficile extinguitur: facilius enim est crescentibus viribus re-
sistere quam quum ipse omnia sua magnitudine, quo se inclinaverint, oppri-
Dictum Iulii Cæsaris. | mant. quippe non temere Cæsarem dictatorem dicere solitum acce-
pimus 'difficilius se principem civitatis a primo ordine in secundum, quam a
§. 36. secundo in novissimum detrudi'. Profecto hæc eadem in Thurcis multo certiora
apparent, siquidem nec potentissimi reges eorum impetum sustinere potuerunt,
Matthias rex Hungariæ. | nec ab illo fortissimo Matthia rege Hungariæ, qui non Austriæ so-

---

1 invadit *sic 1.* 16 dirruentes. *1.* 19 ex-|excipitur. *1.* enafeint, *1.* 20 Vet. m. c.] Vergil. ecl. IX. 4. 22 cf. Hor. od. II. 14,21. 31 Illirij, *1.* 31 Novissime post pugnam apud Naupactum *(Lepanto)* a. 1499. Turcæ in eas provincias inruperant. 40 accæpimus *1.* Sueton. in Iul. Cæs. 29. 44 Matthias I. Corvinus. a. 1458...1490.

lum, sed erat terror totius orbis, coerciti sunt, quin sæpe prœlio victores
vitæ opibusque Hungarorum insultarent, neque paulo ante Sophis rex | Sophis rex Persarum.
Persarum coacto omni oriente ac populis Caspiis armis aut vi sine dolo atque
fame a Persidis penetralibus Turcam istum repulisset. Thurcam, inquam, præ-
cipuum ac memorabile sævitiæ exemplum, utpote qui gravissimum | Thurca, sævitiæ exemplum.
cum patre bellum pro imperio gesserit, qui victum patrem | Modernus Thurca patrem regno expulit.
purpura sceptroque spoliatum de avito solio eiecerit, cui nunc ipse genitoris
sanguine consperso innititur, qui paternæ germanorum ac nepotum necis auctor
nihil a crudelitate alienum facere instituerit, adeoque sanguini, cædibus, sævi-
tiæque indulget ac in iram præceps rapitur, ut illis asperrimis atque atrocis-
simis Scythis, unde ea gens devoluta est, longe truculentior ha- | Thurca Scythis truculentior.
beatur. Nec vires animo desunt: nam duobus et viginti gentibus in | Gentes Mithridatis §. 37.
Ponto Mithridati olim subiectis imperat, possidet opulentissimam Asiam, belli-
cosam subegit Thraciam, devicit Macedoniam, quæ terrarum imperio quondam
potita est, quæ Asiam, Armeniam, Iberiam, Albaniam, Cap- | Macedonia quondam terrarum imperio potita.
padociam, Syriam, Aegyptum, Taurum, Caucasum transgressa, quæ in Bactris,
Medis, Persis dominata, toto oriente possesso, quæ Indiæ victrix per vestigia
Liberi patris atque Herculis vagata est, quam contusam vix tribus ingentibus
bellis Romani domuerant. Quid commemorem Græcorum im- | Macedonia vix tribus bellis a Romanis domita. §. 38.
peria, et Epirum regiam Aeacidarum, aliasque validas ac populosas | Epirus regia Aeacidarum.
provincias a Thurca subactas? Nuper potentissimum Soldanum re- | Soldanus a Thurcis attritus
gem Syriæ ac diu sibi parem pluribus memorandis prœliis superavit attrivitque,
regno eius per vim occupato; quo quidem in bello cum maxima huius Thurcæ
cupido totum orbem possidendi, tum execrabile in Christianos odium | Thurcæ cupido.
apparuit: quippe quum esset initurus dubiam Martis aleam admonenti sacerdoti,
qui eorum lingua Dervise appellatur, ut voveret Machometo tem- | Dervise sacerdos Thurcarum.
plum, prout sui maiores semper in huiusmodi discriminibus facti- | Machometus.
taverint, respondit, si penes se victoria remaneret, non unum tan- | Impium Thurcæ votum.
tum, sed quod duo magnificentissima templa constructurus esset, alterum in
Hungaria, alterum Romæ. Nunc postquam arrisit fortuna sedatisque rebus ad §. 39.
orientem, nihil aliud restat quam ut impiis votis satisfaciat ac in residuum Chri-
stianorum capiat expeditionem. quam rem non dilaturum esse timendum est:
innumeras enim copias undique cogit. Nos interim concilia dif- | Apparatus Thurcarum in Christianos.
ferimus; atqui verear, ne turbine quodam advolantibus hostibus (falsus utinam
sim vates!) pars per saltus dilapsi, pars petamus ulteriores regiones sine ullo
duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis,
exequentes. quod iam bis ætate nostra novimus evenisse; huius enimvero Thur- §. 40.
carum imperatoris avus Italicarum opum avidissimus ex Appollo- | Avus huius Thurcæ Hydruntum in Italia occupaverat.
nia, quæ modo urbs Valona dicitur, parvam suæ gentis manum
in Italiam transmiserat, in cuius fronte Hydrunto capto tota Italia trepidabat.
Cardinales Romæ fugam meditabantur; collecto tamen ab omnibus Italiæ parti-
bus exercitu non solum expugnari non poterant, sed ne prohiberi quidem quin

---

[2] Schah Ismael Sophi I. inde ab a. 1514. a Selimo debellatus et victus. [4] Thurca] Selimus merito Feri cognomen gessit. [6] Selimus I. patri Baiazetho II. sceptrum vitamque eripuit fratresque suos trucidavit. [9] cudelitate *1.* [14] subęgit *1.* [16] Aegiptum, *1.* [18] Lib. p.] Bacchi. [19] Tria Macedonica bella. [21] a. 1516. Selimus sultanum Kansu-Algouri devicit. [26] templum *1.* [38] avus] Mahometus II. [39] Valona s. Aulona. [40] *Otranto* capta a. 1479. d. 11. Aug.

populabundi excurrentes in ipsa fere tentoria hostium penetrarent. implorato tandem Hungarorum auxilio ac Thurcæ per idem tempus interitu nunciato re-

§. 41. linquentes vastatam provinciam incolumes domum ex pacto redierunt. Non multo

Turcarum impetus in Polonos. Dacia quæ Vallachia.

post quadraginta millibus Thurcarum per tributariam Daciam in Poloniam irruentibus positisque non longe a Cracovia castris ita territi sunt Poloni, ut ne principes quidem quid consilii caperent habuerint. quum tamen consedissent hostes inter duo flumina, tanta repente imbrium ni-

Thurcarum interitus in Polonia.

visque copia cecidit, tanta vis frigoris supervenit, ut ille formidatus exercitus partim fame partim frigore, non virtute nostra, pæne totus

§. 42. consumptus sit. Expectabitis igitur donec tantus hostis domi vos opprimat? donec machinis quatiat muros, vestris agris exercitum eius alentibus? Nun-

Roma a Gallis obsessa.

quam Roma nutaverat maiori discrimine ante Gallicam obsidionem

Hannibalis progressus ad urbem.

Hannibalemque ad tertium ab urbe lapidem progressum; nun-

Carthago a Regulo Scipionibusque territa.

quam sic trepidatum est Carthagine, quemadmodum Marco At-

§. 43. tilio Regulo Scipionibusque sub ipsis urbis oculis castra metantibus. Præterea nulla spes habenda est in mora propter gravitatem exercitus, siquidem in Thur-

Thurcarum castra.

carum castris arctum genus disciplinæ servantibus non institores, non

Mos Carthaginensium in castris.

lixas, nullum scortum, ac more Carthaginensium ne vinum quidem videbis, paucos quoque calones ac rara impedimenta; sola cura in expeditis equis et fulgentibus armis, unde non opus est mutaturis locum vasa conclamari: itaque prius advolant quam audiantur, celerius opprimunt quam sen-

§. 44. tiantur. Inter cætera illud quoque memorandum est, apud Thurcas quod per tot annos semper in magna bellorum mole nemo rebellaverit, nullus proditor repertus sit; quin omnes in fidem eorum ac nomen transeunt. Ibi præcipuus

Virtus apud Thurcas in pretio.

virtuti locus ac certa redduntur præmia: vidi quosdam apud Chri-

§. 45. stianos nullius conditionis apud Thurcas ad summos honores provectos. Proinde considerate si diu regnaturos timendum sit, siquidem ex captivis prudentia ac fortitudine insignibus, Scythicam adhæc impietatem amplectentibus, fiunt

Thurcarum duces appellantur Bassæ.

illi magni duces, quos Bassas vocant; unde quum Gotti statim

Italia solvitur a Gottis.

post sexagesimum annum in patriam (relicta Italia) remigraverint,

Thurcarum diuturnum imperium.

Thurcæ vero quadringentos fere per annos in Asia atque Europa dominantes, in dies quoque propagantes imperium inflammati sunt ad pessun-

§. 46. dandum reliquos Christianos, nedum quod parta iam dimittere velint. Quorum neque viribus, neque ingeniis, neque animis deficientibus quid aliud futurum speramus quam, si toto Christianorum conatu non resistatur, quibusque proximis correptis per littora Hispanici et Gallici oceani victrices copias circumducturos? Quare compositis intestinis bellis, oblitteratis dissensionibus, revocatis vitæ preciis quæ pessum ierant, restauratis artibus liberalibus quæ in contrarium ceciderant, in sola conscientia benefactorum ac Christo propugnatore contractis

§. 47. undique copiis adoriamur sævissimos Thurcas. Parata est potens Italia, non deerit bellicosa Hispania, non pugnax Gallia, non pari animi magnitudine Britannia, Bohemis ad hoc et Hungaris cæterisque validis gentibus non detrectaturis. Num vos, fortissimi Germani, eritis in tanto discrimine spectatores? non commovebimini reipublicæ Christianæ ruentibus habenis? Vos exterarum gentium

Romanum imperium a Germanis defensum.

pati iugum insueti imperium Romanum ab interitu vindicavistis,

---

4 Non m. p.] a. 1497. extremo fere autumno. 9 pœne *1*. Quasi de Francogallorum in Russia fatis loqueretur. 25 prœmia *1*. §§. 46. 47.] Similia fere tralaticia iam tum fuerant posteaque quasi in formulam redacta sunt. ita legimus

vos nunc illud et conservate. Sæpe vidimus in Italia Germanos pro gloria, §. 48.
pro magnitudine imperii, pro mercede quoque strenue dimicantes,
Germani fortissimi bellatores.
ut cuicunque adhæsistis, penes eum indubitata victoria remanserit: nunc vobis
pro domo, liberis, patria, libertate ac ipsa demum fide Catholica pugnandum
est: unde vos aut victores aut victos, quod credere nephas est, immortalis
gloria comitabitur. Aestimate quam pulchrum erit, quum dicetur, quum pas- §. 49.
sim omnis vox, omnia ora hominum resonabunt, quum æternis mandabitur mo-
numentis Germanos immanissimum Thurcam antehac invictum repulisse, attrivisse,
delevisse; a Germanis rempublicam Christianam restitutam et conservatam, Ger-
manorum virtute Christianos in libertatem a miserrima servitute assertos. Tunc
non vestræ aures, non oculi, nullus denique sensus, ne ipse quidem animus
huius laudis dulcedine satiabitur. Exemplum sane pulcherrimum habetis: præter §. 50.
enim Polonos et Lituanos infidelibus Valachis, Tartaris,
Moschis acerrime resistentes Pruteni quidem et Livo-
Poloni et Lituani contra infideles dimicantes. Vallachi. Tartari. Moschi. Prutenorum et Livonum adversus Scythas fortitudo.
nes, gens vestri nominis et vestri sanguinis non solum fidem adversus Scythas
fortissime tutantur, verum etiam Balthici maris littora et mediterranea gloriose
occupaverunt ac hodie possident. Tibi vero, Cæsar Maximiliane, §. 51.
Cæsar Maximilianus.
summa huius gloriæ delibanda est: tibi Constantinopolitanum et
Constantinopolis. Trapezus.
Trapezuntium duo splendidissima stemmata sunt accessura: in tantum magnitu-
dinis impius hostis excrevit, ut tu maximum ac indelebile nomen ex ipso
prostrato reportes. Ergo age fœlicibus auspiciis Europam atque Asiam ac §. 52.
ipsam tertiam orbis partem Aphricam Christiano redde nomini, et
Hierusalem.
Hierusalem, sanctissima nostri salvatoris monumenta, e faucibus canum eripe,
ut tuæ tuorumque fortissimorum Germanorum laudes per totum orbem decan-
tentur, magnis vos et indefecturis præmiis apud superos expectantibus.

Dixi.

---

post Gulielmi Brussii Scoti de bello adversus Turcos gerendo consilium (ap. Reusner. IV. 2. p. 115.)

Summa consilii capita.

Arma capere

Utile, Honestum, Necessarium,	est	Græcia monet; Hungaria petit; Germania dat; Italia promittit;
Nummi, Milites, Duces,	non desunt	Polonia deliberat; Veneti expectant; Hispania vult; Gallia non impedit; Anglia cavet;
Ratio certa, Via facilis, Annona non difficilis Præda ingens, Gloria immortalis, Victoria haud dubia,	apparet	In medio est Hollandia; Hibernia festinat; Scotia non moratur; Dania consentit; Suecia non recusat; Alia sequentur.

Quid moramini?

7 sethernis *1.* 13 ennim *1.* 14 Moschis] *i. e. Moscovitis.* 16 Balthei *1.* 25 proemiis *1.*

TRANQVILLI PARTHENII DALMATÆ
CARMEN AD GERMANOS.

Dum licuit, Germana cohors, florentibus annis
Molliter in choreis religatos tempora myrto
Ad tibias numerosque pares producere longa
Ocia, noctique diem tenebrasque diei
Iungere, diversi referente Dione tenoris
Et lusus dulcesque iocos, dum cuncta benignis
Tempora sub fatis agerentur læta, nec ullis
Hostibus afflicti, nullam morbique famisque
Experti rabiem securis lusimus horis.
Iam mutat Fortuna vices præcepsque sub imum
Turgentes contracta sinus devolvitur axem,
Atraque candentes abscondunt nubila soles,
Extremo sævæque ruunt aquilone procellæ:
Horrida nunc Scythico reparantur bella furore,
Thurcarum crudele genus cervicibus instat
Christianæ sobolis, ferro flammisque minatur
Omnia trans Alpes, Rhenum Rhodanumque Tagumque
Perdere, nec pugnax bellaces Cantaber hostes,
Ipse nec Hesperio Lethes a littore, nec tu
Arcebis, cunctis divisa Britannia terris,
Ni pietas immensa dei nostrique miserta
Excidii magnisque malis populoque ruenti
Subveniat, nostrisque procul relegata voluptas
Pectoribus cedat fraternaque prœlia cessent,
Odia Lernæo iaceant saturata veneno.
Nunc igitur cervix galea crinesque premendi,
Levibus et clipeis opus est onerare lacertos;
Aegida pectus amet, lateri dependeat ensis,
Vibrentur dextra letali hastilia ferro,
Accedantque trucem terrentia classica Martem.
Hinc quoque victrices aquilas moveamus in hostem,
Ut ferus in patrias iterum, duce et auspice Christo,
Transfugiat latebras, posita formidine demum
Plebs Christum venerata sacrum fœlicia captet
Ocia, et Astræo semper potiatur amore.

---

[1] PARTHEN *1.* [2] CRMEN *1.* [4] mirto *1.* [7] Dione *i. e. Venere.* [13] cotracta *1.* [20] Cf. Vergil. ecl. I. 67. [26] cædat: *1.* [30] lœtali *1.* [31] Accædantq; *1.* [32] aquilas] Germanicas. [35] Plæbs *1.*

FRAGMENTVM

ORATIONIS EXHORTATORIÆ

AD BELLVM TVRCIS INFERENDVM

AD MAXIMILIANVM I. CÆSAREM.

INCERTO AVCTORE.

§. 1. Turcarum gens ante pauca secula adeo obscura fuit, ut ipsi etiam nullas a se res gestas memoriæ dignas ante Othmannum, qui primus hanc gentem illustravit, narrare possint. Et licet de origine eius apud authores [Turcarum origo.] parum constet, eam tamen Scythicam esse et mores et lingua haud dubie demonstrant. Plinius quoque, gravissimus autor, in Asia circa Mæotidem lacum Turcas usque solitudines saxosis convallibus asperas accolere prodidit. Inprimis itaque inopia rerum coacti vicinas nationes latrociniis potius quam legitimis præliis infestarunt; mox crescente audacia duce Othmanno, viro bellicosissimo et callidissimo, non solum ut prius rapinis et incursionibus, sed iam aperto Marte conterminos populos invaserunt. §. 2. Cuius successor Orham [Regum successio.] infeliciter contra Tartaros pugnans cum multis populis gentis suæ occubuit. Post quem Amorath factus imperator ubi ita imperium auxit, ut usque ad Pontum longe lateque fines suos extenderet, debitum naturæ persolvit. Succedit huic Bayazith, qui cum pari audacia finitimos populos inquietaret, captus tandem a magno Tamberlano cum ingenti clade gentis suæ finem audaciæ suæ fecit. §. 3. Post quem quatuor Imperatores successerunt, qui quamvis de gente Othmana non fuissent celebres, tamen bella gesserunt. nam Celeby multorum populorum victor partem quoque Trapezuntis subiugavit; Soleimam, cui Tamberlanus tributum rependit; Orhan secundus, qui multas urbes Asiæ et Ponti expugnavit; Muse autem cum Orhanum dolo interemisset, magnam partem Asiæ in suam ditionem redegit. §. 4. Post Musem culmen imperii ad gentem Othmannam rediit: Mahomet itaque ex eadem gente potitus imperio Saracenos, Georgianos, Persas, Cappadoces variis præliis fudit, nomenque Turcarum ita celebre fecit, ut iam gentes Europæ illud reformidarent. Cuius frater Amorath, qui primus Turcarum in Europam cum exercitu traiecit, multis regnis Europæ devictis memorabili illo prælio ad Varnam Vladislaum fortissimum regem Hungariæ cum

---

Ex Reusneri de bello Turcico varior. auctor. vol. IV. 1. p. 102...115.

5 Veri mihi videtur simillimum etiam huius commentarii Tranquillum Andronicum auctorem esse. 10 Plin. H. N. VI. 7. sect. 7. 18 extenderent; *R.* 22 non? Constat tamen Suleimanum I., Musam Tschelebi et Mahumetem I. Baiazethis filios, Amurathem II. eiusdem nepotem esse. Locus sanus non videtur. celebres *sic R. fort.* Celebes *i. e. Tschelebi.*

§. 5. magna cæde populi Christiani debellavit. Huius res gestas filius eius Mahometus in tantum superavit, ut ad solis ortum et occasum plures terras, maria, insulas, populos, regna imperio Turcarum solus ipse adiecerit, quam omnes decem superiores. cuius victorias si quis vellet recensere, profecto maximam partem Asiæ et Europæ enumeraret. Nec contentus filius eius Bayazith qui hodie regnat, tantum imperium a maioribus suis partum conservare, sed plura castella et oppida in ditionem suam redegit, nec indies cessat terminos imperii

§. 6. sui usque quaque dilatare. Croatia igne ferroque consumpta et crebris incursionibus pene exhausta, nuper celeberrimum regnum Poloniæ invasit et abducens LX millia Christianorum cum inaudita crudelitate vastavit et damnum intulit; cui nisi cito per Maiestatem vestram et cæteros principes Christianos succurratur, paulo post ipsi etiam hosti immanissimo erit miserandum; et deinde quid mali ex ipsius ruina cæteris regnis ipsi adiacentibus immineat, optime

§. 7. intelligere potest Maiestas vestra. sunt enim huic Bayazitho filii novem, quorum nomina exprimere non pigeat: est itaque primo genitus eius filius Mahometh Celebi, qui hodie præses est in Amasia; secundo genitus est Churchut Celebi, qui præses est in terra Charaman; tertio genitus est Synan Celebi, qui præses est in Domusby circa Rhodum; quarto genitus est Ahmath Celebi, qui præses est in una ex provinciis Husunchasan in Persia; quinto genitus est Murath Celebi, qui præses est in Trapezunte; sexto genitus est Hally Celebi, qui præses est in Chapa; septimo genitus est Halhamassach Celebi, qui præses est in Chestemoni; reliqui vero sunt in curia patris, quibus dominia huc usque non

§. 8. sunt assignata propter infantiam. Et ut de ista pestifera progenie Maiestati vestræ plenissima informatio detur, sunt ipsi Bayazitho filiæ octo, quarum prima est uxor Ahmath Bascæ, filii ducis Stephani de Bosna; secunda est uxor Capitanei Ianiziriorum, qui dicitur Agga; tertia fuit uxor Ussunchassan, quæ hodie vidua est; quarta est uxor Mustaphabegh, qui præses est ducatus sancti Sabbe; quinta est uxor filii Tanth Bascæ; sexta est uxor Iusselahmath, qui præses est Vaulone; septima est uxor filii Jeddyaniath; octava est uxor Musta-

§. 9. phabegh, qui præses est Chrusentze. Nunc autem considerandi sunt prosperi | successus et benignæ fortunæ huius pestiferi Draconis tam in amplificatione imperii quam in procreatione liberorum. sed nemo miretur, quo pacto res Turcarum ex angustissimis principiis tam brevi tempore ad tantum fastigium pervenerint: multitudinem enim Principum Europæ, odia atque intestina bella inter eos præcipuam caussam esse crediderim. ars quoque militaris, qua quondam Lacedæmonii et Romani totum pene orbem subiecerunt, apud

Successus regni Turcarum eiusque causa.

§. 10. | multos Principes Europæ extincta est. At summa imperii Turcarum penes unum Principem habetur, uni Imperatori parent, unus cunctos regit, unus omnes reditus possidet, et ut summatim dicam, unus tantum dominus est, cæteri vero mancipia et ad libitum eius periclitari possunt. Præterea disciplina militaris apud eos adhuc locum habet. nullum autem discrimen nobilitatis vel generis: is namque generosior habetur qui fortior in bello extiterit; is plura stipendia meretur qui fortius dimicarit; unde præmia tanta milites

Monarchia Turcica

---

[5] Itaque ante a. 1512. scriptus est commentarius, quo anno Baiazetus II. filio suo Selimo succubuit. cf. §. 7. [9] nuper] a. 1497. 1500. §. 7.] Hæc filiorum enumeratio ostendit primo sæculi XVI. decennio scriptum esse hunc commentarium, nam tres tantum Baiazethi filii patri supervixerunt. [28] Tanth] *Tauth, Daoud.* Iusselahmath] *Iussuf Achmed.* [29] Muscapbabegh *R.* [30] cunctas *R.*

strenuiores reddunt, ut unusquisque cæteros fortitudine superare conetur. §. 11. Ut igitur Maiestas vestra liquido cognoscere possit contra quem hostem dimicatura sit, hoc commentariolo stylo rudi et crasso exponam, quibus magistratibus totum Imperium et aula Imperatoris Turcarum gubernetur, quanti sint ordinarii reditus imperii, quæ sint genera militum et numerus eorum, modus qui sit construendi exercitum, cum Imperator ipse bello interest. §. 12. A gubernatione Imperii exordium sumam. Summa igitur totius Imperii tribus magistratibus gubernatur, [Imperii Turcici administratio] quorum summus est Quatuorviratus qui ipsorum lingua appellatur Vesierbascia: hi sunt principes consiliarii, qui quater in hebdomada sedent pro tribunali, in loco qui dicitur Diwan, ut audiant legatos nationum et hominum supplicationes, quas Imperatori referunt. hi quoque iudicant caussas quarum gratia provocatum est ad Imperatorem. et cum quis horum depositus aut defunctus fuerit, alter denuo substituitur, ut sit semper magistratus Quatuorviratus. §. 13. Post quem sequitur magistratus Duumviratus, qui dicitur Beglerbeghi, principes præsidum. hi præsunt præsidibus provinciarum. et ut hic magistratus melius intelligatur, divisio totius Imperii hoc [Imperii Turcici partes duæ.] in loco recensenda est. omnia itaque Turcarum regna in duas partes divisa sunt: orientalis, quæ nuncupatur Natolia, et occidentalis, quæ dicitur [Natolia.] Romania. Natolia sita est ultra Hellespontum, quæ continet in se provincias infra scriptas: Bithyniam, Asiam, Cappadociam, Paphlagoniam et Cariam. Insulas vero principales quatuor, Aeoliam, Ioniam, Lesbum et Smyrnam, quæ omnia nostro seculo Turcarum adventu commutata sunt et ad eorum linguam accommodata. §. 14. In ipsa quidem Natolia ista sunt linguarum genera, Græca, Itala, Scythica, Armenica, Aggiaminica, Cercasica, Zissica, Eguasica, Menglorica, Walachica et Ruthena. Tenent itaque totam Natoliam XXXVI præsides vexillares, qui Turcarum lingua dicuntur Sangiarchæ: iis enim Imperator autoritatem tribuit erigendi vexilla in propriis provinciis, quibus præsunt. Quorum quidem præsidum residentiæ loca propriis nominibus ad maiorem rei intelligentiam nominabimus, videlicet Amasia, Trapezonta, Capha, Chestemoni, Bursa Domussi vel Spteli, Sarchan, Karaman, Usunkassan, Aydin, Mentes, Languri, Kermen, Enguri, Boliassiria, Engheri, Iais, Charasarchen, Ghenimussolni, Chesse, Mitili, Emittili, Syschup etc. §. 15. Romania vero continet provincias istas: par- [Romania.] tem Daciæ, Thraciam, Dardaniam, Achaiam, Peloponnesum, Acarnaniam, Macedoniam, Epirum, Rassiam et Illyriæ partem. et ipsæ provinciæ gubernatæ sunt per fidos vexillares vel Sangiarchos XXV. quorum loca residentiæ sunt ista: Kiliæ, Nicapogliæ, Bdyngh, Callipoli, Seres, Salonych, Negroponte, Morea, Argnocastro, Iamane, Presrer, Ocrid, Vocetornm, Costadin, Cernomen, Azigan, Scodri, Smederova, Bosnaverbo, Zonuya, Kruzenze, Svonick circa Taurinum. Turcarum itaque regna in LXI provincias distribuuntur, et in qualibet sunt milites, quibus agri assignati sunt, unde vivunt, qui Timari appel- [Provinciæ Regni Turcici] lantur, de quibus postea mentionem faciemus. §. 16. Beglerbegh ergo sive principes præsidum quilibet in sua parte sine præsidibus imperat, videlicet unus in Natolia, alter in Romania, et si quæ discordiæ inter milites ortæ fuerint, ipsi discernunt, quorum iussa præsides nullo pacto retractare possunt. et quia omnium possessionum militarium collatio ad solum Imperatorem pertinet, quilibet nihilominus Beglerbegh in suis provinciis conferre potest cui vult possessionem ad summam asprium quinque mille, hoc est ducatorum centum. Per

10 Duyan *R.* 12 quorum *R.* 16 Orientalia *et* Occidentalia *R.* 26 Sandschakæ. 30 Aidin-|mentes *R.* 35 per perfidos *R.*

§. 17. hos igitur tres magistratus tota summa imperii optime gubernatur. Sunt præ-
Magistratus alii. | terea alii magistratus, qui licet imperium non gubernent, tamen æqui-
tatem et iusticiam tuentur, sine quibus nullum imperium stare diu potest, si-
Pescherschadi iudices | quidem ad gubernationem imperii iura pertinere videntur: Pescher-
chadi summi iudices exercitus, qui duo sunt, unus Natoliæ, alter Romaniæ,
qui iudicant omnes caussas, tam civiles quam capitales, pro quibus ad Impe-
ratorem provocatio facta est. quin etiam hi possunt retractare sententias latas
per Imperatorem, si contra legem Mahometi latæ fuerint, quia secundum ipsius
legem omnia iudicant; quibus semper aditus ad Imperatorem patet. Nec possunt
præsidere huic magistratui, nisi ab origine Turcus fuisset, id est Mussoman
§. 18. Muchti legis interpretes. | vel circumcisus. Secundus magistratus nuncupatur Muchti, id est
summus legis interpres, qui cum de aliqua lege ambiguitas oritur, ipse decer-
nit et explicat quid lex ipsa et iura velint, a cuius sententia non potest pro-
Moderis iurisperiti | vocari. Sunt etiam Moderis, id est legis periti et doctores. Sunt
Thephterderi Ratiocinarii. | et Thephterderi, hoc est administratores rationum, quorum unus pro-
curat rationes Natoliæ, alter vero Romaniæ, qui magistratus eximiæ dignitatis
habentur; nunquam ab aula Imperatoris recedunt, sicut et Vesierbascæ, id est
§. 19. consiliarii. Et quia de quæstoribus hic mentionem fecimus, subdemus etiam,
unde proveniant omnes reditus Imperatori ordinarii, et quæ sit summa ipsorum.
Ex universa itaque summa domus in imperio suo existente, tam Christianorum
quam Turcarum et aliarum nationum, quæ viritim pendent tributum singulis
annis, item ex fodinis auri, argenti, ferri, plumbi et aliorum metallorum ac
ex Syla monetarum tam in Romania quam Natolia; item ex aurifodinis in
Chestemoni et ex fodinis aluminis in Natolia; item ex Bonibate, Orcza et ex
§. 20. vectigalibus Serici in Bursia; item ex piscibus salitis tam marinis quam fluvia-
tilibus; item ex reditibus salium tam in Romania quam Natolia; item ex deci-
mis et pascuis cunctorum animalium; item ex omnibus frugibus et cæteris terra
nascentibus; item ex portoriis in Natolia et ex Schalogiis in Romania, id est
doanis sive vectigalibus; item ex traiectu Callipolitano et aliorum locorum; item
ex hæreditatibus mortuorum, quando ex defectu seminis propinquorum bona
devolvuntur ad Imperatorem; item ex tributo variarum urbium, quæ sunt in Ro-
mania, Morea, Epiro, Moldlama, Scio, Calloier et Ragusio; similiter ex urbi-
bus et provinciis, quæ sunt in Natolia Charaman, Scynope, Symisso, Anguri,
Finica, Candeloro, Capha et ab aliis Satrapis maioribus vel minoribus, habet
§. 21. Summa tributorum | circiter quadragies centena millia nummorum aureorum. Sed quia
Scribarum diversitas | variis nationibus et linguis terrarum imperat, necesse est ut sint varii
scribæ et Cancellarii secundum varietatem linguarum. est tamen inter eos unus
supremus Cancellarius. Græcis itaque et Italis Græca lingua scribunt; Hunga-
ris, Moldavis sive Walachis, Sclavis et Raguscis literis Rascianis; Turcis præ-
terea, Sarracenis, Persis, Armeniis et cæteris nationibus lingua Agiamica, Ara-
bica vel Persica. At ille qui est custos sigilli Imperatoris, Nisancibascia no-
minatur. singuli autem principes consiliarii peculiare sigillum habent. Peractis
magistratibus, quibus tantum imperium gubernatur, veniendum est ad eos qui
§. 22. Palatio Imperatoris serviunt. Ministri autem Imperatoris ōmnes sunt impube-
Palatini. | res; eliguntur que eximiæ venustatis, in flore ætatis suæ; nominantur
Spahioglani, filii nobilium, et secundum varia ministeria varia nomina sortiun-
tur: quidam sunt dapiferi, pincernæ, cubicularii, custodes rerum preciosarum,

---

[9] possunt *sic R.* [13] a *omis. R.* [23] Syla] *i. e.* sicla? *Italice* la zecca. [28] schalog.] *i. e.* scalagiis (portoriis). [30] in *addidi.* [41] Nisancibastia. *R.*

quos Haznador nominant; cumque ad annos pubertatis pervenerint, ad maiores dignitates ascendunt; nam multi eorum præsides provinciarum efficiuntur secundum virtutes et merita eorum, maior tamen pars eorum post annos pubertatis custodes corporis imperatoris efficiuntur. ita hi qui minus strenui apparent, retinent pristinum nomen et dicuntur Spahioglani, magis autem strenui Soluphtuarii appellantur. Cum igitur Imperator iter facit, est stipatus Satellitum numerus. §. 23. undique catervis horum custodum, in una enim parte sunt Spahioglani, qui sunt circiter mille et sexcenti, in altera parte sunt Soluphtuarii, qui sunt circiter quingenti, qui omnes prænominati vivunt ex stipendio; ingrediuntur præterea quotidie palatium Imperatoris propter ornamentum aulæ. Sunt et alii magnorum principum circiter septuaginta qui appellantur Mutapharichi, et hi Principum filii. sunt liberi ab omni onere militiæ et aulæ; nisi cum ipse imperator est in exercitu, ipsi quoque necesse est ut militent; vivuntque ex stipendio. Habet §. 24. etiam Imperator alios corporis custodes, qui sunt optimi Sagittarii, electi Sagittarii. ex numero Ianizariorum, Solachi nuncupantur; hi non vadunt in equis, et sunt armati framea brevi, arcu cum sagittis promtis ad ictum; scheuphias byrreta in capite deferunt albas et rectas, circulis aureis redimitas, et vestimenta succincta. hi enim sunt præcipui custodes Imperatoris, cum in itinere Custodes. est, nunquam ab equo Imperatoris discedentes: numero sunt circiter septingenti, et sunt distincti per centuriones, et vivunt ex stipendio. Sunt et Ia- §. 25. nitores, qui etiam ex Ianizariis creantur, quorum numerus est CCC, Ca- Ianitores. piti vocantur; hi etiam vivunt ex stipendio. sed et Methery tentoria et papiliones extendunt, et omnem suppellectilem aulæ disponunt; qui circiter sexcenti sunt. Sunt præterea artifices diversarum artium, quæ ad ornamentum Artifices. aulæ Imperatoris pertinent, qui omnes in aula Imperatoris vivunt tanquam mancipia. Imbrahorbascia est magister agazonum; Imbrahali dicuntur qui distribuunt vexilla; Segmenbascia est magister venationis. Alia multa officia omittuntur gratia brevitatis. Sed postquam de magistratibus, quibus imperium guberna- §. 26. tur, et de ministris ac custodibus corporis Imperatoris abunde disseruimus, superest ut de generibus militum et modo construendi exercitum sermonem faciamus. Sunt ita diversa genera militum, videlicet Thimarci, Ianizari, As- Militum genera. sapi et Accangi, de quibus singillatim tractabimus. Thimarci sunt mi- Thimarci. lites equites omnes, quibus ager ab imperatore attributus est, unde ipse cum quatuor militibus loricatis vivere possit, et sic Thimar apud eos intelligitur ager unus, de quo quinque milites vivunt ex decimis per subditos provinciarum de domibus et omnibus terræ nascentibus datis, quamvis ipsi agri non sint æquales, quia aliquis est qui potest dividi in XX, XXX et XL partes Thimar, et tamen ab uno possidetur; sed ad instar magnitudinis agri proventuum talis possessor equites sive milites tenet. unde computatis omnibus agris militaribus maioribus et minoribus, qui habentur in Romania, numero Agrorum et militum numerus. sunt quatuor millia et quingenti; in Natolia vero facta simili supputatione numero sunt quinque millia et quingenti milites; ex quibus omnibus Thimar, in Natolia scilicet et Romania, resultant quinquaginta millia equitum, qui omnes obediunt suis præsidibus, et semper stant parati ad bellum, nec aliud alimentum habent quam ex agris illis. Secundum autem genus militum est §. 27. qui Ianizari dicuntur: omnes enim pedites sunt, et ex stipendio Im- Ianizari. peratoris vivunt, et semper sunt ubi Imperator est. maior pars eorum est

---

16 scheaph.] cuphias (*coiffe*, Schaube). 22 Methery, tentoria *R.* 26 et 27 bastia *R.*
31 *l.* itaque 38 ad i. m.] *pro m.* 39 milites] *pedites.* 43 resultant] *efficiuntur.*

est ex Romania et ab origine Christianorum; quia semel in triennio fit delectus per totam Romaniam, et colliguntur filii subditorum, eosque mittunt in Nato- *Milites Christiani sub Turca.* | liam, ut ibi imbuantur lingua et ritibus Turcarum; cumque ad annos pubertatis pervenerint, exercitati in armis, qui magis strenui sunt, pedites efficiuntur et ad custodiam Imperatoris deputantur; et in ipsa custodia sunt semper novem vel decem millia, quorum capitaneus Agga nuncupatur, vir magnæ autoritatis; qui autem minus apti videntur militiæ, deliguntur ad custodiendas munitiones et arces, et sunt circiter numero XXX millia, qui obediunt suis Dazdar, id est Castellanis, viventes ex stipendio. Sunt autem Ianizari munimen et robur Imperatoris, eique sunt obsequentissimi, tuenturque ipsum

§. 28. *Assapi.* | contra omnes tumultus ac seditiones. Assapi sunt milites gregarii minus exercitati ac precio conducti, quorum aliqui sunt pedites, aliqui vero equites. hi etiam classem maritimam intrant, habentes pro stipendio viritim aspra quinque per diem. De tali genere militum ipse Imperator conducere potest quantum vult, cum sint vulgares et ad pugnandum inexperti, tam in pugna terrestri quam navali. et possunt esse Assapi tam Christiani quam Turcæ et aliæ na-

§. 29. *Accangi.* | tiones. Accangi militant ad fortunam sine agris et sine stipendiis; quintam partem prædæ dant Imperatori; et si qui strenui apparuerint, Thimarci *Zausti.* | vel alterius dignitatis nomen et gradum sortiuntur. Sunt qui exercitum ordinant clavis ferreis: hi milites in stationibus suis stare cogunt, et semper præcedunt Imperatorem eique viam parant, et appellantur Zausti; nu- *Belsli.* | mero sunt quadringenti, vivunt ex stipendio. Sunt præterea quidam milites prodigiosarum virium, qui contra quinque pugnare perhibentur: stipendium quoque pro quinque militibus sumunt, Belsli vocantur, numero sunt CC vel *Gonili.* | circa, vivunt ex stipendio. Sunt et Gonili, qui in arte gladiatoria peritissimi habentur, maximaque agilitate lanceis, sagittis, gladiis exercentur. sunt semper equites, quorum numerus est centum et sexaginta; vivunt ex stipendio.

§. 30. *Musselym.* | Musselym sunt qui munitiones, castra et propugnacula construunt; quorum merces est diurna quinque asprium; quartus ex dicta provincia intrat *Iaya.* | exercitum. Sed Iaya sunt Turcæ qui propriis expensis militant, qui excepti sunt ab omni alio onere, ipsi quoque vias mundant cum Musselym. Sa- *Serachori.* | rahori habent stipendium ab Imperatore asprium quatuor per diem; homines sunt agrestes, qui sequentes exercitum omnia vilia opera exercent, sicut et alii superius nominati, id est Musselym et Iaya. Hi omnes sunt,

§. 31. per quos militia terrestris Imperatori Turcarum perficitur. Classis Turcarum *Classis Turcarum Imperatoris.* | Imperatoris continet ad summum vela CCCC, supputatis navibus triremibus, biremibus, palandiariis, grippis et aliis generibus navigiorum; quæ capit circiter hominum triginta millia; et ipsam parare solent Constantinopoli, Nicaoniæ, Callipoli, Nigroponti et Vaulonæ. sed cum sint in ea homines ut plurimum agrestes et ad navigandum inexperti, magnas vires habere non potest; cuius Capitaneus semper est præfectus Callipoli; et illi qui ipsam intrant, omnes sunt precio conducti, secundum distinctionem exercitii et officiorum.

§. 32. Peregimus tandem magistratus, quibus gubernatur imperium Turcarum; palatium quoque quibus ministris regatur, abunde explicuimus; genera quoque militum distinximus, ac maritimæ classis quantitatem et quo in loco parari soleat *Modus castrametandi.* | ostendimus. nunc superest ut describamus modum castrametandi, cum Imperator ipse personaliter adsit in castris. Prius igitur castrametatores

---

23 prodigiosorum *R.* 24 *Beschli.* 31 *Serhadli.* 36 sq. navibus, triremibus, *R.*

eligunt locum aptiorem pro castris, qui tutus sit ab omni impetu hostium, ex quo de facili hostes expugnare possint. eligunt itaque quod habeat montem vel fluvium vel paludem, quibus munitior sit; quem locum descripto ambitu castrorum fossatis altissimis muniunt. post quæ sequuntur cunei acutissimi §. 33. in circuitu cathenis desuper colligatis. sequitur postea ordo camelorum, qui commeatum et impedimenta pro usu castrorum baiulant; post quos minor altera fossa foditur in ambitu cum hastis pro maiori munitione in circuitu affixis, quo in loco Sarahori, Iaya et Musselym mansiones et habitationes suas habent. (Locatio exercituum Imp. Turcarum.) post tot validas munitiones pedites, qui Ianizari dicuntur, per multiplices ambitus papiliones et tentoria sua figunt, in quorum medio Imperator ipse cum suis pueris et ministris ornatissima tentoria habet. Eminent §. 34. præterea duo maxima cornua contra hostes, contra quos pugnandum est, adhærentia circulo castrorum, in quibus collocati sunt equites cum suis præsidibus: in uno enim cornu sunt milites Thimarcii, qui agros possident in Romania, in altero vero qui agros possident in Natolia; in capite vero cuiuslibet præsidet princeps præsidum, id est Beglerbegh; at in medio horum cornuum locantur omnes custodes corporis Imperatoris, hoc est Spahioglani, Soluphtarii, Solacchii et cæteri aulici; post quos situata sunt varia genera machinarum et tormentorum. Cum igitur pugnandum est, in qua parte imperii bel- (Modus pugnandi.) §. 35. lum gerendum est, Beglerbegh illius partis cum suis præsidibus pugnam incipit: quod si contigerit milites illius cornu ab hostibus superari, mox aliud cornu opem fert. superatis ambobus cornubus pugnatur omni genere Musselym et tormentorum; deinceps custodes corporis manus conserunt; ultimo Ianizarii Imperatorem ipsum in medio duorum cornuum collocant, ne forte vertens ipse terga hostibus caussa internecionis totius exercitus constare videatur.

Hæc sunt quæ de imperio Turcarum longis peregrinationibus subtilique §. 36. indagatione comperimus, quippe cum civitas nostra Ragusium, quæ in confinibus ipsorum sita est, quamplurima commercia cum gentibus illis habeat, non desunt nobis facultates singula perquirendi; quæ quidem humili sermone et sine ullo elegantiæ fuco scripsimus, non ad res Turcarum extollendas et ad incutiendum terrorem Maiestati vestræ et cæteris principibus Christianis, quin potius ut clarius sole demonstraremus, si ipsi Christiani potentiam Turcarum recto iudicio perpendissent viresque suas agnovissent, iam pridem de imperio Turcarum actum esse. Nunc quæso animadvertat Maiestas vestra, qui fuerint §. 37. ante pauca tempora Turcæ, quam imbelles gentes devicerint, et quam vanis et falsis terroribus imperium suum auxerint: reperiet nempe eos fuisse homines agrestes et inermes, inopia omnium rerum ad latrocinia et rapinas coactos: perquirat diligenter historias variarum gentium, Romanorum monumenta evolvat, inveniet semper Asiaticos fuisse molles et timidos, ut extat vulgatus ille Iulii Cæsaris titulus quem in curru, cum a triumpho Pontico rediret, inscribi iusserat VENI VIDI VICI, imbellem illam gentem nulliusque momenti existimans; siquidem Romani, orbis fere quondam domini, per plures annos contra Numantiam unam urbem Hispaniæ pugnavere, quam contra totam Asiam. Quid §. 38. ergo tam magnum gentes Asiaticas imbelles et semper servire assuetas devicisse? quid tam arduum Græculos effœminatos, intestinis odiis semper dissidentes debellasse? quid tam grande Rascianos et Bulgaros, homines inermes, circa metalla et pecudes occupatos, subdidisse? quid tam generosum Bosnenses debacchantes dissidentibus inter se principibus Hungariæ in deditionem accepisse?

---

7 hostis *R.* 18 situata] *i. e. posita, conlocata.* 41 Sueton. in Iulio 38.

quid denique tam strenuum principibus Europæ fere dormitantibus gentes timi-
§. 39. das et infidas sponte sese dedentes in deditionem suam redegisse? E contrario vires suas Maiestas vestra et cæterorum principum Christianorum examinet, generositatem et potentiam consideret: numquid, quæ prope innumeros annos serenissimæ Maiestatis vestræ Hungaria, regio populosissima, tamen adhuc rudis, contra Romanos, orbis dominos, fortissime pugnavit ingentesque clades illis intulit, et deinde pro Christiana fide toties Saracenos debellavit, nunc florentissima artibusque militaribus apprime instructa, cui quodammodo nulla gens nullaque potentia resistere potest, ut ex gloriosissimis victoriis constare videtur, contra vilissima mancipia pro Christiana fide bellare non audebit et usque ad
§. 40. internecionem prosequi non patietur? Furor est profecto deterreri a potentia Turcarum, quippe præter quinquaginta vel sexaginta millia equitum et decem millia peditum, quæ supra retulimus esse in exercitu Turcarum, reliquum vulgus iners et inerme est, ac velut grex pecudum ad libitum victoriis sine ulla pugna duci potest; quod secus in provinciis Christianorum contingit: nam et vulgus armis aptissimum est et ad pugnandum ferocissimum. Exurgat ergo Maiestas vestra una cum Principibus Europæ, qui commune bonum et utilitatem desiderant, et præcedente Christi cruce arma contra hostem sævissimum sumite: fidem, patriam, leges, templa, uxores, liberos parentesque charissimos defendite, iustissimoque bello auxilium divinum vobis non defuturum scitote.

ORATIO

PER ·R· PATREM· DOMINVM

ERASMVM VITELLIVM EPISCOPVM PLOCEN.

IN CELEBERRIMO AVGVST. CONVENTV

AD CÆSAREM MAXIMILIANVM

NOMINE VICTORIOSISSIMI REGIS POLONIÆ SIGISMVNDI

HABITA

CORAM OMNIBVS SACRI IMPERII ELECTORIBVS

PLVRIMISQVE GERMANIÆ PRINCIPIBVS

DIE VENERIS .XX. AVGVSTI. ANNO DOMINI .M. D. XVIII.

ASSISTEBANT EIDEM MAGNIFICI DVO ALII ORATORES

.D. RAPHAEL CASTELLANVS LENDENSIS ET BOGVSLAVS LITTVANIÆ MARSCHALCVS.

Edimus hanc orationem ex archetypo vol. IIII. p. 687. adcuratius descripto, neque adhibitis repetitionibus ibidem indicatis neque excerptis quæ exhibent Bzovius Annal. ecclesiast. tom. XIX. (Col. Agr. 1630. fol.) foll. 348. sq. et Raynaldus in Annal. eccl. post Baron. tom. XII. Lucæ 1755. fol. p. 216. sq. qui sua ex tomo III. rer. Polon. p. 7. sumpsisse adnotavit. Contulimus autem *R.* = exemplar Reusneri De bello Turcico varior. auctor. vol. I. Lps. 1596. 4°. p. 65...74. Reusnerus inscriptionem fecit hanc: Erasmi Vitellii Episcopi Blocensis, ad Maximilianum I. Cæsarem Oratio In comitiis Augustæ habita, vicesimo die Augusti, Anno Domini M.D.XVIII. Ad Iacobi Spiegeli Selestadiensis ad Erasmum Roterodamum epistulam commendaticiam, d. 31. Aug. a. 1518. scriptam, vol. IIII. supra indicato repetitam adnotare debebam eandem a Schelhornio in Amœnitatib. hist. eccl. et literar. tom. II. (Ff. et Lips. 1738. 8°.) p. 662. sqq. repetitam esse. — Ubi præter interpunctionem q. v. aliquid mutavimus, in adnotatione indicatur. — De die habitæ orationis consentit Bartholini descriptio conventus Augustensis §. 37. cf. §. 35. Idem de auditorii forma §§. 38. 39. et de ipsius orationis argumento §§. 40. 41.

ORATIO.

Venimus a rege nostro, sacratissime imperator, ad hunc celeberrimum §. 1.
conventum, quem solita vigilantia tua pro salute Christiani status æque commendate ut oportune hoc loco et tempore instituere curasti, acturi maiestatis regiæ et amplissimorum eius dominiorum nomine quæ ad sanctam expeditionem generalem contra immanissimos Thurcas totiens propositam commode attinebunt.
Quantum vero necessariæ sint simulque cum vita omnium nostrum desideratis- §. 2.
simæ præparationes istæ Christianorum coadunatis viribus, hostis aucta potentia testatur. Iam annos circiter septuaginta post infœlicem et calamitosam Bisantii captionem, quæ patulam ad nos hostibus ianuam præbuit, nihil aliud audimus quam clades atque excidia continua Christianorum a Thurcis; et dum omnes ad resistendum, ut par esset, consurgere negligimus, tot principes cum subditis suis, tot reges cum eorum populis, tot denique regna ditissima cum magna iniuria religionis nostræ et maxima indignitate Christiani imperii miserabiliter deleta sunt. quæ singillatim enumerare dolor profecto mœrore plenus §. 3.
prohibet, quandoquidem neque ea me referre neque vos audire siccis oculis liceret: capita utcunque decerpam: nonne videmus Asiam universam, quæ e tribus orbis triangulis maior est, hiis et aliis infidelibus occupatam? Aphricam fere totam impiis ac sceleratis eorum manibus desolatam? Europæ magnam partem tot incendiis et assiduis vastationibus debilitatam? Et hucusque dormitavimus.
Sed nec hiis contentus hostis, ut fortior fieret, Egypti et Syriæ regem, quem §. 4.
Solthanum dicunt, aggressus superavit totiusque Syriæ et Ægypti ea victoria (sed et Hierosolymæ, matris nostræ, ubi salus orta est) unicum se dominum constituit, et altero fere imperio longe ante formidabilem potentiam suam auxit. nos vero torpemus, et bellis intestinis plus insolenter quam necessario exagitati gladiis nostris domesticos fidei aut potius nosipsos detestanda malignitate confodimus; nec prophetæ sapientis verba, quæ adversus nos tanquam ethnicos clamitant, attenduntur, dignaque facinori supplicia annunciant: 'ipsi' inquit 'contra sanguinem suum insidiantur', et infra: 'ego vero, dum eis repentina ingruerit calamitas, non exaudiam.' Parat nunc in Christianos terra marique §. 5.
arma sua, instat Turcharum framea capiti et collis nostris, et adhuc oscitamus, vixque ad pacem mutuo amplectendam tanta periculi magnitudine urgente mentes componere volumus, Leone sanctissimo id dies noctesque curante; hortatur nos hostis, excitat a somno, commouefacit desides, torpentes terret, dum iampridem ad hostia Tiberina, nunc vero ante paucos menses circum Rachanati mœnia, et hisce iam diebus, dum hic agimus, iterum ad Ostiæ portus

---

[1] Inscriptionem mutavit *R.* [4] opp. *R.* Magestatis *fere ubiq. 1.* [6] Turcas *R. ubiq.* toties *R.* [9.10] Byzantii *R.* [16.17] *i. e.* trium triangulorum maxima est. *Polonus Latine loquitur.* [17] his *R. ubiq.* Afr. *R.* [19] et] ac *R.* [20] Ægypti *R.* [23] suam pot. *R.* [27] Proverbior. I. 18. [28] infra] ibid. v. 27. rep. eis *R.* [31] *ostia R.* Tyberina *R.* [34.35] Rachanati] *hod. Recanati.* [35] mœnia *1.*

ferro et sanguine debacchatus sit. nos tamen fatis sic volentibus omnia hæc quæ ultimum omnibus exitum minantur, ridiculum putamus, ut iam illud divi Petri naufragantes, dum sibi in fluctibus dexteram dari poposcit et meruit, di-
§. 6. cere libeat 'Salva nos, domine, perimus'. Collegerat similem conventum felicis recordationis charissimus genitor tuus post insperatam Carniolæ suæ depopulationem: multa illic in eam sententiam a viris doctissimis declamata sunt, multa etiam prophetico quodam spiritu prædicta, nisi tunc instantibus et evidentissimis periculis aliter provisum fuisset; quæ omnia flebilis tandem effectus complevit, cum nulla consulta invicem, et constituta nulla suo ordine, ut necessitas postulabat, debitæ executioni mandarentur, et omnis rei bene gerendæ
§. 7. commoditas simul cum tempore amissa fuit turpiter aut neglecta. Nunc iterum, Cæsar invictissime, pro dignitate et debito tuo conventum hunc bono cœptum omine diligenter prosequeris, ut labenti reipublicæ Christianæ efficaci opera subvenire possis. et iuste quidem: sic enim Christianorum imperator re pariter constabis et nomine, dum hii qui tuo subsunt imperio, a Cæsare suo ad-
§. 8. iuti fuerint et defensi. quam equidem deliberationem multo iam tempore pro connata animi tui magnitudine conceperas, qui annis his proximis tres Christianos reges potentissimos in Austriæ tuæ urbe primaria tam splendide, tam honorifice tecum habueris, fœdereque simul immaculata fide percusso plura cum
§. 9. eis in rem Christianam mutuis tractasti consiliis. quod revera pro singulari gloria tua omnium ora passim prædicare non desistent, pluresque adamantinis scriptis perpetuare curabunt: neque enim parens tuus, neque Cæsares alii tantum actum, triumphis Octavii merito æquandum, pro suo unquam desiderio
§. 10. efficere poterant. Omitto nunc catervam immensam victoriarum tuarum, quæ tibi semper optatis ubique successibus respondebant, ut quilibet bonæ mentis metiri ex his possit, quæ et quanta in arbitrio et moderatione tua consistant; quin et luce sit clarius plus ornamenti imperio tua prudentia et fœlicitate allatum esse, quam tibi imperii maiestate; atque ideo 'pater patriæ' a tota Germanica natione, quæ sub cœlo maior est, merito appellaris. quibus immorari, ut volui, temporis vetat angustia, dum ista vulgata iam sint et toti mundo no-
§. 11. tissima. Tu deinde, tua sponte et virtute regumque illorum hortamentis incitatus, non modo in optimum propositum et tua amplitudine dignum devenisse perhiberis, sed ultro etiam totius belli gerendi progressum, rationes, ordinem et modum concinne describere curasti, tanta peritia rei militaris, tantoque studio et omnium digna consideratione, ut facile appareat inventione hac tua nedum imperatoris summi, sed excellentissimi quoque armorum ducis et animum
§. 12. fortem et consilium circumspectissimum non deesse. Habet rem hanc cordi æqua lance Sedes sancta, religionis nostræ caput et magistra, quæ tot annorum concilium fœliciter continuans singulares et urgentissimas admonitiones quælibet sessione ad hunc effectum instituere solebat; ubi etiam Thurcarum tela pectoribus suis infixa episcopi declamantes ostendere visi sunt, ut non verbis tantum, sed rebus et sanguine ipso pungerent segnitiem nostram, et deiectos

---

[1] debachatus *1.* sit] est. *R.* satis *1.* [3] Matth. VIII. 25. [4] feli. re. *1. Cf. Rec. imp. a.* 1460. *et* 1471. *et Elector. principumque consilium de a.* 1467. [6] genitor tuus Fridericus III. *R.* [5] illi *R.* [8] *Turcicæ terrarum Austriacarum devastationes annis* 1472. *sqq.* [12] ceptum *1.* [13] Chr. reip. *R.* [15] sui *R.* [18] cf. Bartholini orat. §. 11. [19] fœd.] d. 22. Iul. a. 1515. [23] octauii *1.* Octauij *R.* *Octaviani.* equandum *1.* [24] chateruam *1.* [27] felic. *R.* [29] maior] *vult* maxima [30] dum] cum *R.* [42] segnĉiti *1.*

Christianorum animos quantum possent erigerent. cuius naviculæ gubernator
verum se Leonem in his præstat, quippe qui salutiferos rugitus et vigilantissi-
mas cogitationes suas, summoque et vero pastore dignas, ad hoc unum con-
vertit, ut communi potentia tantis periculis, ultimum iam interitum secum feren-
tibus quantocius succurratur. quæ omnia dignissimi hii legati sanctitatis suæ §. 14.
magis abunde explicarunt. Recte gubernabant populum dei Moyses et Aaron,
David et Nathan, pluresque Romani pontifices cum Imperatoribus Romanis, iuncta
simul gracia utraque potestas: binum nobis reliquit gladium transiturus ad pa-
trem salvator noster; bina coluerunt elementa Persæ, ignem et aquam; duobus
et nos salvamur, fide et opere: curabis et tu, Cæsar inclite, cum Leone san- §. 15.
ctissimo utroque iuncto gladio eripere de faucibus inimicorum et tot calamita-
tibus oves Christi: inconsutilem enim tunicam suam repræsentatis, quæ sub
hoc tempore vestro non abs re profecto inventa est. Adhibebit ignem oratio-
nis et spiritum fortitudinis benedictum sacerdotium, neque impensa deerit: tu
aquam non gelidam, sed ferventissimæ defensionis cum regibus Christianis in-
defesse suggeres fidemque nostram et spem omnium opere adimplebis, ut a
ferocitate Turchi salvi simus: unica namque est gloria penates nostros et reli- §. 16.
gionem, in qua nati sumus, tueri et defendere, pro qua iam omnes maiores
tui, tot reges et Cæsares, sanctorum nonnulli cathalogo ascripti, felices et
candidissimi animæ, plura bella in Europa et Asia gloriose susceperunt, qui
semper magnanimitate ingenita aliena quærere, non sua amittere didicerant.
Gignit nos natura misere, vivimus demum tot onusti curis, et tanquam flos §. 17.
cito arescimus, decidimus tandem et morimur: solus is diu vivere perhibetur
qui, dum vita excesserit, perpetuam sui nominis bene gestis aut factis memo-
riam propagaverit, quo fit ut adsimus absentes mortuique vivamus. tritum fuit
adagium apud veteres 'Pulchrum mori decorat vitam', quod plurimi ut patriam
conservassent, corpus simul et animam devoventes vivis effectibus comprobarunt.
Tu itidem, sacratissime Imperator, ut tui secretiores referunt, priora de Chri- §. 18.
stiano statu secum repetens et futura ante oculos ponens mente ut fit liberiore
dicere soles 'nullum mortis genus te gratius excipere velle quam quod in castris
militaribus contra infideles ad virentes campos eveniret'. O virtus animi com-
mendatissima, sic corporis robori tanti principis insita et coniuncta! Non ho- §. 19.
minis profecto deliberatio ista est, sed numinis vox quædam et solo digna
Cæsare, dum non lectum eburneum, non sericeum pulvinar, non auratum cu-
biculum, sed prata virentia et fenum rusticum pro deliciis regalibus exposcas,

---

[2] prestat *1.* [5] quantoc.] quam citissime ***R.*** cf. supra Orationem legatorum de decimis. [8] gratia ***R.*** De duobus gladiis (Luc. XXII. 38.) cf. Guil. Grimm in *Vridankes Bescheidenheit.* Gotting. 1834. p. LVII. sqq. et vide etiam Naucleri Memorabb. Tub. 1516. fol. II. fol. 162^b. reliquid *1.* [9] no|estr *1.* [10] inclyte ***R.*** [12] representatis *1.* [13] *Cave multos, Vitelli.* [15] cf. Matth. X. 42. [19] catal. ***R.*** [21] magnitudine ***R.*** [22] cf. Psalm. XXXVI. 2. [25] *non sic tritum, sed e Græco, ut videtur, male repetitum. rectius laudasset* 'Pro populo cecidisse suo, pulchrisque per urbem funeribus ferri celebrique in parte cremari' (Ovid. met. XIII. 694 sq.), aut Euripidis *Ἐγὼ δὲ τοὺς καλῶς τεθνηκότας Ζῆν φημι μᾶλλον τοῦ βλέπειν τοὺς μὴ καλῶς.* Sed proprie oratoris menti Theodoræ convenit ille *παλαιὸς λόγος Ὡς καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία ἐστί.* (Procop. bell. Pers. I. 24.) [26] Quo ***R.*** [27] conseruassent *sic 1. R.* [28] secretiores *i. e. qui interioris admissionis sunt.* [29] secum *i. e. tecum. Poloni oratio est.* [34] sericium ***R.*** [35] fœnum ***R.*** delitijs ***R.***

ut debito imperiali, quo toti Christianitati teneris, ingenue satisfacias, pro quo
tibi omnes mentem sanam in corpore sano vitæque diuturnitatem precabuntur,
et ut in hoc tam gloriosissimo proposito animo inconcusso persistas, erectis
§. 20. in cœlum palmis attentius orabunt. Sed iam factis res aggredienda foret con-
stantique pectore sine omni ulteriore cunctatione prosequenda; post tot concilia
et decreta multa, post tot conventus et exhortationes varias, post tot instru-
ctiones et tractatus plurimos armis tandem, non argumentis opus est; iam enim
de his tam crebris sed vanis aut nullis consultationibus et præparamentis no-
stris (ut quidam Mediolanensis ex Turcia profugus nuper in conspectu regis
nostri retulit) sæpius dicit Thurcus admodum subsannanter 'Consulant Christiani,
consulant, et ego faciam'. quod re ipsa et stupendis indies victoriis demon-
§. 21. strat. Nos, si veri Christiani sumus, quemadmodum Thurcus in dedecus potius
nostrum affirmat, Christi fidem ad sanguinem usque mente intrepida, non osten-
tatione solum, sed affectibus sinceris observare, tueri et quantum in nobis est
manutenere debemus. Quoadusque vita nostra Christiano adversabitur nomini,
ut qui Christum imitari, pro Christo nos opponere religionis vinculo arctamur,
contra eius legem, contra oves suas, contra ipsum Christum ignavia, arrogan-
tia et excessibus nostris in cœlum usque cum gigantibus letiferas sagittas im-
pudenter dirigimus? de locis certamus publica negligentes; hostis vero nos et
nostra omnia ac loca simul deglutire contendit? unum hoc conclamatum est,
Turchas consiliis quibuscunque non convertemus, si armis non vincemus. quæ
divini verbi concionatoribus elucidanda relinquo, quandoquidem multa nunc est
§. 22. messis, et operarii multi. Neque id deterreat, quod tam longo tempore orien-
tali imperio hostis crudelitas potita sit, et desidia nostra eius potentia sic in-
creverit, ut firmata esse videatur: ad occasum intueri volenti possibilia omnia
et facillima comperiet: cum Sarracenorum immanitas Granatam et magnam Hi-
spaniæ partem supra septingentos annos hæreditario admodum iure possederit,
at Ferdinandi regis victoriosissimi constantia reginæque Elizabeth devotione et
suorum fortitudine paucis annis nedum recuperata sunt omnia, sed tota infide-
lium potentia non a regni solum finibus abacta est, verum adusque inferiora
§. 23. Mauritaniæ littora cum perhenni illius regis gloria eiecta. Ille vero propriis
tantum viribus et unica suorum manu strenune hæc gessit. Tu commune bel-
lum paras et generalem (ut aiunt) expeditionem; tua opera, consilio et auspi-
ciis regumque omnium assensu et horum prudentissimorum principum consilio
§. 24. (qui tuo lateri tanquam validissimæ columnæ adhærent) instituere debes. Quis
oro tot regibus et principibus tamque numerosæ multitudini resistere poterit?
dum et pacem exulantem multisque ante sæculis inter Christianos desideratam
nunc iam commodissime pro tui et Leonis animi satisfactione restitutam vides,
et novo quodam quinquennali fœdere cum omnium qui bonæ voluntatis sunt
gratitudine firmatam intueris, ut nihil est amplius quod ad rem propositam
§. 25. fœliciter gerendam desit, aut quod impedire possit. Non deerit votis tuis et
Leonis sanctissimi serenissimus Rex noster cum omnibus dominiis suis et tota

[1] totæ *R.* [2] (!) Iuvenal. sat. X. 356. [8] preparamētis *1.* [10] subsanātis *1.* subsan-
nantis *R.* [16] celū *1.* lœtiferas *1.* [22] elucitanda *R.* [23] operari *1.* Cf. Matth. IX. 37.
[25] volenti *sic 1.* [26] facilima apparebunt. *R.* Sarac. *R.* [28] Ferdinandus I. a. 1492;
a. 1494. Catholicus Rex dictus. Elisabeth quam Isabellam nominare consuevimus.
[31] perenni *R.* [32] strenuè *R.* [35] adherent *1.* *Irrisorie, quod iterum facit, loqui noluit
Vitellius.* [36] oro] obsecro *R.* [38] satisfacttione *1.* [40] est *sic 1.* sit *R.*

illa septentrionis ora, modo bellis aliis, quibus continuo impetitur, finem opta-
tum imponere possit. Quos vero hostes regnum nostrum habeat et quibus dif-
ficultatibus Rex ille bellicosissimus detinetur, paucissimis explicabo, ne piis
auribus fastidii præbeam offendiculum. Notum est hac ætate nostra Sigismundi §. 26.
nomen celebre longe lateque plurimis victoriis fama refertissima pervolante:
nolo nunc genealogiam et ortum clarissimi regis texere, quæ tuæ celsitudini
et his omnibus satis cognita esse debet: Casimirea domus est, quæ regnare
semper didicit et vincere; præsentiam matura pulchritudine et aspectu iucun-
dissimo decoram tu nosti ita ex omni parte compositam proceræque gravitati
coniunctam, ut ad Maiestatem ipsam nata esse videatur. Hic avito paternoque §. 27.
et fratrum regno, senatu vocante, succedens bello fortissimum, pace vero splen-
didissimum se præstitit et reddit, quippe qui incomparabili insticia, clementia
et liberalitate sic apud suos omnes charus est, sic eorum affectus æquitate et
mansuetudine ac modestissimis legibus in se devinxit, ut inter tot bellorum tu-
multus non quod ex veteri instituto solitum est, sed quod rex ipse præcipit
aut nutu solo designat, illico a suis omnibus cum summa animi alacritate per-
ficitur. quæ profecto suprema laus regum est, dum quisque subiectionis suæ
debitum amore illectus, non timore perculsus serena fronte et libera exequi-
tur; idque efficit, ut, dum Scythæ fugaces (quos nostri Tartaros vocant) sub- §. 28.
ito interdum et insperate fines nostros irruant, mox nobilitas e centro regni
primaria benignitati principis satisfaciens vitam propriam et salutem mera ipso-
rum virtute devovere et in media usque hostium agmina obiicere non metuat,
spem reponens firmissimam in optima regis munificentia, qui benemerita cuius-
que dignis præmiis excitare consuevit. Urgetur namque multis hostibus regnum §. 29.
illud amplissimum, tribus a parte una: Scytharum ducibus potentissimis, multa
centéna millia bellatorum in statione campestri secum ducentibus, qui se etiam
Cæsares dicunt, uno Theodosiæ propinquo, post Borysthenem ad latus maris
Pontici in Taurica residente: alter circa Tanaim et paludem Mæotidem loca
tenet, et is in manibus regis est; tertii sunt remotiores, Asiatici, vastissimam
incolentes solitudinem et latissimos tenentes campos. hii omnes repentinis in- §. 30.
cursionibus regnum deprædari et continue defatigare non cessant, famem, sitim,
æstum et algorem ac omnem inediam contemnentes, sæpius etiam Turchis iuncti,
qui Monocastrum et Licostomum occuparunt, maiora et horrenda damna nostris
inferunt: Turcharum enim nutu Scythæ omnes dependent, dum eadem secta sit
Machometicis simul erroribus implicata. E quibus plane deprehendi potest faci- §. 31.
lius catulos a maternis uberibus quam Tartaros a Turchorum assistentia divelli
posse; qui nunc etiam contra regem Persarum optatas viginti millium equitum
suppetias tulerunt, de his Rex noster multas et insignes reportavit victorias,
ut arces et loca regni munitissima ostendunt, quæ pacis tempore pro sui no-
minis immortalitate ornatissime restaurat, ubi Scytharum cathenatæ acies lateri-
cio in muris erigendis certamine quotidie congredi videntur. Est et alter ho- §. 32.

---

[1] impeditur *R.* [3] detinetur *sic 1.* detineatur *R.* [4] prebeam *1.* nostra æt. *R.* [6] reg. clar. *R.* [7] debent; *R.* [9] compasitam *1.* procereq3 *1.* [10] Magestatē ipsam, natā *1.* [12] prestitit *1.* reddidit: *R.* iustitia *R. ut infra.* [16] perficiatur. *R.* [17] subiectionis *1.* [18] peeculsus, *1.* [23] optimi *R.* [24] prœmiis *1.* [26] pui *1.* [27] Cæs.] *i. e. Czaros.* Boristenem. *1.* [28] circum *R.* Tanaym *1.* Meotidem *1.* [32] omnemque *R.* iunctis. *R.* [33] Monocastum *1. R. hod. Bjalogrod s. Akjerman.* Lycostomum *R.* *hod. Kilia.* [35] Mahom. *R.* [38] supetias *1.* [40] caten. *R.* lateritio *R.*

stis non minor, ad rigentem arcton citra màre glaciale consistens, Roxolanorum
dux, quem nos Moscum dicimus, sola perfidia et detestando scismate famosus.
is partem regni, Lithuanorum videlicet provinciam, magno etiam bellorum motu
turbat indies. Sed et hunc rex noster patrocinante iusticia fudit sæpius, eius-
que potentiam triginta millibus in loco cæsis profligavit, quamplurimis primo-
ribus ad vincula coniectis, qui in omnibus Lithuaniæ castris arctissima detinen-
tur custodia, multis etiam aliis captivorum millibus per universum fere orbem
§.33. variis Christianorum principibus mancipiorum loco dono datis. Iamque cruen-
tum hoc bellum decennium superavit, dum sint qui eas discordias semment,
concitent et turpiter alere non vereutur. Sed proh dolor, non pudet etiam
religionis professores tantorum malorum auctores et faces esse, qui litteris et
nunciis ad eam rem fovendam magisque irritandam terra et mari, sursum ac
deorsum cursitant, ut Reges et Principes, alioqnin forte quieturos, ad pugnam
inflamment: salutis insigne et candidam innocentiæ vestem deferunt tamquam
pacis amatores, et fratrum perniciem sitiunt, bellorumque fomitem et totam
causam præstant: hii sunt qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem
in cordibus eorum. sed revera deus fucis non illuditur: brevi namque eis se-
§.34. cundum nequitiam adinventionum ipsorum retribuet. Tuæ vero, sacratissime
[Imperator,] integritatis studium erga se et statum suum pacandum cognitum
habet Rex noster, pro qua benivolentia te ut parentem alterum observat, ve-
neratur et colit, velleque vicissim eius Maiestatem omni opera et facultate eniti,
ut quacumque occasione et modis tuæ celsitudini mutuo gratificari et æque fra-
§.35. ternum officium præstare possit. Et ut finem dictis imponam, his hostibus,
et quidem assiduis regnum nostrum a tricentis pene annis premitur, verum suo
ære tantum, suo milite et maximis laboribus totam hanc belli molem sustinuit,
nemine Christianorum principum suffragante: spe alebamur continua, et nudis
semper pollicitationibus detinebamur; sumptibus et humeris nostris vicina huc-
usque ocia fovebamus, ut iam tanquam defessi et imbecilles a maioribus im-
§.36. pensis continere nos possemus et deberemus merito. nunc tamen, ut privatos
effectus publica vincat utilitas, expeditionem hanc generalem commendat sum-
mopere et approbat serenissimus Rex noster; laudat modum de colligendo nervo
bellico et exercitu congregando, quem sanctissimus dominus noster et tuæ cel-
situdinis providentia constituit, aliique Reges et Principes Christiani proponunt.
§.37. sed neque de eo pro nunc Maiestatem regiam cum senatu et subditis suis quic-
quam decernere potuisse inter domesticas difficultates et bellicam occupationem,
cum ea quam memini hostilitate, quibus aliqua ex parte utcunque compositis,
et deliberatione huius dignissimi conventus procedente mox maiestatem suam
et de colligendo nummo et de scribendo milite in regno et dominiis suis itidem

[5] Lituan. *R. ut infra.* [9] supravit *1.* [10] vereantur. *R. obliviscitur Polonum Latine loqui.* [11] literis *R.* [12] ac] & *R.* [16] caussam *R.* prestant *1.* loq.] cf. Ierem. IX.8. Psalm. XXVII.4. [19] Imperator *omis. 1. sed possis etiam* sacratissimæ integr. *et sic dedit R.* [20] benevol. *R.* [21] Magestatē *1.* [22] quibusvis modis *R.* [23] prestare *1.* [24] trecentis *R.* [27] sumt. *R.* [29] nos] nō *1.* [32] celsitadinis *1.* §.37.] Vix inconcinnius dici potuit Regi placere ut a sociis suis Turcæ debellarentur, dum sibi molestias nullas imponerent. Nostris etiam temporibus solent bona et sanguinem *(Gut und Blut)* promittere qui alienis periculis rerum novandarum studium ut sua bona suumque sanguinem augeant, facile exercent. [34] Magestatē *1.* [36] cum] in *R.* nemini *1.*

constituere velle; nec prætermissurum quicquam, quæ vires eius ac regni et dominiorum suorum ferre poterint, et quæ ad tam sanctum diuque desideratum opus pertinebunt, dummodo aliquando cum effectu aliquo Christianæ saluti consulatur, pro qua, ut verbis utar regiis, et thesauros omnes et sanguinem ipsum cum vita effundere parata est. Perge igitur quo cœpisti, sacratissime Impera- §. 38. tor, et tot ac tantis gloriosissimis triumphis tuis unicum hunc, qui cunctos alios superabit, apponere contende, ut utriusque imperii habenas Christiani omnes te moderantem aspiciant et lætentur. Vinces proculdubio in signo crucis hostes teterrimos, profligabis cum tanto apparatu et omnium potentia Turchas impios, exterminabis cum Leone sanctissimo et tot Regibus spurcissimos infideles, et ad ultimos usque fines terræ tanquam Christo alienos propulsabis, ut qui te Augustum in Augusta tua et mense hoc Augusti auguste comperimus, post multas de infidelibus partas victorias, Machometique deleto nomine Augustissimum tandem videamus. Iter autem parabit et diriget dominus, cuius res agitur, carmine prophetico attestante 'Revela domino viam tuam, et spera in eo, et ipse faciet'.

FINIS.

Aderant in hoc conventu tres reverendissimi domini Cardinales, Caietanus, Gurcensis, et Maguntinus, pluresque Regum Oratores, et omnes fere Germaniæ Duces, cum magna parte Episcoporum et nobilitatis suæ primariæ, qualis in imperio supra triginta annos visus non est. Ioannes Miller.

---

[2] poterunt: *R.* [5] paratus est. *Bzovius, cuius excerpta his verbis exeunt, addidit* 'Extat tomo III. rerum Polonicarum'. cepisti *1.* [7] aoponere *1.* utriusque] *Occidentis et Orientis.* [11] propulsais, bvt *1.* [12] Augusti] Augusto *R.* [13] Mahom. *R.* [15] Psalm. XXXVI. 5. [17] FINIS.] DIXI. *R. qui sequentia non recepit.* [19] Cf. adnot. vol. IIII. p. 687. [21] visus] i. e. conventus.

Parembolam pallida pagina poscit: inter has itaque orationes legatur iis ipsis fere quibus hea habitæ sunt diebus a Maximiliano ad pontificem Romanum scripta epistola, ex Bzovio (XIX. p. 344. sq.) transcripta.

Beatissime pater, domine reverendissime. Accepimus non adeo multos ante dies quendam fratrem Augustinianum Martinum Lutherum non nullas conclusiones in materia indulgentiarum scholastico more discutiendas disseminasse, nec non in conclusionibus suis et de ea re et de vi apostolicarum excommunicationum plurima docuisse, in quibus damnosa et hæretica pleraque videantur, atque ea nunc per magistrum sacri vestri palatii notata esse. Quæ res nobis eo magis displicuit, quo pertinacius dictus frater, ut edocti sumus, doctrinæ suæ inhærere atque complures errorum suorum defensores et patronos, etiam potentes, consequutus esse dicitur. Verum cum suspectæ assertiones et periculosa dogmata a nemine melius, rectius et verius diiudicari queant quam a beatitudine vestra, quæ sola ut potest ita debet vanarum quæstionum, sophisticarum rationum et verbosarum contentionum autores compescere, quibus pestilentiores Christianæ pietati nulli contigerunt, huc tantum spectante, ut quod ipsi didicerunt, id solum habeatur in precio; quod vero et præsentis sæculi eruditorum consensus et pie antea in Christo defunctorum candida et solida doctrina comprobat, id prorsus reiiciatur: extat sane pervetustum pontificii senatus decretum de constituendis doctoribus, in quo de sophistica nusquam umquam quicquam cautum est, nisi quod ista in decretis vocantur in dubium, utrum fas sit ea discere nec ne, et horum studium a multis et magnis authoribus improbatur. Cum igitur quod pontificum authoritas iussit negligitur, et de quo dubitatum, imo quod improbatum est, id solum recipitur, necesse est interdum hallucinari, somniare et cæcutire magistros illos, quibus id unum debetur quod non solum hactenus doctores ab ecclesia recepti solidiores non lecti, sed plerique depravati sunt atque mutili redditi. taceamus his auctoribus pullulasse longe plures quam umquam damnatas fuisse hæreses; taceamus Reuchlinianam infamationem et nunc præsentem hanc periculosissimam de indulgentiis atque censuris apostolicis disceptationem his perniciosis autoribus in mundum emanasse: quibus nisi beatitudinis vestræ et reverendissimorum patrum autoritas legem finemque imposuerit, brevi non solum imperitæ multitudini, sed et principum virorum sibi auram et favorem in mutuam perniciem comparabunt: quibus si conniventibus oculis campus apertus atque liber dimittatur, futurum est ut, quod omnium maxime in votis habent, pro optimis et sanctissimis doctoribus istorum nænias præ oculis habere cogatur totus mundus. Hæc pro singulari nostra in sedem apostolicam reverentia beatitudini vestræ significavimus, ut sinceritas Christiana huiusmodi temerariis disputationibus et captiosis argumentis non lædatur et scandalizetur: nos enim quicquid super his sancte statuerit, in imperio nostro ad laudem et honorem dei omnipotentis et Christifidelium salutem ab omnibus observari faciemus.

Datum in civitate nostra imperiali Augusta, die quinta mensis Augusti Anno M. D. XVIII. Regnorum nostrorum Romani XXXIII. Hungariæ vero XXIX.

Maximilianus divina favente clementia Romanorum Rex.

---

[20] Leonis PP. IV. can. 1. dist. xx.? (a. 850.)

RICHARDI BARTHOLINI

PERVSINI

ORATIO

AD IMP. CÆS. MAXIMILIANVM AVG.

AC POTENTISSIMOS GERMANIÆ PRINCIPES

DE EXPEDITIONE CONTRA TVRCAS SVSCIPIENDA.

EIVSDEM

DE CONVENTV AVGVSTENSI

DESCRIPTIO.

M. D. XVIII.

BARTHOLINIANÆ ORATIONIS hæc duo exempla a nobis adhibita sunt: *1.* = RICH-|ARDI BARTOLINI PE-|rufini Oratio, ad Imp. Cæf. | Maximilianũ Aug. ac po-|tentif. Germaniaꝝ Prin cipes, de expeditione | contra Turças fu|fcipienda. | CVM PRIVILEGIO | IMPERIALI. | *Hæc inscriptio xylographicis ornamentis in portæ formam delineatis includitur, in quorum inferiore parte est* M D XVIII. *Constat libellus duodecim foliis quadratis*, a b c *signatis*, *quorum tres posteriores paginæ a scriptura vacant. In media priore pagina penultimi folii legitur:* In excuforia Sigifmundi Grim Medici, & Marci Vuirfung officina Auguftæ Vindelicoꝝ | Anno falutis .M.D.XVIII. duo-|decimo Kaleñ. Octobres. *Repetiit 2.* = Nic. Reusner Leorinus De bello Turcico varior. auctorum vol. I. Lps. 1595. 4°. p. 86...107.

Sæpius repetita est conventus Augustensis a Bartholino viro doctissimo concinne, ut ipsa libelli inscriptio prædicat, conposita descriptio:

1. = **Richardi Bartho**|lini uiri eruditiffimi de conuentu | Augufteñ concinna defcriptio | rebus etiã externaꝝ gentium' | quę interim geftę funt, cum | elegantia interfertis. | M.D.XVIII. | | (*Folia 16 in 4°. quorum ultimum vacuum est. signata* A...D. *Pag. posterior penultimi folii sic explicit:* meliorẽ: Maximiliano prudentiorẽ: fortiorẽq; faxint. | ¶ Finis | (*Prodiit sine dubio Aug. Vind. a. 1518.*) *2.* = **Richardi Bartholi-|ni viri eruditiffimi de conuentu | Augufteñ concinna defcriptio | rebus etiam exter-narum | gentium que interim ge-|fte funt. cum elegã-|tia interfertis.** | **M.D.XViii.** | *Folia 16 in 4°., quorum ultimum item a scriptura vacat. signata* A...D. *Libelli Gotthicis q. v. litteris expressi pag. altera penultimi folii sic exit:* tiorem: **fortioremq; farint.** | ¶ **Finis.** | (*Hoc quoque exemplum Aug. Vind. a. 1518. prodiisse putaverim.*) *3.* = I. G. Schelhornii Amoenitates historiæ ecclesiasticæ et literariæ. Tom. II. Ff. et Lips. 1738. 8°. p. 666...709. *4.* = Henr. Christian. Senckenberg, Selecta iuris et historiarum. Tom. IV. Ff. 1738. 8°. p. 627...680. *a.* = RESPONSIO | PRINCIPVM GERMANIAE DA-|ta Reuerẽdiffimis dominis Legatis fan-|ctiffimi domini noftri Leonis X. & cæte|ris Oratoribus in Augufta Vindelico-|rum. ANNO M. D. XVIII. | Per eruditiffimum uirum dominum Ri|chardum Bartholinum Perufinum | Cappellanũ Reuerendiff. Car|dinalis Gurcenfis in li-|teras relata. | *Sex folia 4°. s. l. et a. Paginæ altera et ultima vacuæ sunt, reliquæ præter primam suum numerum (3 usque ad 11) habent.* (*Hoc exemplo quæ continentur, litteris cursivis q. v. exprimi iussimus.*) *Pag. 3. sic incipit:* RESPONSIO ▸ | quam in Rhomani Imperij Comitiis Auguftæ Vinde|licorum habitis, Principes Germaniæ dederunt, Reue-|rendiffimo dn. Thomæ de Vio Caietano ordinis Præ|dicatorum Cardinali .TT. S. Sixti, Legato apoftolico,| & cæteris Oratoribus, decimas à facerdotibꝰ, à laicis ui|gefimas ac quinquagefimas ꝓ bello contra Turcas fufci|piendo, petentibus aut exigendas fuadentibus.| ANNO M. D. XVIII. | Ex libello dn. Richardi Bartholini Perufini. | *Binis paginis, sinistræ dexteræque inscriptum est:* PRINCIPVM GERMANIAE RESPONSVM | PER BARTHOLINVM PERVSINVM. *Explicit p. 11:* FINIS.

RICHARDI BARTHOLINI PERVSINI
ORATIO
AD IMP. CÆS. MAXIMILIANVM AVG. AC POTENTISSIMOS GERMANIÆ PRINCIPES DE EXPEDITIONE CONTRA TVRCAS SVSCIPIENDA.

CHVONRADO PEVTINGER AVGVSTANO IVRISCONSVLTO ET CÆSARI A CONSILIO RICHARDVS BARTHOLINVS

S. P. D.

Decreveram, vir literatissime, ut oratio, quam in conventu vestro Augustensi mandato divi pacifici Maximiliani Cæsaris recitaturus eram, sed brevem admodum atque concisam, penes me omnino delitesceret; tamen efflagitantibus Principis mei illustrissimi vernaculis coactus sum et eam diffundere latius et in vulgum edere. Cæterum ut aliquo patrocinio prodire securius posset, cum tui nominis præfatione publicandam putavi. dabis igitur operam, ut cum tuis auspiciis exitura sit, quod et a literatis recipi et tuo correspondere nomini possit.

ORATIO
RICHARDI BARTHOLINI
AD MAXIMILIANVM CÆS. SEMPER AVGVSTVM AC POTENTISSIMOS GERMANIÆ PRINCIPES DE EXPEDITIONE CONTRA THVRCAS SVSCIPIENDA.

Cum sacratissimum conspectum tuum intueor, Augustissime Imperator, cum §. 1.
magnitudinem vestram, illustrissimi principes, qui ad hanc optatam præsentis conventus celebritatem, quæ fœlix ac fausta sit, convenistis, animo complector, mihi quod etiam disertissimis ac eloquentissimis viris aliquando contigit, evenire sentio: nam pro insolita ac prope admirabili rerum excellentia totus stupeo, ac impos mei fieri videor. quis enim tam singulari doctrina præditus, aut quod tam multa exercitatione elaboratum ingenium, quis denique tam audax ac promtus in dicendo, quem et eorum, de quibus dicturus sum, non confunde-

---

⁶ **Epistulam non recepit 2.** ¹³ **Princ. m.]** ***Cardinalis Matthæi Lang, Salisburgensis archiepiscopi.***

ret magnitudo, et divini conspectus tui, invictissime Cæsar, fulgor non per-
§. 2. stringeret? Atque ut de re ipsa loquar, talis dicendi materia oblata est, ut in ea difficilius sit exitum quam principium invenire: nam cum de tuenda ac amplificanda Christiani nominis libertate, secundo cum de futura Romani imperii ac vestrum omnium gloria dicturus sim, si omnia ex sententia tractare vellem, præsens nullum (ut opinor) modum esset habitura oratio. Quanquam inter tot angustias, in quas me coniectum esse intelligo, propterea merito memet solari possum, tum quia a gravissimis viris erudite ac copiose res ipsa prius tractata est, tum etiam quod in hoc maximo rerum amplissimarum cumulo nemini me-
§. 3. diocriter etiam erudito deesse facultas dicendi potest. Atque ut inde quo debet oratio proficiscatur, nihil a natura mortalibus præclarius ac utilius quam mutua quædam animorum connexio attributum est; quod quidem et cætera animantia commune nobiscum habent; cæterum cum ipsa nec avaritia nec rerum novandarum cupiditate impellantur, in suo quæque genere servant: nam serpens non petit serpentem, nec leo in leonem pugnat, tygris in tygrim non sævit, sed quod illis naturaliter ab initio insitum est sequuntur, amantque non modo sese invicem, sed etiam a dissimilium animalium impetu mutuo defendunt ac
§. 4. tuentur. Hominibus vero qui præclarissimum naturæ munus penitus abiecere, nulli maiora intulerunt mala quam homines, quoniam sæpe aut avaritia aut odio aut propria gloria ad ea impelluntur animi, ut nisi diu multumque graviter et acerbe in opes, in urbes, in hominum corpora, in ipsa denique deorum fana ac delubra sævitum sit, parum digna triumpho confecisse videantur. quis enim nefandas temporum nostrorum cædes referre sine lachrymis potest? quis populi Christiani effusum cruorem? quam crudele bellandi genus, quo quidem nec nocentibus nec innocentibus, non templis, non aris, non religioni parsum est, omnia igni ferroque devastata sunt, squalent adhuc arva, colonis vacua, vectigalia quam diu populi ac commercia deseruere, cum nec tuti quid haberent
§. 5. hactenus satis dignoscere potuerint? Nam simul atque una dimicandi causa occidit, alia subinde atque alia, et maior et sævior orta est. sic modo victi, modo victores Germaniam, Hispaniam, Italiam ita populis opumque vi exhauserunt, ut utroque integro totius orbis imperium facile sibi vendicare potuissent. Decies aut amplius ævo nostro in Italia a potentissimis exercitibus pugnatum est, unde tanta mortalium clades extitit, ut merito a te, sacratissime Cæsar, aliquando dictum sit, illam amicitiæ ac benevolentiæ parenthesim, quæ nunc Dei optimi maximi nutu penitus sublata est, plus centum millibus hominum in-
§. 6. teremisse. Profecto si exemplis et nostrorum temporum et antiquorum rem hanc tractare velimus, promptissimum erit asserere, discordia maxima ac opulentissima imperia corruisse, concordia vero ex infimo breviter crevisse. quod quidem et populo Romano et cæteris, qui concordiam ab initio coluerunt, contigisse satis notum est: quis enim a pastoribus Romanum imperium, quod longe postea lateque orbi terrarum imperaret, nasciturum putavisset? quis non Atheniensium gesta, quos Theseus e pagis intra mœnia coegit, admiretur? quis
§. 7. legendo audiendoque Lacedæmoniorum victorias non delectetur? Iis autem dum nihil antiquius concordia visum est, ita sua ipsorum imperia auxere, ut præ

---

[4] sec. cum] ac præterea *2.* §. 3.] *Imitatur Hutteni orat. I. in duc. Virtenp.* §. 52. [13] comune *1.* [18] pœnitus *1.* [19] Homo homini lupus. *Plaut.* [26] squallent *2.* [28] caussa *2.* [30] Hyspaniam *1.* [31] vindicare *2. et sic infra.* [33] extitit] et ita *1.* [34] parenthesin *2.* [37] Sallust. Iug. 10.

magnitudine seipsa continere vix potuerint; sed postquam eorum respublicas avaricia, cupiditas, ambitio et lubido dominandi, omnia viciorum monstra invasere, discordia laborari cœptum est, et quod longissimo temporum spacio variis et diuturnis bellis acquisierant, brevi amiserunt. Idem Thebanis, idem Carthaginensibus sub Annibale, quorum res terra marique amplissimæ fuerunt, contigit. Igitur cum inpræsentiarum de tuenda Christiani nominis libertate ac §. 8. Romani imperii gloria et dignitate agatur, ut nihil magis pestiferum discordia esse potest, ita etiam concordia utilius esse nihil potest: quantum enim ex altero iacturæ ac dedecoris, tantum, si alterum assectamur, commodi et honoris nobis vendicare possumus. Quapropter hoc Catholicum, id est universale concordiæ §. 9. vinculum, quo de in hoc vestro amplissimo conventu agitis, ad libertatem Christiani nominis, ad communem gloriam et amplitudinem Romani imperii tanti fore arbitror, ut eius iura non solum defendi possint, verum etiam ii qui quotidie nova quædam regnorum accessione Monarchiam consecuturi arbitrantur, vires aliquando nostras sint formidaturi: hac enim concordia capiti membra uniuntur, novumque corpus, quod prius pene occiderat, Christianæ reipublicæ renascitur: quod quidem ita firmissimis benevolentiæ nervis compingi necesse est, ut non facile in posterum membra enervari ac distrahi possint: id autem haud aliter fieri potest, nisi quod pro communi tum vestra tum omnium Christianorum et libertate et commodo perfecistis, illud in perniciem fortunarum vestrarum ac Christiani nominis calamitatem minime convertatur. Quorsum huius- §. 10. modi tendat oratio, intelligetis. Romani cum ab Annibale Pœno premerentur, cum Philippo rege, qui ex fœdere Carthaginensi classem missurus erat, quasdam pacis conditiones pepigere; victo Hannibale novis de industria repertis causis, nec quidem iustis, Philippum bello aggressi Macedoniæ regno privaverunt. Cæterum hoc a te, sacratissime Cæsar, tantum abesse sentio, quanto magnitudo animi tui ad commune semper bonum, ad utilitatem et commodum Christianorum principum propensior esse videtur. Quod quidem, tametsi annis iam §. 11. tribus elapsis cum præstantissimis Regibus Pannoniæ Boemiæque ac Sarmatiæ præ te tulisti, tamen his nostris temporibus tua ista divina virtus ac incomparabilis clementia communia Christianorum commoda propriis commodis quam longe anteponat, perspectum est. Atque id de vobis cum haud aliter mihi per- §. 12. suasum sit, potentissimi principes, video iam populos renasci, reflorescere civitates, arva obductum squalorem omittere, mercimonia exerceri, portoria ac vectigalia vestrarum civitatum ac fluminum, quæ vobis bellorum nervi sunt, conduci; et, ut breviter dicam, nihil ad nostram libertatem commodius, nihil utilius, modo iacta concordiæ ac benivolentiæ fundamenta firmiter sint, a vobis confici potest, vel, ut verius fortasse dicam, magis necessarium. Bellum si- §. 13. quidem formidabile, periculosum ac perniciosissimum cervicibus Christianorum imminet, sacratissime Cæsar, quod quidem et si sanctissimi domini nostri Leonis X. pontificis maximi literis omnibus Christianorum principibus et tibi in pri-

---

[2] vitiorum 2. [3] ceptū *1.* [5] Hannibale 2. *et sic infra.* [6] in præsentia 2. [10] id est] .i. *1.* sive 2. [13] ut non s. ei. iura 2. [14] se consecuturos 2. [21] , quorsum *1.* [22] cf. Liv. XXIII. sqq. [23] federe *1.* [26.27] an. tui magn. 2. [28] A. 1515. Vindobonæ Ferdinando, Maximiliani nepoti, Anna Vladislai Hungariæ Bohemiæque regis filia, Ludovico Vladislai filio, Maria, Maximiliani neptis, ab ipsis regibus itemque Sigismundo Poloniæ rege, Vladislai fratre, præsentibus desponsantur contractu d. 22. Iul. (e. gr. ap. Du Mont IV. 1. p. 211. sq.), cf. etiam *Vitelli* orat. §. 8. [39] perniciosum 2.

mis nunciatum est; nunc vero per reverendissimos dominos Gurcensem et S.
Sixti, sedis apostolicæ legatos, viros gravissimos ac prudentissimos, in præsen-
tia significari voluit, quantum potentissimus ac ferocissimus Turcarum Impera-
tor paulo ante imperii sui fines propagaverit, et quam vigilanti animo curaque
meditetur Siciliam in primis, ut audio, invadere, antiquum populi Romani hor-
reum; nullibi enim copiæ ingentes ali et melius et diutius possunt, et ad Ita-
liam ac demum totum orbem subiugandum nulla insula neque celebrior neque
§. 14. oportunior. idem terrestribus copiis de Pannonia, quod sæpissime iactitari so-
litum accepimus, se facturum cogitat. his locis occupatis quieturum animum
ne credite: ubi maiora sceptra, illuc maiore impetu fertur; omnes deletos vult
principes, ut solus ipse regnet ac orbi imperet: non Danubii vastitas, non
Alpium vestrarum erecta in cœlum saxa obstabunt: penetrat ubique ferri vio-
lentia, nisi repellatur, et eorum præsertim, qui Christianorum cladem ac in-
§. 15. ternicionem avidius quam cæterarum gentium affectant. Quapropter cavete, ob-
secro, ne rerum perficiendarum procrastinatione, qua diæta diætam parturire
solet, illud de vobis proverbium merito dici possit, 'Sero animadverterunt Ger-
mani', atque respondebitis fortasse 'Nam cum terram pede pulsabimus, novi
repente ac fortissimi prodibunt exercitus et in ipso, ut dicitur, temporis arti-
culo rei nostræ consulemus'. Respondeo (ut cum veniæ præfatione dictum sit)
ne hoc quidem maximus ac opulentissimus Aegyptiorum rex formidabat, ut sci-
licet ad tam æstuosas meridiei plagas Turcæ proficiscerentur, et dum hostem
§. 16. contemnit, regnum et vitam simul amisisse intellexistis. Veniet, mihi credite,
utinam falsa prædicem, veniet Turcus Diocletiano ac Maximiano violentior, qui
ut securius nos aggredi possit, cum rege Persarum iniquis etiam conditionibus
inducias firmavit, relictaque Aegypto ac Syria ad tantam belli molem Constan-
§. 17. tinopolim reversus est. Video iam Italiæ ac Pannoniæ claustra pulsari, video
Christianorum cæde campos repleri, cum nos desides ac somniculosi plus sub-
selliorum indemnitati quam communi libertati ac gloriæ immortali consulamus:
nam dum pro tantulo sedis digito altercamur, dum pontificiam diligentiam per-
verse interpretamur, hostes imperium a septentrione (ut paulo post dicam) ad
meridiem interim propagant. ita et de occidentalibus Christianorum regnis omnino
facturos puto, nisi exemplo maiorum vestrorum dignitatem vestram, illustrissimi
§. 18. principes, ac communem libertatem tueri velitis. Illi quidem nulla alia via
ductuque ac consilio sibi immortalem gloriam comparare posse arbitrati sunt,
nisi ut non tantum illatum bellum propulsarent, sed etiam quæ ab externis
gentibus ac barbaris nationibus principum Christianorum inertia simul et discor-
dia occupata fuerant, ad pristinam imperii dignitatem reducerent, amicis, so-
ciis et coniunctis fide et benivolentia populis auxilia subministrarent: nempe
qui putabant nihil aliud maius ad imperatoriam ac regiam amplitudinem attinere

---

[1] Gurceñ *1.* Gurcenses *2. falso.* apl'cę *1.* amplificæ *2.* [3] Selimus I. [5] cf. e. gr. Liv. II. 34. [9] opp. *2.* [10] maiora sunt sc. *2.* [13-14] internec. *2.* [15] dieta *1.* dietã *1.* '*ein Reichstag den anderen*'. [16] *Vetus proverbium ex Livio Andronico est* Sero sapiunt Phryges. [17] nam] *malim* næ. 'Ubi enim Italiæ (inquit Pompeius M.) ego pede tellurem pulsavero, copiæ peditum et equitum prodibunt'. *Plutarch.* Pomp. c. 57. [20] Aeg. rex] *Kansu al gouri* † 1516. *a Selimo I. devictus. Sequenti anno Selimus sultanum Toumonbey devictum suspendio necavit.* [23] et *2.* cf. *Oros.* hist. V. 27. [24] reg. Pers.] Schah Ismael Sophi I. [26] Pannoniæ et It. *2.* [29] pro sed. alt.] *non Ratisbonæ demum hæc inventa sunt.* [31] et *om. 2.* [38] ac benev. *2.* [39] maius *1.* magis *2.*

quam occupata bello repetere et amicos a barbararum gentium incursionibus defendere, quandoquidem omnibus viribus tum in augenda gloria, tum pro libertate et commodis amicarum provinciarum urbiumque et populorum laborabant. Cogitate ergo, Germani principes, atque animo revolvite, eosdem maiores ve- §. 19. stros non sua imperia amittere, sed aliena acquirere consuevisse, nullique hoc amplissimum imperium vestrum aggredi ausi sunt, qui virtute vestra vel territi non discesserint vel victi pœnas non persolverint. Dareus ac Cyrus Persarum reges, qui Scythiam bello superarunt, cum Danubium traiecissent, Germaniam attingere minime ausi sunt; Lysimachus, rex potentissimus, cum ultra Danubium copias transvexisset, a Romechete rege profligato eius exercitu captus est. Illud autem relatu dignissimum, Alexander Macedo, qui totum Orientem fulminis ac tempestatis more devicerat, Germanorum fama deterritus transire Danubium cum exercitu, omnium tunc gentium victore, noluit. 'Augustus Im- §. 20. 'perator, ut Tranquilli verbis utar, omnes graves ignominias cladesque duas 'omnino, nec alibi quam in Germania accepit, Lollianam et Varianam, sed Lol'lianam maioris infamiæ quam detrimenti, Varianam pæne exitiabilem, tribus 'legionibus cum duce legatisque et auxiliis omnibus cæsis. hac nunciata excu'bias per urbem indixit, ne quis tumultus existeret, et præsidibus provinciarum 'propagavit imperium; vovit et magnos ludos Iovi optimo maximo, "si rempu'blicam in meliorem statum vertisset": adeo namque consternatum ferunt, ut 'per continuos menses barba capilloque submisso caput interdum foribus illi'dens vociferaretur "Quintili Vare, legiones redde". diemque cladis quotannis 'mœstum habuerit ac lugubrem'. Non Tyberii, cum armis Vindelicos invaderet, §. 21. repentinam e Germania fugam recitaverim. an non intellexistis Claudium Cæsarem, cum trigesies et amplius cum Germanis manum conseruisset, is qui totum postea orbem subegit, eos vincere nequivisse? Caligula etiam omni belli apparatu in Germanos contracto, quantum antea nunquam, nihil nisi risu dignum egit, cum detruncatis arboribus triumphum erexerit, ac ad Oceani littora profectus, ut milites 'conchas legerent, galeasque et sinus replerent, imperaverit, spolia Oceani vocans, capitolio palatioque debita.' Quid de Gothis §. 22. vestris aut Vandalis loquar? altera enim gens e Scandinavia insula, altera ex continenti egressa Galliæ, Hispaniæ, Africæ, Italiæ bellica gloria comparatis ita imperitarunt, ut sub Sesibuto rege, qui omnes Hispaniæ civitates superavit, Romanos primum in ea provincia imperare desiisse constet, in tantumque Gothorum res et gloria crevit, ut Theodoricus primus Gothorum imperatoris nomen meruerit: ii cum supra trecentesimum annum Hispanis impe-

---

[2] pro *om. 2.* [7] Darius *2.* [10] Romech.] *Dromicharte.* cf. *Diod. Sic.* XXI. in Exc. de virt. et vit. p. 559. sq. (ed. Bipont. IX. p. 269. sq.) [11] Alex.] cf. *Arrian.* I. 1, 37. *Freinsh.* suppl. Curt. I. 12, 7. [12] perterritus *2.* [13-14] Imperator Aug. *2.* [14] Tranquill.] *Sueton.* in Octav. 23. [16] pene *1. 2.* exiciabilē *1.* [19] imperium] ', ut et a peritis et adsuetis socii continerentur', *addit Sueton.* [19-20] "si res publica in meliorem statum vertisset". quod factum Cimbrico Marsicoque bello erat. Adeo denique consternatum ferunt, *habet Sueton.* [21] demisso *2.* [21-22] ill. voc.] illideret vociferans *Sueton.* [22] quottannis *1.* [23] Tiberii *2.* cf. Dio Cass. LIV. 23. [24] Claudius Drusus, privignus Cæsaris, Liviæ filius. cf. Oros. hist. VI. 21. Dio Cass. LV. 1. [26] Calig.] cf. *Sueton.* in eius vita c. 45. sq. [27] quantumvis *2.* [28] triumph.] *tropæum.* [29] imperavit *Sueton.* [30] cf. Iornand. de reb. Gotth. [33] Sesibutus a. 612...620. [35] Theodericus I. a. 420...451. [36] trecent.] ab a. fere 420...712.

ravissent, paulatimque, cum ad ocia et segnitiem bellicam maiorum virtutem
§. 23. transtulissent, regnum amisere. Sed quota hæc Germaniæ pars? tamen quia
magnitudine ac gloria rerum gerendarum concordes animi ferebant, nihil non
Germanis superabile videbatur, ac nihil minus superabile quam Germani: unde
adagii loco haberi cœptum est 'Qui male pugnare volunt, cum Germanis pu-
gnent.' Patiemini ergo vos, ut qui soliti estis alios vincere ac aliis imperare,
Turcas, genus mortalium scelestissimum ac crudelissimum, vobis imperaturos?
patiemini pristinum gloriæ splendorem tam facile obnubilari? patiemini religio-
nem nostram ac Christi fidem conculcari atque in tam nephandos ritus con-
§. 24. verti? Per ego divinas maiorum vestrorum umbras rogo atque supplico, erigite
iam animos, eorum vestigia imitemini, illudque in primis considerate, in hoc
vestro amplissimo conventu omnium vitam ac fortunam positam esse; huc omnes
respiciunt principes expectantque quid tandem hinc oriatur. Non ignari ergo
estis, quanta sit auctoritas vestra, et quantum dedecoris accedere possit, si
omnium principum Christianorum opinione tanta iam de vobis concepta spem
et expectationem frustrabimini; contra autem quam gloriosum onus a vobis
suscipiendum sit, et quam late olim longeque imperii vestri fines protendeban-
§. 25. tur, nunc vero quibus clausi, ut ita dicam, angustiis sitis, cognoscite. Tota
enim Græcia, tota Macedonia, tota Thessalia, tota Epirus tuis prædecessoribus
inserviebant, sacratissime imperator; iisdem utraque Mœsia ac quicquid gentium
Tanai, Ponto Ægeoque in Europa clauditur, a meridie quicquid terrarum a
Libyco Ægyptiacoque mari alluitur, ad orientem vero quantum Lyciæ Pamphy-
liæque sinus spectant, et interne quicquid ipsa denique Asia complectitur, pa-
§. 26. rebant. Qui maria nunc nostra, qui portus, qui urbes occupant? qui vectiga-
libus et beatissimarum regionum ubertate fruuntur? nempe gentes incognitæ,
quarum nomen tantum, nedum vires vix a nobis auditum fuerat. O miram
principum Christianorum desidiam, Turcæ Byzantium, clarissimam imperatorum
sedem, dolo et vi partam occupant! Turcæ Græciæ, Macedoniæ, Epiro impe-
§. 27. rant! Turcæ Thessaliæ, Mœsiæ, Thraciæ dominantur! non enim de innumeris
Asiaticarum provinciarum populis loquar, cum paulo ante, o facinus memora-
bile, superato altissimo Tauri montis iugo per Comagenem, Seleucidem et Cas-
siotidem, Syriam, Palæstinam ac Phœniciam ingenti Babyloniorum et Ægyptio-
rum clade edita sub iugum miserint, ac Damascum Syriæ Hierosolymaque ur-
bes florentissimas vi captas diripuerint. quod autem Memphi Aegyptiorum me-
tropoli patratum sit, omnibus iam palam est, quandoquidem idem Turcarum
imperator trucidato Soldano non tantum maximam ac opulentissimam urbem se
§. 28. vicisse, quantum etiam in sanctissimo Iosephi solio consedisse gloriatur. Et
nunc in tantum nefandissimorum hostium crevit audacia, ut latronum ac præ-
donum more maria nostra occupent, descendant ad littora Italiæ, igni ferroque
omnia devastent, deorum immortalium aras violent, fana atque delubra expi-
lent, virgines ac pueros, quos in obscœnissimum usum servant (pudet hæc re-
ferre) in perpetuam emancipationem abducant. Hæc omnia vestram, implorant

---

[1] oc. segnitiemque *2.* [3] animæ *2.* [4] sup. Germ. *2.* minus superabile] insupe-
rabilius. [5] Qui male p.] etiam Huttenus hoc proverbio gloriatur. [9] nefandos *2.*
[14] ergo *post* sit *repetiit 1.* [15] nobis *2.* [21] Ægæoq; *2.* [22] Lybico *1.* Pamphiliæq; *1. 2.*
[23] den. ipsa *2.* [27] claris. *1.* [30] ante] cf. §. 15. [32] Palestinā *1.* [33] ædita *1.* Hiero-
solymamq; *2.* [34] autem] de *2.* [35] cf. §. 15. [37] quantum] verum *2.* se cons. *2.*
[40] phana *1.* [41] obscœnatissimum *2.* [42] emancip.] *vult* servitutem.

defensionem, vestram opem exposcunt: agite, intelligite, maiorum vestrorum
(ut sæpius de iis loquar) res præclare gestas! Otho primus, Romanorum im- §. 29.
perator, cum Berengarii tyrannide Italia premeretur, eo simul cum filio iterum
profligato ecclesiasticæ dignitati ac toti Italiæ libertatem restituit; unde, tanti
non immemor meriti, Ioannes .XIII. pontifex maximus Othonem Imperatorem
fortissimum Germaniæ ac Pannoniæ, translato etiam ad Germanos imperio, ti-
tulis insignivit. idem etiam cum Othone filio, ut Ioannem .XIIII. pontificem
maximum ab exilio vendicaret, cum ingenti exercitu Italiam ingressus est et ne §. 30.
ab eorum exemplis discedamus, Otho tertius Crescentii tyrannidem ita repressit,
ut Gregorium pontificem, qui illius potentia exactus fuerat, ad pontificiam di-
gnitatem restituerit; unde cum nullibi imperii magnitudo ac gloria, quæ apud
Germanos esse videretur, sanctionem tulit, ut ille cæteris præesset qui virtute
et rerum gestarum fulgore cæteris præstaret, ac ut imposterum solis Germa-
nis liceret eligere qui Cæsar et Romanorum rex appellatus tum demum Impe-
rator et Augustus haberetur, si eum Romanus pontifex confirmasset. Nunquid §. 31.
Lotharium semel atque iterum ad liberandam ecclesiam in Italiam profectum
legistis? A quorum virtute si degenerare non vultis, non tam propulsandi quam
etiam inferendi belli reposcendique ablata ratio a vobis ineunda est, quæ qui-
dem haud aliter ab immanissimis hostibus ac sanguinem nostrum sitientibus ex-
torqueri poterant, nisi sanctissima hac universali concordia præstantissimorum
principum nostrorum animi et ad maxima orti facinora devincti fuissent. Nec §. 32.
cuiquam dubium sit, si volueritis, velle enim et pro communi tuenda libertate
et pro gloria debetis, quin brevi omnes provinciæ vestro subiiciantur imperio.
Virtute enim ac clementia tua, sacratissime Cæsar, terrestre ad Pontum iter
per Pannoniam et Sarmatiam apertum est: harum siquidem provinciarum reges
ita tibi et propinquitate et benivolentia coniunxisti, ut non modo aditum,
sed etiam bellicosissimarum gentium auxilia subministraturi sint. addo etiam §. 33.
(quod ad victoriam potissimum attinet) tota Græcia, pars Macedoniæ et magna
pars Epiri sub nostra adhuc vivunt fide; orant deos immortales (acerbissimis
enim premuntur vectigalibus, et impie tractantur), ut aliquando ope vestra at-
que auxilio tam grave servitutis iugum excutiant. Asiatici populi imbelles sunt,
citius vincuntur quam bellum sentiant. Illud ergo vestris insedeat animis, in- §. 34.
hæreat, infixum sit, nihil ad communem libertatem tuendam et ad vestram
immortalem gloriam conducibilius fore, quam si pacata animorum invidia ac
penitus abolita ad amplissima illa regna animum appuleritis: hic enim de an-
gustis finibus, illic de magnis urbibus, hic de oppidis, illic de regnis, hic de

§. 29.] Otto I. iterum devicto Berengario II. Italiæ rege die 2. Febr. a. 962. coronam imperialem ex Ioannis XII. P. M. manibus accepit, ex quo tempore Germanorum reges Occidentis imperatores facti sunt. Ineunte a. 967. Otto I. ab Romanis expulsum papam Ioannem XIII. restituit, a quo eodem anno exeunte Otto II. coronam imperialem accepit. Moritur Otto I. a. 973. primus Ro. Imp. *1.* [3] filio] Berengari Adalberto. [5] Iohannes *2.* XIII.] *immo* XII. [7] Iohannem *2.* XIIII.] *immo* XIII. §. 30.] De historiis sive fabulis hisce cf. quæ ad Carmen exhortatorium a. 1510. in concilio Augustensi scriptum, vol. III. exhibendum, adnotavimus, ad versus 24. sqq. [10] *Gregorium V. P. M.* [12] sanctionē] *falso creditam cf. adnot. cit.* [15] in post. *2.* soli *2.* [16] Lotharius II. Moguntiæ a. 1125. rex Germ. electus a. 1133. ab Innocente II. P. M. post præstitum papæ ius iurandum imperatoria corona donatus, † a. 1137. [23] pro *om. 2.* [29] Epyri *1.* [32] insideat *2.*

§.35. parvis provinciis, illic de maximis imperiis decertatur. Patere æquo animo,
sacratissime imperator, brevem hanc meam digressionem. Thurcarum imperium,
quod ab initio aut nullum aut parvum omnino fuit, nunc a septentrione per
extremum Ponti sinum ad Colchos usque et Albanos protenditur; a meridie Ly-
cæo mari, Pamphylio et Issico sinu prius claudebatur, nunc mari rubro et Æthio-
pia finitur; ab oriente quatenus Armenia ad Euphratem vergit; ab occasu per
Propontidem, Ægæum et Myrtoum mare Mœsia, Macedonia, Epiro, Illyrico fini-
§.36. tur. a sinu vero Issico ad Gnidium usque promontorium plures quam quadraginta
urbes maritimæ numerantur; a Gnidio Bosphorum Thracium usque et Chalcedo-
nem totidem fere sunt; a Bosphoro ad Apsorum et Sebastopolim, quæ in ul-
timo Pontici maris sinu positæ sunt, par urbium numerus reperitur. Quid
autem ultra Colchos et Albanos, aut quid nunc in Ægypto Æthiopiam et Aphri-
§.37. cam versus occuparint, non satis mihi compertum est. Cæterum quæ in priore
ambitu terrarum provinciæ continentur (non enim singula ad unguem secuturi
sumus), heæ fere sunt: in Ponto et Bithynia provinciæ IIII., urbes mediterra-
neæ plures .XXX.; in Asiæ provinciæ .XII., urbes mediterraneæ fere .C.XL. nu-
merantur; Pamphyliæ et Lyciæ provincias quinque, urbes mediterraneas fere .LX.,
Ciliciam vero, quæ iis contigua est, provinciis .VII., urbibus vero .XXXX. cla-
ram faciunt; Cappadocia, quæ Antitauro monte ab Armenia dividitur, præfectu-
ris .V. et duabus provinciis, urbibus vero mediterraneis pluribus .LXXX. cele-
bris est; Armeniæ autem minori, quæ citra ultraque Antitauri iuga usque ad
Euphratem extenditur, præfecturæ quatuor, provinciæ .VI., urbes autem medi-
§.38. terraneæ plures .LXX. attribuuntur. Si ergo et provinciarum et urbium nume-
rus reputetur, provincias plus minus .XL., urbes vero cum maritimas cum me-
diterraneas .CCCC. reperiemus. non enim de Europæis ac florentissimi olim
Græcorum imperii regionibus, utpote nobis notis, loquor, quarum si præcla-
rissimæ provinciæ urbesque, quas amisimus, recenserentur, facile intelligere
possetis nostram desidiam, nostram, inquam, ignaviam centum provincias, mille
urbes hactenus perdidisse; unde non solum pristinæ nobis gloriæ, sed incre-
§.39. dibilis utilitatis iactura illata est: omnes siquidem regiones (ut Tullii verbis
utar) ita opimæ ac fertiles sunt, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum
et magnitudine pastionum et multitudine earum rerum quæ exportantur, facile
omnibus terris antecellat. taceo creberrimos portus utroque in litore, et Asia-
tico et Europæo, vel natura vel artificio mortalium confectos, ad quos tanta
mercium varietas defertur, tam magna comparantur vectigalia ac portoria, ut
§.40. facile inde ingentes copiæ et armari et ali possint. Huc ergo bellum, huc
potentissimum exercitum tuum para, sacratissime Imperator, huc divinam istam
virtutem tuam ac bellicam disciplinam dirige; huc dominandi cupididatem ver-
tite, illustrissimi principes. nam si (ut etiam Romanorum exemplis utamur)
sæpe mercatoribus ac naviculatoribus iniuriosius tractatis bella gesserunt, si
Corinthum, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt, vos eos impune
regnare patiemini, qui tam inique populos Christianos tractant, qui tot pro-
vinciarum urbiumque vestrarum iura sibi et utilitatem vendicant, qui nihil aliud

---

[3] Turc. *2.* [4] Lyceo *2.* *Lycio.* [5] Pamphilio *2.* [7] Myrthoum *1.* Myrrhoum *2.* Epyro *1.* Illirico *2.* [12] nunc] *devicto Soldano.* cf. §. 15. Afr. et Æthiop. *2.* [14] secaturi *2.* [15] hæ *2.* Bythinia *1.* [16] *Numeros verbis expressit* *2.* [17] Pamphil. *2.* [19] xxxx.] triginta *2.* [30] cf. *Cic.* pro lege Manil. 6, 14. [33] littore *2.* [38] tuam virt. *2.* [39] cf. *Cic.* l. c. 5, 11. [40] sæpe *om. 2.* [42] esse *om. 2.*

quam Christianum nomen abolere et extinguere meditantur? Si idem populus §. 41.
Romanus cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis levi lacessitus causa bellum
gessit, quanto vos maiore studio decet iniuriis nephandissimis, et quidem cre-
bro ac inextinguibili odio provocatos non solum imperii maiestatem ac nominis
Christiani libertatem defendere, sed etiam venerabile domini nostri Iesu Christi se-
pulchrum, (ah ingens dolor! ah nimium temporum nostrorum dedecus!) in cuius
recuperatione ac tutela opes, regna, imperia, corpora denique ipsa atque animæ
opponi effundique deberent, a Thurcarum Ægyptiorumque manibus extorquere?
memineritis, obsecro, memineritis, inquam, quingentesimum iam annum elabi, §. 42.
quo sævissima Thurcarum gens salvatoris nostri incunabula omni impietatis
ac ludibrii genere profanarunt: non defuerunt tamen interim maiores nostri,
quos quidem ita bello Asiatico fuisse accensos constat, ut non solum Hieroso-
lyma recuperaverint, sed etiam impuros ac scelestissimos Christianorum hostes
spurcissimis cladibus affecerint. anno enim salutis nostræ .M. LXXX. Gothfre- §. 43.
dus, Eustachius et Balduinus Balionus, Galatiæ comites, Ugo magnus, Philippi
regis Franciæ fratres, et duo Roberti, alter Normandiæ, alter Flandriæ, Boe-
mundus, Appuliæ comites, cum trecenta millia armatorum nomen in militiam
Christi dedissent, in Asiam traiecerunt, ubi Nicæa capta direptaque haud longe
cum Solimanno Thurcarum imperatore ita acriter dimicatum est, ut in ea pugna
ad .XL. millia hominum desiderata sint. inde Iconium in Lycaonia, Heraclea,
Tharsus, Edessa, Cæsarea Cappadociæ et Antiochia, præclarissimæ civitates,
captæ sunt. non reticebo egregium illud Boemundi facinus: is cum Antiochiam §. 44.
obsideret, in auxilium arcis Corbanes, Persarum rex, cum Sensadolo, Cassiani
regis filio, validissimis exercitibus proficiscebatur, quibus cum lanceæ vexillo,
qua Longinus sanctissimum Christi latus transfixit, obviam factus ita paucorum
virtute contra innumeram hostium multitudinem ac dei optimi maximi favore
acriter pugnavit, ut eo die ad centum millia hostium cæsa et præter ingentem
prædam ad quindecim millia camelorum in castris capta ferantur. Nec minor §. 45.
Raymundi ducis Austriæ filii gloria effulsit: quippe qui Ascalonitarum et Da-
mascenorum reges cum maxima hostium cæde superavit. Cæterum sub Balduino
.IIII. octavo et octogesimo anno (tam diu enim Christiani reges Hierosolymis ac
toti Syriæ imperarunt) a Saladino præstantissimo Æegyptiorum rege urbs capta
est. Cæterum paulo post Federicus imperator, Philippus Galliæ et Ricchardus §. 46.
Angliæ reges validissimis comparatis copiis non solum Hierosolyma recupera-
runt, sed etiam Ricchardo Anglorum regi propter egregiam eius operam, quam
eo in bello fortiter navaverat, Hierosolymitani regni titulum concesserunt. Iis- §. 47.

---

2 Aetholis *1.* 3 nefand. *2.* 5-6 sepulcrum *2.* 8 Turc. *2. ubiq.* 9 iam *om. 2.* 12 As. bello *2.* 12-13 Hierosolymam *2.* 14 a. M. LXXX.] 1083. *2.* Illud ita falsum non est, si pro XXXVII. p. Chr. n. generatione eo anno incipiente, ut tum computabant sumamus. cf. *Naucleri* Memorabb. Tubing. 1516. fol. II. fol. 160b. Ceterum Bartholinus unde sua ex historia cruciatarum historia desumpserit exempla, nunc non inquiro. Vide *Wilken* Gesch. d. Kreuzz. I. 66. sqq. *Raumer* Hohenst. I. 43. sqq. 14-15 Gothfredus Eust. *1.* Gotfridus 2. 15 Eustachius *1. 2.* Balionus *sic 1.* Bulionij *2.* 17 Apuliæ *2.* 18 Nic. c.] a. 1097. 19 Solymanno *2.* 21 Cæsaria *2.* civitates] urbes *2.* 23 Corban.] cf. Io. Naucler. l. c. fol. 167. 24 lanceæ] cf. Will. Tyr. hist. VII. 18. *Wilken* l. c. I. 259. sqq. 29 a. 1099. Raimundi *2.* 31 ac] et *2.* 32 d. 3. Oct. a. 1187. §. 46.] cf. *Raumer*. l. c. II. 362. sqq. 33 Fridericus *2.* Richardus *2.* 34 Hierosolymam *2.* 35 Richardo *2.*

dem fere temporibus hæc contigere, quibus a Celestino . III. pontifice maximo archiepiscopus Maguntinus et Saxoniæ dux cum potentissima Germanorum manu in Asiam missi sunt, certeque illud affirmare ausim, nisi Germani (pace autem eorum dictum sit) qui in Asia tunc militabant, cum Henrici imperatoris mortem intellexissent, relicto Asiatico bello in Europam cum maximo Christianorum damno, sed potissimum Ioppensium, in quos omni ope destitutos Thurcæ Saracenique impetum facientes omnes ad unum interfecerunt, traiecissent, facile crediderim illud Hierosolymitanum regnum sub Christianis principibus adhuc du-
§.48. raturum. Inde paulatim Christiani nominis fortuna simul ac pietatis fervor retro labi occepit: nam sæpius huiusmodi nobis provinciam aggressis maxima, ut sub Gregorio nono pontifice maximo contigit, iactura illata est. Revixerat non parum virtus et gloria in nostris principibus sub Calixto, tantumque fortunæ militibus nostris apud Belgradum oppidum certantibus accesserat, ut nisi Christiani intestinis malis laboravissent, de Thurcarum nomine, quemadmodum Calixtus idem prædicabat, actum fuisset: nam præter memorabilem hostium cædem, quæ a paucis Christianorum militum facta est, ad centum et quinquaginta bombardæ ex hostium castris direptæ sunt. Quamobrem si anteactam vestrorum maiorum vitam ac facta complecti animo volueritis, non ne ipsos beatos esse qui et pro
§.49. libertate et pro immortali gloria cecidere, arbitrabimini? Fortasse et de imperatore exercitus eligendo ambigimus? Absit quod hoc in controversiam cadat: nam si tuam rei militaris scientiam, sacratissime imperator, de te enim lubet paulisper loqui, ac animi tui magnitudinem intueri volumus, quas quidem virtutes in summo imperatore inesse imprimis existimo oportere, quis te vel peritior vel fortior unquam fuerit, reperiemus profecto neminem. referrem militaris disciplinæ incunabula, nisi ab ineunte ætate ea præstitisses, ut ante tempus maximi ipse
§.50. exercitus imperator omnium consensu dignus iudicatus fueris; quare merito de te illud ausim dicere, quod de maximo imperatore dictum scio, 'Plura gessisti bella quam cæteri legerint, plures provincias confecisti quam alii concupiverint, sæpius cum hoste conflixisti quam quisquam cum inimico certaverit': quadraginta enim annos et amplius non ocio, non desidia, sed continuis diversisque bellis exercuisti: testes sunt Pannones (nam tuas ægre ferre laudes non debent), qui cum in provincias tuas irrupissent, vix tecum postea dimicare ausi sunt; testis ferocissima Gallorum gens, quam crebro et quam æquo Marte pugnatum sit; testis denique iterum et sæpius Italia, quæ tuam potentiam ac militaris disciplinam satis novisset, si rerum successus vel deorum voluntate vel hominum fide non caruisset. quod ergo genus belli excogitari potest, in quo te
§.51. vel gloria vel fortuna non exercuerit? Si bellicarum virtutum, quas in te præcipuas esse omnes externæ gentes, nedum Germanæ intelligunt, seriem prose-

---

III. *om. 2.* [2] Mogunt. 2. Archiepiscopū Maguntinū *1. Conradus, Ottonis IIII. Wittelsbacensis comitis filius, a. 1160. archiepiscopus Mog. factus. a. 1197. expetente Cœlestinō III. P. M. pro Henrico VI. exercitum in Palæstinam duxit. Wilken* l. c. V. 10. sqq. Saxonię ducē *1. Theodoricus Misniæ dux?* [4] Henricus VI. mortuus est Messanæ d. 28. Sept. a. 1197. [11] Gregorius P. M. IX. (a. 1227...1241.) Mahumetanis, nisi Christiani fierent, summas pœnas se inmissurum esse comminatus, Christianis eos infensiores reddidit. cf. *Wilken* l. c. VI. 562. sqq. [12] Calixto III. [13] apud Belgr.] a. 1456. Cf. *Naucler.* l. c. p. 287. [14] int. mal. Chr. lab. *2.* [15] idem Cal. 2. [17] mai. vestr. *2.* [23] inprimis *2.* [27] De Pompeio dixit Cic. pro L. Manil. 10,28. quem in sqq. quoque compilat Bartholinus. [29] concertaverit *2.* cf. Cic. l. c. 11,30.

queremur, quæ possit oratio, ut Tullianum illud referam, par inveniri tuo in negociis labori, fortitudini in periculis, industriæ in agendo, celeritati in conficiendo, consilio in providendo? quæ omnia uno in te solo quanta in reliquis imperatoribus, quos vidimus aut audivimus, non fuerunt. Quantæ præterea §. 52. authoritatis apud exteras nationes sis, illud pro comperto habetur, ut sine tuis auspiciis reipublicæ Christianæ libertatem ac gloriam tueri posse haud quaquam arbitrentur tantaque nominis magnitudine apud Scythicos populos et Ponti accolas coleris, ut tuo nutu vel pacem accipiant vel bellum aggrediantur. Basilæum illum Rhoxanorum principem ac Sigismundum fortissimum Sarmatarum regem intelligo; non recenseo Pannoniam ac Boemiam, non Lusitaniam ac Daciam, quas tibi ac posteris indissolubili propinquitatis nexu coniunxisti; non Germaniam, tuam omnium provinciarum totius orbis (modo suas agnosceret vires et concordiam coleret) potentissimam; non opulentissimum ac ditissimum §. 53. Britanniæ regem, qui tantæ expeditionis fasce ac onere gloriabundus te tanquam verum orbis terrarum principem colit ac veneratur; non, inquam, Christianissimi ac catholici regum maximorum ac potentissimorum incredibilem erga te amorem et observantiam recitaverim: alter enim fœlicissimæ concordiæ ac propinquissimæ affinitatis vinculo alligatus, alter sanguine coniunctus in te tanquam in solem unicum aciem convertunt, te observant, tibi obsecuntur, ac iidem sacratissimæ maiestatis tuæ filii et nuncupari et haberi volunt. Igitur quantam rei militaris cognitionem habeas, quam clara in te exercitataque virtus et quam maximæ apud omnes authoritatis et nominis sis, diximus. Nihil §. 54. erit ergo quod aut sapientissima ætate tua aut consilio aut virtute aut nominis magnitudine aggredi et conficere cum laude non possis. quanto magis iis potentissimis regibus adiunctis, qui ad amplitudinem Christianam nunquam defuturi sunt, et te et ipsos rerum gestarum gloria in deorum numerum referre poteris? Vos, autem, o fortissimi Christiani nominis reges, lubet paulisper ac §. 55. si adessetis, vobiscum loqui, tanto ardentius huic incepto vos decet incumbere, quanto illustrioribus institutis et regnorum potentia et virtute cæteris regibus facile antecellitis: siquidem maiores vestri, postquam in excelso fortunarum vestrarum loco collocatos se viderant, quicquid opis, quicquid virium ab amplissimis regnis suppetebat, aut contra barbaras nationes aut pro recuperando dominici corporis sepulchro transtulerunt: prætereo exempla quibus annales vestri referti sunt, cum illi tanquam Decii bellis barbaricis confodiendos sese devoverent, nempe qui nihil gloriosius putabant fore quam si in eo bello, in quo et de fide, de communi libertate, et de immortali demum gloria decertaretur, cecidissent. neque adhuc florentissima illis regna, ut posteris reliquere, contigerant: §. 56. nam si bellicosissimam ac populosissimam Galliam, si Belgas ac tot latissima Hispaniæ regna, si quæ in Aphrica, si quæ apud Indos comparata sunt, si indomabile Britannorum genus, si Dacorum Pannonumque ac Sarmatarum animorum feritatem, si immensam denique Germanorum potentiam virtutemque invictam atque insuperabilem animo complecti volumus, verendum ne est orbis totius imperium, immortalitatis modo gloria impellamini, vos minime vendica-

---

[1] posset *2.* Cic. l. c. 11,29. [5] nat.] gentes *2.* [6] quanq̃ *1.* [8-9] Basilium *2.* cf. §. 11. [9] *i. e.* Rhoxolanorum. [11] *Felix Austria, nube.* Cf. §. 11. et Bartholini descript. §. 15. [15-16] Galliæ Hispaniæque regum. [16] incredib. *om. 2.* [17] felic. *2.* [19] obsequuntur *2.* [21] quantũ *1.* [24] cum l. conf. *2.* [28] incœpto *2.* vos *om. 2.* [29] et r.] ac r. *2.* [31] loco *om. 2.* [34] ut Decius Mus. cf. Liv. X. 28. [34-35] deuouerunt *2.* [36] & *2.* &. *2.* [41] deniq. imm. *2.*

§. 57. turos? Addo animorum vestrorum magnitudinem et iam florentem in vobis virtutem; addo ardentem in magnis arduisque rebus perficiundis cupiditatem, quæ quidem in ista vestra florentissima ætate, quæ illustrium factorum affectatrix esse solet, tanquam in speculum intuentibus repræsentantur; addo denique fœlicitatem rerum humanarum, quam cum virtute tum fortuna partam quis aut divinitus aut fato pro Christiani nominis libertate in vobis collocatam esse non
§. 58. arbitretur? In eo tamen potissimum vestra futura gloria ac nomen immortale positum videtur, quod singularibus et divinis virtutibus vestris ac fortunis Cæsarem, omnium mortalium prudentissimum ac fortissimum, benivolentia et propinquitate coniunctum esse cernimus, et ita coniunctum, ut, nisi dii atque homines aliter statuant, ad Christiani nominis augmentum, ad perennem famam
§. 59. nihil aut præsentius aut auspicatius accedere potuerit. quam ob rem danda opera est, ut illud iterum repetam, ne quod cum maxima vestra laude ac potius pietate erga Christianam rem publicam construxistis, illud cum maxima nota et detrimento maiestatum vestrarum ac etiam veræ impietatis indicio destruatur. nam ut in pace omnium rerum commodum imperii ac Christiani nominis incrementum, ut vestra fama ac gloria maior et oriri et augeri potest, sic discordia ac bellorum tempestate, ut superius a me disputatum est, omnia afferuntur incommoda, exhauriuntur regnorum vires, nec sine tum nominis tum magnitudinis vestræ iactura ac invidia et hominum et deorum immortalium Christianus
§. 60. sanguis effunditur. Quod autem de potentissimis regibus a me dictum est, ne longius cum absentibus loquar, idem de vobis sentio, animosissimi principes; tempus enim adest et, ut intellexistis, necessitas, ut aliquando et vos resipiscatis existimetisque nullo unquam tempore talem vobis ad admirabile aliquid agendum occasionem contigisse: omnia vobis adiuvantibus ex Cæsare pendent, omnia in ipso tanquam in summo, prudentissimo ac fortissimo imperatore sita collocataque sunt: hunc ergo respicite, hunc sequimini, hunc observate, hunc
§. 61. colite; commune bonum, pietatem et, ut sæpius dicam, concordiam, cui se iam totum obtulit, amplectimini, quam quidem in augendis regnis tantum virium habuisse antiqui arbitrati sunt, ut eam ipsam numinis loco consecraverint: ea siquidem facit, ut non propriæ gloriæ cupidi simus, sed communem utilitatem amplectamur; hoc ut a parvo initio amplissima imperia augere potest, ita illud
§. 62. sæpe maximas respublicas ad tenuissimam fortunam redegisse legimus: Callicratides, Lacedæmoniorum dux, Peloponnesiaco bello, cum multa fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum propter suam ipsius gloriam consilio non paruit eorum qui classem ab Arginussis removendam, nec cum Atheniensibus pugnandum putabant; Cleombrotus timens invidiam contra Epaminundam cum
§. 63. temere conflixisset, Spartanorum item opes corruerunt. Præterea nihil in vita mortalium magis damnabile quam cum aliena incommoda conniventibus oculis spectamus. Scio, dum nos inter nos hostes sumus, dum nisi mutuæ internicionis fomenta alimus, Thurcas Pannoniam superaturos; scio et vos, ut nunc agitur, aut parum aut nihil curaturos: cæterum scitote Pannoniam vobis propinquam esse: scio Italiam sub Thurcarum iugum ituram; sed quid ab ipsa nisi Alpes Germaniam vestram dividunt? Taurus tamen, Asiæ mons altissimus,

---

[4] felic. *2.* [8] esse vid. *8.* [9] ac] et *2.* benev. *2.* [12] nihil aliud pr. *2.* [15] et] ac *2.* [19] regn. exh. v. *2.* [34] De Callicratida cf. Xenoph. Græc. hist. I. 6. Diod. Sic. XIII. 96. sqq. [37] De Cleombroto cf. Xenoph. l. c. V. 4. Diod. Sic. XV. 51. sqq. Epaminondam *2.* [39] Sparthanorum *1.* [40] internec. *2.*

nec Coctiis aut Pœninis iugis porrectoque Tauronis vertice in nubes minor a
Thurcis (ut dixi) superatus est. Vestrorum etiam montium durissimas cautes §.64.
igni acetoque Annibalem fregisse memoriæ proditum est. sed nunc in tantum
humana crevit audacia, ut si iter in cœlum daretur, cum diis quoque de cœli
imperio impius Thurcarum princeps contendere auderet: nostra enim odia ac
seditiones illum animosum reddunt, nos ipsum mundi dominum facimus. o humanam stultitiam, o insanas mentes, o cæca pectora! siccine Christianorum
libertatem defendimus, siccine immortalem gloriam comparabimus? non hac via, §.65.
mihi credite, sed vera animorum concordia ac benivolentia mutuoque bene faciendi studio in cœlum gradimur. vereor, vereor, inquam, ut deus aliter faxit,
ne cum voluerimus et aliis et nobis prodesse, non possimus. Obsecro vos,
cuius gratia tantus Constantinopoli et terrestris et maritimus paratur exercitus?
cuius viscera Turcarum mucro petiturus est? nempe nostra, nos vult, nos petit, in nos vibratur. consulite ergo publicæ saluti, et ubi consulueritis, ma- §.66.
ture agite, diisque auspicibus ac bene iuvantibus tu in primis, sacratissime
imperator, arma para, describe exercitum: non tua deerit Germania, non tui
potentissimi principes, quos ad hanc navandam provinciam avidissimos esse cernis; copias mari terraque instrue ac tam gloriosam belli expeditionem aggredere; cape gladii ac pilei omen, quæ tibi a Leone .X. pontifice maximo inpræsentiarum missa sunt: altero enim te armis cuncta superaturum, altero te
totius orbis coronam adepturum interpretamur: tua enim interest, ut cum hoc §.67.
fatali ense ac validissimis copiis Germanorum tuorum Pontum aggrediare; ad te
florentissimum illud Byzantii imperium (nisi aliter statuatis) attinet; tuum sceptrum, tuum solium repetendum est. hoc Thraciam, Mœsiam, Macedoniam,
Thessaliam, Græciam, Epirum in Europa complectitur; ultra Ægæum ac Propontidem, ut de innumeris ac fertilissimis insulis taceam, Pontus cum magna
parte Asiæ ad tua iura et gloriam spectant: nam Galatia, quæ ultra Bithyniam
est, Christianissimo regi cum cæteris proximis provinciis iure gentis debetur.
Ille tuum expectat nutum, tuum consilium moratur; instat, rogat, supplicat, §.68.
ut sibi tandem ex nobilissimo Massiliensium portu solvere liceat, ut potentissima classe sua ditissimas Lyciæ, Pamphyliæ ac Ciliciæ tum maritimas tum mediterraneas urbes invadat; ut Gallogræci, gens sua, qui Brenno duce locupletissimam Asiæ partem occuparunt, repetantur. scio fortissimum regem, et hoc
haud temere assero, nec Christianæ libertati, nec nomini suo, nec voluntati
tuæ, dum opportunissima occasio est, defuturum. De rege vero Catholico, §.69.
omnium nunc regum potentissimo, filio tuo charissimo, tam admiranda tibi
polliceri potes, ut complecti animo, dum ea meditor, vix possim: tuis enim
auspiciis nactus est fœlicissima rerum initia. Et ne Hispaniæ magnitudinem
totiens referamus, Aphrica iam sibi, et adolescenti quidem, parere didicit; reges paulo ante cum ab Aenobarbo, homine pugnacissimo et factioso, regnis

---

[1] aut] nec *2.* [2] durissimos *1.* [3] Hannib. *2.* Liv. XXI.37. [7] cœca *2.* [9] benev. *2.* [14] cons. mature ag. *1.* consulueris, mature facto opus est. Sallust. Cat. 2. Cf. add. ad p. 146. v.26. [19] cf. descr. conv. Aug. et imprimis Manlium. [25] Epyrũ *1.* [27] spect.] pertinet. *2.* *i.e. Galatas Gallos esse.* Bythiniam *1.* [31] Pamphiliæ *2.* [32] cf. Iustin. hist. XXIIII.6. sqq. [36] filio] i.e. nepote, Carolo. [38] felic. *2.* [39] toties *2.* Afr. *2. et sic post.* [40] Aenobarbo] Horuk s. Aruc Barbarossa, ex figuli filio facto rege Algeriensi, apud Tremezenios (*Tlemsen*) ab Hispanis victo et interempto. cf. ad Hutteni Fort. §.77. adnot. et ipsam infra repetendam Bartholini descriptionem.

spoliati essent, filii tui, principis maximi, suppetias implorantes propriis regnis
§. 70. restituti sunt; Indi sacram nominis nuncupationem colunt. Da operam igitur, ut potentissimus rex, ad maximarum rerum gloriam natus, floridam ætatis suæ virtutem ita exerceat, ut si non te maior, saltem par et tibi et catholico avo ac patri prædicetur. iube Aphricana litora validius aggrediatur: nam hanc tertiam orbis partem ad se attinere nemo ambigit, sua Cæsariensis Mauritania est, sua Numidia, sua quicquid Libyæ a Neptuni aris ad Magnam usque Syrtim et Cyrenem extenditur; sibi quicquid continentis quod Libycum aut Ægyptiacum maria amplectuntur ad Nilum patet; sibi Ægyptus, Cassiotis, Iudæa, Palestina
§. 71. ac Phœnicia ad triumphum reservantur. Ego hoc divisionis genere usus sum, vos autem cum cæteris regibus ut lubet mundum partite: nam certe si vera animorum concordia externis gentibus, quæ vestra iura tam diu occupant, quæ vos abolitos ire meditantur, bellum inferre volueritis, quæ tam semota mundi plaga, quæ tam bellicosa mundi gens, quod tam prodigum vitæ genus, quod tua incomparabili rei militaris scientia ac virtute tantorum regum ac illustrissimorum principum tuorum auxilio, potentia, fœlicitate domari vincique non
§. 72. possit? Dixi pro libertate et gloria certandum esse; sed hæc duo ita cum religione nostra coniuncta sunt, ut ea contempta nec libertas nec gloria vel stare omnino vel conservari possint: quæ quidem quanto cæterarum gentium fidem antecellit, tanto maiore spe esse debemus, deum optimum maximum pro sua tuenda religione opem nobis laturum: non enim homines victoriam dant, sed
§. 73. dii, unde humanum dependet genus. Quid Ionathæ facinore admirabilius, qui uno tantum clientulo comitatus sex millia Philistinorum equitum ac triginta millia curruum fudit fugavitque, ac instar harenæ in litore maris attrivit? Abraam a suis solum vernaculis adiutus quatuor potentissimos reges superavit; nonne Hiericuntis mœnia, quæ non ferro, non arieti pervia erant, septem tubarum sacerdotalium sono et consono populi ululatu corruere, Samariamque a validissimis Syriorum copiis obsessam Panico terrore eorum exercitui iniecto
§. 74. divinus favor liberavit? Tantam enim populi sui curam rerum omnium moderator ac rector semper habuit, ut eius Angelus de cœlo aliquando lapsus centum et octoginta millia Assyriorum una nocte percusserit. taceo Iosue unum et triginta reges superni numinis auxilio interfecisse. illud autem et de Christianis memoriæ traditum est, Antonino Commodo in Germania pugnante militum Christianorum precibus, cum penuria aquarum laborarent, aquam divinitus e cœlo missam, multosque Sarmatarum fulminibus ictos, ipsius Commodi literæ
§. 75. ad senatum scriptæ testantur. Eia agite ergo, et hanc expeditionem bonis inchoate auspiciis: nam si sancte pieque ac pro veræ immortalitatis gloria huiusmodi bellum suscipietis, alta corruent mœnia, hostes fugabuntur, cadent fulmina, angelusque vibrata cœlitus romphæa aderit, fundet hostiles acies, ster-

---

[2] coluerunt. *2.* [4] Ferdinando et Philippo. [9] Palæst. *2.* [10] Hoc ego *2.* [16] felic. *2.* [18] ea] *religione.* contemta *2.* [20] antecellunt, *2.* [22] I. Regum XIII. 5. [23] phylistinos *1.* [24] ar. in littore *2.* [25] Abraham *2.* Genes. XIV. [26] Hierichuntis *2.* Iosuæ VI. 20. [27] que *om. 2.* [28] II. Regum X. Assyriorum *2.* [30] IV. Regum XIX. 35. [31] Iosuam *2.* Iosuæ XI. 17. XII. 7. sqq. [32] de *om. 2.* [33] Antonio *1. 2.* *Immo* Marco Antonino. *Rem narrat Xiphilin. ex Dione* LXXI. 9. *sq.* sua sine dubio Bartholinus ne ex ipso quidem Orosio (Iust. VII. 15.) habet, ne de Tertulliano, Eusebio, Iustino mart. dicam. 'Literas' supposititcias esse Scaliger demonstravit. cf. Reisk. ad Xiphil. l. c. [36] scr.] missæ 2. [36-37] incoate *2.* [37-38] huiusm.] hoc *2.* [39] Cf. Apocal. II. 12.

net, trucidabit. o miram inauditamque victoriam, pro qua et virtus vestra et dii immortales pugnaturi sunt! o fœlix triumphandi genus, quod armis cœlestibus angelicisque copiis nobis comparatum erit! Non prætcribo, quod etiam §. 76. sine controversia notissimum est, sanctissimus dominus noster Leo .X. pontifex maximus, cupidus ac fervens Christianæ amplitudinis, quod quidem crebrioribus literis, ut dixi, et nunc reverendissimis suis Legatis, viris maximis et ad hoc negocium ardentissimis, significare non desinit, propter suam in vos ac Christianæ reipublicæ statum singularem dilectionem instat omni qua potest solicitudine, studio ac cura, hortatur, deos immortales nihil aliud rogat, quam ut sanctissima firmissimaque concordia ita vinciamini, ut quantum in amplificanda Christianitate, in propagando imperio, in augenda dignitate vestra intentus sit, plane intelligere possitis, quandoquidem in vobis præ ceteris, sacratissime Imperator, illustrissimi principes, ut pater in bonis filiis solet, non solum ecclesiasticæ dignitatis ab illatis iniuriis defendendæ, sed etiam augendæ extollendæque spem omnem atque curam collocavit. Plura de Pontifice maximo §. 77. dissererem, nisi et alii locupletius dixissent, et vos eius animum, voluntatem, bonitatem ac pietatem iam diu novissetis. Vos autem, Reverendissimi in Christo patres et domini, domini pientissimi, qui huiuscemodi expeditionis gratia apostolica legatione fungimini, ac vos, præstantissimi oratores, totius Christianitatis nomine rogo, supplico atque obsecro, instate, sollicitate, urgete negocium, huic rei pro virili incumbite: eæ enim vestræ sunt partes, ut scilicet persuadendo consulendoque libertatem ac amplitudinem Christianam pariatis. Proinde cum a me de communi Christiani nominis libertate, secundo cum de §. 78. vestra immortali ac Romani Imperii gloria concise dictum sit, reliquum est, ut quæ ego brevi oratione prosecutus sum, ea tu, augustissime Cæsar, tanquam omnium regnorum ac regum caput et princeps virtute solita et egregiis factis prosequare. quod quidem tanto ardentius te facturum haud ambigimus, quanto §. 79. solertiore cura animadvertis, quo in statu futuræ magnitudinis ac etiam periculi præsens communis omnium fortuna posita sit: eam si clementia tua deserit, nos una corruimus; si vero fovere, ut numquam fovere destitisti, malueris ac huiusce catholicæ pacis nexu amplecteris, pietati, libertati, gloriæ ac necessitati tum publicæ tum privatæ consules, unde nefandissimorum Thurcarum, qui principibus Christianis iugum ac laqueum minitari non desinunt, feritas extingui poterit. tu vero, sacratissime Imperator, una cum illustrissimis tuis principibus æternam gloriam ac meritum cum apud homines tum apud deos immortales consequeris.

DIXI.

[8-9] sollic. 2. [15] excolendæque 2. [18] domini *semel* 2. [19] oratores] *Gesandte.* [20] negot. 2. [21] enim] namq; 2. [23] cum *ante* de *om.* 2. [26] solida 2. (Scilicet Saxonicis operis *d* cum *t* permutantibus etiam Reusnerus usus est.) [29] præsentis 2. [33] Chr. princ. 2. [35] tum 2.

RICCHARDI BARTHOLINI

VIRI ERVDITISSIMI

DE CONVENTV AVGVSTENSI

CONCINNA DESCRIPTIO

REBVS ETIAM EXTERNARVM GENTIVM QVÆ INTERIM GESTÆ SVNT CVM ELEGANTIA INTERSERTIS.

M.D.XVIII.

CONRADVS ADELMAN DE ADELMANSFELDEN

CANONICVS AVGVSTENSIS

REVERENDO AC PRÆSTANTISSIMO

PAVLO DE OBERSTAIN

PRÆPOSITO VIENNENSI CÆSAREO CONSILIARIO &c̃.

SALVTEM.

Vir ornatissime, alter literatorum Mecœnas, Cum tanti conventus celebritatem ætas nostra Augustæ Vindelicorum viderit, queri certe non immerito poteramus, si ea vel scriptorum inertia vel temporum avaritia, qua omnes fere a studiis deterremur, memoriæ tradita non fuisset. et nimirum contigisset, nisi Ricchardus Bartholinus noster, vir impensa eruditione clarissimus, quotidianis a me precibus lacessitus Divi Cæsaris ac principum nostrorum memoriæ consuluisset. aggressus est ergo hunc conventum, concise tamen, ut ipse ait, nam ei omnia prosequendi in animo non fuit, sed ita scripsit, ut nihil eruditius et elegantius legi possit. Is cum suas lucubrationes ad me misisset, atque obiter postea de tua erga se singulari benivolentia multa mihi retulisset, statim intellexi sibi iucundum fore, si tibi hos suos commentariolos dedicarem. Accipe igitur hoc munusculum, non tam a me, quam a Ricchardo ipso tibi oblatum, rogoque ut, quemadmodum et tuæ humanitatis officium est, et sua meretur virtus ac doctrina, ita solito ipsum patrocinio apud Cæsarem nostrum semper augustum et fovere et amplecti velis. Vale.

---

12 Vienensi *1. 2.* 13 litteratorū *2.* Mecœnas, *ut tum solebant, edd.* Meccenas *2.* (ecce *operarum errore pro* œce) 14 etas *2. ut sæpissime e pro* ae *quod in sqq. non adnotabo.* 25 offitium *2.* 27 velit. *2.*

RICCHARDI BARTHOLINI
DE CONVENTV AVGVSTENSI DESCRIPTIO.

At Cæsar cum Thurcarum imperium ac vires indies augeri trucidatoque §.1.
Soldano Ægypti Syriæque ac Phœniciæ regnum pene in provinciam redactum
intelligeret, festinandum ratus Augustæ conventum huiusce rei gratia omnibus
Germaniæ principibus indixit. interim ipse ad provincias suas pacandas animum
adiecit, habitoque in Ponte Oeni provinciarum conventu et auxiliaribus pecuniis
adiutus est, et multa quæ sibi ante hac detrimento fuerant, ad meliorem for-
mam redegit. Inde Augustam primus omnium profectus Germanos principes §.2.
quanto poterat studio et solicitudine, additis etiam pontificis maximi diplomati-
bus, ad conventum urgebat. Albertus Archiepiscopus Maguntinus ante omnes
mandatis paruit: ingressus est obviam sibi de more eunte Cæsare: ita et etiam
cæteris principibus, ne in singulis morer, factum est. nullus non centum equis
vel apparatu regio adventavit. Interim Cardinalis sancti Sixti, qui una cum reve- §.3.
rendissimo ac illustrissimo Gurcensi legatus erat, Lantsberg Ducum Bavariæ oppi-
dum petiit, (triginta millibus passuum ab Augusta abest) in posterum diem, ut
credebat, Cæsarem visurus. sed longe aliter quam arbitrabatur accidit: nam
cum de ingressu sermo habitus est, res in controversiam cecidit, unde in op-
pido vel invitus morari coactus est. In controversia autem hoc | *Controversia inter Legatos et Electores.* §.4.
erat: Archiepiscopus Maguntinus quibusdam literis, quas, quoniam a Carolo
ædita sunt, Carolinas appellant, suffultus constanter affirmabat se legatis mi-
nime cessurum; quippe in eiusmodi literis cautum erat, ne Archiepiscopus Ma-
guntinus, cum Imperialis conventus haberetur, a latere Cæsarum, vel regibus
præsentibus, discederet. Qua re ad Ducem Saxoniæ, virum prudentem et gra- §.5.
vem, delata, cum pridie aliter sensisset, perendie eius diei sententiam muta-
vit, tantumque abfuit ut consuleret Archiepiscopum cedere legatis oportere, ut,
si ipse quoque locum daret, se perperam facturum. Cum itaque utrinque, ut §.6.
res componeretur, frustra tentatum fuisset, ita ingenio reverendissimi Gurcen-
sis finis altercationi datus est, ut scilicet ipse in templo a Cæsare | *Gurcensis ingenium laudatur.*
ac reliquis principibus, legatum tum primum agens, exciperetur, deinde Cardinali
sancti Sixti obviam progrederentur. ita res acta: nam in templo a Cæsare ad
eum per cochlidem descendente, maxima principum corona, legati nomine et
salutatus et exceptus est, habita utrinque satis longa oratione. Itaque nemo §.7.
sit qui falso Gurcensis consilium accusent, cum in tanta rerum controversia
illud egerit, ut consultius et prudentius apostolicæ sedis dignitatem defendere

---

[1] Totam inscriptionem supra positam repetunt *1. 2. 4.* [3] At] Non nulla in auctoris ipsius scripto præcesserint. [7] Ponte Oeni] *Innsbruck.* cf. Io. Faber infra p. 280. ceni *2. ut sæpe ce pro oe.* [15] Gurcensis *3. falso.* [15-16] oppitū *2.* [18] res] rem *edd.* [20] Moguntinus *3.* Carolo] IIII. Cf. Aur. bull. c. 4. §. 1. c. 6. c. interpp. [27] se p. fact.] sit p. facturus *proposuit 3.* [32] coclidem *1. 2. 4.* cœlidem *3.* *Wendeltreppe.* §. 7.] *Scilicet Bartholinus in Gurcensis famulatu est.*

et principum Germaniæ virorum gravissimorum et potentissimorum benivolentiam melius conservare non potuerit. vellem ut hæc intelligerent et perpenderent Romani Reges: quotus enim quisque, et Germanus et in Germania, et cum Germanis principibus Cæsareis quoque aulicis aliter persuadentibus, tali in conservanda legati dignitate temperamento usus fuisset? ita iis qui vix parem, superiorem vero neminem habere voluerunt, secundæ, meo iudicio, partes datæ sunt: sæpe enim specie recti decipimur. *Ingressus est* ergo *Cardinalis sancti Sixti Persica, ut legatum decebat, pompa, quippe qui vel Romam reverti vel Cæ-*
§. 8. *sare ac cæteris principibus obviam euntibus ingredi Augustam volebat.* Rite ergo omnibus extra intraque templum peractis, fama attulit Hispanorum copias, quæ

Victoria in Aphrica de Aenobarbo habita.

| in Aphricam contra Aenobarbum traiecerant, levibus præliis cum eo commissis ita paulatim illius vires fregisse, ut ipsum cum fratre ac reliquiis copiarum terga vertere coegerint. Is cum intra mœnia Tremezeniorum se recepisset, diu et acriter a nostris militibus obsessus est; qui cum longius obsidionem ferre non posset, ipse una cum fratre ac robore militum, quos intra arcem receperat, per posticam portam clam egressus salutem sibi fuga comparasse arbitratus est; Hispani vero evestigio arcem aggressi vi ceperunt, commodumque de eius fuga certiores facti cum valido equitatu prosecuti sunt. cæterum Aenobarbus in transitu fluminis, nostris supervenientibus, cum haud tuto effugere posset, manum conseruit; pugnatum est utrinque acriter, tandem, cum nostri superiores virtute militum evasissent, Aenobarbum cum fratre ac toto equitatu interfecerunt, affixaque eorum capita lancearum mucronibus cum
§. 9. victoria ad urbem deportarunt. Hæc in Aphrica. In Germania autem Cæsar, cum mora principum ægre detineretur, relictis qui intra urbem aderant, ut interim et de publicis et privatis rebus disceptarent, abiit. Kalendis autem Au-

Archiepiscopus Maguntinus Cardinalis factus.

| gusti Albertus, Archiepiscopus Maguntinus ac Germaniæ primas, pileum ac purpuram Cardinalatus accepit, præsentibus Cæsare aliisque principibus, Palatino, Saxoniæ duce, Marchionibus Brandeburgensibus tribus, qui secundum latus Cæsaris assidebant; e regione autem reverendissimus Gurcensis orator pontificis; Archiepiscopus Bremensis, Episcopi Bambergensis, Ay-
§. 10. stettensis, Augustensis, Tergestinus, Cortonensis in subselliis erant. Res ita acta est: cum primum in sacello pontificis diplomata lecta sunt, datumque iuramentum, syrmaque cardineum indutum, templum ingressi sunt; peracto sacro a Cardinali sancti Sixti (quoniam et Cæsari quoque donativum sive corollarium pontificium dandum erat) Archiepiscopus Maguntinus ad altare accessit et genubus flexis tamdiu stetit, quoad quædam precamina legerentur, quibus finitis Legatus pileum cardineum eius capiti imposuit, comitatusque est ad subsellia, ubi a cancellario Maguntino gratiæ relatæ sunt pontifici maximo, collegio Cardinalium et legato. Inde Cæsar una cum legato ad altare processit, detectoque

Gladius et infula donata Cæsari.

| capite grato animo ensem ac infulam, pontificium munus, suscepit; Legatus orationem, sed brevem concisamque habuit, theologicam magis quam fuco illitam, sed satis efficacem, qua finita in manibus Imperatoris, quod fœlix et faustum omen esset, ensem et infulam imposuit. Peractis rite intra

---

[5] param. 2. [7] ergo] Augustam a. Cf. præf. p. 248. [8] Persica pompa legatum decebat eius, qui ipse vicarium sese dicebat eius qui asino vectus ingressus fertur? Rhomam a. [9] erga 2. [11] Aphricum *1. 2. 4.* cf. Hutteni Fortun. §. 77. et Orat. Bartholini §. 60. Aenob.] Horuc Barbarossam. [12] fratre] Chair-eddin. [14] nostr.] *Christianis.* [18] certiores 2. [25] Kalendas *1. 2. 4.* [26] Brandenb. *3. ubique.* [30-31] *Eichstädt.* [31] corolarium *edd.*

templum rebus Cæsar, legati ac ceteri principes magno applausu Cardinalem
Maguntinum domum usque comitati sunt. Die autem advesperascente Gurcen- §. 11.
sis duces Bavariæ treis complureisque alios principes in cœna habuit: epulum
satis adipale largiterque datum. Sequenti vero die cum etiam Treverensis Ar-
chiepiscopus elector adventasset, in urbanam curiam omnes, ut aliquod tandem
initium rebus daretur, convenerunt. Dum hæc tractantur, fama attulit princi- §. 12.
pes Pannoniæ intestinis odiis non sine magno regni discri- | Quædem de discordiis principum Pannoniæ.
mine laborare: nam cum diæta etiam a Rege indicta fuisset, et inter cætera
decretum, ut Episcopus Vesprunensis de rebus a se contra Thurcas per tot
annos gestis, deque pecuniis ob eam causam expositis rationem redderet, ipse
indignabundus cum valida militum manu unde venerat reversus est, et ut regni-
colas omnino molestaret, meditari occeperat; paulopost et Palatinus Danubium,
ignorantibus cunctis quo esset profecturus, traiecit. propterea Balbus, vir egre- §. 13.
gie doctus, Pannonum regis orator, apud Cæsarem instabat, ut etiam Panno-
nicis rebus componendis operam daret, hortabaturque pro virili, ut ad vicina
Pannoniæ loca se quamprimum conferret: fore autem ut Cæsaris adventu omnia
in meliorem statum redigerentur. In Germania interim nil actum est nisi quod §. 14
quædam privatæ consultationes habitæ sunt; illustrissimus vero Gurcensis et
Cardinalis sancti Sixti, oratores pontificis et Galliæ de rebus Thurcarum tracta-
verunt; pomeridiano autem tempore venatum itum est. Ex Hispania vero nun- §. 15.
cium accepimus Leonoram, catholici Regis sororem, Cæsaris neptem, Regi Lu-
sitaniæ, maturæ ætatis viro, in matrimonium datam; necnon propter victoriam
pauloante in Aphrica habitam decretum diem lætitia quotannis celebrandum. In §. 16.
Germania, *ut pontificii tandem audirentur, in senatu principum conventus ha-
bitus est: Legati deinde illuc profecti sunt, excepti in altera* | Legati mandata pontificis principibus exponunt.
*porta curiæ a Marquardo von Stain Præposito Bambergensi, viro gravi et
cordato, qui Cæsaris locum tenebat, a Cardinali Maguntino ac cæteris princi-
pibus. et primo literæ et diplomata apostolica recitata, quibus ponti-* | Literæ Pontificis. §. 17.
*fex maximus principibus Germanis significabat, quo in periculo respublica Chri-
stiana posita erat, et propterea opus esse tantorum principum auxilio. hor-
tabatur præterea ipsos, ut cum sint potentissimi, et magna de eorum potentia
spes ab omnibus concepta sit, velint suam ipsorum gloriam ac utilitatem reipu-
blicæ Christianæ respicere: multaque cum in hanc sententiam recitata fuissent,* §. 18.
Cardinalis sancti Sixti orationem habuit ad principes satis cul- | Orationis Cardinalis sancti Sixti quædam.
*tam et rei accomodatam, qua quidem captata prius ab eis benivolentia, cum
se bonos nuncios fore diceret, causam exposuit quamobrem venerint, scilicet
quod periculum immineret nomini Christiano: probavit autem a victoriis nuper
a sævissima Thurcarum gente habitis: argumenta etiam sumpsit a discordiis
nostris, hortatusque est, ut expeditionem contra fidei hostes sumerent, cum*

---

[4] Richardus de Greiffenklau. [6] dieta *edd.* [9] *von Vesprim.* [13] *Hieronymus Balbus.* cf. vol. I. p. 185. §. 8. [23] cf. §. 8. [25] illhuc *1. 2. 4.* [26] Preposito *1. 2. 4.* [28] 'Proposita et tractata Romæ a Summo Pontifice et sacro Cardinalium collegio in Consultationibus sanctæ expeditionis, quæ ad Principes Imperii mittenda visa sunt, eorum quoque prudentia et consilio examinanda; siquid addendum minuendumve videatur, corrigendum. Die 12. Novembris M.D.XVII.' quæ supra p. 146. sqq. repetita sunt. Literæ Pontificis *in solo* a. *ad marginem.* [23] lætitiæ *3.* [34] orationem, *supra p.* 162. *sqq. repetitam. In* a *lemma est hoc:* Oratio Cardinalis S. Sixti. [38] Turcarum a.

multo potior inferentis quam propulsantis bellum ratio sit. quod quidem et velle debere et posse probavit ab honesto, ab utilitate, a religione, item a potentia, a fortitudine, a disciplina militari; addiditque non sine infamia eos posse huic
§. 19. *rei deficere, cum tota Christianitas ex præsenti pendeat conventu. Item usus est et paradigmatis Imperatorum Henrici et Othonis, qui Christianum nomen sæpissime oppressum liberarunt, et quo Germania Thurcis quam Italia propinquior est, eo maiorem dandam operam esse, et acrius invigilandum, ut non solum sibi, sed etiam communi commodo et utilitati consulerent. In fine ad concordiam pontificis maximi nomine bonis et efficacibus verbis hortatus est.*
§. 20. *Principes cum paululum consultavissent, responderunt se voluntatem sanctissimi domini nostri et per diploma iam lectum et per orationem reverendissimi legati concinnam et ornatam intellexisse, quodque super huiusmodi negotio secretius et maturius consilium essent habituri; tamen quod reverendissimi legati pontifici maximo illud de principibus Germaniæ polliceri possent, quod sanctitati suæ ad defensionem et incrementum Christiani nominis videretur: nam quantum ad hanc provinciam attineret, nunquam essent defuturi, brevique se responsum de omni-*
§. 21. *bus daturos.* Cæterum antequam ad reliqua pergamus, aliquid etiam de modo consultandi, qui huiusce rei gratia habitus est, scribendum duximus: Cum aliquid in consultationem venit, Cæsaris Imperiive nomine triplex consilium habetur: primum enim consilium Electorum Imperii; secundum principum, prælatorum, comitum et baronum; tercium oratorum civitatum. heæ tres consilii classes divisim consulunt, et cum simul coeunt, singillatim sententiæ expostulantur. quamquam et in secunda quoque classe divisio facta est, ut principes scilicet cum prælatis, Comites vero ac Barones cæterique profani in

De modo consultandi in Dieta.

§. 22. subselliis invicem discretis sederent. In negotio autem legatorum ita consulendi ratio habita est: ex omnibus enim Imperii ordinibus aliqui delecti sunt; cæterum, præter electores, omnes stati et firmi erant, nam bini donec ipsi per orbem interessent, mutabantur. Ecclesiastici elegerunt episcopos Bambergensem et Aystettensem; sed in locum Bambergensis, qui valetudinarius erat, Augustensis suffectus est; item nuncium Herbipolensem, Abbatem Wesburgensem ac nuncios prælatorum Sueviæ; Mundani vero Georgium Saxoniæ, Fridericum palatinum, Bavariæ duces elegerunt, item nuncium Wilhelmi Bavariæ ducis et nuncium Lantgravii Hassiæ, ex Comitum vero ac Baronum classe unum; Civitates
§. 23. autem Ratisponensem Argentinensemque decuriones elegerunt. Hos ergo omnes consiliis et tractandis rebus, quoad super negotio legatorum disceptaretur, interesse necesse erat: hoc itaque ordine ullus non intermissus dies, in quo de rebus tum publicis tum privatis aliquid tractatum non sit. Verum enimvero illud mihi valde inutile visum, inter Germanos principes, unde communis omnium salus dependet, tamdiu pro primis secundisve subselliis controversiam ali: nam dum eiusmodi ambitione detinentur, ea spernimus quæ mature agi necessum est. utinamque nec odia ita sua iacerent fundamenta, ut erui

Tacita principum correptio.

§. 24. postea non nisi cum totius superstructi ædificii ruina possint! Atqui si hæc multaque huiusmodi alia recto iudicio percurreremus, quem, dii boni, alium nisi nosipsos deprimimus? unde in tantum in animis mortalium crevit invidia, ut altero nos privari oculo facile patiamur, si utroque lumine captum iri alium credimus. sed nos institutam operam prosequamur. Initum est hoc tamen consilii

---

[6] Turcis a. [21] Hæ *3.4.* [22] sigillatim *3.* [30] Wisburgen̄ 2. *Weissenburg.* [35] *Aliter supra* §.7. *sensit adulator.* [42] possit *1.2.4.* [43] inbitio 2.

genus, ut sine Cæsare electores (nàm cum iis nulla est sedendi controversia) in senatu cum cæteris principibus convenirent, ubi post electorum locum confertim cæteri sederent. Die nona Augusti Ioachinus imperii elector, Cardinalis §. 25. Maguntini frater, urbem ingressus est. Sequenti die principes in senatu coiere, Gurcensis autem domi et ante prandium et post cum principum consiliariis de rebus magnis egit. Dum hæc in Germania habentur, literæ allatæ sunt quibus §. 26. significabatur Thurcarum Imperatorem Constantinopolim re- *| De reditu Thurci Constantinopolim, et quædam de eo.* diisse. fama de reditu fuit duplex, alii dicebant initam pacem cum Persarum Rege, idcirco rediisse; alii stragem perpessum fuga sibi salutem comparasse. sed neutrum contigisse postea compertum est: nam cum Thurcus ultra Eufratem traiecisset, certiorque factus Persarum Regem omnia incendio devastasse, timens, ne rerum inopia laboraret, retro cessit, impositoque Syriæ validissimo præsidio ad nostram perniciem Byzantium reversus est. Ioachimus autem elector §. 27. postridie quam Augustam ingressus erat, Legatos visitavit, sed apud alterum, nostro enim familiariter utebatur, erudita habita oratione, utrunque ad prandium invitavit. Convivium fuit saliare et magnorum virorum præsentia refertum: nam præter legatos affuit etiam Regis Franciæ orator et plerique alii viri illustres. Non multo post in aula Cæsaris futurarum nuptiarum consultatio ha- §. 28. bita: nam Casymiro Marchioni Ducum Bavariæ soror desponsata fuerat. Die .XVIII. Augusti Archiepiscopi Coloniensis adventus fuit, qui pompam ut cæteri haud multifaciens vix illucescente die civitatem ingressus est. Et quoniam altera et §. 29. de votis in senatu exquirendis ante Coloniensis adventum al- *| Controversia inter principes, de votis exquirendis.* tercatio inter Cardinalem Maguntinum et Ducem Saxoniæ orta erat, placuit ut interim principum consiliarii ad res tractandas convenirent, ubi tunc soli Ducis Saxoniæ consiliario cæteros postulare vota liceret; si autem necessitas cogeret, ut principes interesse oporteret, Cardinalis Maguntinus vota principum exquireret, illudque tantisper observaretur, donec Coloniensis adventaret, qui una cum cæteris principibus iudicaret, utri exquirendi vota provincia deleganda esset. Dum §. 30. hæc principes nostri tractant, venit ad me Echius, vir sane doctus: post verba utrinque habita libellum ostendit, in quo obiecta quædam sibi satis erudite diluebat, et quantum potui coniectura assequi, cuiusdam fratris Lutther sectatores, qui, cum Echius ecclesiasticam dignitatem ac veritatem fortasse ipsam defenderet, in eum gravius quam ut Theologos deceret, invecti fuerant. Ego §. 31. cum hæc et similia fere animo repeto, stultos illos, immo *| Contra Theologos nostri temporis, qui omnia confundunt.* stultissimos esse iudico, quorum opera ac studium solum in iis quæ sibi nil præter detrimentum ac iacturam parere possint versantur, a quibus tanto cautius abstinere debemus, quanto frequentioribus exemplis instrui possumus, ne contra parietem caput illidamus, cum hiis temporibus plus odii ac invidiæ quam benevolentiæ ac præmii literati consequantur. cavendum a vero est, ne verum ipsum pro falso recipiatur: sapere enim cum vitæ interitu mihi stultissimum videtur. si deo gratus esse vis, sine mundum sua regi prudentia. Atqui dices fortasse 'et nos manum ferulæ subduximus'. at propterea scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter. memineris sapientiam huius sæculi stulticiam esse

---

[3] Ioachimus *3.* [15] nostro] *Gurcensi.* [16] saliare] cf. Hor. od. I. 37, 2. sqq. c. interpp. [17] legatus *2.* [20] *Hermannus Wiedensis.* ut cæt.] *aliter atque ceteri.* [21] illuscente *edd.* [29] *Eckius, inter Lutheri hostes famosissimus, non Trevirensis ille archiepiscopi scriba.* §. 31. *Risum teneatis?* [38] patientem *2.*, his *3.* [39] premii *1. 4.* [42] et nos] Iuven. sat. I. 15. [43] sap.] Pauli I. ep. ad Cor. III. 19. ſtulticiem *2.* stultiam *3.*

apud deum: nam quid certi in scientiis nostris habeatur, non plane video, et cum multa scire nobis persuasum sit, longe plura supersunt quæ ignoramus.
§. 32. mira hominum insania, atqui furor potius, cum etiam illud nostræ accedat dementiæ, quod aliquando nullo fidei zelo, sed vel odio vel invidia ad scribendum impellimur, atque ut aliquid egregium arduumque videamur aggressi, statim in ecclesiam catholicam, in pontificem, in principes invecti tanquam mundi correptores, quem ne Christus quidem ipse corrigere ex amussim potuit, et simus et appellemur. o pauperes homines, o insipidum animarum genus, quæ templum Dianæ Ephesiæ incenditis, ut famam aliquam aut rumusculum de vobis aucupemini! desinite cum bono vel etiam cum maximo malo vestro magnos crabrones lacessere: si semel quantum aculei habeant experiemini, puto vos in
§. 33. posterum huiusmodi nugamenta minime scripturos. Perillo equus aeneus quem ad torquendos noxios paraverat, nocuit; nocuit et Dædalo et nepoti ingenium; Thamyras cum Apolline certans excoriatus est; Niobe quæ dicere solebat 'Maior sum quam cui possit Fortuna nocere', audens cum Latona contendere, in saxum quod adhuc lacrimari dicitur, versa est. an quid Anippæis picis Musas ad certamen provocantibus contigerit, ignoratis? Atqui hæc fabulæ sunt: nos di-
§. 34. vina sectamur: disputatio est de religione, nihil perperam patramus. Dii superi medioximique, parum abest quin dicam 'inferi quoque', hoc velint, ne tam scrupulosa religionis cura vobis noceat pariter et nobis: nam in scribendo quantum gloriæ, tantum etiam eculei et compedum vobis paratis; nos vero ita vestris novæ cuiusdam fidei involucris horrendisque Theologiæ sensis obstrusi detinemur, ut superisne an inferis credendum potius sit, aliquando dubitemus. ut ergo dii vobis propitii sint, desinite iam: plus enim cum silentio tacita recti conscientia, quam garrulitas iactantiaque doctrinæ ad demerendam dei optimi maximi gratiam valet. Sed suo quisque utatur, ut vult, iudicio; ego hoc unum
§. 35. sentio, ut mundum repperi, ita quoque relinquendum esse. XIIII. kalendas Septembres vocati principes sunt ac legati: nam Cæsar oratores Poloniæ, qui paulo ante venerant, auditurus erat. dum legati in curia præstolantur, rursus altercatio propter legatorum præsentiam suborta est: anceps propterea Imperator, in ea temporis angustia quid ageret (oratores enim iam curiæ proximi equitabant) quidve consilii captaret dubius, Episcopum Tergestinum propere misit, qui oratoribus aliquam impedimenti causam substrueret, et propterea ut domum reverterentur, idque æquo animo ferrent. idem alteri legatorum dictum: nam Gurcensis intra cubiculum Cæsaris profectus est. Ita illius diei negocia
§. 36. tractata sunt. Sequenti die Cæsar principum curiam, in qua omnes convenerant, ingressus est, ubi de honesto et utili satis disputavit, quodque eiusmodi
Gravitas Cæsaris in dicendo. | altercationibus, quæ magis ab odio quam ab æmulatione gloriæ

---

§§. 32. sqq.] *Hæc Hutteno præcipue displicere poterant.* Cf. vol. I. p. 224. *sq.* 'occultum quendam morsum'. [8] que *1..3.* [11] crabones *2.* [12] Perillo equus] bos! cf. Hutteni Phalarism. §. 31. [13] Dædalo] cf. interpp. ad Vergil. Æn. VI. 14. [14] Thamyras *edd.* De Thamyri a Musis excæcato cf. Apollod. I. 3, 3. Hygin. astron. 6. c. interpp. Niobe] cf. Hygin. fab. 9. c. interpp. [16] lacrymari *2.* Anipeis *2.* Anippæis] voluit sine dubio sive velle debebat doctiloquus orator *Euippæis.* cf. Ovid. met. V. 294. sqq. [17] nos] *debebat addere* pauperes spiritu. [18] Dii *etc.*] Plautine. [24] propicii *2.* [25] demerandam *2.* [27] i. e. nudum . non ut habet ev. sec. Ioann. XVI. 28. [30] p̄sentia *1.* presentia *2.* præsentia *4.* [31] referterentur *2.* [35] Ita] *digne sic descripta.* negotia *3.* [36] tranctata *2.*

oriebantur, frustra tempus cum maximo Germanici fastigii dedecore transigi et propterea, ne fomentum malorum omnium ulterius aleretur, pietatem potius gloriamque ac temporum necessitatem respicerent, ne in suam ipsorum invidiam quicquid Christianis postea mali evenerit, reiiciatur. Hæc et multa alia §.37. cum Cæsar satis graviter et sapienter disputavisset, Oratores inibi | Oratores Poloniæ auditi. Poloniæ, qui priore die audiri non potuerunt, in eadem curia auditi sunt. Et quoniam hæc prima Cæsaris ac principum sessio habita est, operæ precium erit si de sedendi ordine aliquid scripsero. Cæsar in sublimi loco | Sedendi ordo Principum et Cæsaris. §.38. sedens dextra lævaque principes omnes assidentes habuit: dextram tenuerunt Archiepiscopus Maguntinus, Comes palatinus Rheni, Archiepiscopus Bremensis, Marquardus præpositus Bambergensis, qui Archiducatus Austriæ locum tenebat, Capitaneus archiepiscopi Salzburgensis orator, Episcopus Bambergensis, Episcopus Herbipolensis, Episcopus Aystettensis, Episcopus Augustensis, Episcopus Ratisponensis, Episcopus Ratzenburgensis ac oratores cæterorum episcoporum. a §.39. sinistro Cæsaris latere sederunt Archiepiscopus Treverensis elector, Archiepiscopus Coloniensis elector, Dux Saxoniæ elector, Marchio Brandeburgensis elector, Georgius Dux Saxoniæ, Casymirus Marchio Brandeburgensis. e regione autem Cæsaris tres Poloniæ oratores; ad dextram et subsellium positum erat, in quo Ioachimi electoris filius, literis morumque gravitate impense eruditus, et duo alii Marchiones Brandeburgenses, sed natu grandiores, itemque Comes de Anhalt iuvenis sedebant; a tergo Episcopis Brandeburgensi et Tergestino locus datus est. In hunc ergo ordinem cunctis assidentibus Episcopus Plocensis, vir §.40. literatus et gravis, orationem habuit Latinam plane et rei satis | De oratione oratoris regis Poloniæ. accomodatam, in qua sapienter et erudite de expeditione contra Thurcas suscipienda disputavit, et quantum variis temporibus damni ac iacturæ passi sint Poloni ac in præsentiarum patiantur crebris Thartarorum Thurcarumque incursionibus; qui quidem cum et fide et fœdere ac eadem morum sævitia coniuncti et simillimi sint, ni contra eorum impetum Christiani principes semel vires colligant, brevi de re publica Christiana actum fore. Præterea duo latenter et §.41. aliud fere agens tetigit: in altero enim Germanorum principum ambitionem ac intestina odia arguebat, qui bonam temporis partem in conventibus in subselliorum altercatione, postpositis quibuscunque et publicis et privatis negociis, conterant; in altero autem acerbe in Prussenses invectus est, constanterque asserebat eos vestimenta pacis induere, intrinsecus autem nihil nisi bellum ac discordias moliri. De decimis autem exigendis haud aliter quam cæteri persuaserant sensit, quod quidem Germanis principibus durum graveque visum est. Post multos dies, qui tum private tum publice consulendo transacti sunt, Du- §.42. cissa Bavariæ Casymiro Marchioni desponsa Augustam, deaurato | De Ducissa Bavariæ Casymiri sponsa. in pilento vecta, ingressa est; obviam Cæsar ac cæteri electores prodiere. Cum ad divi Udalrici monasterium perventum est, pro templi limine, de more, Cardinalis Maguntinus advenientem excepit, sponsaliumque præfamine bene adpre-

[7] precipum s. *4.* pretium *3.* principium *4.* §.38.] Cf. Aur. Bull. ad §. 4. cit. [17] Brandenburgensis *3. et sic postea.* [18] tres] nomina vide p.237. [22] *Vitelli oratio supra repetita.* [23] Latinam plane] *vel minus Latinam quam ipsius Bartholini oratio.* [33] Prussenses] prusienses *1.2.4.* Prusienses *3.* Vitelli orat. §. 33. ostendit sermonem esse de principibus Russorum contra Polonos inimicitias foventibus. Bartholinus Hodœporic. 'Pruthenos' scribere solitus erat. §§. 42...49.] Cf. post hanc descript. repetendam Ioannis Haselbergi descriptionem harum nuptiarum celebratarum.

catus arrabone anulo Casymiro copulavit. inde ad hastenses ludos omnes pro- §. 43. fecti. nocte autem quæ secuta est, maritus maritaque una concubuerunt; nam principum in Germania mos est, ut prius intra thalamum ius maritale perficiant, quam sacris intersint nuptialibus. itaque cum aurora illucesceret, Cardinalis Maguntinus, qui sponsalia pridie auspicatus fuerat, celebraturus sacra templum ingressus est; paulo post legati, Cæsar autem tardiuscule adventavit: nam feminæ antequam comant ornentque sese, annus elabitur: ipse cæteris principibus comitatus nuptam et neptem suam ad templum duxit. in quo ita divisa subsellia sunt: Cæsar relicta sponsa per cochlidem ad superiorem locum ascendit, et e pluteolo, ut suus est mos, spectavit; Legati e proximo pulpito, §. 44. assidentibus dextra lævaque principibus; infra autem in sacerdotum sellulis hinc inde sponsus et principes reliqui; sponsa in subselliis mediis propterea ædificatis, qua cum et matronarum et puellarum, quæ in diversas divisæ classes erant, assidebant: ipsa sola in primo ordine sacra e pulvino aureo spectavit; eodem modo et Casymirus, ornatu etiam aureo antica posticaque fulgebat; infra omnes principes assidebant; in alteris e regione sedibus Archiepiscopus Bremensis, quinque Bavariæ duces, et duo Marchiones Brandeburgenses; cum legatis vero pontificis Galliæ, Poloniæ oratores, episcopi quatuor, Georgius Dux §. 45. Saxoniæ, princeps de Anhalt et plerique alii viri nobiles interfuerunt. Peractis Prandia principum. | sacris epulum splendidissimum datum est, divisis propter principum virorum multitudinem prandiis. cum Cæsare sponsa ac nobilissimæ quæque matronæ priucipesque discubuerunt; cum Cardinali Maguntino Legati et ecclesiastici ordinis cæteri; cum Guilhelmo Bavariæ Duce oratores, Barones et nobilissimi quique ac puellarum turma. domi autem apud Casymirum, quanquam ipse §. 46. apud Cardinalem prandit, bona nobilium pars convivata est. Ubique variis missuum generibus certatum; apud Maguntinum papiliones tentoriaque in horto extensa, ut sub velum quodammodo, ne vel pluvia vel sole offenderentur, discubuerunt, et præter dapsilia ac salaria obsonia etiam aves, castra, arbustulæ miro topiariorum ingenio in menses allatæ; cibaria et priva et exotica, fructus item non illius regionis dati. missilium omnia genera, in tantumque rerum suavissimarum copia crevit, ut dulciarios omnes, tragematarios ac lactarios (in usu enim frequenti lactaria opera sunt apud Germanos) redditos esse fessos credi- §. 47. derim. Invicem autem non sextariolis, sed capitolinis amphoris propinatum est; atque inter prandendum præter citharœdos et Sapho illam a me sæpius laudatam chorocitharistæ et psallocitharistæ, tympanistæ, tubicines tibicinesque omnifariam et divisim et mixtim personabant. Non defuerunt et balatrones mimorumque ac scurrarum collegia, qui Milesiis fabulis ac Fescenninis carminibus convivarum au- §. 48. res permulcerent. peractis ubique prandiis ad hastenses ludos itum est. Cæsar,

---

[1] annulo *3.* [6] tradiuſcule *2.* [7] Terent. Heaut. II. 2, 10. sq. „... et nosti mores mulierum: Dum moliuntur, dum comuntur, annus est ..." fęminę *1.* fæminæ *3.4.* [21] Cæsar *1.2.* [26] papil.] *pavillons Gallice.* [29] mirotopiariorum *3.4.* *quasi unum vocabulum esset.* [33] Capitolin. in Maximin. 4. „Capitolinam amphoram", *i. e. legitimæ mensuræ.* cf. Carm. de pond. et mens. ap. Wernsdorf. poet. min. V. 1. p. 506. „Amphora fit cubus, quam ne violare liceret, sacravere Iovi Tarpeio in monte Quirites". [34] cytharedos *1.2.* cytharædos *3.* laudat.] *in Hodœpor.* si bene memini. [35] chorocytharistę *edd.* psallocytharistę *edd.* [36] balatrones *2.* cf. Hor. sat. I. 2. 2. [37] Mil. fab. et Fesc. carm.] *i. e. Schauspiele und Hochzeitslieder.* [38] ob q3 *2.* haſtenſes *2.* promulcerent *3.* *falso.*

Maguntinus, Palatinus, Bremensis sponsam comitati sunt, quam aureo carpento vectam a tergo puellarum pilenta quatuor sequebantur. Cæsar ex amicorum cœnaculis ludos e pulvino aureo spectavit. in septis ludi hastenses de more æditi: paria certantium octo fuere: certaverunt Guilhelmus et Ludovicus Bavariæ Duces contra Casymirum et comitem de Henneberg: concursum est satis acriter; corollaria et præmia victoribus data. deinde ad multam noctem choreæ habitæ. In posterum diem sponsa ut discederet consilium initum est: cum ergo §. 49.
primum aurora illuxit, Cæsar ac cæteri principes abeuntem extra portam comitati sunt. numerum equorum fere trium milium fuisse arbitrati sunt. Sponsa, ut ingressa proxime erat, deaurato curru vehebatur; pone Cæsar et principes equitabant; interiectis aliquot equitum turmis duodecim carpentorum ordo subsequebatur, maximo ubique et tubarum et tympanorum confertim strepentium sonitu. Dum hæc tractantur, constans fama fuit Thurcas exercitum validissi- §. 50.
mum et terrestrem et maritimum parare, idque significatum a Vicerege Appuliæ, tantaque id celeritate agere, ut verendum sit præsenti anno aliquid in nos omnino molituros; et facient, nisi nos tantum belli apparatum impediamus: de hoc latius in oratione nostra disseruimus. Cæterum in Germania, quoniam multæ arduæque res in consultationem, ne dicam in controversiam venerant, visum est ad eas mature perficiendas tempus omnino minime suffecturum. itaque ut alio conventus transferretur, agi cœptum est. Interea faustus et fœlix §. 51.
nuncius attulit Cæsarem ac Venetos in quinquennium Galliæ Hispaniæque regibus authoribus inducias confirmasse. sed de hiis alias. Cum ergo advesperasceret, illustrissimus Gurcensis, vir animi magnitudine ac liberalitate extra mortalium aleam positus, in cœna duodecim comites habuit, in quam tanta rerum varietas ex popinis allata est, ut oculi spectando deficerent. sed illa longe et opimior et gravior cœna visa est, quæ reverendissimo Cardinali sancti Sixti, legato, et Caracciolo viro solertissimo et gravissimo, pontificis maximi nuncio, Balboque, Pannoniæ regis oratori, et plerisque aliis viris dignissimis data est, in qua duo et viginti missuum genera allata sunt, partim Germanice, partim Italice concinnata. nec defuerunt qui vel cantu vel histrionica variis modis convivarum aures oblectarent. *Nonnullis ergo elapsis diebus, cum Principes quid Legatis* §. 52.
respondendum esset (tandiu enim consultando distulerant) conclusissent, Orator ex collegio sacerdotium Leodiensium curiam ingressus est, oratu- | Leodiensium Sacerdotum orator.
rus mox, nisi principes præ rerum magnarum tædio, quo affecti erant, vetuissent; in schedula tamen quæ dicturus erat uti describeret iussèrunt. is cum in sinu haberet, porrexit: quæ quidem nihil aliud continebat nisi maledicta ac convicia in Romanensem curiam: numerabat fraudes omnes, vitia, scelera, sy-

---

[8] poztem *2.* [9] trummiliū *2.* [10] cursu *3.* [15] celericate *2.* [17] orat.] Cf. *supra p.* 261. [19] omnine minime *2.* [20] cæptum *3.* ceptum *4.* Intra *2.* [21] nuntius *3.* „Cæsar quoque inducias cum Venetis in quinquennium prorogavit ea lege, ut ei quotannis toto quinquennio ducentas auri libras et civitatum suarum exulibus, qui Cæsarem erant sequuti, quartam fructuum ex bonis, quibus antea fruebantur, partem penderent; constitutumque fuit, ut ea de causa auri libras quinquaginta quotannis repræsentarent. et fortasse Cæsar, si ei maiorem pecuniæ vim adiecissent, ad pacem inclinasset". Bzov. Annal. eccl. Baron. tom. XIX. p. 342. [22] autoribus *2.* his *3.* [25] allatam (*om. est*) *1.* est *etiam 3. non recepit.* [26] opinioz: *2.* [27] Caraccolo *1.3.* Coraccolo *2.* [28] alata *2.* [32] tamdiu *3.* [33] sacerdotum *3.* Hoc lemma *1...4.* non habent. [35] discriberet *1.2.* [37] Rhomanensem *a.* uicia *1.*

CVRTESANI *cophantias, deceptiones, imposturas. in quibus Curiales nostri tempo-*
§. 53. *ris versantur: omnia corrupta esse, nihil boni, nihil pii amplius cognosci,*
nihil iusti, nihil sancti foveri, et pleraque alia huiusmodi nulla alia de causa
recitabantur, nisi quod iura omnium beneficiorum essent abolita; illud tantum
de omnibus et ubique agi, quod sycophantæ illi ac impostores Romæ volunt,
tantumque abesse ut aliquid certi in sacerdotiis habere possis propter regres-
sus, accessus, reservationes et, ut perinde valeat, expectativas, revocationes
Pedales ac tibiales reservationes. *et mille id genus, ut pedales quoque ac tibiales reservationes*
§. 54. *paulo post sint pròdituræ. et quod gravissime ferendum est, ignari ac infimæ*
conditionis homines, non virtute ulla, non literis præditi, in stabulis tantum ac
popinis victitare soliti, ingenio malo pravoque ad magnas plerumque efferuntur
dignitates; quod quidem cum ubique hoc patrari, sed potissimum in Leodienses
Leodienses. *consuetum sit, rogare principes obsecrareque, ut effrænata Curia-*
lium libido aliquando coherceatur: quando hæc ignorante pontifice maximo.
Leonis X. laus. *omnium optimo et sanctissimo, committuntur, non vereri, si de hiis*
omnibus ac omnium fere collegiorum querela a principibus Germaniæ certior
fiat, quin pessimi quique, qui Romanam curiam labefactant, pœnas daturi
§. 55. *sint. Cum hæc et pleraque alia in hanc sententiam lecta fuissent, dilata ad*
pomeridianam consultationem fuerunt. Interim pontificis maximi diplomata re-
citata sunt: nam cum plerique nunc avaritia nunc ambitione eum accusarent,
Excusat se Pontifex. *diluit in iis obiecta, suadetque Principibus tantum abesse, ut pro*
ambitione quicquam ipse aggredi meditetur, ut etiam omnem defensæ Christia-
nitatis gloriam in eos, modo eam tueri velint, reiecturus sit. quod autem ava-
ritia damnaretur, falso eo vicio accusari, cum ipse id tamen se velle quod
principibus Germanis ad bellum Thurcis inferendum proficuum magis videre-
§. 56. *tur, semper asseruisset. Quæ cum Principes intellexissent, iniquo, ut accepi,*
tulerunt animo, damnatis etiam summopere iis qui huiusmodi discordiarum nu-
trimenta disseminarent, cum publica potius negotia quam quid unus vel alter
scorsim a bonorum opinione senserint, respicere deberent. Sed illud longe dis-
Principes Germaniae nolunt impelli. *simillimum Germanorum Principum dignitati visum est, cum*
etiam scriptum esset, 'si trahi aut rationibus aut persuasionibus in sententiam
non possent, impellerentur quoque': ut lubet, factum vel laudent vel vitupe-
§. 57. rent; ego enim huius causæ disceptator esse nolo. Pridie kalendas Septem-
bres quatuor viri nobiles Cæsarem adiere, supplicaruntque ut Palatinos regali-
bus, sic enim appellant, Palatinatus insigniret, eoque annuente Ludovicus elector
et Federicus fratres, Palatini comites, intromissi sunt. sedebat in fastigio Cæ-
sar, reliquis utrinque stipatus electoribus; Palatini autem coram genuflexi con-
firmari ab Imperatore humillime petierunt. Cardinalis Maguntinus, quoniam
Germaniæ archicancellarius est, pro Cæsare respondit, pronusque et ipse iura-
mentum legit, Palatinis singula verba subsequentibus; imposita demum manu
§. 58. Cæsar utrumque regalium munere prosecutus est. Augebatur interim fama,
quemadmodum et reverendissimus Cardinalis sancti Sixti se habuisse literas mihi
recensuit, Thurcas non solum Constantinopoli formidabiles parare copias, sed

[1] ſycophancias *2.* CVRTESANI *in solo* a. *est.* [3] nihi inſti *2.* [5] Rhomæ a. [6] Ped. ac tib. res, *ex* a. [7] inſtabilis *2.* [8] ſolit: *2.* [10] Leod. *ex solo* a. effrenata *2.* [14] coerceatur a. coherceatur. *2.* [15] *Lemma in solo* a *est.* his a. [21] *Lemma ex* a *est.* [23] quod] qui *3.* quæ *4. utrumque falsum.* [24] vitio a. tamen *edd. l.* tantum. [25] Turcis a. [28] negocia a. [29] lange *2.* [30] *Lemma in solo* a. [36] Fredericus *2. 4.* [42] hubuiſ-ſe *2.*

etiam Dyrrhachii ac Velonæ classem multarum navium indies fabricare, eosque,
cum vacua præsidiis maria sint, celocibus prædatoriis ad Caietanum littus noctu
descendisse atque Mola oppido incenso direptoque tam hominum quam rerum
ingentem secum prædam, tribus, haud amplius, suorum amissis, asportasse.
Ex Pannonia autem, quod etiam Sperantius, vir candidi ingenii, mihi retulit, §. 59
nunciatum est Thurcarum Imperatorem Belgradum validissimis copiis obsidione
cinxisse (oppidum ad confluentes Danubium et Savum positum est, antiqui Taurodurum appellabant) deiectisque passim mœnibus bis in oppidanos impetum fecisse; Pannones autem, qui toti regno, si oppidum caperetur, periculum imminere animadverterant, comparato confestim exercitu, quantus præ angustia
temporis parari poterat, ad opem obsessis ferendam profecti sunt. Incredibilis §. 60.
omnino Thurcarum in rebus perficiendis celeritas, qui devicta Ægypto, Syria, Phœnicia, Palestina, Cœle, fugatoque ex Armenia Persarum rege, in Europam, tempestatis ac fulminis more, priusquam eos Byzantium rediisse intellexerimus, cum exercitu traiecerint. Dixi alibi, et ulterius, tempus fore ut nostræ segnitiei ac desidiæ aliquando pœniteat: ecce iam confinia regnorum nostrorum pulsant, victoresque et mari et terra in contemptum superbiæ nostræ evagantur, qui refractis Pannoniæ repagulis, quod brevi futurum puto, ad montium quoque ardua penetrabunt, nulli parsuri nisi iis qui etiam a fortuna contemni pos-
sunt; Reges, principes, quique ex elephantium utero oriundos se gloriantur, §. 61.
in triumphum petunt; in viles animas non vibrant gladios, eas vivere volunt, ut capite censeantur, deglubenturque ad cutim. Et quod miseriarum nostrarum ac futurorum malorum indicium est, vix unus aut alter fidem adhibent: credunt commentitia esse, eaque in vulgum tantum ædi quæ ad thesauros Ger-
maniæ exhauriendos utilia videantur. Ego mihi fortunisve meis aut nihil aut §. 62.
parum timeo; cum nihil habeam, nihil it perditum, et quisque

cantabit vacuus coram latrone viator;

si etiam immutanda erit religio, parum lucri iacturæve nobis accedet: quantum enim nostrorum temporum mores ac scelera a Thurcis distant? aut quotus quisque est qui fidem Christianam vel semisse decies in die non abiiceret? Sed hæc sero querimur, et pharmacum animam exhalantibus plus obesse solet quam pro-
desse. patiamur et cætera æquo animo, quando nostra intra parietes iactan- §. 63.
tia et alteri inter pocula Briarei duo imperia, Byzantiacum et Trapezuntium, regna vero duodecim amisimus. non vereor tamen si prisci illi virtutis igniculi, qui nunc in mortalium pectoribus mortui sunt, aliquando reviviscerent, quin pietatem imprimis, ac demum Romani Imperii gloriam animosius ample-
cterentur. *Principes igitur, cum responsum quod Germanica Latinaque lingua* §. 64
scribi iusserant, Legatis tandem reddituri essent, Cæsaris prius trutinæ ac censuræ quam in vulgum prodiret, subiici voluerunt. cæterum quantum coniectura assequi possum, ut non receptum, ita ne reiectum quidem in posterum ita redditum est; Legati Oratoresque et pontificis et regis Galliæ, Cæsariani vero Episcopus Tergestinus et Præpositus in Waltkirchen cum simul convenissent dis-

---

[1] Dyrachii *1...3. Durazzo.* Velonæ] i. e. Aulonæ, Awlon, *Aulona* s. *Velona.* [5] Sperant.] *Sebastian Sprenz*, decretorum doctor, Cæsari ac Gurcensi cardinali a secretis. (*Denis* p. 139.) [7-8] Taurunum *est hod.* Semlin. Belgradi *vetus adpellatio* est Singidunum. [16] *i. e.* nos pæn. [19] Qui a fortuna contemni possunt, ii fortunam etiam contemnere possunt. [20] ex eleph. ut.] magnates stupidos. [24] comentitia *1...3.* [27] Juv. sat. X, 22. [29] tẽperũ 2. [33] Briaret, *2.* De hoc Briareo cf. Pausan. II. 1, 6. 4, 7. Corinthiacor. [36] animo suis *1.4.* [37] *In* a *suprascriptum est* RESPONSIO, cf. præf. p. 138.

ceptassentque de futuro principum responso, ad Cæsarem profecti sunt. con-
§.65. *venerunt et Oratores Poloniæ. Cæsare igitur ac reliquis sessitantibus Episco*
pus Tergestinus in hanc sententiam verba fecit: „Sacratissime Cæsar, Cum se-
Responsio Principum ad Cæsarem et legatos. | *„renissimi Principes diu multumque super iis quæ a reve-*
„rendissimis Legatis ac .cæteris Oratoribus proposita fuerant, cogitavissent,
„animadverterunt rem arduam esse atque perdifficilem, in qua de expeditione
„contra Thurcas suscipienda ageretur, et idcirco molem rei ac magnitudinem
„amplectentes animo, conducibiliusque fore si negocium maturius tractaretur
„rati, in præsentiarum responsum dare liquide se haud posse: sed cum pri-
„mum in provincias rediissent, populos quenque suos consulturum esse, et quid
„inde hauserint, in proximo conventu, quem ante discessum nominabunt, re-
§.66. *„laturos". Hæc Tergestinus breviter et ornate: ac fortasse prudentius quam*
vel nostra vel temporum culpa mereretur, factum: non enim omnia quæ in
schedis scripta fuerant vulgoque iactabantur retulit. cæterum non erit ab re,
§.67. *si etiam in hoc albo breviter et concise descripsero. „Principibus, cum multa*
Responsio in scriptis. | *„in consultationem occurrerent, quæ ob rei difficultatem a celeritate*
„procul esse videbantur, tria tamen obstare quæ haud dubie impediendi vel
A difficultate. | *„omnino retardandi expeditionem vim essent habitura: Primum erat,*
„quoniam vires hostium validissimæ sunt, ut non minus quam quinquaginta ar-
„matorum millia e Germanis essent ad bellum datura nomina, et propterea de
„annuo stipendio ac de incredibili comeatuum copia ratio habenda, cum per
„loca Thraciæ Mœsiæque, ubi nulla frumentationis prædæve occasio datur,
„ituræ copiæ sint; Germanos siquidem suis viribus, non alienis, confisuros".
§.68. *Cum multa in hanc sententiam, quæ rei difficultatem ac magnitudinem argue-*
rent, satis graviter et copiose descripta fuissent, Secundo loco illud quoque,
quod in ore omnium erat, cæterum satis ornate et prudenter tangebatur; nos
tamen vulgi opinionem sequemur: „Obstare scilicet maxime, quod omnia sacer-
A querelis Sacerdotum. | *„dotium collegia ad decimam persolvendam haud facile induci posse*
„suspicabantur, cum nullus in Germania locus sit, qui propter ea quæ indies
„perperam committuntur, querelis vacet, quandoquidem omnia sacerdotia ita
Concordata Principum. | *„passim et sine discrimine conferuntur, ut neque Compactata (ut di-*
§.69. *„citur) Germanicæ nationis, neque iura gentilitia intacta remanserint; cæteras*
„nationes, Gallos, Pannones, Sarmatas, Dacos, Britannos inviolatis vivere iu-
„ribus, Pontificis maximi cum iis fœdera iamdiu inita servare; solum Germa-
O miseros Germanos. | *„nos in præda esse vel externarum gentium, tantumque abesse ut*
„principum, municipiorum, liberarum civitatum ac collegiorum sacerdotia a
Doli curiales. | *„dolis curialibus immunia sint, ut omnia eorum iura suspendantur,*
„debilitentur, frangantur, irritentur, ac ne Episcopatibus quidem parcatur.
„unde illæ patronorum ac rabularum conflatæ Romæ divitiæ; nam priusquam
„certi quicquam habeatur, vel pro tantulo beneficio per tam longam officiorum
O, ficta. | *„seriem, quæ ad extorquendas pecunias tantum excogitata sunt, tibi*
„circumeundum est, ut propter dispendium maximum iacturamque incredibilem
§.70. *„templi supellectilem ac pannificia omnia licitari necesse sit. Sed utinam et*
Nova iura. | *„illud quoque prodesset: nam ubilibet Romæ nova et inexcogitata iura*

---

[2] ſeſſitantibus *2.* [4] *Lemma non habet* a. [7] Turcas a. [17] *Hoc lemma in* a *rubricam facit.* [21] commeatuum *3.* [27] abſtare *2.* maxima *edd.* [31] *Hoc lemma solus* a *habet.* [34] iamdiu a. [35] *Lemma ex* a. [37] *Item ex* a. [39] tabularum *2.* Rhomæ a. [41] *ex* a. [42] circueundum a. [43] suppellectilem *1...4.* [44] *Lemma ex* a. Rhomæ a.

„reperiuntur; et cum omnia desunt, silentia non desunt, rupto violatoque omni
„iure atque æquitate mortalium. Et propterea omnibus iam sacerdotiis vel al-
„tercationibus vel gravibus pensionibus, sine quibus quippiam in præsentiarum
„non consequimur, exhaustis, nec non et clam et in propatulo mentibus erga
„Pontifices male affectis". Coniuncta tertio loco profanorum etiam | A querelis profanorum. §. 71.
querela erat, quæ mirum in modum invidiam exaggerabat: „ii nullatenus se
„Vigesimas Quinquagesimasve daturos affirmare, et si Principes cogerent, pes-
„sime factum vociferari, qui toties populis suis ob hanc causam expilatis se
„toties pueriliter decipi sinerent. numerare quoties datæ pecuniæ sunt, tum
„demum in pecunias diripiendas, non in Thurcas bellum gestum esse; repe-
„tere et Annatarum originem, quas a principio institutas esse assere- | Annatae.
„bant, ut contra Thurcas Sarracenosque exponerentur: interrogare identidem,
„tantus pecuniarum acervus quorsum periit, et in quem usum ecclesiasticæ
„prædæ tandem conversæ fuerint. Quamobrem, ne illud quoque de Decimis §. 72.
„ac Vigesimis fiat, ut pro consuetudine scilicet ac potius lege imposterum ha-
„beretur quod semel imperaret necessitas, se quo minus eiusmodi onera im-
„ponerentur, pro virili prohibituros". Hiis ergo de causis Germani Principes,
cum provinciam maxime arduam atque animorum acerbitatem viderent, differre
consultius arbitrati sunt, ut interim persuasionibus populi emollirentur et ad
magnitudinem rei et inchoandam et perficiendam mature omnia compararentur.
Cæsar vero, qui persuadendo, hortando monendoque nullum prætermittit tem- §. 73.
pus, Legatique una ac cæteri Oratores, qui Regum suorum nomine satis vali-
das copias pollicebantur, ut responsum in primis schedulis grave ac maturum
commendarunt, ita in fine reiiciendum omnino putaverunt, cum ad ea descende-
rint recitanda, quæ non modo non inflammare animos, sed frigidos quoque
reddere atque a tanta expeditione penitus alienos possent. itaque satis gravi
oratione argumentisque quæ a Principibus obiiciebantur, diluerunt. Non multo §. 74.
post Pannoniæ Regis orator a Cæsare auditus est, qui de incursionibus Thur-
carum in Pannoniam, supervenientibus etiam literis Marchio- | Veritas de incursione Thurcarum ad Albam Græcam.
nis Brandeburgensis, ita recensuit: Thurcas noctu intempesta nostrisque nihil
tale suspicantibus ad mœnia Tauroduri venisse, et quanto maiore silentio po-
terant, oppidi propugnacula conscendisse. vigiles, cum strepitu armorum co-
hortantiumque se invicem militum voces audissent, classico clamoreque oppida-
nos excitare, vociferari adesse hostes: sic repente ubique ad arma concursum
est. hostes autem superatis propugnaculis obtruncatisque custodibus portas op- §. 75.
pidi pene fregerant. nostri facto impetu Thurcas reiecerunt. pugnatum est
utrinque acriter; verum oppidani cum superiores evasissent, hostes infecta re
abierunt, minitabundi se paulo post cum validioribus copiis affuturos. Ex Thur-
cis ducenti interfecti sunt, ex oppidanis vero non plures vigintiseptem desi-
derati. quod autem oppidi mœnia (ut superius dixi) demoliti fuerint, falso re-
latum est. Non multo ante cum etiam Rhoxolani Amaxobios et Lituanos præ- §. 76.
dabundi invasissent, in oppugnatione oppidi a Sarmatis circumventi trucidati
sunt. idem et Tartaris contigisse literæ ex Sarmatia allatæ testabantur. Hæc

---

[2] equitate *4.* ſacerdociis *2.* [5] *In* a *est lemma:* A querelis laicorum. [6] mundum *2.* exaggerebat *2.* [8] ab *2.* [10] Turcas a. [11] *Lemma ex* a. [12] Turcas a. [15] in posterum a. [17] His a. [21] FINIS. a. pretermittis *2.* [27] Quod responsum cum omnino ad rem pertinere videretur, supra p. 198. sqq. recipere placuit. [31] tali *1.* menio *1.* Taur,] *vult* Belgrad. cf. p. 275. v. 7. [33] audiss.] hausissent *edd.* [39-40] desiderati *1.2.* [41] Podoliensibus ac Wolhyniensibus Hamaxobiorum nomen dat.

mihi reverendissimus Episcopus Plocensis, apud Cæsarem Poloniæ regis oratorem agens, recitavit, vir gravissimus et literatus, et cui, sine controversia, §. 77. fides adhibenda est. Quæ quidem omnia cum in comitiis principum mandato Cæsaris recitarentur, aliqui vix risum moderati sunt, cum longe aliter factum quam nostri commentati fuerant, qui rem adeo gravem ac periculosam fecerant ab initio, ut omnes palam dicerent, Pannonas Regnum et nos Germaniam triduo amissuros. Quid si Thurcarum Imperatorem quæsitum diu et nusquam hactenus repertum dixerim, me ne diras propterea incursurum credendum est? §. 78. *Opinio de Thurco quod sit mortuus.* | atqui literas vidi, vidi, inquam, literas, quæ ex Dalmacia nuper allatæ sunt, quibus significabatur, non modo Thurcum Constantinopolim non rediisse, sed etiam utrum vivus sit an mortuus, a plerisque dubitari. Ego in tanta rerum vel potius mendaciorum varietate nec probare nec refellere quicquam audeo: abeant Thurcæ in pessimam crucem! si Pannoniam vel Germa- *Germanorum laus.* | niam attigerint, spero, nisi nobis deesse volumus, non Ægyptiorum §. 79. molliciem, sed viros et duratos gelu et assuetos armis reperturos. Sexta Idus Septembris comitia habita sunt, in quibus Principes, cum in causa Ducis Wirtenbergensis hinc inde multa tractavissent, Cæsari supplicarunt, ut cum eo mitius clementiusque ageretur. qui ita respondisse fertur: „Etsi nunquam ulla *Cæsaris verba in causa Ducis Wirtenbergensis.* | „nos hactenus movit causa, ut contra naturam nostram quic„quam ageremus, tamen immatura hominis huius facta ita animum nostrum „inflammarunt, ut malimus a consuetudine clementiæ nostræ decedere quam „ulterius turbulenta eius consilia immensamque erga domum Austriæ ingratitu„dinem perpeti. Referrem, si sine exprobrationis vicio fieri posset, quot be„neficiorum genera a maioribus nostris et a nobis in hanc familiam collata sint; „referrem quam gratus iste, antequam a maiorum suorum virtute declinaret, §. 80. „nobis semper fuerit. Sed æquo certe animo toleravissemus omnia, nisi et eo „provectus fuisset, tanquam nostræ penitus immemor benivolentiæ, imperiique „Romani spretor, ut sese nunc Gallis, nunc Helveciis aliquando innxerit. Nos „tamen iuveuili eius imprudentiæ parcentes quasdam futuræ concordiæ condi„tiones cum eo pepigimus; sed ille perinde atque equus qui fræeum pati ne„scit, fregit illico omnia, et iusiurandi et nostræ authoritatis per reverendis„simum Gurcensem interpositæ contemptor suam feritatem latius evagari quam „nostra meruit clementia passus est. Cæterum si in re quapiam lædi se a „nobis putat, aut quod minus iuste agamus, adsit, securum damus aditum: si „in causa superabit, absolvimus, si facti reum convincemus, pœnas luat. Cæ„terum quando suæ imprudentiæ pœnitebit, et ad nos supplex venerit, habita „in primis ab eo de iis, quos contra ius fasque læsit, ratione, solitæ in no§. 81. „bis clementiæ locum se reperturum esse pollicemur". In iisdem comitiis quædam et de ordine Cameræ (ita enim consultationis genus appellant) acta sunt. Insequenti die electores comitia apud Cæsarem habuerunt. Pridie Idus Septembris Cardinalis sancti Sixti, orator Galliæ, oratores regis Poloniæ, Cæsariani treis, ut de rebus Thurcicis disceptarent, apud reverendissimum Gurcensem con- §. 82. venerunt. XVII. kalendas Octobris Principes cum serio responsum Cæsari, Legatis ac cæteris Oratoribus daturi essent, (primum enim, ut ipsi asserunt, in

[7] ammisuros. *1. 2.* [11] redii esse *2.* Mortuus est Selimus I. d. 22. Sept. a. 1520. [12] mendatiorũ *2.* [14] decesse *2.* §§. 79. 80. supra, vol. I. p. 95. etiam exhibuimus. [16] Semtembris *2.* [23] vieri *2.* [26] tolleravissimus *1. 2.* [27] profectus *2.* immemur *2.* [30] frœnũ *1.* frenum *3.* froenum *4.* [39] *Kammergerichtsordnung.* [40] In sequenti *edd.* [43] Octobris *2.*

locos coniecerant communes, ut utrinque scilicet disputandi materia daretur) Legati Oratoresque intra ædes reverendissimi Legati sancti Sixti convenerunt, et, ut concise rem perstringam, tale redditum postea responsum est, quale et illustrissimos Principes decebat, et Cæsar Legatique ac Oratores summopere optabant. nec unquam mihi aliter, atque factum est, persuasi: quis enim tam hebetis ingenii esset, ut eos, in quorum prudentia ac fortitudine potissimum gloria et libertas Christiani nominis posita est, a maiorum suorum institutis putaret degeneraturos? Ego autem hoc de Principibus nostris semper sensi, §. 83. nihil unquam fore, quod ad commodum et gloriam Christianorum pertineat, quin solita erga deos pietate patriaque fortitudine sint aggressuri. quod autem tarditatis arguantur, ab iis fit qui nonnisi ante foculum levissimis in negociis versantur, cum nihil certe arduum perfici possit, nisi prius maturum a nobis consilium adhibeatur. Itaque cum ad exitum conventus tenderet, Princi- §. 84. pes iam ut discederent cogitare, rogare Cæsarem, ut quamprimum abire eis liceret, relicturis tamen qui vices cuiusque, si quid ad rem conducibile videretur, gererent. et quoniam instituti nostri esse minime censuimus rem eo usque prosequi scribendo, ut vel levissima vel reconditissima quæque sectaremur, lectorem commonefactum volumus, nos hunc idcirco laborem aggressos, ut aliqua ex parte prodessemus, læderemus autem neminem. nam dum vulgi opinio- §. 85. nem sequimur, aliqua fortasse lectu utilia iis qui in summis Fortunæ fastigiis positi sunt, occurrent vel amplectenda vel reiicienda; etsi nos multa non inviti præterivimus, quandoquidem nonnulli quæpiam, atque Huttenus meus imprimis, et munera reverendissimo Cardinali Maguntino data, et hunc conventum, Romanorum Regem parturientem descripserit, fausta fœlixque fœtura, quæ ex æquo Imperii iure fortunatis sacratissimi avi auspiciis orbis terrarum habenas moderabitur. Dii et hæc rerum amplissimarum initia, ut omnes cupimus, fœlicitent, et futurum nobis Regem cum vera illa Imperatorum acclamatione 'fœliciorem Augusto, Traiano meliorem; Maximiliano prudentiorem fortioremque faxint"

FINIS.

---

[3] tale] *Caute et ambigue loquitur. responsum ipse repetitum* est supra p. 184. sqq. **reditum** *2.* [6] essent. *2.* [10] ergo *1, 2.* [11] **tradidatis** *2.* [17] recondidissima *1. 2. 4.* [18] common. *3.* [19] lederemus *1. 2.* [22] mens] Cf. vol. I. p. 224. §. 7. [24] Rom. R.] De electione Caroli V. dicit. descrips.] Cf. vol. I. p. 184. num. LXXXV. [27] **ac clamatione.** *2.* Entrop. VIII. 5. „Huius *[Traiani]* tantum memoriæ delatum est, ut usque ad nostram ætatem non aliter in senatu principibus acclametur nisi FELICIOR AVGVSTO, MELIOR TRAIANO. Adeo in eo gloria bonitatis optinuit, ut vel adsentantibus vel vere laudantibus occasionem magnificentissimi præstet exempli."

Non ægre fero casu locum factum esse ab operis sequenti particulæ orationis funebris in depositione Maximiliani Imp. in oppido Wels habitæ d. 16. Ianuarii a. 1519. a Io. Fabro Leutkirchensi Suevo, episcopo Vindobonensi. (Rer. German Scrr. ex bibl. Freher. cur. Struvio. Argentor. 1717. fol. tom. II. p. 739. sq.)

Orator postquam Cæsarem continuo mortem præ oculis habuisse sarcophagumque suum per ultimos quinque annos 'secretissime apud se, ubicunque locorum esset, etiam dum Mediolanum contra Gallos proficisceretur, quam diligentissime singulis noctibus semper conservasse ac reponi iussisse' verbis suis laudasset ac cum Saladino Aegypti Syriæque rege comparasset, ita pergit:

Dii boni, quanta patientia, quanto ordine, quam provide mortuus est Cæsar. Posteaquam enim in anno salutis M.D.XVIII. circa initium anni insignem

conventum celebrasset provincialium, cui in oppido regio Tirolis Insprugk adessent ex hæreditariis singulis Austriæ terris nobiles ac senatores, multaque illic futura, quæ se mortuo pro pace ac conservatione patriæ atque provinciarum Austriæ necessaria forent, iam disposuisset, Augustam Vindelicorum petiit; illic principes electores, cæterique Germaniæ principes, primates, Episcopi, prælati, respublicæ ac innumeri nobiles convenerant. Aderant quoque Pont. Max. Leonis X. legatus Cardinalis: Regum item Hispaniarum, Franciæ, Hungariæ, Poloniæ, atque Bohemiæ Oratores. Celebravit dictam omnium celeberrimam, multa rebus imperii prævidens, ac de futuro Romanorum rege deligendo cum electoribus consultans. Adeo hercle ut ex his duabus dietis pene coniecturari liceat, Cæsarem nostrum mortem suam iamdudum præscivisse, tam enixe circa ea institit, quæ se mortuo Imperio atque provinciis necessaria forent. De bello quoque in Turcas assumendo, deque bellorum apparatu, atque (ut dicunt) bellorum nervo multa per Cæsarem et principes, in primisque per legatum sanctissimi D. N. Cardinalem S. Sixti tractata fuerunt. Augusta (posteaquam conventus ille principum esset dissolutus) discedens Insprugk reversus, demum oppidum Kopffstain [*Kufstein*] petiit: illic per aliquos moratus dies cum magistratu, qui provinciæ Tirolis præest, nonnulla commentatus. Adiit illico eum magnæ apud se fidei cocus peculiaris, qui a cibis decoquendis pro Cæsare esset primarius, cuiusque fidem per annos amplius quam XXXVIII. inconcussam semper fuisset expertus: veniam a Cæsare petiit, quo sibi uxorem ac liberos qui essent in Insprugk invisere liceat: Iam enim se eis abfuisse diebus quamplurimis: si vero Maiestati suæ ita visum esset, se ad curiam quantotius reversurum. Cui tum Cæsar respondit 'Nec tu sane domum hoc tempore ascendes, sed mecum potius perges, sepulturæ me traditurus'. Abhorrente viro dictum, longeque aliter imprecante 'Quin tu, optime Cæsar,' inquiens 'per longos atque multos nobis vivas annos'. 'Ita erit, ut dixi' respondit Cæsar, 'tu mecum descendes, meque sepulturæ trades, nam brevi moriturus sum'. Affuerunt multi, cum hæc diceret Cæsar, qui hæc ex ore Cæsaris audierunt. Is quoque idem, cui magister Ioannes nomen est, publice ac coram magnatibus multis, et mihi quidem lachrimis multis, sæpe sæpius testatus est. Per Aeni itaque fluvium navigio Cæsar descendens, ad Wels oppidum Austriæ pervenit: illic aut aucta, aut certe cœpta infirmitas. Per dies aliquot dum adhuc in Augusta esset Cæsar, priusquam adversa valetudine laboraret, vocaverat ad se Carthusiensem, ex Friburgo Brisgaudiæ, dominum Gregorium Reisch, magnæ famæ ac doctrinæ hominem, quo se in oppido Wels conveniret: illic cum venisset, staretque coram Cæsare perhumane ab eo susceptus, 'Bono', inquit 'pater, venisti, omine ac tempore, qui mihi auxilio aderis quo cœlos petam'. Reguli vero nonnulli, qui tum forte Cæsari astarent, subriserunt, nihil minus quam Cæsaris mortem fore propinquam credentes. At Cæsar constantissime affirmavit, brevi se moriturum. Somnus inde sibi per dies ac noctes ademptus, valetudoque adversa indies aucta. Adhibiti medici doctissimi, domestici primo, deinde etiam exteri ex Vienna Pannoniæ . . . . . Nec tamen etiam lecto decumbens a publicis curis abstinuit, maxime autem quæ concernerent bellum adversus Turcas assumendum . . . . Mortuus est infra tertiam et quartam horam die XII. mensis Ianuarii Anno salutis M. D. XIX. postquam vixisset annos LIX. menses IX. dies vero XIX. regnassetque annis XXXIII. . . . .

Die Stend des hai ligen Rómischen Reichs, mitsampt allen Churfürsten vñ Fürsten ꝛc. gaistlichen vnd weltlichen, mit jren Titeln, vñ geschickten Potschafften, so zu Augspurg in der Kay serlichen Reichstat, auff dem yetzuergangnen, loblichen Reichstag erschinen, mitt zierlichen freüden der Fürstlichen hochtzeit, so der Durchleüchtig Hochgeborn Fürst Casimirus Marggraue zu Branndenburg ꝛc. gehalten, wo, vnd an wólchen enden die vollendet worden ist ꝛc.

Cum gratia & Priuilegio Cæſareę maieſtatis.

Iupiter in cœlis Cæſar regit omnia terris.

Libellus constat foliis 22 in 4°., quorum altera et ultima paginæ a scriptura vacant; signatæ sunt plagulæ litteris A...E.; prodiit, ut in fine ipse indicavit, Augustæ Vindelicorum a. 1518. Cum primum eum legissem, statim apud me constitui iis quæ ad Hutteni de Turcico bello ineundo orationem inlustrandam explicandamve in hoc nostrum exemplum recipienda essent, integrum adicere: non tam ea de causa quod is parum notus comparatuque difficilis est (nam nisi in Schelhornii amœnitatib. hist. eccl. et hist. II. p. 661. et Panzeri annalibus litteraturæ Germanicæ vix memorari memini), quam propterea quod multa continet quæ ad historiam memorabilis illius conventus Augustensis plenius cognoscendam pertinent, quibus etiam nomina eorum qui convenerant, si recte indicamus, adnumerabuntur, ac propter morum festivorumque ludorum, quibus istis temporibus gaudebant gaudebuntque similiter semper ii maxime qui nisi aut ecclesiarum magnates aut nobili loco nati divitesve essent, raro inter primores haberentur, simplicem innocuamque descriptionem. Haselbergium (Lagorum eo tempore doctiores vocassent, si ex ipsorum numero fuisset) non redemptorem editoremve sed et conpositorem huius descriptionis fuisse, aliter atque Panzero visum est, ipsius ad Margaretham Austriæ scripti prologi verba ostendere puto. Eiusdem etiam auctoris libellus a C. Chr. Hirschio (libror ... Millenarius II. Norib. 1748. 4°. p. 66. num. 709.) memoratur hic: Neue Zeitung, nach gestalt der Welt viel Nation betreffende, auch von der Handlung der Tyrannischen Türkens, die er neulich begangen, samt der Zukunft Kaiser Friederichs, der, als man sagt, auf Erdreich verlohrn soll seyn, wie man und welchergstalt er wieder kommen soll ɔc. durch Joh. Haselbergh von Reichenow. 4°. Falleretur, opinor, siquis hunc bibliopolam Ioannem Haselbergium ex Augia divite eumdem esse putaret cum M. Iohanne Hasenbergio, Bohemo, cuius duo scripta Antilutherana a. 1528. edita memorat Hirschius Millenar. IV. p. 46. num. 584. 585. — Ceterum nullo meo procemio eget hic liber quem sublatis tantum non nullis apertissimis operariis mendis ne interpunctione quidem quam vocamus emendata repetendum curavi: nam quorum interest nominum propriorum tam principatuum, comitatuum, civitatium, abbatiarum ac monasteriorum quam personarum corruptas formas emendari aut ab auctore omissa siglaque N. indicata expleri, facile ii mea opera carebunt; reliquis autem huius operis lectoribus ne longior adnotatio, vel si mei instituti ratio admitteret eam, sine qua hic commentariolus adcuratius recenseri vix possit, molestior quam utilior foret valde vereor.

Pag. 285. v. 41. in altero exemplari est Gloß, in altero Gleß,
„ 286. v. 34. „ „ „ „ Bodensee. in altero Vndersee.

Der Durchleichtigisten Hochgepornen Fürstin vñ frawen frawen Margretñ. geporne Ertzhertzogin zů Osterreich, Hertzogin zu Burgundi, zu Brabant ꝛc. Gråfin zu Flandern vñ Tyroll ꝛc. Weyland hochloblicher gedechtnuß des Durchleichtigisten Großmechtigsten Alfonsen künigs in Hispania ꝛc. vnd des Hochgepornen. N. Hertzogen zu Saphoy verlassen wittib, meiner gnedigisten frawen. Embeüt ich Johann haselberg Bůchfürer auß d' Reichenau Constentzer bistumbs mein willig vnderthånig vnd gehorsam dienst.

¶ Durchleichtigiste Hochgeborne Fürstin Als vergangner jar E. F. G. herr vnd vatter Kayser Maximilian in gegenwürtigkait Künig Reicharts zů Engelland die berůmbten alten Reichsstat Dorneck in Flanndern gelegen, mit gewalt belegerten vnd eroberten, der selbñ zeit ich obbemelter Haselberg auß dem krieg mit grosser kranckhait beladen an E. F. G. hof kommen, vnd mich E. F. G. anzaigen vnd zu erkennen geben lassen Als der selbigen zeit, vnd noch obbemelter Kayserlicher Maiestat, vnsers allergnedigisten herren, diener, Demnach hat mich E. F. G. auß angeborner tugent vñ miltikait mit ainer Erlichen zerung begabet Darumb ich geursacht worden bin, derselben E. F. G. zůgefallen, etwas zierlichs, Adelisch vnd berůmpter sachen, so sich zů Augspurg auff nåchstuergangem Reichstag verloffen vnd beschehen, vnd ich in aigner person gesehen hab, vnd E. F. G. zu Eren trucken hab lassen, zů verkinden vñ an zu zaigen Als von dem brautlauff so zwischen dem Durchleüchtigen vñ Hochgebornen Marggrafen Casimirus von Brandenburg, vñ der Hochgebornen Fürstin Susanna Hertzogin von Bayerñ, in gegenwürtigkait K. M. ꝛc. vnd der Churfürsten vnd Fürsten so do zu mal zů Augspurg versamelt gewesen, hochzeit gehalten vnd ergangen, bey wölcher hochzeit vñ Fürstlichen Triunph E. F. G. von ferre wegen des lands villeicht nit hat mügen sein, das ich gůter mainung E. F. G. übersende, mit vnderteniger bette dieselben anzunemen, zůuerlesen, das will ich vmb E. F. G. der ich mich in aller vnnderteniger gehorsame thůe beuelhen, alltzeit zůuerdienen geflissen sein. Datum zu Augspurg des sechs vnd zwaintzigsten tags Octobris Anno ꝛc. im achtzehenden.

¶ Auß sonderer gnad vnd Kaiserlicher Maiestat freyhait, ist diß gegenwürtig bůchlin gefreyt, dem Erbern Johann Haselberg auß dei Reichen ow, Costentzer bistumbs, das nit nach zu drucken, oder in dem ganntzen Römischen Reich nitt zu verkauffen, bey zehen marck lötigs goltz, vnnd Kaiserlicher maiestat schwåre vngnad ꝛc. das vnachlößlich, nach außweisung der Priuilegia ꝛc.

Hienach volget die versamlung der Stend des hailigen Römischen reichs, wie sy in disem bůchlin nach einander gestelt seind, Erstlich Påpstliche hailigkeit, Kayserliche Maiestat, mitsampt den Churfürsten vñ gaistlichen Fürsten, mit jren geschickten potschafften ꝛc. Darnach die Ept, Die Pröpst, Vnd darnach die weltlichen Fürsten durchainannder gestellt, Darnach die Lanndgrauen, Die Ritterbrůder, Die gefürsten Grauen vnd Burggrauen ꝛc. Darnach die Freyen, Banerherren vnd Landsherren ꝛc. Darnach von der Fürstlichen Hochzeit ꝛc.

VOn wegen unsers hailigen vaters des Papsts zu Rome, ist erschinen und einkommen zů Augspurg ain Legat, vñ Cardinal Thomas, tituli sancti Sirti vonn Gaieta ꝛc. genant, mit sampt dem Cardinal von Gurgk auch als Legat ꝛc.

¶ Darnach Maximilian von gotes genaden Erwelter Römischer Kaiser, zu allenzeittñ merer des Reichs in Germanien, zu Hungern, Dalmacien, Croacien ꝛc. Künig, Ertzhertzog zů Österreich, Hertzog zů Burgũdi zu Brabant, zu Geldern, zu Lymburg, zu Lützemburg, zu Lotringen, zu Steier, zu Kerndt, unnd zu Krayn, Pfaltzgraue zu Hennaw, vñ in obern Kernten, zu Lynntz, Marggraue des hailigen Reichs, zu Antdorff unnd Burgaw, und an der Enns, Lanndgraue im Elsas, Graue zu Flandern, zu Tyroll, zu Arthoys, zu Pullonoys, zu Pickardie, zu Holland, zu Seeland, zu Namur, zu Görtz, zu Feldtkirchen, zu Pfirt, zu Sonnenberg, zu Nellenburg zu Habspurg, zu Sutphen, zu Kyburg, zu Burgundi, zu Bethun, zu Ary, zu Arraß, zu Tockenburg, zu Mittelberg karloys Herr zu Mecheln, zu Salins zu Portenaw, und auff der Windischen marckh, Schutzherr des Patriarchen zu Aglar in Fryaul, zu Trient und Brichsen der kirchen ꝛc.

¶ Der hochwirdigst Durchleüchtig und Hochgeborn, Fürst und herr herr Albrecht, der hailigen Römischen kirchen und hailigen stůls zu Mäntz Cardinal, Ertzbischoffe zu Maidburg, und Primas in Germania, Coadiutor zu Halberstat, des hailigen Römischen Reichs durch Germanien Ertzcantzler und Churfürst, geborn Marggraue zu Brandenburg, Hertzog zu Pomern vñ Stetin, der wennden und Casswben, Fürst zu Rugen, und Burggraue zu Nüremberg.

¶ Der hochwirdigst Fürst und herr Reichard von Greiffenkloe, Ertzbischoue zu Trier, des hailigen Römischen Reichs durch Galliam, und das Künigreich Arrelaten Ertzcantzler und Churfürst ꝛc.

¶ Der Hochwirdigst Fürst und herr herr Herman geborn Graue von Wydt und Rünckel, Ertzbischoue zu Cöln des hailgen Römischen reichs durch Italia Ertzcanntzler und Churfürst, Hertzog zu Westualen unnd Engern.

¶ Von wegen des Durchleüchtigisten Großmechtigistñ Fürsten und herren herrñ Ludwigen künig zu Hungern und Behaim ꝛc. Hertzog in Slesy und Lausitz, Marggraue zu Merern, des hailgen Römischen reichs Ertzschenck und Churfürst ꝛc. ist erschinen Botschafftweiß, der Propst von Preßburg.

¶ Der Durchleüchtig Hochgeborn Fürst und herr herr Ludwig Pfaltzgraue bey Rein, Hertzog in nidern und obern Bayern, des hailgen Römischen Reichs Ertztruchsäß und Churfürst ꝛc.

¶ Der Durchleüchtig Hochgeborn Fürst und herr herr Friderich Hertzog zu Sachsen Landgraue in Doringñ und Marggraue zu Meissen des hailigen Römischen Reichs Ertzmarschalck und Churfürst.

¶ Der Durchleüchtig und Hochgeborn Fürst und herr herr Joachim Marggraue zu Brandenburg, Hertzog zu Pomern zu Stetin, der wenden und Cassuben Fürst zu Rugen, und Burggraue zu Nürnberg, des hailgen Römischen Reichs Ertzcamerer und Churfürst ꝛc.

Des Hochwirdigsten Fürsten vñ herren herrñ Leonharden Ertzbischoffen zu Saltzburg, des hailigen stůls zu Rome geborner Legat ꝛc. Botschafft Johañ von der Alben Ritter.

Der Hochwirdigst Durchleichtig unnd Hochgeboren Fürst unnd herr herr Cristoff, Ertzbischoue zu Breme, Administrator zu Verdeñ, geborner Hertzog zů Brawnsweick und Lönnenburg.

Von wegen des Hochwirdigsten Fürsten vñ herrn herrn N. Ertzbischouen zu Bisantz in Burgundi sein Botschafft. N.

Von wegen des Hochwirdigsten Fürsten vñ herrn herrn N. Ertzbischouen zů Mayland .N. Botschafft.

¶ Bischouen

Der Hochwirdig Fürst vñ herr herr Lorentz von Biber bischoue zů Würtzburg und Hertzog zů Francken.

Der Hochwirdig Fürst vnd herr herr Jörg bischoue zu Bamberg Freyherr zů Lympurg et semper frey.

Potschafft des Hochwirdigsten, hochgebornen Fürsten vnd herren herren Ericken Bischouen zu Monster, geborn Hertzog zu Sachsen, zu Lawenberg, vnd zu Westualen Engern ꝛc.

Potschafft des Hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ Eberharten Bischouen zu Lütich, Hertzogen zu Bulion, Grauen zu Loen, geborn herrñ zu Arnberg.

Der hochwirdig Fürst vnd herr herr Gabriel von Eybe Bischoue zu Eystet.

Botschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ Reinharten von Riedperg Bischouen zu Wormbs.

Der Hochwirdig Fürst vnd herr herr Cristoff von Stadion Bischoue zu Augspurg.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ N. Bischouen zu Arras in Pickardia.

Botschafft des hochgebornen Fürsten vnd herren herrñ Hugo von Hohenlandenberg Bischouen zu Costantz.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ Ericken Bischouen zu Padenborn vnd Ossenpruck, geborn Hertzog zu Braunschweig vnd Grauen zu Grobenhag.

Der hochwirdig Fürst vnd herr herr Ernst Administrator des Stiffts zu Passaw, geborner Pfaltzgraue bey Rhein, Hertzog in Nidern vnd Obern Bayern.

Des hochwirdigen vñ hochgebornen Fürsten vnd herrñ herrñ N Bischouñ zu Freysingē Administrator zu Zeitz geborner Pfaltzgraue bey Rhein, Hertzog in Bayern Potschafft.

Der hochwirdig Fürst vñ herr herr N. Rauber Bischof zu Lawbach, Administrator zu Seckaw.

Der hochwirdig Fürst vñ herr herr N. Schlaconici Bischoue zu Wienn, Administrator zu Bibern

Der Hochwirdig Fürst vnd herr herr Peter Bonhomo Bischoue zu Triest.

Der Hochwirdig Fürst vnnd herr herr N. Bischoue zu Losan.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ Wilhalmen Bischoue zu Straßburg, Lanndgrauen im Elsas, gebornen Grauen zu Hoenstain, herren zu Werenrode.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ N. bischouen zu Leuant.

Der Hochwirdig Fürst vnd herr herr Hainrich Bischoue zu Ratzenburg.

Der Hochwirdig Fürst vnnd herr herr N. Bischoue zu Lebwsch ꝛc.

Potschafft des hochgebornen Fürsten vnd herren herrñ N. bischouen zu Metz, geborn Hertzogen zu Lotringen zu Barr ꝛc. Grauen zu widmont ꝛc.

Der Hochwirdig Fürst vnnd herr herr N. Bischoue zu Habelburg.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ N. bischouen zu Vtrecht.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ Paulus Ziegler bischoue zu Chur.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ N. bischouen zu Basel.

Der Hochwirdig vnd Hochgeborn Fürst vnd herr herr Johañ Administrator zu Regenspurg, geborn Pfaltzgraue bey Rhein, Hertzog in Bayrñ ꝛc.

Der Hochwirdig Fürst vnnd herr herr Bernhard von Cleß, bischoue zu Trient.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ Cristoffen von Schrouenstain Bischouen zu Brichsen.

Der Hochwirdig Fürst vnnd herr herr N. Bischoue zu Lübeck.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ N. bischouen zu Verdon.

Potschafft des Hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ N. bischouen zu Tholl, geborn Hertzogñ zu Lotringñ vnd Barre ꝛc.

Potschafft des Hochwirdigen vnd Hochgebornen Fürsten vnnd herren herrñ N. bischouen zu Speir, geborn Pfaltzgrauen bey Rhein ꝛc. Hertzog in Bayrn.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten vnd herren herrñ N. bischouen zu Meichsen.

Der Hochwirdig Fürst unnd herr herr N. Bischoue zu Brandenburg.

Der Hochwirdig Fürst unnd herr herr N. Bischoue zu Sleßwick.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten und herren herrñ N. bischouen zu Kemsee, Ertzcantzler des Stiffts zu Saltzburg.

Potschafft des Hochwirdigen und hochgebornen Fürsten und herren herrñ Franciscus bischouen zu Mynden geborn Hertzogen zu Brawnsweig, und Lünnenburg.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten und herren herrñ N. Torsicken, bischouen zu Olomontz.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten und herren herrñ N. bischouen zu Camyn auß der March.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten und herren herrñ N. bischouen zu Jhenff auß Saphoyen.

Potschafft des Hochwirdigen und Hochgebornen Fürsten und herren herrñ N. bischouen zu Swerpn, geborn Hertzogen zu Meckelpurg ꝛc.

Potschafft des hochwirdigsten Fürsten vñ herren herrñ N. Cardinal und bischouen zu Sitten, Marggrauen zu Vigebena, Grauen zu Wallis in Sweitz.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten und herren herrñ N. bischouen zu Dorneck in Flandern.

Potschafft des hochgebornen Fürsten und herren herrñ N. bischouen zu Maysenberg.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten und herren herrñ N. bischouen zu Breßla.

Potschafft des bischoffs von Genua.

Potschafft des bischoffs von Basrj.

Potschafft des hochwirdigen und Hochgebornen Fürsten unnd herren herrñ N. bischouen zu Hyldenßhaim, Hertzog zů Sachsen, zu Engern und Westualen.

Potschafft des hochwirdigen Fürsten und herren herrñ N. bischouen zu Bylsen in Behaym.

Potschafft des bischoffs zu Brixen auß Behaim.

¶ Hiernach volgen die Apten, und jr Potschafften

Von gots genaden N. Abbt des wirdigen Stiffts zu Fulda, geborn Graue von Kirchberg auß Poringen. | Von gottes genaden N. Abt des wirdigen Stiffts zu Kempten | Potschafft des wirdigen Stiffts unnd Abts von sant Gallen auß Sweitz. | Potschafft des wirdigen Stiffts unnd Abts zu Hyrßfeldt in Hessen. | Rüdiger von gotes verhengknuß Abt zu Weissenburg am Rhein | Abt zu Murbach. | Abt aus der Reichenaw, gefürst, am Undernsee. | Abt zu Weingarten in Swaben. | Abt zu Salmarßweiler in Swaben. | Abt zu Nidern Altach in Bayrn. | Abt zu Bebenhawsen. | Abt zum Degerssee in Bayrn. | Abt zu Erdpach. | Abt zu Benedictkümern. | Abt zu sant Blasy, auff dem Swartzwald. | Abt zu Eberfperg. | Abt zu Churfay. | Abt zu Zwysalten. | Abt zu sant Michael zu Antdorff. | Abt Johann in der Weissennawe. | Abt auff sant Peters berg zu Erffurt. | Abt zu Matten. | Abt zu sant Haymeram zu Regenspurg. | Abt zu Schussenried in Swaben. | Abt zu Castel. | Abt zu Wiblingen. | Abt zu Rotenhaßlach. | Abt von der Zynnen. | Abt zu Reichenbach. | Abt zu Linin. | Abt Conrad zu Schuttern. | Abt Lorentz zu Etthenmünster. | Abt zu Ytenbeyrren. | Abt zu Ochssenhawsen. | Abt Hainrich von Bintzfeldt. | Abt der grossen Abtey sant Cornelius münster bei Ach gelegen, im land von Gülch. | Abt zu Werden in Westualen. | Abt zu sant Peters berg in Meissen. | Abt zu sant Vlrich zu Augspurg. | Abt zu Maßmünster. | Abt zu sant Jacob zu Maintz. | Abt zu Lorch | Abt zu Ebrach. | Abt zu sant Paulus im Lauental. | Abt zu Rattenburg. | Abt zu sant Wolffgang, im Mansee. | Abt zu Staingaden. | Abt zu Melch in Osterreich. | Abt zu Willeringen am land ob der Ens | Abt zu Kamberg. | Abt zu Eberßmünsar. | Abt zu

Blanckenburg. | Abt zu Dissidis am Gothart. | Abt zu Hyrßaw | Abt zu Halßpꝛunn. | Abt zu sant Egidi zu Nürnberg. | Abt zu Swebischwerdt. | Abt zu herꝛenawrach. | Abt zu der Herꝛenalb. | Abt zu Monster in sant Gꝛegorius tal | Abt zu Wallerpach | Abt zu Marchtal. | Abt zu Nerißhaim im Rieß. | Abt zu Ettal. | Abt zu Fürstenfeldt. | Abt zu Aspach im Nattal. | Abt zu Münchßmünster. | Abt zu Haymbach, genant hymelpoꝛt | Abt zu Mariazell im Swartzwaldt. | Abt zu sant Jőꝛgen bey Rotweil. | Abt zu Fürstenzell. | Abt zu Wackenriedt. | Abt zu Hugßhofen. | Abt zu sant Rüppert. | Abt zu Boꝛmpach. | Abt zu sant Peter zu Vrsin. | Abt zu Oͤbernaltach in Bayrn. | Abt Conrad zu Monchsrott | Abt zu Creützlingen bey Costentz. | Abt zu Osterhofen. | Abt zu Schafhusen. | Abt zu Pꝛofanyng. | Abt zu Wynberg.

¶ Hiernach volgend gefürst vnd ander Pꝛőpst durchainander.

Thůmpꝛopst zu Würtzburg, geboꝛn Marggrauen zu Bꝛandenburg. | Thůmpꝛopst vnd Ertzpꝛiester zu Bamberg, herꝛ Marckart von Stain. | Thůmpꝛopst zu Wiē Doctoꝛ Paulus Oberstainer. | Pꝛopst zu Ellwang. | Pꝛopst zu Bertholtßgaden. | Pꝛopst zu Kempsee. | Pꝛopst zu Nürnberg. | Pꝛopst zu Closternewburg in Osterreich. | Pꝛopst zu sant Johanns. | Pꝛopst zu sant Niclas zu Passaw | Pꝛopst zu Reichensperg. | Pꝛopst zu Swben. | Pꝛopst zu Selss. | Pꝛopst zu Rantzhofen. | Pꝛopst zu Sledoꝛff. | Pꝛopst zu Berenried. | Pꝛopst zu sant seen in Reichenhall. | Pꝛopst zu Heglowerd auch bey Reichenhall | Pꝛopst zu Saen. | Pꝛopst zu sant Mangen zu Regenspurg. | Pꝛopst zu Beyelberg. | Pꝛopst zu Weygerding. | Pꝛopst zu Snydelsingen.

¶ Hie nachuolgē die weltlichē Fürsten durchainander

Der durchleüchtig vnd hochgeboꝛn Fürst vnd herꝛ herꝛ Jőꝛg Hertzog zu Sachsen Lanndgraue in Doꝛingen vnd Marggraue zu Meissen.

Potschafft des durchleüchtigen vnd hochgeboꝛnen Fürsten vnd herꝛen herꝛn Fernand Ertzhertzogen zu Osterreich, Hertzogen zu Burgundi, zu Bꝛabannt ꝛc. Grauen zu Flandern, zu Tyrol ꝛc.

Der Durchleüchtig, Hochgeboꝛn Fürst vnnd herꝛ herꝛ Wilhalm Pfaltzgraue bey Rhein, Hertzog in Nidern vnd Obern Bayern.

Der Hochgeboꝛn Fürst vnnd herꝛ herꝛ Ludwig Pfaltzgraue bey Rein, Hertzog in Nidern vñ Obern Bayrn.

Der durchleüchtig vnd hochgeboꝛn Fürst vnd herꝛ herꝛ Friderich Pfaltzgraue bey Rhein, Hertzog in Nidern vnd Obern Bayrn

Der durchleüchtig vnd hochgeboꝛn Fürst vnd herꝛ herꝛ Othainrich Pfaltzgraue bey Rein, Hertzog in Nidern vnd Obern Bayern.

Potschafft des durchleüchtigen vnd hochgebornen Fürsten vnd herꝛen herꝛñ Antoni Hertzogen zu Lotringen vnd zu Barꝛ, Marggrauen zu Pontemoson, Grauen zu Wydmondt, vnd zu Pꝛouintzen.

Potschafft des durchleüchtigen vnd hochgeboꝛnen Fürsten vnd herꝛen herꝛñ Johañsen Hertzogen zu Sachsen Lanndgrauen in Doꝛingen, vnnd Marggrauen zu Meissen.

Potschafft des Hochgeboꝛnen Fürsten vnd herꝛen herꝛñ Johañsen Pfaltzgrauen bey Rein, Hertzogñ in Bairn Grauen zu Feldentz auff dem huntzruck.

Potschafft des Durchleichtigen vnnd Hochgebornen Fürsten vnd herꝛn herꝛn Ericken Hertzogen zů Brawnsweick vnd Lūnnenburg.

Potschafft des Durchleichtigen vñ Hochgeboꝛnen Fürsten vnd herꝛen herꝛñ Hainrich Hertzogen zů Bꝛawnsweig, vnd zu Lūnnenburg, herꝛen zum Grobenhag.

Potschafft des durchleüchtigen vnd hochgeboꝛnen Fürsten vnd herꝛen herꝛñ Bugloffen, Hertzogen zu Stetin vnd zu Pomern, der Cassuben vnd Wennden Fürst zu Rugen, vnd Grauen zu Gutzgaw.

Potſchafft des durchleüchtigen hochgeboꝛnen Fürſten vñ herꝛen herꝛñ Hainrichen Hertzogen zu Meckelpurg vnd Stormgarten, Fürſt zu Swerin, Herr der lannde Roſtich vnd Wenden.

Potſchafft des durchleüchtigen hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ Magnus, Hertzogen zu Sachſen, zu Engern vnd Weſtualen, herꝛ zu der Lawbenburg.

Potſchafft des durchleüchtigen vnd hochgeboꝛnen Fürſten vñ herꝛen herꝛñ Philipſen Hertzogen zu Saphoyen Fürſten zu Pleſy, vnd Grauen zu Jhenff.

Potſchafft des durchleüchtigen vnd hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛñ herꝛñ Friderichen Hertzogen zu Holſtain zu Sleſwick Sturmern vnd der Ditmariſchen, Grauen zu Aldenburg.

Potſchafft des Hochgeboꝛnen Fürſten vud herꝛen herꝛñ N. Pfaltzgrauen bey Rhein, Hertzog zu Bayrn, Grauen zu ſponhaim, vnd zwayenpꝛucken im Weſterreich.

Potſchafft des durchleüchtigen vnd hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ Philipſen Hertzogen zu Braunſweig, herꝛen zu Feltz.

Potſchafft des durchleüchtigñ vnd Hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ Johañ Hertzogen zu Cleſen, herñ von der March

Potſchafft des durchleüchtigen vnd hochgeboꝛnen Fürſten vnnd herꝛen herꝛñ Karolus Hertzogen zu Geldern vnd Grauen zu Sutphen.

Potſchafft des durchleüchtigen vnd hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ Johañ elſter ſune zu Cleff, Hertzogen zu Gülch vñ zum Berge, Grauen von d' March zu Rauenſpurg, vnd zu Katzenellenbogen.

Potſchafft des durchleüchtigen hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ Vlrichen Hertzogen zu Wirtemberg, vnd zu Teck, Grauen zu Mompelgarten.

Potſchafft des durchleüchtigen hochgeboꝛnen Fürſten vnnd herꝛen herꝛñ Hainrichen Hertzogen zu Sachſen, Lanndgrauen in Doꝛingen, vnnd Marggrauen zu Meichſſen.

¶ Hernach volgen die Marggrauen vnd jre Botſchafften.

Der durchleüchtig vnd hochgeboꝛn Fürſt vnd herꝛ herꝛ Caſimirus Marggraue zu Bꝛandenburg, Hertzog zu Stetin, Pomern, der Wenden vnd Caſſuben, Burggraue zu Nürnberg, vnd Fürſt zu Rugen.

Der durchleüchtig hochgeboꝛn Fürſt vnd herꝛ herꝛ Joachim, marggraf Joachims ſone Marggraue zu Bꝛandenburg, Hertzog zu Stetin, Pomern, der Wenden vñ Caſſuben, Burggraue zu Nürnberg, Fürſt zu Rugen.

Potſchafft des hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ Philippen Marggrauen zu Baden, vnd zu Hochberg Grauen zu Süſſenhaim, zu Röteln vnd Sponhaim.

Potſchafft des hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ Ernſten Marggrauen zu Baden vnd Hochberg, Grauen zu Süſſenhaim, zu Rötel vnd Sponhaim.

Potſchafft des hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ Jöꝛgen Marggrauen zu Bꝛandenburg ꝛc. vnd Burggrauen zu Nürnberg ꝛc. auß Hungern.

Potſchafft des hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ Franciſco Marggrauen zu Manthaw, vnnd Grauen zu Gontzago.

Potſchafft des Hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ N. Marggrauen zu Montferrer ꝛc

Potſchafft des Hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ N. Marggrauen zu Salutz ꝛc.

Potſchafft des Hochgeboꝛnen Fürſten vnd herꝛen herꝛñ N. Marggrauen zu Final, in Pirmont.

¶ Nachuolgende die Landgrauen

Potſchafft des durchleüchtigñ vnd Hochgeboꝛnen Fürſten vñ herꝛen herꝛñ Philippen Landgrauen zu Heſſen, Grauen zu Katzenellenbogen, zu Ziegenhaim, zu Ditze vnd Niede.

Der durchleüchtig vnd hochgeboꝛn Fürſt vnd herꝛ herꝛ Johanns Lanndgraue zu Leüchtenberg, vnd herꝛ zu Pfrem.

Die durchleüchtig vnnd Hochgeboꝛn Fürſtin vnd fraw Anna, weylannd, des hochgeboꝛnen

Fürsten vnd herrñ herrñ Wilhalmen des öltern Landgrauen zu Hessen ꝛc verlassen wittib, geborn Hertzogin zu Braunsweig vnd Lönnenburg ꝛc.

Hernach volgen die Ritterlichñ Orden in Teütschen Kriechen, vñ Welschen landen, so zum tail in aigner person, vnd jr Potschaft vorhanden gewesen sein.

Potschafft des Erwirdigsten, durchleüchtigen vñ hochgebornen Fürsten vnd herrñ herrñ Albrechten Hoemaister Teütsch ordens in Preüssen, geborn Marggrauen zu Branndenburg ꝛc. Hertzogen ꝛc. Burggrauen zu Nürnberg ꝛc.

Potschafft des Erwirdigsten Fürsten vnd herren herrñ N. Hoemaister zu sant Johanns in Iherusalem vnd zu Rhodis.

Potschafft des Erwirdigsten Fürsten vnd herren herrñ Johannsen Gewman, Hoemaister sant Jörgen ordens

Potschafft des Erwirdigsten Fürsten vnd herren herrñ N. Hoemaister in Eyfflandt ꝛc.

Potschafft des grossen Comentheür von Speyer, zum hailigen grab, in teütschen landen genannt, die Roten creützherren.

Herr Johañ von Hatstain, sant Johanns orden, maister vnd procurator in teütschen landen.

Herr Melchior Adelman Teütsch ordens Comentheür zu Mergethain.

¶ Hernach volgen Fürsten vnd gefürste Grauen vnd Burggrauen.

Der Hochgeborn Fürst vñ herr Wolff, Fürst zu Anhalt Graue zu Ascanien, herr zu Bernburg.

Der hochgeborn Fürst vnd herr herr Hainrich von Plawen, Burggraue zu Meichssen.

Der hochgeborn Fürst vnnd herr herr Johann Fürst zu Anhalt, Graue zu Asconien, herr zu Bernburg.

Potschafft des hochgebornen Fürsten vnd herren herrñ Wilhalmen Grauen vnd herrñ zu Hennenberg, herren zu Mainberg vnd zu Slewsingen.

Potschafft des hochgebornen Fürsten vnd herren herrñ Hermans, grauen vñ herrñ zu Hennenberg zu Römolt

¶ Hernach volgen die Grauen vnd jre verweser

Günther Graue zu Swartzburg, herr zu Arnstatt. | Hainrich graue zu Nassaw zu Vyande vñ zu Bredaw der reich genant. | Hainrich Graff zu Swartzburg, herr zu Landßhawsen | Philips Graue zu Nassaw, herr zu Wißbaden. Cristoff Graue zu Werdenberg, vnd zum hailgenberg. | Ludwig Graue zu Nassaw, vnd zu Weylburg. | Johann Graue zu Montfort | Wilhalm Graue zu Nassaw, zu Vyandt, vnd herr zu Dutenberg. | Wolffgang Graue zu Ottingen. | Johann Graue zu Nassaw, herr zu Deylstain. | Hugo Graue zu Montfort vnd Pfannenberg. | Hanns Vtelfriderich Graue zu Hohenzollern, vnd zu Haygerloe, des hailigen Römischñ reichs Erbcamerer | Erich Graue zu Leyningen vnnd Dachßberg, herr zu Appermont. | Michael Graue zu Werthaim, herr zu Brwburg. | Hainrich Graue zu Thierstain. | Johann Graue zu Reineck, herr zu Lör. | Rüdolff graue zu Sultz, des hailigen Römischñ reichs Hofrichter zu Rotweil. | Wilhalm Graue zu Fürstenberg. | Bernhard Graue zu Eberstain. | Vlrich Graue zu Helffenstain. | Johann Graue zu Castell. | Vlrich Graue zu Helffenstain der jünger. | Sigmund Graue zu Lupffen. | Philipp Graue zu Waldeck. | Philipp Graue zu Hanaw, herr zu Liechtenberg. | Ludwig Graue zu Eysenburg vnd zu Büdingen. | Günther Graue zu Manßfeldt, herr zu Heldring. | N. Grauen zu Rainstain. | Philipp Graue zu Gleichen. | Gerlach Graue zu Seenn. | Philipps Graue zu Salins, herr zu Myntzenberg. | Jacob Graue zu Sarwerdt. | Johann Reingraue zum Reingrafenstain. | Niclas Graue zu Salm. | Reichart Graue zu Pitsch. | Wilhalm Graue zu Manderschied. | Johann Graue zu Fyrenberg. | Wilhalm Graue zu Wydt vnd zu Rünckel. | Philipps Graue zu Leyningen, vñ herr zu Westerburg. | Johann Graue zu Newjar. | N. Graue zu

Saffenburg. | N. Graue zu Ryfferſchiedt. | N. Graue zu Wickenſtain. | Conrad Graue zu Deckelnpurg. | Johann Graue zu Spiegelberg. | Jörg Graue zu Bertham. | Wolff Graue zu Ortenburg. | Hainrich Graue zu Windßdorff. | Friderich Graue zu Eberſtain. | Johann Graue zu Hardeck. | N. Graue zu Schawmberg in Oſterreich. | Pot Graue zu Stolberg, herr zu Weringrodt. | Adam Graue zu Peüchlingen. | Johann Graue zu Barb vnd Meülingen. | Johann Graue zu Aldenburg. | Johann Graue zu Beüren. | Sigmund Graue von Hag, Kayſerlicher Maieſtat Camerrichter zu Wormbs. | Oſwald Graue von Bergen. | N. Graue zu Planckenſtain. | Johanns Graue zu Beüren, vnd herr zu Egmondt. | Eberhart Graue zu Künigſtain, zu Ditz, herr zu Ebſtain, vnd Mintzenburg. | N. Graue von Newenaar. | N. Graue von Tüngen. | Conrad Graue zu Tübingen, herrñ zu Liechtenberg | Jörg Graue zu Tübingen, herrñ zu Liechtenberg. | N. Graue zu Dieffelden. | N. Graue zu Riedperg. | N. Graue zu Schawenberg, im land zu Holſtain. | N. Graue zu Honolt. | N. Graue zu Reichenſtain. | N. Graue zu Beüren. | Erhart Graue zu Arck. | Hainrich Graue zů der Lachk. | Albrecht Graue zu Hoenloe ꝛc. | Jörg Graue zu Hoenloe ꝛc.

Hernach volgen die Freyen, Panerherrñ, vnd Landtherñ durchainander, mit jren vertrettern

Wilhalm herr zů Rapoltzſtain, zu Hornack, zu Geroltzeck, im Waſgew. Römiſcher Kay. maieſtat Hofmayſter. Oberſter hauptman vnd Landuogt im Elſaß. | Albrecht Schenck freyherr zu Lympurg. et ſemperfrey | Herr Gangolff Freyherr zu Geroltzſeck. | Herr Leo Freyherr zu Stauffen, Stathalter des Regiments zu Enißhaim. | Hainrich Rurß zu Plawen Freyherr. | Herr Sigmund von Falckenſtain Freyherr. | Vnarg herr zu Wildenfelß. | N. Herr zu Hoyen. | N. Freyherr zu Brandiß. | N. Freyherr zu Zymmern auf dem Swartzwald. | N. Freyherrñ zu Stöffeln. | N. Freyherrñ vnd Schencken zu Pauttenberg. | N. Herrñ zu Oberſtain vnd Falckenſtain. | N. Herren zu Thann. | N. Herren zu Bergen vnd Wallin. | N. Herren vnd Schencken von Landſperg. | N. Herren von Kriegingen. | N. Herren von Reppelßkirchen. | N. Herrñ von Reineck. | N. Herrñ von Reichenſtain vnd Senbrieſs. | Herren vnd Schencken von Pipſs. | Herr Wolff von Schonberg, Freyherr zu Glücken. | Herr Valentein Schenck Freyherr zu Erpach. | Wentzlaw von der Lainnitz, Herr zu Möſeritz, auß Merern. | N. Herr von Plaſs. | N. Herr zu Someraufen. | Herr Hainrich herr zu Pirmont. | N. Herr zu Brawncorſt | Johann Freyherr zu Egenberg. | Bernhart von Stauffen Freyherr zu Erenfels. | Herr Caſpar Freyherr zu Morſperg. | N. Herr zu Battenburg. | N. Herr zu Wiſch.

Fürſtlicher vnd Erentreicher hochtzeit, ſo beſchehen vnd ergangen ſeind zu Augſpurg in der Kayſerlichen ſtat, Im jar Fünftzehenhundert vnd Achtzehenden.

AVff Montag deß dreyvndtzwaintzigſten tags Auguſti des Monats, Iſt zu München auß der Fürſtlichen ſtat getzogen, die Hochgeborn fürſtin Suſanna, geborne Hertzogin zu Bayrn ꝛc. mit jren zůuerwandten vnd gegeben dienern, Jr perſon in ainem vergülten wagen, koſtlich, mit ainem vergülten ſametin ſtuck übertzogen, Jr Fürſtlich klaid was von rotem ſamat, weiß, gelb, vnd roſinfarb, getailt, Auff jrem haupt het ſy ain koſtparlichen geſchmuck von Perlin vnd edelm geſtain, wolleüchtende, Bey jrn gnaden ſaſſen in jrem wagen jr Hofmaiſterin aine von Aham, mit zwayen Erlichen junckfrawen vom Adel, die auch der gleichen mit Erlichen gezierden Perlin vnd edelgeſtain zum tail geziert wa-

ren. Zů bayden seytten des wagens sein gegangen, vier Edel, gestreng vnd Erenuest Ritter mit jrem harnisch wol gerüst. Nach obgemelter praut wagen sein gangen, ander zwen wägen, mitt vil schönen Adelichen frawen vñ junckfrawen, von hohem stammen, mit manichfeltiger zierung, klainotten vnd klaidern, Perlin vnd edelgestain, Samat vnd guldin stucken vertailt, das hie zu schreiben, vmb kürtz willen vnderwegñ gelassen, Wölcher frawen vñ junckfrawen wägen, auch mit Erlicher zierde, seyden vnd samat bedeckt gewesen nach notdurft. Vor gemelten wägen sein geritten, die durchleüchtigen vñ hochgebornen Fürsten vnd herren herrñ Wilhalm der ölter, vnnd Ludwig der ander, vnd Ernst, gebrüder, Pfaltzgrauen etc. vnd Hertzogen in Nidern vnnd Obern Bayrn, mitsampt jren Grauen, Freyen, Rittern vnd knechten, auff dreühundert pferd wol gerüst mit harnisch, vnd in rot beklaidt, als wären sy zu ainer schlacht vnd ordenung geschickt vnd berait gewesen, sere lustig zu sehen, Vnd seind mitt solher zierd vñ Ere, wie vor gemelt, drey meil von München komen, daselbst haben sye empfangen ander siben wägen, mit frawen vnd junckfrawen, mit vast reichparem geschmuck vñ zierde, vnd seind mit gemelter praut gen Fridberg, das ain meil wegs leit von Augspurg kömen. Auff den nechsten Montag daselbst innen, was jr herberg vnd nachtmal, nach allen Eren vnd wirden, wie sich das gebürt, bestelt vñ geordnet, vnd lagen auff den nechstkünfftigen tag Bartholomei daselbst still, in güter pflegnuß, vnd ward jrer, mit loblichen Eren des gotsdiensts vnd anndern ämptern, nach fürstlicher gewonhait außgewart.

Darnach auff Mitwochen des morgens frü, als man dem ampt der hailgen mess außgewart, auch mit Fürstlichen speisen vnnd Eren, menighlichen versehen war nach notdurfft, ruckt man auß Fridberg, mit obgemeltem zeüg vnd wägen, wie vor angezaigt, der Stat Augspurg zů. Die praut was mit ainem guldin stuck beklaydet, Jr haupt geziert mit Perlin vnd edelngestain manichfaltig in aines krantz gestalt, het sich wol ainer reichen Cronen vergleichet, Als aber gemelter Preütlauf mitt jrer zůgehörung über die Lechprucken komen, Jst der allerdurchleüchtigist, großmechtigst Fürst vnd herr herr Maximilian, der zeitt Römischer Kaiser, vnnser allergnedigster herr, der praut seiner mümen, mitsampt jrem gemahel Marggraf Casimirus, vnd Churfürsten vnd Fürsten, Potschafften vnd Stenden des hailigen Römischen reichs, entgegñ komen, vñ sy daselbst freüntlichen, nach Kaiserlichen vnnd Künighlichen Eren empfangñ, mitsampt jrem vorgemeltẽ gemahel Marggrauen Casimirus, wölcher auch mitt gold vnd edelgestain scheinbarlich an seinem leib gezierdt vnd beklaidt was, nach fürstlichen Eren, Ich geschweig seiner Grauen, Freyen, Ritterschafft vnnd knechten, auß freyen francken, so seinen gnaden zu dienste komen waren, nit zu klainem ansehen. Dartzů het Kay. maiestat hundert trabanten, in gelb vnd schwartz, im harnisch mit langen spiessen, zufůß Deßgleichen annder trabanten auff fünftzig, mit helmparten zu ross Vnd vil Edelknaben all gleich geklaidt, in rot vñ schwartz, auf ainer seiten. Auff der rechten seitten Kaiserlicher Maiestat, seind abgestanden Churfürsten, Fürsten, gaistlich vnd weltlich, mitsampt Potschafften, vnd anndern stenden des hailigen Reichs, Alda hat jr Kay. maiestat, jr freüntlichen vnd lieplichen zůgeredt, mit grossen freüden. Als dañ hat gemelte Fürstin Kay. maiestat mitt grosser demütigkait, vnd naygung jrer knye Kay. M. Churfürsten vnd Fürsten, weltlichen, vnnd anndern Stenden, vndertenighlichen, mit hohem vleiß, jr Eren vñ wirden lassen danchsagen, nach Fürstlichem sitten vñ gepranch Mit obangezaigtem wesen ward die gemelt Fürstin empfangen, vnd das mal nit weiter gehandelt, sonder der weg gen Augspurg fürgenomen, an die herberg, da dañ nach vortail, als zu solchen Eren gepürt, alles genůgsamlichen berait was Vñ ritt Margraf Joachim von Brandenburg der Churfürst, neben dem wagen, vnnd Kay. maiestat, mitsampt den Churfürsten vnd Fürsten vor, vnnd an seiner seitten Marggraf Casimirus der Preütgam, biß in sant Vlrichs kirchen zu Augspurg, daselbst hielten hunndert pferdt wol gerüst, denen von Augspurg zůgehörende, mit jrem hauptman, vnd anderen fůßknechten, mit spiessen vnd helmparten. Daselbst ist K. maiestat abgestanden,

vnd gemelte praut vñ Fürſtin, vnder ſeinen armen, mitſampt den Churfürſten vñ andern Fürſten, gaiſtlichen vnd weltlichñ, in ſant Vlrichs kirchen gangen. Vnder der port daſelbſt haben gewartet der Cardinal von Maintz, welcher die braut empfangen, vñ nach Fürſtlichen Eren vñ reuerentz zů dem Sacrament der hailigen Ee Marggrauen Caſimirus von Brandenburg ſeim vetern, mit ainē Robоniſchen edelnſtain vnd ring, vermehelt, nach Criſtenlicher ordnung vñ innhalt ꝛc. Nach ſölchem hat Kay. M. gemelte braut, auß der kirchen, widerumb zu jrem wagen gefürt, vnd fürbaß auff den weinmarckt zu Augſpurg belaitet, an wölchem ort ain pan zuſtechen vnd prechen, nach Ritterlichen Eren zůberait geweſen iſt, Als aber Kay. M. vnd gemelte braut vñ Fürſtin, mitſampt andern, daſſelbig ort erraichten, waren von ſtundan zwo partheyen, zů ſolcher Ritterlichen übung berait, vnnd traffen baid wol, daran Kay. M. ain ſonderlich gefallen het, vnd ward gerent vñ geſtochen. Nach dem allem ward die Fürſtin vñ braut, durch Kay. M. vnd die Fürſten, zů jr herberg Erlichñ gelaitt, mit Buſanen, pfeiffen vnd trumẽten, allerlay ſaitenſpil ward nit geſpart. Daſelbſt war alle ding nach fürſtlichñ Eren, mit koſtlicher ſpeiß vnd tranck zůgericht, het ſich ainem groſſen Künig wol vergleichet, ſouil adels vnnd iunckfrawen ſo nach allen Eren geſpeiſt warden. Nach dem abenteſſen, ſeind gemelten frawen vnd iunckfrawen auff das tantzhauß gefarn, vñ ſich von newem geklaidt in mancherlay koſtlichait, das genůgſamlich zuſehen was Ich geſchweig dañocht zuſchreibñ von klainoten wañ yederman braucht das mayſt vñ nit das minſt Vnd kamen die Fürſten alſo geritten der braut für jr herberg, ſy darnach gelaytende zů dem tantzhauß, mit den jren, alldo was zwayerlay melodey von zwayen Partheyen Paucken trummeter, die gar herrlich in ainander erhallen, mitſampt andern ſaitenſpilen, vnd warden alle ding nach Fürſtlichen Eren, als ſich gezimpt, wol beſtellt.

Es ward auch die hochgeborn Fürſtin von Bayrn zum erſten tantz Kaiſerlicher Maieſtat zu tanntzen gefürt, das dañ Kay. M. alſo gůtwillig an name, vnd den erſten tantz mit jr verbracht, In ſolchem tantz was zůgericht ain Mumerey, in wölcher etlich perſonen in rot, gelb, weiß, vnd roſinfarb beklaidt waren, hofierten vor der braut mit koſtlichem ſaitenſpil, mit ſeltzamen, wunderbarlichen tåntzen, das alles menſchlichen augen ſer luſtlich zuſehen was, Nach ſolchem, tantzten Churfürſten vnd Fürſten yederman nach ſeinem ſtandt, wie ſich gepürt, biß auff mitenacht, Nach dem gelaytet die K. M. die gemelt Fürſtin vnnd braut, biß zů jr herberg, do beualch Er ſye jrem gemahel vñ Fürſten Marggrauen Caſimirus zubeſchlaffen, vnnd ſchied jr Kay. M. an jr herberg auff die Pfaltz, mit gelaittung der Fürſten vñ Stennden ꝛc. wölche ſich daſelbſt an der Pfaltz von jr Maieſtat ſchieden vñ vrlaub namen, nach gebürlichen gehorſamen, vñ gewonhait, manigklich in ſein herberg Vnd war deßhalben menigklich in der ganntzen Stat Augſpurg, die gantzñ nacht vor ſeinem hauß mit feürpfannen verſehen.

¶ Auff Donerſtag des morgens vmb acht vren Rantt Kay. maieſtat, mitſampt allen Curfürſten Fürſten vñ herren, gaiſtlichen vnd weltlichen, mit andern Stenden des hailigen Reichs, vnnd mit vil Pottſchafften, gemelter braut vnnd Fürſtin ꝛc. für jr herberg, ſye mitſampt den Fürſten, zů der kirchen zu gelayten. Jr gemahel der Marggraue ritt auf der rechten ſeitten durch die Stat auff vnd auff, mit groſſen Triunph, Buſanen, Trumẽten, vnd allerlay Inſtrumentñ der Muſica, ſo yemands erdencken mocht, mit frawen vnd mañen, in mancherlay klaidern von edelgeſtain Berlin vñ ander klainot, Ich geſchweig guldiner ſtuck vnnd ſamat, biß zů vnſer lieben frawen kirchen im thůmb zu Augſpurg, Daſelbſt nam ſye Kay. M. bey jr rechten hand, vnd gelaytet ſye inn Chor in aigner perſon, das alles ſere lieplich zuſehen war In wölchem Chor menigklichem nach ordnung vnd ſeinem ſtandt ſein geſåſſe berait was, von junckfrawen, frawen vnd mannen, von groſſem reichtumb, guldin ſtucken, ſamat, damaſck, ſeiden vñ ander tapentzerey, auffgehangen vnd auffgebraitet. Vnnder andern het gemelte braut vnd Fürſtin jr aigen geſåſſe, mit gold vmbhanngen, vnd auff ainem guldin küſſen, mitſampt vil frawen

vnnd junckfrawen koſtlichen beklaidet vnd mit reichtum̃ getziert, Daſelbſt verließ die Kay. M. das ampt der hailgen meſſe auß zuhôꝛen, vnd gieng die Kay. M. in jr ſonder gemach, das jr maieſtat in der hóhe der kirchen berait was.

Zů ſolchem ampt vnd ee dann Kay. Ma. in die kirchen komen iſt, mit den Fürſten, vnd voꝛgemelter bꝛaut, hat der Cardinal von Maintz, ſich angelegt vnnd berait, nach allen Ertzbiſchofflichen Eeren, gemelte ampt zů volbꝛingen, mitſampt Kay. maieſtat prieſtern vñ ſingern, vnd warden zu baiden ſeitten in dem Choꝛ zwo ſeſſion gehalten, An der ainen ſaß Marggraf Caſimirus der Bꝛeütigam mit ſeinen freünden, Fürſten vnd ander ſeiner Ritterſchaft, koſtlich mit tůchern vmbhangen, vñ gulden küſſen Oberhalb des Bꝛeütgam ſaſſen die zwen Rômiſch Legaten vñ Cardinál ꝛc. Die potſchafft von Franckreich, die potſchaft von Polland, vier Biſchof. Darnach Hertzog Jôꝛg von Sachſen, vnnd ain Fürſt von Anhalt, auch anndere in treffenlicher anzall vom Adel. Zů der lincken ſeitten ſein geſtanden vñ geſeſſen, der Ertzbiſchoue von Bꝛeme, fünf Fürſten von Bayrn zwen Marggrauen von Bꝛandenburg ꝛc. Vnd ward ſolch ampt nach loblicher gewonhait, mitt allen Eren vnd ſolenniteten, wie ſich gebürt, oꝛdennlich durch den Cardinal von Maintz volbꝛacht vnd außgericht, mitt Kayſerlicher maieſtat ſingern, vnd zum letzſten durch ainen prieſter der Ablaß vnd gnad der obgemelten meſſe vnd ampts verkündt, wôlcher ablaß auß miltikait der Rômiſchen Legaten vnd Cardinál gegeben iſt, Namlich Thomas tituli ſancti Sixti Cardinal von Gaieta ꝛc. ſiben jar ablaß tôdtlicher ſünd vnd ſouil Karen. Mattheus tituli ſancti Angeli Cardinal von Gurck ꝛc. ſiben jar ablaß tôdtlicher ſünd, vnd ſouil Karen ꝛc. Dergleichñ Albertus tituli ſancti Criſogoni Cardinal võ Maintz ꝛc. zwayhundert tag ablaß tôtlicher ſünd ꝛc. Nach ſôlchem nam Kay. maieſtat die bꝛaut vnd füret ſye ſelbs mit jren henden vnder dem arm auff die Pfaltz zu tiſch, daſelbſt was ain groß aufplaſen von trometen vnd hôꝛbaucken, vnd der bꝛaut frawen vnd iunckfrauwen, auch mencklich ſo dartzů gehôꝛten, nach allen Fürſtlichen Eren wol erbotten, mit mancherlay ſpeiſen vñ ſeltzamen koſten, dauon vil zuſchꝛeiben wár, das ich alles vmb kürtz willen vnderwegen laß. Zů ſolcher malzeit iſt geſeſſen die Bꝛaut an Kay. maieſtat tiſch, mitt ſampt etlichen Fürſten, frawen vnd iunckfrawen, von groſſem Adel, aber von menge wegen der Fürſten vñ der frawen, wurden die malzeit in annder Fürſten herberg gelegt, als zu meinẽ gnedigſten herꝛñ von Maintz, dem Cardinal, waren geladen, die zwen Rômiſchen Legaten vnd Cardinál, der von Gaieta, vnd der von Gurck, mitſampt andern Fürſten vnd Pꝛelaten, Deßgleichen Hertzog Wilhalm von Bayrn, mit andern Fürſten vñ Hertzogen, auch die frembden potſchafften Grauen vñ Freyen, vnd vil ander vom Adel, die on zal waren, vnd da aſſen, mitſampt frawen vnd iunckfrawen, Vnd wie wol der Bꝛeütgam Marggraf Caſimirus von ſeinem vettern dem Cardinal zu Maintz zu gaſt geladen was ſo aß doch ain groſſe merckliche antzal des Adels vnnd Ritterſchafft an ſeinem hofe, Was man von ſeltzamen koſten vnd bancketen daſelbſt gehalten vnd gebꝛaucht, acht ich darfür, ſey voꝛ nit vil in Teütſcher nacion geſchehen noch geſehen woꝛden, vnd an allen oꝛtten, mitt mancherlay ſaytenſpil voꝛ den tiſchen vn herbergen gehofiert, das alles luſtig zu hôꝛen was.

Als ſolche malzeit volbꝛacht ward, hat die Kay. maieſtat, der Cardinal von Maintz, Pfaltzgraf Ludwig, Der Ertzbiſchoff von Bꝛeme, mitſampt anndern Fürſten, die obgemelten bꝛaut vnd Fürſtin, auß der Pfaltz biß zů der rennban gelaitet, mitſampt jren frawen vnd iunckfrawen, in ain hauß daſelbſt, rennen vnd ſtechen zuſehen, wôlches hauß mit koſtlichen tůchern, innwendig vnd außwenndig behenckt, mit groſſer zierde, nach allem voꝛtail, vnd nach luſt, ſcheinbarlichen zuſehen. Zů wôlchem rennen vñ ſtechen, ſeind geweſen Acht par auß der maſſen wol gerüſſt vnd außbutzt, vnd nach allem voꝛtail berait, mit ſeiden decken vnd ander zierd vñ notdurfft ſo zu ſolchem Ritterlichen ſchimpff gehôꝛt, Es hat auch gerennt der Bꝛeütgam Marggraf Caſimirus von Bꝛandenburg ꝛc. mit ſeinem ſchwager Hertzog Wilhalmen von Bayrn ꝛc., haben auch bayd wol troffen, vnd bayde ge-

fallen. Es hat auch Hertzog Ludwig von Bayrn gerennt, mit ainem Grauen vnd Fürsten von Hennenberg, wölche auch baid wol troffen vñ gefallen seind, Das ander stechen hat gewerret biß auff vesperzeit vnnd darnach, darzwischen hat die K. maiestat die braut vnd Fürstin, mitsampt den Fürsten, in jr herberg belaittet, vnnd ist jr Kay. maiestat widerumb auff die Pfaltz an jr herberg zum nachtmal geritten, vnd menigklichen von Fürsten geurlaubt, an sein herberg zu reitten. Nach dem nachtmal seind abermals die feürpfannen zu Augspurg angezündt, vnnd durch alle gassen liechten schein gegeben.

Zů derselbñ zeit ist gemelte praut vñ Fürstin, mitsampt jrem frawenzimer zuwagen, zů dem tantzhauß getzogen vñ da ain klaine weil verharret, ist Kay. maiestat kürtzlichen hernach komen, vnd die braut gefürt, in massen wieuor an seinem arm, auff das tanntzhauß, da ward auffgeblasen vnd ander saitenspil mancherlay gebrauchet, vnd ward damit zu tanntzen angehaben.

In solchem gebrechte vnd Tanntzhauß, kam aber ain mumerey, in weiß, rot vnnd schwartz beklaidet, gar erlichen, vnd hofierten vor Kay. M. den Fürsten, vñ der gemelten braut zu grossen Eren, mitt mancherlay seltzamen possen, wölcher tantz weeret auch biß auff mittenacht rc. Vnd fürt Kay. maiestat, mitsampt den Fürsten, die braut vom tantzhauß zu jrem wagen, vnd gelaitet sy zů jrer herberg, Darnach raitt jr Kay. maiestat auch an jr herberg, vñ nam vrlaub zu gůtter nacht von den Fürsten, vnd schied menigklich in sein herberg.

Auff Freitag morgens frů des obgemelten monats Augusti, kam Kay. maiestat, mitsampt den Churfürsten Fürsten vnd herren, gaistlichen vnd weltlichen Künigklichen potschafften, vnd andern Stenden des hailigen Reichs versamelt, jr Kay. maiestat zu dienst vnd gefallen, für der braut herberg, an wölchem end die genannt braut vnd Fürstin, zu wagen, mit jrem frawenzymmer gangen vnd gesessen, darnach durch Kay. maiestat, vñ obgenanten Fürsten vnd Stennde, durch die ganntzen stat mit grossem volck vnd raisigem gezeüg, lieplich zu sehen, mit manicherlay auffplasen vnd horpaucken, zů grossen Eren vnd Triumph außgelaitet, aiñ zimlichen weg für die porten, wol mit dreütausent gerüster pfärd, mitsampt ainem fůßzeüg, ich geschweig der grossen menig des statvolcks von frawen vnd mannen, das vnzellich ware zu überschlahen. Als nun Kay. maiestat die Fürstin über die Wertach gelaitet, vnd der Preütigam Marggraf Casimirus neben seiner maiestat außgeritten, do schied sich Kay. maiestat von Praut vnd preütigam, vnd nam vrlaub, beualch sye got, Es nam auch Hertzog Wilhalm von seiner swester der praut vrlaub mit andern Fürsten vnd herren.

Also keret Kay. maiestat mit den Fürsten in die Stat, Vnnd Marggraf Casimirus mitt der Praut vnd dem Bischoff von Bamberg, nach Anspach, die hochzeit daselbst von neüwem anzufahen vnd zůuolenden, vnd kamen desselben tags sechs meil wegs, biß gen Werd, mit jrer Ritterschafft vñ freünden, Nemlich Hertzog Ludwig von Bayrn, der Pfaltzgraue Othainrich Hertzog zu Bayrn. Marggraf Joachims des Churfürsten sone Der Thůmpropst von Würtzburg, ain Marggraue von Brandenburg. Ain Graue von Nassaw, mitt andern Graüen vñ herren, Daselbst wurden sy nach allen Eren empfanngen, vnnd der Praut vnnd dem Preütgam von der stat Erlichen geschenckt, Darnach durch die ganntzen statt auffgeblasen zu tisch, vnd nach dem Erlichsten mit kosten vñ speisen in freüden gelebt, das nachtmal da mit grosser frölichait vertzert Vnd ward darnach ain zimliche zeit durch die Fürsten vnd jre diener, mitt den frawen vnd iunckfrawen getantzt, Darnach gieng braut vnd preütgam schlaffen, deßgleichen auch andere Fürsten vnd herren.

Des morgens frů auff Sambstag, thet man das ampt der hailgen messe volbringen, nachmals essen vnd speisen in alle herbergen, biß auf neün oren, darnach ward widerũb aufgeplasen, vñ die braut biß gen Wembding zů gůter herberg, drey meil wegs gefürt, mit aller notdurfft, als sich Fürstlichen zimpt auch wol versehen, mit allerlay speise, Nach dem nachtmal getantzt, vnd die zeit in freüden vertriben, biß zu schlaffens zeit rc.

Auff Sontag des morgens frů thet man erwarten des ampts der hailigen messe, vnd als das vergangen was thet man zu tisch aufplasen vnd ward do menigklich in sein herberg mitt fröden gespeist vnnd gefütert biß auff neün oder zehen vre, thet man widerumb in tromen plasen, vnd die Fürstin vnnd jr Frawenzimer zu wagen gelaiten vnd sich zu dem weg rüsten, von dañen kamen sy in kurtzen zeitñ biß gen Guntzenhausen, wölche aine der ersten Stat was in des Marggrauen land, vñ kamen vmb vier oren dahin, vnd ward do sere erlichen von den Burgern vnd inwonern auch gemainem Adel frawen vnd mañ so darumb gesessen vñ sich da versamelt heten, empfangen, vñ waren alle ding was zu merchlicher natur gehort, zu essender speiß genůgsamlich versehen vnd berait, vnd ward yederman an sein herberg nach seinem stand vñ Adel gelosiert. Nach dem nachtmal ward zum tantz aufgeplasen nach Fürstlichem sitten vñ loblich gehalten vnd begangen biß auff zwölff oren nach mitternacht. In mittler zeit hetten die Burger grosse freüdeñ feür iñ allen gassen zu Guntzenhaußen mit grossen fessern so do verbruñen vnd dartzů gemacht, dabey stůnden trometer vñ pliesen mit fröden biß menigklich zu schlaffen begert vnd sich yederman zů rûe niderleget ꝛc.

Auff den Montag des morgens frú vmb vier oren ward ain ampt der hailigñ meß verbracht, vnd auffgeplasen zu tisch vnnd menigklich in sein herberg gespeyset nach Fürstlichen Eren biß auff die achten or, darnach ward aufgeplasen vnd richt sich yederman zu Roß vnd wagen auf das herlichst vnd kamen denselben Montag biß gen Anspach Nit ferre von der stat auff ainem weitten grünen feld nach aller lustigkait getzieret, waren auch lustige getzelt von mangerlay hantierung auffgeschlagen ain grosse anzal, geleichet sich ainem mechtigñ here vnd feldgeleger, vnd war die zeit vmb vier ore gen nacht vnder denselbigen getzeltẽ waren fünff fürstin, nämlich Anna ain geborne von Brandenburg vnnd Gräfin zů Heñenberg ꝛc. darnach fraw Anna fraw Sophya frau Barbara, fraw Margreta, all geborn Fürstin vñ Marggräfin von Brandenburg ꝛc. mitt jrem Frawenzimmer ain merchliche zal mit Frawen vnnd iunckfrawen mit ausplasen vnd iubilieren aller instrument, daselbst saß die Braut mit jren iunckfrawen vom wagñ, deßgleichñ der Breütigam mit den Fürsten, do nam hertzog Ludwig von Bairn sein schwester die Braut vnd der Marggraf die Fürstin von Hennenberg seins vaters schwester vnd fůrten die gegen ainander, do empfieng die Fürstin von Hennenberg die Braut mit grosser liebe vnd begirligkait nach Fürstlichen eren mitsampt den fier gemelten Fürstin vnd dem frenckischen Adel von mannen vñ frawen vnd alle die jhenigen so mit jr Fürstlich gnaden zu solchem Preütlauf kom̃en waren mit vil schön Adelischen vñ tugenthafften worten, dauon vil zů schreiben wär, vñ geschach soliche red durch verordneten hofmayster gemelter von Hennenberg, welches Adel auch was von hohem stammen ꝛc. Nach dem erhebt sich Hertzog Ludwig von Bayrn, vnd fieng an zu reden vñ beualch die braut sein schwester irem Fürsten vñ preütigam dem Marggrauen Casimirus von Brandenburg seinẽ swager, vnd dem gantzen adel zu Francken. Nach solcher beuelhung vñ solennitet, ward widerumb aufgeplasen vnd saß die von Hennenberg mitsampt den vier Marggräfin zu der Praut in iren wagen, vñ fůren über die wisen den zelten zů, do ward von stund an scharpf gerent, welche nach nodturfft gewapnet waren vñ beklaidt in rot braun geel vñ weis, vñ heten an iren schilten pleche fläschẽ genagelt vol rots weins vñ traffen baid so erlich in die Flaschen, das der wein überal darauß floß, das menigklichen vermaint vnnd sonderlichen die Frawen, die solichs nit wissen hetten, sye hetten ainander in leib gerent das daz plůt herauß flusse der ain der fiel der ander blaib zu Roß sitzen.

Darnach was ain ander par mit trabharnisch gerüst, fechtsetteln vñ schilten, mit langen spiessen die Ritten auff ainander mit vollem lauff als man pfligt in freyem feld veindtschafft weise auff ainander zu rennen vñ traffen baid wol in die schilt vnd zu Roß baid sitzendt.

Darnach waren ander zwen in jrem Harnisch vñ helmlin, welche zway blosse Schwert

in jren henden fürten, vñ zusamen ranten schlůgñ ainander ain lange zeit vm̃ die Köpf mit vollen straichen das ser lustig zusehñ was.

Darnach kamen ander zwen in irem trabharnisch vnd hirnhauben mitt zwaien aufgespanten Armbrosten die auch zůsamen auff ainander ranten volles lauffs vnd buten ainander die schüß, schlůgen ainannder vmb die oren vnd scharmitzelten mit ainander ain lange zeit.

Darnach rait ainer allein mit ainem langen spieß daher vnd ließ den vmb sein kopff hin vnd her vmb vñ vmb lauffen, dann legt er in ein vnd scharmitzelt damit vnd nam in mit dem hindern tail vnd warff jn in die lüfft in vollem Rennen vñ entpfieng in wider mitt dem spitz an dem Eysen.

Darnach hetzet man ain hyrschen gegen dem Frawenzymer auff ainer wisen welcher ainem wassergraben zu lüffe den die hund im wassergraben hyn vnd her bissen biß das er ertranck in angesicht des Frawengezymers.

Mit solchem frölichñ wesen kam die praut mit den vier vorgemelten Margräffin in die stat Anspach mit grossem schall vnd triumph Pfeiffen vnd Tromen vor vnd nach, da was nach allem wolust die speyß berait Kostlich nach Fürstlichen Eeren vnd fieng man an zu tisch zusitzen da assen Fürsten vnd Herren zů hof vnd andere waren in die herberg gespeist.

Nach dem essen ward ain Fürstlicher tanntz gehalten, vnnd ward der erst tanntz gegeben Hertzog Ludwigen von Bayrn, mit seiner swester der Braut, Der annder tantz ward gegeben dem Bischoff von Bamberg, allso tanntzt man den selben abent biß auff zwelff oren nach miternacht, da warn zůberait fesser die schussen allenthalben auß mit seltzamē feür wie die büchsen, vnd ward dabey geplasen vnd freüden gehalten, biß gemelte fesser ganntz verbrunnen. Nach solchem belait der breütgam das frawenzimer menigklichen in sein herberg, vnnd warden vnderwegen auff den gassen der stat überal vaß verprennt, mit hagelgeschütz in alle lüfft, mit pfeiffen vnd trommeten, biß gemelte feür vergiengen.

Auff Donerstag zumorgen, ward zu Anspach ain loblich ampt der hailgen mess gehalten, darbey warn alle Fürsten versamelt, mitsampt denen vom Adel, vñ ward aber Fürstlichñ zu tisch geplasen nach hoflichem sitten, Vnd für alles frawenzimmer der braut gen hofe, mitt kostlicher klaidung vñ zierde, das nit klain ansehen het Vnd ward zu tisch gesessen, vñ aufgeblasen, vnd nach Fürstlicher art gespeiset, nit allain zu hofe, sonder auch in die herbergen, vnd mengklichen von Burgern, frauwen vñ mannen in der stat, drey tag lang anainander.

Nach dem essen ward zůgericht, auff dem blatz zu Anspach, ain lustige ban zu rennen vnd stechen, vnd für gemelte braut, mitt den vier gemelten Marggräfin, vnd andern iunckfrawen auff die pan, darbey waren lustige herberg zůgericht mit kostlichen tüchern vnd tapetzerey, darein man die braut vnd die gemelten Marggräfin mit jren iunckfrawen füret, da fieng man an zu rennen vnd stechen, wélchs weeret den gantzen tag, biß sich die nacht nähet, da für die braut mitsampt jrem frawenzimmer in jr schloss, deßgleichen der Marggraue mitt den Fürsten, Rennern vnd stechern auch zu hauß, vnd ward abermals Fürstlich erpotten das nachtmal nach allen Erñ. Nach sölchem nachtmal ward getantzt, vñ hetten die braut vnd der breütgam den vortantz mit ainannder, darnach der Bischoff von Bamberg, Hertzog Ludwig von Bayrn mit ainer Marggräfin, vnd weeret sölcher tantz biß auff mittenacht.

Nach sölchem tantz was zůgericht ain rad mit feür sere kunstreich, mit seltzamen feürwerckñ, vñ gieng das rad vmb mit dem feür, vnd schuss zu allen seitten gleich als starcke büchsen, ain schuss in den andern, darbey blieβ man mit trometen vnd anderm saitenspil, biß das rad verbran, darnach gelaitet man menigklich in sein herberg nach seinen wirden.

Darnach gieng der breütigam erst in die stat zu hofieren mitsampt allen Fürsten, da

hofiert man mit Busanen trometen, vnd mangerlay saytenspil, deßgleichen waren brinnende vässer zůgericht durch die gantzen Stat, das weeret die nacht auß vnd auß.

Auff Mittwochen des morgens, ward aber ain loblich ampt gesungen, vnd nach dem selben zu tisch geplasen, deßgleichñ fůren das frawenzymer vñ der gemain Adel alle gen hof, vnd wurden daselbst mit fürstlichen Eern menigklichen gespeiset, vnnd groß freüde mit essen vnd trincken gehaltñ, Ich geschweig der kostlichen klaidůg vnd pracht, so do menigklich praucht, ains vor dem andern wölchs sere lustig zu sehen was, zůuor klainat von Edelgestain manigfeltig, Nach dem essen fůr menigklich mit der Praut auff die pan, Rennen vnd stechñ zu sehen, vñ rennet von ersten Marggraue Casimirus mit Hertzog Ludwigen, seinem schwager, traffen sere wol vnnd vielen baid, vnnd ward gerennt biß die nacht her trang, do für menigklich widerumb gen hof, vnd ward gespeiset nach Fürstlichen Eren in massen wie vor angetzaigt ist, vñ hůb man nach dem nachtmal an zutantzñ biß auf mittenacht, vnd wurdñ auff allen gassen vesser mit feür geprånt, vñ gehofiert dabey, wieuor angezaigt ist die gantzen nacht.

Am Donerstag des morgens frů ward aber ain loblich ampt gehalten, darnach zů hof gespeiset, Nach dem essen nam vrlaub hertzog Ludwig von Bairn ꝛc. von seiner schwester der praut, vnnd von den vier vorgemelten Marggråfin, auff sollichen abschid war berait Marggraue Casimirus mitt den Fürsten vnnd ainem grossen raysigen zeüg, seinen schwager Hertzog Ludwigen zu gelaiten, vnd ward auffgeplasen vnd mit grossen freüden den selbigen tag gen Guntzenhausen gelaittet, Do ward dem Fürsten nach allen Eren mitt essen vnd trincken erpoten, mit den seinen vnd anndern so mit jme dahin kamen Vnnd wurden daselbst fesser angetzündt die prunnen weit über mitnacht. Des andern morgens fru rait Marggraf Casimirus nach Anspach zu mit seiner Ritterschafft, vñ name mengklich vrlaub von Hertzog Ludwig von Bairn, welcher zu hauß zohe, mit seinem Adel vnd Ritterschafft, mit sampt anndern Fürsten so auch auff gemelter hochtzeit geladen waren.

In mittler zeit ist zu Augspurg ain gesellñ schiessen mit dem Armbrost außgeschriben wölches schiessen zu Augspurg in der Rosenau darnach gehalten ward mit mangerlay kurtzwil vñ wolgerüster notdurfft, vnd manigfeltiger zierde, mit grossen freüden volendt. Es kamen auch zu dem selbigẽ schiessen Hundert vñ neünvndsechtzig lustiger werckschützen auß den vmbligenden Reichsteten, denen gab Kay. maiestat am schiessen beuor, ain guldine Scheür für fünffvnddreissig guldin, das war das beste, mer aiñ ochsen für zwelf guldin, vñ ain Sammatin stuck, vnnd ward geschossen dreissig vnd hundert schritt, vñ schoß Kay. maiestat drey schüß in aigner person, auch ettlich Fürsten, alls Hertzog Wilhalm von Bayrn, vnd Pfaltzgraue Ludwig bey Rhein ꝛc. Vnd waren Sibenvndzwaintzig gewiñender Fendlin. Das besst gewan ains müllers sone auß ainem dorff Bißlingen genannt, bey Lanndsperg gelegen, vnd als Er im besten schiden was, kam bottschafft das seinem vatter die Mül, hauß vnd hofe verbrunnen was, Vnd weeret gemeltes schiessen vier tag ꝛc.

Darnach gab beuor Margraf Joachim vonn Brandenburg auß der Marck, zwaintzig Guldin, das selbig schiessen weret auch drey tag, vñ gewan ainer von Augspurg das best. Darnach gab Kay. m. den büchsenschützen aiñ Ochssen beuor, wölchen ochsen ain Paur von Eelingen gewan. In solchẽ kam der preütgam Marggraff Casimirus widerumb gen Augspurg vrlaub zunemen von Fürsten vnd Herren, vnd seinen lieben vettern vñ gůten freünden, welche sein Fürstlich gnad von Augspurg belaitet nach Fürstlicher gewonhait ꝛc.

Darnach gab Kay. Maie. den handtpogen schützen zu Augspurg ain damast beuor, welche zu ainẽ Papagay schussen auff ainer ser hohen stangen vor der Stat aufgericht dartzů kam Kay. maiestat selbst mit jr maiestat hofgesind deren auch etlich mit schussen.

Darnach hůb sich meniklich von Fürsten vñ Herꝛn von Augspurg hinweg zu rüsten vnd haymzuziehen, Vnnd rait die Kay. maiestat auf die hyrschenpꝛunst.

Es wurden auch zu Augspurg zwen roßlauff gehalten, Zů dem ersten gab Kay. maiestat beuoꝛ ain pꝛaun sammatin stuck, das gewan Kay. maiestat cantzelschꝛeiber genant Kesinger.

Zu dem andern rennen gaben die von Augspurg beuoꝛ aiñ ochsen, welchñ gewuñen hat Lucas lang von Augspurg, des voꝛ gemeltē Cardinals von Gurck bꝛůder ꝛc. Ich geschweig der Fürstlichen grossen schanckung von kostbarlichen klainoten ꝛc. so Kay. maiestat Fürsten vñ herꝛñ geschenckt hat, wölche grosse Summa hie nit bemelt würt ꝛc.

Auf den neündñ sontag nach Pfingsten des ersten tags Augstmonats ist Albꝛecht des hailigen stůls zu Maintz Cardinal Ertzbischoff zů Maidpurg vñ pꝛimas in Germania ꝛc. zů Cardinal geweicht woꝛden durch die zwen voꝛgemelten Cardinál vnnd Legaten jrs titels, Thomas tituli sancti Sixti, Matheus tituli sancti Angeli ꝛc. in gegenwirtikait Kay. M. Churfürsten Fürsten vnd herꝛn gaistlicher vnnd weltlicher ꝛc. zů Augspurg im thům zů vnser liebñ Frawen vnder dem hohen Ampt Vnnder welchem ampt der Kay. M. von Bábstlicher hailigkait botschaft Legaten vnd Cardinal Thomas vonn Gaieta ꝛc. Ain vast kostlich Schwert mitt kostparlicher zierung Golds vñ edelgestains überantwurt woꝛden ist, vñ ain hůt oder helm auch dergleichñ geziert von gemeltem legatñ vnd Cardinal aufgesetzt, an stat vnsers hailigstñ vater des Babsts zu Rom, Leonis des zehenden ꝛc. vnd die Kay. maiestat darbey antzaigt vñ erkent als das öberst haupt der gantzñ Cristenhait, des weltlichen schwerts Vñ seiner Kay. maiestat da überantwurt vñ gegeben den hailigen Bápstlichen segen vñ benedeyung mit ainer ser schónen Epistel vñ Bábstlichem sendbꝛiefe die selbigen voꝛ seiner Kay. maiestat verlesen welche Bábstliche botschafft seiner Kay. maiestat angetzaigt das schwert vnd den hůt gewaltigklich zů füren wider alle vngerechten vnd wider alle die wider den Cristenlichen glauben vnnd die cristenlichen Kirchen seind, die selbigen darmit zů überwinden vnd gewaltigklich zu straffen, mit hilff der gantzen Cristenhait ꝛc.

Als aber das ampt der löblichñ meß vollent ward, was die Kay. maiestat gerüst in aigner person mit sampt etlichen Fürsten, vnd belaitet die Cardinál vnd Legaten jeden in sein herberg vñ ward das gemelt schwert Kay. maiestat stets voꝛ gefürt durch Sigmund grauen vom hag biß wider gen hof auff die pfaltz ꝛc.

Auff sontag des ailften tags Heümonat ist d' Hochwirdigst durchleüchtig vñ hochgeboꝛn Fürst vnd herꝛ herꝛ Cristoff Ertzbischoue von Bꝛeme ꝛc. durch den hochwirdigsten durchleüchtigen vñ hochgeboꝛnen Fürsten vnd herꝛen herꝛen Albrechten des hailigen stůls zů Maintz Cardinal ꝛc. zu Ertzbischof geweicht woꝛden, zu Augspurg in vnser lieben Frawen stifft vnnder dem hohen ampt der hailigñ meß, welchs ampt durch gemeltē von Maintz gesungñ vnd vollendt ꝛc. wiewol gemelter von Bꝛem seiner hochwirde voꝛbehaltñ sein erste meß zůsingen, biß got der almáchtig sein gnad widerüb haim gen Bꝛem belaite ꝛc. Als aber Kay. maiestat Churfürsten vnd Fürsten gaistlich vnd weltlich mit sampt den Potschafften ꝛc. in der kaiserlichen reichstat Augspurg versamelt vnnd yedem sein gebürliche herberg bestelt durch Kay. M. vnd ander Churfürsten Fürsten ꝛc. darein belait wurden, fieng man an in Rat zů reiten nach Fürstlicher gwonhait, auff dz rathauß daselbst, welches vast lustig mit marmerstainen seülen vnd andern kostlichen zierlichait gebauwen, ser lustig zu sehen, das on zweifel Fürsten vñ herꝛn ain sonderlicher wolust gewest ist, vnd waren gemelten Fürsten vnd herꝛn zwo lustig new stuben, mitt newem gestůl, die

[22] Quam epistulam ad explendam ab operis vacuam relictam pag. 300. subiungemus.

mitt guldinen tůchern vnd andrer zier vast kostlich zugericht, verordnet, darin̄ zu handlen vñ zu ratschlagen ꝛc. Da wurden session gehalten, vnd saß Kay. m. in mit der Churfürsten vñ Fürsten ꝛc. der gleichen sassen die Churfürsten vnd annder nach ordnūg vñ gebürlicher gewonhait Ain yeder nach seiner würde vnd standt ꝛc. was aber durch gemelte Fürsten vnd herrn gaistlich vnd weltlich gehandlet oder beschlossen ist, stat bey Kay. M. Churfürsten vnd stenden des hailigen rœmischen reichs ꝛc.

Auf den letstn̄ tag des Augstmonats seind für Kay. m. kummen vier menner von hohem Adel vnd an Kay. M. begeert lehen zu leihen, den Durchleüchtigen Hochgebornen Fürsten vnd herren herrn̄ Ludwigen vnd Friderichen gebrüder Pfaltzgrauen bey Rhein ꝛc. Also hatt Kay. M. darein verwilligt, vnd seind gemelte Pfaltzgrauen fürgelassen, da ist der Kayser gesessen in seiner maiestat, die andern Churfürsten zu baiden seiten nach gewonlicher gebürlichait, do seind beide Pfaltzgrauen für Kay. M. nider geknüet vnd Kay. M. demůtigklich mit lieplichn̄ schœnen reden biten lassen lehen zů leihen, do hat der Cardinal von Maintz als Ertzcanntzler der Teütschen nation ꝛc. für die Kay. M. geredt vnd den Pfaltzgrauen den Ayd vorgelesen, also hat Kay. maiestat jnen Lehen gelyhen ꝛc.

Auff sant Gallen tag ist zu Augspurg eingeritten die potschafft des großmächtigen Karoli künigs in Hispania ꝛc. Maximilian von Berga, herr zu Sibenbürgn̄ in Brabant gelegen, mit fünfftzig pferden Kay. maiestat zu sůchen, wölche Kay. maiestat do zumal ist gewesen auff ainem schloß genant Ernberg an der klausen bey Fiessen gelegen ꝛc.

Gedruckt vnd volendet in der kayserlichen Statt Augspurg, in kosten des erbern Hannsen Haselberg auß der Reichenow Costentzer bistumbs, auff Sambstag nach Simonis vnd Jude. Anno ꝛc. Fünfftzehenhundert vnd im achtzehenden.

CHARISSIMO IN CHRISTO FILIO NOSTRO
MAXIMILIANO IN ROMANORVM IMPERATOREM ELECTO
SEMPER AVGVSTO
LEO PAPA X.

Charissime in Christo fili noster. Salutem et apostolicam benedictionem.

Veniente ad Maiestatem tuam dilecto filio nostro Thoma, tituli S. Sixti sanctæ Romanæ Ecclesiæ presbytero Cardinali, nostro et sedis apostolicæ de latere legato, ob eas causas quas ad universam salutem Christianæ reipublicæ pertinentes per alias nostras litteras et eo ipso Cardinali interprete tibi significavimus, non putavimus alienum, ensem et pileum præclaro et solenni anniversario natali domini nostri Iesu Christi nocte nostris manibus consecratos eidem legato tradere tibi consignandos, quamquam non sumus ignari Maiestatem tuam hoc excellenti munere a Romanis Pontificibus sæpenumero iam honestatam fuisse. Sed cum argumentum huiusce doni mysterium contineat ecclesiasticæ potestatis, cuius tutela ac defensio tibi præcipue incumbit, ut qui sanctæ Ecclesiæ Advocatus existis,

voluimus nos quoque in hoc nunc munere nostrum exaltare et virtutis tuæ iudicium et egregiæ in fidem Christi voluntatis testimonium, quum præsertim nullo unquam tempore iustius quam hoc, quo Christiana respublica impiis conatibus crudelissimorum hostium in discrimen vocata tuam pietatem sapientiamque, tuam auctoritatem animique magnitudinem maxime requirit, huiusmodi sancta arma Maiestati tuæ data fuerint ac donata. Ac semper quidem te pro amplitudine auctoritatis tuæ accinctum gladio esse decuit super femur tuum, ut esses promptus ac paratus tum coercere improbos, tum bonis præsidio esse, ut esset in tua præstantissima dignitate et tutela æquitati, et iniuriæ pœna constituta. Sed nunc non tam eo accinctum esse quam eum distringi iam et vibrari oportet dextera tuæ potentiæ: quæ enim non modo causa, verum etiam occasio maior esse potest, quam ea qua nos non in mediocres aut de longinquo metus, sed in maximum et præsens periculum vocamur, non modo dignitatis nostræ, sed etiam salutis amittendæ, nisi concordibus animis Principum tuoque inprimis Christiana respublica fuerit fulta præsidio. Nec vero nos vehementius Maiestatem tuam aut ad hoc praeclarissimum opus suscipiendæ in fidem tuam publicæ salutis hortati fuimus aut illi tantam gloriam tantumve nomen optavimus, quam ipsa non nobis solum, sed cuncto orbi Christiano suam operam, fidem, auxilium et litteris et nunciis iam dudum pollicita est. Quibus quidem tuis promissionibus quam in spem et expectationem ab omnibus ventum sit, quanta alacritas animorum in omnium fidelium cordibus fuerit conciliata, libenter scriberemus, nisi Maiestatem tuam nihil latere fideremus. Quare cum ita res se habeat, cape arma manu, Princeps fortissime, et sacri gladii, quem tibi mittimus, aciem adversus Dei hostes atque tuos exerce; appara, dux belli sanctissimi, defensor gentium verum Deum colentium, ultor barbarorum: quibus enim titulis honoratior aut quo genere curæ atque laboris illustrior esse potes quam si Augustam istam dignitatem, qua polles, ac singularem virtutem, qua præditus es, in his rebus collocaveris quæ maxime et Catholici Imperatoris pietatem postulant, et præstantissimi ducis virtutem? Nos quidem quod officii nostri et amoris erga Maiestatem tuam fuerit, nullum locum tempusve prætermittemus testificandæ atque illustrandæ tum pietatis et magnanimitatis, tum nostræ in te summæ perpetuæque benevolentiæ. Erit autem tuæ illius nobis notæ, omnibus vero laudatæ sapientiæ animadversa occasione et opportunitate temporum periculoque (quod, nisi obviam eatur, omnibus imminet) dare operam et efficere, ut tua eximia virtus ac dignitas tibi gloriosa, orbi terrarum salutaris fuisse videatur. Datum Romæ apud S. Petrum sub annulo Piscatoris die V. Maii Anno 1518. Pontificatus nostri anno sexto.

Sæpius publicatam epistulam transcripsimus ex Bzovio. (Annal. tom. XIX. p. 341.)

B V L L A

Decimi Leonis, contra errores Martini Lutheri, & fequacium.

Aftitit Bulla à dextris eius, in veftitu deaurato, circumamicta varietatibus.

Vide lector, operepreciụm eft. Adficieris. Cognofces qualis paftor fit Leo.

VLRICHVS DE HVTTEN EQVES
GERMANIS OMNIBVS SALVTEM.

§. 1. Ecce vobis Leonis Decimi Bullam, viri Germani, qua remergentem
ille veritatem Christianam remorari conatur, quam respiranti longa tandem
compressione libertati nostræ, ne vires recipiat ac plane reviviscat, obiicit
et opponit. Cui nos talia molienti non obsistimus, aut publico consilio,
ne longius pervadat neve aliquid pro hominis irrequieti cupiditate et au-
§. 2. dacia efficiat, multo ante cavemus? Quæso vos per immortalem Christum,
quando opportunum magis tempus fuit, quando melior occasio dedit se
aliquid Germano dignum nomine gerendi? Omnia videtis eo tendere, ut
spes sit, quanta nunquam prius, extinctum iri hanc tyrannidem, isti morbo
§. 3. medicinam adfuturam. Quod audete tandem ac perficite! Non Lutherus
agitur hoc in negotio, sed ad omnes pertinet, quicquid est; nec in unum
quempiam hic stringitur gladius, sed publice oppugnamur: nolunt recla-
mari suæ tyrannidi, suas fraudes detegi nolunt, suosque aperiri fucos, suo
§. 4. furori obsisti, suæ grassaturæ impedimentum fieri. Hoc ipsum est quod
indignantur quodque fremunt usque adeo, ut se minime decore agant ibi.
Quod manifeste videntes vos, quid tandem agetis? quod consilium inibitis?
Me quidem si audietis, Germanos esse vos memineritis. Quæ una commo-
§. 5. nitio satis esse debet, ut hæc vindicetis. Ego nunc vestro et communi
nomine periclitor, sed libenter: primum enim facti conscius mihi sum
pulcherrimi; deinde non spero iam, sed pro certo habeo etiam, omnes
§. 6. vos eadem aliquando ausuros mecum. Hæc vero Bulla ut publicaretur nunc,
author fui ob id, ut cum legeretis, facile ab una disceretis omnes. Valete.

Vide Indicem bibliograph. Hutten. num. XXXII.

Verba Leonis X. armis in fronte libelli circumscripta ex Psalm. XLIIII. 10. desumpta sunt, qui secundum versionem vulgatam sic habet "Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate."

24 Vergil. Aen. II. 65. sq. „Accipe nunc Danaum insidias et crimine ab uno Disce omnes."

Prius quam te audiamus, Sanctissime, huius memineris apostolici quod ad Philippenses scribitur, 'Ne quis vos seducat ullo modo, quoniam non adveniet dominus, nisi venerit defectio prius, et revelatus fuerit homo ille scelerosus, filius perditus, qui est adversarius, et effertur adversus omnem qui dicitur deus aut numen adeo, ut in templo dei sedeat, ostentans se quasi deum.' Habes? Incipe Bullam.

Leo Episcopus servus servorum dei. Ad perpetuam rei memoriam.* [a]*Exurge, domine, et* [b]*iudica causam tuam; memor esto improperiorum tuorum, eorum quæ ab* [c]*insipientibus fiunt tota die.* [d]*Inclina aurem tuam ad preces nostras: quoniam surrexerunt* [e]*vulpes quærentes* [f]*demoliri vineam, cuius tu torcular calcasti solus, et ascensurus ad patrem eius curam, regimen et administrationem* [g]*Petro tanquam capiti et tuo vicario*

*Quid imperas igitur, et tanto cum fastu dominaris? [a]Exurget, sed vide ne magno tuo malo. [b]Iudicabit in magna expectatione nostra. [c]Ah non insipientibus. Statim ad maledicta vertit se, atque hic ille est Leonis rugitus, quo de Sophonias propheta manifeste dicit, et multa ibi divus Hieronymus liberrime loquitur. [d]Faceret, si æqua peteres. [e]Viri fortes. [f]Expurgare. Tu autem, ubi pecuniam a Germanis cottidie emungis, sic te habes, ut qualibet vulpecula fraudulentior videaris: tantum a leonina magnitudine ad humilem et te indignam deflectis astutiam. Quod si talionem tibi nos reddere coges, poterimus et nos dicere, non vulpem iam te, sed asperius adhuc lupum Arabiæ vespertinum, quod munera capis, et iustitiam vendis, ut in te propheticum illud exclamare conveniat 'Ve pastoribus, qui dispergunt et lacerant!' [g]Vide ubi fundet tyrannidem.

---

[2] ad Philipp.] Immo Paul. ep. II. ad Thessal. II. 3. 4. [8] Exurge ... die] Psalm. LXXIII. 22. [9] Inclina] Psalm. LXXXV. 3. [10] vulpes] cf. Cantic. cant. II. 15. [11] torcular] cf. Isai. LXIII. 3. [11-12] eius curam] cf. evang. sec. Matth. XVI. 18.

[14] Iudicab.] cf. Pauli ep. ad Hebr. X. 27. [16] Sophon. III. 3. [21] et nos] cf. Hieronym. comm. in Sophon. III. 1. sqq. tom. VI. p. 717. sq. [23] Væ] Ierem. XXIII. 1. „Væ pastoribus qui disperdunt et dilacerant gregem pascuæ meæ, dicit dominus."

[h] *eiusque successoribus, instar* [i] *triumphantis Ecclesiæ commisisti:* [k] *exterminare nititur eam aper de silva, et singularis ferus depascitur eam. Exurge,* [a] *Petre, et pro pastorali cura præfata, tibi, ut præfertur, divinitus demandata, intende in causam sanctæ Romanæ Ecclesiæ,* [b] *matris omnium ecclesiarum ac fidei magistræ,* [c] *quam tu iubente deo tuo sanguine consecrasti, contra quam, sicut tu præmonere dignatus es, insurgunt* [d] *magistri mendaces, introducentes sectas* [e] *perditionis,* [f] *sibi celerem interitum superducentes; quorum lingua ignis est*[g]*, inquietum malum*[h]*, plena* [i] *veneno mortifero; qui zelum amarum habentes et contentiones in cordibus suis gloriantur, et* [k] *mendaces sunt adversus veritatem.* [l] *Exurge tu quoque quæsumus, Paule, qui eam tua doctrina, ac pari martyrio* [a] *illuminasti atque illustrasti. Iam enim surgit novus* [b] *Porphyrius, qui, sicut ille, sanctos Apostolos iniuste momordit, ita hic* [c] *sanctos Pontifices prædecessores nostros contra*

[h] Multa hic monendus eras, si vacaret. Iam statim non audit te Christus: mentiris enim, quod odit ille. [i] Triumphans Ecclesia. O bellum commentum! [k] Imo tu faciebas hoc, Decime, et tu ille eras ferus leo, ob idque decrevimus oppugnare te. [a] Petrum Symon invocat. Sed prius ipsum audi dicentem tibi 'Pascite, quantum in vobis est, gregem Christi, curam illius agentes non coacte sed volentes, non turpiter affectantes lucrum, sed propenso animo, neque ceu dominium exercentes adversus cleros, sed ut sitis exemplaria gregis.' [b] Tu dicis: nos haud agnoscimus. [c] Romanam, dic, an universalem Christi? [d] Imo, contra tua mendacia veritatis assertores. [e] Te enim perdent ob pessima tua merita. [f] In te hoc omen Christus vertat. [g] Teque aduret. [h] Futuræ securitatis incitamentum, publicum et eximie oportunum, bonum. [i] Salutari medicina refertum. [k] Ne calumniare! imo veritatem nos adversus tuam oppressionem tuemur. [l] Exurget, etiam pro te contra inimicos tuos, si cum esse velis episcopus, talis sis qualem ipse esse voluit, inculpatus, irreprehensibilis, tanquam dei dispensator, non præfractus, non iracundus, non turpiter lucro deditus, bonarum rerum studiosus, ut quæras non quæ tua sunt, sed aliorum, et huiusmodi; ut potens sis exhortari secundum doctrinam sanam, et contradicentes convincere. [a] Posteriores vero sua perfidia suisque sceleribus denigratam et commaculatam reddiderunt. [b] Nihil minus quam Porphyrius: nam hic Evangelium Christi prædicat, ille impie oppugnabat. [c] Nequam, præstigia-

[1] exterm.] Psalm. LXXIX. 14. [6.7] mag. mend.] Ep. II. Petri II. 1. [7] cel. int.] cf. Paul. ep. I. ad Thess. V. 3. [8] lingua] cf. Ep. Iacobi III. 6. 8. [9] zelum] ibid. V. 14. [10] mendac.] ibid. III. 14. [12] Porphyrius, Syrus, nat. a. 233., philosophus Neoplatonicus, † circa a. 304., cuius libri κατὰ χριστιανῶν, quos inter alios multos scripserat, et contra quos Eusebius scripserat, Theodosii II. iussu combusti sunt. [17] Symon] Ille de quo Act. apost. VIII. [18] Pasc.] Ep. I. Petri V, 2. [26] voluit] Paul. ep. ad Tit. I. 6. sq. cf. Pauli I. ep. ad Tim. III. 2. sqq.

tuam doctrinam eos non obsecrando, sed increpando [d]*mordere, lacerare, ac ubi causæ suæ* [e]*diffidit, ad* [f]*convicia accedere non veretur, more* [g]*hæreticorum, quorum* ([h]*ut inquit Hieronymus*) *ultimum præsidium est, ut cum conspiciunt causas suas damnatum iri, incipiant virus serpentis lingua diffundere, et cum se* [i]*victos conspiciant, ad contumelias prosilire. nam licet hæreses esse ad exercitationem fidelium tu dixeris oportere,* [k]*eas tamen,* [l]*ne incrementum accipiant, neve vulpeculæ coalescant, in ipso ortu, te intercedente et adiuvante* [m]*extingui necesse est.* [n]*Exurgat denique omnis sanctorum ac reliqua universalis* [o]*Ecclesia, cuius vera sacrarum interpretatione* [p]*posthabita, quidam, quorum mentem* [q]*pater mendacii excæcavit, ex veteri hæreticorum instituto, apud semetipsos sapientes, scripturas easdem* [a]*aliter atque Spiritus sanctus flagitet, proprio dumtaxat sensu, ambitionis* [b]*auræque popularis causa (teste Apostolo) interpretantur, imo vero torquent et* [c]*adulterant, ita ut iuxta Hieronymum, iam non sit evangelium Christi, sed hominis, aut, quod peius est,* [d]*diaboli.* [e]*Exurgat, inquam, præfata Ecclesia sancta Dei, et una cum beatissimis apostolis præfatis apud deum*

tores, rapaces lupos, et devoratores dominici gregis. [d]Etiam perimere oportuit. [e]Diffidit vero, qui tam bonam habet, ut te ad metum iam adegerit? aut potest diffidere qui veritatis caussam agit? [f]Aequam obiurgationem. [g]Imo Christi, cuius est hoc: 'Veh vobis, duces cæci!' et hoc: 'Veh vobis, hypocritæ, et serpentes, progenies viperarum' &c. Licetne igitur corripere te quoque, toties tamque fœde labentem? [h]Plenus est Hieronymi. o eruditionem! [i]Hui, victos! [k]Paulum erudit. [l]Id est, ne tuo lucro detrimentum adferant. [m]Ne interfice simplices columbas, accipiter Pontifex! [n]Ut cum scelerato malignantium concilio occidas tu. [o]Quam tu et sancti illi prædecessores tui abolevistis iam pene, et perdidistis. [p]Resumpta' dic. [q]Rectius 'Leo' diceres. Spiritus sanctus illustravit. Nam vos pater ille avaritiæ studio obcæcatos ad pessima omnia decernenda et facienda impulit toties iam. [a]Aliter quam Pontificum avaritiæ et ambitioni conveniat. Desine tu vero, cuius tibi conscius ipse es, in aliis calumniari crimen. [b]Imo publicæ necessitatis, cum tua venia dico. [c]Contra fieri omnes sani vident abs te hoc. [d]Ut nititur in alios transferre suum crimen: nam adhuc aliud nihil audivimus agentem eum. [e]Exurgeret, nisi tu opprimeres: hoc unum

3 Hieronym.] cf. Epist. XCVIII. 19. 6 hæreses esse] Pauli ep. I. ad Cor. XI. 19. „Nam oportet et hæreses esse, ut et qui probati sunt, manifesti fiant in vobis". 8 cf. Baruch V. 5. 13 aur. pop.] Mirum de aura populari loqui apostolum. sed cf. Luc. XI. 32. Respexerit bulla ad Hieronym. dialog. contra Luciferian. c. 11. „ex litteratis quicumque hodie ordinantur, id habent curæ, non quomodo scripturarum medullas ebibant, sed quomodo aures populi declamatorum flosculis mulceant". 14 Hieronym. comm. in ep. ad Galat. I. 11. 12. 17 rap. lup.] cf. Matth. VII. 15. Act apost. XII. 29. 20 Væ] Matth. XXIII. 29. sqq. 25 cf. Psalm. XXI. 15.

omnipotentem intercedat, ut purgatis [f]ovium suarum erroribus, eliminatisque a fidelium finibus hæresibus universis ecclesiæ suæ sanctæ [g]pacem et [h]unitatem conservare digneris. [a]Dudum siquidem, quod [b]præ animi angustia et mærore exprimere vix possumus, fide dignorum relatu ac fama publica referente, ad nostrum pervenit [c]auditum, imo vero[d], proh dolor, oculis nostris vidimus ac legimus multos ac varios errores, quosdam videlicet per [e]Concilia ac prædecessorum nostrorum [f]constitutiones damnatos, [g]hæresim etiam Græcorum et Bohemicam [h]expresse continentes, alios vero respective vel hæreticos, vel falsos, vel scandalosos, vel piarum aurium offensivos, vel simplicium [i]seductivos, [k]a falsis fidei cultoribus, qui per [l]superbam [m]curiositatem, [n]mundi [o]gloriam cupientes, con-

obstat. [f]Potius, ut abolita pastorum furacitate, et liberato ab ore eorum, ne sit ultra in esca ipsis, grege; pascat oves suas ipse in iudicio, et accubare faciat; quodque perierat, requirat, quod confractum erat alliget, quod infirmum fuerat colliget; quod pingue et forte, custodiat. Ut tandem auferatur factio lascivientium, nec sint pastores qui pascant semetipsos, gregem vero Domini non pascant, sed dispergant et lacerent. Vos enim, Leo, vos (o miseria) convertistis in amaritudinem iudicium, et fructum iusticiæ in absynthium. Vis quod petis impetrare? [g]Adhuc nihil oravit quod impetratum vellet: conscientiam hominis appello. [h]Veh desyderantibus diem Domini. Amos V. Nam tu, Leo, ubi regnabis, siquando remergat illa a vobis demersa sanctorum ecclesia? [a]Attende Romanam facundiam! [b]Dolore intercepti lucri. [c]Plane vidisti, siquid unquam vides. [d]Scimus non sine magno tuo dolore vidisse te, sed ob id veritatem deserere non possumus. [e]Conciliabula. [f]Pulchras illas, ac suis dignas authoribus. [g]Quales, o Christe, hæreses! [h]'expresse', 'respective', pulchre, Romane! [i]In summa, sanam et orthodoxam opinionem, sed idcirco damnandam, quia per huiusmodi doctrinam non licebit iam ultra varie Germanos diripere nobis. erudiuntur enim ii, quorum superstitione quadam mirifica infatuatæ mentes facile rapientibus nobis patebant. quo fit, ut immensum præpediatur nobis lucrum, ita ut metus sit, multos fame perituros adhuc Romæ, etiam ex creaturis illis nostris. Nos quidem in magna egestate regnabimus. [k]A tua perfidia alienis, ob idque Christo et ab illo institutæ fidei per omnia deditis. [l]id est, animosam [m]veritatis curam, et studio patriæ pertinaci. [n]Christi, aio, cum ipse contra totus mundi sis. [o]Fatetur gloriam manere nos, si pervincamus, quæ nos nihil

---

6.23 cf. supra pag. 169, §. 4. 13 ne sit] cf. Ezechiel. XXXIIII. 10. sqq. 15.16 auf. fact.] Amos VI. 7. 16 pastores] cf. Ezech. l. c. 2. sqq. 17 convertistis] Amos VI. 13. „Numquid currere queunt in petris equi aut arari potest in bubalis, quoniam convertistis in amaritudinem iudicium et fructum iustitiæ in absynthium?"

tra Apostoli doctrinam plus sapere volunt [p]*quam oporteat; quorum garrulitas (ut* [q]*inquit Hieronymus) sine scripturarum authoritate* [a]*non habere fidem, nisi viderentur* [b]*perversam doctrinam, etiam divinis testimoniis,* [c]*male tamen, interpretatis roborare; a quorum oculis* [d]*dei timor recessit, humani generis* [e]*hoste suggerente, noviter suscitatos, et nuper apud* [f]*quosdam leviores* [g]*in inclyta natione Germanica seminatos. quod eo magis dolemus ibi evenisse, quod* [h]*eandem nationem et nos et prædecessores nostri* [i]*in visceribus semper gesserimus* [k]*charitatis.* [l]*Nam post translatum ex Græcis* [m]*a Romana ecclesia* [n]*in eosdem Germanos imperium, iidem prædecessores nostri et nos eiusdem ecclesiæ* [o]*advocatos, defensoresque ex eis semper accepimus. Quos quidem Germanos, catholicæ veri-*

movet tamen. [p]quam tibi utile est, tuæque expedit Curiæ. [q]Hocne inquit Hieronymus? Tu vero quid toties Hieronymum allegas? nonne ut hac adsuta purpura male concinnatos tuos centones adornatos reddas? Sed non cohæret: itaque desiste in frivolo mendacio sancti viri authoritatem prætexere tibi. [a]neque habere debet. iam hoc contestamur. [b]Tibi quidem semper perversa fuit Evangelica illa, quam nos sequimur: neque enim docet te facere quæ facis flagitiose multa. [c]Neque enim e tuo commodo, sed ex Christi et sanctorum sententia. [d]Pontificiæ tyrannidis metus, et superstitiosus Romanæ tyrannidis cultus. [e]Erras: neque enim potest diabolus, cum sit pater mendacii, suggerere veritatem. [f]Quomodo leves, qui tibi quoque, tam potenti tyranno, tam cito graves esse cœperunt? [g]id est quæ affatim pecuniam mittebat nobis; alioqui barbara et stupida. [h]Laudat Germaniam: hoc unum reddit toties incommodo ab se affectæ; itaque adhuc in spe est reconciliationis: aliter non sic blande palparet. [i]Devoraveritis enim, sed nunc revometis, et de ventre vestro extrahet illam deus. [k]At quæ esse potest charitas in tali tyranno, tam fraudulenter et subdole, tam violenter et improbe pecuniam ab amicis exigente, suffurante, emulgente, extorquente et eripiente? [l]A collato olim beneficio commendat se Germanis, putans idcirco habere obnoxios. o fraudem! [m]Illa enim transfert sæculi Imperia, quo iure dic sodes? [n]Opportuni videbantur enim quos infatuarent illi. [o]Tu vero quid agis interim, ociose pastor, quando alios defendendo gregi substituis? aut armis ecclesia, non optimis vitæ exemplis et sana doctrina defenditur?

---

7 Hieronym.] ? Comm. in evang. Matth. lib. IV. c. 23. v. 35. sq. „Hoc quia de scripturis non habet auctoritatem, eadem facilitate contemnitur qua probatur". (ed. Bened. VII. 190.) Idem ad Matth. XXII. 29. (l. c. p. 180.) „Propterea errant, quia scripturas nesciunt; et quia scripturas ignorant, consequenter nesciunt virtutem dei, hoc est Christum, qui est dei virtus et dei sapientia". Cf. etiam Comm. in ep. ad Ephes. II. c. 9. (l. c. p. 592.) 8 visc. charit.] cf. Pauli ep. ad Philipp. I. 8. sq. 9 transl. ex Græc.] cf. supra p. 255. ad §. 30. 20 Ioann. VIII. 44. 25 Iob XX. 15.

tatis vere [a]*germanos, constat hæresum acerrimos oppugnatores semper fuisse. cuius rei testes sunt* [b]*laudabiles illæ constitutiones* [c]*Germanorum Imperatorum pro libertate ecclesiæ, proque expellendis exterminandisque ex omni Germania* [d]*hæreticis,* [e]*sub gravissimis pœnis, etiam amissionis terrarum, et dominiorum, contra receptatores vel non expellentes olim editis, et* [f]*a nostris prædecessoribus confirmatæ: quæ si hodie servarentur, et nos, et ipsi ubique* [g]*hac molestia careremus. Testis est* [h]*in concilio Constantiensi Hussitarum, ac Wicleristarum, nec non Hieronymi Pragensis damnata ac punita perfidia. Testis est toties contra Bohemos* [a]*Germanorum sanguis*

[a]Utinam fuissent! te enim diu iam expugnassent. sed maleficis tuorum maiorum præstigiis contigit, ut ad inanes fabulas diversæ hominum mentes verum dignoscere nequiverint. Quo respicere tandem Christus videtur, iamque statim forte secundum viam vestram faciet vobis, et secundum iudicia vestra iudicabit vos. [b]Quam multa hic dicenda essent! sed parcendum iis qui posteris ipsi suis non pepercerunt. Dic mihi autem, quam vocas ecclesiæ libertatem? et qua illi opus est? licentiane diripiendi, fraudandi, omnes iniuria, beneficio neminem afficiendi? [c]Non degenerabit a virtute maiorum suorum Germania, ne time; quædam etiam emendabit perperam ab illis instituta. [d]Atqui non esse reor in Germania hæreticos hodie, nisi quos tu alis in communem perniciem. [e]Satis gratificati tibi sunt. [f]A vobis confirmari oportet, si quid statuant nostri Imperatores? O indignos hoc munere, qui ad aliorum præscripta imperant! [g]Nos quidem carere decrevimus, magno, quæcunque fortuna sit, animo libertatem invasuri. et iam non potestati quidem tuæ, sed improbitati resistimus. Tu, si nimium confidis, esse hic etiam leones memineris, si non satis sunt aquilæ. [h]O præclarum concilium, quod nulla publica (ut debuit) libertas, sed vestra (quod pudendum est) tyrannis moderabatur, ut nunc Romæ nescio quid conciliabuli habes, in quo nuper statuerunt tandem Copiistæ tui, animam esse immortalem. [a]Cuius rei authores fuerunt sanguinarii Romanæ eccle-

---

[2] laudabiles *etc.*] ut concordata Ascaphaburgensia et his recentiora. [13] secundum] Ezechiel VII. 27. cf. Genes. XVIII. 19. [26] Cf. Habacuc II. 12. [28] conciliabulum] Lateranense quintum. cf. supra §. 3. Exhortationis ne in decim. præst. consent. [28.29] animam esse imm.] In sess. VIII. concilii Lateran. V. prælecta est Leonis X. schedula dat. 14. kal. Ian. a. 1513. et ab omnibus placere responsum est, in qua pontifex „Cum itaque diebus nostris" inquit, „zizaniæ seminator ... nonnullos perniciosos errores ... in agro domini superseminare et augere sit ausus de natura præsertim animæ rationalis, quod videlicet mortalis sit, aut unica in cunctis hominibus, et nonnulli temere philosophantes secundum saltem philosophiam verum id esse asseverent, contra huiusmodi pestem opportuna remedia adhibere cupientes hoc sacro approbante concilio damnamus et reprobamus omnes asserentes animam intellectivam mortalem esse aut unicam in cunctis homini-

effusus. Testis denique est prædictorum errorum, seu multorum ex eis [b]*per Coloniensem et Lovaniensem Universitates, utpote* [c]*agri dominici piissimas religiosissimasque cultrices,* [d]*non minus docta quam vera, ac* [e]*sancta confutatio, reprobatio, et damnatio.* [f]*Multa quoque alia allegare possemus, quæ ne historiam texere videamur, prætermittenda censuimus.* [g]*Pro pastoralis igitur officii divina gratia nobis* [h]*iniuncti cura, quam gerimus, prædictorum errorum* [i]*virus pestiferum ulterius* [a]*tolerare, seu dissimulare sine* [b]*Christianæ religionis nota, atque orthodoxæ fidei iniuria nullo modo pos-*

siæ episcopi, non digni quibus de loquerentur amice populi Septentrionis, nedum pro quibus ultro interirent. Laudas factum, Decime, et pietatem colere vis videri? et Christi esse vicarius? Certe enim singularis est hæc feritas, probare quod effusus sit sanguis Christianus, cum, ut Cyprianus monet, conscientiæ episcopi conveniat, dare operam, ne quis ipsorum culpa pereat. [b]Laudat adulatrices meretriculas. [c]Romanæ piraticæ et pontificiæ dico grassaturæ. [d]Ubi doctrina, Leo, ubi veritas in iis enituit? Non te pudet de talibus ineptiis tam gravem ferre sententiam? [e]Quam pulchrum est Romanum palpare Pontificem! sed nos nihil movet sententia sic leviter, sic præter iudicium lata. nec nobis eripient Germaniam garrulæ docticulorum scholæ, post, quam semel liberandam suscepimus. [f]Vult literas scire videri hic Copiista, et plenus est rerum antiquitus gestarum. [g]Tandem officium facit. sed vide ne abutaris potestate tua, non in ædificationem, sed in destructionem. Certe sacerdotis est, ut Ambrosio videtur, nulli nocere, prodesse velle omnibus. [h]Attende commissam Leoni ovium curam! [i]Potius salutares admonitiones; quod tu quoque sentis, et ediceres, nisi totum te possideret pecuniæ studium et ambitionis tumor. proinde 'Veh vobis qui dicitis malum bonum et bonum malum, ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras, ponentes amarum in dulce et dulce in amarum!' [a]Paulo post esuries enim, si feres. [b]Quæ nota est, dic quæso, veritatem sibi restitui,

---

bus, et hæc in dubium vertentes, cum illa non solum vere per se et essentialiter humani corporis forma existat, sicut in canone felicis recordationis Clementis papæ V. ... in generali Viennensi concilio edito continetur, verum et immortalis, et pro corporum, quibus infunditur, multitudine singulariter multiplicabilis et multiplicata et multiplicanda sit. Quod manifeste constat ex evangelio ..." Harduin. Acta concilior. IX. p. 1719.

[2] Commode Lutherus rancida hæc Lovaniensium Coloniensiumque scripta sua responsione sale condiverat: ab ipso m. Martio a. 1520. editæ sunt 'Condemnatio doctrinalis librorum Martini Lutheri, per quosdam Magistros nostros Louanieñ. et Colonieñ. facta. Responsio Lutheriana ad eandem condemnationem. M.D.XX.' Repetitæ sunt etiam in Lutheri Opp. tom. II. Viteb. 1546. foll. 34...44[a]. [11-12] sing. fer.] cf. Psalm. LXXIX. 14. [14] Cf. Ecclesiastæ VII. 6. [19] post] *Puto*, pont. *i. e.*, pontifex. [22] Ambros. de off. ministr. III. 9, 59. (*Sed adicit etiam Ambr.* „posse autem solius est dei".) Locus extat can. 10. Caus. XIV. qu. 5. [25] Væ] Isai. V. 20.

sumus. [c] *Eorum autem errorum aliquos præsentibus duximus inserendos. quorum tenor sequitur, et est talis:*

[1] *Hæretica sententia est, sed usitata, Sacramenta novæ legis iustificantem gratiam illis dare, qui non ponunt obicem.*

[2] *In puero post baptismum negare remanèns peccatum, est Paulum et Christum simul conculcare.*

[3] *Fomes peccati etiam si nullum adsit actuale peccatum, moratur exeuntem a corpore animam ab ingressu cœli.*

[4] *Imperfecta charitas morituri fert secum necessario magnum timorem, qui se solo satis est facere pœnam purgatorii, et impedit introitum regni.*

[5] *Tres esse partes pœnitentiæ, contritionem, confessionem, et satisfactionem, non est fundatum in scriptura, nec in antiquis sanctis, Christianis Doctoribus.*

[6] *Contritio quæ paratur per discussionem, collectionem, et detestationem peccatorum, qua quis recogitat annos suos in amaritudine animæ suæ, ponderando peccatorum gravitatem, multitudinem, fœditatem, amissionem æternæ beatitudinis, ac æternæ damnationis acquisitionem, hæc contritio facit hypocritam, imo magis peccatorem.*

[7] *Verissimum est proverbium, et omnium doctrina de contritionibus huc usque data præstantius: de cætero non facere, summa pœnitentia; optima pœnitentia, nova vita.*

[8] *Nullo modo præsumas confiteri peccata venialia, sed nec omnia mortalia, quia impossibile est, ut omnia mortalia cognoscas: unde in primitiva ecclesia solum manifesta mortalia confitebantur.*

et perniciosis intercedi legibus? [e] Ista quidem vis est, Decime, non habita prius cognitione damnare quæ disputanda ille proposuit, neque hoc facere de Ecclesiæ totius, cui se ille subiicit, concilio. Sed nihil potes contra veritatem; pro veritate potes, siquis oppugnat, et tu paratus es tueri, si, ut Apostoli, Christum prædicare instituisti, non te ipsum; si commissum tibi gregem pascere cura est, non cupiditatibus inservire tuis, ut fraudulenter ambules ac ad munera declines et post sordes abeas perque avaritiam fictitiis sermonibus de nobis negotieris. Quin tu, si me audis, noli esse sicut Leo in domo tua, evertens domesticos tuos et opprimens subiectos tibi. Certe dominus custodit veritatem in sæculum facitque iudicium iniuriam patientibus. Hæc meminisse te oportuit prius quam condemnares fratrem tuum. Quod vero ad Lutheri scripta pertinet, legant omnes, simul tuum iudicium, deinde libere ipsi quoque iudicent. [a] Callide decer-

[30] cf. Pauli ep. II. ad Cor. IV. 5. [31] cupid.] cf. II. Macchab. X. 20. [32] post sord.] cf. Oseæ V. 11. [33] noli] Ecclesiastici IV. 35. [35] custodit] Psalm. CXLV. 7.

[9] *Dum volumus omnia pure confiteri, nihil aliud facimus, quam quod misericordiæ dei nihil volumus relinquere ignoscendum.*

[10] *Peccata non sunt ulli remissa, nisi remittente sacerdote credat sibi remitti: imo peccatum maneret, nisi remissum crederet: non enim sufficit remissio peccati et gratiæ donatio, sed oportet etiam credere esse remissum.*

[11] *Nullo modo confidas absolvi propter tuam contritionem; sed propter verbum Christi 'Quodcunque solveris &c.' Hic, inquam, confide, si sacerdotis obtinueris absolutionem, et crede fortiter te absolutum, et absolutus es, quicquid sit de contritione.*

[12] *Si per impossibile confessus non esset contritus, aut sacerdos non serio, sed ioco absolveret, si tamen credat se absolutum, verissime est absolutus.*

[13] [a] *In sacramento pœnitentiæ, ac remissione culpæ, non plus facit Papa, Episcopus, quam infimus sacerdos; imo ubi non est sacerdos, æque tantum quilibet Christianus, etiam si mulier aut puer esset.*

[14] *Nullus debet sacerdoti respondere, se esse contritum, nec sacerdos requirere.*

[15] *Magnus est error eorum, qui ad sacramenta eucharistiæ accedunt huic innixi, quod sint confessi, quod non sint sibi conscii alicuius peccati mortalis, quod præmiserint orationes suas et præparatoria: omnes illi ad iudicium sibi manducant ac bibunt. sed si credant et confidant se gratiam ibi consecuturos, hæc sola facit eos puros et dignos.*

[16] *Consultum videtur, quod Ecclesia in communi Concilio statueret, laicos sub utraque specie communicandos. nec Bohemi communicantes sub utraque specie sunt hæretici, sed schismatici.*

[17] *Thesauri ecclesiæ, unde Papa dat indulgentias, non sunt merita Christi et sanctorum.*

[18] [b] *Indulgentiæ sunt piæ fraudes fidelium, et remissiones bonorum operum, et sunt de numero eorum quæ licent, et non de numero eorum quæ expediunt.*

[19] *Indulgentiæ iis qui veraciter eas consequuntur, non valent ad remissionem pœnæ pro peccatis actualibus debitæ apud divinam iustitiam.*

ptum hoc, ut multa alia. [a] Hic tandem irreparabiliter est lapsus: quantum enim decedit lucro episcopi Romani, si hoc verum est. Porro principem sacerdotum, sæcularis etiam Imperii moderatorem in ordinem redigere quis audet? Cruciligatur! [b] Vah, qui destruis Servi servorum mercatum, illud singulare uberrimi lucri fomentum. Ferte citi flammas!

---

[32] De pontifice in ordinem redigendo postmodum etiam in Expostulatione cum Erasmo acriter disputavit Huttenus. [34] Proprie vult quod est apud Habac. II. 9. sqq. [35] Ferte c. fl.] Vergil. Æn. IV. 593.

[20] *Seducuntur credentes indulgentias esse salutares, et ad fructum spiritus utiles.*

[21] *Indulgentiæ necessariæ sunt solum publicis criminibus, et proprie conceduntur duris solummodo et impatientibus.*

[22] *Sex generibus hominum indulgentiæ nec sunt necessariæ, nec utiles: videlicet mortuis seu morituris, infirmis, legitime impeditis, his qui non commiserunt crimina, his qui crimina commiserunt sed non publica, his qui meliora operantur.*

[23] *Excommunicationes sunt tantum externæ pœnæ, nec privant hominem communibus spiritualibus ecclesiæ orationibus.*

[24] [a] *Docendi sunt Christiani plus diligere excommunicationem quam timere.*

[25] [b] *Romanus pontifex Petri successor, non est Christi vicarius super omnes totius mundi ecclesiis ab ipso Christo in beato Petro institutus.*

[26] [c] *Verbum Christi ad Petrum 'Quodcunque solveris super terram etc.' extenditur dumtaxat ad ligata ab ipso Petro.*

[a] Totus in errore versaris, Luthere: nam si non appetent indulgentias posthac homines, nec perhorrescent excommunicationem, unde erit Pontifici maximo Romæ quo tot alat perpetuo equites ac pedites, expeditum semper exercitum, tot musicos, tantum spiculatorum, illos præsertim corporis sui custodes ducentos Helvetios stipatores? Nonne ad despicabiles sordes redibit splendor ille ecclesiæ? Resipisce. [b] Hoc inexpiabile est, Luthere, Regnum adimis Romano Pontifici. Ubi veniæ locus? Non absolvo. [c] Hæc verba et quæ de datis clavibus sunt, neque ipse satis intellexit Hieronymus, quem toties in hac bulla vicarius Christi allegat. sic enim adscripsit is, cum Matthæi evangelium exponeret: 'Istum' inquit 'locum episcopi et pastores non intelligentes aliquid sibi adsumunt de pharisæorum supercilio, ut vel damnent innocentes, vel solvere se noxios arbitrentur, cum apud deum non sententia sacerdotum, sed reorum vita quæratur'. Neque Augustinus mentem vi-

---

15 Matth. XVI. 9. 24 Ironice. 25 Hieronym. comm. in evang. Matth. XVI. 19. ed. Bened. VII. p. 124. 25 *Augustin. serm.* LXXXV. *c.* 1. 'Tu es Petrus'. Simon quippe antea vocabatur; hoc autem ei nomen, ut Petrus appellaretur, a domino impositum est, et hoc in ea figura ut significaret ecclesiam: quia enim Christus petra, Petrus populus Christianus: petra enim principale nomen est; ideo Petrus a petra, non petra a Petro, quomodo non a christiano Christus, sed a Christo Christianus vocatur; 'Tu es' ergo inquit 'Petrus et super hanc petram', quam confessus es, 'super hanc petram', quam cognovisti dicens "Tu es Christus filius dei vivi", 'ædificabo ecclesiam meam' (Matth. XVI. 13...18.), id est 'Super me ipsum filium dei vivi ædificabo ecclesiam meam; super me ædificabo te, non me super te'. *cap.* 2. „...ut Petrus ædificaretur super petram, non petra super Petrum'. *et similiter Serm.* CCLXX. *c.* 2. *et sæpius.* 29 sq. videtur habuisse *3; in 1. 2. est* sacerdotum esse,

[27] *Certum est, in manu ecclesiæ aut Papæ prorsus non esse statuere articulos fidei, imo nec leges morum, seu bonorum operum.*

[28] *Si papa cum magna parte ecclesiæ sic vel sic sentiret, nec etiam erraret, adhuc non est peccatum aut hæresis contrarium sentire, præsertim in re non necessaria ad salutem, donec fuerit per concilium universale alterum reprobatum, alterum approbatum.*

[29] [a] *Via nobis facta est enarrandi authoritatem Conciliorum, et libere contradicendi eorum gestis, et iudicandi eorum decreta, et confidenter confitendi quicquid verum videtur, sive probatum fuerit, sive reprobatum a quocunque Concilio.*

[30] [b] *Aliqui articuli Ioannis Huss condemnati in concilio Constantiensi sunt Christianissimi, verissimi, et Evangelici, quos nec universalis ecclesia posset damnare.*

[31] *In omni opere bono iustus peccat.*

[32] *Opus bonum optime factum est veniale peccatum.*

[33] [c] *Hæreticos comburi est contra voluntatem spiritus.*

detur habuisse, quando scripsit, non super Petrum, sed ipsum Christum ædificatam ecclesiam. Porro Origenes, Beda et complures alii ut hallucinati sunt hic! Proinde summi Pontificis (super quo fundatur ecclesia) est sacram scripturam ad suum libitum suamque libidinem interpretari. Qui contra dixerit, hæreticus esto et filius Sathanæ, statimque comburitor: nam hic noster Leo factus est, et didicit capere prædam hominemque comedere. [a] Lector ipsum hic Lutherum audiat, rem hanc disserentem; non curet deceptores. [b] Neque non est hoc verum, aut solus hoc Lutherus sentit, sed optimus quisque probat. Etiam tu, quod scio, probares multa eius viri, ac illos valde detestareris male coactos articulos, si qui te nunc dementat morbus vel ad tempus desereret. [c] Hæreticos comburi. Ita existimamus, non licere tibi quemquam interficere, nedum hæreticum, quem ab ipso primum Christo, deinde a Paulo quoque iussus es, si monitus non resipiscat, habere tanquam ethnicum et publicanum, ac devitare; neque item conducere tibi existimamus, ut sic atrociter in hos consulas, ne combusta universa illa tua Curia (est enim ex Hæreticis et nequioribus adhuc multo) tu quoque in vicino tibi

---

18 Origenis] ad l. c. *Bedæ expos. in Matth. evang. lib.* III. *ad cap.* 16. *v.* 18. „'Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo ecclesiam meam'. Metaphorice ei dicitur 'Super hanc petram', id est Salvatorem quem confessus es, ædificatur ecclesia, qui fideli confessori sui nominis participium donavit". *In expos. evang. sec. Ioann. versus fin. ipsa fere Augustini verba a Beda repetita sunt.* 19 hic] ad Matth. l. c. 22 leo f. e.] Ezechiel XIX. 3. 6. 29 Christo] ev. sec. Matth. XVI. 17. Paul.] ad Tit. III. 10.

[34] [a]*Præliari adversus Turcas est repugnare deo visitanti iniquitates nostras.*

[35] *Nemo est certus, se non semper peccare mortaliter, propter occultissimum superbiæ vicium.*

[36] *Liberum arbitrium post peccatum est res de solo titulo, et dum facit quod in se est, peccat mortaliter.*

[37] *Purgatorium non potest probari ex sacra scriptura, quæ sit in canone.*

[38] *Animæ in purgatorio non sunt securæ de eorum salute, saltem omnes; nec probatum est ullis aut rationibus aut scripturis, ipsas esse extra statum merendi, aut augendæ charitatis.*

[39] *Animæ in purgatorio peccant sine intermissione, quamdiu quærunt requiem, et horrent pœnas.*

[40] *Animæ ex purgatorio liberatæ suffragiis viventium minus beantur quam si per se satisfecissent.*

[41] *Prælati ecclesiastici et principes sæculares non male facerent, si omnes* [a]*saccos mendicitatis delerent.*

incendio conflagres. [a]Vobis quidem Pontificibus hoc præliari contra Turcas sæpe iam magno fuit lucro, dum pecuniam exegistis in Germania quantam libuit, qua expeditionem hanc (id quod nunquam cogitastis serio) prosequeremini. Nam si semel debellarentur Turcæ, quem postea hostem fingere velletis tantopere oppugnandum? Quare mitius, Leo, irasci debes Germaniæ, quod biennio abhinc non audivit tuam in Turcas exhortationem: non enim videbatur esse nisi impostura, et cum dolo, per occasionem avaritiæ. [a]Ipse tuo metuis, alioquin cum Luthero ac nobiscum sentires et ipse, neque unquam dissensurus es, si quis ad confessionem adigat conscientiam tuam. Ita qui secundum carnem sunt, quæ carnis sunt, sapiunt; qui vero secundum spiritum, quæ sunt spiritus sentiunt. Te autem quid iuvat multa conquirere, ut Lutherum damnes, cum hoc paucis potueris? nempe si breviter et uno verbo dixeris, (quod ab illo graviter accidit tibi) quia tyrannidem tuam oppugnavit, ob idque esse hæreticum, et siquid hæretico peius adhuc est. nam aliorum quicquid est, facile in illo ferres. At vero oportet te consyderare interim, frater Leo, ex officio ne sit tuo, opprimere ac fraudare in negotio fratrem tuum, propterea quod ultor est dominus de iis omnibus. Ipsum quidem Lutherum scimus non cessurum tibi, quia deserere veritatem, quam semel propugnandam suscepit, tantus animus non potest. Tu quidem, metuo, ut resistas: quid

---

1 visit.] cf. Psalm. LXXXVIII. 33. Isai. XXVI. 21. Thren. IV. 22. 17 Bettelsäcke. 18 cf. Exhort. contra Turc. §§. 13. sq. 25 cf. Pauli ep. I. ad Thess. II. 5. 27 qui sec. c.] Pauli ep. ad Rom. VIII. 5. 35 ultor] cf. Ierem. LI. 56.

posses enim contra veritatem? præsertim cum caussa tua tota sit ex cupiditate et ambitione. 'At radix omnium malorum (Paulus inquit) est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis'. Gloriam vero mundi fugere, et omnem postergare ambitionem primum Christus docuit te sui exemplo, qui regnum aversatus est et se ipsum inanivit, formam servi accipiens; deinde Apostoli passim: 'Nolite diligere mundum' Ioannes inquit, 'neque ea quæ in mundo sunt', et Paulus Philippenses erudiens ait 'Nequid fiat per contentionem aut per inanem gloriam, sed per humilitatem animi alium quisque se præstantiorem existimet'. Age autem, quid ambire tibi in sæculo licet, quem Paulus dispensatorem dei esse iubet, et sequestrare ab se omnia sæcularia desyderia. Debes tu vero in primis exemplum esse fidelium in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate, ante omnia viam veritatis eligere. 'At viam veritatis elegi cum Psalmista, (Ambrosius ait) dicere nemo potest qui sæcularia concupiscit, qui negotiatur: non est enim via veritatis habendi studium, cupiditas possidendi, aut honor huius sæculi, sollicitudo mundi. Et in Petro, ut dignus fieret qui Christi oves pasceret, nihil aliud quæsivit Christus, quam sui amorem. Qui qualis sit, Ioannes docet, "Filioli mei" inquiens, "non diligamus verbo, neque lingua, sed opere et veritate: in hoc agnoscimus, quia ex veritate sumus'. Et Beda, non malus author, 'Sunt qui oves Christi' inquit 'non amore Christi, sed suæ vel gloriæ, vel dominationis, vel quæstus gratia pascant'. De quibus ad Philippenses conqueritur Paulus. Hoc idcirco pluribus admonui, ne unquam ea tibi fiducia incidat, ut arbitreris huiuscemodi bullis posse te a veritatis studio absterrere nos, et a dilectione dei separare: quippe in Domino confidimus, apud quem, teste Iob, fortitudo est et sapientia, qui novit et decipientem et qui decipitur, qui effundit despectionem super principes, et eos, qui oppressi fuerant, relevat. Responde mihi vero, quis permansit in mandatis domini, et derelictus est? Proinde non te timemus, Leo, quantumcunque ferocientem etiam: non enim poteris evertere tribunal Christi, quo nobiscum tibi eundum est, et ad quod provocantes nos cum Propheta dicimus 'Iustitia iusti super eum': hæc fiducia est. Tu, si

[2] Paul. ep. I. ad Timoth. VI. 10. [6] seips.] Pauli ep. ad Philipp. II. 7. [7] Ioann. I. ep. II. 15. [8] Paul. ep. ad Philipp. II. 3. [10] Paul. ep. ad Tit. I. 7. [12] exempl.] Pauli ep. I. ad Timoth. IV. 12. [14] Psalm. CXVIII. 30. Ambros. expos. Psalmi cit. c. 25. ed. Bened. I. p. 1016. [17] Evang. sec. Ioann. XXI. 15. sqq. [18] Ioann. I. ep. III. 18. [20] Beda exp. evang. sec. Ioann. XXI. 15. „Qui hoc animo pascunt oves Christi, ut suas velint esse, non Christi, vel gloriandi vel dominandi vel acquirendi cupiditate, non obediendi et subveniendi et deo placendi charitate". [23] Paul. ad Philipp. II. 21. [26] Iob XII. 16. 21. [28] quis] Ecclesiastici II. 12. [30] cf. Paul. ad Rom. XIV. 10. [32] Propheta] Ezechiel XVIII. 20.

Qui quidem errores [a]*respective* [b]*quam sint pestiferi, quam perniciosi, quam scandalosi, quam piarum et simplicium mentium seductivi, quam denique sint* [c]*contra omnem charitatem, ac* [d]*sacræ Romanæ ecclesiæ, matris omnium fidelium, et* [e]*magistræ fidei reverentiam atque* [f]*nervum ecclesiasticæ disciplinæ,* [g]*obedientiam scilicet, quæ fons est et origo omnium*

me audis, non ante cognitionem damnabis fratrem tuum; quin potius 'revelatione facta veritatis, cedat error veritati', ut recte in Concilio Carthaginensi monuit Zosimus. Sed iam pluris quam oportuit, interpellavi te, igitur, Bulla, prosequere. [a]Hoc 'respective' quid est? dic aperte, ut te capiamus. [b]Si ad insatiabilem tuam avaritiam respiciat quis. [c]Hic tuam conscientiam appello, Decime, nisi vocas charitatem tu servilem, quæ tibi fit, subiectionem. [d]Violentæ tyrannidis, et quæ fieri nec possit, nec debeat, cuique hoc præsertim tempore resisti debet animosissime. [e]Qualis, bone Christe, fidei magistra est, quæ publicam fidem abolet, et interfecto iureiurando peierare nos docet, a religione autem aliena adeo est, ut scomma Romæ sit bene Christianum dici? te vero ridet, tuumque sanctum evangelium habet pro fabula. Perde nos, Christe, nisi hæc ita habent. [f]Quam est imbecille corpus, quodquod illud est, quod talibus nervis regitur. [g]Magis oportet obedire deo, quam hominibus, Decime, Tu autem (cum

---

[6] non ante cogn.] cf. Act. apost. XXV. 16. [7-8] conc. Carthag.] a. 256. Cypriano præsidente VII. de baptismo III. habito, pontifice Stephano, in Harduini Concilior. collect. tom. I. p. 159. sq., in Patrolog. ed. Migne tom. III. p. 1069. (Opp. Cyprian. ed. Bened. p. 336.) [8] Zosimus] a Tharassa dixit: Revelatione facta veritatis cedat error veritati: quia et Petrus qui prius circumcidebat, cessit Paulo veritatem prædicanti". *Harduin.* l. c. p. 174. n⁰. LVI. Cf. Augustin. de baptismo contra Donatist. III. cap. 7. Ivon decret. part. IV. cap. 234. item Panorm. II. c. 167. Gratiani decr. can. 6. Dist. VIII. [Cum primum ad Hutteni locum de Zosimo papa (a. 417. sq.) Carthaginiensique concilio contra Pelagium habito, ad quod legatos suos ille miserat, cogitassem, ex illius epist. Aurelio et univ. episcopis Afric. §. 5. 6. adnotavi „Si hanc igitur moderationem extra septum fidei nostræ positus [*gentilis Felix*, Actor. l. c.] tenuit contra sacerdotalem pudorem, indigna omnino credulitas absentibus in absentes: quotus enim quisque immunis invenietur a vulnere, si ad omnem ferientis ictum credulum pectus aperitur? . . . Tolerabilius est enim innocentem quemlibet tardius inveniri, quam cito pro nocente damnari". Possumus etiam ad Damasi verba (can. 76. Caus. XI. qu. 3.) referre: „Eorum qui accusantur, causas discutere non licet prius quam canonice vocati ad synodum veniant, et præsens per præsentem agnoscat veraciter et intelligat quæ ei obiiciuntur. quod bene et per Sapientiam Salomonis [Eccles. XI. 7. sqq.] dicitur '*Ante quam scruteris, ne reprehendas*', '*Intellige prius, et tunc increpa*', '*Ante quam audieris, ne respondeas*'. Et licet apertissima sit contrariorum reprehensio, verum tamen oportet ab his qui dati sunt ad eorum examinationem, ordinem servari". Cf. etiam Tertullian. de præscriptionib. c. 35. „. . hoc erit testimonium veritatis, ubique occupantis principatum."] [19] Magis] Act. apost. V. 29.

virtutum, sine qua facile unusquisque [a]*infidelis esse convincitur, nemo* [b]*sanæ mentis ignorat. Nos igitur in præmissis,* [c]*utpote gravissimis, propensius* [d]*(ut decet) procedere, nec non huiusmodi pesti, morboque canceroso, ne* [e]*in agro dominico tanquam* [f]*vepris nociva* [g]*ulterius serpat,* [h]*viam præcludere cupientes,* [i]*habita super prædictis erroribus et eorum singulis diligenti trutinatione, discussione ac districto examine, maturaque deliberatione, omnibusque rite pensatis ac sæpius ventilatis* [k]*cum venerabilibus fratribus nostris, sacræ Romanæ ecclesiæ Cardinalibus ac Regularium ordinum Prioribus seu Ministris generalibus,* [l]*pluribusque aliis sacræ Theologiæ, nec non utriusque iuris professoribus, sive Magistris, et quidem peritissimis,* [a]*reperimus eosdem errores* [b]*respective (ut præfertur) aut articulos non esse* [c]*catholicos, nec* [d]*tanquam tales esse* [e]*dogmatizandos, sed*

Apostolis dicimus tibi), si iustum est in conspectu dei te potius audire quam deum, indica. nos quæ Christus docuit, non possumus non et loquendo sequi et faciendo. [a]Potius infideles arbitrarer esse nos, si tibi pareremus, præsertim mala quando imperas, ut totis iam tribus annis, ne veritas colatur; aut vero si te sequeremur, pessimorum scelerum licentiam, pecuniam pactus quando irrogas, quemadmodum in tuis bullis, quarum plena est Germania, videre licet. [b]Vocares sanæ mentis qui sic faceret? [c]Tibi quidem sunt, quamquam a levibus fieri paulo ante dixeris. [d]Ut tua fert avaritia. aut vero 'ut decet etiam', sed non Pontificem quidem, sed regem et Leonem, qui superbo oculo et insatiabili corde facias hæc. [e]In quo, ut priores, grassari tu quoque institueras; sed a nobis prohiberis, quod nunc fremis etiam. At vero ut rem ipsam, ut est, tangam, non vereris, Sanctissime, tuum sordidum mercatum vocare agrum dominicum? neque hoc vides, oculos recipere Germaniam, et magis ac magis cognoscere, quam tu, qua fraude, faciem induas avaritiæ tuæ? [f]Nunquam rectius comparasti hæc: nam in hac vepre nimis impedite iam et anxie hæres tu. [g]Serpet, nisi tu constiteris. Prædico tibi. [h]Veh vobis, Pontifices, qui clauditis regnum cœlorum ante homines! [i]Vide Leonis diligentiam. [k]Qui et ipsi vident, esuriendum sibi esse. [l]Ad quos et ipsos nonnihil pertinet ex ea rapina, quam nos tam confidenter impedimus. [a]Vide quid invenerit tanto adhibito studio diligens pastor. [b]Iterum scire abs te laboro, hoc quid sit 'respective'. atque age dic nobis tandem, quo respicis, quando Lutherum damnas? [c]Romanisticos dicere volebas. [d]Caute. [e]Pulcre. [a]Docuerunt linguam suam loqui mendacium, et ut iniqua agerent,

---

13 Apostolis] Petro et Ioanne. Act. apost. IV. 19. 20. 22 superbo oc.] Psalm. C. 5. „superbo oculo et insatiabili corde, cum hoc non edebam." 29 Væ] evang. sec. Matth. XXIII, 13. 36 Docuer.] Ierem. IX. 5.

contra catholicæ ecclesiæ doctrinam, sive traditionem, atque adeo veram divinarum scripturarum receptam interpretationem, cuius authoritati ita acquiescendum [f] censuit Augustinus, ut dixerit se Evangelio non fuisse crediturum, nisi ecclesiæ catholicæ intervenisset authoritas. Nam ex eisdem erroribus, vel eorum aliquo vel aliquibus [h] palam sequitur, eandem ecclesiam, [i] quæ spiritu sancto regitur, errare, et semper errasse; quod est utique [k] contra illud quod Christus discipulis suis in ascensione sua (ut in sancto evangelio Matthei legitur) promisit dicens [l] 'Ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi'; nec non [m] contra sanctorum patrum determinationes, Conciliorum quoque et summorum Pontificum expressas ordinationes seu Canones, quibus non obtemperasse omnium hæresum et schis-

laboraverunt. Tu autem, domine, quare non respicis contemptores, et taces conculcante impie iustiorem se? [f] Validam ansam! sed arbitrarisne, Augustinum, si in tua tempora incidisset, tibi ac tuæ ecclesiæ hoc tributurum fuisse? Proinde hanc sanctis hominibus iniuriam[g] facere desine, ut ab iis scripta perverse ad tuum commodum torqueas. [h] Hoc quidem non sequitur, sed egestas tibi tuisque prothonotariis et creaturis incumbit. [i] Quasi nesciat orbis, nec sit in publica querela, hæc omnia fieri nunc Romæ Florentinorum instinctu, atque unum et alterum civitatis tuæ ecclesiam gubernare, ipsum te etiam præter illorum præscripta nihil agere. Quoties igitur monendus es, ne tuum conventum malignantium sanctam voces ecclesiam. [k] Strenuus propugnator evangelicæ doctrinæ est Decimus. [l] Neque non erit, teque, ut iniuria potentem, deponet, ne gravis sis humilibus, quos exaltabit, tuumque fastum confringet, et pharisaicum illud supercilium complanabit: videt enim laqueum fieri vos speculationi, et sicut rhete expansum super Thabor; ob idque dicet 'Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem, qui devorant plebem meam sicut escam panis?' videtque summa cum iniuria Christianæ plebis tyrannidem exercere vos, et dicet 'Si nolueritis audire, et si nolueritis ponere super cor, ut detis gloriam nomini meo, mittam in vos egestatem, et maledicam benedictionibus vestris, ego enim dominus: hoc est nomen meum; gloriam meam alteri non dabo.' Sic nobiscum erit deus. quod nisi indubitatum nobis fuisset, non sic confidenter obsistere tibi aggressi essemus. [m] Eorum dic Episcoporum, qui ecclesiam regnum esse voluerunt, atque huic se re-

---

3 Augustiñ. contra Epist. Manichæi c. 5. „.. ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicæ ecclesiæ commoveret auctoritas . ." 8 Matth. XXVIII. 20. 11 quare] Habacuc I. 13. 23 cf. Luc. I. 52. 24 fast.] cf. Ecclesiastici XLVIII. 6. 25 laq. f. spec.] Oseæ V. 1. 26 nonne cogn.] Psalm. XIII. 4. 29 si nol.] Malach. II. 2. 31 ego dom.] Isai. XLII. 8.

matum, [b] teste Cypriano, fomes et causa semper fuit. [c] De eorundem itaque venerabilium fratrum nostrorum consilio et assensu, ac omnium et singulorum prædictorum matura deliberatione prædicta, [d] authoritate omnipotentis dei, et beatorum apostolorum Petri et Pauli, et nostra, præfatos, et singulos articulos, seu errores, tanquam (ut præmittitur) respective hæreticos, aut scandalosos, aut falsos, aut piarum aurium offensivos, vel simplicium mentium seductivos, et veritati catholicæ obviantes damnamus, reprobamus atque omnino reiicimus, ac pro damnatis, reprobatis et reiectis ab omnibus utriusque sexus Christi fidelibus [a] haberi debere, harum serie decernimus et declaramus, inhibentes in [b] virtute sanctæ obedientiæ ac sub maioris excommunicationis latæ sententiæ; nec non quoad ecclesiasticas et regulares personas, [c] Episcopalium omnium, etiam Patriarchalium, Metropolitanarum et aliarum Cathedralium ecclesiarum, Monasteriorum quoque, et Prioratuum, etiam Conventualium et [d] quarumcunque dignitatum, aut beneficiorum ecclesiasticorum, sæcularium, aut quorumvis ordinum regularium, privationis et inhabilitatis ad illa, et alia in posterum obtinenda. Quo vero ad Conventus, capitula, seu domos, aut pia loca, sæcularium, vel regularium, etiam mendicantium, nec non universitatis etiam studiorum generalium, quorumcunque privilegiorum, indultorum [e] a sede apostolica, vel eius Legatis, aut alias quomodolibet habitorum, vel obtentorum, cuiuscunque tenoris existant; necnon nominis, et potestatis stu-

ges præfecerunt. [b] Quo trahis sanctum martyrem? Non dicet testimonium. [c] Ne abutere potestate tua in Evangelio. Memineris autem iuxta eundem Paulum nihil damnationis esse iis qui sunt in Christo Iesu, qui non ambulant secundum carnem. [d] Vide, Leo, dei authoritatem quo in facto arroges tibi, et ne abutaris potestate, quam tribuit tibi dominus in ædificationem, non in destructionem. Certe qui potestatem adsumit sibi iniuste, odium meretur. Etiam memento non esse in hominis potestate consilium dei, qui veritatem requirit, et retribuet abundanter facientibus superbiam. [a] Nihil efficies. [b] Non movemur, quia non sapis quæ sunt dei, sed quæ sunt hominum. [c] Regni sui satrapas enumerat. [d] Omnia deleta mavult, quam rapinæ suæ intercessum. [e] Sic facitis Pontifices, alii aliorum acta rescinditis, et tamen bullis vestris singuli præscribitis 'Ad perpetuam rei memoriam',

---

[1] Cyprian. de unit. eccl. 10. 12. (p. 399. sq. ed. Ben.) „Hinc hæreses et schismata sunt frequenter et fiunt dum perversa mens non habet pacem" etc. „Et cum hæreses et schismata postmodum nata sint, dum conventicula sibi diversa constituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt" etc. [23] Nos quoque alia quam Bullator in Cypriano legimus. [24] Paul. ep. ad Rom. VIII. 1. [27] cf. Paul. ep. II. ad Cor. X. 8. [28] Psalm. XXX. 24. [30] quia] Matth. XVI. 33. Marc. VIII. 33. [31] cf. II. Paralip. IX. 14.

dium generale tenendi, legendi, ac interpretandi quasvis scientias, et facultates, et inhabilitatis ad illa, et alia in posterum obtinenda; prædicationis quoque officii, ac amissionis studii generalis, et omnium privilegiorum eiusdem. [a]quo vero ad sæculares eiusdem excommunicationis, necnon amissionis cuiuscunque emphiteosis, seu quorumcunque feudorum, tam a Romana ecclesia, quam alias [b]quomodolibet obtentorum, ac etiam inhabilitatis ad illa, et alia in posterum obtinenda. necnon quo ad omnes et singulos superius nominatos, [c]inhibitionis ecclesiasticæ sepulturæ, inhabilitatisque ad omnes et singulos actus legitimos, infamiæ, ac diffidationis, et criminis læsæ maiestatis, et hæreticorum, et fautorum eorundem in iure expressis pœnis, eo ipso, et absque ulteriori declaratione, per omnes et singulos supradictos, si ([d]quod absit) contrafecerint, incurrendis. A quibus [e]vigore cuiuscunque facultatis, et clausularum etiam in [f]confessionalibus quibusvis personis, sub quibusvis verborum formis contentarum, nisi a Romano Pontifice vel alio ab eo ad id in specie facultatem habente, præterquam in mortis articulo constituti, [g]absolvi nequeant. [h]Omnibus et singulis utriusque sexus Christifidelibus, tam laicis quam clericis, sæcularibus, et quorumvis ordinum regularibus, et aliis quibuscunque personis, cuiuscun-

et omnes æternum valitura quæ statuitis, persuasum nobis vultis. Quis igitur adhærebit nunc tibi, cum sit certum, ex posteris quempiam hoc iudicium tuum soluturum? [a]Parce brachio sæculari, Leo, ut sit quod ultimo contra nos implores. [b]Audite imperatorem! Ecquis a Leonis igitur regno liber est? aut quem non continere se unguibus suis ille putat? At te convenio, pastor Leo, quid secularibus implicas te negotiis, qui Christo militaris? Est hoc vicem Christi gerere, trahere ad se quæ Christus non agnoscit? [c]O immanitatem! etiamne in mortuos licet sævire tibi? Quem facis tyrannidi tuæ modum? [d]Imo sit, et strenue audeant multi obsævire tibi. [e]Etiam suas nugas proterit. atque utinam solas has conculcaret. [f]Quas tamen emeramus. [g]Petemus absolvi, siquidem ligatos nos sentiemus. [h]Excursus leoninæ potestatis est. At vero Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium. isque paulo post dicet 'Rugitus leonis, vox leænæ et dentes catulorum leonum contriti sunt'. Et quia Hieronymum solebas testem obiicere nobis, audi quid de hoc rugitu tuo sentiat. 'Videmus' inquit 'Principes ecclesiæ ita in subiectos populos detonare, et voce tyrannica rapidisque conviciis plebem conterere, ut non pastorem in grege, sed leonem inter oviculas putemus'. Nonne igitur obturandæ nobis contra

---

[19] ut de æternis et in sempiternum valituris legibus etiam Imperatores et de divinis suis oraculis loquebantur olim. [24] cf. Daniel VII. 10. [26] cf. ev. sec. Ioann. XII. 31. sq. [30] Psalm. XXI. 29. [31] Rugit.] Iob IV. 10. [31] inquit] comm. in Sophon. c. III. (ed. Ben. VI. p. 717. sq.) Locum exhibemus infra p. 327.

que status, gradus vel conditionis existant, et quacunque ecclesiastica, vel mundana præfulgeant dignitate, etiam [a]*sanctæ Romanæ ecclesiæ Cardinalibus, Patriarchis, Primatibus, Archiepiscopis, Episcopis patriarchalium, metropolitanarum et aliarum cathedralium, collegiatarum, ac inferiorum ecclesiarum Prælatis, clericis, aliisque personis ecclesiasticis, sæcularibus, et* [b]*quorumvis ordinum, etiam mendicantium, Regularibus, Abbatibus, Prioribus, vel Ministris generalibus, vel particularibus fratribus, seu religiosis, exemptis, et non exemptis, studiorum quoque Universitatibus, sæcularibus et quorumvis ordinum, etiam mendicantium Regularibus.* [c]*necnon Regibus, Imperatoris Electoribus, Principibus, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, Capitaneis, Conductoribus, Domicellis, omnibusque Officialibus, Iudicibus, Notariis ecclesiasticis et sæcularibus, Communitatibus, Universitatibus, Potentatibus, Civitatibus, castris, terris et locis, seu eorum vel earum civibus, habitatoribus et incolis, ac quibusvis aliis personis, ecclesiasticis, vel regularibus (ut præfertur) per universum orbem ubicunque,* [a]*præsertim in Alemania existentibus, vel pro tempore futuris, ne præfatos errores, aut eorum aliquos perversamque doctrinam huiusmodi* [b]*asserere, affirmare, defendere, prædicare, aut illi quomodolibet, publice vel*

tuum rugitum aures sunt? et vox pastoris, ubi ubi ille sit, qui amore Christi, non pecuniæ studio pascat, attente audienda et pertinaciter sequenda. [a]Parce tot voluptuariis, tot strenuis comedonibus, tot invictis potatoribus, tot eruditis aleatoribus, tot elegantibus scortatoribus, totque dominis parce, Decime, ne si quid vel ebrii censuerint, piaculum hoc eis sit. [b]Ne hos opprimas, irate Leo, opus manuum tuarum. [c]Infinitum est Leonis regnum, atque eo gravius etiam. Quam periculosa igitur res est Leonem accipere in rempublicam: iam postquam semel enim acceptus es tu, Decime, ali quoque vis; sed ali non potes nisi nostris spoliis. [d]Utinam Græcum poetam audiissemus "Sed alant te qui acceperunt". Nos oportet imitari apostolos iuxta institutionem quam accepimus ab ipsis, et subducere nos a te, qui inordinate te geris atque oneri es nobis. Ubi, quem magni facis, divus Hieronymus putat prodesse, si detraharis arrogantia tua, ut postea recto itinere gradiaris. [a]Ubi felicissime cedebat rapienti tibi, et super quam facillime soles rugire tu, ut terram eius ponas in solitudinem. [b]Omnium occulta etiam iudicia unus moderatur Leo: atqui de occultis non

---

[10] Imperatoris *edd. h. l.* recte, *sed infra* Imperatoribus *multæ.* [24] cf. Psalm. IX. 17. [26] cf. Ecclesiastici XXVII. 11. [27-28] Græc. poeta] Vix crediderim respexisse Huttenum ad Soph. Trach. 1153. „...δὲ τοὺς μὲν ξυλλαβοῦσ' αὐτὴ τρέφει". Sed quem respexerit, nunc nescio. [29] apost.] Paul. ep. II. ad Thess. III. 6. [31] Similiter Hieron. comm. in Daniel. V. 23. „..ut et arrogantiam fugiat, ne solus impetrasse videatur". [33] Ierem. II. 15. [34] cf. Paul. ad Rom. II. 16.

occulte, quovis quæsito ingenio vel colore, tacite vel expresse [c]*favere præsumant. Insuper quia errores præfati, et plures alii continentur in libellis seu scriptis* [d]*cuiusdam Martini Luther, dictos libellos, et omnia dicti Martini scripta, seu prædicationes, in latino, vel quocunque alio idiomate reperiuntur, in quibus dicti errores, seu eorum aliquis continentur, similiter damnamus, reprobamus, atque omnino reiicimus, et pro omnino damnatis, reprobatis, ac reiectis (ut præfertur) haberi volumus,* [e]*Mandantes in virtute sanctæ obedientiæ, et sub pœnis prædictis eo ipso incurrendis, omnibus et singulis utriusque sexus Christifidelibus superius nominatis: ne huiusmodi scripta, libellos, prædicationes, seu schedulas, vel in eis contenta capitula, errores, aut articulos supradictos et continentia* [a]*legere, asserere, prædicare, laudare, imprimere, publicare sive defendere,* [b]*per se, vel alium, seu alios, directe vel indirecte, tacite vel expresse, publice vel occulte, aut* [c]*in domibus suis, sive aliis, publicis vel privatis locis tenere quoquo modo præsumant: quinimo illa statim post harum publicationem ubicunque fuerint, per ordinarios, et alios supradictos diligenter quæsita publice, et solenniter in præsentia cleri, et populi, sub omnibus et singulis supradictis pœnis* [d]*comburant. Quod vero ad ipsum Martinum attinet,* [e]*bone deus, quid prætermisimus, quid non fecimus, quid paternæ charitatis omisimus, ut eum ab huiusmodi erroribus revocaremus? Postquam enim ipsum citavimus,* [f]*mitius cum eo procedere volentes, illum invitavimus, atque tam per diversos tractatus* [g]*cum Legato nostro habitos, quam per literas nostras hortati fuimus, ut a prædictis erroribus discederet, aut ad nos,* [h]*oblato etiam salvo conductu,* [i]*et pecunia ad iter necessaria*[k]*, sine metu, sine timore aliquo, quem* [l]*perfecta charitas foras*

iudicat Ecclesia. [c]Etiam in favores nostros ius habet ille servorum Servus. [d]Attende emphasim! [e]Non obtines: ita enim altius radices egerunt, quam ut avelli abs te sustineant. [a]Attende copiam sermonis. [b]Quam diserti sunt Romani Copiistæ, bullarum conflatores. [c]Nihil præterit. Atque adeo ubi est una rimula nondum expleta? Hoc tandem est oratorem esse et litteras Latine loqui scire. [d]Vixerunt. Actum est. [e]Vide mansuetudinem. Itaque agninum illum balatum simulat, qui sic ferociter rugiebat modo, ut tonitru vocis suæ omnes conterrebat. [f]Ah 'mitius! Quasi aliquis ignoret, quo processurus fueris. [g]Etiam posthac, Luthere, ne credas eis, cum locuti fuerint tibi bona. Habitatio enim eorum in medio doli, et loquuntur quidem cum proximo suo pacem, mala autem in cordibus eorum. [h]Fatetur periculum esse in accessu. [i]Scimus. emebas hominis sanguinem, ut pro libitu tuo effunderes. [k]Tu quidem nihil metuebas, nisi hoc quod evenit, non accessurum eum. [l]Nota, per-

3 cuiusd.] Cf. vol. I. p. 365. v. 34. 35 Ierem. LII. 32. IX. 6. 36 Psalm. XXVII. 3.

mittere debuit, veniret: ac [a]*Salvatoris nostri, apostolique Pauli exemplo,* [b]*non in occulto, sed palam, et in facie loqueretur. Quod si fecisset,* [c]*pro certo (ut arbitramur) ad cor reversus errores suos cognovisset:* [d]*nec in Romana curia, quam tantopere vanis malivolorum rumoribus, plusquam oportuit tribuendo vituperat, tot reperisset errata: docuissemusque eum, luce clarius, sanctos Romanos Pontifices, prædecessores nostros, quos præter omnem modestiam iniuriose lacerat in suis canonibus, seu constitutionibus, quas mordere nititur,* [e]*nunquam errasse. Quia iuxta Prophetam, nec in Galahad resina, nec medicus deest. Sed obaudivit semper: et prædicta citatione, omnibusque et singulis supradictis spretis,* [f]*venire contempsit, ac usque in præsentem diem contumax: atque animo indurato censuras ultra annum sustinuit: et quod deterius est, addens mala malis, de citatione huiusmodi noticiam habens,* [g]*in vocem temerariæ appellationis prorupit ad futurum Concilium,* [a]*contra constitutionem divi Pii secundi, ac* [b]*Iulii secundi, prædecessorum nostrorum: qua cavetur, taliter appellantes* [c]*hæreticorum pœna plectendos, (Frustra etiam Concilii auxilium im-*

fectam charitatem habet Leo. Quis paulo ante credebat hoc? [a]Ab exemplo. [b]An in occulto locutus est, qui totam pene Europam prædicationis suæ auditu implevit? [c]Hoc quidem credimus, semel abs te acceptum illum nunquam fuisse postea quicquam locuturum. [d]Tune coges nescire homines quæ vident quæque sciunt? Quid tandem non permittis tibi? Illam omnium malorum sentinam, illud omnium pessimorum scelerum domicilium, omnis labis omnisque fœdissimæ turpitudinis receptaculum, illud publicæ vitæ contagium, communem pestilentiam, urbem Romam persuadebis nobis non esse talem? [e]Nihil ne te pudet, Pontifex? Ad nullum mendacium frontem mutas? Sed nihil horum scriberes, nisi te ab omni honestate aversum traheret pecuniæ studium. [f]Quis ignorat, cur tantopere cupias Romæ videre Lutherum? [g]Hoc illud tandem est nefas, omni scelere sceleratius, appellare ad futurum Concilium. [a]Impiam scelesti impostoris constitutionem nobis obiicis. Quis accipiet, eorum præsertim, qui iam oculos receperunt? O fraudem atque violentiam! [b]Sanctum hominem commemoras. [c]Hoc tandem est ius et fas omne auferre, et implere domum domini dei iniquitate et dolo. Quod abs te quæro: creditisne esse, Pontifices, illum superne iudicem, qui aliquando hanc a vobis rationem exacturus sit? Profecto non creditis: neque enim si deum esse putaretis, sic confidenter omnia perverteretis. Iam igitur optima conscientia recedimus

---

1 cf. Matth. XV. 2. *etc.* Pauli] cf. Act. ap. XXVI. *etc.* 9 proph.] Ierem. VIII. 2. 15 Pii II. ac Iulii II.] cf. not. ad Vadisc. §§. 148. 190. 32 Sophon. I. 9. cf. Psalm. XXXV. 4. X. 7. Ecclesiastici I. 40.

ploravit, qui illi se non credere palam profitetur.) ita ut contra ipsum, tanquam de fide notorie suspectum, imo vere hæreticum, absque ulla citatione, vel mora, ad condemnationem et damnationem eius, tanquam hæretici, ac omnium et singularum suprascriptarum pœnarum et censurarum severitatem procedere [e]*possemus: nihilominus* [f]*de eorundem fratrum nostrorum consilio, omnipotentis* [g]*dei imitantes clementiam, qui non vult mortem peccatoris, sed magis ut convertatur et vivat, omnium iniuriarum hactenus nobis et apostolicæ sedi illatarum obliti, omni* [h]*qua possumus pietate uti decrevimus: et quantum in nobis est agere, ut proposita mansuetudinis via, ad cor revertatur, et a prædictis recedat erroribus: ut ipsum* [a]*tanquam filium illum prodigum* [b]*ad gremium Ecclesiæ revertentem benigne recipiamus. Ipsum igitur Martinum et quoscunque ei adhærentes, eiusque receptatores, et fautores,* [c]*per viscera misericordiæ dei nostri,* [d]*et per aspersionem sanguinis domini nostri Iesu Christi, quo, et per quem humani generis redemptio et sanctæ matris ecclesiæ ædificatio facta est, ex toto corde hortamur et obsecramus, ut ipsius Ecclesiæ pacem, unitatem, et veritatem, pro qua ipse Salvator tam instanter oravit ad patrem,* [e]*turbare desistant, et a prædictis tam perniciosis* [f]*erroribus prorsus abstineant:* [g]*inventuri*

a vobis: seducitis nos enim, et quantum in vobis est, perditis. [d]Quid ais, interfector Conciliorum? Hocne Lutherus facit? [e]Quod potuit non voluit. Quis accusat Leonem? [f]Vide modestiam Reverendissimorum. [g]O clementiam incredibilem! Et Leonem quidem nemo putavit posse tam clementem esse, præsertim quando occidere posset. [h]Etiam pius esse Leo posset, modo rapientem eum et grassantem iugiter ferremus. [i]Quid niteris bonam ostendere viam tuam, ad quærendam dilectionem, qui in superbia et malicia tua docuisti vias tuas, et in alis tuis inventus est sanguis animarum pauperum et innocentum! [a]Heu prodigum Lutherum, qui sic largiter profudit evangelicam doctrinam! [b]Quoties inculcandum est, in ecclesia tua nolle versari nos, neque cum Copiistis tuis velle tibi adsentari? Quin tu potius ad sanitatem redis, proiiciens avaritiam ex calumnia, et excutiens manus tuas ab omni munere. [c]Hæc te misericordiæ viscera induere iubet Paulus, simul benignitatem, humilitatem, modestiam, et patientiam: quem nos videmus magno etiam cum dolore nostro, contra indutum pro misericordia crudelitatem, pro patientia iracundiam, pro iustitia iniquitatem, et ut semel dicam, pro virtutibus vicia, id est pro Christo deo Antichristum diabolum. [d]Miror, talis cum sis, hæc posse loqui te interim, sic fingere, sic simulare et dissimulare. [e]Secure vult regnare Decimus; sed vereor ut possit sic commota Germania. [f]Quippe unde fames tot reverendissimorum et penuria ipsi domino imminet. [g]Fa-

6 sq. Cf. Luc. IX. 56. Ioann. III. 17. XII. 48. 11 Cf. Luc. XV. 13. sq. 18 cf. Matth. XXIV. 4. *etc.* 24 Quid *etc.*] Ier. II. 33. sq. 30 Isai. XXXIII. 15. 32 Paul.] ad Col. III. 12.

apud nos si effectualiter paruerint, et paruisse per legitima documenta nos certificaverint, [h]paternæ charitatis affectum et apertum mansuetudinis et clementiæ [i]fontem. Inhibentes [a]nihilominus eidem Martino ex nunc, ut interim ab omni prædicatione, seu prædicationis officio omnino desistat. [b]Alio quin ut ipsum Martinum, si forte iustitiæ et virtutis amor a peccato non retrahat, indulgentiæque spes ad pœnitentiam non reducat, [c]pœnarum terror coerceat disciplinæ: eundem Martinum, [d]eiusque adhærentes, complices, [e]fautores et receptatores tenore præsentium requirimus et monemus in virtute sanctæ obedientiæ, et sub prædictis omnibus et singulis pœnis, eo ipso incurrendo, districte præcipiendo [f]mandamus, quatenus [g]infra sexaginta dies, quorum viginti pro primo, viginti pro secundo, et reliquos viginti dies pro tertio et peremptorio termino assignamus, ab affixione præsentium in locis infrascriptis, inmediate sequentes numerandos. Ipse Martinus, complices, fautores, adherentes, et receptatores prædicti a præfatis erroribus, eorumque prædicatione, ac publicatione et assertione, defensione quoque, et librorum, seu scripturarum editione, super eisdem, sive eorum aliquo omnino desistant: librosque ac scripturas omnes et sin-

cile credimus empturum magni te, ut verum taceamus, tibique permittentes regnum ipsi omnes tam iniquo domino serviamus tibi. [h]Apagesis, charitatem tuam, pater Leo, quam scimus qualis sit. [i]Clementiæ et mansuetudinis fontem audes dicere te? O iniquitatem! At certe isti sunt fontes aqua carentes, nebulæ quæ a procella feruntur, quibus caligo tenebrarum in æternum servata est. Itaque nihil agis, Leo, vel sic fingens te: non enim dereliquemus fontem aquæ vivæ dominum, et fodemus nobis cisternas, quæ non valebunt aquam continere. [a]Veritatem prædicare vetat Lutherum; neque enim patientes eius sunt urbis aures. Sed ille non parebit, post quam semel viam veritatis elegit. [b]Omnia pertentat, et quod aiunt, omnem movet lapidem, ut ne regno excidat. Tam inviti exiguntur tyranni. [c]Adhuc movere istos nos terrores existimat. non novit Germania quantum immutata sit, discere. [d]Vereor quo evadat. [e]Dii immortales, quantum bonorum hominum Romam vocat: non capiet urbs. Sed tu vide, Leo, ne te oneres hospitibus nimis multis. Me quidem si audient alii, veniemus tibi. [f]Domine deus, possederunt nos domini absque te: tantum in te recordemur nominis tui. [g]Non satis dierum est, Decime,

---

21 isti sunt] Petri II. ep. II. 17. cf. Iudæ ep. v. 13. 24 Ierem. II. 13. 27 cf. Psalm. CXVIII. 30. 28 Omn. lap. mov.] omnia pertemptat, experitur omnia, omnibus consiliis modisque aliquid agit. Latinum Græcumque (πάντα λίθον s. πέτρον κινεῖν) proverbium usitatissimum, ut Omnem funem s. rudentem movere, Omnem iacere aleam, et similia. 32 Comice, ut Plautus 'hilaritudine, lætitiis, voluptatibus onerare', sed etiam 'onerare gulam potione vincea.' 33 Isai. XXVI. 13.

gulas, præfatos errores, seu eorum aliquos quomodolibet continentes [a]*comburant, vel comburi faciant. Ipse etiam Martinus errores et assertiones huiusmodi omnino* [b]*revocet,* [c]*ac de revocatione huiusmodi per publica documenta* [d]*in forma iuris valida, in manibus duorum Prælatorum consignata, ad nos infra alios similes sexaginta dies* [e]*transmittenda, vel per ipsummet (si ad nos venire voluerit,* [f]*quod magis placeret) cum præfato plenissimo salvo conductu, quem ex nunc concedimus, deferenda, nos certiores efficiat: ut de eius vera obedientia* [g]*nullus dubitationis scrupulus valeat manere. Alias si (*[h]*quod absit) Martinus præfatus, complices, fautores, adherentes et receptatores prædicti secus egerint, seu præmissa omnia et singula infra terminum prædictum cum effectu non impleverint, Apostoli imitantes doctrinam, qui hæreticum hominem post primam et secundam correctionem vitandum docuit,* [i]*ex nunc prout ex tunc, et e converso, eundem Martinum, complices, adherentes, fautores, et receptatores præfatos et eorum quemlibet, tanquam aridos palmites in Christo non manentes, sed doctrinam contrariam, catholicæ fidei inimicam, sive scandalosam, seu damnatam, in non modicam offensam divinæ maiestatis, ac universalis Ecclesiæ et fidei catholicæ detrimentum, et scandalum dogmatizantes, et prædicantes,* [a]*claves quoque Ecclesiæ vilipendentes, notorios et pertinaces hæreticos eadem authoritate fuisse et esse declarantes, eosdem ut tales harum serie condemnamus, et eos pro talibus haberi ab omnibus utriusque sexus Christifidelibus supradictis volumus, et mandamus. Eosque omnes et singulos, omnibus supradictis, et aliis contra tales a iure inflictis pœnis præsentium tenore subiicimus,* [b]*et eisdem irretitos fuisse et esse decerni-*

podagricis quibusdam et aliter morbosis, qui in lecticis adportandi sunt, ac illis etiam decrepitis, qui tripodes ambulabunt. [a]Obtinuisti: ardent, sed in cordibus bonorum. O perniciosum tibi incendium. Iam extingue, si potes. [b]Revocabit, et reclamabit, neque unquam repetere cessabit veritatis verbum, nequa illud oblivio perimat. [c]Caute. [d]Id est in forma cameræ apostolicæ. [e]Transmittet, si me audiet, ut videas magno cum dolore tuo. [f]Tunc enim liceret interficere tibi prædicatorem veritatis. Non absque caussa toties allicis Lutherum. [g]Nimium caves. [h]Neque enim e re tua erit. [i]Pulchra loquutio. En stilum Romanæ curiæ. [a]Non videbamus claves iam, imperator Leo. Tu enim gladios usurpaveras, quem vidimus multis cum milibus in Urbini ducem ferri, ac sanguinem Christianorum fundere. [b]Hoc illud est Apostolicum rhete, quo

---

11 Apost.] Paul. ep. ad Tit. III. 10. 15 cf. ev. Ioann. XV.2. 26 tripodes] baculo fulti euntes. 33 En stil.] Nondum dixerat Sarpius. 35 Urb. ducem] Franciscum Mariam, cui ereptum ducatum nepoti suo Laurentio Medicæo tribuerat Leo a. 1516. 36 cf. ev. sec. Luc. V. 4.

mus et declaramus. Inhibemus præterea sub omnibus et singulis præmissis pœnis, eo ipso incurrendis, omnibus et singulis Christifidelibus superius nominatis, ne scripta [c]*etiam præfatos errores non continentia, ab eodem Martino quomodolibet condita vel edita, aut condenda vel edenda, seu eorum aliqua, tanquam ab homine orthodoxæ fidei inimico, atque ideo vehementer suspecta, et* [d]*ut eius memoria omnino deleatur de Christifidelium consortio, legere, asserere, prædicare, laudare, imprimere, publicare sive defendere, per se, vel alium, seu alios,* [a]*directe vel indirecte, tacite vel expresse, publice vel occulte, seu in domibus suis, sive aliis* [b]*locis publicis, vel privatis, tenere quoquo modo præsumant: quinimo illa comburant, ut præfertur.* [c]*Monemus insuper omnes et singulos Christifideles supradictos sub*

capiuntur homines, ut pereant. O novitatem. [c]Etiam sana Lutheri scripta damnas? et cum zizaniis una optimam etiam segetem evellis et comburis? Vel hoc videris impie agere ac tui oblivisci. [d]Memoriam deles eius, quem in gratiam modo, si resipisceret, accipiebas. His moribus intolerabilem te facis, et ut destruant te boni omnes. [a]At per cancellos dic mihi, nunquid inspicere licebit? Et vos miror, quid in tanto ocio facitis Romæ, quo minus Latine loqui discatis: talis est barbaries. [b]Etiam non in cryptis? [c]Audi alium Leonis rugitum, quo de a Sophonia vate perscriptum est olim, 'Principes in medio eius, quasi leones rugientes.' Ubi mirificus est Hieronymus, quem hic noster solum colit.

---

13 cf. Matth. XIII. 29. 16 per canc.] quasi diceret 'de tribunali tuo', tu cancellis sæpte, qui nos cæcutire vis. 18 cryptis] puto pro carceribus poni, paratis Romæ hæreticorum domiciliis. 21 Sophon. III. 3. Hieronym. comm. ad Sophon. c. 3. v. 3. (ed. Bened. VI. p. 717. sqq.) „Hæc [ecclesia] non audivit vocem domini, neque suscipere voluit disciplinam, nec confisa est in domino, quia noluit appropinquare ad dominum deum suum, ut mereretur veniam peccatorum. Frustra enim quis vocem domini dei sui audire se dicit et confidere in domino, quando operibus fidem destruit et magis Mammonæ iungitur quam domino deo suo, et duplici corde accedit ad eum, et duobus dominis, sæculo et deo, militare posse se credit. Huius principes sunt sicut leones rugientes. Non ambigimus de rugitu leonum et discursu, quando viderimus principes eius ita in subiectos populos detonare et voce tyrannica rabidisque conviciis plebem conterere, ut non pastorem in grege, sed leonem inter oviculas putes frendere; iudices quoque eius quasi lupi Arabiæ, occidentes vespere et nil relinquentes in mane, non aspicientes ad ortum solis, sed morantes semper in tenebris, et possessiunculas ecclesiæ et ea quæ in dei donaria conferuntur, vertentes in lucrum suum, ut non habeant pauperes quod mane comedant, qui quasi in nocte et nullo vidente omnia populantur et cum luporum more diripiant, ne parvos quidem cibos indigentibus derelinquunt. Prophetæ etiam, id est magistri qui se putant docere populos et de scripturis sermocinari, πνευματοφόροι, id est portantes spiritum sive spirituales (et hoc εἰρωνικῶς legendum) sunt viri contemptores: non enim docere sed facere in ecclesia convenit, non factis verba destruere . . . . . Quod autem dici-

eadem excommunicationis latæ sententiæ pœna, ut hæreticos prædictos declaratos et condemnatos, mandatis nostris non obtemperantes, post lapsum termini supradicti [d]*evitent, et quantum in eis est, evitari faciant, nec cum eisdem, vel eorum aliquo commercium, aut aliquam conversationem, seu communionem habeant,* [e]*nec eis necessaria ministrent.* [f]*Ad maiorem præterea dicti Martini, suorumque complicum, fautorum et adherentium, ac receptatorum prædictorum sic post lapsum termini prædicti declaratorum hæreticorum, et condemnatorum* [g]*confusionem, universis et singulis utriusque sexus Christifidelibus, Patriarchis, Archiepiscopis, Episcopis, patriarchalium, metropolitanarum et aliarum cathedralium, collegiatarum, ac inferiorum ecclesiarum prælatis, capitulis, aliisque personis ecclesiasticis, sæcularibus, et quorumvis ordinum, etiam Mendicantium (præsertim eius congregationis, cuius dictus Martinus est professus, et in qua degere, vel morari dicitur) regularibus, exemptis, et non exemptis, necnon universis et singulis Principibus, quacunque ecclesiastica vel mundana fulgentibus dignitate, Regibus, Imperatoris Electoribus, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, Capitaneis, conductoribus, domicellis, communitatibus, universitatibus, potentatibus, civitatibus, terris, castris, et locis, seu eorum habitatoribus, civibus et incolis, omnibusque aliis et singulis supradictis per universum orbem, præsertim in eadem Alemania constitutis, mandamus, quatenus* [h]*sub prædictis omnibus et singulis pœnis, ipsi, vel eorum quilibet præfatum Martinum, complices, adherentes, receptatores, et fautores per-*

[d]Soli sumus. [e]Etiam matulam non porrigent? [f]Brachium sæculare excitabit hic rugitus. [g]Confundantur omnes inique agentes supervacue. [h]Vide quomodo Ecclesiam non amore, ut Christus, societ, sed vi ac terrore, ut tyranni, cogat. Quis ferret talem pastorem?

---

tur 'Principes eius in ea sicut leones rugientes', scio offensurum me esse plurimos, quod super episcopis et presbyteris hæc interpreter, cum et presbyteri mali qui Susannam violare cupierunt, ceteros presbyteros qui bene vixerint, non condemnent . . . . ."

16 Imperatoribus, El. *1. 2. et aliæ edd. sed ut supra* Imperatoris El. *posui. plures Imperatores non agnovit Leo X., neque post* Reges *eos memorasset bullæ auctor.*
23 Soli sumus] i. e. evitabimur: nam mandatis tuis non obtemperabimus". Interrogandi signum ego adposui: matulam porrigere (micturientibus vas tenere) infimi ministerii est. Martial. X. 11.

Dispeream si tu Pyladi præstare matellam
Dignus es aut porcos pascere Pirithoi.

cf. Hieronym. ad Nepotian. ep. 117. n°. 8. Ut ap. Marc. I. 7. Luc. III. „Cuius non sum dignus procumbens solvere corrigiam calceamentorum". Matellæ aureæ tenendæ dignitas fuit in Ludovici XIIII. aula. 24 Psalm. XXIV. 4. iniqua *habet* Psalm. sec. vulg.

sonaliter [b] *capiant, et captos ad nostram instantiam retineant, et ad nos mittant,* [c] *reportaturi pro tam bono opere, a nobis, et sede apostolica remunerationem, præmiumque condignum: vel saltem eos, et eorum quemlibet de Metropolitanis, cathedralibus, collegiatis, et aliis ecclesiis, domibus, monasteriis, conventibus, civitatibus, dominiis, universitatibus, communitatibus, castris, terris, ac locis respective, tam clerici, et regulares, quam laici omnes et singuli supradicti, omnino expellant. Civitates vero, dominia, terras, castra, villas, comitatus, fortilicia, oppida, et loca quæcunque ubilibet consistentia, earum et eorum respective, Metropolitanas, Cathedrales, Collegiatas, et alias ecclesias, Monasteria, Prioratus, domus, conventus, et loca religiosa, vel pia, cuiuscunque ordinis (ut præfertur) ad quæ præfatum Martinum, vel aliquem ex prædictis declinare contigerit, quamdiu ibi permanserit, et triduo post recessum, ecclesiastico* [a] *subiicimus interdicto, et ut præmissa omnibus innotescant,* [b] *mandamus insuper universis Patriarchis, Archiepiscopis, Episcopis, patriarchalium, metropolitanarum et aliarum cathedralium, ac collegiatarum ecclesiarum prælatis, capitulis, aliisque personis ecclesiasticis, sæcularibus et quorumvis ordinum supradictorum regularibus, fratribus, religiosis, monachis, exemptis et non exemptis supradictis ubilibet, præsertim in Alemania constitutis, quatenus ipsi vel eorum quilibet sub similibus censuris, et pœnis eo ipso incurrendis, Martinum, omnesque et singulos supradictos, qui elapso termino, huiusmodi mandatis seu monitis nostris non paruerint, in eorum ecclesiis, dominicis et aliis festivis diebus, dum inibi maior populi multitudo ad divina convenerit, declaratos hæreticos et condemnatos publice nuncient, faciantque, et mandent ab aliis nunciari, et ab omnibus arctius evitari. Necnon omnibus Christifidelibus ut eos evitent, pari modo, sub prædictis censuris et pœnis. Et præsentes literas, vel earum transsumptum sub forma infrascripta factum, in eorum ecclesiis, monasteriis, domibus, conventibus, et aliis locis, legi,*

[b] Nunc tandem expediebat plures esse Curtisanos, qui tantum hominum cogerent. [c] Præmium pollicitum iis qui nos prodiderint, et precio paciscitur proscriptorum capita. vere Romanus est. Dic mihi vero, Decime, quid facies in die visitationis et calamitatis de longe venientis? Non fugis a futura dei ira? [a] Interdicit sacris. En pietatem eius Pontificis, qui se pacificum appellari nuper, quasi novus orbi Solomon illuxisset, voluit. [b] Nihil facit aliud quam mandat, iubet, imperat, decernit, vetat, inhibet, terret, minatur. nimirum imperatorem ostendit se. Verum heus tu, Leo, ne superbi! Deus enim superbis resistit, humi-

---

30 pollicetur *legendum est*. 32 Isai. X. 3. 34 pacif.] Cf. orat. contra Turc. §. 20. et ibi cit. locum præfationis ad Vallæ librum de Constantini donatione. 37 Iacobi ep. IV. 6. Petri I. ep. V. 5. cf. Proverb. III. 34.

publicari, atque affigi faciat. [a]*Excommunicamus quoque et anathematizamus omnes et singulos cuiuscunque status, gradus, conditionis, præeminentiæ, dignitatis, aut excellentiæ fuerint, qui quominus præsentes literæ, vel earum transumpta, copiæ, seu exemplaria in suis terris et dominiis legi, affigi, et publicari possint, fecerint, vel quoquo modo procuraverint, per se, vel alium seu alios, publice vel occulte, directe vel indirecte, tacite vel expresse.* [a]*Postremo quia difficile foret præsentes literas ad singula quæque loca deferri, in quibus necessarium foret: volumus, et Apostolica authoritate decernimus, quod earum transumptis manu publici notarii confectis, et subscriptis, vel in alma urbe impressis, et sigillo alicuius ecclesiastici prælati munitis, ubique stetur, et plena fides adhibeatur, prout originalibus literis staretur et adhiberetur, si forent exhibitæ vel ostensæ. Et ne præfatus Martinus omnesque alii supradicti, quos præsentes literæ quomodolibet concernunt, ignorantiam earundem literarum, et in eis contentorum omnium et singulorum prætendere valeant, literas ipsas in basilicæ principis Apostolorum, et cancellariæ apostolicæ, necnon cathedralium ecclesiarum Brandeburgensis, Misnensis, et Mörspergensis valvis affigi et publicari debere voluimus. Decernentes, quod earundem literarum publicatio sic facta, supradictum Martinum, omnesque alios et singulos prænominatos, quos literæ huiusmodi quomodolibet concernunt, perinde arctent acsi literæ ipsæ die affixionis et publicationis huiusmodi, eis personaliter lectæ et intimatæ forent. Quum non sit verisimile, quod ea quæ tam patenter fiunt, debeant apud eos* [a]*incognita remanere.* [b]*Non obstantibus constitutionibus, et ordinationibus apostolicis, seu supradictis omnibus et singulis, vel eorum alicui, aut quibusvis aliis a sede apostolica prædicta, vel ab ea potestatem habentibus, sub quavis forma, etiam confessio-*

libus autem dat gratiam. [a]Tandem ad ultimum evadit leonina feritas. Ubi si in isto musicorum tuorum strepitu licet audire tibi, Leo, scire cupio, qua confidentia hoc agas. Putasne in tua esse potestate, interficere animas, quæ non moriuntur, et vivificare quæ non vivunt? Quare autem mentiris populo dei credenti mendaciis? An nefas esset hoc, si non solum sceleratam hanc a nobis bullam, et omnes huic similes fortiter arceremus, sed et ipsos occideremus publice bullarum caupones? [a]Huic difficultati subvenientes denuo edendam curavimus. multum enim nostra interest, talem tuam tam splendidam Bullam latissime circumferri. [a]At cognoscimus, sed non agnoscimus. hæc tandem est hebetudo nostra. [b]Omnia perrumpit hoc fulmen, etiamsi apostolicum opponatur quid. Atque ita Sathanam expellit Sathanas, ut spes sit, divisum eius intra se re-

---

17 Mörsp. i. e. Merseburgensis. 29.30 Ezech. XIII. 19. cf. Iob XIII. 17. Ierem. XXVIII. 15.

nalis, et cum quibusvis [c]*etiam fortissimis clausulis, aut ex quavis causa, seu grandi consideratione indultis, vel concessum existat, quod interdici, suspendi, vel excommunicari non possint per literas apostolicas non facientes plenum et expressam, ac de verbo ad verbum, non autem per clausulas generales id importantes de indulto huiusmodi mentionem, eiusdem indulti tenores, causas et formas perinde acsi de verbo ad verbum insererentur, ita ut omnino tollatur, præsentibus pro expressis habentes.* [d]*Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostræ* [e]*damnationis, reprobationis, reiectionis, decreti, declarationis, inhibitionis, voluntatis, mandati, hortationis, obsecrationis, requisitionis, monitionis, assignationis, concessionis, condemnationis, subiectionis, excommunicationis, et anathematizationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare præsumpserit,* [f]*indignationem omnipotentis Dei, ac beatorum Petri et Pauli apostolorum eius, se noverit incursurum.*

Datum Romæ apud sanctum Petrum, anno incarnationis Dominicæ, Millesimo quingentesimo vigesimo, xvij. Kal's Iulij, Pontificatus nostri anno octavo.

Visa. R. Milanesius.

Albergatus.

gnum mox ruiturum. [c]Adamantinis illis et maximi emptis. [d]Utinam omnes legant, ac intelligant, ut qualis sit arbor, ex fructu arboris pernoscant. Hoc in primis optamus, Decime: tantum abest, ut refugere hoc tuum edictulum velimus. Sit hoc igitur anteactæ testimonium tibi. Hic te fœtus probet. [e]Sexcentis nominibus inscribit tale suum tantum decretum Decimus. [f]Quam in tua manu habes: nam quid omnium est, quod non arrogetis vobis Pontifices? Quibus nos vicissim cum Tertulliano respondemus 'Cum damnamur a vobis, a deo absolvemur'. Hoc nos dirimat.

---

20 cf. Matth. XII. 25. 21 cf. Luc. VI. 44. *etc.* 23 volumus *edd.* 26 Tertullian.] *Sunt extrema Apologetici verba.* Idem de præscriptionib. c. 35. „ab Apostolis ubique non damnatur, immo defenditur". et Apologetici c. 27. i. f. „illos numquam magis detriumphamus, quam cum pro fidei obstinatione damnamur".

AD LEONEM.

§. 1. Hæc super Bulla tua habuimus, Pontifex Leo, quam præstabat Romæ
contineri apud sanctum Petrum, ut perpetuo lateret, quam tanto cum pu-
dore (si te modo pudet dedecoris) foras et in lucem emitti. Quare ne
non semper aliquid recte moneamus te, precium operæ est isti tuæ licen-
tiæ modum statuere et petulantes huius generis Bullas frænare, ne plus
§. 2. æquo se effundant. Paulus iubet etiam a specie mali abstinere te; tanto
minus debes apertum te offendiculum præbere populo Christiano, cui iam
persuasum ipsi quoque est, in Germania præsertim, ex pontificalibus con-
stitutionibus, ut nummi vulgo sunt, tanto quamque deteriorem esse, quanto
§. 3. sit recentior. Noli vero commutare veritatem dei in mendacium, et hu-
manas vestras constitutiones, ab avaritia et ambitione depromptas, divinis
§. 4. præferre mandatis et dei verbo. Illud inprimis desiste amore lucri divinæ
scripturæ sensum iniquis detorquere modis et ab se alienum reddere, ac
fascinare fidelium mentes, ne veritati obediant. Nam quid conaris tam
manifestis tuis flagitiis boni speciem inducere, cum possim, si in concer-
tationem me perduxeris, unum in Germania episcopum ostendere omni-
§. 5. bus, a quo vi ac fraude extorsisti quater sexagies mille aureos? Est hoc
tondere oves? aut spelunca latronum facta est domus domini? Tandem cu-
piditatibus tuis obsiste, atque istam tempera rapacitatem tuam, confidens
in verbis mendacii ac dicens cottidie 'Templum domini, templum domini'
et 'Pax, pax', cum non sit pax. Nam ut hominum genus fallas, his frau-
§. 6. dibus non potes illum latere cordium scrutatorem, qualis sis. Memineris
vero flagelli inundantis, ubi transibit, ne veniat super te et pseudecclesiam
istam tuam totamque semel conculcet pessimorum Romæ hominum colluviem.
§. 7. Quid enim Romæ habes præter infinitum illum musicorum tuorum et adsen-
tatorum gregem, nisi meros fures, meros impostores, fraudatores, prædones
aut aliter malos homines; qui quasi aucupes ponunt laqueos et pedicas ad
§. 8. capiendum cottidie hinc aliquid? Parcius præterea lacesse veritatis adser-
tores, ne malum ultro tibi concilies! Iam hoc enim clamant cum propheta
passim multi, 'Quia corruit in plateis veritas, et æquitas non potuit in-
gredi; et facta est veritas in oblivionem, et qui recessit a malo, prædæ
§. 9. patuit'. Quare meum est consilium, ne unquam in mentem veniat tibi
ulterius persequi Lutherum cum iis una quos ille commovit. plures sunt

Cf. vol. I. pag. 431. sq.

7 Paul.] ep. I. ad Thess. V. 22. 11 commut.] Pauli ep. I. ad Rom. I. 25. 15 fascin.] Pauli ep. ad Galat. III. 1. 17 unum] Moguntinum. 19 spel. latr.] Ierem. VII. 11. 21 sq. Ierem. VII. 4. VI. 14. VIII. 11. 23 cord. scrut.] cf. Sapient. I. 6. 24 flagell.] Isai. XXVIII. 15. 18. 28 quasi auc.] Ierem. V. 26. 30 proph.] Isai. LIX. 14. sq.

enim quam ut vel tibi vel ulli episcopo liceat tantum animarum, si possitis etiam, perdere. Vides iam ante mussitatum esse passim contra te, §. 10
quod tam leviter et nulla de caussa istud tuum fulmen iaculeris: quod non consyderas, si in contemptum aliquando venerit, quantum offendiculi vulgo pariturum sit. Igitur mansuesce et caritatis non fictæ illius, sed §. 11.
Christianæ et synceræ officium fac; exhibe te formam nobis ad imitandum, ac illud cura, non ut explearis tu, sed ut nos pascamur. Quod ubi decreveris, tum scientia posthac pasce nos et doctrina, non bullis: iam pertæsum est harum enim. Indulgentias vero tuas nauseamus, ut æque nihil. Pontificiæ dotes sunt sapientia, puritas, castitas et rerum omnium §. 12.
contemptus: has amplectere. sic enim fiet, ut colat te Germania, cum amare viderit, non oppugnet, ubi terrere persenserit. decet autem benevolentia vincere te omnes, vi cogere neminem. Hæc libere, sed vere, ut et res sunt et tempora ferunt. Vale, ex Germania.

DIRVMPAMVS VINCVLA EORVM
ET PROIICIAMVS
A NOBIS IVGVM IPSORVM.

Eckii cura, nisi coniectura fallit, Ingolstadii quattuor foliis in 4°., quorum paginæ altera et tres posteriores a scriptura vacant, prodiit hic libellus:

INHALT BEPSTLICHER
Bull wider Martin lud
der auffs kürtzeſt ge
theüſcht.

IESVS M. IOANNES p. 3.

Forma publicandi mandatum Apoſtolicum in humilioribus locis.

Andechtigē in Chriſto Jeſu, euer lieb ſol wiſſen, dz nach dez doctor Martin Ludder Auguſtiner von Wittēberg vil hat laſſez in gſchrifft auß geen, das dañ etlich gelert habē für irrig geacht, iſt daß auch gelangt an vnnſern hailigen vatter den | Examē doctrine.
bapſt, der nach lang fleiſſig erfarn der gelertē, hat befundē vil jrriger, verfüeriſcher, ergerlicher, vnnd ketzeriſcher artikel xlj. ains tailß durch die hailig cōcilia durch die hailige vatter vor lengſt verdampt, wie dā des ſelbig d. ludters leer auch verdāpt iſt wordē durch die tzwo löblich vniuerſitet Löuen vnnd Cöln, Deſhalb der hailig vatter | Cōdēnatio vniuerſitatum.
ermeſſen: das die vor gemelt leer, ringert vnd abpricht dē gotzdienſt, vn- | cauſa cōdēna.
wirdet die hailigeñ ſacramēt erhebt die ketzereij, zerrit ainikait vnd frid der Chriſtglaubigē hatt mit wolbedachtñ rat der gelerten gaiſtlich vnnd weltlich, vnnd der | cō. Bape
hochwirdigiſten Cardinel, ſöllich jrrig. Ludders leer verdāpt, verworffeñ vnnd verdilgt.

---

[6] form.] Pauli ep. II. ad Thess. III. 9. [7] Cf. Petri I. ep. V. 2. [15 sqq.] Psalm. II. 3.

Pena generalis. | Gebeit dar auff in krafft der hailige Chriſtenlichen gehorſam vñd pen des
p. 4. hóchſtẽ | bañ, den er hie mit geſelt will habez über die vngehorſamen, Beij pen verlierung aller
Pena ſacerdotum ſecularium | freihait, aller würden, vnnd pfründeñ, den biſchouen, prelaten, vnnd prieſtern,
Religioſorum et vniuerſitatum | vñd den ordens leütẽ Regelheüſerñ, auch der bettel ordeñ, vnnd gemein
hochſchůlen, beij verlierung aller freihait vonn bepſtlicheñ ſtůl oder ir legaten gegebẽ des
Laicor. | ampts tzů predigẽ, des gewalts ain hoheſchůl ze halten, vnnd den layen jber
die pen des banns verlierung aller gerechtikait der leheñ die ſy haben von gaiſtlichen prelaten oder annder. Dar tzů bei verpietung chriſtenlicher begrebnuß, bej pen der verleümnuß vnnd vnteüglichait tzů aller rechtmeſſiger handlung, vnnd ander penn, vonn gaiſtlich vnnd weltlich recht den ketzernn tzů gehórig, daß kain Chriſten menſchen, waß ſtàdts
Quo ad doctrinā. | oder würde der ſey, die ſelbig verdampt jrrig artikel vnnd falſche leer D.
Ludders beſtette, ſchütze, lobe, fürdere, oder halte, Auch kainer bey obgeſchriben penẽ
Quo ad libros. | die büchliñ ludders dar jnñ ſólliche jrrige leer begriffen würdt, truckeñ verkauffen, auffnen, lobẽ, ſchützẽ, oder behaltẽ ſol, haimlich oder offenlich, Sůnder wer die habe, ſoll die antwortẽ nach befelch jrs ordenlichez Biſchoffs, jren pfarherñ, oder andernn, denen der biſchoue befelch würdt gebenn, die dañ alſo geſamlet offenlich in beijſein der prieſterſchafft, vñd des volcks, ſóllen verbrent werdeñ, Sóllichs jr allerliebſtẽ in Chriſto
Admonitio ad ſubditos. | verkünd ich ewer lieb auß bepſtlichen, auch vnnſers ordenlicheñ oberer bytz
p. 5. biſtum, mandat vñd gebotd, vnnd | ermã eüch bey pen yetz ertzelt: das ir euch wellẽt gehorſam ertzaigen wie frum Chriſten vnnd glider der hailigen Chriſtenlichen kirchen, wóllen bedenkenn ewer ſell ſelikait vñd die nit verſtricken mitt ſóllicher jrriger leer, auch nitt beladeñ mit den groſſen penenn des banns. Sonder wie ewer elter vnñ vorfarend, alſo in chriſtenlicheñ glauben gehorſam der kirchen feſtiklich beleibẽ vñd die leer D. Lud-
Execútio penar. | ders nit gelaubẽ, ſeine büchlin dem pfarrher überantwürtẽ ꝛc. wer aber vngehorſaz erſcheinẽ würd, můßt man bennig haltẽ vñd der obgemelten ſtraff all über iñ füereñ alß jber ain dirr, abgeſtorbẽs glid der hailigen kirchẽ, vñd iñ diſez fal, wa ainß
Caſus reſeruatus. | ſtrafber erfunden wurd, hat ims der bapſt allain vorbehalten vñd denen, den er beſůnderlich befelch gibt, dar umb kainer auff gnadbrieff, oder auff die ſtet, da man groſſen gewalt hat tzů abſoluiern, ſüch verlaſſez, dañ ſy habẽ nit autoritet oder macht iñ tzů abſoluireñ des halb wéllend ewer ſeel vor ſollichem ſchaden, vnd nachtail verhüetten.

Gedruckt tzu Jngolſtat.

INTIMATIO ERPHVRDIANA

PRO MARTINO LVTHER.

Intimation

der hochberüempten Uniuersitet Erdtfurt,

in Martinum Luther.

Durch

Wolffgang Rüsen

verteütschet.

SECVNTVR

I. IOH. ECKII EPISTOLA ROMANA SCR. D. III. MAII A. M.D.XX.

II. ORATIO CHRISTI PRO LVTHERO AD VRBEM ROMAM.

III. LVTHERI PRÆFATIO LIBRI ADVERSVS EXECRABILEM ANTICHRISTI BVLLAM.

IIII. IOH. COCHLÆI HISTORIÆ AD ANN. D.XX. LOCVS.

Hanc 'Intimationem' a Croto ad Huttenum, ut Moguntiae typis describi curaret, missam fuisse etiam nunc opinor. Latinum exemplum repeti curavi ex hoc libello:

INTI:|MATIO | ERPHVRDIANA | Pro Martino | Luther. |

(Inscriptionem ornamenta in columnarum formam circumdant, intra quarum bases signum Ivonis Schaefferi Moguntini depictum est.) Constat 4 foliis 4°. Paginae altera duaeque posteriores cum antepaenultimae maiore parte vacuae sunt. — Repetiit hoc exemplum I. B. Riederer Eine | überaus seltene | Reformationsurkunde | INTIMATIO ERPHVRDIANA | PRO MARTINO LVTHER | *etc.* Altdorf bey Lorenz Schüpfel, 1761. | 4°. p. 6...8.

Russi versio saepius prodiit: 1. = **Intimation der hoch|berüempten Vniuersitet Erdt:furt, in Martinum Lut:|ther. Durch Wolff|gang Rüsen ver|teütschet.** *4 folia in 4°. quorum altera et ultimae paginae a scriptura vacant. s. l. et a. indicatione. (Hoc exemplum secuti sumus, nisi ubi contrarium adnotatum est; ab eo nisi fere in rebus orthographicis iisque quae statim verbis declarabimus, non recedit)* *2.* = **¶ Verkündungs Brieff der | hochberüempte Vniuersitet | Erdfürt, zů schütz schirm vñ handhabung | des Christliche gots diener vñ lerers. | D. Martin Luthers. Durch | Wolffgang Rüßen | verteütschet.** | *(4 folia in 4°., ultima pag. vacua est. In media antepaenultima et paenultima est carmen de Parisina contra Lutherum sententia, quod prima editio non habet.) Primum exemplum, sed non satis exacte repetitum habet* Henrici Wolfgang Fratzscher ... Programma de academia Erfordiensi de Luthero optime merita ... cIɔ Iɔ CCLI. 4°. p. 26. sq. *cuius libri mihi nonnisi repetitum exemplar ad manus est, quod exstat in hoc:* MVSEVM | CASIMIRIANVM |:|| INSTRVXIT | ET PRAEFATVS EST | ERHARD. ANDR. FROMMANN | *COBVRGI* | APVD RVD. WILH. AHL. | (1771. 8°.) p. 258...298. Russi versio ibi legitur p. 289...294. *Immutatis verborum formis* ('zeitgemäß umgeändert') *legitur eadem versio etiam in* Walchii editione scriptorum Lutheri tom. XXIII. p. 33...35. *exacte demum ex 1. eandem repetendam curavit* Riedererus l. c. p. 14...18. — *Ad alia quae descripsimus exempla praeter I. et 1. 2. respicere operae pretium visum non est: neque priorum editorum de infrequentia huius Intimationis, quae non tanta est quanta fortuita oblivio fuit, opiniones refellere, aut Russi vitam adcuratius scribere huius loci est. Ulmam is patriam habuit, Erfurti theologiae studuit, tum Oettingae praedicatoris evangelici munere functus Ulmam reversus est, ut ex aliis Walchius l. c. p. 5. pluribus verbis rettulit.*

AD VNIVERSOS ET SINGVLOS SACRÆ SANCTÆ CHRISTIANÆ AC EVANGELICÆ DOCTRINÆ FAVTORES AMATORES ALMÆ NOSTRÆ VNIVERSITATIS ERPHVRDENSIS GREMIALIS EXHORTATIO.

Conclusum est, optimi Lectores, longa post consilia, , impia et hæretica, ab impiis quibusdam Scribis et Pharisæis, qui solo titulo nephario se Theolo-

Dem Fürſichtigen Erſamen vnd weyſen .N. Wolffgang Rüſz .ſeim gunſtigen herꝛen ſein willigen dienſt.

Die weil ich ewer fürſichtige Erſame weyſzhait ſundern gunſt vnd willen gegen dem Euangeliſchen Doctoꝛ vnnd lerer Martin Luther tragen waiſz, Fürſichtiger Erſamer günſtiger weyſer lieber herꝛ, hab ich gedacht eüwer weyſzhait ain ſunder wolgefallen zethůn, ſo ich eüch die Chꝛiſtenlich ermanung ſo der Rectoꝛ der hochberüempten Vniuerſitet Erdtfurt offenlich gethon hat, vnd darinn in̄ kürtz angezaygt das die geſchꝛift Martin Luthers gerecht vnnd Chꝛiſtenlich, herwiderumb die Eckianiſch erdicht Bull ketzeriſch vnd vngerecht ſei, beſchloſſen. Wie eüwer weyſzhait im pꝛoceſz hôꝛen wirt. Bit hiemit ewer Erſame weyſzhait wôl diſz mein ſchlechte verteütſchung in ſolcher maſſen annemen, in welcher ichs gethon hab, wann ich kains rů̄mes noch lobs will daruō gewertig ſein, wann als ich acht mich ſelbs nit lobs werd ſein. Ich acht aber ſey es ſchon nit als artlich verteütſcht, ſo hat doch E. w. zům mindſten das argument daruon. Vnd darmit will ich mich ewer fürſichtigen weyſzhait befolhen habē als ewrn willigen. Datū̃ tertio ydus Maias. Anno. M.D.XXj.

Zů allen vnd yeden der hayligen Chꝛiſtenlichen vnd Euangeliſchen leer, liebhabern der hochberüempten Vniuerſitet Erdtfurt ain můeterliche ermanung.

Nach langen vngotzfôꝛchtigen vnd ketzeriſchen ratſchlegen (jr all die diſz nachgond ermanung leſen) iſt zů letſt entlich beſchloſſen woꝛden von ettlichen vngotzfôꝛchtigen ſchꝛey-

[3] AVTORES 1. fautores *etiam Riederer. proposuit.* [6] nephariofe 1. [9] dyenſt *2.* [10] weiſhayt*2.* [11] Lüther *2.* (und ſo öfters ü wo *1.* u hat.) [12] weiſer *2.* (und ſo öfters i wo *1.* y hat.) [14] anzaigt *2.* [16] proceſz] Verlauf, Fortgang. [17] ſchlechte] i. e. ſchlichte. (Uebrigens iſt die Verteutſchung auch 'ſchlecht'.) ſocher *2.* [19] ſebs *2.* werdt *2.* ſie eſz ſchan *2.*verteuſcht *2.* [20] minſten *2.* [21] beuolhen *2.* Date *1. 2.* [22] 1521. *2.* [23] hailigen Criſtenlichen *2.* [24] ler *2.* [25] hochberümpten Vniuerſi¦thet [26] mütterlich *2.* [27] vngotzfôꝛtigen *2.* nachgē *2.* [28] endtlich *2.* vngotzfôꝛchtigenn *2.* (und ſo ſehr oft nn ſtatt n in *1.*)

gos nominitant, contra Martinum Lutherum, Theologum acutissimum, ita, ut iam inspirante diabolo affigendæ sint literæ publico conspectui, quibus præfati Luciferiani nuncii etiam excommunicando dictum Martinum ultra Tartara detrudere conantur. Nos vero almæ Universitatis Magistri, Baccalaurii, Theologicæ veritatis professores, omnes et singuli, tam coniunctim quam divisim, desuper maturo habito consilio unanimes unoque corde, semoto omni scrupulo livoris, vindictæ aut odii cuiusquam, ita decernendo rite docemus et profitemur præsentium, tenore, Martinum (si saltem Evangelium verum, si recte scripsere Prophetæ, et si non mentitus sit Paulus, immo spiritus ex Paulo loquutus) bene et prorsus Christiane hucusque scribsisse. Quamobrem vos omnes et singuli, nostræ dictæ Universitatis gremiales, qui veritatem Christi, Christum si, inquam, amatis, aut qui doctrinam Christi preciosissimo sanguine suo firmatam diligitis, quibus denique chara propriæ animæ salus, exhortamur in domino Ihesu Christo, consurgite, agite animosius in verbo Christi defendendo, pugiles resistite, reclamate, immo manibus pedibusque rabidissimis illius Martini prædicti obtrectatoribus (ne rursus sententia videlicet per eundem de pulvere in lucem sublimata quomodo libet opprimatur) repugnate. Verum, quo pacto repugnandum sit, animadvertite. Quam primum tyrannica illa et plus quam diabolica excommunicatio Papistica, licet iniustissima, adversus innocentem Martinum et eius

bern vnd gleyßnern, die ſich mit namen (den ſy jnen ſelbs dennocht vnbillich zů legen) außleger der hayligen geſchꝛifft nennen, wider Martinum Luther den ſcharpffen vnnd ſpitzſindigen Theologum, alſo das die obgenanten ketzeriſchen Theologi durch einblaſen, ſteür, rat, vnd hilff des teüfels, zů wegen gebꝛacht haben die Bullen ſo offenlich zů ſehen auffgeſchlagen ſeind woꝛden. Durch welche die egenanten teüfeliſchen boten, den Euangeliſchen lerer Martinum tieffer dann die hell vnder zůtrucken ſich vnderſtanden. Wir aber der hayligen Euangeliſchen vnd gòtlichen geſchꝛifft leer erkenner, vnd außpꝛecher, der hochberüempten Vniuerſitet Erdtfurt all ſamentlich vnd einhellig, nach langer vnd genůgſamer betrachtung wir all ains ainhelligen hertzen, vnnd hinweg gelegt allen ſcrupel des vnwillens, rachſals, oder neyds, beſchließlich oꝛdenlich erkeñen vnd beſchꝛeyben das von vns ſelbs auß (ſoll anders das Euangelium war ſein, habent anders recht geſchꝛiben die Pꝛopheten, vnd hat Paulus vnd der gayſt der auß jm geredt, hat nit gelogen was er geſagt vnd pꝛeget hat) den vil genanten Martinum, recht vnd chꝛiſtenlich bißher geſchꝛiben haben. Von welcher vꝛſach wegen, jr all die vnder dem ſchůtz vñ ſchirm vnſer vniuerſitet ſeind die da die warhayt Chꝛiſti, ja Chꝛiſtum ſelbs liebhabt, oder ir die da die leer Chꝛiſti die mit ſeinem koſtperlichen blůt beſtàt iſt lieb habt, vnd welchen doch zůletſt das hayl aygner ſeel lieb iſt, die all ermanẽ wir in dem herꝛen Jheſu Chꝛiſto, ſtond auff handlet behertzlich in dem woꝛt gottes, jr behertzten kempffer thůnt widerſtand, ja widerrüeffent die vnwarhait, ja mit henden vnnd füeſſen, wàrent den wüetenden nachſtellern des Luthers, das nitt villeicht der ſentenntz lang im geniſt verboꝛgen gelegen, yetz herfür an das liecht gebꝛacht, ſo ganız vñ gar vndergetruckt werd. Aber durch was weiß vnd geſtalt man widerſtand mũg thůn, merckt was hernach ſtat. So bald die Tyranniſch vnnd mer

---

[4] alme 1. (*ut sæpe* e *pro a*) [5] omnes *etc.*] Imitantur Bullam hic et alias. [9] pꝛſus 1. [10] ſcribſiſſe *sic* 1. [13] propꝛie 1. [14] Chriſti. Defendendo 1. [15] tyraunica 1. [20] gleichßnern 2. mitt 2. (u. öfters tt ſtatt t) [21] ſcharffen 2. [23] ratt 2. [27] Vniuerſithet (u. ſo ö.) Erdfürt 2. al 2. (u. ſo ö.) [28] ain heilig 2. [28] ainheilligen 2. [29] rachſels 2. [33] vnder dem *omisit* 2. ſchitz 2. [35] eigner 2. [36] Jeſu 2. hantlet 2. [37] widerrüffen 2. [38] wütennden 2. [39] gen iſt 1. [41] merck 2.

adhærentes valvis nostris affixa fuerit, turmatim animo virili et intrepido (nostræ exhortationis memores) etiam in magno numero, et in meridiana luce, aut particulatim accedite, has ipsas dæmonisticas excommunicationes in minimas particulas dilacerantes, discerpite in altissimis, veritatis zelatorem, Christum inquam, confitentes, qui et abunde pro huiusmodi veritatis zelo præmium subministrabit. Insuper et exhortamur in domino Iesu Christo vos omnes præfatos almæ Universitatis nostræ filios, eo modo, ut præfertur, quatenus illam impiam et hæreticam, Ecciana factione excogitatam bullam Papisticam contra innocentissimum veritatis zelatorem Martinum Lutherum variis depingatis coloribus, etiam nominatim scriptis perstringatis, immo exemplo divi Pauli Sathanæ tradatis, ut per hæc huiusmodi hæreticæ bullæ editores perversissimi, ne dicam hæreticissimi, conversi resipiscant, atque ab ea obstinatissima recedant invidia. Decernentes omnes illos insectandos, qui maxima ducti impudentia seu Pharisaica victoria (quorum mos est, quod, cum veritati resistere haud possint, denigrare tamen cum versutia conantur) de publico suggesto clamarunt Lutherum hæreticum, fore Hussitarum quoque erroris propagatorem, uti mentitus est Impius Eccius, et Augustinus Alfeldianus, Pharisæorum duces, ac eorum sequaces meri calumniatores, invidissimi conviciatores, qui nec semel ausi in disputatione publica, de sacro sancto Christi evangelio (negocio Christi ac toti

dann teüfelisch bäpstlich bannung, vnnd da nichts an zů zweyflen ist vngerecht, wider den vnschuldigē Martinum, vnd seine anhenger an die ort da man sy pfligt zů hefften angeschlagen wirt, dañ hauffend vnnd mit manlichem hertzen vnd vnerschrocken (eingedenck vnserer ermanung) auch mit grosser zal oder zertaylt, vñ vmb den hellen mittag so trettent hinzů, vnd nempt die teüfelische bannung von der hŏch herab vnd zerreyssent die verberger der warhait zů klainen stucken so jr künden, in zermalends, ja sprich ich die da eüwer trawen vnd hoffnung iñ got setzent, welcher eüch auch vmb dise offenbarung der warhayt überflüssigen lon wirt geben, über das alles ermanen wir eüch all in dem herrn Jhesu Christo die vnser oftgemeltē Vniuersitet sün seind wie hernach volgt. Das jr dise vngŏtliche, ketzerische, Eckische zůgerichte vnnd erdachte bäpstliche bull, wider den vnschuldigen öffner der warhait Martin Luther mit mancherlay farben durchstreichent, vnd sy offenlich mit eüwern schrifften abzethůn vnderstandent. Ja wie Paulus thet, dem teüfel gar ergebent, das doch die verkerten, ja ich sprech schier ketzerischen, vonn welchen söllich bullen außgond vonn eüwer geschrifft bekert werden, vnnd von jrem verstopten neyd abstanden, vnderstond eüch die zů verfolgen die mit grosser scham, oder phariseischem sig (als jr sit vnd gewonhayt ist, so sy der warhayt nymmer widerstand mügent thůn, so vnderstond sy sich dann durch list abweg zůsůchen) an den offenlichen predigstüelen schreyen, den Luther ain ketzer vnd ain bezeüger der Hussischen irrung als da gelogen hat der vngotzfŏrchtig Eckius, Augustinus Alfeldianus, der gleyßner hauptleüt, vnd ire nachuolger, die nichts anders künden dann mit erdichten lugen vmbgon, vnnd mit neyd die leüt überwinden, die da nye kain mal als behertzt seind gewesen, das sy in ainer offenlichen disputatz von dem hayligen Christi Euangelio, geschŏpff Christi hettē dürffen ordenlich disputieren. Daher

[1] in trepido 1. [4] zelatorem *sic* 1. *Russius legit* celatorem. [5] confidentes 1. t *vult etiam Ried.* [9] vereitatis 1. [12] resipiseent 1. [14] quot 1. [16] quoque] qꝫ *1.* Hussitarumque *2.* [17] Phariseorum 1. [20] bäpstlisch *1.* teüfellisch bepstlich *2.* [21] Martinum *1.* [22] pflygt *2.* [23] inngedenck *2.* [23] tretten *2.* [24] zerreisse *2.* [25] ich ir die *2.* [27] Jesu *2.* [28] Vniuersitett *2.* sinnd *2.* [29] bul *2.* [30] offentlich *2.* [35] worheit *2.* [36] abweg 3. s.] *quasi* demigrare *Intimatio haberet.* predig stüllen *2.* [37] irüg *2.* [38] gleychssner *2.* [39] vmgon vñ *2.* [41] geschŏpf *2.*

familiæ cœlesti gravissimo) unquam rite disputare. Unde et hi evangelicæ legis depressores, illo prætermisso, iam iam ruminent Hieronymi dictum, Doctoris sanctissimi, dicentis 'Qui loqui nescis, aliquando conticesce, cum tibi sit lingua in frusta cædenda, vita vere et spurca et intolerabilis'. Hæc ille. Duces illos cæcorum iniquissimos (diabolici collegii conservatores, populum Christi sanguine redemptum adulatoria sua doctrina mordacissimis obtrectationibus lacerantes), filioli, fugite, ne illud nebulonum genus quovis modo vestro adiungatur lateri. Nihil quippe hi quod ad Lutheri dedecus attineret obmisere, quorum cum fama mera petulantia, morum insolentia vitæque perversitas dinoscitur, Christi veritatem evertere conati sunt pompissima sua Romanæ sedis adulatione, fretique suis satellitibus, nihil in ore versare videmus quam 'hæreticus, hæreticus', remunerationem a Romano pontifice spectaturi, qui tamen una cum Pastore simul peribunt. Videmus atque ipsos in laqueos quos Luthero pararunt, incidere. Cum bonis (qui Christum docent, Christum prædicant, Christum ore confitentur et factis) ambulate, eiusque sincerissimos dilectores adamate et defendite, æternaliter post vitæ huius lapsum sine fine regnaturi. Amen.

Hæc est generatio quærentium dominum .q. f. d. i.
Attollite portas prin. v. et e. p. æ. et i. r. g.

kompt es das die vndertrucker des Euangeliſchen geſatz, die geſchꝛifft ſant Hieronymi leſen ſeind, aber das wellen ſy nit darbey leſen oder ſehen, da er ſpꝛicht. Du der du nit waiſt zů reden, ſchweyg zů zeytē, ſo du merckeſt das dir die zung billich zů ſtucken geſchnitten ſolt werden. Das leben der menſchen iſt wartlich zů verachten vnd vnleydenlich, darumb jr allerliebſten ſůn, die ſchalckhafftigen blindenfierer, die auffenthalter des teüfeliſchen hoffgeſinds die das volck mit dem blůt Chꝛiſti erleßt, mit jrer ſchmaychlende leer, die eüch mit jren beyſſenden nachſtellūngē zerreyſſen wellen. Fliehent das ſich das verflůcht geſchlecht der lotterbůben nit zů eüch geſellen, ja die bůben die gar nichts (das dem Luther zů ſchmach hat mügen dienen) auß haben gelaſſen oder vergeſſen, welcher aygē lob, vngeſchicklichait gůter ſitten, vnnd verkert leben erkent wirdt. Sy hond ſich auch vnderſtanden durch jr pompoſiſch rėmiſch ſchmaychlen, vnnd zuuerkeren die warhait Chꝛiſti, vnnd hond ſich gebꝛaucht des ſich denn die Rėmer pflegent zu bꝛauchen, dann wir ſehen das ſy nichts anders künden ſagen dann ketzer ketzer. Darumb ſy dann von dem Rėmiſchen biſchoff beſoldung warten welche all (als wir zu got hoffen) mit jrem hürten verderben werden, vnnd wir wellen noch ſehen ſy in̄ die ſtrick ſelbs fallen, die ſy annder leüten gericht haben. Mit den guten gotzfėꝛchtigen (die Chꝛiſtum lerent, Chꝛiſtum pꝛedigent, Chꝛiſtum mit dem mund vnd wercken erkennen) wandlet, vnnd die raynen Chꝛiſti liebhaber die ſėlt jr embſig lieben vnnd ſy beſchirmen, mit welchen jr dann nach diſem zergencklichen leben on end regieren werden. A M E N.

Hec eſt generatio querentium dn̄m.

---

[1] famillię *1.* [2] Hieronym.] In epp. puto; in comment. in Ecclesiast. III. 7. hæc verba non leguntur. adscribo itaque Proverbior. IV. 24. „Remove a te os pravum, et detrahentia labia sint procul a te". sed etiam ep. Iacobi III. 8. „linguam autem nullus hominum domare potest, inquietum malum, plena veneno mortifero". [4] cedenda 1. [5] iniquiſimos 1. [7] quonis 1. [8] *i. e. omiserunt.* [10] *i. e. pomposissima.* [12] ſpectaturi]· *i. e. exspectantes.* [17] 'Hæc est generatio quærentium eum, quærentium faciem dei Iacob'. Psalm. XXIII. 6. [18] 'Attollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit rex gloriæ'. *ibid. v.* 7. [21] ſant] S. *2.* [21] geſchnitē *2.* [23] hofgeſinds *2.* [25] zerriſſē *2.* [30] pflegen *2.* ſechen *2.* [33] hirten *2.* [34] ſtrych *2.* [36] empſig [37] A. m. e. n. *2.* [38] querencium *2.*

Dicite io pean, et io bis dicite pean
Decidit in caſſes pꝛeda petita meas.
W. R. me fieri faciebat.

[In dem zweiten Drucke der Rußschen Ueberſetzung folgt:]

¶ Vber das freuel vnbewert | erkennen
der hohen ſchůl Paryß,
wider | Doctoꝛ Martin Luther vßgan-|gen,
ein ſpꝛuch ꝛed.

Paryß du gibſt dir ſelbs vil zů
Kaufſt an dich vnbegrůſt vnrů,
Verdampſt, on vꝛſach, puncten vil,
Als můſt es ſein nach deinem wil.
Vnd werſt darůber hoch gefreyt,
Mit mier darfſt teylen nit die beůt
So gott würt geben dir zů lon,
Dein ſach hål, loß, in menſches won.
So Luther der theur, from, gotts knecht,
In warheit ſetzt ſein billich recht.
Gott iſt die warheit, fålt auch nitt,
Erkennt all hertzen, kunſt vnnd ſitt.
Dar vmb das dein nutz troffen iſt,
Dein ſophiſtrey, vnd ſchwatzreich liſt,
On darthůn vndertruckſt gotts leer.
Teütſch land an dich ſich kert nit mer,
Iſt woꝛden weiß, von ſinnen hoch,
Chꝛiſtlich gelert, vnd acht keins boch.
Schꝛifft, ſchꝛifft, ſchꝛeyt Luther offenbar,
Die ſolteſt darthůn luter, klar,
So möcht man deinen grundt verſton,
Vnd mit dier tretten vff den plon.
Bitz hår hyelt man dich hocher acht,
Jetzt haſt dich ſelbs verkleint, veracht,
Legſt ſygel bꝛieff in deinen ſchꝛin
Die ewig ſond gezeügen ſin,
Ja das dir menſchlich, vnd on ſchꝛifft
Luther verurteilſt, der dich trifft.
Schꝛifft, ſchꝛifft, mit ſchꝛifft, mit ſchꝛifft far hår,
Nicht acht man deiner fabel mår.
Do hab ich gedult gar ein kurtze zeit
Solt ſehen wo der haß im pfeffer leydt.

[1] *Ovid.* de arte am. II. 1.2. [2] petica *1.* Decidit *Ovid.* Riedererus putat hos versus indicare, diu expetitam 'Intimationem' tandem sibi conparasse Russum. Quod non facile crediderim: præda quæ in casses decidit, non libellus est, sed is contra quem scriptus est. [3] W. R.] i. e. Wolfgang Ruß. [16] hål] hellet, hillt = läßt ſich vernehmen? res tua, audi, adparet non nisi hominum opinione fulciri? [19] fålt] trůgt, fallit. [23] darthůn] Beweis. [26] boch] Pochen, übermütige, anmaßliche Behauptung eigener Untrüglichkeit. [30] plon] Plan. [33] ſchꝛin] Schrein. [34] ſond] ſollent, ſollen? [35] dir] iſt wohl nur Druckfehler ſtatt du. [36] trifft] beſiegt. [38] mår] Märe.

[Coronidem his de Bulla contra Lutherum scriptis inponant I. Ecci epistula de bulla contra Lutherum emittenda, cum glossis Lutheri, II. Incerti scriptoris Apologia Christi domini nostri pro Martino Luthero ad urbem Romam, III. ipsius Lutheri præfatio et conclusio libri 'Adversus execrabilem Antichristi bullam', tum ex adversa parte IIII. Cochlæi narratio de causis et argumento emissæ bullæ. nam ipse ille Lutheri liber, ut et eiusdem libellus Von den neuen Eckischen Bullen und Lügen potius ad id quod ICti nostri temporis merita causæ solent adpellare, quam ut hic recipi commode possint, mihi pertinere videntur.]

[I.]

EPISTOLA IOH. ECCII SEDIS PA/
pisticę nuncii, ut ipse scribit, INVITI descrip/
ta ab ipsius autographo, quę docebit quā
uera sit Epistola quā e Lipsia Wit/
tembergam scripsit, que se inuitū
ait suscepisse munus lega/
tionis aduersus
Lutherū.

Salutem. Venit ad me in itinere dignissime Vicari[a] *tuus Ioan. Vlrichus, pervenimus auspicato ad urbem, obtuli S. D. N. Librum*[b] *de primatu Petri, qua autem humanitate fuerit in me, et sit Summus Pontifex*[c], *qua Cardinales Reverendissimi, iucundius fuerit coram recitare, quam charta mortua depingere. Minuta*[d] *contra Lutherum est concepta, proximo consistorio Cardinalium expedietur. Etsi Eckii consilium*[e] *sequetur Sanctissimus, tunc omnes Cardinales et omnes*[f] *Episcopi se subscribent. Bonum*[g] *fuit me venisse hoc tempore Romam, quod alii parum pernoverunt errores*[h] *Lutheranos. aliquando omnia audies, quæ*[i] *egerim in hac causa . stetimus nuper, Papa, duo Cardinales, Doctor Hispanus et ego per quinque horas in deliberatione huius negocii, singuli rogabamur nostras dare sententias*[k]*: Bullæ*

[a]Nota Vicari antiquum vocativum iuxta analogiam. [b]Prodituram in lucem ad calendas græcas. [c]Ait latro ad latronem. [d]Recte minuta. quid enim bulla contemptius? [e]O dignum Agamemnone Nestorem! [f]Scilicet ut numero suffragiorum vincatur Lutherus. [g]Alias actum fuisset de papistis. [h]Errores Eccio iudice. [i]Licet invitus. [k]Schema, abusio, dare sententias.

Repeto ex primario exemplo Wittenbergensi, duorum foliorum 4°., quorum ultima pagina vacua est, prima autem inscriptionem supra repetitam habet. Germanice hanc epistulam exhibet Walch, Luthers Schriften XV. num. 436. coll. 1658...1660. Idem p. 111. adnotavit: „Ist abgedruckt so wohl Lateinisch *tom.* III. op. lat. Vitemb. p. 48. und *tom.* I. Ienens. p. 473. als auch nach einer deutschen Uebersetzung im IX. Wittemb. Th. p. 94. im I. Jenischen p. 228. im I. Altenb. p. 357. und XVII. Leipz. p. 303.

forma[l] *placebit bonis*[m], *mixta enim est ex veterum conciliorum ac pontificum et novorum*[n] *consuetudine, errores sunt .38. expresse condemnati*[o]. *De parochia*[p] *mea nisi Summi Pontificis interveniat autoritas, iure nihil obtinerem, ut a fautoribus meis intimis audio. tamen Summus Pontifex pro se, et ad preces plurium Reverendissimorum Cardinalium, pollicitus est*[q] *per pectus suum*[r], *me non abiturum, quin sim liber et securus in parochia. quin adiecit hoc parum esse, nisi et in pluribus*[s] *me remuneraret, heri fui cum S. D. N. in negotio Lutherano faciens relationem de expeditis per Cardinales deputatos, cras*[t] *iterum aditurus Pontificem, inquirendum de die Consistorii &c.*[u] *De Roma multo peiora audivi quam sentiam. Hoc fit hic eo insignius, si quid mali acciderit, quod hic est colluvies*[x] *orbis Christiani, et quod in aulis*[y] *principum evenit, apud nostrates, hunc communem morbum, habet et curia ista, cæterum ne præpropere laudem Romam, differo alia in abitionem, turpe enim est ea vituperare, quæ prius laudaveris*[z]. *Urbanum nostrum hæc legere desydero, siquid possem in rem tuam, essem paratus. Tantum intelligo, si vellem habere reservatum ad bonam summam, ego reciperem, sed nolo me huic malo*[a] *immiscere. Vale et salve ex vrbe. 3. Maii. Anno salutis .M. D.XX.*

Tuus ad vota Eckius.

[b]*Cardinales mihi favorabiles sunt .S. Crucis Anconitanus Aginen̄ .S. quattuor. Iacobatius .S. Sixti de Salviatis, Campegius &c̄.*

[l]Bullæ forma: nihil enim nisi forma est, id est fucus et species. [m]Bonis, id est bullæ forma formatis. [n]Recte 'novorum'. [o]Sed a quibus? [p]Ecce christianam mentem, cur Romam venerit Eccius! [q]Precium Iudæ. [r]Sanctissimum illud. [s]Hic vero quanto liberalior Leo Caipha? [t]Hic auctor commendat seipsum. [u]Nota gratitudinem Eccianam pro tam pingui parochia. [x]Nota 'Romæ colluvies est orbis Christiani.' [y]Argumentum a simili. [z]Id quod non solet Eccius, nisi cum libet. [a]Quam pia igitur Roma, quæ mala pollicetur! Et hanc quam vere laudat Eccius! [b]Nunquid enim aliquis ex principibus aut phariseis credidit in eum? Sed turba quæ non novit legem, maledicti sunt. Ioh. 7.

[II.]

APOLOGIA CHRISTI DOMINI NOSTRI PRO MARTINO LVTHERO AD VRBEM ROMAM.

Invocas me ut exurgam et iudicem causam meam, tanquam tua mecum sit communis: existimasti inique, quod ero tui similis; arguam te et statuam con-

De hac Apologia egi in commentariis vol. II. p. 35. ad num. CCXXXII. memoratis, ubi exempla quoque indicata sunt. *S* in his notis Spalatinum, *K* Kappium significat.

[2] 38. Ternario numero postea auxerunt. [36] Invocas me] *Leo decime, in exordio bullæ contra Lutherum.* [37] arguam] Psalm. XLIX. 21.

tra faciem tuam; statuam, inquam, ea quæ ego ipse et deinde primus a me constitutus Pontifex Petrus, et Paulus a me electus te docuerunt, quippe humilitatem, mansuetudinem, frugalitatem et pacem, non superbiam, non tyrannidem, non luxum, non bella. Ostende mihi in te tota unam virtutem earum quas Paulus docuit, ostende mihi te unius vitii eorum, quæ Petrus et Paulus detestantur, prorsus esse immunem. Dicis meum Martinum tua vituperia tribuere vanis rumoribus: si vanus rumor fuisset de tyrannide Comitis Hieronymi, diutius vixissent novem agricolæ, quos ille propter unicum canem venaticum strangulari iussit; et Florentia a proditione libera fuisset; si vanus fuisset rumor de fratre Petro Cardinale Sixti, de sua pompa, de luxuria, non de eo in te hoc meruisset epigramma

Sancta supervacuum dederat mi Roma galerum;
Hæc Petrum nivei marmoris urna tenet.
Plorat Sylvetus, plorat Tyresia et Agnus;
Hic leno, hæc meretrix, ille cinædus erit.

De virtutibus Cæsaris aut vitiis non est vanus rumor, sed et suam et patris sui Alexandri sexti vitam, qualem ego non docui, totus mundus audivit, et ex omnibus nationibus et regnis in iubilæo viderunt peregrini cum gynæceo quale meum vicarium non decebat; maiora vero et terribiliora Ioannes Franciscus Sutrinus in te munus orationis perficiens explicavit; et sunt qui de Iulio palam prædicant, de sua libidine et ephebis qui cum puellis prorsus nudis coram sua sanctitate saltasse perhibentur. Affers verba prophetarum meorum: habeo et alios prophetas, quorum unus intonuit 'Væ qui coniungitis domum ad 'domum et agrum agro copulatis usque ad terminum loci: numquid habitabitis 'vos soli in medio terræ? Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam et 'potandum usque ad vesperam: cithara et lyra et tympanum et tibia et vinum 'in conviviis vestris, et opus domini non respicitis'. Et alius meorum prophetarum exclamavit 'Ubi sunt principes gentium, qui in avibus cœli ludunt, qui 'argentum thesaurizant et aurum, in quo confidunt homines, et non est finis 'acquisitionis eorum'. Poteras etiam ad cor tuum dudum rediisse et ex aliis doctrinis et invectivis quorundam amicorum meorum, qui novissimis temporibus vitia tua carpserunt; legere poteras sermonem octuagesimum quintum, Franciscum Petrarcham, Ioannem Campanum, Bernhardum Ludolfum, Ioannem Pi-

---

[2.3] humil.] Pauli ep. I. ad Timoth. VI. 11. [3] non non tyr. *S.* [4] tota] urbe Roma. [7] vaniis *K.* [8] Hieron.] *Aleandri, Cæsaris Borgiæ olim ab epistulis, nuntii apostolici, Cardinalis, sexcentiens in his voll. memorati.* [9] Florent.] *Urbinense negotium memorat, sive vult Florentinorum contra Pisanos hostilitates, de quibus vide Guicciardin. lib. V.* [10] Petro] *Riario, Savonensi, qui a.* 1471. *cardinalis factus luxuria diffluens † a.* 1474. *ætatis suæ a.* 28. *De vita hominis cf.* Ciaconii *vitt. Pontiff. III. coll.* 42. *sqq., ubi epitaphium quoque sarcophagi a Sixto IV. P. M. nepoti suo erecti legitur.* [15] cinedus *S. K.* [16] Cæs.] *Borgiæ, monstri satis noti.* suam] sue *K.* [18] iubilæo] *a.* 1500. *celebrato.* peregrini] Pilger. gynæc.] „De convivio L meretricum cum duce Valentinensi" *relatum est a Io. Burchardo cærimoniarum magistro sub Alexandro VI. in* Eccardi Corp. historicor. med. ævi. tom. II. Lips. 1722. fol. p. 2134. sq. [20] Sutrius *K.* orationis] *l.* oratoris. *Orationem non vidi.* Iulio] *secundo.* Cf. dial. Iul. §. 105. (vol. IV. p. 448. sq.) [23] unus] Isai. V. 8. 11. 12. [26] cythara *S. K.* [27] alius] Baruc III. 16...18. [31] De Hutteni invectivis præ aliis auctorem cogitasse mihi persuadeo. [32] sermonem 85.] sancti Bernardi? [33] Petrarch. † 1374. Ioann. Antonius Campanus episc. Interamniensis Aprutinus † a. 1477., de quo Fabric. bibl.

cum, Philelfum, Volaterranum, orationem Pacensis mortuo Innocentio VIII., Baptistam Mantuanum in Sylvis, in Fastis, de Calamitatibus, in prima Parthenice, in Eglogis, Platinam in plerisque locis.

Nunquam miserta es captæ Constantinopolis, ut eam ad me reduceres, licet per bullas indulgentiarum crebram mentionem multis annis feceris de cruciata, de expugnandis per te ex eleemosyna pauperum et simplicium meorum hostibus fidei meæ: in quos usus pecunias quas corrasisti, quas tui missi obtulerunt, interim distributæ sunt? ubi thesaurus a Paulo secundo et Iulio secundo relictus? ubi immensitas pecuniarum quas omni hora in omnium hominum negotio (nihil enim negas, si aurum adsit) colligere solita es? Redditura aliquando es rationem negociationis tuæ: non me falles, iudicium meum non evades, tametsi ex simplicitate filiorum meorum ambitiose triumphes.

[III.]

MARTINVS LVTHERVS CHRISTIANO LECTORI

GRATIAM CHRISTI IN SALVTEM ÆTERNAM OPTAT.

Fama pervenit ad me, Christiane lector, exiisse Bullam quandam adversum me, pene in omnem terram, priusquam ad me, in quem unice furit, et cui maxime erat inferenda, veniret. Forte, quod noctis et tenebrarum scilicet filia, timuit lucem vultus mei. Hanc tamen ipsam noctuam, vix tandem multum adiuvantibus amicis, in imagine sua datum est videre. Quæ causa est, ut adhuc incertus esse cogar, ludantne in me Papistæ mei libello quodam famoso et anonymo, an serio et vere sic Romæ insaniant. Neque enim hic stilus (ut dicitur) neque processus Romanæ curiæ servatus est, tum, quod maxime urget, Articulos et imponit et damnat plane ac manifeste Christianissimos, ut mihi omnium verisimillimum sit, hanc prolem esse monstri illius Ioannis Eccii, hominis ex mendaciis, simulationibus, erroribus, hæresibusque confusi et consuti. Auget suspitionem, quod idem Eccius talis Bullæ Apostolus fuisse dicitur Romanus. neque enim tali Apostolatu dignior ullus Apostolus. Atque superioribus diebus audieram parturiri in urbe contra me Bullam quandam, diram et sævam, eodem coartifice Eccio, id quod stilus et saliva indicant, sed quæ illic bonis et eruditis quibusque viris summe displiceret, eoque differretur, immo opprimeretur. Verum, quicquid sit, mihi incredibile non est, ubi Apostolus

---

med. ævi. I. p. 898. sqq. Ludolfum] Saxonem, qui Pisano concilio a. 1409. interfuit? Ioa. Picus Mirandulanus. † 1494. [1] Franciscus Philelphus † a. 1480. æt. 82. Volaterr.] Raphaelem Maffeum Volaterranum. † 1521. mortuo Innoc. VIII.] a. 1492. Cf. Ciaconii Vitt. Pontiff. III. p. 115. orationem funebrem a Leonello episcopo Concordiensi habitam. [2] Baptista Hispaniolus, celebratissimus Carmelita † a. 1516. æt. 68. Opp. eius prodierunt Antverp. 1576. et Francof. 1673. IV. 8°. [3] Platinæ († 1481.) Vitæ pontificum prodierunt primum Venet. 1479. [4] est capte *K*. [8] thes.] cf. supra p. 173. Orat. ne in decim. præst. consent. §.23. [10] Poterat commode adiicere orator quæ dixerat his qui columbas vendebant, ap. Ioann. II. 16.

[26] cf. Epistolam Ioh. Eccii sedis papisticæ nuncii, p. 342. repetitam.

Eccius auditur et valet, ibi Antichristi regnum esse, et nihil non insaniarum homines audere. Interim tamen agam, ne credam Leonem decimum Romanum Episcopum cum suis eruditis Cardinalibus esse harum insaniarum autores, quod non tam facio ut Romani nominis honorem custodiam, quam ne superbia nimis infler et dignus mihi videar talia tam pulchra, tam gloriosa pati pro veritate dei. Si enim vere Romanus Episcopus in me sic insaniret, quis Luthero coram deo felicior esset, qui ob tam manifestam veritatem a tanto vertice damnaretur? Quid enim hic optandum mihi foret, quam ut nunquam absolverer, reconciliarer, communicarer Antichristo isti indoctissimo, impiissimo, furiosissimo? Felix illa dies, felix illa mors, cum gaudio et summa gratitudine deo referenda, siquando fiat ut in ista causa me apprehendat et perdat. Sed aliis des huius nominis honorem, et dignum quærit ista causa martyrem: ego peccatis meis alia meritus sum. Existimationem igitur suam quisque habeat de Romanis: ego, quisquis fuerit huius Bullæ autor, eum pro Antichristo habeo, et contra Antichristum hæc scribo, redempturus veritatem Christi, quod in me fuerit, quam ille extinguere conatur. Atque primum, ut nihil in me obtineat ex omnibus quæ voluit, Protestor coram deo, et domino nostro Iesu Christo, et sanctis angelis eius, et toto mundo, me dissentire toto corde damnationi huius Bullæ, quam et maledico et execror velut hostem sacrilegam et blasphemiam Christi filii dei et domini nostri, Amen. Deinde assero et amplector fiducia tota spiritus mei articulos per eam damnatos, asserendosque pronuncio omnibus Christianis, sub pœna æternæ maledictionis, et Antichristos habendos quicunque Bullæ consenserint, quos et his scriptis, coniuncto mihi omnium spiritu qui pure Christum cognoscunt et colunt, pro Ethnicis habeo et devito, secundum præceptum eiusdem domini nostri Iesu Christi, Amen. Hæc mea revocatio esto, o Bulla, vere bullarum filia!

. . . .

. . . .

Quare cum Papistæ et Bullistæ isti ignorantissimi ante veritatis manifestæ faciem sic sint confusi metuque perculsi, ut pro se suaque sententia ne hiscere quidem audeant, et meticulosissimam hanc Bullam ægre emutierint: Ego inimicorum fuga erectus hanc meticulosam damnationem vice approbationis robustissimæ accepto, et suam in eos ipsos retorqueo damnationem, quam, dum metuunt erroris et hæreseos rei inveniri, si rationem reddere cogerentur, ad hoc extremum et frustraneum miserorum effugium labuntur, ut clausis et oculis et auribus dicant 'Nolo, damno, non audio, non admitto'. Si ego sic insaniissem, obsecro, quanta gloria in me triumpharent? Degeneres animos timor arguit. Ego itaque, ne prolixo lectorem gravem sermone, si singulos articulos prosequar, his scriptis testor, me omnia damnata per Bullam istam execrabilem confiteri pro Catholicis dogmatibus, de quibus rationem reddidi editis libellis. Deinde, adhuc volo libellos meos in orbe vagantes vice publicæ accusationis haberi adversus impios istos Sophistas, populi dei seductores, ita ut nisi ratione reddita me convicerint et sua statuerint, reos erroris, hæreseos, sacrilegii, quantum in me fuerit, mihi censeantur, monens, rogans, hortansque in domino, omnes qui Christum vere confitentur, ab eorum perversis et impiis doctrinis sibi caveant, et verum illum Antichristum per eos in orbe regnare non dubitent. Quod si quis fraternum hoc monitorium meum contempserit, sciat me esse mundum a sanguine suo et in extremo iudicio Christi

---

37 Degeneres] Verg. Æn. IV. 13.

excusatum: nihil enim omisi quod charitati Christianæ debui. Porro, si alia via non queo damnatoribus verbosis et inanibus resistere, ultimum quod habeo exponam, nempe hanc animam et hunc sanguinem: melius est enim me milies occidi quam unam syllabam damnatorum articulorum revocare. Et sicut ipsi me excommunicant pro sacrilega hæresi sua, ita eos rursus ego excommunico pro sancta veritate dei: Christus iudex viderit, utra excommunicatio apud eum valeat. Amen.

[IIII.]

EX IOANNIS COCHLÆI HISTORIA DE ACTIS ET SCRIPTIS LVTHERI.

AD ANNVM M.D.XX.

Audacior indies ac sævior fastus Lutherus.

... Lutherus itaque popularis auræ securus iam, et nobilium quorundam favore subnixus, rhetorumque et poetarum laudibus propugnationibusque confidens, audacissime progressus est ad quælibet facinora. Renovavit suam ad Concilium appellationem a Papa, velut ab Antichristo et abnegatore scripturarum; Magistrum sacri palatii propter Epitomen

Lutherus contra Epitomen Sylvestri

editam diris insectatus est maledictis et convitiis, immo et ad arma publice proclamavit. 'Mihi vero videtur (inquit) si sic pergat furor Romanistarum, nullum reliquum esse remedium, quam ut Imperator, Reges et Principes vi et armis accincti aggrediantur has pestes orbis terrarum, remque iam non verbis sed ferro decernant. Quid enim lallant perditi homines, etiam communi sensu privati, quam id quod Antichristus facturus prædicitur? Si fures furca, si latrones gladio, si hæreticos igne plectimus, cur non magis hos magistros perditionis, hos Cardinales, hos Papas, et totam istam Romanæ Zodomæ colluviem, quæ Ecclesiam Dei sine fine corrumpit, omnibus armis impetimus, et manus nostras in sanguine illorum lavamus?' Hæc et id genus multa quam atrocissime decernebat reus iste in iudices suos, e quibus Magister sacri palatii delegatus, Papa supremus erat. Cumque Theologi Lovanienses

Doctrinalis damnatio contra Lutherum.

doctrinali quadam censura aliquot Lutheri propositiones librosque et sermones nominatim condemnassent, eosque sequuti Colonienses consimilem edidissent condemnationem, Lutherus mox ira percitus gravissimis in-

Lutherus contra Lovanienses et Colonienses.

vectus est in illos et convitiis et calumniis. 'Dicitur (inquit) Evangelium Christi apud Turcas non licere prædicari: at si istis doctrinalibus damnatoribus sua fiducia et tanta arrogantiæ bulla constiterit, quæ tyrannis Turcarum poterit ei conferri?' Et infra 'Prima igitur fiducia pronunciandi Magistris nostris, sive veris sive personatis, adimenda est, ostendendumque quantis opus sit firmamentis, ut credatur iis qui raro pronunciaverunt bene, frequenter autem ac fere semper pronunciaverunt male. quin, cum semel malus semper præsumatur malus, iuxta iuris regulam, nusquam, nunquam, in nulla re credendum erit Magistris nostris quibuslibet, quorum iudicium constat iam a multis annis fuisse non modo inconstans et præceps, sed et erroneum, hæreticum, temerarium et cæcum, cui nemo debeat fidere tuto, nisi quem deus iratus operationibus erroris mandet illudi.' In cuius rei fidem adduxit et quædam exempla, quod iniuste damnaverint Wilhelmum Occam, scholasticorum doctorum sine dubio

---

20 lallant] lallen, λαλοῦσι, βαβάζουσι. cf. Pers. III. 17. 38 iuris regulam] Non iuris regulam, Luthere.

principem (inquit) et ingeniosissimum, Ioannem Picum Mirandulanum comitem, Laurentium Vallensem, quem ait ecclesiæ primitivæ vel reliquam scintillam vel novum fomitem, et post hos Ioannem Reuchlin, in quo deprehensos ait, quinque universitatum Theologos, quid sapiant, quid cernant, quid quærant. Atque ut adhuc magis extenuaret illorum authoritatem, in aliis quoque libellis eos sæpe convitiis et lœdoriis irrisit, adiiciens alicubi in margine libri siquid ineptius dictum videretur, hæc ridicula et a sese inventa adverbia 'Lovanialiter, Lovanialiter. | Colonialiter, Nostraliter' &c., ut omnem eis eriperet per contemptum et scurrilia scommata apud plebem et iuventutem literarum studiosam et autoritatem et doctrinæ existimationem, tametsi Augustæ Lovanienses venerabiliter sibi postulasset iudices. Sed et contra D. Ioannem Eckium et contra fratrem Augustinum Alveldium, virum pium et eruditum, ordinis S. Francisci de observantia, acerbissimos edidit libellos Teuthonice, quibus causam suam populo commendatiorem reddebat. In Eckium sane scribens hoc utitur initio', Doctorem Eckium Roma rediisse constantibus nunciatur mihi indiciis, quorum firmissimum est, quod etsi prius in Bavaria, Suevia, Austria, Tractu Rheni, Roma, Bononia, atque iam etiam in Misnia et Saxonia talis agnitus ac diffamatus est homo falsus, qui omnia mentitur et fallit quæcunque loquitur, scribit et agit, quemadmodum eius Canonici indocti et Eckius dedolatus (hi duo erant libelli adversus Eckium editi), multi præterea viri graves demonstrarunt; nunc tamen voluit protectionem suam Romanam egregie declarare, ac decrevit seipsum mendaciis superare. Tales enim homines nunc dat Roma, et nullos alios.' Contra Alveldium vero sic ait in præfatione 'Si Lipsia tales tulit gigantes, oportet eam terram divitem habere fundum. ut intelligas vero quid velim, attende, Sylvester, Caietanus, Eckius, Emserus, et iam Colonienses atque Lovanienses egregia et militaria facinora sua in me ostenderunt, decus et gloriam consequuti pro merito suo; Papæ et Indulgentiarum causam sic defenderunt adversum me, ut vellent eis melius successisse; tandem cogitaverunt non nulli aggredi me sicut Pharisæi aggressi sunt Christum' etc. Papa igitur, Leo X., vir Papa Leo X. condemnavit Lutherum per Bullam. | alioqui mitissimus, ut vidit Ecclesiam impiis et seditiosis Lutheri scriptis vehementer turbari undique, dissidiumque indies magis ac magis increscere, ac illum reiectis omnibus, quamlibet piis, admonitionibus semper in peius proficere, insurrexit tandem serio contra superbissimas rebellis Monachi importunitates, proponens primum doctissimis quibusdam Theologis Lutheri scripta pensiculatius examinanda; deinde vocatis in Consistorium Cardinalibus, eorum fretus consilio, quando lenitate per Legatos et Nuncios nihil effecisset, ad rigorem Censuræ processit, ea tamen moderatione, ut in promulganda sententia, recensitis XLI articulis reprobis, libros tantum damnaret, authorem vero librorum ad resipiscendum paterne hortaretur; quem ut antea Romam benignissime vocaverat, offerens ei et salvum conductum et sumptus itineris, ita et in Bulla sua præfigebat ei terminum LX dierum ad revocandum errata et rursus LX dies adiecit ad insinuandam Sedi Apostolicæ debitam obedientiam correctionemque erratorum, iterum salvum ei offerens plenissima fide conductum. Plurimum namque dolebat pio Pontifici Germanicam Nationem a Luthero in rebellionem concitari contra Romanam Ecclesiam, quia illam semper præ aliis Nationibus imis complexa fuerat visceribus charitatis, translato in eam

---

7 a sese inv.] Immo, Crotus invenerat. 19 libelli] alter Oecolampadii, alter Pirckheimeri. cf. vol. IIII. p. 515. sq. et p. 520. sq. adnot. 16. 46 cf. supra p. 307.

a Græcis Imperio Romano per Deo dilectum Pontificem Leonem III., qui Carolum cognomento Magnum Imperiali corona donavit Romæ anno a Christi Iesu nativitate D.CCC.I. Priusquam vero publicatam accepisset Bullam Leonis X. Lutherus, adeptus occultis Augustinianorum quorundam fratrum suorum machinationibus e Bohemia libros Wiclephi Angli et Huss Bohemi, rebellium hæreticorum et Romanæ Ecclesiæ hostium, multa ex illis mutuatus est, quæ ad rebellionem suam deservire videbantur. Edidit igitur librum contra septem sacramenta, quibus Ecclesia utitur in salutem, cui titulum inscripsit 'De captivitate Babylonica Ecclesiæ, præludium Martini Lutheri' ... Adiecit denique carmen hoc sacrum:

Hostis Herodes impie, Christum venire quid times?
Non arripit mortalia qui regna dat cœlestia.

innuens per hoc lectori, Romanum Pontificem, Herodi similem, propter terrenum imperium persequi hæreticos, immo Evangelium Christi. Reliquam vero partem, de qua ibi minatur, edidit postea, contra Ambrosium Catharinum, De visione Danielis, in qua XII facies Romani Pontificis ita appinxit, ut per eas omnem Dei in Ecclesia cultum in ludibrium verteret. Posteaquam vero vidit editam contra libros suos Leonis X. Bullam, adeo exarsit mox ira, ut convitiandi immanitate magis furere quam scribere videretur. Edidit primo libellum, cui titulum hunc dedit 'Adversus execrabilem Antichristi Bullam' ......

Libellus Lutheri contra Bullam Leonis X.

PRÆFATIO

AD SEQVENTEM CONSTANTII EVBVLI MOVENTINI ORATIONEM.

Hanc orationem, aptum Huttenianæ ad Leonis X. bullam adnotationis corollarium, quasi in conventu Vormatiam convocato habendam conposuisse videtur auctor. Hutteno qui eam adscribere voluerunt, eos neque ipsam orationem neque Hutteni quicquam legisse dixerim, sive temere contra omnes artis criticæ leges iudicasse malis. contra qui cum Burckhardo III. p. 312. Crotum Rubianum auctorem fuisse dixerunt, recte coniectasse puto: conveniunt cum Burckhardiano argumento tempus, stilus et facetiæ, commentariique quem dixerim habitus ac vestitus. nam scripta est oratio statim post editam Huttenianam ad Leonis bullam adnotationem, cum non ita longe Crotus ex Italia reversus esset; de stilo cum longiorem disputationem hæc præfatio non capiat, lectores ad Croti morem nominibus detorquendis adnominationibusque ludendi, ut in Decio Decimo, Leone Lenone, aliasque loquendi formulas Croto maxime usitatas et ad nostram adnotationem ad §. 38. refero. atque hæ quidem non nullæ ita Luthero placuerunt, ut iisdem etiam multos post annos uteretur, quod vereor ut adhuc satis observatum sit ab iis qui de Luthero scripserunt, cum non nulla quæ illius sunt, huic adscribere soleant. immo in ipsis dogmatis exponendis aliquotiens Lutheri prodromum fuisse Crotum hæc ipsa quamvis neglectior, nisi fallor, oratio, sive centonem ex sacris scripturis sanctisque patribus, imprimis Hieronymo, et Leonina bulla, ut huic respondeat, conpositum dicas, haud obscure ostendit. Inscriptionem exempli principis exhibui vol. I. p. 444. sq. [ubi mendose *12 foll.* scriptum est, cum libellus 14 foliis constet]: ipsum quidem neque locum neque tempus quo prodierit, indicat, sed cum charta scutum coronatum, in quo ipso corona cum crucibus inest, insignita sit, cognoscent alii ex qua officina typographica libellus prodierit, quem Basileensem Frobenii esse putaverim. Repetiit Münchius neglegenter, inepto loco, post Epistolas obscurorum virorum, Lipsiæ a. 1827. ab ipso editas, p. 504...518.

ORATIO

CONSTANTII EVBVLI MOVENTINI

DE

VIRTVTE CLAVIVM

ET

BVLLA CONDEMNATIONIS LEONIS DECIMI

CONTRA MARTINVM LVTHERVM

AD

INVICTISSIMVM ET SERENISSIMVM

ROMANORVM IMPERATOREM ET HISPANIARVM REGEM

CAROLVM

AC PRINCIPES GERMANIÆ.

Cognosce, domine, viam iustorum et impiorum
viam destrue.

[cf. Psalm. I. 6.]

ORATIO
DE VIRTVTE CLAVIVM
ET CONDEMNATORIA BVLLA LEONIS.

§. 1. Legimus in Evangelio secundum Matheum, serenissime rex, principes Christianissimi, dominum et servatorem nostrum sabbato in Iudæorum conventu hominem, cuius manus dextera aruerat, curasse. et utinam nostro quoque ævo dexteram pristinæ restitueret sanitati! 'Nulli dubium est' divus ait Ambrosius 'dexteram vel totius corporis præclariorem portionem hoc officii gerere, ut diurna 'alimenta suo corpori subministret et providentia quadam ad fruendam vitam §. 2. 'membra cætera pascat ac nutriat.' Hanc igitur dexteram in populo Christiano Romanum pontificem et scholasticos, quos nominant doctores, hominesve factitiæ religionis, qui duces se cæcorum, lumen eorum qui in tenebris versantur et indoctorum doctores esse gloriantur, recte dixerim; qui velut præclarior portio in corpore fidelium a domino, ut ipsi aiunt, constituti negligunt et in cætera membra vaticinia prophetarum, evangelicam doctrinam, scripturam solidam, verbum divinum, panem denique cœlestem velut escam vitæ æternæ porrigere, atque ideo doctrina eorum aruit imbecillis, quia fontem perennis sa- §. 3. pientiæ non quæsivit. Hinc factum est, ut quasi contracta dextera clavem scientiæ tenere non possit, ut ait dominus 'Væ vobis, scribæ et pharisei, quia 'tulistis clavem scientiæ, ipsi non introiistis, et qui introibant, prohibuistis.' Clavis scientiæ Christus est, quo ad credulitatem fidei pectorum arcana reserantur; clavis, agnus qui occisus est, aperiens librum signatum, amovens obductum velamen; clavis sapientiæ scientiæque fides est, de quo dicitur Petro 'Tibi §. 4. 'dabo claves regni cœlorum': 'clavem igitur Petri fidem Petri esse dico, per 'quam cœlos aperuit, penetravit inferna securus, maria calcavit intrepidus: tanta 'enim apostolicæ fidei virtus est, ut cuncta illi elementa pareant, hoc est non 'illi angelicæ claudantur ianuæ, non portæ prævaleant Tartari, non aquarum 'fluenta subsidant. Ista autem ipsa clavis, quam fidem esse dicimus, videamus '(verbis Ambrosii loquimur) quemadmodum solida sit. Arbitror illam duodecim 'artificum operatione conflatam: duodecim enim apostolorum symbolo fides sancta

---

[4] Matth. XII. 10. sq. [7] Ambros.] Hexaemer. VI. 67. (ed. Benedict. I. p. 140.) Non sumptus ex Gratiani decreto locus. [19] Luc. XI. 52. [23] quo] *sic.* Petro] Matth. XVI. 19. [24] §. 4.] Pseudo-Ambrosii serm. XXXIII. De ieiuniis quadrag. XVII. i. f. qui olim Ambrosii sermo de ieiunio Eliæ inscribebatur (ut in ed. Paris. 1603. fol. tom. I. p. 544.) Sed ipse Ambros. in enarr. Psalm. XXXIX. 37. habet 'Quod Petro dicitur, apostolis dicitur', et ad proxime præced. Psalm. explicat locum Matth. XVI. 19. Idem 'fidem non debere scindi, sed solidam permanere' monet Expos. ev. sec. Luc. X. 120. [25] cœl. ap. etc.] cf. Act. Apost. X. 11. II. 27. Matth. XIV. 29. [27] portæ præv.] Matth. XVI. 18. [29] solidata *Ps. Ambr.* sit] fit *ed.* Huius loci non est demonstrare XII apostolos non esse auctores ab ipsorum nomine adpellati symboli.

'concepta est, qui velut periti artifices in unum convenientes clavem suo con'silio conflaverunt: clavem quandam ipsum symbolum dixerim, per quod rese'rantur diaboli tenebræ, ut lux Christi adveniat, aperiuntur conscientiæ clausa 'peccata, ut iustitiæ fulgeant opera manifesta. Hæc igitur clavis omnibus osten'denda est, ut singuli tanquam discipuli Petri inferna sibi reserare, cœlos ape'rire consuescant.' Omnibus hæc clavis data est, non uni; imo si mavis uni, §. 5. omnes enim fidei unitate unus sumus Petrus; ex qua fidei clave et plures conflantur: tot claves itaque sunt quot portæ: iustitia iustitiæ porta aperitur, continentia pudicitiæ porta reseratur, et sic in singulis quibusque virtutibus. omnis enim species virtutum, cum quis eam cœperit operari, quasi ipsa se adaperit ante eum qui accesserit ad eam ex corde, domino videlicet eam aperiente per gratiam suam ei qui a portis inferorum non fuerit victus. Quapropter sinistre Roma- §. 6. nus pontifex adulatione victus, obrutus ignorantia et cupiditate excæcatus inanis gloriæ se claves tanquam Christi et Petri vicarius, qui tamen vicarium in terris habet nullum, gloriatur accepisse, non intelligens Christi dictum 'Tibi dabo 'claves regni cœlorum. quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in 'cœlis, et quodcunque solveris super terram, erit solutum in cœlis'; 'aliquid 'sibi ex phariseorum assumit supercilio, ut vel damnet innocentes vel se sol'vere noxios arbitretur, cum apud deum', teste Hieronymo, 'non sententia sa'cerdotum, sed reorum vita quæratur.' Ridiculum revera est ut dicamus eum §. 7. qui vinculis peccatorum suorum ligatus est et trahit peccata sua sicut funem longum et tanquam iuge lorum vituli iniquitates suas, propter hoc solum quoniam Episcopus dicitur, habere huiusmodi potestatem, ut soluti ab eo sint soluti in cœlo, aut ligati in terris sint ligati in cœlo. Quæ igitur dementia Romanum cepit præsulem, ut qui nihil Petri habeat, hanc sibi adscribat potestatem, imo vinctus vitiis et angelis et dæmonibus imperare audeat? Audi Pau- §. 8. lum: 'sit episcopus qui alterum ligat et solvit, irreprehensibilis, sobrius, castus, 'ornatus, hospitalis, docibilis, non vinolentus, non percussor, sed modestus, 'non litigiosus, non concupitor pecuniarum, bene præsidens domui suæ': si talis fuerit, non iniuste ligabit super terram, neque sine iudicio solvet; siquis vero, ut ita dicam, fuerit Petrus et non habuerit quæ in hoc loco dicuntur quasi ad Petrum, et putaverit se posse ligare ut sint ligata in cœlo, et solvere ut sint soluta in cœlo, ipse se fallit non intelligens voluntatem scripturæ, et inflatus incidit in iudicium diaboli. Non adscribatur ulli hominum virtute evangelica §. 9. posse dimittere hominibus peccata, quemadmodum simulachrum hoc gloriatur, inscius quid dimitti aut solvi peccatum sit: 'cum enim dimittuntur, solutione' Hieronymus ait, 'non indigent, audiens in evangelio "Confide, filia, dimittun'tur tibi peccata tua"! Cui autem solvuntur, propterea solvuntur, quia purgata 'sunt et soluta per pœnas.' 'quemadmodum in Levitico de leprosis legimus, 'ubi iubentur ut ostendant se sacerdotibus, et si lepram habuerint, tunc a sa'cerdote mundi fiant, non quo sacerdotes leprosos faciant et immundos, sed

---

2 clavem enim q. *Ps. Ambr.* 4 'Igitur hæc clavis ostendenda est fratribus nostris, ut et ipsi tamquam discipuli Petri' ϰ. *Ps. Ambr.* 10 ceperit *1.* 15 Matth. l. c. 17 aliquid ϰ.] Locus est Hieronym. mox cit. 19 Hieronym. comm. in evang. Matth. l. c. (VII. p. 124. sq.) 25 cœpit *1.* 26-27 Paul. ep. I. ad Timoth. III. 2...4. 36 cum] cui *Hieron.* 37 Hieronym. comm. in Isai. proph. lib. IX. c. 40. (IV. p. 480.) indiget *Hieron.* Matth. IX. 2. et Hieron. l. c. fili, 39 quemadmod.] Hic quoque locus ex Hieron. comm. ad Matth. l. c. sumptus est. Levitic. XIII. 2. sqq.

'quo habeant notitiam leprosi et non leprosi et possint discernere qui mundus 'quive immundus sit. Quomodo ergo ibi leprosum sacerdos mundum vel im-'mundum facit, sic et hic alligat vel solvit episcopus vel presbyter non eos 'qui insontes sunt vel noxii, sed pro officio suo, cum peccatorum audierit va-'rietates, scit qui ligandus sit quive solvendus.'

§. 10. Et quia incidimus in hanc disputationem de episcoporum sacerdotumve auctoritate, errorem, invictissime imperator illustrissimique principes, in quem nos meretrix illa purpurata, quæ poculum aureum superbiæ manu tenet, ex quo confusio omnis, Babilonica enim est, ortum duxit, libet in medium proferre: episcopatus in evangelio Christi fundamento caret, humana est institutio. de quo, ne nudis verbis incedere videar, divum audiamus Hieronymum: 'Idem est ergo' inquit 'presbyter qui episcopus, et antequam diaboli instin-'ctu studia in religione fierent et diceretur in populis "ego sum Pauli, ego 'Apollo, ego Cephæ", communi presbyterorum consilio ecclesiæ gubernabantur; 'postquam vero unusquisque eos quos baptisaverat, suos putabat esse, non 'Christi, in toto orbe decretum est ut unus de presbyteris electus superpone-'retur cæteris, ad quem omnis cura ecclesiæ pertineret et schismatum semina
§. 11. 'tollerentur.' Si autoritatem quæritis, audiamus apostoli Pauli ad Philippenses verba dicentis 'Paulus et Timotheus, servi Iesu Christi, omnibus sanctis in 'Christo Iesu, qui sunt Philippis cum episcopis et diaconis, gratia vobis et pax '&c. Philippis una civitas est Macedoniæ, et certe in una civitate non plures 'erant episcopi.' Rursus: 'in actis apostolorum scriptum est, quod cum venis-'set apostolus Miletum, miserit Ephesum et vocaverit episcopos ecclesiæ eius-'dem, quibus postea inter cætera sic locutus "Attendite vobis et omni gregi, 'in quo vos spiritus sanctus posuit, episcopos pascere ecclesiam domini, quam
§. 12. 'acquisivit per sanguinem suum." Et hic diligentius observate, quomodo unius 'civitatis Ephesi presbyteros vocans postea eosdem 'episcopos' dixerit.' 'Petrus 'quoque, qui ex firmitate fidei nomen accepit, in epistola sua loquitur dicens '"Presbyteros ergo in vobis obsecro compresbyter et testis Christi passionum, 'qui et eius gloriæ quæ in futuro revelanda est, socius sum, pascite eum qui 'in vobis est, gregem domini, non quasi cum necessitate, sed voluntarie".' Quod vero in singulis ecclesiis superintendens electus est (hoc enim ἐπισκοπεῖν præ se fert, a quo ἐπίσκοπος tractum est), ut supra diximus, in schismatis remedium est factum, ne unusquisque ad se trahens Christi ecclesiam
§. 13. rumperet: 'nam et Alexandriæ a Marco (verbis loquimur divi Hieronymi) 'evan-'gelista usque ad Heraclam et Dionysium episcopos presbyteri semper unum ex 'se electum in excelsiori gradu collocatum 'episcopum' nominabant, quomodo si 'exercitus imperatorem faciat. quid enim facit excepta ordinatione episcopus 'quod presbyter non faciat? nec altera Romanæ ecclesia urbis, altera totius 'orbis existimanda est: et Galliæ et Germaniæ et Britanniæ et Africæ et omnes 'barbaræ nationes unum Christum adorant et unam servant regulam veritatis: 'si autoritas quæritur, maior est orbis quam urbis. ubicunque fuerit episco-

---

8 meretr.] Apocalyps. XVIII. 4. 11..21 Hieronym. comm. in ep. ad Tit. c. 1. v. 5. (VII. 694. sq.) 13 Paul. ep. I. ad Cor. I. 12. 16 ut *om. 1. 2.* 18 Paul. l. c. I. 1. 2. 20 diaconis *et* Philippis *1.* Philippi una est *Hieron.* 22 Act. apost. XX. 15. sqq. Rursus] *Hieronym. l. c.* 24 Act. apost. XX. 28. 25 pascere] regere *Vulgat.* 27 *Et sqq. ex Hieron. sumpta sunt.* Petri I. ep. V. 1. 2. 33 ἐπισκοπὸσ *1.* Cf. Hieron. ep. mox citanda. 35 Hieronym. epist. 145. (I. p. 1082.) cf. eiusd. de vir. illustr. c. 54.

'pus, sive Romæ sive Eugubii sive Constantinopoli, eiusdem meriti, eiusdem est
'sacerdotii'; 'omnes apostolorum successores sunt'. Hinc ortum habet omnes §. 14.
episcopos eiusdem esse auctoritatis; nullus maior, nec Petrus apostolis cæteris
præpositus fuit; hoc utique cæteri erant apostoli quod Petrus, pari consortio
præditi et honoris et potestatis, quod evangelica nos docent scripta; omnibus
servator noster parem dedit potestatem: Matthei decimo octavo 'Amen dico
'vobis: quæcunque alligaveritis super terram, erunt ligata in cœlo, et quæcun-
'que solveritis super terram, erunt soluta in cœlo'. et Ioannis vigesimo dixit
Iesus discipulis "Pax vobis! sicut misit me pater, ita ego mitto vos". 'Hæc
'cum dixisset, flavit in eos et dicit eis "Accipite spiritum sanctum: quorum
'remiseritis peccata, remittuntur eis, quorumcunque retinueritis, retenta sunt".'
Rursus quoque cum contentio inter apostolos oriebatur quis eorum maior fu- §. 15.
turus esset, respondit Christus 'Reges gentium dominantur eis, et qui potesta-
'tem habent super eas, benefici vocantur: vos autem non sic; sed qui maior
'est in vobis, fiat sicut minor, et qui princeps est sicut qui ministrat. nam
'uter maior est, qui accumbit an qui ministrat? nonne qui accumbit? at ego
'in medio vestrum sum ut qui ministrat'. Aequa igitur potestas, nullus prin- §. 16.
cipatus; omnes enim unum sumus; non est servus neque dominus, non sa-
piens aut insipiens; unum corpus sumus in Christo Iesu domino nostro; ipse
radix, nos rami, ipse vitis, nos palmites. Sed quid sapientes illi obiiciunt?
auscultemus: uni Petro numero singulari dixit 'Tibi dabo claves regni cœlo-
'rum', non 'vobis'. Egregium commentum, inventio humana! serpens ille anti-
quus, qui mendacio primum seduxit hominem, postquam genus humanum ere-
ptum e faucibus suis, quod captum longo tenuerat tempore, Christi sanguine
redemptione inventa vidit, novam excogitavit fraudem, ut sub ipso Christiani
nominis titulo fallat incautos, sectas et schismata invenit, quibus subverteret
fidem, veritatem corrumperet, scinderet unitatem. Unitatem hac responsione §. 17.
fidei docet Christus: quæsiverat a discipulis 'Vos quem me esse dicitis?' Petrus,
os omnium discipulorum, respondit 'Tu es Christus, filius dei vivi'. cui Chri-
stus 'Tu es Petrus et super hanc' fidei 'petram ædificabo ecclesiam' non Roma-
nam, sed 'meam'. 'quicunque me confessus fuerit coram hominibus, confitebor
'et ego eum coram patre meo', ab unitate incipit, ut sicut ipse et pater unum
sunt, sic et fideles totaque Christi ecclesia unum sint. 'Exordium ab unitate
'proficiscitur, ut ecclesia una monstretur', Cyprianus ait. 'quam unam eccle-
'siam etiam in cantico canticorum spiritus sanctus ex persona domini designat
'et dicit „Una est columba mea, perfecta mea, una est matri suæ, electa ge-
'nitrici suæ".' Hoc unitatis sacramentum divus Paulus Ephesis scribens osten- §. 18.
dit: 'Obsecro vos' ait 'ego vinctus in domino, ut digne ambuletis, ut dignum
'est vocatione qua vocati estis, cum omni submissione ac mansuetudine, cum
'animi lenitate, tolerantes vos invicem charitate, studentes servare unitatem spi-
'ritus per vinculum pacis; unum corpus et unus spiritus, quemadmodum et
'vocati estis in una spe vocationis vestræ; unus dominus et una fides, unum
'baptisma, unus deus et pater omnium qui est super omnia et per omnia et

---

[6] Matth. XVIII. 18. [9] Ioann. XX. 21...23. [13] Luc. XXII. 25...27. [20] Cf. Ioann. XV. 5. et Apoc. XXII. 16. [22] serp. antiq.] Apocal. XII. 9. XX. 2. [28] Matth. XVI. 15. 16. 18. [31] quic.] Matth. X. 32. Luc. XII. 8. [34] Cyprian. de unit. eccl. Extat etiam in can. 18. Caus. XXIIII. qu. 1. [35] Cantic. cant. VI. 8. [36] matris *Cantic.* [37] Paul. ep. ad Ephes. IV. 1...6. [40] tollerantes *1.*

'in omnibus vobis'. Una itaque in apostolis confessio est fidei, animus unus. Hanc unitatem hisce confirmat verbis dominus 'Tibi dabo'; hanc unitatem et nos firmiter tenere et vindicare debemus. nemo fraternitatem mendacio fallat,
§. 19. nemo fidei veritatem perfida prævaricatione corrumpat. 'Episcopatus unus est, 'cuius a singulis in solidum pars tenetur; ecclesia una est, quæ in multitudi- 'nem latius incremento fœcunditatis extenditur, quomodo solis multi radii, sed 'lumen unum, et rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum: 'et cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur 'exundantis copiæ largitate, unitas tamen servatur in origine: avelle radium so- 'lis a corpore, divisionem lucis unitas non capit; ab arbore frange ramum,
§. 20. 'fractus germinare non poterit; a fonte præcide rivum, præcisus arescet: sic 'et ecclesia domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit; unum 'tamen lumen est quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur; ra- 'mos suos in universam terram copia ubertatis extendit; profluentes largiter ri- 'vos latius expandit: unum caput tamen est et origo una, ut una mater fœcun- 'ditatis successibus copiosa'. Hanc unitatem Christus demonstrans Petro ait 'Tibi dabo claves regni cælorum etc.' numero singulari. Quod igitur lumen diffusum est in omnem terram? num Romani pontificis tenebræ? absit: Christus lumen est indeficiens, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; sol ipse iustitiæ, in quo tenebræ nullæ, ipse dies qui noctem nescit, in quo siquis ambulaverit, non offendet pedes, scit enim quo ambulat; cuius fides in universam sese diffudit terram; Christus arbor, Christus radix, nos rami, ipse vitis, nos palmites, ipse fons vitæ, nos rivuli, omnes qui in eum credunt servantque genuinum fontis saporem, quique non ex luto terrenarum rerum
§. 21. adulterinum acquirunt saporem.. Hæc igitur non in superbia, tyrannide, avaritia et vitiis inanis gloriæ unitas servatur, sed in capite Christo Iesu domino nostro. Sed nunc, eheu proh dolor, discordiæ furore ecclesia scinditur, fides destruitur, pax turbatur, dissipatur charitas, sacramenta prophanantur; 'facta 'est meretrix civitas fidelis, plena iudicii; iustitia requievit in ea, nunc autem 'homicidæ' qui animas occidunt, vitam privant, vitiis omnia replent et a Christo separant: error enim eos fallit, extollit stupor, livor incendit, cupiditas excæcat, depravat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Hinc 'argentum tuum versum est in scoriam', sordes et purgamenta; 'argentum' dico 'igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum,' contaminatum est Aristotelicis spinetis, sophismatum argutiis, simulatque tendiculis opinionum, ut plus humanam quam divinam spires sapientiam, eloquia divina ad gratiam tra-
§. 22. hunt hominum, literam colunt relicto spiritu. ortum ex eo duxit, quia caupones tui miscent aquam vino, cum dominus et servator noster aquam in vinum verterit: legem namque dei, quæ pura, syncera ac veritate subnixa, violant traditionibus suis, legibus et constitutionibus propriis, pharisaico supercilio ad gratiam, ad delectationem, ad lucrum omnia vertunt, non quæ dei sed quæ sua sunt quærentes. hinc pax profligitur, dissensio amplexatur, sectæ

---

[2] dabo hanc *edd.* [4] Episc. unus] Hic quoque locus est Cypriani de unit. eccl. et extat in can. cit. §. 1. [7] robor *1.* [16] copiosa] Hac tenus Cyprianus. [20] sol iustit.] Malach. IV. 2. [22] radix] Apocal. XX. 16. [23] vitis] Ioann. XV. 5. [28] Isai. I. 21. [30] cf. Matth. X. 28. [33] Isai. I. 22. [34] Psalm. XI. 7. [37] spiritu, ortum ex eo duxit. Quia *1.* Cf. Isai. I. 22. [38] Ioann. II. 9. [39] fyncera *1.* [41] cf. Paul. ep. ad Philipp. II. 21.

nascuntur, unio disrumpitur. avaritia crescit, pessundatur misericordia, idolum erigitur, derelinquitur Christus. Nec mirum si cauponum pectora tenebrarum ingruentium profunda caligo cæcaverit, ut de præceptis salutaribus, sacris scripturis, evangelicis doctrinis nihil lucis admittant, semel a recto limite veri itineris aversi per præceps et abruptum criminum suorum nocte atque errore capiantur, 'qui bonum dicunt malum et malum bonum, ponentes tenebras lucem 'et lucem tenebras, ponentes amarum in dulce et dulce in amarum, sapientes 'in oculis suis et coram se prudentes' stipes, oblationes et lucra desiderant et illis insatiabiles incubant, cœnis atque epulis inhiant, ructant hesternam crapulam. Quia, o Germani principes, principes 'tui qui sine ulla ordinationis §. 23. lege principes sese constituerunt muneribus, imposturis, dolo, fraude, vi et tyrannide, inobedientes sunt, mandata respuunt dei, socii furum, accipiunt quippe munera ab hominibus seculi huius, qui per rapinas miserorumque lachrymas divitias congregant; viderunt furem et cucurrerunt cum eo, portionem suam ponentes cum adulteris. 'Væ væ vobis qui iustificatis impium pro mu'neribus et iustitiam iusti aufertis ab eo'. 'omnes diligunt munera, sequuntur 'retributiones': non putant amicos nisi a quibus dona perceperint, nec os considerant amicorum, sed manus, et eos sanctos iudicant quorum exhauriunt marsupium, quod singulis diebus ab effeminatis Romanensibus hominibusque factitiæ religionis fieri videmus. Istiusmodi sequuntur retributiones, ut laudent §. 24. eos a quibus aliquid acceperint, vel certe nulli quippiam tribuant nisi a quo se recepturos putaverint. Ilii 'pupillo non iudicant, et causa viduæ non ingreditur ad illos'; efferunt se super omnes homines, imo supra deum; avaritiam, pecuniarum venationem, veritatis oppressionem, inversionem divinæ legis causam dei esse dicunt, ex deo non deum, ex mendacio veritatem faciunt. Quod luce clarius, o bone deus, extat, tacerem, si me amor veri, dilectio dei et proximi ad loquendum non impelleret: miseria Germanorum, oppressio pauperum, cæcitas eorum qui se lumen in tenebris versantium esse dicunt, qui clavem arida manu scientiæ servare non potuerunt, nec ipsi in regnum cœlorum intrant, intrantes vero prohibent, silentia rumpunt. Quid miserabilius, §. 25. quid detestabilius, precor, sacras literas invertere, humana divinis præponere, traditiones hominum amplecti, negligere evangelium, virtutes denigrare, vitiis virtutum imponere nomina? Hæc Roma parturit, hæc docet vitiorum sentina, exemplar omnium malorum: claudit regnum cœlorum nec pauperes intrare permittit, veritatem respuit, oculos claudit, obstruit aures, ne audiat et videat, ut aliquando convertatur et sanetur. egressus est ex ea leo rugiens, quærens ut suam impleat libidinem, insatiabilem avaritiam, quomodo Germanos devoret; ne vulpinam intelligant astutiam et lupinam rapacitatem, bullis, bullis, inquam, minis, tonitruis, fulminibus, tyrannide terrere studet, conatur supprimere, evangelicam doctrinam funditus extirpare. Venit enim ad nos Bulla quædam, et vere §. 26. bulla, quia bulla inanior, ut nostis, contra Martinum quendam Lutherum, hominem candidum, evangelicum et veracem, in qua Leo ille Decius, Decimus dicere

---

6 Isai. V. 20. 21. 10 cf. Isai. I. 23. 14 cf. Psalm. XLIX. 18. 15 Isai. V. 22. 23. 16 Isai. I. 23. 22 Isai. I. 23. 29 servari *1. 2.* 33 docet] Cf. Paul. ep. ad Tit. I. 11. „docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia". 36 leo rug.] *ambigue, ut a biblico leone ad Medicæum transitus fiat.* 40 Bulla quæd.] eadem 'Exurge domine et iudica', de qua satis supra. 42 Satis frigidus pro nostris moribus, tamen infra repetitus lusus ad Decium a. 249. Christianos persequentem referendus est. quæ persecutio, ut numerare solent, septima fuit.

volebam, avaritiam suam incomplebilem 'causam dei' esse dicit. num ex deo non deum facit qui dicit 'Nemo potest servire deo et Mammonæ'? Audi causam quæ dei est: 'Non veni ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem patris 'mei qui in cœlis est. hæc est autem voluntas patris mei, ut omnis qui videt 'filium et credit in eum, habeat vitam æternam'. causa dei est relinquere mundum: mundus quod suum est diligit, nos vero deus elegit de mundo. causa dei est abnegare seipsum omnemque suam fiduciam ponere in deum: 'Iacta in dominum 'curam tuam, et ipse te enutriet', quia dominus suos regit, nec deerit eis quic-
§. 27. quam. causa dei est vocare peccatores, non sitire insontium sanguinem, esse humilem, mansuetum, iniuriam pati non inferre, suscipere crucem suam et sequi dominum, dimittere delinquentibus, docere pauperes, in viam ducere errantes, non dominari sed ministrare: nam difficillime huiusmodi homines, ait divus Chrysostomus, etiam si mille virtutibus muniantur, in regnum dei pervenient: nihil enim magis e iugo iustitiæ subducere collum solet quam hæc inanis conflatio gloriæ, quæ tumidos, remissos, adulatores, simulatores homines
§. 28. reddit. causa dei est, ut summatim dicam, evangelium. Sed hoc neglectum iri conspicimus: 'Exurge igitur, o domine, et iudica causam tuam, memento 'opprobrii tui ab insipiente tota die; ne obliviscaris voces hostium tuorum, so- 'nus adversariorum tuorum ascendit iugiter'. 'populus insipiens blasphemat no- 'men tuum: o domine, ne tradas bestiis animas' eruditas lege tua: provocatrix facta est civitas redempta sanguine Christi tui, et propter eam nomen tuum in gentibus male audit; columbinam perdidit simplicitatem. 'vocem tuam non 'audit, neque disciplinam tuam vult suscipere, nec confidit in domino, quia ad 'dominum te deum suum appropinquare recusat, ut mereatur peccatorum ve-
§. 29. 'niam. Frustra enim quis vocem domini dei sui audire se dicit et confidere in 'domino, quando operibus fidem destruit', teste divo Hieronymo, 'et magis Mam- 'monæ iunguntur quam domino deo suo, et duplici corde accedit ad eum et 'duobus dominis, seculo et deo, militare posse se credit. Huius principes sunt 'leones rugientes: Non ambigimus', sanctus ait Hieronymus, 'de rugitu leonum 'et discursu, quando viderimus principes eius (ecclesiæ scilicet) ita in subiectos 'populos detonare et voce tyrannica rabidisque convitiis plebem conterere, ut 'non pastorem in grege, sed leonem inter oviculas putes frendere; iudices quo- 'que eius quasi lupi Arabiæ occidentes vespere et nihil relinquentes in mane.

---

² dicit] Matth. VI. 24. Luc. XVI. 13. ³ Non v.] Ioann. VI. 38. sqq. ⁶ cf. Ioann. XV. 19. ⁷ abneg.] Matth. XVI. 24. Luc. IX. 23. fiduc.] Matth. XIV. 27. *etc.* Iacta] Psalm. LIV. 23. ⁸ dominus] cf. Psalm. XXII. 1. ⁹ voc. pecc.] Matth. IX. 13. ¹⁰ hum.] Matth. XI. 29. Psalm. CXLIX. 4. susc. cruc.] Matth. X. 38. XVI. 24. ¹¹ dimitt.] Matth. VI. 12. docere] Luc. IV. 18. ¹¹·¹² errant] cf. ep. Iacobi i. f. ¹² ministr.] cf. Matth. XX. 26. XXIII. 11. ¹³ D. Chrifofto. *1.* ¹⁴ iugo iust.] Matth. XI. 29.? ¹⁴·¹⁵ hæc inanis conflatus gloriæque, tumidos, *1. et 2.* Chrysostomi locus mihi non obvius neque in Gratiani decreto extat. Respexisse videtur auctor ad Pauli ep. ad Gal. V. 26. „Non efficiamur *inanis gloriæ cupidi.*" et ad Ecclesiastici IV. 34. „Noli citatus esse in lingua tua et inutilis et *remissus in operibus tuis.*" ¹⁷ Psalm. LXXIII. 22. 23. cf. init. bullæ Leon. ¹⁸·¹⁹ sonus] superbia *Psalm.* ¹⁹ pop.] Psalm. cit. vv. 18. 19. ²⁰ provoc.] cf. Sophon. III. 1. ²² columb.] cf. Matth. X. 16. 'vocem *sqq.*] Sequentia fere ex Hieronymi comm. in Sophon. III. 1. sqq. (VI. 717. sq.) sumpta sunt. ²⁶ Hieronym. l. c. ²⁹ Hieronym. l. c. ³² putas *1.* ³³ vesperę *1.* vesperae *2.*

'non aspicientes ad ortum solis, sed morantes semper in tenebris, et possessiunculas ecclesiæ et ea quæ in dei donaria conferuntur vertentes in lucrum 'suum, ut non habeant pauperes quod mane comedant, qui quasi in nocte et 'nullo vidente omnia populantur, et cum luporum more cuncta diripiant, ne 'parvos quidem cibos indigentibus derelinquunt. Prophetæ etiam, id est ma- §.30. 'gistri, qui se putant docere populos et de scripturis sermocinari, πνευματο-'φόροι, id est portantes spiritum sive spirituales, et hoc εἰρωνικῶς legendum, 'sunt veri contemptores: non enim docere, sed facere in ecclesia convenit, non 'factis verba destruere: cæterum tu cum alium doceas et ipse non facias, non 'tam doctor quam contemptor vocandus es. sacerdotes quoque qui eucharistiæ 'serviunt et sanguinem domini populis eius dividunt, impie agunt in legem 'Christi, putantes εὐχαριστίαν imprecantis facere verba, non vitam, et neces-'sariam esse tantum solennem orationem et non sacerdotum merita, de quibus 'dicitur „Et sacerdos, in quo fuerit macula, non accedet offerre oblationes domino".' Exurge his e causis, o domine, et iudica causam tuam, ne repellas §.31. tuos in finem. num in æternum irasceris nobis? Respice in pauperes tuos et inclina aurem tuam in preces nostras, quoniam ecce vulpes surrexerunt quærentes vineam mandatorum tuorum demoliri, populum tuum, quem filius redemit, vereque liberos reddidit, numerumve mandatorum tuorum in compendium redegit abbrevians omnia, traditionibus suis aggravant, laqueos ponunt, vineam denique tuam depascunt, ut ferme nihil Christianum, nihil divinum inveniatur, humanam omnia sapiant sapientiam. memento, Iesu Christe, quod torcular solus calcasti factumque sanguinis aspersione rubrum vestimentum tuum: exterminare nititur vineam tuam aper de sylva et singularis ferus (Leo inquam) depasci eam; mercenarii facti sunt pastores tui, imo lupi, nam sub occasione ovium seipsos pascunt et opes congregant. de quibus apud Ezechielem 'Væ pastori- §.32. 'bus Israel, pascebant semetipsos: nunquid pascunt pastores semet ipsos? nonne 'greges pascuntur a pastoribus? Lac comedebatis et lanis operiebamini, et quod 'crassum erat occidebatis, gregem autem meam non pascebatis; quod infirmum 'fuit, non solidastis, et quod ægrotum, non sanastis, quod confractum, non 'alligastis, et quod abiectum erat, non reduxistis, quod perierat, non quæsi-'stis, sed cum austeritate imperabatis eis et cum potentia. et dispersæ sunt 'oves eo quod non erat pastor' 'qui animam suam poneret pro ovibus suis'. O §.33. domine, exurge, iudica causam tuam, unanimiter clamemus omnes: insurrexerunt magistri mendaces, de quibus divus Petrus ait 'Erunt inter vos falsi do-'ctores, qui clam inducent sectas perniciosas, etiam dominum qui illos merca-'tus est abnegantes, accersentes sibi celerem interitum. et plerique sequentur 'illorum exitia, per quos via veritatis maledictis afficietur, et per avaritiam fa-

---

[6] sermocionari *1.* [7] *εἰρονικῶς 1. 2.* [8] veri] viri *1. 2. et sic est etiam ap. Hieronym. l. c. ed. Vallars.* [10] es.] In Hieronym. l. c. sequitur locus Habac. I. 5. [14] dicitur] Levit. XXI. 17. sqq. [14.15] domino.' *Hac tenus Hieronymus.* [16] num in æt.] cf. Psalm. LXXVIII. 5. Resp.] cf. Psalm. X. 9. [17] inclin.] cf. Psalm. LXXXVII. 3. vulpes] cf. Cant. cantic. II. 15. [18] popul.] *i. e. Respice in. Totus locus parum concinne scriptus est.* [20] vineam] cf. Isai. III. 14. [22] sapiunt *1. 2.* Cf. Paul. ep. ad Rom. VIII. 7. torcul.] Isai. LXIII. 3. [23] rubr.] Isai. LXIII. 2. [23.24] extermin.] Psalm. LXXIX. 14. [25] mercenar.] Ioann. X. 12. [26] Ezech. XXXIIII. 2...5. [30] egrotum *1.* [33] qui anim.] Ioann. X. 15. [35] Petri II. ep. II. 1.. 3.

'ctitiis sermonibus de vobis negotiabuntur, quibus iudicium iam olim non tar'dat, et perditio illorum non dormitat'. 'Novit' enim 'dominus pios e tenta'tione eripere, iniustos autem in diem iudicii puniendos servare, maxime vero 'illos qui carnem sequentes in concupiscentia pollutionis ambulant, ac domina'tiones contemnunt, audaces, præfracti, qui gloria præcellentes non verentes 'convitiis incessere, cum ipsi angeli, qui sunt robore ac virtute maiores, non
§.34. 'ferunt adversus sese apud dominum maledicum iudicium. at isti veluti bruta 'animantia, natura genita in capturam et pernitiem, in his quæ non intelligunt, 'maledicentes in perditione sua peribunt, reportantes mercedem iniustitiæ, pro 'voluptate ducentes si in diem delitiis fruantur, labes ac maculæ, qui convi'vantes in erroribus suis insultant vobis, oculos habentes plenos adulteræ, et 'qui a peccando cessare nesciant, inescantes animas instabiles, cor habentes 'exercitatum rapinis, execrabiles filii qui relicta recta via aberraverunt secuti 'viam Baal. Isti sunt fontes aqua carentes, nebulæ quæ a procella feruntur, qui-
§.35. 'bus caligo tenebrarum in æternum servata est'. Ili sunt 'quorum lingua ignis, 'incoercibile malum, plena veneno mortifero'; qui et contra veritatem mendacia fingunt. Levate oculos, o principes Christiani, aspicite quot surrexerint Porphyrii, qui, ut ille, sanctam disrumpere nituntur evangelicam doctrinam. ubi ubi Pauli institutio servatur, qui Tito scribens qualis episcopus eligendus sit, dicens 'Constituas per civitates presbyteros, sicut ego tibi disposui: si quis est sine 'crimine, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, 'aut non subditos: oportet enim episcopum sine crimine esse tanquam dei dis'pensatorem, non protervum, non iracundum, non vinolentum, non percusso'rem, non turpis lucri appetitorem, sed hospitalem, bonorum amatorem, castum, 'iustum, sanctum, continentem, obtinentem eum qui secundum doctrinam est fide'lem sermonem, ut potens sit consolari in doctrina sana et contradicentes arguere: 'sunt enim multi et non subditi, vaniloqui et mentium deceptores, qui universas
§.36. 'subvertunt domos, docentes quæ non oportet, turpis lucri causa?' nam domos comedunt viduarum, dum sub prætextu precibus prolixis precantur; purgant exteriorem poculi patinæque partem, cæterum intus pleni sunt rapina et intemperantia; similes sunt sepulchris dealbatis, quæ foris quidem apparent speciosa, intus vero plena sunt ossibus mortuorum plenaque spurcitia; qui sanam nesciunt doctrinam, quia Christum ignorant et negligunt: putant enim in verbis scripturarum esse evangelium, non in sensu, in superficie, non in medulla, in sermonum foliis, non in radice rationis. Quod Decius ille, Decimus dico, lapsus sum, bulla præsenti ostendit, quam avaritiæ studet, simplices circumvenit, ad libitum sacras adducit literas, corticem colit, incedit larvatus, prædam quærit,
§.37. non Christum. Ignoras, Leo Decime, 'tunc solum scripturam prodesse, cum 'absque Christo non dicitur', ut ait divus Hieronymus, 'cum absque patre non 'profertur, cum sine spiritu non eam insinuat ille qui prædicat; alioquin et dia-

[2] Novit dominus] Petr. l. c. v. 9...17. [15] lingua ignis etc.] Iacobi ep. III.6.8. [17.18] Porphirii *1. 2.* Porphyrius Plotini discipulus, philosophus neoplatonicus, inter alia multa contra Christianos scripsit. † 325. De eo in bulla dixerat Leo X. [19] Paul. ep. ad Tit. I. 5...11. [20] dicens] *scribe* dicit. [28.29] dom. com.] cf. Matth. XXIII. 14. [29] purg.] cf. Matth. XXIII. 25. [30] plena *1. 2.* [31] similes] ibid. 27. [34] Hieronym. paulo post citand. Cf. eiusd. comm. in Amos V. 1. (VI. 281.) [35] Iterum nominibus auctor ludit, quod semel (§. 26.) positum satis erat. [39] Hieronym.] comm. in ep. ad Galat. I. 11. 12. (VII. p. 386.)

'bolus qui loquitur de scripturis, et omnes hæreses secundum Ezechielem inde sibi
'cervicalia consuunt, quæ ponant sub cubito universæ ætatis'. 'Si Christum quis
'non habuerit, evangelio caret. peccatori dicitur „Quare tu enarras iustitias meas
'et assumis in labiis tuis testamentum meum? tu autem odisti disciplinam et
'proiecisti verba mea post te &c." Grande periculum est in ecclesia loqui, ne
'forte interpretatione perversa de evangelio Christi hominis fiat evangelium aut,
'quod peius est, diaboli', quod tibi in bulla contigit. Credis Germanos omni §. 38.
olfactu carere: dico tibi 'nasuti sunt et emunctae naris'; periculum fecimus, Romanorum agnovimus astutiam, ubi vulpes foveas habent et volucres cœli nidos,
filius autem hominis non habet ubi caput reclinet. Damnat, o Christi milites,
Lutheranas quasdam propositiones, quia pennas adulterinas extrahit, fraudes
manifestat, veritatem docet, Romanenses suis depingit coloribus. Hinc illæ la- §. 39.
chrymæ, hinc minæ, hinc fulgura, hinc fulmen Iovis magni. terrere studet,
cum probare potest nihil; nudus incedit, evangelio Christi Babylonica destructa
sunt propugnacula, vero ariete Christi fractæ sunt portæ malignantium, qui nisi
fuerunt nos a Christo separare fulminibus suis, exhausto etiam Vulcano. sed
ista nos non terreant: 'certi sumus quod neque mors neque vita, neque angeli,
neque principatus, neque fortitudo, neque præsentia neque futura, neque altitudo neque profundum, neque alia creatura poterit nos separare a charitate dei
quæ est in Christo Iesu domino nostro'. eo enim flagrantissimo in deum amore
provecti sumus, ut non modo quæ in hac vita sortiri mala solemus, queant nos
ab eiusmodi charitate distrahere, quin etiam vel si quis mortem futuram illam
in æternis suppliciis, teste Vulgario, comminetur, vel vitam polliceatur immortalem; quæ igitur pusillanimitas nos captos ducit, ut hominem timeamus, me- §. 40.
tuamus bullatas minas, ut relinquamus veritatem? Dirumpamus igitur vincula
ipsorum et proiiciamus a nobis iugum illorum, quorum nulla fides, nulla auctoritas sed tyrannis est; qui in omnem nos inducere servitutem conantur: liberi
sumus, non servi; difficilis servitus, fugiamus servitutem. nam *χαλεποῦ ὄντος
φύσει δουλεύειν, χαλεπώτερον γίνεται* [....]. Dirumpamus ergo vincula, non simus

[1] Ezech. XIII. 18. [2] Si ꝛc.] *Cf. Hieron. l. c. unde sequentia quoque paucis inmutatis sumpta sunt.* [3] Peccatori] Psalm. XLIX. 16. 17. [7] diaboli] *hac tenus Hieronymus.* [9] vulpes &c.] Matth. VIII. 20. [11] quia] *id est* quia Lutherus. [12] suis depingit coloribus] Crotum audio: cf. vol. II. p. 456. sq. *Iisdem verbis contra Crotum usus est Lutherus anno 1531. in epistula ad Menium de inpugnando Croto.* [12 13] lacr.] „Hinc illæ lacrimæ, hæc illa 'st misericordia!" *Terent.* Andr. I. 1, 99. [15] nisi] *i. e.* nixi. [17] Certus sum enim quod neque *et c.*] Paul. ep. ad Rom. VIII. 39. 40. [20] est *om. 1. 2.* [23] Vulgarius, i. e. Bulgarius, Theophylactus archiepiscopus Achridensis Bulgariæ. Conmutatio litterarum *b* et *v* iam apud Romanos increbuerat, ut e. gr. comm. meo ad Notitiam dignitatum passim ostendi. Locus Theophylacti est comm. in Matth. V. 22. (ed. Paris. 1631. fol. p. 31.) [25] bull. minas] bullæ condemnatoriæ conminationes. Cf. de 'bullatis nugis' Pers. sat. V. 19. Dirump.] ab Hutteno quoque in fine bullæ adnotatæ positus versus Psalm. II. 3. [28] *χαλεπὰν ὄντος φύσει τον λένειν χαλεπότερον γίνεται. 1. χαλεπὸν, ὄντος φύσει τοῦ δουλεύειν χ. γ. 2.* videtur *ἀνθρώποις* s. *τυράννῳ* s. *βίᾳ* adiciendum esse: locus unde sumptus sit non video, fortasse ex Chrysostomo, sed puto sensum esse '*cum difficile sit naturæ servum esse, difficilius fit servire hominem homini.*' Cf. Pauli ep. I. ad Cor. VII. 23. ad Galat. IV. 8. sq. Ita Eurip. Hecub. 332. *Αἶ αἶ, τὸ δοῦλον ὡς κακὸν πέφυκ' ἀεί, τολμᾷ θ' ἃ μὴ χρὴ τῇ βίᾳ κρατούμενον.*

servi hominum, qui nos a Christi servitute avellere conantur: plus deo quam
§. 11. hominibus debemus. Exurge, domine, iudica causam tuam: pastores tui recesserunt a te, oves pascuæ tuæ captivas ducunt. oremus igitur omnes ad dominum deum nostrum, qui non reliquit sperantes in se, ut Leo ille rugiens in agnum convertetur mansuetissimum, leoninam exuat pellem et animum, induat novum hominem, sese recognoscat. audiat servatorem nostrum 'Regnum meum 'non est de hoc mundo'; det Cæsari quod Cæsaris est, deo quod dei est; animas pascat, oves errantes reducat, revertatur ad dominum deum suum, ut ex operibus suis glorificemus patrem qui in cœlis est, qui non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat; det ei anulum fidei, indumenfum nuptiale, præparetque pedes ad evangelizandum æterna bona et pacem: medicus præsto est, nec deest resina in Galaad: errores suos tirannidemque sacris litteris male interpretatis communire cesset; veritatem audiat; doctos, honestos, vere Christianos ambabus,
§. 12. ut aiunt, manibus amplectetur. Quod si fecerit, insontes condemnabit minime, nec nocentes liberabit. si vero facere recusaverit, nequaquam audiatur, sed potius proiiciatur a fidelium consortio, donec resipuerit, et tradetur Sathanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fiet, vestroque auxilio, o vos principes, ab his liberemur malis, ut deo omnipotenti in charitate Iesu Christi, in vera pace serviamus, Evangelio renascente simulatque doctrina sana, et sic demum optatum obtineamus finem. Gratia domini nostri Iesu Christi, cui laus et gloria per infinita secula. Amen.

DIXI.

[Epilogum qui sequitur in novissimis duabus paginis, exhibuimus vol. I. p. 444. sq. num. CCXIIII.]

---

[1] servi hom.] Paul. ep. I. ad Cor. VII. 23. Act. ap. V. 29. „Obedire oportet deo magis quam hominibus. [6] Ioann. XVIII. 36. [7] Matth. XXII. 21. &c. [12] resin.] cf. Ierem. VIII. 22. XLVI. 11. interprętatis *1.* [16] trad. ... salvus] Pauli ep. I. ad Cor. V. 5.

Herr Vlrichs von Hutten anzöig

Wie allwegen sich die Römischen Bischöff, oder Bäpst gegen den teütschen Kayßeren gehalten haben, uff dz kürtzst uß Chronicken und Historien gezogen, K. maiestät fürzübringen.

☞ Ich habs gewogt.

Ein trewe Warnung,

Wie die bäpst allwegen wider die Teutschen Keyser geweßt, auff das kürtzest auß allen Chronicken gezogen. K. M. fürzübringen.

Manes Huttenj.

Item, Das die Keiser allwegen gewalt, Die Bäpst auff vnnd ab züsetzen, gehabt, zeugnuß auß der Bäpst Chronica, Vnd wie solchs durch betrug Bonifacii iij. auff die Bäpst kummen, biß auff Joannem .xij. der hat erst den Keyser gar vndertruckt, vnnd den Keyser eydt recht gespickt.

Vnnd zum dritten, werden der Bäpst satzung mit der leer Christj verglichen.

[Pictura xylographica:]
Henrico
7. im sa
crament
vergeben

Sprichwort Maximilianj.

Nun ist der Bapst auch zü einem bößwicht an mir worden, vnd mag sagen, das kein Bapst, so lang ich gelebt, je trew vnd glauben gehalten hat, hoff, ob Gott will, der sol der letst sein.

PRÆMONITVM EDITORIS.

Ex huius commentarii exemplaribus quæ descripta sunt Indic. bibliograph. Hutten. num. XXXV. ad editionem nostram adnotandam non nisi primum et nonum, Cammerlanderianum, adhibuimus, quippe ex quibus cetera omnia repetita sunt, et quidem *2...8.* et *10.* ex *1.*; ex *9.* prodierunt Latina exempla Hutteniani commentarii; idem *9.* cum additamentis Cammerlanderiani exempli (*9.*) fœdius an neglegentius dubitare possis contaminavit magis quam repetiit *12.*, ita ut adhuc offuciis suis iis scriptoribus noceret qui sibi non satis ab istis corruptelis caverint. Münchii verba sunt hæc „Da übrigens die erste Ausgabe [quam ne vidit quidem homo levissimus] an manchen Stellen bedeutende historische Verstoffe und Unrichtigkeiten, besonders bei den Namen der Päbste hat. ..." Conmentarium auctor ut iuvenis imperator de periculis coronæ imperatoriæ a tiara pontificia inminentibus moneretur, se conposuisse et inscriptione et præfatione atque in fine libelli ipse scripsit [a. 1520.], exempli autem noni auctor, qui libellum inmutavit, cum ab Hutteni temporibus longe diversam res publicæ ecclesiasticæque faciem accepissent, fere neglexisse videtur, quamvis ipse quoque de imperatore monendo verba fecerit. De diversis diversorum exemplarium inscriptionibus conferendus est Index paullo ante memoratus. ubi inter se discrepent *1.* et *9.* facile ex editione nostra conspectu est. nolui tamen omnium scripturæ apinarum adnotatione lectorum, qui vereor ne nimiam variantium scripturæ multitudinem me subiecisse reprehendant, oculos defatigare; itaque in universum hic præmoneo sæpissime a poni in *9.*, ubi o habet *1.*, ut in verbis da (do), nach (noch), darnach (darnoch), mal (mol), fürwar (fúrwor), bracht (brocht), gethan (gethon); i in *9.* ubi *1.* habet y, ut hie (hye), hin (hyn), je sive ihe (ye), nie (nye), sie (sye), zwei (zwey), drei (drey), fleiß (fleyß), neidt (neydt), zeit (zeyt), dum e converso *9.* sæpe y habet pro i in *1.*, imprimis in syllabis heit, keit; ex verbo solich eicit *9.* litteram i; ubi *1.* jn, jr habet, in *9.* fere ubique ihn, ihr legitur; pro ů *1.* in *9.* scribi solet u, (pro ůb.) vb., (pro vff) auff, (pro vß) auß, (pro bitz) biß, (pro dz) das, (pro als) alß; vnd et vnnd promiscue in utroque exemplo ponuntur; pro singulari l duplicem habet *9.*, ut (gestelt *1.*) gestellt *9.* et pro duplici t singularem habet *9.*, ut (hatt *1.*) hat, (mitt *1.*) mit. Litteras initiales sive maiores q. v. in nominibus scribendis sæpius adhibet *9.* quam *1.* Qui huius modi scholia adspernantur velim et linguas et orthographiam typographiamque suam historiam habere permittant.

Ad inscriptionem Cammerlanderiani exempli adnoto versum tertium habere allen, ut repetivimus, pro alten, nomen autem Maximilanj retinere visum non esse.

¶ Jſt (als einer von den weyſen ſagt) der ſelig zů achten, der mit eines anderen ſchaden weyß würt, ſo iſt auch der nit am minſten glückſelig zůhalten, der mit geringem ſchaden vß einem vnglück kompt, dardurch er vnderweyßt, darnoch in ſeinen ſachen fürſichtigklich handlen mag, vnd mit bedenckung des vorigen fals, ſich vor zůkünfftigen fällen hüten. Wo aber einer were, der beyderley geſtalt, als durch frömbden, vnd auch ſeinen eygen ſchaden gewarnet, ſich doch nit fürſehen wolt, vnnd alle vergangene ding zů vergeſſ ſetzet, ob es dem ſelbigen übel gieng, würden ſeine freünd vnd die jm gůtes gönnen, ſich über jn erbarmen, ſeine feynd daſſelbig irem glück zůſchriben, die aber weder freünd noch feynd, ſprechen, jm wär recht geſchehen, dz er der maſſen vnderweyßt, dennocht in irrthůmb freuenlich vnd mit freyem willen gefallen. Dem nach iſt Kayſerliche maieſtat zůermanen, dz ſye erſtlich bedenck, was ir ſelbſt geraid vom Bapſt begegnet. Darauß ſich zůuernemen, was ſye ſich hinfürter lyebs, gůts, trewen vnd glaubens verſehen ſoll. Darnoch auß alten hiſtorien vnd geſchichten der vorigen Kaiſer bericht zůnemen, wie es denn ettwan ergangen, ſo würt ſye finnden, dz keinem teütſchen Kayſer, von Bäpſten (es were dann zů irem eygen nutz beſchehen) gleichs ye widerfaren iſt, ſonder ſeint die offt jämerlich über ir handtgegeben trew vnd glauben, von den betrogen vnd verraten, allweg vnder einem ſchein der geiſtlicheit vmbgefürt, vnd darnoch zů ſpott vnd ſchanden bracht. Ettliche auch für ire gethone wolthat, ſchäntlich vnd böſlich gehandelt, als mit handt vnd waffen angefochten vnd überfallen, das dann von einem zům anderen in der lenge zůerzelen vil zeyt haben wolt, mag aber obenhyn, vnd die gröſten ſtuck zůmelden, der maſſen wie härnoch volgt angezöigt werden.

Horatius.

Wes K. M. zu erinneren.

der Bapst glauben.

Vorred. [1] weiſen ſaget) [2] der weiß wirt, [3] Dardurch vnderweißt, darnach handeln [5] deß faalß Wa [6] frembden [7] vergangne [8] vbel wurden günnen [9] feind Die [10] Jhm [10.11] vnderweißt, inn freiem [12] K. M. [13] Darauß zůuernemmen, [14] liebs glauben [15] Keyſer [16] ettwann würdt ſie Teutſchen Kaiſer [17] ihrem eygnen [18.19] glauben von eym [20] geyſtligkeit [21] ſchandtlich [22] eym andern leng [23] ſtück [24] hernach folgt, angezeygt | werden. | End der Vorred. (Pictura imperatoris in porticu stantis, sceptrum læva tenentis, dextera orbem contrectantis. caput corona civica limbi instar circumdat.)

---

[1] Horatius.] Immo Ps. Plaut. Mercat. IV. 5e. v. 40. „Vetus id dictum est 'Feliciter is sapit qui periculo alieno sapit'." Huttenus autem hoc dictum in mente habuit 'Felix quem faciunt aliena pericula cautum'. quod etiam habet versio Lat. in Wolfii Memorabilibus.

Keyser Otto der erst.

Vnd heben wir an kayser Otten den ersten zůnennen, den acht ich für den ersten, der den Bäpsten gůts gethan, vnnd von jnen bößes entpfangen hatt. Dann als er vom bapst Johanne dem .xij. durch bitt vnd flöhe, der Kirchen wider die Saracenen, künig Berengarium vnd seinen sůn Albrechten zů helffen in Italiam gefordert vnd kommen, Rom von beyderley feyn-den erlößt, gantz Italiam in friden gesetzt, Ist darnoch bapst Johannes von jm zů künig Albrechten, der in Corsicam geflohen was, gefallen, vnd hatt wider den frommen kayser Otten grosse vffrůr vnd kryeg erwecket. vnd hatt Otto der erst diße belonung von seinem bapst entpfangen.

Vnder diesem Bapst vnd keyser ist auffgericht worden der schwer eydt, den alle keyser vom Ottone her haben müssen schwern den bepsten, vnd laut also in ihrem Rechten Dist. .lxiij. Tibj Domino. 'Ich Otto der gůt, gelob vnd schwer dir Bapst Joannj meim herrn, beym vatter, beym Sun, beym heylgen geyst, und beim holtz hie zůgegen des lebmachenden Creütz, vnd bey diesem heylthumb, das ich (so sach ist das ich gen Rom komp) die heylig Römisch kirch, vnd dich ihren regirer, erheben wil noch meinem vermögen, auch das du dein leben, deine glider, noch dein würdigkeit die du hast, mit meim willen, rath oder verwilligung, noch anreytzung keines verlureßt, Vnd in der statt Rom nüt gefelligs, noch kein gesatz will machen von allen den dingen, so dir, oder den Römern zůstaht, on dein rath, Vnd alles das erdtrich so S. Peters ist, wa es in vnsern gewalt kem, das dir wider vberantwurten. Vnd wem ich das Welsch regiment befelen, werd ich ihm in seinen eydt inbinden, das er dein helffer sey, vnd beschützer der landt S. Peters nach seinem vermögen.

Disen eydt hat der Bapst gewalt zůheissen nach laut seines geystlichen rechtens. .xij. Q. j. Clericus. Das hieß dem Rappen muß eingestrichen. Hie ist Otto der erst teutsch

Wie die Bäpst allweg | wider die Deutschen Key=|ser geweßt. | [Nummi Othoniani subiecti inscrr.:] IMP. OTTHO . A·:· *et* L. SILVIVS . OTHO OTHONIS IMP . PATER; [1] WJR heben an Keyser Erstē [2] ihnē [3] empfangen hat, Dañ alß Bapst Joanne dem xij. [4] flehe, die kirch Saracener [5] kuṁen baiderley feinden [6] darnach Bapst Joannes [8] keyser krieg erweckt. Diese belonung hat Otto der erst von seinem Bapst empfangen. [24] Das hieß *etc.*] Hoc est omnia regna mundi deglutire. *Vers. Lat. in Wolf. Memor.*

[1] Otto Magnus, Henrici aucupis filius, nat. a. 912., electus rex German. a. 936, † a. 973. [4] Berengarius, Eporediæ marchio, et filius Àdalbertus, reges Italiæ electi a. 950. depositi a. 961. [6] Ioa. XII.] ordinatus a. 956. depositus a. 963. † a. 964. [6] Albertus Berengarii f. [12] Decreti Gratiani part. I. Dist. LXIII. c. 33. *[Iuramentum Othonis quod fecit Domino Papæ Ioanni.] Constitutio Othonis.* „Tibi domino Ioanni Papæ ego rex Otho promittere et iurare facio per Patrem et Filium et Spiritum sanctum et per lignum hoc vivificæ crucis et per has reliquias sanctorum, quod si (permittente Domino) Romam venero, sanctam Romanam ecclesiam et te rectorem ipsius exaltabo secundum posse meum, et nunquam vitam aut membra et ipsum honorem quem habes, mea voluntate aut meo consilio aut meo consensu aut mea exhortatione perdes, et in Romana urbe nullum placitum aut ordinationem faciam de omnibus quæ ad Te aut ad Romanos pertinent, sine tuo consilio, et quicquid de terra S. Petri ad nostram potestatem pervenerit, tibi reddam, et cuicunque Italicum regnum commisero, iurare faciam illum, ut adiutor tui sit ad defendendam terram S. Petri secundum suum posse. Sic me Deus adiuvet et hæc sancta Dei Evangelia." *Memorat hoc iuramentum Luitprandus ad a.* 961. [13] zůheissen] zu heischen heisen = heischen, postulare. [23] can. 5.

keyser, sampt allen seinen nachkümlingen ein Lehenmann, Auch auß dem aller kostlichsten vnd mechtigsten Reich der gantzen welt ein Lehenschafft deß bapstes worden, Vnd dz Keyserthumb in gewalt dem vast heyligen vatter bapst blieben.

Also ist die Obergkeit gleich vmbkert. Constantinus der erst, vnd all sein nachkummen, so christen waren, die machten vnd bestetigten alle Bischoff zů Rom vnd anderßwa, Jetzt bestetigen die Bäpst all künig, keiser vnd Bischoffer.

Aber seinen näfen Otten den dritten, haben nit mögen helffen vil gůtthát seines anherren vnd auch vatters, die sye den bäpsten bewißen, sonder ist der von dem [bapst] mit vffrůr vnd vntrew so lang angetast vnd beschädiget, bitz er vß trefflichen vrsachen bewegt, bapst Johanni dem .xiiij. die augen hat lassen vßstechen. Welche straff sye dann ein zeyt lang in forcht gehalten, bitz so lang das Reich kommen ist an den werden heldt Kaiser Heinrichen den .iiij., des gleichen in Teütschen landen nye geboren. Dann jm geben sein eygene feynd die Italianer das lob, dz er in streitbarkeit den meysten teyl der teüresten helden so ye gewest, aber mit menige der feldtschlachten sye alle übertroffen hab. Dann er hat sein tag vß .lxij. schlachten gethon, in denen er den meysten teyl, vnd nahent allen obgesigt. Aber ye dapferer, starckmütiger vnd tugenthafftiger er gewesen, ye grösser veruolgung der bäpst er hatt leiden müssen, also bald sye

| Otto der dritt.

| Iohannes 14.

| Keyser Henrich der .4.

[7] Vnd seinen näfen [8] gůtthat anherrn, vatters Otton deß zweitē, die sie [8.9] bewisen, [9] vom bapst bapst *omis. 1...4.* von dem Bapst *om. 7.8.* auffrur vnd ontrew angetast vnd beschädigt, biß [10.11] Joanni [11] außstechen. *Lemma in marg.* Hie werden | eym Bapst die | augen außge-|stochen, auß befelch des K. | [13] *Lemma:* K. Henrich | der iiij. | [13] keyser Henrichen vierdten, Deß [14] nie geboren. | Diesem geben feind [15] das er inn streitbarkeyt tewresten [16] ihe sie all vb. vff *(recte)* [17] gethan [18] je dapfferer [19] verfolgung der Bäpst balt

(*Clericus qui Christi*) Can. XII. qu. 1. huc non pertinet, sed cit. can. 33. *(Tibi domino)* Dist. LXIII. Cf. cap. un. in Clementinis de iure iurando II. 11. [7] näfe = nepos, Enkel: Otto I. Ottonem II. filium habuit, is Ottonem III. natum a. 980., qui a. 983. rex designatus, a. 996. a Gregorio V. coronatus, mortuus est a. 1002. [10.11] Johanni dem .xiiij.] Nisi aliter atque nunc solent, pontifices qui Iohannis nomen adsumpserunt, Huttenus h. l. numeraret, scribendum esset xvij. sive, ut alii numerant, xviij.: nam de Crescentiano antipapa Gregorii V. Philagatho, Placentino episcopo, sermo est, qui ineunte m. Martio a. 998. ab imperatoris militibus et ab ipso Gregorio contumeliose crudeliterque tractatus est. Cf. *Struv.* Corp. hist. Germ. de Ottone III. §. IV. Latinum exemplum habet 'Ioanni duodecimo pontifici', et Nauclerus (II. fol. 142.) Ioannem XIII. nominat Leonis filium qui sedit a. 985. sqq. ante Gregorium V. et eum Iohannem quem hic commentarius XIIII. adpellat; sed paullo post (fol. 143ᵇ.) idem Nauclerus „A. 983. defuncto Ioanne XV. Ioannes XVI. etiam Romanus surrogatur, sedit annos X menses VI, vir magnæ doctrinæ", et fol. 144ᵇ. Placentinus episcopus ei est Ioannes XVII. [13] Henricus IV. nat. 1050. coronatus a. 1054., † a. 1106. [14] „Erat hic imperator laudandus in multis, quod esset ore facundus, acer ingenio, multa eruditus lectione, impiger in eleemosynis multis, præclarus corporis et animi bonis, promptus ad arma, utpote qui sexagies et bis acie collata dimicaverit". *Albericus* ad a. 1083. ap. *Struv.* Corp. hist. Germ. de Henrico IIII. §. I.

ſein groß gemůt vnd geſchicklicheit geſehen, haben ſye, vff dz er nitt über ſye wůchs, ſich jm entgegen geſetzt.

Nota, der bapst practick.

¶ Vnd iſt die erſt practick geweſt, heymlich die Sachſen, (als der zeyt das máchtigeſt volck Teütſcher nation) jm abzůwenden. das ſye auch vollendet, alſo dz vil Fürſten vnd herren wider jn zůſamen geſchworen. dann die Bápſttiſchen haben ſye überredt, er ſey von natur zů tyranney geneygt, werd ſye vmb ire alte freyheit bringen. dartzů haben ettlich geiſtlich Fürſten geholffen. Do hat jn der Bapſt gen Rom citiert, jm ſchuld geben, er treib Simoney, wann er ſeine diener mit geiſtlichen pfründen verſehe. Vnder des haben ſye des werden Kayſers můtter in einen aberglauben brocht, dz ſye ſich von jm gethon, in Italiam gewallet, vnd daſelbſt ir leben vollend vßbliben. Sye haben jm auch vil ander teütſchen Fürſten widerſpennig gemacht. darauß manch jámerlich todtſchlag, vil groſſer feldtſchlachten, manich erbármklich blůtuergyeſſung geuolgt. Vnd iſt jm ſolichs nit von einem oder zwen Bápſten widerfaren, ſonder fyer oder fünffen. Vnder denen doch der ſchandthafftigeſt münch

bapst Hiltenbrant.

ſo ye gelebt, Hiltenprant genant, jm am hertteſten zůgeſetzt. vnangeſehen, dz er vor ſeinem bapſthůmb vil wolthat vnd gůttes von jm entpfangen hett. Der ſelbig hatt über das der Kayſer zů jm in Italiam gezogen, ſich gegen jm gedemůtiget, vnd alſo jm abgebetten, was er ye wider jn gethon, hatt ſich gántzlich mit jm vertragen, darüber ſye auch beyd zůſammen geſchworen, vnnd einen vertrag mit brieff vnd ſygel beueſtiget. So bald aber der Kayſer in Teütſchland kommen,

Nota, verratery des bapsts.

hatt der Bapſt heymlich allen Fürſten geſchriben, jnen groſſe verheyſſung gethon wo ſye den Kayſer abſetzten. Dieweil aber der fromm Kayſer ſich in mitte des fridens, ſolichs gar nit verſehen, iſt es dohin kommen,

---

[1] gemůt vnd geſchicklıgkeit [1.2] ſie wůchß [3] ſachen *1...3.* ſachenn *4.* Sachſenn *7. Sed in 2 corrigendum esse* die Sachſen *in fine adnotatum est. Lemma:* Der Bápſt | practick. | geſetzt mit dieſer practick. | [3] Sie haben haimlich [4] mechtigeſt [4.5] ihm abzůwenden, vnderſtanden, [5] volendet, Alſo das [6.7] tyrannej darzů [8] ſchuldt [9] dañ geyſtlichē [10] kaiſers mutter bracht, ihm gethan [11.12] außblieben. Sie Teütſch widerſpenſtig [13] feltſchlachtē, manch erbarmlich blutuergieſſen [14] gefolgt ſolchs [14.15] widerfarn, vier [15.16] ſchandtlicheſt mönch, ſo je genañt, ihm [16.17] onangeſehen, des Papſtumb vnnd gůts von ihm empfangen [18] keyſer [19] abgethon *1. sqq. sed in 2. adnot. est legendum esse* abgebetten [19.20] gethan, hat ſich gentzlich zůſamen geſchworn, vnd [21] ſigel beſeſtiget. So balt [22] *Lemma:* Verrátherey | deß Papſts. | [22] haimlich [23] groſſe verheiſſung gethan, wa ſie den keyſer Dweil [24] keyſer deß iſts dahin komē,

---

[5] Cf. *Struv.* l. c. §. XVII. sqq. [7] Hanno Coloniensis et Adalbertus Bremensis archiepiscopi. [9] Simoney] a. 1073. cf. *Struv.* l. c. not. 24. [10] Agnes Guilelmi V. Aquitaniæ ducis filia, Romæ a. 1077. moritur. [15] 4 oder 5] Plures, octo, aut connumerato Benedicto X. novem a Leone IX. usque ad Paschalem II. münch] Cluniacensis ordinis. Electus papa a. 1073., † Salerni a. 1085. [19] gedemůtiget] Noctes Canusinæ d. 24...27. Ianuar. a. 1077. Cf. *Naucler.* II. fol. 158b. *Struv.* l. c. §. XXXI. [21] vertrag] d. 28. Ian. a. 1077.

dz man einen anderen Künig gegen jm vffgeworffen, darnoch noch einen, vnd zůletſt den dritten. dann er hatt ſye alle erſchlagen, vertriben, vnd auch zům todt bracht. Do ſolichs alles nit hatt helffen mögen, hatt ſich der liſtig bapſt, jm ſeinen ſůn widerwertig zůmachen vnderſtanden, vnnd erſtlich künig Cůnraden der das mol in Italia was, erwecket, dz er ſich wider ſeinen vatter erhaben, darneben gantz Italiam auffpracht. Do aber künig Cůnrad darüber geſtorben, die Italianer verſchlagen, Rom durch den Kayſer gewunnen, iſt der gottsförchtig vatter in die Engelburg geſchlupfft, darnoch ſich daruß geſtolen. vnd alſo, do genůg Chriſten blůts vergoſſen geweſt, ſich vß dem ſtaub gehaben. Nach welches todt ein gleich geſyndter bapſt, namlich Vrbanus, wider jn vffgeworffen. Der nach verſůchung allerley wider jn, zůletſt ſeinen ſůn Heinrichen gegen jm gereytzt, vnd das dohin gebracht, dz der ſelbig iüngling einen groſſen anhang in Teütſchen landen überkommen, damitt er auch ſeinen vatter in ſeinem letſten alter überwunden, jämerlich, vnnd wie nitt zůſagen iſt, tractiert, vnd zůletſt zům todt bracht hatt. Alſo iſt es diſem tewren heldt ergangen.

Drey kunig wider kays. Heinrich.

König Conradt.

bapst Vrbanus.

¶ Do ſye aber nun den ſelbigen der maſſen zůgericht, vnd an ſeiner ſtadt der ſelbig Heinrich, ſein ſůn, angehaben zů regierenn, wiewol ſye jme darzů geholffen hetten, yedoch haben ſye ſein macht auch nitt

Kays. Heinrich der .5.

---

[1] mann andern künig [2] all [3] vertrieben [4] Bapſt, ihm [5] könig Cunraden, mal [6] wider den keyſer erhalten, [7] auffbracht. Alß aber Cunrad daruber [8] keyſer gotsförchtig vatter [8.9] Engelburgk [10] geweßt *om.* auß dem ſtaup gemacht. [10.11] gleych geſynd der *1.* geſindter namlich Vrb. *om.* auff geworffen, doch balt darob zů ſcheitern gangē, Victor .iij. Demnach kam Vrbanus ij. welcher nach [12] ſun Henrichen wider ihn geraitzt [13] ein [13.14] inn Teutſchen [15] *Lemma:* Endt Henrich | deß .iiij. | tractirt [16] bracht, kläglichen in eim kercker geſtorben. | [17] Alß ſie nun den *Lemma:* Henricus .v. | [18] ſtatt Henrich regiren, [19] jedoch, haben

---

[1] In concilio Forchhemensi d. 15. Mart. a. 1077. Rudolfum Sueviæ ducem elegerunt regem Germaniæ; in concilio Goslariensi a. 1081. Hermannum Lucilimburgensem, et a. 1093. ipse Conradus filius patris coronam rapuit, quam deinde alter filius ingratus, Henricus V. nanciscitur. [5] Conradus Maguntiaci *(Monza)* rex Romanorum coronatus a. 1093. † a. 1101. [6] erhaben] ut rebellaret. [8] Rom] a. 1084. [9] Gregorius m. Maio ab Apuliæ duce Guiscardo liberatus sequenti m. Maio in recessu Salernitano moritur. [10] Nach welches tod] i. e. et post Victoris PP. III., electi m. Maio a. 1086., mortui m. Sept. a. 1087. [11] Urbanus II. electus m. Mart. a. 1088. † a. 1099. Imperatorem denuo excommunicavit a. 1089. [15.16] zum Tod bracht] Henricus IIII. moritur Leodii d. 7. Aug. a. 1106. æt. 56. Cf. *Struv.* l. c. §. XLIX. [18] Henricus V. nat. a. 1081. rex Germanorum declaratus a. 1102., coronatus d. 6. Ian. a. 1106., moritur hulcere brachii quod contra parentem sustulerat, d. 23. Mai. a. 1125. [19] ſie] imprimis Paschalis PP. II. qui a. 1099. in sedem Romanam invitus adscenderat, † a. 1118., et Calixtus II. qui ab ineunte fere a. 1119. usque ad exeuntem 1124. papa fuit. Concordata Vormatiensia a. 1122. sequenti a. in concilio I. Lateranensi confirmata investituram cum anulo baculoque faciendam tribuunt pontifici.

leyden mügen, sonder sich jme auch entgegen gesetzt, der dann keynerley that nye gethon, dann dz er sye wol gestrafft hat, vnd mitt der aller hertzesten rûten, jrem verdienst nach, geschlagen. doch haben sye jn mit irem kryegen, von vilen herrlichen thatten, die er vorgehabt abgezogen. hat auch sein lebtag vß durch ire practiken vnd hinderlist in vnrûen leben müssen. des er dann auch nit vnwürdig gewest. dann er hat es an seinem frommen vatter verdient gehabt. Nach des

Lotharius. Conradus. | tod haben sye hertzogen Lotharium vß Sachsen, vnd hertzog Conraden vß Schwaben an einander gehetzt, vff dz nit wo einträchtigkeit vnder jnen were, yr einer sich erhaben möcht, vnd jnen zû gewaltig werden. Doch hatt kayser Lotharius als er das Reich erobert, nach dem sye jm hertzog Conraden entgegen gehalten hetten, sich an jm gerochen, sye zymlich gestrafft. Dar-

K. Friderich der erst. | noch ist der vßerwölt tågen kayser Friderich der erst kommen. den selben achte ich nach kayser Heinrichen dem fyerdten, den aller streitbarsten teütschen Kayser so ye gelebt. Wiewol er besser gelück zû seinem handel, dann kayser Heinrich gehabt. So bald sye nun soliche redlicheit, stercke vnd trutzlicheit bey jm befunden, habent sye jn auch gewoneter weyß angegangen. Die-

[1] mögen, vnnd sich [3] . Doch vielen [4.5] leben lang durch ihr practicken onruwen dessen [5.6] onwürdig hatts gehabt *om.* [6.7] dessen todt [7.8] Cunradē auß *Lemma:* Wett Fritzs | du gewinnst, | Darumb we=|ret der Papst | noch einigkeit | wa eintrechtigkeyt [9] ihnen wer, jr= erheben [10] hat keyser sie ihm Hertzog [10.11] Cunraden hetten *om.* vnd sie ziemlich gestrafft. *Lemma:* Keyser Fride=|rich der erst. | [11.12] Darnach ist der außerwelt tågen, keiser [13] keyser Henrichen dem vierdten [13.14] streitbarestem Deutschen keiser je gelebt, vnd besser glück [15] keiser Henrich balt [15.16] redligkeyt, stercke vnd trutzligkeyt gewonter weiß an gangen

[7] Lotharius II. Moguntiæ d. 30. Aug. a. 1125. in Germaniæ regnum electus, Aquisgrani coronatus d. 13. Sept. primus pontifici Rom. (Honorio II.) legationem misit, quam postea ut obedientiæ sedi apostolicæ debitæ significationem Romani postularunt. Innocentius II. Lothario a. 1133. Romæ coronam imperatoriam inposuit, præstito iure iurando de defendenda ecclesia tuendaque, unde pictæ coronationem describenti tabulæ subscripserunt

„Rex venit ante fores iurans prius Urbis honores,
Post homo *[ligius]* fit Papæ, sumit quo dante coronam".

Cf. *Struv.* l. c. de Lothario II. §. VI. Conrad und Friedrich aus Franken. [10.11] Conradus a. 1128. rex Romanorum coronatus fuerat, sed pontifex actum nullum esse declaravit. cf. *Struv.* l. c. de Lothar. II. §. IV. sie gestrafft] i. e. Anacletum antipapam eiusque fautores. Ad sqq. cf. supra Exhort. ut bell. Turc. inf. §. 188. Fridericus I. Barbarossa s. Aenobarbus, Suevus, nat. a. 1122. Francofurti electus a. 1152. paulloque post Aquisgrani coronatus, Romanorum Cæsarum Augustorum successorem sese exhibens Italiam suo sceptro subicere totam pontificesque etiam studuit semper sæpiusque cum exercitu invasit atque antipapas conplures creari fecit. idem regni Arelatensis coronam recepit a. 1178. Calycadni *(Saleph)* undis prope Seleuciam Ciliciæ perisse magnum imperatorem a. 1190. æt. 69. constat. Cf. *Struv.* de Frid. Barbarossa not. 94. [16] sie] primum Anastasius IIII. a. 1153. sq. tum Hadrianus IIII., cuius legatos a. 1157. non admodum honorifice domum dimisit

weyl aber solichs Kaysers handel also bekant ist, dz auch kinder dauon zůsagen wissen, seint daruon nit vil wort zůmachen. Es haben jm die Bäpst glauben geschworen, vnd nit gehalten, vnd hatt Rom ye list vnd behendigkeit geübt, so hat es sich an dißem versůcht also ernstlich vnd mit stätigem anhalt, dz ich auch geschriben finde, wie jn bapst Alexander dem heydnischen Soldan verraten hab, dz er in sein gewalt kommen. Aber doch durch hilff gottes wider erlößt. Darnach allerley weg jn vmbzůkeren gesůcht. Gott hat jn aber behůt, vnd zů überwindtnuß seiner feynden bracht. Es seind noch vor augen vil schrifften vnnd sendtbrieff so dißer Kayser vnd der Bapst zůsammen gethon. daruß zůerkennen was redlicher stuck sye an jm geübt. Do nun der Bapst gedämpt, die Römer zerschlagen, vnd gantz Italien durch dißen heldt gestillt, vnnd er allso noch zerbrechung aller seiner feynd ein loblich end genommen, haben dann die nachuolgenden bäpst, des sie an dem vatter nit vermocht haben, sich an seinem sůn gericht. Vnd erstlich habent sye sich mit künig Heinrichen vmb Neapolis gezweyet, den selbigen ein bezwun-

Wie keyser Friderichen, der Bapst dem Soldan verraten.

kunig Henrich.

[2] die *om.* [4] diesem stetiglichem [5] *Lemma:* Alexander iij | verrieth K. | Friderich dem | Soldan. | [6] verrathen inn [7] gesucht, [8] bracht. ꝛc. | Alß [10] nun der bapst *om. sqq.* Es seind ... geübt. [11] Italia [12] vnnd er nun ein loblich (*om.* allso ... feynd) [13] dann *om.* nachfolgent [13.14] das sie am vatter nit vermöcht, sich an seinen sun , vnd erst mit [15] Henrichen sich vmb *Lemma:* Künig Hen=|rich der vj. | gezweyt

imperator, cum coronam suam a pontifice accepisse nollet, deinde Senensis Alexander III., unus ex illis dimissis legatis, qui a. 1160. imperatorem excommunicavit, anno autem 1177. pacem cum eo iniit; alii demum, nam regnante Friderico octo pontifices sedem Rom. tenuerunt, quorum unus Alexander III. quattuor antipapas habuit sibi conflictantes. Cf. imprimis libellum Bapst trew Hadriani iiij. | vnd Alexanders iij. gegen Keyser | Friderichen Barbarossa geübt. Aus der Histo=|ria zusamen gezogen nützlich zulesen. | Mit einer Vorrhede | D. M. Luthers. [Pictura imperatoris ac pontificis ante tentoria stantium. 32 foll. in 4°. in fine fol. 31ᵃ.: Gedruckt zu Wittem=|berg, durch Joseph | Klug. Anno | M.D.XLV. | [6] verraten] cf. Scriptores ad a. 1160. et cit. libellum Bapst trew, qui fol. 4ᵇ. picturam exhibet papæ, ut Venetiis ante pacem initam pede collum imperatoris humi iacentis truculenter calcat, et foll. Eijᵇ. sqq. Historia von | Bapst Alexander iij. wie er | zum Bapstumb komen, wie ers auch wi=|der den Keyser, Könige, Fürsten vnd Bi=|schoff erhalten, wie er die gewalt der schlü|ssel so wol gebraucht vnd wie er den Keys=|er Friedrichen Barbarossa dem Türcken | [imagine imperatoris Sultano missa] verrhaten hat. Ist ein fein Ex=|empel der nachuolger | S. Petri. [9] schrifften u. sendbr.] in primis schisma post Hadriani. IIII. mortem a. 1159. ortum concernentes. repetitæ sunt etiam in Rer. Germ. Scrr. Freher. cur. Struv. tom. I. p. 419...428. Maioris vero momenti esse ad Friderici tempora cognoscenda Ottonem Frisingensem cum Radevico, Morenam, Radulphum Guntherique Ligurinum satis constat. [14] Henricus VII. Friderici I. filius, infans a. 1169. Aquisgrani coronatus, patri a. 1190. successit, a Cœlestino III. coronam imperatoriam Romæ accepit die pentecostes a. 1191. statim post ipsius pontificis consecrationem. moritur Messanæ a. 1197. æt. 32. De rebus in Apulia et Sicilia gestis a. 1191. sqq. Huttenus h. l. loquitur. Cf. *Struv.* de Henrico VI. §. IV.

gen friden mit jnen anzůnemen, gedrungen. Nach des todt haben sye mit grossen listen zůgericht, dz ein zweytracht in der wal ist worden zwischen den Teütschen Fürsten. Als nun künig Philips des yetzgenanten kayser Heinrichs brůder, den grösten anhang in Teütschen landen gehabt, haben sye dargegen Hertzog Otten von Sachßen confirmiert. Als jn aber künig Philips überwunden, auch vertriben, haben die Båpst vnd die jren, wiewol nit offenlich, sonder heymlich nichts vnterlassen, damit sye jn veruolgen möchten. seind jm oft trewloß vnd meyneidig worden. Dann jnen ist das geblůt kayser Fridrichs verdacht gewest, bitz er zůletst von einem Pfaltzgrafen erstochen ist (als ettlich meynen) durch anreytzung vnnd verschaffung des bapsts Innocentij. Also ist nach jrem willenn, hertzog Ott, wiewol wider der teütschen Fürsten gesynnen, doch dem Bapst zů gefallen künig worden. Es hatt aber des bapsts gunst nit lang über dem gehalten. Dann so bald er nit hatt in allen dingen mit abbrechung des Reichs, seins willens geleben, hat er jn auch feyndtlich verfolgt, vnd mit dem Bann geschlagen. doran kein genügen gehabt, souil mitt den Fürsten gehandelt, dz sye den iungen hertzog Friderichen, kayser Philipsen sůn, wider jn erwölet haben. Vnd haben jn also ein růten über iren eygen rucken gemacht. Dann diß ist kayser Friderich der ander, der sich sein leben lang mit den båpsten (der jm drey nach-

kunig Philippus.

Hertzog Ott.

keyser Ott.

Kays. Friderich der .2.

---

[1] frieden dessen [2] zweitracht Wal Deutschen [3] Philipps, deß jetzt= [3.4] K. Henrichs Deutschen [5] Sachsen [6] Philipps båpst vnnd [7] offentlich underlassen [7.8] verfolgē seint an jm meynendig [9] geblůt keyser verdacht gewesen, biß [9.10] Pfaltzgraffen mainen) anstifftung (*om.* vnnd versch.) [11] *Lemma:* Keyser Ott. | [12] gesiñen [13] deß lāg ob dē halt [15] feintlich ban *Lemma:* Otto ist im | bān Innocen=|tij gestorben. | [17] K. Philipsen sun erwéler *1.* erwelet [18.19] K. Friderich *Lemma:* Fridericus se=|cundus. | [19] båpstē

---

[3] Henricus imperium adiuncto Siciliæ regno hereditario iure suis relinqui voluerat, de qua re multæ dissensiones contentionesque ortæ sunt, ante quam Philippus Suevus Henrici frater iunior natu Moguntiæ a. 1198. a legato pontificis Cœlestini III., cum paullo ante regnum incepisset, coronaretur. [5] Otto Brunsvicensis ab adversariis Suevicæ domus electus, ab Innocentio III. confirmatus, a. 1206. a Philippo devictus est. Philippus anno sequenti cum pontifice pacem iniit, tricenarius autem ab Ottone Vitelsbacensi Bambergæ interfectus est d. 23. Iun. a. 1208. Tum Otto IV. Brunsvicensis Henrici Leonis filius iterum imperator electus Francofurti ab Innocentio III. Romæ a. 1209. coronatus est. De bonis Mathildis sedi Rom. restituendis ac de Siciliæ regno sibi recuperando inter imperatorem pontificemque dissidia extiterunt, quæ illi infausta facta sunt: moritur sine fautoribus ac liberis in palatio Harzburgensi a. 1218. m. Maio. [18] Fridericus II. Henrici VI. filius ex Constantia, Rogeri Siciliæ regis filia, natus est d. 26. Dec. a. 1194., primum a. 1196. nondum baptizatus creatus est rex Romanorum, iterum excommunicato Ottone, tertium Confluentiæ a. 1211., coronatus Moguntiæ ad Rhenum exeunte a. 1212., et iterum Aquisgrani m. Iul. a. 1215. atque imperialem coronam accepit Romæ d. 22. Nov. a. 1215. ab Honorio III., Fridericus moritur exeunte a. 1250. [19] drey] Innocentius III. † a. 1216., Honorius III. † 8. Nov. 1226.,

einander zestrengklich wider gewest) hatt beyssen müssen. Nun ist er von leyb vnd gemůt dermassen geschickt, dz sich billich die welt eines solichen Fürsten frewen solt, gewest. Jn haben aber die bápst mit einem vast lásterlichen sprew decret, das sye auch darnoch in ir geystlich recht, darinn es noch

decret wider kayser Friderich.

---

[1] zestrenglich [1.2] hat müssen beissen. | Diser k. Friderich ist võ lib vñ gemůt (*om. reliquis, adposito lemm.* Fridericus se=|cundus. | gschickt solchen [3 sqq.] gewesen, aber die bápst haben jn jren Rechten trewloß vnd meineydig gescholten (*omissis reliquis*)

Gregorius IX. † 21. Aug. 1241., quem secutus est Cœlestinus IIII. qui tamen nondum accepta tiara mortuus est post paucas hebdomades; postea sedes apostolica vacavit, donec m. Iunio a. 1243. Sinibaldus Fliscus crearetur qui in pontificatu Innocentii IIII. nomen gessit. [2] geschickt] „Princeps strenuus erat, magnificus, liberalis, multarum linguarum peritus ac simul eruditus: Latinam, Græcam, Saracenicam, Gallicam et Germanicam linguam optime callens: quicquid enim otii nactus fuerat, id lectioni librorum suffurabatur. Libros multos ex Græco et Arabico Latinos fieri curavit, inter quos et Aristotelis volumina fuerunt et multa medicorum. Ipse diversos libros composuit, utpote de natura et cura avium. Neapoli academiam instituit multis privilegiis dotatam .." *Struv.* Corp. hist. Germ. de Frid. II. §. 11. [3.4] sprew decret] Non proprie sic dictam paleam, Gratiani decreto adsutum locum, vult, sed Innocentii IIII. cap. 2. in Sexto De sententia et re indicata II. 14. a. 1245. emissum, quo post memoratam imperatoris a Gregorio IX. factam anathematizationem prædicatumque de se pacis amorem ac mansuetudinem lenitatemque fere incredibilem Innocentius „ut ad præsens" ait „de ceteris eius [Friderici II.] sceleribus taceamus, quatuor gravissima, quæ nulla possunt tergiversatione celari, commisit: deieravit enim multotiens, pacem quondam inter ecclesiam et imperium reformatam temere violando; perpetravit sacrilegium, capi faciens Cardinales sanctæ Romanæ ecclesiæ ...; de hæresi quoque non dubiis et levibus, sed difficilibus et evidentibus argumentis suspectus habetur; præter hæc regnum Siciliæ, quod est speciale patrimonium beati Petri, et idem princeps ab apostolica sede tenebat in feudum, iam ad tantam in clericis et laicis exinanitionem servitutemque redegit, quod eis pæne penitus nihil habentibus et omnibus exinde fere probis eiectis, illos qui remanserunt ibidem, servili quasi conditione vivere ac Romanam ecclesiam, cuius sunt homines principaliter et vasalli, offendere multipliciter et hostiliter impugnare compellit. Posset etiam merito reprehendi, quod mille quidem fartorum annuam pensionem, in qua pro eodem regno ipsi ecclesiæ Rom. tenetur, per IX annos amplius solvere prætermisit. Nos itaque .... memoratum principem, qui se imperio et regnis omnique honore et dignitate reddidit tam indignum, quique propter suas iniquitates a deo, ne regnet vel imperet, est abiectus, suis peccatis ligatum et abiectum omnique honore ac dignitate privatum a domino ostendimus denunciamus et nihilominus sententiando privamus, omnes qui ei iuramento fidelitatis tenentur adstricti a iuramento huiusmodi perpetuo absolventes, auctoritate apostolica firmiter inhibendo, ne quisquam de cetero sibi tanquam imperatori vel regi pareat et intendat, decernendo quoslibet qui ei deinceps velut imperatori vel regi consilium vel auxilium præstiterint seu favorem, ipso facto excommunicationis sententiæ subiacere. illi autem ad quos in eodem imperio imperatoris spectat electio, eligant libere successorem ..." Cf. etiam Nicolai III. a. 1278. Romæ emissum c. 17. in Sexto De electione et electi potestate I. 6. med.

steet, gesetzt, züschanden vnderstanden, jn trewloß vnd meyneydig gescholten. dem sye doch nye kein trew noch glauben hyelten. auch sunst viler ding geschuldiget, daran sye in, als vß woren historien vnd Chronicken zübewisen, gewalt vnd vnrecht gethon. Dann er ist ein redlicher streitbarer eerentricher fürst gewest. vnd darumb sye sich aber an jm lebendig nit haben rechen mögen, haben sye dises gyfft nach seinem tod über jn vßgegossen, der hoffnung, sye wöllen bey den nachkommen vnd vff zükünftig zeyt dannoch recht behalten. Vnd seind darauff ettlich historien schreiber von jnen, die sach also zübeschreiben, verordnet worden. Aber bey alten vnpartheyschen geschichtschreiberen, auch in seinen kayser Friderichs briefen, der ich ein gantz büch voll hab, vnd ob gott wil bald trucken lassen, findt sich die warheit, dz jn die bäpst schändtlich vnd lästerlich gehandelt haben. Erstlich Honorius, der jm Lantgraffen Otten entgegen vffgeworffen, vnd darnoch ettliche stett in Italien wider jn erweckt. Als er die aber mit hilff gottes, doch nit on grossz blütvergyessung überwunden, vnd sich mit grosser macht, vnd vnussprechlichem kosten das heylig landt von den vngläubigen wider züerobern erhaben, vnd schon mit den seinigen vff dem mör gewest, hat jm der bapst ein vffrür in Italien gemacht, dz er den loblichen zug hat brechen müssen vnd widerumb zürück zyehen, vnd ist also durch neydt des bapsts die gantz Christenheit an irem grossen nutz gehindert worden. Doch hatt er gethon als ein großmütiger Fürst, dem der gemeyn nutz dann sein eygenthümb lieber gewest, hatt sich in grosser demütigkeit mitt dem Bapst vereinigen lassen, darnoch wider züm heyligen land gezogen, Hierusalem vnd andere stedtt wider an die Christenheit bracht. Für welche sein wolthat

Historien von Friderico imp.

Lantgraff Otto.

Nota grosse boßheit.

[1] züschenden *3. sqq.* [2] ghaltẽ, Auch ding mer g. [3] sie jm, alß auß waren vnrecht gethan, dañ [4] ehrentreicher Fürst gewesen, [4.5] sie aber schandtlich vnd lesterlich mit jm vmbgangen. [12] Honorius iij. hat erstlich jm Landtgraffen [13] stätt erwerckt. [14] groß blüt vergissung [15] onaußsprechlichen [16] onglaubigen erhaben] auffgemacht, seinen auff dem Meer, hat ihm [17.18] gemacht, must also den loblichen zuck brechen, vnd *Lemma:* Ein groß bü|berey des | bapsts. | ziehen, Ist [20] gemyn *1.* [21] geweßt, vnd sich demut [22] landt [22.23] Jerusalem stätt inn die

[10] Mallem hoc litterarum Fridericianarum volumen edidisse Huttenum quam hunc de dolis pontificiis libellum. Ceterum fuerit ille liber sæpius adhuc editus Petri de Vineis, etiam ex Dantis Inferno XIII. notissimi cancellarii imperatorii: Hagenoæ. 1529. 8°. Basil. 1566. 8°. Amberg. 1609. 8°. Basil. 1740. II. 8°. Fortasse Hagenoense exemplum ex illo Huttenico volumine editum est. Cf. vol. II. p. 446. [13] a. 1222. [15] Fridericus inpellente Gregorio IX. novo pontifice m. Sept. a. 1227. Brundusi navem conscenderat, sed ad Hydruntem adpellere coactus ab illo iteratis bullis excommunicatus est. [22] Iterum imperator Fridericus mense Augusto sequentis anni in terram sanctam profecturus navem adscendit, cum Sultano pace inita a. 1229. sequenti anno papæ etiam reconciliatus est. Res ab imperatore gestæ paucis enarrari nequeunt, neque Hutteni commentariolus satis adposite eas delineavit.

in mitler zeyt der bapſt Gregorius vff alle weg nachgeſtelt, vnd zůuoran jne durch die Tempelherren, dem heydniſchen Künig verraten wöllen. Darnoch jm ſeinen ſůn, künig Heinrichen, entgegen gehetzt, Meylandt, Bononien, Parma vnd Venedig, vnd vil andere ſtett in Italien mit groſſer vffrůr wider jn bewegt, ihn darnoch verbannt vnd vermaledeyet. Vnd als er nun den allen obgeſigt, auch der practicken, ſo erſtlich durch den bapſt Gregorium, darnoch Celeſtinum in Teütſch land wider jn zůgericht, widerſtanden, ſich auch alſo gehalten, dz man ſein vnſchuldt erkennt, vnd großmütigkeit geſehen, hat der bapſt Innocentius ein Concilium in Franckreich wider jn gemacht, dorinn er jn auch abgeſetzt vnd verbannet hat. über das er vor der zeyt unwidergeltlich wolthat von jm kayſer Fridrichen entpfangen hett, auch on zweifel wo er nit geweſt, nyemer bapſt worden wer. alſo iſt der fromm kayſer bitz in todt von jnen gehandelet worden.

Verratery bapst Gregorij.

Vndanckbarkeit bapsts Innocentij.

Doch haben ſye den haſß, ſo ſye wider jn gehabt, auch noch ſeinem todt nitt faren laſſen, ſonder des ſeinen ſůn künig Conraden ent-

kunig Conradus.

[1] *Lemma:* Gregorius ir | hat Fridericũ | ij. wöllen ver: rathen. | ihm auff nachgeſtellt, vnnd [2] jn [3] Henrichen [4] Meylandt ſampt vil andern Italiſchen ſtätten [5] vermaledeit. [6] practick [7] landt [8] onſchuldt [9] Innocentius iiij. [10] auch *om.* Vber [11] keyſer FridRichen empfangẽ [11.12] on zweyffel, wa [13] from keyſer biß in [15] *Lemma:* Cunradus ent|hauptung. |

[1] Dum in terra sancta erat Fridericus, hostiliter contra imperatorem Gregorius multa fecit, et inter alia etiam orientalibus Christianis, ne imperatori obedientiam auxiliumve præstarent, nuntiis ad id missis interdixit. Cf. Petr. de Vineis I. c. 21. [3] Henrico quem pater septenarium regem Romanorum creari curaverat a. 1220. (unde Henrici VII. nomen apud multos gessit) rebelli facto a. 1235. coronam libertatemque ademit; mortuus est Henricus a. 1242. in castello Apulo captus. [4] in Italien] Germanos etiam, qui in conventu Bodobriecensi (*Boppart.* a. 1234.) filio contra patrem rebellanti se consociarunt. [5] denuo excommunicavit a. 1239. cf. *Struv.* de Frid. II. nott. 77. 78. „Nec minimam excommunicationis caussam esse voluit papa, quod imperator præter alios errores horrendos hoc dicterio fuerit usus, a tribus baratoribus, Iesu, Moyse et Machometo, totum mundum fuisse deceptum". [6.7] 'Gregorium primum' *falso habet Latin. exemplum Wolfii.* 'nonum' *scribendum est.* [7] Cœlestinus IIII. ne unum quidem mensem, ut diximus, pontificatum gessit. [9] Concilium Lugdunense, generale XIII. a. 1245. cf. in primis Matth. Paris. ad hunc a. [10] verbannet] cf. supra cit. c. 2. in VI°. de sent. et re iud. [11] Ipse Fridericus sese ex amico Cardinali inimicum sibi Pontificem habiturum esse, cum Sinibaldi electio ei nuntiaretur, dixisse fertur. [15] Conraden] Conradus IIII., sive inter Siciliæ reges Conradus I., Friderici II. filius, nat. a. 1228., rex Rom. coronatus a. 1237. imperator post patris mortem (d. 13. Dec. a. 1250.) sibi nuntiatam, a. 1254. cum fratre Henrico a naturali fratre Manfredo (Siciliæ rege a. 1258...1266.) veneno interemptus est (cf. Matth. Paris. et Malaspin. ap. *Struv.* de Conrado IIII. nott. 17. sq.), ut recte Huttenus enarrat, quem inmerito Straussius etiam vituperat, quod Conradum IIII. cum Conradino sive Conrado II. Friderici II. nepote confudisset. ipse vero Straussius Münchiano exemplari deceptus Cammerlanderianam retractationem cum genuino Hutteni commentario confudit.

gelten lassen, den basthart Manfredum, an jn gehetzet. in welchem kryeg Bapstlich gifft. | jm mit gifft vergeben ist, durch verrattung, on zweyfel, des bapstes Innocentij.

[*Pro verbis* Doch haben ....: Innocentij *sic habet 9.:*]

ward von Manfredo seinem suhn, auß dem kebsweyb geboren mit gifft abgethan vnd erstecht.

Noch ist der haßs nit außgewesen, sonder sein sun künig Cunraden auch deß vatters entgelten lassen, den bapsthard Manfredum an jn gehetzt, In welchem krig ihm mit gifft zů vergeben vnderstanden, durch verratung on zweyffel, des bapstes Innocentij.

Es seint vil båpst zů keyser Mördern worden, ist es nit offentlich allmal, so ist es doch haimlich durch jr anstifftung zůgangen. Clemens .iiij. hat Conradum .iiij. Conradus enthauptung. | Friderici .ij. sun den letzten hertzogen zů Schwaben, vnnd erblichen könig zů Neapolis offentlich mit dem schwert lassen richten.

Als nun der hinweg genommen, haben sye mit dem basthart Manfredo k. Manfredus. | gleicher weiß auch gehandelt. Dann der bapst Alexander hat jm erstlich die Florentiner vnd vil welscher stett an hals gehenckt. Darnach auch den Künig in Franckreich wider jn bewegt. Das auch darnoch bapst Vrbanus vnd zůletst Clemens gethon, so lang, bitz er bey Beneuent von den Frantzoßen über- k. Rudolff. | wunden, vnd erschlagen ist. Nach dem ist kayser Růdolff in Ita-

---

15 , dann Alexander iiij. *Lemma:* Manfredus | erschlagen. | 16 Welscher stått an halß 17 Vrbanus iiij. 18 Clemens iiij. gethan Be=|neuenut *1.* 19 *Lemma:* Keyser Ru=|dolph | 19 keyserRudolph in Italia

---

11 sqq. Non Conradum Friderici filium, sed Conradum Friderici nepotem, sive Conradinum, nat. a. 1252., d. 27. Oct. 1269., capitis supplicium passum esse satis constat. cf. quæ paullo ante aduotavimus. 11 Clemens IIII. m. Febr. a. 1265. pontifex factus fuerat, decesseratque d. 29. Nov. a. 1268. Cum Conradini caput præcideretur, sedes Romana vacabat. fuerunt tamen qui (cum Cammerlandero) necis Conradinianæ Clementem potius quam Carolum Andegavensem reum facerent. Ita Albertus Argentor. (*Struv.* l. c. not. 75.) „Scripsit autem Carolus Clementi, tum papæ existenti, quid faciundum esset de Conradino capto. qui rescripsit eidem qui ei favebat '*Vita Cunradini mors Caroli, mors Cunradini vita Caroli*'. Quo scripto viso statim Carolus Cunradinum cum duce Austriæ et cæteris decollavit". 14 der] Conradus IIII. (sive I.) secundum iustam Hutteni, sed Conradinus secundum corruptam Cammerlanderi enarrationem. nam Alexander IIII. ab a. 1254...1261. sedem Romanam tenuit, et Manfredus m. Febr. a. 1266. in pugna Beneventana cum Carolo Andegavensi commissa cecidit. cf. Malasp. ap. *Struv.* l. c. not. 52. sq. 17 künig in Frankr.] Ludovicum IX. s. sanctum, sive potius eius fratrem Andegavensem comitem Carolum, de quo diximus. 17 Urbanus IIII. Alexandrum secutus est a. 1261., illum Clemens IIII. a. 1265. ut supra adnotavimus. 19 Rudolfum comitem Habsburgensem imperatorem (a. 1273...1291.) Gregorius PP. X. a. 1274. confirmavit, cum ille privilegia Ottonis IIII. et Friderici II., immo etiam Ludovici et Ottonis I. confirmasset. (cf. *Struv.* de Rud. Habsb. §. XII.) Honorius IIII. duos annos 1285...1287. pontificatum gessit. Magis quam Honorius Rudolfum tribulaverunt Gregorius X. (a. 1271...1276.) et Nicolaus III. (a. 1277...1280.), ita ut imperator Papam leoni Æsopico compararet, qui ægrotare simulans quæ eum visendi gratia venirent animalia, devoraret.

lien von jnen tribulieret worden. Doch heymlichen, als ſye jn haben (vmb dz er ettliche Walhen, von denen er gelt darumb entpſangen hat, gefreyt) zů ſchmähen underſtanden. daruff dann bapſt Honorius zymlichen fleyß gelegt. Wer an kayſer Heinrichs des ſybenden todt ſchuldig ſey, iſt noch nit grundtlich erkant, wiewol nyemant zweiſlet, dz die Florentiner den Münch, der jm in dem heyligen ſacrament vergeben hat, zůgericht vnd verordnet haben. | k. Henrich der sybent.

So weiſß man auch wol, das jm bapſt Clemens, der jn anders nit dann vff geding hat Kayſer ſein laſſen wöllen, nit gern, ſonder mit vffrůr vnd bezwengklich gekrönt. Hat ſich auch vmb das künigreich in Neapolis willen feyntlich gegen jm geſtallt. In dem iſt der fromm Kayſer jämerlich vmbkommen. | bapst Clemens.

Der ſolicher geſchick geweſt, dz man im gantzen Reich ein hoffnung in jm gehabt, er werde noch groß eer julegen. hat auch der maſſen angefangen zůregieren, dz ſich anders nit dann zů einem dapfferen großmůtigen rechtgeſchaffenen regierer zů jm zůuerſehen geweſt. Das hatt er auch villeicht entgelten můſſen. | keys. Heinrichs geschicklicheit.

Die bäpſt han nit gern inn ihr ſach getragen, das ſicht mann täglich noch wol.

Was aber an dem heymlich geübt, iſt darnoch an kayſer Ludwigen offentlich angewendt. den ſelbigen hatt bapſt Johannes | K. Ludwig. | Bapst Ioannes.

---

[1] tribuliert haimlich, [2] drumb empſangē, gefreit [3] Honorius iiij. zimlichen fleiß [3.4] keyſer Henrichs deß ſiebenden *Lemma:* Henrico der. | vij. im Sacrament vergebē | [4.5] gründtlich erkannt, niemant zweyffelt das Mönch [6] h. ſacrament vnd darzů v. [7] weyß mann Clemens v. anderß [8] keyſer [9] bezwencklich [9.10] künigreich || Neapolis gegen jm feindtlich geſtalt, In keiſer [11] gweſt mañ [12] in jn werd ehr [13] zůregiren, [14] regirer geweſt. Deſſen hat [17.18] K. Ludwigē [18], Den ſ. Joañes

---

[1] Miror Bonifacium VIII. (a. 1294...1303.) ab Hutteno silentio prætermitti. [2] ettliche Walhen] „Bononiensibus, Genuensibus, Lucensibus, Florentinis pro magna pecuniæ summa libertatem vendidit". *Struv.* l. c. §. XXIX. [4] Henricus VII. Lucilimburgensis electus Rom. rex a. 1308., coronatus Aquisgrani a. 1309. Mediolani Lombardiæ coronam accepit a. 1311. ineunte. moritur æt. a. 51. d. 24. Aug. a. 1313. ut ferebatur a Trithemio quoque et Cuspiniano, et in pictura exempli *9.* huius conmentarii repræsentatum est, veneno a Dominicano („fratre Bernhardo Montepeluciano, ordinis fratrum prædicatorum") in consecrato pane infarcto sublatus, cum alii, quibus tamen minorem fidem habere Huttenus videtur, febri confectum exspirasse narrarent. Cf. *Struv.* de Henr. VII. Lutzenb. §. XVI. [7] Clemens V. (a. 1305...1314.) Vasco, Philippi Pulchri, cui coronam imperialem promiserat, auspiciis ad sedem Romanam e Burdegalensi evectus, coronatus est Lugduni pessimis ominibus. [8] geding] cf. Clementinam un. De iureiurando II. 9. [in concilio Viennensi.] [9] Inter principes Italiæ ab Henrico VII. Pisas convocatos cum rex Neapolitanus Robertus Calabriæ dux, quem tamquam vasallum imperialem citaverat, obedientiam denegaret, hunc debellaturus fatalem diem obiit in Hetruriæ oppido *Bonconvento.* [11] geſchick] Laudes viro a scriptoribus tributas repetit *Struv.* in ei. vita §. II. [17.18] Ludovicus IV. (aliis V.) Bavarus nat. a. 1287., Francofurti d. 20. Oct. a. 1314. electus imperator, Aquisgrani d. 26. Nov. eiusdem a. coronatus, postquam Fridericus III. Austrius s. Pulcher, d. 19. Oct. electus, d. 25. Nov. Bonnæ

der geytzigeſt vnd geltſüchtigeſt ſo vnder allen bäpſten ye gelebt, vmb dz er on ſein verwilligung zů Kayſer gewölet, verbannt, vnd ſouil an jm geweſen abgeſetzt. Do er aber ſich mit gewalt jm entgegen geſetzt, gen Rom mit macht gezogen, vnd der bapſt ſich jm zů ſchwach erkant, hat er alle Stett vnd herrſchafft in Italien die er vermocht, wider jn gehetzt, vnd jm alſo lang er gelebt kein růhe gelaſſen, hat ſich auch in keinen weg mit jm vertragen wöllen laſſen. Diſſer kayſer Ludwig hat ſich, wiewol mit ſeinem groſſen ſchaden, dannocht fürſtlich vnd kayſerlich ir erweret

vnnd regiert. xxxij. jar, zůletſt jm vergeben von einer Fürſtin, vnd alſo geſtorben.

Carolus der fyerdt. | Aber ſein nachkommen Carolus hat ſich gantz weibiſch finden laſſen. Dann er hat ſich den bapſt Innocentium zwingen laſſen, vff dz er von

[1] gelebe *1.* [2] zů K. gewelet [3] ſetzt [4] erkant ſtått [5] Italia [5.6] vn̄ alſo jm alß lang er lebt kein ru [6.7] laſſen wöllen. Diſer k. Ludwig [9] *Lemma:* Keyſer Lud⸗|wigē wirt ver|gebē durch ein | Fürſtin. | [10] Carolus der vierdt hat weibiſch gehalten, Er hat [10 sq.] laſſen, vn̄

coronatus fuerat, cum hunc d. 28. Sept. a. 1322. vicisset captivumque fecisset, Iohannes PP. XXII. bulla d. 9. Oct. a. 1323. emissa utramque electionem infirmavit, Ludovicum autem cum d. 21. Maii a. 1327. Mediolani coronam sumpsisset, excommunicavit, qui spreto anathemate Romam profectus ibi ab episcopis imperatoriæ partis accepta corona (d. 17. Ian. a. 1328.) ipse papam dignitatem suam iure amisisse pronuntiat et antipapam Nicolaum V. manibus suis coronat mutuoque ab eo coronam sumit. Etiam alter post Iohannem, quem octodecim miliones aureorum reliquisse Villanius rettulit, in sede apostolica successor, Clemens VI. iudicia ab illo contra Ludovicum lata non solum publice confirmavit, sed infensius etiam contra imperatorem sæviit a. 1346. cf. *Struv.* §. XXVIII. Ceterum non Hutteni sed Cammerlanderi est glossa [ex Chron. Sanpetrin. ad a. 1347.], quod „intoxicatus est imperator Ludewig per Ducissam de Austria [Iohannam, Alberti II. uxorem], cum amorem S. Iohannis secum biberet. tandem imperator venenum sentiens, sperans evadere ascendit equum cum suis, ad venationem proficiscens expiravit in equo". [d. 11. Oct. a. 1347.] Alii non venenum sed venationem sive apoplexiam potius causam mortis fuisse rettulerunt. Cf. *Struv.* in ei. vit. §. XXXI. [2] verbannt] bullam excommunicationis dat. Avenione V. kal. Febr. a. 1330. exhibet etiam Harduin. Concill. coll. VII. p. 1416...21. Bene respondit a. 1338. conventus Rensensis, imperatorem esse quem electores elegissent, etiamsi a papa non ungeretur, consecraretur, coronaretur. cf. *Struv.* de Lud. Bav. §. XXIV. [10] Carolus IIII. Ioannis Bohemiæ regis filius superstite Ludovico apud vicum *Rhense* supra Confluentiam m. Iul. a. 1346. electus sequenti d. 26. Nov. Bonnæ coronatus est, dignus imperio quod alii principes, cum aut perparvi aut nullius pretii esset, suscipere noluerunt; certe maioris ingenii Nicolaus ille tribunus Romanus fuit, quo expulso regnique conpetitoribus tum morte tum renuntiatione sublatis quattuor aliis coronationibus Carolus consecratus est, Aquisgranensi (d. 25. Iul. a. 1349.), Mediolanensi (d. 6. Ian. a. 1355.), Romana (d. 5. Apr. eiusd. a.), Avenionensi (exeunte m. Maio a. 1365). Mortuus est imperator aureæ bullæ auctor et universitatis Pragensis conditor, non indoctus sed superstitiosus et prodigus ostentator, rebus inanibus nimium deditus, veræ imperii imperatorisque dignitatis custos ignavus, d. 29. Nov. a. 1378. æt. 62. Cf. Vadisc. §§. 54. 55. (vol. IIII. p. 176.) [11] Innocentii VI.

jm gekrönt werd, zů geloben vnd geschworen, von stund an vß Italien zůzyehen, vnd geen Rom sein lebtag nyemer zůkommen. Noch mer, jm ettliche Stett vom Reich jm übergeben, vnd vil ander vnzymliche vneerliche compact vnd büntnuß jngegangen. Wiewol nun diser schuld hat, dz er also gar on hertz vnd gemůt sich des Kayßertůmbs vnderwunden, so seind doch die ein solichs haben dörffen einem Römischen regierer vnd herren der welt angesinnen, nit entschuldiget. Dann sye haben nit als christenlichen Bischöffen gebürt, sonder listig betrüglich vnd vntrew tyrannen bewißen. Darnoch hat sich kayser Sigmund, vnder jnen ettwan gůte wort gebende, ettwan sich dienstlich ertzeygende, trochen müssen. Bitz so lang sich die Hussische sach begeben hat, zwyttracht in sye gefallen, vnd es zů einem Concilium kommen ist. Dann dar noch hat er ein zeyt lang besser sach mit jnen gehabt. Ye doch haben sye jm auch erstlich im Concilio zů Costentz, darnoch zů Basel vff dz trutzlichest entgegen gegangen. Vnd wiewol er

Keyser Sigmund.

von stūd an, alß er gekrönt, aus Italia müssen zihen, vnd [2] gen Rom sein lebenlang nit mer zůkom̃en, geschworn. Noch mer, jm etliche stätt [3] jm *om.* [3.4] onzimliche compact vnnd onerliche bündtnuß ingangen. Wiewol er schuldt hat, das er so gar vnd gemůt *om.* [4.5] sich hat dörffen des keisertumbs vnderwinden, so seint [6] *Lemma:* Sie nemen dz | gantz Reich | drauff. | [7] Christlichen Bischoffẽ vnd als vntrew [8] [sich] bewißen] gehandelt. keyser [9] etwann sich [9.10] etzeygende *l.* erzeygende, tuckẽ müssen. Biß hat *om.* [11] Concilio Dann *om.* [13] auffs trutzlichst entgegen gangen

(a, 1352...1362.) cardinalibus, postquam Clemens VI. a. 1346. Caroli electionem sua bulla confirmaverat, a. 1355. Carolus 'habitu peregrini Romam ingressus' ut coronam acciperet, inter alia parum imperatore digna iuramento præstito promisit 'ipsa die qua coronam huiusmodi receperimus, dictam urbem ... exibimus, cum tota etiam, quantum in nobis fuerit, gente nostra et cessante etiam impedimento legitimo continuatis moderatis diætis extra totam terram Romanæ ecclesiæ nos recto gressu transferemus versus terras imperio subiectas, nunquam postmodum ad urbem, regna prædicta Siciliæ, Sardiniæ et Corsicæ provincias, civitates vel alias terras Romanæ ecclesiæ, nisi de speciali licentia sedis apostolicæ accessuri'. (cf. Bzovii contin. Annalium Baron. tom. XIV. p. 1189.) Coronavit non papa, sed cardinalis Hostiensis. Ita verum est imperatorem Romam timide inrepsisse atque ignavum eiectum esse. [8] Wenceslai XXII Robertique decem imperii annis, parum etiam Germaniæ gloriam augentibus, omissis ad Caroli IV. filium Sigismundum properat commentarius. Electus imp. d. 20. Sept. a. 1410. iterumque cum imperii æmuli, Iustus Lucilimburgensis propriusque frater maior natu Wenceslaus, ille mortuus esset, hic renuntiasset, d. 21. Iul. a. 1411., Aquisgrani d. 8. Nov. a. 1414. ab electore Coloniensi coronatus est. Concilii Constantiensis (generalis XVII.) prima sessio habita est d. 16. Oct. a. 1414., postquam imperator oppidum præsidio tenere cœpit; d. 29. Maii a. 1414. Iohannes XXIII. depositus est, Gregorius autem XII. d. 4. Iul. sese abdicavit; d. 26. Iul. a. 1417. Benedictus XIII. depositus et sequenti d. 11. Nov. (sess. 41.) Martinus V. in pontificatum electus est. Hussi ad ignem condemnatio facta est d. 6. Iul. a. 1415. Exit concilium d. 22. Apr. a. 1418. Basileense concilium, cum Martinus V. m. Febr. a. 1431. decesserat, totum in pontificatum Eugenii IIII. incidit, mortui m. Febr. a. 1447., nam prima sessio m. Dec. a. 1431., vicensima nona m. Mai. a. 1443. habita est. Sigismundus d. 31. Mai. a. 1433. Romæ ab Eugenio IIII. coronam imperialem accepit.

den ſinn vnd můt ſye zů reformieren gehabt, iſt jm doch das glück darzů abgeſtanden, vnd hat es nye vollenden mügen. jm iſt auch groß vndanckbarkeit von bäpſten widerfaren. Aber zůuoran von Eugenio, dem er im Concilio zů Baſel, zů allen ſeinen eeren geholffen, der hatt jn darnoch alſo ſpöttlich gehalten, alſo ſchäntlich veracht, das er jn ſechs monat lang zů Senis hatt warten laſſen, ee er jm die kron hatt geben wöllen. Diſes iſt der verräter Eugenius, der (als er geſehen, das Concilium zů Baſel wider ſich fürgang haben) den Delphin in Franckreich bewegt hatt, dz er mit hörs krafft in dz Elſas gezogen, vil lands verwůſt, vnd die armen leüt jämerlich verderbt. Damit hatt er ſich an den teütſchen Fürſten rechen wöllen. Hat ye ein kayſer mit Bäpſten können vmbgen, ſo hat es kayſer Friderich der dritt gekönnet, noch dann habent ſye jm vil böſzer dück bewiſen. Vnd zůuoran hatt jm Paulus der bapſt, do er das letſt mol zů Rom

Eugenius bapst. | Keiser Friderich der .3. | Paulus bapst.

---

[1] reformiren [2] mögen. Jm [3] Aber *om.* *Lemma:* Eugenius der | iiij. ward im | Concilio zů | Baſel abge=|ſetzt, võ Rom | nackent vnnd | bloß vertribẽ, | von den Rö=|mern, aber võ | den Venedi=|gern ſeynen | Landßlewten | wider inn ge=|ſetzt. | [4] ehren hernach [5] ſpötlichen ſchandtlich [5.6] Senis ließ warten, ehe er jm die kron wolt geben. | Dieſes [6.7] verräther wider ihn zů ſein [8] FranckReich mitt heers inns [9] landts [10] teüſchen *9.* keyſer *1.* ihe ein keiſer [11] künnen vmbgahn keyſer [11.12] drit gekönt, noch haben ſie [13] *Lemma:* Paulus. ij. |

[4.5] Senis plus quam sex menses hæserat imperator ante quam præstito iuramento coronam a pontifice Eugenio IIII. (a. 1433. in festo pentecostes) acciperet. cf. *Bzovii* Annal. tom. XVI. p. 83. sqq. *Struv.* de Sigism. §. XXV. [7] Post 15. tandem sessionem Eugenius concilium agnovit bulla d. 15. Dec. a. 1433. data. Proditionis rei tam papa quam imperator merito fiunt: Hussum Bohemosque hic et Galliæ regem, Eugenius imperatorem et papam conciliumque decepit. [8] Delphin] Caroli VII. regis Galliarum (a. 1422...1461.) filius Ludovicus XI. rex a. 1461...1483. longe post constitutas Pragmatica sanctione Gallicanæ ecclesiæ libertates (a. 1438.) Gallos supra L milia equitum, ut fertur, contra Helvetios eduxit a. 1444., quos post infelicem victoriam apud S. Iacobum Basileæ d. 26. Aug. ex duobus milibus Helvetiis relatam Ensishemi d. 28. Oct. intervenientibus a concilio Basileensi legatis pace inita maximam partem in Alsatia prædabundos et vastabundos reliquit. [11] De Friderico III. qui aliis scriptoribus Fridericum Pulchrum connumerantibus IIII. est, Caroli V., cui hunc commentarium Huttenus legendum scripsit, abavo, quem ab a. 1440. supra quinquaginta tres annos († d. 19. Aug. 1493.) in throno somnum duxisse non inmerito iudicaverunt, iusto paullo mitiorem sententiam tulit, quasi non cogitaret de concordatis Ascaphaburgensibus a. 1448. (cf. Vadisc. §. 89.) Vitæ suæ rationem expressit torpidus princeps dicto *Rerum irrecuperabilium summa felicitas oblivio.* Statim post electionem Eugenio IIII. humilius quam imperatorem decebat sese subiecit. Germanicam coronam accepit Aquisgrani d. 17. Iun. a. 1442., Langobardicam et auream Romæ m. Mart. a. 1452. a Nicolao V. celebratissimo litterarum bonarumque artium Mæcenate (a. 1447... 1455.) [13] Paulus II. (a. 1464...1471.) cum imperator exeunte a. 1468. Romam venisset, præcipue propter res Hungaricas tristem dimisit quem septemdecim diebus ante splendide exceperat.

gewest, verrätterlich nachgestellt. des hinderlist er doch entflogen ist. Fürwor hett auch einen frommkeit vnd fleyß des fridens sicheren mögen, er were billich von jnen vnbetrübt beliben. hatt jn aber nit geholffen. Hye wer vil züsagen vß dem aller vntrewesten vnder allen Bäpsten, die ye gelebt, Pio dem andern. [Pius ba.] Dann er hatt sich von iugent vff in Teütschen landen gebraucht, ist an seim kayser Friderichen hoffs lang zeyt an eines Secretarien statt gewest, also, dz er alle gelegenheit Teütscher nation besehen vnd erlernet, darnoch durch anbringen des Kaysers, auch vmb das man jn des gebrauchs gewißt, erstlich Bischoff, darnoch Cardinal, zületst Bapst worden. Do er nun zü dem selbigen standt kommen, hatt er von der selbigen zeyt an, bitz zü end vß seines lebens keinen fleyß gespart, damitt er Teütsch nation vff das aller höchst beschwär. [Nota des bapsts Pij vntrew.] Dann der aller grösten schynderey so die Bäpst treibenn, ist dißer ein finder und anhaber gewest. Vnd was andere mit güte, freüntlichem angesynnen, oder schmeychelen von vns bracht, hat er mit trutz vnd gewalt angefallen. Vnd nach dem er gewißt, wie es vmb die geystlichen lehen hyeruß ein gestalt, hatt er die wissen zü schetzen, vnnd on massen beschwerung daruff gelegt, die Pallia, Annaten, vnd andere rauberey on form vnd gestalt ersteygt. Dißer hat etliche Teütsch Fürsten mit dem bann geschlagen, als hertzogen Sigmunden von Osterreich, vnd den Ertzbischoff von Mentz. Er ist auch der erst gewest, der souil an jm gewest, die züflucht die man vor jm allweg vff dz Concilium hat gehabt, abgenommen, mit einem gesetz, darinn er verbeüt, dz man nyemer von einem Bapst an ein Concilium apellier. Vnd also hatt er sich gehalten gegen den frommen Teütschen, die jm zü eeren vnd güt geholffen vnd bracht haben. [Nitt apellieren vff ein Concilium.]

[1] verrät|tereich *1.* gewest nachgestelt, deß hinderlißt entflohen. (*om.* ist) [3] blieben [4] vß] von vntrewsten *Lemma:* Pius .ij. | [5] Teüschen *1.2.* [6] keiser gewest, da er [7] Teutscher Nation erlernt [8] keysers, auch das er den gebrauch Teutscher Nation gewißt, võ erst [9] nun bapst worden hat er [10] vntteuu *1.* [11] Deutsch Nation [12] beschwert. [13] dieser ein erfinder vnd anheber gewest, vnd [14] schmeycheln [14.15] angefangen. gewißt, [17] erzèiget *1.2.* sed corr. i. f. *2.* ersteygt. Dieser [18] teutsch [19] ErtzBischoff [20] so vil er gemöcht, die [21] eim verbot, || Das mann nimmer [22] *Lemmata:* Ein geschwin|der Truffel, | Nit appellirẽ | vom Bapst | auff ein Con=|cilium. | [22.23] Also hat er sich gegen [23.24] ehr geholffen, onehrlich gehalten.

[4] Pius II. (d. 27. Aug. a. 1458. electus, mortuus est med. mense Aug. a. 1464.), Aeneas Sylvius Piccolominæus, sæpissime in his voluminibus et laudatus et vituperatus, summi ingenii, dexteritatis et doctrinæ vir, ante susceptum pontificatum imperialibus partibus favens, postea vero nocentissimus earum hostis. Hodie etiam propter minores honores solent mores mutare. [9] Cardinal] Cardinalis presbyter tituli S. Sabinæ. [16] Sigismundus Austriæ propter male habitum cardinalem Cusanum, popularem meum, anathemate percussus est a. 1460., Theodericus Isenburgensis a. 1461., quod non satis fecisset mercatoribus, a quibus mutuum ad solvendam annatam acceperat, et de iniuria sibi facta ad futurum concilium adpellasset. [21] Gesetz] vide vol. IIII. p. 216. adnot. ad v. 2. Extat etiam

Beschlufs.

¶ Diße stuck seind vff das kürtzest vß vilen gezogen. dann von den listen vnd vntrewen, so die Bäpst den frommen Teütschen Kaysern bewisen, grundtlich zůsagen, wolt lange zeyt nemen, vnd zů einem grossen bůch erwachßen. Vff das aber K. maiestat nitt mit vil worten überfallen vnd bemůhet werd, ist ir solichs erstlich in der kürtze anzůzöigen. Vnd darnoch, vff dz sye nit wider hinder sich rechnen dörff, ist ir zůbedencken, was irem ahnherren dem frommen

K. Maximilianus.

Maximilians widerfaren ist. Den habent sye mit mancherhand listen angangen, jm nye kein glauben gehalten, keiner eyd noch pflichten volg gethon. Also dz man vß seinem mund gehört, do jm diser bapst Leo sein glauben, wie andere vormols, auch gebrochen. ‘Nun ist dißer Bapst auch zů

Ein wort keys. Maximiliani.

‘einem böſzwicht an mir worden. Nun mag ich sagen dz mir ‘kein Bapst, so lang ich gelebt, ye trew oder glauben gehalten ‘hat, hoff ob gott wil, dises soll der letst sein’. Des jn auch gott gewäret, dann Gott hat bald darnoch über jn gebotten. Dißes ist K. maiestat zůbehertzigen, vnnd in alle weg zůtrachten, wie sye sich vor den truglichen nachstellungen bewar vnnd verhůte. jm nichts vertraw, sich in keinen weg vff ire schmeychelhafftig

Nota.

erbyeten oder zůsagen verlaß. Dann dz der Bapst in sonderheit dißen vnsern aller genädigsten herren, kayser Carolum zů fellen vnderstee, ist daruß zůgedencken, dz er ein Legaten über den anderen zů jm schicket, jn auch mit Bischöffen vnd Cardinälen (die dem Bapst alle verpflicht vnd zů gůt handlen werden) behenckt, vnd überfůrt. Dann er hatt ersehen sein jugent, als die zeyt so betrůglicheit am vnderwürfflichsten. do steet fleyssig jnsehens zůhaben, vnd darff

zuuersicht zu den bapsten.

ye ir maiestat nit hoffen, dz ir die Bäpst meer dann zůvor anderen Kayseren glauben halten werden. Dann solt das schon sunst müglich sein, so ist es doch zů dißem Bapst nit zůhoffenn. der sich geraid wes er gesinnt erzöigt, jn mit allen krefften der Künigklichen chur zůuerhinderen vnderstanden. So jm aber solichs, vnd was er offentlich, feyndtlicher weyß, gegen seiner maiestät fürgenommen, nit hat wöllen für sich geen, ist er nun mit rat

Florentiner.

(als nit zůzweyflen) seiner Florentiner, (vor deren nämen sich auch

---

[1] Diese seint auff [2] ontrewen [2.3] keysern bewiesen, gründtlich [3.4] Buch erwachsen. Auff K. M. nit [5] solchs [6] frömen *1.* [7] haben sie mit mancherhandt [8] angangen keineseyd [9] mundt jm der [10] vormalß [11] *Lemma:* Leo x. ist zům | Böſzwicht an | Maximilia=|ns worden. | worden. [13] Deß ihn gewert, [14] balt hernach gebotten. Dieses ist K. M. [15] vor sein vnd aller bäpst truglichen [16] auff sein [17] verlaß. [18] vndestee *1.* [23] dz er ir die *1. 2.* dz diser oder ander bäpst *3. sqq.*

---

bulla ‘Execrabilis’ data Mantuæ d. 18. Ian. a. 1459. apud Bzov. Annal. tom. XVII. p. 317. sq. [7] Ab electione regis Romanorum Maximiliani, nati d. 22. Mart. a. 1459., quæ d. 16. Febr. a. 1486. facta est, coronatio autem Aquisgrani d. 9. Apr. eiusd. a., usque ad mortem d. 12. Ian. a. 1519. hi quinque pontifices sedem Romanam tenuerunt: Innocentius VIII. a. 1484...1492., Alexander VI. a. 1492...1503., Pius III. d. 22. Sept. a. 1503 ... d. 19. Oct. eiusd. a., Iulius II. a. 1503...1513., Leo X. a. 1513...1521. [14] i. e. Maximilianus vivo Leone X. mortuus est.

zeförchten ist) vff dißen weg kommen, meynet jn vnder einem schein der freüntschafft mit listen zůfellen. Vnnd das am meysten vß der vrsach, dz er sycht, er sich allenthalben darzů schicken, dz die Teütschen von der Bäpstlichen schynderey vnd beschwernuß erlediget von dem joch, so jn vnbillichen vffleget, erlößt werden mügen. Darumb soll K. maiestat sich vnderweißen lassen, dz sye sich den Bapst nyemer mit gůtten worten dahin reden laßß, dz sye die jhenen so zů solichen dingen dem gantzen land, vnd aller Christenheit zůgůt vermanung thůn, veruolgen oder vßtilgen laßß. Dann ye erkant werden můßß, das doctor Luthers, vnd mein schreiben jrer Maiestät, der gantzen Teütschen nation zů eeren, nutz frommen vnd wolfart reychet. Wor ist es, dz es vilen Kaysern, die auch gern Teütschem land geholffen, vnd sein freyheit gern widerbracht hetten, doran gefält, das sye nit gehabt, die sye vß grund der schrifften dißer sachen, wie von nöten, bericht hetten.

K. m. weyter zu vnterweysen.

[*Locum* 'Dann dz der Bapst .... bericht hetten' *ita mutarunt 9. sqq.*:]

Dann das der bapst, in sunderheit diesen vnsern aller gnedigsten herren, Keyser Carolum zůfellen vndersteh, ist darauß zů gedencken, das er ein Legaten vber den andern zů jm schickt, jn auch mit Bischoffen vnd Cardinälen (die dem bapst alle verpflicht, vnnd zůgut handeln) so gantz behenckt, das er nit weiß wa auß wa in. Da sthat jrer M. fleissig auffsehens zů haben, dann jr M. darff nit hoffen, das jr die bäpst mer dann zůuor andern keysern glauben werden halten, dz ist K. M. in der Florentzer belegerung wol innen worden, darinn der bapst vnd die Venediger wider K. M. waren, also das das kriegßuolck von Florentz must abwenden, Aber Rom must dessen entgelten, vnd geschahe dem Bapst recht.

Vnd zům beschluß ist noch ein vrsach drumb sich K. M. nichts gůts zů den bäpsten versehen darff, dieweil sein M. durch anbringung der teutschen Fürsten etlicher maß verstanden der bäpst beschwernuß vnd schinderey vber aller Christenheyt, darumb jm darinn ein Reformatz fürgenommen, vnd den teutschen versprochen, das kan nun der bapst mit den seinen nit leiden, vnd vnderstahn sein M. mit falschen, ertichten, grundtlosen, vnd vnchristlichen schrifften von solchem gůten fürsatz abzůwenden, vnd den teutschen gehessig machen, darauß dann seiner M. groß vnglück entstahn möcht. Dann lächten sie in jr faust. Darumb muß mann K. M. vnderweisen, das sie sich den bapst nimmer mit gůten worten dahin reden laß, das sie die jenigen so zů solchen götlichen dingen, dem gantzen landt vnd aller Christenheyt zů gut, vermanung thun, verfolgen oder außdilgen lassen. Dann ihe erkannt werden muß, das alle göttliche schrifft, die jetzunt hell am tag ligt, der gantzen Christenheyt zů ehren, nutz vnd wolfart reycht.

War ist es, das es vielen Keysern, die auch der Christenheyt geholffen vnd die kirch gern wider bracht hetten, daran gefeelt, das sie nit gehabt, die sie auß grundt der schrifften dieser sachen, wie von nöten, bericht hetten,

---

4 vffleget] auffgelegt *3. sqq.* 16 zu feilen *11.12.* 20 Florentzer belegerung] m. April. a. 1527. 21 bapst u. die Venediger] et Mediolanenses. (Conventio d. 22. Mai. a. 1526.) 22 Rom must d. entgelten] cum d. 6. Maii a. 1527. crudelius quam a barbaris olim Germanis a Borbonicis militibus diriperetur. 26 Fortasse hæc ad recess. imp. Spirens. a. 1529. §§. 10.11. referenda sunt. cf. rec. imp. Spir. a. 1526. §. 1. et impr. rec. imp. Augustens. a. 1525. §. 5. 34 ihe] ia *11.12.*

Dann es wissen wenig wo dem Bapst sein hertz ligt. Ob es dann schon ettlich wissen, seind zům teyl geistlich, zům teyl haben sye nitt den můt dz sye es sagen vnd offenbaren gedörffen, förchten die Bäpstliche tyranney. So es nun darzů ist kummen, dz die Babylonisch hur auffgedeckt vnnd leüt seind die das wissen, vnd dörffen yederman zů gůt, vnd sonderlich K. maiestat zů eeren vnd nutz die worheit herfür bringen, sol man die nit allein nit verfolgen, noch doran gehindert werden lassen, sonder meer soll man sye fürderen, jnen dartzů helffen vnd raten.

Das helff Keyser. M. Jesus Christus, welcher alleyn aller menschen zwischen Gott dem himlischen vatter vnnd vns armen sündern eyniger Mitler ist, dann er hat vns all erlöst. i. Timoth. ij. j. Jo. ij.

---

[1] dann wa ligt schon dann [2] seindt geystlich [3] dörffen deß bapsts [4] kommen, seindt [5] Keyser. M. zů ehren vnd [6] wahrheyt sagen, soll mann die nit alleyn [7] sonder viel mer soll mann sie fürdern, ihnen dar zů helffen vnnd rathen.

---

[8] Hæc clausula probat, si tandem rerum typographicarum peritis probatione præter libelli formas picturasque opus esset, exemplum *9.* ex officina Iacobi Camerlanderi prodisse. Cf. *Gœdeke*, *Pamphilus Gengenbach*. *Hanover*. 1856. 8°. p. 610.

Das die keyser allwegen gewalt, die Bäpst auff vnnd ab zů setzen gehabt, Zeugknuß auß der Bäpst Chronica.

Ehe die kaiser Christen worden satzten sie den Christen jr Bischof wol ab, dann verfolgung war so groß, dz sich jr keiner dorfft sehen lassen, wanns angieng, darumb sich ihr, sie vffzůsetzen nit angenommen. Alß aber die keyser Christen worden, haben sie allwegen, die Bischoffer vnder den Christen auff vnd abzůsetzen macht gehabt, biß sie sich selbst durch ihren eygen gewalt vnd mutwill herauß gezogen, vnnd mit der zeit dahin bracht, das jetzunt ein keyser jr liedt muß singen.

Von Constantino Magno an, welcher, wie sie liegen, die Kirch so reich vnnd vil freiheyten geben, auch den Bapst soll gemacht haben, biß auff Phocam, hat das volck allwegen sampt den andern frumen Bischoffern mer Bischoffer erwelet die schäfflin Christi zůweyden, wie das die Apostel hinder ihnen verlassen. Alß aber nun vnderm Phoca Bonifacius der dritt Bischoff, vnd noch nit Bapst, dann sie hatten den namen noch nit, gar erkaltet in göttlicher schrifft vnd geyst, verdroß es jn das der Bischoff zů Constantinopel solt vber Rom, dweil Rom die Oberst statt auff Erdtrich, der öberst Bischoff sein, vnd gedacht, Was wilt du stehts in armut vnd verschmehung ligen, ist Rom die öberst statt, so wilt du auch der öber Bischoff sein, verfügt sich darauff zům keyser Phoca mit grosser bitt, das er dem Bischoff zů Rom die freyheyt geb, das hinfür an ein Bischoff zů Rom vber all Bischoff (das ist, Papa, Pater Patrum) vnd das Römisch Bistumb, ein haupt aller bistumb geheissen soll werden. Wie wol dises langsam naher gieng noch erwarb ers. Dises geben sie Constantino Magno zů

Wann der nam Bapst vff kummen.

Christus sagt zu den seinen, Der größt sey der andern diener. Vos autem non sic.

---

[19] satzen *9.* [25] liegen] mentiri 'Constantini donationem'. [26] Phocas] imp. CP. a. 602...610. [28] De Phocæ edicto in favorem sedis Rom. lato cf. Anastas. in vita Bonifacii III. (a. 607.) et Paul. Diac. gest. Longob. IV. 37. [35] Vos ꝛc.] Luc. XXII. 26.

nach laut jres Decrets Dist. xcvj. Constantinus, Aber es ist erst underm Phoca geschehen von Bonifacio dem dritten nach laut jrer Chronica.

Darauff hat Bonifacius ein Concilium mit Bischoffen vnd Pfaffen zů Rom gehalten, vnd erkannt, Das ein bapst hinfür, so er von der priesterschafft vnnd dem volck erwelt würd, in gleicher krafft vnd volkommenheit geacht sol sein als wer er vom keiser bestetigt. Das war der lon den der bapst dem keyser vmb sein freiheit gab, Der Phocas ließ dem nach, er solt der bapst sein, So nam der bapst darzů, Vnnd der keyser soll fortan nit mer macht haben ein bapst zůsetzen, damit er vnderstand den keyser zůherrschen. ꝛc.

Wie wol sie nun das offentlich noch nit dorfften brauchen, dann der keiser behielt doch ein statthalter zů Rom, der allwegen ein bapst confirmiert, so handelten doch die gůten herrn nichts mer for dem keyser, sonder sie sprachen, Jre sachen giengen den bapst an, Biß auff Benedictum .ij. der noch vom keyser erwelt zům bapst, Aber zů deß Benedictj zeyten hat Constantinus v. der keiser, das die wal eins bapstes hinfür sein solt bey den geystlichen alleyn, verordnet. Anno .D.C.lxxvij. vnd ist nit geschehen bei bapst Sylvesters zeiten vnderm Constantino Magno .Anno. ongefer ccc.xv. Sie mainen aber je weiter herhinder, je Apostolischer, vnnd mann soll nit mercken, wann sie Constantinum Magnum für Constantinum .v. brauchen.

Adrianus .j. alß Desyderius der könig wider jn krigt, der bapst aber dem künig nit widerstahn mocht, berieff er Carolum Magnum, der kam gen Rom, vnnd fieng den künig, vnnd hielt ein Concilium zů Rom mit dem bapst, cliiij. bischoffen, vnd Abten ꝛc. In dem Concilio vberantwort der bapst sampt dem gantzen Concilio, dem keyser vnnd seinen Nachkömligen allen gewalt deß stuls zů Rom das er soll macht haben ein bapst zůsetzen, auch allen gewalt in seine gůter. Auch das alle Ertzbischoff vnnd Bischoff durch alle land ihr Jnuestitur vom keyser nemen sollen, daruber solt keiner conseeriert werden beym bann vnd ach. Deßgleichen thett bapst Leo iij. so nach Adriano erwelet ward, In offnem Concilio in der kirchen Saluatoris bestetigt er vnnd das gantz Concilium das obbestimbt Concilium dem ersten Teutschen Römischen keyser in ewigkeit zůweren. Dist. lxiij. Adrianus, vnd, in synodo. Jetzt hatt der keyser sein alt recht wider, es weret aber nit lang.

Alß nun Carolus Magnus gestorben Anno D.ccc. vnd Ludwicus sein sun nach jm regiert, starb auch der bapst Adrianus j. welcher sampt dem gantzen Concilio die alt freyheit dem keyser wider vbergeben, vnd ward an sein statt Stephanus iiij. gesetzt on wissen deß keysers, welchs den keiser nit ein wenig verdroß, als aber Stephanus erfur, wie das sein erwelung dem keiser nit gefiel, macht er sich auff vnd zog in FranckReich den keyser zůmiltern, Disem buben ritt der gedultig keiser (dann er verstand den schalck nit) entgegen, vnnd empfing jn freüntlich, da was die glock gossen, Der bapst sang die Meß, vnd krönt Ludo-

Mann sollts wol jetzunt auch nit alß verstahn.

[1] i. e. can. 14. Dist. XCVI. (Palea) „Constantinus imp. quarta die sui baptismi privilegium Romanæ ecclesiæ pontifici contulit, ut in toto orbe Romano sacerdotes ita hunc caput habeant sicut iudices regem …“ [2] Chronica] Vult Anastasium bibliothecarium. [3] Concilium] Romanum VI. [12] Benedictus II. a. 684. 685. [13] Constantinns III. Pogonatus imp. a. 654…684. cf. can. 21. Dist. LXIII. [18] Hadrianus I. a. 772…795. Desiderius Langobardorum ultimus rex exeunte a. 756. creatus, a. 773. regnum amisit. cf. can. 22. Dist. LXIII. [20] Concilium Romanum a. 774. cf. cit. can. 22. [25] Leo III. exeunte a. 795…816. cf. can. 23. Dist. LXIII. [26] Concilio Romano a. 800. [27] *i. e.* c. 22. Dist. LXIII. et can. 23. eiusd. dist. dem] de *9*. [30] D.ccc.] immo D.ccc.xiiij. Ludovicus Pius a. 814…840. [32] Stephanus IIII. d. 22. Iun. a. 816 … d. 24. Ian. 817. cf. cann. 28. 30. Dist. LXIII.

Hie wirt der Bapſt herr vberß keyſerthumb.

nicum ein Röm. keyſer. Vnnd balt drauff bat der bapſt den keyſer, das er ſich ſeiner freyheit, ſo ihm Adrianus ſein vorfar vnd das Concilium geben, wider vbergeb. Der gut Fürſt ließ geſchehen, möchten ſies gůt ſo hetten ſies gůt. Damit hin ins geyſtlich Recht. Alſo hinfür an machten die bäpſt zů Rom wie ſie wolten. Das iſt nu der ander Röm. keyſer welcher auß gewalt deß bapſtes gemacht.

Solchen gewalt hat Adrianus iij. hernach ernewert, vileicht, das es die nachfolgent keiſer nit wolten halten, vnnd gebotten, Das ſich ein Römiſcher keyſer der Wal ein bapſts gar nit annemen ſoll. Haben alſo das regiment vnder ihnen alleyn wöllen behalten, damit der keyſer müſt thun was ſie wolten. Aber Leo viij. macht es auch anderſt, dann er mocht nit leyden die boßheyt der Römer, dann ſie gemeinlich die ihren zů bäpſten erwelten, darumb ernewert er dem keyſer ſein erſten gewalt wider, vnnd ſatzt, das hinfür on eins Römiſchen Keyſers willen keiner Bapſt ſollt werden. Hett ein anderer alſo wider die Concilia geredt, ſo wer er eyn ketzer, aber ſie habens vndereinander ſelbſt macht. Was wol thut, das ſtaht wol. Auguſtinus ſpricht, Mann ſoll nit die heyligkeyt, odder kunſt, oder wer es ſchreib, ſunder was mann ſchreibt, vnnd eynhelligkeyt der ſchrifft anſehen vnnd fleyßig warnemmen. Wann ſolchs geſchehe, ſo werent jetzunt nit ſo viel ſecten, in ein jeder ſpricht, Er ſey der beſt. ꝛc.

Hie möcht Keyſerliche Maie. mit K. vnnd Göttlichen Rechten wol wider nemen, das ihm die Bäpſt ſchendtlich abbetrogen vnnd gelogen. Das Pfaffen geſchlecht im alten Teſtament hatt keyn teyl im gelobten land, Auch ſeinen Apoſteln daruon nichts zůgeſagt, dann, ſo mann euch inn eyner ſtatt verfolgt, ſo fliehent inn ein andere. ꝛc. Das Weltlich regiment gehört dem Keyſer zů. Das geyſtlich, Chriſto, ſeynen Apoſteln, vnnd allen Euangeliſchen Predigern, welche predigen vnd leben Chriſtj leren vnd leben nach, die haben weder weltlichs noch zeitlichs hie, jr bloſſe notturfft, dann wa ſie mer oder zůuil hetten würden ſie widerumb vom geyſtlichen auffs zeytlich gefürt, wie vormalß auch geſchehen im abfall. ꝛc.

Dweil ſich aber nun der bapſt ſampt ſeinem beſchornen hauffen ſo gantz vnd gar will behelffen mit Chriſto vnd der ſchrifft, ſo wöllen wir ſemlichs auch in einer kürtze beſehen, ob dem alſo ſey, oder nit. Es wirt ſich gewiß, wie tag vnd nacht zůſamen ringklin.

Vergleichung der Bäpſt ſatzung gegen der leer Chriſtj Jeſu.

j.

Chriſtus. Mein reich iſt nit von dieſer Welt. Jo. xviij.

Bapſt. Ich bin herr deß reichs, der keyſer iſt mein vogt; darumb hab ich genommen das reich von den Grecken, vnd von den Frantzoſen, vnnd habs nun geben den freyen

---

[7] Hadrianus III. a. 884. [8] 'Ut imperator non se intromitteret de electione' decrevisse Hadrianum Martinus Polonus ad h. a. rettulit. [10] Leo VIII. exeunte a. 963... 965. [12] ernewert] Bullam Leonis (ap. Goldast. Collect. constitt. imperial. Ff. 1615. I. p. 220. sqq. „SC. Rom. de restituendis Rom. imperio [Ottoni I.] omnibus temporalibus quæ per reges ac imperatores ecclesiæ Rom. in damnum imperii simul et ipsius ecclesiæ collata fuerant. c. scholiis Theoderici a Niem episcopi) non addubitavit auctor, ne genuina non esset. Cf. etiam Nicolai II. decretum de electione summi pontificis can. 1. Dist. XXIII. [15] Augustinus] cf. cann. 3. sqq. Dist. IX. [20] Pfaffengeſch.] „.. non habuit Levi partem neque possessionem cum fratribus suis, quia ipse Dominus possessio eius est". Deuteronom. X. 9. [21] Matth. X. 23. „Cum autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam". [22] andert. 9.

[23] Ioann. XVIII. 36.

Teutschen auff das sie mein knecht seint, vnd jr gůt mein eigen werd. c. venerabilem. de electi. Historien vnd werck zeygen diese warheyt an.

ij.

Christus. Die Füchs haben jr hölen, vnd die vögel jr nester, aber der sun des menschen hat nit das er sein haupt daruff leg. Luce .ix.

Bapst. Rom ist mein, Sicilia ist mein, Corsica ist mein, Assyß ist mein, Peruß ist mein, all gůt der welt ist mein. in extrauaganti Jo. xxij. que incipit Ecclesie Romane. Wer diß nit glaubt, der zal des Bapsts landt, steht. ꝛc.

iij.

Christus. Wiltu volkummen sein, so gehe hin vnd verkauff all ding, vnnd gib das den armen, so würstu ein schatz im himmel haben. Matthei .xix.

Bapst. Wann der Keyser stirbt so erb ich das reich, vnd wirt sanct Peters. ca. pastoralis cle. de sen. et re iu.

iiij.

Christus floch daruon, als man ihn zů einem künig wolt erwölen. Joannis .vj.

Bapst. Ich bin ein herr des jrdischen vnd himlischen Keyserthumbs. c. omnes, di. xxij.

v.

Christus. Die Fürsten der Heyden herschen vber die menschen, aber ihr nit also. Luce .xxij.

Bapst. All keyser Künig, Fürsten, seindt mir vnderworffen, diß lists man in seinen bullen, darinn er jn gebeüt als ein herr seinen knechten. in extrauagante. vnam sctãm. Bonifa. octaui.

vj.

Christus. Welcher vnder euch will grösser sein dann die andern, der soll ihr knecht sein. Matthei .xxiij.

Bapst. Der Keyser muß mir ein eydt schweren als seinem herren, das er mein vnderthan seyn wöll, vnnd mich erhöhen vnd eren. ca. Tibi domino .lx. di.

vij.

Christus. Christ. Trug ein dornen Cron vff seim haupt. Jo. .xix.

Bapst. Mir gebürt ein gulden kron, ja drei. c. Constanti. di. .xcvj.

viij.

Christus. Es ist vmb sunst, ich will euch kein lon geben, so jr mich ehren mit menschen leer vnd gebott. Mat. xv.

Bapst. Mein gebot soll gehalten, vnd mein leer im geystlichen recht, als ob ihns gott selber gebotten hab, oder sant Peter selber geprediget. di. .xix. Sic omnes.

ix.

Christus. Mein joch oder gebott ist leychtlich vnnd süß, vnnd mein bürd ist leicht. Matthei. xj.

Bapst. Wann mein gebott odder bürd die ich euch vffleg, so schwer ist, das mans nit wol leiden oder tragen mag, dannocht sol man mir gehorsam sein. di. xix. c. in memoriam.

---

1 cap. 34. X. de electione I. 6. 5 Luc. IX. 58. 7 cap. un. Extr. Ioa. XXII. de maioritate et obedientia. 2. 11 Matth. XIX. 21. 12 cap. 2. in Clem. de sententia et re iudicata. II. 11. 13 de] den *9.* 15 Ioann. VI. 15. 16 can. 1. Dist. XXII. 20 Luc. XXII. 25. sq. 22 cap. 1. Extr. comm. de maioritate et obedientia I. 8. 26 Matth. XXIII. 11. 26 can. 33. Dist. LXIII. [non lx.] 26 damino *9.* 30 Ioann. XIX. 5. 31 can. 13. *(Constantinus)* can. 14. *(Constantinus)* §§. 5. 6. Dist. XCIIII. 34 Matth. XV. 9. 36 can. 2. Dist. XIX. *cf. art. 59.* 39 Matth. XI. 30. 41 can. 3. Dist. XIX.

x.

Chꝛiſtus. Erſuchent die geſchꝛifft, darinn jr meinent das leben zů haben, Joan. v. vnd alſo ſoll geſchꝛifft richter ſein.

Bapſt. In meinem gewalt ſteht all geſchꝛifft, ich mach darauß was ich will. diſtin. .xix. Si romanoꝛum.

xj.

Chꝛiſtus. Ich binn der weg vnd die warheyt, man ſoll mir nach folgen in meiner leer, Joannis xiiij.

Bapſt. Die Rômiſchen kirchen, (meinet er ſich vnd ſein Cardinâl,) ſoll man in allen dingen nachfolgen. diſti. .xj. Quis neſciat. Alſo můſten alle menſchen buben ſein.

xij.

Chꝛiſtus. Welcher wirt glauben vnd getaufft ſein, der wirt ſelig werden, welcher nit wirt glauben der wirt verdampt werden, Marci vltimo.

Bapſt. Welcher wirt vil gelt geben vmb meinen Ablaß, der wirt abſoluiert von pein vnnd ſchuld. Welcher anders lert iſt ein ketzer. Sein ablaß zeygt diß an.

xiij.

Chꝛiſtus. Wenn einer mit ij, oder iij, gezeůgnus iſt vberwunden, vnnd dannocht ſich nit beſſert, dann erſt ſoll er als ein heyd gehalten werden, oder in bann gethon ſein, ſo er die gemeyn nit will hôꝛen, Matthei .xviij.

Bapſt. Ich acht des nit, ſunder ich thu in bann, wann vnd wenn ich will, er ſey klein oder groß, kůnig oder keyſer. Diß beweiſen hiſtoꝛien vnd ſein recht, wann [er] vil keyſer kůnig Biſchoff vnd Fůrſten in bann gethon hat, wider gott vnnd recht.

xiiij.

Chꝛiſtus. Chꝛi. verheißt verzeyhung der ſůnd, vnd das reich der himmel den menſchen die da buß thun, jr leben wôllen beſſern, Matthei iiij.

Bapſt. Vns wirt keiner ſeljg, er beicht dann mein Pfaffen oder Můnchen, die ſchicken mir gelt zů, ca. Omnis, &c.

xv.

Chꝛiſtus. Ihꝛ ſolt ewer feind lieb haben, vnd ſolt gůts thun den die euch haſſen, Matthei .v.

Bapſt. All feind mein vnnd meiner Cardinâl thu ich in den groſſen bann, vnd môgen nit abſoluiert werden, ſie geben dann viel gelts. Seine recht bezeůgen das, vnd ſein Endtchꝛiſtlicher gebꝛauch in der welt. c. Felicis de penis. lj. vj.

xvj.

Chꝛiſtus. Schlecht dich einer an einen backen, ſo halt jm den andern auch dar. Matthei .v.

Bapſt. Man mag gewalt mit gewalt wôꝛen oder vertreiben. de ſenten. excom. li. s. c. dilecto.

xvij.

Chꝛiſtus. Chꝛiſtum ſollen wir hôꝛen, ſpꝛicht gott der vatter. Matthei .xvij.

Bapſt. Man ſoll mich hôꝛen, vnd mein vrteyl ſoll gelten, vnd von jederman gehalten werden. di. xciij. Si cuius

---

[2] Ioann. V. 39. [3] can. 1. Dist. XIX. [8] Ioann. XIIII. 6. [10] can. 11. Dist. XI. [14] Marc. XVI. 16. [19] Matth. XIII. 16. 17. [21] er *adieci.* [25] Matth. IIII. 2. [27] cap. 12. *(Omnis utriusque)* X. de pœnitentiis et remissionibus V. 38. [30] Matth. V. 44. [33] cap. 5. in VI⁰. de pœnis V. 9. [lj. vj. = libri Sexti.] [36] Matth. V. 39. [37] cap. 6. in VI⁰. de sententia excommunicationis V. 11. [li. s. = libri Sexti.] [40] Matth. XVII. 5. [42] can. 1. *(Si inimicus)* Dist. XCIII. cuius *mendum est.*

xviij.

Chriſtus Sprach zů zweyen brůdern, wer hat mich euch zů einem richter geſetzt in zeytlichen gůtern? Lu. xij. als ob er ſprechen wolt, es gehört für weltlich richter.

Bapſt. Ich binn richter in allen ſachen vnd hendeln, wann es bringt mir gelt zů. ix. q. iij. Conqueſtus.

xix.

Chriſtus. Ewer red ſoll ſeyn, ja ja, neyn neyn. Math. v.

Bapſt. Morgens ſprech ich ja, vnd gib brieff vnnd ſigel als ſolts ewig ja ſein, nach mittag nimb ich gelt vnd ſprich neyn, vnd mach etwan zehen brieff vber ein ſach, das bringt gelt inn die Cantzley.

xx.

Chriſtus. Peter weyd mein Scheflin. Joan. xxj.

Bapſt. Ich mag ſcheren, wann ich mag ihn vfflegen, das ſie mir geben den zehenden von dem zehende.

xxj.

Chriſtus. Gebt dem keyſer was dem keiſer gebürt, als tribut, zinß. ꝛc. Matth. xxij. wann ich hab jn auch zoll geben für mich vnnd Petro. Matthei. xvij. Darumb billich die geyſtlichen nit ſeint gefreyt von zoll, tribut. ꝛc.

Bapſt. Ich ker mich nit daran, ich verbann ſie all die von mir oder von meinen platnern zoll heyſchen, ſie ſind frey. ca. nouit de ſen. excom. et Si quis de conſe. di. j. cle. preſenti de ſent. excom.

xxij.

Chriſtus. Mann ſoll nit ſchweren bey dem himel oder bey dem Tempel ꝛc. Matthei .v.

Bapſt. Will einer Biſchoff ſein, vnd den Mantel haben, ſo muß er mir geſchworen vorhin, vnnd ein groß ſumma gelts geben. ca. ſignificaſti. de elec.

xxiij.

Chriſtus. Petre ſteck ein dein ſchwert in die ſcheid. Mat. xxvj.

Bapſt. Keyſer, Künig, Fürſten, Edlen, all menſchen nemen ſchwert, ſpieß, hellenbarten, kolben, büchſen. ꝛc. helffent zů todt ſchlagen die, die meiner tyranney nit wöllen gehorſam ſein. Das muß der keyſer thun, oder meyneydig genannt ſein. vterque gladius Pape. extrauaganti Bonifacii viij. vnam ſanctam. Alſo ertödt Julius xvj. tauſen vff ein tag, das heißt die ſcheflin Chriſti weiden.

xxiiij.

Chriſtus. Die weyche vnd zarte kleyder antragen ſeind in der künig vnd Fürſten höff, Matthei xj.

Bapſt. Ich vnd die meinen ſind koſtbarlicher gekleydt dann ander künig vnd edlen. Das ſicht man wol.

xxv.

Chriſtus. Lernent von mir, wann ich binn milt vnd demütig im hertzen. Matthei xj.

---

[3] Luc. XII. 14. [5] can. 8. Causa IX. qu. 3. *cf. art. 50.* [7] Matth. V. 37. [11] Ioann. XXI. 15...17. [15] Matth. XXII. 21. [16] Matth. XXVII. 23. sqq. [19] cap. 49. *(Noverit)* X. de sententia excommunicationis V. 39. *et* can. 10. de consecratione dist. I. *et* Clementina 3. de censibus III. 13. [*non* de sent. excomm.] [22] Matth. V. 34. [25] cap. 4. X. de electione I. 6. [27] Matth. XXVI. 52. [31] „Uterque ergo est in potestate ecclesiæ, spiritualis scilicet gladius et materialis". Bonif. VIII. in cap. 1. *(Unam sanctam)* Extr. comm. de maioritate et obed. I. 8. Julius] II. tauſen *sic 9.* [34] Matth. XI. 8. [36] Matth. XI. 29.

Bapst. Es wer vns ein schmacheyt, das wir vns gegen yhemant solten demütigen. In seim rechten spricht er also.

xxvj.

Christus. Christus, Drinckt all auß dem kelch mein blut, Matthei, xxvj. Luce, xxiij.

Bapst. Das wil ich nit haben, mein platner sollen allein drincken das blut Christi vß dem kelch, vff das es allein vber sie rach schrey. Diß ligt am tag, darff nit bewerung.

xxvij.

Christus. Jr werden meine freünd sein, so ihr werdent thun was ich euch heiß, Johannis xv.

Bapst. Jr solt thun was ich euch heyß, ich hab gwalt gesatz vnd gebot zů machen, darnach solt jr leben. xxv. q. j. sunt qui.

xxviij.

Christus. Wer keuscheit mag begreiffen oder halten, vnd wem sie von gott geben ist, der mag keusch bleiben. Jch erlaub jedermann zů der ehe zů greiffen. Matthei xix.

Bapst. Jch will haben das all Münch vnd Nonnen keuscheit geloben vnd schweren, sie halten sie oder nit, vnnd mein clerici vnd priester sollen kein ehelich weyber haben, aber huren iij. oder iiij. junckfrawen schenden, ehelich weyber bulen, Sodomei treiben das wör ich jn nit, wann mein Bischoff heben all jar ein grossen nutz vnnd zinß vff, wie ander huren wirt thun.

xxix.

Christus. Welcher wil fasten, der fast mit frölichem hertzen vngenötigt, Matthei vj.

Bapst. Jch will das man faste die xl. tag in der fasten, auch etlich tag mer. c. quadra. de conse. di. v. gott geb sie sehen sawr oder süß darzů.

xxx.

Christus. All speiß die der mensch niessen mag mit dancksagen, befleckt jn nit an seiner selen. Mat. xv. et Col. ij.

Bapst. Jch verbeüt aber jnen etlich zeyt, fleysch, eyer, keß, schmaltz, vnnd verkauffs jn darnach wider vmb gelt, wer gelt bringt dem erlaub ich alle ding.

xxxj.

Christus. Petre, vnd auch jr andern, wen jr werden binden vff erdtrich, sol gebunden sein, Mat. xvj. xviij. Jo. xx.

Bapst. Jch hab weiter gewalt, dann ich bind auch im erdtrich die selen, oder löß sie, doch vmb gelt, wie mein ablaß bullen anzeygen.

xxxij.

Christus. Wann jr allen sachen recht haben gethon so sprechent, wir seyen vnnütz knecht. Lu. xvij.

Bapst. Wann ich all ding vnrecht thu, vnd auch vil tausent mit mir verdamp, dannocht soll mich niemant straffen, vnnd heyssen den aller heyligsten vatter. di. xl. Si papa.

---

[2] cf. can. 4. Dist. LXXXVI. „.. ne apud eos quos oportet esse subiectos, dum nimia servatur humilitas, regendi frangatur auctoritas .." *(ex Augustino.) et* can. 6. (*Si papa*) Dist. XL. *ad art. 32. cit.* [4] Matth. XXVI. 27. sq. Luc. XXII. 17. 20. [6] Antiquiorem morem sanxit concil. Constantiense. *cf. art. 45.* [9] Ioann. XV. 10. [11] can. 6. *(Sunt quidam)* Causa XXV. qu. 1. [14] Matth. XVIIII. 11. sq. [21] Matth. VI. 16. [24] can. 16. *(Quadragesima summa)* de consecratione Dist. V. [27] Matth. XV. 17. 18. Pauli ep. ad Coloss. II. 16. cf. ep. I. ad Cor. X. 25. [32] Matth. XVI. 19. XVIII. 18. Ioann. XX. 23. [37] Luc. XVII. 10. [39] can. 6. *(Si papa)* Dist. XL. [non lr.] *cf. art. 61.*

xxxiij.

Chriſtus. Jr habens umb ſunſt genommen, ſolts auch umb ſunſt geben. Matthei .x.

Bapſt. Welcher will etwas erlangen von mir, der bring gelt. Judas hett auch ſolchen ſinn.

xxxiiij.

Chriſtus. Wolt nit leyden, das man in dem Tempel gotts, tauben, ſchaff, und rinder feyl hett zů dem opffer, ſunder treib ſie auß mit geyſeln. Matthei .xxj. Joan. xij.

Bapſt. Aber beſtetigt alle alfentz unnd betriegerey, ſo die Münch und Pfaffen in den kirchen anrichten auff den geytz, und gibt groſſen ablaß darzů, er ſelber aber verkaufft das umb gelt, Kirchen, Clauſen, Clöſter, ſtifft, Pfarrn, altar, Capeln, ſacrament, biſtumb, und pfründen, Abtey, canoni. und diß darff keiner bewerung.

xxxv.

Chriſtus. Mein hauß iſt ein bett hauß. Mat. xxj.

Bapſt. Mein hauß genannt dotarium, iſt ein gelthauß, wer nit gelt hat, der bleib herauß, leyt am tag.

xxxvj.

Chriſtus. Das reich gottes kumpt nit mit haltung der ceremonien und euſſerlicher werck, es iſt in euch, Lu. xvij.

Bapſt. Es iſt not das man ſolch ding von mir erdacht hab, als das Pfaffen platten haben, korreck tragen ꝛc. leyt nit daran das inwendig ſchelck und buben ſeind.

xxxvij.

Chriſtus. Chri. Jch muß auch andren ſteten predigen, Lu. iiij.

Bapſt. Jch will nit ſelbs predigen, iſt gnug das ich ander laß predigen. ca. Inter ceteram. de off. iud. or. Alſo möcht der Türckiſch keyſer auch bapſt ſein.

xxxviij.

Chriſtus. Jhr ſolt einfeltig ſein als die Tauben, Matthei .x.

Bapſt. Jch mag all lyſt und betriegerey brauchen, uff das die gſchrifft von mir geweiſſagt Danie. viij. erfüllt werd ſprechende alſo. Betrug und arger liſt wirt glücklichen fürgang haben in ſeiner hand und ſeim gewalt.

xxxix.

Chriſtus. Chriſtus wuſche ſeinen jüngern jr füß, Joan. xiij.

Bapſt. Keyſer unnd Künig ſollen mir küſſen mein füß. ca. Cum olim. de priuile. cle.

xl.

Chriſtus. Chriſtus hat an ſich genommen die form und geſtalt eins knechts, ſich ſelber verkleinet und vernichtet nach der menſcheyt. Philipen. ij.

---

² Matth. X. 8. ³ Exemplari meo libri *Pasquillorum Tomi duo* manus sæc. XVI. adscripsit epigramma (Schwarzenbergii, ni fallor):

Der bapſt und ſein rott
ſind jünger vor gott,
wie Judas ein zwölffbott:
er nam gelt, verriet gott.

⁶ im den *9.* ⁷ Matth. XXI. 12. Ioann. II. 14. sqq. [*non* xij.] ¹³ Matth. XXI. 13. ¹⁴ Dotarium] *vult* doanium, ædes in quibus pecuniæ publicæ expetuntur. (Dotarium *recentius vocabulum* = dotalicium.) ¹⁸ Luc. XVII. 21. ²² Luc. IIII. 43. ²³ cap. 15. *(Inter cetera)* X. de officio iudicis ordinarii I. 31. ²⁴ de] di. *9.* ²⁶ Matth. X. 16. ²⁸ Daniel. VIII. 25. ³¹ Ioann. XIII. 5. ³² Non huc pertinet cap. 12. X. de privilegiis clericorum V. 33. sed est inter Gregorii VII. dictatus, quod solius Papæ pedes principes deosculantur. Cf. Thomassini Vet. et nov. eccl. disciplin. II. 3. cap. 65. ³⁵ Pauli ep. ad Philipp. II. 7.

Bapſt. Das wer vns ein ſchand. di. lxxxviij. ca. Qñ.

xlj.

Chriſtus. Chri. erfordert vnd begert lieb von ſant Peter, ſprechend. Petre haſtu mich lieb. Joannis .xxj.

Bapſt. Ich erforder vnd wil haben ein eyd von allen Biſchoffen, auch vom keyſer ſelber. ca. ſi. de elec. et tibi domino.

xlij.

Chriſtus. Chri. leret die werck der barmhertzigkeit erfüllen gegen den armen. Matthei. xxv. xxvj. Luce .xiiij.

Bapſt. Bapſt leret ablaß kauffen, kirchen, klöſter, clauſen, capeln, altar, Vigilien, meſſen, jartag, wallfart zů den hültzen heyligen, ſtifften vnd bawen, wann das iſt ſein jar marck vnd krämerey.

xliij.

Chriſtus. Sündiget dein bruder wider dich, ſo ſtraff ihn zwiſchen dir vnd ihm. Matthei .viij.

Bapſt. Mich ſoll niemant ſtraffen, wann ich binn kein Chriſtlicher bruder. di. xl. Si papa.

xliiij.

Chriſtus. Ich binn geſtorben für ewer ſünd, binn ewer gerechtigkeit vnd verzeyhung. j. Jo. ij. vnd .j. Co. j.

Bapſt. Ey es darff ſein nit, wer mein gnad vnnd ablaß hat oder kaufft, der wirt ſelig werden, es fele jm dann.

xlv.

Chriſtus. Drinckent alle mein blut auß dem kelch oder drinck geſchirr. j. Co. xj. Mat. xxvj. Lu. xxiij. Mar. xiiij.

Bapſt. Das iſt ketzerey, mein blatner ſollen allein das blut Chriſti drincken auß dem kelch, drincken die leyen der genß dranck. Concilium confir. errorem.

xlvj.

Chriſtus. Chri. ſchickt ſeine Apoſteln auß das ſie predigten vnd die leut bekerten. Marci .xvj. Jo. xviij.

Bapſt. Ich ſchick mein legaten vnd apoſtaten vß das ſie die welt ſchetzen vnd verkeren, als offt mit ablaß geſchehen iſt.

xlvij.

Chriſtus. Chriſtus botten ſagten warheyt, vnnd empfingen ſtreych zelohn, Act. v.

Bapſt. Bapſts botten verderben ſeel, leib, ehr vnd gůt, vnd werden vber herren vnd Fürſten geehrt, als man dann ſicht.

xlviij.

Chriſtus. Der apoſtel Jacob ſpricht, Man ſol den krancken mit öl ſalben, vff das gebett des glaubens jn geſund mach.

---

[1] can. 12. *(Quoniam)* Dist. LXXXVIII. sed voluit can. 4. *(Quando)* Dist. LXXXVI. *cf. supra ad art. 25.* [4] Ioann. XXI. 15. sqq. [6] c. 4. (*Significasti*) 34. (*Venerabilem*) X. de elect. I. 6. Clementina un. de iureiur. I. 9. Tibi domino = c. 33. Dist. LXIII. (part. 1. Gratiani decr.) est iuramentum Ottonis I. Ioanni XIII. præstitum. *cf. infra art. 61. [62.]* [9] Matth. XXV. 34. sqq. XXVI. 6. sqq. Luc. XIV. tot. [15] Matth. XVIII. [*non* viij.] 15. [17] *cf. ad art. 32. adnot.* [20] Ioann. I. ep. I. 2. Pauli ep. I. ad Cor. I. 30. [25] Paul. ep. I. ad Cor. XI. 25. Matth. XXVI. 27. Luc. XXII. [*non* xxiij.] 18. Marc. XIIII. 23. sq. [27] Concilium] Constantiense. *cf. ad art. 26. adnot.* [30] Marc. XVI. 15. Ioann. XVIII. 20. *s. potius* Luc. IX. 2. *etc.* [34] Act. apost. V. 18. sqq. [35] Iacobi ep. V. 14.

Papst. Papsts schul vnd apostein sprechen, man sol keim das öl geben, er lig dann am letsten end, nach menschlichem vrteyl. Das beweisen seine blatner noch mit gebrauch.

xlix.

Christus. Der apostel Paulus spricht Ephe. v. Es ist ein groß heylige heymlicheyt in Christo vnd seiner kirchen, die er als ein gesponsin genommen hat.

Papst. Papst vnd sein apostaten, Ir solt diß wort verston von der Ehe zwischen man vnd frawen, daruß hab ich ein sacrament erdacht. Die hohen schulen dörffen auch nit anders sagen, wann sie meine soldner vnd kuchen knaben seind. O es bringt vil gelts.

l.

Christus. Der Apostel Paulus spricht .j. Cor. xiiij. Wenn einer redt oder predigt, vnd so der da sitzt vnd hört sonderlich offenbarung hett der schrifft oder von gott, besser dann der prediger, so soll der erst schweigen, vnd den selben lassen reden, vnd die andern sollen darüber vrteylen.

Papst. Des thun ich gar nicht, ich will vrteilen alle menschen, vnd von niemant geurteylt werden. ix. q. xiij. c. Conquestus. Wann solt ein ander vrteylen nach der geschrifft, so wer ich vnd mein anhang ketzer, vnnd Luther recht Christen, wie vor zeiten Athanasius, dann ich vnd all mein blatner künden jn nit mit geschrifft vberwinden, wir hetten es sunst lang gethon, aber wir wissen noch form vnd weiß, wie die Juden Christum vmbbrachten, also wöllen wir thun.

lj.

Christus. Der apostel Petrus j. Petri .ij. vnd Paulus Ro. xiij. vnd j. Thi. j. zů Tit. j. sprechen, alle menschen sollen den künigen vnd Fürsten gehorsam sein in zeitlichen dingen, die nit wider gott seindt.

Papst. Ich ker mich nicht daran, ich hab mich vnd die meinen gefreyet, ich hab Keyser vnd künig vmb zeitlicher ding willen abgesetzt vnd verbannt, etwan vertriben, ertödt, durch ander leut, etwan den heyden verraten, so sie mir mein mutwillen nit lassen wolten, ich acht der apostelen wort nit, ich hab mir selber Apostels gewalt geben.

lij.

Christus. Der Euangelist Lucas spricht, das Maria vnd Joseph des Heydnischen keysers gebott gehorsam waren, vnd brachten jm den zinßpfenning, Luce .ij.

Papst. Des acht ich nit, ich will gantz frey sein.

liij.

Christus. Der apostel Paulus spricht, ein Bischoff soll also gelert sein, das er mit geschrifft künd vberwinden all die wider den glauben seindt. ad Titum .j.

Papst. Mir nit also. Ich will mit niemant disputieren sonder verbannen als ketzer, vnd verbrennen alle die etwas schreiben das mir nit gefelt. Nun kunden alle die im Concilio zů Costentz den Hussen nit vberwinden mit geschrifft, auch nit sein junger Hieronimum von Prag, vnd musten dannocht brennen. Solt man erst disputiert haben mit der heyligen gschrifft, sie hetten vns wol all vberwunden, das wir Concilische ketzer vnd widerchrist weren gewesen. Der hencker vnd das fewr seint vnser fürsprecher, die können sie vberwinden. Dem Luther wöllen wir auch also thun, wer will jn sunst vberwinden?

---

[4] Pauli ep. ad Ephes. V. 32. [6] cf. can. 17. Causa XXVII. qu. 2. cap. 5. X. de bigamis I. 21. Conc. Trid. sess. XXIIII. can. 1. de reform. matrim. [10] Pauli ep. I. ad Cor. XIIII. 30. [15] can. 8. Causa IX. qu. 3. [*non* xiij.] *cf. ad art. 18. adnot.* [21] Petri I. ep. II. 13. Paul. ep. ad Rom. XIII. 1. sqq. I. ep. ad Timoth. I. 8. ep. ad Tit. III. [*non* j.] 1. [27] cf. can. 2. Dist. XIX. *etc.* [30] Luc. II. 5. [31] cf. can. 22. Causa XXIII. qu. 8. [34] Paul. ep. ad Tit. I. 9. [35] Similia (Crotus) in Tractatulo solenni de arte et modo inquirendi quoscunque hæreticos.

liiij.

Christus. Chri. herolt Paulus spricht, Ir solt nemmen das schwert des heyligen geysts, das ist, das wort gottes, damit solt jr euch wören, vnd solt anthun gotts waffen, den pantzer vnd harnesch der gerechtigkeyt. Ephe. vj. capi.

Papst. Ich sehe den tandt nit an, ich kump daher mit höres krafft, mit kolben, schwertern, armbrostern, spiessen, wie die Juden in den garten Jesum zů fangen, zerreiß, zerstör, vnd gewinn stett, schlösser, land vnnd leut, wie ein Türckischer keyser, vnd müssen mir ander herren, Fürsten, keyser, künig, helffen Christlich blut vergiessen, also weyd ich die schaff Christj. Deß bewern vil historien. Es ist gerechnet worden, das vmb der bäpst hoffart vnd mutwillen vber rij. hundert mal tausent Christen sind ertödt worden in viij. hundert jaren.

lv.

Christus. Die apostel, In dem nammen Jesu sollen sich alle knie biegen, Philippen. ij.

Papst. Man soll mir das Euangelium Christi zů meinen füssen legen wann ich in der meß binn, ehe man das legt auff das pulpret. Diß geschicht.

lvj.

Christus. Chri. apostel, Man muß got mer gehorsam sein dann den menschen. Actuum v.

Papst. Ich binn jm nit vnderworffen in seinen gebotten, aber sunst alle andre binden gotts gebot, mich nit. ca. Solite, de ma. et obe. Hie merckent alle menschen das der bapst ein widerchrist oder Endtchrist ist, wann Paulus sagt von jm ij. Thessa. ij. er wirt erhöcht werden vber alles das von got gehalten oder geehrt wirt. Lucifer wolt got gleich sein, aber bapst will vber gott sein, wann die wort gots verkert er, verdampt sie etwan. Got erlaubt alle speiß, der bapst verbeut etliche. Christus heißt alle drincken sein blut, der bapst spricht es sey ketzerey, vnnd viel deßgleichen.

lvij.

Christus. Chri. herolt, Christus ist das haupt der kirchen.

Papst. Ich binn das haupt der kirchen. di. rir. Enimuero.

lviij.

Christus. Der apostel Paulus, Der felß, darauff die heylig Christlich kirch gebawet, ist Christus, j. Cor. r.

Papst. Das ist nit war. Der Römisch stul ist der felß. di. rir. Ita dominus. Das ist je ein seltzam ding, das ein stul soll ein felß sein vnd ein kirch darauff gebawet sein.

lir.

Christus. Der apostel Petrus. Die heylige gschrifft ist von vnd auß dem heyligen geyst kummen. ij. Petri j. vnnd hat krafft von jm vnd bestendigkeyt.

Papst. Ich binn herr der gschrifft, vnd von mir hat sie glauben vnd bestendigkeit. di. rviij. Si omnes. Hie ist der bapst vber den heyligen geyst.

lr.

Christus. Die aposteln, Ir Christen seint berüfft in Euangelische freyheit, allein

---

[4] Paul. ep. ad Ephes. VI. 17. [8] Christij *9.* [13] Paul. ep. ad Philipp. II. 10. [18] Act. Apost. V. 29. ope. *9.* cap. 33. X. de maioritate et obedientia I. 33. [22] Pauli ep. II. ad Thessal. II. 4. [24] Lucifer] cf. Isai. XIIII. 12. sq. [25] *cf. artt. 29. 30.* Christus] *cf. art. 26.* [28] Paul. ep. ad Ephes. V. 23. ad Coloss. I. 18. [29] can. 4. Dist. XIX. [32] Paul. ep. I. ad Cor. X. 4. [33] can. 7. Dist. XIX. [38] Petri II. ep. I. 21. [40] can. 2. *(Sic omnes)* Dist. XIX. [*non* rviij.] *cf. art. 8.*

got vnd ſeim gebot vnderthon. Speiß, zeit, kleider, brauch ꝛc. bindet euch nit zů ſünd, ſo jr nit im hertzen boßheit habent. j. Pe. ij. vnd Gala. v.

Bapſt. O ich hab jn ſolche freyheit all genommen, vnnd alles das mich geluſt, an ſünd, bann vnd verdamnüß gebunden. Jch hab alle creaturen zů vermaledeyen, vnd ſo man gelt gibt, widerumb zů gebenedeyen, als jr ſehent mit fleyſch, eyer, butter ꝛc. Jch will den wein auch balt verbieten den Teutſchen, vnd darnach wider vmb gelt verkauffen, da will ich gelt löſen.

lxi.

Chriſtus. Chriſti herolt, Wenn einer öfflich ſündiget, ſo ſtraff jn offtlich vor den andern. j. Thimo. v.

Bapſt. Mich ſoll niemant ſtraffen, ich thu was ich wöll, ſoll all zeit der heyligeſt ſein. di. xl. Si papa.

lxij. [LXII.]

Chriſtus. Der apoſtel Paulus. Wir haben gewalt von got die kirch zů bawen vnd beſſern, vnd kein gewalt zůuerſtören vnd zerreiſſen. ij. Corinth. xiij.

Bapſt. Jch baw vnnd brech wie ich will, ich binn niemant vnderworffen, auch keinem Concilio. Diß bewer ich vß meinem rechten. c. ſiti. de elec.

lxiij. [LXIII.]

Chriſtus. Der apoſtel Joan. Die vrteyl gottes ſeint recht, vnnd man ſoll gerechtigkeit halten. Apoca. xix. vnd Math. v.

Bapſt. Was gehn mich ſein recht an? Jch binn keinem rechten vnderworffen. xxv. q. j. c. omnia. Darumb thut der bapſt gar ſelten recht, ſonder gemeinklich wider all recht, auch wider ſein eygen recht, ein tag zwölff mal, als offt es ihm nutz bringt.

lxiiij. [LXIIII.]

Chriſtus. Chri. diener, Die prieſterſchafft Chriſtj bleibt ewiglich nach der ordnung Melchiſedech. Pſalm. cix.

Bapſt. Die prieſterſchafft Chriſti iſt verſetzt, vnd iſt kummen vff ſant Peter, vnd von ſant Peter auff mich. c. Translato de conſti. Alſo frewen euch jr Leyen, wann als der bapſt ſpricht, ſo iſt Chriſtus ſeiner prieſterlichen wirdigkeit entſetzt, vnd iſt widerumb ein Ley oder bawr worden. Ja wie dunckt euch vmb den bapſt, kan vnd mag er Chriſtum degradieren oder entweihen, was mag er dann nit. Darum förchten jn vnd ſeine Biſchoff meer dann gott, wann er iſt vber got gehalten, vnd iſt Pauli ſpruch erfüllet an im. ij. Theſſa. ij. Ja der Teuffel gantz vnd gar.

Endt diß büchlins.

---

[2] Petri I. ep. II. 11. Pauli ep. ad Galat. V. 13. offtlich *9. pro* offelich [10] Pauli ep. I. ad Timoth. V. 20. [12] *cf. ad art. 32. adnot.* [14] Pauli ep. II. ad Cor. XIII. 10. [17] cap. *Significasti.* cf. *supra ad art. 41.* [20] Apocal. XIX. 2. Matth. V. 10. [22] can. 12. Causa XXV. qu. 1. [26] Psalm. CIX. 4. cf. Pauli ep. ad Hebr. VII. 17. [28] cap. 3. X. de constitutionibus I. 3. [32] Paul. ep. II. ad Thessal. II. 3. 4. „Ne quis vos seducat ullo modo, quoniam nisi venerit discessio primum et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur ita ut in templo dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus".

VLRICHI DE HVTTEN
EQVITIS
DE GVAIACI MEDICINA ET MORBO GALLICO
LIBER VNVS.

Vlrichen võ Hutten eins teutschen Ritters

von der wunderbarlichẽ artzney des holtz Guaiacũ genant,

vnd wie man die Frantzosen oder blatterẽ heilen sol,

Durch dẽ hochgelertẽ herrẽ

Thomã Murner

der heiligẽ geschrifft vñ beider rechten Doctor

geteutschet vnd verdolmetschet.

Cf. Indicis bibliographici Hutteniani pagg. 40*...45*. num. XXIII.

VLRICHI DE HVTTEN EQ. GERM.

DE ADMIRANDA GVAIACI MEDICINA ET MORBI GALLICI CVRATIONE AD PRINCIPEM ALBERTVM CARDINALEM ET ARCHIEPISCOPVM LIBER VNVS.

CAPVT I.

De morbi Gallici ortu et nomine.

Visum deo est et nostra ætate morbos oriri maioribus, ut existimare §.1. licet, incognitos. Annus fuit a Christo nato post millesimum et quadringentesimum nonagesimus tertius aut circa, cum irrepsit pestiferum malum, non in Gallia quidem, sed apud Neapolim primum; nomen vero

Vlrichen vō hutten eins teutſchen Ritters von der wunderbarlichē artzney des holtz Guaiacū genant, vnd wie man die Frantzoſen oder blatterē heilen ſol, zů herrn Albꝛechtē dem Churfürſtē, Cardinalē, vn̄ Ertzbiſchoff von Mentz ein bůch beſchriben Durch dē hochgelertē herrē Thomā Murner der heiligē geſchrifft vn̄ beider rechten Doctoꝛ geteutſchet vnd verdolmetſchet.

Von dem vꝛſpꝛung vnd nammen der blatern das erſt Capitel.

Es iſt got geſellig geweſen in vnſern tagen kranckheiten zů ſendē (als wol zů achtē §.1. iſt) die vnſern voꝛfaꝛē vnbekant ſeint geweſen. Den in dem iar nach der geburt Chꝛiſti Tuſent vierhundert drü vn̄ neuntzig oder dabey iſt ingefallen ein tödtliche kranckheit, nit in Franckerich, ſunder erſtlich zů Naples, vnd hat da har iren namen vberkumen, das ſie

Contuli præter *5.*, ex *4.* neglegentius repetitum, omnia Indice bibl. enumerata exemplaria; Luisiniani autem exempli non nisi Lugd. Bat. factam editionem (*8.*) adhibui. Ex *1.* tria sequentia et *8.* et *10.*, ex *4.* enata sunt *5.* et *6.*

[1] Exemplis *1...5.* præmissa HVTTENI IN LIBRVM SVVM DE GVAIACI MEDICINA *etc.* AD CARDINALEM ALBERTVM MOGVNTINENSEM ARCHIEPISCOPVM PRÆFATIO exhibita est Hutt. Opp. vol. I. n. LXXXXVIII. p. 226...230. [4.5] *In edd. vett.* Caput *cum suo numero ubique post rubricæ verba ponitur.*

inde sortitum est, quod in Gallorum exercitu, qui illic Caroli regis sui
auspiciis belligerabat, apparuit prius quam usquam alibi. Qua occasione
Galli ominosam ab se appellationem amolientes non Gallicum hunc, sed
morbum Neapolitanum vocant, et contumeliam agnoscunt cognominem sibi
§. 2. pestem fieri. Pervicit tamen gentium consensus, et nos hoc opusculo Gal-
licum dicemus, non invidia quidem gentis clarissimæ et qua vix alia sit
hoc tempore civilior aut hospitalior, sed veriti ne non satis intelligant
§. 3. omnes, si quolibet alio nomine rem signemus. Mira eum statim supersti-
tio excepit, quibusdam divi nescio cuius a nomine Menium vocantibus, aliis
ab Iobbi scabie originem eius repetentibus, quem credo in divos retulit
hæc lues; haud alio creditus tunc est languisse morbo Evagrius olim mo-
nachus, cum per deserta frigus immoderate ferens et cruda manducans
papulis afficeretur: itaque petitus et ipse maximis itineribus, magno ad sa-

zů erſten den vor ie, in dem herē Caroli des Künnigs vß Franckereich, das den zůmal
mit irē Künnig in Naples krieget erfunden ward. Darūb auch die Frantzoſen ein miß-
fallen habē vnd das ſchmechelich achten das ſolch ſchüheliſch vn̄ vngehört kranckheit gleich irem
namen ſol genent werden, vnd heiſſen diſe ſucht die kranckheit von Naples vnd nit die
§. 2. Frantzoſen, Doch hat vberhant genumē die gemein nennūg, vn̄ ich wil ſie in diſem bůch
auch die frantzoſen nennen, nit vß vngūſt od' haß des erlichē folcks des gleich ietz zů zeit
kum in höflicheit vn̄ freuntlicher gaſt entpfahūg erfundē würt. Sund' vß beſorgūg wa
§. 3. wir ſie nit die frātzoſen nantē würdē villeicht nit vō iedermā v'ſtandē. Welche krāck-
heit gleich mit wūderbarlichem aberglaubē vō dē mēſchē iſt entpfangē wordē dē ſie etlich
Menius krāckheit nantē, wer d' iſt dz weiß ich nit die and'n ſagtē es wer Jobs krāck-
heit, dē ſolche ſucht in himel brocht hat. Habē auch dabey etlich vermeinet, das der krāck-
heit auch ſey behafftet geſein Euagrius vor zeiten ein münch, als er in weldē vnd einöden,
vß kelt vnd froſt, vnd vngekochter ſpeiß rüdig ward oder blatterig. Darūb ſie groſſe wal-

[1] Caroli VIII. [4] *hodieque* mal de Naples. [9] Meuium (*4.* Mevium) *omnes. sed* Menium *scribendum est: nam de sancto* Menevenno, Mevennio *s.* Maino (*Gallice* St. Mein, Main, *s.* Mehen), abbate Gallico Britanniæ minoris sæculi VI. qui celebratur d. 21. Iun., *constat invocari contra scabiem porriginemque. Egregie ad h. l. facit Henricus Stephanus* (*Apologie pour Herodote cap.* XXXVIII.) *ex cuius ingenioso libro hæc transcribere iuvat:* „S. Roch et S. Sebastien guarissent de la peste. (Il est vray que selon aucuns S. Roch ne guarit que des rongnes et gales.) ... Item plusieurs donnent à S. Main l'office que nous auons donnee à sainct Roch quant à guarir de la rongne et de la gale: mais ceux qui tiennent bon pour cestuy-ci, disent que ce titre n'a esté donné premierement à S. Main que par des gros maraux tenans les carrefours, forgez expressement par luy pour contrefaire le mal de S. Main .... Il-y-a bien encores vn'autre difference notable entre les saincts qu'on dit faire profession de l'art de medecine en paradis, et les autres medecins qui sont parmi le monde: cest que chacun de ces saincts peut enuoyer la mesme maladie de laquelle il peut guarir. Et qu'ainsi soit, quand on dit le mal de S. Main, le mal de S. Ian, c'est aussi bien à dire le mal qu'ils enuoyent, que le mal du quel ils guarissent .." *Ita Huttenus Prædon. §. 126.* „ille insaniam et mittit et adimit." lobi 8. Iob] Cf. Prædon. l. c. [11] Evagrius s. Fiacrius, Hibernicus, in Meldensi diœcesi solitariam vitam egit. † circa a. 670. Dies ei sacer est 30. Aug. [16] ſchüheliſch = ſcheuliſch, abſcheuliſch.

cellum eius quod in Vesterichis est, facto hominum concursu, offerentium
munera affatim, idque ignoto eius adhuc in vulgo per Germaniam nomine,
Fiacrium dicebant enim pro Evagrio; neque ut vixisset quærebant, posse
tantum iuvare credebant. Tales fuerunt hoc in terrore sic ortæ hominum §. 4.
opiniones. Suspensa et ad Rochum signa, ac omnium ab antiquo refricata
ulcera. si studio pietatis, non improbo, sin ut aliquid expiscarentur qui-
qui fuerunt commentores, miror tanta in publica consternatione, in tam
miserabili humani generis calamitate, communi dolore, fraudi locum fuisse.
Ibi dum dei iram interpretati sunt theologi, quem hanc malorum a nobis §. 5.
morum pœnam exigere, hoc supplicium sumere, ac si in supernum illud

fartẽ vnd weite reisen zů seiner kirchen in dem westerich gelegen gethon habẽ, in welchẽ
zůlauff der menschẽ vil gabẽ dar getragen seint. Vnd ist noch der gemein in teutschẽ lan-
den sein namẽ nit erkant gewesen, den sie für Euagrio in Fiacriũ nanten, Fragten auch
nit ob ein solcher vff erdẽ gelebt het, allein glaubten sie das er in in solchen blattern zů
hilff kumẽ möcht. Also mancherley meinungẽ vnd fürnemens hatten die menschen in di-
sem schrecken. Es seint auch vil zeichẽ vnd der abgefallendẽ blatterẽ für sant Rochus ge- §. 4.
henckt wordẽ, dz ich lob, wa es in gůttẽ gloubẽ geschehẽ were, ist es aber vß geyt ge-
schehen, dz da durch reichtũ erfischet wurde, welche doch der erdichtung anfenger seindt wun-
deret mich, das in solchẽ gemeinẽ schreckẽ, vñ in solchẽ ellendẽ zůfal d' menschẽ, auch ge-
meinẽ schmertzen betrugklich ist gehandelt worden. Da bey haben gesagt die der heiligen
geschrifft obligen, das die blatteren vß gotz zorn kumen seint, vñ got damit vnsere bösen §. 5.
werden straffe vnd peynige, als ob sie in himlischen redten zů gelaßen solchs ob erlernet

---

[6] expiscarentur] Inter 'gravamina Germanicæ nationis iniquissima centum, a laicis principibus et imperii primatibus literis mandata ac summo pontifici transmissa' ex conventu Norimbergensi a. 1522. sq. habito, septimum hoc est: De prædicatoribus indulgentiarum stationariis. Est et aliud Indulgentiis vendendis addictum hominum genus [præter migrantes præcones, qui pro basilica s. Petri bellove Turcis inferendo bullas vendunt], quos Stationarios vulgo vocant: hi rusticorum plerumque abutuntur simplicitate, dum omnes vicos, villas, pagos, angiportus omniaque peragrant castella et oppidula prædicantes sancti cuiuspiam, Valentini puta, Huperti, Cornelii, Anastasiique sanctimoniam, ac quantum ad rem familiarem addat, si quotannis hunc vel illum munusculo aliquo, quod eis Stationariis scilicet in commodum cedat, demulceas, inscribentesque dehinc simplices sub sancti alicuius numen ac tutelam promittentesque, ut hoc aut altero morborum genere vacaturus sit qui eis annuum censum penderit. Quæ omnia in hoc excogitata sunt, ut simplices illi ad vivum usque exsugantur: nam primum hoc negotium a sancto Antonio cœptum in innumera morborum genera dehinc suevit deduci, ita ut vix supersit morbus nunc aliquis, cui Stationarii non et peculiarem Sanctum tanquam tabernæ vel negotiationi præposuerint; processitque eo usque eius mali serpigo, ut pauperum ac simplicium illorum Quæstuarii ac Stationarii prædicatores sanguinem vorent et medullam, dumque illi una cum liberis necessariis spoliantur, in deliciis et luxu plusquam Sybaritico degunt Stationarii." [9] interprætati *6*. [10] ac si] perpetuam hanc sacerdotalem confidentiam aliis locis gravius taxat auctor.

concilium admissi aliquando didicissent, publice docuerunt, quasi nunquam
peius vixerint homines, aut non aureo illo Augusti et Tyberii seculo, quo
Christum quoque versari in terris contigit, pessimi etiam morbi cœperint;
§. 6. vel hanc vim natura non habeat, ut novos subinde morbos invehat, maximam
interdum in rebus etiam aliis mutationem adferat; aut vero nostra
statim tempestate atque hoc biennio demum, quia morati optime homines
§. 7. sint, ægritudini remedium inveniatur Guaiacum. Adeo inter se pugnant
quæ illi mentes, ut sibi videtur, deorum exponentes nobis concionantur;
factum deinde medicis negotium non quid tolleret morbum, sed quid faciat
§. 8. inquirentibus. Fugiebant eius porro aspectum, nedum contactu abstinebant,
ut morbi præterea nullius; quippe tanta fuit, cum primum oriretur,
fœditate, ut qui nunc grassatur vix illius generis esse putetur: ulcera in
quernæ glandis speciem et magnitudinem, aspera, exporrecta; spurcus ab
his profluens humor; fœtor vero tantus exhalans, ut cuius nares contigis-
§. 9. set odor ille, infici mox crederetur; color pustulis ex nigro virescens,
ipsæ adspectu magis ægros quam dolore cruciabant; quamquam cruciabant
etiam si qua inflammari contigisset. Invasit non multo post ortum in Germaniam,
ubi latissime quantum alibi nusquam divagatus est. quod ego in-
§. 10. temperantiæ nostræ tribuo. Qui tunc astra consulebant, septem non amplius
annos grassaturum hoc malum prædicebant: si de morbo et eius in universum
appendicibus, falsi, sin de fœdissimo illo et qui sponte non tantum
ex contagio sed aut cæli vitio aut ordine fati proveniebat, veri: neque

hettē, hond das offenlich geprediget, als ob die welt nie böser gesein were dē zů disen zeittē,
oder in den goltfridsamē zeiten Augusti vnd Tybery beider keyser, in welchen Christus
§. 6. vff erdē gewonet het, auch nit schwere kranckheitē weren gewesen. Oder als ob die natur
die macht nit het, newe kranckheitē zů bringen, vnd soliche grosse verenderung vff erden
zů schaffen. Oder aber in vnseren zeitē mit namen in den zweien iaren wir so loblich
gelebt hettē das darūb das holtz Guaiacū erfunden were zů heilsame solcher kranckheit.
§. 7. Also widerwertiger reden seint vnsere Prediger die vnß irer achtung gottes meinūg vnd
willen vßlegen. Darnach haben sich die ertzt der kranckheit vnderstandē nit die hindan zů
§. 8. thůn, sunder ersůchet wa har sie kum. Darab sie anfencklich so mit gesicht, so mit greiffen
ein grosse schühe hatten, den sie in anfang so vnflettig vnd vnrein was, das sie der
ietzigen die noch ist kum gleich sühet oder ist, blattern so lang vnd groß als die eichelen
vßher hangen, mit stinckendē vßfluß also vast das man den schon der kranckheit behafftet
schetzet der solchē gestanck der blatern entpfinge, der blateren farb vß schwartzē ergrienet,
vn̄ krenktē mer mit gsicht den mit pein, wie wol ir etliche so sie entzidet warden heff-
§. 9. tig peinigetē. Nach welcher vrsprung sie vil weiter in teutschē landen dē anderßwa zer-
spreitet vn̄ erweiteret ward, das ich vnserer vnmessigkeit mit essen oder trinckē zů gib.
§. 10. Die sternen seher d' zeittē sagtē dz sie nit lenger den siben iar weren solt, hont sie ge-
redt von der kranckheit mit allem irem anhang so ist das falsch, hont sie aber von der
vergifftung die vō der planetē influß geschicht gemeinet so ist dz wor den sie nit vil vber

2 Tiberii S. 10 contractu *6.* 15 postulis *2. 6.* 16 adspectum *3.* Quanquam *non ubiq. S.* 19 tributo. *2.* 22 cœli *S. ubiq.* falch a.

enim septimum multo annum supra eius grassatura fuit. qui secutus est §. 11.
et nunc passim vagatur, ut fœditate tolerabilior, quippe ulcusculis, inter-
dum haud multum eminentibus et præduris, interdum lata quædam ac ser-
pens scabies arenti squama carnem obducens, perniciosior, ut qui altius
penetrante veneno complures secum morbos trahat. Hunc nulli hoc tem- §. 12.
pore adnasci, nisi contagio qui se polluerit, credibile est: quod in concu-
bitu maxime solet evenire; unde pueros rarius et senes aut alioqui coi-
tus expertes occupat; facilius quanto quis salacior et in venerem prom-
ptior. Iam quos corripuit, ut quisque vivit, ita eum aut cito deserit, aut §. 13.
diu tenet, aut in totum consumit. Omnibus in Italia et Hispania ac sic- §. 14.
ubi præterea sobrii sunt homines, mitior; nobis propter crapulam et vi-
ctus intemperantiam ut diutius inhæret, ita comprehensos infestissime tor-
quet, acerbissime adfligit.

CAPVT II.

De causis morbi huius.

Latentium eius causarum nondum definita a medicis quæstio est, at §. 1.
misere diu iam agitata et summa discordia conversata. In hoc convenere omnes, quod intelligere promptum est, quodam insalubri aeris qui eo tempore fuerit, adflatu corruptos lacus, fontes, fluvios ac ipsa etiam maria;

ſiben iar der maß weren ſolt. Aber die nachgondē blatteren vnd die ietz noch ſeint, ge- §. 11.
ſtancks halb, ſeint ſie vil leidlicher dan die erſten, dē ſie nim ſo lang ſeint, ſunder clein
vñ hert, vñ zů zeitē breit als ein rude, mit dúrrē ſchieſſen die haut vberziehent ſchedlicher
iſt, den ſie mit irem ingeſengktē giſſt vil andere kranckheiten mit ir bringt. Es iſt auch §. 12.
geleublich das die blatterē ietz niemans von dē ynfluß der Planeten entpſahē, ſunder einer
von dē anderen ererbet, das offt vnd dick geſchicht in übung der vnkeuſcheit, darūb alt
leut vñ kinder, oder die ſunſt nit der vnkeuſcheit pflegen ſelten die blatteren vberkumen.
Sunder aller meiſt nach dem ein ieder zů vnkeuſcheit geneigt iſt vnd die brucht vñ yebt, §. 13.
ietz wen die blattern ankumen, den verlaſſen ſie antweders bald oder behaltē in lang, oder
verderbē in gar, nach dem vñ ein ieder mit eſſen vñ trinckē ſich halt oder lebt. Sie ſeint §. 14.
auch den menſchē in Italien vnd Hiſpanien vil leidlicher den vns teutſchen, das thůt ir
meſſigs lebē. Aber vns von wegē vnſers freſſens vñ ſauffenß vñ vnſer vnmeſſigkeit, ie
lēger ſie vns anhangt, alſo wen ſie vns ergreiffet peiniget ſie vnß ie heffliger vnd leidi-
get ie bitterlicher.

Von vrſachen der frantzoſen

das ander Capitel.

Der verborgenen vrſachen diſer blatern, iſt vnder dē ertzten noch kein einheligkeit, §. 1.
ſund' biß har zwytrachtig vñ widerwertig geiebet. Wie wol ſie darin all einhelig ober-
kümē, das wol zů verſton iſt, das durch vergifften lufft der zů dē zeitē was ſee, brunnē,

[2] tollerabilior *4. 6.* [4] squamma *8.* obducens perniciosior *edd. malim post illud* ut *hic adici* ita [7] alios qui *8.* [8] Eacilius *2.* solacior *3.* [15] insalubris *10.*

inde terram contraxisse venenum, infecta pascua, venenatum demissum ab aere vaporem, inde hansisse spiritum animalia: repertus est enim in qui-
§. 2. busdam aliis etiam animantibus hic morbus. Huc astrologi ex syderum motu ratiocinati in coniunctionem, quæ fuit paulo ante Saturni et Martis, ac binas solis eclipses causam eius reiecerunt, oportuisse dictitantes præsagire hæc morbos pituitosos et biliosos, longos, tenaces, lentos, quales sunt elephantia, lepra, impetigo et quælibet pessima scabies ac pustulæ et si qua sunt corpus deformantes, et podagra ac chiragra, paralysis, ischia
§. 3. et articulorum dolores ac similia incommoda: magis autem septentrioni id destinatum propter aquarii signum, quo prior eclipsis inciderit, et occidenti propter pisces, quod posterior attigerit; dicebantque medici ægritudinem esse a malo intus succo et vitiosis humoribus, melancholicis, adustis, aut flava bile, vel pituita sive salsa sive adusta, et ipsa aut aliquot horum vel omnibus etiam simul permixtis, quorum acore extra ad corporis superficiem eunte aduri cutem et exulcerari, aut vero a crudis, lentis et crassis in artus propelli, eisque dolorem concitari, tumores surgere, tubera innasci, nodos colligi et sinuari cutem, supra etiam caput infestari;
§. 4. universim pristinam corporis constitutionem alterari. Quidam breviter ex infecto sanguine corruptoque et adusto luem hanc oriri dictitabant. Atque hæc incomprehensibili eius adhuc natura disputabantur ambigue; nunc comperta ratione approbantur etiam: iuvatque morbum hunc putare aliud

fluß, vñ auch die mėr vergifftet seint, daruon auch die erd daz gifft an sich gezogē hat, die weidē vergifftet seint, dufft vñ dunst vergifftet, daruō die thier dise krāckheit ererbet
§. 2. hont den auch in anderē thiern dē menschē dise kranckkeit erfundē ist. So haben die sternēscher der grossen zůsamēfiegūg Saturni vnd Martis die vrsach geben vñ der zwo vorgangenē finsternissen d' sonnē die solche kranckheitē, schnoppē, mancherley hauptwe, zů bedeutē habē. Als da seint geschwulst, maltzey, schebig, vñ ein iede bėse rūde, blatern, vñ andere die ei leib v'vnstaltē, vñ daz podagra, vñ mancherley suchten in hendē vñ an-
§. 3. dern gliderē vñ d' gleichē schadē, vñ hat sich die kranckheit mer zů mitternacht geneigt vō wegen des zeichēs des wassermāß darin die finsterniß zů erst entpfangē ist, vñ zů dē nidergāg d' sonnē von wegē des zeichens d' fisch, daz die finsterniß zů letst erreicht hat, vñ hont die ertzt gesagt dz solch krāckheit sy inwēd vō bėsez saft vñ bėser fūchtikeit d' melācoly des v'brātē blůtz vō derē etlichē od' vō inē allē v'mischet derē scherpffe vßwēdig vf die hut gāg, vñ dauō die hut v'brēnet, vñ eissen od' gschwer entpfahet, od' v'brāt in die vsserstē glid' sich entpfahet, vñ damit schmertzē brigē, gswulst entstō bülē wachsen, bülē werdē in die hut v'wickelt, vñ auch vff dē haupt schadē thū, vñ dē gantzen leib verenderen. Es sagten auch etliche das dise blatteren kemen har von vergifftem, verbrantē oder sunst bėsem blůt vnnd ward also zweifelhafftig geredt von irer vnbegriflichen natur vñ eigentschaft aber ietz so ir natur erfunden ist wordē die obgenantē vrsachen probiert vñ zů
§. 4. gelassen. Sie sagen auch dz dise kranckheit nūt anders sey dē des bėsen blůts ein būl vnd

[3] siderum *S. 10.* [5] echlipses *1.2.4.6.* ecclipses *3.* [8] qua alia sunt c. deformantia *S.* [10] echlipsis *1.2.4.6.* ecclipsis *3.* [15] Quidem *2.* [20] incōprahēsibili *6.* incoupr. *10.* [40] nūt a.

nihil esse quam depravati sanguinis quandam suppurationem, quæ post in
tumores et nodos consiccata induretur, et cuius scaturigo quasi quædam
a male affecto pullulet iocinere. Amplius quæ sit eius natura, qui status §.5.
ac qualitas, quantæ iamdiu quam odiosæ quæstionis est, quæ concertationes,
quot opiniones, quam anxie disputatæ! Atque hoc præcipue in morbo quantum
nostra ætate laboret medicina, compertum est. Silebant ab eius ortu to- §.6.
tum in Germania biennium medici. inde in prima me tum pueritia con-
stituto curam cœperunt; qua fruge, docuit eventus: ausi tamen sunt exo-
tica miscere nobis, et multa quæ minime oportuit inculcare. Memini tunc §.7.
a pisorum esu interdictum quibusdam locis, quod in his vermiculi nasce-
bantur alati, unde infici crederetur, et carnis porcinæ, quod illud potis-
simum animal aut hoc aut quodam huic non absimili ulceris genere la-
borabat.

CAPVT III.

In quos morbos derivetur Gallicus.

Levem hanc luem faciunt quæ consequuntur eam atrociora: ita in §.1.
multa derivatur enim hoc malum, ut in uno inesse morbos omnes videri
possit: e quibus est acris articulorum dolor, primum quidem simplex,
deinde quæ dolent extumescentibus membris, nonnullis quæ intumuerunt
collectiones et tubera, ubi paulo post obcalluerunt, dici non potest quos

erhebung die darnach in geschwulst vñ bülẽ erhertlet werd vnd erdürret, als ob ir vrsprung
kum von schweche der lebern. Was aber weiters ir natur sey, ir stadt, vnd eigenschafft, §.5.
daruon vil vnd lang aber vnfruchtbar gefraget worden, daruon seindt fil red vnd widerred,
mancherley meinungẽ engstiklich disputiert wordẽ. Aber was grossen mangel die artzney
in vnsern zeiten hab, hat sich in diser kranckheit wol erfunden vñ erschinẽ. Die ertzt §.6.
hont zwey gantzer iar in anfang diser kranckheit geschwigen, darnach in meinẽ iungẽ ta-
gen, fingẽt sie an die kranckheit zů heilen, mit wz nutz das hat sich mit dẽ dadten wol
erzeigt. Doch hont sie met freuel vnß etlich vnbekante artzney vnd vil die darzů nüt die-
neten. Es wardẽ auch denzůmal die erbsen verbottẽ, dẽ darin wůchßen würmlin mit fet- §.7.
tigẽ, daruon man meint das gifft zů entpfahen, vnd auch schweinin fleisch, darūb daz ein
schwein die kranckheit oder der gleichẽ, auch offt vnd dick ankeme.

In was andere kranckheitẽ die blateren erwachsen

Das drit Capitel.

Das diser krãckheit anhangt oder nachuolgt, das macht sie fil hefftiger vnnd schwerer, §.1.
den sie erstreckt sich in so fil bresten, das schier mõcht vermeynet werden, das in ir alle
kranckheitẽ beschlossen weren, vß welcher ist ein großer schmertz der glider vñ gleych leyd-
lich im ãfang, darnach geschwellẽt sie in den glidern, mit versamlung des geschwulsts, vñ
wo das vberhandt nimpt, ist nit wol vßzůsprechẽ wz schmertzẽ daruß erwachse, vnd das ist

[3] jecinore *8.* [4] odiosæ sunt quæstiones? *8.* [6] cœperūt *1. 3. 4. 6.* [9] oprr-
tuit *4.* [12] ulceri *2.* [16] atrotiora *4.* Finnen. Ita enim in *8. om. sq.* enim, *quod
Huttenus tamen ita ponere solitus fuit.* [27] finẽgt a. [28] met *sic* a.

§. 2. intra se cruciatus alant: pessima hæc enim morbi huius pars est: nam
hanc sibi veluti arcem deligit, ubi diutissime persistat, ac unde in universum corpus omnia dolorum genera dispergat et iaculetur, tanto maiore cum afflictione, quanto suppurationem tardius accipiunt huiusmodi tumo-
§. 3. res; omniumque miserrime torquet ac lacerat hic cruciatus. Mihi tale
quoddam tuber supra talum sinistri pedis introrsum postquam semel callum induxerat, octo totos annos nulla perunctionum vi, nullis fomentis emolliri aut ut suppuraret cogi potuit; videbaturque os id esse, donec
§. 4. Guaiaci nuper medela dissipatum evanuit. Manent et mulieribus intra pu-
dendas partes ulcuscula, miri diu veneni fomenta, atque ea tanto perniciosa magis, quanto minus oculis eorum qui caute mulieribus congredi vo-
§. 5. lunt, subiici patiuntur. et vel iccirco pestilentissima est hæc morbi pars,
quod in ea vitare morbum non licet, cum huiuscemodi mulierum levissima
§. 6. nonnunquam et immundissima sint corpora. contrahuntur et nervi ac in-
durantur; nonnunquam distenduntur et laxi fiunt ac rigent; interdum morbus in meram podagram exit; quibusdam in paralysim solvitur et apoplexiam quæ dicitur; multis lepram induxit, creditumque est finitimos inter se morbos esse, tum quibusdam ex causis quæ utrique malo communes sunt, tum vero ex eventu, quod in hanc ille frequenter transmittat ægrum.
§. 7. Sæpe etiam quasi febricitaturi ita inhorrent homines ex doloris acerbitate.
nascuntur et vomicæ quæ in cancrum aliquando et fistulam abeunt aut manantia diu ulcera quæ in tantum frequenter putrescunt, ut ossa etiam de-

§. 2. der böſte deyll diſſer kranckheiten, Deñ ſie erwelt im diſen deil, alß ein ſchloß, darin ſie
lang bleiben mög, vnd von dem ſchloß vß gieſſe, den ſchmertzen in den gantzen leyb, vnd in alle glyder, ſo fill mit grösserem leidē, ſo vaſt langſamer die geſchwulſt bülen entfa-
§. 3. hen. Diſſer ſchmertzē krützigét vnd zereyßt od' quetſt ob in allē, Mir iſt ein ſolich ge-
ſchwulſt ynwendig des knodēs des lincken füß, nach dem vñ er erherttet was, acht gantzer iar beliben, der weder mit ſchmieren, noch andern weichinen erweichet, oder in ein ander geſchwulſt verendert werden, vnd wardt für ein bein erſchē, biß es zů letſt durch hilff des
§. 4. holtz Guaiaci verſchwunden iſt, Es bleibendt auch den weiben in den heimlichen ortē ey-
ſenly, die lang bei innen das gifft behalten, vnd ſo deſt ſchedlicher ſeint, dz ſie von denē
§. 5. nit geſehen werden, die mit den weibē gewarſam zů ſchaffen haben. Vnd iſt der deil diſer
kranckheitē deſter vergiffter, das man daryn die blatern nit vermyden mag, ſo an ſolchē
§. 6. orten der weiber leib, an denn vnreinſtē ſeindt, da durch die aderē zamen gezogē werdē,
vñ verhertet wie wol ſie ſich etwā auch erſtreckē vñ lum werdē, zů zeiten erwachßt diſe kranckheit in ein luter Podagra. Etwan in ein ſchlagk. Es ſeind auch vil daruon maltzig wordē, deñ mā vermeint dz die blattern vnd die maltzey verfrindet oder nachpurē ſein, vrſach die beid kranckheitē gemein ſeindt, auch vō wegē des vßgāgs den ſich die blat-
§. 7. terē offt in die maltzey enden. Es geſchicht auch offt vß ſchmertzē der blatterē dz die
menſchē dem feber od' rittē verglychē. Es erwachſen auch daruß eiſſen die ſich in dē krebs

[4] affectione *8.* [12] idcirco *10.* [13] lævissima *et sequens et om. 8.* [14] corpora, contrahuntur *1. 4. 6.*

nudent primum, quæ deinde cariem contrahunt et magno cum periculo
vitiantur. Quinetiam lentissimæ cum sint morbi huius reliquiæ, ita ema- §.8.
crescunt assiduitate mali homines, ut intima ossa omni consumpta carne
laxa cutis tegat. hinc pthisici fiunt interaneis tabo iam tum defluentibus;
generatur et cacesia plurimis, et aquam intercutem ægri contrahunt; non
nullis exulceratur vesica, et ut plurimum iecur ac stomachum in totum
perdit hæc ægritudo. Verum ibi falsum hoc est quod videtur quibusdam, §.9.
tubera, collectiones, sinus et nodos non esse huius morbi propria aut
necessario eum consequi, sed provenire his qui peruncti sint ex argenti
vivi malitia, quamquam in hac opinione magna per Germaniam medicorum §.10.
pars in hunc usque diem pertinacissime hæret; sed hi quotquot sunt, ut
in aliis de hoc morbo multis turpiter falluntur, ita hoc temere persuadere
conati sunt; nam contigisse hæc quos nulla unquam tetigerit perunctio,
ipse vidi multis et in his Ulricho de Hutten patri meo.

CAPVT IIII.

Qua primum medicina restitum huic morbo sit.

In hac medicorum consternatione his erroribus ingesserunt se chi- §.1.
rurgici manum admolientes, ac primum causticis exurere scabiem conati
sunt, deinde quia immensum erat singula contingere toties admoto medi-

vñ fistulẽ enderẽ die auch offt erfulen dz sie die bein entblötzẽ, zũ erstẽ vnd darnach ca-
riem zamẽ ziehẽ, vnd mit grossem schaden geheilet werdẽ. Vnd so auch die nachfolge diser §.8.
krãckheit anhengig seint, werdẽ mit d' zeit die menschẽ also mager, dz nach verzerũg des
fleisch die inwendigẽ beĩ allein die lumelend hut bedeckẽt, daruon werdẽ auch sie Ptisici
mit inwendigẽ flüssen des zerstörte vñ vnreinẽ blũts, dahar kumpt auch Caresia mit zamẽ
zũg vil wassers zwischẽ d' hut, auch etlichẽ ereittert die blater in dẽ leib, vñ zũ mererẽ
mal letzt dise krãckheit dẽ magẽ od' die leber, vñ darum̃ ist dz nit war dz etlich sagẽ §.9.
der bulẽ, v'hertũg seit diser krãcheit nit zũgehörig, oder volgend ir nit nach, sunder es
kum allein die an so sich mit queckſilber hond lassen schmieren, vnd dise meinung halt §.10.
der merer theil der etzt in teutschen landen heffteglich, aber sie seindt in dẽ als in vil
andern der gleichẽ in diser kranckheit schentlich betrogẽ worden darumb sie auch das on
warheit sagen, den das ist manchẽ widerfaren der sich nit hat lassen schmieren als ich selbs
gesehen hab, vnd vnder anderen mein vatter Vlrichen von Hutten widerfaren ist.

Mit was artzney man zu erst dise kranckheit geheilt hat.

[Das iiij. Capitel.]

In disem zweifel der erzte vñ in diser irung, hond sich die wund oder handt ertzt §.1.
diser kranckheit vnderstandẽ, vnd haben solche rud, der blateren vnderstandẽ zũ brenen,
Aber so es vnmüglich waz sie alle zũ berieren vnd ergriffen mit den brenenden instru-

---

[4] ptisici *6.* Phtisici *8.* phthisici, tabidi, schwindsüchtig. interraneis *præter 8. edd. omnes.* [5] cachexia *8.* *καχεξία*, malus corporis habitus. [32] mein (*non* meim) a.

§.2. camine ulcera, excogitaverunt unguento restinguere eum. Hoc aliter alii
faciebant, verum nullo quisquam effectu, argentum vivum qui non addi-
disset. Cedebant in hunc usum pulveres myrrhæ, masticis, cerussæ, bac-
carum lauri, aluminis, boli Armeniæ, cinabaris, minii, corallii, salis usti,
viridis æris, scoriæ plumbi, plumbi usti, rubiginis ferri, resinæ vulgaris
§.3. et terebinthinæ; oleorum optime omnium laurinum, deinde simplex, rosa-
§.4. ceum, terebinthinum, et magno effectu iuniperinum ac nardinum; adipes
suillus, anserinus, ursinus, humanus, melinus; item pingue ex ungula bo-
villa; butyrum, præsertim quod mense Maio coactum esset; medulla cervi,
sebum hircinum cervinumque, mel rosaceum et quod virgineum vocant;
§.5. vermes terreni in pulverem pisti aut oleo macerati ac contusi; camphora,
§.6. euphorbium et castoreum. Atque harum rerum tribus aut quattuor aut
pluribus nonnunquam mistis ungebant brachiorum et crurum iuncturas,
aliqui et spinam ac cervicem, nonnulli tempora etiam, item et umbilicum,
atque iterum alii universum corpus; quibusdam semel die, quibusdam bis,
§.7. nonnullis tertio iterum die aut quarto. Claudebatur æger in æstuario quod
calebat assidue atque intensissime, alii viginti, triginta alii totos dies, non-
nulli plures; perunctum lecto, qui intra æstuarium sternebatur, appone-
§.8. bant ac multa superiniecta veste sudare cogebant. Ille vix iterum accepto
unguento cœpit languescere, mirum in modum: tanta unguenti vis erat
effectus, ut intra stomachum quod in summo corpore morbi fuisset com-
pelleret; unde sursum ad cerebrum, unde per gulam et os defluebat mor-

§.2. mentē vnd solcher artzney, hond sie erdacht die blateren mit salben zů erlöschen, das deten
sie aber in mancherlei weiß, doch vnnutzlichenn es were dann sach, das sie queckſilber
darunder vermischten. Darzů bruchtē sie auch gestossen myrr, mastix, bleiweiß, laorberē
alun, bolū vß armeniē, zinober, menii, corallen, gebrant saltz, spongrien, esch von ge-
§.3. brantē bley, terpetin, zweierley roßöl, wecholter öl, schweinī smaltz von gensen, be-
§.4. ren, menschē, Jlē schmaltz vß ochßen klawen. Buter vnd vorab der in dem meyen ge-
§.5. kocht was, hirtzen marck, vnschlit von eim bock od' hirtzen rosen honig, erd würm gepul-
§.6. uerel, oder in öl gedödt Camphor Euphorbium et Castoreum, Vnnd solichcher ding drū mal
vier oder mer schmiertē sie die gleider arm vnnd die gleich der bein, etlich den rückgrat
vñ die scheitel, auch etliche den schlaff, den nabel vnd auch etliche den gantzen leib. Et-
§.7. liche schmierten ein mal im tag etlich zwei mal die andern drū oder vier mal. Der kräck
ward in ein warme stubē beschlossen die stetes hitzig was, vnd legten in also vff ein bet
in der stubē etlich zwentzig etlich drissig gantzer tag, vñ deckten in mit vil kleidern das
§.8. er da durch gezwūgē würde fill zů schwitzē Der kräck fieg wider an nach entpfangener salb
zů siechen wunderbarlich, so krefftig wz die salb, dz sie dē magē der in höhe der kranck-
heit wz bezwāg, vñ steig vff in dz hirn, vñ in dē halß vñ schlund, vñ den mundt daruß

[3] Cædebant 5. Cœdebant *omnes præter* 8. mastichis 8. Cærussæ 4.6. [4] Armenæ 8. Cinnabaris 8. Mini 2. [9] vngulla 2. [10] sepum 1.3.4.6 sepum 2. sevum 8. virgin.] Jungferhonig. [12] quattuor *ex* 1.3.4.6.8. *retineo ubique*. [14] nubilicum 2. [15] plures peru. *edd*. plures. peru. 8. [20] im modum 2. [21] effectus *om*. 8. [22] pergulam 2.10. [31] *lege* der arm.

bus, tanta, tam violenta iniuria, ut dentes deciderent, qui non accurate
ori intendissent; omnibus certe exulcerabantur fauces, lingua et palatum, §. 9.
intumebant gingivæ, dentes vacillabant, sputum per ora sine intermissione
profluebat, omni protinus fœtore olentius, tanto contagio, ut quicquid al-
luisset, statim inquinaret ac pollueret; unde et labia sic contacta ulcus
trahebant, et intus buccæ vulnerabantur. Fœtebat omnis circa habitatio, §. 10.
atque adeo durum erat hoc curationis genus, ut perire morbo complures
quam sic levari mallent. quanquam vix centesimus quisque levabatur, re-
cidivo ut plurimum ægro, cum vix paucos ad dies duraret eius iuvamen-
tum. Quo argumento intelligere licet hac in ægritudine quid ego tulerim, §. 11.
undecies curationem eam expertus. tanto periculo, tam acerbo discri-
mine cum hoc malo nonum iam annum luctor, non segnius interim et
alia, quibus obsisti morbo putabatur, aggressus: nam et balneis curaba-
mur, et herbarum fotu ac potionibus, et erosione ulcerum. ad quem usum §. 12.
adsumebatur arsenicum, atramentum, calcantum viride æris, aut aqua quæ
fortis vocatur, tanta cum doloris acerbitate, ut credi possint nimis vivendi
cupidi qui non mori maluerint quam sic vitam proferre. Sed acerbissima §. 13.
omnium fuit quæ perunctione fiebat curatio, et in ea miserrimum hoc quod
qui sic medebantur, medicinam ipsi non callebant: neque enim chirurgici hac
tantum utebantur, sed ut audacissimus quisque aut in aliis viderat aut ipse
tulerat, ita circuibat medicum agens. Uno quopiam ad omnes unguento §. 14.

die kranckheit floß ſo bzwẽgklich dz die zen vß fielẽ, d' des mũdts nit in ſund'heit ſorg
hett. Vñ enttrendt ynen allen die kele, zung vñ der rachen vnd geſchwalent die kiffel §. 9.
wackleten die zen, vñ floß on vnd'laß d' ſpeichel vß dẽ mũdt, mit ſolchẽ groſſen geſtãck
vñ beſleckung dz er alles v'vnreiniget was er anrieret. Die lefftzen entpfingendt eyſſen §. 10.
daruon, vnd warden die backen geletzet, vñ v'wundet. Die gantze wonũg ſtanck dor võ,
vñ wz dz heilẽ ſo vnleidlich dz ſie ſill lieber ſterbẽ woltẽ dẽ d' maſen geheilt werdẽ wie
wol vnd' hundertẽ kum einer da von genaß, vñ darnoch wid' in die kranckheit fiele, dẽ
ſoliche hilff weret offt nit lange tag, in welcher krãckheit wol mag verſtandẽ werdẽ, wz §. 11.
ich erlittẽ hab, d' ſolich ſchmier elff mal erlittẽ hab, Mit ſo groſſer ſorg vñ ſchadẽ, ſo ich
dz vbel ietz in dz nündt iar erlittẽ hab vñ da zwiſchẽ offt andre artzeney verſůchet vñ vnder-
ſtandẽ, dẽ wir ouch offt mit baden, krütern, drẽckẽ erneret wardẽ darzů brucht mã ouch Ar-
ſenicũ rodt erd gebrãt ertz vñ etzũg vñ ertzwaſſer dz mã aqua fort nẽnet, mit ſolichẽ groſ- §. 12.
ſem ſchmertzẽ, dz ſie freilich gern gelebt hettẽ, die in ſolichẽ ſchmertzẽ lieber lebtẽ dã
ſtürbẽ Aber die aller ſchedlichſte heilũg, iſt mit d' ſalbung geweſen, vñ darũ noch fill §. 13.
ſchedlicher, dz die vngelert lüt warẽ, die ſolich ſalbũg iebtẽ, vñ von artzeney gar nüt
wyſſtẽ, Vnd bruchtẽ ſoliche ſalbũg nit allein die wũdertzte, ſund' ein yeder freueler, wie
er dz ſelb erlittẽ od' geſehẽ het, alſo vnd'ſtůnd er ſie zů ſalben, vnd bruchtẽ ein ſalb zů
allen krãckẽ. Vñ wie gienner ſprach ſie ſchůhetẽ alle mẽſchẽ mit einẽ ſchůch, vñ mit einẽ §. 14.

[1] tamque *8.* [2] exulcerebantur *10.* [4.5] ollnisset *8.* adluisset *10.* [7] duorũ *3.* [14] potu ac potionibus *8.* [15] calchantum, *8.* *l.* calcanthum. [18] per unctionem *8.* [19] calebant *3.* [27] geheit a.

utebantur, et ut ille ait, 'Uno calceo omnes calceabant, Uno collyrio omnes
sanabant'; siquid accideret interim ægro, consilii inopia quid suaderent
non habebant, ferebanturque latrones, ut in publico errore, cum obmu-
§. 15. tescentibus medicis experiri omnibus quid vellent liberum esset. Itaque
nullo ordine aut præscripto, nisi quod æstu ac vapore cruciabant similiter
omnes, nullius neque temporis neque corporum qualitatis habita ratione
curabantur ægri. neque inscii perunctores materiam, quæ morbi causa
esset, ducta alvo subtrahebant, aut circa esum ac potum temperantiam
§. 16. aut ullum victus discrimen indicebant. Tandem eo incommodi res venie-
bat, ut dentium usus adimeretur, ipsis vacillantibus; os alioqui totum uno
occupante ulcere cibi appetentiam frigefacto stomacho et turbante fœtore
amitterent ægri; cumque sitis esset intolerabilis, tamen quod ad stoma-
§. 17. chum faceret, potionis genus nullum inveniebatur. Multis ad vertiginem,
quibusdam ad insaniam usque infestabatur cerebrum. tremebant inde non
manus tantum, sed pedes etiam et universum corpus, ac lingua balbutiem
§. 18. trahebat, nonnullis immedicabilem: multos in media curatione interire vidi,
et quendam novi sic medentem, qui tres una die viros agricolas, cum
intra hypocaustum plus æquo æstuans conclusisset, ac illi salutis, quam sic

ougē pflaſter, heiltē ſie alle augē. Was aber dz zwiſchē einē krāckē zů fiel. dar zů kün-
den ſie nüt ratē da durch ſich die bēßwicht er hůben in haumůt, als in gemeiner irrūg ſo
§. 15. alle ertzt ſchweigē wz innē frey in ſolicher krāckheit alles zů verſůchē wz in geliebt, Alſo
daz ſie on ordnūg, od' verſtētlichē fürſatz alein mit ſchweiß vnd hitz ied'mā kreitzigtē,
vñ wed' zeit noch ſchicklichkeit d' krācken anſahē Es ſahen auch nit an die vnweiſenn
ſchmirer, wz matery ein vrſach der krāckheit were, dz ſie die vß dē leib gezogen heten,
nach meſſigkeit d' ſpeyß oder tranckes, zeigtē auch nit an einicherley vnderſcheit, wie ſich
§. 16. der kranck halten ſolt. Vnd kam zů letſt zů dem vnfal, das nach wackelen der zeen, die
vß fielen, vnnd der gantz mundt mit einem geſchwer behafft was, vnnd der erkal-
tet magen verlore durch geſtanck den luſt zů eſſen. Vnnd wan dan ſo innen der durſt vn-
§. 17. leidlich was, ward kein tranck angezeigt dē magen zů gůtem, alſo das ſilen vß betriebtē
hirn der ſchwindel daruß erwůchſe, vnd er gar ſchellig ward, Es ziterten auch daruon nit
allein die hend, ſund' auch der gantz leib, vñ kam die zung in ein ſchweche die nit zů
§. 18. erneren was, ich hab ir vil ſehen ſterbē in mittel der ſchmierung, ich hab der einē kandt,
der drey buren vff einē tag kleglichen vmb bracht hat, dan er ſie in ein ſtub die zů vil

---

[1] ille] Galen. de methodo med. IX. c. 16. (ed. Kühn. X. p. 653.) *ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὔτε ζητοῦσιν οὔτε ἴσασιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν Ἐνὶ καλόποδι πάντας ὑποδέουσιν.* Galen. de sanit. tuenda V. 11. *ὥσπερ γὰρ ἑνὶ καλοποδίῳ πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους ἀδύνατον χρῆσθαι τοῖς σκυτοτόμοις, οὕτω τοῖς ἰατροῖς ἰδέᾳ βίου συμφερούσῃ μιᾷ.* Etiam Hieronym. lib. contra Ioann. Hiersolymit. c. 5. „Imperiti medici ad omnes oculorum dolores uno utuntur collyrio". Uno coll.] Hieronymi prol. comm. in epist. ad Ephes. (item Gratian. Decreti part. I. dist. 29. c. 3.) „s. apostolus Paulus per singulas ecclesias vulneribus medetur illatis, nec ad instar imperiti medici uno collyrio omnium oculos vult curare". collirio *10.* [7] materiam que *1.* materiamque *3.* materiam quę *2.* [12] intollerabilis *1...4. 6.* [20] inhaumůt *a.*

adepturos se sperabant, studio patientius quam par erat consisterent, donec defectis per caloris vehementiam cordibus mori non sentirent, misere
iugulavit. alios vidi intumescente ad fauces gutture quum exitum non ha- §. 19.
beret sanies primum, quam in sputo deiici oportuit, deinde ipse etiam spiritus, suffocari; quosdam cum meiere non possent, mori: omnino pauci convaluerunt, atque illi hoc periculo, hac amaritudine, his malis.

CAPVT V.

Quibus ego præsidiis fretus hoc in morbo sim.

Usus ipse sum, quoties quidem perungerer, propulsandis quæ ori ac- §. 1.
cidere possent, solo alumine quod in bucca continebam, hinc inde volutando dum colliquesceret; ubi vero obligandis ulceribus et fovendis artubus danda opera, fomenta usurpabam herbis, absinthio, camomilla, hyssopo, pulegio, artemisia, salvia et huiusmodi ex vino et aqua decoctis;
ad ulcera vero, olim quidem Eytelvolfo suadente, unguento quod alumine, §. 2.
viridi æris, melle purissimo et aceto partibus per omnia æqualibus componebam, nuper, quod a gregario in Italia milite didiceram, aqua calcis §. 3.
quam sic parabam: aquam puteanam aut fluvialem puram in vase nondum alio liquore imbuto coquebam, eam cum ferventissime bulliret, calci vivæ (ea est quam aqua nondum contigit) superfundebam, in labro aut cupa lignea munda, necdum inquinata; sic dissoluta primum calce, deinde quiescere permissa, ubi ea in fundo consederat, quæ in summo natabat spumam

hitzig waz beschlossen het, vñ sie aber vß hoffnung der gesuntheit sich zů vil gedultig litten den billich vñ nütz was, biß durch grösse d' hitz das hertz abnam vnd sie ires eignen
todts nit entpfanden. Die andern hab ich gesehen den die kel geschwal zů dem rachē, so §. 19.
der eyter kein vßgang haben mécht der durch den speichel vß solt getragē werden vnd erstücket in der massen des athem vñ etlich sturben die nit harnē mochtē, vnd fürwar wenig erholtē gesuntheit, die aber gesundt vff stundē můstē vorhin solch ellend vnd sorg erleiden.

Das fünfft capitel

was ich in disem bresten gebrucht hab.

Ich hab gebrucht so oft ich mich schmieren ließ, was in dē můdt zů besorgen was, §. 1.
allein alun, das ich in dem backen behielte, biß ich es hin vñ har waltzet, dz er zerging. Wa ich aber zů dē eissen vñ andern glidern bewarūg dedt, brucht ich krüter, wermůt camillen, ysop, bolen, arthemesiē, vñ die mit wein vñ wasser gekochet. Aber zů den ge- §. 2.
schwerē zů zyten nach Eytelwolffs rat, brucht ich sei salb, die vß alun, spongrien, luterē
honig vñ essig, eins souil als des anderē gemacht wz, vñ auch kalck wasser, dz ich vō einē §. 3.
kryegs knecht in Italiē gelert het, dz wasser bereit ich also. Ich kochet dz (es wer vß einē brunnē od' fluß) in einē newē hafen, vñ so es an dē hefftigstē wallet, warff ich daryn vngeleschtē kalck, in einē hültznē geschir dz auch noch new wz, also dz d' kalck zů dē erstē

---

[12] Chamæmelo *8.* [13] Arthemisia *1. 2. 4. 6.* [14] Eitelvolfo *10.* [15.16] cōpnebā *4. 6.*

exemi, calcem non movi, in medio relictam aquam lympidissimam defudi
§.4. et ad usum reposui. cum uti vellem, spongia aut linteolo intincto nonnumquam ut potui, et plerumque calida fovebam ulcera, eluendo ac saniem detergendo; deinde linteoli partem sic commadefactam apposui, ac ulcera colligavi: vi huius aquæ cessabant dolores et tumor residebat, vulnera emundabantur, et calores ac inflammationes arcebantur, quodam cum
§.5. miraculo, cum incendat alioqui caloris sui vehementia calx viva. Quod apponi his in casibus posset, efficacius inventum nihil habui; visumque est uno hoc præsidio fultum me, sævissime grassante iam tum morbo, im-
§.6. minentem perniciem declinasse. Utebar et cassia alvum subducere, siquando liberet, et sudabam non raro, ac sanguinem mittebam, detracto
§.7. eo per cucurbitulas sæpe. Monitus etiam in Italia miræ hoc esse efficaciæ, solitus sum resinam therebinthinam edere mane nucis iuglandis magnitudine: hoc emendari sanguinis vitia clamabant, quod nescio quale sit, et ventrem emolliri ac stomachum iuvari, quod utrumque experiebar; aie-
§.8. bant et nervis mederi eam non modico effectu, et artus confirmare. Atque his modis, simul cibi et potus abstinentia et vitæ parsimonia multa effugi quæ me tanto tempore, tam iniquo peregrinantem, ut plurimum et rerum penuria adversa multa adire coactum, numquam mihi constantem, inquie-
§.9. tum semper ac turbatum, conficere poterant. idque effeci, ne quis mihi adhuc nervus, cum tot profundis ac malignis ulceribus adederentur tibiæ,

zerging, vñ sich darnach an dē bodē setzet, vñ da nam ich den schum obē ab, vñ bewegt dē kalck nit, vñ nam dz lutter wasser dz ob dē kalck schwā, vñ behielt dz zů meinē bruch.
§.4. Vñ so ich dz bruchē wolt dunckt ich ein schwamen od' tůch daryn vñ ernert die eissen, mit weschē od' dē eiter abzůtrücknen, darnach legt ich ein teil des genetztē tůchs vff die eissen, vñ in krafft diß wassers horten vff alle schmertzen vñ geschwulst, die wunden wardē rein, vnd die hitz vnd entzündūg warden hindertrügen, vñ dz nit on wūder, so doch d' vnge-
§.5. lescht kalck vō natur hitziget, ich hab auch in solchē fellen nüt bessers darzů künen oder mögen findē, vñ das allein hat myr dick geholffen den es mir den schmertzen disser kranck-
§.6. heit offt nidergeleget hat, so er an dem aller hefftigsten was, ich bruchet ouch Cassia so ich
§.7. den buch reinen wolt, ich schwitzt auch offt, vnd ließ dz blůt mit schrepffhörner vß ziehen ich bin auch in italien gelert worden das es auch ser nützlich ist vñ wardt geheissen das ich essen solt rosyn̄ therebintinā an dem morgen frien so groß alß ein haselnuß den sie sagten das die nüß dz gebliet reyniget den leib erweichet, vnd dem magen behilfflich was
§.8. die ich beyd erfaren ab. Sie sagten auch dz sie das geeder ernere vñ alle glider gewaltiklich befestiget also das ich nit der maß, vnd auch mit abbruch der spyse vñ des dräcks, auch mesigs lebens, fil schades entrünen bynn, vnnd in so langer zeit, so manchē schwe-
§.9. ren reysen, in widerwertigkeit, vnd filler ding bresten vnd mangel nit erlegen bin. Sunder da mit mir bewaret allen mynen leib, geeder, vnnd glider, das mit so manchen diefsen wunden vnd eyssen, meine knie nit geletzet seindt, od' der mundt verseret, mein

---

[1] limp. *8. 10.* [2] sphongia *1...4. 6.* lintheolo *2.* [2.3] nonnunq. *8. 10.* [3] plerunque *8.* [10] Casia *3.* [12] *non* Sæpe monitus [13] Terebinthinam *8.* [15] et *omis. 2.* emoliri *4. 6.* utrinque *8.* [17] vite *2.* [18] tamque *8.* [21] adderentur *8.* [25] v'ff *a.*

læsus sit, ne quod os vitiatum, nequando faciem corripuerit morbus, in ore et lingua nequid vitii contigerit, interanea servata ut sint: nam et a stomacho iniurias propuli et iecur alia rarissime ope defendi. Sed his au- §. 10.
xiliis sustinere morbum potui, extinguere non potui: et lenire dolores, non causam doloris excindere hoc erat, differre perniciem, non auferre; præsentius e Guaiaco, cui nunc describendo animum adieci, remedium, immo ex uno salus.

CAPVT VI.

Guaiaci descriptio et eius inventio ac nomen.

Quod si bonorum pariter malorumque sursum imputanda ratio est, §. 1.
quantum superis de Guaiaci beneficio debemus, aut quanto hæc benigni-

antlit schůlich verstallet, vñ damit mein mundt vnd zung bewaret vñ alles mein ingeweid, das ich an den allen kein schaden entpfieng ich bin auch damit dem magen zů hilff kůmen, vñ selten anderß womit hab ich der leber den mit dissen digen geholffen. Doch hab ich mit so- §. 10.
licher hilff disse kräckheit vffenthalten, doch nit erlöschen küñẽ vnd vertreiben. Vnd dẽ schmertzen damit lifferüg gebẽ, aber die vrsachẽ des schmertzens nit mögen vßwurtzelen, dz ist, ich habs hinderhaltẽ, vñ nit hienweg gethon. Aber fil baß bin ich genert wordẽ von dẽ holtz guaiacus, von dẽ ich ietzt schreiben wil, dan in dẽ allein all meine gesuntheit gestandẽ ist, vñ als mein heil.

Das sechst capitel

von der beschribung des holtz guaiaci wie es erfunden sei, vñ seinen namen.

Sollen wir alles gutten vnd bösen got ein vrsachẽ setzen, wie vil seind wir den got §. 1.
dancks schuldig vonn der gůttadt des holtz guaiaci, deñ dise giete vil freudenreicher ist,

[3] alia] lia *10.* [5] exsc. *8.* [6] Pr. habui e *8.* [9] *Adnotamus ligni guaiaci descriptionem ex Blancardi lexico medico a Kühnio emendato* (*Lips.* 1832. 8⁰. I. *p.* 698.) *sumptam:* „Guaiacum sive lignum sanctum arbor est exotica, in America crescens, procera fere instar iuglandis, et satis ramosa, quæ ex Hispaniola et Iamaica ad nos transportatur. Hæc arbor est pruno vel evonymo affinis arbor *Sloan.* Guaiacum foliolis biiugis obtusis *Linn.* (decandr. monog.) Guaiacum Americanum primum, fructu aceris, sive legitimum. Folia habet subrotunda, pinnata, pari numero, sicut lentiscus, læte virentia. Flos est rosaceus, pentapetalus, colore albus; pistillum stiliforme, rectum, longum. Drupa, seu fructus parum compressus, cordiformis, bilocularis, loculo uno plerumque vacuo, in altero continet semen, quod est nux ovata, durissima. Lignum et cortex nec non gummi in officinis prostant. Lignum est ponderosum, in aqua subsidens, solidum, admodum resinosum, nigricans, variegatum venulis; acris saporis. Cortex est extus [sic] cinereus, intus pallidus, subrubescens, quasi lamellosus, non admodum densus, sed satis ponderosus. Lignum, cortex, resina et gummi in usu sunt, qualitatis calidæ et siccæ, et vario modo præparata laudantur ad iuvandam arthritidem, et in ulceribus mali moris, sed præsertim in lue venerea: sudorem enim prolicit. [Lignum cortice subcano obtectum, in cuius diu servati superficie inferiore crystalli efflo-

tas lætior quam illa tristis pœna! Translatus eius e Spagnola insula ad
nos usus est. Ea in occidente, iuxta Americam, atque adeo ea parte sita
est, qua America longitudine in septentrionem desinit, simul cum illa su-
§. 2. perioribus annis inter novas terras et antiquis incognitas reperta. Ipsius
insulæ omnes morbo Gallico aliquando laborant accolæ, quemadmodum
variolis nos. neque alio contra remedio utuntur. Nobilis quidam Hispa-
nus cum quæstor in provincia esset, ac morbo ipso graviter affligeretur,
monstrata ab indigenis medicina usum eius in Hispanias attulit, primum
§. 3. anxius ne non trans mare qualis in insula esset eius effectus. Nolebant
commendare ipsum medici, tantum videntes quæstui suo decedere, donec
se intruserunt ultro et ipsi hanc in curam, tanta statim arrogantia, ut
§. 4. negent restitui qui transitis eorum præscriptis Guaiacum insumat. Quod

den gyene trurige pein. Sein bruch ist zů unß kumē uß der Inselen Spangnola genant,
die ligt zů dē nidergang d' sonnen, bey America dē landt da es sich zů mitternacht hin
erstrecket nach seiner lenge, vñ ist auch in v'gāgnē iarē mitt dē andern newlich erfundenē
§. 2. inselen erfundē worden die unsern vorfaren unerkant seint gewesen, die ynwoner d' In-
selen, uberkūen gemeinlich all die frantzosen wie wir die parpelen, vñ bruchē nüt darzů
dē diß holtz. Den ein edler hyspanier als er in d' Inselen ein regent was, vñ der kranck-
heit hefftig siechet, haben im die inwoner dise artzney angezeigt, vñ er hat seinē bruch
in hispaniē bracht, doch anfencklich gezweiffelt ob sein wirckūg uber mere so gůt wer, als
§. 3. in d' Inselē die ertzt woltē des gar nüt geston, den sie allein iren abbruch war namen,
wie wol sie sich darnach des so hefftig understanden haben, das sie meinē das holtz guaiacū
§. 4. sei niemans heilsam noch nutzlich der es nit bruch nach irer ler, das mich ser wunder

---

rescunt, quæ acido benzoico constare videntur, sub rasuræ forma ad decocta inde paranda adhibetur. — Resina guaiaci nativa profluit ex inciso cortice, quæ cum in aqua fere non, in alcohole et æthere autem penitus solvatur, et luci aerique exposita vivide viridescat, Brandeus peculiare nomen ipsi imposuit extractoresinæ, quod alii in guaiacinem mutaverunt.] Guaiaci sancti Linn. lignum magis album est. Germanice *Franzosenholz*, *Heiligholz*, *Pockenholz*; Gallice *Guajac*, *bois saint*; Anglice *holy wood*, *pock wood*, *guajacum*; Batavice *pokhout*." In Petri Andreæ Mattheoli Senensis Morbi Gallici opusculo (Venet. 1535. 8º. p. P iii) legitur: „Lignum igitur quod alii Indum, alii vero Guaiacum nominant, ex Taprobana, America Indiaque petitum nostratibus medicis intervallo locorum minus compertum est. quidam putant Avicennam II. canonis in dictione karon hoc lignum memorare ... non ab re fortasse, nam princeps ex Arabia genti Indorum propior erat. quamvis Romæ mihi sub Hadriano VI. P. M. degenti fratres ab India cucullati exulceratarum tibiarum remedium quærenti affirmarint iure iurando lignum XII cubitorum altitudinem explere, crassitudine ulnarum duarum, folia plantagini non dissimilia, corticem cum nigrum tum subcinericium, flores luteos, fructus rotundos, acidos, quorum species olivæ figuram redderet, habere. Præterea morbum Gallico similem medicos illius oræ discutere viridi ligno, ex quo quod nigrum corticem gereret, palmam haberet ..." [1] Spagnola] *S. Domingo*. Cf. vol. I. p. 223. [2] Americam *S.* [3] Amarica *S.* [3.4] sup. a.] a. 1492. a Columbo. [9] essent *S.*

miror quomodo alicui persuadeant, cum sit cognitum nullos fuisse unquam
illa in insula medicos, Guaiaci usum semper fuisse. Sed quid negotii me-
dicis hac in curatione esse conveniat, post paulo dicam. nunc de re pro-
posita. Nomen ei fecerunt Guaiacum: sic enim literis illud Latinis quod §. 5.
cum hiatu Huiacum pronunciant insulares, ab ipsorum ideomate excepe-
runt Hispani: nam mihi narravit Augustæ Paulus Ricius, auditum sibi ab
Hispano qui in insula fuisset, primam nominis syllabam non Gua proferri
a Spagnolensibus, sed exigere hoc gentis linguam, ut quæ Latini sic scri-
bant, ipsi non g litera sed u cum flatili pronuntient, ut sit 'Huaiacum'
apud eos trissyllaba item dictio, non Guaiacum. Possumus et magnificam §. 6.
aliquam indere illi appellationem quemadmodum Philon medicus alexiphar-
maca sua 'Deorum manus' appellavit, et hodie medici magna compositio-
nes suas iactatione vocant 'Manus Christi', 'Apostolicon', 'Gratia Dei', 'An-
tidotum Paulinum' et id genus superstitiose inditis vocabulis. Aiunt cre- §. 7.
scere qua apud nos fraxinus proceritate, arborem teretem, ac nuces gi-
gnere castanearum forma. materia eius unguinosa est. color qui buxo,
sed nigrescens; atque id optimum putant, in quo quamplurimum nigri
est: verum ita quod buxeum est ab eo quod nigrum differt, ut hoc intus,
illud extra sit, aut planius dicendo, ut medulla nigrum sit. Ponderosis- §. 8.

nimpt wie sie dz dörffen reden, so doch wißlich ist, dz in der Inselen ertzt nie seint er-
kent wordē, vñ doch des holtz bruch alwegen gewesen sey, was aber die ertzt in diser hei-
lung zů thůn habē, wil ich unglangs hernach sagen. Aber ietz von dē holtz wellen wir
sagē. Sie habē das zů latin guaiacū genant, aber die inwonner der Inselen nennend es §. 5.
huiacū, vnd von denen habendt das die hispanier auch also genent. Also hat mir zů
Augspurg Paulus Ritius gesagt dz es der massen wie ob stot sol genent werden. Wir §. 6.
möchtens auch sunst wol mit einē erlichen namen nenen als Philon der artzet sein artz-
ney der götter genennet hat, vnd ietz vnsere ertzt mit grossem rům ire artzney die handt
cristi nennent apostolicon, odes die genad gotes vnd d:r weiß andere aber gleubig namen
gebē. Sie sagē es wachße als bei vns fraxinus eschin ein sinweler boum, vnnd bringt §. 7.
nuß nach gestalt der kesten, sein matery ist vnguinosa ölsafftig sei farb wie buchs, doch
zů schwartz sich ergebē, vnd achtend dz ie besser, welches ie schwertzer ist doch mit vnder-
scheit, den an dē weissen ist dz marck dz best, vnd an dem schwartzē dz ander on dz marck,
das holtz ist also schwer das es weder gantz noch mit stücken vff dem wasser flüsset sun- §. 8.

---

[2] Guaiaci vero us. [4] litteris *8*. [5] pronuntiant Iusulares *2*. [10] trissyllaba *1....4.6*. [11] Philon] Tarsensis? Plutarch. Symposiac. lib. IV. qu. 1. vers. fin. (ed. Reisk. VIII. 633.) „.. Philonem ... cum misceet regia et contra venena salutaria illa medicamenta (ἀλεξιφαρμάκους ἐκείνας δυνάμεις) quæ Deorum manus (θεῶν χεῖρας) appellavit". [13] Manus Christi = Perlenzucker, saccharum in aqua rosarum coctum additis margaritis. Apostolicon = dodecopharmacum, XII medicamentis compositum, apostolorum ungnentum, ad ulcera sananda. Gratia dei, gratiola = Gottesgnade, Gnadenkraut, gratiola officinalis. [13.14] Antid. Paulin.] contra serpentum morsus. Cf. Epp. O. V. II. 16. *(Ioa. Pileatoris)*. et *om 8*. [15] Eraxinus *2*.

simum est ipsum lignum; itaque nulla eius quanquam minutissima pars in
aqua fluitat, sed continuo mergitur et subsidit. duritie robur omne su-
perat. tum prædurum est, ut quam minime hiet; neque enim adhuc vi-
§.9. dimus quod rimas traxisset, et qui vendunt, fatiscere negant. Uritur ac
inflammatur odore non insuavi; ab accenso gummi profluit, quod nondum
scimus quem in usum cedat; subnigrum est et statim postquam deciderit,
§.10. perdurum. Cortex haud ita densus, sed immodice durus. Quibus indi-
ciis animadversis fieri posse haud credo ut qui id adulterent, lateant em-
ptorem: nam ut coloris discerniculo fallatur quis, in quo uno omnia hæc
convenire possunt, pinguetudo resinaceum quiddam spirans, pondus quale
nulli præterea ligno, deinde hoc quod defluit ab inflammato, et vix seca-
bilis eius durities, et quod in aqua minutissime etiam incisum non super-
§.11. natat, et sapor qui semel cognitus nunquam errare sinet? neque ingratus
est ille omnibus, mihi etiam iucundus. non durare aiunt, et decoctum
eius in æstate post tertium statim diem mucescit, in hyeme paulo serius.
itaque eligendum quod quammaxime pinguescit et pondere valet: eius est
§.12. enim senecta levitas et macretudo. Efficaciæ ab hac descriptione causas
longa disputatione, si videtur, medici trahant: ego potius quod sit gaudeo,
quam quale sit inquiro. quanquam multum fateor illos mereri qui pri-
§.13. mum cognitam eius per omnia naturam nobis tradent. nunc vero sunt

der vnder fallet vñ vnden bleibet herter dan als ander holtz, vñ so hert dz es nit spaltet
oder sich eröffne, den wir habens noch nit gespaltē gesehen, vnd die es verkauffen sagen,
§.9. dz es nit spalte. Es verbrent vñ flampt nit mit einē vnsiessen geschmack. So es brent
flüßt ein gummi daruon, daz wir noch niendert zů wissen zů bruchē. Es züćht sich vff
schwartz, vnd so bald es gehouwen würt, ist es schwer, die rind ist nit dick, aber hert.
§.10. Mit disem anzeigen ist kum gleublich, so man dz holtz verenderen wolt, dz es der keuf-
fer nit merckt noch innen werde, den er mag der farbhalb, nit allein betrogē werdē, so er
der anderē eigentschafft auch dar zů war nimpt, die feißte schmackt als terpentin, die schwere
als sunst kein holtz hat mitt dē dz abflüßt so es brenet. Es ist so hart dz es kum mag
zerseget werden, vñ daz aller cleinst dz daruon kumpt schwimpt nit entbor, vnnd so sein
§.11. geschmack ein mal erkennet würt, der lasset einen darnach nit mer irren, den er ist an-
genem vnnd auch mir lieplich geachtet. Sie sagen das es nit langwerig sey, vnnd was
in dem summer daruon gekochet würt das würt gleich nach dem dritten tag schimlig, wie
wol es in dem wintter langer bleibig ist. Darumb ist das das aller best, das feißt vnnd
§.12. an dem schwersten ist, den dabey erkennet mann das alt so es mager vnnd licht ist. Die
ertzet bruchen mancherley red, was würckung es sey, vñ von was naturē, laß ich ston
den ich mich sein freuw, das es ist, got geb was es doch sei. Wie wol sy vil umb vnß
§.13. verdienē die sein natur vnß erstlich zů verston gebē, aber es seint etlich die sein natur

---

[1] quā q 2. [2] Duritiæ *1.3.4.6.* Duritię *2.* [4] satisfacere *8.* (!) [7] indicijs 2. [10] Piguetudo *1.4.6.* [13] neque] Nequam *edd. præter 8. in quo est* Nequaquam [15] mucessit *1...4.6.8.* [17] discreptione *3.* [18] disputaione *3.* sit] sic *8.* [19] Quamquam, quanquam, quāquā *fere promiscuo scriptum est in edd.* [27] verdē a.

nonnulli qui quasi omnia rei indagarint vestigia, ita ab his notis virium statim eius rationem expendunt: id quod immature fieri ab illis reor, sic existimans, ut in omni universim medicina, sic in hac etiam post inventam eam cognitumque eius usum, deinde quærendam rationem. Sed iam §. 14. de usu, et quomodo præparari ad medicinam ipsum conveniat.

CAPVT VII.
De præparatione Guaiaci in medicina.

Præparatur hunc in modum: lignum oportet primum in frusta quan- §. 1. tum licet pusilla comminui; quidam ad tornum hoc faciunt, deinde ramentum ipsum statim commadefaciunt; alii quod derasum est prius terunt aut pistillo tundunt, ut in scobem plane et pulverem redigatur, quo penetratu facilius sit, ut eius excoquatur vis: quod nescio an aliquid referat; vidi qui serra conscinderent prius, deinde partes dissecatas lima atterent, ipsam tandem limaturam aqua miscerent. Verum quicquid id est, §. 2. aut desculpta frusta aut elimatam scobem aut contusum pulverem pondere unius libræ in aquæ fontanæ aut fluvialis aut, ut ego, puteanæ, libris octo, diem et noctem macerant, deinde percoquunt, lento vapore, in olla vitreata nova et diligenter elota, ad prunam horis amplius sex, dum ad dimidiam partem se imminuat, magna cura et attenta custodia, ne nimio calore ebulliat: nam quod exundaverit multum de vi perdere aiunt §. 3. et minus esse efficax. ob idque ad flammam coqui non sustinet, et prunam quoque modicam petit, ac ollam quæ non repleatur, sed cuius tertia prope

die ſchetzen wie ſie es von dẽ holtz geſehẽ vñ erfaren haben, als in aller artzney geſchicht das ſie darnach erſt vrſach geben, ſo ſie die würckũg zů erſt erkennet habẽ, aber ietz §. 14. wellend wir von ſeinẽ bruch ſagẽ, vñ wie man es in der artzney bruchẽ ſol.

Das ſibend capitel
wie mann das holtz guaiacum zů der artzney bruchen ſoll.

Es ſol alſo gebruchet werdẽ das es zů dẽ erſtẽ in die aller cleinſten ſtück zerhouwẽ werd §. 1. als es müglich iſt, etlich thůnd das mit treyen, vñ netzend darnach die abgefalnen ſpenen, etlich zerknitſchens, od' zerſtoſſen das in einẽ mörſel, daz es wie ſtoub klein würt, das in dẽ kochẽ ſein krafft deſt durchgẽgiger ſei, ob es aber darũb dōglicher ſei dz weiß ich nit. Ich hab auch geſehen die es zů erſt mit einer ſegen zerſchnittẽ vñ die ſtück feigletẽ, vñ waz ab gefeiglet waz mit waſſer miſchetẽ. Doch es ſei abgeſchnittẽ, gefeiglet, oder zerſtoſ- §. 2. ſen, ſol mã eins pfunds ſchwer in acht pfunt ſchwer waſſer thůn, es ſei vō eim fluß od' brunnen, vñ darin tag vñ nacht laſſen ſton, darnach kochen, mit wenig lom in einẽ newen glaſurtẽ hafen, wol geweſchẽ, zů kolen ſechs ſtundẽ geſetzt vñ nit lenger biß es vff dẽ halbẽ theil inſiedet vnd ſol groß acht gehaben werdẽ das es nit vßlauff, dan ſo es vſſer §. 3. lieffe, würd es vil krafft verlierẽ, vñ deſt minder ſein wirckung habẽ. Darũb es ſich auch bei dẽ flamen nit kochẽ lat, ſunder bei wenig glüten, in einẽ ſo groſſen hafen das er nit

[8] frustra *2...4.6.* [15] desculpta] comminuta *S.* frustra *h. l. conplures.*

pars vacet. Spuma quæ inter coquendum innatat, detrahitur, ulcerum
quibus obungitur medicamento: nam vim ei inesse desiccatoriam efficacis-
§.4. simam comperimus. Sic decoctum ubi percolaverint, in ampullam vitream
defundunt, deinde ex relicta denuo scobe cum libris octo quandam quasi
loram aut tortivum percoquunt. hoc tenue ad cibum potui dant, prius
illud medicinæ loco sorbetur; atque adeo totum hoc, quod nos tanto tam
gravi morbo liberat, decoctum illud est; hoc rei caput, hic cardo in quo
§.5. salus nostra vertitur. Neque tantum non indiget alterius permixtione ul-
lius, sed misceri etiamnum, ut paulo post ostendam, non sustinet. Cæ-
terum aquam ad hoc quæri levem et lympidam volunt quidam, alii dulcem
omnem admittunt indifferenter, quod in coquendo qualis qualis sit depu-
§.6. retur. Custodiam eam circa cocturam, ne exæstuet aut efferveat, adhuc ne-
cessariam omnes putant, iubentque bene obturatam esse ollam, nequid etiam
despiret; ea, ubi sentitur provenire spumam, leniter aperitur, illa exempta
§.7. recluditur. Quod in vitro reponendum curant, tantum est in perspicuo ut
§.8. sit, et melius quia emundantur vitrea. Color decocto est qui aquæ ex
§.9. limo modicum turbatæ. intinctum linum viridescit, mira specie. Sapor
primum gustantibus subacidus, paulatim assuescenti iucundus. Ausi sunt
mellis indere in libram uncias IIII medici: quod ut non improbo, ita ne-
cessarium esse nego, velimque ubi non oporteat, nihil addi rei per se
tantæ: quid enim navare operam ubi non opus est, iuvat? neque ita gra-

sol daruon werd, sund' der drit theil leer sey Der shom der ob schwimpt so es südet den
zücht mā ab vnd behalt dē vber die wundē zů schmiern für gůt artzney, den er hat wir-
§.4. ckūg als wir es erfarē habē heftig zů trückně. Vñ so es gekocht ist, sol man dz in ein
glaß schüttē, vnd was vff dē bodē bliben ist daran sol man noch acht pfunt wasser schüttē,
vñ dz selbig noch ein mal kochē, den sei dz selb dein tranck zů trinckẽ gebē, das aber
zů erst kochet ist, gibt man an stat der artzney zů trinckē od' suppen. Also wirt dz
kostlich dig bereit lychtlich dz vnß von schwerer kranckheit erlëset dz ist in d' sum daruō
§.5. geredt, daran vnser heil hangt vñ sol auch sunst niendert mit vermischet werdē dan es
kein vermischūg leidet. Vnd sagen etlich daz man darzů in sunderheit luter rein vñ leicht
wasser sůchē vñ habē můß. Etlich lassen alle siessen wasser zů die sich in dē kochen rei-
§.6. nigē, sie meinent auch all das mā die hůt in dē kochen gar fleissig haltē sol, dz es nit
vß louff, vnd gebietē den hafen auch wol zů verstopffen, das kein lom daruß gang, vñ an
welichē ort mā den schům spüret da sol man den deckel ein wenig vffheben vnd den schům
§.7. vßher ziehē, vnd bald wider beschliessen, dē schum sol mā auch in ein durchsichtig glaß
§.8. thůn, den was man in gleser thůt das reiniget sich. Des gekochten wassers farb, ist als
ein mist wasser dz bewegt ist ein wenig, so man leinē tůch daryn stosset so würt es grien
§.9. mit wunderlicher gestalt, sein geschmack ist erstlich ein wenig herb nachgonds aber würt
es lustig. Etlich pflegen hunig .iiii. lot in ein pfunt zů thůn, dz ich nit widerred, doch
acht ich es nit für notturfftig, vñ wolt wa es die not nit erfordert, das mā in ein solch
nutzlich ding nüt vermischet. Wa für wer es dz man im etwa mit hilffe so es nit not

[4] quandam ... tortivum *om. 8.* [10] limpidam *8. 10.* [12] exestuet *4. 6.* [13] obturari, esse ollam *4. 6.* [16] melius, quia *edd. Locum, ut multa, male intellexit Murnerus.*

vis Guaiaci sapor est, ut melle temperari postulet; immo si per medicos
liceat, nulli non gratus. quanquam quid oportet medicos dicere, ubi de
nugatoribus sermo est: nam qui docti sunt, quique periti, qualis, o prin- §. 10.
ceps, tuus ille et amicitiæ causa meus etiam Stromer, atque item Coppus,
et ipse a medicinis tibi qualis, hi intelligunt quam non conveniat aut in-
cognita tractare mutando, aut his addere quibus nondum deesse aliquid
compertum est. Id quod Stromer sermonem habentibus nobis de Guaiacō §. 11.
Augustæ, cum multi ante suasissent ut me curationi huic committerem,
neque ulli ego cederem propter rei novitatem, multis graviter, ut solet,
verbis desuper habitis vereri se dixit, salutarem Guaiaci virtutem nequa
supervacua indoctorum medicorum additio infamaret; quod si non fuerit,
tamen exploratum habere se nihil posse adversus hunc morbum salutarius
inveniri; effecitque ut me incunctanter et nulla interposita mora in Guaiaci
experimentum præcipitem statim abiicerem. Quare hoc semel iam præ- §. 12.
dictum in universum satis esse volo, de medicis hoc in opusculo quoties
conquerar, hos me putare qui nulla eruditione, nulla peritia, solo se ti-
tulo et empto Doctoris nomine vulgo venditant; qui Græcas pariter ac La-
tinas ignorant literas, cum in nulla magis professione opus sit literis ac
eruditione; qui cum indoctissimi sint, facile Germanorum simplicitate abu-
tuntur, quando de nullius passim doctrina in dubium venit qui quidem
Doctoris sit nomine insignitus. Quorsum hæc tam multis? Ut me tuerer §. 13.
apud te, princeps optime, contra eos qui hac animadversa occasione pos-
sent ut æquo plus mordacem apud te deferre. Quod cum nuper face- §. 14.

ist. Es ist doch des holtz gechmack nit so unleidlich, dz not sey im mit honig zů helffen,
sunder wa es die ert zů lond ist es niemans schedlich, doch red ich nit von dē lūgēhaff-
tigen ertzten vñ den ungelerten. Sunder o fürst als dein artzet ist, und mein güter freindt §. 10.
Stromer vñ Coppus die wol weissen das mā unerkante ding nit verenderen sol, oder de-
nen dingen etwas helffen, von denen noch nit erfunden ist das sie mangel oder breften
haben, als mir auch Stromer zů Augspurg selb geratten hat das ich mich an dz heilsam §. 11.
holtz lassen solte und mir vor von manchē mer geratten waz den ich aber allen nit ge-
loubte, den allein dem Stromer und ergab mich dz holtz zů erfaren doch redet er mit di-
sem underscheit das er besorget das etlich das heilsam vñ nutzlich holz mit zůsatz verderbē
vñ schwechen würden, wa man es aber on zůsatz in seiner natur liesse bleiben, so wer wi-
der die blattern nüt nutzlichers. Darumb ich mich mit disen fürwortē wil verdingt haben §. 12.
wa ich die ertzt schelten würd dz ich allei die mein die ungelert seind und sich allein mit
dē nāmen eins doctors uff dem gimpelmarckt verkouffen die weder kriechisch noch latinisch
geschrifftē verston die selben so sie gantz ungelert seindt mißbruchen sie sich der teutschen
nation einfaltigkeit, die da wenen wen man einen doctor nenne, so sol mā an seinē
wortē oder dadten gantz nüt mer zweiffelen. Aber nit mer daruon allein daz ich mich o §. 13
fürst für dir versprechen mög wider die, die in der gleichen klag mich mer dan waz were
verklagē möchtē, als sie mir vor auch gethō haben da sie mich anklagtē daz ich wider die §. 14.

[4] et *om.* *8.* [5] cf. cap. XIII. §§. 12. sqq. [6] Agustæ *4.6.* [14.15] predictum *2.*
[17] vendicant. *8.* [18] litteras *3.* litteris *3.* [20] de] ne *8.* [25] ert a. ertzt

rent de inreconsultis et theologis, quorum in studia aiebant immodestius
invectum me, cum ego indoctos ibi tantum, et eos adhuc malos etiam ac
literarum studiis infensos et acerbissime inimicos momordissem, id effe-
cerant, ut me boni multi iniquum sibi putarent, cum id a moribus pri-
mum meis, deinde ab instituto etiam eo, in quo versabar, longissime ab-
§. 15. esset. Quod cum te non ignorare sciam, missos facio circumforaneos per-
unctores, latrones medicos, atque illos etiam indoctos doctores; ad Gua-
iacum redeo, cuius in medicina usus sic habet.

CAPVT VIII.

Quis sit curationis huius modus.

§. 1. In conclavi residet æger, aeri minime, nedum ventis obnoxio, ubi
ignis continuo sit, aut ut in Germania, intra æstuarium, non quod sem-
per quidem caleat, sed ab aere tantum quod munitum et occlusum sit,
nequis eum omnino adspiret aer, toto curationis huius tempore. caven-
§. 2. dumque etiam frigus: itaque in hyeme si experiatur quis, vel autumno,
curare eum oportet, antelucano præsertim tempore, ignis ut sit, quod
tunc intensius est frigus; fenestrarum siquæ sunt rimæ, gipso aut calce
explendæ, ostio cœnaculi velum aut tapetes obtenduntur intus et foris, ne,
§. 3. ingrediatur aut exeat, aerem intromittat. Sic instructo paulatim cibus sub-

doctores der heiligen geſchrifft vnd der rechten zů vil vnmeſſigs ſolt geredet hon, da ich
allein von den vngelertē redte die meiner achtūg me findt der geſchrifftē ſeind den meiſter,
haben doch mit irer vnbillichē anklag ſo ſil geſchaffen, das mich ſil gůter ein ſeindt der
gelertē ſchetzten, das wider all mein ſit vnd geberd was, vn̄ ferr von meinē fürnemen
§. 15. Das ſo deiner genadē wol bekant iſt laß ich mein entſchuldigen ſton, vnnd wil vergeſſen
der vngelerten betrüglichen ertzten vnd wider keren zů dem holtz guaiacum das man in der
artzney der maſſen bruchet.

Das acht capitel

wie man mit dem holtz guaiacum die blatteren heilet.

§. 1. Der kranck ſitzt beſchloſſen in einē gemach, da in weder lufft noch windt ergreiffen
mag, da ſtetes füer ſy Oder in einer ſtuben nach bruch des teutſchen lands, nit dz ſie
alle zeit warm od' heiß ſein ſol, ſund' allein vor allē lufft beſchloſſen das dē krancken gar
§. 2. kein lufft anwege, ſo lāg er ſich mit dē holtz laßt heilen, er ſol ſich auch vor froſt hie-
ten, darūb man in dē winter od' herbſt ſo kalt wetter iſt gůt ſorg habē ſol feur zů machē
mit namē an dē morgē ſo es am kielſten iſt, vnd alle ſpelt an dē fenſtern mit kalck
oder gips v'ſtrychē laſſen inwendig vn̄ vßwendig dz kein lufft vß od' in mög ſo mā daryn
§. 3. gat, ſo alle ding der maſſen bereit ſeindt, ſo entzuckt mā im gemechlich die ſpeiß, zů dē

[2] invectum] in Nemine imprimis et ei præmissa ad Crotum præfatione. mecum *2. 10.* [4] morib.] majoribus *8.* [6] circunforaneos *2.* [11] residet] res id est *4. 6.* resideat *8.* [15] hieme *6.* autunno, *2.* [16] gipso *omnes præter 8.* gypso [18] cœnaculi *4. 6.* [19] ingrediatur aër. Sic *8.* [21] etnſchuldigen *a.*

trahitur, primo quarta pars eius quem sumere consueverat, deinde tertia,
post paulo dimidium, ut esurire discat; et vinum detur aqua valde dilu-
tum; ibi tum alvus ducitur medicina indita purgatoria, sive cum delectu
ea sumatur, quæ satis putetur ad præscindendam causam aut eximendam
materiam quæ morbum fovet, sive simpliciter talis, ut inanem reddat ven-
trem: nam hoc tantum quæri video: quo curato statim opus hoc auspi- §.4.
cari licet, hunc in modum: Prius illud et valentius decoctum bis die pro-
pinatur, tepidum, cyatho uno, mane quidem ad quintam vel iuxta horam,
noctu octava: porro cyathum vocamus dimidii libræ unius capax poculum:
qua ratione colligere datur, ut, cum ad decoctionem unius ligni libræ infun-
dantur aquæ octo, et inter coquendum eius dimidium consumptum opor-
teat, ac libræ quattuor supersint, bisque de una potetur, ut unius libræ
Guaiaci decoctio in quattuor dies sufficiat. Inolevit hoc enim apud medi- §.5.
cos, liquores etiam ad pondus ut metiantur, obliteratis in totum mensu-
rarum nominibus. Bibitur raptim, sine interspiratione; post bibitum in- §.6.
terquiescendum horis amplius quattuor, et duabus quidem primis conte-
ctum esse oportet, ut caloris ope digesto in artus medicamento noxium
quid exudet æger; quod quanti momenti sit, dicam suo loco. quinetiam
hora ante quam bibat tota iubetur contegi ut calescat. sunt qui negent
ante quintam post acceptum poculum horam e lecto surgendum. Cibus §.6.
sumitur medio non prius die, quantum fieri potest exiguus: nam inanem
comprimis ventrem quærit hoc medicamentum: itaque sumendus cibus non

erstē den vierdē teil als er pflag zů essen, darnach den drittē theil, darnach den halbē dz
er lerne hungerig werden, und wein sol im geben werden mit vil wassers vermischet, dar-
nach reiniget man im dē leib mit purgationē, die da nutzlich geacht würt die ursach der
kranckheit hindan zů thůn od' die matery des brestens od' die dā sunst dē buch lere, dē §.4.
allein dz hie understandē würt dz mā alles anders hinweg diege, uff dz man dise artzney
mög ansahē also zů aller erst das holtz das zwey mal daz best gekochet ist, leu, ein drunck
am morgē so es fünffe schlecht vñ zů nacht zů der achten stundē. Aber ein drunck nennent
wir eins halben pfunds schwer, daruß würt zů verstond geben das man ein pfundt holtz
zů kochē darein gegossen werdē acht pfund wasser, und das halb sol insieden also das vier
uberbleibē und also trincket man zwey mal von einē pfunt, als dan so würt mā an einē
pfūt holtz vier tag genůg habē, den das ist bei den ertzten der bruch das man das tranck §.5.
nach dē gewicht und nit nach den massen neme, der kranck sol ein mal on atem fassen §.6.
drincken, so er aber getruncken hat sol er drey stund ruwen, in dē zwo stundē sol er
wol bedeckt sein, das er also mit der hilff der hitz durch seine glid' etwas schedlichs ußhar
schwitze, wie nutzlich das sey wil ich an seinē ort sagen. Er sol auch ein stund ee vñ
er trinckt bedeckt sein das er hitzig werd vor dē trāck Etlich verbietten das der kranck so
er getruncken hat in fünff stundē nit sol von dem bett uff ston, und sol nimer essen den §.7.
uff dē mittag so wenig als er mag Den dise artzney süchet vor allen dingē ein lerē buch,
Darūb sol er essen nit dz er den lern buch wider fülle eins theils, sunder daz er dornon

[12] quatuor *cf. supra ad c.* 4. §. 6. [14] ob literatis *1. 2. 4. 6.* oblitter. *3.* ab li-
teratis (!) *10.* [18] suo loco] cap. 22. [22] imprimis *8.* [40] süchet a.

qui vacuum hoc vel ex parte impleat, sed deficere qui non sinat ac vitam
sustentet, non vires qui augeat; neque ibi periculum metui debet, quan-
doquidem vis inest Guaiaco reficere et confirmare, sed non nisi inanes.
et omnino aiunt neminem deficere, quantumcunque parum edat, modo
§.8. decoctum id fideliter bibat. Interim nisi ulcera sint aut vulnera, nihil
foris illinitur; his vero unguentum album, quod crudum vocant, ex ce-
§.9. russa et oleo rosaceo cum camphora, imponitur linteolo adlitum. Quidam
sola spuma obungunt, aut desiccatam eam in pulvisculum adspergunt. sane
præter spumam nihil decocti huius forinsecus adponitur. Atque aliqui bre-
§.10. viore tempore sanescunt, quidam serius, tricenis magna pars diebus. Quin-
decimo die alvum duci iterum iubent: iccirco, arbitror, quod, ut Alexan-
der Aphrodisiæus putat, famescentes solito cibi usu prætermisso vilescunt,
et materiam aggregant acriorem; itaque de purgatione quod sic collectum
§.11. est, extrahitur, ut vacuum maneat ægri corpus. Et tunc quidem mane
non bibitur, ad noctem statim reditur ad potionem, ac post eum diem
largius adsumitur cibus. iterumque vigesimo liberalius; quamquam debet
et hoc 'liberalius' et illud 'largius' parum quiddam esse, ut sequenti ca-
§.12. pite ostendam. Quod caventes quidam, nequod medicinæ operationi im-
pedimentum inde accederet, totos æqualiter triginta dies unam edendi le-
gem tenuerunt, omnino tanto melius celeriusque provenit iuvamentum hoc,

allein vffenthalten werd, nit daruon krefftiger werd, es sol auch daruon kein schadē be-
sorgt werdē, so dz holtz die krafft hat dz es speiset vñ krefftiget, aber niemans dē die
leren. Vnd sie sagen dz niemans darumb in schweche erlige wie wenig er esse, allein das
§.8. er das gekocht holtz trewlich trinck, da zwischen sol an seinē leib nūt gestrichen werden
es were dan eissen oder wunden, die sol man schmieren mit weisser salbē quod crudū vo-
cant ex cerussa et oleo rosaceo cū camphora dz legt mā mit einē tiechlin vff die wundē.
§.9. Etlich schmierē sie allein mitt dem schaum, od' derrend in vñ werffen in daruff als ein
§.10. puluer. Etlich werdē bald gesunt etlich langsamer, der merer theil in dryssig tagē an dem
fünffzehenden tag gebieten sie wider den leib zů purgieren, darumb mein ich als alleran-
der aphrodiseus achtet, daz die hungerigen so sie ire gewonliche speiß vnterlassen maßleidig
werden, vnd matery versamelen fil scherpffer, also sol mit der purgation der leib des
§.11. kranckē geleret werden, dan sol man an dē morgē nit trinckē aber zů nacht keret man
wider zů dē tranck vnnd vff den selben tag sol man dest mer essen vñ vff dē zwentzigsten
tag noch baß doch nit vberflüssig sunder mit vnderscheid, als ich in dē nechsten capitel
§.12. daruon sagen wil. Das haben etlich besorgt so sie die speiß nit gleich essen das es innen
schaden brecht, vnd haben dryssig gantzer tag gleich gessen, dē dise artzney hilft denen am

---

[1] vitam] utinam *edd.* ut tantum 8. [6] fotis 2. [10.11] Quin decimo *10.* Idcirco *10.* [11.12] Alexander Aphros.] l. c. ex ed. ad c. 26 (27). §. 28. cit. p. 265ᵃ. I. 139 „Cur plerique postquam ieiunaverunt, cibo ingesto frigere incipiant. quoniam usu solito cibi prætermisso vilescunt [ὅτι τῇ βραδυτῆτι τῆς τροφῆς ἐκχολούμενοι] et materiam aggregant acriorem. post enim cibo ingesto, membris iam confirmatis, bilis cutem versus expellitur ..." [12] bilescunt *8. recte secundum Alexandri verba, sed Huttenus Gazam secutus* vilescunt *scripsit.* [13] collectum *4.* [16] Quādam *3.* [17] quidam *2.* [18] Quud *3.* medicine *3.* [25] *lege* werē.

quanto quis fortius esuritionem ferre potuit. Urget autem magis ac ma- §. 13.
gis indies edendi aviditas; sed continere se quisque, certus salutis, si id
faciat, meminerit: sic decoctum enim et exinanitum corpus non fame tan-
tum, sed sudoribus etiam, ad intermortuam diu morbi infestatione cibi ac
potus appetentiam redit. Ubi iam ad finem curationis perventum est, ut §. 14.
prope egredi velit æger, sumendum iterum quod purget medicamentum;
sed ita ut post purgationem quattuor aut sex rursum diebus ut prius bi-
batur. quem curationi huic colophonem quasi imponere iubent. Sunt qui §. 15.
præcipiant conclave, ubi æger cubat, non excedendum prius quam omnis
in totum morbus sit abactus et restituta valetudo. alii triginta dies satis
esse putant, quibus concludatur quis; post exire posse, sed caute, et lon-
gius ac longius, nec in apertum statim, sed primum intra parietes et de
uno cœnaculo in aliud inambulandum, deinde ad vicinam aliquam non lon-
gius domum, donec ferre aerem adsuescat: nihil enim repente mutari de-
bet ibi, omnibus paulatim adsuescendum. Quod superest morbi, post egres- §. 16.
sum celerrime sanescere aiunt; idque ita esse, in me ipse comperi: nam
triginta dies cum abiissent, nec dum ulcera quæ in tibia erant, cicatricem
obduxissent omnia, continui me alios adhuc decem dies, quibus et ipsis
peractis nondum tamen convalueram. quamobrem metu frigoris, quod
incipiebat hyems, adiicere alios rursum dies decrevi; verum medici ada-

allernutzlichsten vnd baß, die den hunger am aller basten leiden mögẽ. Wie wol d' hun- §. 13.
ger zwinget von tag ie mer vñ ie mer, aber es sol sich ein ieder gedultig leidẽ, vnd sei-
nes zůkünfftigen heils gedencken. Den der leib der massen geleeret würt schier etlich zeit
nit allein mit hunger sunder auch mit schwitzen dodt geachtet biß er durch reitzung des
brestens wid' zů der begirden zů essen vñ trincken widerkeret. So es aber schier zů dem §. 14.
end kumpt diser artzney das der kranck schier vß wil gon, sol man wider ein purgation
nemẽ, vñ nach d' purgation sol aber wie vor sechs tag getruncken werden, vnd das ist
die höhe diser artzney. Etlich verbieten dẽ krankẽ gar nüt vß zů gon vß seinẽ gemach
er sei dan gantz vnd gar gesunt. Etlich meinendt es sey mit dryssig tagen genůg dz er §. 15.
so lang beschlossen sey gewesen, vnd darnach mög er vß gon, aber nit gehelich, sunder sicher
vnd ie weiter vñ weiter, vnd nit glych an sollen lufft, sunder vor von einer kamer in
die andern in dem hauß zů gon, darnach etwa in das nechst hauß, biß er des luffts ge-
wonet, den da sol nüt gehelich verendert werden, sunder eins nach dem andern sol gewo-
net werden. Was aber belyben ist von der kranckheit nach dem vßgang das heilet bald §. 16.
als sie sagen, vnd ich hab das an mir selber erfunden. Dan nach meinen dryssig tagen als
die eissen noch nit vberzogen woren mit dem fleisch, hielt ich mich noch zehen tag inn, nach
welchẽ zehẽ tagen sie dennocht noch nit geheilt warend, darumb ich vß besorgung der kel-
ten den der wintter neheret sich wolt ich noch zehen tag in bliben sein, aber durch rat des

[4] etiam ad intermortuum (*s.* inter mortuum) *edd. præter S., in quo est* etiam semi mortuum diu (*de* appetentia, quæ morbi infestatione diu intermortua fuerat, *sermonem esse, non ita difficile erat intellectu.*) [8] Coloph.] finem. [15] adsuescendum. *3.* [20] *forte post* rursum *excidit* decem.

§. 17. ctus persuasione, ut egrederer, periculum feci; nec male id cessit, quam-
quam essent tunc ulcera, non alta quidem aut quæ tumerent, sed in summa
cute et quibus illud tantum deesset, quod non contegeretur caro; quod
in tantum ægre assecutus sum, ut vix quadragesimo post egressum die
ex toto obducta sit, cum ego interim acri iam tum hyeme e Vindelicis in
§. 18. Francos iter facerem. Moræ eius causas ipse coniiciebam, quod medici
permissu plenius quam oportuisse post cognovi, cibum assumpsissem, et
quod is mihi tenuius quam debuit decoxisset potionem: usus sum enim
ligni pondere quinque non plene librarum, cum alii octo, nonnulli decem
insumerent, decepto in hoc medico, quod cum gracile mihi natura cor-
pus esse, deinde morbi diuturnitate etiam extenuatum videret, parum quid
satis esse cui vis morbi cederet putavit, ob idque etiam largius paverat,
§. 19. cum vereretur nimium viribus ne destituerer; duplici errore: quod et non
quale iam tum corpus esset, verum quale esse soleret, videndum erat, et
ea medicinæ huius natura est, neminem destitui ut sinat. quare etiam
infirmissimis non minus, sed aliquanto plus etiam dandum est, quia nihil
§. 20. cum impetu facit, cum eius iuvamentum sit paulatim sanare. Atque igi-
tur illud decoctum magis probo, quod ad ignem diutius fuit, et quod a
multo ligno paucum provenit; ita ut suadeam, quo efficacius fiat, ad ter-
§. 21. tiam sæpe partem decoquere. Porro alvum, quæ astringi solet, ubi sol-
vere si volet quis, pulvisculum e scobe Guaiaci decoctum ex aqua bibere

§. 17. arztes das ich solt ußgon, ergab ich mich zů uß gang vnd ist mir nit vbel erschossen, wie
wol die wůden noch nit bedeckt waren mit dem fleisch dz so langsam darzů kam, dz sie
kum uff dē fiertzigstē tag nach meinē ußgāg genasen als ich in dē scharpffen wynter vō
§. 18. Augspurg můst in frāckē land reisen, d' langsamē heilung ich selbs vrsach schetzete das
ich wie wol mitt rat des artztes zů fil gessen het, vnd das er mir das tranck zů vil dūnn
gekocht geben hat den ich des holtzes nit fünff pfund gebrucht hab, so die andern acht et-
lich zehen pfunt verbruchten, darin der artzet selb betrogē ward, dz er meint ich wer sunst
wol bey leib, vnd sahe doch mit der zeit dz mich die kranckheit schwechet, vnd mir an dem
leib ab brach, vñ darū vermeint er mich deßbaß zů speißen, als er besorget das ich nit zů
§. 19. vil schwach würd, daran er zwei mal irret. Zů erst dz er nit solt angeschē hon wie mein
leib ietzt were, sunder wie er gewonlich pflage zů sein. Zum andern das es der artzney
eigentschafft ist dz sie niemans laßt erligē oder gantz schwach werden. Darūb man auch zů
zeiten den aller krenckisten nitt zů wenig sund' vil gebē sol, den sie thůt nichts gehelich
§. 20. sunder sein art ist hüpschlich zů heilen. Darumb ich auch das gekocht für das best acht
dz an dem aller lengstē bey dem füer gekocht ist, vnd das von vil holtz wenig abgesotten
§. 21. ist, das meiner achtung dz das best ist dz uff dē dritten teil abgesotten ist. So aber ie-
mans dē leib durchgengig het sol er uff ein halb lot von dē abgesegten spenen trincken,
frieg an dem morgen, vnd ob das ein mal nit erschüsse, sol er das zů dem andermal thůn,

---

[1] id c.] incessit 8. [5] Hutteni ad Ricium de guaiaco epistula Augustæ d. 13. Nov. a. 1518. scripta est. videmus itaque Moguntiam eum, in quam exeunte a. 1518. reversus fuerat, post visos Steckelbergi parentes petisse. [7] assumpsisem 3. [8] quos 10. [17] sit] si 10. [19] efficatius 3.

semunciam suādent in aurora; idque si semel non moveat, repetendum esse volunt: mihi ne repetitum quidem cessit hoc.

CAPVT IX.
De ratione victus in curatione hac.

Circa victus rationem adhuc pugna est. quidam solo pane, quod §. 1.
simplicissimum nutrimentum vocat Galenus, cum passularum modico vivendum censent, eumque dant quattuor unciarum sine sale aut condimento, omnique in universum obsonio arbitrantur abstinendum, nisi quod a pullo gallinaceo ius aliquod sorberi patiuntur, aut cum pane inibi madefacto edi semel die: nam vesperi præter passulas et panis unciam nihil dant. alii dimidium pulli gallinacei adhuc molliusculi, aut si is adoleverit, quar- §. 2.
tam partem, in aqua pura elixi, eique non salem, non condimentum aliquod apponunt, nisi quod saccharum indunt aliqui; panis vero teruntium dant; vesperi, ut prius, passulas cum panis uncia. Observandum autem §. 3.
toto curationis huius tempore, nequis salem omnino degustet. panem probant triticeum, album, e bene cribrata farina, quem ad hoc parantes saccharo condiunt, quod non abhorret. Sunt qui huic mensæ adiiciant, non §. 4.

das mir zů dem erstē erschossen ist und nit not was zů dem andern mal zůnemen oder repetierē.

Das neund capitel
von essen und trincken in diser artzney.

Von dem essen und trincken diser artzney ist noch nit einhelige red deñ etliche sagen §. 1.
er sol nur brot das Galienus die aller schlechtischt speiß nenne nement mit wenig wein den man kum schmacken mög, und geben des brots vier lot on saltz oder anders zů gethon, vñ sollendt sunst vō allē essen abston, deñ dz sie ein wenig brieg von einē ca- §. 2.
punen suppen sollē, oder aber dz brot daryn erweicht im tag ein mal essen sollē, dē am obent, on ein wenig trubē tranck und ein lot brots geben sie nüt. Die andern lossend dem kranckē zů, ein halbē theil von einē iungen cappunē, od' aber ist er alt ein vierden theil, in luterem wasser gekocht, mit keinē saltz oder anderē zůgethonē condiment, den dz allein wenig zuckers etlich daran thůn, brot gend sie .vi. lot Aber zů obent wie ob §. 3.
vermischtē mit wasser wein vñ ein halb lot brots. Es sol auch in der gantzē zeit diser artzney, dz einer gar kein saltz versůche, sunder weissen brot esse, wol und rein gebüttelt, dz in sunderheit darzů mit zucker vermischet bereit sein sol. Es seind auch etlich die zů §. 4.

---

[1] semuncia *edd.* ad semunciam *8.* [4] Galen. in Hippocr. de humorib. III. 17. (et similibus verbis in comm. in Hippocr. epidemior. III. 9.) „diætam" ait „non intelligo eam solam quæ in esculentis poculentisque consistit, sed in aliis etiam omnibus versatur, ut in otio, negotio, balneis, rebus venereis, somno, vigilia, et ceteris omnibus quæ in hominum corporibus quovis modo possunt accidere, quæ ipse [Hippocrates] uno nomine appellare Instituta [ἐπιτηδεύματα] consuevit". [6] Galenus] in Hippocr. de acut. morb. vict. I. 17. [11] . didimum *3.* [12] elexi *2.* [31] saccarum *1...4. 6.* [16.17] saccaro *1...4. 6.* [23] *l.* nennet nemen. [27] nüt] mit a.

tam cibi vice quam medicinæ loco, parum boraginis, aut foliorum tantum
aut, si sint, florum etiam, quod in aqua decoctum aut cum pullo estur ut
§. 5. olus. atque hanc circa victum observationem perpetuo tenent aliqui; non-
nullis videntur quindecim dies satis esse; deinde levius famem sustineri
volunt, et vigesimo quidem die bis cibum dant; quod viderint qui sequen-
tur: certe enim hoc fert medicina hæc, ut inedia quanta possit maxima
§. 6. extenuetur æger. quanquam nonnullis contigit intra quindecim dies in
totum restitui; qui tamen postea adiecerunt aliquos ultro dies. Bibitur ad
cibum de secundario decocto, non tepidum sed frigefactum. atque hæc
§. 7. mensæ summa est: nam supra hanc mensuram progredi adhuc nemo au-
sus est: quamquam non contemnam disputantes ibi medicos, in corporibus
siccæ et calidæ temperaturæ periculum fore si ad hoc victus adigantur ge-
nus, et Galenum cum Hippocrate adducentes, qui locis multis contra ex-
quisitum hunc victum sentire videntur. sed ego ex his qui adhuc usi Gua-
iaco sunt, periclitari neminem vidi, et ab experientia monitionem colligo,
§. 8. non ex libris doctrinam. quinetiam calidæ et siccæ temperaturæ ipse sum,
nec in phthisin aut hecticam adegit hæc fames, quod metuere illi viden-
tur. Quia autem non imprudenter omnia provideri putantur, iubeo, si
quis ibi sollicitus sit, custodes medicos adhibere sibi. quod dictum satis
§. 9. sit, ut reliqua prosequar. Omnia interim negotia ablegare oportet ægrum,
omnes circumcidere graviores cogitationes, ab omni cura conquiescere.

diser speiß, thůnd so zů güttem der artzney so auch der speiß zů geschmack ein wenig Bor-
retsch des kruts oder auch der blůmē so sy vorhenden weren in wasser gekochet oder mit
§. 5. einem cappun wie krut, also haltendt etlich dise speiß alwegen vnuerandert. Etlich mei-
nendt es seind an fünffzehen tagē genůg, darnach meinendt sie das der hunger fil lychter
zů leiden sei, vñ an dē zwentzigsten tag geben sie zwei mal zů essen, wer dann volgen
wil der mag es thůn oder lassen daran nem er seinen wert, den fürwar dise artzney dreit
§. 6. vff ir das man den krancke̅ mit hunger so vast es müglich ist. Wie wol etlich in fünff-
zehen tagē gar gesunt worden seind, die dennocht noch etliche tag haben darzů gethon zů
der speiß trincket man das zů dem andern mal gekochet ist nit leub sunder gekielt, vnd
§. 7. das ist in der gemein von der speiß gesagt. Den vber die maß ist noch niemans vß fre-
uel daruber gangen. Wie wol ich hie nit veracht der ertzt red vnd wídered die da sagen
das solch speiß dē die dürrer vñ warmer complerio̅ leichnā, schedlich sy so sie der massen
gekestiget werden mit hunger, beweren das mit Galeno vnd Hypocrate die an vil orten
wider die grosse kestigung reden. Aber ich hab noch biß har niemans sehen verderbē der
sich des holtzes d' massen gebrucht hat vnd waren des ander leut vß d' erfarenheit, vñ le-
§. 8. ren ietz niemans vß deñ biecheren. Den ich auch selber bin dürrer vñ warmer complerion,
vñ het mich der hunger weder in lügē sucht noch andere geworffen das sie besorgen. So
es aber nit vnwißlich ist das man alle ding fürsichtig handele, so gebüt ich, so do iemans
sorget, das er die ertzt für sein hieter zů im nem, das sie für ein mal allenthalbē genůg
§. 9. gesagt. Vnnd der kranck sol in diser heyle, alles sein geschefft vnterlassen, alle schweren
sorgē, vñ alle vnrůwē, darūb sie auch verbietē radtschleg zů gebē, vnd zů studierē vff dz

[7] Quandā *3.* [9] ut sit non *S.* [11] Quandam *3.* [14] aduc *3.* [17] hec *1...3.*
[21] circuncidere *1. 4. 8.* [27] extenuetur *omis. Murn.* [36] lugē a. [40] sie a. *i. e.* sei.

quare et a consultationibus et a studiis etiam vacationem indicunt, iube-
turque animus ab omni penitus operatione securus esse. et in profundum
otium vindicari ac a turbis et sollicitudinibus laxari, cum omnium, tum
vel maxime eorum, melancholico habitu qui sunt. Cavendum et ab ira- §. 10.
cundia, quod ea, ut Galenus inquit, biliosas imprimis materias accendit.
quinetiam curandum, nequid hoc tempore quod ad mœstitudinem movere
possit, accidat. Audiat æger cantores et citharœdos ac musicis operam §. 11.
det, aut iucundis se interdum confabulationibus oblectet. Porro venerea
quantum vitanda, post ostendam. Ipse legendis iucundis rebus et elucu- §. 12.
brandis etiam oblectamenta quæsivi, cum reclamarent medici, nec temere
monebant, nisi haud credidissent me, dum hæc agerem, citra negotium
agere et oblectationis causa, non studii, in literis versari, quanquam in
exemplum venire hoc nolim. Interea fames ingruit, aliis post sextum sta- §. 13.
tim diem, ego ad decimum usque nihil grave tuli. unicum ibi solatium est
non videre edentes, non videre cibos et nidorem non sentire. tamen ubi
deficere sibi quispiam videbitur per inediam, subtractis corpori alimentis,
qui corroboret aut vires reducat cibo quidem usurum haud statim velim,
nec condimento exotico, sed forinsecus admotis iucundum spirantibus odo-
ramentis languentem excitare spiritum. nimirum odore putat Galenus spi-
ritum vitalem et animalem nutriri atque foveri: ubi tamen, ut cuiusque §. 14.
fert habitudo, ineunda ratio est, ne siccis et calidis similia, et humidis
ac frigidis aut utrumque constitutis consonæ qualitatis res adhibean-
tur. Ipse, ut in omnibus vernacula magis ut nobis cognata probo, ita

ſie mit irẽ gemiet võ aller arbeit ſicher ſeindt, vñ gantz riewig, võ den leutẽ vnd be-
kümerniß gantz ledig, vñ mit namẽ wz võ melancoly erwaßet in ſund'heit vor zorn, dẽ
d' zorn bringt hauptwietũg als Galenus ſagt. Es iſt auch zů ſorgẽ das ſolche zeit nüt §. 10.
traurigs zůfalle, darũb d' krãck ſol hœrẽ ſingẽ, harpſſen vñ andre ſeitẽſpil od' ſol §. 11.
kurtzwylig redẽ treibẽ. Wie mã ſich aber vor vnküſcheit hietẽ ſol, wil ich harnach ſagẽ,
ich hab mir ſelber freudẽ geſůcht mit luſtigẽ leſen der luſtigẽ biecher. Dar zwiſchẽ kam §. 12.
mich d' hunger an dẽ etlich biß vff dẽ ſechſtẽ tag wol mœgẽ leiden, aber ich hab in nit §. 13.
ſchwerlich erlittẽ biß vff dẽ zehendẽ tag dz iſt darin der grœſt troſt, dz niemãs ſehe ander
leut eſſen, vñ kein ſpeiß ſehẽ od' riechẽ Ob aber einer abbruchs halbẽ ſchwach wolt werdẽ
wil ich dẽnocht nit dz er glych eſſe od' trinck, mit namẽ wz frembd ſpeiſen werẽ, ſund'
wie er kan ſol er vßwendig ſei ſchwachẽ leib erquickẽ. Dẽ Galenus ſpricht dz mã dz lebẽ
mit geſchmack vffenthaltẽ mag, dz ſol aber ei ieder thůn nach ſeiner gelegẽheit ſeiner cõ- §. 14.
plexion, dz nit dirrẽ vñ warmẽ, od' füchten vñ kaltẽ irs gleichen zů dieg. Des ſol man
ſich am meiſtẽ gebruchẽ das in vnſern landẽ gewachſſen iſt, dẽ ſie vnß an dẽ natürlichſtẽ
anmietig ſeint, dürch dz byſpil Democriti d' ſein lebẽ mit dem geſchmack eins warmeu

5 Galenus] in Hippocr. de humorib. III. 3. (Kühn. X. p. 357.) 6 mæst. *4.6.* mœstitiam *8.* 9 post] cap. 15. 10 timere *2.* 12 quamquam *2.* 18 iucundum] ut adiuvetur, *8.* 19 Galenus] de methodo medendi XI. 3. (Kühn. X. 742.) 22 utrunque *1.2.4.*

Democriti exemplo, qui vapore calidi panis fugientem iam totos tres dies
moratus est spiritum, aut illo aut cepe asso (nam et illi quandam inesse
istiusmodi vim comperi) admoto ori languentibus adminiculum viribus quæ-
§. 15. rendum putem. quod idem vini quoque odore effici in comperto est:
nam hoc, ut apud Q. Curtium videre est, torpentem Alexandrum excitavit
Philippus medicus, eiusque in hoc genere vim ex veterum medicorum tra-
§. 16. ditionibus nulli non videmus præferri. Porro modis omnibus odoris sua-
vitate alendus est spiritus, quod ex hoc vita est; probatur in ea re ante
omnia vini suavis antiqui odor; deinde mellis etiam, rosacei maxime; item
malorum, de quibus numquam monere me Stromer desinit, compertum
sibi dicens, quanta vi, quam præsentaneo ibi iuvamento sint. quidam ex
§. 17. his persica præferunt, alii cotonea. commendatur et acetum, rosis con-
ditum magis et sinapi: nam et hæc sensus afficere ac vires sustentare
aiunt: at vero cinamomum, nucem odoratam quæ muscata vulgo, styracem,
citri fructum, crocum, garyophyllon, muscum, camphoram et id genus
§. 18. impendii maioris res delicatioribus relinquo. cyminum, anisum, coriandrum,
nardos, amaracum, rosas, mentam, rutam, rorem marinum, violas, sal-
viam, castoreum, nostra omnia, vim habere maximam ex medicis qui iu-
dicium habent nemo improbat, utorque præsidiis ego huiusmodi magna
§. 19. salubritatis opinione frequenter. Potest et frictionibus toto incubatus huius

brots drey gantzer tag vffenthalten hat, auch mit einer gebranten zibelen, den ichs erfun-
den hab das sie ein solliche wirckũg in ir hat, also sol man dẽ hungerigẽ kranckẽ zů hilff
§. 15. kummen mit solchen dingen für den mundt gehalten. Deßgleichẽ auch erfaren ist dz des
weins geschmack auch der massen vffenthalt, vñ etlicher massen drencket. Deñ als daruõ
schreibt Cartius so hat Allerandrũ schwach Philippus sein artzt der maß erquickt also
§. 16. findẽ wir dz auch bei dẽ altẽ ertzten verschriben. Den für war wie mã kan sol man dz
leben mit siesse des geschmacks erneren, das bewert vnß wol d' geschmack eins altẽ siessen
weins. Oder darnach mitt rößhonig vñ öpffelen als mich Stromer stetes warnet zů thůn,
der da spricht er hab dz vß erfarẽheit dz sie grosse hilff vñ narung diegendt. Etlich sagen
§. 17. die vß persien seint die bestẽ, die anderẽ dz die cotonischen die besten seint des gleichẽ auch
essig mit rosen vñ senff gemacht den sie auch sagen das er die siñ vnnd krefften des leibs
stercke. Od' auch zimet, muscat nuß styriacẽ citri fructũ, crocũ, gariophilũ, muscũ,
§. 18. camphoram, vñ solche kostliche specery laß ich dẽ zart vff erzognẽ zů Cyminũ, anisum,
coriãdrũ, nardos, amaracũerosas, mentam, rutã, rorem marinũ, molas, saluiã castoreũ,
die al bey vnß wachsen die hond alle grosse krafft als alle verstendige ertzt sagen, ich hab
mich auch ir offt beholffen mit grosser hoffnũg der gesuntheit. Der krank mag auch in

[1] Democr. exemplo] *Diog. Laert.* IX. 43. „Cum iam ex senio deficeret et propinquus videretur morti, mærentem sororem ... iussit panes calidos sibi cottidie afferre. quos cum naribus admovisset, vivum se donec festum [Thesmophoriarum] transiret servavit. ubi vero dies illi transierunt, tres autem erant, quietissime ac minimo dolore conclusit vitam, ut Hipparchus ait, centensimo nono ætatis anno".
[5] Q. Curtium] III. 6, 14. [14] cinnamomum *S.* [15] gariophyllon *1...4.6.* caryophyllon *S.* [17] mentom *2.* mentham *S.* [19] Vtroque *2.3.* [20] incub.] decubitus *S.*
[34] *menda corrige ex v.* 17.

tempore uti æger, sed lenibus, quas ut ubique, ita ibi quoque conferre plurimum credo; et calidis pannis exercendum caput præbeat, ac eburneo pectine perverrendum.

CAPVT X.

Quod admixtionem non ferat medicina hæc.

Præterea nullam fert admixtionem medicina hæc, attonitis ob id istis §. 1.
vulgo medicis, qui nihil admirari nos volunt nisi quod a tribus orbis partibus conquisita in se venena recipiat, et qui autoritatem sibi omnem desperant nisi in pharmacorum synthetis Indiam nobis, Aethiopiam, Arabiam et illos extreme Garamantas coniungant: quid probant enim, ubi sumptus
non est? Et faxit deus optimus maximus, ne unquam audiatur eorum circa §. 2.
Guaiaci usum consilium, utque accipiatur vates in hoc negotio Stromer iudicio meo verus, prudentissime ne aliquando manus apponant illi me-
tuens. Proinde experto mihi credant homines, satis esse hoc remedium §. 3.
quod istum tollat morbum, et solum satis esse, neque præterea quærendum aliquid, nisi quod dixi, et a principio expurgandam alvum, et quintodecimo iterum die leviter, rursumque in fine curationis; idque simplici
aliquo aut non e multis admodum composito medicamento. Valde existimo §. 4.
enim lucro ibi consulere suo medicos, non hominum saluti, quando dicunt quærendum quod causam morbi auferat, quasi hoc non faciat Guaiacum. Atque evidenti rursus argumento est ob aliud nihil utendum pur-

aller kranckheit sich lassen reiben und mit namē dz haupt mit tüchern, und im lassen strelen aber subtil vñ hüpschlich, den ich gelaub das es zů gesuntheit fil helffe.

Das zehend capitel

das dise artzney kein vermischung leid.

Es lydet auch diese artzney kein vermischung, des sich hoch verwunderen die ungeler- §. 1.
ten ertzet, die nüt kostlich noch wunderbarlich schetzen, deñ das sie von dē witestē lenderen Indien Arabien har bringen lassen mit gifft zů vermischē. Sie achten alle ding nien-
dert für vñ unnützlich die nit thür erkaufft werdē, und wolt got dz man in diser artzney §. 2.
iren rat gantz nüt hœret, und geschehe was Stromer dick vñ frylich warhafftig geweissaget
hat dz sie sich diser artzney auch underston werden, den es sollendt mir die leut glaubē §. 3.
als einē erfarenen, dz dise hilff genůgsam ist dise kranckheit hindan zů thůn, allein on alle andere zů stür, den das ich anfengklich gesagt hab den leib zů purgierē, und wider ein wenig an dē fünffzehendē tag, und in dē end diser heilung, und das mit einer schlechtē
artzney vñ nit mit vil zůsamē gesatztē stücken. Den ich daryn ser besorg dz die ertzt §. 4.
iren gewin sůchē werdē, und nit das heil der menschen, wen sie etwas anders geben werdē dise kranckheit hin zů nemē, als ob dz, dises holtz nit dette. Des ist auch eī offenlich anzeigē, das man mit schlechter artzney sich sol purgiern lassen, dz der leib sunst mit ab-

---

[3] pervertendum. *8.* [8] auctor. *3.* auth. *8.* [9] Aeth-|opiam, *4.* [10] Quod *8.* sumptui quis faciendo non est, quid agat? Et *8.* [12] Stomer *1. 2.* [16] e] a *8.* [19] consuluere *2.* [27] nüt a. [30] nůt a. *Perperam Murnerus.*

gatione, quam ut inanis sit venter, quod corpus præterea omne inedia et
§. 5. fame exhauriendum curatur. Quid quod in illa barbarie, ubi Guaiacum
nascitur, nulli sunt medici, nulla exotica, nulli Canones, nulli Aphorismi;
at forte aliqua ibi herba aut radice alvum purgante utuntur homines, at-
que una re similiter omnes utuntur: non ut morbum tollant, sed ut inani
§. 6. ventre locus sit faciliori Guaiaci iuvamento. Quare consilium ibi meum
est nullis magnopere apparatis ventrem divexari medicinis, illasque in pri-
mis fugere ex compluribus concinnatas compositiones. qua obstinatia præ-
ter unam simpliciter cassiam nihil inculcari mihi passus sum, cum illi multa
cupide offerrent, et ego solitus essem non illud tantum rabarbarum, sed et si-
quid rabarbaro adhuc barbarius est, ingurgitare. sed eventus consilium meum
§. 7. sequutus est optimus. Quod qui imitari volet, exemplum habet, præceptum
non habet: neque enim edocti docemus hæc, sed experti monemus: id quod
meminisse omnes velint nihil me hic temere, sed quod proprio periculo
didicerim, aliis per manus quasi tradere; quodsi aliud didicissem, etiam
latere non paterer; nunc igitur cum diligenti investigatione, studiosa in-
dagine compererim Guaiaci vim (quam siquidem non bene intellexi, error
est, sin ut oportuit rem accepi, neque præmium neque laudem magno-
pere affecto) fideliter omnia tradam, idque medicamenti huius merito, ne
§. 8. tantis beneficiis ingratus videar. Itaque sic sentio, cum alioquin varietate

bruch auch müß gelert werden vñ mit hunger oder abstinentz ist dabei auch wol zů ver-
§. 5. ston, den in dennē lenderen da das guaiacū wachßet seint kein ertzt noch ertzet biecher,
noch vßlendische artzney, vñ habē filleicht ein krut oder wurtzel, damit sie sich purgierē,
nit dz sie damit die kranckheit hinweg nemē, sunder das der leib lere sei, zů grösserer
§. 6. hilff dē holtz. Darūb mein rat dabei ist das man dē leib nit beweg mit mancherley vñ
köstlicher artzney, vnd vorab sol man sich vor dennē hiettē die vß mancherley stückē seint
vermischet. Darūb ich nüt hab wellē ynnemē dē Cassiam wie wol sie mir mit grosser be-
girdē vill ingebē woltē vñ ich nit allein gewillig was die vßlendische wurtzel Rabarbarū
genant ynzůnemē, sunder noch anders mer vil vßlendischer, darūb ist mir mein rat zů
§. 7. güttē erschossen. Darūb wer mir darin volgē wil der thůt dz mit meinē ratt, vñ nit
vß meinē gebot, den wir nit als ein gelerter von disen dingē redē, sunder als ein erfa-
render warnē, vnd radtē darūb ich beger dz des iedermā vō mir betracht das ich hie nüt
freuenlich lere, sunder wz ich mit meinē schadē erlernet hab vñ erfarē dz gib ich andern zů
erkennē. Vnnd wa ich anders erfaren hett wolt ich dz selb auch nit verschwygē. Aber
nun hab ich mit grossem fleiß die krafft des holtz guaiaci der massen erfaren, hab ichs
nit wol erfundē so ist es mein irrung, hab ichs aber wol erfaren so beger ich darūb we-
der lob noch lon, vñ wil daz trewlich dar thůn vñ mittheilē, vñ das vß grossem verdienst
diser artzney, dz ich in so grosser entpfangner güttadtē nit vndanckpar erfundē werd,
§. 8. darūb dz mein meinūg ist, so doch sunst anders gesunt leut verderbē vō mancherley artz-

---

[3] Canones] Avicennæ. Aphorismi] Hippocratis. [8] obstinantia 2. *Barbare contra Hutteni morem.* pertinacia *corr. S. An* contra obstipationem? [10] Rhabarb. S. [11] rhabarb. S. barbarius] In syllabarum similitudine ludit. [14] tenere 3.

medicamentorum corrumpantur optime habiti homines multi, nonnulli intereant etiam, nullam ad hoc remedium aliunde accersendam opem, ipsum extirpando huic morbo unum satis esse; si quid addatur, maxime eorum quæ intra accipiuntur, ab hoc iuvari nihil ipsum, posse autem fieri ut
impediatur ac vitietur. Huc illud addendum, quod a Guaiaco qui bibunt, §. 9.
utcunque affecti sint, hoc in morbo his in tantum balneis opus non esse interim, ut etiam vetent naturæ eius periti curationis huius tempore caput abluì, raro etiam, neque unquam frigida, manus permittant.

CAPVT XI.

Quomodo adhibendi sint in curatione hac medici.

Sed iam suspicari aliquos scio id me sentire, ne quis omnino medi- §. 1.
cus adhibeatur hac in curatione: quod multum abest: existimo enim quærendum doctum aliquem et prudentem, quique infertiendis medicinis audax non sit, ne liberalis quidem; eius utendum custodia, etiam si admi-
nistrandi Guaiaci usum didicerit præscripto. Illos vero perdite moratos, §. 2.
qui cupidissime illa nobis propinant exotica, aut siquod a Nili fontibus advectum medicamentum est, quod tanto maioris ab his fieri solet, quanto in ipsum impendii plus erogatur, procul arcendos moneo, et ne per can-
cellos quidem conspici ab his ægrum patiar. Iam hoc ipsum comperi enim §. 3.
ita esse ut Asclepiades sensit, qui medicamentorum potus stomacho inimi-

ney, etlich gar sterbē dz man kein and' stüer noch hilf sol zů disem holtz bruchē, dise krandheit zů heilē, den es allein darzů genůgsam ist, vor ab was mā ynnemen sol so
mag es doch diser artzney nüt helffē, es mag sie aber wol hindern vñ verderbē, dz ist auch §. 9.
da bey zů merckē die vō dem holtz trinckē, wie sie doch kräck seint, sollent sie in d' heilung gar nüt badē, so vast das die des holtzes natur erkennē v'bietē auch dz haupt zů weschē, vñ zů seltzemkeit die hend weschen lassen mitt kaltem wasser.

Das elfft capitel

wie man sich in diser heilung der ertzt gebruchen sol.

Ich weiß dz ietzt etlich v'meinē werdē, dz ich rat, mā sol in diser heilūg gar kein artzt §. 1.
bruchē, daz ich doch wed' rat noch mein, dē ich rat mā sůch ein gelertē vñ weisen d' nit gehe od' freuel sey artzney zů geben, sund' sich des ētsetz, des hůt sol mā gebruchē so er erlernet
hat wie mā diß holtz gebē sol. Aber die vngelertē ertzt, die also gewillig vßlendische §. 2.
artzney ingebē, dz vß egiptē vō dē fluß Nilus har gefiert ist, dz sie nach dem bestē schetzen so es an dē kostreichstē bezalet würt vor denen warnē ich vch zů hietē, vñ laß sie ein krankē
nit gern durch ein gelter ansehē. Dē ich hab dz vß erfarenheit, als auch Aschepiades §. 3.
glaubt das dū etliche drenck seindt feindt des magens, vnnd spricht auch Celsus das durch

[17] quod *4*. [20] Asclep. Celsus] „Horum (medicamentorum) usum ex magna parte Asclepiades non sine causa sustulit, et cum omnia fere medicamenta stomachum lædant, malique succi sint, ad ipsius victus rationem potius omnem curam suam transtulit". Cels. Medic. lib. V. pr.

cos censuit, et Celsus ait, medicamenta stomachum fere lædere. quinetiam contigit mihi, quod idem autor fore prædixerat, ut infusæ medicinæ
§. 4. cum alvo continerentur, in caput regestæ immensos dolores facerent. Quod meminerint omnes curationem hanc auspicaturi, ne se istius generis carnificibus temere committant, non tantum ob id quod rei natura haud dum innotuit, verum etiam quia mos est illis nunquam fateri ignorantiam, semper aliquid iubere, aliquid propinare, quibus nemo quocunque tempore lotium ostendit, quantumcunque etiam suæ spontis et sanus, quin pharmacopolis scribant 'Recipe' aut aliquid contractum iam morbi suspicari se, aut præveniendum imminentem dictitantes: 'nisi hoc deglutias' inquiunt 'aut illud
§. 5. bibas, febrem habes'. Perditi homines et in primis odio digni. at quales quales sunt, multa sibi nuper circa Guaiaci administrationem tribuere ausi sunt, in opus illud ultro intrudentes sese, etiam qui vendunt ipsum suffragantibus, quodam credo inter se pacto et mutua conventione: nam illi cum viderent rudem hanc et contemptibilem medicinam efficere, ne posthac tot suis disceptationibus opus sit, nec auderent tamen (voluisse autem aliquos scio) tam favorabili sese rei opponere, vicissimque metuerent mercatores, ne si non probarent medici, quia nemo facile aditurus tam aliunde petitam medicinam esset, et cuius tam præter vulgarem medendi usum esset administratio, parum ipsi venderent, convenisse inter utrosque credo, ut in vulgus ederetur necessariam ibi esse medicorum ope-

die yngegebē artzney der magen geletzt würt. Vnd des gleichē iſt mir auch widerfaren wie diſer ſchreiber ſagt, das ſolche artzney in dē leib beliben iſt, ſich verſamelt hat, vnd mir
§. 4. brocht vnmeſſige ſchmertzē. Des ſollen ingedenck ſein, alle die ſich in diſe artzney ergeben, das ſie ſich ſollichē fleiſch verkeuffern vnbedacht nit entpfelen, nit allein dorūb das des holtzes natur, noch nit erkant iſt, ſunder auch darūb dz es ire gewonheit iſt, ir vnwiſſenheit nimer zů erkennē, vnd alwegen etwas heiſſen, oder yngeben ob ſie doch ſchon iemans kranckheit durch harn oder anders nimmer erkant haben, noch dennocht geben ſie yn vñ ſchreibendt Recipe in die apotechē, vñ nemmen ynen alſo ein kranckheit für, oder warnen ſunſt vor zůkünfftigē kranckheitē, vñ ſagen dan, ſchluckſtu das, oder trinckeſt dz nit, ſo
§. 5. würſtu den ritten vberkumen, verlorne leut die man billich haſſen ſol. Vnd wer ſie ſeindt das hat ſich newlich wol erſchinē, da ſie ſich diß holtz freuenlich vnderſtandē haben, mit ſtür vnd hilff deren die dz holtz verkouffen, dz ich mein ſy habē ein verdrag mit einand' gemacht, den als ſie vß erfarenheit ſahē dz ſolch ruhe vnd vngeſchaffen holtz ſolch wirckung hett, dz ſie darwider nit reden möchtē oder kundtē vñ dörfftē ſich einē ſolchē nützlichē ding nit wider ſetzen, das ſie doch gern gethon hettē, vñ beſorgtē dz zů thůn vor den kouffleutē, auch herwider ſorgten die kaufleut, wa die ertzt dz holtz nit lobten, daz niemans dz ſo vō weitē landē har reichtē vñ wa allei der gemein man daruff hielte ſo würdens nit vil bruchē, vñ würdē ſie wenig verkouffen, darūb ich glaube das ſie der ſach vberkumē ſeint, dz man dē gemeinen man riedt, dz die ertzt darzů notturfftig ſeint, dz ir

---

[2] qnod *4.* id. auct.] Cels. II. 12.2. [6] verunetiam *2.* [17] apponere *2.* [19] alium de *2.* [27. sq.] *Infelix interpres Murnerus.*

ram, quo et illi quæstum ut prius facerent probatum a medicis remedium
divendentes, et de suis interim stipendiis nihil decederet medicis, ascitis
in curationem hanc et ipsis. At quosdam novi probiores medicos, qui no- §.6.
mine Cæsaris et cuiusdam hic episcopi percontandi causa Hispanias adie-
runt, hique cum ab ipsis qui in Spagnola rem cognovissent, edocti essent
nihil fere secus quam nostra tenet experientia, retulerunt, nisi quod ad-
diderunt de suo, quæ medicamenta, quibus diebus, qua cum observatione
accipienda sint, et ex ephemeride mathematica quomodo vivendum; non
mala credo voluntate, sed suo quodam more et consueta bonis etiam qui-
busdam medicis superstitione, qui tanta iuvandi cupiditate feruntur, ut plus
etiam quam oporteat nonnunquam ingerant. quorum voluntatem probo,
periculosum tamen puto in omnia omnibus consentire. Sed ad illos ite- §.7.
rum malevolos: convenisse ipsis puto cum mercatoribus, in lucri partem
ut admittantur. itaque vidi ipse medicum quendam, si indoctum et im-
peritum asinum hoc nomine dignamur, qui reclamavit Guaiaco magna con-
tentione ut rei vanæ et nullius momenti, et quam ementirentur negotia-
tores hæc posse; at paulo post idem ille vociferator ascitus in curationem
divitis cuiusdam, atque iterum alterius, cum suboluisset homini aurum
remque videret ingentis lucri propter multitudinem ægrotantium, cœpit
primo mitior esse et minus minusque sævire, deinde etiam laudare ac
magnis præconiis extollere rem, 'quia' inquiens 'nunc tandem expertus
eius virtutem ipse sum'. „Immo quia et tuum ibi lucrum invenisti, asine".

gewin für ſich ging mit der ertzt ſtür vñ hilff, vñ die ertzt irẽ theil auch daran heten,
ſo ſie zů diſer artzney berieſſet würden. Doch hab ich etlich frumer ertzt erkennet, die §.6.
auß keiſerlicher geheiß vnnd beuelhe vnd auch eins Biſchoffs bei vns inn Hiſpanien zů er-
faren geſandt ſeindt, die ſelbẽ als ſie zů Spagnola alle ding erfaren hetten, haben ſie ſchier
nüt anders geſagt, dẽ wir daruõ redẽ, dẽ dz ſie darzů gelernet habẽ, was artzney, in
was tagen vnd wie man diſe heilung bruchẽ ſol, vñ wie man ſich nach des himels lauff
halten ſol, ich mein dz ſie dz nit vß böſem willen gethon hond, ſunder nach irer gewon-
heit, vñ mit einem aberglaubẽ des ſich offt auch gůte ertzt bruchen, die vß ſo gantz gůtẽ
willẽ den franckẽ zů helffen, offt mer thů dan ſie thůn ſolten. Ich lob iren gůttẽ wil-
len wie wol ich das ſorgſam acht alle ding mit allẽ dingẽ zů vermiſchẽ. Doch kum ich wi- §.7.
der vff die böſwillige ertzet vñ mein dz ſie es mit den kaufleutẽ vberkumẽ ſeindt, vff dz
ſie des gewins auch ein theil daruõ tragẽ. Den ich ſelber einẽ artzt geſehen hab, ein vn-
geleertẽ vñ vnerfarendẽ eſſel, d' mit groſſem geſchrey wider dz holtz geredet hat, als ob
es ein gantz vnnutzlich ding were vñ durch die kaufleut erdichtet vñ zů irẽ nutz erlogẽ
Wie wol der ſchryer darnach berieſſet einẽ reichen zů heilen, vn noch mer, ſo bald er dz
goldt ſchmackt, vñ ſahe dz diſe heilũg vil nutz mit ir bracht, dẽ vil franckẽ worent, fieng
er an ſeiner widerred nach zů laſſen vñ darnach lobt er dz auch mit ſolchẽ wortẽ wie er

[3] quosd. novi *etc.*] Cf. Ricii ad Hutt. ep. d. 10. Nov. a. 1518. scriptæ §.5. (Hutt. Opp. vol. I. p. 223.) [4] episcopi] Gurcensis, Matthæi Langi cardinalis, Maximiliano Cæs. a consiliis. [5] Spagnola] vide cap. VI. §. 1. [8] eph. math.] Kalender. [12] periculosom 2.

§. 8. Atque iis fere moribus quemadmodum aliæ omnes medicinæ, sic ista quo-
que concedere in canones videtur. quod si sanis illis et doctis medicis
autoribus fiat, non improbo, quanquam, ut meum fert iudicium, et non-
dum ab illis fieri posse credo, et valde necessarium esse non arbitror:
aut enim in Spagnola, ubi medici non sunt, deest aliquid medicamento
§. 9. isti, aut hic quoque citra superstitionem administrari ipsum oportuit. Po-
test autem esse ita credulus quispiam, ut concedat medicis peritius eos
quam qui experti in se callent, negotium hoc tractare, cum videamus
brevius durasse apud nos Guaiacum, quam ut tempus esset illis perscru-
tandi ac discendi naturam eius? nam, ut paucis dicam, intra admiratio-
nem res versatur adhuc, ad scientiam nondum pervenit. tantum abest,
istorum canonibus ut subiici possit hoc statim tempore, aut aliquæ eius
§. 10. causæ prodi. Insideat hoc igitur omnibus, ut simplici hac, quam ex-
perti nos tradimus, dieta curari satis ducant. Sanis interim medicis aspi-
ciendos se præbeant sæpe, species istorum et aromata mittant, immo lon-
gum valere dicant his qui nos disputationibus restituere a morbis gestiunt:
§. 11. hi sunt qui, ut dixi, vile nihil probant, quique fabulam me narrare pu-
tant, cum dico octies amplius repulisse febres statim ab initio proprio ebi-
§. 12. bito lotio, haud alio medicamento; et in Saxonia vidisse homines, qui
omnis generis interaneorum morbos cerevisia cum butyro suffervefacta et
§. 13. ebibita restinguerent; rursumque fidem non habent referenti quendam no-
bis esse paternum villicum, qui tribus quibusdam herbis e vino decoctis
§. 14. contusum hominis craneum consanaverit; et contemptibile medicamentum
existimant, pessima ut plurimum vulnera percoctis in vino aut aqua pau-

§. 8. erst des holtzes tugendt erfaren vñ erfundẽ het. Da d' esel sein nutz da ersehen hett. Also
mag mitt diser artzney, wie mit andern allẽ mißhandelt werden, durch solche ungelerte
esel. Wa mã aber sich ließ gelerte ertzt regierẽ dz straff ich nit, wie wol ich daz acht,
so gelaub ich dz sie noch nit fil dar zů wissen zů thůn, und dz mã ir auch nit fast in
dẽ fal notturfftig ist. Seind doch in Spagnola da des holtzes bruch ist, auch kein ertzt,
§. 9. auch sol mã diß holtz on anderẽ zůsatz vñ aberglaubẽ bruchẽ. Es möcht auch einer dẽ
ertzten zů vill glaubẽ den sie selber wißtẽ, dẽ dises holtzes übung vñ bruch ist nit so
lãg gewesen, dz die ertzt sich des holtz natur hettẽ mögẽ underston zů erfarẽ, dẽ mit kur-
tzen wortẽ dz holtz ist allein noch zů verwunderẽ und sein wissenheit ist noch nit vnß of-
§. 10. fenbar wordẽ. Darumb wissen sie auch noch kein vrsach daruon zů sagẽ, darumb dz ie-
dermã gelaubẽ sol dz es genůg ist mit d' lere die wir daruon einfeltig vñ schlecht gethon
hond, sie sollẽ sich da zwischẽ gelertẽ ertztẽ offt zů sehẽ gebẽ, doch sollen sie irer specerÿẽ
§. 11. miessig gon, vñ aller derẽ die vnß mit wortẽ wellẽ gesunt machẽ, ich mein die, die
nüt gůt schetzẽ dẽ so es thür ist, die da meinẽ ich sage ein fabel da ich sagt ich het acht
§. 12. mal mit meinẽ eignen harn on alle andere artzney dz feber v'tribẽ vñ da bey het ich in
Saxen leut gesehẽ die solche vñ der gleichẽ kranckheittẽ vertribẽ mit gewürtzptẽ bier vñ
§. 13. darunder v'mischtẽ vñ zergangnẽ butter vñ hond auch mir nit wellẽ glaubẽ dz mein va-
ter ein paurs mã hat, der mit dreiẽ krüterẽ in wein gekocht zerbrochne glid' gegentzet hat.
§. 14. Vñ verachtẽ solche artzney, die grosse wüdẽ auch schadẽ mit vnsern krüterẽ in wein vñ
wasser gekocht offt geheilet habẽ in zehẽ od' zwölff tagẽ on alle besorgũg d' feber, sagẽ

cis iterum nostris herbis intra decimum aut duodecimum diem citra febris
metum coaluisse, 'non fieri secundum canones ista' dictitantes. Et de §. 15.
Guaiaco nunc idem sentiunt, cuius vim quam acute intelligant, et quos
de eo sermones habere soleant, ex nobili cuiusdam non iuvenis iam dum,
ut experiri incipiat, sed pæne decrepiti, ut Avicennam, Mesuen et reliquos medicinæ autores ut ungues suos callere ipsum probabile fuerit, responso cognoscere datur. is enim cum maxime hæc annotarem, et Francofurdio, ubi 'Recipe' scribit ille, iter facerem, interrogatus ab amico quodam meo de Guaiaco quid sentiat, 'non vidi' inquit, 'sed qualecunque est, oportet eius considerare pondus, colorem, odorem in qualitate et quanti-
tate'. Ibi tamen ego „at pondus ei est pergrave, et in aqua mergitur quan- §. 16.
tumcunque minutim incisum; color qui buxo fere, oletque obscure resinaceum quiddam: iam tu scis igitur Guaiaci natura quæ et quæ vis?" Ille verbis me obtundere adortus nescio quid ex prædicamentis Aristotelis gar-
riebat. Tum ego „fieri potest, senex, ut cum novus sit morbus novaque §. 17.
hæc medicina, incognitum totum adhuc nobis negotium sit". 'Erras' inquit, 'non novus est morbus, cum de illo scribat Plinius'. Cupide id mihi accidebat, audire volenti apud Plinium quid intelligeret ipse quod me lateret, quæsitoque Plinius quo nomine morbum hunc appellet, 'mentagram'
inquit, 'quia vexat mentem'. „Tum alii morbi" dicebam „non vexant aut §. 18.
perturbant mentem igitur? aut non magis faciunt hoc phrenesis, mania, comitialis, et reliquæ mentis capturæ, quam morbus Gallicus?" Illo nescio quid interpretante, subdidi „Disce, o senex, cautius respondere, in

da bey dz geschehe nit nach irē biecherē, als sie auch ietzt vō disem holtz redē, des krafft §. 15.
sie nit in iungē tagē erlernet habē, sund' in dē hēchstē alter, als ich vō einē iungē erfarē bin, vō eim artzt zů Franckfurt vor ab als ich diß schryb vō eim vß meinē frindē gefragt ward, wz er vō disem holtz hielt antwurt er wie wol ichs noch nit gesehē hab, es sei wie es wēl so můß mā doch sein gewicht, farb, geschmack in aller gelegenheit be-
trachtē, da sprach ich es ist schwer vñ fellet in allē wasser vnder wie klein es ist, sein §. 16.
farb ist schier wie bußbaū so ist leidlich sein geschmack, da fieng er an vō Aristoteles bie-
cher, darzů nüt dienent ich weiß selb nit wz zů sagē, biß ich zů letst můst sagen lieber §. 17.
alter es mag sein dz ein newer brest ein neuwe artzney erfordert, vñ vnß dz noch gar

---

[5] pœne *3.* Avicenna, princeps medicinæ doctor Arabs † a. 1037. Mesue (iunior) Cahiræ † a. 1015. [7.8] Francofurto *8.* [19] Mentagram (*Flechte*, Gallice *dartre*, Anglice *tetter*) a mento, non a mente, ut paullo post dictum est, dici lepida medici istius ignorantia fuit. Qui morbum Gallicum lichenem esse putarent, refutat multis Petrus Andreas Mattheolus Senensis. Plinii (H. N. XXVI. 1. sect. 2.) locus hic est: „Gravissimum ex his [faciei morbis] lichenas appellavere Græco nomine Latine, quoniam a mento fere oriebatur, ioculari primum lascivia, ut est procax natura multorum in alienis miseriis, mox et usurpato vocabulo 'mentagram', occupantem in multis totos ubique vultus, oculis tantum inmunibus, descendentem vero et in colla pectusque ac manus fœdo cutis furfure". [23] interprætante *2.* interprætātē *6.* [25] Temulenter. [26] Fanckfurt a. [30] *l.* buchßbaum.

his præsertim in quibus humanæ incolumitatis periculum vertitur. quodsi
Plinium legisses, *didicisses* non a mente sed a mento, unde incipiebat morbus
ille, mentagram fuisse dictum, vel hoc argumento alium a Gallico". atque
huic tam perniciose insanienti beluæ tam patiens esse quis convicium qui non
§. 19. faciat posset? Sed mittamus istiusmodi medicorum vulgus, e quibus ma-
gnam partem videmus abundare quidem verbis, rerum autem scientia mi-
sere interdum egere, ac ad institutum redeamus, cuius summa est hac
in curatione ut custodes adsumendos medicos, non ut curatores; eosque,
ut sæpe iam dixi, delegendos sanos et perdoctos, quique experti plurima
sint et sic animati, ut soli sapere malint quam communiter errare, et qui
fabarum esu curare ægrum si possint, non quærant sumptuosissimum ali-
quid et in primis exoticum.

CAPVT XII.

An ulla circa medicinam hanc habenda sit ætatis, vel sexus, aut corporum qualitatis ratio.

§. 1. Quos aiebam percontandi causa Hispanias adiisse, cum quærerent pue-
ris etiamne posset et confecta iam ætate hominibus hoc subveniri reme-
dio, quod dubitabatur utriusque sexus imbecillitas an ferret dietam hanc,
responsum acceperunt ab iis qui in insula fuerant, pueros quidem hac
medicina liberari a morbo non vidisse se ut reliquos, sed retulisse insu-
lares solere et ipsos sic curari, ac citra discretionem mulieres etiam, se-
§. 2. nes autem ut plurimum. quod reputanti mihi venit in mentem notæ

vnbekant wer. Vñ noch vil sein anderē dorechtē wortē zů disen dingē nüt geherendt, sprach
leer du dorechter alter in solchē schwerē dingē menschlich lebē betreffen baß zů antwurtē,
§. 19. in d' sum sey daruā geredt, dz mā sich an dē vñ seins gleichē nit lassen sol, sund' an
die gelertē ertzet.

Das zwölfft capitel

ob man dise artzney iungen vñ alten gleich bruchen sol.

Von denen ich sagte das sie zů erfaren in Hispanien gesendet waren, da sie gefraget
§. 1. wardē ob man dise artzney kindē vñ altē leutē glych bruchē möcht, dē es warde gezwey-
felt an dē kindē vnd weibē ob sie disen abbruch erleiden möchtē, hond sie geantwurt dz
sie noch nit von denen die in der Inselen wonē gelernet hont das sie nit gesehē hond die
kinder von der kranckheit der massen heilē, sunder mān, weiber on vnderscheit vñ auch
§. 2. alte leut da ist mir bald ingefallē der spruch Hipocratis dz es des fastens halb sei den die

---

[2] didicisses *edd. omiss. addidi manco loco.* [4] tam] jam *8.* belluæ *8. 10.* [10] soli sapere] Cf. Diog. Laert. VII. 183. et Apostolii parœm. XII. 53. c. interpp. (ex Homerico Od. X. 495. *οἴῳ πεπνῦσθαι.*) [11] fabarum esu] Cf. *κυαμοτρώξ*. Aristoph. Eq. 41. et *κυάμους τρώγων* Lysistr. 537. At hic fabæ pro plebeio qualicumque cibo nominantur. Cf. infra c. XVIII. §. 14. [16] aiebam] c. XI. §. 6. PERC CON-|tandi *2.* a diisse *3.* [18] diæt. *8. ubiq.*

Hippocratis sententiæ, 'senes facillime ieiunium sustinere, mox in robusta et firma constitutos ætate, minus adolescentes qui sunt, pueros minime, animo præsertim qui sunt propensiores magisque vegeti'; quanquam ibi non ultime senes intelligi velit Galenus: iam et sanguinea corporis qualitate qui §. 3. censentur, magis ac diutius inediam ferre constat quam cholericos; quoniam in 'illis corpus qui alunt humores uberius adsunt, calor temperatur, minusque adurens, quippe humido commixtus ut sit remissior, in his vero tenuia et sicca omnia ac humoris indiga; deinde pituitosos, quando hi plusquam oportet humecto abundant, tolerare optime famem quis dubitet? Quibus animadversis consilium non deerit, quacunque in ætate utcunque §. 4. constituto cuilibet negotium hoc qui volet experiri, scietque unusquisque ut attenuanda victus ratio, utque sit dilatanda, et ut arctius inducendum ieiunium, utque laxius indulgendus ægro cibus; neque id tantum, sed et Guaiacum ut plus minusve insumi oporteat: quamquam ibi parum haben- §. 5. dum differentiæ censeo, quod non est huiusmodi decoctum illud, ut in præcedentibus dixi item, quod impetu curet, aut perrumpendo salutem acceleret, sed quod lente ac paulatim pæne sine sensu det effectum, ita ut metuendum non putem, sive seni administretur sive puero aut puellæ, ne plus ingeratur, dum ne quis nimio quem præscripsimus modum excedat. tantum abest, ut pinguibus quam macilentis plus dandum moneam. Quin- §. 6. etiam ait Celsus inter valens corpus et obesum interesse, rursumque in-

altē mögend das fasten wol erzeigē, aber die man nit so wol vn̄ die kinder noch minder vn̄ mit namen die zů vernunfft die geschickstē seint. Wie wol Galenus nit da verstol die seer altē, dē man sihet dz die da Sanguinei seint baß mögen dē hunger leiden dē die §. 3. Colerici den was den leib ernert dz ist am aller meistē bey yn, als da ist fůchte vn̄ messige hitz vnd wörme. Aber in den colericis ist zů vil hitz vn̄ dürre vn̄ haben mangel an fůchte, dē man sicht von inē so sie von fůchte die schnoppē vberkumen dz sie zů den selbē zeittē am allerbasten fasten mögen. Darūb mangelt vnß kein ratt in diser heilung §. 4. zů allē zeittē der diß versůchē wil, vn̄ sol auch dabey verston ein ieder nach seinem alter wie er sein abbruch der speiß meren sol oder minderē, vnd nit allein daz, sunder auch wie vil er des holtz ynnemen sol, wie wol ich des klein acht, das nit grosser vnd'scheid daryn §. 5. sey, so doch dz nit gekocht ist als ich vor darūō gesagt hab, darūb auch so es nit gehelichē sunder allgemechlich gesuntheit bringt, vn̄ kum entpfunden würt, so ist nit zů besorgē mā gebs altē, iungē, döchtern, od' knabē das inē zů vil ingebē werd, so sie sich haltē wie wir vor daruon gelernet habē. Es gilt auch gleich wie vil man dē feißtē vn̄ mageren gleich gibt, wie wol Celsus lernet dz man vnder magern vn̄ feißten leiben vn- §. 6. derscheidlich sol artzney gebē, das achte ich aber in disem fal nit fast. Als auch die ertzt

[1] Hippocr.] Aphorism. I. 13. *Γέροντες εὐφορώτατα νηστεύειν φέρουσι, δεύτερον οἱ καθεστηκότες, ἥκιστα μειράκια, πάντων δὲ μάλιστα παιδιά· τουτέων δὲ αὐτέων ἅπερ ἂν τύχῃ αὐτὰ ἑωυτῶν προθυμότερα ἐόντα.* Hypocratis *1...4.* [3] constitutus *8.* [4] veliti 2. Galen.] ad cit. Hippocr. aphor. (ed. Kühn. XVII. 2. p. 401. sq. Cf. ibid. p. 413.) [6] *an* temperatus? [8] pituitosas *edd. præter 8.* [9] tollerare *1...4. 6.* [13] ęgrotibꝰ 2. [17] pœne *3. 4. 8.* [18] metuandum 2. puelle 2. [21] Cels.] Med. II. 10.

ter tenue et infirmum: tenuiores enim magis sanguine, pleniores carne
abundare. id quod sæpe, ut in me dixi evenisse, fallit medicos, dum
gracile corpus infirmum continuo existimant, ac obesum ac procerum ro-
§. 7. bustum. Iam illud obiter admonendum iudico, meum patrem sexagena-
rium prope convaluisse Guaiaci remedio, nihil graviter ferentem et dietam
hanc rigide observantem, cum nullo interim consulto medico, ne viso qui-
dem, meis tantum uteretur præscriptis.

CAPVT XIII.

An ubilibet idem sit eius usus.

§. 1. Ad hoc quæri iam scio, credendumne sit ubique eundem esse Guaiaci
usum, atque idem iuvamentum; et cum maxime externa res sit, an pute-
tur Germanis convenire ut Hispanis et illis sobrie viventibus populis, deinde
quomodo cæteris. neque enim dubitabile videri debet, sicut in aliis, ita
circa huius quoque medicinæ administrationem, aliquam haberi naturæ lo-
§. 2. corum rationem oportere. nam ut anni tempus quod sit, animadverten-
dum ibi est, ita cæli considerandum esse tractum videtur, cum ob alias
rationes complures, tum vero aliter quia famem in denso, aliter in tenui
cælo ferimus. Quo loco reliqua quidem huc quæ pertinent, physicis æsti-
manda diligentius relinquo, ipse quæ didici et quantum ad Germanos vi-
§. 3. detur attinere, non sinam ignorare quempiam. Primum igitur putant ex-

in mir ſelb offt ſeindt betrogen wordē, das ſie mich dick anders in geſuntheit vñ kranck-
§. 7. heiten geſchetzet haben den ich was. Das müß ich zů leiſt auch ſagē dz mein vater ein
man vō ſechtzig iarē durch diß holtz iſt geſunt wordē vñ hat leichtlich dē abbruch des eſ-
ſens gehaltē, vnd hat nie kein artzt darzů gebrucht od' geſehē allein hat er ſich meins
ſchreibens gehalten.

Daz dreitzehen capitel

ob des holtzes bruch an allē ortē gleich ſol gehaltē werdē.

§. 1. Es würt dabey gefragt ob an allē orten des holtz bruch gleich ſey, vñ ſein ſtüer vñ
hilff gleich in allē landen erfundē werd, vorab ſo es ſo ein ſer vßlendiſch ding iſt, ob es
den teutſchē gleich helff wie den Hiſpaniern, auch gleich dē füllerern vñ denē die meſſig le-
ben, deñ es iſt kein zweiffal das in diſer artzney als in allē andern, dz mā achtūg habē
§. 2. ſol der gelegenheit der lender, den wie man die zeit des iars anſehen ſol, alſo ſol man
auch betrachtē des himels lauff, um̃ noch vil anderer vrſachē willē vñ auch darūb dz wir
vnderſcheidlichē leben, in reinē vnd feißtē lufft, vnd daryn anders vñ anders eſſen vnd
trinckē. Darumb ich das ſelb an diſem ort den ertztē heim ſetz zů bedenckē, aber was ich
§. 3. in dē fal erlernet hab, ſo vil die teutſchen antrifft, wil ich niemans verhelen. Zů dem

---

„Interest etiam inter valens corpus et obesum, inter tenue et infirmum: tenuioribus magis sanguis, plenioribus magis caro abundat." [1] sanguinem *edd. præter 8.* [2] dixi] cap. VIII. §. 18. sq. [4] ammonendum *1...4. 6.* [16] cœli *8. tum* cæli *et sic promiscue.* [20] quenpiam *1.*

ploratores Hispanienses unam esse hanc in his morbis ubique medicinam,
tam quia nihil habeat quo non indifferenter uti ubique omnes possint,
quam in quinque diversissimarum nationum hominibus facto periculo quia
cognitum hoc sit. quarum in Hispaniam quidem primum venit ex Spag- §. 4.
nola, arrectis in eventus expectationem aliis circa nationibus; ubi cum fe-
liciter ea usos esse multos contigisset, acceperunt eam Siculi; deinde in
Italiam transiit statimque Germani et ipsi experimento vim eius didicimus.
nuper et apud Gallos audivimus eius ope consanescere plurimos. Quod §. 5.
cum ita esse cognoverimus, et sub eo nos degamus cælo quod haud ita,
quemadmodum Italiæ, Hispaniæ et id genus subtilioris cæli regiones, ob-
noxium morbis est, quo minus in metum veniant ea quæ aliunde accidere
mala possunt, ut febres, laterum dolor et huiusmodi, deinde fortia sint
nobis et laborum patientia corpora, sitis denique ac esuriei quanta præ-
terea nusquam, ac hilariter ut plurimum affecti sint Germanorum animi,
quid aliud putare debemus, quam aptissimum huic medicamini hoc cælum
aptissimosque esse nostros homines? id quod Paulus Ricius, sani iudicii §. 6.
medicus ac eruditionis probæ et singularis, autumat, hoc ad huc asserens,
experimento cognitum sibi nullam esse ferendæ isti dietæ aptiorem quam
hanc nationem. quod si non contigisset etiam plurimos videre hic restitui
per Guaiacum, et iam adhuc faciundum nobis periculum esset, tamen haud
ita esse aversis hanc patriam numinibus, ut salutare hoc medicamentum
non accipiat, credendum erat. aut cum e Spagnola in Hispanias trans- §. 7.

aller ersten meinẽ die speher, so in Hispanien gewesen seindt das es allenthalbẽ ein gleiche
artzney sey, den es nüt in im hab das nit on underscheit alle menschẽ gleich bruchen mö-
gen, deñ solchs nach irer erfarẽheit in fünff lendern gleich gebruchet würt, den es ist erst- §. 4.
lich uß Spangnola in Hispaniẽ kumẽ, vñ die anderen drũ gelegendẽ lendern vñ nationen
habẽ mit grossem fleiß ein uffsehen gehabt wie es disen zwey lendern damit ergon würd,
als sie nun sahen das die dz holtz glücklich bruchtẽ, hond die Sicilier dz auch angenu-
men, darnach ist es in Italien kumen, und darnach habent die teutschẽ auch durch erfa-
renheit sein krafft erkant. Wir hond auch kurtzlich gehört dz mit seiner hilff in Franck-
rich fil gesunt werden. So nun dem also ist, und wir in denen lüfften seint die nit so §. 5.
rein seint als in Italien, Hispaniẽ, darũb wir auch minder besorgungẽ der kranckheitẽ
zů förchtẽ haben, die wir uß andern lendern erwartẽ miessen als da ist febres, seytenwee
und andere mer, so hond wir auch starck leib, die arbeit erleiden mögẽ, als da ist hunger
und durst, das die teutsch nation starcklich erleiden mag, ist hie nim zů zwyffelen, das
wir geschickt seind zů diser artzney die zů bruchẽ, vñ hindert unser lufft unß gar nüt
daran, das auch Paulus Ritius meinet ein geleerter vñ ein erfarender artzt vñ sagt auch §. 6.
wytters das er das erfaren hab, das kein volck uber die teutschẽ dise artzney baß erleiden
und ertragen mag, und wen wir es nit gesehen und erfaren hetten, das diß holtz vil ge-
sunt het gemacht, so solten wir es noch hüt bey tag mit unserẽ schaden erfaren, und glauben
vestiklich das diß landt nit also ungeschickt sey dise artzney zů bruchẽ vñ entpfahẽ. So §. 7.

---

10 subtilieris *6*. 11 que *2*. 12 februm, *2*. 22 Spagnola] vid. c. 6. §. 1.

portatum vim suam retinuerit, et tam externæ sibi genti ac moribus etiam disiunctæ patriam communicaverit opem, nos ea tandem ut sui non compares fraudare velit, atque huc maxime nisi mutato genio advehi dedignetur, et ad solos Germanos potentem illam medendi vim ac virtutem, ubi
§. 8. demigrarit, ab se avelli patiatur? Scilicet compertum est præsentissimum esse eius hic iuvamentum, fortasse etiam præsentius quam usquam. nostros vero homines, ut alioqui crapulæ sint imprimis dediti, ita si necesse sit famem ac sitim strennue et quam longissime dubio procul laturos; quinetiam ut calore abundant corpora nostra, ob idque robustiora sunt; nam, ut Aristoteli videtur, qui loca colunt frigida, insito abundant calore,
§. 9. et quibus caloris est multum, ii robore ut plurimum pollent. Quare consultus nuper Ricius, an sibi videatur, quia consueti sint Germani largius epulando se implere, aliquid eis de victus in curatione hac tenuitate remittendum putet, 'ne tantum quidem' inquit. atque illud adiecit, non solum indulgentius quam Italici generis aliquem habiturum se ex ventricosis illis et in crapula consuetis Germanum hominem, sed arctius etiam et
§. 10. exigue magis multo. dixitque mihi ipse, quod e crassis illis quendam decem amplius quam oportuisset dies fame cruciasset nuper, quo nequid
§. 11. superesset Guaiaci operationes quod morari posset. et talia huiusmodi quidem vel ob id de Ricio promptius commemoro, ac de Stromero sæpius

es doch vß Spagnola in hispanien getragẽ sein krafft behaltẽ hat vñ die zwey lender so weit vnd vngleich gegen einander seint vñ ligen, vñ dennocht sein hilff behaltẽ hat, warumb wolt es dan vnß sein natur verenderẽ, mã wolt dan sagẽ das es vß zorn nit gern
§. 8. zů vns gefiert würde, vnnd vngenedig den teutschen sein krafft nit mit deilen wolt. Darũb ist es erfaren, das sein krafft hie gůt vnd behilflich ist vñ villeicht besser den niendert anders, vñ vnsere teutschen wie wol sie sunst zů fressen vñ sauffẽ geneigt seint nit dest mind' hont sie starcke leib vñ mögẽ hũger vñ durst leidẽ, dẽ als aristoteles sagt die lűt die an kaltẽ ortẽ wonẽ die hont natürliche hitz bei inẽ, vnd ie mer sie hitziger seint
§. 9. võ natur ie stercker sie seint. Darũb auch Ritius darũb gefraget. So die tűtschẽ zů essen vnd trinckẽ geneigt seint ob man inen võ dẽ grossen abbruch etwas nachlassen sol hat er gesprochẽ nein, sunder mã sol in wyter mitt hunger zwingẽ dẽ einẽ Italianer das die ge-
§. 10. fültẽ glid' mit abbruch vñ abstinentz geleret werdẽ. Er hat mir auch gesagt dz er einẽ vollen, vñ feißtẽ, zehen tag weiter dẽ dise artzney vßweiset, gekéstiget hab, dz nűt in
§. 11. seinẽ ingeweid vberbleib dz die krafft des holtzes hindern möcht, vñ daz vnd der gleichẽ red dest offter võ Ritio vñ Stromer, daz durch die, mengklich verstõ mög welchẽ ertzt ich

---

[5] ? *addidi.* [6] strenue *4. 6. 8. 10.* [10] Aristeli *3.* Aristot.] problem. XIIII. 8. *Διὰ τί οἱ μὲν τοῖς θερμοῖς τόποις δειλοί εἰσιν, οἱ δὲ ἐν τοῖς ψυχροῖς ἀνδρεῖοι; ἢ ὅτι ἐναντίως τοῖς τόποις καὶ ταῖς ὥραις ἡ φύσις ἔχει, διὰ τὸ ὁμοίως ἐχόντων ἀνάγκη διακαίεσθαι ταχέως. ἀνδρεῖοι δέ εἰσιν οἱ τὴν φύσιν θερμοί, δειλοὶ δὲ οἱ κατεψυγμένοι. συμβαίνει δὲ τοὺς μὲν ἐν τοῖς θερμοῖς ὄντας κατεψῦχθαι, τοὺς δὲ ἐν τοῖς ψυχροῖς ἐκτεθερμάνθαι τὴν φύσιν.* [14] ne tantum] *δεικτικῶς.* [17] Dixique *2.* e *om. 8.*

moneo, nempe ut intelligant qui legent, quos ego viros recte medicos
dici et quam istos vulgo tortores infra appellationis huius dignitatem lo-
candos existimem; utque videant exteri Germaniam habere sanos et ipsam
medicos, cognoscantque omnes tam me teneri bonorum et imprimis docto-
rum studio et amicitia, quam istos odisse vulgo indoctos pariter ac im-
probe audaces homines, qui postquam doctoris emerunt titulum, iam sta-
tim mortuos excitare se posse profitentur, et sepultis vitam reddere. Ve- §. 11.
rum ad duos illos longe super hanc constitutos sortem redeo. quorum
hic poscenti mihi anno superiori medicinam quo alvum expurgarem, 'noli'
inquit 'hac ætate, in qua naturam efficere melius omnia in proclivi est,
venenis dilacerare stomachum'; ille ut infundendis medicamentis parcissi-
mus est, ita sub rigidissimam dietæ regulam cogit quibus medetur ægros.
quamobrem quendam Augustæ curandum hac via cum acciperet, atque §. 13.
ille prædiceret, vereri ne haud posset a venereis continere se, 'quando
igitur mori decrevisti' ait, 'non me indiges ibi adiutore', dimisitque homi-
nem ut intemperantiorem quam qui intra suæ præscriptionis modum tenere
se posset. Huc duos addo, excellentis et ipsos notæ, alterum a medicinis §. 14.
tibi, princeps optime Alberte, Gregorium Coppum, qui me conscribentem
haud parum iuvit; alterum in archiepiscopi Coloniensis degentem aula, Ia-
cobum Ebellium, quattuor ante annos tantæ autoritatis, ut ei publicum va-
letudinarium decerneretur, cedentibus ei peritissimis ibi medicis. illum a §. 15.

lob oder schilt, vñ dz ich die vngeleertẽ vñ der gemein ertzt für kein ertzet schetz, dz auch
die vßlendischẽ dabey verston mögẽ dz in teutschẽ landẽ auch etlich geleerte vñ wirdige
ertzt seint, vnd ich der frumẽ vnd gelertẽ fründt bin so ich ir mit der warheit zůn eren
gedenck, vñ doch dabey die freuelẽ vñ vngelertẽ ertzt hasse, die, so bald sie nur dẽ namen
eins artztes erholet vñ koufft habẽ, verheissen sie die todtẽ zů erquickẽ vñ dẽ vergrabenẽ
das leben wid' zů gebẽ. Aber ich kum wider zů dẽ zwen obgenantẽ gelertẽ ertztẽ, vß §. 12.
denen der erst als ich von im ein purgation begert mir antwurt vnd sprach nit letz dein
natur ietzundt sunst zů schadẽ geneigt mit solchẽ gifftẽ vnd schedige deinẽ magẽ. Der an-
der wie er gar langsam artzney yn gibt, also zwingt er auch die kräckẽ festeklich sein rat
vñ regel zů lebẽ stetiklich zů haltẽ damitt er auch die kräckẽ ernert. Darũb als er zů §. 13.
Augspurg einẽ annam der massen zů heilen, vnd aber er sprach das er nit möcht vn-
keuscheit vermeiden, antwurt er im so du nun dir fürgenumẽ hast zů sterbẽ, so darfestu
meiner hilff nit, vñ hat in darũb verlassen, daz er sein gebot vñ verbot nit halten möcht,
der weiß ich noch zwen durchlüchtiger fürst Gregoriũ cappun der mich in disem schreibẽ nit §. 14.
wenig gestüret hat, der ander wonet bey dẽ Ertzbischoff võ Köll Jacob Ebellius genant,
also gelert dz man vor vier iarẽ im geltt vñ solt võ der gemein gebẽ vnd zůerkent hat,
vñ im da vil gelerter ertzt wichen, des man sich zů Pauy da die kunst der artzney in §. 15.

---

[1] nempe] *feci ex edd.* ne qs *sive* ne quis *quod om. 8.* [1] dimissumque *edd.* [16] præscriptioni *edd.* [16] cf. cap. VII. §. 10. conscr.] *exciderit* hæc [19] archiep. Colon.] Philippi II. comitis Daun-Obersteinensis, Poppelsdorfi mortui a. 1515., cui Hermannus V. comes Wedensis successerat, cum Huttenus hæc scriberet. Colinieñ. *3.* [20] quatuor *2. 4. 6.* anuos *4.* auth. *2. 6.* [34] darũb a. [35] cappun a.

doctissimis Papiæ, ubi maxime floret studium hoc, summa in admiratione
habitum olim, cum quia in medicina constat esse egregium, tum vero quia
§. 16. cum professione illa optimas mirifice coniunctas habet literas. Verum haud
est hic locus doctissimorum hominum catalogum contexere, sed meam de
Guaiaco experientiam mandare literis institutum; proinde hoc loco epilogi
vice repeto, valde opinari me nullis non hominibus, ubi ubi nati aut versati sint, pari prodesse salubritate.

CAPVT XIIII.

Quod eo tempus deligendum.

§. 1. Esse autem melius æstate curationem hanc experiri quam hyeme, his
fere modis colligitur: primum quod, ut Galeno videtur, succi eo tempore
toto se extendunt ac diffundunt corpore, euntque ac redeunt, itaque facile secerni a bonis humoribus pestilentes possunt, atque ita hi expelli et
§. 2. ablegari, salubres vero et boni vendicari; deinde quia fieri hac ratione
putatur, ut morbi hyeme omnes altius radices agant ac tenacius hæreant,
æstate contra humores in motu sint, et corpus commutationi obnoxium
§. 3. plurimum. sed hæc in omnibus universim curationibus considerationem
habent; quæ vero ad Guaiaci remedium sigillatim pertinent, quia inibi
magnum a fame et victus tenuitate adiumentum petitur, in partem quidem
unam æstate magis quam hyeme provenire eam, argumento est quod tunc
magis famescere convenit, corpus alioqui fervens et æstuans si cibo insu-

hoher lerũg iſt hoch vñ vil v'wundert hat, den ſie wüſten dz er in der artzney hochgelert
§. 16. was, auch dz er zů der kunſt d' artzney ſunſt auch vil geſchrifftẽ erkennet, doch es iſt
hie nit ſtat võ dẽ gelertẽ ertztẽ zů ſagẽ, ſunder mein fürnemẽ von dem holtz Guaiacũ zů
ſchreibẽ, vnd hie zů letſt zů ratten dz es zů groſſem heil dient, ſich der leut zů gebꝛuchen
die bey im erboꝛen ſeindt.

Das vierzehend capitel

was zeit mã zů diſer artzney erwelen ſol.

§. 1. Es iſt aber diſe Artzny beſſer in dẽ ſumer zů vnderſton den in dẽ wintter als vß
diſen vꝛſachẽ mag verſtãden werdẽ zů erſt das Galenus meint dz das ſafft ſich in die glider des gantzen leibs erſtreckt vñ man die gůtẽ vnd bőſen fűchtikeiten vnderſcheidlichẽ er-
§. 2. kennẽ kan das man die gůten behalt vnd die bőſen vertreib. Auch vß der vꝛſachẽ das
alle kranckheiten in dẽ winter vff das die veſt wurtzelen, vñ deſt zeher anhangẽ, aber in
§. 3. dẽ ſumer ſeint alle fűchtikeitẽ in ſteter verendrung, mit ſampt dẽ leib, aber das iſt in
der gemein von allẽ artzneiẽ geredt, daz aber zů diſem holtz in ſunderheit gehőꝛt, dẽ hie
würt groſſer abbꝛuch von eſſen vñ trinckẽ erfoꝛdert, ligt am tag das in dem ſumer der
hunger grőſſer iſt den in dẽ wintter, dẽ zů der zeit ſeint die leut begiriger zů eſſen vnd
trinckẽ, vnd iſt der leib auch ſunſt genygt zů hitz vnd wőꝛmẽ, vñ wa er mit ſpeiſen be-

[1] Paviæ *10.* [10] estate *2.* [11] Galeno] cf. ad §. 4. cit. l. Videsis etiam Plutarch. symposiac. II. qu. 2. [14] vindicari [19] petitur. In *edd.*

per oneretur, in morbos facile dissolvatur; vel igitur quia, ut Hippocra- §. 4.
tes scribit, nativus intus calor hyeme abundat, foris deficit, quod tunc ob
instantem extrinsecus frigoris acorem refugit et ad interiora se tanquam
in arcem recipit et abstrudit, æstate contra calor in humanis corporibus
affinem, ut Aristoteli videtur, secutus aerem ad exteriora se diffundit ac
evolat. At medicinæ huius est reducere deperditos in corpus calores, ob §. 5.
idque videtur incongrue experimentum hoc adiri, quod tunc periculum esse
putant, ne si ad intranea convocetur extremorum calor, artuum extra vis
nimis desoletur et exhausta sit, his præsertim qui natura frigent, quibus
alioqui hyeme calor pro extincto est, et corpus vi frigoris enectum ac de-
mortuo persimile. Sed hic prætereundum minime est quod Coppus mo- §. 6.
net, cum sudores moveat Guaiacum, sic malos excutiens succos et a no-
cuo corpus humore levans, imprimis aptam ad hæc æstatem, qua subtilio-
res sint humores, cutis rarior; contra obstructi hyeme sudoris meatus,
et succi in corpore concreti. In aliam rursus et contrariam sententiam, §. 7.
quia in curatione quæ per Guaiacum fit, maius nihil patiuntur ægri quam
sitim, atque ea per æstatem acrius infestat ieiunantes, difficillime tunc a

schwert würt, so fellet er leichtlich in mancherly kranckheitē. Oder darūb dz Hypocrates §. 4.
schrybt, daz angeborne wērme in dē winter vberhant neme inwendig vñ vßwendig abneme,
den die wörme die vßwendig winter kelte flühet, vñ verbirgt sich in den leib als in ein
schloß, vñ dargegē in dē sumer als Aristoteles meint so thůt sich die ynwendige wērm
haruß zů der andern sumer wērmin. So hört es nun diser artzney zů dz sie widerbring §. 5.
die verlorne werme in die glider, darūb ist es nit geschickt dz man solchs in dē winter
vnderstande, daz nit so mā die wērm hinyn berieffe gantz vnd gar die vsserften glider iren
wērmen beraubt werden, vnd mit namen in denen die von natur kalt seint, vnd die an-
derst in dē winter nit vil wērm habē, vñ der leib mit kelte der massen behafftet das er
sich anders schier einē todtē vergleich. Aber hie ist nit zů verschweigē daz Coppus war- §. 6.
net, so daz holtz guaiacū die schweis beweget die böse füchte vnderscheidlich von der gůtten
scheident, sol mā dest ein geschicklicher ein sumer darzů erwelen so die inwendige füchtē
dest subtyler seint die hüt am dünsten, vñ dargegē so in winter zeit alle geng des schweiß
verstopffet seint, vnd alle füchte des leibs erstarret. Vnd noch zů einer andern vrsachē so §. 7.
in solcher heilung die mit disem holtz geschicht die kranckē nüt grössers dan den durst
leidē, der die hūgerigē in dē sumer an dē hefftigstē bezwingt, schetzet man das der kranck

---

[1] Hippocr.] Aphor. I. 15. *Αἱ κοιλίαι χειμῶνος καὶ ἦρος θερμόταται φύσει.* cf. ibid. I. 18. [5] Aristo. videtur, *6.* Aristot.] ap. Galen. comm. in Hippocr. aphor. 15. (ed. Kühn. XVII. 2. p. 416.) „*διὰ τί δὲ τοῦ χειμῶνος αὐξάνεται τοῦτο* [*τὸ φυσικὸν θερμὸν*] *καὶ Ἀριστοτέλης εἶπεν, ὑποφεύγει γὰρ διὰ τὸ περιϊστάμενον ἔξωθεν κρύος, ὥσπερ αὖ πάλιν ἐν τῷ θέρει πρὸς τὸ συγγενὲς ἀποτείνεται. καὶ οὕτω συμβαίνει διαφορεῖσθαι μὲν αὐτοῦ καὶ σκεδάννυσθαι τὴν οὐσίαν ἐν τῷ θέρει, συνέχεσθαι δὲ καὶ σφίγγεσθαι καὶ εἰς βάθος ὑποχωρεῖν ἐν τῷ χειμῶνι.* Cf. Galen. de salubri victus rat. c. 2. i. f. (ed. K. XV. p. 180.) Arist. probl. II. 40. XXVII. 1. Alexandri Aphr. probl. I. 113. [6] medicine *2.* [7] tunc *omis. 2.* [11] pretereundum *2.* [13] levans. Inpr. *edd.* Imp. *2. 6.*

potu abstinere ægrum arbitrantur. quare in Hispaniis et ubi vehementior
§. 8. æstate calor, non adhuc fere ausi sunt hoc temporis experiri eam. Adde
quod per hyemem nascitur pituita, augeturque propter largius assumptum
tunc cibum, ut Alexandro Aphrodisiæo videtur; at curatione hac, in qua
§. 9. famescere convenit, si tunc adeatur, caveri hoc poterit. Quæ quidem de
duobus istis anni temporibus dici possunt, intensius calorem et frigus adferentibus, quæ media inter illa sunt, eorum videri potest ineptissimum esse autumnale, quod tunc maximus ægritudinum omnium proventus est et ad peius moventur humores: quia puto inæquale est hoc tempus inordinatum, et nunquam sibi constans, atque igitur multiformes inducens morbos; quin etiam 'plurimos opprimit', Celsus inquit, 'autumnus'; propterea, quia Gallicus morbus nervos in primis afficit, atque idem autor docet omni nervorum resolutioni ad medicinam minus idonea esse tempora hyemem
§. 10. et autumnum. sed hæ disputationes universim contendentium sunt, non de Guaiaci tantum in medicina usu disserentium: quare sic puto, in Germania saltem melius æstatem deligi, sed ea incipiente statim ac desinente iam tum vere, quod mense puta Maio fuerit, quia neque tantus hic calor,

gar schwerlich von dē tranck abston mag. Darūb sie in hispaniē da die land wörmer
§. 8. seint dan hie, haben sie die heilūg noch nit in dē summer dörffen underston. Ouch das
in dē winter vō vil essen vn̄ trinckē die schnoppē erwachset als Allerander Aphrodiseus
§. 9. meint vn̄ in diser narūg daryn mā hunger leidē mūß, solches zů besorgē ist, das vō denē
zweiē theilen der zeitt mag geredt werdē die am hefftigstē kelt vn̄ wörme bringen, aber zwischen denē die mittel zeit ist an dē aller ungeschickstē als da ist der herbst, dē in der selbē zeit seint alle leib zů kranckeiten geneigt, und seint an dē aller ungeschickstē, den die zeit ist ungleich vn̄ unbestendig, on ordenūg, vn̄ darumb bringt es auch vil kranckheitē. Als Celsus auch schrybt das d' herbst fil leut umb bringt. Darūb auch dz die frantzosen alle adern zů dem ersten vergifftet, darūb er auch lernet so alle adern sich uff-
§. 10. gelöset habē so ist in dē herbst und winter schedlich artzney zů pflegen, aber das seint vō
der gemein red vn̄ widerred, vn̄ nit in sunderheit von dē holtz Guaiacū gesaget, darūb ich schetz dz man in dem teutschē land am aller geschichlichsten den sumer für sich nem, aber am aller meisten so er gleich anfohet, oder sich gleich endē wil, als in dē meyen ist,

[3] hyemen naicitur *2*. [4] Alex. Aphros. Problemat. II. 5.] ab Hutteno ex Theod. Gazæ versione, infra ad cap. 26 (27). §. 28. cit. adhibito. ibi (p. 266ª. II. 5.) sic est: „Cur pituita per hyemem nasci augerique solitum est, cum per id tempus parte interiore corporis simus calidiores, ut Hippocrates medicus libro Aphorismorum scribit. quoniam cibos quos per hyemem largius sumimus, venter minus concoquere potest: ergo larga ista ciborum copia, calore insito quasi extincto pituitam per refrigerationem gignit, quæ sanguis imperfectus quidam non perperam potest appellari". [6] Cf. Hippocr. aphor. III. 22. [9] humore. *3*. Qua *6*. [11] Cels.] Med. II. 1. *malim* præterea (i. e. autumnale ineptissimum tempus videri potest). [12] author *8*. id. autor] Cels. Med. II. 8. vers. fin. „Omnique resolutioni nervorum ad medicinam non idonea tempora sunt hiems et autumnus; aliquid sperari potest vere et æstate." [13] hyemen *2*. hiem. *8*., ut *ubiq*. i [14] hæc disputatione *edd. præter 8*. [28] atzney a. [21] narīg a. [31] *sic falso* a.

ut sitim non possint sustinere ægri, et frigus in hyeme intensissimum, idemque vere etiam et autumno vehementius quam in curatione hac ferre æger debeat, cum inter præcipua sit, qui per Guaiacum restitutus est, fugere omne magna cura frigus. Quod vero ad ea pertinet quæ æstate etiam §.11. accidere incommoda possunt, quo minus metuenda sint, dixi iam ante, et suo quodam loco repetam, potionem hanc mirum in modum excitare virtutem nativam, et ne quis præsumat informationem maiorem, quam cui post mederi liceat, vim esse ei inopia caloris debile corpus et exhaustum vegetandi et ad vigorem perducendi. Quæ nisi ut dixi ita haberent, et Hip- §.12. pocrates quodam, si recte memini, loco diceret ver et autumnum aptissima esse ad venarum incisiones et pharmacorum exhibitionem tempora, tunc optimum videbatur Celsi consilium: ad medicinam adeundam saluberrimum esse ver, proximam ab hoc hyemem, periculosiorem æstatem, autumnum longe periculosissimum.

CAPVT XV. [XVI.]

A vino et venere quod in totum abstinendum hac in curatione ægro sit.

Et non ausim dicere divinitus hanc nobis contingere medicinam, quæ §.1. non aliter morbum adimit quam ut vitæ quis sanctimoniam auspicetur?

daryn nit so grosse hitz ist daz die krancke dest mind' de durst erlyde mechte, vñ die kelte in de winter an de hefftigste ist, vñ auch schier i de herbst den es ein krancker erleide mecht in diser narung daryn mũ die kelt in alle weg fliehe sol vñ müß. Aber §.11. was in dem summer schadens zů fallen ist vnd zů besorgen, wie man sie am minste förchte sol hab ich vormals geredt, vñ wils harnach an seine ort wider melden, das solch tranck wunderbarlich angeborne natur erquicket, daran auch niemans weiters zweiffelen sol der daruon gesunt würt, das er darnach dester krefftiger würt, vnnd der verzeret leib wider kum zů seiner natürlichen krefften. Wen dem aber nit also were vnnd Hypocrates §.12. das nitt an einem ortt saget das der glentz vnnd herbst geschickte zeitten seindt, oder zů öffnen, vñ artzney zů entpfahen, so wer Celsus rat noch der aller best, die artzney zů vnderston in dem glentzen, vnd nach dem in dem herbst, vnd, vnd der summer wer schedlich, vnd der winter am aller schedlichsten.

Das fünffzehend capitel

das die gantze zeit der heilung von wein vnd vnkeuscheit sol obgestanden werde.

Ich darff anders nitt reden dz vns die götlich artzney anders nit behilflich ist, vñ §.1. dise kranckheit nit hin nimpt es sey den sach dz einer ein heiliges lebe fiert. So nun

---

[2] æger, debeat cum *edd. præter* 8. [7] informationem *edd. id est* ne quis certiorem huius medicamenti cognitionem ante usum eius habere velit, quam quod, cum medendi vim habeat, ea quoque vis ei inest ... perducendi. [9.10] Hippocr.] Aphor. VI. 47. *Ὁκόσοισι φλεβοτομίη ἢ φαρμακείη ξυμφέρει, τουτέους προσῆκον τοῦ ἦρος φλεβοτομεῖν ἢ φαρμακεύειν.* [12] Cels. Med. II. 1. „Igitur saluberrimum ver est, proxime deinde ab hoc hiems, periculosior æstas, autumnus longe periculosissimus". [33] behiflich a. [15] XVI. *sic per errorem habent 1 2 6. quare*

cumque, ut Christiana ferunt instituta, per duas maxime virtutes deo conciliemur, corporis scilicet castimoniam et cibi ac potus abstinentiam, qui se non arctissimo his constrinxerit vinculis, curationem hanc non frustra tantum aditurum se sciat, sed citra periculum etiam haud prosequuturum:
§. 2. adeo, ut compertum sit, qui ante quadragesimum diem ab inita ea concumbat, mori eum necessario, sive non ferente iniuriam coitus, exinanito iam corpore, sive hoc volente deo, ne quis non sancte utatur tanto suo beneficio. itaque omnium qui in Germania Guaiacum experti sunt, unum adhuc quendam mori contigit, iureiurando affirmantibus qui aderant, hanc ob culpam.
§. 3. Proxime vini usum pestilentem ibi esse notum habetur, naturaliter alioqui fugiendum in hac ægritudine, quod corporis compagines solvat, nervos adficiat; cumque eius vehemens sit penetrandi artus et corpus quatiendi vis, putant fieri non posse, ut vino qui utatur, eius in corpore aliquid efficiat Guaiaci decoctum; neque id tantum, sed cum res ibi convenerint diversissimæ, discrimen esse et mortis metum in promptu dicunt.
§. 4. Quare etiam sunt qui toto mense post exactum curationis ipsius tempus a vino abstinendum moneant, quoniam medicina hæc in multos post bibitam ipsam dies effectus sui cursum prosequitur, cui nequid se obiiciat, neu quod impedimentum occurrat, vini usum adimunt.
§. 5. Porro venerem qui fugit, is cogitet, gulæ ne quid tribuat, illi fomentum ut sit. sic habet vetus proverbium 'Nunquam fames adulteria genuit', et aliud 'Sine

chriſtlicher glaub vſzweiſet, dz wir durch zwo tugend aller meiſt mit got verſienet werdē, dz iſt mit küſche des leibs und mit abbruchs des eſſens vn trinckens, der ſich mit diſen zweiē bandē nit hefftig bindet, der würt nit allein nit geſunt vō der kranckheit, ſunder
§. 2. er würt weiters ein ſchadē entpfahen, ſo vaſt das es erfarn iſt, wer vor dē viertzigſten tag vnküſcheit thůt, dz er ſein ſterbē můß, antweders daz der ler leib die vnküſcheit nit erleidē mag, oder dz es gotes wil iſt das ſich niemans dan mit heiligkeit diſer ſeiner genadē bruchē ſol, vñ darūb alle die in dem teutſchē landt dz holtz erfarn habē iſt allein nur einer noch daran geſtorbē, vnd ſagen alle bey iren eiden es ſei darūb dz er vnküſcheit
§. 3. nit vermittē het. Vnd der bruch des weins der iſt da gantz gifftig vnd ſchedlich natürlich, vñ iſt anders in diſer kranckheit zů fliehē, das er alle zamenfiegūg des leibs vſſlöſet, die aderen beſchwere, vñ ſo anders ſein natur durch tringet die glider, vñ dē leib tringet, meinē ſey dz es nit müglich ſey wer ſich des weins gebrucht, dz er von diſem holtz geſunt werd, vnd nit allein darūb ſunder auch ſo da mancherley vñ widerwertige ding zůſamē
§. 4. kumē, das da nüt dan d' gegenwürtig todt zů erwartē ſey. Darumb ir etlich warnē ſo man dennocht geſunt worden iſt, dz man ſol ein gantzē monat von dē wein abſton dē diſe artzney brucht auch noch ire krafft vil tag darnach vñ ſie getrunckē würt, vñ darumb
§. 5. brechē ſie auch darnach dē wein ab, dz ir nüt ſchedlichs entgegne. Darūb wer ſich vor vnkeuſcheit hiet der ſol ſich auch vor vbereſſen hieten dz zů vnkeuſcheit bewegt, als in einē altē ſpruch ſtat, das der hunger nie eebruch geboren hab, vñ on ſpeiß vñ wein iſt Venus

---

Angstius post capitum indicem adnotavit Capitis XV. numerus fallit, quem cum sequentibus ex præscripta serie corrigito. Cf. Ind. bibliogr. Hutt. n. XXIII. 21 vetus prov.] „Πλουτάρχου κατὰ πλούτου. Οὐδέποτε λιμὸς ἐγέννησε μοιχείαν, οὐδέ-

Cerere et Baccho friget Venus'; Aelianus scribit Zaleucum Locrensem le-
gislatorem vinum ægris prohibuisse iniussu medici pœna capitis indita.
Quod si non foret, etiam e Guaiaci natura venerem non pati et a vino ab-
horrere, tamen infensissimam esse eam huiusmodi ægritudinibus correpto
corpori, pleni sunt medicorum libri, propter articulos in primis male ibi
semper adfectos. Quare etiam refert Celsus in artuum doloribus quosdam, §. 7.
cum uno anno a vino, mulso et venere sibi temperassent, securitatem to-
tius vitæ consequutos. atque idem colligit, raro vel castratos vel pueros
ante fœminæ concubitum, et mulieres, nisi quibus menstrua suppressa sint,
tentare eum morbum. Illud non prætereundum, quod est in problematis §. 8.
Alexandri, aquam qui bibant, sensibus esse quam alios omnibus acutio-
res: nam vinum spiritales maxime vias obstruere et sensus obtundere.
et Cicero ait 'Vinum ægrotis quia prodest raro, nocet sæpissime, melius §. 9.
est non adhibere, quam spe dubiæ salutis in apertum periculum incur-
rere'. At venus utcunque habito homine ventrem refrigerat et exiccat, §. 10.
teste Aristotele, quoniam in concumbendo excernitur calor, et ex evapo-
ratione, quæ fit ibi, siccitas redit. En sobrietatem et castimoniam, duo san- §. 11.

erhaltet. Aelianus ſchreibt dz zaleucus d' geſatz geber d' locrenſier dz man on geheiß des
artzt den krancke kein wein gebe ſol bey verlierūg des haupts, vn̄ wen ſchon diß holtz
vnkeuſchheit nit verbütte vn̄ den wein, ſo ſolt man ſie doch ſunſt in allē andern kranck-
heitē ſchühē als alle artzt biecher vß weiſen, dē ſie alle glider vnd gleich ſchwechē vn̄ ſche-
digē. Darūb auch Celſus ſchreibt dz etlich die der gleich krāck ſeint geweſen, dz ſie iar vn̄ §. 7.
tag von wein, met, vn̄ vnkeuſcheit abgeſtandē ſeindt vn̄ daruon geſunt wordē. Er ſpricht
auch da bey das die kind, vn̄ denen verſchnitē iſt ee vn̄ ſie mit weiben zů ſchaffen gewi-
nen ſie haben dann iren natürlichenn gang nit, seltē in diſe kranckheit fallen, dz iſt nit §. 8.
zů vergeſſen das in Allexanders ſprüchen ſtodt, das die, die waſſer trinckē in iren ſinnē
krefftiger ſeint dē alle andere, dē der wein verſtopffet alle geng des lebens vn̄ der ſin̄.
Vnd ſpricht auch Cicero So d' wein dē krānckē wenig nutz iſt, vn̄ in aber offt ſchadet, §. 9.
iſt es beſſer das mā inen keinē geb, dē vß hoffnūg d' geſuntheit in ein offentlichē ſchadē
fallē. Vnd vnkeuſcheit wa ſie ein menſchē vmbgibt, erkeltet ſie im dē leib vn̄ derret in §. 10.
als Ariſtoteles ſpricht, dē ſo mā ſie trybt würt vßgezogē die wērm, vn̄ kumpt ein dērre
an die ſtat. Nim war abbruch des eſſens, vnd heiligkeit des leibs zwo die eerlichſtē vff- §. 11.

ποτε ἀπορία χρημάτων ἀσωτίαν ..." Stob. floril. 95, 16. aliud] Ter. Eun. IV. 5,6. „sine Cerere et Libero friget Venus". Cf. Apostolii parœm. XII. 2. *Νεκρὸν Ἀφροδίτη Διονύσου δίχα καὶ Δήμητρος.* et interpp. ad Apostol. IV. 58. [1] Aelianus] Var. hist. 37. [6] Cels.] Medic. IV. 24. [8] idem] l. c. paullo ante. [10] problem. Alex.] II. 55. *Διὰ τί οἱ ὑδροποτοῦντες ὀξυωπέστεροι; ὅτι ὁ πολὺς οἶνος ἐπιθολοῖ τὸ ὀπτικὸν πνεῦμα· ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων.* (*Mira sane ratio:* aqua prodest, quia vinum nocet.) problematibus *10.* [13] Cic. de N. D. III. 27, 69. Cicero *lib. 3. de Natura Deor. 8.* [14] adhibere omnino *Cic.* periculum] perniciem *Cic.* [15] exsiccat *8.* [16] Aristot.] problem. IV. 17. *Διὰ τί τὰ ἀφροδίσια τὴν κοιλίαν ψύχει καὶ ξηραίνει; ἢ ψύχει μὲν, ὅτι ἐκκρίνεται τὸ θερμὸν ἐν τῇ μίξει; ξηραίνει δὲ ἡ μῖξις· ἐξατμίζεται γὰρ τοῦ θερμοῦ ἐξιόντος, ἐξέρχεται δὲ ψυχομένου. ἔτι καὶ ἡ θερμότης ἐν τῇ ὁμιλίᾳ ξηραίνει.* [17] zalencus *a.*

ctissima vitæ instituta, principem hac in re observationem, summum præceptum, rei caput, extra quod periculum non est: nam de aliis ibi fugiendis haud perinde metuendum, quod medicinam morantur quidem, aut omnino etiam impediunt, vitæ tamen ad discrimen non inducunt.

CAPVT XVI. [XVII.]
De sale non adhibendo.

§. 1. Inter quæ de sale quosdam sollicitos agit, cur eo per tempus dietæ huius uti vetitum sit, cum salubrius alioqui nihil humano corpori perhibeatur, nec intelligere se dicunt, quomodo nocumentum ex eo sit hac in ægritudine, quæ ex sanguinis corruptione eiusque putrefactione tota proficiscitur, cum ab utroque horum unus omnium maxime sal præservet ac
§. 2. vindicet. Quinetiam astringit sal, exiccat, alligat et depurgat, quæ omnia eradicando hoc morbo summe quærenda putabantur, ac necessario adhibenda: primum quidem, corpus ibi quia dissolutum et concussum est; deinde quia in fluctiones corrivati humores; ad extremum, quod rei caput est, quia vitiatus ac sorde infectus sanguis, ex toto impuratus ibi habetur, quoniamque nihil aliud est morbus hic, quam quædam propter turbatum sanguinem immutata corporis constitutio: haud aliter atque ubi invasit rempublicam aliquam

seditio, sævitque animis ignobile vulgus,

dirimuntur connexa omnia ac loco moventur, nec sibi cohærent, nihil stat,

ſatzung, die ſeint haupt herrē vñ regierer diſer ernerūg, den die anderē ding die mā da auch beſorgē mūß iſt nit alſo vil zů fōrchtē den wie wol dz ſie diſe artzney hindern od' ſchedigen noch dēnocht bringē ſie niemans vm̄ dz lebē als diſe zwey. .

Das ſechzehent Capitel
das man kein ſaltz bruchen ſol.

§. 1. Vnnder andern würt vō etlichē gefraget warūb in d' zeit diſer artzny niemās ſaltz bruchē ſol, ſo mā doch ſagt dz dē menſchē nüt heilſamers ſey, vñ ſagē ſie künnen nit v'ſton wie es in diſer krāckheit ein ſchadē bringē kan od' mōg ſo ſie doch har kūpt vß
§. 2. fulē vnd bōſem blůt, darfür ſaltz vor allē dingē behietet. Es feſtiget auch, dōrret vñ reiniget, die ale in diſer krāckheit noturfftig weren, Zů erſt, den der leib iſt vff gelōſet vnd zerknitſchet, vñ alle füchte ſeint flieſſent worden, vnd zůleſt das dz ſchedlicheſt iſt, ſo iſt das blůt vergifft vñ da gantz vnrein worden, den diſe kranckheit iſt nüt anders dē ein v'enderūg, vñ vergifftung des geblüts Nit anders den ſo ein vnſinige gemein ein ſtat angeloffen het, vñ werden alle glider vffgelōſet, vñ kumē von iren natürlichē

---

[4] ad *omis. 8.* [7] quæ] *cf. fin. præced. capitis.* sale] SASE *2.* [12] que *2.* [13] summę *2.* [15] influctiones *3. 4. 6.* [16] imputatus *3.* [20] Vergil. Aen. I, 149. seuitq; *2.* ignorabile *1.* [21] dirmiuntur *1. 3.* dirimiuntur *2.* [23] wergifft a.

nihil sibi consistit, nulla tranquillitas, sedatum nihil, turbata omnia. quam §. 3.
corporis immutationem, membrorum concitationem ac compaginis huius
quassationem, omnesque has turbas . . . .
. . . . quendam quasi supervenientem pietate
gravem ac meritis virum, senem ac prudentem et primariæ in republica
auctoritatis, qui, ut ille ait, 'regat dictis animos et pectora mulceat'; sic
intercedere enim commotis omnibus salem, qui concitata sedet, dirempta
uniat ac connectat, distracta revinciat, turbata tranquillet, omnibus quietem, securitatem omnibus inducat, astringendo, ut dixi, desiccando, alligando, et depurgando. Iam Plinius quantam et quam necessariam salis §. 4.
vim arbitratus est: 'Sine sale' inquit 'vita humanior degere nequit'. Ergo

ortē, und ist nüt bleibhafftigs da dan alle ding seint zerrüttet vñ zerstöret, welche veren- §. 3.
derung vñ bewegūg der glider vñ vfflösung und alle andere dise schar vñ ungestiem daz
saltz wie ein vernünfftiger man stillen kan vñ niderlegen, mit seinē dorren vñ reinigē,
vñ spricht auch Plinius daz die menschē on saltz vff erden nit leben mögen, darūb sagen §. 4.
sie so das saltz sunst alle ding bewaret, wie kann es dan in diser artzney schedlich sein,

---

[1] §. 3. *ut in edd. præter 8. omnibus legitur [id est ut nos quoque dedimus nisi quod inter* turbas, *et* quendam *versum unum pluresve excidisse punctis interpositis significavimus, atque* auctoritatis, qui (*non cum edd.* auctoritatis. Qui) *scripsimus, deinde* mulceat, sic intercedentem comm. *in* mulceat: sic interced'e em̃ [intercedere enim] comm. *mutavimus] nimis inconcinne composita est quam ut Huttenum sic edi voluisse putemus* (cf. vol. I. p. 225.). *mendum ut potui sustuli, non quasi ipsa Hutteni verba restituerim, hoc modo:* Quam — — — turbas *sale sedari posse non nulli aiunt, quo adhibito silerent ac si conspexissent* quendam quasi — — — qui — — mulceat: sic intercedere enim [interced'e em̃] comm. *et c. In 8. sic est:* turbas quodam quasi superveniente pietate gravi ac meritis viro sene ac prudente et primariæ in republica authoritatis, *tolli contingit dum* regat ... sic intercedentem commotis *etc. Aperte ex Vergilio* (Aen. I. 148. sqq.) *comparationes ægritudinis corporis ac reipublicæ, salis ac pii consultoris sumpsit Huttenus, ac si 'heroicum' scriberet, nam illi sunt:*

Ac veluti magno in populo cum sæpe cohortast
Seditio, sævitque animis ignobile volgus;
Iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat:
Tum *pietate gravem ac meritis* si forte *virum* quem
Conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
Ille *regit dictis animos et pectora mulcet:*
Sic cunctus pelagi cecidit fragor *et c.*

Non sine quadam arte Murnerus locum a se non intellectum inde a verbis haud aliter *in brevius contraxit. Timmius sic:* welche Leibes-Veränderung und Erschütterung der Glieder der Republic mit allen andern unruhigen Bewegungen, sodann durch eines Gottes-Furchtigen ... Mannes Reden wiederum gestillet werden, indem dieser die aufrührige Gemüther dadurch zum Stillstand bringet und ihre Hertzen besänfftiget: Also bringe auch das Saltz, wenn alle Theile des Leibes in Unruhe, den Stillstand darin wiedrum zu wege *et c.*

[6] authoritatis *2. 6.* [7] si intercedentem *3.* [10] Plin.] H. N. XXXI. 7. sect. 41. „Ergo hercule vita humanior sine sale non quit degere".

'igitur' aiunt illi, 'quod alibi omnia conservat, quomodo hoc in morbo corrumpere aliquid potest? et cum hac in curatione danda præcipue opera sit, corrupti humoris ne quid abundet, sal vero sordentes omnes humectationes resolvat ac emendet et fluxionem corporis compescat, credibile erat
§.5. copiosius quam alibi indulgendum sali'. Verum alia circa tractationem hanc habenda ratio est: et primum quidem in totum quod ad morbum hunc pertinet, quomodo a salsis non omnibus, sed ab his quæ copiosius acuta sunt, temperandum ægro sit, a medicis petatur rem eam ad plenum multo iam ante prosequutis; ad præsens quod et Guaiaci medicamentum quæritur, possumus dicere, quanquam in omnibus alioqui nervorum passionibus, et in his qui ex sanguinis depravatione pullulant morbis, quæque ex flava vel atra bile aut salsa pituita sunt ægritudinibus, adversum salis usum, nisi exiguum admodum, sciunt omnes, quod is acumine suo bilem acuit sanguinemque adurit et nativa siccitate humores illos corporis fomentum arescere facit, et idcirco omnia valetudinis subsidia avertit et interimit,
§.6. tamen circa Guaiaci administrationem totum universum salis usum interdicunt ea ratione, qua acuta præterea et facile penetrantia omnia, et in his aromatica et vinum, quod omnia huiusmodi acredine sua et vi penetrativa meatus omnes patefaciunt altiusque pertingunt, quo grassante per
§.7. corpus impetu Guaiaci interim operi locus esse minime potest. Quod si cui hæ minus satisfaciant rationes, ei ego dixerim quod de magnete ferunt physici, si allio perungatur, non attrahere ferrum, cum sic quandam sub-

vñ ſo nun in diſer narung die hóchſte ſoꝛg iſt dz mã die verfultẽ feuchtẽ wider bꝛing dz ſie nit vberhant nemẽ, vñ dz ſaltz voꝛ aller fule behietet, vñ flüß verſtopffet ſolt gleubli-
§.5. cher ſein hie in diſer narung ſaltz zů bruchen den in allẽ andern. Aber es iſt hie ein andere vꝛſach anzůſehen, zů erſt das diſe kranckheit antrifft iſt ſich nit voꝛ allen geſaltznen dingẽ zů hietẽ, ſunder allein võ denẽ die zů ſcharpff ſeindt, daruon ſol ſich der kranck meſſigen, daz ſollen die ertzt erkennẽ die lang dar für der kranckheit ein gůt wiſ-
§.6. ſen habẽ, aber ſo vil diß holtz antrifft ſo gefraget wirt mag geſagt werdẽ, wie wol dẽ iſt dz in filen kranckheitẽ dz ſaltz durch ſein krafft vñ natur heilſam iſt, und vaſt nutzlich, noch ſol mã in diſer heilũg von allẽ ſaltz abſton vß der vꝛſachen, dz hie alle ſcharpfſen ding zů vnterlaſſen ſeint, und mit namen ſpecery win den ſie durch ire ſcherpffe alle ding durch tringẽ, alle geng vff thůnt, und ſo lang ſie dẽ leib durch tringẽ mag dz holtz
§.7. voꝛ inen ſein wirckung nit haben, den aber diſe vꝛſach nit ſettiget, ſag ich im das die natürlichẽ von dẽ ſtein Magnes ſagẽ ſo er mit knobloch geſchmiert würde zůhe er kein

[5] copiosus *2.* [14] siccitat *10.* [17] præteream *edd.* (præter eam *3.*) *et Murnerus etiam sic legit.* [19] pertigunt *2.* [22] physici] Plutarch. Quæst. convival. II. 7,1. *τὸ δ' ἤλεκτρον πάντα κινεῖ καὶ προσάγεται κοῦφα, πλὴν ὠκίμου καὶ τῶν ἐλαίῳ βρεχομένων· ἡ δὲ σιδηρῖτις λίθος οὐκ ἄγει τὸν σίδηρον, ἂν σκορόδῳ χρισθῇ. Sed cum Cic. de divin.* I. 39,86. *dixerim* 'sed non nunc id agitur. fiat nec ne fiat, id quæritur. ut si magnetem lapidem esse dicam qui ferrum ad se adliciat et attrahat, rationem cur id fiat, afferre nequeam, fieri omnino neges'. alio *2.* non attr. ferr.] kein Feuer anzünd: *Timmius.* (!) [24] allr a. [32] winden a.

esse occultam et haud dum satis cognitam Guaiaco vim, et hoc maxime
proprium salis usum ut abhorreat pessumque eat inducto eo. Atque hæc §. 8.
de salis fugiendo hic usu: nunc de eo unde omnis dietæ huius ratio dependet, victus scilicet tenuitate, et inedia quemadmodum emacerandum sit corpus.

CAPVT XVII. [XVIII.]

De victus tenuitate et fame ibi necessaria.

Et de victus quidem exiguitate ac subtrahendis ægro cibis et indu- §. 1.
cenda fame quanquam dictum erat prius, tamen peculiariter hoc iterum
loco admonendum duximus: non quidem alia eius quia causa sit, quam
quod corpus quærit medicina hæc exinanitum et ab omni repletione libe-
rum, sed ut ostendam aliquem fuisse etiam apud veteres huiusmodi cu- §. 2.
randi ægros modum, atque apud Diodorum quidem legere est Aegyptios
vel ieiunio vel vomitu ægros suos curare. asserunt enim, ut inquit ille,
ex ciborum superfluitate in primis creari morbos, eam ergo ad valetudi-
nem curam esse optimam, quæ morborum principia auferat. Proinde de- §. 3.
sinant quidam impatientius hanc ferre dietam, illi, inquam, ebrii, illi cra-
pulæ dediti intemperantes homines, quibus, ut Persius ait, 'summa boni
est uncta vixisse patella', quibus vel unum sine cibo semidiem vivere gra-

ysen mer an sich. Also hat auch das holtz ein so angeborne art vñ natur dz es saltz nit
leiden mag, daz sie von dē saltz gesagt, nun wellen wir sagē wie essen vñ trinckē ein §. 8.
abbruch thůn sol, daran das merer theil diser narung hanget.

Das sibenzehent Capitel

von dem abbruch der speiß, vnd das da mieß hunger erlitten werden.

Wie wol wir vorgesagt habē von abbruch der kostē vñ wie man dē kranckē die speiß §. 1.
entzuckē soll, vñ hungerig lassen werden, noch wellē wir hie an disem ort in sunderheit
daruon redē, vmb keiner anderen vrsachē willē, den das dise artzney erforderet einen le-
ren leib. Aber dz ich zeigen mög, das auch bey den altē ein solche weiß sey gewesen die §. 2.
kranckē zů neren, so feindt man dz bey Diodoro geschribē, dz die Egiptier ire kranckē
mit fasten od' vßwerffen ire krancken heilen. Den sie sagen dz alle kranckheitē kumen
von vberfluß der speisen, vñ das sey die beste narūg das hinweg zů thůn, das ein vr-
sachē der kranckheitē ist. Darūb sollen sie disen abbruch nit vngedultig leidē, die fresser §. 3.
vñ sauffer, derē gróster lust ist in wollust zů essen vñ einē halbē tag nit mögē vngessen

[3] diæt. 8. *ubiq.* [9] prius] cap. IX. [13] Diod. Sic. hist. I. 82. *Τὰς δὲ νόσους προκαταλαμβανόμενοι θεραπεύουσι τὰ σώματα κλυσμοῖς καὶ νηστείαις καὶ ἐμέτοις .... φασὶ γὰρ πάσης τροφῆς ἀναδοθείσης τὸ πλέον εἶναι πέριττον, ἀφ' οὗ γεννᾶσθαι τὰς νόσους. ὥστε τὴν προειρημένην θεραπείαν ἀναιροῦσαν τὰς ἀρχὰς τῆς νόσου μάλιστ' ἂν παρασκευάσαι τὴν ὑγίειαν.* [15] imprimis *2.6.8.* veletudinē *2.* [18] Pers. sat. IV. 17. („daß sie mit schmiethigem Maul aus dem Fenster sehen" *Timmius.!*) [24] erliiten a. [29] feindt *sic* a. *pro* findt *et tum, ut dedimus, bis* ire kranckē.

vissimum est, 'quorum' ut ille ait, 'deus venter est', quibus 'et ars et vita
sagina', quandoquidem tantillo labore tanto depulso malo tam ingens con-
§.4. ciliatur bonum. ac periculum ibi iactare desinant, quod ex imbecillitate
quam inducat fames, proveniat, quasi qui sic cœnet, possit unquam defi-
cere, cum Plinius dicat intra septimum diem inedia neminem mori, ple-
§.5. rosque ultra undecimum quoque durasse; et Albertus scribat suo tempore
in Germania fuisse fœminam, quæ sine cibo dies quandoque viginti totos
egerit, sæpe etiam triginta; et virum se vidisse qui sine cibo septem per-
§.6. severaverit hebdomadas, alternis tantum diebus aquam exorbentem; ite-
rumque Plinius dicit, compertum sibi Scythas in duodenas nonnunquam
§.7. dies fame et siti durare, quasdam solum herbas in ore habentes; Ammo-
nium philosophum Christianum nunquam edisse nisi panem assum ferunt.
§.8. Quod si reputet quis, et illud etiam meminerit ab historicis traditum, ex
Magis olim quosdam præter farinam et olera in cibum nihil adsumpsisse,

sein, also das ir buch ir got ist, vñ wöllen nit betrachten das sie mit einē so kleinē ab-
§.4. bruch ein solche schwere kranckheit hinweg thůn, vñ besorgen sich keins schadens der daruß
erwachßen mög, so doch Plinius sagt wen einer in siben tagē gar nit esse, würde er den-
nocht nit daruon sterbē, vnd seint etlich die on speiß vber den elfften tag gelebt habē.
§.5. Vnd albertus schreibt das in seinē tagē in teutschē landē sei ein frauw gewesen die vn-
dertweilē in .xx. oder in .xxx. tagen nüt gessen hat vnd ein man der in sibē wochen nüt
§.6. gessen hat, allein vber dē andern tag wasser gesupfet. Ouch spricht Plinius dz bey den
Scythern .xii. tag die menschē vngessen vñ trunckē belybē, allein dz sie ein krut in dē mūd
§.7. tragē. Sie sagē dz Amonius ein natürlicher meister vñ ein christ nüt gessen hab, dan
ein gebratē brot, vñ vō etlichē weisen findē wir dz sie nüt dā mel vñ etlich krüter ges-
sen habē. Vñ diodorus schreibt dz die alten Egiptier nüt dā krüter vnd wurtzelen gessen
§.8. hondt Vnd wen einer dz betrachtet so sicht er dz man in diser narung genůg isset, vnd

[1] ille] Paul. ep. ad Philipp. III. 19. [1.2] ars et v. sagina] Galen. infra cap. XIX. §. 55. cit. quem locum Hieronymus etiam (adv. Iovinian. lib. II. c. 11.) et inde Gratianus can. 29. de consecr. dist. V. receperunt. [10] Plin. H. N. XI. 54. sect. 118. „Homini non utique septimo letale est inedias durasse; at ultra undecimum plerosque certum est mori esuriendi semper inexplebili aviditate animalium unicuique". [6] Albertus M. † 1280. Cf. Hutt. vol. I. p. 178. in not. Rhodiginus de viro qui toto biennio sine cibo potuque vixerat, rettulit, et fere cum hæc scriberet Huttenus, ipse Leo X. de homine per XL dies omni cibo sese abstinente sibi persuasisse dixerat. quadraginta scilicet dierum ieiunium evangelicum est. Etiam nostro tempore sunt qui eius modi miracula publice testentur. ceterum sui temporis nec Alberti nec magni nec Leones. [10] Plin. H. N. XXV. 8. sect. 44. „Traduntque his duobus herbis (Scythica et hippaca) Scythas etiam in duodenos dies durare in fame sitique". Scytas *2.* [11] Amonium *1...4. 6.* Ammonius] abbas, de quo videsis Fabricii Bibl. Græc. ed. Harles. V. p. 724. Patrem ter mille monachorum et virum ingentis abstinentiæ adpellat Lambec. Bibl. Vindob. IV. 318. 325. Et in Vitis patrum s. hist. eremitic. VIII. c. 70. de discipulis ipsius multos neque panem comedisse nec fructus, sed solum intyba agrestia narratur. [14] Magi] „Eubulus quoque qui historiam Mithræ multis voluminibus explicuit, narrat apud Persas tria genera Magorum, quorum primos, qui sint doctissimi et eloquentissimi, excepta farina et olere nihil amplius in cibo sumere". *Hieronym. adv. Iovinian.* II. 14. p. 344.

et Diodorum scribere priscis Aegyptiis herbas radicesque victum fuisse,
ac Hesiodum monere malva et asphodelo victitandum, quo item victus ge-
nere contentum interdiu Epimenidem Plato in legibus meminit: si quis §. 9.
hæc sibi proponat, inquam, et consideret, tum vero inveniet laute nos
ex hac dieta vivere et pæne plus quam opus sit adsumere. Quodsi ma-
gnum esset etiam tantillum abstinere a cibo, quis est ita tamen inimicus
sibi, qui non hac molestia salutem sibi comparandam ducat, qui non ma-
lit triginta dies famem, quam in omni vita morbum ferre, aut potius tot
dieculas esurire, ut in reliquum vitæ tempus incolumis et sanus existat,
quam perpetuo magnis ut doloribus crucietur ac sanie et tabo diffluat,
exiguam fugere molestiam? Dixi autem non novum esse hoc curationis §. 10.
genus, semper enim optimi medici abstinentiam indixerunt ægris, inter
quos Asclepiades, ut Celsus prodit, febre ipsa præcipue ad remedium uti
se professus est, 'convellendas putans ægri vires luce, vigilia, siti ingenti,
sic ut ne os quidem abluere primis diebus sineret'. 'Continentia' inquit §. 11.
Eusebius, 'corporis valetudinem conservat et animi pudicitiam'. Quo ar-
gumento carni simul et animæ utilem esse modicum et temperatum cibum
cognoscitur, testante Timotheo, qui cum apud Platonem cœnasset aliquando,
atque is suo more cibum apposuisset, ad suos post conversus dixisse fer-
tur 'Quos cœna exceperit Plato, in posterum etiam bene habent', hoc im-

mer dan notturfftig ist. Ouch wen einer dz schon schwer schetzet, wer ist aber d' dz nit §. 9.
lieber ein zeit lang leidē wil, dē so lang zeit in der ellendē schühelichē krāckheit beleiben,
diß ist auch kein newer fund, sunder vor alwegē gewesen dz die altē vernünfftigē ertzt §. 10
mit solchē abbruch die kranckheitē geheilet habē, den als Celsus schreibt, so hat Aschle-
piedes gewonlich abbruch gebruchet daz feber zů vertreibē, also meint er mit wachē, hūger,
vñ durst dem krāckē sein kraft wid' zů bringē dz er in dē mūdt kum weschē ließ. Euse- §. 11.
bius spricht das abbruch die gesuntheit des leibs behalt und küsche des gemiets, und ist
auch messige speiß des fleischs ein nutzlich dig dē leib als Timotheus sagt, da er mit Plato
zů nacht gessē het, und er aber nach seiner gewōheit messig aß, sagt er, wer mit Plato

[1] Diod. Sic. Hist. I. 8. et 43. [2] Hesiod.] Opp. et d. 40. sqq.

Νήπιοι· οὐδ' ἴσασιν ....
Οὐδ' ὅσον ἐν μαλάχῃ τε καὶ ἀσφοδέλῳ μέγ' ὄνειαρ.
Κρύψαντες γὰρ ἔχουσι θεοὶ βίον ἀνθρώποισι.

[3] Plat. de LL. III. p. 677. (VIII. p. 108. ed. Bip.) Cf. Plutarch. sept. sapient. conviv. 157. (VI. p. 599. ed. Reisk.) et De facie in orbe lun. p. 940. (IX. 709. ed. Reisk.) [5] pœne *3.4.6.* [11] Duxi *edd.* [13] Cels.] Medic. III. 4. „.. febre vero ipsa præcipue se ad remedium [eius *add. Ald.*] uti professus est ..." febre *om. 8.10. sed* febris *dederunt ante* uti. *temere: cf. Cels.* [16] Euseb.] ap. Stob. floril. XVII. 42. *Ἐγκράτεια καὶ σώματι ἀγαθόν. Πρὸς γὰρ ὑγιείην αὐτῷ ξυμμάχεται, καὶ σωφροσύνην ἐν ψυχῇ τίκτει.* [16] Timotheo *etc.*] *Ὥσπερ ἀμέλει καὶ Τιμόθεον εἰπεῖν τῇ προτεραίᾳ δεδειπνηκότα ἐν Ἀκαδημίᾳ παρὰ Πλάτωνι μουσικὸν καὶ λιτὸν δεῖπνον, Ὡς οἱ παρὰ Πλάτωνι δειπνήσαντες καὶ εἰς αὔριον ἡδέως γίνονται.* Plut. de sanit. præc. 9. (127 a.) cf. Quæst. conviv. VI. proœm. 1. p. 686 a. [20] gewōhet a.

nuens scilicet, nimiam repletionem aut ferculorum varietatem et copiam ac opipare conditos illos cibos crudam consequi percoctionis molestiam: unde post obvius forte Platoni 'Vos, o Plato', dixit 'in sequentem magis
§.12. diem bene cœnatis quam in præsentem'. Porro apud Lucianum Pythagoricus ille Gallus ut magnum deorum beneficium Mycillo imputat quod omnem semper febrem inedia repellere sciat, ob idque huiuscemodi morbo
§.13. . . . . vocat. Iam quale putandum hoc, quod divus Hieronymus scribit, 'morbo articulari et podagra laborantes quosdam proscriptione bonorum ad simplicem mensam et pauperes cibos redactos convaluisse'? 'caruerant enim sollicitudine' inquit 'dispensandæ domus et epularum largitate, quæ et corpus frangunt et animam'. et paulo post 'Nihil ita obruit animum ut plenus venter et æstuans, et huc illuc se
§.14. vertens ac in ructus et crepitus ventorum efflatione respirans'. Illa autem quam multis documento erit historia, quæ legitur de ventricoso quo-

zů nacht isset, der mag wol noch ein nachtmal haltẽ, als ob er meint wer sich zů nacht
§.12. füllet, oder kostliche speiß isset der hinderet dz natürlich douwẽ, darũb von einẽ weisen das gesagt ward, das er von got ein sundere genad het, das er mit abbruch der speiß das
§.13. feber weren kündt. Vnnd das ist das sant Hieronymus schreibt, das etliche die das podagra vnd etliche süchtige kranckheitẽ habẽ gesunt worden seint, etliche dz mã als ir gůt inẽ genumẽ hat, die andern mit abbruch der speisen, den sie warden der hauß sorgen ledig, vnd letztẽ sel vñ leib nit me mit essen vñ trinckẽ, vñ sagt darnach dz nüt die sel so heff-
§.14. tig beschwere als ein foller buch. Hie sol der historien gedacht werdẽ eins follẽ Abts der gen baden für da entgegnet im ein edelman, vnd fraget in warumb er gen baden füre

---

[2] opipere *1...4.* [3] obuium *1...4.* [4] Lucian.] Somn. s. Gall. 23. [6] morbo .... vocat] *Inter hæc vocabula edd. 1...6. spatium dimidii fere versus paullo maius minusve vacuum reliquerunt, quod (7?) S. 10. verbis* remedium inediam *expleverunt: haud feliciter, ut mihi quidem videtur. si v.* vocat *ad Gallum referenda est neque ad alium quendam apophthegmatis quod excidit auctorem cuius nomen etiam in ista lacuna scriptum fuerat, pertinet, quod malim, explere possis lacunam his verbis* laborantes (*s.* obnoxios) per intemperantiam suam miseros *sive Græce potius* νοσοῦντας ὑπ' ἀκρασίας ἀθλίους. *Excogitet sibi quis melius remedium: Lucianus hæc habet ..* ὥστε οὐδέν σοι τῶν χαλεπῶν τούτων νοσημάτων ἐπιβουλεύει· ἀλλ' ἤν ποτε κοῦφος πυρετὸς ἐπιλάβηται, πρὸς ὀλίγον ὑπηρετήσας αὐτῷ ἀνεπήδησας εὐθὺς ἀποσεισάμενος τῇ ἀσιτίᾳ, ὁ δὲ φεύγει, αὐτίκα φοβηθείς σε· ψυχροῦ τε ὁρῶν ἐμφορούμενον, καὶ μακρὰ οἰμώζειν λέγοντα ταῖς ἰατρικαῖς περιόδοις· οἱ δὲ ὑπ' ἀκρασίας ἄθλιοι τί τῶν κακῶν οὐκ ἔχουσι, ποδάγρας κτλ.; ταῦτα γὰρ τῶν πολυτελῶν ἐκείνων δείπνων ἀπόγονα. [8] Hieron.] adv. Iovinian. II. 12. Hieronimus *2.* [12] exæstuans et huc illucque *Hieron.* huc et illuc *S. 10.* [13] ac] et in r. vel in cr. *Hieron.* [14] historia] *unde desumpta sit, nunc nescio, sed memini me eam alibi legere. revocat autem in memoriam illud* Socratis in Xenoph. mem. III. 13. „Ἄλλου δὲ λέγοντος, ὅτι ἀηδῶς ἐσθίοι, Ἀκουμενὸς ἔφη, τοῦτον φάρμακον ἀγαθὸν διδάσκει. ἐρωμένου δέ, ποῖον; παύσασθαι ἐσθίοντα, ἔφη· καὶ ἥδιόν τε καὶ εὐτελέστερον καὶ ὑγιεινότερον φησὶ διάξειν παυσάμενον. [21] sel] esl a.

dam et obeso abbate? is cum veheretur ad quasdam thermas, obvium habuit nobilem quendam, qui percontatus quo proficisceretur, respondit abbas in balneas ire sese; tum ille 'quam ob causam?' quæsivit, et an aliquo laboraret morbo. abbas morbi quidem esse sibi nihil, nisi quod edendi appetentiam quæreret; eam nuper deperditam ut recipiat, adire calidas aquas in hoc remedium salubres. cui tum ille 'At in hanc rem melior ipse ego medicus sum' inquit, abductumque abbatem et in profundum ac tenebricosum quendam demissum carcerem aliquot dies inedia maceravit; post interrogans, num iam appetat cibum, illo adnuente 'Dignum est igitur' ait, 'mercedem mihi pro medicina ut solvas', et ducentis aureis nummis multatum dimisit, sanum iam et in tantum cibum appetentem, ut fabis etiam et oleribus vesci posset, cum prius delicatissima quæque respueret. bellum facinus in eum qui non esuriendo cibum, sed satur esuriem quærebat. Sed hæc longius forte quam oportebat. igitur ad alia, § 15.
si hoc claudendo prius dixero, medicamentum Guaiaci ventrem requirere, in quo nulla ciborum varietas intestina tumultu fluctuet, non impletum temere, ab omni vaporum cruditate mundum.

CAPVT XVIII. [XIX.]

Fames quo etiam pacto ferri facile possit.

Atque hæc ciborum parcitas non ferri tantum potest, sed facile etiam § 1.
potest, ob vim quæ adest Guaiaco attenuato corporis robore vitam conservandi et efficiendi ne omnino comedat æger. Recte igitur monui, quantum fieri possit abstinendum a cibo ægrum, eique, si deficiat, non cibo

so er doch nit kranck were, antwurte der abt das mir der lust zů essen wider kum den ich v'loren hab, da sprach der edelman darfür kan ich ein gůtte artzney, vnnd warff in in einen dieffen thurn, vnd liess in daryn fasten biss er darin hungerig ward darnach hiesch er im .CC. guldin für den artzet lon, den er hat in so hungerig gemacht, das er bonnē vñ krut aſs mit begirdē, er hat warlich wider ein solchen sollen ein gůte dadtē gethon. Aber dz laſs ich ietz ston vnd sag in der gemein vō vnserē holtz, das es ein lerē vnd § 15.
nit ein follen buch erfordert.

Das achtzehent Capitel

wie der hunger leidlich erlitten werde.

Vnnd d' abbruch der speysen würt leidlich erlitten von der krafft die in dem holtz § 1.
ist, so der leib gelert ist, das leben zů behaltē in dem dz der kranck nit esse. Darūb hab ich recht gewarnet so vast das sein mag dz sich d' kranck vor essen hiete, vnd wa er

[3] an] in *3.* [11] numinis *3.* mulctatum *8.* [12] fabis] Cf. supra c. XI. i. f. [16] fluctuet] agitet *8.* [17] eruditate *2.* [19] Fame *8.* [20] fieri *3.* [21] que *1.* [22] cōmedat *1. 3. 4.* commedat *2. 10.* cōmendat *5.* cōmēdat *6.* [23] abstinendum] *i. e.* retinendum, *aut legendum est* ægro.

quidem, sed illis succurrendum esse, quæ dixi, quantum possint odoramen-
§. 2. tis ori admotis, et illo in primis calenti pane. Quodsi defluere et collabi
sentiat aliquis se omnino, quod nescio quomodo fieri possit in quopiam,
cum mihi in tantum nihil tale contigerit, subventum ut oporteat, tunc ad
illa recurrendum suaserim quæ Plinius putat exiguo etiam gustu famem
sedare ac sitim restinguere, butyrum et glycyrrhizam, aut sequendum ibi
§. 3. Celsum, qui sic ait 'Unum illud est, semper quod ubique servandum, ut
ægri vires subinde assidens medicus inspiciat, et quamdiu vires supere-
runt, abstinentia pugnet; si imbecillitatem vereri cœperit, cibo subveniat'.
§. 4. nisi hoc sequi aliquis malit, quod Gellius tradit, scripsisse Erasistratum
Scythas, ubi ex quavis causa sit usus famem diutius tolerare, latioribus
fasciis ventrem strictissime cohibere et circumligare: ea ventris compres-
sione esuriem posse depelli aut patientius ferri credentes: nam cum, ut
idem tradit, ex inanitate sit fames, eamque patentes intestinorum fibræ
et cava intus hiansque ventris vacuitas efficiant, constricto autem ventre
expleatur ea, ut vacuum coeat, famem esse non posse, ubi ista non sint,
§. 5. et inediam facile ferri. Quamquam 'inediam' quid dico, quæ in hac cu-
ratione non est? 'famem' dicere potui quantulumcunque est hoc quod ferre
quidam gravantur: tolerabilis est enim, etiam si aliunde opem quis accer-

gantz erleg ſol er im mit wolriechendē dingē vnd nit mit ſpeiſen gleich zů hilff kumen
§. 2. wie vorgeſagt iſt, vñ vorab mit warmem brot. Wa aber einer gar zů ſchwach würde dz
ich nitt verſtand wie es geſchehē mög, ſo mir der gleichē nũt widerfaren iſt, wa es aber
not were ſo dieg mā dz Plinius lernet dz man dē hunger leſch mit butter vñ etwas ſub-
§. 3. tils. Oder man dieg als Celſus ſchreibt, das ſo lang der kranck krafft hab mitt abbruch
gefochten werde, würt er aber zů ſchwach vñ erfordrets die not ſo kum mā im mit ſpeiß
§. 4. zů hilff. Es hat auch Eraſiſtratus die Scythier gelernet wie ſie dē hũger leichtelich lei-
den ſollen, das ſie den buch mit gurten hefftig zů zwingē ſollen, damit ſie den hunger
vertribē, vnd deſt dultiger leidē, den er meint der hunger kum vß der lere des gederms,
§. 5. welches ſo es zamen gedrungen würt ſo iſt es dan nim lere vñ höret vff der hunger, wie
wol diſer abbruch by diſer heilũg nit ſo gantz vnleidlich iſt. Den er mag erlittē werdē ſo

---

[1] possit *8.10.* [2] imprimis *2.6.8.* [5] Plin.] H. N. XI. 54. sect. 119. „Quædam rursus exiguo gustu famem ac sitim sedant conservantque vires, ut butyrum, hippace, glycyrrhizon". [6] glycirrhizam *1...4.6.8.* [7] Cels.] Med. III. 4. [7.8] quod s. q. u. s. est *Cels.* et ubiq. *lege.* [8] quandiu *2.8.* vires *non repet. Cels.* [10] Gelius *1...3.* Gell. N. A. XVI. 3, 4. „Scythas quoque ait (Favorinus) eundem Erasistratum dicere, cum sit usus ut famem longius tolerent, fasceis ventrem strictissime circumligare: ea ventris conpressione esuritionem posse depelli creditum est". [14] idem] Erasistr. ap. Gell. l. c. §. 3. „Nam quod Erasistratus scriptum .. reliquit, propemodum verum est: esuritionem faciunt inanes patentesque intestinorum fibræ et cava intus ventris ac stomachi vacua et hiantia; quæ ubi aut cibo conplentur aut inanitate diutina contrahuntur et conivent, tunc loco in quem cibus capitur, vel stipato vel adducto voluntas capiendi eius desiderandique restinguitur". inanite *3.* [19] Tollerabilis *1...4.6.*

set penitus nullam. at illis molliculis ægrotis quid potest esse leve, cum §. 6.
non tantum famis impatientes sint, sed etiam non appetere cibum intole-
rabile sibi ducant? qui, a diis immortalibus petendum est, siquando ægro-
tant, nunquam ut convalescant, quando quidem tantillo impendio valetu-
dinem emere gravissimum quiddam opinantur; de quibus meo more fe-
cero, si latius admoneam, præsertim ut plurimum in Germania nostra er-
rari sic cum videam.

CAPVT XIX. [XX.]

Contra luxum parsimoniæ laus.

Quod faxit deus optimus maximus, aliquando se ut noscat hæc natio, §. 1.
non tam quia indignum est orbis imperatore populo sic vivere, quam vel
potissimum quod magnorum nobis sæpe malorum, summi passim contem-
ptus causa est hæc crapula. Atque alii quidem si quantum possunt edant §. 2.
ac bibant, transire se legem naturæ putant: nos, quantum haud ferimus
dum ingurgitamus, laudem etiam quærimus: quid ista sibi volunt enim
potatorum certamina, istæ pugnæ, quando qui plurimum bibit, maxime
apud convivas applausu excipitur? quando vicisse bibendo gloria est, ine-
briari ac evomere nonnunquam haud turpitudo? O patriam, o imperium! §. 3.
Nihil illos miror Polonos aut si qui alii sunt magis etiam quam nos ebriosi:
hanc dico nationem dignitatis suæ rationem habere oportuisse, nisi cre-
dibile est ludibrio nostri, non virtutis maiorum nostrorum reverentia et

du gar sunst kein stür darzů dettest. Aber dē zart vff erzognē krancken seint alle ding §. 6.
schwer vnnd vnleidlich, waz mögen sie doch von got begeren, die diser grossen genaden vn-
danckpar vñ sich nit ein wenig leiden mögen, das sie einer solchē schweren kranckheit ent-
rinnē. Doch wil ich vnß teutschē daruon weiters reden.

Das neündzehent capitel

das lob des abbruchs wider vberfluß.

Wolt gott der herr das sich dise teutsche nation ein mal lernte baß erkennē, nit al- §. 1.
lein dz wir als heren diser welt nit also schentlich solten lebē, sund' daz vnser suffen vñ
fressen vnß offt grösser schädē vrsach gewesen seint. Andere völcker wē sie essen vñ trinckē §. 2.
so vil sie mögen, meinent sie, das sie dz gesatz der natur vbergangē. Aber wen wir
suffen vñ fressen me dan wir vermögē des wellen wir ein rům vnd lob haben. Wer ietz
sil sufft den riempt man hoch, vnd der mit trinckē den andern vberwindt dem gibt man
glory vnd ere, darūb auch trunckē sein, vñ das wider gebē, ietz kein schand ist. Ich er- §. 3.
barm mich meins vatterlands vnd vnsers reichs. Ich clag ietz nit vber die Poln, oder an-
dere lender die auch vil suffen, den wir solten vnserer eren grösser acht haben, deren elter
nit mit solchem fressen vnd sauffen sunder mit ıugēndt vns der massen hondt dz reich ver-

---

3.4 egrotant *2*. [11] nature *2*. haud *omis*. *8*. [24] wenig] genig *a*.

§. 4. opinione concessisse sub imperium hoc reliquas nationes. Certe profecto alii fuerunt illi, quibus hic habitus honor est, quam hi qui sic contemnimur; necesse est. an puer in Italia est qui alio nos quam ebrietatis cognomento discernat? Nos igitur illi cum simus, quorum prius flagitium in ore exteris est, quam in mente humanitatis suspicio, aut non hanc mutamus vivendi consuetudinem, aut illud nullo pudore tanquam indigne re-
§. 5. fugimus honestamentum? vel non aliquando futurum metuimus, ut turpius imperii titulum pariter et fructum amittamus, quam gloriose imperandi munus oblatum nobis ultro accepimus? tunc scilicet cum sobrios illos et ratione vincentes homines [. . . .] sub ebriosa et humanitatis experte barba-
§. 6. rie pati dominium? Quodsi in nostrorum hominum sensum non cadit suum intelligere dedecus, at perniciem agnoscamus tandem; et si tanti gloriæ iacturam animorumque dedecus non facimus, quo minus perdite vitam degere libeat, saltem ibi sapiamus, ut corporum sit integra nobis salus, quæ in his conviviis, hac crapula, his compotationibus, quas, ut satyricus inquit,

circumsilit agmine facto
Morborum omne genus,

§. 7. esse non potest nisi adflicta et misera. sed mentem exuit Germania ac sui obliviscitur, non tota illa quidem, sed in Germania plurimi: hi sunt qui in cœnam producunt prandium, cœnam in plurimam adeo noctem; hi sunt quorum flagitio factum est, ut magna huius patriæ infamia cecinerit externus poeta, non malus ille quidem, vel ob id quia odisse malos videtur,

§. 4. lassen dz vns frēbde lender vnderthenig seint, vnd eren erbieten. Warlich seint vnsere vorfarn andere leut gewesen den wir ietz seint. Es ist kein kindt im welschē lādt es nennet vns die trunckenē teutschē, des wir vns doch nit schamen, noch dē schentlichē namē
§. 5. nit von vns werffen. Wir besorgē auch nit das wir mitt solchē trunckenen weisen ein mal vnser reich verlierē werdē, ich schweig das wir vns frembde völcker vnderthenig mechten, den die niechtern vñ vernünfftigē leut schament sich von einē so trunckenē volck ge-
§. 6. regiert zů werdē. Wen wir doch vnsere eigen schand nit erkantē, solten doch wir den schadē ansehē der teglich vß sollicher füllerey entstadt an vnserē leib, eren vnd gůt. Aber dz
§. 7. teutsch land vnd vil darein hont ir eigne vernunfft vergessen. Jch mein die von dē imbis sitzē biß vff dz nachtmal, vnd das nachtmal biß vff mitternacht, also dz vil so gelert so

[2] fuerint *8. 10.* [3] *Tedesco inubbriato.* [6] *lego* indigni. [10] *Hiatum nullum indicant 1...6. sed aperte tale quid excidit* Germania ferret, sub imperium nostrum reliquæ nationes concesserunt; quas vero quomodo cogamus *Luisinius (quem Münchius fere sequitur) locum non sanum reddidit sic:* Tunc scilicet *propter* sobrios i. et r. v. homines, *nunc vero decet nos* sub .... dominium? [13] glorie *2.* [16] qu[illegible] *2.* [12.17] satyr.] Iuvenal. sat. X. 218. sq. [26] latd es a. [24] poeta] Io. Ant. Campanus (de quo vide p. 344. sq.) impudentissimus ille Germanorum contemptor, cuius epistolas et poe-

Arce sedet Bacchus, languet neglectus Apollo:
Hic nihil est aliud vivere, quam bibere.

quanquam ebriosi illi per insaniam errantes contemni poterant, illi vero §. 8.
qui laute cœnando ac molliter vestiendo in medium se delitiarum pelagus
præcipites coniecerunt, communi omnium odio digni censentur; hi sunt §. 9.
qui in coacervatis pulvinaribus supini cubantes quicquid terra marique conquirere licet, non ut vitam sustentent, sed ut gulam oblectent, insumunt; qui non nisi mollissimo vestiuntur lino, quos purgura tegit, qui tenellulis murium pellibus non contra frigus muniuntur, sed per delitias fulcire gaudent; hi sunt qui ad vulgaris panni attactum offenduntur, sericum aliunde § 10.
petunt, quorum cutis non fert nisi Milesium aliquod vellus aut si qua sunt Milesiis adhuc teneriora; qui in compotationibus consultant, in consultationibus potant, qui serium nihil tractant, omne in conviviis ævum agunt.
Non in tota hæc, iterum dico, Germania fiunt, sed tamen, quod extreme §. 11.
pudendum sit, apud illa fere Germaniæ capita, illos nobiles qui cotidianis saginati epulis ad illas sese accommodant pontificales cœnas, in illis delitiantur ganeatis popinationibus, unde prius omnia tulerint quam

vngelert mit rimen vnd gesang vns v'spoten, darūb ich so die trunckenē so auch die nūt §. 8.
thū den fressen vnd sauffen ich gleich verechtlich schetze, das seint die zart vff erzognē die §. 9.
vff den küssen vnd seiden kleiderē gond vñ sitzen, vnd alles dz fressen vñ sauffen das zů land vnd mőre har mag bracht werdē Die meinē ratschlagen dē bey dem wein', vnd so §. 10.
zart gekleidet gon, dz man in die seidē můß zweitausent meilen har bringē, alle ir freud
vnd můt stot in der fleschen das thůt aber nit daz gantz teutsch land, sunder fürsten vñ §. 11.

mata I. B. Menckenius (Lips. a. 1707.) edidit, ubi ad cardinalem Papiensem de more Germanorum scribit, sic inter alia:

Tu sortem miserere meam, fugere repulsæ
Pierides, Istrum Flora Venusque bibunt,
Arce sedet Bacchus, cessit neglectus Appollo,
Nil est hic aliud vivere quam bibere.

Hæc Huttenus habuisse videtur ex libello De generibus Ebriosorum &c., in cuius fine est: Impressum Nurnberge per Hieronymum Holczel | Anno dñi. Millesimo quingētesimo decimosexto | 4°. p. Biij[b]. Ex quo eodem libello liceat hos Conradi Celtis adscribere versus:

Non solum nostros Germanos, Bacche, fatigas;
Hispanos, Gallos Italicosque tenes:
Utque stetit quondam Latia illa Triconchius aula,
Sic hodie Italicis ebria turba plagis,
Quamvis nos turpi Germanos scommate lædant,
Ebria Teutonica pectora habere sola.

[1] Baccus *3.* [3] Quamquam *3.* [4] diliciarum *8.* deliciarum *10.* [9] delicias *8. 10.* [11] Miles.] cf. Vergil. Georg. III. 306. IV. 334. [12] Millesium *2.* Millesiis *2.* [15.16] quotid. *10.* pontif. cœn.] Cf. Horat. Od. II. 14. i. f. Macrob. Saturn. II. 9. [17] deliciantur *8. 10.* propinationibus *8. 10.* [23] meinē *sic* a. *an* meidē?

§. 12. aversos se trahi patiantur; quibus vitæ scopus est ventris indulgentia, in
quos solos, si unquam tales in Germania beluas futuras suspicatus esset,
dicere potuit Salustius hoc suum 'Multi mortales dediti ventri atque somno
§. 13. indocti incultique vitam sicuti peregrinantes transiere'. At secum aliquis re-
putet quæ fuit illa tempestate de Germaniæ populis Romanorum opinio, et
sibi ante oculos ponat quale monstrum quam invisum haberi tunc potuerit
ista nostra quæ hodie est gulæ demulcentia; in qua ubi bonam vitæ partem
egimus, et ea inde retulimus quæ necessario hoc vitæ genus sequuntur,
innumeras scilicet morborum species, ibi tum non culpam nostram agnosci-
mus, sed deum quoque crudelitatis accusamus, et cum morborum semina
tanto nobis impendio, tam magnis sumptibus comparaverimus ipsi, et cla-
des ultro nostras alamus ac patrimoniorum nostrorum dispendio foveamus
morbos, tamen in aggeribus cervicalium prostrati, ubi manibus ac pedi-
bus capti tenemur, incusamus naturam et dolores nostros deo imputamus.
§. 14. neque enim aliud faciunt tunc gulones hi quam illi apud Iuvenalem, qui

missum ad sua corpora morbum
Infesto credunt a numine, saxa deorum
Hæc et tela putant.

§. 15. Atque utinam aliquando ad illas redeamus ex avena pultes, et istis ut
prius amiciamur laneis indumentis, ut vestibus singulos prope artus expri-
mentibus, ut huius pigeat serici, has odio persequamur infinite sinuosas
§. 16. togas. Quid aliud sunt enim ista omnia quam patrimoniorum prius no-
strorum dilapidationes, deinde morborum quoque propagines? Sane maio-
res nostri cum parcissime observarent, maximas res magna cum gloria
gesserunt. nos, qui ut iucunditatis affectationem impleamus, venena quoque
cibi vice usurpamus, quanto iam tempore quam nihil facimus Germania

§. 12. herrē, vnd die das den andern weren solten vnd mit vernunfft regieren, das ietz wol
Salustius sagē mœcht das volck verzert all sein tag, als die pilgram mit dem schlaff, vnd
§. 13. buch, vngelert vn̄ vnerfaren, bedenck doch einer wie ist voꝛ zeitē vnser nam vnd rům dem
ietzigen so vngleich, vnnd so wir anfencklich dz vnser alles verzeret hont, miessen wir
nachgonds in grossem mãgel biß an vnser end in fil kranckheiten eleglich ersterben, noch
dennocht erkennen wir vnser schuld nit. Sunder wir clagen got der vngenadē an, so wir
aller kranckheit mit vnserē fressen vnd sauffen selb schuld gebē hondt. Vnd mit allē vn-
§. 15. serē gůt die kranckheitē erkauffen, noch gend wir got die schuld, vnd sehē nit an dē gros-
§. 16. sen můtwil dē wir mit vnser kleidung treiben, was ist das anders, den das wir vnser
erb verzeren, vnnd bald feirabent machen, das wir mœgen in das bad gon, vnnd mit vn-
serem fressen vnnd sauffen so grosse vnd mancherley kranckheiten kauffen. Vnsere elter
wie hondt die mit irer nüchtere so erliche dadten gethon, vnnd wir mit vnserer fresserey

---

[2] vnquam 2. bæluas *1. 3. 4. 6.* belluas 8. *10.* [3] Salust.] Catil. 2. Sallustius 8. *10.* [4] transegere *Sal.* [5] Germanis 2. [9] species. Ibi *edd.* [13] in agg. *etc.*] *Vivum quasi morbum articularem depingit ipsum.* [15] Iuven. sat. XIII. 230. sqq. [20] ut] *malim* et. [24] parcissimam vitam obs. 8. *10. legerim* obversarent.

dignum! Præstabat barbaros et dici et haberi in illis ut tunc sordibus, §. 17.
quam in hac luxuria, hoc dedecore ingeniorum palmam aucupari. Quid
dicat igitur Magnus Carolus, si ad nos redeat, et illos videat byssina uti
summa veste principes nostros, cum ipse lorica vestiretur interula, aut ex
Ottonibus illis qui in pulvere et luto virtutem extendebant, cum nostrates
unguenta sibi illinant exquisitissime apparata? Insigne est Chrysippi male- §. 18.
dictum in eos qui unguentis uterentur ad libidinem et alienam voluptatem:
'Male sit istis' inquit 'delicatis qui rem tam bellam infamaverunt'. Atque
hoc molles olim populi factitabant; de Germanis nemo suspicatus est fore
unguenta ut oleant: at iam thyomata et myromata et xeromata et odo-
rum genus omne tanquam vitæ necessariam rem adsciscimus, et olemus
exotica illa ambitiosissime. neque mulieres tantum sic errant, sed et viri,
principes maxime et sacerdotes. At in Græcula civitate Solon divendi un- §. 19.
guenta vetuit, et unguentarios civitate pellebant Lacedæmonii, oleum cor-
rumpere eos dictitantes. apud eosdem conviviorum apparatum et lautio-
res mensas sustulit Lycurgus. graviter etiam istiusmodi luxus genus in-
crepuit apud Xenophontem Socrates. Profecto alienum fuit ab antiquis §. 20.
Germanis omne voluptatis studium, remque putabant maxime externam ut-
cunque molliter se habere. Quosdam ego audivi senes qui dicebant iuve-
nibus sibi togam fuisse suspectam, cum nos purpuram adoremus hodie.
atque igitur o depravata secula! tegebantur illi inexcultis ferarum pelli-

ſo gar nüt in langer zeit daz der eren wirdig were. Was würt ietz Karolus ſagen ſo er §. 17.
widerkem vnd ſehe ſeine fürſten der maſſen in der ſeiden bey der fleſchē ſitzē, ſo er alle
zeit ein pantzer an im trůg. Vnd die otten die mit groſſer meſſigkeit tugent eroberte ſo
wir vnß ſo zertlich ſchmieren als die weiber, vñ mit blůmē wol riechendē frömbdē ſpeceryen §. 18.
vns ergetzen vil mer den ietz vñ vormalß die weiber, dz thůn ietz die fürſtē vñ prieſter
vnd die geiſtlichē Solō v'bot alles ſchmierē by dē kriechē, als auch licurgus det by dē la- §. 19.
cedemonierē, vñ v'bot daby ſo lāg bey dē tiſch zů ſitzē, als auch bey xenophonte ſocrates
det. Es was für war bei dē altē teutſchē ein verachtlichs ding dz ſich ein mā alſo ſolt §. 20.
zertlich vñ weibſch haltē. Ich hab ſelb etlich altē gehört die da ſagtē mā ließ ein iun-

[3] Carolus] Cf. Einhardi vit. Caroli M. 23. (Monumm. Germ. hist. II. p. 455.) bissina *1...3.* [5] Otonibus *1...4. 6. 8.* Othon. *10.* [6] Chrysipp.] Immo Aristippus. Senec. de benef. VII. 25. [8] Male istis effeminatis eveniat, *Senec.* infam., atque *edd.* [10] *θυώματα, μυρώματα, ξηρώματα (non usit. vocab.)* incensa suffimentave et ungenta. [11] vite *2.* [13] Solon] *Athen. deipnos.* XIII. 94. *s.* cap. 9. p. 612.) *Σόλωνος δὲ τοῦ νομοθέτου οὐδ' ἐπιτρέποντος ἀνδρὶ τοιαύτης προΐστασθαι τέχνης* (i. e. *μυρεψικῆς*). Id. XV. 34. (*s.* cap. 10. p. 687.) *Σόλων τε ὁ σοφὸς διὰ τῶν νόμων κεκώλυκε τοὺς ἄνδρας μυροπωλεῖν.* [14] unguent.] *Senec. N. Q.* IIII. 13, 9. „Unguentarios Lacedæmonii urbe expulerunt et propere cedere finibus suis iusserunt, quia oleum disperderent". [15] dictantes. *2.* [16] Lycurg.] Cf. Plutarch. Lyc. 10. Xenoph.] Conviv. c. 2. *Ipsum Σωκράτην (Id. Memor.* I. 2. *dicit) ἀπ' ἐλαχίστων μὲν χρημάτων αὐταρκέστατα ζῶντα, τῶν ἡδονῶν δὲ πασῶν ἐγκρατέστατον ὄντα.* Socrotes. *6.* [21] sæcula *8.*

bus, et sub dio ac in castris pernoctabant, et laboribus confirmabantur,
cum nos molliter vestitos et sub peregre elaboratis illis gausapinis deli-
§. 21. tiantes omne luxus genus enervet ac interimat. Et possit sperare quis
finem habituram facile hanc vivendi in Germania consuetudinem, cum exem-
plum eius ab his qui sacerdotes vocantur emanet præcipue: hi non in
celebritatibus tantum et epulis sacrorum, sed unusquisque domi suæ in
patinarum paludibus innatant, ac vitam vocant edere et bibere, aut si
non vocant, certe existimant; atque inde alii nihil non licere sibi putant,
§. 22. cum hæc illi faciant. quo fit ut suus a Germanis patrius et genuinus mos
exulet, in tantum inclinatis hic moribus, ut perditissimas quasque luxu
gentes provocare possimus. quin potius foras propellere ista conveniebat,
et quemadmodum placentæ Diogenes, ita externo isti luxui dicere 'o ho-
§. 23. spes, hinc cito proficiscere'; aliquando nos enim vel externa erudire exempla
debebant, et cum hodie regium in primis putetur profusissime crapulari,
audire Menedemum philosophum Antigono, an luxuriosum convivium adeat
percontanti, respondentem: 'Memento regis te esse filium'; aut vero Anti-
§. 24. sthenem qui delitias laudante quodam, 'Inimici' inquit 'delicate vivant'. In-
scriptum cordibus nostris debet esse Pauli oraculum, 'Escæ ventri' ait 'et
venter escis, deus autem et hunc et illas abolebit'. Idem cum opera car-
nis damnasset, inter quæ ebrietatem et comessationem posuerat, subdit
'De quibus prædico vobis quemadmodum et prædixi, quod qui talia agunt,
§. 25. regni dei hæredes non erunt'. At illi hæc agunt nunc qui in regnum dei
duces nobis esse debent, sacerdotes, canonici, episcopi et pontifices, in
tantum, ut per Germaniam proverbii vice sit, sacris initiari debere eum

§. 21. gen kum ein mantel tragen, ſo wir ietz in purpur gon. Es iſt auch gůt zů verſton
was end dz nemen würt ſo es von dē prieſtern geternet würt die unß daruon weiſen ſoltē,
und meint der maß der gemein mā es zimmē im alle ding ſo es die prieſter ſelber thůn,
§. 22. darūb kumpt es das unſer angeborne manheit vñ tugent vertribē würt, vñ ußlendiſche
§. 23. bieberien bey unß regiern darin wir leichtlich alle völcker ubertreffen. Darūb ſo es ietz
iſt küniglich freſſen und ſuffen, ſoltē wir ingedēck ſein der wörter Menedemi zů Anti-
gono da er auch uff ein köſtlich gaſtung geladen was gedenck ſprach er dz du eins künigs ſun
§. 24. biſt als ob er ſpreche es zimpt dir nit der maſſen zů freſſen vñ ſauffen. Ouch der wörter
Pauli als er ſprach die ſpeiß dem buch, vñ der buch der ſpeiſen aber got wirt ſie beid abthůn
und under andern worten als er unkeuſcheit ſtrafft vñ freſſen vñ ſauffē ſprach er zů letſt
§. 25. Ich ſag uch die dz thůn die werdē das reich gotes nit beſitzē. Aber die thůn daz ietz zů
dē erſtē die uns das reich der himel zeigē ſolten, Prieſter, Thůmherrē, Biſchoff, Hertzogē,
alſo dz es in gemeinē ſpruch kūen iſt, wer wol wil lebē der ſol ein pfaff werdē, als ob

---

[1] sub diu *1...4.* [2] delic. *8. 10.* [5] precipue *2.* [12] Diog.] Diog. Laert. VI. 55. *Διογένης ... ἀριστῶν ἐλάας πλακοῦντος εἰσενεχθέντος ῥίψας φησὶν 'Ὦ ξένε, τυράννοις ἐκποδὼν μεθίστασο'.* [14] imprimis *2. 6.* [15] audite *8. 10.* Menedem.] *Narrat* Diog. Laert. II. 128. adet *2.* [16. 17] Antisth.] Diog. Laert. VI. 8. *Πρὸς τὸν ἐπαινοῦντα τρυφὴν Ἐχθρῶν παῖδες, ἔφη, τρυφήσειαν.* delicias *8. 10.* [18] Pauli ep. I. ad Cor. VI. 13. [19] Id.] ep. ad Galat. V. 21.

qui velit suaviter vivere, quasi hæc illos imprimis vita deceat. Avi mei §. 26.
Laurentii Hutteni in literas referenda frugalitas magno nobis ad gloriæ
ambitum incitamento esse debet: is cum locuplete esset censu ac in magnis etiam principum nostrorum negotiis domi pariter ac militiæ versaretur, in suam domum piper, crocum, zinziber et id genus peregrina condimenta nunquam admisit, nec alio ipse quam ex nostra lana vestimento uti solitus est, cum ob bene gestam rem pretiosæ illi quandoque vestes donarentur.
idque non tantum faciebat ipse, sed magno etiam apud æquales suos con- §. 27.
vicio mores hominum insectabatur, 'quasi non apud nos' inquiens 'nascatur quo si gulæ oblectamentis opus sit, condiri nostra possint, aut vestimentorum
corporis pretium animi qualitatem arguat'. Sed de hoc viro, ne meam §. 28.
ibi gloriam captare videar, loqui desinam si hoc prius dixero, ita sentire me, non perinde pulchrum esse ex hac familia, ubi quædam alioqui ia-
ctationis materia invenitur, quam illius nepotem qui sic vixerit nasci. Et §. 29.
maiores quidem nostri ac illi, quos adhuc vidimus pueri, senes cum sic cœnarent, sic vestirentur, bene constitutis corporibus fuerunt et contra famem ac sitim, frigus et æstum per laboris patientiam induratis, cum nos ad primas statim pruinas manus ac pedes contrahamus, ac incipiente statim hyeme triplicibus muniamur pellibus, aut intra illa nos recondamus tepidaria, unde non eximus nisi ad mediam iam æstatem torrente et ca-
loribus omnia adurente sole; cum, inquam, vix decimus quisque nunc re- §. 30.
periatur in Germania nobilium, qui non aut podagra laboret aut articulari morbo crucietur aut hydropisi infestetur, ischia, lepra aut illa ma-
xima secum mala invehente morbo Gallico divexetur. Aliquando igitur §. 31.
ad nos redimus et illam hac natione, hoc imperio dignam ingredimur vitam! quam etiam qui, ut hi quos dixi, molliter nimis vivunt, tamen laudari apud se patiuntur: neque enim quemquam fere istorum esse puto, qui etiam si studio omni mollitiem colat et indulgentissime circa luxum vivat, non in aliis tamen oderit eam vitam; nisi est adeo per incontinentiam excæcatus quis, ut istos amet perdite moratos Sardanapalos et Helio-

es inen gebürt der massen zů lebē. Des lob ich mein großuater der nie specery ließ in sein §. 26.
huß kumē, vnd me andere dē gewonliche kleider trůg so im doch offt vmb seiner erlichē
dadtē willē kostliche kleider geschenckt wardē. Also seint vor zeiten vnsere iungē herttig- §. 29.
lich vff erzogen, so sie ietz drei od' vier beltz anhabē in stuben ligē biß vff den mittel
sumer nüt manlichs leren zů erleiden, so man ietz vnder zehen edelmannen kum einē §. 30.
gesundē findt, der nit die pulen vñ blatterē hat od' andere kranckheitē, dz alles kumpt
von irē fressen vñ sauffen. Darūb laßt vns doch ein mal vnser altē tugendē gedenckē vn §. 31.
solch zertlich leb:n verlassen dz weder vns noch niemās wol an stadt, dē tugent ist zů
lobē auch von denen die sie nit iebē od' bruchē, vnsere vorfarn hondt gar messiglich ge-

---

[1] Iprimis *2.* [2] litteras *3.* [3] sensu *2.* [7] pretiose *1. 2. 4. 6.* [20] iam] tam *2.*
[22] Cf. Lucian. p. 454. ad v. 4. cit. [28] molitiem *2.* [38] niemas a. tugedt a.

gabalos, aut multorum diversi instituti parsimoniam oderit: profecto amabilis
§. 32. est virtus, etiam apud eos a quibus postergatur. Vetus Catonis condimentum est pultem miscere caseo et ovo; illis autem verę Germanis olim, ut adhuc hodie multis, pultem ex avena cibum fuisse Plinius refert: at nos transmarina cœnamus, tanta necessitatis opinione, ut decretum omnibus passim patribus familias sit, quæ hic proveniunt vendere, ut illa eman-
§. 33. tur. Quæ res una locupletavit Fucheros, qui donec nos sic curamus corpora, soli pecunias habent in Germania, soli magnificas ædes ac speciosa ædificia; quippe in tantum creverunt illi voluptatis nostræ ministri, ut eorum opes ante cuiuslibet ex his principibus censum habeantur. adeo extra nos peregrinamur, adeo non intelligimus quæ modo decoquat Germania.
§. 34. Quare sic puto, prudentissimum fuisse si quis omnino, qui superiori ætate hunc metuit nationi nostræ luxum, has vitæ illecebras, unde tot pestes, tot pullulant morbi, omnibus palam videntibus ab his securos agere qui illis æquo animo carent, et qui nostris herbis, sunt adhuc aliqui enim Germani, condiunt, bene habitis ut plurimum corporibus vivere, illos contra qui digitos habent croco infectos et cinnamomum ructant ac gariophyllum spirant et in vestium luxu delitiantur, omnibus passim obnoxios ægritudi-
§. 35. nibus. Quam proprie igitur 'locupletem' podagram appellat satyricus, quod

§. 32. lebt, aber vns schmackẽ vnsere frůchtẽ nit, wir verkauffen die vnseren das wir andere
§. 33. darumb kouffen, die, die Fucker vber mör har bringẽ, darũb sie vnser schelligkeit reich seint wordẽ, vñ gar schöne hůser gebuwen hondt, die selbẽ vnsers wollusts diener haben
§. 34. in reichtũ so hoch zů genumen, daz sie ein yeden fürstẽ vbertreffen. Darumb wir noch etlich teutschen sehen die sich messig nach dem alten bruch halten lang lebẽ, aber den die finger von safferon gel seint, vnd alle specery schlucken stetes kranck seint vnd bald dahin
§. 35. sterben. Darumb das Podagra weißlich thůt, das es nur bey den reichen fülleren sein wil.

---

[2] posterg.] *suetum Hutteno Italicum verbum.* Catonis] Cato de re rust. 85. „Pultem Punicam sic coquito: Libram alicæ in aquam indito, facito uti bene madeat; id infundito in alveum purum; eo casei recentes P. III. mellis P. S., ovum unum, omnia una permisceto bene. ita insipito in aulam novam". [4] Plin. H. N. XVIII. 17. sect. 44. „.. cum Germaniæ populi serant eam (avenam), neque alia pulte vivant". [6] uændore *1.* [7] Eucheros 2. Fuggeros *10.* sic] si *3.* [12] *Locum* Quare .... illos contra, *qui si interpunctionem et mendosum* condunt (*pro* condiunt) *emendaveris, satis bene habet, non intellectum sic corrupit Luisinus* (*et Münchius*): Quare sic puto prudentissimum fuisse, — videntibus, ab his secur*us* ag*at*, qui*a* illis æquo animo animo care*a*nt. Et qui nostris herbis (sunt — Germani *tales*,) bene habitis, ut plurimum corporibus, viv*ere*. Illos contra, *etc. Huttenus innuit avum suum eiusque similes quam prudentissime metuisse Germanis hunc luxum, — cum omnes videamus ab his* (*pestibus et morbis*) *securos agere qui illis* (*illecebris*) *carent, et qui n. h. condiunt, sanos vivere, illos contra* &c. Cf. §. 37. [16] condunt *1...4.6.* [17] cinamomum *1...3.* caryophyllum 8. garyophyllum *10.* [18] delic. *8.10.* [19] satyr.] Iuvenal. sat. XIII. 96. [20] abet a. [21] durch *adde ante* vnser. [23] vbertreffen a.

egentes fugiat et abstemios, apud divites plurimum hæreat, crapulones,
ebrios et delitiarios, qui, ut idem poeta inquit,

Interea gustus elementa per omnia quærunt.

Itaque cum affatim producat hæc terra vitæ necessaria, tamen quasi a na- §. 36.
tura derelictis ad externa confugiunt, vestes, cibos, medicinam ab Hercu-
lis columnis, a Taprobana insula, a Gange fluvio aut quæ loca istis ad-
huc longinqua magis sunt, et a Nili prope ortu petentes. Dii mortuis §. 37.
irascantur qui hoc in Germaniam malum admiserunt primi: rem fecerunt
enim indignam Germana gravitate: nam tales haud fuerunt illi veteres, id
quod mecum increpare decet optimum quemque, et qui

potiores
Herculis ærumnas credat sævosque labores
Et Venere et cœnis et plumis Sardanapali.

At o Christe, quam delicata, quam salubria alimenta sunt ex siligine aut §. 38.
tritico panis, ex milio, oriza ptisana, et avena pultes. adde olerum tot
species, adde hortensia condimenta, anisum, coriandrum, cyminum, fœ-
niculum; adde sinapi, erucam, cepe, porrum, allium et quod, si Plinio
crederemus, peculiarem in condimentis gratiam habere debuit, apium, et
potus vice cerevisiam; adde etiam pro divitibus vinum, simplicem et syn- §. 39.
ceram, ut Apollonius sentit, terræ potionem; idque parce bibatur, sive in
Francis natum sive ad Rheni ripas; adde ex nostris animalibus carnes, §. 40.
hinc cicurum, inde ferinas, iniucundo nequaquam sapore; nec arborum
contemnendi fructus. Quam dives est Germania, quam abundat vitæ ali- §. 41.
mentis, quam affatim suggerit necessaria! Meum igitur summum votum est,
ne unquam podagra, unquam morbo Gallico careant qui pipere carere non
possunt, et ut aliquando misere famem ferre cogantur qui nunc undique
non cibum quo vivant, sed quibus gulam irritent ac appetitum invitent
illecebras quærunt. atque his quam sancte invidit Galenus, quando ab §. 42.

So nun unser landt uns notturfftig genůg speiset, was ist es not specerÿ vñ artzneÿ von §. 36.
end diser welt har zůbringen, darumb seint verflůchet alle die unsere so kostliche und liep- §. 37.

[2] deliciarios *8. 10.* id.] Iuvenal. sat. XI. 14. [5] derelicti *8. 10.* [10] quenqȝ *1. 2.* etc. [11] Iuvenal. sat. X. 360. sqq. [14] siligeno *2.* [15] ariza *2.* oryza (*7.*)*8. 10.* [16] cuminum *10.* [17] alium *10.* *Plin. H. N.* XXI. 7. *sect.* 18. „Odoratissima quæ sicca, ut ruta, menta, apium." *Cf. eund.* XIX. 8. *sect.* 53. [19.20] syncerum *1...6.* sinceram (*7.*)*8. 10.* [20] Apollonius] Locum frustra quæsivi, itaque nescio utrum Apollonius empiricus qui libros **τῶν εὐπορίστων**, de facile parabilibus, scripsit, a Galeno sæpe memoratus, an Herophili discipulus a Plutarcho (quæstt. natt. p. 912. Reisk. IX. 614.) laudatus. Ceterum cf. Galen. quod animi mores c. 3. i. f. de probis pravisque alimentor. succis c. 11. terræ *omnes*, *et vereor ne recte*, *ut* terræ potio *significet* patriam potionem qua regionis incolæ utuntur, *ἐγχώριον ποτόν*. [23] contemnandi *2.* fructus, quam *edd.* [24] quam enim *8.* [25] Galen.] in Hippocr. de humorib. II. 28. (Kühn. XVI. p. 308.)

ebriosorum et gulæ deditorum hominum, siquando ægrotarent, curatione
interdixit medicis: 'redacervant enim cito' inquit 'per vitæ intemperantiam
§. 13. crudos humores, ut frustra evacuentur isti'. 'Cito expletur' Hieronymus
ait 'naturæ necessitas, frigus simplici vestitu et fames cibo expelli potest'.
§. 14. Artaxerxes, Persarum rex, ad eam aliquando necessitatem redactus, ut ficis
aridis et pane ordeaceo vesceretur, rerum varietatem simul et suam for-
tunam contemplatus 'Cuiusmodi' inquit 'voluptatis expertem me regalis fe-
§. 15. cerat affluentia'. Quo exemplo intelligere datur, quod hi qui parce vivunt
et sobrie, soli in luce versantur, et vivere se intelligunt; qui contra in-
dulgent corpori ac omnia sibi ingurgitant, in quibusdam quasi tenebris
errantes non sentiunt suam ipsi vitam: tantum abest, iucunde ut vivant,
quanquam sentiunt paulo post, in morbos ubi inciderunt, et tunc quidem
§. 16. cognoscere incipiunt quam vitam quo præmio delegerint. nam, ut Per-
sius ait,

cum lapidosa chiragra
Fregerit articulos veteris ramalia fagi,
Tum crassos transisse dies lucemque palustrem,
Et sibi iam seri vitam ingemuere relictam.

§. 17. Ergo dubitamus, quæ tot morborum caussa Germanis sit, cum memineri-
mus adhuc cum illo luxu has invasisse corporum clades: iam enim ita
ganeæ, ita delitiis studemus hic, ut videamur quasi proposito præmio cum
§. 18. aliis extra populis de turpiter vivendi principatu contendere. habemusque
hanc ac rem non imperitos quosdam ministros: hi ex ultimis terris con-
quisita ad nos gulæ irritamenta convehunt; hi quod edamus atque biba-
§. 19. mus et quo vestiamur, miro studio peregre importaut. Quod cum diu
iam magno suo, ut prius dixi, commodo fecerint, adeo quosdam delica-
tos reddiderunt, ut hic viventes Cursicum bibant, et ab Italis petita ciba-

§. 13. liche bey vns erwachßenen speisen verachtē, vn̄ so frembde in vnsere lender füren, den die
§. 15. natur als Hyeronimus sagt mag sich leichtlich ernerē vnd mit cleinē dingen. Jch schetz die
allein lebend die messig leben, aber die füller wissen nit wie sie lebē den so sie vast krāck
§. 19. werden als dan werdē sie erst innē wie sie vormals gelebt haben. Wir seindt in ein solchē

---

[3] crudas *1...4.6.* Hieronym.] adv. Iovinian. II. 11. [4] frigus et fames simplici vestitu et cibo e. p. *Hieron.* [5] Anaxerxes *edd. omnes.* Plutarch. apophth. p. 74. (ed. Reisk. VI. p. 663.) *Ἀρταξέρξης, ὁ τούτου* [Cyri minoris] *μὲν ἀδελφός. Μνήμων δὲ καλούμενος .... ἐν δὲ φυγῇ τινι τῆς ἀποσκευῆς αὐτοῦ διαρπαγείσης ξηρὰ σῦκα καταφαγὼν καὶ κρίθινον ἄρτον· Οἵας, εἶπεν, ἡδονῆς ἄπειρος ἤμην.* [12] quamquam *2.* [13.14] Pers.] sat. V. 59. sqq. Persius vs. 58. *8.* [19] causa *3.4.6. 8.10.* [21] geneæ *2.* deliciis *8.10.* [23] hi] mercatores, Fuggeri. [27] Cursicum] Corsicanum vinum, inter optima tunc habitum, etiam, ad quem h. l. respicitur, cardinalis Caietanus in Febri I. ad explendam luxuriam suam efflagitat. Cf. etiam Epp. O. V. II. 5. 54.

ria insumant, contra Romæ quando sunt, eo quod apud Rhenum nascitur
aut quod Neccarus gignit, vino utuntur. O perversam vivendi consuetu-
dinem! o rem odio dignam, vel idcirco magis quod episcopi sunt qui fa-
ciunt ista! Quales ego homines a diis immortalibus cum Philoxeno illo, §. 50.
ut est apud Aristotelem, optare credo collum gruis dari sibi. Aristopha-
nes Syracusanorum mensas et Sybaritarum luxus notat; suggerebant hoc
sua illi tempora: at nunc idem ille si vivat, quo ore, quo ingenio satis
ista culpare possit nostra prandia, nostram ingluviem, nostras compota-
tiones? Audiant igitur omnes qui virtutibus excellere volunt et ingenio §. 51.
qui volunt, Pythagoram dicentem, hominem ex homine nihil altum cogi-
tare, id est incontinentem et luxu dissolutum, donec quidem in ea vita
sit, nihil posse ingenio, nihil animo uti. 'Homini cibus utilissimus est', §. 52.
inquit Plinius, 'simplex; acervatio saporum pestifera, et condimenta per-
nitiosiora'. Hæc Persius intellexit, cum sic frenderet:

Poscis opem nervis corpusque fidele senectæ:
Esto, age, sed grandes patinæ tucetaque crassa
Adnuere his superos vetuere, Iovemque morantur.

Apud Ciceronem Cato inquit 'Libidinosa et intemperata adolescentia effœ- §. 53.
tum corpus senectuti reddit'. atque idem suadet 'tantum cibi et potionis
adhibendum, ut reficiantur vires, non ut opprimantur', ac hominis menti,
quod divinum munus ac donum vocat, 'nihil tam esse inimicum quam vo-
luptatem' putat: 'nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, nec

bruch kumen das wir nüt gůt achtẽ es sey den von ferem har bracht, seindt wir zů Rom
so wellẽ wir elsesser od' necker wein trincken, seint wir hie so wellẽ wir kurss, malma-
sier habẽ, darũb dz sie fer har kumen vñ gefieret werdẽ, also begeren wir mit ginnẽ ein
kranchs kragen, das uns der wein lang darin wol dieg. Den ein solches unmessigs lebẽ §. 51.
ist gescholtẽ wordẽ von dẽ heiden Pythagora, Catone, Cicerone mit vil wortẽ vñ ursachẽ §. 53.
dz es ein bẽß alter nem, vñ leib vñ seel kein grössern feindt haben dẽ ein solches lebẽ

[2] Neccari Latinum nomen Nigri *s.* Nicri est. [5] Aristot.] Problemat. 28, 7. apud Gell. N. A. XIX. 2, 5. Aristoph.] Athen. deipnos. XII. 34. (p. 527.) „*Διαβόητοι δ' εἰσὶ περὶ τρυφὴν Σικελιῶταί τε καὶ Συρακόσιοι, ὡς καὶ Ἀριστοφάνης φησὶν ἐν Δαιταλεῦσιν·*

Ἀλλ' οὐ γὰρ ἐμάθετε ταῦτ' ἐμοῦ πέμποντος· ἀλλὰ μᾶλλον
πίνειν, ἔπειτ' ᾄδειν κακῶς Συρακοσίων τράπεζαν,
Συβαρίτιδάς τ' εὐωχίας, καὶ Χῖον ἐκ Λακαινᾶν.

Cf. Platon. de rep. III. p. 404. d. cum Cic. de fin. II. 28, 92. Sybaritarum more vivere proprio *συβαρίζειν* verbo expressit Aristoph. Pac. 341. [10] Pythag.] *Vereor ne Huttenus verba Stob. floril.* 17, 13. *parum recte interpretatus sit, hæc: Πυθαγόρας παρηγγύα, Μὴ πυκνὰ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. μὴ δεῖν συνεχῶς ἀφροδισιάζειν αἰνιττόμενος. Cf. Menag. ad Diog. Laert.* VIII. 9. Pythagoram *3.* [13] Plin. H. N. XI. 53. sect. 117. condimento perniciosior. *Plin.* [13. sq.] perniciosiora. *8. 10.* [14] Pers. sat. II. 41. sqq. Persius II. 42. 8. [16] tuccetaque *edd.* [18] Cic. de senect. s. Cato mai. 9, 29. [19] tradit senectuti. *Cic.* idem] l. c. 11, 36. [21] ac] l. c. 12, 40. [22] nec enim] Cic. l. c. 12, 11.

omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere'; magnamque haben-
dam senectuti gratiam censet, quæ effecerit ut non liberet quod non opor-
teret: 'Impedit enim' inquit 'consilium voluptas, rationi inimica, ac mentis
præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium'. igiturque
bene cum senibus agi putat, quod cum careant epulis extructisque mensis
et frequentibus poculis, interim vinolentia quoque careant, cruditate et in-
somniis, quæ istam consequuntur mollitiei indulgentiam. 'Morbi ex satie-
§.54. tate nimia concitantur' inquit Hieronymus. Scitum est hoc cuiusdam no-
stratis medici qui cum ægro cuidam qui veteres in tibiis fluctiones patie-
batur mederetur, atque is crapulæ esset deditus et fortiter biberet, nec
minus tamen quereretur nihil proficere medicamina, quin multo etiam quam
a principio magis fluere ulcera, 'Ista quidem' inquit 'fluere desinent, si
§.55. tu infundere desinas'. Galenus 'athletas, quorum vita et ars sagina est,
nec vivere posse diu, nec sanos esse' dicit, 'animasque eorum ita nimio
sanguine et adipibus quasi luto involutas nihil cæleste, sed semper de car-
§.56. nibus et ructu ac ventris ingluvie cogitare'. Antiqui Romani mensam ne-
cessariam vocabant quæ tenuis esset et frugi. et apud Græcos literis cla-
§.57. rorum virorum decantata est *ὀλιγοσιτία*. Essei, quoddam apud veteres

bey dẽ kein tugent beston mag, dẽ es allen gůten rat hindert, vñ ist der vernunfft feint
§.54. erblendet dz gemiet, hat auch kein gemeinschafft mit der tugendẽ. Darũb ginner artzet
§.55. zů dem follen sprach, liessestu die güss, so liessent dich die flüss. Galenus spricht auch
§.56. selb das diese füller nit lang leben mögẽ. Die altẽ Römer hondt ein messigẽ disch ge-
§.57. bruchi. Auch seint die Essener frume iuden von Josepho gelobt wordẽ das teglich fasten

[1] magn.] cf. Cic. l. c. 11. 13,44. et 14,47. [3] inquit] l. c. 12,42. [4] perstringit *edd.* commertiũ. *4.6.* [5] putat] Cic. l. c. 13,44. „Quorsum igitur tam multa de voluptate, quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est quod ea voluptates nullas magnopere desiderat? At caret epulis extructisque mensis et frequentibus poculis. Caret ergo etiam vinolentia et cruditate et insomniis." [7] indulgentiam, morbi *edd.* [8] Hieronym.] adv. Iovinian. 10 (II. p. 340. ed. Mart.) [11] quæreretur *2.* [13] Galen.] Protrept. 10. 11. (Kühn. I. p. 25. 27. sq.) locum ex Hieronymo l. c. sumpsit Huttenus. [15] celeste. *2.* [16] 'mensam' necessariam me legere non memini, quamvis bene Latine dici possit: nam 'necessarium' est ... aut sine quo vivi non possit aut sine quo non bene vivatur .." ut est ap. Fest. h. v. [18] ὀλιγοσ.] frugalitas, edendi continentia. Cf. Aristot. Pol. II. 10. p. 1272. Bekk. §. 57.] *Hieronymus adv. Iovinian.* II. 14. (II. p. 343. *ed. Martian.*) „Iosephus" *ait* „in secunda Iudaicæ captivitatis historia et in octavo decimo Antiquitatum libro et contra Appionem duobus voluminibus tria describit dogmata Iudæorum, Pharisæos, Sadducæos, Essænos. quorum novissimos miris effert laudibus, quod et ab uxoribus et vino et carnibus semper abstinuerint, et quotidianum ieiunium verterint in naturam". *Ad quem locum Huttenum respicere manifestum est, quod non fecisset si Martianæani exempli adnotatione uti potuisset, hac:* 'Nullibi Iosephus, nedum libro contra Appionem. Essenos tradit vino et carnibus abstinuisse aut quotidie ieiunasse; immo contrarium docet libro II. de Bello-

Iudæos philosophorum genus, ab Iosepho laudantur, quod 'ieiunium coti-
dianum vertissent in consuetudinem et alteram naturam'; Phariseorum idem §.58.
continentiam effert. Qui nos perditos voluit olim, hanc credo vivendi con-
suetudinem imprecatus est. itaque tam sollicite M. Cato, ut est apud Pli-
nium, cum timuerit ne quando cum sua mollitie suoque luxu in Italiam inva-
derent Græci, quis ex nostris maioribus cavit, ne quid unquam istorum ven-
deretur in Germania condimentorum? Pereat piper, pereat crocum, ac se- §.59.
ricum pereat! aut si quis apud alias gentes istorum usus est, saltem ea
nesciat hæc natio, aut nunquam videat. nostratibus vero hanc mentem
indat Christus optimus maximus, ut antiquorum ad se revocent frugalita-
tem et maiorum se parsimoniæ conforment! Quanta animi magnitudine bar- §.60.
barus Anacharsis iactat vitæ institutum: 'Mihi pulpamentum' inquit 'fames,
cubile solum; vestis Scythicum tegmen'. Ebrium Aeschinem abstemius
Demosthenes civitate expulit. Socrates aliquando exosus ganeæ deditos

et quibus in solo vivendi est caussa palato,

'Multi idcirco ut edant' ait, 'et bibant vivunt, ego ut vivam edo et bibo'.
o vere sapientem et dignum Apollinis commendatione virum! Memorabile §.61.
et hoc est Græci poetæ,

Ventris habenas oportet tute regas.

Quid, ille qualis fuit, quem omnes ut voluptarium incessunt, Epicurus, qui
in voluptate posuit summum bonum? Certe hoc quicquid est, quod tanti
faciebat, simplici panis et aquæ usu constare putavit, et victum laudavit
tenuem ac parabilem; scribensque ad amicum 'Et mitte' inquit 'mihi ca-
sei Cithridi paululum, ut cum epulari pretiosius voluero, possim'. Ana-

ir gewonheit was, Der uns teutschē het wellen verderbē, der hat uns ein solchen flůch der §.58.
füllery gebē. Darūb geb unß Christus disen siñ, das sich die iungē noch irer vorfaren §.59.
leben richtē vñ straffen, dz wir seint wie Demoschenes d' Aescheniū ein trunckē man zů §.60.

Sunt vero Esseni perpetuo ieiunantes, nec umquam carne aut vino utentes a Philone litteris commendati. Minime tamen Hieronymus culpandus est, qui non ex Iosepho hæc tradit, sed ex Porphyrio, a quo multa ex eo libro II. contra Apionem laudantur quæ hodie non inveniuntur. Vide librum de abstinentia IV. 11.12.13.' [1] quotid. *10.* [2] Pharisæorum *8.10.* [4] Itaque *etc.*] i. e. Cato quidam (apud Romanos) sollicite timuit, ne quando *etc.*, sed quis nostrorum maiorum cavit ne *et c.* Plin.] H. N. XXIX. 1,6. sqq. [6.7] uænderetur *1.* [12] *Anacharsidis epistula ad Hannonem hæc ap. Cic. Tusc. disp. V. 32,*90. *legitur:* „Mihi amictui est Scythicum tegumen, calciamentum solorum callum, cubile terra, pulpamentum fames; lacte, caseo, carne vescor ..." [13] Aeschin.] Cf. Philostrati vit. Sophist. I. 18. 'Aescinem *3.* [19] Socr.] Diog. Laert. II. 34. et ad h. l. a Menagio citt. Plutarch. et Athen. [15] Iuvenal sat. XI. 11. *versum hunc esse edd. non animadverterunt.* causa palato est. *Iuv.* in] iam *10.* causa *3.* [18] Græci poet.] Charetis in Stob. floril. XVII. 3. *Γαστρὸς δὲ πειρῶ πᾶσαν ἡνίαν κρατεῖν· κτλ.* [20] Epic.] Diog. Laert. X. 11. [21] posui *3.* [24] Cithridi *omnes.* *κυθριδίου* Diog. Laert. cf. Menag. ad h. l. p̄tiosus *2.* [24.25] Anaxagor.] Immo Antiphonti dicit Socrates apud Xe-

xagoras dicebat 'Qui suaviter edit, minimum eget obsonii'. Porphyrius
§.62. animum ieiunio expurgari debere præcipit. Apud Philostratum Porus In-
dorum rex corporis firmitate et membrorum fortitudine suspicitur, aqua
et pane vitam degens. Masinissa ad nonagesimum usque annum sine pul-
mento victitavit. Mithridates Ponti rex, qui annis XL cum populo Ro-
mano bellum gessit, stans vesci solebat, tantum abfuit, nostro more in
§.63. plumis ut adcumberet. Titus Livius de Annibale scribens 'Cibi' inquit 'po-
tionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus, vigiliarum somni-
que nec die nec nocte discriminata tempora; id quod gerendis rebus su-
peresset, quieti datum; ea neque molli strato, neque silentio accersita'.
Inter laudes Augusti Cæsaris præcipuum est cibi ac potus fuisse parcum.
§.64. Hæc tam præclara, tam salubria vitæ exempla, ut mente et corpore va-
leamus, proponere nobis non malimus, quam utrinque ut ægrotemus, ad
istorum contra naturam viventium gulonum molliculorumque hominum mo-
§.65. res vitam instituere? Agite autem, Turcæ et reliqui extra religionem hanc
populi volent unquam effici Christiani, cum nos sic vivere videant? sed fu-
§.66. turum credo, ut suis edocta malis resipiscat gens nostra. Nunc ad insti-
tutum redeo, et quia de victus tenuitate sermo erat, dicam an qui circa
victum sic habet, eum vel sine Guaiaci, quod putant aliqui, potione resti-
tutum iri putem.

der stat vßtreib, und nit wie Epicurus d' allein seinē wollust in fressen vñ sauffen gesetzt
§.65. het. Welches vngleubig folck wolt gern christen werden, wen sie vns sehē so schentlich le-
ben. Ich hab aber ein hofnūg dz vnser folck ein mal mit seinē schadē abston werde.
§.66. Jetz kere ich wider zů dem essen vnd trinckē in diser artzney wie man das mitt disem
holtz halten sol.

---

noph. mem. I. 6, 5. „οὐκ οἶσθ' ὅτι ὁ μὲν ἥδιστα ἐσθίων ἥκιστα ὄψου δεῖται, ὁ δὲ ἥδιστα πίνων ἥκιστα τοῦ μὴ παρόντος ἐπιθυμεῖ ποτοῦ; *Haupt.* [1] Porphyr.] de abstinentia ab esu animalium IV. 20. *μιαίνεται δὲ καὶ ἡ ψυχὴ ὀργαῖς, ἐπιθυμίαις πλήθει παθῶν, ὧν συναιτία πως καὶ ἡ δίαιτα. Ὡς δὲ ὕδωρ διὰ πέτρας ἀποῤῥέον ἀδιάφθορον τοῦ δι' ἑλῶν ἰόντος τῷ μὴ πολλὴν ἰλὺν ἀποσπᾶν, οὕτω καὶ ψυχὴ διὰ ξηροῦ σώματος καὶ μὴ χυμοῖς ἀλλοτρίων σαρκῶν ἀρδομένου τὰ ἑαυτῆς διοικοῦσα κρείττων καὶ ἀδιάφθορος καὶ πρὸς σύνεσιν ἑτοιμοτέρα.* [2] Philostr.] vit. Apollonii Tyan. II. 21. i. f. [4] Masinissa *etc.*] „Carthaginienses cum adversus fœdus bellum Masinissæ intulissent, victi ab eo annos habente *nonaginta duos* et sine pulpamine [*non* 'pulmento'] mandere [et si gustaret] panem tantum solito insuper Romanum bellum meruerunt". *Periochæ T. Livi, ex lib.* XLVIII. — De pulmento Iustinus III. 3. inter Lycurgi leges refert, pueros puberes sine eo vitam degere. *Sed de Masinissa cf. etiam* Athenæi deipnos. VI. 15. [5] Mithrid.] ? Per quadraginta annos restitisse Mithridatem dicitur in iisdem periochis Livi ex lib. XXXIX., at non eumdem stantem vesci solitum fuisse, quod unde sit, nescio. Sed cf. etiam Athen. deipnos. X. 9. et Plutarch. sympos. I. qu. 6., ubi præmium proposuisse legitur ei qui plurimum edisset et ei qui plurimum bibisset. [7] Liv. XXI. 4, 6. 7. [11] Aug.] Suet. in Oct. 76. sq. [15] cf. paullo ante hunc librum scriptam orationem contra Turcas §§. 127. sqq. [22] foch a.

CAPVT XX. [XXI.]

An sola hac dieta possit restitui quis.

De probis nulla debet esse mala opinio, ne suspicio quidem; hi certe §. 1.
vulgo medici disrumpuntur tantum posse medicamentum hoc, et solum
posse, ac præter suam operam posse: ita fremunt multos passim repente
sanari, a quibus perpetuum sibi stipendium conceperant, iuge lucrum de-
stinaverant; quare etiam pertinacissime pugnant, ne unquam suis placitis,
quod futurum timent, fidem abroget. Nuper quidem nugalia quædam præ- §. 2.
dicaverunt, si ex animo, errori imputanda, sin vero invidia, flagitio, sola hac
dieta et quæ in curatione per Guaiacum præscribitur victus ratione, quam-
vis neque a Guaiaci decocto bibat quis neque ullam omnino medicinam ad-
sumat, posse restitui ægrum; vidique ipse qui promitterent iuniperi sco- §. 3.
bem, et quercus aut fraxini vel pini, aut omnium simul limaturam deco-
cturos se, neque, si id faciant, dubitare quin eosdem contra morbos eodem
effectu mederi velint. quod ad opus, quanquam valde suspicor malevole co-
nari eos, tamen optimam et e suo voto fortunam precor: quid posset enim
felicius evenire nationi huic, quam in nostris hoc sylvis nasci quod tam
peregre alioqui petitum tanto nobis remedio sit? Sed valde metuo temere §. 4.
promissum hoc ab ipsis eos frustra conari, cum quia graviorem esse morbum
hunc existimo, quam fame qui, non etiam adhibito medicamento, præser-
tim altissime, ut plerumque, radices ubi fixerit, repelli possit; tum vero
quia si hæ quas dixi arbores tale quid ipsæ possent, tam diu incognitam

Das zwentzigst capitel

ob allein uß diser taghaltũg iemãs mõg gesunt werdẽ.

Von frumem sol kein böser argwon sein noch hinderred. Aber dise ungelerten ertz §. 1.
wellen zerspringenn, so sie sehen das dise artzeney so nutzlich unnd krefftig ist, das es dise
ding alle allein thůt on ir stür unnd hilff. Also seint sie bewegt und erzürnet das et-
lich so bald von dẽ holtz gesunt wordẽ von denẽ sie hoffnetẽ ein ewigen zinß zů habẽ, da-
rũb sie auch so hefftig da wider seint. Als sie kurtzlich ußgebẽ habẽ und geredt so einer §. 2.
die tagleistũg des abbruchs allein hielt on alles holtz so möcht er daruon gesunt werden.
Ich hab auch selber ir etlich gehört reden sie wellen wecholder spennẽ oder buchẽ oder an- §. 3.
derer baum d' massen kochen vñ lassen trinckẽ, sollẽ sie eben auch die würckung habẽ,
dise vñ andere der gleichẽ kranckheitẽ zů neren, vñ wie wol dz erlogẽ ist, wolt den-
nocht got dz es war were, den es wer uns ein glückseligs ding dz solchs in unsern
weldẽ wüchs, das man so fer můß har bringen. Aber ich besorg ir red erfind sich nit, §. 4.
den ich dise kranckheit schwerer schetz, den dz sie allein mit hũger mög vertribẽ werdẽ,
mit namẽ so sie so dieff wurtzlet, vñ darũb auch dz solche von yn genantẽ baum bei uns

[3] AN 4. Iam 6. diæta 8. *ubiq.* [5] possim 3. [6] iugeque 8. *10.* [8] abroget]
i. e. medicamentum hoc. [13] quercus fraxini 3. [15] quamquam 3. [15] silvis *10.*
[18] petitur, *omnes.* tantoque nobis rem. est? *10.* plerunque 8.

§.5. vim, utpote vernacularum nobis, futuram haud fuisse. Experiantur illi tamen: quod est aliud enim medicorum officium, quam cotidie indagare aliquid, et experimento cognoscere, ac unicuique morbo quid medeatur inquirere? Verum ego omnes interim admonitos velim, quod in præcedentibus dixi, id credant, magnum esse quidem sicut in aliis morbis, ita vel præcipue contra Gallicum, frugalitatis præsidium; verum haud tale, ut possit infectum iam sanguinem et morbi veneno corruptum emendare, nisi
§.6. quorum hæc vis est medicamenta accesserint. Ut si bellum gerant duo aliqui, et hoc apud me alter obtineat, inimicum suum ne adiutem, imputare illi quidem possim quod non nocuerim, quod adiuverim etiam, haud debeam: ita cibi ac potus abstinentia non tollit ipsa quidem morbum, sed non alit; quasi dicat quis se neque vincire captum, cum possit, ne-
§.7. que solvere, cum non possit. Dixi de podagra, et de articulari morbo dixi, restitutos sibi qui ad frugaliorem se victum transtulissent, aut a vino et venere qui temperassent; de hac scabie, et quæ illam consequuntur mala, in mentem idem nunquam venit: altius insedit enim, quam ut cito avellatur, ac latius vires spargit, quam parvo negotio ut colligi possit; atque ita totum occupat quem invasit, ut a nulla seorsum parte amoveri
§.8. sustineat, nisi simul atque uno quasi impetu a toto expellatur. Mihi sane, magno meo incommodo multa experto ibi, fides sit, sobrie et parce vivendo si cui evadere malum istud liceret, iam ante effugisse me, qui totos tres annos ad summam maciem extenuavi corpus, cum interim non
§.9. tenerem quidem morbum, sed non etiam eiicerem. Agite tamen, o magnifici promissores, coquite fraxinum, apparate iuniperum et pinum nobis, ac si

§.5. der maſſen nie erkant ſeint, darūb ſollē ſie dz erfaren vñ erſůchē den es iſt der ertzt ampt allē tag zů ſůchē da durch die kranckē mœchtē ernert werdē. Aber ich warn iedermā zů glaubē, das abbruch vnd faſten ein groſſe hilff vñ ſtür iſt, ſo in diſer ſo in allē andern kranckheitē, aber die blaterē zů neren glaub ich dz nüt dz thůn mœg, on beſundere darzů
§.6. angeborne kraft vñ tugendt, als ſo zwen feind wern, vñ ich dem einen nit helffen wolt, mag wol ſein dz ich nit geſchediget hab, aber nit das ich nit gehelffen mag, alſo thůt auch abbruch eſſens vnd trinckens dz er nüt ſchadet dz er aber hilfft dz iſt nit, als ob einer ein
§.7. gefangē nit binde, vnd auch nit erlediget ſo er daz nit kan noch mag, ich hab wol geſagt vom podagra vñ geſüchtē der gleich, das ſie durch abbruch eſſen vnd trinckens vnd vō vnkeuſcheit vnd dē wein geſunt worden ſeint, aber von dē blattern das iſt mir in mein gemiet nie kumē, noch in all mein gedanckē, den ſie hont dieffer gewurtzelt den das ſie leichtlich hindan werdē genumen, vnd beſitzēt ein menſchē mit aller krefften, vñ mag nit allein von einē glid, ſund' ſie wellē von dē gantzen leyb mit einander vertriben werdē.
§.8. Man ſol mir leider d' das mit ſeinē groſſen ſchaden erfaren hat glaubē, wa einer mœcht mit abbruch eſſen vñ trinckens diſer krāckheit ledig werden, ſo wer ich ir ledig worden, dē ich in drü gantzer iaren meinē lyb alſo gekœſtiget hab vñ was mager wordē, noch
§.9. dēnocht beleib mir diſe krāckheit vñ mocht ſy nie von mir bringē. Aber ir die ſolch red verheiſſen thůnd, vñ kochen oder bereiten wecholter, buchſzbaum, ohērn, vnd andere damit

---

4 omnis *1...4.* 11 debam *3.* 30 uber a. 31 iner a. 36 beſitzet a. 42 kohen a.

videtur, buxum adhibete etiam, et cornum aut platanum, magni apud omnes beneficii gratiam inibitis, si per vos hic adsequamur quod alioqui tam longe petendum erat; maiusque multo erit hoc vestrum meritum, quam si efficiant Fucheri, piper ut gignat hæc terra, aut cinnamomum ut hic nascatur. Ipse ut cupidissime hoc a vobis, si unquam dederitis, accipiam, §. 10. ita priusquam dederitis, nihil credam in vobis tale esse, ne sperabo quidem, sæpe iam frustra hiare iussus, illos expectare aureos montes.

CAPVT XXI. [XXII.]

Quomodo ventris in curatione hac rationem habere conveniat.

Toto curationis tempore parum reddit venter, idque et ægre et du- §. 1. rum, non tam quia parum editur, quam propter medicamenti vim, quæ inest illi exiccatoria et astrictiva. quamquam audierim non æqualiter omnibus accidisse hoc: quosdam enim dicunt statim a principio liquida fuisse alvo, quosdam perpetuo etiam; quod mirabar certe, cum mihi quadraginta dies ipsos semel quidem nisi coacta transmiserit cibum. Potest autem con- §. 2. tineri excrementum, ut in hac dieta, in quintum aut sextum diem sine periculo. deinde limatura Guaiaci in aqua decocta bibitur, semiuncia in aurora; quodsi primo nihil moverit, datur sequenti iterum die aut tertio; si ne sic quidem responderit, tum infundenda subtus clysteria, aut balani eum in usum apparati imponuntur; nam ducere omnino ventrem oportet. quem siquis cassiæ potu aut etiam victu solvat, nihil errasse crediderim §. 3.

ir ſagẽ dz ir all ſo wellẽ die blaterẽ vertreibẽ als mitt diſem holtz ir werden groſſen rům vñ lob daruon bringẽ ſo wir mit vnſern hȫltzeren mȫgen geſunt werden, vñ dȫrffens nit ſo fer har laſſen bringẽ, ſo werden ir grȫſſer lob erholen den die Fucker, alſo begirlich §. 10. ich das von vch erwartẽ bin wa es geſchehe, alſo wil ichs auch nit glouben das es ſein mȫg noch hoffnen, ich hab dan geſehen von vch, deñ die hoffnen offt vergebens, die guldin berg erwarten.

Das .XXI. capitel

wie man in diſer heilung des buchs achten ſol.

In aller zeit diſer narũg dreit der buch wenig vß, vnd was er vß dreit iſt ſchwach §. 1. vñ hert võ krafft wegen diſer artzney, die da dȫrrel vñ zamẽtruckt wie wol ich gehȫrt hab, das es nit gleich ſey bey iedermã, dẽ ſie ſagẽ dz etlich anfencklichs lauffents buchs etlich ſtetes geweſen ſeint dz mich ſer wũdert, dẽ mein buch in fiertzig tagẽ kum dẽ gezwungẽ die ſpeiß vß gebẽ hat. Es mag auch ſolcher vberfluß behaltẽ werdẽ in diſer tag- §. 2. leiſtung in dẽ fünfftẽ od' ſechſtẽ tag on allẽ ſchadẽ, darnach trinck mã am morgẽ frieg võ dem holtz ein halb lot, vñ würt daruõ der buch nit bewegt ſo gibt man wider dz tranck, dẽ andern vñ dẽ dritten tag, wa es aber da auch nit gon wolt, ſo ſol mã vnd' chriſtierũg bruchẽ, od' zepflin nemen dẽ man můß dẽ buch vßfierẽ, vñ ob einer dz ſchon dett mit ei- §. 3.

[4] Fuggeri *10.* [7] *Græcis Latinisque usitatissima dictio* Aureos (s. argenti s. Persarum) montes polliceri. [13] exicatoria *3.* exsicc. *8.* [25] fer] ſer a. [36] fünffte a.

valde, dum ne plus quam semel hoc contingat; et eo mane non bibatur
§.4. a Guaiaco. Vomitu levandum non censeo, 'frigidiora enim facere corpora
vomitiones et inimicas oculis esse' dicit Plinius, 'maximeque dentibus'.
§.5. Porro quæ alvum sistant, multa in hoc negotio conveniunt: primum quod
exinanitum iam ante de purgatione corpus est; deinde quia cibi parum
adsumitur. sed ut hic clausus eiectionibus locus est, ita non nihil interim excernitur, aut per sudores propellente nocumenta et superflua Gua-
§.6. iaco, aut in urina, quod liquidius est a cibo. magnoque aliud hoc solatio
est, quod interim nec inflatio accidit, nec tormina infestant, neque gustus
amaritudo est, vel nausea surgit, aut in caput facile exhalant, ut alibi,
§.7. ascendentes a stomacho vapores. Et ut minctu quidem purgetur æger,
intelligere facile est, neque ut hoc fiat invitamentum aliunde quærendum.
De sudore dicam pauca.

CAPVT XXII. [XXIII.]

De sudore ibi movendo.

§.1. Sudorem, si non ultro exeat, quærendum aliqui putant; igitur copiosiori superimposita veste in tertiam aut quartam interdum horam contecto
ægro eliciunt. quod etsi inter difficillima eorum quæ patimur omnium
sit, sensi tamen ad lassitudinem usque non ita defectionem contingere;
qui mecum curabantur, ægerrime ferebant omnes, atque unum hoc in
§.2. curatione hac durum esse dicebant. Quodsi liceat mihi dicere quid existimem etiam, non tantum quid didicerim, pæne ausim docere neminem

was daz er essen mieste dz widerred ich nit, so fer er sol dē selbē morgē vō dē holtz nit
§.4. trinckē, vñ sol dz nit mer dē ein mal essen, aber mit vßwurff sol dē buch niemans reitzē
od' minderē, dē das werffen als Plinius schreibt bringt füchtē vñ schadet dē augē, vñ
§.5. vorab dē zenen Aber dē buch wa er lieff zů stellē seint fil in diser artzney zů erst dz
d' leib anders ler ist, zů anderē dz mā auch anders nit fil speisen isset, Aber wie wol
d' leib zů ist noch dēnocht würt vil vß getribē durch schwitzē vnd vō dem holtz od' harn.
§.6. Vnd ist ein grosser trost in diser artzney, dz da zwischē kein pülen wachsen noch anders
§.7. dz in diser kräckheit beschwert, dz aber des harnes halbē der kranck gereiniget werd ist
gůt zů verston, von dem schweiß wil ich ein wenig sagen.

Das .XXII. Capitel

wie man schwitzen sol.

§.1. So der schweiß nitt anders vß gat sol man in zů dē vßgang bewegē, d' massen dz
der kräck ein stund od' vier wol bedeckt lig. Vñ wie wol dz, das schwerst in diser narung ist, vñ die mit mir heil worden seint dz an dē aller vnleidlichstē ertragē habē,
§.2. nochdennocht ist es nit also vnleidlich das es einē menschē zů vil schwach macht. Sol ich nun
sagē nit allei was ich erfarē hab, sunder auch was ich mein, so wolt ich dz man niemans

[3] Plin.] H. N. XI. 53. sect. 117. [5] cibi] sibi 2. [9] Magno (*om.* que) 2.
[11] mictu *6.8.10.* [20] ægerrim *3.* [22] pæne *1...4.6.* peue *8.* [25] das] des a.

cogendum ut sudet, nisi hoc quod res ipsa habet, patiatur quis, ut tres
aut quattuor horas contineat se quidem in lecto, neque excedat, et contegatur,
sed neque multo obrutus vestitu, neque immobilis penitus iaceat;
in summa nihil magnopere angatur. multaque hic, ut alibi, temere et so- §. 3.
lita nostratium medicorum superstitione fieri credo quæ non oporteat: nam
ut per se movet sudorem medicina hæc, ita cogi non sustinet. Cuius rei §. 4.
vel hoc fuerit argumentum, quod nihil maturius sudationem mihi ternis
aut quaternis contectus pellibus provenire sensi, quam sub una quoties
decubui stragula. Verum hæc intelligi volo, exudandum omnino velim, et §. 5.
si id nulla sponte fiat, citu opus videri, sed leviter: quippe violentum nihil
probo, fugiendosque, ad ignes qui torrere corpora solent, aut copiosius
æstuaria calefacere moneo: frangunt enim corpora, et humores, virium
fomenta, exhauriunt. Quod vero 'leviter' dixi, hoc sic capiendum est, §. 6.
quod qui una se sub stragula aliquantisper contineat, etiam si ad molestiam
usque non oneretur aut indignationem, satis eum Guaiaco intus operante sudaturum putem.

CAPVT XXIII. [XXIIII.]

Quomodo iuvet medicina hæc et paulatim an repente sanescant ea homines.

Sed iam tempus esse reor medicinæ huius effectus quomodo sentia- §. 1.
tur, et quando tandem incipiant consanescere ægri, citumque eius iuvamentum sit et velox, an tardum et lentum, dicere. ubi, ut in aliis, ea dicam quæ vidi ipse et cognovi, hoc iam præmonens, istam in me cul-

zwinge zů schwitzē, dē so vil dise narūg erfordert dz einer zwů od' drey stund in dē bett
lig wol bedeckt, doch nit zů vil oberlegt vñ beschwert da unbewegt zů ligen, in der sum §. 3.
er sol nit der maß geenget vñ gedrenget werden, den mit dem schwitzen thůnd unsere er-
tzet vil dörlichs me dan sich gebüret als sie auch thůn in anderen sachen, den wie dise
artzney den schweiß selb beweget, also wil sie nit bezwungen sein. Des ist dz ein anzei- §. 4.
gūg, dz mir der schweiß under vil decken nie mer kumen ist, den under einer. Aber dz §. 5.
můß sein das man schwitzē sol, kumpt d' schweiß nit selber, sol man in bewegē zů ku-
men aber leidlich, den ich lob kein gezwungē ding. Darūb sol man zů dem füer gon,
oder die stub sunst wörmer machē. Das ich aber leidlich zů schwitzē geredet hab sol also §. 6.
verstanden werdē, das ich mein, wer sich der massen under einer decken behalt, so beweget in das holtz zů genůgsamem schwitzen.

Das .xxiii. capitel

wie dise artzney helffe, ob mā langsam oder gehelich darvon gesunt werd.

Es ist aber ietz zeit zu sagē wie mā diser artzney wirckūg entpfinde vñ wen doch §. 1.
die krāckē anfahē gesunt zů werden, ob es bald oder langgsam zů gang, wil ich daruon sagē wie ich auch vor gethō hab wie es mir damit ergangē ist, darūb sol mich niemās

[2] quatnor *2.6.8.10.* [8] contecto *præstat.* [18] ea *omis. 8.*

§. 2. pam ne coniiciat aliquis, si cui aliter atque ego scripserim eveniat. Di-
dici autem iuvamentum eius paulatim intelligi, non repente; sensim pro-
cedere, non impetu ferri: tantum abest enim statim iuvare eam, aut cum
liberat, cito lenire dolores, ut etiam a principio, in quindecimum plerum-
que diem, acerrime intendat morbum et cruciatus augeat, ac ulcera dila-
tet, in tantum ut peius quis per eos dies quam unquam prius habere sibi
videatur, sive tunc ab intimis eruitur morbus, et eruendo dolor est, sive
ea quæ tunc fit in corporis habitu alteratio, cum quodam fragore et con-
§. 3. cussione perrumpens torquet. Certe enim radices mali huius extrahit me-
dicamentum hoc, idque nonnullis haud longe ab ingressu facere incipit,
quibusdam interposita mora; nemini ante septimum diem, multis ut mihi,
post vigesimum; sed longioris moræ vitium est ab ipsis aliquando ægris,
§. 4. quando circa victum sibi plusculum indulgent: apud me, quod prius dixi,
peccatum est in coquendo Guaiaco, quia enim tenuius illud apparaverant
medici quam oportebat, serius vim eius sum expertus. Audivi medicos
dicere, quia sit alia aliorum corporum ratio, mature aut sero provenire.
§. 5. Certum est hoc enim, quod identidem mihi crebro inculcat Stromerus, no-
bis qui subtiliori agimur spiritu, et in studiis literarum attentius versamur,
§. 6. morbos plerumque, si accidant, vehementiores esse et longiores. Referre
præterea hic ut alibi multum putant, quibus in corpore locis morbus sit,
et dextera quidem pars sanabilior est quam læva, 'quoniam' Alexander in-
quit, 'per exercitationem ampliorem materiæ compescuntur redduntur que
sanitati opportuniores'. aiunt et extrema difficilius sanari, quod remota

§. 7. straffen, ob es im nit der massen gieng od' geschehe, oder wie es hie geschribē stot, ich
hab dz erfarn dz sein hilff nit gehelich ist, sund' langsam, dē es offt biß vff dē fünffze-
hendē tag den schmertzē meret, die wunden weiteret die kranckheit erstrecket, dz einer mei-
§. 3. net, in den tagē sei im würcher dē im vor ie gewesen ist, dē es fahet sich an die kranck-
heit vß dē wurtzelē mit schmertzen zu heilē vnd vff thun, vn̄ dz thůt es etlichē gleich an-
fencklichē etlichē nach etlichē tagē, niemans vor dē sibendē tag silen als mir, nach dē zwē-
tzigstē tag aber wem die hilff so langsam kumpt, der ist daran selbs dz er vilycht mit
§. 4. essen vn̄ trinckē zů vil thůt, dz es aber mir so langsam halff seint die ertzt daran schuldig
gewesen, dz sie mir dz holtz zů dün gesottē heten. Auch sagē die ertzt es kum lang-
§. 5. sam od' bald nach dē vnd ei ieder genaturt ist, dz ist bey mir sicher als mir stromer offt
gesagt hat, dz die zart vfferzogen seint vnd dē biecherē ob ligē dz ir kranckheitē langsa-
§. 6. mer heilen dē der andern, auch kumpt die hilff bald od' langsam offt nach gelegenheit d'
lender, so würt auch die recht seit ee gsunt dē die linck, dz thůt die vbüg so mit der
rechtē seitē geschicht, auch so werdē die vsserstē glider am langsamstē gesunt dz sie weit

---

14 apparuerant *3.* 18 litterarum *3.* 19 plerumque *2.* Referri *omnes.*
21 Alexnder *3.* Alexander *infra* cap. 26. (27.) §. 28. cit. ed. p. 272ᵇ. II. 129. „Cur pars dextera sanabilior sit quam læva. quoniam per exercitationem ampliorem materiæ compescuntur redduntur que sanitati opportuniores." 30 *post* selbs *exciderit* schuldig. 34 vbüg a.

a corpore alimentum accipere non nisi tandem possent. Ibique animad- §. 7.
vertendum, ascendat an descendat malum: Celsus ait 'Quisquis dolor deorsum tendit, sanabilior est'; atque iterum 'Dolor omnis medicinæ minus
patet, qui sursum procedit'. Porro in pudendis quæ innascuntur, ut do- §. 8.
loris sunt propter inflammationem (cui obnoxiæ in primis sunt hæ partes) intensissimi acerrimique, ita statim et cum primis sanescunt. qui ut in aliis moveri medicinis omnibus possunt, ita propter recens inductum Guaiaci usum haud scio an sic habeant semper. Hoc omnibus curæ fuerit, §. 9.
ubiubi doleant et quacunque ægritudinis huius specie infestentur, bene Guaiacum ut apparent. cuius decoctum ubi tanto iam tempore potum est quantum, ut in venas se diffundat, satis creditum, paulatim decrescit dolor, aliquando etiam acrior subinde revertitur ac decedit: nam ubi semel minui cœperit, si recrudescat etiam, non durat multum. Ulcera vero qui- §. 10.
bus sunt, his quam latissime caro circumadeditur: atque hoc est incipientis tamen sanitatis argumentum. mihi quidem, ut nunquam antea, nudari in tibia os contigit, latitudine unguis humani, idque vigesimoquinto tandem die, meo magno terrore, sed nulla reparandæ carnis difficultate: adcrevit enim paucos intra dies. Itaque video naturam ei esse subtus de- §. 11.
purare ulcera, et sub carne vim prius suam experiri. Adhuc paucos vidi item quibus consanuissent in totum ulcera, inclusi donec tenerentur. Atque igitur audivi quosdam multa ibi expertos dicere, tum demum finem effectui suo imponere Guaiacum, ubi iam ad cibum redierit æger et per omnia pristinam resumpserit vivendi consuetudinem. Dixi prius ad qua- §. 12.

von dē leib ston vñ die krafft nit bald entpfahē mögē. Nū würt gefragt ob die kranck- §. 7.
heit vff od' ab steigt, vnd spricht Celsus dz ein iede kranckheit die ab stige ist ee gesunt, dē die vff steiget dē sie nit wol artzny entpfahē mag aber dz heimlich ort, da es gewō- §. 8.
lich an dē erstē anfahet, wirt auch zů erst gesunt, dē sie die artzney an dē bastē entpfahē, ob dz aber alwegē also sey dz weiß ich nit. Daz ist wißlich iedermā sie seit krāck §. 9.
wa sie wellē wē sie vō disem holtz trinckē vñ sich dz tranck in alle glider erstreckt, dz all gemehelich d' schmertzē vff hōret, vñ kūpt offt hefftiger wider, doch nimpt er zů letst gar ab. Dē so die krāckheit ein mal sich mindert, kūpt sie wider, weret sie doch nit lang. Aber die eissen vnd offne schadē habē, frisset sich dz fleisch breit vmb die schadē vñ dz gibt §. 10.
ein anzeigūg der anfahendē gesuntheiten. Mir het sich vff gethon als me vor dz fleisch so breit als ein dumē vñ hat sich dz bein gezeigt vff dē schenckelē, dz ich hoch besorget es würde nimermer heilē, vñ wůchs dennocht vff dē zwentzigsten tag mit gesuntheit on all mein hoffnūg wider zů. Darūb sühe ich dz diser artzney natur ist dz es vndē an dē erstē §. 11.
würcket vñ reiniget, darnach wachset dz obē dest leichtlicher. Ich hab wenig geschē noch dē solche schadē heiletē sie werē dē vor der massen vm wachssen, ich hab auch etliche gehōrt denē ire schadē erst geheilt seint wen sie vß der artzney kumē seint, vnd ir vordrigs wesen mit essen vñ trinckē wid' an sich genumē habē, dē nach meinē vßgāg hab ich §. 12.

---

[2] Cels.] Med. II. 8. ante med. [3] iterum] cap. cit. i. f. [5] obnoxia *1...4.6.* obnoxie imprimis *6.8.* [11] qu. ut in v. se diff. satis cred.] = so viel als man für zureichend hält, um sich in die Blutadern zu ergießen. [14] circumadetitur *1...4.8.*

dragesimum iuxta diem ab exitu negotium fuisse mihi. quæ omnia, utcunque æstimanda veniunt, intelligo ut plurimum differri in longum eius opus: neque enim abrumpere est huius medicinæ, sed paulatim corrigere sanguinem, in quo vitiato universa morbi vis inest, et humores noxios, mali ipsius alimenta, arcere a corpore et derivare, aliis quidem in urinam
§. 13. et sudores, in sedis excrementa aliis. Omnino autem ad sanitatem inclinante iam morbo opus eius primum est sudores extrudere, proximum per urinæ meatus depurgare, unde miras eluit sordes. et tunc quidem incipiunt manus ac pedes frigescere, in mirum modum, atque adeo ut de-
§. 14. serta a calore penitus videantur. Quod medici aiunt iccirco fieri, quod tunc ab extremis trahat calorem hoc medicamentum ad interanea, quibus calfactis et ipsis tum se dispergat extra: certe enim qui a Guaiaco con-
§. 15. valuerunt, calidissimis esse membris in comperto est. Ac mihi cum hyemes proximas sex aut septem in tantum frigerent crura ac pedes, ut satis nunquam, multis etiam inductis vestibus, calefieri possent, adeo calent
§. 16. nunc, ut simplici ut plurimum indumento frigus arceam. Quibus sic cognitis ad illud tandem eundum est, quod sit Guaiaci opus, et contra quos morbos iuvamentum.

CAPVT XXIIII. [XXV.]

Quæ eius vis et quos contra morbos qui effectus.

§. 1. Opus eius præcipuum est et peculiare tollere in universum et a radice morbum Gallicum, sed magis vetustum iam et antiquatum: vidimus

dennocht noch wol fiertzig tag mit meinē schadē zů schaffen gehabt, dabey ich merck daz es offt sein würckūg lang hinderzücht. Darūb man diser artzney nüt kan ab brechē, dē sie die kranckheit mancherley vertreibt, etlichē durch dē harn, dē and'n mit schwitzē, dē dritē
§. 13. mit stůlgāg vñ der gleichē. Darūb ist es gantz notturfftig so einer ansacht genesen dz er schwitze, darnach dje geng zu harnē reinigē, daruß fil wůsts vß gat, als dā fahen hend vñ füeß an zů erkaltē, so wūderbarlich dz einer meint sie seint vō aller wörme v'lassen,
§. 14. dz darūb geschicht als die ertzt sagē, dz dise artzney die wörm in sich zühe, vñ darnach erst sich in die vsserstē glider erstrecke, dē die noch bißhar von dē holtz seint gesunt
§. 15. wordē die seint warm in gliderē als offentlichē ist, vñ ich hab in sechs od' syben winterē mein glid' mit fil kleiderē kum mögē erwörmē die mir ietz warm seit in eifeltiger klei-
§. 16. dūg, so dz v'stādē ist wellē wir ietz sagē vō stür vñ hilff diß holtzes.

Das .xxiiii. Capitel

von der krafft diß holz, vnd wider was kranckheit es gůt ist, vnd von seiner würckung.

§. 1. Sein krafft vnd würckung ist dz diß holtz ganz vñ mit d' wurtzel die frantzosen vertreibet, vñ in sunderheit die v'altet seint, vñ lang gewert hont den wir haben das gese-

[10] pœnitus 2. idcirco 8. 10. [12] calefactis 3. 8. 10. [21] peculiate 2.

enim qui ex inveterato languerent, citius his qui recenti adhuc scabie te-
nebantur, et melius restitutos: non quod etiam in his quippiam insanabile
relinqueretur, sed quia difficilius procedit curatio, et diutius inhæret mor-
bus, ac ægrius avellitur. Itaque tumores et collectiones ac durities et si- §.2.
nus et tubera, quæ multos iam annos steterunt, solvit ac dissipat, cum mira-
culo; fluxiones, sive consumat, sive avertat, penitus aufert; ulcera ad suppu-
rationem deducit, gratissimo per omnia sensu, et si quid in intimis latet,
eruit. itaque aliis, ut mihi, ossa denudat, aliis nervos ostendit et venas per- §.3.
rumpit, aut altissime exedit infectas morbo partes, tanto cum fœtore ac fœ-
ditate, ut ferri odor ille non possit. Porro vim ei esse colligunt physici §.4.
excalfactoriam, desiccatoriam, et vitia sanguinis emendare ac iocineris di-
cunt, sed hæc omnia tanto temperamento, ut indifferenter ex calida et fri-
gida languentes causa levet. quare et fluxus moratur, siccitate sua no-
centes humores qui profluunt perimens aut ortum eorum eradicans, et
intermissum bonum corporis habitum restituit. Pituitam extenuat, obstri- §.5.
ctos urinæ meatus, quod cum ex perunctionibus frequenter accidit, tum
vel alias, etiam hoc in morbo aperit, eamque stimulat et impellit. quo
argumento iuvare calculosos credunt, et e vesica lapides eiicere. Exqui- §.6.
situm habeo bilem quæ atra dicitur vehementissime detrahere eam; itaque
et hilariorem reddit, et iracundiam compescit: omnino enim magna ei vis
est contra melancholiam. Neque non interim distillationes abripit; et a §.7.
fluctionibus caput liberat, eiusque gravitatem recalfacto, ut putare licet,

hen das die ee seint gesunt worden die die franzosen lang gehabt haben, den die sie erst
an kumen woren, nit das die selben võ dem holtz nit auch gesunt seint worden, den al-
lein das es dester langsamer geschahe, darũb es die pülen, blateren, eissen, schadẽ, ge- §.2.
schwulst die lang gewert hont bald mit einẽ wunderzeichẽ heilet, vñ nimpt all flüß gantz
vnd gar hinweg, die eissen nimpt es mitt geschwulst hinweg on allen schmertzẽ, vnd was
verborgẽ ligt dz vertreibt es alles. Etlichen als mir entblötzt es das gebein vnnd geeder, §.3.
vñ durchbricht die adern vnd frisset sie vff, das die selben schaden so vbel stincken werden
das man den gestanck kum erleidẽ mag. Vñ sagen die ertzt sein natur sei dz es hitzig §.4.
mach vñ dörre, vñ das böß blůt reiniget es, vñ die leber, aber das so messig das es on
vnderscheid gesunt macht die da siechen vß kalter vnd hitziger vrsachen. Darũb es auch
die flüß vertreibt mit seiner dürre, die schedlichẽ feuchtikeit die da fliessen nimpt es hin-
weg, vñ vß wurtzelet iren vrsprũg, vñ gibt dẽ leib sein gůte geschicklicheit wid', es min-
dert die schnoppẽ, vñ öffnet die geng des harns die etwa mit schmierẽ od' sunst verstopffet §.5.
seint, dẽ gibt es ire krafft wider, vß dẽ anzeigẽ sagẽ sie auch dz es dennẽ helff die dẽ ry-
sendẽ stein habẽ, den würfft es die stein vß d' blaterẽ. Ich habs vß erfarenheit, dz es dz §.6.
wielen dz mã nennet atra bilis hin nimpt hefftiglich, vñ macht ein menschẽ frölicher, vñ
zwigt den zorn, vñ ist sein kraft gantz starck wider melãcoly, es neret auch die flüß des §.7.

quidpiam *3.* [6] pœnitus *2.* [6.7] supperationem *2.* supputationem *4.6.* [11] ex-
calefactoriam *3.6.8.10.* jecinoris *8.* jocinoris *10.* [21] melãcholicam *3.* [22] re-
calefacto *10.* [36] gib *n.*

§.8. cerebro levigat. Fertur et emendare male curata prius vulnera, quoquo
§.9. ea inflicta sint, rescissa eorum cicatrice. Diuturniorem in corpore maciem
corrigit; itaque a curatione hac in reliquum tempus valde pinguescunt homi-
§.10. nes. Mirabili virtute adseritur contra oris graveolentiam, et emendare quæ
§.11. et ipsa ex perunctionum vitio venit, animæ gravitatem. Iuvat interanea,
imprimis stomachum, quem renovat ex toto, alvumque facit ut unquam
§.12. prius bonam. Egregius est eius ad membra extenuata et imminuta effe-
ctus, auget ea et explet, contractos nervos extendit, laxos solidat et con-
§.13. firmat. Compertum est et stupida hoc ex morbo quæ sint excitari et ad
§.14. sensum vigoremque priscum revocari ac motum recipere. Dixi prius circa
alvum esse varia, aliis enim astringere eam, aliis ad laxitudinem usque
solvere; rursus quibusdam primo statim cohibere, deinde laxare et emol-
lire; et dari ad ciendum eam ramentum ipsum minutissime confractum
§.15. semuncia potu. Dixi item non dari pro virium portione eius modum, ne-
que enim infirmat datum; iam hoc autem quarta nondum decoctione ex-
hauriri eius virtutem haud aliis credo, sed ipse comperi; quamquam prio-
§.16. rem quamlibet valentiorem esse non negem. Sunt qui magna fiducia cre-
§.17. dant ad fistulas ipsam et cancrum et gangrænas proficere. Medetur suspi-
riosis et anhelantibus, si hoc a morbo aut ex perunctione sit vitium. sed
quia prius exposui quæ mala secum invehat morbus, supervacaneum est
§.18. hic ea repetere. Tollit omnia et perimit ac extinguit, ut prius dixi, si
vetustissima sint, facillime; iam et podagricis datur pari iuvamento: duos

§.8. haupts, vñ mit wörmung leichtert es dz hirn, sie sagē das es auch heile die schadē die nit
§.9. wol seint geheilet wordē, vñ bessert lāgwerige mägere des leibs, darūb wen die leut von
§.10. diser narūg kumē, nemen sie hefftig zů vñ werden feißt Es nerel auch wunderbarlich so
§.11. einē von sil schmierens der mundt ist stinckē wordē vñ bessert dē athem Es hilfft auch
inwendig vñ zů erst dem magen den es gantz und gar erwörmet, und macht den buch so
§.12. gůtt als er ie vormals was. Sein würckung ist vast kostlich zů dē siechendē gliderē die
geschwechret seint die füllet und meret sie, es erstreckt die zamengezognen aderen, festiget
§.13. sie und strecket sie darzů, vñ wa etlich sin zerrüttet weren die bringt es wider in ir na-
§.14. tur und bewegung. Ich hab vor gesagt bey dē buch würcket es mancherley, etlichen macht
es dē buch hert etlichen vßlouffig, etlichen dan hert den louffen, so man in von ēd abge-
§.15. houwenē holtz zů letst zů trinckē gibt vff ein halb lot, vñ verlüret dz holtz sein krafft,
so man es zů dem vierdē kochet dz hab ich selbs erfaren, und habs sunst von niemans,
wie wol ich glaube das alwegen die ersten die sterckstē und die letstē die schwechsten seint.
§.16. Es seint etlich die hefftiglich glauben das es auch gůt sey zů dem krebs und andere der
§.17. gleichen fressendē kranckheitē. Es heilt auch so einer ein kurtzē athem het oder sunst keichet,
so im das auß schmiern widerfarn were, und was die blateren mitt in bringē das ver-
§.18. treibt es alles unnd löschet das ab gantz und gar und ie elter die blatteren seint ie ee es

[4] emendat *S. 10.* [5] interranea *1..4.6.* [11] vatiam hanc vim *S. 10.* ***possis*** alvum *vim esse variā, sed emendatione opus non est.* [17] fidutia *1.3.4.* [18] cancrenas *1...4.6.* [21] Tolli *3.* [38] so] o a.

vidi ipse convaluisse, cum acerbissime affecti pedibus essent. sed medici dif-
ferenter hoc fieri putant, et solum prodesse his, ex frigida caussa quibus
sit ægritudo, quod cum illis expostulandum relinquo. Salutare est hoc etiam §. 19.
remedium contra paralysim; restinguit recentem eam ac discutit, quod
ex relatione gravium virorum qui hoc cognoverunt, scribo, nam ipse non-
dum vidi qui sic liberatus esset. Accedebat et leprosum quendam Ricius §. 20.
mihique dixit postea, non ex toto levatum quidem, sed factum tamen
multo meliorem, ac non parum esse mundiorem iam et talem ferri qui
possit; ita ut sibi videatur tegere omnino ac remorari lepram hoc medi-
camentum posse, auferre fortasse non ita; quodsi iteretur aut sæpe etiam
adeatur curatio, tum se credere diutissime differri summum morbi nocu-
mentum, quanquam spes sibi permagna sit, recenti iam malo si hac via
occursum fuerit, posse illud abstergi penitus et restitui ægrum. Conan- §. 21.
tur iam etiam, quia vis sit ei siccifica, ad aquam intercutem dare ipsam,
cuius rei eventum expectamus. Cognitum est ad comitialem morbum uti- §. 22.
liter sumi, ut medici dicunt, frigida morbo species si fuerit. Vidi ex alio- §. 23.
rum etiam morborum nocumentis qui intus laborarent, et stomachis es-
sent corruptis ac depravatis, præterea male qui perficerent cibum, et qui
ex longa ægritudine recolligere se vellent ac vires reparare, huic cura-
tioni accingere se, non dehortantibus medicis, Ricio etiam probante in §. 24.
aliquibus, quod cognoscere se diceret a sanis etiam aut non magnopere
adfectis adiri citra nocumentum eam; pertinaciter credere se enim bonam
corporis constitutionem, si sit, servare eam, tueri et confirmare. Atque §. 25.
hæc de iuvamentis Guaiaci dixisse sufficiat, quorum si caussas a me per-

sie vertreibt vnd hilfft auch der gleich dem Podagra deren ich zwen hab sehen damit neren
die das Podagra in den füeßen mit grossem schmertzen gehabt haben. Aber die ertzt mei-
nent das hab ein vnderscheit, vnd das es allein denen helff die das Podagra auß kalter
vrsachen hondt das setz ich inē heim zů erfarn Es ist auch ein grosse hilff wider den §. 19.
schlag, vn̄ löschet in ab so er noch new ist, das hab ich von geleerten mannē gehört, den
ich selb das weder erfarn noch gesehen hab. Es hat mir auch Ritius gesagt das es ein §. 20.
maletzigē gereiniget hab, doch nit gātz aber der massen das man sein beywonung erleiden
möcht, also dz er meint es vffenthalt die maltzey so es sie nit gantz hinweg nimpt, doch
meint er wa man es so offt bruchet das es ein solchen lang vffenthalt, vnd villeicht zů
letst heile, vn̄ so seine natur ist das es düre bruchē sie es auch wa wasser zwischē fel vn̄ §. 21.
fleisch ist wie das gerattē würt wellen wier erwarten. Sie sagen auch das es zů dem schlag §. 22.
diene so er vß kalter vrsachenn kumen ist. Ich hab auch sunst mer inwendige schadē ge- §. 23.
sehen vnd so einem der magē siechet vnd wol douwen möcht die von disem holtz auch seinl
gesunt worden nach ratt der ertzt, vnd das halt auch Ritius dz etlich gesunden vnd die §. 24.
nit in sunderheit kranck woren diß gethon haben on allen schaden, den er meint das es
ein gesunden leib in seiner gesuntheit behalt, vnd bestettige, vnd das sei von der hilff §. 25.
diß holtzes genůg gesagt, wiltu aber vrsachē des der krafft weissen so frag das von den

[2] causa *3. 10.* [6] et] ad *8. 10.* [24] causas *3. 8. 10.* [37] nit wol *legendum est.*

contetur aliquis, tunc ad medicos eum remitto expertos: nam ipse nihil tale profiteor, neque ita ingressus sum, ut eorum quæ scriberem, continuo rationem quoque redderem, sed hoc promisi, quicquid de Guaiaco comperissem, aut in me aut in aliis, et quæ vel ipse vidissem vel ex aliis auditu accepissem, optima in literas fide referrem, relicturus ansam post
§. 26. me multis, qui rem pro sua dignitate explicabunt. Et iam, ne cui incognitum sit, in me quid effecerit Guaiacum, dicam quibus corporis partibus, et quomodo affectus fuerim.

CAPVT XXV. [XXVI.]

Quos mihi morbos ademerit hoc remedium.

§. 1. Vel uno hoc eventu cognitum est in nullo nos corporis malo quantumcunque conclamato desperare oportere: quot eramus enim a medicis deplorati iam qui subita et quasi cælitus interveniente Guaiaci ope restiti-
§. 2. mus? Quendam novi vere amicum mihi, qui acerbissime divexante me tum morbo, cum per dolores nec quiescere noctu liceret, nec interdiu cibum capere, suasit mortem mihi, quandoquidem remedium non inveniretur et defluere corpus tabo ingenti cum dolore et nulla inclinationis spe videre-
§. 3. tur, consciscerem, 'iam te invito huic malo eripi decet' inquiens. Atque is quidem Christianos nos esse oblitus erat, amicos esse plus etiam quam oportuit meminerat. omnia in illis olim martyribus, qui strenue crucia-

erfarenden erztē, dē ich hab solchs nit gelernet, ich hab auch nit darūb geschriben dz ich der ding wēl vrsach gebē, aber das hab ich verheissnn was ich von disem holtz in mir selbs oder in anderen erfaren oder gesehen oder gehört het, dz wolt ich alles mit gůter trew in schrifften melden, vnd da mit vil vrsach geben weiters die ding zů erfaren, vnd
§. 26. das aber niemans verborgen sey, was das holtz an mir gewürckt hat, wil ich sagen wie vnd an welchen orten meins leibs ich kranck sei gewesen.

Das .xxv. capitel

wz krāckheitē mir das holtz hinweg genumen hat.

§. 1. Allein vß disem fall ist erkant wordē das wir vß diser artzney nitt verzweifelen sollen die schadē seint wa vñ wie groß sie wellen, den ich bin schon von allen ertzen verlassen gewesen, vnd hetten alle an mir verzweifelt, so ist mir das holtz schier als von hi-
§. 2. mel zů trost kummen. Jch hab einē kant vß meinen freinden da mich die kranckheit so schwer peiniget, vñ vor schmertzē tag vnd nacht krein rům ließ, vñ weder essen noch trinckē mocht, der mir den todt geratten halt, so doch kein hilff möcht erfunden werdē, vñ die schaden allenthalbē flossēn, mit grossem schmertzē on alle hoffnūg zů gesuntheit, vñ sprach
§. 3. ich solt mich on meī willen von dē elend bringen vnd mich selbs erdöten der hat vergessen dz wir christen waren, vñ was mer ein frindt den gůt was, dē es sol angesehen werdē die pein aller liebē marteler die alle vmb gots willē strēg erlitten haben, vnd hont sich dennocht nit selb ertödt wie wol solt sich iemans selb erködten, so solt er das von diser

---

3 promissi *3.* 12 Quotramus *3.* 14 Quemdam *10.* 24 vnd vnd a.

tus pro Christo pertulerunt, suspicienda sunt; si quis tamen deficere pos-
sit ac animo labi, certe hoc torquente morbo poterit. Nego tale aliquid §. 4.
passum etiam Licinii Cecinnæ patrem, cum se papaveris succo interime-
ret; nec ita inpatibili fuisse valetudine alios qui hoc idem factitarunt. certe
enim hæc lues vel sola fœditate, nedum cruciatibus qui super omnes im-
mensi sunt, vitæ odium gignere potis est. Speusippo philosopho paralysi §. 5.
ad desperationem usque convulso olim, cum veheretur obviam Diogeni at-
que illi salve diceret, respondisse Diogenem ferunt, 'tu quoque nequaquam
salve, qui eiusmodi cum sis, vivere sustines'. Idem ille sic rigide philo-
sophari solitus quid dixisset me conspicatus, cum et pariter illis qui pa-
ralysi tenentur cruciarer, et ita essem aspectu ac odore fœdus, ut omni-
bus essem gravis, quibusdam odio etiam? vivebam tamen, nonnulla adhuc
spe, quanquam toties frustratus magnificis medicorum promissis. Et ne- §. 6.
quis una aliqua parte ægrotasse me putet, aut leviter, dicam ut affectus
fuerim. primum sinistro pede eram inutilis iam, hærente ibi octo plus
annis morbo, et in media quidem tibia, qua parte tenuissima cruri ob-
ducitur caro, ulcera erant cum inflatione carnis inflammata, putrescentia,
ingenti cum dolore, et huiusmodi ut uno sanescente erumperet statim aliud:
erant enim complura sparsim, nec ope medicorum fieri poterat, in unum
omnia ut redigerentur. Supra ea tuber erat, ut os crederetur, ita indu- §. 7.
ratum, et in eo suppungens citra intermissionem dolor immensus, immo-

ellenden kranckheit wegē billich thůn. Desßgleichen het Cecinne vatter nie erlitten da er sich §. 4
selbber tėdtet vñ andere mer die sich auch selber erlėdtet haben. Den wen dise kranckheit
on allen schmertzen nüt dan allein den ellendē gestanckt het, so solt einer von des gestancks
halben allein ein verdruß zů leben han. Spensippus entgegnet ein mal einē lamē der in §. 5.
griesset dz im wol were, da antwurt er dir sol aber nit wol sein das du bey solicher
lemme begerest zů leben, was würd er erst haben gesagt wen er mich so ellendē menschē
gesehen hett, den ich auch lam was vñ grausam zů sehen, vnd zů schmacken, das ich mengk-
lichē ein burden was, vnd mich etliche haßten, vnd het doch ein cleine hoffnung, w'e wol
mich hoch beriempte ertzt offt vmb sunst getrőstet hattē, das aber niemās mein ich hebe §. 6
nur an einem glid gesiechet wil ich sagē wie kranck vnnd welcher massen ich gewesen sey.
Zů erst bin ich des lincken fůß nim mechtig gewesen den ich die schweche acht iar daran
gehebt hett, vnd het auff der kniescheiben offne schaden mitt etlichem geschwulst vnnd ge-
stanck mitt grossem schmertzen, also wen ein schaden zů heilet so ėffnet sich ein and'er
den ich het vil schaden allenthalb, vnnd kunt kein artzet machen das sie zůsamen in einen
schaden kummē weren. Vnd ob den schadē was die geschwulst so hert als ob es bein were, §. 7.
vnd darunder hefftiger schmertzen, vnd vmb den rechtē knodē, ein versamelung, auch hert

---

[1] pertuelerunt *3.* Lic. Cec.] *Plin. H. N. XX. 18. sect. 76.* „.. opion vocant. sic scimus interemptum Licinii Cæcinæ prætorii viri patrem in Hispania Bavili, cum valetudo impatibilis odium vitæ fecisset, item plerosque alios". [4] in patibili *1. 2. 4. 6. 8. 10.* in partibili *3.* [6] Speusipp.] Diog. Laert. IV. 3. aliter Stobæus floril. CXIX. 17. [8] tu quoque] *immo* at tu, ἀλλὰ μὴ σύ γε. [20] hebe *sic* a.

dicus; fuit et supra dextrum proxime talum collectio, et ipsa in ossis
modum dura, ex recentis olim morbi reliquiis vetustissima: hanc mihi
ferro, hanc igni et causticis omnibus adaperire cum molirentur medici,
nihil profecerunt; illa autem modo vehementer intumescebat, ac summo
cum dolore, modo residebat mitior; dolebatque minus igni admoto pede,
§. 8. nec sustinuit tamen multiplici veste contegi. Eo fluxus erat vehemens, et
qui irrestinguibilis plane videretur; ac quoties pedi insisterem, dolore afficiebat impatibiliter. deinde superius coxa et genu penitus confriguerant,
attenuato ibi ad summam usque macretudinem femore, atque ita immi-
§. 9. nuta carne, ut præter cutem vix esse videretur quo se os contegeret. Præterea in tantum luxata utraque iunctura fuit, ut diu ægerrime liceret insistere, tandem non amplius etiam evanida omnino ex clunibus altera.
§. 10. Dolebat item lævus humerus, ut levari iam brachium non posset, debilitata extrema scapula occalluerat, et in medio musculo tuber ovi magnitudine imminuto aliis partibus ad miram tenuitatem brachio, ad ipsam us-
§. 11. que manum. et in dextero latere, sub infima statim costa, ulcus erat sine dolore quidem, sed fœdum quoddam pus effervens et spurca manans sanie fistulæ in morem angusto exterius ore, ac ampla intus cavitate; supraque ipsum aliud iterum tuber, quasi supernato costæ quodam ibi osse.
§. 12. Denique a summo retro vertice fluxus ibat ad omnia ista manifesto sensu: qua incipiebat is, ad lenissimum etiam tactum quasi pertuso cranio dolebat caput, nec verti in tergum nisi cum ipso una corpore facies potuit.
§. 13. Adde illud, quod solum si mihi ademisset Guaiaci medicina, tamen permaximam eius vim prædicare debueram: somnum meridianum, quem perdite appetebam, et cui ita deditus eram, ut nullo intermitterem die totos

wie ein bein, dz lang von dẽ blateren da blibẽ was, daz understundẽ mir die ertzt mit brennen und sunst in alle weg hinweg zů thůn und schůffen dennocht nüt, und ein mal geschwal es mitt grossem schmertzẽ, dz ander mal legt sich die geschwulst mit milterũg,
§. 8. und wen ich dẽ fůß zů dẽ füer thet legt sich der schmertzẽ, vñ ließ sich doch mit kei kleiderẽ deckẽ, vñ so bald ich uff dẽ fuß drat, wz d' schmertzẽ unleidlich vñ obẽ wz mir
§. 9. dz kny gãtz erkaltet, vñ v'schwãdẽ mir die hauffen dz nüt dañ die haut da lummet, und
§. 10. ward so schwach in beiden lenden das ich lang nit gon mocht. Vñ wz mir so wee zů d' linckẽ seitẽ dz ich den arm nicht mocht uffhebẽ, vñ die recht schulter waz gantz schwach
§. 11. wordẽ, vñ ward mir ein knollẽ da so groß als ein ey, vñ und' d' linckẽ seitẽ het ich ein geschwer doch on schmertzẽ aber mit stinckendẽ eissen fliessend, wie es d' krebß wer,
§. 12. vñ wz inwendig hol, vñ ußwendig eng, vñ ob im was noch mer geschwulst, vñ hind' dem haubt hinab het ich ein fluß uff die schadẽ, vñ wa ich nur da angerürt warde, dz mocht
§. 13. ich vor schmertzẽ nit leidẽ, vñ weñ mir daz holtz nur allein den schmertzẽ genümẽ het, so solt ich sei krafft doch ewiklichẽ loben vñ predigẽ, vñ schlieff allen tag nach mittag sechß gantzer iar das ich das nie under ließ, wiewol die ertzt mir dick sagten der schlaff wer aller

---

7.8 afficiebar *8. 10.* 13 leuus *1...4. 6.* ut] et *8. 10.* 18 at *8. 10.* ac *ceteri.*

pæne sex annos, cum mihi acclamarent medici fere unam hanc esse
omnium mihi morborum caussam, ego tamen refragare desyderio non pos-
sem; at nunc in tantum illud abiit, ut credo si me invitem etiam dormire
interdiu, non possim. His tot tantisque infestatus malis, cum desperas- §. 11.
sent omnes, me tamen bonus credo meus genius quiddam adhuc expe-
ctare iuberet, ecce ad Guaiaci succursum respirare ausus sum. Quam
deus mentem bonis omnibus indat, nunquam ut sperare desinant! Me qui-
dem nihil pœnitet mei, et si hoc alioqui concessum sit diu, incolumem
etiam et validum victurum, magna spe teneor. Ac de morbo quidem, et §. 15.
ex Guaiaco quod est remedio, quæ occurrebant scripsi, optima certe fide
et ut mea tulit facultas, facturus hic finem, nisi et post curationem hanc
ut se habere in victus ratione ægrum conveniat, admonendos putarem qui
hæc legent. id quod breviter et ipsum præstabo.

CAPVT XXVI. [XXVII.]

Quæ circa victum post curationem hanc observare conveniat.

In præcedentibus monui totos tres menses aut saltem duos post cu- §. 1.
rationem hanc et ubi egressus iam est medicinæ huius claustrum æger,
quadam consequenter circa victum observatione utendum esse. Iam ipsum
illud, quia peculiariter et suo loco tractandum venit, in tantum esse ne-
cessarium dico, ut negem, sicui reparata sanitas est, duraturam, nisi cu-
riose observet post receptam valetudinem multa, et quasi adhuc clausus

meiner kranckheit ein vrsach, das ist mir alles vergangen, wenn ich mich ietz zwingen
wolt zů schlaffen, so kund ich doch in dem tag nicht schlaffen. In so vilen meinen kranck- §. 14.
heiten hett yderman an mir verzweiffelet vnnd hieß mich doch mein gůter geist, noch et-
was hoffnen, da vnderstůnd ich mich des holtzes krafft zů versůchen, das Gott iederman
in diser kranckheit yngeb dz keiner an disem holtz verzweiffele, dann es hat mich gesundt
gemacht, vnnd hab ein grosse hoffnung also gesundt noch lang zů leben, vnnd alles das §. 15.
ich von dem holtz geschriben hab, das ich in gůtem glauben vnd truwen gethon, darumb
wil ich ietzunt sagen, wie man sich nach diser artzeny halten sol, vnd damit wil ich ein
end machen.

Das xxvi cappittel

wie man sich nach diser artzny mitt essen vnd trincken halten sol.

Ich hab geredt das sich der kranck so er vß gat zwen oder drei gantzer monat mit §. 1.
essen vnd trincken halten soll. Also glaub ich auch gentzlich wa sich nach d' artznei einer
nit wol halt, vñ inhalt dz in die gantz artzny nicht erschußlich vñ nutzlich sei, vnd
welche vil grosser schaden vnd ellende blatern gehabt haben sollen sich drei monat inhaltẽ,

---

[1] pœne *1. 2. 4. 6. 8.* pene *3.* [2] causam *3. 8. 10.* desiderio *8. 10.* [4] possum *edd.* [16] precedentibus *1...4. 6.* aut] at *edd.* [20] sicui] sicuti *8. 10.* iuratu-ram *2.*

§. 2. teneatur, ita quoddam intra præscriptum aliquamdiu vivat. Et tres qui-
dem statuunt his qui aut valde attenuati fuerunt in morbo, et multis ob-
noxii fluctionibus ac penitus affectis nervis aut artubus, aut non ita firmo
putantur corpore, ut breve recolligendis viribus tempus sufficiat; qui contra
validiores, nec ita deperditi aut confracti, his duos ab egressu menses
satis esse credunt. Ego ut tutissime prospiciam his qui me sequentur,
quam longissime tenendum hoc praescriptum suaserim, ac primum omnium
§. 3. a venere abstinendum diutissime: quod per Guaiacum, qui convaluerunt,
teneris et per omnia imbecillis iam adhuc sunt et quasi renatis corpori-
bus, in quæ impetum faciens coitus, ubi debilem illam et haud dum ma-
turam virium recollectionem oppresserit, dissolvit statim membrorum ro-
bur omnium ac disperdit; et quia venus non unum aliquod membrorum,
sed universum uno lapsu corpus in discrimen abstrahit, quid aliud facere
putandus est qui sic exhaustus coit, quam ultro mortem qui accersit sibi,
aut præproperam virium internicionem consciscit, vel omnem in manife-
§. 4. stum exitium valetudinem abiicit? quodsi non omnibus qui bono etiam sunt
corporis habitu et nullo tenentur morbo, concumbere permittitur, quanto
illis hoc fugiendum est opere, quos sic amissis viribus reparandæ conva-
lescentiæ studium intendere oportet? et si ante decimum quartum ætatis
annum nemo puer coeundi potens est, utpote non plenis dum ad rem
periculosam experiundam viribus, quam danda opera est ne qui sic rena-
§. 5. scitur, antequam recipiat vires, temere convellendum se præbeat. Proxi-
mum huic, quia iugi fame extenuatis acerrima incumbit edendi appeten-
tia, minime indulgere ei et quantum fieri possit continentissime circa vi-
ctus rationem versari. Itaque perexiguo prius cibo utendum, deinde pau-
latim plenius, nec nisi longo admodum intervallo ad pristinam edendi con-
suetudinem revertendum, sensimque adsuescendum, nihil præcipitanter in-

§. 2. welche aber cleine ſchadē vñ blatern hō gehabt zwen monat. Aber ich rat iederman er
hab die blattern clein od' groß gehabt dz er ſich dꝛei monat inhaltet, vnd hiet ſich voꝛ
§. 3. aller vnküſcheit lange zeit, deñ dz holtz hat den leib ſchier als erſt geboꝛen vnd zart ge-
machet, vnd wa die vnküſcheit in die ſchwachen glider ynbꝛech, würde ſie allen glidern
ſchedlich ſein, deñ ſo vnküſcheit den gantzen leib berürt, wer ſich nach der artzney vn-
küſch halt, d' thůt im ſelber ein gewilligen tod an, vnd würfft můtwillig ſein geſundt-
§. 4. heit hinweg, man verbüt doch vnküſcheit vilen geſunden, ſo ſoll ſie auch billich denen ver-
botten ſein, die ſo erſtlich von dem holtz ernert ſeint vnd noch nit gantz erſtarcket, es
iſt doch .xiiii. ierigen knaben vnküſcheit d' iugent halb nit wol müglich vnküſcheit zů-
§. 5. thůn, wie vil meer hie ſo einer ſchier ſo vil als nüw erboꝛen iſt. So auch nach dem
groſſen faſten vnd abbꝛuch die begirden zů der ſpeiß wider kumpt, ſoll in alle weg da mit
meſſigkeit gehalten werden, darumb ſol er erſtlich wennig eſſen, vnd darnach ie mer vñ

[4] brene *2.* [12] venus] veneris *1...4. 6.* Veneris usus *S. 10.* [15] internecionem *S. 10.* [23] famę *2.* [27] aduescendum *3.* [36] *sic bis* vnküſcheit.

novandum. Bibendum autem vini omnino nihil, nisi quod multa prius §.6.
aqua dilutum sit, et quod ipsum subtile alioquin odoratum et clarum sit,
idque moderatissime. Muniat se vero contra aeris occursum, temporibus §.7.
maxime quæ frigore, vento ac pluviis infestant; aut vero rarissime in pro-
patulum exeat. Cibum bis die sumat, vesperi tenuius, ibique nunquam §.8.
toto eo tempore appetitui indulgeat, et satietatem ut summe malum fugiat;
esumque piscium vitet magis quam omnia, et carnibus vescatur ex anima-
lium pullis, quæ facilioris sunt concoctionis ac optimi succi, quæ ex me-
dicorum super hoc placitis dignoscere est. Atque hæc ad duos illos aut §.9.
tres menses referenda; nam quæ præterea observanda, ex his quæ se-
quuntur planius discantur: breviter enim admonebo quædam, non tam his
qui ope Guaiaci, quam qui utcunque quolibet ex morbo convaluerunt, aut
quibus alioqui intentior valetudinis cura est, sequenda veniunt. Quo loco §.10.
inter præcipua animadvertendum est, quanquam hoc omnes iam norunt,
vel unum hoc esse morbum hunc molestissimum quod faciat, quod summa
est in dieta difficultas, cum post debellatum eum non una aliqua et sim-
plex circa victum observanda ratio sit, sed multiplex et omnifariam ine-
unda; ita ut quæ omnibus his morbis quos consequi eum diximus secunda
aut adversa sunt, appetenda aut fugienda uno in totum studio sibi propo-
nere debeat is qui convaluit. Quare curioso per omnia victu cavere opor- §.11.
tet, ut ordinate omnia agantur; quanquam siquos servavit hæc medicina,
his magnum quoddam est solatium, quod putant eius periti post receptam
sic valetudinem et exactum observationis quæ eam consequitur tempus in
nullo quenquam periclitaturum, quod non contra pristinam vivendi con-
suetudinem, si quidem non omnino inordinata ea fuerit, admittat: perinde
enim consulendum esse ei qui sic restitutus est, atque his qui morbo nun-
quam tenti fuerunt. Quamobrem non ita curandum esse arbitrantur quid §.12.

mer nit gehelich, biß er langſam wider in ſein gewonheit kũ zů eſſen, vñ forab kein wein §.6.
ſol er trinckẽ, er ſei dañ mit waſſer vil vnd wol gemiſchet, vnnd ſol der wein lauter vnd
ſubteil ſein, den ſol er gantz meſſig trinckẽ, er ſol ſelten vßgõ, gat er aber vß, ſol er §.7.
ſich vor wind vnd kelte wol bewaren, er es zwei mal im tag vñ wenig zů veſper vnd §.8.
lũg das er der begirden abbrech. Er ſol ſich vor fiſchen hüten, und ſol iunge hüner eſ-
ſen, oder ſunſt iunge vẽgel nach der ertzet rat, vnd das ſol er drei monat mit groſſem §.9.
fleiß halten, wer von diſem holtz iſt geſunt worden, vnd wie der abbruch vñ das faſten §.10.
in diſer heilung dz aller hefftigſt iſt biß die kranckheit damit vertriben iſt, alſo ſol ieder
acht habẽ nach empfangner geſuntheit dz er nũt eſſe dz zů den blatern diene, darũb ſol er §.11.
mitt groſſen ſorgen mit eſſen vñ trinckẽ ſich ordenlichẽ halten dañ die võ dem holtz ſeind ge-
ſund wordẽ, vnd darnach ſich ordẽlich gehaltẽ hõ, die ſeind in gantzer meinũg daz die geſunt-
heit ein groſſen beſtandt haben werd, wa er ſich mit eſſen vnd trincken wol bewaret vñ meſſig-
klichen haltet, deñ man ſol im gleich ebẽ raten, wie denẽ krancken die nit die frantzoſen ge-
habt hõ, darumb mer zů ſorgen hat wie vil er eß, deñ wz er eß, deñ was and'n krancken §.12.

[7] vescat 2. [11] *legerim* quædam quæ non. [16] dicta *bis* 2.

edat aliquis, quam illud quantum edat, nullumque cibi genus fugiendum.
nullum habendum circa victus qualitatem delectum, nihil accurandum quod
non ad communem valetudinis conservationem ac universalem morborum
§. 13. omnium evitationem pertinere sciatur. Ubi præcipuum fortasse fuerit
quod Celsus docet, ut caveat quisque, 'ne in secunda valetudine adversæ
præsidia consumantur'. Servatur autem valetudo, ut idem inquit, dieta,
pharmaco, unctione, frictione, balneis, exercitatione, vectatione et clara
lectione. quæ ut consideranda aut plenissime aut omnia sint, ab illo
§. 14. petendum relinquo: hic breviter pauca attingam. Et ad dietam quod
pertinet, grate arbitror et modice vescendum, ac cibos adsumi convenire
et potiones, quæ facillime concoquantur: nam, ut Paulus ait, caput edu-
cationis est, ut sit cibus coctu facilis, boni alimenti, haud quaquam len-
tus aut glutinosus, neque superfluitatibus redundans; potio autem vinum
aquosum, album, purum, aquæ paulum sustinens'. et Celsus 'Cibus sit'
inquit 'sine pinguibus, sine glutinosis et inflantibus'; abstinendumque eius-
dem consilio huiuscemodi in morbis ab omnibus salsis, acribus et acidis,
§. 15. ea puto ratione, qua in præcedentibus monui. 'Maximum' Paulus ait 'in
cibatione satietatis peccatum est: nam etsi ventriculus probe concoquit,
venæ tamen nimis repletæ laborant, dilatantur, rumpuntur, obthurantur
et flatu implentur, atque in totum pessimos ex satietate morbos constare
in confesso est'. tantopere, nequis se impleat, fugiendum censet ille.
§. 16. ego non hoc tantum, sed adhuc etiam nihil intente coquendum, nihil con-
diendum anxie existimo; dandamque operam, ne complura apponantur et
diversi generis fercula, nec quemadmodum isti solent divites, sex, septem

nach erholter gesuntheit verbotten ist, dz ist disem billich auch verbotten, vnd mit namen
§. 13. alles dz zů solcher kranckheiten dienet. Es spricht auch Celsus dz die erholte gesuntheit
mancherlei weg mag behaltẽ werden, mit trenckẽ, salben, kratzẽ, reibẽ, baden, yebung,
§. 14. faren, wie das ein ieder bruchen mag vnd sol, setz ich im heim Vnd also sollen sie sich
haltẽ wenig essen vñ leichte spyß zů kochen, deñ Paulus spricht dz es dz aller gröst sei
das man eß wz leicht zů kochen ist, gůter narũg, nicht grob, vnd sei dʼ wein wesserig,
weiß, clar. Auch sei die speiß on feißte, vñ sich vor allem gesaltzene, vñ scharpffer speißẽ
§. 15. vñ hiet sich vor allen dingẽ dz er sich nit fülle, dañ füllery ist da dz aller schedlichst, vñ
weñ der magẽ schon wol douwet, so werden doch die adern zů vol, zerteilent sich vß vnd
§. 16. brechen vñ werdẽ vol luffts, vñ kummẽ võ füllery alle bösen kranckheitẽ, vñ nit allein
dz, sundʼ hiet sich auch ein yeder das er die speiß nit würtze, oder yendert mitt reß mach,
er eß auch nit mancherlei speisen, vnnd wie die reichen thůnd sechß siben oder achterlei

[5] Cels.] Med. I. 1. i. f. [6] añt *2.* id.] I. 2. sqq. [11] Paul.] I. 72. Paulum Aeginetam in sqq. sæpe adhibet Huttenus ex hoc exemplo primi tantum libri versionem Latinam exhibente: PAVLI AEGINETAE PRAECE|PTA SALVBRIA GVILI|ELMO COPO BASI|LEIENSI INTER|PRETE. | *40 foll. in 4°. quorum ultimum vacat. In pænultimo legitur* Argentorat. ex Aedibus Mathiæ | Schurerij. xij. Maij. | ANN. M.D.XI. | *et c.* [14] Cels.] Med. III. 25. i. f. [15.16] einsd.] IV. 10. [17] Paul.] I. 32. [18] satietatis *1...4.6.* [19] obturantur *S. 10.* [20] sacietate *1.2.4.6.* [35] reß, räß, scharf, piquant.

aut interdum decem una cœna missus importandos: mirum est enim quam
hæc obsint, non stomacho tantum, sed digestioni etiam universæ. Itaque §. 17.
illud iterum eodem ab authore repetendum quod ait 'summopere vitandam
alimentorum varietatem, præsertim contrariæ ubi fuerint in eis facultates:
nam quæ sic ingeruntur, concoctioni resistunt'. atque hoc sentiunt Gale-
nus et Avicennas omnesque emunctioris in medicina iudicii. Catonis apud §. 18.
Ciceronem præceptum est, 'tantum cibi ac potionis adhibendum esse, ut
reficiantur vires, non etiam opprimantur'. Quare ut plurimum leniter
prandendum Xenophontis consilio, ut sit videlicet locus cœnæ. Plane ex
illis est hic morbus, quos ex plenitudine provenire Galenus autumat.
quod sic intelligendum est, non ut omnes qui in crapula degunt, morbo §. 19.
statim Gallico obnoxios fieri existimem, quanquam morbi hos manent quiqui
sint gravissimi, sed eo siquis ante laboraverit, si intemperanter edat ac
bibat, recidere illuc necessario. Itaque cibus adsumatur neque varius ne- §. 20.
que multus, quo ne oneretur stomachus et impediatur digestio; deinde is
qui, ut monui, concoctu facilis sit: 'difficulter perficiuntur' Plinius inquit
'omnia in cibis acria, nimia et avide hausta, et in æstate quam hyeme
difficilius, ac in senecta quam in iuventa'. Apud Ciceronem est 'Qui ca-
ret epulis extructisque mensis et frequentibus poculis, caret item vinolen-
tia, cruditate et insomniis'. Quia autem post hanc curationem videndum, §. 21.
corpus inanitum hactenus et extenuatum ad se reduci quomodo possit, cibis
fortasse danda opera his qui augent ac corpus implent, non noxiis illud
quidem humoribus, sed qualia Celsus commemorat primi libri capite ter-

trachtē dem die file der ſpeiſſen iſt grēſlich ſchedlich, nitt allein dem magen ſunder auch dem
gantzen dauwen, darumb hiet ſich ieder vor mancherley ſpeiſen, mit namē ſo ſie wider- §. 17.
wertig ſeint, den die ſule hindert das dauwē d' meinūg ſeint alle ertzt, als Cato ſchreibt §. 18.
mā ſol ſo vil eſſen das die natürlich kreſſtē ernert werdē nit vnder truckt, denn wer die §. 19.
frantzoſenn hatt gehabt, vnd darnach wider in fülleren lebt, den kummen ſie wider an
daran ich kein zweifel hab. Darumb ſol mā eſſen vnd trinckē nit zů vil das der magen §. 20.
nit gehindert werd an ſeinem dauwen, vnd die den zarten vn̄ noch ſchwachenn leib bequem-
lich ernerenn vnnd nit vndertrucken. Plinius ſpricht der leib nimpt zů mit ſieſſen vnd §. 21.

---

[3] eodem] Paul. I. 73. [6] Avicenna *8. 10.* emūctoris *3.* [7] Cic.] de senect. 11,36. [9] Xenoph.] ? Simile quid Socrates in Xenoph. memorabb. II. 1. „*ἔστι δὲ τοῖς μὲν ἐμοῖς φίλοις ἡδεῖα μὲν καὶ ἀπράγμων σίτων καὶ ποτῶν ἀπόλαυσις· ἀνέχονται γὰρ ἕως ἂν ἐπιθυμήσωσιν αὐτῶν*. et III. 11. *ὁρᾷς γάρ, ὅτι καὶ τῶν βρωμάτων τὰ ἥδιστα, ἐὰν μέν τις προσφέρῃ πρὶν ἐπιθυμεῖν, ἀηδῆ φαίνεται, κεκορεσμένοις δὲ καὶ βδελυγμίαν παρέχει· ἐὰν δέ τις προσφέρῃ λιμὸν ἐμποιήσας, κἂν φαυλότερα ᾖ, πάνυ ἡδέα φαίνεται*". cf. IV. 5. cęne. *2.* [10] Galen.] de san. tuenda V. 12. [16] Plin.] H. N. XI. 53. sect. 116. [18] ac] et *Plin.* Cic.] de senect. 13,44. quem locum supra p. 408. repetivimus. [19] mentis sequentibus p. *2.* violentia *2.* [23] Cels.] medic. I. 3. in fine. priores capitis partes de aliis diæteticis præceptis tractant.

tio. Plinius quoque dicit 'Augescunt corpora dulcibus atque pinguibus et
§. 22. potu; minuuntur siccis et aridis frigidisque ac siti'. Sed hoc caute tra-
ctandum venit propter ea quæ sæpe prius monui. quoniam vero observan-
dum per omnia ventrem Galenus monet, 'quicquid enim' inquiens 'in hoc
corrumpitur, id toti morborum putredinis caussa fit corpori'. Potiones ac
cibos adsumendos credo, ut Celsus docet, 'qui simul et alant et ventrem
§. 23. emolliant'. Quodsi quis malo instigante genio impleat se etiam et supra
quam ferri possit cibis oneret stomachum, si quidem a somno præsidium
petat, audiendus ei Plinius est sic dicens 'Somno concoquere corpulentiæ
quam firmitati utilius; ideo athletas malunt cibos ambulatione perficere'.
§. 24. Sin vero, ut multi suadent, et Paulus in primis docet, vomitione levari
voluerit, quandoquidem per vomitum magnis sæpe malis obstitum est, le-
§. 25. get illius doctrinam quam facile quis vomat ostendentem. Quodsi utrun-
que istorum aut neglectum fuerit aut tardius quam oportuit tentatum, tunc
ad medicinam fortasse recurrendum. qua de, si eo compulsus æger sit,
non habeo quod præcipiam nisi hoc sæpe a me dictum iam prius, sano
et docto medico, aut bene experto potius quam exquisite docto, et qui
coacte infundat pharmaca, simplicia ea nobisque si fieri potest vernacula,
§. 26. se committat. qui si ducendam subtus alvum suaserit, tunc meminisse
oportet eius quod Paulus docet, 'non sæpe faciendum hoc, ne ob crebram
§. 27. irritationem spontaneæ excretionis opus oblivioni natura tradat'. In cibis
sane qui salubres, quique noxii sint, et quomodo eorum quisque adficiat,
si quis non omnia dixerit, nihil dixerit. itaque legendos censeo authores,
Celsum quidem breviter genera exequentem, Paulum vero ciborum facul-
tates capitibus iuxta quattuor et viginti ad longum pertractantem, aut vero

§. 22. feißten speisen und trancken, und nimpt ab mit dürren und kalten, aber darin sol man
sicher handelen wie ich ob gesagt hab, und vor allen dingen bewar man den buch, den was
mit dem buch verwarlosset würt, das würt dē gantzen leib zů unstaten kůmen. Die spei-
§. 23. sen sol man an dem allermeisten essen die wol neren, vñ den buch weich behalten. Wa
aber iemans uß bösem ratt und füllet sich zů vil und daruff schlieffe der douwet ubel, dar-
§. 24. umb die weisen lieber mit gon douwen, wa aber einer mit ußwurff und wider geben von
§. 25. fülleren sich ledigen wolt so ist silen damit geholffen wordē, wa aber sie beide iemās würd
versumen, můß zů letst zů der artznen greiffen werdē vñ dz mit rat der erfarēdē ertzt
§. 26. die nit leichtlich alle frembde artzney eingeben als ich vor geredt hab, rat er aber dē leib
§. 27. zů purgiern, so sol dz nit offt geschehen das die natur ir würckung nit verliere. Aber
weliche speisen gesunt oder schedlich seint das sol man uß dē biechern erlesen Celsum oder

---

[1] Plin.] H. N. XI. 54. sect. 118. [4] Galen.] de san. tuenda. VI. 3. [5] causa 3.
[6] Cels.] II. 12. „At ubi febres sunt, satius est eius rei causa cibos potionesque
assumere qui simul et alant et ventrem molliant". [9] Plin.] H. N. XI. 54. sect.
118. [11] Paul.] I. 42. [13.14] vtrúmque 2. [15] qua de] Quare 3. 10. [19] Qui se 2.
[20] Paul.] I. 44. [21] Cels.] impr. lib. I. exseq. 3. Paul.] I. 73...96. [33] er farēdē a.

unum omnibus satisfacientem Galenum, qui in libris Alimentorum nihil prætermittit. Atque ita iam de victu finem facturus eram, nisi occurre- §.28.
ret obiter quædam consignanda esse. Et de ovis primum hæc admonebo: 'Nullus est alius' inquit Plinius 'cibus' qui in ægritudine alat, neque oneret, simulque vini usum et cibi habeat'; et Avicennas, 'vitellum ovorum gallinæ, perdicis vel phasianæ supra omnia esse alimenta his quibus diminutus sanguis aut dissoluti spiritus cardiaci'; Alexander Aphrodisiæus putat ovum complecti in se qualitates elementorum omnium, denique mundi quandam inesse ovo speciem, cum quod ex quattuor constet elementis, tum quod in sphæricam conglobetur faciem, ac vitalem obtineat potentiam.
Ova frixa complures damnant, et in his Paulus et Galenus. idemque ex §.29.
oleribus quod est alimentum non probat. damnant et alii multi, etsi M. Cato ad cælum tulerit, brassicam. eius qui ptisana cotidie vescatur ad satietatem, cibis aliis nullis impediri nutrimentum Galenus putat. 'et de faba' inquit 'idem dicerem, nisi inflaret'. De lactis et in cibo et in me- §.30.

Paulū od' Galenū der in den biechern der speisen nūt vnder wegē laßt. Ich wolt dauon §.28.
ein end machē, so wil ich noch etwas mer warnen vnd zů erst von dē eyeren, dan kein speiß den krancken nutzlicher ist den eyer, vonn denen die ertzt mancherley schreibē das es so ein krefftige natur habe vnd von allen vier elementē sei daz ich hie vnterlaß, krut §.29.
lassen sie den krancken nit zů, so bleyen die bonnen, milch ist gůt vnd wol zů verdou- §.30.

[1] Alim.] *Περὶ τροφῶν δυνάμεως βιβλία γ΄. ex ed. Kühnii tom.* VI. p. 453. sqq. [4] Plin. H. N. XIX. 3. sect. 11. [5] vini usum *edd. omnes. sed ap. Plin. est* vini potus. Avicenna *10.* Avicenna] de virib. cordis (transl. ab Arn. de Villanova. Venet. 1608. fol.) II. p. 348ᵇ. cf. Avic. canon. lib. II. c. 528. [7] *In* Aristotelis de natura animalium libb. IX. Theodoro Gaza interprete. Venet. in æd. Ald. 1504. m. Mart. fol. sunt etiam *ab Hutteno adhibiti* Problematum Alexandri Aphrodisiei libri duo eodem Theodoro interprete. *ibi* p. 271ᵃ. (II. 84. = III. 12. p. 4. Usener. [Alexandri Aphrodisiensis quæ feruntur problematorum libri III. et IIII. in programm. Berolin. 1859. 4º.] 293. Bussemaker) *locus sic habet:* „Quam ob causam ovi vitellus concoctu facilis, albumen difficile est. quoniam vitellus calidus, albumen humidum et frigidum est. ovum quippe qualitates elementorum omnium complectitur et quatuor illa rerum primordia plane in se sita ostendit. tegmentum enim testaceum terræ proximum est, siccum namque et frigidum; albumen aquæ conditionem gerit, humidum enim et frigidum; spiritus in albumine contentus pro aere est, calidus enim et humidus; vitellus ignem repræsentat, plus enim calidus, minus siccus, neque colore igneo vacat. denique orbis universi, quem mundum vocamus, speciem in ovo dixeris demonstrari: nam et ex quatuor constat elementis et in sphæræ faciem conglobatur et vitalem potentiam obtinet". Cf. Plutarch. symposiac. II. qu. 3. Aphrodisiacus. *8. 10.* [8] ovum] omnium (*et iterum post* elementorum) *edd. omnes.* [9] quendam *1. 3. 4.* quatuor *2.* [10] sphericā *1. 4. 6.* sphericam *2. 3. 6.* [11] Paul.] I. 83. Galen.] de alim. fac. III. 22. et ad Hippocr. Aph. (II. 18.) XVIII. idemq.] Galen. de alim. succis c. 8. [13] „Cato [*de R. R. 156. sq.*] brassicæ miras canit laudes, quas in medendi loco reddemus". Plin. H. N. XIX. 8. sect. 41. cœlum *2. 8.* [13] quotidie *10.* [14] Galen.] de alimentor. facult. II. 44. (Kühn. VI. p. 630.)

dicina usu pulcherrime Paulus. Alexander 'Lac' inquit 'concoctu facile
est, et probe nutrit, quia facile in sanguinem transire potest, quod e san-
§. 31. guine factum est, et fere sanguis est albefactus'. Hæc ex multis pauca.
'Qui sanitati studet, quanta sit vini potentia', Paulus ait, 'nescire non
debet'. idem 'si quempiam mordeat vinum, frigidam aquam bibere debet;
postero die absynthii cremorem sumere, ambulare, fricari, lavacrum ingredi,
atque subinde exiguo cibo refici'. Fugienda vina et quæ musta nuper, Ga-
lenus ait, et quæ vetera nimis: hæc enim superflue calefaciunt, illa omnino
§. 32. non calefaciunt. 'Victus extenuans' ait Paulus 'ad bonam valetudinem tuen-
dam multo tutior est eo qui crassitudinem inducit. at quia exiguum ali-
mentum præbet, nihil vel firmitudinis vel roboris corpori præstat'. Quare
post subdit 'Mediæ materiæ alimenta omnium præstantissima sunt, utpote
mediocris substantiæ sanguinem quæ producunt; atque ut huiuscemodi
edulia corporibus nostris commodissima sunt, ita vitiosum succum gene-
§. 33. rantia maxime noxia semperque fugienda'. Hæc Paulus. Atque idem docet,
omni alio magis alere panem siligineum, triticeum difficilis esse concoctio-
nis et inflare, hordeaceum imbecillis alimenti. In totum de victu cogno-
§. 34. scere qui volet, hunc, quod dixi, legat cum Galeno. Unctionum apud
nos quidem haud fuit unquam usus, apud Italos vero ut fuit, ita fere in
§. 35. totum exolevit. Frictionem ut nihil præterea commendat Galenus, multa
et crebro de hac iterando inculcans, præsertim in libris 'de tuenda sani-
tate' qui inscribuntur. Eandem summe extulit Asclepiades, multum Hip-

§. 31. wen, vnd verendert sich leichtlich in blůt vnd ist auch schier wiß blůt Ouch wer nit wein
trinckē mag, der trinck kalt wasser, wein vnd most seint zů fliehē, vnd mit namen so
§. 32. sie alt seint den der wein hitziget zů vil, so keltet der most, die speiß die mager behalt
§. 33. ist besser dē die feißt macht, vnnd ist die speiß die aller best die das mittel würckt, wer
§. 34. aber des brots vnderscheit wissen will, der lese disen Paulum des schmierens halb ist es
§. 35. bey vnß nie der bruch gewesen so ist es in dē welschē land auch abgangē. Von reiben laß
ich ston den die gelerten redē daruon mancherley so dient es auch nüt sunderlichs hie har,

---

[1] Paul.] I. 86. sqq. Alexander] l. c. (p. 259ᵃ. I. 84. = III. 3. p. 3. Us. 291. sq. Bussem.) „Cur lac frigidum sit et cur facile concoquatur probeque nutriat, cum habitu sit frigidiori. censendum lac propterea facile transire posse in sanguinem, quoniam e sanguine factum est, et fere sanguis albefactus est". [3] Hæ *3.* [4] Paul.] I. 95. [5] Idem] *ibid.* quenpiā *1.3.* [6] absinthii *8.10.* [6] Galen.] de alim. succ. c. 11. med. [9] Paul.] I. 73. Paulusiad *2.* [12] subdit] *ibid.* [15] idem I. 78. [18] dixi] supra §. 27. [20] Galen.] de san. tuend. II. 2. sqq. [22] Asclep. Hippocr.] *Cels. Med.* II. 14. „De frictione vero adeo multa Asclepiades tamquam inventor eius posuit in eo volumine quod Communium auxiliorum inscripsit, ut cum trium tantum faceret mentionem, huius et aquæ et gestationis, tamen maximam partem in hac consumpserit .... Neque dubitari potest quin latius quidem et dilucidius, ubi et quomodo frictione utendum esset, Asclepiades præceperit; nihil tamen repererit quod non a vetustissimo auctore Hippocrate paucis verbis com-

pocrates; huius est illud, a multis postea repetitum, frictione, vehemens
si sit, durari corpus, si lenis, molliri, si multa, minui, si modica, im-
pleri. Hac cotidie utens hoc tempore, mane præsertim, quando a lecto §. 36.
surgit, vir doctissimus Erasmus Roterodamus tueri se incolumitatem, valde
imbecillis alioqui corporis, putat; meque ut nihil præterea obnixe monet,
ut faciam, ac studiosos præterea omnes: sequor amici suasionem, et iu-
vamentum sentio. Quidam interdicunt lavationes ac in universum balneas, §. 37.
easque insalubres dicunt omnibus qui ex hoc morbo convaluerint, puto quia
nervos emolliunt ac resolvunt, vetantque aqua perfundi, alioqui sudationes
non improbando: 'Aqua nervis officit', Alexander inquit, 'etiam calida, ve-
rum non quia calida, sed quia humida'. Calidum lavacrum commendans
Paulus sic inquit 'solvit fatigationem, discutit plenitudinem, calfacit, miti-
gat, mollit, flatus diffundit, somnum allicit, corpulentum reddit. est vero
commodissimum cuique viro et mulieri, puero et seni et privatis'. Sic
Paulus. Verum hoc tempore non nisi rarissime lavant Itali, quod miror,
cum cotidie soliti olim sint, ut literæ testantur et thermarum Romæ vesti-
gia urbium in morem exædificatarum. In exercitiis modum esse adser- §. 38.
vandum Galenus docet, 'Immoderationem' inquiens 'ego ubique vitupero'.
Idem ait 'Sicut maxime commodum est ad sanitatem ante cibum exerci-
tium, ita nocentissimus omnis post adsumptum eum motus: distribuitur
enim ex ventre cibus antequam digeratur, et exinde multitudo crudorum
aggregatur humorum secundum venas, unde ægritudines generari omni-
modæ consueverunt'. 'Tamdiu exercitationi indulgendum' Paulus suadet, §. 39.
'quoad in tumorem corpus attollatur et rubescat, et motus firmi, æquabi-
les et faciles sint, atque sudor vapori videatur commisceri; quiescendum

wie wol sich des etlich geleriẽ gebruchẽ, vñ ich auch vß irẽ rat, vñ thůt mir wol. Es ver- §. 36.
bietẽ auch vil dz bad, vnd weschẽ mit wasser allẽ denen so die blatern habẽ, vñ sagen es §. 37.
sey inen nit gesunt doch lassen sie inẽ dz schwitzẽ zů. Wie wol Paulus dz badẽ ser lobt,
im welschẽ land badt man wenig, vnd hont doch vor zeitẽ vil gebadet. Alle yebũg des §. 38.
leibs sol messig sein, dẽ vnmessigkeit ist allenthalbẽ verbotten, yebũg ist vor der speiß gůt
aber nit darnach, yebung sol werẽ biß der leib warm wirt vnd nit weiter. Aber denẽ §. 39.

---

prehensum sit, qui dixit, frictione, si vehemens sit, durari corpus, si lenis, molliri, si multa, minui, si modica, impleri". [10] Alexander] l. c. p. 259ª. I. 48. „Cur aqua frigida nervis officiat, calida non prosit, sed talis quoque adversa sit. nam siquid noxium est, contrarium eius commodum esse necesse est, haud enim fieri potest, ut contraria modo simili efficiantur. dixerim aquam non qua est calida posse officere, sed qua calida et humida". [12] Paul.] I. 51. calefacit *8.10.* [12.13] mittigat *10.* [18] Galenus *2.* Galen.] de cognosc. animi morb. c. 3. *„ὀρθῶς γὰρ ἔοικεν εἰρῆσθαι τὸ μέτρον ἄριστον, ὡς οὐδενὸς ἀμέτρου καλῶς γιγνομένου.* cf. supra XX. §. 42. [19] Idem] in Hippocr. libr. de alim. comm. II. c. 4. (XV. p. 239. ed. Kühn.) [22.23] omnimode *2.* [23] Tandiu *8.* Paul.] I. 17. [24] intumerem *3.* [28] zůiWie *a.*

autem tunc primum, cum ex prædictis mutetur aliquid'. Dandam et quietem ei membro quod sanitati nuper restitutum sit monent: itaque pedis remedium quies est, inquit Hippocrates. unde Alexander colligit, quod curatum iterum est, quiescere oportere; 'Motus enim' ait 'confluvium agit
§. 40. materiæ supervacuæ, quæ excitare potest inflammationem'. 'Equitare ei cui genua dolent, inimicissimum', Celsus ait. Idem 'Equitare podagricis
§. 41. quoque alienum' existimat. Voce exercebant se veteres etiam, sive caneretur aliquid, sive clarius legeretur. Dixi obiter tractaturum hæc me, et nulla magna cura, sed ut quodque inprimis monitu dignum incideret, nullo etiam ordine: nemo requirat hic aliquid igitur; si cognoscere velit, docui
§. 42. quos apud authores quæ inveniri possint. Atque aliud ecce subit iterum, oportet enim qui tueri corporis sanitatem velit, duo maxime curare Galenus dicit, unum cibus conveniens ut sit, alterum mundificatio illi ut superveniat eorum quæ superflua ex cibo relinquuntur. Paulus inquit 'Veteres satis putabant ad bonam valetudinem tuendam, si cotidie et alvi onera et urina commode ac sine reprehensione pro alimentorum potusque
§. 43. portione deiicerentur'. De venere nihil monendo prætermisit Galenus, omnibus eam qui sicco temperamento sunt inimicam scribens, potissimum his qui adhuc frigido etiam: 'Nam innoxia' inquit 'venus his tantum est, qui calidi sunt ac humidi, et qui genitura abundant'. Et iterum 'Quibus inculpata' inquit 'corporis constitutio est, non debent hi a venere omnino abstinere, quemadmodum frigidi et sicci'. Item Paulus 'ConcubitusScciores omnes lædit, maxime si ariditati frigus quoque iungatur; calidis vero et humidis duntaxat tutus est'; 'Ut labores' Paulus inquit, 'sic et concu-
§. 44. bitus si modus servetur, utilis est'. Hoc debent meminisse omnes, coitum propter nervos fugiendum magna cura his qui Gallico morbo labora-

§. 40. glidern sol man rům lassen die erst gesunt wordẽ seint. Wem die kny kranck wordẽ seint
§. 41. der sol nit reittẽ, auch die das podagra hont vnd das mag man baß alles findẽ bey dẽ
§. 43. schrybherẽ d' artzney, vñ sagen doch all gemeinlich dz man sich in essen vñ trincken messig

---

[3] Hippocr.] Aphor. II. 48. *Ἐν πάσῃ κινήσει τοῦ σώματος ὁκόταν ἄρχηται πονέειν, τὸ διαναπαύειν εὐθὺς ἄκοπον.* Apud Alex. Aphr. l. c. est „*εἶπε γὰρ Ἱπποκράτης ὡς ‘ποδὸς ἄκος ἀκινησίη*". Alexander] l. c. p. 271ᵃ. II. 76. (III. 4. p. 3. Us., 292. Buss.) „Cur ulcera pulmonis curari non queant. quia quod curatum iterum est, quiescere debet. [*sic*] unde illud Hippocratis medici 'pedis remedium quies est ..." *Græce ὅτι πᾶν τὸ δεόμενον ἰάσεως ἠρεμίας δεῖται.* [4] *scribendum erat* quod curandum est, quiescere o. Motus en.] „*ἡ γὰρ κίνησις σύρροιαν ποιεῖ χυμῶν περιττῶν, οὗτοι δὲ φλεγμονάς*". [6] Cels.] Med. IV. 23. Idem] IV. 24. [9] imprimis *8.* [11] autores *10.* [12.13] Galen.] de sanit. tuenda I. 3. [14] Paul.] I. 43. [15] quotidie *10.* [16] potus quæ *3.* [17] prætermissit *1.* p̃termissit*2.* monendo prætermissit *3.* Galen.] de san. tuenda VI. 4. [20] iterum] Galen. de san. tuenda VI. 7. [22] Paul.] I. 71. [23] ariditate *1...4.6.* [24] Paul.] I. 35.

**verunt. Pueros putat Paulus exercendos, 'ut' inquiens 'et corpore et animo
laborantes a libidinis impetu cohibeantur'. Coitum morbo comitiali com-
parat Hippocrates. Alexander Magnus solebat dicere 'coitum et somnum
duo maxima esse mortalitatis signa'. Dispicienda et aeris salubritas, ma- §. 45.
gnum valetudinis firmamentum: 'Aer' Paulus inquit 'ex malis vaporibus pe-
stilentem auram eructantibus aut aliquam iuxta cloacam infectus, aut ne-
bulosus, aut qui in valle undique montibus cincta continetur, ætatem
omnem omnemque temperaturam similiter lædit, optimus vero omnibus
prodest: quippe temperato corpori temperatus', inquit, 'distemperatus qui
contrariam habuerit temperaturam, utilis est'. 'Morbus non est alius', Ga- §. 46.
lenus inquit, 'nisi motus extra naturam'. Idem ait: 'Sanum intelligunt
medici, cuius omnia membra secundum naturæ cursum existunt, contra
infirmum, siquod suam naturam egrediatur'. Nequis a concitatione con- §. 47.
festim bibat, medicorum doctrina cautum est. Illi etiam omnem repenti- §. 48.
nam mutationem periculosam dicunt. Receptum est et hoc perpetuum §. 49.
otium bonæ valetudini maxime adversari, contra mediocre exercitium summo
esse præsidio. Galenus inquit 'Maximum est malum ad sanitatis custodiam
profunda corporis quies, sicut et maximum bonum moderata motio'. De §. 50.
somno, quando is capessendus et quantus, abunde Paulus docet, et quæ**

haltē sol, vnd vnküſcheit meidē vnd vor ab die, die blatterē gehabt hont. Es ſeind auch §. 45.
die lend' zů behåltūg der geſuntheit dienē, od' ſunſt wa ſtinckēder böſer lufft iſt.

---

[1] Paul.] I. 14. [2] comiciali *1...4.6.* [3] Hippocr.] *Gell. N. A.* XIX. 2,8. „Hippocrates autem, divina vir scientia, de coitu venerio existimabat partem esse quandam morbi tæterrimi quem nostri comitialem dixerunt: namque ipsius verba hæc traduntur, *τὴν συνουσίαν εἶναι μικρὰν ἐπιληψίαν*". *Gellii verba transcripsit* Macrob. Sat. II. 8. i. f. *Sed Democriti dictum rettulit Hippocrates, ut in* eius Epid. III. Galeni comm. I. c. 4. (ed. Kühn. XVII. 1. p. 521.) *ostendit his verbis: τίς γὰρ ἦν ἀνάγκη γράφειν Δημόκριτον μὲν εἰρηκέναι μικρὰν ἐπιληψίαν εἶναι τὴν συνουσίαν. Cf. Menag. in Diog. Laert.* IX. *segm.* 43. *n.* v. Alex. M.] Plutarch. in ei vit.c. 22. (677[b]) *"Ελεγε δὲ μάλιστα συνιέναι θνητὸς ὢν ἐκ τοῦ καθεύδειν καὶ συνουσιάζειν, ὡς ἀπὸ μιᾶς ἐγγινόμενον ἀσθενείας τῇ φύσει καὶ τὸ πονοῦν καὶ τὸ ἡδόμενον.* cf. eiusd. Quæst. conviv. VIII. 1. 2. (717 f.), De adulat. et am. 25. (65 f.) [4] Despicienda *1...4.6.* [5] Paul.] I. 49. *Ipsius Aeginetæ ex Guil. Copi versione verba hæc sunt:* Aere exacte puro, ut pote qui neque stagnorum, neque paludum, neque barathri cuiuspiam pestilentem auram eructantis vaporibus inficitur, haud alius melior est. contra malus est quem cloaca aliqua magnam urbem purgans perturbat, et nebulosus; item qui in valle undique editis montibus contentus, nullam suscipit auram. Igitur qui sic infectus est aer, omnem ætatem omnemque temperaturam similiter lædit; optimus vero omnibus prodest; at in qualitate, ut calore, frigore, ariditate, humiditate aer mutatus haudquaquam similiter omnes afficit. quippe ... temperaturam, aer utilis est". *Cf. Galen. de san. tuenda* I. 11. [6] cloaca *1...4.6.* [10.11] Galen.] de san. tuenda I. 5. med. [11] Idem] de methodo med. I. 5. cf. de san. tuenda VI. 5. [16] ocium *2.* [17] Galen.] de alimentor. succis c. 3. Golenus *6.* [19] Paul.] I. 97.

recte aditum eum sequantur commoda ostendit. meridianum omnes dam-
§. 51. nant. His qui tristioris sunt naturæ aut curis lacerantur, accersendam aliunde lætitiam medici magnopere putant, et exhilarandam mentem, ac levandam animi gravitatem. 'Sonorum suavitate cogitatio abigenda est',
§. 52. Paulus inquit. 'Qui sanus est et suæ spontis', Celsus ait, 'neque medico debet neque alipta egere'. quod ut probo, et eos qui optime valent nulli se magnopere vivendi normæ devincire volo, ita his qui aliquando laboraverunt, aut corpora habent morborum iniuriis obnoxia, aut istiusmodi sequuntur vitæ genus, in quo non facile tueri sanitatem possint, opus esse quadam vitæ regula multum censeo. Galenus monuit, nequaquam superfluam esse vivendi legem: 'Dieta enim', inquit, 'medicina est'.

Atque hæc habui, optime pater, optime princeps, quæ in rem propositam aut me experto aut aliis erudientibus, mutis præsertim magistris et his qui periculum fecerunt et ipsi, conducere putavi. Quæ ita celsitudini tuæ conscripsi, ut non vellem his quidem uti te: faxit hoc enim servator Christus, ne unquam debeas: sed ut in tua hæc aula essent omnium necessitati exposita, quorum iudicium a Stromero exiges tu, quod præfatus sum. Iam hæc vidit, qui me iuvit in nonnullis, alter tuus medicus Gregorius Coppus, sed obiter, cum ab illo properarem Moguntiam, ubi negotium erat mihi. Quodsi contigisset tunc in aula esse me (tu in Saxonibus aberas enim), cautius omnia tractassemus et accuratius confectam rem exhibuissemus. Nunc utcunque excidit, boni consule. Ipse quidem offerens, quia Saturnalitium hoc novo ineunte anno munus esse volui, annum tibi precor faustum fortunatumque, sed cuius fortuna ita tibi ex animo cedat, ut citra invidiam fuisse comperiatur. Vale optime, dignissime, pientissime, maxime præsul, ac diu nobis incolumis esto. Moguntiæ suprema imposita manu.

VLRICHI DE HVTTEN EQVI.
LIBRI DE GVAIACO ET MORBO GALLICO
FINIS.
QVOD FELIX FAVSTVMQVE SIT.

Das seint die ding die ich võ disem holtz uß erfarenheit hab wölle in gůten glaubẽ schreyben, vñ dir meinẽ genedigsten herrẽ und allẽ deinem hoffgesind zů gůtem an tag bringen, und got dẽ herren zů lob und danck umb solche grosse genad die er unß uff erden gethon hat wider die ellendẽ krãckheitten der blatteren. 2c.

Getruckt und seliglich vollendet durch Johannẽ Grieninger in der keyserlichen stat Straßburg uff sant Laurentzen abent In dem Jar nach der geburt Christi .M.D.und.xix. .'.

---

[1] „somnum fuge meridianum". Schola Salernit. Cf. supra c. 25. §. 13. [2] cruris *3*. [5] Paul.] I. 98. Cels.] Med. I. 1. „Sanus homo, qui et bene valet et suæ spontis est, nullis obligare se legibus debet, ac neque medico neque iatralipta egere". [10] Galen.] isag. 8. et de san. tuenda I. 1. cf. in Hippocr. de alim. comm. III. 7. 15. [12] Hanc libelli clausulam, nequid dissertationi desit, repetimus: exhibita est vol. I. p. 230. [17] exposiaa, *2*. [32] glanbẽ a.

Sequuntur in exemplis 1...5.

Pauli Ricii medici ad Huttenum ep. Augustæ IIII. Id. Novembris (a. 1518.) scripta, quæ est Hutt. Opp. vol. I. n. LXXXXIIII. p. 222. sq.

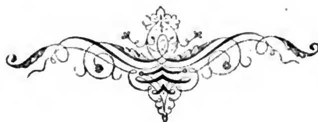
Hutteni ad Paulum Ricium ep. ibidem Idib. Novemb. (a. 1518.) scripta, vol. I. n. LXXXXV. p. 223...225. exhibita.

Wolfgangi Angst ad lectorem libri de guaiaco epilogus (m. Apr.? a. 1519. scriptus), qui legitur vol. I. n. LXXXXVI. p. 225.

Post hunc ab Angsto, ut capp. V. et XXV. inscriptiones docent, confecta sequens

CAPITVM SERIES HVIVS LIBRI. [ed. nostr.]

[Post capitum seriem in *3* leguntur Carpi epistolium (vol. I. p. 226. n. LXXXXVII. exhibitum) et clausula quam in Indice bibliogr. Hutt. p. 41*. num. 3. repetivimus ℭ Impressum Bononiæ *et c.*

C. SALVSTII

ET

Q. CVRTII

FLORES

PER

HVLDERICHVM HVTTENVM

EQVITEM

EIVSDEMQVE SCHOLIIS NON INDOCTIS ILLVSTRATI.

ELEGANTIARVM FLORES

EX Q. CVRTIO

PER

HVLDERICHVM HVTTENVM EQVITEM

SELECTI ET IN STVDIOSORVM VSVM AD ISTVM QVI SEQVITVR ORDINEM
AC COMPENDIVM REDACTI.

FLOSCVLI

AB

HVLDERICHO HVTENO

(VT PVTATVR)

COLLECTI

IN { SALVSTII HISTORIIS.
ORATIONVM APPENDICE.
FRAGMENTIS HISTORIARVM. }

Alphabetico ordine redacti.

VNA

Cum prætermissis Lectionibus variis, de quibus
Glareanus collectorem Flosculorum arguit.

PRÆMONITA.

Hi Flores et Elegantiarum flores et Flosculi, non nescio, aut nullius aut perparvuli tam per se quam ad Sallusti Curtique crisin faciendam usus sunt; tamen eos non omnino prætermittere, sed particulas non nullas quæ, cuius modi illi sint, lectoribus informandis sufficiant, repetere debeo, tum quod sæpius per sæculum XVI. horum indiculorum facta repetitio eosdem alicuius pretii a maioribus nostris habitos esse ostendit, tum quod Huttenianæ diligentiæ, quamvis puerilis ea doctis hominibus nunc videatur, testimonium præbent, non ingratum illud antiquitatis studiosis et quod silentio non præteribit qui studiorum iuvenis ipsius in flore ætatis litteris erepti rationem ac modum describere volet. Quo tempore hi indices scripti sint, cum quibus historicorum exemplis excerpendis Huttenus usus sit, non satis adcurate definire possim (desunt enim mihi non nulla tam Sallusti quam Curti in conparationem advocanda exempla usque ad a. 1518. publicata), dicere nunc non habeo; id autem post a. 1518. factum non esse Hutteni vitam contemplanti per se satis certum esse videbitur. ceterum ex Indice bibliographico Hutteniano (p. 86*. sqq. n. XLVI. XLVII.) sponte adparet Huttenum, cum primum hi Indices ederentur, iam diu ex hac vita exisse (nam de Basiliensi Curti exemplo a. 1517. edito paullo post dicam), neque quisquam suspicabitur ipsum auctorem, quantam cumque ætatem attigisset, nisi forte indicum loco exemplis Sallusti Curtive aliquando a se edendis adiciendos, hos Flores Flosculosque, quos non nisi ut se exerceret erudiretque ipse calamo exceperat, umquam in publicum editurum fuisse. Etiam 'Elegantiarum Flores' ex Curtio excerptos (quorum primam, mediam et novissimam particulam p. 504. exhibuimus ex editione Basileensi a. 1545. publicata) pariter atque Sallustianos flosculos in Indice bibliographico memoravissem, si quo tempore editus est, extare novissem. sed nuper primum, cum duo exempla Curti, quæ cum in Bipontina Notitia literaria de Q. Curtio non recenseantur, paullo post adcuratius indicabo, in manus meas incidissent, didici 'Flores' illos ab iis, de quibus Indice bibl. n. XLVI. dixi quorumque specimen infra (p. 503.) exhibitum est, diversos esse. Si fides habenda esset illi Bipontinæ Notitiæ, hi 'Elegantiarum Flores' iam a. 1517. in Basileensi Curti exemplo, quod tamen extare aut certe recte ibi describi negaverim, prodiissent. eosdem autem in exemplis 1) Basileensi a. 1534. 2) Coloniensi a. 1538. 3) Coloniensi a. 1542. extare illi Notitiæ adfirmanti facile crediderim; mihi ex his Curti exemplis, quæ illa Notitia, ut dixi, prætermisit, noti sunt: I.) Q. CVR-| TII LIB. X. DE ALEXAN|dri Magni Macedonum | regis rebus. | *Quorum, qui toti temporis iniuria interciderāt,* | *duo priores, cum ueterum exemplarium, tum* | *Arriani Nicomedēſis et Diodori Siculi præ|ſidio reſtituti ſunt.* ||||||| *Item Eraſmi Roterodami annotationes. Et elegantia-|rum flores per Huldrichum Huttenum* | *equitem ſelecti.* | BASILEAE PER HENRI-|CHVM PETRVM. (8°. *min. Signaturæ* α...δ. *a...i.* A...Cc. *In fine pag.* 413. *est:* BASILEAE APVD HENRICHVM | PETRVM, MENSE MARTIO. | ANNO M. D. XLV.| *Antepænultima et pænultima paginæ vacant, ultima signum typographi habet.*) Duodecim libelli folia [γ 2ᵇ...δ 6ᵇ] hi 'Flores' occupant. II.) Q. CVRTII | DE GESTIS ALE-|XANDRI MAGNI, | LIBRI XII. | *Quorum* (ꝛc.) ||||||||||| Item, Eraſmi Roterodami Annotationes : & | Elegantiarum flores Hul. Hutteni, in Curtium. | *Postremò, Hen. Glareani Annotationes, nunc* | *primùm in lucem editæ, adiectæ ſunt.* | Cum locupletiſſimo rerum uerborūq; Indice. | BASILEÆ, PER | HENRICHVM PETRI. | (*Signn.* A...N. a...z. A a...II. *Pag. 1. ultimi folii habet:* Baſileæ, apud Henrichum | Petri, anno Domini | M. D. LVI. | *in pag. ultima est typographi signum.*) *16 folia, signata B C. continent:* Ex Q. Curtio ele-|gantiarum flores. | In ſtudioſorum uſum, ad iſtum | qui ſequitur, ordinem, ac | compendium re-|dacti. | HVLRICHO HVTTENO | equite aurato, collectore.

EX C. CRISPI SALVSTII CATILINARIA.

Studere se.

Qui student sese præstare cæteris animantibus.

Transire silentio.

Ne vitam silentio transeant, veluti pecora.

Etiam tum.

Etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur.

Quæ arant, pro quæ àrando parant.

Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parant.

Iuxta.

Eorum vitam ego mortemque iuxta æstimo.

Intentus cum ablativo.

Qui aliquo negocio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit.

Supra ea.

Quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit, supra ea veluti ficta pro falsis ducit.

Ducere, pro supra

Insolens.

Quæ tametsi animus aspernabatur insolens malarum artium &c.

Habere ætatem.

Et mihi reliquam ætatem à rep. procul habendam decrevi.

— — — — — — — — — — — — — — — —

EX C. CRISPI SALVSTII DE BELLO IVGVRTHINO.

Grassari.

Qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur &c.

Defluere.

Vbi per socordiam vires, tempus, ætas, imperium, defluxere, naturæ infirmitas accusatur.

Alienum.

Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt.

Aeternus.

Vbi pro mortalibus gloria æterni fierent.

Postremo.

Postremo corporis et fortunæ bonorum uti initium, sic finis est.

Cum præsertim.

Cum præsertim tam multos variæque artes sunt animi, quibus summa claritudo paratur. Item, Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quanquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est, cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant.

Corrigere, supra.

Gratificari.

Potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari.

— — — — — — — — — — — — — — — —

[1] Ex hac supra ducentos locos ad modum sequentium excerpsit. [17] *lege* Ducere pro, supra (*i. e. superiori articulo*). [23] Articuli sunt circiter 350. Ex Catilinaria excerpta in ed. 1. folia 1...15^{a}, e Iugurthino bello excerpta folia 15...33^{b}, ex historiarum superstitibus locis excerpta folia 33^{b}...40^{b}. occupant.

EX ORATIONE LEPIDI AD POP. EX SALVSTII HISTO.

Intestabilis.

Neque se aliter tutum putet, quam si peior atque intestabilior metu vestro fuerit.

Tutari pericula.

Si provideritis, in tutandis periculis magis quam ulciscendo teneamini.

EX ORATIONE PHILIPPI SALVST.

Noxæ esse.

Prava consilia consultoribus noxæ esse.

Postremus.

M. Aemylius omnium flagitiosorum postremus.

EX ORATIONE C. COTTÆ SALVSTII.

Aliæ partim.

Quorum alia toleravi, partim repuli Deorum auxiliis, et virtute mea.

Bis genitus.

Nam si Parricida vestri sum, et bis genitus hic, Deos Penates meos, patriamque et summum imperium vilia habeo &c.

EX ORATIONE MACRI TRIB. PLEB. SALVSTII.

Impotens.

Neque me præterit, quantas opes nobilitati, solus, impotens, inani specie magistratus pellere dominatione incipiam.

Militare nomen.

Qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias, occupavere.

EX EPISTOLA GN. POMPEII AD SE. SAL.

Adhuc.

Nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C.

Contra ætatem.

Quem contra Aetatem proiectum ad bellum sævissimum &c.

EX ADHORTATIONE AD C. CÆSAREM DE REP. ORDI.

Obtinere.

Po. Ro. antea obtinebat, regna atque imperia Fortunam dono dare.

Prægredi.

Qui tantum alios prægressus et, ut prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo.

EX ALIA AD EVNDEM EXHORTATIONE. SALVST.

In excelso.

Cuius opes in excelso sunt.

Agitare cum animo.

Ita mihi multa cum animo agitanti, consilium fuit famam modestiamque meam, post tuam dignitatem habere.

Post habere, supra.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Naturæ cedere.

Vbi anima naturæ cessit, demptis obtrectatoribus ipsa se virtus magis magisque extollit.

---

[1] Articuli 18. [8] Item 18 articuli. [13] Articuli 7. [15] reguli *1*. [19] Articuli 14. [25] Articuli 16. [30] Articuli 24. [41] Articuli 40. [44] Hic florum Salustii ultimus est. [45] *In 2 additur* FINIS.

EX QVINTI CVRTII LIBRO TERTIO FLORES.

Circumiectus, pro circumiacens.

Inde diffusos circumiectos rigat campos.

Locum facere, occasionem præbere.

Itaque color eius placido mari similis locum poetarum mendacio fecit

Ultima.

Ni se dederent ipsos ultima esse passuros.

Ad ultimum, denique.

Ad ultimum pro fide morituros.

Circumsedere, obsidere.

Cæterum, ut circumsederi arcem, et omnia sibi indies arctiora viderunt esse, &c.

Arctum supra.

Dedere urbem.

Sexaginta dierum inducias pacti[b], ut nisi intra eos auxilium Darius ipse misisset, dederent urbem.

Pacisci inducias, utrinque dicitur supra.

Intra eos dies. supra.

Permittere se, pro dedere.

Posteaquam nihil inde præsidii mittebatur, ad præstitutam diem permisere se regi.

Imminens.

Cæterum Alexandro imminens de Dario cura erat.

Speciem præbere.

Speciem insulæ præbet.

Interfluit cum accusativo.

Gordium nomen est urbi, quam Sangarius amnis interfluit.

Committere, pro contiguum facere.

At nisi tenue discrimen obiiceret, maria, quæ nunc dividit, committeret.

— — — — — — — — — — — — — — — —

EX QVARTO.

More.

Qui triumphantis magis, quam dimicantis more, curru sublimis inierat prælium.

Intendere fugam.

Nam nec eodem omnes fugam intenderant.

— — — — — — — — — — — — — — — —

EX DECIMO QVINTI CVRTII.

Ludibria corporum.

Virginesque et principes fœminarum stupra perpessæ, corporum ludibria deflebant.

Recidere.

Læti recidisse iram in iræ ministros.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Maior præfecti opibus.

Antipatrum regnum affectare, maioremque esse præfecti opibus.

Asserere.

Titulo Spartanæ victoriæ inflatum, omnia a se data asserentem sibi.

Cognatione contingere.

Interfectis omnibus quicunque Alexandrum etiam longius qua cognatione contigerant.

Longinqua cognatio supra. | FINIS.

[1] Ex Curtio Flores in *I.* folia 41a...104b. inplent. [b] *Immo* si adversam omnino fortunam haberet, si succumberent. [23] Post sequentem hic articulus conlocandus erat.

ELEGANTIARVM FLORES EX Q. CVRTIO PER HVLDERICHVM HVTTENVM EQVITEM SELECTI

ET IN STVDIOSORVM VSVM AD ISTVM QVI SEQVITVR ORDINEM AC COMPENDIVM REDACTI.

A

Abesse, deesse.
abest, pro non est
abhorrens aurib.
abhorreo, pro differre
abire in
abrumpere spem gratiæ
abscissa ueste
absens causam dicere
absit inuidia
abstergeri
accendere omissum prælium
accepisset per triduum
accipere inimicitias
accersere.
accomodatus
accomodare
acquiescere
acrius quàm cautius
adducere
adhuc
adijcere
ad ludibrium recidere
ad manum esse
ad mansuetudinem domitum
admodum mille
ad noctem, pro usq; ad
ad somnum
aduersari cum accusat.
aduertere

G

Gangabe
gasa
geminato quàm
genu, siue genua ponere
gerere effigiem
globus
gradus insistere
gratiam sancire
gratuitæ cicatrices
grauare

H

Habeo te
habere
habitus, corporis, fortunæ
habitus ciuilis
habitus, pro specie corporis.
habitus uestis
hæc, illa
hærere in uestigio
hærere spem
hæsitare
hami in spiculo
harpagones
hasta, spiculum
haud facile dixerim
haurire gladio
haurire latus
haustus cœli
hinc, hinc
his gentium
hoc tertio
honestare
honoratum ministerium
honos auribus habitus sit
horrere cum accusativo
huc malorum
humanæ gentes
humi corpus abijcere
humilis

I

Iacere
iacere arma, abijcere
iacere molem, opus
iacet uallis
iactare arma, abijcere
iactatio pro iactantia
iactatio uulnerum

---

ut inter
utiq;
ut nunc est
utpote
ut quis
ut si, pro ac si
uulgari contagium

FINIS.

FLORES.

Prior in his numerus, paginam indicat, posterior verò verſum aut lineas.

Quatuordecim hi Floſculi, in quibusdam editioni-|bus hincinde erant inſerti: qui ob falſos et omiſſos nu-|meros, nequiuimus aptè in ſuum ordinem cum cæteris | redigere. Propterea, quum Studioſo occurrerint, ſibi illis rectos paginarum verſuumq; numeros addet: ſi ſuum codicem, παντὶ ῥυθμῷ (ut dicitur) habere cupit | abſolutum.

FLOSCVLORVM FINIS. | INDEX

ADDENDA AD VOL. I. PAG. 40.

Augustæ Vind. | **XXV*.** | 20. Mai. 1515.

EX LITTERIS DOMINI ROBERTI WINGFIELD
ANGLORVM REGIS LEGATI
HENRICO VIII. ANGLORVM REGI
AVGVSTÆ VINDELICORVM D. 20. MAII A. 1515. SCRIPTIS.

— — — — also the dwke of Wiertynberge, which hath marryid oon of them hath doun a fowle dede, and the occasyon is nott knowin, w*[hether he]* was besyde hym selffe, ur oothir greett secret matter.

He had a goodly yonge gentyllman in his service, one of the gretest and beste friendyd of all the contre of frankkonya, which was his favour, by oughtwarde shew, that noo man myght be m*[ore, he]* lay with hym a nyghtis, whanne he was nott with the dwchesse, this laste weke the dwke rood forthe ahuntynge and the sayd *[gentylman]* with hym, and by aventure theey twayne folowid the chace – – – – no moo of the company, in which chace the dwke hath, slaine, the gentylman, and ovyr that hangid hym vppon a tre, w^t^ – – – – w^t^ which it is sayde that the noblesse of franconya ben – – – – intende to be avenged on the dwke, and prepare – – – –

MS. Cotton. Vitellius B XVIII. p. 152. Musæi Britannici Londin. Mecum communicavit v. cl. R. Pauli, in univ. litterar. Suevica nunc historiarum professor, cuius sunt etiam verba quæ pro exustis reposuimus.

Ne inutiliter albicet hæc charta, Latine adscribimus supra exhibitam epistulæ partem superstitem:

— — — — item dux Virtenbergiæ, qui unam ex iis in matrimonium duxit, scelestum facinus perpetravit, cuius causa non nota est, [utrum] mentis suæ compos non fuerit, an alia quadam gravi ratione occulta *motus egerit.*

Habebat probum iuvenem nobilem in suo famulitio, unum ex clarissimis ac maxime popularibus totius terræ Franconiæ, quem sibi familiarissimum in omni usu domestico habere, ut nemo m[agis] posset, videbatur: lecti socium eum noctu habebat dux, quotiens uxori non accubaret. Ante hanc hebdomada dux equo vectus venatum exiit eumque comitatus est ille [iuvenis nobilis] ac forte hi duo [soli] ab aliis comitibus separati venatum exercebant. tum dux nobilem iuvenem occidit ac præterea arbori [loro] suspendit. item relatum est nobilitatem Franconiæ [surrexisse] animo ultionis a duce repetendæ, eandemque præparare — — — —

15 *lacunam verbis* alone and *explendam esse proposuit P.* 17 w^t^] *i. e.* with *Lacunam verbis* a rope, *explet P. malim* a strap *aut* a strong *Fortasse verbum* busily *exustum esse putat P. possis etiam* risen and 18 prepare] *quid?* war against him *aut* public accusation? 27 in s. fam.] inter aulicos suos. 28 popularib.] best friended *proprie significat* eum qui plurimos amicos cognatosque habet. 30 Ante h. hebd.] i. e. d. 8. Maii. cf. vol. I. p. 39.

ADDENDA AD VOL. I. PAG. 154.

Steinheim. **LXVI*.** 20. Sept. 1517.

ALBERTI ARCHIEPISCOPI MOGVNTINI
AD
FRANCISCVM I. FRANCORVM REGEM
HVTTENO LEGATO POTESTATEM FIDEMQVE FACIENTES LITTERÆ.

Nos Albertus Dei gracia sancte Moguntine sedis ac Magdeburgensis ecclesie archiepiscopus Sacri Romani Imperii Archicancellarius, Princeps Elector, Primas in Germania ecclesie Halberstadensis administrator, Marchio Brandenburgensis, Stettinensis, Pomeranie, Cassubiorum, Sclavorumque dux, Burggravius Nuremburgensis et Rhugie princeps. his nostris patentibus ac manifestariis literis fatemur ac notum facimus, quemadmodum strennuum et egregie doctum fidelem nostrum ac consiliarium Ulrichum de Hutten equitem auratum et doctorem presentem ad serenissimum ac christianissimum Principem dominum Franciscum Francorum regem, dominum et amicum nostrum legavimus, firmi ac rati cum eius serenitate nostro nomine pangendi fœderis causa, et quorundam aliorum negotiorum que illi preterea ibidem peragenda, finienda, concludenda, ac in conventionem et concordiam perducenda commisimus. Quamobrem prefato nostro Vlricho de Hutten equiti aurato plenariam nostram in his potestatem concessimus, eique vigore ac virtute presentium literarum facultatem damus

---

[14] doctorem] Præter hunc locum nullus omnino, si bene memini, in æqualibus scriptis extat, qui doctoris nomine Huttenum insigniat. sed certe in publico instrumento hic titulus non poneretur ab archiepiscopo, nisi eum honoris gradum iure suo sibi adquivisset Huttenus, quidquid ipse in Præfatione Neminis ad Crotum scripta (I. p. 175.) contra dicere videatur. Nisi verba 'doctorem presentem' apertissime legerentur (nam de adcurata mihi transmissi exempli fide dubitare mihi non licet), non possem non suspicari *latorem presentium* scriptum fuisse: nam tum adiectum verbum *præsentem*, tum simplex *doctoris* nomen, omissa *iuris utriusque* adiectione, habet quod h. l. me offendit. At si doctorem adgnoscere debemus equitem nostrum, iuris doctorem eum habebimus: nam haud facile artium magistrum ita doctorem illo tempore adpellabant; theologiæ vero medicinæve doctoratum, quamvis et hoc utroque hominem præ multis reverendissimis gratiosissimisque dignum quis iudicet, Huttenum adeptum fuisse nemo dixerit. Ceterum cf. vol. I. p. 5. sqq. num. II. [18] concluendenda *est in apographo.*

cum predicti Regis domini ac amici nostri Serenitate stabilis firmi ac solidi fœderis et eorum que supra memoravimus causa rate ac firmiter conveniendi agendi et concludendi, ac fœdus amicum et societatem firmam inter predictum Regem dominum et amicum nostrum Charissimum, nostro nomine pangendi ac corroborandi. Ita ut nostro hec nomine faciat et facere possit. Cum quicquid sic nostro nomine ab illo assensum, receptum, conclusum, et promissum fuerit, virtute ac robore presentium literarum (quas prefatus Vlrichus de Hutten hoc casu regie Serenitati offeret ac ostendet) ratum, firmum et inconcussum tenebimus et tenere promittimus. Damusque hac in re fidem nostram omni penitus dolo remoto omni callida ac versuta exceptione reiecta. Quod si qua sepedicto nostro Consiliario his in negotiis ulteriori facultate ac potestate opus fuerit, vigore presentium et ipsam concedimus. In cuius robur ac fidem, in tergo presentium literarum nostrum sigillum imprimi iussimus. Que date sunt in oppido nostro Steinheim anño ab Incarnatione Dominica Millesimo quingentesimo decimo septimo, duodecimo Kalendas Octobris.

Pretiosum hoc instrumentum Parisiis extare epistula ad me scripta doctissimus Stælinus ex ephemeridibus litterariis Gallicis (*Revue des deux mondes.* 1854. I. p. 216.) monuit; tum virum de me ut de multis per Germaniam litteratis viris optime meritum Carolum Benedictum Hasium, litteratorem humanissimum, adii, ut mihi transcribi curaret; extemplo voluntati meæ liberalissime satis fit; transmittitur exactissimum apographum documenti, quod ad Huttenum spectet unici in ditissimo Parisiensi archivio imperiali adservati. id supra non minore religione repetendum curavimus. Rubricam habet hanc: 1517. (20. *Sept.*) „*Pleins pouvoirs donnés* „*par Albert Archevêque de Mayence à son Conseiller Ulrich de Hutten pour traiter* „*avec François I*er *(J. 995 n°. 11)*" Apographo mihi transmisso subscriptum est: „*La présente expédition collationnée et visée par les deux Chefs de Section dont les* „*signatures sont ci-contre, et par eux trouvée conforme à l'original en parchemin avec* „*traces de sceau plaqué en cire verte au dos de la pièce, qui est déposée aux Archives* „*de l'Empire, Serie J carton coté 995 n°. 11, a été délivree par nous Directeur-gé-* „*néral des dites Archives, pour servir et valoir ce que de raison. En foi de quoi* „*nous avons signé ladite expédition et y avons fait apposer le sceau des Archives de* „*l'Emptre.*

„*Fait à Paris le vingt huit janvier 1861*

„*Le Directeur-général des Archives de l'Empire*
*C*te *de Laborde*".

Ad marginem primiceriorum testimonia de fide apographi leguntur.

ADDENDA ad vol. II. pag. 428.

ERASMI ROT. AD MERCVRINVM GATTINARIVM EPISTVLA.

BASILEÆ. **CCCLXXVIII.*** 29. APRIL. 1526.

S. P. Celsitudinis tuæ litteras 28. octobris datas recepi sub finem Aprilis. Equidem pro diplomate impetrato gratiam habeo maximam et Cæsareæ Maiestati et tuæ in me benevolentiæ, quanquam nihil eo profectum est, nisi quod iritati crabrones acrius sæviunt. Nec pensionis ulla spes ostenditur, nisi reverso, eaque prorsus incerta. Atqui si morbus non satis excusat meam absentiam, certe res in Germania gestæ debebant a damno vindicare. Declarant esse verissimum quod dicam, Luteranorum in me fremitus, profitentur et exprobrant libellis rabiosis, præter alios Huttenus, Otho Brunsfeldius, postremo Luterus ipse qui iusto volumine respondit meæ diatribæ, sed sic ut antehac in neminem scripserit hostilius, neminem extitisse qui magis obstiterit Evangelio, sic appellant heresim suam, quam Erasmus. Fatentur hoc cordatissimi quique neminem magis fregisse spiritus Luteranorum quam me. Nec interim commemoro quam multos secretis colloquiis aut epistolis vel revocarim seductos, vel retinuerim vacillantes. Et hæc audeo in ea Germaniæ parte, in cuius confinio maxime regnat factio. Utinam Cæsar pernosset omnem negocii statum: non solum iudicaret me indignum qui frauder pensione, sed ultro maiora deferret præmia magno capitis periculo cum potenti factione depugnanti. Ac mihi quidem sufficit bona conscientia et præmiorum largitor Christus, quem ad modum pie tua monet prudentia, sed interim a tergo confossus a meæ partis hominibus, non sustineo vim et impetum adversariorum. Latomus iam pridem implacabili odio laborat, tum in me tum in bonas litteras. Is instigat decanum et alios, præsertim monachos, quorum immoderatis affectibus nisi monarcharum sapientia frenos iniecerit, recta tendent in exitum linguarum ac politioris litteraturæ et sub specioso titulo lædentur innoxii. Ea res præterquam quod iniquissima est, corroborat etiam parteis Luteri et pro Lutero pugnat quisquis nunc impugnat Erasmum. providendum et hoc principibus, ut oppressæ factionis gloria non cedat in utilitatem quorundam, qui suum agunt negocium, sed in publicam ec-

---

Inter alias adhuc ineditas Erasmi aliorumque epistulas, quas a v. cl. Huebnero transcriptas Theodorus Mommsenus mecum communicavit, hanc Huttenum etiam memorantem, totam Erasmi manu scriptam, exhibere visum est, cum præ aliis hominem suis coloribus depingat. Extat Madriti inter '*Cartas de varones ilustres del siglo XVI.*', in Bibliotheca Academica a. 1518. ex archio Simancano translatas. *Est. 18. n°. 5.*

---

[12] volum.] De servo arbitrio. Cf. Erasmi ad Luther. epist. Basil. d. 11. April. a. 1526. dat. ed. Lugd. Bat. 1706. n°. DCCCVI. [21] piae *apogr.* [22] confossis *apogr.* [23] su(sti)neo *apogr.* [26] exitum (*non* exitium) *apogr.* [27] ledentur *apogr.*

clesiæ utilitatem. Id fiet si corrigantur mala, unde hic tumultus pullulavit. Ego, quod negari non potest, excitavi linguarum et bonarum litterarum studia. Theologiam scholasticam, nimium prolapsam ad sophisticas argutias, ad fontes divinorum voluminum et ad veterum orthodoxorum lectionem revocavi, mundum pharisaicis ceremoniis indormientem ad veram pietatem expergefacere studui. Nulli factioni me unquam adiunxi, nec ipse factionem ullam collegi; in tot meis lucubrationibus nullum adhuc damnatum dogma possunt ostendere, tametsi sunt qui non nulla torqueant depraventque ad suspitionem aut calumniam. Verum hic temporum status, quo subinde nova dogmata exoriuntur, inter quæ nuper illud, in Eucharistia non esse nisi signum corporis dominici, subito latissime propagatum est, non præbet ocium talibus cavillationibus, quas vel in Paulinis epistolis liceat comminisci, si contingat inimicus interpres. Onero tuam celsitudinem gravissimis occupatissimam negociis, verum ad publicam tranquillitatem pertinere ratus sum, nec Cæsaream Maiestatem nec tuam amplitudinem harum rerum ignaram esse, cui me totum trado dedicoque precans illi perpetuam felicitatem ab eo a quo fluit uno vera felicitas. Datum Basileæ 3. Cal. Maias. An. 1526.

Magnicie D. T. mancipium
Eras. Rot. mea
manu.

Magnifico D. Mercurino
Gattinario Cæsareæ Maiestatis
cancellario summo
In Hispania.

---

[15] ignarum *in apogr. esse videtur.* [20] cancillario *apogr.*

Ad vol. IIII. pag. 691. sq.

Exime, lector, epistulam ex Huttenianis, quibus eximie falsus eam adscripsi, et relega ad Hugobaldinas. Ipsi mihi,

Quod nisi delicti pars excusabilis esset,
Parva relegari poena futura fuit.

Præfationém ad Lutheri librum contra Ambrosium Catharinum non Ulricus Huttenus, sed Ulricus Hugwaldus scripsit. Sane miris fallaciis eludit me fortuna, cum mihi manu scriptum illud Lutheriani libri exemplum, e quo hanc præfationem edidi, at quam grato suppeditaret: nam qui non caperer credulitate? nunc quoque, postquam 'Ipse sed hoc vidi', Huttenum præfationis auctorem non esse, vix magis Huttenicæ scriptioni adsimile quicquam me legisse fateor. ad hoc casus quidam fraudulentissimus (nolo enim suspicari a sciente prudenteque quodam priore libri, qui nunc meus est, domino factum id esse, qui si fecisset, e lege Cornelia puniri deberet) effecit, ut in nomine Hug inferior litteræ g pars ita eraderetur, ut aperte nunc tt esse videretur. At vero, quæret aliquis, qui scis nunc quod ante hunc annum, cum præfationem ederes, plane ignorasti? In pluteis bibliothecæ vere regiæ Monachiensis repperi superiore autumno inter diversa Lutheriani libelli exempla unum illam præfationem exhibens sic inscriptam:

LECTORI VL. HVG. FELICITATEM.

Primum non dubitavi operarum errore istam G. pro tt. positam esse, at cum domum reversus exemplum liberalissime commodo mihi datum pervestigarem diligentius, in fine conspexi non sine quodam rubore gaudioque cum indignatione conmixto hanc epistulam:

ANDREAS BINDERVS IOANNI PETERO SVO.

HOC modo, Ioannes, libri ſunt exurendi, teſtimonijs ſcripturarũ: Hic eſt ignis Chriſtianis dignus. O inhumaniſſimos oẽs quos hæc abominatio non exacerbat, ſunt tamẽ quos hic Chriſtianiſſimus ſpiritus Lutheri offendit, tam deploratæ ſcilicet cæcitatis, ut nõ uideant pijſſimum eſſe qui ueritatis regnum uaſtari ab Antichriſto impatientiſſime fert. Cur nõ ſpiritumſanctum arguunt qui in tota ſcriptura, in hos latrones uehementiſſime inuehitur? Sed ſatis, nam chartã eorum quæ tecum loqui cupio, nõ eſt capax. Quia tu quotidie mihi novos mittis libellos, mitto ego tibi hunc ut intelligas mihi animum eſſe qui cupiat rependere. Proximæ Hugualdi tui literæ, quas ad me dedit, pulchre ad lectorem, uno atque altero verbo mutato, quadrare uiſæ ſunt, quare adieci, quod quo animo ferat, fac ſciam. In imprimẽdo hæ irrepſerunt mendæ, in Epiſtolio Hugualdi conſummare pro conſumere impreſſimus, & folio ab hoc ſexto, reum, pro, rectum, alias non minus accurate, q̃ꝫ uos Baſilienſes, hoc eſt diligẽtiſſime, impreſſimus. Vale."

Exemplum libri de quo loquimur 48 folia in 4°., signata A...O, habet, præfationem autem in aversa primi folii pagina, quod in fronte sic inscribitur:

AD LI-|BRVM EXIMII MAGISTRI | NOSTRI, MAGISTRI AM|BROSII CATHARINI, | DEFENSORIS SILVE|STRI PRIERATIS | ACERRIMI, | Reſponſio Martini | Lutheri. | *Cum expoſita uiſione Danielis. viij.* | DE ANTICHRISTO. | VVITTEMBERGAE. | Menſe Iulio. *(Hæc inscriptio ornamentis circumdata est quæ eadem etiam in Basileensibus ex Adami Petri officina a. 1520. publicatis libris conspiciuntur: infra duo nudi pueri ferculum portantes progrediuntur, cui in canis pelle tuba sonans insidet nudus puer; duo alii in utroque angulo arabesca q. v. ad utrumque latus adscendentia tenent.)*

Typis descripta præfatio a manu scripta in his differt MS.: ecclefia] Ecclefia | negociū] negotiū | que] quæ | tpʒ] temporum | Porte] Portæ | ecclefiā] Ecclefiam | Ecclie] Ecclefiæ | aīm.] animum | mendatia [*sed t incerta*] mendacia | omps] omnipotens | cōfumet] confummet | mendatia] mendacia | ille] illæ | aīm] animam (*ut Matth.* X. 28.)

Hugwaldi, ut damnum quod viro pæne fecissem resarciam, vitam ex Herzogii Athenis Rauricis (Basil. 1778. 8°. p. 265. sq.) descriptam subiungo.

„Ulricus Hugobaldus s. *Hugwald*, dictus *Mutius*, vitæ primordia cepit a. 1496. in pago Turgoviæ prope Episcopicellam, alii *Wylen*, alii *Stocken* illum pagum vocant. Literarum studio deditus pro ingenii elegantia et indefessa industria magnos cito fecit progressus, et eruditionem haud exiguam comparavit. Reformatæ doctrinæ favens atque adhærens incidit in Anabaptistarum consortium, quorum fanaticis opinionibus seductus, longum vale literis dicere, et in sudore vultus pane suo vesci constituit; artem proin vasorum ex abiete et pinu conficiendorum didicit; ab ista vero arte post ad agriculturam transiit. Saniora tandem edoctus, cum literis in gratiam rediit, et præter Philosophiam Medicinam diligenter excoluit, Anatomia et Botanica inprimis delectatus, quarum principia ab *Eusthathio Quercetano* audiit atque didicit. Basileam cum venisset, et Professoribus diligentiam suam probasset, d. IV. Non. Nov. 1540. Baccalaureus et d. 4. Ian. 1541. L. A. M. publice creatus et in ordinem philosophorum receptus est, idque gratis, quod de literis bene meritus esset. Haud diu post duplex officium ei fuit commissum, nempe Ludimagistri in Gymnasio et in Academia Professoris Logicæ; eodem vero anno 1541. ad Ethicam docendam fuit translatus, quod præstitit usque ad annum 1571. Simul vero anno 1544. in pædagogio ei data fuit professio Poetices, Virgiliumque auditoribus in ista cathedra exposuit; sed a. 1550. Virgilius ei fuit remissus, et in Ethica professione substitit usque ad finem vitæ, qui contigit 9. Cal. Febr. a. 1571.

Variis scriptis inclaruit, quorum præcipua sunt: *Libellus de studiorum suorum proœmio*. Bas. *Epistola ad omnes, qui Christum ex animo quærunt*, ib. 1522. *de Germanorum prima origine, moribus institutis et rebus gestis*, ib. 1539. Francof. 1584. ib. 1589. fol. Hanov. 1613. fol. et inter *Pistorii scriptores Rer. germ.* Ratisb. 1700. fol. vol. II.

CVRÆ POSTERIORES

AD VOL. I.

p. 9*. v. 14. *lege:* (Alle diese Stücke, mit Ausnahme des Hutteni Viennam ingredientis carmen, sind später umgearbeitet:

p. 13*. nº. X. 1. *vers.* 5. *lege:* Syncæriter

p. 33*. nº. XIX. *vers.* 1. „ in Nr. 4. (*pro* in Nr. 3.)

p. 57*. *ad* n. XXXI. 1. *i. f. adde:* Diese Ausgabe ist, wie die folgenden 2. 3. 4. ohne Zweifel Argentorati apud Iohannem Scotum in Thomæ loci pomerio (1520.) gedruckt, wie eine Vergleichung mit Hieron. Gebwileri LIBERTAS GERMANIÆ *etc.* lehrt [Hiernach ist die Note * Seite 50* zu berichtigen.]

p. 88*. *ante n.* XLVIII. *pone:*

XLVII*.

Elegantiarum flores ex Q. Curtio selecti. Cf. vol. V. p. 500.

Pag. 3. *ad vers.* 2. *adnota:* trepidos] *lege* tepidos Cf. Ovid. her. VI. 90. *Haupt.*

„ 8. „ „ 24. „ Fort. par.] cf. Tacit. Ann. XI. 30.

„ 27. „ „ 7. „ M. Herbipolitæ] Placet Mutheri (Joh. Apell, Kgsbg. 1861. 8º. S. 80.) coniectura hunc Ioannem M. esse Mylium sive Mullerum, alias Lantsperger.

„ 55. *v.* 19. *lege:* 2) D. 13. IVL. A. 1516. (*non* 16. IVL.)

„ 91. *ad num.* 8. *adnota:* Poterat etiam adnotari Codex Monachiensis (C. bav. m. nr. 370. foll. 255...266.) cf. Sitzungsberichte der philos. hist. Cl. der Akad. d. W. Wien Bd. 5, 375. Item extat vetus typis expressum exemplum. cf. Heyd, Hzg. Ulrich I, 500". *Stælin.*

„ 101. *v. ult. lege: Aretin.* (*non* Aventin.)

„ 115. *ad v.* 66. *adnota:* anguig. duc.] Sfortiam. Cf. Epigramm. ad Maximilian. 93.

„ „ *ad not. ad v.* 68. *adde:* cf. Exhortat. contra Venet. v. 548.

„ 116. *ad v.* 81. *adnota:* „Præterea, uti alibi quoque Cæsari negocium facesseretur, Geldriæ regnum novis iterum copiis instruit [Ludovicus XII.]. Is cum Roberto a Marca, Erardi Leodiensium episcopi fratre, Brabantiæ fines ingressus Toraltum insignem pagum et vicina aliquot loca per eam provinciam quæ Campania dicitur, incendio vastat, mox Diestam oppidum tentans a Nassovio principe et loci incolis repellitur. Hala oppido exusto Thenam post aliquot dierum obsidionem capit et diripit, præda onustus domum redit". *de Roo* lib. XII. p. 436. (a. 1508.)

„ 185. *v. ult. adde:* Vide infra vol. V. p. 267.

„ 194. *ad v.* 3. *adnota:* λῆρ. ληρ.] Aristoph. Plut. 517.

„ 203. *ap v.* 20. *adnota:* ab hamo escam decerpo] Cf. Gregor. Naz. in Athanas. fun. or. τὸ δέλεαρ τῷ ἀγκίστρῳ περιτιθέναι. et Plaut. Curc. III. 62. „Meus hic est, hamum vorat".

Pag. 225. *ad v.* 1. *adnota:* occultum quendam morsum] is est in Bartholini descriptione conventus Augustensis §. 32. (vol. V. p. 270.)

„ 244. *ad not. v.* 33. *adde:* Stælinus recte obicit locum ap. Steinhofer (Wirtemberg. Chronik III. p. 936.) „A. Dni 1509. 3. id. Maii obiit egregius vir dnus Iacobus Petri, præpositus in Backnaw (*Bacnang*), et consiliarius famosus et præcipuus Ducis Vdalrici de Wirtemberg".

„ 264. *in adn. ad v.* 19. *pone:* 3. April. (pro 31. Mart.)

„ 267. *v.* 1. *pone:* EXEVNTE M. MAI. 1519. (pro 15. (?) MAI. 1519.) *et ad v.* 29. adnota: umbilicum] finem, non medium, h. l. significat: nam „Aspurga in deditionem accepta" est (v. 25.), ut Stælinus me monuit, die 24. Maii.

„ 277. *adnotationi ad v. 3. adde:* In Löscheri *Reformations-Acta* III. p. 1005. ad nomen Eubuli Cordati adnotatum est „*soll* Euricius Cordus *seyn*". quod non crediderim.

„ 350. *ad adnot. ad v.* 4. *adde:* item duas Eschenfelderi a. 1532. et 1535. ad Erasmum Rot. datas epistulas, quas publicavit (Burscherus) Specim. XV. Autographor. *etc.* p. XVII. sqq.

AD VOL. II.

Pag. 499. *inter numeros* XXV. *et* XXVI. *pone:* XXV*. Robertus Wingfield | Henrico VIII. Anglorum regi | Augustæ Vindel. | 20. Mai. 1515. | – – – – also the dwke of Wiertynberge | V. p. 506.

„ 501. *inter numeros* LXVI. *et* LXVII. *pone:* LXVI*. *Albertus archiep. Mog.* | *Francisco Galliar. regi* | *Steinheim* | *20. Sept. 1517.* | *Nos Albertus Dei gracia* | V. p. 507. sq.

„ 504. *num.* CXXXXVI. *corrige:* 6. Dec. 1519. (*pro* 1520.)

„ 513. *inter num.* CCCLXXVIII. *et* CCCLXXIX. *pone:* CCCLXXVIII*. Erasmus Rot. | Mercurino Gattinario | Basileæ | 29. April. 1526. | S. P. Celsitudinis tuæ litteras 28. Oct. datas | V. p. 509. sq.

AD VOL. IIII.

Pag. 176. *v. antepænult. corr.:* Arelatensis

„ 271 *v.* 2. *adnotationis corr.:* κενταυρικῶς.

„ 274. *ad v.* 15. *adnota:* Cf. p. 501. not. 35.

„ „ *v.* 18. *corr.:* nudas, cum

„ 317. *v.* 16. *in marg. corr.:* πομφόλυξ.

„ 434. *adde in notis:* [32] Pauli ep. ad Ephes. VI. 17.

„ 446. *adnot. v.* 1. *corr.:* oraculum

„ 466. *adde:* Huius Pasquilli auctorem esse Ioannem Apellum Norimbergensem opinio est Theodori Mutheri (Joh. Apell. Kgsbg. 1861. 8°. S. 81.), quam nunc neque reicio neque conprobare possum.

„ 488. De Iacobo Sobio poteram etiam memorare epistulam viri (Coloniæ) V. calend. Ianuar. Anno [M]DXXVI. Erasmo Rot. scriptam extare in (Burscheri) Spicilegio XV. Autographor. *etc.* p. XX. sq.

„ 554. *med. adde:* Sub 'S. Abydeno Corallo' Ioannem Apellum latere Mutherus l. c. opinione augurari sibi visus est: nam inter Pasquillum Dialogosque septem Apellique 'Isagogen per dialogum in quatuor libros Institutionum divi Iustiniani imperatoris' haud parvam esse similitudinem. ceterum, addit Mutherus, Apellum sibi scriptorem illorum

libellorum, non omnium partium eorum etiam inventorem, non nulla enim, quæ adcuratius hodie nemo definierit, eum ab amicis suis Wirceburgensibus mutuatum esse videri. Quod ut ut est, nominis 'S. Abydenus Corallus' transformatio in 'Sacerdos Abellus Norycus doctor artium' probabilitatem ullam habere nego: ita non utebantur nominibus sacerdotis et doctoris, neque 'Norycum Germanum' se dixerit Apellus.

Pag. 685. *adnotatio ad p. 54. 55. nunc ipsa delenda est.* cf. vol. V. p. 511. *item*.
„ 686. *adnotationem ad p. 508. dele.*
„ 690. *adnot. ad v. 16. adde post v. 'Brunnfelsius est':* sive potius, ut Mutherus (Joh. Apell. p. 80.) vult, canonicus Otho Becmannus.

Ad pagg. 691. sq. cf. nunc huius voluminis p. 511. sq.

AD VOL. V.

Pag. 17. *ad v. 2. sqq. adnotationis:* Non de cladibus a. 1509. acceptis, sed de Alviani recens Veneto exercitui præfecti in Foro Iulii vere a. 1514. factis incursionibus et expugnationibus hoc loco dictum est.
„ 146. *adnotationi ad v. 26. adde:* Sallust. Catil. 1. „nam et prius quam incipias, consulto, et ubi consulueris mature, facto opus est", ubi post 'mature' incisio recte ponitur, ut ex Isocratis, Demosthenis, Aristotelis, aliorum ab interpp. adscriptis locis adparet hisce: *Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα. Δεῖ μὲν βουλεύεσθαι ἐφ' ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δόξαντα μετὰ σπουδῆς. Καί φασιν πράττειν μὲν δεῖν ταχὺ τὰ δόξαντα, βουλεύεσθαι δὲ βραδέως. Βραδέως ἐγχείρει τοῖς πραττομένοις, ὃ δ' ἂν ἕλῃ βεβαίως τηρῶν διάμενε. et c.* Cf. infra p. 261. v. 14.
„ 170. *ad v. 15. adn. adde:* Sed cf. Sallust. Catil. 2.
„ 202. *pro adnot. ad v. 44. pone:* Tittuch] corruptum vocabulum *tituli.* scriptum fuerit: *tittuli s. Sixti.*
„ 221. *adnot. v. 1. corr.:* Camali] cf. Bembi hist. Venet. lib. VII. ad a. 1508. (p. 254. ed. Venet. 1718. 4°.)
„ 261. *v. 2. adnot. corr.:* consulueris mature, facto.
„ 364. *in fine adde:* Quantam ex Panegyrico in laudem Alberti Moguntini a. 1514 ab Hutteno conposito, qui in pallio Rheni historias imperii Germanici ab antiquissimis temporibus ad Maximiliani usque res contra Venetos Gallosque gestas depictas repræsentat, hic commentarius et rursus ex hoc illa descriptio lucem accipiat, facile utrumque librum inter se conparantibus adparebit.
„ 371. *in not. ad v. 14. corr.:* VI. (*non* VII.)
„ 372. *in fine corr.:* 18. Mart. a. 1227. (*non* 8. Nov. 1226.)

